INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
Centar za ekonomska istraživanja

GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM

BEOGRAD, 2017

Uredivački odbor:

dr Veselin Vukotić
dr Danilo Šuković
dr Mirjana Rašević
dr Zoran Lutovac
dr Vladimir Goati

Izdaje:
Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:
dr Goran Bašić

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:
Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva, Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž:
200 primeraka

ISBN: 978-86-7093-170-1

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

316.32(082)
316.42(082)

GLOBALIZACIJA i izolacionizam / [uredivački odbor Veselin Vukotić ...[et al.]]. - Beograd : Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, 2017 (Beograd : RIC grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 454 str. ; 25 cm

"Zbornik radova 'Globalizacija i izolacionizam' je dvadeset sedmi u dugoj tradiciji održavanja naučnih skupova i izdavanja zbornika radova koje organizuje Centar za istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu."
-- Predgovor. - Tiraž 200. - Str. 7: Predgovor / Danilo Šuković. -
Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija uz svaki rad.
- Abstracts.

ISBN 978-86-7093-170-1
a) Глобализација - Зборници b) Друштвене промене - Зборници
COBISS.SR-ID 234512396

© 2017. Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja
Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, za kopiranje ili na bilo koji drugi načon, bez prethodne saglasnosti izdavača.

Sadržaj

PREDGOVOR 7

Veselin Vukotić
GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM- IDEOLOGIJA ILI ISTORIJA BUDUĆNOSTI 9

Ljubomir Madžar
SJAJ I ODSJAJ GLOBALIZACIJE 21

Ratko Božović
OD ANAHRONIZMA PALANKE DO GLOBALNE HOMOGENIZACIJE -FRAGMENTI- ... 40

Danilo Šuković
NEJEDNAKOSTI, GLOBALIZACIJA I POPULIZAM 52

Čedomir Čupić
GLOBALIZACIJA I BALKANIZACIJA – SUKOB MODERNIZACIJE I TRADICIONALIZMA 62

Aleksandar Bošković
GLOBALIZATION AND ITS DISCONTENTS 74

Marko Sekulović
GLOBALIZACIJA I SUVERENITET 83

Petar Đukić
EKONOMSKI NACIONALIZAM - INSTITUCIONALNA I STVARNA GLOBALIZACIJA 91

Branislava Bujišić
DEGLOBALIZACIJA - NOVA PARADIGMA? 100

Zoran Đikanović
Maja Drakić-Grgur
GLOBALIZACIJA I DIGITALIZALIZACIJA BANKARSKIH USLUGA 107

Neven Cvetićanin
KUDA IDE SVET? ANALIZA DRUŠTVENO-POLITIČKIH PROCESA KOJI OPREDELJUJU GLOBALNA ZBIVANJA NA POČETKU 21. VEKA 116

Ivan Vujačić
Jelica Petrović-Vujačić
IZOLACIONIZAM KAO ILUZIJA - MOGUĆE POSLEDICE NOVOG AMERIČKOG PROTEKCIONIZMA 131

Milorad Katnić
RAD U GLOBALIZOVANOM I DIGITALIZOVANOM DRUŠTVU 141

Darko Marinković
GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM - IZMEĐU IDEOLOŠKOG PRIVIDA I STVARNOSTI 149

Milan Šojić
EKONOMSKA KRIZA I INDIKATORI RANOG UPOZORAVANJA 160

Zoran Pavlović
Bojan Todosijević
STAVOVI EVROPLJANA PREMA GLOBALIZACIJI 172

Milica Vukotić
Jelena Zvizdojević
GLOBALIZACIJA POLJOPRIVREDE KROZ RAZVOJ INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA 181

Srdjan Vukadinović
GLOBALIZACIJA I «BALKANIZACIJA» U SISTEMU (NE)VREDNOTA DRUŠTVA 189

Kosta Josifidis
Alpar Lošonc
GLOBALIZACIJA: PARADOKSI OTVORENOSTI I ZATVORENOSTI 197

Marijana Maksimović
Predrag Petrović
GLOBALIZACIJA I LIBERALIZACIJA – STARI POJMOVI U NOVOM VREMENU 210

Gordana Radojević
IZAZOVI INTEGRACIJE NACIONALNIH SA REGIONALNIM/GLOBALNIM STATISTIČKIM SISTEMIMA 220

Dragana M. Djurić
IZNEVERENA OČEKIVANJA GLOBALIZACIJE PODSTIČU PROTEKCIONIZAM 228

Zorica Mršević
Svetlana Janković
MEHANIZMI ZA RODNU RAVNOPRAVNOST KAO DEO GLOBALIZACIJSKIH TRENDOVA 238

Uroš V. Šuvaković
IZOLACIONIZAM KAO REAKCIJA NA GLOBALIZAM 250

Predrag Čanović
PUTEVI I STRANPUTICE GLOBALIZACIJE 258

Nina Vujošević
RASTUĆI IZOLACIONIZAM U SVIJETU I RAZVOJ MALIH EKONOMIJA 266

Novaković G. Nada
EVROPSKA UNIJA I PROCESI GLOBALIZACIJE I BALKANIZACIJE 273

Dušan Mojić
„GLOBALNA KULTURA" I ORGANIZACIJE 282

Lidija Madžar
TRGOVINSKI PROTEKCIONIZAM U SAVREMENOJ SVETSKOJ PRIVREDI 291

Ksenija Marković
Zoran Lutovac
GLOBALIZACIJA I ODNOS VEĆINSKIH STRANAKA PREMA NACIONALNIM MANJINAMA U SRBIJI – OD POLITIKE IZOLACIJE DO POLITIKE INTEGRACIJE - ... 300

Ljubiša R. Mitrović
ZAŠTO JE IZOLACONIZAM NEOKONZERVATIVNI ODGOVOR NA KRIZU I NEPRODUKTIVNA POLITIKA U ERI GLOBALIZACIJE? 313

Milica Daković Tadić
IZAZOVI KONCEPTA OBRAZOVANJA U KONTEKSTU GLOBALIZACIJE I IZOLACIONIZMA 320

Dragana Mitrović
OBRAZOVANJE ZA GLOBALIZACIJU I GLOBALIZACIJA OBRAZOVANJA 327

Aleksandra Praščević
DA LI JE GLOBALNA EKONOMIJA U POST-KRIZNOJ ERI SEKULARNE STAGNACIJE NA PRAGU NOVOG MERKANTILIZMA?.....336

Milorad Đurić
DA LI JE IZOLACIONIZAM NEIZBEŽAN? GLOBALIZACIJA I PROBLEM LEGITIMNOSTI 345

Vladimir Marinković
O OBJEKTIVNIM DOMETIMA I OGRANIČENJIMA GLOBALNOG KAPITALIZMA 354

Irena Radović
Milena Knežević
GLOBALIZACIJA: UZROK I LIJEK ZA NEKVALITETNE KREDITE U CRNOGORSKOM BANKARSKOM SISTEMU 362

Ivana Božić Miljković
EKONOMSKA MARGINALIZACIJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA U PROCESU GLOBALIZACIJE 373

Tatjana Stefanović
FINANSIJSKA GLOBALIZACIJA I FINANSIJSKI CIKLUSI..... 381

Suzana Ignjatović
Željka Buturović
KLASIČNI LIBERALIZAM NA RASKRSNICI GLOBALIZMA I IZOLACIONIZMA 392

Jelena Zvezdanović Lobanova
Mikhail Lobanov
Ivana Ostojić
KONTROLA KRETANJA KAPITALA KAO PREPREKA MEDJUNARODNOM INVESTIRANJU 403

Lilijana Čičkarić
GLOBALIZACIJA, ŽENE I DRUŠTVENI RAZVOJ 412

Ana Bošković,
Bojana Sterniša
ZIDOVI 21. VIJEKA 421

Marija Orlandić
Marija Radunović
RESURSI I GLOBALIZACIJA 428

Snežana Popić
SRPSKE ENKLAVE NA KOSOVU I METOHIJI: PROJEKCIJA NAMETNUTE DRUŠTVENE IZOLACIJE U DOBA GLOBALIZACIJE? 436

Mirjana Dokmanović
NACIONALNI SUVERENITET I EKONOMSKA GLOBALIZACIJA 445

PREDGOVOR

Zbornik radova „Globalizacija i izolacionizam" je dvadeset sedmi[1] u dugoj tradiciji održavanja naučnih skupova i izdavanja zbornika radova koje organizuje Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu.

Sukobi globalizacije i izolacionizma naglo su izbili u prvi plan svih dešavanja današnjeg sveta. Pitanje je da li nagli prodor populizma i izolacionizma mogu prevladati tokove globalizacije koja je znatno više od ekonomije. Brzi razvoj informacione i komunikacione tehnologije stvorili su mogućnosti da globalizacija zahvati gotovo sve sfere ljudske aktivnosti. Ne samo ekonomiju već i politiku, kulturu, nauku, obrazovanje, umetnost, sport i sl.

S druge strane, odluka Velike Britanije da napusti Evropsku uniju, zatim izbor novog američkog predsednika sa radikalno populističkim programom, kao i nagli uspon populističkih pokreta širom Evrope, nagoveštaju prodor izolacionizma, sve pod izgovorom očuvanja nacionalnih interesa koje prema njima ugrožavaju globalizacija, terorizam, migraciona kriza, nejednakosti i dr.

U ovom Zborniku je preko pedeset autora u 46 radova dalo svoj doprinos rasvetljavanju brojnih kontraverzi i izazova odnosa globalizacije i izolacionizma.

Danilo Šuković

---

[1]Centar tradicionalno od 1989. godine održava naučne skupove na jednu od aktuelnih tema i objavljuje zbornik radova. Do sada su održani sledeći skupovi:

1. Privredna reforma i ekonomska (re)definicija socijalizma (1989)
2. Socioekonomske prepreke reformi (1990)
3. Transformacija svojinskih odnosa – teorijski i empirijski aspekti (1991)
4. Institucionalna infrastruktura u tranziciji ka tržišnoj ekonomiji (1992)
5. Plasmani banaka i zaštita bankarskog kapitala u uslovima sankcija i hiperinflacije (1994)
6. Zastoji u jugoslovenskoj tranziciji (1995)
7. Svojina i slobode (1996)
8. Ekonomija i demokratija (1997)
9. Ekonomija i pravo (1998)
10. Sistem i korupcija (2000)
11. Globalizacija i tranzicija (2001)
12. Tranzicija i institucije (2002)
13. Politika i slobode (2003)
14. Kultura i razvoj (2004)
15. Pojedinac i država (2005)
16. Biznis i država (2006)
17. Ekonomija i sociologija (2007)
18. Moral i ekonomija (2008)
19. Kriza i globalizacija (2009)
20. Kriza i razvoj (2010)
21. Balkan i EU (2011)
22. Stanovištvo i razvoj (2012)
23. Obrazovanje i razvoj (2013)
24. (Anti)Liberalizam i ekonomija (2014)
25. Globalizacija i kultura (2015)
26. Seobe i razvoj (2016)

Veselin Vukotić[1]

GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM- IDEOLOGIJA ILI ISTORIJA BUDUĆNOSTI

Apstrakt

Globalizacija i (ili) izolacionizam? Analizi odnosa ova dva globalna procesa prilazi sa aspekta dubinskih istorijskih i sadašnjih mega procesa koji se dešavaju na Planeti Zemlji. Ovi procesi se prije svega odnose na porast stanovništva, seobe stanovništva, procese promjene političke organizacije kroz procese regionalizacije, interkulturalnog povezivanja svijeta ("novi put svile") kao i procesa ekonomskog razvoja koji već mijenjaju geo-ekonomsku sliku svijeta. Rad polazi od pogleda kroz "vrata percepcije", odnosno da se sa simbola i verbalnog, sa različitih apstraktnih komentara o globalizaciji i izolacionizmu gleda što neposrednije na stvarnost, da se pređe "na gledanje svijetu u oči", upravo na tome se zasniva i mišljenje i poruke u ovom radu.

Abstract

Globalization or (and) isolationism? This paper analyse relation between these two global processes from the perspective of deep historical and contemporary mega processes on the planet of Earth – processes such as population growth, migration, change of dominant political organization through regionalization, intercultural integration of the world ("new silk road"), as well as processes of economic development, which are changing geo-economic map of world. The paper is founded on the view through the "door of perception" – in other words, the paper wants to give different perspective: from symbolic, verbal, abstract approach to globalization, author wants to give direct approach to the reality, to "look directly at the eyes" of the world. These are starting points for thoughts and messages of this paper.

I

Ovogodišnja tema Naučnog skupa je reakcija na najnovije događaje u svijetu, ali i u regionu. S jedne strane **mit o globalizaciji**, a sa **druge strane težnja ka izolacionizmu**; s jedne strane **otvorenost**, a sa druge **zatvaranje**, s jedne strane zalaganje za **mir** a sa druge **provociranje sukoba**.

Očigledno, ove dvije ideje su u sukobu.

Koja ideja će nadvladati?

Nije nam namjera da na skupu dajemo i tražimo konačan odgovor. Naravno, to i ne možemo. Cilj je da se razmijene mišljenja. Da se možda čuju neke nove ideje. Novi pogledi...

Da li se svijet mijenja? Da li se svijet ubrzano mijenja, čak brže nego što to možemo shvatiti? Ne samo tehnološki, što je vidljivo! Da li se mijenja u sistemu vrijednosti, da li se mijenja u odnosu prema nekim institucijama koje su bili doskora fundamenti ove civilizacije? Da li se mijenja naša civilizacija?... Da li smo robovi neshvatanja „zamrznute brzine" u kojoj živimo? Da li smo robovi ideologije i verbalizacije?...

Četri su događaja u posljednje vrijeme karakteristična za traženje odgovora na ovo pitanje:

[1] Univerzitet Donja Gorica, Institut za strateške studije i prognoze, Institut društvenih nauka

1. Nobelovu nagradu za književnost je dobio Bob Dilan za djelo „Hronike“, za knjigu za koju se može reći da nije nalik nijednoj određenoj vrsti knjige. Ne govorim ovo da nipodaštavam, već da ukažem na promjenu shvatanja knjžievnosti kao jedne značajne duhovne osnove čovječanstva. Ja ne znam da li za ovakvu književnost možemo reći: ovo je književnost igre i zabave.
2. U SAD na predsjedničkim izborima pobijedio je Donald Tramp. On je pobijedio na sloganu: JA, a ne MI. Mi – misleći na pripadnost politici, partiji. Da li je njegova pobjeda možda i najava kraja partitokratije, monopola političkih partija? Da li je to uvod u neki novi oblik demokratije, jer je ovaj model iscrpio svoju snagu? Odnosno, evidentno je da političke partije ubijaju izvornu ideju demokratije rođene u grčkom polisu...
3. Umro je Fidel Kastro, posljednji revolucionar dvadesetog vijeka. Pitanje je da li je sa njim umrla i ideja revolucije, ovo i tim prije što je on bio živi dokaz o neuspješnosti ideje revolucije, onog načela: **svaka revolucija jede svoju djecu**, odnosno revolucija uz velike žrtve se manje više završava sa onom strukturom društva protiv koje je počela da se bori.
4. Ne zaboravimo na Bregzit – ugrožavanje evropske ideje, ideje koja se rodila 1100 godine, prije Hrista, pobjedom Grčke nad Trojom. Grčka je početak, izvor evropskog duha! Da li će nas to lukavstvo, taj grčki Trojanski konj na kome je nastala ideja Evrope skupo koštati u bliskoj budućnosti? U svakom slučaju, Evropi prijeti „balkanizacija“, mada ja lično više vjerujem u regionalizaciju Evrope, ekonomsko-kulturoloških regiona nego političe ksenofobičnosti EU!

Zar književnost, demokratija i ideja revolucije nijesu uzdrmani? Sa njima i osnovne institucionalne i duhovne osnove ovog društva, ove civilizacije!

Događaji kao što su Bregzit ili najava politike novog američkog predsjednika, kao i sve češće provokacije sukoba na Balkanu sve više ističu zahtjeve ka zatvaranju, ka jačanju nacije, nacionalizma i nacionalne države.

Sve je veći strah od nad-nacionalnih institucija (npr. EU).

Zaista, da li će **ideja balkanizacije** – balkanizam kao metafora centralizovanja i zatvaranja „zavladati“ svijetom?

Čega je rezultat ta ideja izolacionizma, metaforički nazvana „balkanizacijom“?

Da li je ta ideja došla evoluciono na red u tom istorijsko-evolutivnom hodu razvoja civilizacije Zapada **ili** je to reakcija danas moćnih na neke unutrašnje potrese koji se dešavaju u dubini društva i ove civilizacije, potrese kojih još nijesmo do kraja svjesni?

II

Meni se čini da je sve ovo što se dešava grcanje pred promjenama, **strah od promjena**. Izolacionizam počiva na logici ježa: na svaku promjenu u okruženju on se zatvara, i ispolji bodlje – spreman za rat. A onda naiđe automobil, **ta viša sila** i napravi od ježa fleku. Da li možda postoji neka sila, univerzalna sila koja će tako poklopiti i naše zatvaranje, sila koja će izolacionizam učiniti besmislenim?

Da li **je** možda globalizacija upravo ta univerzalna sila koja će poklopiti to zatvaranje? Da li danas globalizaciji prilazimo ideološki, kao izgradnji novog svjetskog poretka **ili** kao snazi procesa koji su započeli u dubini društva, u dubini ove civilizacije i koji iz te dubine širi tektonske poremećaje na površini?

Da li se možemo osloboditi mišljenja da je novac jedina poluga globalizacije, jedina moneta globalizacije? Da li se globalizacija može svesti samo na taj ekonomski redukcionizam? Zar

danas globalizacija nije znatno više od ekonomije? Zar ovo nije svijet, **ne fragmentacije**, već **umrežavanja** – umrežavanja različitih područja društva: i ekonomije, i politike, i književnosti, i zabave, i nauke , i tehnologije, i bezbjednosti, i sporta... Nijedan aspekt našeg života više nije izolovan! Sve je povezano, međuzavisno, umreženo... Izgleda da su samo ambicije **malih ljudi**, ljudi funkcionalne pameti, sklone izolacionizmu, sklone zatvaranju.

Ako danas kao pojedinac, kao kompanija, kao država nijeste umreženi – vi ste mrtvi, po onoj crnogorskoj: *„Dekna još nije umrla – a kad će, ne znamo!"*... Manje više tako je bilo kroz čitavu istoriju *homo-sapiensa!*... Ali za naše današnje umove istorija ne postoji, istorijske činjenice i pouke ne mogu pobijediti zatvorenost i površnost današnjeg palanačkog uma.

Ljudi skloni izolacionizmu, zatvoreni, skloni balkanskom modelu života, teže diktaturi, apsolutizmu, monopolu... Mreža, a to je današnji svijet - ne trpi komande! Mreža ne trpi diktaturu! I taj sukob između globalizacije i izolacionizma možemo prevesti na sukob piramide i mreže, hijerarhije i mreže, ali i demokratije i apsolutizma. Značaj koji je na starom Orijentu (Sumeri, Vavilon, Asirija) pripadao području onoga nekada kosmičkog, **kosmička snaga**, danas pripada **globalizaciji.** Da li je možda Njegoš postao besmrtan briljantnim opisom lokalnih događaja u *„Gorskom Vijencu"* ili po opisu te kosmičke sile u *„Luči mikrokozmi"*?

Ne želim da globalizaciju prikazujem ni kao pozitivnu, ni kao negativnu. Shvatam je kao neizbježnost i ne shvatam je kao današnju modernu pojavu. Nije u osnovi toga samo tehnologija. Mnogi faktori još...

Da li stvarno neko misli da je izolacionizam dugoročno moguć pri ovom još uvijek rastućem broju stanovnika na planeti Zemlji? Na planeti živi preko 7 milijardi ljudi, 2050. će ih biti skoro 9 milijardi, pri tom broju Planeta Zemlja postaje tijesna te sumnjam da će na Planeti biti praznih prostora.

Seobe su uvijek od Adama i Eve do danas, bile dio života *homo-sapiensa* (vidi prilog 1). U populacionoj mapi (vidi prilog 2) se vidi kako bi izgledale granice država u svijetu kada bi se one određivale na bazi teritorije. Zar i ova mapa ne pokazuje da je izolacionizam sve manje izvjestan i pored svih pokušaja i procesa veoma raširenih ideologiji koja hrani ovu ideju!

Da li možete zamisliti da će npr. Crna Gora 2050. godine imati najmanje 800.000 stanovnika? A sve „standardne", tzv. naučne projekcije govore o broju ispod 500.000? Slično će biti i u Srbiji... Ne vjerujem da će nacionalne države (granice) biti u mogućnosti da dugoročno ograniče prostor od ljudi koji s jednog kraja svijeta dolaze na drugi. Sve više sam siguran da će se život, ekonomski kulturološki i sl. odvijati u manim zajednicama, prije svega gradovima (grad-država) koji će slabiti građevinu nacionalne države. Da li će Evropa biti više povezana ukoliko se organizuje kao Evropa država regiona ili kao Evropa, država- nacija. (Vidi prilog 3) Ja mislim da hoće, jer će u tim manjim zajednicama **kultura** biti u centru i kultura će evolutivno preuzimati od ekonomije ulogu integrativnog faktora zajednica. Upravo je bazičnost ekonomije (Marksov ekonomski determinizam) bio osnov nastanka nacionalizma i izolacionizma. Da li će kultura (u svijetu ima oko 7.000 lokalnih kultura) doprinijeti otvaranju, globalnom umrežavanju kultura i shvatanju da ne postoje nacionalne kulture već da samo postoji ljudska kultura!

Odnosno, da li ulazimo u vrijeme kada sa scene silazi *homo-economicus*, a postepeno njegovo mjesto zauzima *homo-ludens*, čovjek igre, odnosno čovjek čija je specijalnost kreativnost i proizvodnja novih ideja. Upravo, kreativnost i izvoz novih ideja će tražiti manje zajednice, oslobađanje političko-biroktratskih stega i umrežavanje tih zajednica. Istina, Hantington nam govori o suprotnom pravcu: umjesto saradnje kultura, u što vjerujem, on govori o sukobu kultura. Nažalost, možda su obje teze tačne: do sradanje se uvijek dolazi kroz fazu konflikta i sudara!

III

Da li Crna Gora i Srbija na sve promjene u svijetu treba da odgovore zatvaranjem? Male zemlje, moraju na promjene odgovarati otvaranjem! To je pitanje naše budućnosti. Identitet Crne Gore je upravo u tome da li imamo i da li razvijamo našu **sposobnost za otvaranjem**.

Ne zaboravimo, korijeni globalizacije su od momenta kada je *homo-sapiens* počeo da se seli iz Afrike i da nastanjava ovu planetu? (To nam zorno prikazuje prilog 1)

„Svi smo iz Afrike! Svi smo braća!" – to je platforma globalizacije.

Ja vidim makar tri dimnzije globalizacije koje je, po mom mišljenju, teško izbjeći.

Svijet postaje:

1. **Globalna zajednica nasilja** (terorizam, ekološko nasilje, uništavanje prirode, klimatske promjene);
2. **Globalna zajednica kooperacije** (ekonomija, nauka, tehnologija, umjetnost, zabava, sport, međunarodno pravo);
3. **Globalna zajednica nevolje i patnje** (migracije, siromaštvo, ratovi, sukob kultura).

Znači, globalizacija je neminovno brisanje granica između država uz povećanje umreženosti, što smanjuje moć pojedinih država, uključujući današnji Rim koji se zove Vašignton. Da li je Trampov izbor upravo iz straha da će se nastaviti opadanje moći SAD, kao što je i Klaudije bio spasilac Rima po onoj crnogorskoj *„što ga brani kad ga ne odbani"*.

Ako primijenimo kriterijum koja razvojna opcija ima **sposobnost za budućnost** – izolacionizam ili globalizacija, ja lično nemam dileme, ali sam svjestan ogromnih teškoća i birokratije. Samo se pitamo koje ćemo žrtve kao ljudska vrsta i kao priroda u kojoj živimo platiti? Zar nam projekcije ekonomskog razvoja svijeta (kroz projekcije GDP) ne govore da će zemlje koje se otvore imati i veći GDP? (Vidi prilog 5)

Kako ja metaforično vidim te promjene u našem društvu, u našoj civilizaciji?

Te promjene u obliku društva su slične promjenama agregatnog stanja vode. U svakom agregatnom stanju vode: čvrsto – led; tekuće – voda, para, oblaci, supstanca vode H2O opstaje, istina u drugačijem obliku. Da li i društvo ima tu supstancu koja mijenja oblik iako se ključna supstanca zajednice *homo-sapiensa* uvijek održava, istina u drugačijem obliku? Kada je društvo čvrsto, nepromjenjivo, nepokretno, kada nema nekih razarajućih procesa – to je slično stanju vode u ledenom agregatnom stanju. Meni se čini da je to doba do nastanka industrijske revolucije u 16-17. vijeku!

Sa povećanjem toplote: npr. naučnih i tehničkih izuma, led počinje da se topi. Voda ulazi i tečno stanje i teče. Metaforično, to je društvo u kome je sve pokrenuto, društvo postaje sve mobilnije, rastu konflikti u društvu. Možda je to kapitalističko društvo.

Ali, zbog ove velike brzine promjena, izazvane tehnologijom, voda počinje da isparava. To je za mene metafora tog informacionog društva. Para, isparavanje kao metafora za informaciju.

Da li u tom društvu, u tom društvu informacije mogu da važe stare vrijednosti, načela institucije? Da li je paru moguće zatvoriti? Odnosno, da li je informaciju moguće zarobiti? Da li je moguće konstruktivistički upravljati oblacima? Zar informatičari sve više ne govore o **cloud procesing-u**, o modelima **Big Data**, zar društvene mreže nijesu danas instintucionalna, misaona, stručna osnova drušva? Da li se možemo navići na posljedice tog novog oblika komunikacije u društvu? Da li se dosadašnji nosioci moći, ekonomske i političke, sve više ne liče na **bunu proizvođača svijeća protiv uvođenja električne energije**? Da li možda još rigoroznije rečeno, ne ličimo na proizvođače svijeća koji su se borili protiv izlaska sunca?

Da li nam u odgovoru na ova pitanja može pomoći istorija?

Npr. iskustvo Kine, kada se u 15. vijeku zatvorila i njena napredna civilizacija koja je u periodu od 11. do 15. vijeka bila naprednija u odnosu na Evropu, prepustila Evropi tu prednost,

koja se otvorila, otkrila Novi svijet i kasnije počela proces kolonizacije. Kako iskustvo od globalizacije 1920-1930. što je direktno bila priprema za nastanak retrodgradnih ideologija (fašizam, nacizam) i Drugog Svjetskog rata, može da nam pomogne u razumijevanju ovog konteksta između globalizacije i izolacionizma? Da li nam za razumijevanje današnje situacije može pomoći i razumijevanje uspona i pada Francuske revolucije od 1789. i osvajanja Napoleona?

Mark Tven kaže da se **istorija ne ponavlja**, ali se **ona rimuje**. Iz istorije znamo da su sve civilizacije, od Sumera do danas, nastajala na novom znanju, na inovacijama, na stvaranju, na saradnji ljudi, na posvećenosti novom duhu, novoj ideji koja je to društvo zahvatila.

Isto tako, iz istorije znamo da su civilizacije propadale kada su ušle u zonu samozadovoljstva, u zonu porasta birokratije, jer birokratija unosi rutinu i ubija inovativnost i stvaranje, ubija novu misao... Znam i to, da propadanjem civilizacija, što se desilo 35 puta u istoriji *homo-sapiensa*, ne nestaje svijet, ne nestaje *homo-sapiens*, ne nestaje čovjek! Nestaje samo ono čije je vrijeme isteklo! Nestaju samo slabe zatvorene zajednice koje je pregazio duh vrmena!

Što mi danas imamo u ovoj civilizaciji?

Imamo birokratiju! Birokratiju koja je zamijenila vladajuću klasu!

Jedino što danas proizvodi birokratija je **javni dug** i sve probleme koje on izaziva uključujući nestabilnost i ratove. Javni dug je zahvatanje prihoda iz budućnosti – ako ih bude! Zajednica koja se na račun budućih prihoda danas zadužuje više nego što će u budućnosti imati prihoda, neminovno nestaje. Ako je ovo tačno što će se dešavati sa današnjim svijetom: današnji svjetski GDP je oko 65.000 milijardi eura, a ukupan dug na nivou svijeta je oko 202.000 milijarde eura. To znači da se stopa zaduženosti svjestke ekonomije 300%! Šta ovo znači?

Gubi se inovativnost i nova misao, guše se nove ideje! Nemamo solidarnost niti saosjećanja. Nejednakosti razdiru društveno tkivo. Cilj i smisao života je **imati**, imati materijalnog sve više i cilj nije **biti**, biti ispunjen, biti kreativan, biti pojedinac koji živi punoćom života. Kako ističe slavni španski filozof Hose Ortega **biti** znači živjeti svoj autentičan život, a ne život jurnjave bez duha i bez cilja... Kako izbjeći da zombi iz trgovačkih cenara, da ljudi bez duha i ljudi sa **McDonalds logikom**, budu uzori nadolazećih generacija?

IV

Očigledno je da prvi put u istoriji, fizički opstanak ljudskog roda zavisi od **radikalnih promjena u ljudskom srcu**, u promjeni karaktera, načina razmišljanja, novim etičkim principima... U promjeni i poštovanju kulture svakodnevnog življenja... U uzdizanju kulture... jer uzdizanje kulture je uzdizanje Čovjeka!

Odnosno, ulagati u Čovjeka, ulagati u odnose među ljudima jeste možda taj put ka novoj civilizaciji. Za male zemlje posebno je važno da se oslobađamo te priče o velikim idejama – bilo globalnim, bilo ideologije... Pred nama je iskustvo i mit stare Grčke, posebno Rimljana, ali i Engleske koju su uspjeli da budu, iako u početku mali i nepoznati, nosioci velikih civilizacija... **Globalizacija je šansa za male**! Šansa za lokalno, po principu: **Misli lokalno – radi globalno**! Globalizacija je aspirin hrabrosti za male! Ako imaju hrabrosti i znanja! Oslobađajmo se kompleksa velikih... „*Car je sve više go*“ i onaj koji je danas u svijetu najmoćniji i onoj koji je danas najmnogoljudniji!

Ovo sam rekao ne iz nekog osvajačkog hira, već iz potrebe da se i u Crnoj Gori i u Srbiji što više okrećemo onom što dolazi, odnosno da organizujemo svoj život na bazi **informacija iz budućnosti**, uz iskreno i djelotvorno poštovanje naše tradicije, tradicije shvaćene kao životnog iskustva, iskustva „kako stići i uteći!“

Za to su svakako važni i poljoprivreda i turizam, ti vječni prioriteti razvoja materijalističkih umova. I sam sam bio duboko u toj paradigmi razvoja, Ali... Ali je mnogo važnije **obrazovanje**.

Upravo obrazovanje je ta nova para. Kreće iz oblaka poput kiše, hraneći novi život i novu civilizaciju... Obrazovanje okrenuto prije svega duhu, duhu naroda, duhu života a manje kao ulaganje države u obrazovanje koje stvara političku elitu za njenu održivost. Obrazovanje je hrana budućnosti!

Da li imamo tu viziju novog obrazovanja?

Obrazovanje za globalizaciju ili obrazovanje za izolacionizam?

Liberalno obrazovanje ili obrazovanje za specijalizaciju i radno mjesto?

Obrazovanje za povratak **plemstva duha** ili obrazovanje za **plemstvo zombija i birokrata**?

Obrazovanje **za zaglupjivanje**, **za političke partije** ili obrazovanje **za prosvjećenje ljudi** i **za ideje novog doba**?

Obrazovanje **za život** po onoj Njegoševoj:"*što god dode tome sam naredan*" (spreman) ili obrazovanje za život „*s onu stranu života.*"

V

Možda je za razvijanje odnosa globalizacije i izolacionizma potrebno da se istinski pozabavimo pitanjem: Ko smo? Odakle smo? Kuda idemo, što je i naziv poznate slike umjetnika osobenjaka Pola Gogena. Izgleda da se istorija ponavlja te da uspješni u pravo vrijeme postave pravo pitanje... Da li će umjetnost doprinijeti globalizaciji, ne samo idejama. Da li će možda i kultura doprinijeti jačanju pitanja globalizacije? Da li će „izvoz" kulture zamijeniti dosadašnji „izvoz" ideologija. Zar Kina, uskoro najveća ekonomija svijeta, nije započela ovaj novi trend – **izvoz kulture.** Kina ulaže u kulturu, tako u 135 zemalja imaju oko 500 konfučijanskih instituta čiji je cilj popularizacija kulture i učenja kineskog jezika, odnosno jezika kojim i danas govori najveći broj ljudi na svijetu (mandarinski jezik), jezik koji današnja generacija studenata mora da uči ako želi naredovanje u poslu.

U Kinu dolazi do „velikog prestrojavanja" – posle „guranja" ekonomskog rasta sada se sve više ulaže u kulturu pojačavanjem kulturne posebnosti koje jača vjeru u sebe i omogućava lakše povezivanje sa ostalima. „Cijenite nas prema našim sopstvenim standardima a ne prema vašim mjerilima" sve više se ističe u dijalogu sa Zapadom. Zar i oživljavanje „**Puta svile**" nije svojevrsno praktični podsticaj globalizacije. Model je „16+1" (16 zemalja kroz koje prolazi ovaj put). Kina ulaže oko 50 milijardi eura u razvoj ovih zemalja, prije svega u razvoj kulture u njima. Kao da se nagovještava međunarodna trgovina u oblasti kulture, kao da nastaje globalno selo.

Pored oživljavanja „starog" (preko 2000. godina) puta svile, danas nastaje novi put svile. Mogli bi ga nazvati „**Put resursa**" (Vidi prilog 4). Isto tako, nastaje i nova pacifikacija (vraćanje centra svijetskog razvoja sa Atlantika na Pacifik. (Vidi prilog 6)

Na kraju kao još jedan praktičan dokaz da je globalizacija neizbježna – je i sport. Koliko mladih ljudi na TV prati npr. otvaranje Olimpijskih igara, koliko prati velike derbije i fudbalske lige šampiona kako evropske, tako i južnoameričke i azijske...

Da li možemo da budemo slijepi prema svim ovim činjeničnim procesima koji ukazuju na neminovnost globalizacijskih procesa?

Vjerovatno smo mnogo više opsjednuti vjerom u vječitost zapadnog modela civilizacije nastalog i zasnovanog na nacionalnim državama (izolacionizam) i potpomognutom ideologijom koja hrani taj model (nacionalizam, kolonijalizam) nego što smo sposobni vidjeti neke nove mega tokove u stvarnosti koji se odvijaju pred našim zatvorenim očima... Izgleda da svi treba da se okrenemo budućnosti da bi bolje razumjeli prošlost!

LITERATURA

1. Juval Harari:"*Sapiens- kratka istorija ljudskog roda*" (2014) ;
2. Juval Hahari:"*Homo deus- a brief history of tomorrow*" (2016);
3. Džon Ralston Sol:"*Nesvesna civilizacija*" (2010);
4. Herbert Dž. Vels:"*Istorija sveta*" (1935);
5. Žak Barzun:"*Od osvita do dekadencije- 500 godina zapadne kulture od 1500. do danas*" (2003);
6. Danijel Koen:"*Homo-economicus*" (2014);
7. Hose Ortega:"*Pobuna masa*" (1930);
8. Nejl Ferguson:"*Civilizacija*" (2011);
9. Petar Petrović Njegoš:"*Luča mikrokozma*" (1845);
10. Tomas Carlyle:"*Past and present*" (1843);
11. Vil Durant:"*Istorija civilizacije*", sabrana djela 1-12 (1935);
12. Gi Debor:"*Društvo spektakla*" (1967)
13. Piter Frankopan:"*The silk road*" (2015) Bloomsbury paperbacks, London
14. Filip Ćorlukić:"*Quo vadis homo: katastrofa ili savršenstvo*", Fokus komunikacije, Zagreb
15. Veselin Vukotić:"*Istorija budućnosti*", (2013) CID, Podgorica

PRILOG 1: POPULACIONA MAPA

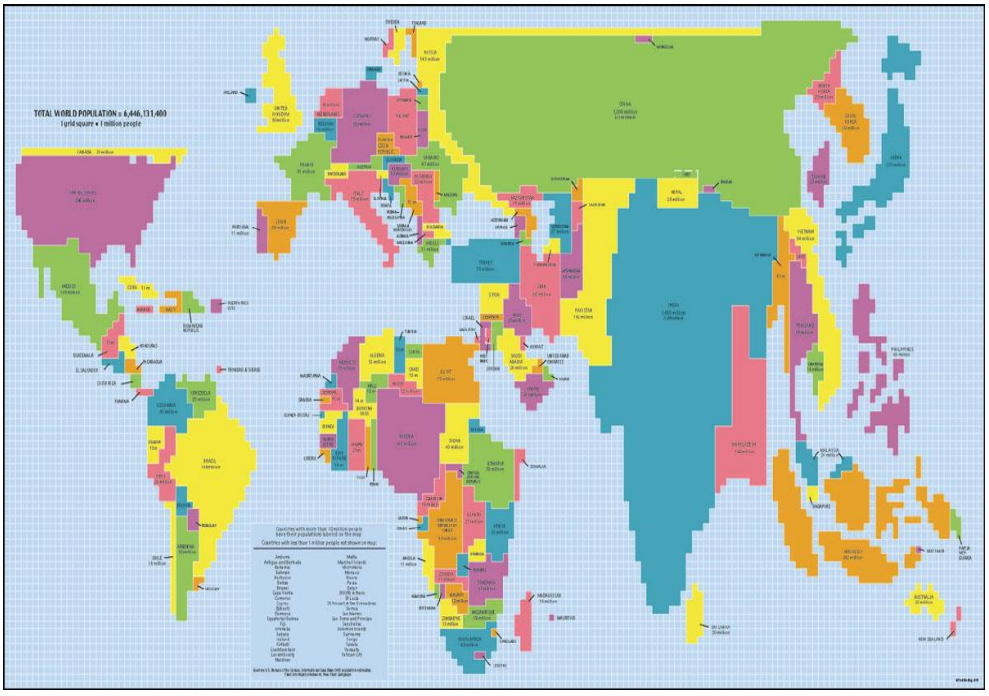

Mapa pokazuje kako bi izgledale granice država da se one određuju na bazi broja stanovnika a ne na bazi površine njihove teritorije. Da li vjerujemo da ovakav kontinentalni debalanas stanovništva može opstati? Da li granice nacionalnih država, bolje reći ideja nacionalnih država može izdržati ovaj demografski pritisak? Da li je upravo "demografski" problem jedan od "izvora" globalizacije?

PRILOG 2: SEOBA KOJA JOŠ TRAJE

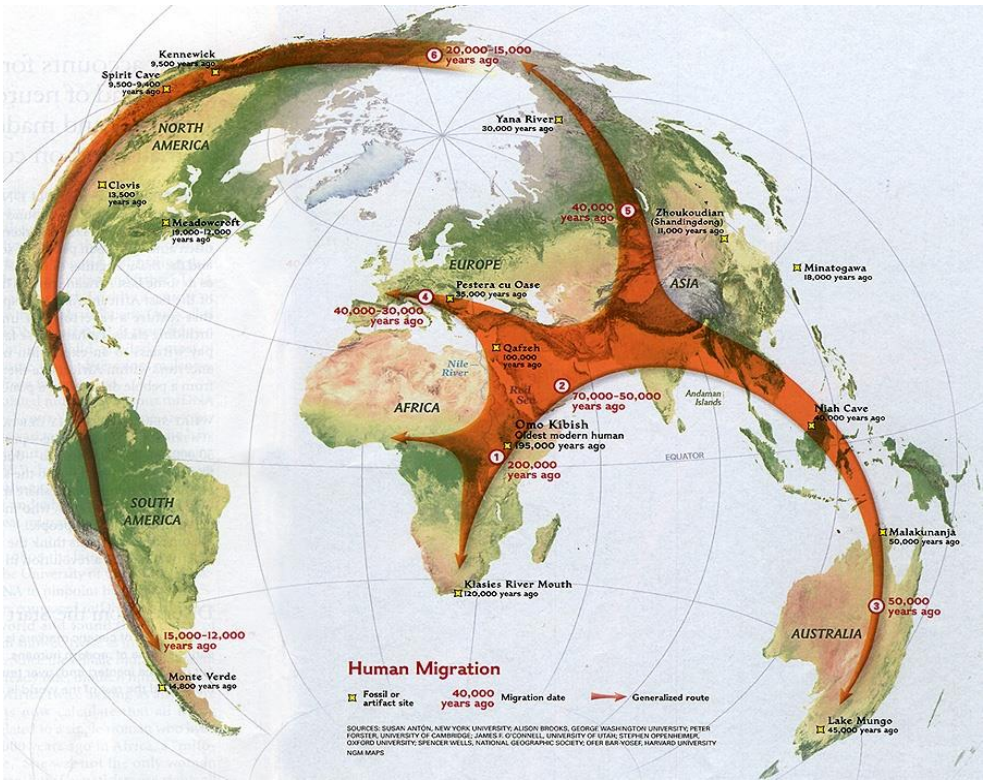

Da li izolacionizam zaista može zaustaviti globalne migracijske tokove? Čemu nas uči istorija? Istina, istorija je u današnjem verbalnom društvu, društvu koje je izgubilo sjećanje kao izvor poruka, odbačena i sve više je na sceni model mišljenja sterilne birokratije i životno praznog akademizma! Zašto se globalizaciji prilazi kao ideologiji i ona se „izvodi“ iz ideologije. Potpuno se previđaju realni istorijski procesi kao i započeti realni procesi budućnosti.

PRILOG 3: EVROPA REGIONA ILI EVROPA- REGIJA DRŽAVA

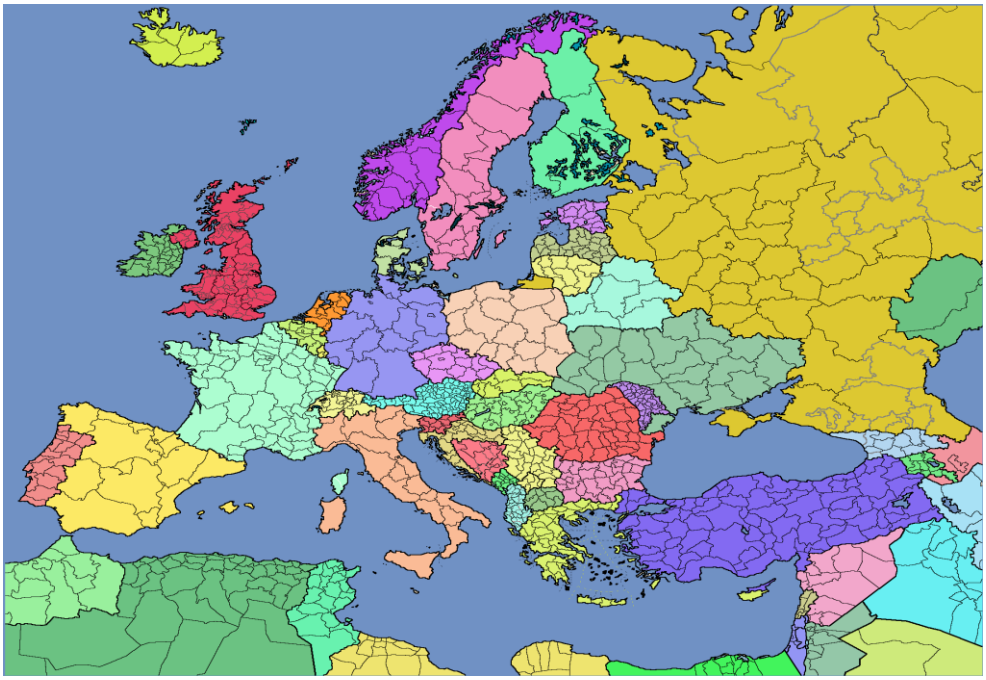

Da li će ekonomske regije, države –regije (Kenichi Ohmae) zamijeniti nacionalne države? U tom slučaju države-regije, kao ekonomske i kulturne zajednice bi bile pod političkim kišobranom EU! Da li će se taj politički kišobran širiti i obuhvatiti čitavu planetu? Da li će "hod" ka tom "svjetskom kišobranu" ubrzati tzv. klimatske promjene, zaštita Atlantika, zaštita Amazona, osvajanje Marsa, "seljenja" na druge planete? Meni se čini da se svijet danas nalazi u onoj fazi u kojoj se današnji Zapad nalazio u XV vijeku. S jedne strane, to je bio period otkrivanja novog svijeta i početak napretka, što je sa druge strane dovelo do razmađijavanja društva, odnosno do "pada" crkve i religije i ostvarivanja pocesa sekularizacije. Da li je taj istorijski razvojni potisak danas počeo da gubi snagu? Da li smo i mi danas u procesu razmađijavanja od nacionalnih ideologija i religije birokratije? Pogledajmo u istoriju, iako se istorija ne ponavlja, "samo se rimuje", kako kaže Mark Tven. Da li je neko 1500. godine kada su svi vjerovali u Boga, mogao zamisliti da će 2000. godine Zapadni svijet biti svijet nevjernika? Da li će se neko 2500. godine čuditi kako mi današnji nijesmo vidjeli i osjetili te promjene nacionalnog i birokratskog razmađijavanja svijeta? "Što me briga šta će biti 2500. godine," ljutito na ovo reaguje današnji "zombi"! Bolje reći grmi iz trgovačkih centara i vjeruje da će današnja Zombijada vječno trajati... Nije problem što zombii u to vjeruje, već je problem što je taj zombi kukavica i nema hrabrosti da preuzme odgovornost za *homo-sapiensa*, za sudbinu čovjeka kao živog bića. Ja kao lijek od zombizacije *homo-sapiensa* vidim upravo u tom globalnom osvajanju zemlje od savremenih nomada- odnosno budućnost razvoja je uvijek bila u stepskim narodima!

PRILOG 4: NOVI PUT SVILE ILI "PUT RESURSA"

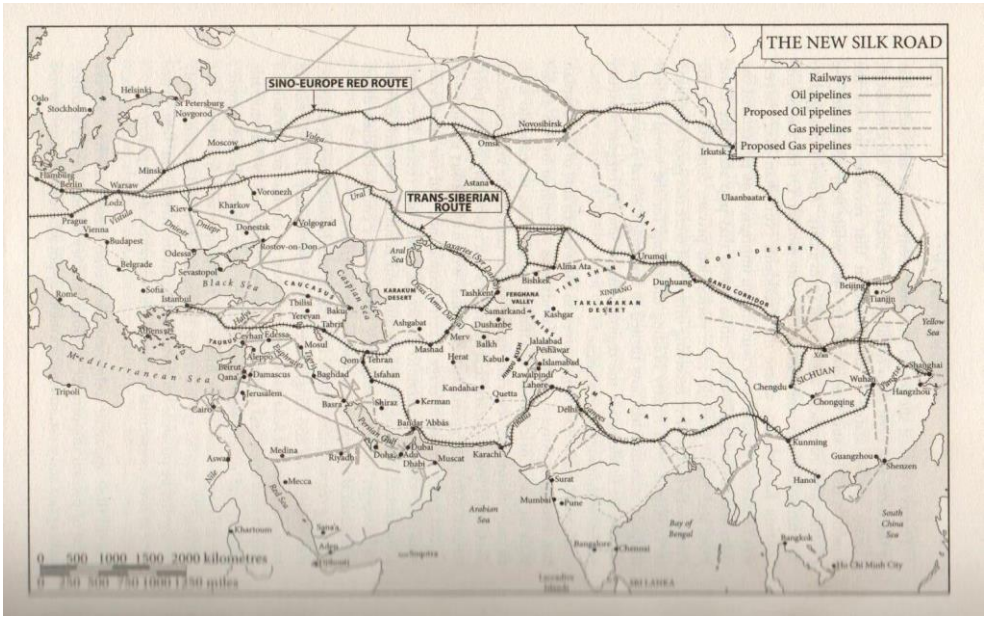

Da li ova slika govori o izolacionizmu ili o globalizaciji?

Zar i ovu sliku ne treba shvatiti kao inicijativu svaranja globalizacije? Da li je to možda dio onog „novog svijeta" koji unosi promjene i u način razmišljanja i način organizacije društva, u filozofiju života, slično otkriću novog svijeta (Amerike) u XV vijeku?

Da li je ovo informacija za uvoz roba i usluga ili je ovo informacija za uvoz i izvoz kulture i istočnjačke filozofije života. Kako god to nazivali od XV vijeka Evropa je bila „cenatr svijeta" nakon globalizacije koja se zvala kolonijalizam, a koji pada sa Američkom revolucijom 1776. godine, kada Amerika promoviše današnji oblik globalizacije: svijet kao tržište za američku robu, odnosno „porobljavanje" svijeta svojom robom i sistemom potrošačkih vrijednosti... Da li ova slika kako sam je nazvao „put resursa" oslikava ideje velikih umova iz prošlosti o jedinstvu evropsko-azijskog kopna kao temelja za zajednicu naroda od Porta do Vladivostoka. Ako je evropska „globalizacija" bila vojska, osvajanje, politička vlast; ako je američka „globalizacija" bila globalizacija robom, uslugama, materijalnim sistemom vrijednosti, da li će nova **„evro-azijska" globalizacija biti globalizacija kulturom i taositičkom filozofijom**? Da li je upravo ova nova kulturno-filozofska globalizacija izrasla iz dvije rane evro-azijske globalizacije: globalizacije **solju** (Mediteran) i globlizacije **biberom** (Kina i Indija).

PRILOG 5: NAJVEĆE EKONOMIJE SVIJETA 2050. GODINE

Najveće svjetske ekonomije 2016. (MMF), u milijardama dolara	Najveće svjetske ekonomije 2050. (projekcija PwC-a), u milijardama dolara
1. Kina - 21,269	1. Kina - 58,499
2. SAD - 18,562	2. Indija - 44,128
3. Indija - 8,721	3. SAD - 34,102
4. Japan - 4,932	4. Indonezija - 10,502
5. Njemačka - 3,979	5. Brazil - 7,540
6. Rusija - 3,745	6. Rusija - 7,131
7. Brazil - 3,134	7. Meksiko - 6,863
8. Indonezija - 3,027	8. Japan - 6,779
9. Ujedinjeno Kraljevstvo - 2,787	9. Njemačka - 6,138
10. Francuska - 2,736	10. Ujedinjeno Kraljevstvo - 5,369
11. Meksiko - 2,227	11. Turska - 5,184
12. Italija - 2,213	12. Francuska - 4,705
13. Južna Koreja - 1,929	13. Saudijska Arabija - 4,694
14. Saudijska Arabija - 1,731	14. Nigerija - 4,348
15. Španjolska - 1,674	15. Egipat - 4,333

Da li je budući razvoj mnogo više oslonjen na broj stanovnika i resurse ili na tehnologiji? Da li tehnologija zbog brzine njenog širenja i komercijalizacije postaje „neutralan faktor"- svima je dostupna?

PRILOG 6: KARTA SVIJETA-OSNOVANJE "PACIFIČKE CIVILIZACIJE"

Da li ova karta svijeta koja nema u centru "staru Evropu" predstavlja neku sliku budućih tokova (ekonomskih, političkih, socijalnih, demografskih,...) koji vode vraćanju razvoja na Pacifik? Ne zaboravote da su pacifičke civilizacije, to sada pokazuju arheološka i antropološka istraživanja, bile razvijene, makar koliko i njihovi vršnjaci u Egiptu, Mesopotamiji, Sredozemlju... Mi vrlo malo znamo o Istoku! A neznanje uvijek rađa umišljenost o sopstvenoj nadmoći! Da li smo se ikada zapitali zašto je zapadna obala SAD razvijenija od istočne, iako je vremenski gledano, istočna obala prvo naseljena Evropljanima "novim osvajačima Amerike". Odgovor na ovo pitanje sam nazreo u višednevnom obilasku narodnog muzeja u Šangaju- lučkom prihvatilištvu Američke robe. Ako sada pogledamo listu najvećih ekonomija u 2050. godini onda su od četri najveće ekonomije svijeta tri iz ovog regiona (Kina, Indija, Indonezija), uz to da i SAD kao tada treća ekonomska sila, ima učešće u ekonomiji ovog dijela svijeta. Izložbe svijetskih dostignuća (EXPO) koje se održavaju svake dvije godine od 1880. godine, su čini mi se najbolje "knjige" za razumijevanje obmanjujuće snage dileme globalizacija ili izolacionizam, a iz perspektive otvorenosti za budućnost!

Ljubomir Madžar[1]

SJAJ I ODSJAJ GLOBALIZACIJE

Sažetak

Poznato je da je globalizacija izuzetno kompleksan i naglašeno mnogoobrazan proces. Međutim, u raspravama o dometima i implikacijama globalizacije ističe se i jasno artikuliše samo manji broj njenih osobenosti. Ovaj rad se usredsređuje na ređe razrađivane komponente globalizacije. Standardni i generalno percipirani sastavni delovi globalizacije, kao što je širenje međunarodne trgovine, investicija i finansijskih veza pomenuti su tek usput, a manje vidljive i slabije sagledane sastavnice globalizacije tretiraju se obuhvatnije i detaljnije. Među tim manje isticanim sastavnim delovima globalizacije posebno se ističu različite javne politike i raznovrsne akcije koje preduzimaju savremene države. Druga skupina silnica koja međusobno približava i zbija različite delove sveta jesu dalekosežni i kontinuirano rastući hazardi pogoršavanja čovekove okoline prouzrokovani nekontrolisanom i nekoordiniranom ekspanzijom privrednih aktivnosti, među kojima su i takve koje su osobito štetne po okruženje. Budući da pripada čovečanstvu kao celini, ogroženo čovekovo okruženje iziskuje globalno koordinirane politike i, kao bokor ozbiljnih hazarda, međusobno povezuje i sve više približava različite delove sveta. Posebno se ističe činjenica da se globalizacija u svojim ključnim sastavnicama i opredeljujućim mehanizmima ispostavlja kao neupravljiv proces. Dok s jedne strane donosi spektakularna unapređenja svetu kao celini, ona kao i mnogi drugi sveobuhvatni procesi svetskog formata nepovoljno utiče na jedan broj društvenih stratuma, među kojima su neki veoma brojni. Zahtevi za suzbijanjem „štetnih" aspekata globalizacije svode se na traženje da se neke komponente globalizacije prosto prekinu. Otud potiču političke prepreke za globalizaciju i prateći ograničavajući faktori. U ovom kontekstu razmatra se sve nepovoljniji ekonomski i socijalni položaj srednje klase u SAD. Globalizacija je neupravljiva u smislu da ne postoji skupina tela ovlašćenih za javnu politiku koja bi mogla da je zaustavi ili da preokrene njen nezadrživi tok. No neki rubni, drugostepeni aspekti mogu da budu popravljeni. Neke politike upravljene na zaštitu dobrobiti pojedinih delova stanovništva neposredno su suprotstavljene i protivne standardnim ekonomskim propozicijama kroz koje se artikulišu pretpostavke za efikasnost; no, na dugi rok neke socijalne politike mogu da ublaže društvena ograničenja na globalizaciju i u krajnjoj liniji čak da se ispolje kao ekonomski preporučljive.

Ključne reči: *globalizacija, tehnički progres, međunarodna trgovina, međunarodne finansije, institucionalne praznine na svetskom nivou, narušavanje čovekovog okruženja, međunarodno upravljene javne politike.*

THE BRIGHT AND THE DARKER SIDES OF GLOBALIZATION

Summary

It is notorious that globalization appears to be an extremely complex and markedly multifaceted process. However, in the discussions of its scope and implications only a few of its features are duly emphasized and clearly brought out. This paper centers on the less frequently elaborated components of globalization. The standard and generally recognized ingredients of globalization, such as expansion of

[1] Autor je saradnik Instituta za strategijske studije i razvoj „Petar Karić" Alfa BK Univerziteta u Novom Beogradu, u organizaciji koja za rad pruža uslove kakvi nisu daleko od idealnih. Saradnja sa g. Milijom Mihailovićem, izvršnim sekretarom Naučnog društva ekonomista Srbije, prerasla je već u svojevrsnu tradiciju. Zahvalan sam mu za brojne ispravke i za jedan broj sadržinskih sugestija koje su rezultovale u dobrodošlim poboljšanjima teksta.

international trade, investment and finance are mentioned in passing and less visible and insufficiently recognized integral parts are dealt with comprehensively and to some detail. Among such less emphasized elements of globalization are various public policies and multifarious actions carried out by the contemporary governments. The other set of forces bringing various parts of world together are the far-reaching and permanently growing hazards of deterioration of environment brought about by the uncontrolled and uncoordinated expansion of economic activities, some of which appear to be especially damaging to the environment. Belonging to the humanity at large, the endangered environment calls for globally coordinated policies and as a common cluster of serious hazards interconnects and brings various parts of the world closer together. Particularly emphasized is the fact that globalization in its key components and generating mechanisms turns out to be an uncontrollable process. While bringing spectacular advancements to the world as a whole, like any worldwide and all-encompassing process it hurts a number of social strata, some of which are quite numerous. The requirements to control the „damaging"aspects of globalization come down to asking that some of its components be discontinued. Hence the political obstacles and constraining factors of globalization. The deteriorating economic and social position of the middle class of the USA is discussed in this context. Globalization is uncontrollable in the sense that no set of policies bodies could stop or turn around its mighty unfolding. But some of its marginal aspects could be improved upon. Some social policies directed to protecting the welfare of certain parts of population are in a direct juxtaposition contrary to the standard economic propositions spelling out efficiency requirements; but, in the long run certain social policies could alleviate social constraints on globalization and ultimately prove to be even economically recommendable.

Key words: *globalization, technical progress, international trade, international finance, institutional lacunae at the world's level, degradation of the environment internationally oriented public policies.*

1. UVODNE OPASKE

Prvobitni, radni naslov ovoga teksta bio je balzakovski *Sjaj i beda globalizacije*. Ubrzo je, međutim, moralo da se uvidi da reč *beda* u radnom naslovu ne odgovara subjektivnom viđenju i poimanju ovog autora, a verovatno je drastično nespojiva, faktički oprečna svemu onome što globalizacija *objektivno* znači i šta je na putu da savremenom svetu donese. Nespojiva je i sa onim što je svetu donosila u prošlosti – ona u različitim varijantama svetskim zbivanjima daje svoj duboki pečat već dobra dva i po veka, od početka Industrijske revolucije do dana današnjeg – a frapantno je oprečna i ulozi koju igra danas i ovde, u privredi i daleko izvan nje. Umesto reči *beda* odabrana je jedna različita, semantički drukčije nabijena reč *odsjaj*, sa namerom da se diskretno nagovesti da globalizacija ne sadrži isključivo sjajne, zadivljujuće aspekte nego da su neke njene manifestacije manje impresivne i unekoliko čak i nepovoljne. No, neka već na samom početku bude odlučno istaknuto da je za ovog autora globalizacija izuzetno krupna i u svom ukupnom bilansu izvanredno pozitivna pojava, u svetu današnjem i u svetu od pre par vekova pa sve do danas. Kod njega je na više nego pozitivnu rezonanciju naišla Bagvatijeva (2008/2004/) kniga *U odbranu globalizacije*.

Malo ko će biti iznenađen kad se kaže da je globalizacija izvanredno kompleksan i mnogostruko razuđen proces, ali bi nemali broj mogao da se iznenadi identifikovanjem i obrazlaganjem nekih komponenti globalizacije koje se ređe ili nikako ne ističu a koje jednim nipošto zanemarljivim delom opredeljuju njenu prirodu, njene pokretačke mehanizme i njene učinke. Naglasak će u ovom radu biti upravo na tim manje vidljivim i nepotpuno protumačenim sastavnicama globalizacije. No, neka prvo bude tek usput pomenuto ono što je u njoj standardno, opštpoznato i veoma često isticano. Globalizacija je širenje ekonomske aktivnosti na način da se pojedina područja i regioni međusobno povezuju postajući tako delovi jedne šire, kompleksnije i mnogostrukim vezama objedinjene celine. U toj ekspanziji privrednih delatnosti trgovina je igrala posebno važnu ulogu, osobito u ranijim fazama perioda koji bi mogao da se okarakteriše kao razdoblje modernog razvoja, od početka Industrijske revolucije iz

polovine XVIII stoleća naovamo. Trgovina je bila najneposredniji i u neku ruku najprirodniji način privrednog povezivanja pojedinih delova sveta. Lako je uvideti da se teritorije koje međusovno trguju samim tim očevidno uklapaju u jednu širu funkcionalnu celinu. Utkivaju se u celinu koja i sama poprima neke empirijske pravilnosti u svom funkcionisanju, pavilnosti sa koje se pokazalo da se bez većih prepreka daju i teorijski formalizovati.

U talasima globalizacije sledeća njima obuhvaćena delatnost bila je proizvodnja. Pojedine teritorije ne samo da su međusobno trgovale nego su i doslovno zajednički realizovale neke privredne poduhvate i razvijale nove delatnosti za koje se nije dalo ustanoviti geografsko poreklo. U razgranatoj podeli rada u rastućem stepenu je dekomponovana izrada proizvoda, razni delovi fabrikovani su u raznim delovima sveta, *outsourcing* i *offshoring* postale su visoko frekventne reči, a kod proizvoda u još je većoj meri zamagljivano i gubljeno teritorijalno poreklo. Ova vrtoglavo rastuća podela rada ne može uvek u svoj jasnoći da se odvoji od same trgovine, ali tako tipična pojava grananja kompanija, osnivanja mreže filijala u brojnim zemljama sigurno nije klasična trgovina i na nju ne može da se svede. Delovi proizvoda fabrikuju se na brojnim lokacijama, u većem broju stranih zemalja i čak kontinenata, a u svom prostornom kolanju ipak ostaju u okvirma iste velike kompanije. Intrasistemski promet, pomeranje delova na velike distance a u okviru istog poslovnog sistema sigurno u odnosu na trgovinu predstavlja kvalitativno novu pojavu.

Tu su zatim međunarodno razgranati investicioni tokovi. Mnogobrojni su i raznovrsni tokovi ovih ulaganja, od direktnih stranih investicija, preko ulaganja u inostranstvu koja ostaju u okviru datog velikog poslovnog sistema, sve do široko izdiferenciranih portfeljskih investicija posredstvom kojih se novčani resursi, u vidu sve brojnijih i sve komplikoanijih finansijskih „proizvoda“, u sve većoj masi razlivaju diljem planete. Gusta i skoro kompaktna mreža finansijskih tokova svakako je bezbrojnim nitima povezana sa proizvodnjom, ali nema sumnje da predstavlja jednu jasno izdvojenu mrežu ekonomskih procesa koji se odvijaju po sopstvenim zakonitostima i svet povezuju u impresivnu celinu na sebi svojstven način.

Pored trgovine, proizvodnje i investicija valja uočiti i neke manje vidljive ili bar manje isticane ali jednako značajne komponente globalizacije. Jedna od njih tiče se tehničke osnove proizvodnje. Zahvaljujući difuziji tehničkog progresa, koja je toliko dinamična i intenzivna da je teško mogu zauzdati svi napori na planu zaštite patenata, intelektualne svojine i autorskih prava, tehnološka osnova proizvodnje postaje u sve većem stepenu univerzalizovana; ono što je fundamentalno u tehnologiji proizvodnih procesa u sve većem je stepenu jedinstveno, a to ujednačavanje tehnologije na bazičnom nivou opredeljujućih rešenja svakako je jedan, i to nimalo beznačajan, aspekt globalizacije. Kroz konkurenciju i selekciju tehnoloških rešenja, proces koji u krajnjem rezultatu produkuje nešto što bi moglo da se nazove optimalnom tehnologijom, svetska privreda na fundamentalnom tehnološkom nivou postaje sve ujednačenija, a to je bez sumnje jedna manje uočljiva i ređe isticana strana globalizacije. Verovatno je manje vidljivo i po svoj prilici manje se naglašava i ujednačavanje privrednih delatnosti u domenu tehnika prodaje, strategija marketinga i nečega što bi uopšteno a ne baš jako precizno moglo da se nazove *stil poslovanja*. Transakcije obavljene u raznim delovima sveta, kad i ako pripadaju istoj klasi, sve više liče jedna na drugu; sve je manje naturalne proizvodnje a to što u svim delovima sveta sve više maha uzima i svoje učešće povećava robna proizvodnja poravnava i ujednačava oblike privređivanja i može se bez većih inhibicija okarakterisati kao zasebna i dodatna komponenta globalizacije. To je kontekst u kome se, kao još jedan aspekt globalizaicje, može istaći širenje pravnih modela privrednih organizacija - preduzetničke firme, ortakluci, otvorena i zatvorena deonička društva, formiranje velikih skupina pojedinačnih firmi vlasnički povezanih u veće konglomerate, sa matičnim firmama i

zavisnim i povezanim preduzećima – što svetsku privredu čini u većem stepenu ujednačenom i na planu pravne formalizacije pojedinih vrsta subjekata koji u njoj deluju i razvijaju se.

Vlasništvo je takođe ređe isticana a markantna komponenta globalizacije. Malo je kategorija koje svetsku privredu tako snažno i tako mnogostruko povezuju kao što je to slučaj sa vlasništvom. Veliki delovi mnogih privreda u vlasništvu su stranih aktera – fizičkih lica, kompanija, fondova, najraznovrsnijih finansijskih organizacija...- a ta mreža ima eminentno globalni karakter i svetskoj privredi utisnula bi jedan element globalnosti sve i kad drugih sastavnica globalizacije ne bi ni bilo. Veliko insistiranje na stranim direktnim investicijama i napori koje nacionalne ekonomske politike ulažu da ih privuku deo su moćnog trenda koji i u ovoj dimenziji kontinuirano deluje kao vid, sastavnica i manifestacija globalizacije. O globalizaciji se može govoriti i kad je reč o najšire definisanom znanju, o tom elementu i najopštijoj pretpostavci svekolikog života, čija disperzija je njegova bitna značajka i za koje se sa sve manjim opravdanjem može govoriti da je koncentrisano na ograničenom broju tačaka. U prirodi je znanja jedan specifičan vid univerzalizacije; znanje gotovo da i ne postoji ako se za njega (dovoljno široko) ne zna.

Revolucija koja se dešava u sferi komunikacija i informatičkih delatnosti mora se istaći kao jedan poseban i nepojmljivo delotvoran oblik globalizacije. Ljudi su danas povezani informacionim mrežama na način kakav se samo do pre nekoliko decenija nije mogao ni naslutiti. Nikada ranije tako veliki broj ljudi nije mogao međusobno da komunicira na tako pristupačan, tako jednostavan i toliko jeftin način. Zahvaljujući neverovatno brzom izrastanju komunikacionih mreža, svet se u doslovnom smislu kvalitativno izmenio, a tako masivno i u svim pravcima raširenо komuniciranje između i unutar milionskih masa doslovno se uklapa u bilo kakvu definiciju globalizacije. U meri koja se donedavno nije mogla ni slutiti, svet je postao globalizovan po golom osnovu komunikacije, čak i ako se ostave po strani drugi, gorepomenuti procesi koji ga sve čvršće povezuju. Globalizacija se spektakularno ispoljava i u sferi kulture, posebno kad se ona šire shvati tako da obuhvata i obrasce življenja. Makdonaldovi restorani, sve sa hamburgerima i koka kolom, šire se po celoj planeti, od Kine do Rusije, od Japana do Zambije, a rok, pank, soul i rep postaju, svaki na svoj način, vlasništvo celog čovečanstva. A o džezu, koji već uveliko prerasta u jednu vrstu muzičke klasike da se i ne govori.

Snaga i univerzalna zastupljenost globalizacije možda se najbolje da sagledati ako se ona stavi u kontekst samog privrednog razvoja. Ova dva ključna i fundamentalna dinamička procesa gotovo da se preklapaju. Teško je iznaći neka razdoblja uspešnog ili čak umereno doziranog rasta a da nije bio praćen jasno uočljivim tendencijama globalizacije; i, obrnuto, veliki talasi globalizacije poklapali su se sa periodima vidno ispoljenog privrednog rasta. To i ne bi smelo da deluje iznenađujuće budući da se procesi globalizacije i privrednog razvoja kao takvog ispoljavaju kao kompleksne pojave koje sadrže veliki broj istovetnih elemenata.

Svet u kome se odvija globalizacija može se shvatiti kao ogroman sistem sa velikim brojem dimenzija, a brojčane vrednosti tih dimenzija, pretpostavljajući merljivost, mogle bi da se ukomponuju u jedan vektor čija mumerićka kvantifikacija pokazuje i odražava stanje datog sistema u nekom datom trenutku. Globalizacija se da protumačiti i kao širenje intervala unutar koga mogu da se nađu pojedine merne karakteristike sveta, ali i kao njegovo pomeranje u tim dimenzijama na sve povoljnije i povoljnije pozicije. Globalizacija uvećava prostor mogućnosti unutar koje svet može da se nađe, odnosno pomeri. Retko pominjana dimenzija unutar koje se takođe mogu sagledati neki aspekti procesa globalizacije jeste vreme. U meri u kojoj odluke i politike koje se realizuju danas predodređuju buduća stanja sveta ili tendencije pomeranja ka tim stanjima, može se, možda uslovno, govoriti i o globalizaciji u vremenu. Efekti toga što činimo i preduzimamo danas ne iscrpljuju se onim što se događa i zapaža u trenutku činidbe.

Mnogi učinci javljaju se i manifestuju u budućim razdobljima nejednake veličine, zavisno od mehanizma i stepena njihove predodređenosti današnjim odlukama. To širenje posledica današnjeg činjenja na buduća vremena može da se okarakteriše kao jedan oblik ili aspekt globalizacije, kao globalizacija u vremenu.

2. ISHODIŠTA I GENERATIVNI MEHANIZMI GLOBALIZACIJE

Kao što je to slučaj kod svih krupnih pojava, koje su istodobno i planetarne i epohalne, u vezi sa globalizacijom postoje brojna i krupna nerazumevanja. Veliki, a to znači globalni i po svojim učincima dalekosežni procesi, čak i kad donose ogromne dobitke i koristi za čovečanstvo kao celinu, neizbežno pogađaju izvesne društvene stratume pogoršavajući njihov ekonomski položaj i društveni status. Pogođeni stratumi mogu da budu veoma široki, a udari globalizacije na njihov standard i dohodak ubistveni i veoma bolni. Nešto šire o tom nepovoljnom dejstvu globalizacije biće rečeno u odeljku o političkim učincima ovog planetarnog procesa. Zasad je dovoljno reći da su pogođeni stratumi, koji mogu da budu društveno uticajni već zbog svoje izrazite brojnosti, izvorišta i činioci velikih otpora globalizaciji, rodna mesta širokih i intenzivnih kampanja protiv globalizacije i činioci mogućih devijacija u javnim politikama koje sa globalizacionim procesima mogu da budu u većem ili manjem raskoraku. Ne treba posebno naglašavati da su ti otpori istodobno i izvorišta velikih nerazumevanja prave prirode i epohalnih učinaka globalizacije. A mali je korak od pogrešnog tumačena do naopakog delanja, uključujući i velike javnopolitičke angažmane. Izvesno je, naravno, da politika i globalizacija nisu dva nezavisna fenomena. Kakva god da je, politika u nekim svojim sastavnicama biva pozitivno ili negativno korelirana sa globalizacijom, a najčešće je ona nekim svojim komponentama podstiče a drugim ograničava i usporava. Bitno je, međutim, da javna politika, uključujući dakako i ekonomsku, *nije presudna determinanta globalizacije*; politika nije odlučujući činilac koji bi mogao da odredi da li će globalizacije uopšte biti ili neće. Globalizacije mora da bude, bilo je i biće nezavisno od orijentacije pojedinih i svih politika i sasvim nezavisno od toga kakvim su strateškim ciljevima pojedine politike inspirisane.

U mnoštvu razloga, koji su posve izvan prostora javnih politika a koji globalizaciju čine i neizbežnom i u osnovnim dinamičkim pokretačima predvidivom, ovde će biti izdvojen jedan ograničen broj. U stvari broj determinanti i generatora globalizacije tako je velik da bilo kakav ograničen spisak ovih opredeljujućih činilaca mora da se ispostavi kao nepotpun i manjkav. Ipak, ovde će biti iznesen jedan njihov broj u redosledu koji bi trebalo da odrazi njihovu važnost i uticajnost.

Na prvom mestu je svakako tehnički progres. On globalizaciju uslovljava pa i generiše na nekoliko načina. Najpre, dometi globalizacije zavise od tehničkih mogućnosti realizacije tendencija i promena koje je faktički sačinjavaju. Ono što do nekog trenutka nije bilo dostupno postaje, zahvaljujući tehnološkim prodorima dostupno, a tu je već sadržana suštinski važna determinanta globalizacije. Rastući tehnološki potencijal sadrži i mogućnosti širenja privrednih delatnosti na veće geografske prostore, na nove sfere privređivanja i čak nove, ranije nepoznate ili nedostupne oblike posedovanja. S druge strane, tehnički napredak stvara takve konstelacije ekonomskih procesa pa i grozdove međusobno povezanih privrednih delatnosti koje svoj pravi potencijal ne mogu da ostvare u zatečenom prostoru nego se kao potreba nameće daleko veći prostor, a iz toga izvire snažna tendencija ka ekonoskoj globalizaciji. Posebno je važna okolnost da tehnički progres, zbog toga što stvara nove mogućnosti i nove oblike privredne ekspanzije, sadrži potencijale širenja privrednih aktivnosti u velikom broju dimenzija ekonomskog sistema definisanih u prethodnom odeljku. Kao i sama globalizacija, tehnički napredak je po samoj svojoj prirodi naglašeno dinamičan rast i *širenje*, pa je nezamislivo da ne produkuje

globalizaciju kao jedan od svojih ključnih učinaka. Uloga tehničkog napretka kao bitne determinante globalizacije od suštinske je važnosti u opredeljivanju njene *neupravljivosti i nekontrolabilnosti*, o čemu će biti reči u nastavku teksta.

Važna determinanta globalizacije je i jedna moćna spontana tendencija multiplikovanja međusobno privlačnih transakcija koja ide sve do epohalnog dela A. Smita, a poznata je pod raznim nazivima, pored ostalog i kao *propensity to truck and barter*. Ono što nikada nisu shvatali, a nisu ni mogli da shvate, ortodoksni marksisti, fiksirani za svet analitički formalizovan igrama sa nultom sumom, jeste da *svaka dobrovoljna i u razumnom stepenu obaveštenosti utemeljena transakcija* donosi neto koristi obema (svima) u nju uključenim stranama. To je neposredna i jasna logička implikacija dobrovoljnosti i obaveštenosti. Akter uvek raspolaže opcijom neulaženja u bilo koju transakciju, te ako se transakciji prikloni a nije prisiljen niti obmanut, onda to mora biti samo zato što u njoj ostvaruje neto korist. Ovu važnu činjenicu sam na nekoliko mesta navodio kao *Teoremu Adama Smita*. Smitova teorema je toliko univerzalna i toliko nezaobilazna u lepoti svoje logičke jednostavnosti da je u dobrim udžbenicima ekonomije svrstana u red fundamentalnih, neizbežno opredeljujućih načela privrednog života (Mankiw i Taylor 2008/2006/, ss. 8-10). Ova teorema opet neposredno implicira da je trgovina izvor velikih ekonomskih dobitaka, osnov poboljšanja ekonomskog položaja nesagledivo velikog broja aktera. Neosporiva i snažna atraktivnost trgovine prirodni je uzročnik njenog širenja, uključujući i sadržinsku (roba, usluge...) i prostornu dimenziju. Smitova teorema važi i za finansijske transakcije, uključujući i razne oblike kreditiranja i *zaduživanja*, pa je time implicirana i napred definisana globalizacija u trajno značajnoj vremenskoj dimenziji.

Iako mnogim svojim akcijama i politikama ograničava slobodu ekonomskog delovanja, država se samom svojom ekspanzijom i širenjem kruga svojih funkcija, tendencijom koja već poprima sekularni karakter, nameće kao snažan zasebni činilac globalizacije. Prva važna činjenica je sam prosto mehanički rast države meren opsegom njenih sve razuđenijih aktivnosti. Ovaj autor ne prestaje da bude impresioniran kvantitativno iskazanim indikatorima koje pokazuju istrajan i dinamičan sekularni rast države meren masom resursa koje ima pod svojom kontrolom a konkretno iskazan učešćem države u raspodeli bruto domaćeg proizvoda (BDP). Taj rast je dokumentovan u velikom broju izvora i, koji god da se koristi, dobija se dramatična ako ne i šokantna slika. Karsten i Bekman (2013, ss. 29-34, posebno 31) daju podatke o kretanju učešća državnih izdataka u BDP za veliki broj zemalja (13 razvijenih zemalja) za istinski dugoročno razdoblje 1870-2009. Ispostavlja se da se tipično učešće javnih (državnih u širem smislu) izdataka u BDP, na početku ovog razdoblja pa i sve do smene vekova, kretalo oko ili ispod 10%, dok je krajem prve decenije tekućeg stoleća (i milenijuma) to učešće orijentaciono iznosilo između 45% i 50%. Od 13 pregledom obuhvaćenih zemalja kod 6 je to učešće bilo ispod 10%, a kod četiri (uglavnom) nešto iznad 10%. Za tri zemlje nije se za tu godinu raspolagalo podacima. U 2009. godini samo tri zemlje imaju učešće državne potrošnje u BDP ispod 45%, dok je kod pet zemalja ono iznad 50%, a kod Holandije se zateklo na tačno 50%, Veliku informativnu vrednost ima prosek za svih 13 zemalja. Taj prosek je 1870. godine iznosio 10,4% a do 2009. godine vinuo se na čitavih 47,7%, beležeći šokantno povećanje od preko četiri puta. Prava predstava o bujanju države dobija se, međutim, kad se uzme u obzir respektabilan privredni rast svih tih zemalja u periodu od nepunih stoleća i po. Učešće je raslo ne u nekoj stagnantnoj nego u prilično brzo rastućoj masi.

Slične analize na raspolaganju su i u domaćoj literaturi. Prokopijević (2015, ss. 6-7) navodi i detaljno analizira jedan bogato aranžirani skup empirijskih indikatora koji u svojoj ukupnosti snažno sugerišu dve međusobno povezane tendencije: (1) vrtoglavo rastuće učešće države u raspodeli BDP, i (2) upadljivo pogoršavanja važnih indikatora efikasnosti. Još su upečatljiviji

nalazi i analize koje je prezentirao (Prokopijević 2015a, ss. 7-12. na nedavno održanom skupu u organizaciji Akademije ekonomskih nauka *Liberalne i komunitarne opcije u institucionalnoj izgradnji i ekonomskoj politici* (20.III 2015). Tu je, pored ostalih, i nalaz da je u SAD učešće federalnog poreza na individualni dohodak silno variralo iz perioda u period ali se sa skromnih 2,0% u 1862. godini vinulo na čitavih 39,6% u 2013, s tim što je u nekim godinama i nekim dohocima(npr. 1945. i 1963. premašivalo i 90%! Drugi šokantan podatak iznesen u tom Prokopijevićevom radu jeste da je federalni porez na korporativnu dobit u razdoblju 1909-1915. razrezivan po stopi od 1% da bi se ta stopa u 2015. u zapanjujućen stepenu povećala na 35%, s tim što je u međuvremenu (1964) dosezala i čitavih 50%! Prosvetljujući deluje zapažanje Branka Milanovića (2016, pp. 54-5) u njegovoj najnovijoj knjizi da se opseg države blagostanja nije primetno smanjio niti u vreme najnovijeg perioda tobožnje preterane i „nezdrave" deregulacije (Regan, Tačer). Država je i tada, možda tek a nijansu sporije, *rasla* uprkos žestokim kritikama njenih redistribucionih opredeljenja i odgovarajućih gromko najavljivanih ekonomskopolitičkih zahvata naglašeno okrenutih ka smanjivanju državne potrošnje.

Dobru meru obima države, pa time i stepena u kome opterećuje privredu i društvo kao celinu, predstavlja broj stranica regulativnih akata kojima država kontroliše i ograničava privredu kao i druge oblasti društvenog života. Tako Karsten i Bekman (2013, s. 31) navode da su savezni propisi u SAD 1925. godine mogli da se smeste u jednu knjigu, dok je za njih u 2010. godini bilo potrebno ništa manje nego 200 tomova! Navodi se takođe da je tokom mandata Džordža Buša mlađeg svake godine dodavano novih 1000 strana saveznih propisa, a samo poresko zakonodavstvo u SAD poraslo je u intervalu 2001-2010. sa 1,4 na 3,8 miliona reči. Slaviša Tasić (2015, s. 3) daje i grafički prikaz obima federalne regulacije u SAD po godinama pri čemu se ispostavlja da u periodu od nekih 35 godina (1975-2010) taj obim raste sa nekih 75000 na oko 180000 stranica. Izuzetno važna činjenica, koju zapažaju i podvlače mnogi analitičari a spregnuta je sa gorenavedenim povećavanjem učešća države u BDP, jeste da se regulacija, merena vrlo konkretno i objektivno, velikom brzinom povećava i u onim godinama koje su u antiliberalnim krugovima izvikane kao godine „katastrofalne deregulacije" – regulacija merena brojem strana relevantnih akata opet se i takođe brzo povećava. Čini se da je taj trend regulacije prerastao u jednu silu koju zasad poznati i dosad razvijeni institucionalni mehanizmi ne mogu da obuzdaju a kamoli da preokrenu.

Liberalizacija privrednog života nesumnjivo podstiče i ubrzava globalizaciju. Razlog je više nego jednostavan: prirodna sklonost privrednih jedinica da kroz trgovinu i druge oblike povezivanja ostvare ekonomske koristi – kako je napred istaknuto, reč je o igri sa pozitivnom sumom – mnogo više i lakše dolazi do izražaja u režimima liberalizovanog poslovanja nego u sistemima naglašenog državnog regulisanja koji svoje osnovne funkcije ostvaruju kroz ograničenja i prepreke. Globalizacija i liberalizacija su u svom kretanju tokom dužih razdoblja pokazivale takav paralelizam da se u percepciji šire javnosti maltene poistovećuju. U jednom važnom nizu elemenata one se zapravo preklapaju budući da se oslobađanje privrede od administrativnih stega dobrim delom ispoljava i kroz njeno prostorno širenje i umnožavanje vlasničkih veza koje prelaze državne granice.

Ovim je ponovo dotaknuta i uloga države u procesima globalizacije, uloga koja je bez sumnje trajna i jasno vidljiva uprkos razlikama u njenom konkretnom ispoljavanju. U meri u kojoj svojom rastućom regulativom sputava privredne subjekte i ograničava prostor njihovog preduzetničkog i upravljačkog delovanja, država se sasvim izvesno ispoljava i potvrđuje kao činilac usporavanja globalizacije i pomeranja njenih tokova koji se odvajaju od njoj inherentnog spontanog, evolutivnog obrasca. No, na tome se ne iscrpljuje množina efekata koje država produkuje u svom delovanju na ritam i pravce globalizacije. Neki aspekti njenog delovanja

podstiču i osnažuju globalizaciju. *Prvo*, sama činjenica da država tokom poslednjih vek i po raste tako visokim tempom čini je faktorom globalizacije. Države kao entiteti sve su veće i moćnije, a pod svoju kontrolu stavljaju sve veće mase resursa. To što se na svetskoj pozornici javljaju kao sve krupnije, moćnije i resursno sve opskrbljenije celine samo po sebi je činilac globalizacije. Velike i resursno sve osposobljenije države okupiraju sve veći prostor u široko shvaćenom sistemu ekonomskih, političkih, socijalnih i svih ostalih interakcija; njihova rastuća zastupljenost u tom generalisanom prostoru snažno širi mrežu dalekosežnih uticaja, prirodno se prelivajući preko zvaničnih državnih granica. Snažne i narasle države imaju mogućnost preduzimanja krupnih akcija, a same te akcije i, osobito, njihovi rezultati deo su jednako rastućeg sadržaja koji je sastavnica globalizacije i pojačava njeno širenje. Države su i inicijatori bezbrojnih međunarodnih sporazuma, a ovi su sami po sebi sastavni elementi globalizacije, dok su prilike koje pružaju privrednim subjektima, pogotovo kad je reč o njihovim međunarodnim aktivnostima, očigledan činilac mnogih tako omogućenih aktivnosti, pri čemu se one sasvim neposredno utkivaju u tokove globalizacionog objedinjavanja sveta.

Mora se posebno istaći delovanje velikih sila i njihovo kontinuirano nastojanje da svet upodobe nekim svojim obrascima, da ga urede na način impliciran njihovoj međunarodno orijentisanoj strategiji i da njegove geografski shvaćene delove uklope u šire celine kojima će moći manje ili više neometano da upravljaju. Nastojanje velikih sila da prošire područja svojih hegemonija bilo je vidljivo i u minulom bipolarnom svetu, a danas, kad se široko veruje da je na sceni ostala samo jedna istinski velika sila, takve tendencije hegemonističkog (pri)(u)vlačenja morale bi da budu još više izražene. Hegemonizam velikih sila ponajčešće se smatra negativnom i moralno problematičnom pojavom, ali nisu retki ni slučajevi njegovog objektivnog i realističnog prikazivanja, naročito u literaturi koja ima, a uspeva i da ostvari, ozbiljne analitičke i naučne pretenzije.

Tako Bžežinski celu jednu knjigu (2001/1998/) posvećuje dominantnoj ulozi SAD u savremenom svetu i pažljivo ispituje uslove i pretpostavke za očuvanje i kontinuirano jačanje te uloge. To njegovoj analizi daje ne samo oreol nego i istinski pečat naučnosti, posebno s obzirom na njegovo postavljanje pojave hegemonije u najširi istorijski kontekst. On naglašava da se istorija sveta kakvu znamo uvek i neprestano odvijala u znaku nadmoćne pozicije jedne državne celine. Dosta prostora posvećuje rastu i delovanju Rimskog carstva, naglašavajući njegovu dominantnu poziciju i bezmalo gospodarenje nad svekolikim tada poznatim svetom. Nema sumnje da su veliki hegemoni svoj duboki pečat davali i vremenima koja su prethodila rimskoj dominaciji, a Bžežinski (1998/2001/, ss. 14-28) prati istorijske tokove i u postrimskom periodu, osvrćući se na položaj i ulogu moćnih carevina i osvajačkih imperija.

U situacijama u kojima je hegemon prelazio granice dostupnog i ugrožavao skupinu država čija je ukupna moć bila veća od hegemonove, redovno su se sklapale koalicije koje su ponekad uspevale da ga obuzdaju. No, i te koalicije srastale su u celine koje su poprimale neke atribute tipične za hegemona. A i samo njihovo formiranje može se shvatiti kao specifičan oblik globalizacije. U svakom slučaju, to što Bžežinski pažljivo registruje i klasifikuje prema kriterijima moći i kapaciteta za vladanje – jasno sugeriše da je izrastanje hegemona i njegova dominantna uloga jedna krupna istorijska empirijska zakonitost koja bi teško mogla da se ospori. Za bipolarne ili multipolarne svetove ispostavlja se da su ili ograničenog trajanja ili, kako je upravo natuknuto, prerastaju u moćne koalicije koje i same poprimaju a potom odistinski i vrše funkcije krupnih dominantnih hegemonih celina.

Za svrhe dokazivanja onoga što je predmet ovoga rada dovoljno je da se uoči da su se kao činioci pokretanja i održavanja tokova globalizacije javljale i velike dominantne države koje su svojim hegemonim delovanjem na čisto političkoj osnovi okupljale brojne druge zemlje u

nadnacionalne celine i tako globalizacionim impulsima snažno doprinosile održavanjem, zbližavanjem i širenjem tih multinacionalnih konglomerata. Bžežinski zapaža da je tim politički generisanim globalizacionim tendencijama doprinosila i tzv. kulturna asimetrija: superiornost hegemona u nekim dimenzijama kulturnih interakcija neretko je imala za posledicu spremnost i čak zainteresovanost onih koji u te celine ulaze kao podložni, dominirani akteri da u tim celinama dragovoljno i ostaju, nalazeći da u njima delotvornije ostvaruju jedan broj svojih krupnih društvenih interesa.

3. UČINCI I TEKOVINE GLOBALIZACIJE

Globalizacija je predmet velikih nacionalnih i međunarodnih kontroverzi, krupno pitanje na kome se ukrštaju, preplicu i sukobljavaju vrlo različite ocene njene korisnosti ili štetnosti, a nameće se i kao problemski splet u vezi sa kojim je, uprkos intenzivnim istraživanjima, mnogo toga ostalo neproučeno. Kao što je to slučaj i kod svih drugih široko razuđenih i mnogodimenzionalnih problemskih spletova, prvi pravi korak u rasplitanju kontroverzi i razjašnjavanju znanstvenih nedoumica jeste utvrđivanje činjenica. Nisu sve nedoumice uslovljene nepotpunom ili pogrešnom percepcijom činjenica, ali mnogo toga što deluje kao rezultat koncepcijskih enigmi i načelnih razmimoilaženja da se razjasniti jačim usredsređivanjem na činjenice i tačnijim dijagnostifikovanjem empirijske osnove problemske oblasti o kojoj je reč.

Prvi i svakako najvažniji rezultat globalizacije proističe iz njenog višestrukog pozitivnog uticaja na obim i nivo privredne aktivnosti (tehnički progres shvaćen kao kreiranje novih tehnoloških prodora, difuzija tehničkog progresa, širenje prostornog obuhvata privrednih aktivnosti kao oblik eksploatacije novih razvojnih šansi, širenje trgovine kao delatnosti koja u duhu Smitove teoreme popravlja ekonomski položaj svih u nju uključenih aktera, selekcija organizacionih rešenja i pravnih modela privređivanja na međunarodnom planu) uz realilzaciju na dva suštinski važna a međusobno spregnuta funkcionalna plana. Prvi se sastoji u pomeranju razvojnih trajektorija i njihovo lociranje na optimalni dugoročno održivi nivo. Taj nivo je, s jedne strane, tehnološki opredeljen kontinuiranim unapređenjima u proizvodnim procesima, a s druge strane jednako univerzalizovanim realokacijama raspoloživih resursa kod kojih je porast efikasnosti predvidivo i značajno povećavan upravo učincima globalizacije sa njoj inherentnim širenjem teritorije otvorene i raspoložive za proizvodno angažovanje tih resursa. Drugi nivo sastoji se u povremenom, makar i vremenski ograničenom povećavanju stopa rasta uz očigledne implikacije za potpunije ostvarivanje razvojnih deziderata, kako god oni da se definišu. Uvećane stope rasta su neretko način i oblik prelaska sa nižih na više razvojne trajektorije ili su tim prelazom jednostavno implicirane; no, i tada se one manifestuju kao poželjni elementi razvojnog procesa budući da olakšavaju i ubrzavaju premeštanje privrede sa dinamički manje efikasnih na generalno superiorne razvojne putanje.

Druga klasa učinaka tiče se uticaja koji globalizacija vrši na raspodelu i odgovarajuću diferencijaciju dohodaka pojedinih društvenih stratuma. (Ne)jednakost dohotka je uvek važna, ako ni zbog čega drugog a ono zbog uticaja na najšire društvene pretpostavke uspešnog privrednog razvoja. Nejednakost u raspodeli je, s jedne strane, ponajčešće uslov i teško otklonjiva posledica uvek poželjnog ubrzavanja privrednog rasta, ali je, s druge strane, činilac široko generisanih i na najvišem sistemskom nivou socijalno hazardnih političkih napetosti koje ne samo što mogu da uspore rast nego mogu i potpuno da ga blokiraju ili čak preokrenu u involutivno urušavanje. Ono postaje visoko verovatno ukoliko dođe do implozije institucionalnog poretka bez čijeg je očuvanja i kontinuiranog usavršavanja nezamisliv bilo kakav koliko-toliko uspešan razvojni proces.

Notorno je da je i sama raspodela, sa svom svojom multidimenzionalnošću i uz veći broj različitih mera neravnomernosti, jedno naglašeno kompleksno problemsko čvorište. Kakav god skup uticaja da se definiše i koliko god te definicije bile koherentne i precizne, analitičari će se u ovom domenu sučeljavati sa dve grupe problema. Prva se sastoji u tome što će učinci pojedinih skupina determinanti, u ovom slučaju onih uslovljenih globalizacijom, u nekim segmentima raspodele produkovati rastuću neravnomernost a u drugima tendencije ujednačavanja dohodaka. Dve grupe efekata imaju tipično suprotan predznak i istraživač se neretko obrene pred krupnim problemom sameravanja tih raznoznačnih efekata i formulisanja nekog sintetičkog suda. Drugi problem sastoji se u tome što se globalizacijom izazvane promene na planu raspodele, uključujući i upravo definisane raznoznačne efekte, ukazuju u posve različitom svetlu i neretko menjaju i sam svoj karakter i usmerenost i znak pri aplikaciji različitih mera na opisane efekte. Uz jedan skup mera može se doći do nalaza da se neravnomernost u raspodeli drastično povećava, a uz drugi skup da se, ako baš ne i smanjuje, a ono svakako produbljuje u znatno manjoj meri.

Ostavljajući po strani ove zaista izazovne analitičke komplikacije, ovde će tek biti ukazano na dve tendencije krupnih promena u raspodeli, različite u znaku i međusobno suprotstavljene, uz blagu i nipošto obavezujuću naznaku koja bi od njih u konačnom sudu mogla da prevagne. Prva od ovih tendencija odnosi se na produbljivanje nejednakosti u raspodeli unutar izolovano posmatranih pojedinih zemalja. Poznato je, primera radi, da je burni razvoj Kine, koji evo traje nepunih četiri decenije, doveo do vrlo velikih nejednakosti u dohocima pojedinih velikih društvenih grupa unutar samog kineskog društva; silno produbljivanje nejednakosti kao da je deo cene koju je Kina morala da plati za svoj spektakularni privredni razvoj. Slična pojava, ali sa potpuno različitim generativnim mehanizmima, registrovana je u SAD, sa upadljivim pogoršavanjem relativnog ekonomskog položaja njene, u kontekstu ovakvih razmatranja sada već poslovične, srednje klase. Dohoci ove klase stagniraju otprilike onoliko koliko traje buran kineski privredni razvitak i ta se stagnacija vremenski gotovo poklapa sa naglo ubrzanim kineskim razvitkom. Gotovo da i ne postoje analize koje ne bi sadržavale pomalo apokaliptički intonirane ocene da je američka srednja klasa ozbiljno ugrožena a da joj ni utvrđene tendencije promena njenog ekonomskog i društvenog položaja ništa ohrabrujuće ne obećavaju za budućnost. Odrazilo se to markantno urušavanje i na političkom planu: predsednički izbori dali su ishod kakav gotovo niko nije mogao da predvidi.

Slika je, dakle, prilično obeshrabrujuća ako se posmatraju promene *unutar* pojedinih zemalja. Međutim, ako se rakurs ovog analitičkog odmeravanja prikladno proširi te se merenje nejednakosti premesti na globalni, globalizaciji primereni svetski nivo, dobija se bitno drukčija slika. Ovo bi bio jedan od tri, u neku ruku kompromisni *konceptualni pristup* posmatranja nejednakosti, kako ga je, uz ostala dva, osmislio B. Milanović (2005, pp. 7-19) u svojoj naširoko citiranoj knjizi. Paralelno sa rastućim nejednakostima *unutar* pojedinih zemalja uočavaju se i nedvosmisleno su registrovane spektakularne tendencije smanjivanja nejednakosti prosečnih dohodaka *između* pojedinih zemalja. Važnost i vrednost ovog drugog fenomena gotovo da je nemoguće preceniti. Radi se o sužavanju jaza u prosečnom dohotku između milionskih masa, pri čemu samo na liniji poređenja ovih dveju zemalja globalna slika obuhvata dobru petinu svetskog stanovništva!

Nema sumnje da je u tom zadivljujućem poravnavanju, koje ni najtvrđi liberali u ekonomskoj nauci ne mogu da ne istaknu kao jednu od ključnih pozitivnih činjenica savremenog svetskog razvitka, globalizacija odigrala ključnu ulogu. *Prvo*, omogućujući impresivnu difuziju tehničkog progresa, ona je stvorila uslove za ubrzavanje rasta kakvo je u ne tako dalekoj prošlosti bilo nezamislivo. *Drugo*, otvarajući širok prostor za mobilnost svetskog

kapitala ona je, u većem stepenu nego ikada ranije, pružila mogućnosti za njegovo angažovanje na daleko efikasnijim alternativama, u kombinaciji sa neuporedivo jeftinijim komplementarnim proizvodnim činiocima, uz generisanje nesravnjivo većih učinaka u odnosu na opcije prethodnog angažovanja, te tako i uz osiguravanje osnove za neviđeno ubrzavanje privrednog rasta jedne velike a donedavno zapanjujuće nerazvijene zemlje. *Treće*, opisano ubrzavanje rasta bilo je skopčano sa pravom eksplozijom međunarodne trgovine, i to upravo na pravcima koji su sa stanovišta ekonomske teorije najizgledniji i najatraktivniji.

Deo usuda koji je pogodio američku srednju klasu sastoji se u tome što je, u odsustvu slobodne međunarodne mobilnosti radne snage, ulogu velikog ravnala u dohocima stanovnika razvijenih i nerazvijenih zemalja preuzela međunarodna trgovina. Američki potrošači su se bez inhibicija okrenuli jeftinoj kineskoj robi, a kontinuirano smanjivanje tražnje za daleko skupljim domaćim proizvodima moralo je produkovati i decelerativne tendencije na tržištu rada i stagnaciju ako ne i mestimično opadanje plata i zarada. Taj pad plata nije, naravno, pogodio one najkreativnije, sa najvišim kvalifikacijama, nego najšire mase običnog puka koji ne poseduje neke izrazite prednosti u odnosu na vredne i štedljive kineske radnike.

Ako već kineski radnici nisu mogli masovno da se preseljavaju u SAD, pa da neposrednom konkurencijom ograniče ili saseku dohotke svojih po radnoj efikasnosti uporedivih američkih pandana, dobar deo tog ujednačujućeg postupka obavila je naglo nabujala međunarodna trgovina. U skladu sa davno naučenim, pa dobrim delom, posle dugog vremena, već i zaboravljenim teoremama o međunarodnoj trgovine (neki će se ipak setiti identifikacionih kodova Heckscher-Ohlin i Stolper-Samuelson), trgovinski tokovi su dobrim delom obavili ono što je izostalo usled politički ograničene i zadugo onemogućene međunarodne mobilnosti radne snage. Koliko god da je neprijatno za američku srednju klasu, ovakvo u krajnjoj liniji konkurentsko i značajno sasecanje razlika u nagrađivanju rada približno istih kvalifikacija i efikasnosti sigurno je na liniji optimizacije proizvodnih procesa na svetskom nivou i na tom globalnom planu je racionalno u čisto ekonomskom smislu.

Intrigantna je i nipošto jednoznačna etička ocena kako razlika u plaćanju rada približnih operativnih dometa tako i tendencija upadljivog smanjivanja međunarodnih razlika u platama i zaradama za pojedine kategorije radništva. S jedne strane, sigurno je da je etički problematična situacija u kojoj američki radnik za sličan radni učinak bude i po nekoliko puta više plaćen od kineskog, a s druge strane poznati su stavovi da je moralno ono što je odavno obezbeđeno i uveliko postojalo i da je problematično urušavanje te stečene i dugom praksom u neku ruku sankcionisane, da se ne kaže sanktifikovane, pozicije. Ovo je tačka na kojoj se ekonomska analiza dodiruje sa političkom i može zajedno sa njom da se utka u jedan dugi argumentativni sled. Kroz naglo poraslu trgovinu globalizacija obavlja jedan ekonomski opravdan i funkcionalno celishodan proces poravnavanja dohodaka za rad iste ili približne efikasnosti, ali to vodi masovnoj osujećenosti i nezadovoljstvu koje izaziva široko rasprostrte i intenzivne političke napetosti. Gobalizacijom pogođeni stratumi poseduju veliki broj glasova koje političari ne mogu da ignorišu. Nepovoljna promena ekonomskog položaja širokih segmenata građanske klase i, posebno, radništva, generiše snažne političke pritiske u pravcu zaštite globalizacijom ugroženih delova društva, a to je na sigurnom putu da izazove i odgovarajuće reakcije ekonomske politike. Neki oblici novog protekcionizma mogli bi da postanu trajnije ukorenjeni delovi međunarodnog ekonomskopolitičkog pejsaža a decenijama građeni i mukotropno realizovani tokovi liberalizacije svetske privrede mogli bi da dođu pod ozbiljan znak pitanja. Politika i privreda mnogostruko su povezane, a neke od najkrupnijih determinanti aktuelnih i minulih makroekonomskih trendova locirane su daleko izvan privrede. U traganju za istinski temeljnim i znanstveno pouzdanim odgovorima za pitanja vezana za mnogo toga što se događa

u svetskoj privredi i nacionalnim ekonomskim sistemima ekonomisti će morati daleko da iskorače izvan striktno opredeljenog područja sopstvene profesionalne specijalizacije.

Posle poniranja u sve ove mehanizme dalekosežnih pomeranja na međunarodnim relacijama i u okviru nacionalnih država i njihovih ekonomskih sistema, ne sme se zaboraviti da je u samom temelju mehanizama koji generišu ove globalne perturbacije tehnički progres kao jedan od ključnih činilaca njihovog multiplikovanja i produbljivanja. Difuzija tahničkog progresa silno pojačava konkurentnost onih delova sveta koji sve donedavno nisu bili percipirani kao ozbiljna pretnja, ali on široke slojeve radništva, one koji nisu angažovani na najkreativnijim poslovima sa najvišim nivoima kvalifikacije, ugrožava na sasvim neposredan, golim okom jasno vidljiv način. Mnoge poslove koji su bili rezervisani za ljude masovno zastupljenih, manje-više prosečnih, standardnih ili substandardnih kvalifikacija preuzimaju mašine: informatičke i računarske tehnologije, automati najrazličitijih profila, roboti...

Vidno, prema tome, opada masa operacija za koje se angažuje živi rad, ako je dozvoljeno upotrebiti taj izraz koji predstavlja deo baštine naše marksističke indoktrinacije. Prebacivanje sve većeg broja i opsega operacija na mašine i automate znači *direktno* smanjivanje potrebe za „prostim" živim radom i, shodno tome, opadanju tražnje za njim. Pritisak iz rastućih džepova nezaposlenih, ta serija impulsa koju produkuje novovekovna varijanta „rezervne armije rada", nužno se odražava na plate i zarade u smislu njihove stagnacije pa i mestimičnog i sporadičnog opadanja, a to je primetan deo kobi koja pogađa srednju klasu u razvijenim državama. Sve to vodi jednom dugoročnom napretku koji će pogodovati *celom društvu*, ali će u međuvremenu biti mnogo onih koji će na tom putu u silno poboljšanu budućnost pasti kao žrtve progresivnih tendencija i poslužiti kao deo cene očekivanih, pa i izvesnih poboljšanja. To su luditi dobro razumeli i bili su manje naivni nego što to nama izgleda iz savremene perspektive. U jednom tekstu, koji je nedavno doneo *Financial Times* a koji se bavi usudom srednje klase u razvijenim zemljama, umesno su pomenuti konji kao žrtve brzo rastuće „automobilizacije" savremenog sveta. Baš kao što je to slučaj sa mnogim pripadnicima aktuelne srednje klase, funkcije tih plemenitih životinja preuzele su mašine. Oni su danas vrsta na putu upadljivog brojčanog opadanja koje bezmalo poprima atribute faktički izvesnog izumiranja.

4. EKOLOŠKI HAZARDI KAO ČINILAC GLOBALIZACIJE

Razmatranja globalizacije redovno se kreću linijom pozitivnih tendencija koje je tvore i koje ona generiše, pa bi isticanje jedne krupne kolekcije nepovoljnih činjenica, takvih koje na svetskom nivou tvore potencijalnu pretnju ukupnom razvitku, moglo da deluje sasvim iznenađujuće. Naime, ugrožavanje pa i različita oštećenja i kontaminacija na najširem frontu spadaju u najfrekventnija i na raznim nivoima stručnosti najviše obrađivana tematska područja. O pretnjama čovekovom okruženju i o štetama koje su sa njima predvidivo povezane piše se i govori masovno i u komunikaciji upućenoj najširoj javnosti i u akademskim sredinama na najvišim nivoima stručnosti i analitičke prefinjenosti. U istinskoj superprodukciji deskriptivnih i eksplorativnih sadržaja ne pruža se prilika da se uoči da je pritisak na čovekovu okolinu, sa pretnjama i štetama koje se prema mnogim tumačenjima obimom i brojem umnožavaju iz dana u dan, jedna od moćnih globalizujućih sila koja nameće imperativ posmatranja sveta kao celine, a potom i potrebu preduzimanja međunarodno koordiniranih akcija koje će neke pretnje otkloniti a štete minimizirati.

Sasvim je jasan mehanizam koji kroz pretnje i štete čovekovom okruženju povezuje svet i uspostavlja krupne interakcije koje u sve većoj meri relativizuju nacionalne granice. Svetska privreda s jedne strane mobiliše i angažuje jasno identifikovane i precizno izmerene resurse u obliku dobro poznatih faktora proizvodnje i uz troškove koji su mera i rezultat upotrebe i

trošenja tih faktora pri čemu se oni pomno prate i preizno kvantifikuju; no, s druge strane postoji masa zajedničkih, u obračun troškova neuključenih resursa – fizički ambijent procesa privređivanja sa svojim za život i rad neophodnim karakteristikama, čist vazduh, voda, nezagađeni mora i okeani, obradivo zemljište u meri u kojoj svojim parametrima kvaliteta i nezagađenosti prevazilazi režim korišćenja i obračun troškova onih koji ga neposredno koriste...– koji nisu privatnosvojinski regulisani i predstavljaju kolektivno „vlasništvo" celog čovečanstva. Među ključne takve resurse spada vazduh koji svi koristimo i atmosfera koja je nezaobilazni opšti uslov za sve što se na planeti preduzima i sprovodi.

Ti opšti, zajednički „posedovani" resursi predmet su onoga što je poodavno nazvano *tragedy of the commons*: svi zamislivi subjekti, od pojedinaca i privrednih organizacija sve do čitavih zemalja i njihovih zajednica, koriste te zajedničke resurse onako kako sami nađu za shodno – zagađuju vazduh, raubuju riblji i sve ostale fondove po morima i okeanima, koriste tehnološke procese koji povećavaju prosečnu temperaturu na zemlji sa dalekosežno štetnim, u nekim aspektima apokaliptičkim posledicama...– ne uzimajući u obzir da time degradiraju planetu kao celinu i ugrožavaju uslove proizvodnje i razvojne izglede drugih subjekata, opet od mikroekonomskih jedinica do nacija i njihovih asocijacija. Implikacija ovih razmatranja sasvim je neposredna: to što u vezi sa proizvodnjom, ulaganjima, tehničkim unapređenjima...čini jedna organizacija ili zemlja tiče se u većoj ili manjoj meri svih subjekata koji obitavaju planetu. Te interakcije i međuzavisnosti utkivaju se u gustu mrežu mnogostrukih povezanosti koje u sve većoj meri svet čine jednom celinom i, kao faktori sve čvršćeg i sve šireg povezivanja sveta, na očigledan način se ispoljavaju kao moćna i trajna komponenta globalizacije.

Od interesa je uočiti da je u svojoj nedavno objavljenoj knjizi (2014) Džefri Saks iscrpno, celovito i u dramatičnim tonovima obradio sve bitne neuralgične tačke na širokom frontu raznovrstnih udara na čovekovu okolinu i jednako detaljno istražio međunarodne akcije usmerene na koordinirano očuvanje i rehabiiltaciju okruženja, te da je time faktički dokazao brzo rastuću potrebu institucionalizovanja regulativnih mehanizama na svetskom nivou i upravljačkih aktivnosti inspirisanih nastojanjima da se očuva ili unapredi dobrobit sveta kao celine. Uzeta u celini, Saksova knjiga deluje kao snažni pledoaje za izgradnju svojevrsnog planskog sistema za sveukupnu privredu sveta, iako on verovatno ne bi bio voljan da se to baš na ovakav način formuliše.

Za sveukupni razvitak sveta Saks ističe da na normativnom planu treba da zadovolji tri krupna postulata: dovoljno visok tempo privrednog rasta, socijalnu uključivost i dugoročnu održivost. Socijalna uključivost je kompozitni pojam koji pokriva socijalne aspekte razvoja, počev od izvesne jednakosti, odnosno eliminisanja ekstremnijih nejednakosti, sve do zahteva da u tom ukupnom razvoju svoj interes i svoju blagodet vidi svaki pojedinac, da razvojni tokovi sa svojim pozitivnim efektima nikoga ne mimoiđu.

Sa stanovišta globalizacije najzanimljiviji je treći zahtev koji se nameće privrednom rastu. Reč je o održivosti koja ne može biti drukčija no dugoročna. Iscrpljivanje prethodno nagoveštenih a uopšteno shvaćenih i apstraktno definisanih zajedničkih resursa – zagađivanje vazduha diljem planete, podizanje prosečne temperature na zemlji, rastuća zasićenost obradivog zemljišta hemikalijama sa dugoročnim nepovoljnim posledicama po njegovu plodnost i proizvodni potencijal, sasecanje biodiverziteta, acidifikacija okeana...– znači postepeno upadanje u konstelacije u kojima će se obimom tako umanjeni resursi u sve većoj meri nametati kao ograničenja u ekonomskim i razvojnim procesima, antropogeno kreiranje okolnosti u kojima će privreda sveta i privrede svih zemalja sve teže rasti i sve sporije napredovati. Sadašnje neodmereno korišćenje, te tako i iscrpljivanje, svojinski neregulisanih pa otud zajednički „posedovanih" resursa ima za posledicu da se sadašnje relativno visoke stope

rasta postižu po cenu budućeg *opadanja* tempa rasta, tj. da je aktuelni razvoj realizovan po tekućim empirijski registrovanim stopama rasta u svojoj dubokoj osnovi *neodrživ*.

Iscrpljivanje napred definisanih opštih a zajednički posedovanih resursa Saks vrlo celovito i precizno obrazlaže. Da bi dokumentovao rastuću pretnju neodrživosti te tako neizbežne dugoročne deceleracije rasta, Saks u svojim argumentativnim razlaganjima ide i u dalju prošlost. Od početka Industrijske revolucije, koji Saks locira u 1750. godinu, ukupni obim svetske proizvodnje povećao se 100 puta. Svetsko stanovništvo povećalo se sa svega 0,8 milijardi iz 1750. godine na začuđujućih 7,2 milijardi na početku druge decenije ovog hiljadugodišta (Saks 2014, ss. 1, 35). Brojčana deskripcija brzine rasta gotovo da je zapanjujuća. Citirajući Medisonove nalaze, Saks navodi da se u periodu 1820-2010. BDP sveta, obračunat po stalnim cenama iz 1990. godine, povećao sa 695 milijardi dolara na čitavih 41 trilion dolara (trilion je hiljadu milijardi po ovdašnjem sistemu brojeva, tj. 10 dignuto na 12. stepen). Odgovarajuća stopa rasta BDP za isti period iznosila je 1,1%, što se ispostavlja kao veoma visoko ako pokriva period od nepuna dva veka. Odolevajući iskušenju da se podrobnije navode fascinantne Saksove brojke, neka samo bude sugerisan zaključak da takvo spektakularno povećavanje proizvodnje nije moglo da se ne odrazi na opšte, svojinski neregulisane resurse i da je sam taj rast, ugrožavajući opšte uslove razvoja u nešto daljoj budućnosti, pripremio teren za makroekonomske teškoće koje moraju da dovedu u pitanje dugoročne razvojne izglede.

Saksova analiza je utoliko više upozoravajuća što je doista veliki broj strateških linija na kojima on vidi ubrzanu eroziju opštih uslova pod kojima će se u budućnosti odvijati razvojni procesi. U nauci je razvijena zaokružena metodologija merenja i kvalifikovanja jedne tako krupne pojave degradacije čovekove okoline kao što je zasićenost atmosfere ugljen-dioksidom i njegovim ekvivalentima. Ta zasićenost se meri brojem molekula ugljen-dioksida, odnosno prikladno preračunatih molekula ekvivalenata, na milion molekula atmosferskog vazduha, a odgovarajuća jedinica označena je sa ppm. Taj ključni parametar povećan je samo u razdoblju 1958-2013. sa 320 na 400 ppm (Saks 2014, ss. 379-80). Porast zasićenosti ugljen-dioksidom remeti ekološku ravnotežu u atmosferi. To Saks smatra toliko važnim da čitav jedan odeljak u glavi posvećenoj klimatskim promenama posvećuje *onovama klimatologije* (ss. 374-83). Pojavu naglog rasta zasićenosti atmosfere ugljen-dioksidom Saks je toliko ozbiljno shvatio da u ovom odeljku ide na njegove fundamentalne prirodnonaučne, čisto fizičke osnove; citirani odeljak u knjizi koja se bavi privrednim razvojem predstavlja *ekskurs u područje fizike*, i to u doslovnom smislu reči.

Suštinska poenta može se formulisati sasvim kratko. Ravnoteža u atmosferi uspostavlja se kao izjednačavanje ultraljubičastih zračenja koja Zemljina atmosfera prima iz kosmosa i mase infracrvenih zračena koje ona ispušta i šalje u kosmos. Zbog porasta zasićenosti ugljen-dioksidom sve teže se ispuštaju infracrvena zračenja i jednakost sa masom ultraljubičastih zračenja može se uspostaviti samo pri sve višim i višim temperaturama; otud globalno zagrevanje sa tako obimnim i razuđenim grozdovima posledica da njihov detaljniji opis poprima tonove apokalitptičkih predskazanja. Neka tek bude naveden podatak da je za poslednjih 100 godina zbog globalnog zagrevanja nivo mora na Planeti podignut za 1/3 metra (s. 35). Potencijalna ograničenja na sveukupni razvoj, uslovljena degradacijom okruženja i iscrpljivanjem zajedničkih resursa koji nisu zaštićeni svojinom i njome uslovljenim institucijama, Saks vidi i tumači kao toliko važna i dalekosežna da ih terminološki precizira kao *planetarne granice* i nalazi da ih ima ništa manje nego devet. To su: (1) klimatske promene, (2) smanjivanje ozona u stratosferi, (3) azotni i fosforni ciklus koje terminološki opredeljuje kao biogeohemijska granica ljudskog delovanja, (4) hemijsko zagađenje, (5) zagađenje atmosfere aerosolima (to su sitne tvrde čestice koje se ispuštaju u vazduh prilikom sagorevanja tvrdih

goriva i drugih materijala), (6) acidifikacija okeana, (7) gubitak biodiverziteta, (8) globalno iscrpljivanje rezervi slatke vode i (9) promene namene (prenamena) zemljišta. Svaki od navedenih oblika degradacije okruženja ima veliku snagu i dugoročnu usmerenost, a u svojoj destruktivnoj interakciji i predvidivo uvećanoj sinergiji silno redukuju razvojne izglede za dalju budućnost i produkuju neugodan supstitucioni odnos između sadašnjih stopa rasta i njima uslovljenih neizbežno smanjenih budućih stopa. A ceo taj kompleks raznovrsnih i mnogostruko međuzavisnih *nepovoljnih* tendencija očigledno se uklapa u šire opredeljeni pojam globalizacije: tom velikom skupinom hazarda svet biva sve više ujedinjen, a vidljive manifestacije te sasvim osobene globalizacije jesu pogoršavanje izgleda za budući rast i neminovnost institucionalnog prilagođavanja uz izgradnju mehanizama za opštu i zajednički koordiniranu akciju.

5. POLITIČKE POSLEDICE GLOBALIZACIJE

Iz prethodnih razmatranja jasno proističe da je globalizacija jedan u osnovi razvojno povoljan proces i jedan skup dinamičkih tendencija koji svetu na mnogim područjima donosi brojna unapređenja i silna poboljšanja. Bagvati (2008/2004/) nije bez razloga svoju knjigu o ovoj pojavi naslovio *U odbranu globalizacije*. No, kao i sve kompleksne pojave koje su deo široko shvaćenog procesa modernizacije i svetu kao celini donose spektakularne skokove u efikasnosti na mnogim područjima delovanja, on ne može a da pojedinim društvenim grupama ne donese vidna pa i drastična pogoršanja ekonomskog položaja i društvenog statusa. Svaki empirijski ostvarivan oblik napretka ima svoje žrtve i taoce, Uvek će se naći društvene grupe koje se u tim mnogostruko značajnim i socijalno unapređujućim procesima zadese u položaju gubitnika plaćajući blagodeti opšteg napretka visokom cenom vlastitih žrtava.

U 3. odeljku već je nagovešten kompleks političkih problema i odgovarajućih pomeranja u političkim opredeljenjima koji se javljaju kao posledice globalizacije. Pomenuta je američka srednja klasa, pri čemu je to samo ilustrativni primer za jednu mnogo širu kategoriju analognih pojava. Globalizacija je u visokom stepenu uslovljena tehničkim progresom, a posebno je pod uticajem burne ekspanzije međunarodnih ekonomskih odnosa, sa kojom se već na nivou definicije velikim delom i poistovećuje. Oba procesa smanjuju masu operacija koje i u razvijenim privredama obavljaju, inače brojni, zaposleni sa nižim kvalifikacijama; to obara stope rasta tražnje za takvim profilima a u nekim segmentima produkuje čak njeno opadanje. Ekonomski pogođeni stratumi zaposlenih ne mogu ostati mirni na političkoj sceni, a pritisci koji se po ovom osnovu predvidivo javljaju izazivaju pomeranja u odnosima političke moći i promene u usmerenjima pojedinih politika. Dobar broj političkih problema, osobito onih krupnijih, ima svoje duboke korene u ekonomskim datostima i u promenama tih datosti koje u krajnjoj liniji bitno utiču na broj glasova naklonjenih ovim ili onim političkim opcijama.

Za razumevanje i verodostojno tumačenje političkih efekata globalizacije od izuzetnog je značaja sagledavanje činjenice da je ona u svojoj najdubljoj osnovi *neupravljiv* i *nekontrolabilan proces*. *Neupravljivost* se ovde definiše kao nesposobnost organa javne politike da usmeravaju i realociraju njene tokove. *Nekontrolabilnost* se, s druge strane, definiše kao nesposobnost za upravljački relevantnu recepciju njenih tokova, tj. za njeno empirijski utemeljeno praćenje i odgovarajuće merenje, i to uz preciznost koja bi omogućila preduzimanje makar korektivnih akcija u slučajevima devijantnog (s)kretanja nekih njenih tokova.

Na prvom mestu mora se obrazložiti da je globalizacija jedan univerzalni i, kao što joj i sam naziv implicira, globalni proces koji se odvija pod uticajem snažnih autonomnih impulsa i koji niko ne može da kontroliše. Neupravljivost globalizacije posledica je većeg broja okolnosti od kojih će ovde biti navedene samo neke. *Prvo*, ona je posledica velikog broja činilaca, što je već samo po sebi dovoljno da globalizaciju učini neupravljivom i nekontrolabilnom. Nema takvih

upravljačkih centara koji mogu da uspostave kontrolu nad proizvoljno velikim brojem delujućih činilaca, sve i kad bi oni bili – kao što nisu – kontrolabilni. Puka množina činilaca dovoljna je da proces globalizacije učini pretežnim delom autonomnim i nepodložnim bilo kakvom svesnom usmeravanju, a među činiocima kad su tako brojni sigurno se moraju naći oni koji su van bilo čijeg kapaciteta upravljivosti. Oni se, doduše, mogu naći pod uticajem većeg broja subjekata, ali i sama ta višestrukost uticajnih činilaca mora globalizaciju da učini neupravljivom. Uz množinu činilaca ona je skoro predodređena da bude predmet teorije igara a ne stvar algoritama koji su orijentisani na izračunavanje nekog jedinstvanog optimuma. Uz uticaj velikog broja aktera, sistem kao celina pre će se zaglaviti u nekoj Nešovoj ravnoteži, a neponovljivi B. Stojanović (2005, s. 135) imao je dobre razloge kad je izričito podvukao da Nešova ravnoteža *nije (opštesistemski) optimum.*

Postoji i *drugi* jednako snažan razlog sadržan u činjenici da je tehnički progres osnovna i daleko najmoćnija silnica koja pokreće i održava brojne sastavnice procesa globalizacije. Razvoj tehnologije principijelno je nepredvidiv, a ta nepredvidivost na nivou samih principa da se dokazati na najapstraktnijem folozofskom nivou kao što je to na impresivan i trajno zadivljujući način učinio K. Poper(1988/1961/, ss. 145-7). Argument je koliko dubok toliko i jednostavan: ako bi tekovine – uvek u budućnosti lociranog – tehničkog napretka bile predvidive, predviđanju ne bi bilo mesta, one bi bile *poznate već sada*, ne bi bilo ni potrebe ni mogućnosti da se govori o tome šta će u tom fundamentalnom smislu napredak tehnologije doneti u budućnosti. A ono što nije predvidivo zasigurno ne može da bude niti upravljivo niti kontrolabilno. Moguć je i *treći* krupan razlog neupravljivosti globalizacije, a on se sastoji u činjenici da je ona daleko od toga da bude samo tehnološki fenomen i ekonomski proces; ona je i pojava kulturne konvergencije, potom demografski relevantan fenomen i bezbednosno značajna pojava, a povrh toga pokazuje se i kao proces socijalne evolucije u najširem smislu reči.

Puna dramatičnost političkih učinaka globalizacije može se efektno rezimirati konstatacijom da hazardi koje ona produkuje na političkoj sceni proističu iz nesklada i raskoraka između, s jedne strane, velikih zahteva i društvenih pritisaka za ublažavanje ili uklanjanje njenih posledica i, s druge, njene objektivne neupravljivosti i nekontrolabilnosti koje impliciraju nemogućnost da se u domenu globalizacije isporuče oni efekti koje pojedine društvene grupe traže ili uklone one štete u vezi sa njom koje neke druge grupe moraju da podnesu.

Društva nisu, dakle, razvila institucionalne mehanizme posredstvom kojih bi mogli da se usmeravaju i kontrolišu složeni procesi u tako velikom broju oblasti socijalnih interakcija, a kamoli takve koji bi kontrolu svekolike globalizacije omogućili na svetskom nivou, što će reći na nivou velikog broja veoma različitih aktera sa naglašeno izdiferenciranim i neretko suprotstavljenim interesima. Stoga deluje začuđujuće, ako ne i apsurdno kad Dž. Stiglic u svom nedavnom napisu (2016) sa izvesnom emfazom naglašava da pravila posredstvom kojih se vode javne politike „treba da sadrže i mere koje će ukrotiti globalizaciju", a posebno frapantno deluje njegov sud da „nije problem globalizacija već *način na koji se njome upravljalo*" (oba citata na s. 39, podvukao Lj. M.). Izgleda da niko nije cepljen protiv nerasudnih tvrdnji, pa u tome zaštitu ne pruža ni Nobelova nagrada.

Globalizacija je u krajnjem bilansu pozitivna i društveno poželjna, ali se neki njeni aspekti nameću kao smetnje i socijalno-politički rizici. Stratumi koji globalizacijom gube često imaju dovoljno političke moći – tu su već pomenuti brojni glasovi! – da iznuđenom deformacijom važnih javnih politika mogu u primetnoj meri da je skrenu društveno suboptimalnim putanjama i zakuju za razvojne tendencije koje se u dugoročnoj perspektivi mogu pokazati kao necelishodne i štetne. Umnogome paradoksalno, socijalni programi, koji su po definiciji

skretanja od ekonomski striktno definisanih optimalnih rešenja, mogu se ispostaviti kao krupne poluge dugoročnog obezbeđivanja ritma globalizacije i njenog održavanja na društveno prihvatljivim dugoročnim trendovima. Oni, naime, amortizuju socijalne frikcije na putu globalizacije i ublažavaju političke otpore. Nisu slučajno vodeće međunarodne finansijske organizacije, MMF i Svetska banka, prihvatile jedan mekši, unekoliko udaljen od radikalne deetatizacije, pristup liberalizaciji međunarodnih ekonomskih odnosa i odgovarajućih makroekonomskih tokova.

Noseće determinante ovih *ekonomskih* modifikacija i prilagođavanja su *izvan područja privrede*. Njihova domaja je u politici: dobro je uočeno da su pri pojavi šteta koje globalizacija nanosi pojedinim društvenim grupama mnogo aktivniji oni koji globalizaciju osporavaju nego oni koji je podržavaju i brane (Bagvati 2008/2004/, s. 302). Ova asimetrija u obrascima političkog ponašanja ne može biti bez primetnih posledica, a njeno ignorisanji najverovatnije će dovesti do toga da se na planu globalizacije postigne manje od onoga što je objektivno dostupno i na duži rok ne samo društveno poželjno nego i atraktivno za one stratume koji se na kraći rok prepoznaju kao gubitnici. Jer, „leva skretanja" visoko su verovatna u situacijama u kojima se, svakako u masovnoj percepciji, društveno maligni *socijalni* aspekti globalizacije pokazuju kao teži i štetniji od njenih vazda pozitivnih ekonomskih efekata. A ta leva skretanja često završavaju makrosocijalnim katastrofama: opominjuće deluje Bagvatijev (s. 126) osvrt na zemlje koje su „skrenule" ulevo i u jednom ili drugom obliku doživele pravi društveni slom.

Hazardi se ne kriju samo u odstupanju od razvojnih tendencija koje su ekonomski pogubne nego i u predvidivoj taktici političara da te nacionalne lomove politički eksploatišu za realizaciju svojih poznatih partikularnih ciljeva. Jer, globalizacija uvek donosi velike i nagle promene, a te promene traže prilagođavanja za koja su relevantni subjekti daleko od toga da budu jednako sposobni. Tako se međusobno nadodaju i sinergetski uzajamno pojačavaju dve grupe efekata: prva proističe iz uvek nejednakog položaja subjekata u bilo kakvoj makroekonomskoj konstelaciji, a druga u tome što sredstva, znanja i rešenost za prilagođavanje u mnogo većem stepenu poseduju oni koji već imaju inicijalne prednosti. Promene inherentne globalizaciji uvećavaju stoga već postojeće nejednakosti u ekonomskim sistemima, a ton i snaga povika na globalizaciju negativno su korelirani sa nivoima razvijenosti i raspoloživim potencijalom za suočavanje sa promenama. Čini se da bi neka bolje pogođena mera makrosocijalnog otpora globalizaciji mogla u međunarodnoj komparativnoj analizi da posluži kao mera nivoa ekonomske (ne)razvijenosti. Političari velike rezerve glasova vide upravo kod onih koji su globalizacijom pogođeni, pa otud generalno osujećeni. A zna se da u vremenima teških društvenih kriza najveće izglede za promociju i preuzimanje vlasti dobijaju demagozi i populisti, političari koji žive na socijalnim nevoljama i na putu su da od zla načine još gore. Oni se ugroženim slojevima obraćaju ne sa objektivnim analizama stvarnih činilaca diferencijacije u ekonomskom položaju subjekata nego sa poznatim parolama da je njihov dohodovni i finansijski usud posledica beskrupulozne eksploatacije od strane onih koji su odranije bili u prednosti a tokom globalizacionih perturbacija tu prednost dodatno uvećali. Sve ovo se *in ultima linea* svodi na ubiranje glasova po cenu *daljeg pogoršavanja* onih što su razvojno već hendikepirani, i to u ne tako dalekoj vremenskoj perspektivi.

Kad je reč o destimulativnim socijalnim i, osobito, političkim faktorima globalizacije. mora se pomenuti jedan skup činilaca na kome istrajno i sa posebnim naglascima u svojoj novijoj knjizi insistiraju Asemoglu i Robinson (2014/2012/, *passim*, ss. 185-6, 193-7. 214, 227-30, 300-2, 336-7, 358-75, 382-8, 420, a posebno 139-68). Suština njihove argumentacije sastoji se u identifikovanju politički moćnih manjina koje, umesto „inkluzivnih", tj. takvih koje raspodelu temelje na individualnoj produktivnosti, uspevaju da uvedu i očuvaju tzv. „ekstraktivne"

institucije. Ove potonje su redistribucionog karaktera i politički nadmoćnim manjinama omogućavaju ogromne dohotke i visok tempo uvećavanja bogatstva po cenu opšte privredne stagnacije ili čak nazadovanja. Te razvojne klopke su usud velikog broja zemalja i, po svemu sudeći, razlog zbog koga one ostaju trajno siromašne i osuđene na produbljivanje ekonomskog zaostajanja uprkos dostupnosti savremene visoko efikasne tehnologije i obilja nalaza o delotvornim i razvojno izdašnim institucionalnim mehanizmima pogodnim za odlučno prevladavanje nasleđene zaostalosti.

*

Možda je najbolje ovaj tekst, koji je narastao preko prvobitno planiranog obima, zaključiti Bagvatijevom (2008/2004/, s. 49) konstatacijom, iskazom koji se probio čak do nivoa naslova jedne od glava u njegovoj knjizi: *Globalizacija je dobra, ali nije dovoljno dobra.* Ono *dobra* ima daleko veću težinu od onoga *nije dovoljno dobra.* Razlog je u tome što u svojim bitnim determinantama globalizacija nije ni upravljiva ni kontrolabilna, ali je u nekim svojim perifernim elementima podložna izvesnim modifikacijama. Te modifikacije mogu mnogo da doprinesu socijalnoj podnošljivosti i političkoj prohodnosti globalizacije, pa da tako u krajnjem rezultatu povećaju izglede njenog koliko-toliko uspešnog odvijanja. I obrnuto, propuštanje da se na graničnim socijalnim područjima promišljeno naprave potrebni kompromisi lako može da dovede do paralize globalizacionih procesa i do krajnjeg rezultata koji je u jednom broju važnih dimenzija prosto nezadovoljavajući. I ovde kao i na dobrom broju drugih područja važi već istaknuti fundamentalni iskaz: bitni pokretači ekonomskih kretanja locirani su izvan ekonomije kao nauke o privredi, a to će reći i van same privrede.

CITIRANA LITERATURA

1. Asemoglu, Daron i Džejms A. Robinson (2014/2012/). *Zašto narodi propadaju*, Beograd: Clio.
2. Bagvati, Jagdiš (2008/2004/). *U odbranu globalizacije.* Beograd: Službeni glasnik.
3. Bžežinski, Zbignjev (2001/1997/), *Velika šahovska tabla*, Podgorica i Banja Luka: CID i Romanov.
4. Karsten, Frenk i Karel Bekman (2013). *Demokratija – mit i stvarnost.* Novi Sad: Global Book.
5. Mankiw, Gregory N. i Mark P. Taylor (2008/2006/). *Ekonomija.* Beograd: Data status.
6. Milanović, Branko (2005). Worlds Apart – Measuring International and Global Inequality. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
7. _____(2016). Global Inequality – A New Approach for the Age of Globalization. Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
8. Poper, Karl (1988/1961/). Beda istoricizma u Vladimir Gligorov, ur. *Kritika* kolektivizma – Liberalna misao o socijalizmu. Beograd: Filip Višnjić, 145-248. Prevela Ljubica Strnčević.
9. Prokopijević, Miroslav (2015). Liberalni i državni kapitalizam. Zbronik radova sa naučnog skupa Akademije ekonomskih nauka održanog 20.III 2015. Pod naslovom Liberalne i komunitarne opcije u institucionalnoj izgradnji i *ekonomskoj politici.* Objavljeno kao specijalni dvobroj časopisa *Ekonomske ideje i praksa*, br. 16-17, 2015, ss. 99-126.

10. Saks, Džefri D. (2014). *Doba održivog razvoja*. Beograd: CIRSD i Službeni glasnik. Prevele Mira i Vera Gligorijević.
11. Stiglic, Džozef (2016). Šta su nas slagali neoliberali. *NIN* 3439, 24. novembar, ss. 38-39.
12. Stojanović, Božo (2005). *Teorija igara – elementi i primena*. Beograd: Službeni glasnik.

Ratko Božović

OD ANAHRONIZMA PALANKE DO GLOBALNE HOMOGENIZACIJE -FRAGMENTI-

U knjizi *Filosofija palanke*, autor je prije više od četrdeset godina, kao okašnjelu istinu, obrazložio suštinu palanke. Dijagnoza je postavljena u prvoj rečenici ovog djela. Ona glasi: *Iskustvo nam je palanačko.* Već u toj rečenici nagoviješten je visoki standard kritičkog mišljenja i nesklonost okolišenju. A odmah, zatim, slijedi obrazloženje kako je palanka postala naša sudbina i naš udes: *Nema niti može biti promene. Istorija nas je zaboravila, kao u nekakvoj velikoj rasejanosti. Između sela i grada, ovako zaboravljen, svet palanke nije ni selo ni grad. Duh njegov, međutim, jeste duh između plemenskog, kao idealno – jedinstvenog i svetskog duha kao, idealno – otvorenog.* Prethodno *zaboravljen od istorije*, palanački svijet, u potpunoj i neprirodnoj zatvorenosti, živi svoj anahronizam. Palančan je odavno pristao da ne bude ništa više i ništa manje nego palančan. A biti palančanin znači pristati na to da se bude ne subjekt već isključivo objekt. Tu se okončavaju njegove ambicije. Tako je „riješeno" i pitanje njegovog individualiteta i njegovog identiteta.

To što je palančanin zatvoren u svoj palanački svijet, što je potpuno uklopljen u kolektivni obrazac, a naročito što nije spreman da bude ništa drugo do objekt tog okamenjenog svijeta – njegovo je najprirodnije osjećanje strah od promjena. Opsesivno vezivanje za nametnuti obrazac egzistencije vodi ga u zavisnost od palanačkog iskustva i palanačkog trajanja. Onog trenutka kad je napustio ambiciju da sebe vidi kao subjekta, kad se odrekao svog aktivnog i vlastitog stava prema zajednici, on je odustao od traganja za svojim individualitetom, za individualnom razlikom – koja bi ga vodila do neponovljive ljudske samopotvrde, do samosvojnosti i raznolikosti. U nastojanju da odgovori na pitanje – kako je do toga došlo, kako se ostvarila ovakva „savršena" i netvoračka adaptacija pojedinca na kolektivni obrazac postojanja, Radomir Konstantinović piše: *Ako bi palančanin priznao sebe kao subjekt, palanka bi tada bila ugrožena kao volja.* A to je ono što bi moglo dovoditi u pitanje i njen kontinuitet i njeno *nad-ja.* Pošto palančanina do kraja određuju stil i iskustvo palanke, njemu, u stvari, jedino i preostaje da se prilagodi tom iskustvu i tom stilu. Taj „stil", on čuva kao božanstvo, kao *vrhovnu volju, kao svoje nad-ja.* Zato se palančanin i odriče svega što poriče stil palanke kao obrazac kolektivne volje i kolektivnog ne-duha. On se svakako upinje da se izjednači s tim stilom, da se s njim identifikuje, da se s njim saobrazi, bez ostatka. Tako je jedino i mogućna njegova ravnoteža sa sobom i sa svijetom plemena. *Pleme, to je stil*, piše Konstantinović. Zbog toga, palančanin je spreman da uništi sve, baš sve, što se razlikuje od plemenskog stila. To je razumljivo kad se zna da je stil „sve", a pojedinac ništa. Pojedinac nije ništa drugo do nula, ali takva nula da joj ne smeta što je nula. Sa malo mašte mogli bismo zamisliti i životne okolnosti u kojima se od čvrsto povezanih nula mogu s lakoćom napraviti neraskidivi lanci. U njima bi postradala i čovjekova sloboda i njegov moralni dignitet. Zapravo, to se već i dogodilo.

Tako su se unutrašnja i spoljašnja stvarnost palančanina našle u saglasnosti koja poništava mogućnosti pojedinca. Ne postoji ni namjera da se prekorači nametnuti način opstajanja, niti

želja da se napusti sveprisutno moranje, jer se tutorstvo dirigovanih palanačkih mehanizama i ne doživljava kao objektivno i subjektivno moranje. Tu ne dolazi do egzistencijalnog dualizma, do bilo kakve oprečnosti između spoljne dirigovanosti nametnutog poretka i „izabranog" samopotvrđivanja. Ma koliko da se stil palanački uspostavio krutom logikom „recepture", a to znači van slobode i spontanosti, palančanin se ne doživljava kao biće koje je žrtva palanačke normativnosti. U nastojanju da bude „saglasan" sa palanačkim obrascem, izostaje skretanje pojedinca ka individualnoj samopotvrdi i autentičnom samoizražavanju. Možda bi se mogla postaviti i hipoteza da palančanin, koga još nije obujmio stil palanke, pristaje da mu se podvrgne jer shvata da bi ga svako protivljenje odvelo u situaciju da bude odbačen, prezren i kažnjen. On nema snage da se dijeli između jednoobraznosti palanačke i vlastitog individualiteta.

A to što lako pristaje da ostane bez sebe sama, čini se, u velikoj mjeri pripada domenu beskonfliktnog načina postojanja. A „beskonfliktni" način života jedan je od tipičnih oblika pasivne egzistencije. Apsolutna „saglasnost", kao apsolutni i nametnuti „red", protive se prirodi čovjekovog individualiteta i prirodi kulture, koja je nezamisliva bez slobode, svijesti i transcendencije. U atmosferi u kojoj nema sukobljavanja, traženja načina za cjelovitije ljudsko sporazumijevanje – nema izgleda da se prevaziđu statičnost i konzervativizam, stereotipnost i lažnost postojanja. Nekritičko prihvatanje preovlađujućih i već ustaljenih vrijednosti upućuje na opasnu ravnodušnost i duhovnu sušu. Palančanin odustaje od suočavanja sa sobom i sa palanačkom stvarnošću, jer mu više odgovara posredovanje kolektivnog obrasca nego blijesak spontanosti i neposrednosti. Nekritičko „identifikovanje" s postojećim vrijednostima i uzorima – čin je pasivnosti, koji žrtvuje indivudualne izbore i raznovrsnost načina čovjekovog samopotvrđivanja. Zato je jednoobraznost zaštitni znak poraženog individualiteta. Ona je lice i naličje neslobode. Jednoobrazni način djelovanja, koji prati nesloboda i nizak stepen kreativnosti, jedan je od tipičnih vidova egzistencije bespolnog duha. U njemu nema ni subjektivne ni objektivne neočekivanosti. Nema dijaloga. U atmosferi u kojoj nema sukobljavanja mišljenja, dijaloga kao aktivne svijesti, stvaralačke igre i traženja načina za cjelovito sporazumijevanje – nema izgleda da se prevaziđe konzervativna i nekreativna stvarnost, da se preoblikuje ono što je u životu palanke postalo smetnja razvitku. Ako svako odstupanje od „pravila" ponašanja i svako prekoračenje uvriježenog obrasca podrazumeva neizbježan sukob, dramatičnu zategnutost koju ne prate ni etos ni sloboda – onda smo neprestano u području iracionalne i tvrdoglave apologije postojeće stvarnosti. Konstantinović piše: *U svetu palanke, važnije je dobro se držati ustaljenog običaja nego biti ličnost.* To je razumljivo kad se zna da je stil „sve", a pojedinac ništa. Tu se zaboravlja da je kreativno potvrđivanje „djelo ličnosti", a ne kolektivnog duha. Kreativne mogućnosti sporne su u svojim temeljima bez prisustva slobode i ličnosti. Palanka kao subjekt krotiteljica je i čovjekove slobode i njegove nesputane kreativnosti. Ako nema „prestupa" i „prekršaja" u odnosu na zatvoreni svijet palanke, postoji opasnost od kretanja u zatvorenom krugu i opstajanja u nametnutoj i „osvojenoj" stvarnosti. Po prirodi stvari, kreativna situacija nesaglasna je sa svim oblicima neslobode i zavisnosti. Stvaralački čin – u kome se preplijeću skrivene i potisnute energije kao čovjekovi blokirani impulsi – ne može da slijedi unaprijed pripremljenu i već „odigranu" igru. U stvaralaštvu su neizbježne igre instinkta i igre intelekta, iskustva mišljenja, ali i snage kreativne nepredvidljivosti. Stvaralaštvo koje bi „pratilo" unaprijed utvrđene „planove" i očekivani obrazac, što ih pragmatski duh palanke nameće, osudilo bi sebe na kreativnu paralizovanost i pasivnu recepciju. To bi bilo ubistvo kreativne i subjektivne neočekivanosti. U mentalni šabloni palanačkog stila, koji se nameću i stvarnosti i stvaralaštvu, nesaglasni su i sa zakonima mašte i sa principima stvaranja. Zato je logika palanačkog pragmatizma, u stvari, logika nasilja. Zbog nastojanja da se obezbijedi izvjesnost, palanački pragmatizam je do kraja opustošio načelo upitanosti, porekao sumnju i vjeru. Zato iz takvog pragmatizma nastaje zatvorenost horizonta prema svemu što još

nije – a što bi moglo da bude. Njemu se s razlogom pripisuje nesklonost prema vjerodostojnoj slici stvarnosti, jer nije opsjednut ni istinom ni suštinom.

Takvo prilgođavanje stilu palanke prikriva strah od vlastite volje. Autor izuzetno značajne knjige *Filosofija palanke* meditira o tome na ovaj način: *Odreknut od sopstvene volje,* **stilizovan** *po obrascu kolektivne volje, palančanin je* **sklonjen** *u sigurnost opštenja. On ima utisak produženog detinjstva pod okriljem porodice.* **Infantilizam** *je korelativan palanačkom duhu. Ne može se biti u palanačkom duhu a ne biti u infantilizmu: palanački duh, kao duh nad-ja, kao duh kolektivne volje koja nas je uzela pod svoje, koja nas štiti od svega, a pre svega od nas samih, od svih izazova i iskušenja koja se zovu Ja (lična odgovornost i lična preduzetnost), nužno je duh koji se povećuje u infantilizam. On zahteva,* **iznuđuje** *taj infantilizam, kao zaštitnički, kao duh koji je nad-stavljen svemu individualnom. Jednoobraznost stila znači, nesumnjivo, i izvesno protivvremensko opredeljenje.* To je dugo putovanje u – ništa. Tu nema ni transcedencije ni utopije. A utopija je *metodički organ za novo* ili *agregativno stanje za novo* zapisao je i temeljno obrazložio filosof nade Ernst Bloh. Kad utopija ne bi proisticala iz ontološke „strukture" bića ona ne bi bila govor o čovjekovoj suštini i njegovoj nadi. U pravu je zato Paul Tilih, koji misli da je utopija *ukorijenjena u samoj čovjekovoj prirodi,* te da je bez nje *nemoguće razumjeti istoriju.* Tamo gdje je postojeća stvarnost, pa samim tim i realnost palanke, tu je kraj utopije. Tu više nije prisutna utopija koja osmišljeno razara naopaki poredak i transcendira sunovratnu stvarnost. Ali je, nažalost, prisutan veoma sporan utopistički mrtvi duh, kao ideološka fikcija, koji potpomaže vladavinu ideološkog nasilja i podiže dimne zavjese prema budućnosti koja je daleko od istorije u čijim bi se temeljima nalazio smisao. S napretkom je u grdnom gloženju taj utopistički duh, koji, u stvari, potpomaže totalitarnu vladavinu i palanački tamni vilajet. Utopijsko mišljenje, za razliku od utopističkog, otvoreno je prema budućnosti. Zato i možemo da kažemo – tamo gdje je zgasnula utopija nije zgasnuo samo plamen nade prema svijetu što *još nije*, nego je nestala i ravnoteža u svijetu, ravnoteža sa svijetom. Šta još stoji iza toga? Bezrazložno čekanje, uzaludne žudnje i umiruće iluzije. Zato sam i rekao da je to putovanje – u ništa, put do ničega.

Ali da se ponovo vratimo Konstantinoviću, koji je u palanačkom iskustvu otkrio i volju „destrukcije" i pokazao da je filosofija palanke *normativistička i normativna, nadlična i ne-lična filozofija.* Duh isključivosti palanke ne pita se šta svijet – koji joj ne pripada i ne funkcioniše po njenom obrascu – hoće i može. To što taj svijet nije s njom, što je različit, dovoljan je razlog ne samo da ga ne prihvati nego da ga osporava na sve njoj dostupne načine. Ne želi da čuje, a kamoli da prihvati, svijet što preinačava njenu sliku stvarnosti. *Palanka ne voli nepoznato, u načelu. To je jedna od osnovnih njenih oznaka, kojim se odlikuju njena istorija, njena kultura, njen mentalni svet. Ali ona ga odbija ne samo u svojoj aktuelnosti, ona ga odbija i u vremenu. Ne voli ga u prošlosti, kao što ga ne voli u budućnosti.* Tako razmišlja Radomir Konstantinović o nesklonosti palanke prema nepoznatom, a samim tim i prema novim vrijednostima. Lako ćemo se složiti s tim da je opasno svako radikalno okretanje leđa nepoznatom, naročito onom nepoznatom s kojim mogu da pristignu nove vrijednosti. Tu vidimo besmisao kontinuiteta, ako je lišen diskontinuiteta, diskontinuiteta – koji je istorijski neminovan i stvaralački cjelishodan. Sunčana strana kontinuiteta može biti baš diskontinuitet. Zato ne pobuniti se protiv palanačkih mrtvih obrazaca, ne znači samo ne misliti o djelotvornosti diskontinuiteta, nego priznati nemoć u stvaranju novih vrijednosti. Biti istovetan s onim što je bilo, zaustaviti se u vremenu, ne pristati na antipalanku, znači biti ukorijenjen u nepokretnosti palanačkog ne-duha. A on uvijek radi protiv duha i dinamizma promjene. U pokušaju da se odbrane tvorački procesi i polivalentne čovjekove slobode, konflikt je jedan od izazivača promjene. Konačno, bez takvog konflikta istorija vrijednosti izgledala bi više nego siromašna. Ako se, pak ne zna šta se hoće i šta se može, ako je konflikt li-

šen „umne ludosti", onda je najverovatnije van istorijskih i kreativnih mogućnosti. A duh anahronizma se poistovjećuje s netolerantnim i nestvaralačkim svijetom palanke.

Radomir Konstantinović je protumačio palanku kao *pozorište normativnosti*. Neobičnost tog pozorišta je u tome *što je to pozorište postavljeno u sam život, što nije ni na koji način odvojeno od njega, čaki ni pozivom glumca: svako je glumac ovoga alegorijskog pozorišta, svako je jedna živa alegorija, i tu sudbinu ne može da izbegne niko.* Pojedinac se trudi da u atmosferu sveopšteg mrtvila palanačkog dogmatskog duha unese simulaciju života. Kad već nema izvornog i autentičnog postojanja, kad nema nadahnutih podsticaja neočekivane igre, palančaninu, po mišljenju autora *Filosofije palanke* i ne preostaje ništa drugo nego da *se podreduje u ovom svirepom pozorištu kojim vlada neobuzdani smeh većine, od talasa do alasa poruge...* Šeksipir, najsavremeniji klasik, napisao je stihove: *Ceo svijet je pozornica/a ljudi i žene glumci.* Ako je misao Jana Kota da za Šekspira *istorija stoji na mjestu*, onda ima razloga zapitati se – kakva se istorija ovdje i sada zbiva? Ne može se čak do kraja odrediti ni kojem pozorišnom žanru pripada predstava koja se odigrava na našim prostorima. Najprije se može učiniti da je najbliža *farsi* zbog sirove posprdnosti, neumerjene neobaveznosti i lakrdijaških pomama. Naša stvarnost i jeste farsična, ali u njoj nema neodoljive veselosti, nema zdrave šale, nema smijeha od zemlje do neba. Nema ni oštroumlja, ni vedrine. Naša stvarnost nije dospela do farse. Nije li naša zbilja najbliža vratolomijama vodvilja – ponajviše zbog stalnih zabuna, svakakvog zamiješateljstva i zamršenih odnosa? Međutim, naša realnost daleko je od bilo kojeg komediografskog žanra i bilo kakve komedijice. Nije ni *vodvilj*. Po tome kako stvarnost može da opstaje naopačke, kako sve može poprimiti neprirodan i zastrašujući ton – nesklad u kome se približava i teško spojivo, kao što su iskustva komičnog i jezivog, komičnog i tragičnog – može se pomisliti da je stvarnost najbliža *groteski*. Ali kad znamo da su grotesku kao žanr uzdigli do čudesne izražajnosti Bokačo, Rable i Servantes, pa su i predmet svoje literarne preokupacije izdigli do zavidnih visina, onda moramo, u našem slučaju, odustati i od takvog poređenja. Bez mnogo premišljanja spoznajemo da *drama i tragedija* nijesu za nas rezervisane, nijesu prikladne forme jer pretpostavljaju visoke umjetničke standarde – dignitet i ozbiljnost. S herojskim stradanjem, duhom uzvišenosti i nezaobilaznom katarzom, tragedija pripada prošlosti. Možda je po odsustvu komunikacije, naša realnost najbliža *drami apsurda*, ali je, suštinski, veoma daleko od njene značenjske i avangardne višeslojnosti.

Zašto se ne možemo uključiti ni u jednu predstavu, ni u jedan dramski žanr, a ipak na svjetskoj pozornici izvodimo repertoar rđavog i surovog pozorišta? Valjda je to i zbog toga što nije lako odrediti u kakvoj državi živimo, kakav politički sistem čuvamo i kakvom se ideologijom služimo. Država naša je kao *pijani brod*, kako bi pjesnik rekao. U stvari, ovdje se dešava ono o čemu razmišlja Vladimir Jankelevič u studiji *Ironija*, kad kaže da ironična svijest zbija šale sa svijetom. U nas to nije šala, nego drastična sprdnja. On je u pravu kad veli da bi trebalo *jasno vidjeti* i svijet i sebe sama, kao što svijest nije *potpuna svijest* dok nema tačnu predstavu o sebi samoj. To je razumljivo kad se zna da odsustvo svijesti stvara *uobražena i smiješna bića*. Umjesto istinske, imamo *smiješnu ozbiljnost*. Ona nije daleko od stanja u kome ljudi ne znaju šta čine. A to što čine rade sa žestinom netrpeljivosti koja je proizišla iz fanatizovanog uvjerenja i neuravnoteženog ponašanja, bez osjećanja mjere, pravičnosti i svijesti o odgovornosti. Sve to vodi *jednodušnom* nasilju, pritisku slijepih iracionalnih sila, necivilizacijskim ishodištima. *Civilizacijska je, prije svega* – piše Ortega i Gaset – *volja za životom u zajednici* sa drugima. *Čovjek je onoliko varvarin i necivilizovan koliko se ne obazire na druge ljude. Varvarstvo je sklonost ka razaranju zajedničkog života.* Naša samodovoljnost navela nas je da ne pristanemo na istoriju kao *istovremenost*, kao da smo došli na sumanutu ideju da pomeramo planetarne tokove istorije. Da bi apsurd bio potpun, sve smo to pokušali da uradimo u vrijeme sveopšte komunikacije i planetarne

kulture. Našli smo se, tako, u raskoraku između ambicije da budemo svjetski relevantni u stvarnosti, u kojoj ispisujemo arhaičnu, gotovo plemensku istoriju.

Kad smo se našli na ruševinama starog svijeta, pokraj istorije, odlučili smo se na nove, arhaične odiseje. Povratak tradiciji u našem društvu dešava se kao drastičan oblik njegove arhaizacije. Palanka u verziji Radomira Konstantinovića insistira na osjećanju vlastite *prvorodnosti*, što bi trebalo da se doživljava na ovaj način – *svet je bio kao što sam ja sada, ja sam dakle prošlost sveta, njegova živa istorija.* Tako je dovedeno u pitanje sve što nastaje kao nova mogućnost tvoračkog opstajanja. *Ono što palanački jeste, samim tim što je početak koji se nije odvojio od sebe, koji nije evoluirao, ne dozvoljava aktivnost, da njome ne bi bio izneveren, preobražen. Ne sme da bude preobražaja, ne sme da bude rada, potrebna je pasivnost, prepuštanje onome što jeste. Ali ovo prepuštanje je takode svojevrsna delatnost, jedna negativna delatnost.* Tako rezonuje Konstantinović. Suštinski, nije tu riječ o povratku nasilno prekinutog pamćenja, nego o novim opsesijama. Njih „udomljuje" tradicionalizam i duh nesavremenosti. Ovako drastičan povratak u prošlost doveo je do povećanja rastojanja do savremenosti. To je jedan od načina da se izgubi korak s vremenom i jedan od oblika osporavanja identiteta modernosti. Iz obruča naše sveopšte krize – probijati se do prošlog u prošlosti nije ništa drugo do vraćanje istorije unazad. Senzacionalizam, ogovarački duh i „optimizam" dio su pasivnog duha palanke. U samodovoljnosti palanačkog duha trebalo bi vidjeti zastarjelost društva i inerciju konzervativizma. To je drastičan anahronizam koji je Radomir Konstantinović lucidno prepoznao kao pripremu za varvarstva predmodernog društva.

Vraćanje ovom djelu, u ovom trenutku naše pobrkane i nerazgovjetne zbilje, više je od podsećanja na to što nam se dogodilo i zašto nam se to dogodilo. Svakako bilo bi ugodnije slijediti Konstantinovićeve opservacije o tome kako je Dis kao *apsolutni palančanin*, izvršio, u svom pjesništvu, samo – negaciju i domogao se svjetskog duha kao duha otvorenosti.

2.

Nacionalizam je u našoj sredini neadekvatno osporavan, ali i nezgrapno branjen. Branjen je i onda kada je imao šovinističku formu i kad je primio otrovne sokove šovinizma. Pre toga, vatreni komunisti nisu samo postali gorljivi antikomunisti već žestoki nacionalisti. Preko noći ateisti su postali vjernici, a Crkva je vaskrsla iz pepela. Utemeljen je novi tip političara koga je „krasila" nacionalistička strast i arivističke ambicije. Stvorene su pretpostavke za šovinističko manitanje, koje se i dogodilo. Ostali su krvavi tragovi, mržnja i netrpeljivosti.

Pristrasne priče su nedovršene i danas su prisutne u desničarskoj isključivosti i pragmatičnoj politici. A u pristrasnosti su uvijek blokirana racionalna i razložna tumačenja. Da li je bilo ko ovdje mogao biti nepristrasan? Teško. Gotovo nemoguće. Ko u pomrčini može vidjeti razgovetno? Niko. Zato je izostajala jasna riječ i umno mišljenje! I danas je mentalitet skrivanja prisutniji od spremnosti za kritičku otvorenost i za suočavanje sa istinom da bismo konačno postali svjesni vlastititog zločinjenja.

Nacionalno samoljublje ekstremnih desničara pridružilo se nacionalističkom fanatizmu. Fanatizam je, inače, ukorijenjen u kolektivnoj narcisoidnosti. O superiornosti, posebnosti i nemerljivim vrijednostima svoje nacije govorilo se neumjereno i gromoglasno. To je činjeno sve do nedavno, a naročito u vrijeme zaraćenosti i ekstremne krize. Bio je to govor i bez logike i bez razložnosti i bez argumenata. Ipak, preko njega se uspostavljala mitologizacija prošlosti i vršila njena nasilna „obnova". Folklorno – mitomanska ikonografija djelovala je kao snažna stihija, kao vještački pejzaž i vulgarni kič. Mitologizovana istorija stvarala je pretpostavke za pogubni povratak u zatvoreni svijet prošlosti. U zatvorenu svijest.To je bio jedan od načina da se nacionalna frustracija pretvori u šovinističku agresiju. Drastičan povratak u prošlost povećavao

je rastojanje do savremenosti i do budućnosti koja se nije ni nazirala. Bio je to način gubljenja koraka s vremenom, oblik osporavanja identiteta modernosti.

Isključivi nacionalista umišlja da u svakom času djeluje kao dobročinitelj svoje nacije, a pritom mu ne stiže do svijesti da u svojoj nekritičnosti radi protiv njene budućnosti. Snaga iracionalnog zamračuje mu svijest, tako da i ono što bi po prirodi stvari moralo biti u polju svjesne aktivnosti postaje dio nesvjesnog batrganja, koje teško umiče uvriježenim predrasudama. Ekstremnog nacionalistu pritiskaju oblaci emocija i konfuzna osjćajnost. To je već stanje koje je prikladno opasnom unutrašnjem neredu, opsesijama i fanatizmu. Tako i dolazi do samozarobljavanja i samozaborava. Tada mu je nemoguće napustiti svoje zavodljive zablude. Zato obznanjivanje istine o svojoj naciji doživljava kao mentalnu torturu, kao ruski rulet.

Što je najgore, ni sada ne postoji iskrena spremnost da se priznaju nevaljalstva, koja su se dogodila u istoriji nedavnog beščašća. I kad stižu opravdanja za ono što se događalo, ona djeluju kao poremećaji u percepciji stvarnosti, kao gubitak smisla za suočavanja sa sobom. U tome je sadržana nespremnost za oslobađanje od svojih zmijskih košuljica. A kad se i dandanas pripadnici nacije vide samo kao žrtve režima, ali ne i saučesnici u njenim zločinstvima, teško je izbjeći nesporazume i sa sobom i sa drugima. U granicama saznajnih mogućnosti, bilo je neophodno do kraja ispričati tu nevoljnu priču, otkriti njenu morbidnost. Ništa od toga!

U svakom slučaju, opasno je prihvatiti naciju kao alfu i omegu vrijednosti, dovoljan „okvir" za utemeljenje kulture, posebno kritičke svijesti. Mario Vargas Ljosa smatra da je nacionalizam nespojiv sa „idejom slobode". Zato i tvrdi da je nacionalizam zabluda i abnormalnost, oblik fanatizma, arhaična i restriktivna doktrina. Štaviše, za njega je nacionalizam „ljudska nastranost zbog koje je proteklo najviše krvi". Zbog toga je po mišljenju ovog nobelovca „nacionalizam u kontradikciji sa demokratskom kulturom i idejom slobode". To je i razlog što smatra da je „borba protiv nacionalizma najvažnija bitka. To je izazov 21. vijeka. Nije to borba protiv komunizma nego protiv nacionalizma. Ja čak mislim da je nacionalizam opasniji od religioznog integrizma". Zato je gotovo logično što Ljosa misli da „nacionalizam nije kultura i zato se brzo uvlači u masu i dezintegrisane slojeve". Njegovo uverenje je kristalno jasno da je u pitanju „kultura nekultivisanih". U stvari, nema saglasnosti između nacionalizma i kulture.

Nacionalista najčešće nema distancu prema obožavanoj naciji, zato nema ni dovoljno razumevanja za različitosti tuđih mu nacija, rasa, vjera i manjina. U balkanskim okolnostima većinski narod gledao je na manjinu kao na strano tijelo, kao na „remetilački" faktor. Nažalost, ukorijenjene predrasude i stereotipna mišljenja teško se mijenjaju, naročito kada skliznu u bolesnu osjećajnost, u patologiju."Nacionalizam je gadna forma jednakosti", zapaža Mirko Kovač. Tu se gube individualne razlike i identitet ličnosti. Mađarski umnik Bela Hamvaš bilježi:"Nacionalizam je poremećenost posebnog tipa, deformisano i antihumano stanje u kojima se ljudi ponose što su deformisani". Komentar je nepotreban. Nije slučajno Danilo Kiš u čuvenom spisu *Po-etika* zapisao: „Nacionalizam je prije svega paranoja. Kolektivna i pojedinačna paranoja". Sa paranojom se teško izlazi na kraj.

3.

Posle dosadnjikave priče o globalizaciji kojoj se neprestano vraćamo nameće se utisak da u svemu tome izostaje jasna misao i promišljena ideja. Argumenti i globalista i antiglobalista ne djeluju uvjerljivo. Nema ni pouzdanih sabesjdnika oko ovih veoma komplikovanih pitanja. Sigurno je, međutim, to da se nikada nije više govorilo o globalizaciji, ali i to da nikada nije bilo ni toliko nesporazuma u njenom razumijevanju. A zna se da nema pravih odgovora tamo gdje vlada interesno mišljenje, ideološko slepilo, prizemni politički pragmatizam i neshvatanje

globalnih civilizaciskih, ekonomskih i finansijskih tokova. Nijesu razjašnjene ni makroekonomske tendencije ni nastojanje da dođe do povlačenja države iz ekonomske sfere. Naša osiromašena i oronula država, kod koje nije došlo do suštinskog napuštanja nacionalističkih težnji teško može da slijedi neoliberizam i liberalizaciju tržišta, teško se uklapa u svjetske trendove. To se u velikoj mjeri, manje ili više, odnosi i na ostale balkanske države.

Etnonacionalni identitet i izgradnja novog zajedništva teško mogu i da se približe a još manje usaglase. Zato su tumači globalizacije u odnosu na nacionalnu državu izgleda u pravu kad tvrde da države mogu da izgube kontrolu nad svojom sudbinom i vlastitom slobodom. I kad joj bude garantovana i ekonomska i civilizacijska stabilnost, to neće biti dovoljno da se osjeća kao svoj na svome. Tu, svakako, nije lako savladiva nevolja i mala prepreka da se lagodno stigne do svjetske zajednice i njene civilizacijske koherentnosti. Bregzit je već pokazao izrazitu tendenciju otpora i nepristajanja na očekivanja protagonista svjetske zajednice. O tome piše filozof Igor Štiks:»Kampanja oko bregzita upravo je tim terminima baratala-povratimo kontrolu, uzmimo stvari u svoje ruke. Zato je i uspjela, iako u pitanje nije dovela proces globalizacije koji je unmnogome kriv zbog osjećaja da se kontrola nad sudbinom zajednice izgubila. A za taj proces je moguće kriviti., između ostalog, i samu EU. Na Balkanu projekat pridruživanja EU vidi se upravo garant stabilnosti, premda je, ovakva kakva je, odgovorna zbog krize i nestabilnosti poluperifernih država, poput Portugalije, Španije, Italije i Grčke». Nije problem samo u nejednakm pozicijama, u svakom pogledu, zemalja koje su se opredelile za evropsko zajedništvo već i u tome što je teško obuzdati dominaciju najmoćnijih država u tom zajedništvu.

Nema smisla izgubiti iz vida da je globalizam velika ideja modernog svijeta. Utemeljio je svojevremeno Kant, a prizivali su je i Ajnštajn - koji je «prozvao» Ameriku da spasava čovječanstvo od preteće atomske katastrofe – i Jaspers u nastojanju da se zautavi sovjetski totalitarizam. Makluan je, s razlogom, dokazivao da će elektronski mediji ukinuti «fragmentarnu», «linearnu» i «apstraktnu» civilizaciju koja se začela od vremena štamparske tehnike i da će ponovo stvoriti «tribalnu kulturu» u kojoj će se *misao i djelo* sjediniti stvarajući *globalno selo.*

Globalizacija se najbolje brani svojim suštinskim nastojanjem da «pokriva» univerzalne vrijednosti ljudske zajednice i nastojanjem da zaštiti ljudska prava od tiranskih i autokratskih sistema. Na univerzalnim vrijednostima počiva ljudsko mnogoljudstvo. To je relevantna antropološka i politička istina. Sloboda, pravda, jednakost (rasa, polova, vjera), mir nameću i prirodu vrednovanja. I vjerovanja. U tome se može prepoznati svako ljudsko biće, a da se ne ugrozi ni razlika ni različitost. Zato ne bi trebalo da postoji nepomirljiva nesaglasnost između individualnih, grupnih i nacionalnih vrijednosti. Partikularizam - koji se poziva na naciju, klasu i rasu - nema ravan mišljenja u kome se brani individualitet i totalitet.

Kad se u globalizaciji uspostavljaju svjetski standardi jer je svijet «globalno selo», kad se tehnološki progres pojavljuje kao snažna poluga čovjekovog uspijeća, onda se ona teško može osporavati. Ako bi se globalizacijom poništavale specifičnosti nacionalnih država, nacionalnih kultura i kulturni identitet, nacionalne i kulturne razlike, tradicionalne vrijednosti, onda bi se već moglo govoriti o njenim nepoželjnim učincima. Ekološki problem i nedostatak ekološke svijesti postaju planetarna nevolja. Brzo se zaboravilo upozorenje Rimskog kluba iz 1968. godine da planeta - Zemlja postaje opasna za ljudski život. Stvorena je civilizacija otpada i đubrišta. Šire se nezaustavljivo granice međunarodnog kriminala i terorizma. Kulturne vrijednosti, najprisutnije, nemaju kreativni potencijal koji može da prekorači državne i nacionlne granice. Stoga su u velikoj su mjeri sporne. To važi za sva civilizacijska dostignuća. Često se globalizacija vezuje za Novi svjetski poredak i mondijalizam, koji su ideološki

protumačeni. A u političkoj konfrontaciji malih i velikih, siromašnih i bogatih, naročito posle nestanka bipolarnosti, američki uticaj doživljava se kao nepoželjna amerikanizacija, koja se izjednačava sa neadekvatnom i bespogovornom dominacijom. Tu i jesu najočigledniji problemi globalne nejednakosti. Izrazito nejednake civilizacijske, ekonomske i kulturne mogućnosti pogodovale su pojavama destruktivnih i neumnih politika velikih i malih država. Što se tiče sudbine balkanskih država postoji kontinuitet anticivilizaciskih tendencija.Nadmoćna stvaralačka tradicija Balkana ne bi smela da se previdi i procesima globalizacije, što se već uveliko čini. To je velika nepravda. I danas je djelotvorna Platonova misao o tome kako država propada «zbog unutrašnjih grešaka» i «zbog nerazuma» u međusobnim odnosima država i uprava. Neprevaziđene su njegove misli o tome «da se principi i ideali ne smiju prezategnuti, jer od prezategnutih principa prskaju stranke. A od prezategnutog ideala države». Platonovu ideju da su za državni poredak, međusobne odnose država i uprava «potrebni, sem slobode, razum i prijateljstvo» nisu shvatili ni gospodari svjetske zajednice U toj zajednici očigledno multinacionalne korporacije u velikoj mjeri kontrolišu i svjetske procese globalizacije a ne vode računa o siromačnom svijetu. Istraživači već su prognoziraju da će samo jedan odsto bogatih u 2016. godini držati oko pedeset odsto svjetskog bogatstva, što bi značilo da će bogati biti još bogatiji, a preostali dio svjetskog stanovništva i kad ne živi lošije nego što je živio sada se moraju silno namučiti da ostvare podnošljiv stil življenja. Tako «piramida bogatstva» dovodi u pitanje odnose bogatih i sromašnih i otvara ne samo probleme održivosti ekonomskog sistema u procesima globalizacije već i cjelinu društvenih, političkih i kulturnih vrijednosti, posebno moralnih posledica.Sa tog stanovišta, valjalo bi shvatiti njemačkog filozofa Sloterdajka:"Globalizacija nas je sve suviše brzo ubacila u zajedništvo". Svako zajedništvo je sporno ako podrazumeva bilo čije gubitništvo.»Ako ne delujemo sada, čini se da će nam kapitalizam doći glave«, piše Teri Iglton u svojoj knjizi *Zašto je Marks bio u pravu*. Bojim se da je gubitništvo neizbježno! Zato se i za globalizaciju može reći isto što i za kaptalizam.

4.

Globalizacija kao proces cjlovitog ali i konfliktnog „povezivanja svijeta", prepoznata je i po svojim negativnim posledicama, kao problem „rizičnog društva" u odnosu na mnoštvo kultura, vrednosnih sistema, društvenih normi i cjline društvenog konteksta i raznorodnih okruženja. Čini se da je najgore to što se globalizacija može ostvarivati kao poništavanje razlika u kulturi kao komunikaciji među ljudima i stavu o individualnim i kolektivnim vrednostima.

Šta je po kritičarima globalizma sporno? Sporni su procesi silovite i neumjerene homogenizacije koji vode do gubitka različitosti država koje su zahvaćene globalizacijom. U unisonoj i jednodimenzionalnoj homogenizaciji dolazi gotovo kao zakonitost i kao nužnost do gubitaka autentičnog identiteta, do poništavanja ukorijenjenosti. Homogenizacija u masovnoj kulturi dovodi do obezvređivanja viših kulturnih standarda a posebno elitnih vrijednosti.

Teoretičar Bernard Rozenberg piše da se masovna kultura pojavljuje kao pretnja koja u svom najgorem obliku može ne samo da *kretenezira ukus* nego i da *brutalizuje osjećanja*. I što je najgore, ona *krči put totalitarizmu*. Novim načinom elektronskog izražavanja, masovni mediji već su odigrali presudnu ulogu ne samo u napuštanju tradicionalne kulture nego i u stvaranju njene audiovizuelne naslednice. Štaviše, ova kultura sve više postaje osnova cjelokupne kulture našeg vremena. Tehničke mogućnosti univerzalnog širenja simboličkih sadržaja na mnogobrojne, heterogene i široko rasprostranjene djelove svjetske zajednice, po principima industrijske robe, prate tendencije obezličene masovnosti i obezličnog ukusa. Industrija svijesti natura korisnicima kulturnih vrijednosti homogenizovanu, uprošćenu i lažnu sliku svijeta. I zato se i našla u velikoj blizini modernog primitivizma uvijek kad je izbegavala zbiljski susret sa

vrijednostima, sa istinom i sa ljepotom. Kulturna industrija koja podržava korisnike svojih proizvoda u onome čemu i sami teže, obezbediće im, u stvari, u svjetskim razmjerama takve sadržaje koje neće primati s naporom i opterećenjem neizvesnog »dešifrovanja«. Otuda je i razumljivo što teoretičari uviđaju kako masovni mediji pomažu stvaranju globalne »psihološke nepismenosti«. Oni pomažu i učvršćivanju nametnutih normi i vrijednosti. Smatra se da ovi mediji mogu djelovati i kao »društveni narkotik«, naročito u onim savremenim društvima u kojima se osjeća nedostatak demokratije, obrazovanja i kritičkog mišljenja. Masovna kultura pomaže da se smanje kulturne razlike između društvenih slojeva svake zajednice, ali pri tom često snižava kulturne standarde i omogućava taloženje stereotipnosti. Svojom sveprisutnošću, ekstenzivnošću, mozaičnošću, osrednošću, masovna kultura industrijsko – standardnim i pragmatskim posredništvom smanjuje vrijeme za onu kulturu koja bi bitno uticala na čovjekov unutrašnji preobražaj; ona zamjenjuje ono stvaralaštvo u kome bi se prepoznala želja za otkrivanjem istinskih vrijednosti ličnosti bez kojih je nezamisliva kultura kao iskustvo o smislu egzistencije. Ona je otuda u zavadi sa kreativnim samopotvrđivanjem čovjekovog indivdualnog svijeta i njegovog identiteta.

Da bismo osvijetlili, makar i fragmentarno, fundimentalne promjene u medijskoj sferi našeg vremena, skrećemo pažnju kako je Maja Herman Sekulić kao polivalentna umetnica »ušla« u blještavi i zaslepljujući lavirint digitalne stvarnosti dvadeset prvog vijeka. Tamo je doživjela apsolutnu nelagodu. To je i razlog što ona ne pristaje da ostane zarobljena jer bi to za nju značilo poricanje vlatitog identiteta i pristanak na nihilizam individualnog postojanja. Ne pristaje na stvaralačku smrt. Stoga predano traži Arijadninu nit, da bi otkrila izlaz iz tog lavirinta, da bi stigla do individualne slobode i kreativne samopotvrde.

Njen spis *Digitalna galaksija*, baš kao i njeno dosadašnje stvaralaštvo, ostvaren je kao transgresija, kao prestup. Umjetnica ponovo prekoračuje granicu žanrovskg stereotipa. Rigidna određenost žanra udaljena je od njenog shvatanja umjetničke forme kao i tradicionalne estetike i dugo rabljene novatorske poetike. Strano joj je i vladajuće i očekivano mišljenje. U svakom slučaju, to bi trebalo razumjeti kao njeno snažno nastojanje da se ostvaruje slobodno, pjesnički, subjektivno i spontano, da bude to što jeste, da opstane kao biće slobode. Umjetnost je za nju čin individualnosti i najslobodnijeg bivstvovanja stvaralačkog subjekta. Očigledno, takva nije u digitalnoj galaksiji. Tamo je dovedena u pitanje njena suština,njeno biće i njena ontologija.

Umjesto stvaralačkog majstorstva u digitalnom diskursu dominira površnost amaterske agresivnosti i infantilizam uprošćene homogenizacije. To je jedan od razloga, što će se autorka usprotiviti idiotizaciji i varvarizaciji digitalnog svijeta. Taj svijet pristiže kao nabujala rijeka, kao nezadrživa stihija, kao silovita nepogoda. Autorka ne pristaje na poredak banalnosti i mediokritetstva tog svijeta. Ne pristaje na opskurnu strategiju digitalnog društva koje nije u stanju da razlikuje bitno od nebitnog, vrijednosti od nevrijednosti. Zato Maja Herman Sekulić ovako i reaguje:"Hoću da pobegnem iz tog digitalnog raja, od tehno-tiranije, od elektronske frenezije, negde daleko, sa naramkom knjiga, bez telefona i lap-topa, jer gubim kreativne sokove i moć koncentracije za ono što je bitno. Ne želim da izgubim pesmu koju nosim u sebi. Ako izgubim tu pesmu, izgubiću sebe, kažem glasno". Što je najgore, u post- post - modernoj civilizaciji, mijenja se formalni i vrijednosni karakter književnosti, radikalno se transformiše tehnika književnog stvaranja i prisustvo tvoračkog subjekta.

Pred navalom novih tehnologija, pred internetom, književnost, koja tek sada, u zakašnjenju, počinje da miksuje, fragmentizuje i kolažira u duhu digitalne civilizacije, koja se neodmjereno i hvali i kudi. A književnost ne samo da posustaje i ne ide u korak s vremenom sadašnjim nego prestaje da bude to što je bila i što može biti kao individualni kreativni čin. Uveliko se osporavaju pojmovi autorstvo i originalnost. Plagijat ne samo što se odobrava već se smatra da

je s onu stranu morala. Nastojanje da se ostvari fabrička prozvodnja knjiga definitivno ostavlja za sobom čin individualne kreacije i literarne osobenosti autora. Ako takva tendencija postane stvarnost, a sve više postaje, malo će toga i preostati od onoga što je još uvijek književnost.

Nije ni malo neobično što je Maja Herman Sekulić snažno podržava umjetnost Marine Abramović, koja je u proljeće 2010. imala veliku retrospektivu u Muzeju moderne umjetnosti u Njujorku, što se nijednom našem stvaraocu nikada nije dogodilo. Prikazujući njenu "joginsku izdržljivost"i magijsku moć, Marina simbolizuje nadmoć individualnih vrijednosti i individualne slobode. Ostvarujući "novi miks" u novom hepeningu, ona se "zarekla da sedi po ceo dan, nepomična, kao od kamena, svaki dan, tri meseca, na drugom spratu Muzeja. Ispunila je obećanje-ostvarila svoje umetničko zaveštanje! Pokazala je super herojsku stamenost, nadljudsku koncentraciju, ali i moć umetnsti kao iluzije". Beskomprmisnost u ostvarivanju umjetničkog stila kao cilja stvaralačke samopotvrde zaista je maksimum novonastajuće vrijednosti. Tu se stvarnost izjednačuje sa umjetnošću time što se one prožimaju, ali i ostvaruju autonomno.

Djelo *Digitalna galaksija* Maje Herman Sekulić ubjedljivo svjedoči o značajnim promjemama u savremenoj kulturi , naročito u umjetnosti. *Camera obscura* je najčešće autorkino stanište. U duhu vremena u kome su se različitosti i nespojivosti našle u velikoj blizini, kao što su nauka i umjetnost, ona se u velikoj mjeri poslužila stvaralačkom metodom koju je uvjerljivo osporavala i dovodila u pitanje. I sama je u digitalnoj galaksiji uspijevala da nađe "svoju nišu", a potom miksovala najrazličitije fragmentacije. Činila je to u širokom luku od diskurzivne opservacije, esejističkog poigravanja, inverzivne meditacije do proznih i poetskih varijacija. Možda je bila u pravu kad je tvrdila da je u zbrkanom i rašomonskom svijetu socijalizacija važnija od saznanja, ali to joj nije smetalo da se pokaže kao "nedruštveno biće" sa stanovišta opšte prihvaćene adaptacije. U civilizacijskom smislu, ono što se našlo u njenoj najvećoj blizini prepoznala je kao najveću individualnu udaljenost. Time je pokazala izuzetne vrijednosti umjetničkog senzibiliteta i eros kritičkog mišljenja.

Ovakve tendencije u domenu svakodnevlja i životnog stila zaista otvaraju pitanja očuvanja individualnog identiteta, identiteta nacionalnih kultura i sudbine identiteta malih naroda. U takvim okolnostima teško je i pretpostaviti mogućnosti harmoničnog saglasja globalnog i partikularnog, lokalnog, a naročito opstajanje kulture u pluralističkim realizacijama i neoskrnavljenim različitostima. To je, svakako, jedna strana medalje, a druga se odnosi na opasnosti za bilo koju kulturu, koja nastoji da ostane u izolaciji od svjetskih procesa i u civilizaciji i u kulturi savremenog društva. Nacionalizam u blizini šovinizma i zatvoreni um vide globalizam kao *svjetsko zlo* i kao neprihvatljivu tendenciju Nacionalizam živi svoj anahronizam, svoju jednoobraznost, svoju zatvorenost. Svakako, nacionaliyam ne bi pominjali da se ona u velikoj mjri ne odnosi na realnosti društava koja preko tranzicije ulaze u kulturu postsocijalističkog kapitalističkog društva.Nažalost, od vladajuće i partikularne do globalne palanke.

5.

Evropska unija je nezaobilazna preokupacija naše javnosti, razlog stalnog političkog i kulturnog preispitivanja, prihvatanja ili odbacivanja. U ovdašnjem mišljenju o Evropi previše je ideologije, predrasuda i neznanja, a premalo racionalnosti, povjerenja i mašte. Duže od jednog vijeka traju nesporazumi sa Evropom. I toliko traju civilizacijske i ideološke podjele na zapadnjačku i antizapadnjačku orijentaciju. Teško je išlo sa evropeizacijom.Njene ideje nijesu mogle da se ukorijene. Mentalitet samodovoljnosti proizveo je katastrofalne posledice.To nam uvjerljivo pokazuje i istorija dvadesetog vijeka u kome smo pokazali kako je biti u slijepoj ulici

svetske periferije.Kad se zatvoriš u sopstveno dvorište, onda je očekivana nesklonost prema svijetu i zapadnoj civilizaciji. Poslednjih godina prosječan naš gradjanin to uopšte ne osjeća kao problem ali osjeća nevolje svakodnevnog preživljavanja.

Da je prema evropskom svijetu bilo i nekritičkog idolopoklonstva - bilo ga je. Da je bilo prizemne imitacije svega što dolazi sa zapadne strane - bilo je. Da je bilo uzaludnih snova o evropskom raju - bilo ih je. Da je bilo varljivih nada - bilo ih je. Da je bilo neuzvraćene ljubavi - bilo je. Da je bilo prljave trgovine sa svjetskim velesilama - bilo je. Ali više od svega bilo je temeljnog nerazumijevanja onoga što čini suštinu evropskih vrijednosti , a odnosi se na ljudska prava i osvajanje sloboda.

U Brodelovskom smislu postoje ozbiljne prepreke da se približimo tim vrijednostima. One su u zatvorenom i anahronom svijetu tradicionalizma, u autoritarnom mentalitetu, u kome je žrtvovana vladavina prava, u političkim elitama bez odgovornosti, u predrasudama prema naciji, vjeri, polu, manjini , nadasve u nedostatku kritičke javnosti i kritičkog mišljenja. Nas neprekidno proganja zastarala svijest i pseudoistorija, strah od novog i strah od promjena. I upravo strah od Evrope nije ništa drugo nego panični strah od promjena. Zato cjelokupna naša tranzicija protiče u suštinskim otporima evropskim i globalnim standardima. Uređena država dio je tog sna o Evropi i globalizmu. A ne ona koja nalazi svoje uporište u anomičnom društvu visoke neodređenosti, u ništavilu zajednice bez identiteta, u politici bez vizije, u egzistensijalnom tavorenju od danas do sjutra. I kad je trebalo napraviti suštinske pomake ka evropskim reformama, ovdje se umjesto jučerašnje lične vladavine pojavila neumoljiva volja političkih elita i partokratska i lična vladavina. A danas je ponovo najdominahtnija lična vladavina. U svakom *se*gmentu političkog života, borba za vlast uzima maha. Korupcija se odomaćila i u stalnom je usponu. Umjesto demokratije dominira stranački partikularni interes i partokratija. Svaki korak u pravcu demokratskih promjena prate antidemokratski udari i duh nemodenosti. Politički život još se nije oslobodio utvara arkanske politike. Niti su stvorene elementarne pretpostavke za živo prisustvo kulture, slobodne, istine i kritičke javnosti.

Prevazilaženje nagomilanih konflikata dio je sna o Evropi. Još uvijek se valjamo u latentnim i očiglednim sukobima sa nama samima i sa svijetom: Nikako ne možemo da izadjemo iz djelokruga mržnje, inata i zadrtosti. Nijesmo savladali kompromis kao civilizacijsku formu odnosa. Zato je neprekidno prisutno inhibirajuće osjećanja prikraćenosti iz koga nikako da izađemo. A to kako se savlađuje zaraćenost i konflikt jasno pokazuje primer francusko - nemačkih odnosa. Ili realnost političkog uma De Gola, koji je mogao da kaže nepopularnu rečenicu: Alžir nije više Alžir naših djedova. Ni Evropa danas nije ono što se našlo u mašim lakomislenim očekivanjima. U njoj su zavladali tektonski poremećaji i to ne samo zbog izlaska Velike Britanije i zbog mogućnosti novih izlazaka drugih država već i zbog toga što su i tamo prisutne velike nevolje: što zbog izbegličke krize, što zbog terorizma, što zbog porata desničarskog ekstremizma i fašizma, što zbog posustajanja demokratije. Sve to upućuje na veliku nestabilnost i ozbilja poremećaje. U spisu *Evropa u zamci*, Klaus Ofe piše:"Evropska unija se nalazi na raskršću između znatno boljeg i nečega znatno goreg od očigledno neodrživog statusa kvo." Ovaj autor uvjerljivo pokazuje da Evropska unija nije samo u krizi nego u zamci jer su „putevi za izlaz blokirani, a snage koje mogu da donesu oslobađanje slabe i nesigurne". To znači nema pouzdanih nosilaca promjena, nema aktera od formata koji bi zaustavili evropsku stagnaciju.

Naravno, evropske ideje ne mogu da se ukorijene u društvu koje je skliznulo u ksenofobiju, populizam i tradicinalizam. Evropske ideje se kompromituju i nacionalističkom samodovoljnošću i velikom arogancijom i malim znanjem i palanačkom inercijom. Generacijama mladih ljudi priređen je šok apsurdne istorije. Sve to udaljava srpsku državu od

evropejstva i egzistencije slobodnih ljudi sa jednakim životnim šansama, sa oživotvorenom ravnopravnošću i neotuđivim ljudskim pravima.

Oslobađanje od predrasuda takođe je dio sna o Evropi - naših prema Evropi, ali i evropskih prema kompletnom Balkanu. Prečesto se zaboravlja da je Balkan kolijevka evropske kulture. Opisivan kao «drugo» u odnosu na Evropu i civilizovan svijet, kao surogat ukrštanja hrišćanskih i islamskih vrijednosti, dio je stereotipa koji se označava kao pogrdna odrednica - balkanizam. U kazivanjima brzopletih evropskih tumača nevolja i zaraćenosti balkanskih naroda ima često i previše umišljene superiornosti koja ne primećuje nikakva sagrešenja svijeta u odnosu na Balkan, ali će zato s lakoćom tvrditi da Balkan ne pripada Evropi.

S druge strane, kultura zaborava u nas čini svoje. Previđa se da ovdašnji civilizacijski procesi ne mogu odvojiti od evropskih, da se vrijednosti ovdašnjeg obrazovanja, filozofije, nauke i umjetnosti teško mogu razumjeti bez evropskog iskustva, konteksta i uticaja. Zato je izuzetno važno uspostaviti kontinuitet koji je bio prekinut ideološkim monizmom i vremenom rata i krize.

Međutim, nevolja je što i dalje preovlađuje parohijalna, strančarska i autoritarna politička kultura, umjesto demokratske političke kulture - kulture tolerancije, dijaloga i kompromisa. Bez stvaralačkih mostova do Evrope nije se moguće obračunati ni sa palanačkom zatvorenošću, nedostacima u društvenim reformama i civilizacijskim promjenama. Ali, da bismo riješili nesuglasice sa Evropom moramo najpre da riješimo nesuglasice sa sobom. I sa svojom ambivalencijom u odnosu na putovanje ka istočnoj ili zapadnoj strani sveta. A mi smo i dalje, na tom putu, sami sebi najveća prepreka.

LITERATURA

1. Bogavac, B. (2006)Razgovori u Parizu,Beograd: Pešić i sinovi
2. Brodel, F. (2001)Mediteran,I i II, Beograd: Geopolitika
3. Iglton, T. (2016),Zašto je Marks bio u pravu, Beograd:Plato
4. Jankelević, V.(1989) Ironija,Sremski Karlovci: Zoran Stojanović
5. Kovač, M.(2003)Evropska trulež,Zagreb:Fraktura
6. Konstatinović, R.(1969) Filosofija palanke, Beograd: Treći program
7. Olfe,K (2016), Evropa u zamci, Beograd:SluŽbeni glasnik
8. Rozenberg,B.(1958), Mass Culture, Illinois: The Free Press
9. Hamvaš,B.(2002), Filozofija vina, Zagreb: Ceres
10. Herman,M.(2011), Digitalna Galaksija,Beograd:Beoknjiga
11. Štiks I. i Horvat,S. (2015), Dobro došli u pustinju postsocijalizma, Zagreb:Fraktura

Danilo Šuković

NEJEDNAKOSTI, GLOBALIZACIJA I POPULIZAM

"Siromašni ne mogu da spavaju zato što su gladni,
a bogati ne mogu da spavaju zato što su
siromašni, budni i gladni"
Sam Aluko, Nigerijski ekonomista

Apstrakt

U radu se razmatraju međuzavisnosti globalizacije, nejednakosti i populizma. Odnos globalizacije i ekonomskih nejednakosti se posmatra kako na globalnm nivou tako i posebno za razvijene zemlje i za zemlje u razvoju. Ovo zbog toga što uticaj globalizacije u ove dve grupe zemalja nije identičan. No, kako na nejednakosti veliki uticaj imaju i drugi činioci, posebno tehnički progres, to je i ovom pitanju posvećena posebna pažnja.

Veliki porast nejednakosti koji se dogodio poslednjih decenija, izazvao je kod većine stanovništva ne samo ozlojađenost zbog pada standarda, već i nesigurnost i gubljenje nade za bolju budućnost. Populizam se radikalizovao dobrim delom zbog neželjenih posledica nejednakosti. Ovim pitanjima su posvećana razmatranja u završnom delu ovog rada.

Ključne reči: *globalizacija, nejednakosti, populizam, izolacionizam, tržište*

INEQUALITY, GLOBALIZATION AND POPULISM

Abstract

The paper discusses the interdependence of globalization, inequality and populism. The relationship of globalization and economic inequality is observed globally and particularly for developed countries and developing countries. This is because the impact of globalization in these two groups of countries are not identical. But as the inequalities are influenced by other factors, especially technological progress, this issue deserves special attention.

The large increase in inequality that occurred in recent decades, has caused not only resentment because of falling standards, but also insecurity and loss of hope for a better future. Populism is radicalized largely due to the unintended consequences of inequality. The final part of this work is dedicated to these issues.

Key words: *globalization, inequality, populism, isolationism, market*

1. UVODNA RAZMATRANJA

Poslednjih decenija ekonomske nejednakosti u svetu su naglo i rapidno povećane, što je stvorilo krupne ekonomske, socijalne i političke izazove. Krajnje neravnomerna raspodela dohotka ima za rezultat velike društvene polarizacije i prouzrokuje ekonomsku i političku nestabilnost. Uporedo sa ekspanzijom nejednakosti dolazi do sve jačeg sukoba globalizacije i izolacionizma, uprkos tome što je prevaga ove prve smatrana apsolutnom i dugoročnom. Ovo tim pre što uticaj međunarodne trgovine na svetsku ekonomiju ima dugu istoriju i datira još od biblijskih vremena od pre tri hiljade godina, pa se nastavlja ekspanzijom Rimske imperije i kroz

srednji vek i postindustrijsku revolucionarnu eru. Uprkos dugoj istoriji izvoz plus uvoz kao deo vrednosti nacionalnog proizvoda, bio je mali sve do početka 19. veka.

Oko 1820. godine udeo svetske spoljne trgovine iznosio je samo oko 2% svetskog proizvoda, da bi potom došlo do nagle i velike promene ovih odnosa, pa je 1914. godine udeo spoljne trgovine dostigao 22% svetskog proizvoda. Sudeći po promeni udela međunarodne trgovine u nacionalnom proizvodu, mogu se posmatrati dve bitne faze globalizacije od početka 19. veka. Prva faza obuhvata period od ranog početka 19. veka i završava se sa početkom Iprvog svetskog rata, dok bi druga faza obuhvatala period posle Drugog svetskog rata i nastavlja se do današnjih dana. U 2008. godini udeo spoljne trgovine u svetskom proizvodu dostigao je čak 50%. U periodu između dva svetska rata, udeo spoljne trgovine se smanjio.

Poslednjih decenija slobodna trgovina je značajno unapređena. Od početka dužničke krize 1982. i lansiranja programa strukturnog prilagođavanja od strane Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke, mnoge zemlje u razvoju radikalno su liberalizovale svoju trgovinu. Slom komunizma početkom devedesetih godina prošlog veka otvorio je ogromne nove prostore i mogućnosti slobodnoj trgovini.

Tih devedesetih godina potpisani su značajni regionalni sporazumi, uključujući i Severnoamerički sporazum o slobodnoj trgovini (NAFTA), koji povezuje Sjedinjene Države, Kanadu i Meksiko, da bi zatim posle postizanja Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT) došlo 1995. godine do osnivanja Svetske trgovinske organizacije (STO). No, nagli i neočekivani prodor populizma, čak i u SAD, prete da NAFTA sporazum dovedu u pitanje i da osujete formiranje novih sporazuma koji su bili vrlo blizu realizacije.

Naravno, doprinos spoljne trgovine nacionalnom proizvodu i dalje niko ne osporava, ali ekspanzija nejednakosti unosi novu dimenziju u odnos spoljne trgovine i ekonomske efikasnosti. Tako sve su češći stavovi :"Više globalne trgovine je dobra stvar samo ako mi dobijemo deo tog kolača"[1] Takve jadikovke sada odjekuju kao himna sve žešćeg protivljenja slobodnoj trgovini. Generacijama su biblioteke pune knjiga o ekonomiji tvrdile da globalna trgovina povećava nacionalno bogatstvo smanjivanjem cena dobara, što povećava plate i podstiče rast. Međutim, trgovina ne obećava da će plen biti pravedno raspoređen.

Referendum u Velikoj Britaniji o napuštanju Evropske unije tumači se dobrim delom kao prekor radnika koji krive trgovinu za sve manje plate. Širom Evrope populistički pokreti imaju sve više sledbenika, što je zapravo jedna vrsta odgovora na globalizaciju, pa je budućnost velikih trgovinskih sporazuma Evropske unije i SAD ugrožena.

Američke administracije u kontinuitetu, sve do ove poslednje Trampove, prihvatale su trgovinu kao centralni deo spoljne politike. Međutim, prema anketama Njujork tajmsa i CBS Njuza, samo 19% američkog biračkog tela prihvata da je trgovina sa drugim zemljama zaista stvorila više poslova, odnosno radnih mesta u Americi. Vrlo je verovatno da je ovu činjenicu Tramp vešto iskoristio lansirajući svoju populističku politiku, koja mu je donela pobedu na izborima.

Radna snaga širom sveta nije samo zbunjena efektima slobodne trgovine, već i sve dinamičnijim tehnološkim razvojem. Automatizacija je sve prefinjenija i sve je više ima. U SAD je od 2000. do 2010. godine, prema proceni vlade, smanjen broj radnih mesta u proizvodnji za 5,8 miliona. Od tog broja samo 13% se može pripisati trgovini[2], dok je ostatak praktično žrtva automatizacije ili drugih poboljšanja koja su omogućivala veću proizvodnju uz manje posla.

---

[1] Patrik Dujzers, lučki radnik u Roterdamu, (u poslednje tri decenije broj radnika njegove firme smanjen je sa 25.000 na 7.000) Mond diplomatique, mart 2017.

[2] Centar za poslovanje i privredno istraživanje na Univerzitetu Bol stejt u Indijani;

U cilju konkretnijeg sagledavanja odnosa globalizacije, nejednakosti i populizma što je zapravo sinonim za najnovije trendove sve više pretećeg izolacionizma, u nastavku ovog rada ćemo se fokusirati na odnose globalizacije i nejednakosti, zatim na uzroke i konsekvence nejednakosti, kao i na uticaj nejednakosti na jačanje populizma.

2. GLOBALIZACIJA I NEJEDNAKOSTI

Globalizacija se sve više dovodi u vezu sa nejednakostima, ali često sa različitim i polarizovanim nalazima. Neki istraživači pokazuju da globalizacija podstiče nejednakosti kako između zemalja, tako i unutar njih. Drugi smatraju da su ove tvrdnje očigledno nekorektne i tvrde da je globalizacija porušila nacionalne granice, podižući milione iz siromaštva i da je zahvaljujući globalizaciji došlo do smanjenja gepa nejednakosti, posebno u zemljama u razvoju.

U svom radu Melinda Mills[3], polazeći od četiri ključne karakteristike globalizacije, prikazuje mehanizam kako ove odlike globalizacije utiču na nejednakosti. Prema pomenutoj autorki u četiri osnovne poluge gobalizacije spadaju:

Internacionalizacija tržišta i smanjenje značaja nacionalnih granica za ekonomske transakcije;

Jaka konkurencija između zemalja;

Porast međunarodne povezanosti širom sveta zahvaljujući novim informacionim i komunikacionim tehnologijama i

Porast značaja tržišta i povećanje njegove nestabilnosti.

Osnovni pokretač globalizacije je internacionalizacija tržišta i sledstveno tome opadanje značaja nacionalnih granica za sve vrste ekonomskih transakcija, među kojima, sa aspekta uticaja globalizacije na ekonomske nejednakosti, poseban značaj ima nivo direktnih stranih investicija, s obzirom na njihov uticaj na raspodelu dohotka u zemljama u kojima se realizuju.

Kao što se može videti iz naredne sheme, mehanizam kako globalizacija utiče na nejednakosti je dosta složen. Ključna opservacija delovanja ovog mehanizma je da globalizacija podstiče rast nejednakosti u razvijenim zemljama, a da suprotno tome dovodi do smanjenja nejednakosti u zemljama u razvoju.

Ekspanzija međunarodne trgovine u zemljama u razvoju, kao jednu od teže sagledivih posledica ima i promene zakona kao i razvoj institucija, što u praksi čini razne vrste transakcija (roba, rada, usluga i kapitala) lakšim i jeftinijim. Kada se ovome doda i činjenica da rast izvoza kao i priliv direktnih stranih investicija, povoljno utiču na zaposlenost, pa i na rast zarada jeftine radne snage, koja je po pravilu obilan faktor proizvodnje u ovim zemljama, tada je i pozitivan uticaj globalizacije na smanjenje nejednakosti u zemljama u razvoju sasvim razumljiv.

S druge strane globalizacija ima potencijal da povećava nejednakosti u razvijenim industrijalizovanim zemljama zbog toga što zbog priliva jeftine radne snage, pa i jeftine robe iz nerazvijenih i zemalja u razvoju, dolazi do smanjenja prosečne zarade i povećanja nejednakosti u relativnim zaradama između visoko obučenih i nisko kvalifikovanih radnika. To reducira zarade na Severu, posebno onih sa dna lestvice, zbog činjenice da su ovi radnici u razvijenim zemljama iznenada u konkurenciji sa slabo plaćenim radnicima sa Juga. Međutim, iako konkurencija jeftine radne snage teorijski posmatrano izgleda kao snažan faktor promene odnosa na tržištu rada razvijenih zemalja, postoje studijska istraživanja koja pokazuju da priliv, posebno jeftine radne snage ima mnogo manji uticaj na zaposlenost pa i na zarade zaposlenih u razvijenim zemljama, nego što se pretpostavljalo.

[3] "Globalization and Inequality", Europien Sociological Revew, Oxford, volume 25, Issue 1. february 2009.

Shema: Mehanizam kako globalizacija utiče na nejednakosti

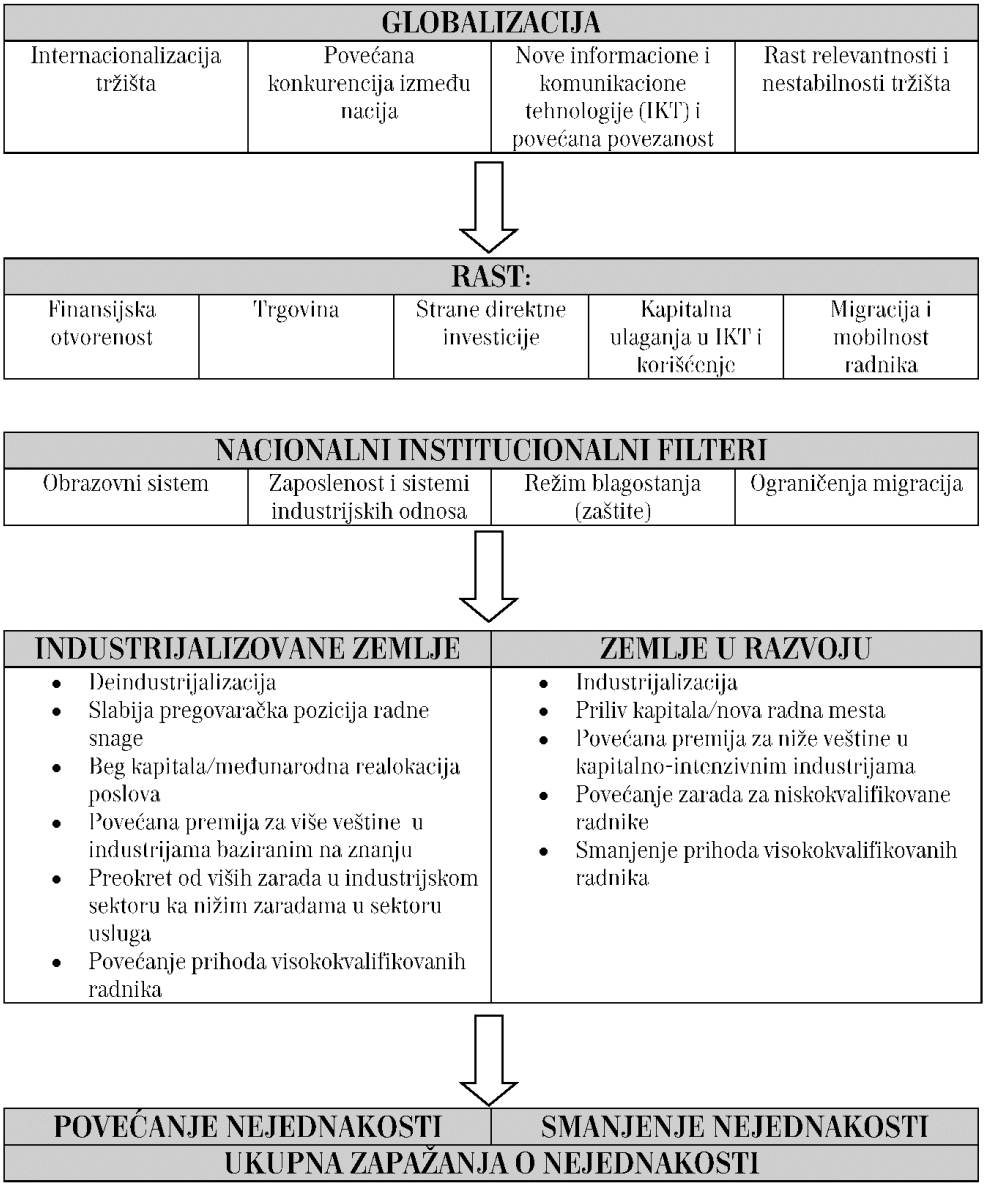

Izvor: Melinda Mills: „Globalization and Inequality", Europien Sociological Revew, Oxford, Volume 25, Issue 1, February 2009, p.4.

Ovu tezu ubedljivo podupiru nalazi u nedavno objavljenoj studiji u Danskoj o uticaju jugoslovenskih izbeglica na radnike ove zemlje tokom devedesetih godina. U studiji se konstatuje: "Većina izbeglica je bila nekvalifikovana. Neki nisu imali čak ni srednju školu i kako se moglo očekivati, većina je prihvatala poslove za nekvalifikovane radnike. I onda se desilo nešto "čudno". Umesto da se pokrene "trka prema dole", kako su se mnogi pribojavali, taj talas

imigranata omogućio je danskoj ekonomiji da postane kompleksnija. Podela rada Adama Smita se intenzivirala, poslovi su postali specijaliziraniji, a zbog toga i produktivniji. Kao rezultat toga, Danci, koji bi inače morali prihvatiti poslove niže stručne spreme, one koje su sada prihvatili imigranti, gurnuti su u složenije, produktivnije i bolje plaćene poslove"[4].

Na rast nejednakosti u razvijenim zemljama verovatno značajnije utiče proces deindustrijalizacije koji je pokrenula globalizacija. Brojni industrijski kapaciteti su preseljeni iz razvijenih zemalja u zemlje u razvoju, prvenstveno zbog jeftine radne snage, ali i zbog drugih pogodnosti. Sve je to imalo za posledicu veliki pad zaposlenosti u razvijenim zemljama što se naravno nepovoljno odrazilo na dohotke posebno manje obučene radne snage, dok su s druge strane primanja specijalizovanih i visokokvalikovanih radnika rapidno povećana jer je tražnja za njihovim radom naglo povećana zbog ekspanzije tehničkog progresa, odnosno primene nove tehnologije. Ako tome dodamo i okolnost da su poslednjih decenija prihodi od kapitala više povećani nego prihodi od rada, tada ocena da je globalizacija povećala nejednakosti u razvijenim zemljama, ne treba da se dovodi u pitanje.

3. UZROCI KOJI, PORED GLOBALIZACIJE, UTIČU NA POVEĆANJE NEJEDNAKOSTI

Kao što smo videli efekti globalizacije na ekspanziju nejednakosti nisu tako veliki, kao što se moglo očekivati, a pored toga u zemljama u razvoju globalizacija čak utiče i na smanjenje nejednakosti u dohocima. Zato je bitno sagledati ostale faktore koji mogu biti značajni za promenu nejednakosti u pojedinim zemljama tokom vremena.

Savremeni razvoj pokazuje da tehnološki progres ima ključnu ulogu u promenama u raspodeli dohotka, tj. porastu nejednakosti. Dinamičan tehnološki razvoj i posebno širenje tehnološkog progresa, u osnovi menja odnose u raspodeli i to kako u razvijenim, tako i u zemljama u razvoju. Uvođenjem novih tehnologija smanjuje se tražnja za poslovima koje obavljaju niskokvalifikovani radnici dok se, s druge strane, povećava tražnja pa time i premije za visokospecijalizovane poslove, kao i prinos na kapital. Tako vlasnici kapitala, kao i visokoobrazovana radna snaga stiču sve veće dohotke, dok oni sa dna lestvice, koji su bez ili sa vrlo niskim kvalifikacijama, postaju ne samo relativno, već i apsolutno sve siromašniji.

Tehnološki razvoj se obično meri udelom kapitala uloženog u informacionu i komunikacionu tehnologiju u odnosu na ukupna kapitalna ulaganja. U poslednjih dvadeset godina, došlo je do rapidnog rasta ulaganja u nove tehnologije, što, naravno, koincidira sa velikim porastom nejednakosti.

Na nejednakosti značajan uticaj ima i mogućnost obrazovanja. Za dati nivo tehnologije razvijenije obrazovanje doprinosi smanjenju nejednakosti zbog toga što omogućava da veći deo populacije bude angažovan na poslovima za koje se zahteva visoka obučenost i na kojima se stiču visoke zarade. Obrazovanje ima tendenciju razvoja u svim regionima, ali su razlike među zemljama u nivou i kvalitetu obrazovanje i dalje velike.

Struktura zaposlenosti po sektorima, tokođe može biti faktor koji utiče na raspodelu dohotka. Ovo posebno u zemljama u razvoju gde pomeranje radne snage iz agrarnog sektora u industriju doprinosi poboljšanju odnosa u raspodeli dohotka, jer se povećavaju zarade nisko plaćenim radnicima u poljoprivredi zbog smanjenja ponude radne snage u ovom sektoru. U tom smislu je značajno povećati fleksibilnost tržišta rada, kako bi se olakšao transfer radne snage iz

[4] Navedeno prema : Darko Polšek, Ekonomija masovnih migracija, str.8.(HTTP//FORBES NR/AUTOR/DARKO-POLSEK);

sektora gde su niske zarade u delatnosti gde su mogućnosti za bolje zarade veće, što bi doprinelo ravnomernijoj raspodeli dohotka i smanjenju nejednakosti.

Na ekonomske nejednakosti utiče i razvoj finansijskog sektora, koji se obično meri udelom kredita privatnom sektoru u GDP-u. Finansijski razvoj može prouzrokovati smanjenje nejednakosti omogućavajući veći pristup kapitalu siromašnom sloju populacije, što u velikoj meri zavisi od kvaliteta institucija u datoj zemlji. Međutim, ako su institucije slabe, tada koristi od širenja finansijskog tržišta mogu biti mnogo veće za bogati sloj, što će izazvati još veću ekspanziju nejednakosti.

Kao što pokazuje naredni grafikon, najveći uticaj na porast nejednakosti, koji je naročito izražen poslednjih decenija, je tehnološki progres. Prema modelu čiji su autori eksperti MMF[5], najveći deo od 0,45% godišnje promene Gini koeficijenta na globalnom planu, od ranih 80 - ih godina prošlog veka, pripisuje se uticaju tehnološkog progresa.

Grafikon: Objašnjenje promena u Gini koeficijentu (prosečna godišnja procentualna promena)

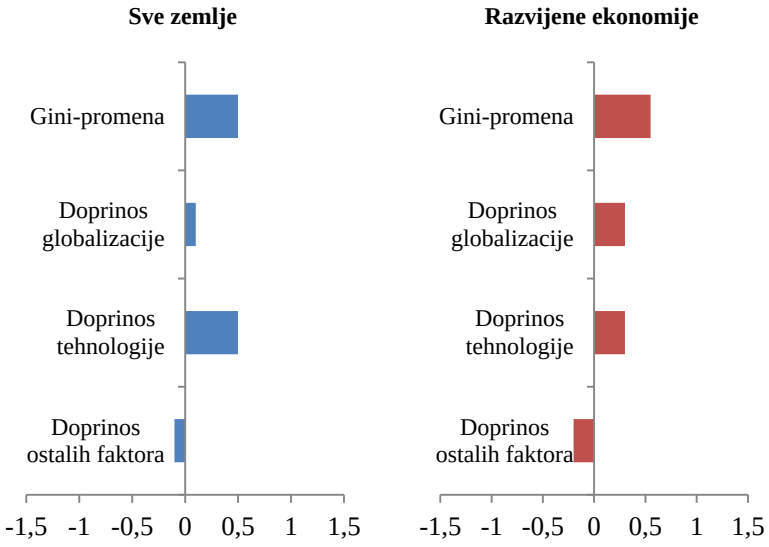

[5] IMF- Globalization and Inequality; autori: Subir Lall, Florence Jaumotre, Chris Papageorgiou and Petia Topalova;

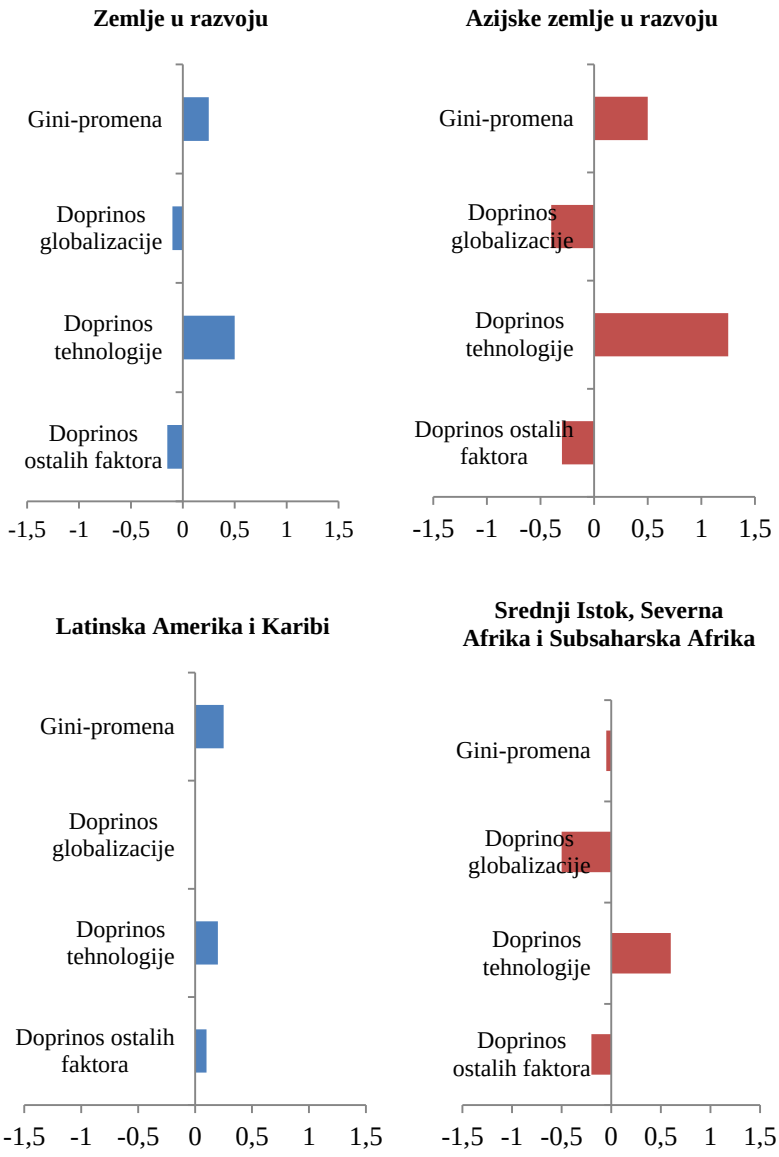

Izvor: IMF, Subir Lall, Florence Jaumotre, Chris Papageorgiou and Petia Topalova,Globalization and Inequality, An Empirical Investigation of Globalization and Inequality, p.49

Trgovinska i finansijska gobalizacija doprinosile su za daljih 0,1% godišnjem porastu Gini koeficijenta, dok su, s druge strane obrazovanje kao i povećanje fleksibilnosti tržišta rada imali suprotan efekat, tj. doprineli su smanjenju Gini koeficijenta, odnosno nejednakosti (mada ne u nekoj većoj meri), što je ilustrovano na grafikonu kao doprinos ostalih faktora. Prema nalazima ove studije mali neto negativni uticaj globalizacije na nejednakosti je rezultat suprotnih efekata pojedinih varijabli globalizacije. Ocenjuje se da je međunarodna trgovina doprinela smanjenju nejednakosti dok su strane direktne investicije bile faktor koji je uticao na rast nejednakosti, odnosno Gini koeficijenta.

Međutim, uticaj globalizacije, tehnološkog progresa i ostalih činilaca na nejednakosti bitno se razlikuje u razvijenim i u zemljama u razvoju. Tako u razvijenim zemljama uticaj globalizacije je veći nego uticaj tehnološkog progresa na nejednakosti i iznosi 0,6% prosečnog godišnjeg povećanja Gini koeficijenta u poslednje dve decenije. U zemljama u razvoju tehnološki progres je glavni pokretački faktor nejednakosti sa 0,3% godišnjeg prosečnog povećanja Gini koeficijenta, dok je s druge strane uticaj globalizacije u ovim zemljama suprotan i on blago utiče na smanjenje nejednakosti (sve ovo dobro ilustruje dati grafikon). Ove razlike mogu biti objašnjene promenama u kanalima globalizacije koji se realizuju u ovim dvema grupama zemalja. U razvijenim zemljama mnogo veća i brža bila je ekspanzija finansijske globalizacije, dok je u zemljama u razvoju došlo do veće ekspanzije međunarodne trgovine.

4. NEJEDNAKOSTI I POPULIZAM

Rast nejednakosti stvorio je ekonomske socijalne i političke izazove. U toku nekoliko poslenjih decenija ceo porast dohotka pripao je samo uskom sloju bogatih dok je siromašni i delimično srednji, a u nekim slučajevima i ceo srednji sloj, bio apsolutno isključen iz te raspodele, pa je u isto vreme njihov dohodak stagnirao ili je čak znatno realno smanjen. Ovakav ekonomski proces imao je za posledicu sve veću socijalnu polarizaciju. Na jednoj strani su siromašni slojevi koji i u bogatim zemljama postaju sve više siromašni i čiji se broj stalno povećava, dok nasuprot njima sve uži sloj bogatih postaje sve bogatiji. U takvom ambijentu seme populizma je našlo veoma pogodno tlo. Zbog toga njegova burna ekspanzija u poslednje vreme uopšte ne iznenađuje, ali jako zabrinjava.

Logična posledica je veliki porast podrške populističkim partijama i pokretima u razvijenim demokratijama, koji je svoju kulminaciju, bar za sada, dostigao sa Bregzitom i pobedom Donalda Trampa u SAD. Izbori koji su potom usledili u Holandiji i Francuskoj ublažili su ovaj zastrašujući nalet populizma. Dominantna teza o uzrocima naglog širenja populizma zasniva se na tvrdnji da ekonomska nesigurnost kao produkt sve većeg rasta nejednakosti, predstavlja plodno tle za izolacionizam, populizam pa i za autoritarizam.

Nemački ministar finansija Volfgang Šojble ističe problem populizma kao najveći izazov ovog vremena[6]: „Smanjenje razlike između bogatih i siromašnih je ključno za izbegavanje destruktivnog rasta populizma. Ukoliko ne uradimo ništa da promenimo to, možemo očekivati porast populističkih stranaka i demagoga, kao i porast nestabilnosti širom sveta, sa svim negativnim efektima po održivi rast".

Problemom velikih nejednakosti i njihovim štetnim posledicama za društveni razvoj ne bave se samo naučnici i političari, već i kulturni stvaraoci, Tako naša spisateljica[7] povodom jedne izložbe kaže: „U suštini ti slojevi koji su gore će onemogućivati prelazak u njihov razred. To ne zavisi samo od finansija, već i od prilika jednakosti u društvu za različite socijalne strukture. To je tragedija o kojoj ova zapravo veselo postavljena izložba u pop art formi govori. Za mene je to jedna tragična priča o nemogućnosti prelaska iz klase u klasu".

Posledice nejednakosti u prilikama imaju neumitan negativan uticaj na ukupne ekonomske performanse. Nejednakosti takođe povećavaju političke izazove jer gaje socijalnu ozlojađenost i generišu političku nestabilnost. One podgrevaju populizam, protekcionizam i antiglobalistička osećanja. Ljudi neće dugo podržavati otvorenu trgovinu i slobodno tržište, ako osećaju da su

[6] Volfgang Šojble, izjava na godišnjoj konferenciji MMF i Svetske banke, Vašington, 24. 04, 2017.

[7] Biljana Srbljanović povodom izložbe „Razlike malih taština" Grejsona Perija, otvorena 9. aprila 1917. u Muzeju savremene umetnosti u Novom Sadu.

oni gubitnici, i da su izloženi sve većoj neizvesnosti za svoju budućnost, dok mala grupa dobitnika postaje sve bogatija.

5. UMESTO ZAKLJUČKA

Globalizacija u suštini znači produbljivanje i ubrzavanje svetske međuzavisnosti u svim aspektima modernog društvenog života, od kulture do kriminala, od finansija do duhovnosti. Zbog toga globalizacija treba da bude posmatrana kao komlpeksan i multidimenzionalan fenomen koji uključuje različite nivoe, tokove, tenzije i konflikte, tako da je potrebna multidisciplinarna društvena teorija da bi se uhvatila u koštac s oblikom, dinamikom, pravcima, problemima i mogućnostima budućnosti.

Immanuel Wallerstein u vezi sa ovim ističe da se svet nalazi u trenutku transformacije. Reč je o tome da smo u periodu tranzicije koja ne znači da samo nekoliko zaostalih zemalja treba da uhvati priključak sa duhom globalizacije, već je u pitanju tranzicija u kojoj će čitav kapitalistički svetski sistem biti transformisan u nešto drugo. Budućnost, daleko od toga da je određena i bez alternative, ona će biti uslovljena ovom tranzicijom, a njen ishod će biti krajnje neizvestan.[8]

Jedna od najvećih kontraverzi globalizacije je njen uticaj na siromaštvo i ekonomske nejednakosti. Kritičari globalizacije u prvi plan ističu da ona doprinosi destrukciji lokalnih tradicija, pustošenju lokalnog okruženja i homogenizaciji kulture i svakodnevnog života, kao i produžetku podređenosti siromašnih nacija i regiona bogatim, odnosno povećanju siromaštva i nejednakosti. Globalisti, naravno, ne prihvataju ovakve ocene i ne slažu se sa stanovištem da globalizacija povećava siromaštvo, a saglasni su da globalizacija povećava nejednakosti i to samo u nekim delovima sveta, tj. u razvijenim zemljama.

Doprinos međunarodne trgovine nacionalnom proizvodu, izuzev kod ekstremnih populista, se i dalje ne osporava, ali ekspanzija nejednakosti unosi novu dimenziju u odnose globalizacije i ekonomske efikasnosti. Zbog toga su sve češći stavovi: „Više globalne trgovine je dobra stvar, samo ako mi dobijemo deo tog kolača".

Referendim u Velikoj Britaniji o napuštanju Evropske unije tumači se dobrim delom kao prekor radnika koji krive globalizaciju za sve manje plate. Širom Evrope populistički pokreti imaju sve više sledbenika što je zapravo jedna vrsta odgovora na ekspanziju globalizacije. Zbog toga je i budućnost brojnih međunarodnih trgovinskih sporazuma dovedena u pitanje, iako je do juče njima pridavan veliki značaj i od njih se očekivao veliki podstcaj rastu svetske ekonomije.

Za nas je od posebnog značaja sagledavanje uticaja globalizacije na ekonomske nejednakosti u zemljama u razvoju, gde treba imati u vidu da međunarodna trgovina ne doprinosi samo racionalnijoj alokaciji resursa već i da utiče i na promene zakona i razvoj institucija, što u praksi čini razne vrste transakcija (roba, rada, usluga i kapitala) lakšim i jeftinijim. Kada, pored ovoga, imamo u vidu činjenicu da rast izvoza, kao i priliv direktnih stranih investicija povoljno utiču na zaposlenost, pa i na rast zarada jeftine radne snage, koja je po pravilu obilan faktor proizvodnje u ovim zemljama, tada je i pozitivan uticaj globalizacije na smanjenje nejednakosti u zemljama u razvoju, sasvim razumljiv.

Veliki porast ekonomskih nejednakosti koji se dogodio poslednjih decenija, izazvao je kod većine stanovništva, ne samo ozlojađenost zbog pada standarda, već i nesigurnost i gubljenje nade za bolju budućnost. Populisti, posebno u zemljama razvijenog Zapada, su vešto iskoristili

[8] Immanuel Wallerstein: Globalizacija ili period tranzicije? – Pogled na dugoročno kretanje svetskog sistema, objavljeno u hrestomatiji „Globalizacija mit ili stvarnost", Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd;

ovu pesimističku atmosferu, kojoj je doprinela i migrantska kriza i rast terorizma, da bi demokratiju zamenili autoritarizmom a slobodnu tržišnu privredu zatvorenim tipom privrede, ograničavanjem međunarodne trgovine i borbom protiv globalizacije. Sve to pod parolom„borbe za nacionalne interese". Zato danas sve veću podršku birača imaju populistički lideri kao što su: Donald Trump, Marin Le Pen, Norbet Hoffer, Nigel Farage, Geert Wilders, Viktor Orban i mnogi drugi.

Ako se demokratske snage ne izbore sa populizmom, u svetu će preovladati zatvoreni, autoritarni sistemi koji mogu biti tragični za razvoj deokratije i slobodnu konkurenciju. Kada je ekonomija u pitanju izvesno je da bez slobodne konkurencije nema progresa.

LITERATURA:

1. Pol Antras, Alonso de Gortari and Oleg Itskhoki: „Globalization, Inequality and Welfare", NBER Working Paper Series, Cambridge, September 2016;
2. Samuel Bowles: „ The New Economic of inequality and Redistribution", Cambridge University Press, 2012;
3. Michael Brezinski: „Income polarization and economic growt", ECINEQ, Society for the Study of Economic Inequality, WP, 2014;
4. Paolo Brunori, Francisco Ferreira and Vito Peragine: „Inequality of Opportunity, Income Inequality and Economic Mobillity – Some International Comparations", IZA Discusion Paper Series, January, 2013;
5. „Globalizacija i kultura", Zbornik radova, Institut društvenih nauka, Beograd, 2015;
6. Fatih Guvenem and Greg Kaplan: „Top income inequality in the 21st Century: Some Cautionary Notes", NBER, Working Paper 23321, Cambridge, April 2017;
7. International Monetary Fund: „Causes and Consequences of Inequality: A Global Perspective", June 2015;
8. Ronald F. Inglehart and Pippa Norris: „Trump, Brexit, and the Rise of populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash", Harvard Kennedy School, August 2015;
9. International Monetary Fund: „Globalization and Inequality", subir Lall, Florence Jaumotte, Cris Papageorgiu and Petia Topalova.
10. Elhanan Helpman: „Globalization and Wage Inequality", NBER Working Paper No 22944 December2016;
11. Melinda Mills: „Globalization and Inequality", Europien Sociological Revew, Oxford, Volume 25, Issue 1, February 2009;
12. Branko Milanović: „Global Income Inequality by the Numbres: in History and Now", Policy Research Working Paper, World Bank, Novembar 2012;
13. Engelbert Stockhammer: „Rising Inequality as a Root Cause of the Present Crisis", PERI Political Economy Research Institute University of Massachusetts, April 2012;
14. Danilo Šuković: „Nejednakosti, nezaposlenost i kriza", Institut društvenih nauka, Beograd, 2013;

Čedomir Čupić *

GLOBALIZACIJA I BALKANIZACIJA – SUKOB MODERNIZACIJE I TRADICIONALIZMA

Apstrakt

Ideja globalizacije i Balkan. Razlikovanje ideje globalizacije od globalizacije kao procesa. Balkan – "Prva Evropa" i "Azija u Evropi". Sukob tradicionalizma i globalizma na Balkanu. Balkan i modernizacija. Odnos religija na Balkanu prema globalizaciji i modernizaciji. Tri perioda koja su sadržala modernističke pokušaje i procese na Balkanu. Tri ideje koje su se borile za primat i dominaciju na Balkanu u 19. i 20. veku... nacionalna, liberalna i socijalna.

Ključne reči: *globalizacija, balkanizacija, modernizacija, tradicionalizam, religija, nacionalna ideja, liberalna ideja, socijalna ideja, nacionalizam, liberalizam, komunizam.*

GLOBALISATION AND BALKANISATION – THE CLASH OF MODERNISATION AND TRADITIONALISM

Abstract

The idea of globalisation and the Balkans. Differentiating the idea of globalisation from the globalisation as a process. The Balkans – "The First Europe" and "Asia in Europe". The clash of traditionalism and globalism in the Balkans. The Balkans and modernisation. The relation of religions in the Balkans towards globalisation and modernisation. Three periods which contained modernisation attempts and processes in the Balkans. Three ideas that fought for primacy and domination in the Balkans during the 19th and 20th centuries – national, liberal and social.

Key words: *globalisation, balkanisation, modernisation, traditionalism, religion, national idea, liberal idea, social idea, nationalism, liberalism, communism*

Nesporno je da je proces globalizacije nastao kada i prva ljudska misao, odnosno kada su ljudi spoznali šta su i kakav je njihov smisao i uloga kao živih stvorenja na planeti. Drugim rečima, globalizacija je čovekova težnja da osvoji sve prostore i pomeri vreme svog ograničenog života. Sa globalizacijom ljudi su dobili prostor kao univerzalnost u njihovim životima, a vremensku univerzalnost pokušali su da preko svojih ideja i dela ostave za sva vremena.

Čovek, za razliku od biljaka, nije ukorenjen u prostoru nego u svojem mentalnom stanju. Njegova ukorenjenost vezana je za prvi pogled, prvi osećaj prostora, odnosno zavičaja, koji se trajno smešta u sećanje i pamćenje. Misleći deo čoveka sa sećanjem i pamćenjem čini njegovu ukorenjenost.[1] Biljke su ukorenjene u prostoru i one su nepokretne. Čovek se kreće, percipira i

* Čedomir Čupić, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

1 "Mislioci i misli, oblici i sadržaji svake vrste uhvaćeni su u mreži velikih moći koje skidaju koprenu sa svijeta, vladaju nad njim i mijenjaju ga. Te velike moći jesu: mitovi i religija, poezija i umjetnost, politika, misao, znanost i tehnika. Sve prožima misao iako se i ona razvija pod vlastitim dinstinktivnim znakovima. Ona je sad više religiozna, sad više poetska, sad više politička, sad više filozofska, sad više znanstvena i tehnička... Velike sile sastavljaju cjelinu. One su medusobno

apercipira prostor, pamti ga, seća ga se, i u njemu se, ako ispunjava smisao, dobro oseća, nezavisno gde se na planeti nalazi. U tome je smisao prvobitne čovekove spoznaje da je on globalno biće koje se kreće po planetarnom prostoru fizički, duševno i duhovno, a u kosmosu emocionalno, duševno i duhovno.

Čovekov život odvija se u horizontali i vertikali. Horizontala je ograničena planetom Zemljom, a vertikala je beskonačna kao što je i kosmos beskonačan. Čovekovo telo, kao fizička činjenica, granica je između dve beskonačnosti: unutrašnje (mikrobeskonačnosti) i spoljašnje (makrobeskonačnosti). Njegovo kretanje diljem planete je kretanje dve beskonačnosti – mikro i makro.

Globalizaciju kao proces misaono su osmislili antički mudraci i filozofi, a na njihove misli nadovezivali su se svi misleći ljudi tokom istorije i naše sadašnje kulture i civilizacije.[2] Naravno, svaki od tih ljudi je na svoj način osluškivao, video, doživljavao i opisivao svet, upravo ono što danas pripada tom pojmu i označava se kao globalizacija. Tako je, na primer, Kant globalistički mislio kada je smatrao da će širenje i razvijanje ljudske slobode omogućiti ljudima da sklope ugovor o večnom miru kao planetarnom projektu. Filozofi i naučnici iz prirodnih nauka globalizaciju su shvatali kao proces saznavanja, širenja znanja i proizvoda tih saznanja i znanja. Sve što su stvarali nisu stvarali za sebe, odnosno užu grupu ili šire društvo u kojem su živeli, već su to uvek darivali svim ljudima na planeti. Darovi stvaralaštva nisu lokalni nego globalni. Posledice čovekove misli, sposobnosti i stvaralaštvo nisu lokalnog već globalnog karaktera. Kada se među ljudima dele univerzalne vrednosti i znanja ona se u njima umnožavaju. Ovde deljenje nije osiromašavanje već ljudsko bogaćenje.

Ono što danas čini globalizaciju upitnom nije globalizacija kao proces, već globalizacija kao sredstvo, kao instrument ili način da nečiji pojedinačni, grupni, društveni i državni interes bude predstavljen kao globalni. Globalizacija kao instrumentalizacija pravi velike probleme savremenim ljudima. Ona kao instrumentalizacija postaje ideologija. Globalizam kao ideologija pravi razdor među ljudima, uvodi dominaciju, otvara sukobe do ratova. Na ovaj način globalizacija postaje moćno oruđe moćnih država da svojom imperijalnom politikom osvajaju čovečanstvo i nameću svoje posebne interese kao opšte interese čovečanstva. Imperije su uvek težile da svet osvoje, prilagode ga svojim potrebama i interesima, i da moćno upravljaju svim drugima koji ne pripadaju njima.[3] To nije ništa drugo nego imperijalna pretenzija da se celo

povezane (podvukao Č. Č.), one djeluju jedna na drugu, doživljavaju umiranja i renesanse, mijenjaju lice i izmjenjuju svoja lica, međusobno se proniču i svaka teži k dominaciji, pri čemu izgleda da jedna od njih upravlja pojedinom epohom postajući privilegovani način postojanja i shvaćanja". (Kostas Axelos, Uvod u buduće mišljenje, Na putu k planetarniom mišljenju, Stvarnost, Zagreb, 1972, str. 110.)

[2] Misao antičkih flozofa u predsokratovskom periodu može se označiti kao plantarna (globalna) i kosmička. Slika sveta u njihovoj misli bila je jedinstvena. Sve je podjednako promišljano i ono ovozemaljsko, nebesko i kosmičko. "Čovjek se nalazi u svijetu prirode, jer je i sam dio toga svega, no on je po sebi biće mišljenja i djela, pa stoga nužno traži svoje mjesto na svoj, ljuski način... To se ne može postići izolirano (pod. Č.Č.), kao da bi čovjek bio sam, već se ta posebnost čovjekovog postojanja i mišljenja mora uključiti u osmišljavanje prema cjelini. Samo na taj način može podjednakio dobiti svoje određenje, koje je posebnost, ali posebnost tog općeg, zajedničkog. A to zajednuičko (svijet kao cjelina) stoji tu pred nama, ono se otkriva na način djelovanja, koje mi imamo kao mjesto svoje egzistentnosti, dakle, realnosti. Tu se brzo uočava opća nužnost i povezanost svega što jest. Nema ničega što bi bilo negdje samo za sebe, kao da ničega drugog ne bi bilo. Iz ideje cjeline pojedinačno je moguće, ali ono nije odvojeno". (Branko Bošnjak, "Ideja predsokratovske filozofije", u Hermann Diels, Predsokratovci, I svezak, Naprijed, Zagreb, 1983, str. V.)

[3] "Samo jedan oblik o carstvima danas ima praktične implikacije. To je osećaj da je superiorna moć imperija da osvoje i vladaju svetom zasnovana na superiornoj civilizaciji, koju je lako identifikovati s moralom, pa čak i rasnom superiornošću... Ono nalazi izraz u ubeđenju da su naše vrednosti i institucije iznad tudih, i može, pa čak i treba, za njihovo dobro da im se nametne, ako je potrebno i silom oružja. Tvrdnja da su istorijske imperije i imperijalizam doneli civilizaciju zaostalim narodima i zamenili redom anarhiju sumnjiva je, mada ne i potpuno pogrešna". (Erik Hobsbaum, Globalizacija, demokratija i terorizam, Arhipelag, Beograd, 2008, str. 78–79.)

čovečanstvo, sa svim svojim razlikama i različitim sadržajima života, podvede pod samo jedan uniformni način, a sve u ime toga da najrazvijeniji i najmoćniji prigrabe sve resurse planete radi sopstvenih interesa koji su nezajažljivi i pohlepni.

Ideja globalizacije začeta je na Balkanu i može se reći da je Balkan njena Arhimedova tačka.[4] Ono što su započeli grčki antički mislioci na Balkanu, kada je u pitanju ideja globalizacije, nekoliko je puta tokom razvoja ove naše kulture i civilizacije na Balkanu otpočinjano i po nešto, posle nesrećnih prekida, urađeno i realizovano. Ono što nikada nije uspelo jeste da globalizacija u realnom životu na Balkanu ima kontinuitet u vremenskom sledu. Globalizacija kao ideja, međutim, imala je kontinuitet na Balkanu. Činjenica da je Balkan bio "Prva Evropa", ali i "Azija u Evropi",[5] koštala je skupo balkanske narode tokom istorije. Svi su sa strane navaljivali na prvu Evropu i od prve Evrope učinile Balkan udaljenim od Evrope. Navala na Balkan označavala je udaljavanje Balkana od ostalog dela Evrope.[6] Tome su doprinela i kretanja naroda tokom istorije koji su ne samo dolazili na Balkan nego i prolazili Balkanom. Svi su oni ostavili ponešto od svoga, a često ostavljali i sebe. U tom ostavljanju Balkan je postao jedna od najvećih mešavina na evropskom kontinentu. Balkan je tokom vekova postao prostor susreta etničkih grupa, naroda, kasnije nacija, religija i konfesija. Nigde više toliko različitih sadržaja, a nigde više toliko sukoba zbog tih razlika.

Balkan je spolja svima izgledao kao nešto obećano, a kada su se nastanjivali obećanje nije završavalo u radosti i veselosti nego u tragičnom osećaju, doživljaju i događanju života. Balkanski prostor tokom vekova postao je prostor razapetosti, uzdignuća i potonuća. Nigde više globalnih mešavina niti grupnih homogenizacija, zatvaranja i ušančavanja. Svi su hteli da budu na Balkanu, ali istovremeno i da svi između sebe budu izolovani i ograđeni. Osvajanje i ograđivanje stvaralo je balkanskim ljudima veliku patnju, očaj i strašna stradanja. Balkan je prostor kretanja, deoba i seoba i najčešće tragičnih sudbina pojedinaca, grupa i naroda.

To što se dešavalo na Balkanu, a što je uvek bilo i izazovno i radikalno i ekstremno, uslovilo je da sliku Balkana, kada su u pitanju ljudski odnosi i procesi, označava naziv *balkanizacija*.[7] Taj

---

[4] Razlikujem ideju globalizacije od pojma globalizacije. Ideja je stara kao i ljudska misao. Pojam je nastao mnogo kasnije od ideje. Nastanak globalizacije kao pojma vezuje se za 19. vek ali se pojam utemeljuje i upotrebljava u poslednje tri decenije 20. veka. U Enciklopediji društvenih nauka Ričard Higot, pisac odrednice "Globalizacija", ističe da "... ne postoji utvrđena definicija globalizacije već samo izvestan broj manje ili više mogućih odrednica. Najjednostavnije rečeno, to je skup složenih i mogućih ekonomskih, tehnoloških, političkih, socijalnih, kulturnih i biheviоralnih procesa i običaja koji sve više izlaze iz okvira nadležnosti neke države i njene teritorije. Ovi procesi se tokom vremena mogu odvijati u istom pravcu, nužno pak ne moraju biti sinhronizovani, a rezultati se mogu razlikovati od mesta do mesta. Oni takođe nisu i nepovratni. Doista, način na koji se odvijaju ti procesi može izazvati otpor. Globalizacija se u većini slučajeva izjednačava sa internacionalizacijom". (Enciklopedija društvenih nauka, priredili Adam Kuper i Džesika Kuper, Tom 1, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 431.) Entoni Gidens globalizaciju definiše kao intenzifikaciju "... društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice verza. To je dijalektički proces, zato što takva lokalna zbivanja mogu da dobiju različit tok u odnosu na vrlo udaljene odnose koji ih oblikuju. Lokalni preobražaj je isto tako deo globalizacije, kao što predstavlja i deo širenja društvenih veza u vremenu i prostoru". (Entoni Gidens, Posledice modernosti, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 69.)

[5] Trajan Stojanović, Balkanska civilizacija, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995, str. 170. "Prelaz od mitskog ka poetičkom svetu jeste utemeljenje Evrope, prelaz ka prozaičkom svetu, početak procesa koji vodi ka evropskom nihilizmu. Grci su kako utemeljitelji Evrope tako i utemeljitelji evropskog nihilizma". (Valter Breker, "Čovek i Evropljanin", u Čovek Evrope, priredio Tomislav Gavrić, Prometej, Novi Sad, 1994, str. 23.)

[6] "Termin 'Balkan' nije dovoljno određen. Vodi poreklo, preko turskog, od dve persijske reči koje znače 'visoka kuća' ili 'planina', a odnosi se na oblast četiri ili pet različitih planinskih sistema: Pind, i Dinarske Alpe na zapadu, Rodopske planine u središtu i na jugoistoku, Karpatsko-transilvanske i Balkanske Alpe na severoistioku. Balkan opasuju četiri mora: Jadransko i Jonsko na zapadu, Egejsko na jugu i Crno na istoku... Termin Evropa znači 'široko polje' ili 'veliki vidokrug'". (Trajan Stojanović, Balkanski svetovi, Equilibrium, Beograd, 1997, str. 21–23.)

[7] Marija Todorova ističe da je na početku 20. veka u Evropi dodato u repertoaru "Schimpfwörter, pogrdnih reči, dodala jedan novi pojam koji se, iako nedavno skovan, pokazao trajnijim od onih sa stogodišnjom tradicijom. 'Balkanizacija' je

proces nazvan balkanizacija dobio je negativno obeležje sa ideološkim prizvukom – balkanizam. Balkanizam je postao sinonim za loše, za haotično, za neuredno, za nepravedno i za ružno. Balkanizam je označavao i mržnju i osvetu kojoj su pretežno skloni ljudi Balkana. Drugim rečima, Balkan je poprimio oznaku za sve što je išlo protiv normalnog života.

Postavlja se pitanje: da li su ljudi na Balkanu onakvi kako ih drugi vide i još – kako ih označavaju? Da li su ta viđenja drugih predrasude prema ljudima Balkana ili su to nepobitne činjenice koje opisuju pravi sadržaj i suštinu ljudi i života na Balkanu? Takođe, da li su drugi ti koji su mnogo toga iz svoje zlovolje, svojih potreba i interesa i svojih pretenzija uneli na Balkan? Nesporno je da je Balkan postao tokom istorije granični prostor između velikih imperija. Balkan je to najpre postao raskolom u hrišćanstvu Vizantije i Rima, potom dolaskom Turaka u Malu Aziju i Evropu, odnosno sudarom Otomanske imperije i Austrijskog carstva i, na kraju, u 20. veku, trvenjem dveju velikih imperijalnih sila – Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza.

Koliko su god na Balkanu bili izmešani ljudi, u tolikoj meri su se, a možda još i više, u balkanske poslove mešali drugi, oni spolja, koji su imali interes da vladaju Balkanom. Rodno mesto ideje globalizacije postalo je poprište u kome je ona donosila Balkanu, tokom istorije, velike nevolje. Tehnološki, može se reći da je Balkan bio nosilac stvaralaštva i tehnologija koje su se dalje širile prema Evropi i svetu.[8] I kada je preuzimao tehnologiju od drugih globalistički ju je prihvatao. Balkan je pokazivao u različitim periodima spremnost za prihvatanje novina i novog, odnosno za proces modernizovanja.[9] Istovremeno, na Balkanu su ukorenjeni obrasci dugog trajanja koji su ostavili teške ožiljke kod balkanskih ljudi. Oni su stvarali nevericu i sumnju u to novo što dolazi iz spoljnjeg sveta. Ta unutrašnja snaga obrazaca dugog trajanja zaustavljala je modernizaciju i istovremeno utemeljivala balkanizaciju. Balkanizam je postao ideologija otpora prema novom, odnosno modernom, jer se uvek rađala i širila sumnja i strah da iza te novine dolazi neko novo porobljavanje.

U balkanske navike spadaju i navike na loša stanja i loša osećanja. Te navike postale su dominantni obrasci načina života generacija na Balkanu. To je bio problem kod onih koji su imali, pa potom izgubili slobodu i vekovima bili pokoreni, u ropstvu.[10] Na Balkanu je, nažalost, formiran obrazac negativne prošlosti i tradicije koji je vremenom postao negativna ideologija u

označavala ne samo usitnjavanje velikih i snažnih političkih jedinica, već je postala sinonim za povratak, plemenskom, zaostalom, primitivniom i varvarskom". (Marija Todorova, Imaginarni Balkan, Biblioteka XX vek i Čigoja štampa, Beograd, 1998, str. 15.)

8 Trajan Stojanović, Balkanska civilizacija, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995, str. 69–75.

9 Modernizacija je proces prihvatanja novina, odnosno inovacija, kao proizvoda ljudskog stvaralaštva i pronalazaštva. Modernizacija kao proces je starija od Moderne, kao perioda u ljudskoj istoriji, koji počinje u Evropi u 15. veku sa renesansom. Modernizacija kao ideja vezuje se za filozofski racionalizam od kojeg počinje dominacija racionalizma u Evropi i za prosvetiteljstvo koje su utemeljili francuski filozofi prosvetitelji. U praktičnom značenju modernizacuija se povezuje za nastanak i razvoj industrijalizacije i za početak socijalnog raslojavanja. Nejl Smelser poseban značaj u procesu morednizacije daje socijalnoj diferencijaciji. (Neil Smelser, "The Modernization of Social Relations, u Wyron Weiner (ed), Modernization: The Dynamics of Growth, Voice of America Forum lecturers, Washington, DC, 1966, str. 119.) Semjuel Hantington smatra da je modernizacija dugotrajan, globalan, složen i sistemski proces koji se odvija u fazama. Modernizacija čini društva sličnim. (Samuel P. Huntington, "The Change to Change: Modernization, Development and Politics", Comparative Politics, Vol. 3, No. 3, Apr., 1971, str 288–290.) Prema Entoniju Gidensu globalizacija je temeljna posledica modernizacije. "Modernost je univerzalizujuća ne samo u smislu svog globalnog uticaja već i u smislu refleksivnog znanja, koje je fundamentalno za njen dinamički karakter". (Entoni Gidens, Posledice modernosti, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 166.)

10 Ropstvo, prema Jovanu Cvijiću, stvara kod potčinjenih ljudi moralnu mimikriju koju karakteriše poniznost prema gospodarima. Porobljeni "... ljudi postaju prituljeni skriveni, nepoverljivi i podmukli; naviknu se na pretvaranje i na podlost, jer im to pomaže da mogu preživeti i da se sačuvaju od nasilja". (Jovan Cvijić, Balkansko poluostrvo, Srpska akademija nauka i umetnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Književne novine, Beograd, 1991, str. 409.)

obliku tradicionalizma. Nigde kao na Balkanu nisu nastali sukobi, koji i danas traju, između modernizma i tradicionalizma.[11] Modernizam je prihvatao novine, razvijao sadašnjost i otvarao se za budućnost. Tradicionalizam je u potpunosti okrenut prema prošlosti, posebno onoj lošoj i nesrećnoj koja je stalno pred očima. Tu se sadašnji život poistovećuje sa životom prošlih, ugroženih i potčinjenih, generacija. Nigde ne važi misao jednog velikog mislioca 19. veka kao na Balkanu. On je sjajno izrekao – generacije mrtvih pritiskaju mozgove živih.

Ljudi na Balkanu tokom vekova nisu bili protiv novoga i novina, odnosno modernizacije. Ona je lako prihvatana i razvijana, ali je i lako i brzo zaustavljana. Diktat i usvajanja i zaustavljanja dolazio je spolja, a unutra se širio i produbljivao. Rđava iskustva koja su proisticala iz prihvatanja modernizacije vremenom su pretočena u obrazac sumnjičavosti, opreza, ali i otpora prema novome iz spoljašnjeg sveta. To je bio odgovor na osnovu iskustva sa spoljašnjim svetom. Iz tog sveta je dolazila modernizacija, ali i njeno ugrožavanje i zaustavljanje. Poučeni tim iskustvom ljudi na Balkanu su se polako vremenom zatvarali, homogenizovali i izolovali. Oni nisu mogli da nađu dobar odgovor niti dobru meru kako da izađu na kraj sa lošim iskustvom. To je uslovljavalo stvaranje unutrašnjih mentalnih obrazaca koji su ojačavali otpor novinama zato što bi često usledile loše posledice njihovog uvođenja, posebno zaustavljanja.

Kada takvi procesi dugo traju, oni ljude udaljavaju od modernizacije. Loša iskustva i mala znanja vremenom su pretočena u obrasce zatvorenosti i začaurenosti, posebno zarobljenosti prošlošću. Tehnološke novine, koje su dobar primer globalističkog uticaja, nisu upotrebljavane da bi koristile svim ljudima na Balkanu – već samo onima koji su ih donosili i na osnovu njih izvlačili i odnosili resurse.

Jedna od velikih prepreka kad je reč i o globalizaciji i o modernizaciji na Balkanu vezana je za religije. Balkan je bio prostor sukoba između dve velike svetske religije – hiršćanstva i islama, ali, takođe, i sukoba dveju hrišćanskih konfesija – rimokatoličanstva i pravoslavlja. I islam i hrišćanstvo su na Balkanu imali često velike rezerve prema globalizaciji jer im se činilo da ona tupi oštricu njihovih verskih pouka i poruka. Na Balkanu su religije insistirale na religijskoj čistoti što je bila velika prepreka za saradnju, poštovanje i poverenje između balkanskih ljudi. I jedna i druga religija bile su u međusobnom odnosu izuzetno isključive. Takođe, isključivost je bila karakteristična i za obe hrišćanske konfesije na Balkanu. U većini balkanskih zemalja pravoslavlje je dominiralo, a pokušaji rimokatoličanstva bivali su neuspešni. Globalizacija i modernizacija dolazile su iz evropskih zemalja koje su se tokom istorije brže

[11] "Za pojam tradicionalizam značajna su dva značenja. U prvom značenju pod tradicionalizmom se podrazumevaju kulturni i običajni obrasci nastali, ponavljani i preživeli u dugom vremenskom hodu jedne grupe ili zajednice. Ustaljenost u mišljenju, verovanju, vrednovanju, delovanju i ponašanju koja se prenosi s generacije na generaciju, tradicionalističku grupu, zajednicu ili društvo homogenizuje i zatvara prostorno i vremenski. Istorijski, tradicionalistički način života ljudi karakterističan je za preddruštvene forme organizovanja. Sociološki, tradicionalizmu pripadaju predindustrijska društva u kojima je ustaljen način proizvodnje, ograničena produkcija dobara, jake srodničke veze u porodici i u zajednici, ograničena prostorna pokretljivost, strogi hijerarhijski vrednosni sistem. Psihološki, za tradicionalizam je karakterističan: sužen pogled na svet, velika zavisnost od autoriteta, familijaristička zatvorenost, sklonost fanatizmu, otpor prema inovacijama i riziku, odbacivanje samostalnog odlučivanja, nepoverenje prema strancima i drugoj sredini. Iz navedenih karakteristika i manifestacija sledi da je za određenje tradicionalizma u ovom značenju bitna zatvorenost društvene zajednice i jaka homogenost, orijentacija na primarne grupe, kolektivizam, kolektivistički duh i ideologija. Za drugo značenje tradicionalizma vezuje se: nekritička svest prema tradiciji; instrumentalizacija tradicije u političke svrhe; povratak tradicionalnim vrednostima i obrascima delovanja i ponašanja; potpuno oslanjanje na prošlost uz dovođenje u pitanje ili odbacivanje modernih civilizacijskih ideja (kao što su individualizam, lična prava i slobode, otvorena komunikacija, demokratija i druge); homogenizacija grupa, posebno nacionalnih i religijskih; forsiranje kolektivizma, kolektivističkog duha i ideologije i ksenofobija". (Čedomir Čupić, Politika i poziv, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002, str. 14–15.)

razvijale. U njima je dominiralo rimokatoličanstvo, a od reformacije i protestantizam. To je učinilo da je hrišćanska solidarnost u odnosu na islam bila mala ili nikakva.

Pošto je Balkan u dugom periodu bio potčinjen Otomanskoj imperiji, vladajuća religija bila je islam. U takvim okolnostima pravoslavlje se povuklo u unutrašnji život homogenizujući se i zatvarajući prema svetu, a na taj način i prema novinama i modernizaciji. Drugim rečima, među pravoslavnima se smatralo da oni nemaju podršku od tog sveta i da ne mogu ništa da očekuju da bi njihov položaj u Otomanskoj imperiji bio poboljšan. Pravoslavlje kao narodna religija propagiralo je obrazac u kojem je dominantno mesto dobilo čuvanje vere i etnosa, što je značilo što manje kontakta sa drugima. To je tipičan primer neverice prema spoljašnjem svetu, odnosno drugima i drugačijima. U tom periodu se na Balkanu odvijao život u kojem je dominiralo preživljavanje, a ne razvoj. Iz logike preživljavanja ne ide se u modernizaciju nego u procese borbe za goli opstanak. Ta neverica koja je dolazila iz pravoslavlja, s jedne strane, bila je vezana za dosta agresivni nasrtaj islama koji je veliki deo balkanskog stanovništva islamizovao, a, s druge strane, pravoslavlje je imalo velike sumnjičavosti prema zapadnjaštvu koje je bilo sinonim za prodor rimokatoličke crkve u pravoslavni prostor.

Islamizacija je sprovođena dobrovoljno i prisilno. Dobrovoljna je proizilazila iz ponude da se zaštititi bogatstvo i privilegije najmoćnijih slojeva Balkana. Zbog toga su mnogi imućni, posebno pripadnici slovenskih naroda, prihvatali islam da bi sačuvali bogatstvo i privilegije koje su imali pre porobljavanja. Nasilni način odvijao se oduzimanjem dece i njihovim pretvaranjem u janičare od kojih su nastale specijalne vojne formacije koje su imale zadatak očuvanja i zaštite imperije na najbrutalniji i najnasilniji način. Oni su kasnije zasnivali i porodice i na taj način su potpuno uklapani u Otomansku imperiju i islam.

U nekim pograničnim delovima Balkana često je siromaštvo primoravalo pravoslavne da prihvate rimokatoličanstvo i na taj način prežive. I to je bio jedan od razloga zbog čega se sumnjalo u sve što dolazi sa tadašnjeg razvijenog zapadnog dela Evrope. Nepovoljne i nesrećne okolnosti na balkanskim prostorima religije su pretvarale u verske ideologije koje su bile izuzetno ratoborne, iako je izvorna religija bila i tolerantna i spremna da prihvata druge i drugačije. Ideologizacijom i instrumentalizacijom religije nastalo je svojevrsno stradanje najvećih i najboljih vrednosti u religijama na Balkanu.

Jedan od uticaja koji je zaustavljao modernizaciju na Balkanu, prema Trajanu Stojanoviću, jeste odnos pravoslavlja prema radu. U toj religiji ima dosta verskih praznika, a još više takozvanih zavetnih dana. Prema nekim proračunima, što verskih što državnih praznika, bilo je oko 120 godišnje, a zavetnih dana 60 do 90.[12] Religija je preporučivala da se tim danima ne radi, što je predstavljalo veliki gubitak, bilo da je reč o obradi zemlje ili zanatskim, manufakturnim i industrijskim poslovima. Drugim rečima, religija nije propagirala rad nego je čak obeležavanjem verskih praznika dovodila u pitanje radnu motivaciju stanovnika. Stalno prekidanje i ponovno otpočinjanje usporavalo je bolje i kvalitetnije rezultate rada. To je primer kako religija, prema modernističkim shvatanjima, ne pospešuje i ne preporučuje rad kao jedan od najvažnijih oblika i sadržaja življenja. Od svih hrišćanskih konfesija u Evropi protestantizam je najviše cenio i veličao rad kao jednu od najznačajnijih božjih preporuka, ali i ljudskih vrlina. Božija preporuka, prema protestantima, bila je da ljudi koji su nastali u grehu i sa grehom treba da taj greh okajavaju i smanje ga na najmanju meru tako što će sve više raditi i štedeti. Ova religijska etika rada uticala je izuzetno motivaciono na modernističke i globalizacijske procese.

Na procese globalizacije i modernizacije na Balkanu uticale su i revolucije, posebno one tokom 19. i u prvoj polovini 20. veka. Sve te revolucije ostale su nedovršene jer nisu uspele da

[12] Trajan Stojanović, Balkanska civilizacija, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995, str. 156.

utemelje one slojeve u društvima koji su po prirodi nosioci i modernizacije i globalizacije. Ni u jednom društvu i državi na Balkanu nisu utemeljeni srednji slojevi kao nosioci ideja, energije, sposobnosti i stvaralaštva, odnosno kao pokretači razvoja društva. Ni modernizacije ni globalizacije nema tamo gde nisu razvijeni ovi slojevi koji stvaralački pokreću razvoj društva i omogućavaju njegovu modernizaciju.

Ideja i globalizacije i modernizacije začeta je na Balkanu. Tokom istorije, od antičke Grčke do savremenosti, mogu se izdvojiti tri perioda koja su sadržala modernističke pokušaje i procese. Prvi period vezan je za antičku Grčku u kojoj je i razvijena ideja globalizacije i modernizacije i koja je u praksi i realizovana. Grci su bili nosioci mnogo toga što današnjim jezikom označavamo novinom ili inovacijom. Oni su u dokolici bili stvaraoci. Dokolica je označavala oslobađanje od fizičkog rada, a istovremeno je podsticala veliki duhovni rad koji je proizvodio i ideje i stvaralaštvo, posebno filozofsko, teorijsko i praktično, koje je značajno uticalo na modernističke procese koji su lako prihvatani i primenjivani u njihovim životima. U antičkoj Grčkoj modernizacija je bila potpuna. Ona je bila i posledica njihovog mudro pronađenog središnjeg puta ili kako su to Grci nazivali *sofrosine*. Kada je varvarski Rim srušio antički grčki svet modernizacija je zaustavljena da bi potom na jedan sasvim drugačiji način u rimskoj imperiji bila obnovljena.

Dve druge modernizacije koje su zahvatile Balkan bile su kratkog daha i nisu uspele da se utemelje i razviju. Bili su to više pokušaji, nekad uspešniji i u dužem trajanju, ali nikada toliko moćni i jaki da bi mogli da postanu način života. Prvi pokušaj modernizacije u drugom milenijumu nove ere vezan je za srednji vek, odnosno srednjovekovne balkanske države. Ta uspela modernizacija opstajala je sve do pada tih država, odnosno turskog naleta i stvaranja Otomanske imperije. Njihovim padom nastaje ropstvo od nekoliko vekova gde modernizacija potpuno iščezava. Da bi se sačuvali od potpune asimilacije porobljeni balkanski narodi su se zatvorili i izolovali da bi tako sačuvali svoju posebnost i identitet. Taj dugi ropski period ostaviće veliki trag na psihu naroda Balkana. To će se posebno pokazati kada su se ti narodi, pobunama, oslobađali od turske imperije. Ubrzo se pokazalo da oni u novim okolnostima nisu bili u stanju da se oslobode vekovnih tradicionalnih navika i načina života. Praktični izazovi prihvatani su u obliku novina koje su donosile korist, ali unutrašnja mentalna stanja i dalje su ostajala zarobljena *izolacionizmom* i sumnjom prema svemu što dolazi iz spoljašnjeg modernističkog okruženja. Nastalo je stanje socijane šizofrenije, odnosno podeljenih ličnosti i moralnih homo dupleksa. Jer, oni su želeli i hteli da koriste modernističke novine, ali imali su prezir prema onima koji su ih pronašli i od kojih su ih dobijali. To je uticalo da modernizacija ne bude iskreno prihvatana. Prema njoj je pokazano veliko licemerje, a licemerno su se ponašali i oni koji su modernizaciju propagirali spolja. Za njih je balkanska modernizacija bila samo dobra racionalizacija za njhove potrebe i interese. Drugim rečima, modernizacija je u okvakvom pristupu završavala kao eksploatacija.

Drugi period pokušaja uspostavljanja modernizacije vezan je za pokušaje oslobađanja od Otomanske imperije tokom 19. i početkom 20. veka. I u ovom drugom pokušaju modernizovanje Balkana nije uspelo. Balkanski narodi i države nisu pronašli svoj srednji put. Oni su ostali, kada je u pitanju pristup životu, da ga praktikuju u krajnostima. Balkanski ljudi bili su rastrzani u krajnostima između časti i sramote, greha i dobrog dela, čovečnosti i nečovečnosti.[13] U njihovom karakteru još je duboko opstajala agresivnost i impulsivnost, odnosno nasilnost i lako prelaženje iz jednog emocionalnog stanja u drugo. Tako je kod njih radost lako prelazila u tugu,

[13] Op. cit., str. 61.

plač u smeh, a očaj u veselje. To je bilo stanje koje je opisivala reč ćef, preuzeta iz turskog jezika. Iz ćefa se veselilo, ali i tugovalo. U stanju ćefa lako se prelazilo iz nežnosti u nasilnost.

Tri su se ideje na Balkanu tokom 19. i 20. veka iskristalisale i borile za primat i dominaciju: *nacionalna*, *liberalna* i *socijalna*.

Nacionalna ideja bila je podstaknuta oslobađanjem od ropstva i težnjom da se formira suverena nacionalna država kao garant slobode, samostalnosti i identiteta. Moderna je u Evropi velikim delom utemeljila u politički život težnju da se stvori nacionalna država. Tu vrstu modernizacije prihvatali su i oni koji su sanjali i težili ne samo da se oslobode nego i da formiraju svoju nacionalnu državu. To je, upravo na Balkanu u času oslobađanja od ropstva, prihvaćeno i praktikovano. Nažalost, iako su tu ideju podstakli modernistički procesi u Evropi, ona je na balkanskim prostorima i otvarala i zatvarala društva i države. Otvarala se prema novinama vezanim za organizovanje države, posebno za tehničke, tehnološke i ekonomske novine koje su prihvaćane i odmah potom unutar ovih zemalja razvijane. A zatvarala se kada je nacionalna ideja završavala u nacionalizmu kao ideologiji.

Nacionalistička ideologija doboko je prožeta predrasudama i stereotipima prema drugima.[14] Predrasude i stereotipi posledica su ropstva, dok je, s druge strane, rđavo iskustvo svedočilo da razvijena i modernizovana Evropa nije mnogo pomagala zemljama Balkana. Svaki nacionalizam je zatvoren i oslonjen na tradicionalizam. Nacionalizam će pratiti ove zemlje tokom oba veka i uvek će, kada dominira, izazivati veliku netrpeljivost, isključivost i sukobe do ratova. Nacionalna ideja koja je imala u početku oslobađajući karakter završila je u nacionalizmu kao ideologiji i u potpunoj radikalnoj isključivosti i zatvorenosti.

Nacionalizam s tradicionalizmom okrenut je ka prošlosti, a u sadašnjosti pokušava da ispravi rđave strane prošlosti u kojoj su počinjene velike nepravde. Nacionalizam kao ideologija uneo je mržnju i osvetu koja je posebno dolazila do izražaja u krizama koje su zahvatale povremeno balkanske zemlje. Pošto balkanske države nisu bile etnički čiste, mržnja i osveta koja je dolazila do izražaja u krizama bila je velika pretnja etnosima u manjini koje je većinski etnos smatrao potencijalnom opasnošću. Staro je iskustvo i pravilo da ljudi traže krivca za svoje probleme. To je nešto što kod njih psihološki funkcioniše. Važno je pronaći krivca nezavisno da li će to doneti korist ili štetu. Upravo su nacionalisti većinskog etnosa upirali prstom u pripadnike manjinskih etnosa kao uzroku i izvoru njihovih problema. Uvek su to ideolozi i političari praktikovali i na taj su način skretali pažnju sa obećanja koja nisu uspevali da ispune

[14] "Predrasuda prema drugom i drukčijem od nas jeste onaj čvrsti, stalni i stabilni element u međuljudskim odnosima, element otporan na promenu, koji te odnose drži napetim i zapetim kao puška, tako da su potrebni mali i nevidljivi povodi da bi iskrsli veliki i opasni nacionalni, verski i kulturni sporovi i sukobi. Ali, valja ovde reći i nešto što se često previđa: ti strahovi od dodira sa drugim i drukčijim nisu samo negativni (znakovi bolesti), nego i pozitivni (znaci zdravlja), jer oni čine kulturnu dinamiku. Možda bi odmeren i postupan način omekšavanja i labavljenja napetosti u rasnim, nacionalnim i verskim odnosima trebalo podeliti na izvesne faze, slično onome kako je Gordon Olport izložio stepene u razvoju same predrasude. On razlikuje 5 stepeni u odnosu na drugog i drukčijeg: 1) ogovaranje ili ocrnjivanje, 2) izbegavanje susreta, 3) izolacija ili diskriminacija, 4) fizičko zlostavljanje, 5) istrebljivanje. Prvi stepen u odstranjivanju predrasude mogao bi da bude prestanak ogovaranja ili ocrnjivanja drugog ili drukčijeg, što podrazumeva čišćenje jezika od tih otrovnih reči. Drugi stepen mogaio bi da bude: upriličiti susrete sa njima ('susret razlika') da bi se bolje upoznao! Treći stepen bio bi izvlačenje iz izolacije i prestanak diskriminacije onog ko se razlikuje, to jest priznavanje razlike (koja je duboko antropološki, sociološki i psihološki ukorenjena). Četvrti stepen sastojao bi se u njegovom prihvatanju za državljanina, suseda, poznanika, prijatelja i, zašto da ne, bračnog druga. Peti stepen bio bi njegovo uvažavanje kao sebi ravnog i suživot sa njim. Prema tome, umesto stava 'ili se prikloni ili se ukloni' valjalo bi početi prvo sa upoznavanjem razlika, drugo, sa priznavanjem razlika, treće sa uvažavanjem razlika, četvrto, sa obožavanjem razlike, i, peto, živeti sa razlikama. Iz ovoga se vidi da iskorenjivanje predrasuda nije teorijski već praktičan čin: predrasude se uspešnije savladuju nekim drugim načinima, kao što su, recimo, kolektivne igre, zabave, druženja i sl. Sve nabrojane stepene trebalo bi razmotriti i razraditi jedan po jedan i na konkretnim primerima, rasne, klasne, etničke, verske, polne, starosne i kulturne predrasude". (Đuro Šušnjić, Drama razumevanja, Čigoja štampa, Beograd, 2004, str. 97–99.)

na tobožnje krivce za problem, a to su upravo ovi drugi, u ovoj slučaju pripadnici etničkih manjina. Odatle sumnjičavost prema onima koji su drugi i drugačiji. Čak i u dva svetska rata osvajači su uvek računali na predrasude, stereotipe, mržnju i osvetoljubivost ljudi u balkanskim zemljama i to su pokoravanjem tih zemalja još više potpaljivali. Ugroženi manjinski etnosti u takvim situacijama korišćeni su za obračune sa većinskim narodom što je posle ratova ostavljalo teške posledice u mentalnim stanjima, odnosno dušama ljudi Balkana. I kada nastupi mir i kada se nameće pomirenje, posebno ideološkim pritiscima, u dušama balkanskih ljudi potiskuje se ono što im je počinjeno i nikada se ne zna kada će to potisnuto u nekoj novoj krizi da izleti i počini velike tragedije i zločine. Svaki nacionalizam na Balkanu pokazao se kao velika pretnja i još veća opasnost po normalnost.

Uporedo sa nacionalnom, tokom 19. veka, u periodu oslobađanja od Otomanske imperije, na Balkanu se javila i *liberalna ideja*. I ona je došla iz razvijenih evropskih zemalja. Liberalna ideja osnažila je slobodu kojoj su težili balkanski narodi dok su bili pod Otomanskom imperijom. Ta ideja u razvijenom evropskom ruhu bila je izuzetno važna kao borba za uspostavljanje političkih sloboda i liberalnu institucionalizaciju poretka. Ona je dobila zamah i u drugim oblastima ljudskog života na balkanskim prostorima, posebno u ekonomiji, odnosno privredi. Sa njom je učvršćena privatna svojina, uspostavljeno tržište, omogućena konkurencija i podsticaj za motivaciju ljudi prema radu i rezultatima koji su proizilazili iz rada. Nažalost, ova ideja je najkraće boravila na Balkanu u 19. i 20. veku. U kratkim periodima ona je ipak mnogo toga oslobodila i podstakla kada je u pitanju razvoj društva i države na Balkanu.

Nosioci liberalne ideje bili su obrazovani, sposobni i ljudi koji su posedovali stvaralačke sposobnosti. Većina njih školovala se u najznačajnim obrazovnim centrima u Evropi, od Beča preko Pariza i Londona, do nemačkih i švajcarskih univerziteta. U drugoj polovini 19. veka, ali i početkom 20. veka, planirane su u balkanskim zemljama elite i te planirane elite dolazile su sa najboljim znanjima i pristupima sa čuvenih evropskih univerziteta. Međutim, liberalna ideja, i sve ono što je ona omogućavala, nije duga trajala. Sa liberalnom ideja razvijala se i demokratija kao oblik vladavine, ali nikako nije mogla da se utemelji u dužem vremenskom razdoblju. Demokratija koja je proizilazila iz liberalne ideje bila je u zemljama Balkana samo odbljesak koji se pojavi, osvetli i prosvetli društva i države, a zatim sa prvim krizama iščezava.

Kada su u pitanju vladavine, na Balkanu se odvijala stalna borba između autoritarizma i demokratije. Autoritarizam je imao dublje korene, a i počivao je na autoritarnim ličnostima čija se struktura formirala još u periodu otomanskog ropstva.[15] Autoritarnost i autoritarne ličnosti bile su preovlađujući element koji je uspevao da uguši pojavu i razvoj liberalnih ideja, ali i sa njima zaustavi, ne samo demokratiju, nego i modernizacijske procese.

Još jedna opasnost koja se nadvijala nad liberalnom idejom bila je proizvod nje same, njena ideologija u obliku liberalizma. Liberalizam kao ideologija koja je nastala iz liberalne ideje upravo je porobljavala liberalnu ideju tako što bi je institucionalizovala. Institucionalizacija je omogućavala instumentalizaciju liberalne ideje u lične i posebne potrebe i interese i na taj način dovodila u pitanje ekonomski liberalni razvoj, a potom i političke slobode. Liberalizam je

[15] Slobodan G. Marković je sačinio pregled političkih poredaka u Srbiji od 1804. do 2004. godine. Autoritarni poreci (apsolutna monarhija, prosvećena apsolutna monarhija, oligarhija, ustavna monarhija, austro-nemačka vojna uprava, lična vlast/diktatura, republikanska ustavna monarhija) trajali su ukupno 155,5 godina ili 78 procenata. Totalitarni poreci (nacistička okupacija, lična vlast Josipa Broza zasnovana na teroru Ozne/Udbe) trajala je 14,5 godina ili sedam procenata. Demokratski poreci (parlamentarna monarhija, parlamentarna i demokratska republika) trajali su 30 godina ili 15 procenata. (Slobodan G. Marković, "Razvoj parlamentarizma u Srbiji", u Dileme i izazovi parlamentarizma – priredili Vukašin Pavlović, Slaviša Orlović, Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet poltičkih nauka, Beograd, 2007, str. 262–263.)

postao egoizam onih koji su uspeli da ga instumentalizuju i da svoje potrebe i interese proglase opštim. Liberalizam je, takođe, jedan oblik ne samo eksploatisanja već i porobljavanja ljudi. Posebno je pokazao negativne strane kada je nastupio period neoliberalizma, odnosno novog liberalizma koji će zapljusnuti Evropu krajem 20. veka. Pokazalo se, kada su u pitanju države i zemlje Balkana, da i najbolje ideje brzo propadaju ako ne postoje dve pretpostavke: stabilna socijalna struktura u kojoj najznačajnije mesto imaju srednji slojevi, i kultura, odnosno kulturni nivo stanovništva. Iskustvo je pokazalo da u uslovima siromaštva i nerazvijene socijalne strukture i sa deficitom kulture, ni najbolja ideja, u ovom slučaju liberalna, nije mogla da se utemelji i razvije. Za sve nove ideje koje se uvoze potrebno je tlo koje može da ih primi, prihvati i preuzimajući ih razvije. Mnoge od najboljih ideja, na tlu koje ne može da ih prihvati, brzo su uvenule, pa tako i liberalna ideja.

Treća ideja koja se javila i značajno bila prisutna u zemljama Balkana je *socijalna*. Socijalna ideja bila je san i porobljenih i siromašnih. Ona je doživljavana kao jedna vrsta pravde, posebno socijalne pravde, u okolnostima velikih nepravdi koje su nanosili razni silnici u balkanskim zemljama. Socijalna ideja ima u sebi emancipatorsku energiju koja je trebalo da ljude oslobodi stega siromaštva i bede i pruži im koliko-toliko ljudskije odnose življenja. Pored nacionalne, socijalna ideja je bila najbliža običnim ljudima jer su preko nje očekivali ne samo božiju pravdu nego i ovozemaljsku. San socijalno ugroženih je dug i trajan. Zbog toga ova ideja ima mnogo poklonika i sanjalica koji su je, kada se u organizovanom obliku pojavila, lako širili. Ona je brzo bila prihvatana od širokih slojeva stanovništva. Socijalna ideja završila je u utopijski obećavajućoj ideologiji – komunizmu. Iako se komunizam kao ideologija kasno javio na Balkanu, tek dvadesetih godina 20. veka, imaće veliki uticaj tokom celog 20. veka. U nekim zemljama komunizam će biti izraz unutrašnje težnje stanovnika da se uspostavi komunistički poredak kao poredak socijalne pravde, ravnopravnosti, jednakosti i ljudskog dostojanstva. U drugim zemljama komunistička ideologija se pojavila posle Drugog svetskog rata tako što su oni koji su oslobađali te zemlje, u prvom redu Sovjetski Savez, doneli komunizam i nametnuli ga.

Nesporno je da je komunistički poredak ostvario jedan stepen ljudskih težnji, posebno kada je u pitanju jednakost, ravnopravnost i socijalna pravda, ali je u isto vreme nametnuo ideološku isključivost koja je dovodila u pitanje ljudske slobode, posebno slobodu mišljenje, izražavanja i udruživanja. On se nametnuo u početku kao totalitarni poredak da bi potom opstajao u jednom obliku komunističke autoritarnosti. Komunistički poredak je prihvatao modernizaciju, posebno preko procesa industrijalizacije i urbanizacije balkanskog prostora. U vreme komunističkih poredaka u balkanskim zemljama u kojima je komunizam bio vodeća i dominantna vlast, države su planski potiskivale do tada pretežno poljoprivredni rad i krenule ka afirmaciji industrijskog rada. Seljaci su smatrani ostatkom starog poretka, a radnicima je pripisivana misionarska uloga kojom će oni osloboditi čovečanstvo od porobljavanja i uspostaviti besklasno društvo u kojem će u potpunosti biti ukinut bilo koji vid ekspoatacije ljudi. To je imalo za posledicu da su se sela polako praznila, a da su istovremeno nastajali veliki urbani centri u obliku velikih gradova i metropola. Međutim, ukidanjem private svojine i tržišta izgubila se važna pokretačka sila, motivacija ljudi za rad. Vremenom, taj centralizovani sistem završio je kao neuspeli projekat. U poslednjoj deceniji 20. veka komunizam se kao poredak srušio u balkanskim zemljama u kojima je u većini bio vladajući. Koliko god je socijalna ideja bila pozitivna ona se u okolnostima koje nisu bile povoljne za njen razvoj pokazala nesposobnom da reši probleme koji su proizilazili iz savremenih okolnosti života.

Sve ove ideje koje su oprobavane na balkanskom prostoru nisu bile protiv modernizacije, ali nisu imale dublje ukorenjenje u obrascima kulture niti u kulturnom obrascu balkanskih društava i država. Kada god bi koncept neke od ovih ideja bio praktično doveden u pitanje

usledio bi brzo njihov potpuni slom. U balkanskim zemljama i danas traje proces nedovršene modernizacije i odložene globalizacije. I modernizacija i globalizacija prisutne su na Balkanu, ali nisu dominantne. Tradicionalni obrasci života i tradicionalizam kao ideologija podrivaju utemeljenje procesa modernizacije i izazova globalizacije.

Još je tragičnija činjenica da i spoljašnji akteri koji izriču stavove da balkanska društva i države treba modernizovati to ne čine zbog modernizacije i globalizacije već zato što i modernizaciju i globalizaciju stavljaju u svoje uske, posebne interese.[16] Nema ni globalizacije ni modernizacije bez preduslova i ravnopravnih odnosa. Modernizacijske tehnike i tehnologije i mnogi modeli funkcionisanja sistema na Balkanu se prihvataju, ali je pitanje da li će od njih svi stanovnici balkanskih zemalja imati koristi i šta bi onda i te procese i vrednosno i pragmatično utemeljilo i ustalilo.

Često tehnike i tehnologije služe da razni uzurpatori u obliku autoritarnih ličnosti koriste da u balkanskim zemljama učvrste ličnu vlast u obliku manipulativnih diktatura.[17] Spoljašnjem svetu oni se predstavljaju kao oni koji prihvataju najbolje i najvrednije standarde tog sveta, a unutar uspostavljaju autoritarnu vlast koja potpuno potčinjava građane i od njih pravi podanike. Podaničkа kultura, posebno politička podaničkа kultura, velika je prepreka modernizaciji Balkana i njegovom uključivanju u globalne procese koji bi trebalo da podignu kvalitet života stanovnika balkanskih zemalja.

LITERATURA

1. Axelos, Kostas, *Uvod u buduće mišljenje*, *Na putu k planetarniom mišljenju*, Stvarnost, Zagreb, 1972.
2. Bošnjak, Branko, "Ideja predsokratovske filozofije", u Hermann Diels, *Predsokratovci*, I svezak, Naprijed, Zagreb, 1983.
3. Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Književne novine, Beograd, 1991.
4. Čupić, Čedomir, *Politika i poziv*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa, Beograd, 2002.
5. Čupić, Čedomir, *Sociologija – struktura, kultura, vladavina*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2002.
6. *Enciklopedija društvenih nauka*, priredili Adam Kuper i Džesika Kuper, Tom 1, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
7. Gidens, Entoni, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
8. Hobsbaum, Erik, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd, 2008.
9. Huntington, Samuel P., "The Change to Change: Modernization, Development and Politics", *Comparative Politics*, Vol. 3, No. 3, Apr., 1971.
10. Marković, Slobodan G., "Razvoj parlamentarizma u Srbiji", u *Dileme i izazovi parlamentarizma* – priredili Vukašin Pavlović, Slaviša Orlović, Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet poltičkih nauka, Beograd, 2007.
11. Reinert, Erik S., *Globalna ekonomija*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.

[16] U globalnoj ekonomiji, kako je sjajno pokazao i obrazložio Erik Rajnert, "... bogate zemlje postaju bogatije, dok siromašne postaju siromašnije". (Erik S. Reinert, Globalna ekonomija, Čigoja štampa, Beograd, 2006, str. 14.)

[17] Karakteristike manipulativnih diktatura opisao sam u knjizi Sociologija. (Čedomir Čupić, Sociologija – struktura, kultura, vladavina, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2002, str. 153–155)

12. Smelser, Neil, "The Modernization of Social Relations, u Wyron Weiner (ed), *Modernization: The Dynamics of Growth*, Voice of America Forum lecturers, Washington, DC, 1966.
13. Stojanović, Trajan, *Balkanska civilizacija*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1995.
14. Stojanović, Trajan, *Balkanski svetovi*, Equilibrium, Beograd, 1997.
15. Šušnjić, Đuro, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.
16. Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek i Čigoja štampa, Beograd, 1998.

Aleksandar Bošković[*]

GLOBALIZATION AND ITS DISCONTENTS

"But I don't want to go among mad people," Alice remarked.
"Oh, you can't help that," said the Cat: "we're all mad here. I'm mad. You're mad."
"How do you know I'm mad?" said Alice.
"You must be," said the Cat, "or you wouldn't have come here."

(Lewis Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland*, 1865)

Abstract

Despite the fact that the term "globalization" has been present in anthropology and neighboring disciplines only since around 1990, it has spawned an impressive range of books, journal articles and academic conferences. Globalization can be studied in its economic, political, ecological, or cultural aspects, and there is a rich scholarly literature, much of it interdisciplinary, dealing with the subject. The present chapter focuses on the construction of ethnic/ national identities – especially taking into account the current migrant crisis in Europe, but also some recent political events (like the "Brexit" referendum in the UK), on the relationship between globalization and multiculturalism, as well as on the media influence in creating a global public opinion with certain types of values and orinetations.

***Key words**: globalization –anthropological perspectives; globalization and nationalism; ethnicity; media and globalization*

NELAGODNOSTI GLOBALIZACIJE

Apstrakt

Polazeći od istraživanja norveškog antropologa T. H. Eriksena, u radu se ukazuje na nekoliko aspekata globalizacije, pojma koji od početka 1990-ih dominira ideološkim i političkim aspektima savremenog sveta. Pošto je nemoguće obuhvatiti sve segmente u kojima globalizacija utiče na savremeni svet, u ovom poglavlju se posebna pažnja posvećuje elementima konstrukcije identiteta (kao otklona od drugih/ drugačijih) – posebno u svetlu izbegličke krize, ali i kao posledicu nekih skorašnjih političkih događaja (kao što je refenrendum o izlasku Velike Britanije iz Evropske Unije), zatim odnosu između globalizacije i multikulturalizma, kao i uticaju medija na globalizaciju savremenog javnog mnenja i propagiranje određenih vrednosnih stavova i orijentacija.

***Ključne reči**: globalizacija – antropološke perspektive; globalizacija i nacionalizam; etnicitet; mediji i globalizacija*

[*] Naučni savetnik, Institut društvenih nauka, Beograd; redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

INTRODUCTION

The title of this paper indicates a continuing interest in an important subject. It has also been my interest for a number of years – as a matter of fact, the present chapter is a thoroughly revised and updated version of the paper originally published in Portuguese in 2000 (Boskovic 2000), so it was both written and published *before* Stiglitz's book with the same title (Stiglitz 2002). Also, in my original considerations of the term "globalization," and following up on the research for my Ph.D., I was very much inspired by Freud's little book, written in 1929 (Freud 1961). Just as in the original title of his essay, Freud used the German term *das Unbehagen* ("uneasiness"), I believe that there is a great deal of uneasiness around this key contemporary term. This useasiness then influences how people react to the concept, its real or imagined meanings, and its consequences.

According to one of the leading scholars on the topic, globalization "generally refers to processes leading to the increased density, speed, and reach of transnational connections, associated with the global spread of capitalism and new information and communication technologies" (Eriksen 2011: 671; cf. also Eriksen 2007). According to the same author,

Various parts of the world had been interconnected, and there was considerable awareness of this, long before the coinage of the term globalization. Yet it can be argued that there is something new to the present world, the world that began roughly with the end of the cold war in 1989–1990, and that goes a long way to explain the rise of public interest in globalization and transnational phenomena more generally. Three factors, roughly coinciding in time, may be mentioned.

- The end of the cold war itself entailed a more encompassing global integration. The global two-bloc system, which had lasted since the 1940s, had made it difficult to think of geopolitics, transnational communication, and international trade in terms not dictated by the opposition between the United States and the Soviet Union and their respective allies. With the dissolution of this conflict, the world appeared to have become a single marketplace.
- The Internet, which had existed in an embryonic form since the late 1960s, began to grow exponentially around 1990. Throughout the 1990s, media buzzwords were about bandwidths, websites, portals, "the new economy," and its business opportunities. The World Wide Web was introduced in 1992–1993, around the same time as many academics and businesspeople became accustomed to using e-mail for their daily correspondence. Cell phones became ubiquitous in the rich countries and eventually in the poorer ones. The impact of this double delocalization—the physical letter replaced by e-mail, the fixed phone line replaced by the wireless mobile—on the everyday life of millions of people has been considerable.
- Identity politics—nationalist, ethnic, religious, territorial—was at the forefront of the international agenda, both from above (states demanding homogeneity or engaging in ethnic cleansing) and from below (minorities demanding rights or secession). The Salman Rushdie affair, itself an excellent example of the globalization of ideas, began with the issuing of a fatwa by Iran's Ayatollah Khomeini following the publication of Rushdie's allegedly blasphemous novel The Satanic Verses in 1988. It soon became apparent that Rushdie could move freely nowhere in the world since the fatwa had global implications. Only two years later, Yugoslavia dissolved, with ensuing civil wars based on ethnic differences. In the same period, debates about immigration and

multiculturalism came to dominate political discourse in several Western countries, while the Hindu nationalists of the Bharatiya Janata Party came to power in India. (Eriksen 2011: 671)

GLOBALIZING IDENTITIES

The massive shifts of populations across the European continent, especially following the crisis in Middle East and the destruction of Libya and Syria put the focus on issues of national identity, as something constructed against "others." It also coincided with several occasions of nationalist sentiments taking over, for example in the so-called "Brexit" referendum in the UK. English nationalism, although largely dormant, led to the rise of the UKIP and other fiercely anti-European and anti-immigrant groups in Britain. It is a well-known fact that in multi-ethnic societies (and in Europe it certainly means all of them), nationalism of the dominant group is rarely (if ever) openly asserted — it is usually just "there," incorporated in the way(s) in which people talk, act, or behave. Thus, certain cultural traits of the dominant group are not identified as different cultural traits, but as models of proper behavior pure and simple. Since the English nationalism was the dominant one within the UK (and for the present discussion, it is irrelevant whether this dominance was actual or symbolic), it did not have to specifically reassert itself. On the other hand, other nationalisms (Irish, Scottish, Welsh) asserted themselves primarily in relation to what they perceived as "Englishness."[1]

Things become slightly more complicated when put in a wider context of the Western European integration processes. For example, in the current political situation in the UK, Scotland might take another referendum on independence, and it is quite likely that the results will be different from the ones in 2015. Scots would prefer to be independent, but as part of the EU, or in some form of association with the EU. This sounds quite contradictory, since why would a nation claim a portion of its own sovereignty from a national state — and then just delegate it to a supra-national entity? Why claim something if you want to give it away? On the other hand, already throughout the 1990s, majority of English people expressed serious reservations towards some European integration processes - especially when it comes to the common monetary policy. It seems that they felt as if they already have their own sovereignty — and saw no justification for delegating it to a larger entity. Of course, any discussion of one's national identity and perceived injustices (past and present) presupposes a certain measure of uncertainty and fear. Self-confident people do not look for retreat in the mythic categories like nation, history, or tradition. Confident people do not need escape to the mythic realm of imagined tradition, offered by nationalism.

The reason for this insecurity should be sought in one of the most apparent consequences of globalization. Canadian sociologists Arthur and Marylouise Kroker mentioned the strategy of "bunkering in" and "dumbing down." In words of French theorist Ignacio Ramonet (1995): "In today's democracies, an increasing number of free citizens feel bogged down, glued down by a kind of sticky dogma which is in the process of surreptitiously engulfing any contrary way of thought by inhibiting it, by disturbing it, by paralyzing it and in the end, by squeezing it shut." Threatened by the developments which goes beyond their power of understanding (and, in some cases at least, even their power of imagination), many people choose to retreat into their own little shelters, take things as simply and as straightforward as possible, and just cordon

[1] Ladislav Holy makes the same argument for the Czech nationalism in his book (Holy 1996), and the same could be said about the Serbs in the former Yugoslavia.

themselves off against threatening influences of the outside world. This also leads to various forms of racism and xenophobia – since any form of otherness (especially other race or other culture) is seen as dangerous. (Racial and xenophobic incidents most often happen in the poorer areas — in the council housing projects — and this is the case not just with Britain, but with other Western European countries as well.) This feeling of being threatened is carefully exploited by another new segment of the society, moguls of the new digital era, what Krokers call "a virtual class."

This virtual class is a direct consequence of the new digital revolution, and their most prevalent characteristic is dominance of the "predatory self" — a kind of ruthless capitalism which seeks to maximize the profit while at the same time minimizing costs — regardless of the social or political price. Just like the industrial revolution a century ago, digital revolution raised many hopes and promised a better society for all. If just technology take over, we were told, machines will do most of the work, produce more output (which will lead to the adequate increase in profit), so the humans will have more free time (or "quality time"). Of course, things did not quite turn out that way. People advocating new technologies forgot to mention that they also mean loss of jobs (and loss of income) – as a matter of fact, some of the developed countries that fully embraced new digital technologies were the first ones to feel the unwanted consequences of the rise in unemployment rate. At the same time, one should also remember that

[b]ack in the early nineteenth century, the spread of the new industrial technologies freed no slaves. On the contrary, the invention of the cotton gin ad mechanical spinning machines actually reinforced the archaic and brutal institutions of slavery in the Old South. (Barbrook 1995)

To sum up, a feeling of "being threatened" is a feeling of losing one's own identity. Fear of an English person that she/he would lose some intrinsic values related to her/his identity if she/he give in to "Europe." The fact that UK is in fact part of Europe (whether Eurosceptics there like it or not) then comes as a surprise.

GLOBAL CHANGES AND LOCAL FUTURES

Global changes are taking place, while at the same time affecting particular cultures, societies, and individual lives. This throws new light to the relationship between the universal and the particular. It is paradoxical that at the same time when the world is increasingly enveloped in the processes of globalization, particular cultures and identities also seek ways to express themselves. All of these changes are related to new communication technologies – communication is the leading superstition of the contemporary world, and at one point at least, it promised that we will be able to regulate everything. As long as something could be communicated, it would have been subject to a rational control. Of course, things did not turn that way — an explosion of particular identities in the early 1990s threatened to push Europe into chaos (from the point of view of its leading politicians). At the height of the integration processes and attempts to regulate world trade, world economy, and world investment markets, local nationalisms started claiming a place for themselves. Besides insecurity arising from uncertainties related to their own (local, national) particular identities, this trend should also be seen in light of the advent of the discourse that preached free market as its gospel.

Free of what or for what? The very idea that an undeveloped country could compete on a global plane with more developed countries (such as the "G8" for example) seems a bit strange. Economies of the EU countries and the US are still very much centrally regulated – especially when it comes to their agricultural policies. This is just one of the reasons why the gospel of

free market does not always convince peoples on the margins of the developed world. Another reason is fear of losing specific national traditions – and blending them into a global, pan-national whole. Although this fear can easily be understood on the emotional level, it is too late. As Talal Asad remarked in 1979, what really matters today (and I would add, even more so today than when he wrote his article) is the movement of the global capital. (Krokers call this new economic system pan-capitalism.) What happens in a particular culture or society is important, but mostly on the particular level. Changes within particular societies are effected through the behavior of global multinational corporations. It does seem that it is money that makes the world go 'round.

MULTICULTURALISM AND GLOBALIZATION

This brings us to another notion that is becoming more popular - multiculturalism. Multiculturalism is not something new, but in a situation where people feel threatened, they can easily transform their fear into the anger or even rage, and turn it against anything or anyone which they perceive as different. Members of different races or cultures are the most obvious targets, and recent rise in racist and xenophobic attacks on minorities or refugees throughout Western Europe can easily be correlated to the increasing social and financial insecurity, as well as to he advent of new technologies. This is why multiculturalism is perceived as a threat by representatives of various extreme nationalist, neo-fascist or right-wing parties and organizations. The idea is that the multiplicity of other cultures or traditions would lead "our" culture or tradition into oblivion. So great is their fear, that they perceive any comparison between their own and any other culture as potentially hazardous for their tradition, society, history, etc. In more benign forms of this type of criticism, national (local) politicians (the ones who believe that they can speak only from and for a particular point of view) warn against allowing different cultures the right to assert themselves – and they use the example of the former Yugoslavia as a case study of what happens if multiculturalism is allowed to roam freely.

On the other hand, multiculturalism is also perceived as a threat by some liberal or left-wing theorists. For example, Peter Lamborn Wilson was more than clear: "Let there be no mistake: multiculturalism is a strategy designed to save 'America' as an idea, and as a system of social control. Each of the many cultures that make up the nation are now to be allowed a little measure of self-identity and a few simulacra of autonomy." It is all just an elaborated conspiracy, designed to draw attention away from more serious things – since various cultures can exist only at the periphery of the centrally designed, authorized Civilization. (This Civilization is here understood to be the dominant culture of a nation or a society. Obviously, this assumption also presupposes a belief that there can be such a culture.) "Multiculturalism must be destroyed!", concludes Wilson.

I understand "multiculturalism" in the most literal sense — to mean a multiplicity of cultures. Thus, they necessarily interact and influence each other. As such, they are one of the favorite targets of the xenophobes and racists. On the other hand, there are people who did not spare the time or the effort to prove that the coexistence of different cultures is impossible — and the war and destruction of the former Yugoslavia presents a good example (cf. also Geertz 1993). In this context, *multiculturalism* is perceived as a threat — a threat to the already established world-order, where there is a sharp and clear-cut distinction between "ourselves" ("our" culture, tradition, life values, and everything that goes with it) and "others" (as everything that is foreign or alien, everything that could potentially undermine "our" culture, tradition, life values, and everything that goes with it).

Multiculturalism is definitively not something new. It was there long before the 16th century expansion of Western powers. It was certainly there two thousand years ago in the Mediterranean, when it was quite normal for every merchant (especially in the Levant) to speak four or five different languages. The shock and horror as a reaction to "others" is a relatively recent phenomenon.

Therefore, we are not exactly in the position from which famous German ethnologist and writer Adolf Bastian in 1881 remarked that

For us, primitive societies (*Naturvölker*) are ephemeral, that is, as regards our knowledge of, and our relations with them, in fact, inasmuch as they exist for us at all. At the very instance they become known to us they are doomed.

(quoted in Fabian 1991: 194)

The image of other worlds is constantly being distorted and remodeled, based on different media assumptions, and it is mostly presented through the globalized media. In the globalized world, these distorted images then sift back even to the ones that they are (were) supposed to represent. For some people, mostly advocates of various racist or xenophobic views, this is a threat. Thus, many right-wing politicians see it as a threat. Actually, they also fear the way in which new global corporations perceive even their "home" countries (countries where they have originated) as just another area (or space) to be colonized. In a world of multinational corporations, even citizens of the most highly industrialized countries are treated as some "Third World" subjects. A whole new class ("virtual class" – see Kroker and Kroker 1995) is emerging.

It is interesting that people from both poles of the political spectrum perceive multiculturalism as a threat. On the one hand, it is seen as a way of losing one's own identity (with the underlying assumption that there can be such a thing as "pure" or "original" cultural identity), while on the other, it is seen as constructing some form of a "false consciousness," diverting the oppressed from their struggle for liberation. It is also a bit amusing to see how "left-wing" theorists like Žižek and Wilson start with different premises, but still reach a similar conclusion like the populist politicians like Donald J. Trump in the US or Marine Le Pen in France. What both of these types of criticism have in common is that they attempt to reconcile the dichotomy between universalism and particularism. On the practical level, critics of multiculturalism fail to realize that being pro- or anti- multicultural is not really an option any more. Just like in the case of some prominent British Europhobes, who refused to realize that Britain is part of Europe, multiculturalism is not really an option any more. The processes of globalization have enveloped the world so thoroughly, that we all in fact inhabit a global village. Or perhaps it is more accurate to say: a global market.

FROM GLOBAL MARKET TO THE END OF HISTORY

In the global market, the basic rules are the ones of offer and demand. Of course, the demand has to be constructed first, so that the offer could be modified accordingly. The most obvious construction in recent years occurred in the area of communication and information. Moguls of the new information technologies did their best to persuade people around the globe that what they really need is more information – not any information, of course, but the one carefully selected and filtered. With mergers of large news and information companies, the quest towards a unified information space becomes more obvious. With the unified information space, a dream of every multinational corporation – a unified, ideal customer – is close to its realization. A unified customer would not require different marketing strategies, so even less effort (and lower costs). The globalization of media is played out in lesser developed countries

(like Serbia) in such a way that the advertising is practically prohibited from the outlets critical of the government, which should eventually lead to their disappearance.

This global market is incompatible with borders and trade barriers. Instead of "the end of history" proclaimed after the fall of the Berlin Wall, it seems that we are actually heading for "the end of geography" – at least, geography as we knew it. Erasing of borders goes hand in hand with consolidating borders and erecting new walls – even literally, for example, in the way contemporary Hungarian government is dealing with the refugee crisis.

Of course, every attempt to universalize carries in itself the seeds of its own destruction. Just as all the great empires in human history crumbled when they became too large, it is easy to see how the quest towards globalization in all spheres of life might turn against globalization itself. Some elements can already be seen in the emergence of a new fundamentalism that is violently anti-technological and anti-multicultural. This fundamentalism gains enormous strength from the obvious fact that more technological innovation in many cases (and in increasing number of countries) means more economic hardship and more social turmoil. It also takes as one of it's starting premises that technology is bad by itself – a technophobic attitude that has had a long history in the Western social sciences – from Ferdinand Tönnies, Oswald Spengler, and Pitirim Sorokin.

Even more importantly, the new technologies have enabled the emergence of new information networks that allow interactive communication – like the Internet. Even though almost 95 per cent of all the content on the Net is commercial, this medium also allows for an unprecedented amount of freedom of expression. The most important aspect is that for the first time, various marginal groups (gays and lesbians, ethnic minorities, women, etc.) are able to express themselves and present their views to a wider audience. Native Americans have been particularly successful in this, but perhaps one of the most striking examples was related to the rebellion of the Tzotzil Maya Indians – better known as the Zapatistas[2] – in the forests of Chiapas, which began on the New Year's Day 1994. Mexican government treated rebel Indians and peasants as simple outlaws, until, as witnessed by a government official, Zapatistas set up their own Web page. Suddenly, their views could be read by millions of people worldwide. Even though they remained militarily and politically marginal, the rebels have been invited to enter negotiations with the Mexican government.

This is just one example of the actual power of the Internet. Of course, one of the most important tasks of any globalizing and unifying force is to try to limit the alternative voices or opinions – thus, in recent years there were several attempts to institute censorship of the WWW. Of course, all forms of communication (and this includes electronic communication) can be monitored and probably are being monitored by various legal or semi-legal government agencies. However, the sheer amount of growth of the communication networks, and the amount of information circulating all the time, makes the task of monitoring all the communication practically impossible. This is a nightmare for any political system based on the central control and authority – and a potential Heaven for anarchists.

However, as put by the British Net theorist Richard Barbrook more than two decades ago:

Contrary to the predictions of the pessimists, it is possible to win the struggle against both the political and economic censorship of cyberspace. Although the state can – and should – prosecute the small minority paedophiles and fascists, the resources needed to spy on

[2] Interestingly enough, this name connects them (providing a sort of a legendary identity) with one of the legendary Mexican revolutionary leaders in the 1910s, Emiliano Zapata. Zapata was not Mayan, but his name provides a powerful metaphor with which many ordinary people could identify.

everyone's email and Web sites will make the imposition of moral puritanism very difficult to enforce (...) The social nature of hypermedia is the best defence of the individual's right of freedom of expression. (Barbrook 1995)

This is, I should add, an optimist outlook. Pessimists have a lot to say about the same things, beginning with the concrete examples – with the rise of the populist movements and the extreme right-wing movements throughout Europe (Hungary, Poland), USA, Russia, and Turkey – with pathetic attempts at flirting with dictatorship in countries like Macedonia and Serbia.

CONCLUSION: TOWARDS A GLOBAL IDENTITY?

It is difficult to say whether particular identities are or will become subsumed under something like the global identity, or whether some emerging mega-identity will just encompass all of them. While the drive towards centralization could certainly lead to an institution of some hypothetical globalizing or universalizing entity, there seems to be quite a number of marginal, destabilizing forces that make this project impossible. This is good, since proliferation of ideas and attitudes can only improve our abilities to comprehend both the nature and the impact of changes that are taking place, and directions where they might lead us in the future. Following the work of Bataille, I would like to suggest that by itself, technology is neither good nor bad – it simply *exists*. It all depends on how we use it and what do we do with it. Recent developments have shown that humans have the capability (and eagerness) to use technology for destruction (in fact, until recently, almost 70 per cent of all the science research was done either directly for the military purposes, or sponsored by the military). On the other side, recent developments have also enabled marginalized groups to finally voice their concerns and opinions – and to know that their voices will be heard. This situation opens numerous challenges and possibilities – but it is impossible to predict how things will develop in the immediate future. In a telling aftermath of the most recent presidential elections in France, the defeated right-wing nationalist and populist candidate claimed that the country was divided into "globalists" (the side of the winner, her opponents) and "patriots."[3] This is a vivid illustration of the attitudes and values that the opponents of globalization subscribe to – but, fortunately, it might be too little too late. What is certain is that processes of globalization have permanently altered our planet – and that we can only profit from the understanding of these processes. At no cost.

REFERENCES

1. **Asad, Talal**
   1979 Anthropology and the analysis of ideology. *Man* (N.S.) 14: 607-627.
2. **Barbrook, Richard**
   1995 Global Algorithm 1.5: Hypermedia Freedom. *CTHEORY.* (www.ctheory.com\ga1.1-hyper_freedom.html) Accessed 28 May 1999.
3. **Bierce, Ambrose**
   1909 *The Devil's Dictionary.* New York and Washington: Neale Publishing.
4. **Boskovic, Aleksandar**

[3] For the definition of "patriotism" relevant to my understanding of the term, see Bierce (1909).

2000 O mal-estar na globalização. *Série Antropologia*, 288. Brasília: Departamento de Antropologia, Universidade de Brasília.

5. **Carroll, Lewis**
1992 [1865] *Alice's Adventures in Wonderland.* In: *Alice in Wonderland*, pp. 1-103. Wordsworth Classics, Ware.

6. **Cassen, Bernard**
1997 Adieu au rêve libertaire d'Internet? [*Le Monde Diplomatique*, August 1997.] (www.monde-diplomatique.fr\1997\08\CASSEN\8961.html) Accessed 28 May 1999.

7. **Eriksen, Thomas Hylland**
2003 (ed.) *Globalisation: Studies in Anthropology.* London: Pluto Press.
2007 *Globalization: Key Concepts.* Oxford: Berg.
2011 Globalization. In: Dale Southerton (ed.), *Encyclopedia of Consumer Culture*, pp. 671-679. Thousand Oaks: Sage.

8. **Fabian, Johannes**
1991 *Time and the Work of Anthropology: Critical Essays, 1971-1991.* Chur and Philadelphia: Harwood Academic Publishers.

9. **Freud, Sigmund**
1961 [1930] *Civilization and its Discontents.* Translated by James Strachey. New York: W. W. Norton & Co.

10. **Geertz, Clifford**
1993 "Ethnic Conflict": Three Alternative Terms. *Common Knowledge* 2(3): 54-65.

11. **Holy, Ladislav**
1996 *The Little Czech and the Great Czech Nation.* Cambridge: Cambridge University Press.

12. **Kroker, Arthur**, and **Marylouise**
1995 Code Warriors. *CTHEORY.* (www.ctheory.com\a36-code_warriors.html) Accessed 19 March 1999.

13. **Ramonet, Ignacio**
The One Idea System. Translated by Patrice Riemens. *CTHEORY.* (www.ctheory.com) Accessed 19 October 1999.

14. **Stiglitz, Joseph**
2002 *Globalization and its Discontents.* New York: W. W. Norton & Co.

15. **Wilson, Peter Lamborn**
N.d. Against Multiculturalism. (www.t0.or.at\bey10.html) Accessed 19 March 1999.

16. **Žižek, Slavoj**
1997 Multiculturalism, or, the cultural logic of multinational capitalism. TS. (Published in *Arkzin*, Zagreb, N. s., issues 3-5.) (www.arkzin.com)
1998 *The Spectre is Still Roaming Around: An Introduction to the 150th Anniversary Edition of the Communist Manifesto.* Bastard Books/B9, Arkzin, Zagreb.

Marko Sekulović[1]

GLOBALIZACIJA I SUVERENITET

Apstrakt

U radu se dokazuje teza da globalizacija kakva je na djelu, dovodi u pitanje ili bitno ograničava suverenitet država i njihov identitet. Otpor takvoj unipolarnoj neoliberalnoj globalizaciji je sve vidljiviji:prepoznaju se konture nastajućeg multipolarnog svijeta sa novim polovima ekonomske i političke moći:Pekingom, Moskvom, Nju Delhijem. Briselska birokratija kao nedemokratski uspostavljena nadnacionalna struktura je produžena ruka interesa SAD i direktna smetnja afirmaciji suvereniteta i identiteta evropskih naroda. Zato je i ugrožen opstanak Evropske unije. Izlaz nije u antiglobalizmu, već u alterglobalizmu. Autor dokazuje da bi koncept Evrope suverenih država afirmisao autentične evropske vrijednosti, suverenitet i identitet evropskih država i bio prava alternativa Evropskoj uniji. Reafirmacija nacionalnih suvereniteta ne bi, kako se često misli, vodila u izolacionizam, već bi pospješivala razuđene oblike saradnje i prožimanja različitih kultura i doprinosila ravnopravnosti naroda i povećanju ljudskih sloboda. Zato i Srbija na svom putu u Evropsku uniju ne bi trebala da se žali na svoju hudu sreću, jer se EU raspala u trnutku kada je Srbija zakucala na njena vrata. Srbija je, ustvari, imala sreću da ne bude u perifernom krugu zemalja Evropske unije, tj. na mjestu koje bi joj pripalo. Našla bi se u mnogo povoljnijoj poziciji, u Evropi suveranih država.

Ključne reči: *globalizacija, suverenitet, Evropska unija, Evropa suverenih država, alterglobalizam, neoliberalizam, unifikacija, izolacionizam*

1. UVOD

Sa slomom socijalističkog sistema krajem 80-ih i početkom 90-ih godina i sa započinjanjem postsocijalističke tranzicije na tržišnu privredu, globalizacija svijeta dobija dodatne impulse, jer se koncept Poperovog "otvorenog društva" sada širi i na prostore bivših socijalističkih zemalja. Njihovo zaostajanje u primjeni rezultata informatičke revolucije se postepeno prevazilazi, a slobodniji tokovi roba, tehnologija i finansijskog kapitala doprinose da te zemlje konvergiraju razvijenim zapadnim društvima. O uzletu globalizacije će se, zato, govoriti uglavnom afirmativno. Pojava svjetske ekonomske krize 2008. godine bila je istovremeno i ozbiljna opomena za neumjereni optimizam u vezi sa praktikovanom globalizacijom. Paralelno sa jasno vidljivim njenim pozitivnim rezultatima odvijali su se i manje vidljivi negativni učinci, koje će kriza jasno demonstrirati. Nekritičku glorifikaciju globalizacje, nakon krize iz 2008. godine sve više potiskuje kritička analiza njenih negativnih rezultata, da bismo danas sve češće slušali stavove o tome da je postojeći međunarodni poredak potrebno zamijeniti kvalitativno novim poretkom i novom paradigmom razvoja. Takvi zahtjevi ne dolaze samo od antikapitalističke ljevice, već i od izrazitih pobornika kapitalizma kao društvenog sistema.

Ako nam *antiglobalizam* liči na svojevremeni *ludistički pokret*, onda se prema idejama *alterglobalizma* moramo, svakako, drukčije odrediti. Jer ako impulsi globalizacije dolaze od naučnotehničkog progresa koji je nezaustavljiv, onda neoliberalna paradigma kao način

[1] profesor Univerziteta, redovni član NDES-a

implementacije rezultata naučnotehničkog progresa nije ni jedina ni najpoželjnija. *Unipolarni* svijet je globalizaciju sprovodio kao *amerikanizaciju* i *vesternizaciju*, a danas se jasno prepoznaju konture *multipolarnog* svijeta, sa novim centrima svjetske ekonomske i političke moći: Peking, Moskva, Nju Delhi. Sami ideolozi američkog kapitalizma uviđaju neminovnost njegovog reformisanja i prilagođavanja uslovima multipolarnog svijeta.

Analizirajući krize i cikluse kapitalističke privrede Šumpeter je zaključio da je "svaki ciklus *u izvjesnoj mjeri* povijesno jedinstven i da se u svakoj analizi posebnih slučajeva nalaze u velikoj mjeri i jedinstvene kombinacije okolnosti. "(Schumpeter, 1954/1975, s. 949). Na takav, Šumpeterov način, posmatraćemo ciklus koji je započeo svjetskom ekonomskom krizom 1973-1974. godine ("naftni šok") i završio se krizom iz 2008. godine. To je period u kome najrazvijenije zemlje ulaze u fazu *postindustrijskog društva* i informatičke revolucije. Na planu ekonomskih ideja, dotadašnja *kejnsijanska* ekonomska paradigma je potisnuta *neoliberalnom* ("čikaškom") paradigmom, a ekonomski intervencionizam (aktivna fiskalna i monetarna politika) je zamijenjen politikom *deregulacije privrede* ("reganomika" i "tačerizam"). Početkom 90-ih godina počinje postsocialistička tranzicija na tržišnu privredu. Izvoz roba i kapitala iz razvijenih zemalja na ova nova propulzivna tržišta svakako da je odgodio za izvjesno vrijeme njihovu krizu i povećao stope njihovog rasta. Svjetska ekonomska kriza se ipak javila 2008. godine.

Ekonomski ciklus koji je okončan krizom 2008. godine kumulirao je brojnim problemima, kao što su: dominacija finansjskog nad realnim sektorom privrede; oštra polarizacija bogatstva i dohodaka,kako unutar zemalja, tako i među zemljama; rastuća nezaposlenost i nesigurnost zaposlenja (prekarijat); brze klimatske promjene (otopljavanje) i urgentnost brojnih ekoloških problema; snažni migracioni tokovi stanovništva i radne snage; međunarodni terorizam i široko rasprostranjeno osjećanje straha za ličnu bezbijednost; "odliv mozgova" iz nerazvijenih zemalja u razvijene i potenciranje demografskih problema uopšte (nizak natalitet i starenje stanovništva u razvijenim zemljama i dr.); gubljenje nacionalnog suvereniteta malih naroda i država usljed neokolonijalne politke velikih sila; ograničenost suvereniteta i gubljenje identiteta u nadnacionalnim integracijama (Evropska unija sa svojom "briselskom birokratijom"); ugroženost demokratije i ljudskih prava; pošast siromaštva ogromnih razmjera. . .

Jasno je da prostor ovoga rada ne omogućava da se, makar i najkraće, bavimo svim ovim pitanjima. Zato ćemo pažnju kocentrisati na odnos globalizacije i suvereniteta nacionalnih država, kao problem koji danas potresa Evropsku uniju i prijetnja je njenom opstanku. Za razliku od onih stavova koji pitanje suvereniteta nacionalnih država smještaju u istoriju, autor ovoga rada nije sklon takvom stavu. Naprotiv, on smatra da je reafirmacija suvereniteta nacionalnih država istovremeno i borba za demokratiju, ljudska prava i slobode, za identitete, a protiv unifikacije svijeta i neokolonijalnih aspiracija. Istovremeno, to nije i afirmacija izolacionizma, već prevashodno neutralisanje i prevazilaženje negativnih posledica dosadašnjih tokova globalizacije i vladavine nadnacionalnih birokratskih struktura.

1. ODA DRŽAVI I TRŽIŠTU

U vrijeme ostrašćenih polarizacija među ekonomistima na pobornike tržišne samoregulacije (neoliberali), na jednoj, i zagovornike značajnije uloge države (od neoliberala neopravdano etiketirani kao antiliberali), na drugoj strani, prethodni podnaslov može da izazove čuđenje. Neoliberali se često pozivaju na Hajekov stav da je *tržište* jedan od najvećih izuma ljudske istorije. Sa tim se mogu složiti i kritičari neoliberalizma, pod uslovom da se pri tom ne zaboravlja Hobsov stav po kome je u prvobitnom stanju društva vladao "rat svih protiv svih" (bellum omnium contra omnes) i da su ljudi stvorili *državu* da bi prevladali takvo stanje. Primitivne oblike tržišta imamo, svakako, i prije pojave države, ali je ono nužno imalo atribute

prvobitnog stanja društva o kome govori Hobs. Drevni narodi su nam ostavili dokaze o svojoj visokoj kulturi i civilizaciji baš zbog toga što su imali državu (carstva), ali i državom regulisano tržište. Podsjetimo se, s tim u vezi, kakav su značaj imale odredbe *Dušanovog zakonika* za razvoj trgovine između Srbije i Dubrovnika ili *Zakon o rudnicima* despota Steana Lazarevića za razvoj rudarstva u Srbiji. Sve je to nestalo sa propašću srpske države 1459. godine. Oni narodi koji su duge vjekove svoje istorije živjeli bez države ili su bili pokoreni od moćnijih država, opstajali su samo kao *etnički materijal* za nove istorijske kombinacije, ili i nijesu ostavljali nikakvog traga o svom postojanju. (Danilevski,1994,s. 313). Zato je umjesno praviti razliku između *državotvornih naroda* i onih koji to nijesu. Tako vjekovno ropstvo pod Turcima nije moglo da uništi težnju srpskog naroda za slobodom i državnom nezavisnošću (Prvi srpski ustanak, 1804.), a hiljade godina nijesu odvratile Jevreje da ostvare san o sopstvenoj državi (Izrael, 1948.). Ovom prilikom ne razmatramo pitanje oblika ustrojstva države (istočnjaćke despotije, apsolutne monarhije, parlamentarne monarhije, parlamentarne republike i pravne države). Dovoljno je istaći da je državni suverenitet pretpostavka institucionalne modernizacije države i harmonizacije njenih neformalnih i formalnih instituta.

Dakle, država i tržište su dva tako značajna instituta svakog društva, te ih ne treba antagonizirati, jer se kroz njihovo *partnersko sadejstvo* postižu i najbolji rezultati. Jednom uspostavljeni balans u relaciji država-tržište ne treba apsolutizovati, jer je on dinamičan i istorijski uslovljen. Izmedu sfera u kojima je država superiorna i sfera u kojma je tržišna samoregulacija nezamjenljiva, nalazi se široko područje njihovog nužnog uzajamnog *sadejsta*. Na tom području i iskrsavaju brojni nesporazumi odnosa države i tržišta: bilo da jača država i potiskje tržište, ili obrnto, da tržišna samoregulacija istiskuje državnu (administrativno-birokratsku) regulaciju. Kroz permanentne *institucionalne inovacije* se ti problemi relativizuju i prevazilaze.

Oštre konfrontacije pobornika države, na jednoj, i pobornika tržišta, na drugoj strani, mogu se pratiti tokom cijele istorije ekonomske misli. Tako je merkantilizam kao izrazito etatistička i intervencionistička doktrina dobio oštru opoziciju u francuskom fiziokratama (princip *laissez-faire*) i britanskim klasicima (Smitova "*nevidljiva ruka*"). Kosmopolitizam britanskih klasika naišao je na odlučan otpor njemačke istorijske škole (Rikardova teorija *komparativnih prednosti* efektno je kritikovana Listovom teorijom *zaštitnih carina*). Velika ekonomska kriza 1929-1933. godine poslužila je Kejnsu, dotadašnjem poborniku ekonomskog liberalizma, da tu doktrinu temeljno preispita i ukaže na *greške tržišta*, da bi pokazao da je "nevidljivoj ruci" tržišta potrebna pomoć "vidljive ruke" države u obliku mjera aktivne monetarne i fiskalne politike. Makroekonomska ravnoteža koja se uspostavlja na nivou dohotka koji je manji od potencijalnog, dejstvom mjera monetarne i fiskalne politike, pomjera se ka tom optimalnom stanju. Kejns je tako pokazao kako se *sadejstvom* tržišta i države uspješnije upravlja privredom.

Euforija sa kojom je Kejnsovo učenje prihvaćeno nakon Drugog svjetskog rata ("svi smo sada kejnsijanci") i slava koja prati Kejnsovo ime ("spasilac kaptalizma"), kao i svaka slava, prolazna je. Entuzijazam za Kejnsove ideje splašnjava već krajem 60- ih i početkom 70- ih godina, a fenomen *staqflacije* (stagnacija+ inflacija) koji je zahvatio razvijene tržišne privrede nakon krize 1973. godine bio je dobra prilika da se to učenje u cjelini ospori. Krizu je, navodno, izazvalo pretjerano uplitanje države u privredu, te je potrebna *deregulacija* privrede. Ako se tridestih godina javila *kejnsijanska revolucija* u ekonomskoj nauci, onda je sedamdesetih godina uslijedila *antikejnsijanska kontrarevolucija* u obliku *neoliberalizma* Čikaške škole. Ustvari, neoliberalna kritika Kejnsa se prvo javila u Njemačkoj u obliku *ordo- liberalizma*, koji afirmiše ideju "*konkurentnog poretka*", kojom se rukovdio Ludvig Erhard kada je ostvarivao "ekonomsko čudo" u Zapadnoj Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata. (Erhard,2001). Nastali model

privrede dobio je naziv *socijalna tžišna privreda*. On je počeo da se "prima" i u drugim evropskim zemljama, ali ne zadugo, jer će ga, na žalost, potisnuti mjere ekonomske politike iz arsenala *reganomike* i *tačerizma*, baziranih na idejama Čikaške škole.

Oštre konfrontacije ekonomista kejnsijanske i neoliberalne orijentacije doprinijele su da se bolje sagledaju, kako "nesavršenosti tržišta" (monopoli, javna dobra, eksternalije, asimetrične informacije) tako i "nesavršenosti države" (država je rasipnik: odlučuje tuđim sredstvima o tuđim potrebama; neblagovremenost, a time i pogrešnost državnih odluka; birokratizacija privrede i dr.). U prilici smo, zato, da realističnije sudimo o državi i tržištu kao mehanizmima upravljanja privredom, bez njihove glorifikacije i apsolutizacije. Pa ipak se i danas kod nas sretaju ostrašćeni apologete neoliberalizma, koji su uvjereni u savršenstvo doktrine koju zastupaju, nespremni da se suoče sa rezultatima takve doktrine u praksi. Drže se Hegelovog stava: ako ideje ne potvrđuje praksa, utoliko gore po praksu! "Jer propalo ništa nije / kad propalo sve je!" (Rajko Petrov Nogo).

2. GLOBALIZACIJA KAO AMERIKANIZACIJA

Ako je 17. vijek bio holandski, 19. vijek engleski, onda je 20. vijek bio američki. Naime, dva svjetska rata u 20. vijeku su doprinijeli snažnom usponu Sjedinjenih Američkih Država. Do Prvog svjetskog rata 1914-1918. godine SAD su bile "zreo dužnik" evropskih privreda. Nakon završetka tog rata one postaju "mlad povjerilac", nakon Drugog svjetskog rata 1939-1945. - "zreo povjerilac" razorene evropske privrede. U oba svjetska rata SAD učestvuju na strani zemalja pobjednica, ali se rat nije vodio na teritoriji Sjedinjenih Američkih Država. Sa završetkom Drugog svjetskog rata započinje Hladni rat između dva ideološka bloka zemalja: socijalističkog na čelu sa Sovjetskim Savezom i kapitalističkog, koga predvode Sjedinjene Američke Države. Početkom 60-ih godina lansirana je *teorija konvergencije* (Jan Tinbergen,Džon Kenet Galbrajt i dr.) socijalizma i kapitalizma: u socijalističkim zemljama sve veći značaj ima tržište, u kapitalističkim planiranje! Na žalost, od reformi usocijalističkim zemljama, koje su počele 1965. godine, odustalo se već 1968. godine, tj. onda kada je partijska nomenklatura shvatila da bi uspjeh reformi doveo u pitanje monopl njihove političke moći, kako je to u brojnim radovima dokazivao mađarski ekonomist Janoš Kornai. (Kornai, 2000). Vraćanjem na administrativno-birokratske metode upravljanja i sistem "mekih budžetskih ograničenja"(Kornai), socijalističke privrede nijesu bile prijemčive za tekovine treće tehnolške revolucije i imperative energetski štedljivog tehničkog progresa. Nesposobne za prelazak sa ekstenzivnog na intenzivni tip razvoja, doživjele su svoj epohalni slom krajem 80-ih i početkom 90-ih godina. (Kornai, 2000, Madžar, 1990).

Slom socijalističkog sistema slavljen je kao pobjeda kapitalizma nad socijalizmom, Zapada nad Istokom, liberalizma nad egalitarizmom, pluralističkog društva nad monističkim, "otvorenog društva" nad "zatvorenim društvom", ekonomskog društva nad političkim društvom, individualizma nad kolektivizmom, "spontanog poretka" nad "svjesnim poretkom". . . To su samo različiti načini i izrazi ushićenja usljed pada Berlinskog zida 1989. godine, što se podudarilo sa 200-godišnjicom Velike francuske revolucije 1789. godine. Tako je američki politikolog Frensis Fukujama, pozivajući se na Hegela i Koževa, proglasio 1989. godinu za "kraj istorije". Jer, ističe Fukujama, puna dva vijeka tekla je borba i u oblasti ideja i u samoj društvenoj stvarnosti između dva velika načela Francuske revolucije: *liberalizma i egalitarizma*. Borba je završena pobjedom liberalizma i u tom smislu je to "kraj istorije". (Fukuyama,1993). Bipolarni sistem političke moći, uspostavljen nakon Drugog svjetskog rata nestaje i zamjenjuje ga unipolarni sistem sa Sjedinjenim Američkim Državama kao jedinom supersilom. Proklamuje se ideja o "američkoj izuzetnosti" i pravo SAD da uređuju svijet u skladu sa svojim interesima. NATO

postaje udarna pesnica američke spoljne politike: Jugoslavija, Irak, Libija, Avganistan, Sirija, Ukrajina su primjeri arogancije jedine supersile, njenog shvatanja svoje "izuzetnosti". "Prepuniste mješinu grijeha!", znao je da uzvrati gospodar i vladika Crne Gore, Danilo Petrović, na prijeteće sultanovo pismo, krajem 17. vijeka. (*Gorski vijenac*, stih 1142). Ekonomski moćna Evropska unija je politički pigmej i poslušnik Sjedinjenih Američkih Država! Rijeke izbjeglica sa Bliskog Istoka, koje su direktna posledica američke intervencije, nadiru prema zemljama Evropske unije. Briselska birokratija se bavi "kvotama", koje će biti dodijeljene zemljama članicama, a o uzrocima talasa migranata ni riječi. Ekonomske sankcije prema Rusiji revnosnije sprovodi EU nego SAD, iako su one pogubne po zemlje same Evropske unije! *O tempora, o mores!* Ili su u pitanju neke nove "evropske vrijednosti"!

Latentno nezadovoljstvo apsolutnom dominacijom jedne supersile i tokovima globalizacije u njenoj izvedbi, moralo je, konačno, da se i jasno manifestuje. Tako je ovogodičnji (2017. g.) Svjetski ekonomski forum njegov predsjednik Klaus Švab otvorio sa sledećom rečenicom: "Vremena su lomna i neizvesna: svet se danas uzda u Kinu". On je dalje istakao da se od Kine očekuje da postane "odgovorni i prijemčivi" globalni lider. (Vujić,2017,s. 3). Nije to bila samo kurtoazija prema prisutnom kineskom predsjedniku Si Đinpingu, već i duboko poštovanje i divljenje za uspjehe koje Kina postiže u kontinuitetu od 1978. godine, kada je njen lider Deng Sjaoping promovisao kurs reformi u obliku "četiri modernizacije". Navodimo sledeći Si Đinpingov zanimljiv stav o globalizaciji. "Neki ljudi krive globalizaciju za haos u svetu, smatraju je Pandorinom kutijom. Ni migrantska kriza, ni međunarodna finansijska kriza nisu izazvane globalizacijom. Finansijska kriza je bila rezultat nezasite potere za profitima i teškim promašajima finansijske regulative". (Vujić,2017,s. 3). Od zemalja BRIKS-a (Brazil, Rusija, Indija, Kina, Južna Afrika) i njihovih novoformiranih finansijskih institucija se s pravom očekuje da budućim tokovima globalizacije obezbijede kvalitativno drukčiji smisao. Na taj način bi i amerikanizovana Evropa dobila priliku da ponovo bude evropeiziranom Evropom.

3. ZA EVROPU SUVERENIH DRŽAVA

U godini u kojoj Evropska unija slavi 60 godina svoga postojanja (1957-2017), ne govori se o njenim blistavim rezultatima, kao što bi priličilo jubileju, već o najvećoj krizi od njenog nastanka. Ako krize, kao što je tvrdio Šumpeter, oslobađaju potencijal za "kreativnu destrukciju" (da propadne ono što i treba da propadne, kako bi se oslobodio prostor za "val inovacija"), onda bi ideja o "Evropi sa više brzina", koja je promovisana prilkom obiljžavanja jubileja, za Šumpetera bila razočaravajućom "inovacijom". A kada kriza ne promoviše istinsku inovaciju, slijedi destrukcija. I zaista, destrukcija Evropske unije je na djelu. Njena stara članica, Velika Britanija (čijem ulasku u evropsku zajednicu se protivio De Gol), prošle godine je na referendumu glasala za "bregzit", tj. za izlazak iz Evropske unije. Koliko je to bilo veliko iznenađenje vidi se i po tome što u Uniji ne postoje nikakve odredbe koje regulišu pitanje napuštanja EU, te ih tek treba definisati povodom ovog "slučaja". Zato se i daju vrlo različite procjene koliko će "bregzit" koštati EU, a koliko Britaniju, koja je to procedura i koliko ona može trajati. Čak će se, možda, kroz pravne smicalice, cio proces zaustaviti i osujetiti! Naime, nomenklatura Evropske unije se "navikla" na činjenicu kako je ona neodoljivi atraktor za postsocijalističke zemlje, koje, kada ispune "uslove", stiču pravo da i one budu član EU. Tako je Unija znala samo za "proširenja" (6, 12, 15, 25, 27, 28 zemalja članica), a sada "doznaje" da su mogući i "egziti" (28-1 članica). A kad je riječ o uslovima i "otvaranju poglavlja", tu su svakakvi marifetluci na djelu. Mnoge zemlje su shvatile koliko je važno imati podršku SAD i prethodno se učlaniti u NATO, pa će se preko drugih uslova lakše preći (Bugarska, Rumunija). Za Tursku je članstvo *ad calendas Graecas*, a za Srbiju kada "normalizuje odnose sa Prištinom".

Kakvi su bilansi zajednice koja se danas zove Evropska unija, nakon 60 godina? Stvoreno je jedinstveno tržište od preko pola milijarde ljudi velike kupovne moći. Umjesto da zbog takve ekonomske snage bude i snažan pol svjetske političke moći, ona je produžena (poslušna) ruka geoplitičkih interesa Sjedinjenih Američkih Država, čak i onda kada je to u direktnoj suprotnosti sa njenin autentičnim interesima (sankcije Rusiji i konfrontacija sa Rusijom, izbjeglička kriza i njeno prevaljivanje na zemlje EU i dr.). Poslije Drugog svjetskog rata u Zapadnoj Njemačkoj se afirmisao kao uspješan model *socijalne tržišne privrede*, koji se širio i na druge zemlje. U Francuskoj su se praktikovale metode *indikativnog planiranja*, a u Švedskoj *država blagostanja* ("švedski socijalizam"). Na žalost, sve te autentične evropske tekovine, koje su bile izraz specifičnosti identiteta evropskih naroda,povlače se pod naletom američke *neoliberalne paradigme*. Evropska unija se postepeno rastaje od autentičnih *evropskih vrijednosti*, a sve više ih zamjenjuje vrijednostima američkog načina života (individualizam; širenje logike tržišta i na oblasti kulture, obrazovanja, zdravstva; sveopšta privatizacija i deregulacija; liberalizacija tržišta rada; dominacija finansijskog kapitala i dr.). Afirmacija suvereniteta i identita evropskih naroda kroz Evropsku uniju sve se teže ostvaruje. Nadnacionalna briselska birokratija, koja se ne regrutuje kroz demokratsku proceduru u zemljama članicama, postaje otuđena i privilegovana sila preko koje SAD realizuju svoje interese. Njen eksponencijalni rast prati i hiperprodukcia zakona, propisa, uredbi i akata, čiji se obim i broj više ne može pratiti.

Evropska unija se u cjelini teško oporavlja nakon krize 2008. godine, a posebno neke njene članice (Grčka, ali i Španija, Italija. . .). Grčka je, tako, podvrgnuta pravom "finansijskom genocidu": interesi njemačkih i francuskih banaka su prioritet u odnosu na sudbinu grčkog naroda. Nema otpisa dugova, nema nove tranše kredita dok se ne prihvate ultimatumi. Njemačka je, pak, zadovoljna pozicijom najuticajnije članice Evropske unije. Njoj ovakva Unija odgovara. Spremna je i da prihvati veliki broj imigranata, ali i da vrši pritisak da to čine i druge članice prema dodijeljenim "kvotama". No, tome se odlučno opiru zemlje "višegradske grupe"(Poljska, Češka, Mađarska, Slovačka), koje postepeno shvataju koliko su izgubile migracijom svoje visokokvalifikovane radne snage u razvijene zemlje Evropske unije. Na tu jednostranu korist od migracije radne snage unutar Evropske unije ukazuje i Međunarodni monetarni fond, a američki profesor Aron Klozet je izričit: 12 članica EU, pridruženih 2004. ostvarile bi bolju međusobnu saradnju da se nijesu integrisale u Evropsku uniju. (*Politika*,22. 04. 2017,s. 2). Koliko je nezadovoljstvo stanjem u Evropskoj uniji govori i sledeći stav austrijskog kancelara Kristijana Kerna: "Potrebna nam je Evropa u kojoj bi ljudi imali osećaj da su oni i njihovi interesi u središtu pažnje, a ne Evropa bilansa, profita. "(*Politika* ,29. 03. 2017,s. 3).

Umjesto da integrisana Evropa omogući brži razvoj svake od evropskih zemalja, da su zemlje ravnopravne i da, afirmišući sopstvene identitete doprinose ukupnim evropskim vrijednostima, u Evropskoj uniji je uspostavljena dominacija jedne zemlje, Njemačke, a preko nadnacionalne briselske birokratije i NATO pakta se promovišu globalni američki interesi. Budući da u takvoj Evropskoj uniji Njemačka ima privilegovan položaj, njoj odgovara dalji razvoj EU kao "Evrope sa više brzina". Ali to nije u interesu manje razvijenih članica, a pogotovu onih koje ne vide načine da prevladaju duboku krizu u kojoj se nalaze. Otuda se i javlja evroskepticizam, koji se manifestuje kroz uspon partija političke desnice u nizu evropskih zemalja, koje u svojim programima imaju stvove o referendumskom izjašnjavanju oko daljeg ostanka zemlje u ovakvoj Evropskoj uniji. U tom smislu se sa strepnjom za opstanak EU očekuje ovogodišnji ishod predsjedničkih izbora u Francuskoj i parlamentarnih izbora u Njemačkoj. Jer, jasno je da još jedan "egzit" Evropska unija ne bi preživjela.

Ako, tako, potencijal za radikalno reformisanje Evropske unije na vidiku, onda je rešenje brojnih ekonomskih i socijalnih problema, produkovanih mehanizmima Evropske unije, u drugačijem uređenju Evrope. Umjesto Evropske unije, ***Evropa suverenih država.*** Takav oblik integrisanja evropskog kontinenta izložen je u obliku projekta pod nazivom *Ustanak evropskih naroda: politika i filozofija*, koncipiran od autora mlađe generacije intelektualaca: Dijega Fuzara (Italija) i Bogdane Koljević (Srbija). Dijalog koji su autori vodili na temu projekta mogao se pratiti preko beogradskog nedjeljnika *Pečat* za 2014. godinu, kroz osam brojeva (326-333). Autori su temeljno analizirali stanje u kome se nalazi Evropska unija, mehanizme njenog funkcionisanja i ostvarene rezultate. Njihov je zaključak da je današnja Evropska unija predstavlja izdaju Evrope i njenih vrijednosti. Identitet evropskih naroda, ljudska prava i slobode se, zato, mogu reafirmisati kroz novu integraciju evropskih naroda u obliku *Evrope suverenih država*. Budući da već duže vremena iznosim kritičke opaske na stav srpskih "reformatora" o tome da za Srbiju "Evropska unija nema alternativu", to sam u projektu Fuzaro-Koljević prepoznao argumentovaniju i bolje formulisanu podršku takvoj mojoj kritici. Naime, godinama zastupam stav da nas na putu ka Evropskoj uniji neće zadesiti, kako mnogi strahuju, velika nesreća ako se EU raspadne baš u trenutku kada smo trebali u nju da uđemo. Suprotno, imali bismo sreću da ne budemo članica Evropske unije, u društvu sa zemljama njenog perifernog kruga, gdje bi se nužno našli. Umjesto toga bili bismo jedna od suverenih i ravnopravnih evropskih država!

Ideju o stvaranju *Panevropske zajednice* istakao je još 1920. godine pripadnik "Mlade Bosne" (njenog intelektualnog krila), Dimitrije Mitrinović "jedan od najkontroverznijih ljudi intelektualne Evrope" (Dragić Kijuk,2011,s. 182). Njegova Panevropska zajednica bi se temeljila na *susretu civilizacija*. Ako raspad Evropske unije bude pretpostavka za ostvarenje Mitrinovićeve ideje, valjda ćemo onda shvatiti kakav je on bio vizionar, za razliku od onih naših samozvanih "vizionara" koji su lansirali parolu: "Evropska unija nema alternativu". Fuzaro i Koljević su izričiti: Alternativa Evropskoj uniji je Evropa, kao "odgovor na neoliberalni intervencionizam EU" (*Pečat*,327/2014,s. 46). Po njima, prava Evropa ima svoj *istočni deo* i *zapadni deo*: oni bi se susretali i uzajamno prožimali i obogaćivali u poretku Evrope suverenih država. Specifičnosti istorije, tradicije, kulture, jezika, religije, mitova. . . , tj. sve ono što su odlike *nacionalnog identiteta*, bilo bi očuvano i doprinosilo bi matrici *evropskih vrijednosti*. Raznovrsnost stvara bogatstvo, a ne unifikacija! I već čujem negodovanje: šta ćemo sa tehničkim progresom koji zahtijeva unifikaciju i standardizaciju? Imperative tehničkog progresa, svakako, ne treba prenebregavati, ali se ovdje kritikuje ona unifikacija koja je uslovljena, prvenstveno, supremacijom jedne zemlje i neravnopravnošću drugih zemalja.

Knjiga francuskog politikologa Dominika Mojsija *Geopolitika emocija*, objavljena na engleskom jeziku 2009. godine, koju autor definiše kao "pokušaj davanja emocionalnog određenja globalizacije"(Mojsi, 2012,s. 21), ističe značaj *emocija* u razumijevanju tokova istorije uopšte, pa, tako i tokova globalizacije. Tri su ključne emocije: *strah*, *nada* i *poniženje*. U geopolitičkom smislu "azijski svet danas uglavnom karakteriše nada, arapsko-islamski poniženje, dok je karakteristika zapadnog sveta - strah". (Mojsi,2012,s. 146). Za temu ovog rada je značjno predviđanje autora: "Ako je dvadeseti vek bio i "američki vek" i "vek ideologije", mislim da je gotovo izvesno da će dvadeset prvi vek biti "azijski vek" i "vek identiteta". (Mojsi,2012,s. 28). U skladu sa ovakvim predviđanje je i bila naša kritika globalizacije i ustrojstva Evropske unije, jer ne doprinose afirmaciji, već poništenju identiteta.

LITERATURA

1. Danilevski, Nikolaj J. (1994), *Rusija i Evropa*, Beograd: Službeni glasnik SRJ
2. Dragić Kijuk, Predrag R. (2011), *Hrišćanstvo bez Hrista*, Beograd: Raška škola
3. Erhard, Ljudvig (2001), *Blagosostojanie dlja vseh*, Moskva: Delo
4. Fukuyama, Frencis (1993), *Kraj istorije i poslednji čovek*, Ekonomika, br. 3
5. Fuzaro, Dijego - Koljević, Bogdana (2014), *Ustanak evropskih naroda: politika i filozofija* (projekat), nedeljnik "Pečat", br. 326-333
6. Kornai, Janoš (2000), *Socialističeskaja sistema. Političeskaja ekonomija kommunizma*, Moskva
7. Mojsi, Dominik (2012), *Geopolitika emocija*, Beograd: Clio
8. Schumpeter, Joseph A. (1975), *Povijest ekonomske analize*, Zagreb: Informator
9. Vujić, Tanja (2017), *Si Dinping: Vreme je za novi medunarodni poredak*, Politika, 18. 01

Petar Đukić[1]

EKONOMSKI NACIONALIZAM - INSTITUCIONALNA I STVARNA GLOBALIZACIJA*

Apstrakt

Mnoštvo izazova potresaju današnji svet. Jedan od njih je kontroverza oko međunarodne integracije ili dezintegracije, posledica globalizma *versus* pretećeg izolacionizma. I jedna i druga kategorija, kao i procesi koje one označavaju, mada logički međusobno suprotstavljene, istovremeno su komplementarne, dugoročno-protivrečne, istorijski, tehnološki i kulturno uslovljene.

Prirodna posledica tehničkog napretka je sažimanje planetarnih procesa i objedinjavanje prostora na ekonomskom i kulturnom planu. Globalizacija ima višestruke uzroke i korene u ekonomiji, ali pre svega u traganju za povoljnijim uslovima za život. Nema mnogo načina da se ona spreči. Ipak, povremene akcije protekcionizma i izolacionizma kao da su normalna posledica protivrečnosti između lokalnih i globalnih ekonomskih tokova, formi i kultura. U okolnostima globalnog sažimanja i pri dinamičnom rastu svetske ekonomije, strukturne promene su više nego izvesne i prihvatljive bez težih međunarodnih sukoba i konflikata.

Međutim, raspoloživost prirodnih resursa, posebno energenata, vode, obradivog zemljišta pa i prostora uopše, nameće stalna preispitivanja aktuelne strukture, kao i zatečene raspodele među nacijama regionima, kontinentima... To može da bude ogroman izazov za akcije "zaštite" sopstvenih ili zaposedanja tuđih resursa u svetu novih dimenzija. Odgoman je problem populacione eksplozije i stradanja ljudi usled prenaseljnosti određenog prostora. Transfer novih tehnologija pod povoljnim uslovima, kao i interakcija i sažimanje kultura, podizanje kvaliteta obrazovanja, naročito onog koje se tiče održivog razvoja - samo su neke od mogućnosti prevencije ogromnih šteta koje mogu nastati usled širenja izolacionizma i pretekcionizma.

Ključne reči: *tehnološka i politička globalizacija, izolacionizam i protekcionizam, klimatske promene, raspodela rasursa, strukturne promena, stvarni i formalni izolacionizam*

ECONOMIC NATIONALISM - INSTITUTIONAL AND REAL GLOBALIZATION

Abstract

Today's world faces many challenges. One of them is the controversy over the international integration or disintegration. Both processes are affected by long-term, historical, technological and cultural conditions. The natural consequence of the technical progress is the compression of planetary processes and the integration of space in the economic and cultural spheres. Globalization has multiple roots in the economy, in the search for more favorable life conditions. There are not many ways to prevent it.

However, the occasional actions of protectionism and isolationism appear to be a normal consequence of contradictions between local and global economic trends, forms and cultures. In the circumstances of

[1] Redovni profesor Tehnološko-metalurškog fakulteta, Univerzitet u Beogradu

* Ovaj rad raden je u okviru projekta "Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske tokove u svetlu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja", evidencioni broj 179038, koji finansira Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

global compression and the dynamic growth of the world economy, structural changes are more than certain and acceptable without serious international conflicts.

However, the availability of natural recourses, especially energy and water recourses, as well as arable land and space in general, imposes a constant review of the current structure, as well as the existing allocation among the nations, regions and continents. This can be a huge challenge for the actions of "protection" of very own or occupation or foreign resources in the world of new dimensions. There is an enormous problem of population explosion and human suffering caused by the overpopulation of a certain area. The transfer of new technologies under favorable conditions, as well as interaction and compression of cultures, the improvement of the quality of education, especially the one concerning sustainable development - these are just some of the possibilities for the prevention of massive damage that may arise from the spread of isolationism and protectionism.

Key words and phrases: *technological and political globalization, isolationism and protectionism, climate change, resource allocation, structural changes, real and formal isolationism*

UVODNE NAPOMENE

Već više stotina godina, ako ne i milenijumima, poznata je praksa ekonomskog nacionalizma. Kada je Marko Porcije Katon Stariji, nazvan popularno i "Cenzor", u poznom dobu svog političkog delovanja (nakon 153. godine p.n.e.) sve svoje govore u rimskom Senatu završavao rečenicom: "Uostalom, Kartaginu treba razoriti", uglavnom je imao na umu ekonomske posledice višedecenijskih punskih ratova. Kao tradicionalista i konzervativac, borio se za povratak predačkih vrednosti rimskog naroda, a protiv grčkih i drugih stranih kulturnih uticaja, koji su za neke druge autoritete tog doba bili poželjni. Suštinski posmatrano Katon je bio predstavnik moralno dosledne filozofije tradicionalizma i "nacionalne" autentičnosti[2], utoliko više ukoliko su odmicale promene obeležene interakcijama kultura i podstaknute trgovačkom i pomorskom konkurencijom u zapadnom Sredozemlju, kao i na evro-afričko-aziskom prostoru tog doba. Katon Stariji nije doživeo razaranje Kartagine (koju godinu kasnije to je ostvario mladi konzul Scipion Emiliano 147 godine p.n.e.), ali je zato Rim ovom akcijom ostvario dominaciju u svakom pogledu. Naime, Kartaginu je, između trebalog "trebalo razoriti" imajući u vidu rivalitet na moru i kopnu, kao i opasnosti koje su pretile Rimljanima od njihovog velikog neprijatelja iz Afrike, koji je ovladao delom Evrope. Rizici su bili ogromni, kako od velikih međusobnih sukoba, tako još više od preraspodele resursa. Narodi tog vremena: Rimljani, Kartaginjani, Persijanci, Egipćani, pokušavali su da ovladaju teritorijama, nametnu svoje zakone, veru, zaposednu žitnice i obezbede robovsku, radnu i vojničku snagu[3].

Ekonomska, pa i kulturna samodovoljnost velikih imperija predstavljala je nešto potpuno prihvatljivo za to doba, kao i san mnogih kasnijih imperija, ali je zato najveći rimski filozof Seneka nakon dva veka, veoma mudro pisao o interakciji kulturnih i vrednosnih načela, posebno onih koje Riljani preuzeimaju od Grka (Seneka 2009, str. 128).

---

[2] Katon je poznat i po tome što je zbog nemorala uspeo da iz Senata izbaci sedam senatora, kao i što je uspeo da se izglasaju zakoni o štednji, kojima su se privremeno " zabranjivalo nošenje skupih nakita, luksuzne odeće ili držanje elegantnih robova".

[3] Smatra se da je Kartagina jedno vreme bila najbogatiji grad sveta, a Fenikija je prema drevnim izvorima sve od VI do II veka p.n.e. bila dominanrtna u trgovini tekstilom, hranom, robovima, u zamenu za zlato, srebro, kalaj.., i u tom pogledu verovatno je imala strateške prednosti u odnosu na Rim, uništavajući konkurente u trgovini, tako da su joj trgovačku suprematiju priznavale sve okolne zemlje... http://www.medias.rs/stare-civilizacije-xiii-kartagina, pristup 5.IV 2017.

CILJ PROTEKCIONIZMA: IZOLACIONIZAM *VERSUS* GLOBALIZACIJA

Ekonomski nacionalizam je koncept razvoja ekonomije na bazi favorizacije domaćih ekonomskih potencijala. On može da potekne od bezazlene preporuke "kupujmo domaće", ali i da se pretvori u celovitu ekonomsku politiku protekcionizma, fiskalne, carinske i druge "zaštite" domaćih učesnika na tržištu, predstavnika kapitala ili rada, na osnovu različitih motiva, koji se u krajnjoj liniji ispostavljaju kao politički. To je razumljivo, s obzirom na činjenicu da je ekonomska politika jedna od javnih politika, ili pak grana politike kao neophodne delatnosti usaglašavanja zajedničkog interesa i donošenja odluka i mera u interesu zajednice. Sada se postavlja elementarno pitanje: Šta se sve konkretno može podrazumevati pod zajednicom? To verovatno, u različitom kontekstu može da obuhvati i čitav svet (globalna zajednicu naroda), preko nacionalne, regionalne ili lokalne, (na primer gradske zajednice, zajednice nekog ruralnog područja) pa sve do porodice. Izgleda da je zajednica sve, samo ne pojedinac, jer on nema sa kim da se usaglašava. A i to, ako uzmemo u obzir Aristotelovu definiciji po kojoj je čovek "politička životinja", nije ispravno. Očito je da je politika neizbežna aktivnost ljudi poput ekonomije, tehnnologije, kulture i zabave.

Politička ekonomija nastala je kao sistematizovana misao o društvenim aspektima privredne aktivnosti, već negde u XVII veku. Međutim, definicija nacionalnog sistema političke ekonomije pripada vremenu XIX veka. Tvorac tog koncepta Fridrih List je na veoma argumentovan način pokazao teorijski i empirijski u kojoj meri se razlikuju nacionalna i privatna ekonomija, razumevajući pod tim kategorijama na izvestan način iste pojmove koje Smit pre osamdeset godina, naziva političkom ekonomijom (ekonomijom društva) i ekonomijom porodice. I jedan i drugi su nas uverili da ono što je u interesu pojedinca ne mora biti u interesu zajednice. Razlika je u tome što nastavljači škole Adama Smita (tzv. liberali) polaze od njegove teze da ono što je korisno za pojedinačnog privrednika, teško može biti nekorisno za društvo. Na drugoj strani, List argumentovano navodi da društvo, odnosno nacija nije isto što i porodica, pa niti nekoliko porodica, navodeći posebne interese bezbednosti, oporezivanja, javnih dobara i mnoštvo drugih koji bi se danas ubrajali u širi pojam tržišne greške (List 1841). Razliku koja se satoji u tretmanu nacionalnog interesa i državnog uticaja na međunarodne ekonomske tokove, međutim, ne bi trebalo shvatiti kao razliku oko fundamentalne uloge tržišta. Protekcionizam i "ekonomski nacionalizam" Fridriha Lista, pohodi ovaj svet i dan-danas u različitim istorijskim momentima i naročito u kriznim situacijama.

Na fundamentalne teorijske stavove o među-uslovljenosti individualnog i opšteg ekonomskog interesa, čini se prilično intenzivno "nakalemila" se odjednom hipoteka globalizacije. Ovaj termin prihvaćen je krajem XX veka širom sveta i u svim društvenim naukama, kako od strane tzv. globalista i hiperglobalista (Keniči Omae, Džon Naisbit) tako i od strane tzv. tehnoloških globalista, ali isto tako i od manje ili više doslenih, ili čak ekstremnih antiglobalista. U svakom slučaju, globalizacija ne ostavlja nikog ravnodušnim ili spokojnim. I dok u socijalnoj, ekonomskoj i kulturološkoj literaturi širom sveta sve vrvi od "globalizacije", veoma mali deo teorijskih naslova posvećen je izolacionizmu, koji smo i u ovom radu tretirali kao izveden pojam. Tako na primer u veoma sveobuhvatnom *Rečniku globalizacije*, Wunderlich Jens-Uwe, Warrier Meera (2009), pored svih termina koji se odnose na kategorije svetskog tržišta rada, kapitala i prirodnih resursa, ekoloških fenomena, kulturoloških termina, nigde nema pojma "izolacionizam". Kao da je ovaj pojam rezervisan za pojedine, sporadične društvene pojave koji ne zavređuju ozbiljniji teorijski tretman. Međutim, u delu politikološke i ekonomske literature, kategorija izolacionizma se razmatra na primerima najčašće (dela) istorije tri-četiri zemlje - Albanija, Severna Koreja, Burma (Turku, 2009).

NACIONALNI INTERES I EKONOMSKA POLITIKA ZAŠTITE

Ako politika, kao veština mogućeg i zaštita opšteg interesa (na kome insistira List) ima smisla već među dva ili više članova grupe, ili učesnika neke zajedničke akcije, onda je sledeći primer za žitelje Srbije, u sadašnjem momentu više nego očigledan. U momentu nastanka ovog teksta, spontano formirana grupa studenata i drugih uglavnom mladih ljudi, u mnogim gradovima Srbije okuplja se svake večeri, protestvujući "protiv diktature" i tražeći od države da ispuni odgovarajuće, već usaglašene uslove[4]. Iako se učesnici akcije distanciraju od toga da je protest politički, potpuno je jasno da bar u prethodno definisanom poimanju, on ima politički karakter, ako ništa drugo, ono zbog toga što stalno zahteva nekakva usaglašavanja. Protesti su sastavni deo "demokratske kulture i načina vladanja", kažu predstavnici vlasti, ali podvlače da su takve "manjinske akcije", samim tim što dovode u pitanje legitimitet proteklih izbora, proceduralno "čistih kao suza" u stvari "diktatura neke druge", nasilničke ili prevratničke Srbije. Sa druge strane, ona većinska, mirna i radna Srbija, po njihovom objašnjenju, nastoji da čuva institucije i stabilnost sistema, posebno ekonomiju i postignute reformske rezultate.

Određene broj radnika istovremeno sa studentima, pojavio se na ulicama tražeći isplate zaostalih zarada, kao i spašavanja giganata kao što su IMT ili Goša - fabrika šinskih vozila. Razume se da je protekcionizam prisutan i u njihovim zahtevima, kao uostalom i u ideologiji trenutne strukture vlasti u Srbiji koja se "zacemantirala" nakon 2012. godine, uglavnom na tezi da Srbiji donosi, stabilnost, međunarodni ugled, liderstvo u regionu, ekonomske reforme i oporavak. Sve to podseća na mnogo puta viđene nastupe političkih ličnosti koje nude svoje programe, ciljeve i stavove u toku i nakon izbora, nudeći mnogim društvanim grupama *zaštitu.* Ta zaštita, da li zvanično protekcionizam ili ne, ogleda se u mnoštvu domena, od zaštite slobode i bezbednog života, do zaštite standarda ili radnih mesta, kao i zaštite mira i prosperiteta, socijalne zaštite tranzicionih i drugih gubitnika, pa sve do zaštite i sigurnosti investicija i investirora. Zaštita je, razume se, politički najefikasnija ukoliko ima i finansijsku dimenziju, ili bar ukoliko nudi uslove koji mogu da donesu finansijsku korist. U tom smislu, najefikasnija zaštita investitorima (u nas se najčešće sa indignacijom podvlači ono "stranim") može da bude fiskalna pomoć, koja podrazumeva isplate iz budžeta do 10 000 evara po zaposlenom, okoliko se investitor odluči da zaposli bilo koga.

Da li je to nacionalizam ili protekcionizam? Ispada da je stvar protivrečna. Oni koji podvlače rizik da se sranim poslodavcima isplaćuje budžetska pomoć za finansiranje troškova rada (po tome, rad ih bar dve ipo godine uopšte ne košta) zabrinuti su za to što se na taj način generiše višak dobiti (odnosno ekstra profit) kompanijama koje ga iznose iz zemlje. Na stranu da li se to može uzeti zdravo za gotovo, postavlja se pitanje da li finansijska podrška domaćih poslodavaca, za otvorena radna mesta ili preko razvojnih kredita, podrazumeba blokadu njihovih investicija, u inostranstvu, sa ciljem da se spreči iznošenje njihovog profita iz zemlja? Sve u svemu, politička zaštita nacionalnih finansijskih resursa zemlje, sa ciljem da se ograniči njihovo raspolaganje u tržišnoj ekonomiji i mirnodopskim uslovima, nema mnogo smisla.

TEHNOLOGIJA I PROTEKCIONIZAM

Suština tretiranog ekonomskog nacionalizma leži u pokušaju da se razvoj domaće ekonomije zasniva na njenoj "zaštiti", poput politike protekcionizma i ekonomskog patriotizma.

[4] Protesti su počeli posle predsedničkih izbora u Srbiji , odnosno 3 aprila 2017. Imaju za cilj smenu čelnika Republičke izborne komisije, Radio-televizije Srbije, Skupštine Srbije, pa i novoizabranog predsednika. Naime, prema učesnicima protesta, mnoštvo detalja govore o neregularnosti izbora i o diktatorskom karakteru vlasti u Srbiji.

U tom smislu politika zaštite poznata je teorijski i pratično. Ona proističe iz ideologije zaštite sopstvenih nacionalnih ili supranacionalnih interesa. Listova doktrina je patentirana u Nemačkoj radi zaštite mlade i nedovoljne nacionalne industrije u nastajanju. Ni Listu, niti kasnijim zagovornicima ekonomskog nacionalizma i protekcionizma verovatno ni na pamet nije palo šta sve iza toga ideološki može da nastane. Rekcije drugih nacionalih ekonomskih politika u različitim istorijskim perodima naročito XX veka pokazuju da se zahtevi posebnog tretmana i zaštite, po pravilu umnožavaju među različitim akterima, pripadnicima užih ekonomskih celina, kao i integracija po raznim osnovama, a sve to je po pravilu praćeno gubicima velikih razmera. Tehnologija je najvažniji faktor integracija i međuuslovljavanja. Nastaje pre svaga kao zanat i praksa koja donosi raskidanje okova, tradicionalizma i izolacije. Nove tehnologije podstiču preduzetništvo, konkurencija i otvorenost, koja je po sebi podsticajna, čak i prema zakonima fizike i biologije.

Izolacionizam spada u mere i strategije koje se primenjuju u pandemijama, radi zaštite od araznih bolesti. U tom smislu, sve se može posmatrati i kao zaraza, bilo kao stanje koje nekom donosi dobrobit ili ono što je po sebi na dugi rok loše. Naime, mnogi društveni, kulturni i istorijski procesi, posebno u ekonomskom smislu, različito deluju na kratak i dugi rok. Tako na primer, ako se u mnoštvu zatekne neko sa skromnim mogućnostima ili znanjima, takav kontakt ga može lišiti mogućnosti posedovanja ili konkurentnosti, ali treba imati u vidu da su u tom slučaju interakcije najbolja garancija da će jedinka, čovek, porodica ili nacija napredovati prezimajući odgovarajuće modele ponašanja. Ekonomsko-tehnološki uticaji i ponašanje ljudi povezani su sistemom "spojenih sudova", pa su kao takvi u literaturi prepoznati pod kategorijom " prelivanje tehnologija" (Goodstain 2009, Goleman 2010, Đukić, Đukanović 2015).

MULTIKULTURALIZAM I EKONOMIJA

Teško je danas definisati kako nacionalnu kulturu, tako i nacionalizam, odnosno multikulturalizam. Bez obzira na ogromne nepoznanice i relativno brze promene u socijalo-ekonomskoj i kulturnoj sferi, koje obuhvataju pojam nacionalno i multinacionalno, nema sumnje da su najčešće povezane sa ekonomskom dimenzijom promena. Ekonomske promene u dugom roku, plod su promena u tehnologiji, ali se ostvaruju, veoma često nasilno vojnom ekspanzijom, osvajačkim ratovima, ili ekonomskim prodorima koji se vezuju za ovladavanje tzržištima, kao i proširivanje ekonomskog uticaja uopšte. Ovaj drugi način više manje podrazumeva stalna preispitivanja dobrih i loših strana otvaranja (*versus* izolacija) odnosno, vaganje ciljeva i interesa poltike otvorene ekonomije ili ekonomskog protekcionizma i nacionalizma. U sociološkoj ili kulturološkoj litertaturi preovlađuje pristup koji u prvi plan ističe socijalne dobrobiti otvaranja (Devetak, 2016), ali i istorijsku dimenziju ksenofobije, antiislamizma, nacionalizma, ksenofobije, netolerancije i kulturne isključivosti (Pavlović 2016, str. 98 - 109). Nasuprot težnji da se multikuluralizam potisne kategorijom interkulturalizma koji naginje ka mešanju kultura, zvanično u EU još uvek dominira kategorija multikulturalizma sa mnogo više argumenata *pro* nego *contra* (Lošonc 2016, str. 70).

Uobičajene su predstave o tome da autoritarnost, ksenofobija, nacionalna isključivost i netrpeljivost vode ka diskriminaciji i urušavaju institucije. Zvaničnne institucije koje potiču iz modernog prava, kulture i tržišne ekonomije, ostaju na tragu multikulturalizma, poštovanja razlika, tolerancije i zaštite manjina u svakom pogledu. Međutim, sve to često dolazi u pitanje usled praktičnih uslova za ostvarivanje ovih principa (nedovoljni resursi, naročito finansijska sredstva, slaba politička podrška, populizam) kao i usled skrivenih političkih aspiracija, loše prakse i "prizivanja prošlosti". Krizni momenti podstiču preispitivanja i redefinicije sprovođenja ovih institucionalnih principa u praksi.

IZOLACIONIZAM KAO NOVA GLOBALNA PRETNJA ILI "BOLEST"

Nije sigurno šta će se dešavati na globalnoh ekonomsko-političkoj sceni u sledećim decenijama. Toliko mnogo nadolazećih pretnji, od terorizma i sve glasnijeg "zveckanja oružjem", novih konfrontacija i sukoba oko geostrateških interesa i političkog uticaja (Ukrajina, Sirija, Balkan) pa akcije u vezi sa klimatskim promenama, razdiru projakat globalne saradnje protiv najvećih pošasti današnjice. Strategije velikih igrača na svetskoj političkoj sceni danas, čini se u sve većoj meri oblikuju sve složeniju globalnu ekonomsko-političu stvarnpost. Sve više faktora te složenosti i neizvesnosti su produkt posebno sledećih činjenica:

- *demografske protivrečnosti.* Tu spadaju relativna prenaseljenost Planete ili bar onih njenih delova u kojima živi svet visokog standarda: Evropa, Japan, Severna Amerika; kao i pojedinih delova Planete sa izrazito visokim prirodnim priraštajem.

- *rast nejednakosti* , u sveti novih dimenzija koja postaje preteća okolnost za globalnu toleranciju, socijalnu kooperaciju i mir.

- *klimatske promene,* koje sve izrazitije pogađaju globalnu ekonomiju, kao i posebne regione, i po pravilu u većoj meri ugrožavaju siromašni deo sveta

- *terorizam* i politički ekstremizam kao odgovor

- *rast migracija* u svetu koje su podstaknute svim prethodnim faktorima.

- *porast rizika* svih vrsta od kojih posebno rizika od nedostaka vode, plodnog zemljišta, a time i hrane, kao i kvlitetnih energenata (prirodni gas i nafta).

Reakcije na ove izazove mogu biti veoma različite. Međunarodni, često i globalni intervencionizam, u smislu "popravljanja stvari" u žarištima kriza širom sveta, može da bude prva reakcija ili čak kao strategija velikih globalnih igrača kao što su SAD, deo EU, Rusija, u narednom periodu Kina, Indija... Međutim, u istom kontekstu veoma je moguć i suprotni pristup - izolacionizam od eksternih uticaja, koji nikada do sada nije uspeo, ali se s vremena na vreme reaktuelizuje. Tako, na primer, ukoliko je u fokusu politike uticaj migranata i stranih radnika na tržište radne snage, uključujući i sivu ekonomiju, oko izolacionističkih ciljeva mogu se složiti populistički političari, deo radništva i mnogi sindikati, koji bi da isključe deo međunarodne konkurencije radne snage. Tu se automatski nadovezuju problemi diskriminacije stranih poslodavaca, nosilaca ideja, predstavnika drugih kultura, upotrebe jezika i pripadnika različitih religija.

Ovako nešto ne treba da čudi. Bilo je itekako prisutno u svetu naročito između dva svetska rata, ne samo kroz fašizam i nacizam već i kroz antisemitizam, prisutan u mnogim zemljama sveta, pa i u kraljevini Jugolaviji. Istraživanja pokazuju uverljivo da su ksenofobija, anti-romska i anti manjinska politika i osećaji prisutni i danas manje-više u celom regionu Jugoistočne Evrope kome pripadamo. Uostalom, to kao da je odraz rastuće ksenofobije, diskriminicije i nasilja u Evropi uopšte (Devetak, 2016). Ekonomska kriza i migracije podstiču izolacionizam, kao što dovode i do ksenofobije.[5] Dublja analiza se pokazuje da se nakon eskalacije islamskog ekstremizma i plime migracija iz Afrike i Azije prema zapadnoevropsmim zemljama, naročito posle 2015. svuda oseća islamofobija, romofobija, kao i porast tradicionalne netolerancije prema manjinskim verskim i etničkim zajednicama, Izolacionizam se, uprkos svemu, bar teorijski nikad nije shvatao kao razvojno prihvatljiva strategija, čak ni da bi se preporučila zemljama i nacijama u cilju izbegavanja rata. Literatura o izolacionizmu beleži da je Trocki

[5] U vreme dovršetka ovog teksta gradonačelnik Šida otvoreno na televiziji izjavljuje da je smeštaj oko 500 migranata u centru Šida neodrživ i opasan, usled porasta rizika svih vrsta, aludirajući na porast kriminala. Ne ulazeći u verodostojnosrt tih ocena, moglo bi se reći da će ovakav pristup voditi eskalacijei ksenofobije i zatvaranja velikog dela stanovništva u nacionalni okvir razmišljanja i ponašanja, i ka povratku nacionalnih ideologija i uskogrudosti.

svojevremeno govorio da, "ako se vi ne bavite ozbiljno ratom, on će se baviti vama". Analiza izolacionističke prakse odabranih zemalja pokazala je neodrživost takve politike i štetnost modela ponašanja i razvoja (Turku, 2009). Velike zemlje poput nekadašnje Kine, Sovjetskog Saveza..., imale su u opciji razvojnu strategiju koja bi obezbedila unutrašnju ekonomsku strukturu i relativnu nezavisnost od ostatka sveta, ali su relativno brzo od nje odustale. U ovim zemljama i danas je moguće proizvesti sve što jednom narodu potrebno, ali se to zapravo ne isplati, ako ništa drugo, ono zbog učinaka davnašnjih teorijskih nalaza A. Smita o prednosti spoljne trgovini i Dadida Rikarda o komparataivnim prednostima. Izolacionizma je uglavnom nastajao iz političkih ili ideoloških pobuda. "Čistota" sistema vrednosti, uspostavljenih socijalnim inženjeringom, samo je drugo lice za zaštitu sistema uspostavljenih odnosa moći, koje veoma često narušavaju strani uticaji, "nepotrebne" informacije i mešanje kultura. Pri tome ne treba zaboraviti da je čistota "prirodnog" liberalnog sistema i njegovih tradicionalnih vrednosti, često na sličan način tretirana kao jedan cilj po sebi koji je neophodno zaštititi distanciranjem od uticaja bilo kojih vrednosti i uticaja sa strane. Mnoge od ovih tradicionalnih liberalnih vrednosti, ustvari se pretvaraju u svoju suprotnost u varijanti "teorija zavere" poput onih koji dovode u pitanje sve što modifikuje brak, porodicu, privatnu svojinu, veru, kontrolu novca i td. (Eperson 2006). Sasvim je svejedno da li se kao faktori uzurpacije tradicije i konzervativnog poretka na optuženičku klupu stavljaju organizacije Masona (Iluminata), Trilateralna komisija ili pak, apstraktni "zapad", tzv. "sorošovci" u delu populacije u današnjoj Srbiji i okolnim zemljama.

RIZICI MIGRACIJA I EKONOMSKI IZOLACIONIZAM

Migracije su oduvek pratile svet, ali su eksplodirale sa pojavom četvrte tehnološke revolucije vezane za komunikacije. Broj migranata u poslednjoj deceniji XX veka, rastao je po godišnjoj stopi od 2,2%, a posle toga, stopa se podigla na dvostruko viši nivo, tako da je već 2013. u svetu živelo oko 3,2% migranata. Stopa rasta migracija i stopa migracija je daleko viša od stope prirodnog priraštaja. Tome doprinose sve veće nejednakosti nejednakosti. Migranti definitivno reflektuju na život u oblastima obilnijih resursa i boljih prilika za život (Đukić, 2016). Migracije su u izvesnom smislu i neformalni oblik globalne preraspodele dohotka.

Međutim, stopa željenih migracija daleko viša i da ona raste sa porastom ograničenja. Galupovo istraživanja iz 2008. pokazuje da su potencijalni migranti oko 10% svetske populacije ili 13% odraslih. Migranti pri tome ne mogu nikada računati na jednak tretman sa državljanima razvijenijih zemalja u koje se zapućuju, čak ne ni u sledećoj generaciji. Manja ili veća diskriminicija migranata je očekivana i predstavlja manji trošak u odnosu na dobitak koji oni ostvaruju promenom radnog i životnog prostora, i potencijalno ostvarenog dohotka. Pri tome su relavantna istraživanja pokazala da od globalizacije, spoljne trgovine i međunarodne razmene veće koristi imaju velike ekonomije, ali i da se razmak između najrazvijenijih i manje razvijenih smanjuje. Pri tome ostaje problem "premije državljanstva", odnosno zakonitosti da ekonomski položaj pojedinca u sve većoj meri određuju mesto i država u kojoj je rođen, a ne toliko obrazovanje i lične sposobnosti (Milanović 2016, str. 109). Ono što najviše zabrinjava u vezi sa migracijama, su reakcije i promene tzv. migranstske politike koje se odvijaju vaninstitucionalno, kroz praksu pojedinih zemalja kao što su zemlje sa rubnog prostora EU, okrenute Balkanu. Verovatno najpoznatiji zid u XX veku bio je onaj Berlinski, a istorijski onaj Kineski koji, iako odbrambeni, nije sprečio Mongole da relativno lako ovladaju velikim kineskim carstvom. Podizanje međunarodnih zidova, danas uglavnom ima ulogu u sprečavanju ilegalnih i prekomernih migracija. Tako je i Tramp pri dolasku na vlast krenuo u projekat uspravljanja zida između SAD i Meksika, dugog oko hiljadu km.

U literaturi stvar stoji malo drugačije. Amerikanci su mnogo puta analizirali i svojevremeno preporučivani model tzv. Monroove strategije izolacionizma i neintervencije koja je logički trebalo da znači niže rashode, veću proizvodnju i zaposlenost, u zemlji sa krilaticom Amerika - Amerikancima" (Nordlinger A Eric (1995). Taj izolacionizam 20-tih godina XX veka nikad nije shvatan kao kulturni, ekonommski ili tehnološki, već samo kao princip okretanja fokusa ka sebi i politike nemešanja. Međutim, najveći deo njihovih kasnijih i današnjih nalaza govori da su interakcija i sažimanje, odnosno uticaj na globalnu političku scenu doneo Americi mnoštvo prednosti, i pokazao da se ni jedna prognoza o prestizanju Amerika od strane Sovjetskog Saveza, Japana, Kine itd. do sada nije ostvarila, kao i da SAD jedino mogu napred odbacujući politiku izolacionizma (Stephens, 2014). Uprkos tome, autor smatra da je izolacionizam nova globalna bolest koja ima tendenciju da se širi. Tako je bilo u vreme objavljivanja citirane knjige. Međutim, samo par godina kasnije, pomenuti ekstravagantni ekstremni desničar Donald Tramp, (još zvanično ne i izolacionista), postao je novi predsednik SAD. Holanđani su većim izlaskom na izbore izbegli instaliranje na vlasti izrazito desničarske, ksenofobične strukture na vlasti. U Francuskoj, delom i u Nemačkoj ozbiljno jačaju ksenofobične desne partije i političke snage i kulture. Sa druge strane , male zemlje,međunarodno nepriznatih ekonomsko-političkih teritorija i ekonomskih celina u okviru regiona, pokušavaju da ostvare koristi od ekonomske integracije odnosno stvaranja carinske unije. Poslednji proimeri su funkcionisanje CEFTA ili samit premijera balkanskih zemalja koji je bio na dnevnom redu početkom aprila 2017. u Mostaru. Premijer su predložili stvaranje carinske unije, ali je ovaj predlog je već sledećih dana doživeo odbijanje najmanje i najsiromašnije balkanske ekonomsko-političke celine - Kosova[6].

To međutim, nije opšti obrazac. Mnoge političke snage ekstremne desnice, nativizma ili klerikalizma pripremaju svoj marš ka političkom vrhu. Plutokratija i populizam sa svoje strane podstiču ove ideologije, koje se šire posebno među nemoćnima. To je, između ostalog rezultat analize razvoja stanja globalne nejednakosti (Milanović 2016, str. 118). Nad današnjim svetom novih dimenzija i novih oblika krize, koje su eskalirale početkom druge decenije III milenijuma, nadvile su se nove opasnosti među kojima posebno eksplozija migracija sa jedne strane, kao i zidovi i izolacionizam sa druge. Mada iako današnji svet prema eskalaciji protivrečnosti prilično podseća na onaj iz tridesetih godina XX veka, mnogo je više faktora koji bi mogli da zaustave globalnu katastrofu, bilo onu vojno-političku ili ekološku. To su pre svega opšti nivo znanja, umreženost ljudi i institucija, novi oblici komunikacije i uticaj civilnog društva. Sve naravno, zahteva daleko više dobre koordinacije i posvećenosti merama produktivne globalizacije i multikuturne zajednicu naroda.

LITERATURA

1. Devetak Stevo (2016) "The Vanishing of Multiculturalism is ruininig the Pillars on which the Europiean Union bas been Built up", u zborniku *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*, Srpska akademija nauka i umentnosti i Institut društvenih nauka, Beograd (str. 21- 50)
2. Đukić Petar, Đukanović Slaviša (2015), *Održivi razvoj- ekonomsko ekološki izazovi*, Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beograd, Beograd

[6] Premijer Kosova Isa Mustafa, na svom fejsbuk profilu napisao je da " Ideja o bilo kakvoj carinskoj uniji ili zajedničkom tržištu nije pogodna jer vraća u javnost reminisencije prošlosti, koje nisu u interesu svih zemalja" (štampa : Vesti N1 http://rs.n1info.com/a240233/Vesti/Vesti/Mustafa-Kosovo-protiv-zajednickog-trzista-na-Balkanu.html

3. Đukić Petar (2016), "Seobe i resursi - rizici i održivost", u tematskom zborniku radova *Seobe i razvoj*, (Ur. odbor: Veselin Vukotić, Danilo Šuković, Mirjana Rašević, Slobodan Maksimović, Vladimir Goati), Institut društvenih nauka Beograd (str 77- 86).
4. Eperson Ralf (1996), *Nevidljiva ruka - uvod u teoriju zavere*, Kupola, Smederevo
5. Friedrich List (1841), *The National System of Political Economy*, Chapter XIV: Private Economy and National Economy, https://www.stormfront.org/forum/t790427/
6. Goleman Dejvid (2010) *Ekološka inteligencija*, Geopolitika, Beograd
7. Kull, Steven; Destler, I. M. (2009), *Misreading the Public: The Myth of a New Isolationism*, Brookings Institution Press, *Washington, D.C.*
8. Lošonc Alpar (2016) "Pritisnuti multikulturalizam, zbornik Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona", Srpska akademija nauka i umentnosti i Institut društvenih nauka Beograd (str. 65 - 95)
9. Milanović Branko (2016), *Globalne nejednakosti*, Akademska knjiga, Novi Sad
10. Nordlinger A Eric (1995), *Isolationism Reconfigured*, Princeton University Press, Institution
11. Pavlović Vukašin (2016) "Multitukturalizam između globalzacije i nacionalne države", u zborniku *Stanje i perspektive multikulturaliyma u Srbiji i državama regiona*, Srpska akademija nauka i umentnosti i Institut društvenih nauka, Beograd (str. 97- 110)
12. Seneka Lucije Enej (2009), *Pisma Luciliju*, Dereta, Beograd
13. Stephens Bet (2014) *Americana in Retreat: The New Isolationism and the Coming Global Disorder*, *The Penguin Group, New York*
14. Turku Helga (2009) *Isolationist States in an Interdependent World*, Mixed Sources, Ltd Internationals, Rostow, Cornwal, Ashgate Publishing Company, Farnham, England; Burlington, USA
15. Wunderlich Jens-Uwe, Warrier Meera (2009), *A Dictionary of Globalization*, Routledge, London, UK and New York USA

*Branislava Bujišić**

DEGLOBALIZACIJA - NOVA PARADIGMA?

Apstrakt

Kad je pre 15 godina Valden Belo (Walden Bello), poznati filipinski teoretičar i profesor na Berkliju, objavio knjigu *„Deglobalization, ideas for a new world economy"*, stručna javnost je u iznetim stavovima videli pre svega subjektivno viđenje jednog bivšeg člana komunističke partije Filipina, poštovaoca Uga Čaveza i levičarskog aktiviste. U međuvremenu, izbila je finansijsko-ekonomska kriza 2008, severnoatlatski svet je utonuo u stagnaciju kojoj se ne vidi kraj, desio se Brexit, a ideja o neophodnosti traganja za novim oblicima uključivanja nacionalnih privreda u globalnu ekonomiju i nacionalnih država u svetsku zajednicu, dobija sve više pristalica.

Ključne reči: *deglobalizacija, paradigma,altermondijalizam, „drukčiji svet"*

Abstract

When 15 years ago Walden Belo (Walden Bello), a Philippine theorist and professor at Berkeley, published a book "Deglobalization, ideas for a new world economy," it was seen primarily as a subjective perception of a former member of the Communist Party of the Philippines , admirer of Hugo Chavez and leftist activists. Meanwhile, financial and economic crisis occurred in 2008, western world is plunged into stagnation that can not see the end, there was Brexit, and the idea of the necessity of finding new forms of involvement of national economies into the global economy and the nation-state in the world community, is gaining more supporters.

Key words: *deglobalization, paradigm, alterglobalism, "another world"*

UVOD

Kad je pre 15 godina Valden Belo (Walden Bello), poznati filipinski teoretičar i profesor na Berkliju, objavio knjigu *„Deglobalization, ideas for a new world economy"*[1], stručna javnost je u iznetim stavovima videli pre svega subjektivno viđenje jednog bivšeg člana komunističke partije Filipina, poštovaoca Uga Čaveza i levičarskog aktiviste. U međuvremenu, izbila je finansijsko-ekonomska kriza 2008, severnoatlatski svet je utonuo u stagnaciju kojoj se ne vidi kraj, desio se Brexit, a ideja o neophodnosti traganja za novim oblicima uključivanja nacionalnih privreda u globalnu ekonomiju i nacionalnih država u svetsku zajednicu, dobija sve više pristalica.

Kriza 2008. je kao globalni lakmus učinila vidljivim neke procese koji su se ili naslućivali ili previdjali: pomeranje centra svetske ekonomske moći ka Aziji, socijalne i ekonomske disproporcije nastale kao posledica globalizacije, ekološka ograničenja razvoja, zaostajanje Evrope i SAD u globalnoj ekonomskoj utakmici, tenzije izmedju geopolitičkih blokova kao i članica unutar tih blokova. Doveden je u pitanje čitav sistem vrednosti i predstava i poljuljano poverenje u dominantnu neoliberalnu paradigmu.

* Partner-konsultant, Kancelarija Milanović, Prote Mateje 51

[1] Walden Bello, Deglobalization, ideas for a New World Economy, Zed Books, London, New York, 2004 (Prvo izdanje 2002)

Mada je poslednjih godina objavljeno više studija na temu deglobalizacije, taj pojam, kao i njegov antipod „globalizacija“, i dalje su predmet različitih definicija, interpretacija i polemika. Brojna, često oprečna tumačenja globalizacije, počev od toga da je u pitanju „rekolonizacija u novom obliku“ i „dominacija“, preko neutralnih odredjenja kao što je „intenzifikacija društvenih odnosa na svetskom planu“, do shvatanja globalizacije kao procesa modernizacije - otežavaju konstituisanje jedinstvenog korpusa antiglobalističkih pojmova i principa, tako da je i koncept degloblizacije predmet različitih analitičkih pristupa, poimanja i definicija. Zajedničko ipak većini pokreta i autora koji se definišu kao anti ili alter-globalisti i koji se zalažu za deglobalizaciju su kritički odnos prema ekscesima neoliberalne politike slobodne razmene, delovanju transnacionalnih korporacija i posledicama politike medjunarodnih organizacija pre svega MMF i STO.

Autorstvo termina „deglobalizacija“ se pripisuje Valden Belu dok je za neku vrstu preteče antiglobalizma i „oca“ koncepta deglobalizacije čak proglašen Kejnz (John Maynard Keynes) na osnovu teksta "National Self-Sufficiency," objavljenog 1933. u *The Yale Review*[2]

1. TEORIJSKA OSPORAVANJA

Ako se izuzmu teorije i pokreti kritički raspoloženi prema globalizaciji kao takvoj koji put ka uspostavljanju uravnotežene političko-ekonomsko-demografske budućnosti sveta vide u *low tech* umesto u *high tech* civilizaciji, koji se zalažu za kraj "ideologije razvoja" i za "ne-rast" (*degrowth*) umesto ekonomskog rasta[3] – kritike postojećoj neoliberalnoj globalizaciji uz traganje za alternativama, upućuju brojni autori raznih disciplina i različitih ideoloških opredeljenja - Samir Amin, Pierre Bourdieu, Bernard Cassen, Noam Chomsky, Joseph Stiglitz, Immanuel Wallerstein. Eric Hobsbawn, James K. Galbraith...

Posebno relevantnim se mogu smatrati osporavanja dve temeljne teze doktrine globalizma. To je stav da generalizovana slobodna razmena vodi poboljšanju ekonomskog položaja svih učesnika, i drugo, tvrdnja da odustajanje od slobodne razmene, tj. zatvaranje u nacionalne granice, vodi međunacionalnim antagonizmima i sukobima. Kritiku prve teze je formulisao nobelovac Moris Ale (Maurice Allais) a druge Kejnz. U pomenutom tekstu iz 1933. on se zalaže za veći stepen nacionalne samodovoljnosti u oblasti ekonomije i dovodi u pitanje stav o generalizovanoj slobodnoj razmeni kao faktoru mira.

1. Mada je zajedno sa Hajekom (Friedrich Hayek), von Majzesom (von Mises) i Miltonom Fridmanom (Milton Friedman), jedan od osnivača *Mont Pelerin Society*, Moris Ale se od kraja 80-ih angažuje kao beskompromisan kritičar mera proizašlih iz Vašingtonskog konsenzusa – finansijske deregulacije, plivajućih kurseva, opšteg snižavanja carinskih tarifa, masivnih privatizacija javnog sektora, odnosno – kako je govorio – uprošćene doktrine slobodne razmene i izjednačavanju leseferizma i liberalizma. Devedesetih godina, u vreme neoliberalne euforije, upozorava da će nekritična liberalizacija spoljnotrgovinske razmene i finansijska deregulacija dovesti do ekonomske regresije Evrope a svet uvesti u nezapamćenu krizu.[4]

Ne sporeći rikardijansku tezu da slobodna razmena vodi specijalizaciji svake zemlje u onoj aktivnosti u kojoj ima najviše prednosti što ima za posledicu povećanje produktivnosti i životnog standarda za one koji rade u tom sektoru - postavlja pitanje da li je opravdano ovaj princip generalizovati na globalnom, svetskom nivou? Na osnovu matematičkog modela koji je

2 John Maynard Keynes, "National Self-Sufficiency," The Yale Review, Vol. 22, no. 4 (June 1933), pp. 755-769.

3 Najpoznatiji autor ovog pravca je Serž Latuš (Serge Latouche)

4 L' Europe en Crise. Que faire?, ED. Clement Juglar, 2005.

razvio 1994. izvodi zaključak da se u svetu u kome postoje ogromne razlike u stepenu razvoja i nivoima nadnica, slobodno delovanje svih tržišta svodi na konkurenciju socijalnih sistema.[5]

Pošto zemlje sa niskim nadnicama danas broje milijarde ljudi, utakmica sa tim zrmljama na principima slobodne razmene neizostavno dovodi u razvijenim zemljama do ujednačavanja nadnica naniže i do eksplozije nezaposlenosti. Ukoliko se ne preduzmu radikalne izmene, negativne tendencije će se nastaviti, mnoge industrijske grane će se ugasiti a čitavi industrijski bazeni će opusteti. Što se tiče zemalja Trećeg sveta, čak i ako malobrojne medju njima izvuku neku korist iz ove situacije – kao što je to slučaj sa Kinom – za najveći broj tih zemalja biće ugrožen industrijski razvoj i prehrambena sigurnost. Već sada su te zemlje zatočene u novi oblik kolonijalizma koji se niko ne usudjuje da nazove pravim imenom. Jedinu korist od ovakvog sistema mogu imati multinacionalne kompanije koje su motorna snaga globalizacije i izmeštanja industrijskih pogona u zemlje sa jeftinom radnom snagom.

Konačno Ale zaključuje da je deklarisani cilj STO - potpuna liberalizacija razmene na svetskom nivou ––apsolutno nepoželjna.

Da bi globalizacija bila prihvatljiva, trebalo bi da joj prethodi uspostavljanje globalnog političkog sistema, odgovarajućeg institucionalnog i političkog okvira na svetskom nivou i uporediv razvoj različitih nacionalnih ekonomija – uslovi koji očigledno nisu ispunjeni niti to mogu biti u dogledno vreme. U postojećem političkom i ekonomskom kontekstu globalizacija može biti profitabilna samo za multinacionalne kompanije i uske socijalne krugove koji su povezani sa njima. „Liberalizam se ne može svesti na ekonomski laissez –faire. To je pre svega politička doktrina a ekonomija je samo sredstvo koje omogućava da se ona efikasno realizuje.[6]

Pošto je današnja svetska ekonomija lišena efikasnog sistema regulacije i pošto se razvija u jednom anarhičnom okviru, posledice nepostojanja mera zaštite neminovno moraju biti nestabilnost i povremene krize. Zato se kao neophodnost nameće uspostavljanje nekog oblika zaštite. Osnov protekcionizma, njegova opravdanost i neophodnost, leže upravo u toj potrebi. Iluzorno je verovati da adekvatno regulisanje svetskih ekonomskih tokova može automatski da proistekne iz samog funkcionisanja tržišta jer ona nemaju samoregulišuću moć.

Medjutim, da bi bio blagotvoran protekcionizam mora biti ograničen. Neophodno ga je „uokviriti“ tako da svaka ekonomija može da ima koristi od efektivne konkurencije i prednosti koje daje razmena sa inostranstvom. Protekcionizam se mora primenjivati istovremeno sa parcijalnom slobodnom razmenom koja će tim protekcionističkim merama biti u pravoj meri ograničena. Liberalno društvo nije i ne sme da bude anarhično društvo. „Pogrešno je misliti da se izbor postavlja u vidu dileme: potpuno odsustvo svake zaštite ili potpuna izolacija nacionalne ekonomije uvodjenjem protekcionističkih mera. Pravi izbor je u traganju za sistemom koji bi omogućio svakoj regionalnoj ekonomiji da izvuče koristi iz efektivne konkurencije i iz prednosti koje pružaju brojne razmene sa inostranstvom, ali koji bi isto tako mogao da zaštiti od

---

[5] Ale pretpostavlja postojanje četiri uzroka nezaposlenosti: strukturnu nezaposlenost (kao posledicu nesrazmerno visoke cene rada u odnosu na produktivnost), nezaposlenost kao posledicu tehnoloških promena, konjunkturnu nezaposlenost i nezaposlenost kao posledicu liberalizovane spoljnotrgovinske razmene. Na osnovu matematičkog modela izvodi zaključak da je pretežni deo nezaposlenosti u periodu 1995-1997. posledica liberalizovane spoljnotrgovinske razmene a da neznatan deo predstavlja strukturna nezaposlenost. Dalje zaključuje da neregulisana slobodna razmena sa zemljama nesrazmerno nižih troškova radne snage mora da ima za posledicu ili nezaposlenost ili drastično snižavanje nadnica. Pri tome se poziva i na radove Edrijena Vuda (Adrien Wood) sa Kembridža, posebno njegov članak iz 1995 „How Trade Hurt Unskilled Workers“ da bi pokazao da su SAD izabrale rešenje snižavanja nadnica dok je Evropa dala prednost masovnoj nezaposlenosti. M.Allais (1999), La mondialisation, la destruction des emplois et de de la croissance - l'évidence empirique, Ed. Clement Juglar et l'Academie des sciences Morales et Politiques

[6] Ibid.

poremećaja i disfunkcionalnosti koji karakterišu svetsku ekonomiju. Protekcionizam mora da postoji kao regulativna mera koja se suprotstavlja leseferizmu globalizacije." (Ibid).

2. Dok M.Ale svoje tvrdnje potkrepljuje matematičkim modelom, Kejnz se oslanja na istorijsku činjenicu da se prva globalizacija (1870-1914) okončala Velikim ratom.

Često se previdjaju brojne sličnosti izmedju današnje i tzv. Prve globalizacije koja je prethodila izbijanju Prvog svetskog rata. Zajednička crta im je pre svega izvoz kapitala - u to vreme naročito u Rusiju, Tursku, Argentinu, Peru... Tokom te prve globalizacije od 1870. do 1914, kapital se izvozi u mnogo većim razmerama nego danas. Pored toga oba perioda karakterišu tehnološke inovacije. Tokom prve globalizacije dolazi do prave revolucije u komunikacijama i transportu što izaziva veliko snižavanje troškova. Inovacije u trgovinskom pravu - anonimna društva sa ograničenom odgovornošću u kojima se razdvajaju funkcije akcionara i menadžera predstavljale su snažan impuls razvoju trgovine i otvaranju granica i mogu se - po posledicama - donekle porediti sa inovacijama u finansijskim instrumentima koje su obeležile današnju globalizaciju.

Imajući u vidu te sličnosti ali i činjenicu da se savremena globalizacija podudara sa zaoštravanjem odnosa izmedju geopolitičkih blokova i nastankom terorizma, moguće je postaviti pitanje da li je globalizacija faktor nesigurnosti ili mira. Socijalisti Žan Žores (Jean Jaurès) i Žil Ged (Jules Guesde) su smatrali da je faktor mira jer je interes kapitala da ona što duže traje. Nasuprot njima Lenjin je smatrao da globalizacija u sebi nosi klice agresije i rata jer neminovno vodi konkurentskoj borbi kapitala za podelu sveta. Danas preovladjuje prvi stav – da je globalizacija faktor mira. Izvestan kuriozitet predstavlja činjenica da je Kejnz u tom pogledu bio Lenjinov istomišljenik.

U malo poznatom i retko citiranom tekstu "*National Self-Sufficiency*" , objavljenom 1933. u *The Yale Review*[7], Kejnz najpre ističe da je kao i svi Britanci odgajan u duhu poštovanja principa slobodne razmene ne samo kao ekonomske doktrine već i kao moralnog principa a zatim navodi razloge za sopstvenu sumnju u validnost te doktrine. Smatra da uopšte nije očigledno da slobodna razmena i ekonomski internacionalizam predstavljaju faktore mira. Usmeriti napore ka osvajanju stranih tržišta, uneti u ekonomske strukture jedne zemlje resurse i uticaj stranog kapitala i u velikoj meri zavisiti od tudje politike u pogledu pitanja koja se tiču sopstvenog života, ne garantuju mir medju narodima. Iskustvo nam čak dopušta da mislimo suprotno.

Odbrana sopstvenih interesa jedne zemlje u inostranstvu, osvajanje novih tržišta, razvoj ekonomskog imperijalizma, su nezaobilazni elementi politike svakoga ko teži da maksimizira međunarodnu specijalizaciju i omogući prekograničnо kretanje kapitala. Zato Kejnz smatra da *veći stepen nacionalne samodovoljnosti i veća ekonomska nezavisnost izmedju zemalja od one koja je postojala pre 1914. mogu više doprineti miru nego obrnuto.*

Mada je izvestan stepen ekonomske specijalizacije neophodan za veliki broj industrijskih proizvoda a posebno za poljoprivredu, ekonomske koristi su manje od prednosti ekonomske nezavisnosti i samodovoljnosti. Zato Kejnz poziva da se uvek kada je to razumno i praktično moguće proizvodi u sopstvenoj zemlji, a pre svega smatra da bi finansiranje trebalo da bude prvenstveno domaće.(*Let goods be homespun whenever it is reasonably and conveniently posible, and above all, let finance be primarily national*).

Poput Najdžela Faraže (Nigel Farage) koji se zalagao da „Britanija bude normalna zemlja koja donosi sopstvene zakone i vodi sopstvene poslove", i Kejnz smatra da zemlja ne treba da bude „na milost i nemilost svetskim snagama koje teže da uspostave nekakvu opštu ravnotežu u skladu sa idealnim principima i – ako se može tako reći - u skladu sa kapitalizmom lesefera. „Mi

[7] Vol. 22, no. 4 (June 1933), pp. 755-769)

želimo, bar za sada, da budemo sopstveni gospodari što je moguće nezavisniji od stranog mešanja“

Na kraju zaključuje “Slažem se dakle, više sa onima koji bi smanjili nego sa onima koji bi povećali ekonomsku povezanost među nacijama. Ideje, znanje, nauka, putovanja – to su stvari za koje je prirodno da budu internacionalne. Ali neka proizvodnja bude domaća kad god je to razumno i moguće pod povoljnim uslovima.”

DA LI JE „DRUKČIJI SVET“ MOGUĆ?

Tesno povezana sa idejom deglobalizacije je doktrina suverenizma. Na polju dnevne politike suverenizam se najčešće definiše kao "pravo naroda da raspolažu svojom sudbinom". Kao teorijski koncept, suverenizam se posle Mastrihta i značajnog transfera suvereniteta od država članica prema višem, evropskom nivou, sve češće definiče kao isključivo evropska doktrina[8] ili kao specifično evropski politički pokret[9] koji u prvi plan stavlja nacionalni suverenitet suprotstavljajući se nadnacionalnoj Evropi. Imajući, medjutim, u vidu da je desuverenizacija savremenih država mnogo širi fenomen nastao kao posledica globalizacije i delovanja nadnacionalnih institucija koje svojim programima nameću – posredno ili neposredno - primenu neoliberalne dogme "minimalna država-maksimalno tržište" - može se reći da najveću eksplikativnu vrednost ima definicija suverenizma kao "*političke doktrine koja podržava očuvanje suvereniteta jedne države u odnosu na nadnacionalne instance*".[10]

I ideja deglobalizacije i konstituisanje doktrine suverenizma se suočavaju sa dilemom - da li je povratak na tradicionalno organizovanu nacionalnu državu uopšte moguć? Da li postojeće globalne, ekonomsko-tehnološke strukture imaju sopstvenu logiku koja je neumitna i koja deluje nezavisno od bilo kakvih teorijskih paradigmi, partijskih programa i doktrina? Da li dostignuti nivo globalne ekonomsko-tehnološke međuzavisnost automatski vodi stvaranju globalnog, "svetskog društva"? Ukoliko su odgovori na ova pitanja pozitivni, onda bi to značilo da su ideje deglobalizacije i suverenizma osuđene na sterilnost a politički projekti koji se na njih pozivaju nerealni i anahroni.

Za vladajuću neoliberalnu ekonomsku i političku misao procesi globalizacije i desuverenizacije su definitivni i ireverzibilni. Polazeći od konstatacije da prostorni domašaji savremenih tehnoloških i proizvodnih sistema prevazilaze mogućnost kontrole pojedinačne države, izvodi se zaključak da je samim tim izmeštanje ekonomske moći i brojnih državnih nadležnosti van granica nacionalne države nezavisno od volje ljudi, a samim tim stvaranje globalnog, „svetskog društva“, neminovnost.

Ne sporeći da su tehnološki razvoj, intenziviranje ekonomske razmene i povećana medjuzavisnost svetske privrede realnost, postavlja se pitanje da li je institucionalizovanje te realnosti moguće jedino u sadašnjoj formi. Odgovor, različit od dominantne neoliberalne misli, pružaju alterglobalisti sa čuvenim sloganom »Drukčiji svet je moguć«, zatim razne političke partije koje se definišu (ili ih definišu) kao suverenističke, ali i mnoge organizacije i udruženja civilnog društva kao što je *Focus on the Global South* čiji izvršni direktor je Valden Belo.

---

[8] **Le souverainisme est la** doctrinehttp://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/Doctrine des défenseurs de l'exercice de la souveraineté nationale en Europehttp://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/Europe.(Larousse)

[9] „Mouvement qui met au premier plan la souveraineté nationale, s'opposant à l'Europe supranationale“, Le Dictionnaire Hachette 2003.

[10] Le souverainisme est une doctrine politique soutenant la préservation de la souveraineté nationale d'un pays par rapport à des instances supranationales. – Wikipedia.fr).

Osim kritičkog odnosa prema „ekscesima neoliberalne globalizacije“, posledicama politike nadnacionalnih organizacija i delovanju transnacionalnih kompanija ("*corporation empire*"), zajedničko ovim pokretima i partijama je uverenje da se radi o procesu koji je „modeliran“ političkim sredstvima i čije sve etape su politički odlučivane posebno prilikom integracionih procesa u Evropi. Odatle sledi da globalizacija (u sadašnjoj formi) nije neminovnost, a da borba za deglobalizaciju nije ni nerealna ni uzaludna.

Zajednički su im i mnogi od doktrinarnih i teorijskih izvora na koje se pozivaju (kejnzijanizam, teorija nejednake razmene, samoupravna ideja i participacija u raznim oblicima, teorije ekonomske samodovoljnosti i ekonomske samoodrživosti....), a neka od predloženih rešenja su opšte prihvaćena, (prehrambeni suverenitet, kontrola kretanja kapitala, selektvni protekcionizam, La Via Campesina, "lokalizam", korporatizam...). Medjutim, njihovi organizacioni principi, usvojene strategije a u izvesnoj meri i krajnji ciljevi se bitno razlikuju. Dok je suverenizam *politička doktrina*, alterglobalizam se pozicionira pre svega kao neformalna svetska mreža, pokret *van klasičnog političkog polja*. Dok je osnovna filozofija alterglobalizma "planetarni građanizam" i *upravljanje (governance)* umesto *vladanja (government)* – dotle je osnovna odlika suverenizma nacionalna utemeljenost – nacionalna država kao garant nacionalnih interesa, nacionalnog identiteta i prava građana, i vladanje (government) putem zakona donetih u nacionalnom parlamentu. Suverenistička vizija »drukčijeg sveta« je zapravo stari svet – povratak na tradicionalno organizovanu nacionalnu državu dok alterglobalisti usled heterogenosti pokreta nemaju dovoljno jasnu viziju tog drukčijeg sveta a odnedavno neki alterglobalisti daju prednost sloganu »drukčiji svetovi su mogući« .

Pokreti okupljeni oko *Focus on the Global South*, organizacije koja je prema engleskom The Economist glavni tvorac paradigme deglobalizacije, smatraju - za razliku od suverenista - da strategija deglobalizacije može biti samo globalna a ne nacionalna, a za razliku od alterglobalista, imaju jasan program formulisan u 11 tačaka. Za Valden Bela, deglobalizacija nije ni izolacija ni zatvaranje u nacionalne granice, već pre svega ekonomsko ustrojstvo svetske zajednice koje bi bilo suprotno sadašnjim pravilima STO, pogubnim i za razvijene zemlje usled socijalnog dampinga, i za nerazvijene, usled davanja primata proizvodnji za izvoz.

Neke od tih 11 tačaka su:. Preusmeriti ekonomski rast stavljajući akcenat na poboljšanje kvaliteta života i maksimiziranje načela jednakosti; Strateške ekonomske odluke ne mogu biti prepuštene tržištu i tehnokratama.; Civilni sektor mora kroz institucionalizovanu proceduru konstantno nadzirati i kontrolisati i privatni sektor i državnu administraciju; Centralizovane medjunarodne institucije kao MMF i Svetska banka moraju biti zamenjene regionalnim organizacijama koje bi se zasnivale na principima kooperacije; Proizvodnja za unutrašnje tržište treba da postane težište ekonomske aktivnosti umesto proizvodnje za izvoz.

Predložena rešenja bi trebalo da budu neka vrsta pakta o zajedništvu Severa i Juga, razvijenih i nerazvijenih ali i rada i kapitala. U tom smislu se podseća na reči Abrahama Linkolna iz Prve godišnje poruke upućene 3. decembra 1861.članovima američkog Senata: „Rad prethodi kapitalu i nezavisan je od njega. Kapital je samo plod rada i ne bi nikada mogao da postoji da rad prethodno ne postoji. Rad je superioran nad kapitalom i zaslužuje mnogo veće uvažavanje“.

LITERATURA

1. Bello W., *Deglobalization, ideas for a New World Economy*, Zed Books, London, New York, 2004 (Prvo izdanje 2002)
2. *Bond, P.. "Deglobalisation? Sure, but…" ZNet, January 12, 2003. http://www.zmag.org/sustainers/content/2003-01/12bond.cfm*
3. Harribey, J.M., "Les impasses d'une réponse nationale à la mondialisation. Sortir de la crise, par où commencer ? ", Le Monde diplomatique, octobre 2011
4. Keynes, J.M, "National Self-Sufficiency," *The Yale Review*, Vol. 22, no. 4 (June 1933), pp. 755-769.
5. Keohane, R. Nye,J ., "Globalization: "What's New? What's Not? (And So What?)." Foreign Policy. Washington, Spring 2000.
6. Lamy, P.,« La démondialisation est un concept réactionnaire », Le Monde, 1erjuillet 2011.
7. Lordon, F., « Comment rompre avec le libre-échange. La démondialisation et ses ennemis », Le Monde diplomatique, août 2011 ;
8. Lordon, F., « Qui a peur de la démondialisation ? », 13 juin 2011, http://blog.mondediplo.net/2011-06-13-Qui-a-peur-de-la-demondialisation.
9. Montebourg, A., Votez pour la démondialisation !, Préface d'E. Todd, Paris, Flammarion, 2011.
10. Sapir, J., La démondialisation, Paris, Seuil, 2011 ;

*Zoran Đikanović**
*Maja Drakić-Grgur***

GLOBALIZACIJA I DIGITALIZALIZACIJA BANKARSKIH USLUGA

Apstrakt

Savremeni globalni trendovi uz razvoj savremenih tehnologija i digitalizaciju poslovanja omogućavaju investitorima da fleksibilno posluju, tražeći one segmente globalnog finansijskog tržišta na kojima im propisi omogućavaju veću slobodu poslovanja. Iako se revolucija računarstva i komunikacija velikom brzinom razvija u proteklih više od dvadeset pet godina, a nastanak interneta je nešto skoriji, digitalizacija kao proces se rapidno razvija poslednjih godina. Digitalizacija mijenja cijelu strukturu finansijskog sistema i pravac pružanja finansijskih usluga, uključujući poslovanje berzi, banaka, osiguravajućih društava, i drugih kompanija koje posluju na finansijskim i nefinansijskim tržištima širom svijeta. Pojedinci, ali i kompanije, danas očekuju iste neometane digitalne usluge od banaka kao što ih dobijaju i iz drugih industrija.

Ovaj rad istražuje razumijevanje koncepta digitalnog bankarstva i finansijskih usluga, te uticaj primjene ovog koncepta na poslovanje finansijskih institucija, ali i na stabilnost finansijskog sistema.

Ključne riječi: *globalizacija, digitalizacija, finansijsko tržište, slobodan tok kapitala, banke*

Abstract

Contemporary global trends along with tecnhnology development and digitalization give investors the posibility to be flexible and find the segments of global financial market where they will have more business freedoms. Computer and communication technology started to develop more than 25 years ago; internet started to be widely used more recently, however the process of digitalization is rapidly changing our business environment in last years. Digitalization is changing the whole structure of financial system and open new directions for the provision of financial services, including banking sector, stock-exchanges, insurance companies and other financial and non-financial companies around the world. Today, both individuals and companies expect the same fast digital services from bank industry, as from other industries.

In this paper we focus on the understanding of concept of digital banking and digital financial services and the influence they have on financial institutions and tstability of financial systems.

Key words: *globalization, digitalization, financial markets, free flow of capital, banks*

1. UVOD

Bazični princip funkcionisanja finansijskog tržišta je vrlo jednostavan: efikasnija tržišta privlače investitore i njihov kapital. Ovo je naročito evidentno u globalizovanom svijetu u kome

* Univerzitet Donja Gorica (UDG); Fakultet za međunarodnu ekonomija, finansije i biznis (FMEFB); Komisija za hartije od vrijednosti Crne Gore (SCMN)

** Univerzitet Donja Gorica (UDG) - Fakultet za međunarodnu ekonomija, finansije i biznis (FMEFB); Institut za strateške studije i projekcije (ISSP)

kapital i investitori idu ka onim destinacijama koje omogućavaju njegovu efikasniju upotrebu. Osnovna pretpostavka na kome počiva finansijsko tržište je da ono ne može da funkcioniše bez povjerenja investitora. Cilj regulative jeste da doprinese održavanju, odnosno povećanju povjerenja investitora. Kroz istoriju razvoja finansijskog tržišta to povjerenje je veoma često bilo uzdrmano. Prva finansijska tržišta počivala su na principima samoregulacije, odnosno sami učesnici na tržištu su uspostavljali standarde koje svaki od njih mora zadovoljiti da bi uopšte mogao da učestvuje u tržišnim aktivnostima. Ovaj način regulacije bio je veoma efikasan. Vremenom, nakon velike ekonomske krize i procvata kejnzijanskog učenja raste miješanje države u ekonomske aktivnosti, pa i u aktivnosti na finansijskom tržištu. Državna intervencija dovodi do kriza. A odgovor na svaku novu krizu po pravilu je bio uvođenje nove regulacije i nametanje novih ograničenja od strane države.

Ukoliko se analizira pozadina samoregulacije finansijskih tržišta sa stanovišta interesa, onda na jednoj strani interes učesnika na tržištu kao glavnih nosilaca samoregulacije je povećanje efikasnosti njihovog posla. Njima je u interesu da uspostave standarde koji će ulivati povjerenje sve većem broju investitora, odnosno onemogućavaju krize. Državna regulacija na drugoj strani se, a u skladu sa principima public choicea koji važe na političkom tržištu, u krajnjem se svodi na rast broja birača, ma koliko se stalno potencira da je prevashosni cilj državne intervencije onemogućavanje kriza[1]

Savremeni globalni trendovi uz razvoj savremenih tehnologija i digitalizaciju poslovanja omogućavaju investitorima da fleksibilno posluju, tražeći one segmente globalnog finansijskog tržišta na kojima im propisi omogućavaju veću slobodu poslovanja. Razvoj savremenih tehnologija time potvrđuje i u ovom vremenu da uvođenje rigidnih propisa i regulative ne doprinosi rastu efikasnosti finansijskih tržišta. Rigidna regulativa uvijek povećava troškove investitora, koji će uvijek tražiti način da te troškove i namete umanji. U tom smislu, uvođenje novih propisa i dodatnih ograničenja niti u jednom vremenu, ni okruženju, nije dobar odgovor finansijskih tržišta na nemoćnu i neefikasnu regulativu koja je već postojala. Razvoj tehnologije u globalnom svijetu omogućava investitorima da kroz digitalizaciju poslovanja sele svoj kapital u područja u kojima će nameti biti manji. To nužno dovodi do rasta konkurencije i daje podsticaj za deregulaciju i ukidanje opterećujućih propisa na previše regulisanim tržištima.

Iako se revolucija računarstva i komunikacija velikom brzinom razvija u proteklih više od dvadeset pet godina, a nastanak interneta je nešto skoriji, digitalizacija kao proces se rapidno razvija poslednjih godina. Sada mijenja cijelu strukturu finansijskog sistema i pravac pružanja finansijskih usluga, uključujući poslovanje berzi, banaka, osiguravajućih društava, i drugih širom svijeta. Klijenti danas očekuju iste neometane digitalne usluge od banaka kao što ih dobijaju i iz drugih industrija.

Ovaj rad istražuje razumijevanje koncepta digitalnog bankarstva i finansijskih usluga, onoga što vodi ka tome, kakav uticaj ima na banke, i kakvi su uticaji na stabilnost finansijskog sistema.

Iako se promjena dešava u svim oblastima bankarstva i finansijskog sistema, naročito je izražena u interakciji sa stanovništvom. Uvođenje novih "digitalnih" konkurenata u pružanje finansijskih usluga navodi banke da odgovore sa digitalnim strategijama, uključujući modernizaciju svojih “core” bankarskih sistema.

[1] Vidjeti više: Drakić, Maja “*Od samoregulacije ka (de)regulaciji tržišta kapitala*”, Miločerski ekonomski forum, septembra 2006. godine, Evopski prioriteti i regionalna saradnja, SES i SECG, str 191-211, ISBN 86-907245-1-6

2. DIGITALIZACIJA I RAZVOJ FINANSIJSKOG SEKTORA

Finansijski sektor i naročito bankarska industrija su suočeni sa digitalizacijom.

Da bi razumjeli kako informacione tehnologije utiču na globalne finansije nephodno je razumijevanje kako one olakšavaju i poboljšavaju funkcionalnost globalnog finansijskog sistema. Prihvatanjem novih informacionih tehnologija, nove profitabilne finansijske inovacije rezultiraju povećanjem benefita i bogatstva za štediše širom svijeta, olakšavaju globalne investicije u nove poslovne projekte i infrastrukturu, i smanjenjem informacione nejednakosti koje ometaju stvaranje rasta i bogatstva. Sa razvojem informacionih tehnologija, pružaoci finansijskih usluga moraju da mijenjaju svoju strukturu i način na koji pružaju usluge. U suprotnom, postaće prevaziđeni i zastajreli.

Razvoj informacione tehnologije i digitalizacija poslovanja omogućavaju i u sektoru finansijskih usluga značajno snižavanje troškova. To snižavanje troškova se vezuje za aktivnosti u okviru svake od funkcija finansijskog sistema.

Šest ključnih funkcija finansijskog Sistema[2] su :

- Prva funkcija finansijskog sistema je da omoguć obradu transakcija, na primer, funkcija koju berze pružaju investitorima i drugim subjektima,
- Druga funkcija je finansiranje investicionih projekata velikih razmjera koji su izvan opsega resursa kojima raspolaže pojedinac ili firma ili država,
- Treća funkcija podrazumeva prenos sredstava kroz vrijeme i preko granica; to jest, kako investitori štede za budućnost ili kako korporacije ulažu globalno,
- Četvrti funkcija je podjela rizika i smanjenje rizika,
- Peti funkcija finansijskog sistema je da obezbijedi cjenovne signale investitorima, transparentnost koja im je potrebna da donose informisane odluke,
- Poslednja funkcija finansijskog sistema možda je najvažnija. Firme i pojedinci traže načine za smanjenje troškove kroz smanjenje asimetričnih informacija među onima koji vrše transakcije na tržištu.

Ispitivanje značaja informacionih tehnologija u bilo kojem od ovih šest funkcija će demonstrirati duboke posledice koje brz rast u oblasti informacionih tehnologija ima na smanjenje troškova pružanja finansijske usluge na globalnom nivou.

Ključ za profitabilno pružanje usluga je da se obezbijedi jedna ili više od ovih šest funkcija po nižoj cijeni ili uz veće ekonomske koristi nego što se to ostvaruje u sadašnjim institucionalnim aranžmanima.

Iako su usluge koje klijenti zahtijevaju možda ne mogu ponuditi po troškovima koje bi kupci bili voljni da plate, dešava se tehnološki napredak u informacionim tehnologijama i našem razumijevanju koji smanjuju troškove za pružanje usluga klijentima. Na primer, Internet tehnologija je već postala ili ubrzano postaje pružalac skoro besplatnih informacija i ima trajan uticaj na industriju investicionog bankarstva i industriju hartija od vrijednosti, kao i na veliki dio globalne ekonomije. Takođe, tehnološki napredak je samo tokom poslednjih deset godina u potpunosti promijenio uspostavljanje trgovinskih mehanizama. Elektronski sistemi za trgovanje postaju jeftiniji pružaoci usluga razmjene, ne samo u trgovanju hartijama od vrijednosti, već i u drugim aspektima našeg života od kupovine, aukcija, odmora, zabavljanja, poslovnih sastanaka, rada, itd.

[2] Scholes Myron, The Impact of Information Technology on Freedom and Communication, Mont Pelerine Society meeting, Tokio, 2008

Nove trgovačke platforme na finansijskim tržištima smanjuju cijene transakcija. One naplaćuju ekstremno niske provizije i obezbjeđuju izuzetno kratko vrijeme izvršenja. Analiza strukture njihovih troškova ukazuje na to da su svi oblici troškova drastično niži. Oni zapošljavaju manje ljudi, imaju niže troškove za primanje naloga, a troškovi komunikacije sa njihovim klijentima je daleko manji nego kod alternative, zbog interneta. Drugo, kapitalni troškovi koji su potrebni danas za započinjanje posla su daleko niži nego u prošlosti. Dovoljan je mali broj kancelarija, ako su uopšte i neophodne. Za start-up firme direktne veze sa institucijama bile su veoma skupe. Sa pristupom Internetu potencijalni kupci mogli da isprobaju sistem po niskoj cijeni. Štaviše, sve promjene softvera sada ne vrše sami korisnici, već ih obezbjeđuju provajderi platformi. Troškovi instalacije i marketinga su smanjeni. Treće, više nije potrebno da se obezbijedi kompletan set usluga. Kroz strateške saveze sa drugim pružaocima usluga svaka firma može da se specijalizuje u svojim uslužnim djelatnostima. Četvrto, klijenti su sada spremniji nego u prošlosti da obavljaju transakcije preko Interneta.[3]

Troškovi pružanja informacija svojim klijentima su dramatično opali. Kupci mogu direktno na Internetu da kupuju proizvode. Kao rezultat toga, nastaju novi posrednici koji pružaju informacije i usluge po nižoj cijeni.

Kupci razmišljaju u kategoriji aktivnosti kao što su ulaganja u budućnost, diversifikacija, podjela rizika, dok firme razmišljaju u kategoriji proizvoda, kao što su različiti investicioni fondovi, planovi zdravstvene zaštite, ili univerzalno životno osiguranje. Mnogi pružaoci usluga gube svoju identifikaciju odnosno brend, i to ugrožava mnoštvo posrednika kao što su turističke agencije, brokeri, agenti osiguranja, retail banke, knjižare, trgovci automobile, posrednici na tržištu nekretnina, itd. To povećava slobodu i izbor.

U suštini, nova informatička tehnologija omogućava obradu podataka efikasnije i uz manje troškove. Ljudi, ideje i strategije postaju važnije od fizičkih proizvoda. Ljudski kapital je konkurentna prednost svake firme i vodi ka tome da je za firmu najvažnije da se privuku i zadrže talenti i ljudi sa idejama. Na osnovu toga usluge prilagođene klijentima obezbjeđuje prednost jer podaci o potrebama klijenata postaju najveći dio vrijednosti usluga. Distance nestaju. Ne samo kupci, već i konkurenti mogu nastati svuda u svijetu. Trenutna komunikacija zahtijeva trenutni odgovor. Ovo zahtijeva sposobnost da se odgovori i da se mijenja jer se nove konkurentske usluge razvijaju i implementirju mnogo brže nego u prošlosti. To znači da proces poslovanja mora biti mnogo fluidniji a organizacija i struktura tanja, ne hijerarhijska i komplikovana.

Zbog neizvjesnosti koju nose promjene u okruženju, vrijednost fleksibilnosti je mnogo veći danas nego u prošlosti. usled promjena u informacionim tehnologijama, stopa rasta broja proizvoda se ubrzava. Novi vid trgovine može se razviti brzo i postići veliki udio na tržištu u kratkom vremenskom periodu.

3. POJEDINCI KAO POKRETAČI PROMJENA

Banke koje koriste nove tehnologije za poboljšanje svojih usluga nijesu nova pojava. Tokom kasnih 1980-ih do 1990-ih bankomati (ATM), elektronske platne i kreditne kartice i telefonsko bankarstvo su počeli da zamjenjuju plaćanja/isplate u novcu. Zatim, od 2000. do 2010. godine, osnovni bankarski proizvodi postali su digitalno dostupni kroz uvođenje daljinskog pristupa bankarskim računima putem mobilnog bankarstva i internet bankarstva.

[3] Ibid

Društvo je u velikoj mjeri povezano. Već je 49% svjetske populacije povezano sa Internetom[4], a procjenjuje se da će 70% pismenog dijela populacije do 2020. godine posjedovati "pametni" telefon[5].

Međutim, ovi raniji digitalni trendovi uglavnom su bili pokretani od strane ponude (to jest, samih banaka) u cilju poboljšanja troškovne efikasnosti bankarskih usluga, a samim tim poboljšanja profitabilnosti.

Ovaj sadašnji talas digitalizacije razlikuje se od ranijih perioda inovacija u bankarskoj industriji po tome što ga prvenstveno vode klijenti, a ne banke. Klijenti danas očekuju pristupačnije, praktičnije i pametnije transakcije (koristeći internet i mobilne uređaje) prilikom pristupa i upravlja svojim finansijama, jer su iskusili ovu pogodnost u drugim aktivnostima, kao što su kupovina, prevoz i slično. Napredak u novim tehnologijama i promjenljiva očekivanja klijenata omogućili su nebankarskim institucijama, kao što su velike tehnološke kompanije (na primjer, Amazon, Facebook i Google) i novoosnovanim kompanijama (na primjer, PushPay, Moven i Harmoney), da pružaju inovativne usluge slične bankarskim i da preuzmu dio profita bankarske industrije.

Istraživanje koje su sproveli EFMA i Infosys Finacle (2015) otkrilo je da 45 % banaka doživljava globalne tehnološke kompanije kao veliku prijetnju, a uz to 41 % banaka smatra i novoosnovane kompanije kao veliku prijetnju.[6]

Konkurenti bankama naročito napadaju i fokusiraju "front-end" bankarske usluge, kao što su prodaja i distribucija bankarskih proizvoda, upravljanje računima i instrukcije za plaćanje. Za sada se konkurenti banaka ne angažuju u pružanju "back-end" usluga, kao što su držanje depozita i saldiranje plaćanja, jer su ove aktivnosti regulisane prudencijalnim propisima, što ih čini skupljim za pružanje usljed dodatnih troškova usklađivanja.

KPMG[7] i Juniper Research[8] procjenjuju da je broj globalnih korisnika bankarskih usluga putem mobilnog telefona bio 0,8 milijardi 2014. godine i da će porasti za 12,5 %, na 1,8 milijardi korisnika 2019. godine.

Izgleda da "Milenijalci" (generacija rođena 1981-2000) upravljaju ovim "poremećajem" bankarskih usluga. Trogodišnje istraživanje stavova 10.000 "Milenijalaca" u Sjedinjenim Američkim Državama pokazalo je da je bankarska industrija ta koja je sa najvećim rizikom od poremećaja zbog niske lojalnosti Milenijalaca prema bankama i očekivanja da tehnološke kompanije mogu bolje da servisiraju njihove bankarske potrebe.

Istraživanje[9] je pokazalo sledeće:

- 71 % ispitanika je izjavilo da bi radije išlo kod zubara nego da ih kontaktira njihova banka,
- jedan od tri ispitanika bio je voljan da pređe u drugu banku,

---

4 Internet World Stats, Usage and Population Statistics, dostupno na http://www.internetworldstats.com/stats.htm

5 Ericson Mobility Rreport, Jun 2015, dostupno na https://www.ericsson.com/res/docs/2015/ericsson-mobility-report-june-2015.pdf

6 Efma and Infosys Finacle (2015), Industry Disruption (Innovation in Retail Banking No 7), dostupno na http://www.interest.co.nz/sites/default/files/embedded_images/Innovation%20in%20Retail%20Banking_November%202015.pdf

7 KPMG (2015) Mobile Banking 2015, dostupno na https://home.kpmg.com/uk/en/home/media/press-releases/2015/08/mobile-banking-users-will-double-and-hit-a-quarter-of-the-worlds-population-by-2019.html

8 Juniper Research, (2016), Mobile Banking Users to Reach 2 Billion by 2020, Representing More Than 1 In 3 Of Global Adult Population, dostupno na https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/mobile-banking-users-to-reach-2-billion-by-2020

9 Scratch, The Millennial Disruption Index, dostupno na http://www.millennialdisruptionindex.com/

- skoro polovina učesnika istraživanja računaju na promjenu tradicionalnih bankarskih modela koju donose tehnološka novoosnovana preduzeća; i
- 73 % ispitanika naveli su da bi bili više uzbuđeni zbog novog finansijskog proizvoda koji ponudi Google, Amazon, Apple, PayPal ili Square, nego da to učini njihova banka.

4. PROMJENA MODELA FUNKCIONISANJA BANKARSKOG TRŽIŠTA

Da li će i kako će ovaj "digitalni poremećaj" uticati na osnovnu ulogu banke? Da li je taj prekid ograničen samo na model poslovanja i interakcije sa stanovništvom?

Istraživanje koje je sprovela McKinsey&Company o segmentima klijenata i proizvodima 350 vodećih svjetskih finansijskih tehnoloških firmi otkrilo je da su svi bankarski segmenti u riziku da budu poremećeni konkurentima iz nebankarskog sektora. Ipak, glavno područje fokusa konkurentskih pružalaca finansijskih usluga je sektor za platni promet sa stanovništvom, kao i razni proizvodi i usluge vezani za plaćanja, kreditiranja i finansiranja stanovništva.

Dakle, digitalna inovacija se javlja u "front-end" segmentu poslovanja, u kojem se daju nalozi za plaćanje, prije nego u "back-end" segmentu u kojem se plaćanja saldiraju.[10]

Pojava elektronskih novčanika i digitalne valute remete i mijenjaju poslovanje tradicionalne banke, jer ima potencijal da kroz usluge plaćanja odvoji banke od podataka o njihovim klijenatima. Banka više ne može da vidi gdje je novac potrošen. Može samo da vidi da isplate idu u platne usluge, kao što je slučaj sa kreditnim karticama koje izdaju nebankarske institucije.

Ukoliko konkurenti uzmu dio odnosa sa klijentima i dio podataka, oni smanjuju mogućnost banaka da unakrsno prodaju i razvijaju nove proizvode koji anticipiraju potrebe klijenata. To bi onda moglo da utiče na profitabilnost banaka.

Informaciona revolucija omogućava fin-tech kompanijama da promijene fokus svog poslovanja sa proizvoda na usluge. Odnosno, promjenu sa strategije bazirane na proizvodu na strategiju baziranu na kupcu - individualnom klijentu.

Kupac je polazna tačka, ili centralni fokus. Sa kupcem kao fokusom analize, može se razviti miks proizvoda tako da zadovolji te potrebe. Ovo definitivno će poboljšati slobodu investitora i povećati blagostanje.

Razvoj tehnologije širi mogućnost i kompanija i pojedinaca kada su u pitanju mogućnosti finansiranja. Umjesto tradicionalnog pozajmljivanja sredstava od bankarskih institucija, pojedinci i mala preduzeća imaju alternativni pristup sredstvima kroz online, alternativne platforme finansiranja. Ove platforme se razlikuju od banaka jer nude finansiranje osnovnog kapitala prije nego finansiranje duga. Mala preduzeća nalaze ove platforme pristupačnijim od ustanovljenih tržišta kapitala.

Kao primjer, nedavna studija pokazala je da je (nebankovno) online finansijsko tržište Novog Zelanda poraslo 1.117 % od 2014. do 2015. godine, što ga čini jednim od najbrže rastućih alternativnih finansijskih tržišta u azijsko-pacifičkom regionu. Takođe, po veličini alternativnog, onlajn finansiranja po glavi stanovnika Novi Zeland je drugo najveće tržište sa 59,37 USD finansiranja po glavi stanovnika, dok je Kina najveće tržište sa 74,54 USD po glavi stanovnika.[11]

Mjera u kojoj će "crowd financing" platforme poremetiti poslovne modele banaka zavisi od toga koje oblasti kreditiranja ciljaju.

[10] Watson A, (2016), Disruption or Distraction? How Digitaliyation is Changing New Zealand Banks and Core Banking Systems, The Reserve Bank of New Zealand

[11] Ibid

5. POTENCIJALNI UTICAJI I POREMEĆAJI BANKARSKOG POSLOVANJA

Digitalizacija koja je uslovila drastično sniženje troškova i rast konkurentnosti ne samo unutar bankarskog sektora, već i rast konkurentnosti alternativnih finansijskih instrumenata i platformi u pružanju usluga koje je tradionalno pružao samo bankarski sektor, dovešće do značajnih strukturnih promjena u finansijskim sistemima, kako na određenim područjima, tako i globalno.

U kratkom i srednjem roku, ključni potencijalni uticaj digitalnog poremećaja na banke biće gubitak dijela profitabilnih aktivnosti i usluga. U toku 2014. godine, tradicionalne bankarske i prodajne aktivnosti generisale su 59 % globalnog profita banaka (i 22 odsto prinosa na kapital). Takođe, pokazuje se da se prihodi u okviru tradicionalne bankarske i prodajne aktivnosti u velikom dijelu generišu iz usluga "transakcija i plaćanja" i usluga "pozajmljivanja". A to su upravo aktivnosti na koje se fokusiraju bankarski konkurenti.[12]

Banke i primaoci depozita imaju koristi od finansijske regulative u kratkom i srednjem roku. Konkurenti izbjegavaju pružanje bankarskih usluga koje su obuhvaćene prudencijalnom regulativom tako da mogu da održavaju svoju fleksibilnost i kapacitet za inovacije i razvoj.

Dugoročne promjene će se odraziti na shvatanje uloge banaka u finansijskom sistemu. Konkurenti mogu da postanu sistemski važni ako pružaju velik dio "front-end" bankarskih usluga. Ako banke gube profit generisan iz "front-end" bankarskih usluga one će biti manje otporne na ekonomske krize.

U hipotetičnom dugoročnom scenariju, banke će mijenjati fundamentalni model svog poslovanja kako bi se ispunili zahtjevi Milenijalaca tokom njihovog napredovanja kroz život. Fin-tech konkurenti banakama vjerovatnije imaju jače veze sa mlađim kupcima (ili Milenijalcima) i mogli bi da predstavljaju značajnu prijetnju poslovnim modelima dominantnih banaka.

Digitalni poremećaj je naveo banke da razmišljaju i djeluju kao konkurentske tehnološke firme.

Mobilno bankarstvo postalo je mejnstrim oblik bankarstva. Više bankarskih transakcija se inicira putem aplikacije za mobilno bankarstvo nego preko sajtova za internet bankarstvo na računarima.[13]

Banke su takođe preoblikovale način na koji filijale servisiraju svoje klijente. HSBC prijavila je pad posjetilaca od 30 % u svojim filijalama od 2009. godine. Royal Bank of Scotland (RBS) doživjela je sličan pad. [14]

Zbog toga banke grade partnerstva sa fin-tech kompanijama kako bi zadržale kontrolu nad podacima o klijentima i iskoristile nove tehnologije. Neke banke stiču vlasničke udjele u malim i inovativnim novoosnovanim kompanijama, kao što su platforme za direktno kreditiranje.

Ovo omogućava bankama da iskoriste nove tehnologije koje su razvile novoosnovane kompanije (strat-ups). Alternativno, banka može da razvije partnerstvo sa konkurentom bez sticanja vlasništva, na primjer omogućavajući mu da pristupi podacima banke kako bi razvio nove mobilne aplikacije ili usluge za klijente koje bi banka zatim mogla da ponudi svojim kupcima.

---

[12] Ibid

[13] Juniper Research, (2016), Mobile Banking Users to Reach 2 Billion by 2020, Representing More Than 1 In 3 Of Global Adult Population, dostupno na https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/mobile-banking-users-to-reach-2-billion-by-2020

[14] BBA and Accenture (2015), Digital Disruption: UK Banking Report, dostupno na http://emergingpayments.org/wp-content/uploads/2017/02/Digital-Disruption-UK-banking-report-BBA-and-Accenture.pdf

6. ZAKLJUČAK

Razvoj savremenih tehnologija i digitalizacija poslovanja daju mogućnost investitorima da fleksibilno posluju, tražeći one segmente globalnog finansijskog tržišta na kojima im propisi omogućavaju veću slobodu poslovanja. Razvoj savremenih tehnologija dovodi do rasta konkurencije i daje podsticaj za deregulaciju i ukidanje opterećujućih propisa na previše regulisanim tržištima.

To omogućava investitorima da lakše nalaze segmente finansijskog tržišta na kojima će im troškovi biti manji, a mogućnost izbora oblika i modaliteta finansijskih usluga veći. A takođe, motiviše banke da se prilagode i razviju nove oblike pružanja svojih usluga kako bi ostale konkurentne, što mijenja strukturu finansijskog tržišta.

Ostaje otvoreno pitanje kako će izgledati struktura finansijskog tržišta, čak i u bliskoj budućnosti, zbog rapidno brze promjene tehnologije koju je vrlo teško predviđati.

LITERATURA

1. BBA and Accenture (2015), *Digital Disruption: UK Banking Report*, dostupno na http://emergingpayments.org/wp-content/uploads/2017/02/Digital-Disruption-UK-banking-report-BBA-and-Accenture.pdf
2. Claessens, S.; Djankov, S.; Klingebiel, D. (2000) *„Stock Market in Transition Economies"*, Financial Sector Discussion Paper No.5, The World Bank
3. Efma and Infosys Finacle (2015), *Industry Disruption (Innovation in Retail Banking No 7)*, dostupno na http://www.interest.co.nz/sites/default/files/embedded_images/Innovation%20in%20Retail%20Banking_November%202015.pdf
4. *Ericson Mobility Rreport*, Jun 2015, dostupno na https://www.ericsson.com/res/docs/2015/ericsson-mobility-report-june-2015.pdf
5. Frye, T. (2000) "*Brokers and Bureaucrats*", Ann Arbor: University of Michigan Press.
6. *Internet World Stats, Usage and Population Statistics*, dostupno na http://www.internetworldstats.com/stats.htm
7. Juniper Research, (2016), *Mobile Banking Users to Reach 2 Billion by 2020, Representing More Than 1 In 3 Of Global Adult Population*, dostupno na https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/mobile-banking-users-to-reach-2-billion-by-2020
8. KPMG (2015) *Mobile Banking 2015*, dostupno na https://home.kpmg.com/uk/en/home/media/press-releases/2015/08/mobile-banking-users-will-double-and-hit-a-quarter-of-the-worlds-population-by-2019.html
9. Morgan, E.V. and Thomas, W.A. (1962/1969) "*The London Stock Exchange*" NY: St Martin's Press
10. Scholes, M., (2008) *The Impact of Information Technology on Freedom and Communication*, Mont Pelerine Society meeting, Tokio,
11. Scratch, *The Millennial Disruption Index*, dostupno na http://www.millennialdisruptionindex.com/
12. Stringham, E.; Boettke, P. (2004) "*Brokers, Bureaucrats and the Emergence of Financial Markets*", Managerial Finance, Volume 30 Number 5
13. Hayek A. F, (2000) "*Poredak slobode*", Global book, Novi Sad
14. Vukotic, V. (1993) "*Privatizacija i razvoj tržišne privrede*", Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd

15. Vukotić, V. (2000) "*MVP as a part of integral concept of privatization in Montenegro*", Podgorica, jul 2000.
16. Vukotić, V. (2001) "*Makroekonomski računi i modeli*", CID, Podgorica
17. Vukotić, V. (2003) "*Psihofilozofija biznisa*, CID, Podgorica, 2003
18. Watson A, (2016), Disruption or Distraction? How Digitaliyation is Changing New Zealand Banks and Core Banking Systems, The Reserve Bank of New Zealand

*Neven Cvetićanin**

KUDA IDE SVET? ANALIZA DRUŠTVENO-POLITIČKIH PROCESA KOJI OPREDELJUJU GLOBALNA ZBIVANJA NA POČETKU 21. VEKA[1]

Apstrakt

Rad predstavlja stratešku analizu globalnih zbivanja na početku 21. veka koja može biti korisna nacionalnim vladama i međunarodnim organizacijama. U radu se dubinskom multidisciplinarnom metodom koja u sebi sintetiše filozofiju istorije, sociologiju politike i teoriju međunarodnih odnosa proučavaju tzv. procesi dugog trajanja kako bi se pokušale predvideti opšte tendencije globalnih zbivanja u vremenu u kojem živimo. U tom smislu rad predstavlja ozbiljnu stratešku analizu koja detektuje dominantne društvene, političke i međunarodne tendencije koje opredeljuju vreme u kojem živimo i koja može poslužiti donosiocima odluka za formiranje javnih politika na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou.

Ključne reči: *analiza, globalna zbivanja, politička mehanika, dijalektika, procesi dugog trajanja, kraj istorije, akceleracija istorije, međunarodni poredak, 21. vek*

Abstract

The paper represents the strategic analysis of global events at the beginning of the 21st century, that may be useful for the national governments and international organizations. The paper deals with multidisciplinary method which in itself synthesizes the philosophy of history, sociology of politics and theory of international relations, in attempt to study the processes of long duration, in order to try to predict the general trend of global events in time which we live in. In this sense, the work is a serious strategic analysis that detects the dominant social, political and international trends that determine our time and which can serve to the decision makers in defining public policies at the national, regional and international level.

Key words: *analysis, global events, political mechanics, dialectic, processes of long duration, the end of history, the acceleration of history, international order, the 21st Century*

UVOD

Svet se, pred našim očima, pri kraju druge decenije 21. veka, menja kao nikada od vremena završetka Drugog svetskog rata, a posve je moguće da će promene kojima prisustvujemo biti značajnije čak i od procesa dugog trajanja koji su bili inicirani Francuskom revolucijom. Jednostavno govoreći, moguće je da smo savremenici i da prisustvujemo najznačajnijim globalnim promenama još od vremena Francuske revolucije, što za „običnog" čoveka koji živi u vrtlogu globalnih nestabilnosti može biti nesvakidašnji izvor zabrinutosti u pogledu sopstvene

* viši naučni saradnik, Institut društvenih nauka

[1] Rad je deo istraživanja na projektu: III 47010 „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup" koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

budućnosti, ali što za naučnika koji se bavi analizom društvenih procesa može biti poseban izazov da nesvakidašnje procese kojima prisustvuje kao svedok epohe realistično i kreativno rastumači. Stoga će rad pred nama pre svega predstavljati analizu društvenih procesa koji obeležavaju doba u kome živimo, te će ta analiza pokušati da iznese tumačenje prošlih i predviđanje budućih procesa koji oblikuju konture sveta u kojem živimo, a osnovni zadatak koji autor ove analize postavlja sam pred sebe, kako bi ona uopšte bila upotrebljiva onima koji će se njome koristiti, jeste da ona u isti mah bude i realistična i kreativna, kako bi zadovoljila dva osnovna kriterijuma koje mora da zadovolji svaka analiza.

Prvi od njih je da analiza korespondira sa stvarnošću i da se u njoj opiše ono *što se stvarno dešava*, a ne ono što bi autor analize ili neka druga zainteresovana strana *voleli da se dešava*. U ovome smislu stojimo na metodološkom stanovištu koje smo izneli u našim prethodnim radovima da je u društvenim naukama, ukoliko su preduzeta istraživanja obavljena na temeljan, ozbiljan i posvećen način, moguće u značajnom (iako ne i apsolutnom) stepenu postići objektivnost[2], pri čemu se posao naučnika koji se bavi proučavanjem društvenih procesa, jednim svojim delom, poklapa sa poslom analitičara. Termin "analitičar" je izašao na loš glas jer se njime, ne samo u našoj sredini već i globalno, „kite" raznorazni ljudi, kojima najčešće nedostaju kredibilne akademske kvalifikacije kao i institucionalna vezanost za neki analitički centar, bez obzira da li se radi o nekom uglednom institutu, fakultetu/univerzitetu ili nekoj drugoj instituciji koja svoje analitičke uvide garantuje profesionalnom selekcijom svojih saradnika i njihovom umreženošću u šire istraživačke mreže, bez čega u savremenom svetu ne može biti pouzdanih i kredibilnih analiza. No, i pored negativnih konotacija koje termin „analitičar" povremeno dobija usled čitave vojske poluprofesionalaca koji se njime služe, možemo reći da u svetu koji je usled dinamičnih promena gotovo neće biti potrebnije struke od trezvenih i realnih analitičara koji su sposobni da realistično analiziraju i predvide društvene procese, kako bi se na njih optimalno i pravovremeno reagovalo. Tako je bilo i tako će biti uvek kada svet bude u previranjima, te su upravo stoga ozbiljne države (danas i korporacije i ostali nedržavni subjekti) uvek vodile računa da izgrade pouzdanu analitičku mrežu vrhunskih institucija (instituta, fakulteta, analitičkih centara) koje bi im isporučivale upotrebljive i realističke analitičke uvide koji će korespondirati sa stvarnošću. Stoga i ovaj rad, budući da je njegov autor zaposlen na naučnom institutu koji ima bogatu i respektabilnu tradiciju, nema drugu ambiciju nego da bude realistična i trezvena analiza procesa koji obeležavaju svet u kome živimo, a koja donosiocima odluka na različitim nivoima (nacionalnom, regionalnom, međunarodnom) može poslužiti za pravilnu orijentaciju u tom svetu i optimalne odluke kako bi se opisanim društvenim procesima uspešno upravljalo ili kako se makar ne bi bilo njihova žrtva.

Ukoliko je prvi kriterijum koji mora da ispuni svaka analiza *realističnost*, odnosno korespondiranje sa stvarnošću, drugi kriterijum koji ona mora da ispuni je *kreativnost*, odnosno uvođenje u objašnjenja društvenih procesa novih i kreativnih analitičkih oruđa uz pomoć kojih se društveni procesi mogu objasniti *u principu*, a ne samo *u pojedinostima*. U ovom smislu će se posao naučnika koji se bavi proučavanjem društvenih procesa razlikovati od posla pukog analitičara, te će to zapravo biti *posao naučnika* u punom smislu te reči. U ovom smislu će talentovani naučnici koji će proučavati različite društvene pojave, bez obzira kojem vremenu i podneblju će pripadati, biti više od pukih analitičara, već će se raditi o kreativnim stvaraocima koji će biti radi da za složene i haotične pojave pronađu logična i jednostavna objašnjenja koja će biti univerzalna, u smislu da će se na njih u budućnosti moći osloniti svi oni koji će takođe proučavati slične pojave. Ovo će, na primer, biti slučaj kako sa jednim od osnivača drevne vojne

[2] N. Cvetićanin, Politička mehanika i veština državništva, Arhipelag-Institut društvenih nauka, Beograd, 2016, str. 12/13.

nauke poput Sung Cua[3] tako i sa osnivačem moderne političke nauke poput Makijavelija[4], kao i sa svim ostalim naučnicima koji će proučavati društvene procese, a koji će uz pažljivo posmatranje empirijskih društvenih pojava pokušati da proniknu u ono što je u njima opšte i što je kao takvo podložno ponavljanju i uz pomoć čega se ne mogu opisati samo postojeći i prošli slučajevi, već uz pomoć čega se sa izvesnim stepenom verovatnoće mogu predvideti i budući slučajevi.

U tom smislu će i ova analiza, bez naivne pretenzije da osmišljava nove naučne paradigme, ali koristeći one stare koje je vreme potvrdilo, koristiti specifično analitičko oruđe koje smo u našim prethodnim radovima nazvali *dijalektikom političke mehanike*.[5] U prvom delu ovoga rada ćemo reći nekoliko reči o ovom analitičkom oruđu koje smo koristili u našim dosadašnjim istraživanjima, a koje se u prognozi društvenih dešavanja pokazalo kao veoma plodno, što ćemo prikazati u kratkoj retrospektivi. Potom ćemo u drugom delu rada pokušati da uz pomoć ovog analitičkog oruđa opišemo aktuelne društveno-političke procese koji opredeljuju globalna zbivanja, kao i da iznesemo prognozu mogućih budućih zbivanja. Konačno, u zaključnim napomenama rada ćemo eksplicirati ono što smo u aktuelnim društveno-političkim procesima koji opredeljuju globalna zbivanja prepoznali kao ključno, odnosno kao osobinu specifičnog *Zeitgeist*-a usled koga obitavamo, kako bi potvrdili ili demantovali tezu sa početka ovog uvoda i samoga rada da se svet, pred našim očima, pri kraju druge decenije 21. veka, menja kao nikada od vremena završetka Drugog svetskog rata i da je posve moguće da će promene kojima prisustvujemo biti značajnije čak i od procesa dugog trajanja koji su bili inicirani Francuskom revolucijom.

KONCEPT DIJALEKTIKE POLITIČKE MEHANIKE KAO ANALITIČKO ORUĐE I DINAMIKA SVETA NAKON DRUGOG SVETSKOG RATA

Koncept dijalektike političke mehanike koji u ovom radu, kao i u prethodnim našim istraživanjima, koristimo kao analitičko oruđe će zapravo predstavljati modifikovanu dijalektičku metodu, koja je na rđav glas izašla sa vulgarnom verzijom marksističkog istorijskog materijalizma, dok je u radovima njenih modernih „očeva osnivača" i „nastavljača" poput Hegela i (izvornoga) Marksa bila veoma temeljno promišljena. Svođenje njihovih osnovnih postavki (posebno Hegelovih) u format korisnog prognostičkog analitičkog oruđa, uz nadopunjavanje hegelijanskih postavki postavkama Karla Šmita smo izložili u radovima u kojima smo opširno opisali šta podrazumevamo pod *dijalektikom političke mehanike*[6], dok ćemo ovde veoma koncizno izložiti tek osnovne obrise koncepta političke mehanike i njene dijalektike i ukazati na korisnost ovog koncepta u analizi društvenih događanja.

Naime, koncept političke mehanike posmatra društveno i političko polje kao polje sila koje međusobno deluju jedna na drugu po principu akcije/reakcije, gde akcija i reakcija nisu ništa drugo do hegelijanska teza i antiteza koje svoju rezultantu, odnosno svoj konačni vektor dobijaju u polodotvornoj sintezi unutar koje se teza i antiteza ne potiru, već unutar koje se meša ono što je istorijski/društveno/politički vitalno unutar jednog i drugog pola, te se tako

[3] Sung Cu, Umeće ratovanja, Mono i Manjana, Beograd, 2009.

[4] N. Makijaveli, Vladalac, Rad, Beograd, 1999.

[5] N. Cvetićanin, Politička mehanika i veština državništva, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016, str. 49-80, N. Cvetićanin, „Politička mehanika i njena dijalektika – u susret jednoj novoj teoriji politike", Theoria, godište LVII, no 1, str. 63-85.

[6] Ibid.

stvara novi, treći, pol. Rečeno jezikom prirodne nauke po čijem obrascu smo promišljali ovu metodu, iz dva međusobno suprostavljena kretanja i njihovog sudara, nastaje novo kretanje, koje uskoro i samo dobija svoju negaciju (odnosno svoju „antitezu"), odnosno svoju reakciju, te se tako niz sudara nastavlja, usled čega društveno/političko polje nikada ne miruje i permanentno „pulsira", što se u njemu empirijski manifestuje kao borba različitih društvenih i političkih grupa. Intenzitet sudara između različitih društvenih i političkih grupa unutar društvenog/političkog polja će zavisiti od toga koliko su ti sudari pacifikovani političko-pravnim institucionalnim modelima koji će odgovarati društvu unutar kojega se ti sudari odvijaju i koji će zadovoljavati potrebe tog društva. Ukoliko jedno društvo ima političko-pravne institucionalne modele koji mu manje odgovaraju utoliko će sudari između različitih društveno-političkih grupa unutar njega biti žešći i grublji, a ukoliko ono pronađe političko-pravne institucionalne modele koji zadovoljavaju njegove potrebe u funkcionalnom smislu ti sudari će biti slabiji, te će čak imati i jednu konstruktivnu crtu.

U knjizi u kojoj smo temeljno izložili princip političke mehanike i njene dijalektike[7] smo takođe postavili tezu da su *državnici* i njima sapripadajuće *državničke elite*, oni retki pojedinci i one retke društvene grupe koje imaju talenat i sposobnost da obave optimalnu analitiku pozicije jednog društva i stanja oko njega i u njemu, i da, potom, pronađu optimalne političko-pravne institucionalne obrasce koji mu odgovaraju i koji zadovoljavaju njegove osnovne potrebe za bezbednošću i ekonomsko-socijalnom zbrinutošću.[8] Jednostavno govoreći, državnici i njima sapripadajuće državničke elite će biti oni talentovani „politički mehaničari" koji će imati znanja i sposobnosti da „naviju" ili „programiraju" jedno društvo kako bi ono uspešno funkcionisalo i to će znalački činiti sagledavajući šire istorijske i globalne kontekste koji će opredeljivati društveno/političko polje u njihovom vremenu, bivajući u isti mah i tvorcima međunarodnih poredaka osređenog vremena. Stoga će istorija modernog sveta biti istorija značajnih državnika i njima sapripadajućih državničkih elita koji su u datim istorijskim okolnostima činili ono što je bilo nužno činiti, saobražavajući se dinamičnoj, dijalektičkoj, strukturi političke stvarnosti, unutar koje će se permanentno boriti neka istorijska teza i neka istorijska antiteza, izmirujući se konačno u nekoj sintezi, usled čega će značajni državnici biti pre svega „sintetičari" koji će umeti da dobro pročitaju sopstveno vreme i da pronađu ono što mu je potrebno, odnosno da znalački u postojećem društvenom materijalu pronađu potrebne sastojke za njegovo balansiranje.

U knjizi koja je usledila nakon bazične knjige u kojoj smo opširno izložili princip dijalektike političke mehanike ne samo kao analitičko, već i kao praktično oruđe i podvukli vezu između ovoga „oruđa" i veštine državništva, smo prešli na konkretno tumačenje novije evropske istorije uz pomoć ovog analitičkog oruđa, ne bismo li uz pomoć njega pokušali da objasnimo njene prelomne tačke kao što su revolucije, ratovi i značajne reforme koje su oblikovale svet u kojem živimo danas.[9] Ovo oblikovanje nije bilo bez svoje unutrašnje „logike" te se, po mišljenju autora ovog i prethodno citiranih radova, ono samo na prvi korak može učiniti haotično, te pokušaj da se prozre ova logika nije samo pokušaj da se rastumači prošlost (što smo uradili u pomenute dve knjige), već i pokušaj da se predvidi budućnost (što smo delimično uradili u drugoj knjizi i što nastavljamo u ovom radu).

---

7 N. Cvetićanin, Politička mehanika i veština državništva, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016, str. 49-80

8 Ibid, str. 143-149, 201-237, 253-269.

9 N. Cvetićanin, Državništvo modernog doba, Arhipelag-Institut društvenih nauka, Beograd, 2016.

Naime, *bazični konflikt*[10] koji opredeljuje modernu evropsku istoriju je konflikt između konzervativne reakcije (konzervativne istorijske teze) i revolucionarne akcije (revolucionarne antiteze) koje se od početka evropskog Novog veka bore kroz niz religijskih, naučnih i, konačno, političkih revolucija. Biće to borba *Crvenog i crnog* da parafraziramo Stendala[11], odnosno borba Revolucije i Kontrarevolucije, čije će najznačajnije epizode - koje smo u našoj prethodnoj knjizi opisali sa pozicije analitičkog posmatranja političko-ideoloških i institucionalnih promena koje su proistekle iz ove borbe - biti Francuska revolucija, uspon i pad Napoleona, restauracija Svete alijanse, Bizmarkovo ujedinjenje Nemačke, a iz ove borbe i njenih mutiranih oblika će indirektno proizaći i dva svetska rata.[12]

Svetski sistem pronalazi svoju ravnotežu tek nakon Drugog svetskog rata kada se kroz niz političkih, diplomatskih i ekonomskih sporazuma i aranžmana među najznačajnijim svetskim silama pronalaze načini da se pacifikuju konflikti koji su besneli Evropom i svetom u 18, 19, i prvoj polovini 20. veka i kada se dele sfere uticaja. Nakon Drugog svetskog rata se, bez obzira da li se radi o zapadnoj državi blagostanja (*Welfare state*) ili real-socijalističkom sistemu koji je bio dominantan u istočnom delu Evrope i sveta pronalazi način da politika upravlja ekonomskim procesima kako se oni ne bi oteli kontroli i izazvali nove konflikte (kako među velikim silama, tako i unutar različitih država u vidu klasnih konflikata) što se pokazuje kao srećno rešenje u pogledu ravnoteže, stabilnosti i razvoja. Pedesete i šezdesete godine 20. veka, uz manje incidente, prolaze u gotovo idiličnoj hladnoratovskoj ravnoteži među svetskim blokovima, kao i u klasnom konsenzusu koji je bio uspostavljan unutar različitih društava, a srećno vreme „svetske države blagostanja" uspostavljene nakon Drugog svetskog rata, podeljene u liberalno-demokratski i socijalistički blok, će najbolje biti oličeno u čuvenim rečima tadašnjeg britanskog premijera Harolda Makmilana „da većini naših ljudi nikada nije bilo tako dobro."[13]

„Svetska država blagostanja", uspostavljena nakon Drugog svetskog rata, koja će u svojoj zapadnoj liberalno-demokratskoj i istočnoj socijalističkoj varijanti biti na snazi nekoliko decenija, do kraja šezdesetih godina 20. veka, predstavlja vrhunac političke Moderne, odnosno potpun trijumf svih njenih socijalnih konstruktivizama i političko-ekonomskih inžinjeringa, koji su na istorijsku scenu stupili u sam osvit Novog veka, kada nastaje moderno političko polje i moderne političke ideologije.[14] Ovo će verovatno biti najsrećnije vreme koje su Evropa i svet imali u mnogo vekova, vreme u kojem će razvoj i socijalna prava najširih slojeva stanovništva u različitim državama ići ruku pod ruku, uz munjevit napredak standarda ljudi na svim tačkama globusa, koji će u isti mah napredovati i u stepenu obrazovanosti, kao i u pristupu „blagodatima" savremene civilizacije. Biće ovo jedan od retkih momenata kada će savremena tehnička civilizacija raditi za najveći broj ljudi, ne pokazujući još uvek svoje nus-produkte, te će ovo biti vreme kada su se sve prethodne revolucije, ratovi i kolosalne reforme svetskog poretka činile smislenim kao bolne porođajne muke ovog velikog trijumfa vaskolikog političko-ekonomskog modernizma. Naivnost i „nepodnošljiva lakoća postojanja" koje će obležiti ovaj period će biti posebno vidljive u transformaciji kulturoloških obrazaca i u definitivnom prelasku od

---

[10] U središtu principa dijalektike političke mehanike, kao što smo objasnili u prethodnim radovima, uvek stoji neki bazični konflikt (teze i antiteze, akcije i reakcije) koji u različitim vremenima poprima različite empirijske oblike. N. Cvetićanin, Politička mehanika i veština državništva, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016, str. 57-60, 66-76.

[11] Stendal, Crveno i crno, Narodna knjiga, Beograd, 1960.

[12] N. Cvetićanin, Državništvo modernog doba, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016, str. 59-81, 99-232.

[13] Citirano prema: Nicholas Timmins, The Five Giants, A Biography of the Welfare State, Harper Collins Publishers, London, 1995, str. 177.

[14] N. Cvetićanin, Državništvo modernog doba, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016, str. 49-76, 233-275.

tradicionalne ka popularnoj kulturi, izraženoj u mnoštvu njenih obrazaca, a možda će najznakovitija biti transformacija medijskih obrazaca kao veliki simbol tzv. pop-civilizacije koja se upravo stvarala i koja je za sebe počela da veruje da će biti večna.

Veliko finale i istovremeni kraj ovog procesa će biti dešavanja iz 1968. godine, kada će kroz „plišanu šezdesetosmašku revoluciju" politička Moderna karikirati samu sebe izmeštajući se iz realnog političkog polja, oko kojeg su se vrtile i Američka, i Francuska, i Ruska (sovjetska) revolucija, u čistu utopiju, što će biti svojevrsna samoironizacija ideje revolucije.[15] U dešavanjima iz 1968. godine, usled još uvek dobrodržeće države blagostanja, nosioci protesnih kretanja će naivno tražiti, narodski rečeno, „hleba preko pogače", gubeći uskoro i to što su imali.

Nakon 1968. godine država blagostanja biva dekonstruisana sa dva kraja. Prvi od njih će biti transformacija klasične socijaldemokratije koja se nekoć prvenstveno bavila socijalnim pravima građana, u specijalizovane (postmoderne) socijalne pokrete (tzv. nove društvene pokrete) koji su se bavili ekološkom, antinuklearnom ili rodno-ravnopravnom tematikom.[16] Drugi kraj će biti proces urušavanja države blagostanja od strane tzv. neoliberalne desnice koja je polako stupala na istorijsku scenu, a koja će zameniti dotadašnju „desnicu blagostanja" koja je preko svojih kolosalnih „državnika blagostanja" (Čerčil, De Gol, Makmilan, Adenauer, itd.) učestvovala u konstituciji države blagostanja nakon Drugog svetskog rata. Sledstveno tome i socijaldemokratija će se uskoro, već načeta s leva „novim društvenim pokretima", pomaknuti s druge strane „udesno", ka liberalnijim suvoparno-pragmatičnim politikama, što će biti simbolično vidljivo u „padu" Vilija Branta i usponu Helmuta Šmita u nemačkoj socijaldemokratiji. Svet će biti zreo da umesto nekadašnjeg *konsenzusa blagostanja* koji je bio na snazi od kraja Drugog svetskog rata do kraja šezdesetih godina 20. veka bude uspostavljen novi *neoliberalni konsenzus*, koji će nakon kratkog interregnuma u sedamdesetim godinama 20. veka kada će država blagostanja odumirati, a nove liberalne politike korak po korak napredovati, biti konačno uspostavljen u osamdesetim godinama 20. veka sa državnicima poput Margaret Tačer, Ronalda Regana i Helmuta Kola.

Umesto pređašnjih „konzervativaca blagostanja" na istorijsku scenu u punom kapacitetu stupaju pomenuti liberalni konzervativci, koji ne samo da neće biti spremni da održe klasni „konsenzus blagostanja" unutar sopstvenih društava, već neće biti spremni da održe ni hladnoratovsku ravnotežu i globalni balans sa istočnim blokom, kao što je, na primer, činio Šarl de Gol, već će krenuti u novu trku u naoružanju ne bi li ekonomski iscrpili istočni blok, što im konačno polazi za rukom, usled čega, između ostalog, „pobeđuju" u hladnom ratu.

Kraj hladnog rata simbolički predstavlja „pad berlinskog zida" potkraj 1989. godine i potonje urušavanje čitavog istočnog socijalističkog bloka. Nakon pada berlinskog zida će se u momentu učiniti da je trijumf liberalnih politika i novog (neo)liberalnog poretka konačan i bespovratan, usled čega će liberalni teoretičari požuriti da slavodobitno proglase „kraj istorije".[17] I zaista će se oku površnog i naivnog posmatrača na momenat učiniti da je trijumf liberalizma kao ideologije konačan i bespovratan, jer će liberalizam uspeti da u sebe apsorbuje i konzervativizam, sa prethodno pomenutim liberalno-konzervativnim državnicima poput Tačerove i Regana, ali i socijaldemokratiju praveći od nje novu, mutiranu ideologiju tzv. „trećeg puta" koju će prihvatiti „levičari novog milenijuma" poput Bila Klintona i Tonija Blera. Tako ćemo umesto nekadašnje „desnice blagostanja" koja je, sa Čerčilom, De Golom, Makmilanom i

[15] N. Cvetićanin, "Šezdesetosmaši, novi društveni pokreti i potiranje klasične podele na levicu i desnicu u postmodernom dobu", Nacionalni interes, br. 2/2011, str. 243-260.

[16] Ibid.

[17] F. Fukujama, Kraj istorije i poslednji čovek, CID, Podgorica, 1997.

Adenauerom bila socijalno odgovorna i nekadašnje „levice blagostanja“ koja je bila socijalno odgovorna po svojoj definiciji, a koje su zajedno uspostavile „konsenzus blagostanja“ i konstituisale posleratnu državu blagostanja, sada imati „novu“ neoliberalnu desnicu i „novu“ (neo)liberalnu levicu koje će uspostaviti „novi“ neoliberalni konsenzus, za koji su mislile da će biti trajan i bespovratan.

No, istorija nije tako mislila.

KRAJ LIBERALNOG „KRAJA ISTORIJE“, POVRATAK ISTORIJE I NOVA-STARA DINAMIKA SVETA U 21. VEKU

Istorija je, po nekoj višnjoj promisli, poput šarenog karusela koji se stalno i neprestano vrti. Mnoge ideologije su mislile da mogu taj karusel zaustaviti i konačno ovladati istorijom, pa nije zameriti ni globalnom liberalizmu što je tako mislio. Međutim, ozbiljni autori koji su mnogo više od pukih *ad hoc* ideologa kao Fukujama[18], poput, na primer Kisindžera, su oduvek znali da istorija nije ništa više do šaroliki karusel, čiji se kraj ne može ni naslutiti, a kamoli jasno sagledati.[19] Autori poput Kisindžera, koji su u isti mah i vrhunski akademski istraživači nesvakidašnjeg obrazovanja i praktične diplomate, su stalno iznova pozivali samozadovoljni i trijumfalistički liberalni poredak na umerenost i opreznost, kao i na mogućnost novih globalnih promena i konstitucija i, usled toga, na nužnost novih globalnih ravnoteža u novom-starom multipolarnom svetu.[20]

Ukoliko su konzervativci poput Kisindžera, vraćajući se tradicionalnim postavkama meternihovske multipolarne diplomatije, koja je pre dvadesetovekovne hladnoratovske ravnoteže konstituisala u 19. veku drugi najdugoročniji noviji svetski mir u poretku Svete alijanse, učinili Fukujamine „liberalne“ teze trivijalnim, jednako će to učiniti i neomarksistički autori poput Valerštajna, potpuno eksplicitno zastupajući tezu da je dijalektika istorije još uvek živa i da se istorija nastavlja dinamičnim tokom, s onu stranu nekog njenog proklamovanog tobožnjeg liberalnog kraja.[21]

Konzervativci i neomarksisti će se zapravo razumeti onako kako su se nekoć razumeli stari vojnici hladnoga rata koji su jedni prema drugima gajili poštovanje, upravo zato jer jedni prema drugima nisu gajili iluzije, koje su skloni da gaje neoliberali/neokonzervativci fukujaminskog profila, iz čega uvek proizlazi nastojanje da se svet prilagodi sopstvenim iluzijama, iz čega opet proizlaze tzv. „pravedni ratovi“, koji i za konzervativce staroga kova poput Kisindžera i za (neo)marksiste poput Valerštajna nisu ništa više od dimne zavese realnih geopolitičkih interesa. Zapravo, još od vremena kada je revolucionarni Marks preuzeo dijalektičku metodu od jednog nepatvorenog konzervativca kao što je bio Hegel sledbenici ove dve škole će, za razliku od neistoričnih liberala (biće i istoričnih liberala poput Kanta ili Tokvila), zajednički raspolagati istim realnostima istorije, predlažući tek različite recepte njihovog razrešenja – konzervativci

---

[18] Nakon svoje prvobitne teze o “kraju istorije“ Frensis Fukujama je napisao niz „pokajničkih“ radova u kojima je pokušavao da nadogradi i relativizuje svoju prvobitnu tezu, što je tek odraz samosvesti da je promašio i specifičan pokušaj kontrole (akademske) štete

[19] O Kisindžerovoj filozofiji istorije u studiji Tomasa Noera; Noer, Thomas J., *Henry Kissinger's Philosophy of History*, Online Edition https://isistatic.org/journal-archive/ma/19_02/noer.pdf

[20] Jefrey Goldberg, “World Chaos and World Order: Conversations with Henry Kissinger”, *The Atlantic* (magazine), Online Edition, https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/11/kissinger-order-and-chaos/506876/

[21] Immanuel Wallerstein, Geopolitics and Geoculture, Essays on the changing world-system, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

ravnotežnu diplomatiju, „podelu sfera uticaja“ i sintezu dijalektičkih protivrečnosti istorije, a marksisti revolucionarnu „preraspodelu uticaja“.

I autor ovoga rada je u svojim prethodnim radovima i analizama koje su se bavile globalnom situacijom na početku 21. veka upozoravao, u vreme kada su svetske krize koje su se danas širom sveta rasplamsale u punoj snazi bile tek na vidiku, da će do njih pre ili kasnije doći u eksplicitnoj formi, jer se u globalnom poretku mogu uočiti ozbiljne pukotine.

U obimnoj monografskoj studiji *Epoha s one strane levice i desnice* autor ovoga rada je upozorio na opasnu i vidljivu „pukotinu“ unutar svetskog sistema, pogotovo u njegovoj zapadnoj hemisferi – jaz između razvijenog globalnog centra i odbačenih ekstremizovanih ideoloških margina tzv. ekstremne levice i ekstremne desnice[22], koje su se upravo u našem vremenu potpuno probudile o čemu najbolje svedoče nesvakidašnje dobri rezultati koje su predstavnici krajnje levice i krajnje desnice postigli na upravo održanim francuskim predsedničkim izborima. Ovaj fenomen je autor ovoga rada najavljivao u pomenutoj studiji još pre desetak godina, upozoravajući da su zbog postojeće krize u socijalnoj bazi, vremena munjevitog ekonomskog rasta neumitno prošla, te da će neminovno doći vreme kada će umesto ekonomskog rasta glavna briga svetskog sistema biti balansiranje ekonomskih, socijalnih i bezbednosnih kriza koje su neumitno imale nastupiti. Ovo se potvrdilo najpre sa izbijanjem globalne finansijske krize iz 2007/2008. godine koja je upravo koincidirala sa izlaskom pomenute studije u kojoj su slične nestabilnosti najavljene, doduše ne na ekonomski, već na sociološki način, da bi ova kriza prerasla u Veliku recesiju sa kraja prve i početka druge decenije 21. veka, potpuno potvrđujući nalaze autora ovog i prethodnih radova da unutar svetskog sistema postoji „pukotina“, koja će neminovno imati svoje socijalne posledice vidljive na globalnom nivou. U pomenutoj studiji je najavljen uspon u zapadnom svetu tzv. populističkih politika koje će se, usled vidljivih demokratskih deficita koje je napravio formalni liberalni sistem, umesto na formalne procedure liberalne demokratije oslanjati na referendumsku mobilizaciju birača pretpostavljajući kategoriju legitimiteta kategoriji legaliteta[23], što se takođe potpuno obistinjuje u našim danima sa pojavom niza globalnih, regionalnih i lokalnih lidera kao što su Donald Tramp, britanski bregzitovci, Viktor Orban, Marin le Pen, Redžep Tajip Erdogan, itd.

Takođe autor ovoga rada je u svojim prethodnim istraživanjima obavljenim početkom druge decenije 21. veka najavljivao i neke druge globalne fenomene i nastojao da ponudi za njih odgovarajuća naučna objašnjenja. Jedan od takvih fenomena je uspon Kine i njeno neumitno svrstavanje u red svetskih super-sila, što je autor ovoga rada predvideo i opisao u posebnom naučnom radu.[24]

Konačno, u dve upravo sveže objavljene monografske studije[25] autor ovoga rada je na kisindžerovskom tragu tzv. *Realpolitik* (realne politike) opisao fenomen državništva, za koji se koliko do juče činilo da je antikvarni fenomen prošlih vremena usled toga što se činilo da su upravljanje i na globalnom i na nacionalnim nivoima preuzele anonimne tehnokratske elite, koje, međutim, mogu da nesmetano upravljaju u stabilnim vremenima, dok se u vremenima

---

[22] N. Cvetićanin, Epoha s one strane levice i desnice, Službeni Glasnik-Institut društvenih nauka, Beograd, 2008. str. 469-590.

[23] Ibid, str. 611-613.

[24] N. Cvetićanin, „Uspon kineskoga zmaja“ u Balkan i Eu, zbornik radova, IDN-Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2011, str. 89-102.

[25] N. Cvetićanin, Politička mehanika i veština državništva, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016,

N. Cvetićanin, Državništvo modernog doba, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016.

„povratka istorije“ realno može očekivati revitalizacija fenomena državništva, odnosno povratak državnika i njima sapripadajućih državničkih elita na svetsku scenu, koji će biti prinuđeni da traže rešenja i nove ravnoteže za svet koji je u previranju.

Naime, veštinu državništva kao kreativno *političko delanje* možemo razlikovati od prozaičnog tehnokratskog *političkog delovanja* koristeći misao Karla Majhajma da *„delanje* počinje tek tamo gde počinje još neracionalizovan manevarski prostor, gde situacije koje *nisu* regulisane gone na odlučivanje.“[26] Budući da je svet u naše vreme sve više svet u „kojem situacije koje nisu regulisane gone na odlučivanje“ možemo predvideti da će u njemu ponovo, i na globalnom i na nacionalnim nivoima doći do pojave državnika i njima sapripadajućih državničkih elita (neki od njih već postoje na svetskoj sceni) koje će morati da donose *odluke* - ako se radi o globalnim liderima - o održivoj konstituciji svetskog sistema na različitim nivoima kako svet ne bi upao u haos, kao i o - ako se radi o nacionalnim liderima - optimalnim smerovima nacionalnih politika, kako se nacionalne države ograničenog uticaja ne bi nasukale u vremenima previranja među velikim svetskim silama.

U tom smislu državnik će biti onaj koji, uz pomoć sapripadajućih državničkih elita, donosi *odluku*, odnosno onaj koji *odlučuje* „u situacijama koje nisu regulisane“ i čije odluke usmeravaju političke procese, a veoma često i šire društvene procese dugog trajanja, za razliku od prozaičnog (tehnokratskog) političara koji jednostavno nastoji da pliva i da se održi u zadatom racionalizovanom političkom prostoru, koji stvaraju upravo državnici svojim kreativnim aktima. Otuda se u jednoj često ponavljanoj izreci o državnicima koja podvlači distinkciju između državnika i prozaičnog političara kaže da državnik misli na naredne generacije, dok političar misli na naredne izbore. Budući da sve više živimo u svetu u kojem je, usled nesvakidašnjih globalnih događaja koji svet jučerašnjice zamenjuju svetom sutrašnjice, sve manje dovoljno da se misli isključivo o narednim izborima i u kome će morati da se valjano razmisli o strateškim odlukama koje će opredeljivati globalni, kao i nacionalne kontekste, naprosto će biti neophodni ljudi koji te odluke mogu pripremiti i doneti (bez obzira da li su eksplicitni državnici ili nadareni analitičari) što označava povratak politike u njeno „čvrsto agregatno stanje“ u kojem je ona bila u najvećem periodu istorije čovečanstva.

Ukoliko je politika u iluziji liberalnog „kraja istorije“ u prethodnih nekoliko decenija bila u nevidljivom „gasovitom agregatnom stanju“ maskirana iza niza tehnokratskih procedura ona se sa povratkom istorije, kojem u prve dve decenije 21. veka prisustvujemo, ponovo vraća u svoje „čvrsto agregatno stanje“ u kojem će bezbednosna i strateška pitanja dominirati nad onim proceduralnim i tehničkim. Danas, pri kraju druge decenije 21. veka, obzirom na nesvakidašnje globalne događaje kojima prisustvujemo, će biti potpuno jasno da je politika baš kao i nekoć u prošlosti pre svega proces donošenja odluka, koje se ne mogu redukovati na tehnokratsko odlučivanje primereno preduzećima i koje je nemoguće prepustiti automatima, kompjuterima i anonimnim tehnokratskim strukturama, već gde i danas, kao i u prošlosti, i pored svih ekspertskih uvida, značajnu ulogu igra lični autoritet baziran na praktičnom političkom iskustvu, odnosno praktičnoj razboritosti, odnosno upravo onome što smo u pomenutim studijama nazvali veštinom državništva.

Ukoliko je država blagostanja iz pedesetih i šezdesetih godina 20. veka bila vrhunac političkog modernizma i vrhunac onih procesa dugog trajanja započetih sa Francuskom revolucijom, možemo reći da sa njenom propašću, istorija počinje da teče unazad. Neoliberalizam osamdesetih i devedesetih godina 20. veka je svojevrsni novi-stari povratak starom *laissez faire* liberalizmu 18. i 19. veka u njegovoj nešto modifikovanoj varijanti, kao što i

[26] K. Majnhajm, Ideologija i utopija, Beograd, 1968, str. 90.

protekcionizam čijoj najavi upravo prisustvujemo nakon procesa započetim Bregzitom i nakon inauguracije nove američke predsedničke administracije Donalda Trampa može predstavljati svojevrsni povratak merkantilizmu 16. i 17. veka. Možemo zapravo reći da se upravo u našem vremenu, u trenutku dok ovo pišemo, *kapitalizam vratio kući*, odnosno da je krenuo da se vraća u onu tačku u koju je krenuo u svoju globalnu ekspanziju i ostaje tek da se vidi da li će ovaj novi-stari protekcionizam-merkantilizam izazvati značajnije sukobe među državama, kao i u vreme njegovog konstituisanja u ranoj Moderni, ili će novi održivi međunarodni poredak za 21. vek nastati bez značajnijih globalnih sukoba.

Možemo, konačno, reći da se trenutno, krajem druge decenije 21. veka, zatvara krug Moderne i njenih pratećih društvenih procesa, te da trenutni globalni društveni procesi teku u obrnutom smeru u odnosu na onaj smer koji je iniciran Francuskom revolucijom, te da prisustvujemo obnovi mnogih pred-modernih političko-ekonomskih figura u novom post-modernom kontekstu. To se ne potvrđuje samo povratkom britanskih ostrva u formu samoodrživog kraljevstva nakon Bregzita, povratkom neformalnog carističkog sistema u Rusiji, a donekle i u Kini, kao i povratkom „sultanata" u Turskoj nakon ustavnih promena koje je inicirao Erdogan, već se to potvrđuje i međusobnim odnosima među glavnim svetskim silama (SAD, Rusija, Kina) koji danas potpuno podsećaju na odnose velikih carstava iz prošlosti, istina uz razliku veće međuzavisnosti danas nego što je to bio slučaj ranije.

Sve ovo izgleda da predstavlja kraj prosvetiteljskog sna iniciranog Francuskom revolucijom i pobedu onog modela politike i diplomatije o kojem je pisao Kisindžer, pišući u svojoj harvardskoj doktorskoj disertaciji[27] o princu Meternihu koji je nekoć u sistemu Svete alijanse obnovio konzervativni diplomatski poredak ravnoteže među tradicionalnim carstvima, koji je važio pre Francuske revolucije.

No, moramo da budemo oprezni i da se suzdržimo od prenagljenog suđenja, što već i nije primereno radu ovog formata. Od prenagljenog suđenja moramo da se suzdržimo i usled činjenice da se trenutno, po svemu sudeći, na globalnom nivou bore dve elite – konzervativna i liberalna, pri čemu je teško sa potpunom sigurnošću tvrditi koja će od te dve elite u ovoj borbi pobediti, te je posve moguće da opet, kao i ranije, dođe do nekih sinteza među ovim elitama (Kisindžer i uopšte diplomate njegovog profila su u prošlosti, a mogli bi i u budućnosti, ponovo biti nosioci ovakvih „sinteza") usled kojih bi trenutno suprostavljeni polovi svetske elite podelili interese i sfere uticaja. No, sama činjenica borbe dve globalne elite – one konzervativne i one liberalne - bez obzira na ishod te borbe, potvrđuje tezu koju smo zastupali od početka rada i koju smo eksplicirali uz pomoć analitičkog oruđa koje smo nazvali dijalektikom političke mehanike – da u političkom polju u svakom vremenu imamo jedan dominantan *bazični konflikt* koji ga opredeljuje, odnosno da svako vreme ima svoje snage akcije i svoje snage reakcije. Pri čemu je u našem vremenu konzervativna elita koja nastupa, na primer, sa Trampom i bregzitovcima zapravo revolucionarna i na poziciji snaga akcije, dok je liberalna elita trenutno na poziciji snaga reakcije jer je čuvar „starog poretka", uspostavljenog nakon pada Berlinskog zida.

Bilo kako bilo, sudbina našeg evropskog kontinenta i njegove panevropske političko-ekonomske tvorevine - Evropske unije – je u novim procesima interesantna, jer se Evropska unija nalazi upravo između snaga akcije i snaga reakcije našeg vremena, kako prema spolja, tako i unutar evropskih društava, unutar kojih se sada potpuno eksplicitno bore konzervativni i liberalni element, što se najbolje vidi iz upravo održanih francuskih predsedničkih izbora.Ukoliko međunarodni poredak bude išao u pravcu restauracije konzervativnog poretka

[27] H. Kisindžer, „Obnovljeni svet: Metternich, Kastlereagh i problemi mira 1812-1822", Matica Hrvatska, Zagreb, 1976.

ravnoteže među velikim silama, Evropska unija koja je ekonomski, ali ne i bezbednosni gigant (pogotovo nakon Bregzita), bi morala da u takvom novom poretku pronađe svoje ravnotežno mesto što će svakako biti lakše ukoliko tri dominantne globalne super-sile (SAD, Rusija, Kina) uspostave mirnu globalnu koegzistenciju, kao i ukoliko dominantne regionalne sile na obodu Evropskog kontinenta, poput Turske, budu zainteresovane za mirnu koegzistenciju sa EU, konačno i ukoliko sama situacija unutar evropskih društava u odnosima između liberalnog i konzervativnog elementa ne bude poremećena. No, ukoliko tri dominantne globalne super-sile ne uspostave miroljubivu koegzistenciju (pri čemu su u evropskom kontekstu posebno važni odnosi SAD i Rusije koji još od vremena hladnog rata utiču na Evropu kao neka vrsta „starije braće") kao i ukoliko regionalne sile na obodu Evrope, poput Turske, ne budu raspoložene za partnerstvo sa EU već krenu u konfrontaciju, i tek ukoliko konflikti unutar samih evropskih društava između liberalnog i konzervativnog elementa eskaliraju, onda će Evropska unija biti pred teškim zadatkom redefinisanja svoje pozicije i svojih institucija.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

U vremenu u kojem živimo istorija uzima nesvakidašnju i nepredvidivu akceleraciju i događaji za koje smo do juče mislili da se ne mogu desiti, dešavaju se danas jedan za drugim, bezobrazno izazivajući postojeće stereotipe.

U ovom smislu je prethodna 2016. godina, bogatstvom svojih nesvakidašnjih globalnih događaja, bila „prelomna", odnosno jedna od onih „istorijskih" godina koje se ne dešavaju često i koje su zapravo svojevrsno istorijsko „raskršće". U pomenutoj 2016. godini se u razmaku od nekoliko meseci desilo nekoliko vanrednih političkih događaja, koji se kao takvi nisu desili u prethodnih nekoliko decenija.

Prvi od njih je referendum na kojem je većina britanskih građana odlučila da njihova zemlja napusti Evropsku uniju, takozvani Bregzit, što je, bez bilo kakve sumnje, najvažnija geopolitička promena još od vremena pada Berlinskog zida, ponovnog ujedinjenja Nemačke i disolucije SSSR-a.

Drugi događaj je nasilni teroristički napad u Nici u kojem je stradao trocifren broj ljudi (85 smrtno, 303 teže ili lakše ranjeno), koji će tokom prošle i ove godine biti praćen i drugim, manjim, sporadičnim nasilnim terorističkim napadima širom Evrope, za koje će sve skupa biti teško pouzdano utvrditi motive i tvrditi da su isključivo politički motivisani, ali koji će, bez obzira da li su proizvod nekog strateškog uma ili tek pojedinačne fanatične religioznosti njihovih izvršilaca, govoriti da je Evropa, u momentu dok ovo pišemo, postala eksperes lonac pod pritiskom.

Treći događaj je pokušaj neuspelog vojnog puča u Turskoj, važnoj regionalnoj sili koja stoji na razmeđi Evrope i Bliskog Istoka, te će u ovom događaju posebno biti važno što će ovo biti prvi vojni puč protiv civilnih vlasti koji u Turskoj, u prethodnih sto godina, od vremena Kemala Ataturka, nije uspeo. Prva vidljiva posledica neuspeha ovog puča će biti učvršćivanje režima Redžepa Tajipa Erdogana, što će konačno ove 2017. godine rezultirati ustavnim promenama u kojima će nestati nekadašnja turska modernistička (kemalistička) sekularna republika, dok će se poroditi nova-stara tradicionalna turska islamska država sa Erdoganom kao nekom vrstom „postmodernog sultana".

Četvrti i sigurno najvažniji u nizu prethodnih događaja iz „prelomne" 2016. godine je pobeda Donalda Trampa na izborima za predsednika SAD-a u novembru 2016. godine, što može označiti početak ideološke rekonfiguracije SAD-a kao globalne super-sile, u smislu njenog smanjenog spoljnopolitičkog angažmana i povećane usredsređenosti na unutrašnje ekonomske probleme (mada ovo nije u potpunosti izvesno, jer se unutar SAD, kao i drugde

širom sveta bore dve globalne elite, konzervativna i liberalna, a već smo rekli da je nezahvalno unapred prognozirati konačan ishod te borbe). No, ovo može označiti i rekonfiguraciju odnosa između glavnih svetskih super-sila (SAD, Rusija, Kina) i početak traganja za održivim i balansiranim međunarodnim poretkom za 21. vek u novom multipolarnom svetu koji sada već potpuno izvesno nastaje pred našim očima, budući da se spoljna politika Donalda Trampa, po do sada dostupnim informacijama, vraća na bilateralnu metodu direktne komunikacije između glavnih svetskih igrača, umesto da se oslanja na glomazne diplomatske multilaterale, kao što su činile prethodne američke administracije (opet ponavljamo da se o dugoročnoj održivosti ovakve Trampove politike ne može trenutno suditi, no ona predstavlja jednu trenutnu neospornu tendenciju).

Površno je misliti da su prethodni događaji iskrsli pred nama niotkuda i da nisu proizvod dugotrajnijih procesa koje je autor ovoga rada pokušao da opiše ukratko u ovom, a posebno u prethodnim radovima koje smo prethodno citirali.

Pomenuti događaji i uopšte sve ono što se dešavalo u prethodnih nekoliko godina sa rasplamsavanjem kriznih žarišta širom sveta, posebno na Bliskom Istoku, posebno u Siriji, gde se koliko do juče vodio jedan „mali svetski rat" (za koji se danas čini da ipak jenjava i ide ka svom razrešenju putem dogovora velikih sila), govore da su omanuli svi koji su govorili da smo sa padom Berlinskog zida izašli iz „kratkog" i nemirnog dvadesetog veka koji je trajao od Prvog svetskog rata (1914-1918.) pa do pada Berlinskog zida i ponovnog ujedinjenja Nemačke (1989-1990.) i ušli u mirni 21. vek. Ovakvu periodizaciju su izrekli i liberalni teoretičari poput Fukujame svojom pomenutom tezom o „kraju istorije"[28] koju smo u prethodnom toku ovoga rada dekonstruisali, ali i reformistički orijentisani marksistički teoretičari koji su odustali od dubinskih dijalektičkih analiza, poput britanskog istoričara Erika Hobsbauma, koji su takođe smatrali da je padom Berlinskog zida završeno „doba ekstrema" kako su zvali „kratki" dvadeseti vek.[29] Ovi teoretičari su manje-više tvrdili da je nakon „dugog" devetnaestog veka, koji je trajao od Francuske revolucije (1789. godine) do Prvog svetskog rata (1914-1918. godine), usledio „kratki" dvadeseti vek, koji je trajao od Prvog svetskog rata sve do pada Berlinskog zida i „pada" komunizma (od 1914/18. godine do 1989/90. godine), a koji bio nemiran, nakon čega će, konačno, uslediti mirnija vremena spokojnijeg 21. veka.

No, obzirom na najnovije događaje koje smo pomenuli, a koji su se posebno nizali u prethodnoj, ali i ovoj godini, očigledno je da su pomenuti teoretičari pogrešili u svojoj percepciji prošlosti, a samim tim i budućnosti. Možda najveća greška njihove analize, pored toga što su prenebregnuli nastavak dijalektičkih napetosti istorije koje i dalje postoje (ono što smo mi u ovom i u prethodnim radovima nazvali dijalektikom političke mehanike), je u tome što su suviše pažnje posvetili Evropi i tzv. Zapadnom svetu, obraćajući doduše pažnju na Kinu i Rusiju, ali nedovoljno, koje će u međuvremenu izrasti u respektabilne globalne sile. Štaviše, premalo su pažnje posvetili analizi uticaja geografije na svetska zbivanja, da ne koristimo nepopularan termin geopolitike, usled čega im je promakla činjenica da je najveće kopno na svetu evroazijski kontinent, a da je Evropa (evropski kontinent) tek poluostrvo tog kontinenta. Opadanje moći Evrope (i kao političke zajednice i kao kontinenta) vidljivo u nekoliko vanrednih globalnih događaja koje smo prethodno pomenuli sada ne samo da ubrzava istoriju već i sve glasnije ukazuje na činjenicu da je evropski kontinent poluostrvo onog evroazijskog, što nam omogućuje da prepostavimo da je u toku proces „nećkanja istorije" na koju stranu će se nagnuti, pri čemu ona može ostati na staroj „evropskoj strani" na kojoj je bila u prethodnih nekoliko

[28] F. Fukujama, Kraj istorije i poslednji čovek, CID, Podgorica, 1997.

[29] E. Hobsbaum, Doba ekstrema, Dereta, Beograd, 2004.

vekova (šireći se tek preko Atlantskog okeana), no ona može zaokrenuti i ka „evroazijskoj strani", pomerajući svoje središe na Istok.

O ovome će biti nemoguće suditi iz našeg vremena sa potpunom izvesnošću i ovo će zavisiti od globalnih događaja koji su pred nama, koji su nedostupni trenutnom saznanju i analizi. No, prosta činjenica trenutka će biti da će uticaj Evrope i čitave Zapadne političke hemisfere u svetu u kojem živimo, nakon događaja koje smo pomenuli, biti slabiji, iako još uvek dovoljno jak da bi se u ovom momentu moglo eksplicitno govoriti o definitivnom seljenju istorije na Istok, što je greška koju su upravo u suprotnom smeru, sa krajem hladnog rata, počinili oni koji su smatrali da je tada definitivno i bespovratno trijumfovao Zapad. Za razliku od ovakvih trivijalnih „proroštava" koja smatraju da u istorijskoj utakmici može biti apsolutnog pobednika (upravo su to, kao što smo rekli, po okončanju hladnog rata mislili američki neoliberali i neokonzervativci poput Fukujame, kao da, kao što je davno utvrdio Hegel[30], svako ispunjenje nije istovremeno i početak disolucije, čega je u svojim analizama svestan, recimo, Kisindžer) mi ne mislimo da je trenutno u toku proces „propasti Zapada" i „trijumf Istoka", već tek rekonfiguracija svetskog poretka i početak tzv. *vremena triju sila* (SAD, Rusija, Kina) koje će, svaka sa sopstvenim saveznicima, poput nekadašnjih tradicionalnih carstava, upravljati sferama svog uticaja, pošto ovakve sfere prethodno budu podeljene, što je proces za koji mislimo da je upravo u toku.

Stoga mislimo da se, politički gledano, dvadeseti vek uopšte nije završio, kao što su mislili pomenuti teoretičari, već da on uveliko „politički" još traje, jer on predstavlja, kao što smo ranije obrazložili, poslednju epizodu političke Moderne, koja upravo sada otkucava i nakon koje bi se istorija i kapitalizam kao njen moderni pokretač mogli vratiti „kući", odnosno u onu tačku sa koje su i krenuli u ekspanziju. Stoga će se dvadeseti vek, po našem mišljenju, „politički" završiti tek kada konture novog ravnotežnog međunarodnog poretka 21. veka koji će verovatno biti konzervativan na meternihovsko-kisindžerovski način, tzv. poretka *triju sila* kako smo ga mi nazvali i za koji mislimo da će pre ili kasnije nastupiti, budu stabilne, što sada nije slučaj, jer je novi međunarodni poredak tek u nastajanju, sa svim pratećim turbulencijama. Sa „produženim dvadesetim vekom" i njegovom poslednjom epizodom kojoj upravo prisustvujemo će se konačno završiti i epoha evropske i svetske Moderne, nakon koje bi mogao nastupiti „predmoderni" spokoj ili nespokoj, odnosno spokoj ili nespokoj sličan onome koji je postojao u predmoderno doba, zavisno od toga kakve će odnose dominantna „carstva" 21. veka uspostaviti među sobom.

Prvu epizodu dvadesetog veka je predstavljao Prvi svetski rat, drugu Drugi svetski rat, njegovu treću epizodu je predstavljao Hladni rat, a njegov kraj i poslednja epizoda definitivno neće biti pad Berlinskog zida kao što su smatrali Fukujama i Hobsbaum. Nasuprot njima mislimo da njegovu poslednju epizodu živimo upravo danas kada istorija ponovo ubrzava, te ova poslednja epizoda po našem mišljenju ne mora biti nužno hiper-violentna kao prve dve (Prvi i Drugi svetski rat) već ona može biti izbalansirana i pretežno ravnotežna kao ona treća (Hladni rat), zaustavljajući se u nekom održivom kisindžerovskom ekvilibrijumu, nakon kojeg će se konačno roditi održivi međunarodni poredak za 21. vek.

Jednostavno govoreći, dvadeseti vek će se u političkom smislu završiti tek onda kada nakon trenutno vidljivih i sve većih globalnih nestabilnosti i protivrečnosti, naslеđenih upravo iz same protivrečne „nuklearne" strukture 20. veka i čitave „nuklearne" strukture Moderne, nastane neki održiv međunarodni poredak za 21. vek, oko kojeg će se složiti tri trenutno vodeće globalne super-sile (SAD, Rusija, Kina). Još jednostavnije govoreći, dvadeseti vek, a sa njime možda i čitava moderna epoha, će se u političkom smislu završiti tek kada iz trenutnih haotičnih

[30] G. W. F. Hegel, Filozofija povijesti, Naprijed, Zagreb, 1966.

međunarodnih odnosa, oličenih pre svega u haotičnoj situaciji u Siriji koja podseća na svetske ratove 20. veka u mikro-formi, nastane neki novi međunarodni ekvilibrijum koji će biti dugoročno održiv i iza kojeg će se početi nazirati stabilan globalni poredak za 21. vek.

Možemo pretpostaviti, poučeni ranijim istorijskim iskustvima koja smo izložili u našim prethodnim radovima[31], da će novi-stari ekvilibrijum globalnog poretka biti proizvod delovanja novih-starih državnika koji - ili već postoje na svetskoj sceni - ili će se na njoj nužno javiti - potaknuti najnovijim ubrzanjem istorije koje smo opisali u prethodnim redovima, budući da će anonimne birokratske strukture sve teže upravljati „neracionalizovanim političkim prostorom, gde situacije koje *nisu* regulisane gone na odlučivanje"[32] koji danas, kao i ranije u istoriji, traži stvaralačke političke ličnosti. Ovih stvaralačkih političkih ličnosti je već danas, na globalnoj sceni, više nego pre samo dvadesetak godina, budući da, kao što smo ranije pomenuli, širom sveta, ponovo na scenu stupaju ličnosti koje naliče značajnim državnicima iz prošlosti. Možda se može očekivati da se, posebno u Evropi, ponovo probudi duh Šarla de Gola[33] koji će uvideti da politika ponovo, kao i u vreme evropske države blagostanja, mora da preuzme primat nad ekonomijom, jer je jedino tako moguće pacifikovati protivrečnosti koje muče naš kontinent, kako on ne bi pao u neizvesnost.

No, budućnost je teško potpuno pouzdano predvideti, a to nije ni zadatak ozbiljnih naučnih analiza. Zadatak ozbiljnih naučnih analiza je tek da opišu procese koji su u toku, te je upravo te procese pokušao da opiše rad koji privodimo kraju. Aktuelne globalne procese smo u radu za nama pokušali da opišemo zadovoljavajući dva kritrerijuma za koja smo na početku rada rekli da mora da ih zadovolji svaka ozbiljna naučna analiza, a to su *realističnost* i *kreativnost*. Rukovođeni tim parametrima došli smo do zaključka da, s onu stranu svih proklamacija o liberalnom „kraju istorije" i početku mirnog „liberalnog" 21. veka, još uvek živimo „produženi 20. vek", odnosno njegovu poslednju etapu u kojoj se trenutno bore dve globalne elite, liberalna i konzervativna, nakon čega će se verovatno, kada odnos snaga na terenu, odnosno različitim terenima, bude jasan, pristupiti novim globalnim sporazumima i aranžmanima ne bi li se stvorio stabilan međunarodni poredak za 21. vek, čime će konačno „politički" početi novi vek i novi milenijum u punom smislu tih reči.

Nakon svega, opet ćemo imati isti mir i nemir istorije, kao što smo ih imali oduvek. Naprosto, u vremenu pred nama ćemo opet imati, kao i toliko puta ranije u istoriji čovečanstva, prevođenje trenutnog nemira istorije u neki održivi međunarodni mir, bez iluzije da će on trajati večno, u nekom „novom" konzervativnom „kraju istorije", koji bi zamenio onaj „liberalni". Jer dijalektička igra se nastavlja unedogled, a na pametnim nacijama i narodima je, pogotovo ako su mali i ograničenog kapaciteta u odnosu na svetske sile, da učine sve da ne budu njene kolateralne žrtve.

LITERATURA

1. Cvetićanin, Neven, *Epoha s one strane levice i desnice*, Službeni Glasnik-Institut društvenih nauka, Beograd, 2008.

[31] N. Cvetićanin, Epoha s one strane levice i desnice, Službeni Glasnik-Institut društvenih nauka, Beograd, 2008, N. Cvetićanin, Politička mehanika i veština državništva, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016,

N. Cvetićanin, Državništvo modernog doba, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016.

[32] K. Majnhajm, Ideologija i utopija, Beograd, 1968, str. 90.

[33] O državništvu Šarla De Gola kao vrhuncu modernog evropskog državništva u N. Cvetićanin, Državništvo modernog doba, Arhipelag-Institut društvenih nauka, 2016, str. 276-338.

2. Cvetićanin, Neven, "Šezdesetosmaši, novi društveni pokreti i potiranje klasične podele na levicu i desnicu u postmodernom dobu", *Nacionalni interes*, br. 2/2011, str. 243-260.
3. Cvetićanin, Neven, „Uspon kineskoga zmaja" u *Balkan i Eu*, zbornik radova, IDN-Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2011, str. 89-102.
4. Cvetićanin, Neven, „Politička mehanika i njena dijalektika – u susret jednoj novoj teoriji politike", *Theoria*, godište LVII, no 1, str. 63-85.
5. Cvetićanin, Neven, *Politička mehanika i veština državništva*, Arhipelag-Institut društvenih nauka, Beograd, 2016.
6. Cvetićanin, Neven, *Državništvo modernog doba*, Arhipelag-Institut društvenih nauka, Beograd, 2016.
7. Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997.
8. Goldberg, Jefrey, "World Chaos and World Order: Conversations with Henry Kissinger", *The Atlantic* (magazine), Online Edition, https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/11/kissinger-order-and-chaos/506876/
9. Hobsbaum, Erik, *Doba ekstrema*, Dereta, Beograd, 2004.
10. Kissinger, Henry, „Obnovljeni svet: Metternich, Kastlereagh i problemi mira 1812-1822", Matica Hrvatska, Zagreb, 1976.
11. Majnhajm, Karl, *Ideologija i utopija*, Beograd, 1968.
12. Makijaveli, Nikolo, *Vladalac*, Rad, Beograd, 1999.
13. Noer, Thomas J, *Henry Kissinger's Philosophy of History*, Online Edition https://isistatic.org/journal-archive/ma/19_02/noer.pdf
14. Stendal, *Crveno i crno*, Narodna knjiga, Beograd, 1960.
15. Sung Cu, *Umeće ratovanja*, Mono i Manjana, Beograd, 2009.
16. Timmins, Nicholas, *The Five Giants, A Biography of the Welfare State*, Harper Collins Publishers, London, 1995.
17. Wallerstein, Immanuel, *Geopolitics and Geoculture, Essays on the changing world-system*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Ivan Vujačić[1]
Jelica Petrović-Vujačić[2]

IZOLACIONIZAM KAO ILUZIJA - MOGUĆE POSLEDICE NOVOG AMERIČKOG PROTEKCIONIZMA

Apstrakt

U radu se ističe da je izolacionizam u današnjem svetu potpuni izuzetak, dok je autarhičan razvoj bio moguć u ograničenom broju zemalja uključujući i SAD do dekade 1970-tih. Analizira se privredna politika SAD u doba predsednika Regana koja je za cilj imala podizanje konkurentnosti američke privrede. Tada je vođena politika depresijacije dolara, protekcionizma putem dobrovoljnog ograničavanja izvoza i uvođenje ograničenih sankcija. Period 1980-tih se ne može bezrezervno proglasiti uspešnim sa aspekta zadatih ciljeva. Privredna politika koju je zastupao u predizbornoj kampanji predsednik Tramp u velikoj meri podseća na kopiranje politike vođene tokom Reganove administracije. U radu se poseban akcenat stavlja na nemogućnost obnavljanja takvih politika protekcionizma i podvlače bitne promene u svetskoj privredi pod uticajem globalizacije i uspona Kine čine takvu politiku gotovo nemogućem zbog izuzetno štetnih posledica do kojih bi dovele.

Ključne reči: *Protekcionizam, Globalizacija, Regan, Tramp, Kina*

Abstract

The paper points out that isolationism in today's world is a total exception, while autarkic development was possible in a number of countries including the US up to the decade of the 1970's. The economic policy whose goal it was to enhance competitiveness under president Reagan is analyzed. That policy consisted of the depreciation of the dollar, voluntary restraints on exports to the US and selective sanctions. The 1980's period cannot be unreservedly qualified a success from the point of view of the proclaimed goals. The economic policy advocated by Trump in the campaign bears strong resemblance to the one carried out during the Reagan administration. The paper emphasizes the impossibility of recreating such protectionist policies and stresses the deep differences that have occurred in the world economy due to globalization and the rise of China thus making such a policy close to impossible because of very detrimental consequences that such a policy would entail.

Key words *Protectionism, Globalization, Reagan, Trump, China*

UVOD – IZOLACIONIZAM ILI AUTARHIJA ?

Izolacionizam je pojam koji se u novije vreme koristi za period koji je vezan za spoljnopolitičko odbijanje SAD da aktivno učestvuje u rešavanju problema Evrope po okončanju I svetskog rata i odbijanju Kongresa SAD da verifikuje članstvo SAD u Ligi naroda. Da je ovaj pojam neadekvatan opis američke politike u tom periodu svedoči činjenica da su SAD bile aktivne na Pacifiku i nametnule sankcije Japanu uoči izbijanja II svetskog rata. Isto tako, zaboravlja se da su bile finansijiski angažovane u vezi otplate reparacija koje je Nemačka bila dužna da isplati po ugovoru iz Versaja, sve dok nacistička Nemačka nije odbila da vraća taj dug.

[1] Redovni profesor, Ekonomski fakultet Univerzitet u Beogradu

[2] Redovni profesor, Saobraćajni fakultet Univerzitet u Beogradu

Bolji primeri izolacionizma su sadašnji režim u Severnoj Koreji, Kambodži pod Crvenim Kmerima, Burmi (Mjanmar) pod dugogodišnjom vojnom upravom i komunistička Albanija pod Enverom Hodžom. Ono što je zajedničko svim tim primerima je svesna želja vladajuće elite da se kroz strog, restriktivan i politčki potpuno kontrolisan način urede odnosi nacionalne države i njenih građana sa spoljnim svetom, pri čemu je osnovni cilj minimalni uticaj spoljnog sveta na prilike u sopstvenoj državi. To u suštini znači da se društvena interakcija sa inostranstvom vodi na politički potpuno kontrolisan način, a da se ekonomski odnosi svode na neophodnu razmenu kao dodatak sopstvenoj privredi. U ranijoj istoriji, ovako definisan izolacionizam dobro opisuje Kinu u XV veku i Japan pre Meiji perioda (od 1868). Svi ovi režimi, izuzetak je Severna Koreja, doživeli su slom u nekom istorijskom trenutku, jer su bez obzira na svoju unutrašnju čvrstinu pokazali političku, vojnu i ekonomsku slabost u sudaru sa spoljnim svetom. Jedini izuzetak je Kina koja je pokazivala sposobnost za značajne inovacije i održavala prosperitet sličan ekonomski najrazvijenijim zemljama sve do 1820-tih godina. Mislimo da je izolacionizam, kako smo ga opisali, na putu da nestane ili da opstaje kao relativno egzotična pojava (Severna Koreja).

Ono što se čini značajnijim za novije doba je koncept autarkije. Ovaj pojam je u bliskoj vezi sa izolacionizmom, jer je zasnovan na ideji razvoja na osnovu samodovoljnosti. Drugim rečima, dok izolacionizam ima defanzivnu konotaciju, autarhija potencijalno ima ofanzivno razvojno značenje. Drugim rečima, zemlje koje su praktikovale izolacionizam mogle su to da čine uz pomoć iz inostranstva kao komunistička Albanija od Kine ili Kuba od SSSR-a, ali nisu mogle da budu autarhične. Autarhiju, kao svesnu razvojnu politiku, mogu da praktikuju samo zemlje koje su dovoljno velike u svakom smislu koji je bitan za višedimenzionalan ekonomski razvoj, a pre svega da imaju dovoljno veliko stanovništvo i da poseduju dovoljno veliku teritoriju sa značajnim resursima.Intersantno je da je svojevremeno Fihte zastupao ideju o potrebi autarhičnog, planskog razvoja radi stvaranja posebnog nacionalnog identiteta u okviru nacionalnih država u svom delu *Zatvorena trgovačka država.*[3]

U novije vreme primere zemalja koje su bile relativno autarhične (apsolutna autarhičnost je nemoguća) možemo naći u posleratnoj Kini do početka reformi, Sovjetskom Savezu do pada komunizma i SAD u periodu Velike ekonomske krize pa sve do kraja 1960-tih godina. Neke od ovih zemalja su u autarhiji videli mogućnost razvoja novog tipa društva kombinujući ga sa ekstremnim izolacionizmom (Kina pod Mao Ce Tungom), dok su druge to isto činile sa pretenzijama da, sem formiranja novog tipa društva dokažu i teheološko sustizanje pa i superiornost u odnosu na zapadni razvojni model (SSSR) uz znatno niži stepen izolacionizma. U slučaju SSSR-a bi trebalo imati na umu da su istorijske okolnosti političke izolacije od Zapada doprinele formulisanju doktrine "izgradnja socijalizma u jednoj zemlji".

Jedina zemlja koja je uspela da se u velikoj meri autarhično razvije bez izolacionizma su SAD u prethodno navedenom periodu. Autarkija, međutim, nije bila svesna politika SAD. Relativno autarhičan razvoj je daleko više sticaj povoljnih okolnosti, geografske veličine, resursa, stimulativnog privrednog sistema i odsustvo naglašenog klasnog i socijalnog pitanja kao i odsustva razornih posledica dva svetska rata na sopstvenoj teritoriji. Ako pogledamo indikatore ekonomske uspešnosti merenu ekonomskim rastom i BDP-om per capita, s jedne strane i ekonomske samodovoljnosti merenu stepenom zavisnosti od spoljne trgovine, zavisnosti od stranih ulaganja i drugih oblika finansijskog kapitala, zavisnosti od inostranih tehnoloških ili menadžment inovacija s druge strane, onda možemo konstatovati da je u dužem periodu XX veka, SAD karakterisala relativno autarhična privreda. Drugim rečima, zbir izvoza i

[3] Johan Gotlib Fihte, Zatvorena trgovačka država, Nolit, Beograd.

uvoza u odnosu na BDP se 1960-tih kretao na nivou od oko 10%, direktne investicije u inostranstvo iznosile su oko 6% BDP-a,[4] dok je tehnološka superiornost SAD bila neprikosnovena (sem možda u sferi naoružanja i kosmičkih letelica). Unutrašnje tržište i njegova interna dinamika (relativna autarhija) činili su osnovu njenog prosperiteta i superiornosti u svetskim razmerama. Štaviše, ovakva pozicija je omogućila SAD da postanu hegemon u svetskoj privredi. Na ovom mestu, hegemona definišemo na način koji je uobičajen u međunarodnoj političkoj ekonomiji, to jest, kao onog aktera u svetskoj privredi koji nameće ili dominantno utiče na formiranje pravila međunarodnih ekonomskih interakcija. Cena ne pridržavanja ovim pravilima je poznata svim učesnicima i može imati političke i ekonomske dimenzije. Istorijski primer hegemona je Velika Britanija koja je u drugoj polovini 19-tog veka nametnula zlatni standard kao okosnicu svetskog monetarnog sistema.

MEĐUZAVISNOST I GLOBALIZACIJA

Već početkom 70-tih godina, pokazalo se da je došlo do promena koja bitno dovode u pitanje dotadašnji način funkcionisanja svetske privrede i kraj epohe autarhičnog razvoja SAD. Kraj Bretonvudskog sistema, koji je odigrao značajnu ulogu u oporavku svetske privrede posle II svestkog rata, bio je prvi jasan znak bitno promenjenih okolnosti. Dva naftna šoka tokom 70-tih ukazala su na činjenicu da je vreme relativne nezavisnosti i samodovoljnosti privrede SAD zauvek prošlo. Tokom 1970-tih i zavisnost od spoljne trgovine, merena odnosom zbira izvoza i uvoza u odnosu na BDP, se udvostručila. Ako tome dodamo i druge geopolitičke događaje – dolazak na vlast islamskog fundamentalizma u Iranu, vojni ulazak SSSR-a u Avganistan, te gubitak rata u Vijetnamu - ne čudi što su mnogi tada videli SAD kao silu na zalasku.

Dekada 1980-tih je donela i najveću ekonomsku krizu u SAD posle II svetskog rata. Nju je svesno izazvao Pol Volker šef Federalne rezerve kako bi obuzdao inflaciju. Međutim, za vreme predsednika Regana je u SAD došlo do bitne transformacije. Pre svega, promenjen je odnos prema ulozi države. Uz Margaret Tačer, premijerku Velike Britanije, smatra se da je Ronald Regan i njegovo produbljivanje deregulacije promenilo duh vremena jer je dat snažan zamajac deregulaciji, jačanju tržišta i privatizaciji u onom delu sveta koji nije imao komunističko uređenje. Ipak, po našem mišljenju, Ronald Regan se za razliku od Margaret Tačer ne može smatrati "neoliberalom" iz čitavog niza razloga od kojih će neki postati sasvim očigledni u nastavku. No, to ne znači da "neoliberalizmu" nije dao značajan podstrek. Za nas je dekada 1980-tih značajna po tome što je Reganova administracija bila prinuđena da prvi put ozbiljnije reaguje na izazove nekonkurentnosti privrede SAD u periodu kada je druga moderna globalizacija (prva je prekinuta I svetskim ratom) tek hvatala korene. Ovo je važano ne samo po konkretnim odgovorima na prve izazove hegemonskom položaju SAD, već i po tome što najave novog predsednika Trampa liče na ponavljanje rešenja koja su pokušavana u periodu Reagnove administracije.

U čemu su se sastojali problemi američke privrede u vreme Reganove administarcije? Na prvom mestu, pojava visoke inflacije (koja je bila rezultat stagflacije i naftnih šokova) dovela je do restriktivne monetarne politike od strane Federalnih rezervi u cilju njenog obaranja. Kao što je već rečeno, ovo je dovelo do ekonomske krize. No, ovo nije smetalo Reganu da sprovodi svoj politički i ekonomski program koji je bio prilično protivurečan i delimično zasnovan na teoriji ekonomske ponude (supply side economics). U suštini, ekonomika ponude se ne može smatrati teorijom, jer se zasniva na jednostavnoj pretpostavci da će smanjenje poreza na lična primanja

[4] Edward Allen, Failure to Adjust, Rowan & Littlefield, New York, 2017. str. 2-3.

stimulisati ulaganja koja će podići stopu rasta BDP-a. Ovakva postavka je već opšteprihvaćena u ekonomskoj teoriji. Ono što je novo je tvrdnja da bi ovaj rast trebalo da bude toliko snažan da, bez obzira na sniženu poresku osnovicu, kompenzuje smanjenje budžetskih prihoda. Drugim rečima, snažan ekonomski rast generiše toliko uvećan BDP da se bez obzira na smanjenje poreskih stopa ubire barem jednak poreski prihod. Reganov program smanjenja poreza na lični prihod bio je zasnovan na ovoj jednostavnoj ideji za koju nije postojao niti jedan valjani proračun koji bi sa izvesnom dozom verovatnoće upućivao na poželjan ishod.

Drugi cilj Reganovog programa se sastojao u preorijentaciji strateške odbrane SAD u vezi nuklarnog napada od strane SSSR-a kroz protivraketnu odbranu iz svemira. Ovaj program koji je nazvan "rat zvezda" je iziskivao značajno povećanje vojnog budžeta. To faktički znači da se program morao finansirati putem zaduživanja vlade SAD na finansijskim tržištima. Ukratko, veliki budžetski deficit morao se pokriti zaduživanjem koje je vodilo rastu kamatnih stopa i istiskivanju privatnih investicija uzrokovanog rastom tih istih stopa. Rast kamatnih stopa doveo je do ulaska stranog kapitala u potrazi za većim prinosima i rasta vrednosti američkog dolara.[5]

Na spoljnotrgovinskom planu treba imati u vidu da su SAD prestale da budu zemlja neto izvoznik i postale neto-uvoznik od 1976. godine i da takav status imaju sve do danas. Pre toga, SAD su dugi niz godina, od kraja I svetskog rata, bile neto-kreditor da bi 1985.godine postale neto-dužnik što znači da na godišnjem nivou imaju neto-priliv kapitala i da aktiva stranih pravnih lica u SAD premašuje aktivu američkih pravnih lica u inostranstvu. Ovakva neto-dužnička pozicija ostala je nepromenjena do današnjih dana. Obe ove pojave su u velikoj meri posledica naglog uspona Zapadne Evrope i Japana posle razaranja tokom II svetskog rata uz obilatu američku pomoć. Ove pojave su odraz strukturnih promena u privredi SAD što se ogleda u naglom porastu uslužnog i finansijskg sektora. Istovremeno, one ukazuju na gubitak konkurentnosti američke privrede u pojedinim sektorima.

Ako izuzmemo krah Bretonvusdskog sistema 1971. godine, svi navedeni fenomeni su se zaoštrili i postali kvantitativno značajni tokom 1980-tih godina. Dvostruki deficiti (budžetski i platnobilansni) su postajali sve veći. Pokrivanje deficita finansiranjem iz inostranstva, koje je bilo podstaknuto visokim kamatama, dovodi do jačanja dolara i sve veće erozije američke konkurentnosti što sa svoje strane dovodi do sve većih platnobilansnih deficita.

Reganova administracija je u početku pokušala da ignoriše ove fenomene nadajući se da će tržišne snage delovati uravnotežujuće. No, pojavio se lobi vodećih američkig kompanija koje su insistirale da se nešto preduzme na planu deviznog kursa i zaštite privrede od snažne japanske konkurencije, naročito u automobilskoj industriji. Pod pretnjom donošenja protekcionističkih mera u Kongresu SAD, pokrenuta je diplomatska inicijativa usemerena ka rešavanju ovih problema. Na prvom mestu se mora istaći Plaza sporazum iz 1985. godine kojim su se vlade Zapadne Nemačke, Velike Britanije, Francuske i Japana obavezale da preko centralnih banaka utiču na realnu devalvaciju američkog dolara. Na ovaj način je dolar sa aspekta njegovog ponderisanog spoljnotrgovinskog kursa za kratko vreme vraćen na nivo iz 1980. godine. Drugi pregovarački napor je bio usmeren ka Japanu. Još 1981. godine napravljen je sporazum o dobrovoljnom ograničavanju izvoza japanskih automobila u SAD pomoću sistema kvota. Cilj je bioda se izbegne dizanje carina na koje je Kongres bio spreman. Štaviše, Regan je uveo sankcije na uvoz poluprovodnika iz Japana 1987. godine. Ove protekcionističke mere dale su izvesne

[5] Šire o privredi SAD tokom 80-tih : Vujačić, Ivan. "Američka privreda - strukturne promene, ideje, perspektive", uvodni tekst u istoimenom ciklusu za Treći program radio Beograda, objavljen u časopisu Treći program radio Beograda, vol. 69, br. 2, 1986., str. 285-315. U ovom broju je izašla i zbirka tekstova američkih autora o privredi SAD i problemima koji joj predstoje.

ograničene rezultate, između ostalog i zbog toga što su japanski proizvođači automobila počeli da proizvode automobile i njihove delove u SAD.

Iz navedenog se vidi, da je period 1980-tih bio turbulentan, da su SAD pokrenule niz intervencionističkih mera te da je međuzavisnost, a ne relativna autrahija, bila osnovna karakteristika međunarodnog ekonomskog položaja SAD. Tokom 1990-tih desiće se još krupnije promene. Sa padom Berlinskog zida, komunizma, raspada SSSR-a i otvaranjem Kine i njenim nastupanjem na svetskom tržištu došlo je do talasa intenzivne globalizacije. Dekada 1990-tih bila je jedna od najuspešnijih za privredu SAD. Posle početne kratkotrajne recesije zbog smanjenja vojnih izdataka i preorijentacije privrede, došlo je do jedne od najuspešnijih ekonomskih ekspanzija. Visoke stope ekonomskog rasta, budžetskog suficita i informatička revolucija su učinile da nove američke kompanije zauzmu vodeća mesta u svetu. Osnovna karakteristika ovog perioda sve do sloma njujorške berze 2008. godine, bila je rastuća ekonomska globalizacija sve veći obim trgovine, sve veći značaj finansijskih tržišta i sve veći obim stranog ulaganja. Osnovan je Severnoaerički sporazum o slobodnoj trgovini (NAFTA). Ekonomsko jačanje Kine, Indije i drugih zemalja u razvoju bitno je doprinelo smanjenju apsolutnog siromaštva.

POSLEDICE GLOBALIZACIJE PO PRIVREDU SAD

Dekada 1990-tih imala je i neke tamnije strane koje nisu bile neposredno uočljive. Prva kriza koja je imala karaketr zaraze (contagion) manifestovala se u obliku Azijske krize 1997. Izgledalo je da je Azijska kriza 1997. uspešno prebrođena uobičajenim recepturama Međunarodnog monetarnog fonda. Tada se nije videlo da će posledica ove krize biti stvaranje uvećane štednje u azijskim zemljama koja će dovesti do dubljih debalansa u svetskoj privredi. Uz deregulaciju finansijiskih tržišta, ovi debalansi će dovesti do kraha berze 2008.godine i doprineti najvećoj ekonomskoj krizi posle II svestkog rata.[6] Kriza će se posredstvom finansijskih tržišta preneti u Evropu i biti okidač krize evrozone. Posledica će se ogledati u narušavanju predstave o uspešnosti anglo-saksonske verzije kapitalizma koja je dominirala od kraja 1980-tih godina.

Druga velika promena je ekonomski rast Kine koji je postignut zahvaljujući ekonomskim reformama koje su širile oslanjanje na tržište kao koordinacionog mehanizma na nivou privrede, velikim ulaganjima stranih multinacionalnih kompanijapreko kojih se vršio transfer tehnologije, menadžment tehnika i znanja (know-how) i velikim transferom viška radne snage iz poljoprivrede u industriju. Visoke stope rasta u kontinuitetu, na osnovu izvoza, učinile su da kineski ekonomski rast bude bez presedana u novijoj istoriji te da Kina postane druga svestska ekonomija po nominalnom BDP-u. Rast Kine će se odraziti na svetsku privredu na mnogo načina, a na prvom mestu doći će do snažne interakcije sa privredom SAD.

SAD će, naime, iskusiti rastući trgovinski deficit u razmeni sa Kinom, sve veće kreditiranje američke vlade od strane Kine kroz kupovinu državnih obveznica vlade SAD i sve veća ulaganja američkih multinacionalnih kompanija u Kinu. U isto vreme, SAD su imale značajan pad zaposlenosti u industrijskom sektoru. Sve ovo je dovelo do izvesne političke percepcije u SAD o ugroženosti američke privrede, pa i ugroženosti hegemonije SAD od strane Kine. Pogledajmo zato neke empirijske činjenice u vezi ovih fenomena.

---

[6] Petrović-Vujačić, J., "The U.S. Recession and its Global Aspects", Praščević. A., Cerović, B., Jakšič, M., (eds) Conference Monograp ,Economic Policy and Global Recession, Vol.1, Faculty of Economics, Belgrade, 2009, str. 55-63.

Na prvom mestu, mora se imati u vidu postepeno opadanje industrijske proizvodnje u razvijenim zemljama i SAD. Ovo je fenomen bitno povezan sa nastankom "post- industrijskog" društva. Naime, još u prvoj polovini 1950-tih je broj zaposlenih u uslužnim delatnostima prestigao broj zaposlenih u industriji. Razlog za ovaj fenomen je sličan kao i kod trenda u zaposlenosti u poljoprivredi i nalazi se u rastućoj produktivnosti. U poslednjih dvadesetpet godina došlo je do pada zastupljenost industrije u ukupnoj zaposlenosti sa oko 15 % na oko 10%.[7] Globalizcija je, međutim, dala svoj doprinos ovom trendu, ali je relativno diskutabilno pitanje u kojoj meri. Postoje oprečna mišljenja o tome koliko realno globalizacija utiče na ukupnu zaposlenost u SAD. Dok jedni smatraju da je taj uticaj mali, pa i zanemarljiv,[8] drugi nalaze da su posledice ozbiljne, te da je neophodno bitno adaptirati institucije u okviru SAD.[9]

Ako uzmemo u obzir da je ulazak Kine na svetsko tržište, pa samim tim i u SAD,relativno nov fenomen, nije čudno što se uticaju trgovine na istiskivanje radnih mesta nije pridavao onaj značaj koji se svojevremeno pridavao potencijalnom uticaju Severnoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini između SAD, Meksika i Kanade (NAFTA). Kina je uvećala svoje učešće u svetskom izvozu industrijskih dobara sa 2.3% u 1991. na oko 18.8% u 2103.godini[10]. Novija istraživanja ukazuju da postoji jasna veza između sve većeg uvoza industrijskih dobara iz Kine (koji je prešao 2.5% američkog BDP-a) i smanjenja zaposlenosti u industrijskom sektoru. Ta istraživanja ukazuju da se mora razlikovati uticaj na kratak i dugi rok, gde se negativne posledice po zaposlenost pojavljuju na kratak rok, a pozitivni efekti na blagostanje na dugi rok.[11] Konkurencija koja je proistekla iz uvoza iz Kine doprinela je gubitku oko 2.4 miliona radnih mesta u periodu od 1990 do 2007.[12] Ovo se naročito osetilo na pojedinim tržištima radne snage i nekadašnjim industrijskim regionima. Kineska konkurencija je dovela do trajnog smanjenja zarada uz minimalnu kompenzaciju nezaposlenih. Loš sistem u SAD za pružanja podrške radnoj snazi koja je istisnuta sa radnih mesta usled međunarodne konkurencije je doprineo da posledice budu bolnije.

Svesni ovih problema, SAD su pokušavale da produbе trgovinsku saradnju u okviru Transpacifičkog partnerstava (TPP) koji je trebalo da predstavlja regionalni trgovinski sporazum koji bi u početku svog postojanja izostavio Kinu i Indiju. TPP trebalo da naglasi ui institucionalizuje one aspekte trgovine koji omogućavaju veću konkuretnost američke privrede. Slični pregovori su se vodili i u vezi trgovinskog sporazuma koji je trebalo da se potpiše između SAD i Evropske unije (Transatlantic Trade and Investment Partnership -TTIP). No, TPP koji je bio pred ratifikacijom je sklonjen sa dnevnog reda, a pregovori oko TTIP-a su još ranije prekinuti.

Liberalizacija trgovine do koje je došlo zahvaljujući dugotrajnim zalaganjem SAD u čitavom periodu njene hegemonije posle II svetskog rata je sada percipirana kao štetna po američku privredu od strane novoizabrane administracije Donalda Trampa. Ovo ne važi samo za trgovinu sa Kinom, kojoj je Tramp tokom kampanje pretio uvođenjem carina od 45%, već i za sporazum

---

7 The Economist, Feb 6, 2016, str 65.

8 Drezner, Daniel. "The Outsourcing Bogeyman." Foreign Affairs, Vol. 83, no.3, May/June 2004.

9 Schieve Kenneth ,Slaughter Mathew, "A New Deal for Globalization", Foreign Affairs, Vol.86,no.4,July-August 2007.

10 The Economist, Feb 6, 2016, str 65.

11 Autor David, Dorn David, Hanson, Gordon, "The China Shock: Learning from labor market adjustment to large changes in trade", NBER WP21906, 2016.

12 Autor David, Dorn David, Hanson, Gordon, "The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States"American Economic Review, 103(6) 2013, str1221-2168. Takode vidi: Acemoglu Daron,Autor David, Dorn David, Hanson Gordon, Price Brendan, "Import Competition and the Great US Employment Sag of the 2000's", NBER WP 20395, 2014.

NAFTA za koji je rekao da će ga bitno korigovati. U jednoj rečenici, novi predsednik SAD se nada da će moći da u asimetričnim pregovorima sa manjim zemljama postigne bolje trgovinske sporazume, a da će potencijalnim protekcionističkim merama uspeti da ponovi neke od Reganovih uspeha na planu dogovora sa rivalima američke privrede.

POSLEDICE POTENCIJALNIH PROTEKCIONISTIČKIH MERA OD STRANE SAD

U kontekstu prethodne analize, postavlja se pitanje da li bi primena sličnih mera u sadašnje vreme mogle dati slične rezultate i da li bi to bilo poželjno, jer ni Reganova zaostavština u sferi ekonomske politike nije nekontroverzna. Naime, neke detaljnije studije nisu donele definitivnu ocenu[13], dok su ocene sa liberterijanske strane bile oprečne.[14] Izvesno je da je za vreme Reagana dupliran državni dug sa oko 20% na oko 40% BDP-a kao rezultat kresanja poreza uz povećanje državne potrošnje, došlo je do apresiajacije dolara i znatnog uvećanja kako budžetskog, tako i deficita bilansa plaćanja. Ovo je vodilo smanjenju konkurentnosti američke privrede. Svi ovi fenomeni bi se ponovo pojavili ukoliko Tramp počne da ispunjava svoja predizborna obećanja. Regan je reagovao na problem smanjene konkurentnosti dogovorenom depresijacijom dolara i protekcionizmom. Tramp ne bui mogao da ubedi druge, a naročito ne Evropsku centralnu banku, da apresira evro, ali će ukoliko se bude držao svojih predizbornih obećanja pokušati da uvede protekcionističke mere. Poređenje sa merama iz 1980-tih tu i prestaje. Kao što je već rečeno, svet je danas toliko globalizovan da u sferi trgovine ne liči na vreme koje je prethodilo 90-tim godinama prošlog veka.

Pokušajmo da sagledamo realnost u pogledu veličine deficita koji je uzrokovan američkim regionalnim sporazumima o spoljnoj trgovini (uključujući i NAFTA sporazum) o kojima se toliko govorilo u politčkim debatama. Prema istraživanju koje je nedavno sprovela Medjunarodna trgovinska komisija SAD (USITC)[15], svega 40% spoljnotrgovinske razmene u gotovim proizvodima SAD se odvija sa zemljama sa kojima ima regionalne ugovore o slobodnoj trgovini. Pri tome samo 10% deficita u ovoj razmeni rezultira iz ovih aranžmana. Oko 77% trgovinskog deficita SAD u trgovini ovim dobrima proizilazi iz trgovine sa Kinom, EU i Japanom, međunarodnim subjektima sa kojima SAD nemaju poseban spoljnotrgovinski režim, sem pravila Svetske trgovinske organizacije. Samim tim, argument o reviziji ovih ugovora imao bi zanemarljiv domet. Osim toga, Kanada i Meksiko su već pristale na izvesnu reviziju u okviru pregovora o TTP-u.

Kada je reč o NAFTI, mora se konstatovati da su očekivanja od ovog sporazuma bila preterana. Pa ipak, nivo ukupne trgovine je u okviru NAFTA sporazuma porastao sa 290 milijardi dolara u 1993.godini na 1100 milijardi u 2015. U okviru NAFTE otpada 30% izvoza i 26% uvoza SAD.[16] Mada postoje brojne kontroverze u vezi stvarnih efekata ovog

[13] Boskin, J. M. *Reagan and the Economy*, San Francisco, ICS Press,1987.

[14] Tako analiza Kato instituta prikazuje jednu povoljnu sliku tvrdeći da je privreda u Reganovim godinama pokazivala bolje performanse u osam od deset ključnih indikatora, dok s druge strane Mizes institut nalazi da je reganova zaostavština izuzetno problematična sa rezultatima koji su u suprotnosti sa zadatim ciljevima. Vidi Niskanen, A., William, Moore Stephen "Supply-side Tax Cuts and the Truth about the Reagan Economic Record", Washington D.C., Cato Policy Analysis Paper No 261(1996) i Rothbard, Murray, "The Myth of Reaganomics" u Rockwell,L.H,(ed.) The Free Market Reader,(1988), str. 342-362,[online]: https://www.mises.org/library/myths-reaganomics (pristupljeno 22 November 2016).

[15] USITC, Economic Impact of Trade Agreements Implemented under Trade Authority Procedures, 2016 report, publication number 4614.Washongton D.C.

[16] Ibid. str.255.

sporazuma,treba konstatovati da je gubitak radnih mesta u SAD bio manji nego što se tvrdilo prilikom njegovog osnivanja i svodi se na prosečno oko 40.000 radnih mesta godišnje.Takođe, može se utvrditi da je opšti nivo blagostanja, meren sofisticiranim modelima opšte ravnoteže, porasto u sve tri zemlje, ali ne onoliko koliko se svojevremeno očekivalo i da je taj dobitak oko 50 milijardi dolara godišnje za SAD.[17] Ove cifre, naravno, ne opisuju duboke promene koje su se dogodile u pojedinim industrijama, ali se sa sigurnošću može reći da su dale snažan podsticaj Meksiku. To se vidi i iz činjenice da su snažno porasle direktne investicije iz SAD u Meksiko, tako da se njihov fond povećao sa 17 milijardi dolara pre početka primene sporazuma na 92 milijarde dolara u 2015. Ono što se, međutim, ne vidi je da je NAFTA ujedno poboljšala konkuretnost mnogih američkih i kanadskih firmi na međunarodnom planu, baš zahvaljujući kombinaciji niske cene radne snage, naprednih tehnologija, dizajna i marketinga.[18] U stvari jedno od objašnjenja zbog čega NAFTA nije dala one rezultate koji su se javljali u optimističkim prognozama je u tome što je otvaranje Kine doprinelo daleko većem uvozu s jedne strane i velikim stranim investicijama u Kinu uključujući i američke, s druge strane.

Može reći da je jedan od osnovnih razloga pobede Trampa na predsedničkim izborima u percepciji Kine kao direktnog konkurenta SAD zbog njenog visokog suficita u trgovini gotovim proizvodima sa SAD. Samim tim, ona je viđena i kao zemlja koja ugrožava opstanak radnih mesta u SAD. Tačno je da je ukupna trgovina SAD sa Kinom iznosila 598 milijardi dolara u 2015. godini, pri čemu je Kina imala suficit u trgovini gotovim proizvodima od 386 milijardi, a SAD suficit u trgovini uslugama od 30 milijardi dolara, te da je shodno tome ukupni deficit u razmeni iznosio oko 350 milijardi dolara.[19] Veliki deficit postoji je već izvesno vreme jer je kineski udeo u ukupnom američkom deficitu porastao sa oko jedne četvrtine u 2001., kada je Kina pristupila Svetskoj trgovinskoj organizaciji na oko dve trećine u 2015. godini. Piter Navaro, sada šef Nacionalnog saveta za trgovinu SAD, je pre nekoliko godina napisao knjigu "Death by China" i snimio istoimeni dokumentarni film.[20] Njegove tvrdnje u ovoj knjizi su zasnovane na relativno plitkoj analizi elementarnih podataka. Otuda, se na osnovu njegove i sličnih analiza, Tramp zalagao za uvođenje carina od 45% na kinesku robu.

U ovim pojednostavljenim analizama se zanemaruje sama priroda nove globalizacije koja je učinila svet ekonomski složenije povezanim nego što to može da registruje zvanična statistika. Međusobna povezanost globalnih kompanija posredstvom optimizacije svojih lanaca snabdevanja čini statistiku varljivom. Tako se, na primer, na osnovu novije metodologije OECD-a merenjem novododate vrednosti u trgovini jasno razdvajaju uvezene vrednosti od onih kreiranih u finalnoj zemlji izvoznici. Drugim rečima, posmatra se uvozna komponenta izvozne robe i oduzima kako bi se dobila procena izvoza na osnovu novododate vrednosti.[21] U tom smislu, ako pogledamo kineski izvoz u elektronskim proizvodima, možemo zaključiti da je jedna trećina njihove ukupne vrednosti uvezena, dok je u američkom slučaju to učešće oko 10%. Kada bi se na ovaj način obračunao spoljnotgovinski deficit u gotovim proizvodima, SAD bi sa Kinom imale za približno trećinu manji deficit. Štaviše, ako gledamo globalnu poziciju SAD, možemo

---

17 Ibid. str.256.

18 Šire o ovome u : Vujačić, I., i Milošević, A. "The Economic Consequences of Mr. Trump" Serbian Political Thought, Vol 12, No 2. 2015 (publikovan -Dec. 2016) str. 25-43.

19 Office of the United States Trade Representative and the United States Census Bureau, [online]: https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china or https://www.census.gov/foreign-trade/statistics/highlights/top/top1512yr.html [pristupljeno 10 decembra 2016].

20 Navarro, P. "Death by China", Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2011.

21 OECD "Trade in Value- Added: Concepts. Methodologies and Challenges" Joint Note, Paris, 2012.

videti da je američka komponenta u uvozu u SAD iz Kine oko 10%, iz Meksika oko 14 % i iz Kanade oko 12%.[22]

Ukratko, radikalno dizanje carina ne bi bilo moguće u režimu Svetske trgovinske organizacije koju su SAD u velikoj meri oblikovale. Istovremeno, dizanje carina na kineske gotove proizvode bi pogodilo brojne multinacionalne kompanije koje sklapaju razne komponente u Kini u dugom i komplikovanom lancu snabdevanja, a statistiički se vode kao kineski izvoz. Štaviše, neke vodeće američke kompanije značajan procenat svojih ukupnik prihoda ostvaruju u Kini- Epl (22%), Intel(24%), Bojng (11%), Nike (12%), a između ostalih i Tekas instruments (45%). [23] Pošto je trgovina dvosmerna ulica potencijalna kineska reakcija na američki protekcionizam bi zasigurno pogodila vodeće američke kompanije. Mnoge kompanije bi se u tom slučaju vratile u Meksiko u okviru NAFTA sporazuma koji Tramp pokušava da revidira. Važnija od toga je činjenica da bi trgovinski rat između SAD i Kine doveo do sloma svetskog sistema trgovine, pa i same globalizacije.

Iz razloga ograničenosti prostora nismo bili u stanju da dublje predočimo novu međuzavisnost SAD i Kine kada su u pitanju strane direktne investicije. Dok je dugo važilo pravilo da američke investicije u Kinu daleko nadmašuju kineske investicije u SAD, u poslednje vreme na ovom planu dolazi do značajnih promena. Poslednjih godina investicije su gotovo identične, a procene su da su kineske investicije tokom 2016. trostruko premašile američke investicije u Kinu , dostigavši 46 milijardi dolara[24]. Ovo je još jedan element koji će biti značajna protivteža potencijalnim radikalnim zahvatima nove američke administracije.

Na kraju, pogrešna percepcija o nivou povezanosti sadašnje svetske ekonomije vodi pogrešnim zaključcima o tome da obnova ekonomske politike 1980-tih može dovesti do trajnih pozitivnih rezultata. Štaviše, pogrešna percepcija da je Reganova politika bila ekonomski uspešna i pokušaj kopiranja tih mera u kompleksnijem svetu može samo doprineti još gorim ishodima. Više od svega, takvi zahvati bi ugrozili ona pravila međunarodne trgovine za koje su se SAD zalagala od II svetskog rata do danas. Iz tih razloga kao i ogromnih i moćnih interesa mislimo da će protekcionističke mere koje eventualno SAD budu uvodile biti malog dometa i služiti zavaravanju onih birača koji su zbog toga glasali za Trampa na predsedničkim izborima.

Ne samo da je izolacionizam iluzija, već je ozbiljan i dubok protekcionizam u današnjem svetu gotovo nemoguć bez izazivanja katastrofalnih posledica. Ovo važi za sve, pa i za najveću svetsku ekonomiju koja je na sebe uzela ulogu hegemona.

LITERATURA

1. Allen, E., (2017) *Failure to Adjust*, Rowan & Littlefield, New York.
2. Acemoglu, D.,Autor D., Dorn, D., Hanson, G., Price B., (2014) "Import Competition and the Great US Employment Sag of the 2000's", NBER WP 20395.
3. Autor, D., Dorn.D, Hanson, G., (2016) "The China Shock: Learning from labor market adjustment to large changes in trade", NBER WP21906.
4. Autor D., Dorn D., Hanson, G., (2013) "The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States"*American Economic Review*, 103(6), str1221-2168.

[22] The Economist, Finance and Economics Section, February 23rd 2017, str. 62.

[23] The Economist, April 1, 20017, str. 59.

[24] Haneman, T., Rosen, D., Cassie, G., Two-Way Street, Rhodium Group, November 2016. (on line- http://rhg.com/reports/two-way-street-25-years-of-us-china-direct-investment).

5. Boskin, J. M., (1987) *Reagan and the Economy*, San Francisco, ICS Press.
6. Drezner, D.,(2004) "The Outsourcing Bogeyman." *Foreign Affairs*, Vol. 83, no.3, May/June.
7. *Economist* (navedeni brojevi)
8. Fihte, Johan Gotlib, *Zatvorena trgovačka država*, Nolit, Beograd.
9. Haneman,T.,Rosen,D.,Cassie,G.,(2016)*Two-Way Street*,Rhodium Group,November.(on line- http://rhg.com/reports/two-way-street-25-years-of-us-china-direct-investment).
10. Navarro, P. (2011) "Death by China", Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
11. Niskanen, A., Moore, S. (1996) "Supply-side Tax Cuts and the Truth about the Reagan Economic Record", Washington D.C., Cato Policy Analysis Paper No 261.
12. OECD, (2012) "Trade in Value- Added: Concepts. Methodologies and Challenges" Joint Note, Paris.
13. Petrović-Vujačić, J., (2009), "The U.S. Recession and its Global Aspects", Praščević. A., Cerović, B., Jakšič, M., (eds) Conference Monograph ,*Economic Policy and Global Recession*, Vol.1, Faculty of Economics, Belgrade. , str. 55-63.
14. Rothbard, M, (1988), "The Myth of Reaganomics" u Rockwell,L.H,(ed.) *The Free Market Reader*,str. 342-362.
15. Schieve, K. ,Slaughter, M., (2007) "A New Deal for Globalization", *Foreign Affairs*, Vol.86,no.4,July-August.
16. USITC, (2016), Economic Impact of Trade Agreements Implemented under Trade Authority Procedures, report, publication number 4614.Washongton D.C.
17. United States Trade Representative and the United States Census Bureau (Office of) (2016)[online]: https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china or https://www.census.gov/foreign-trade/statistics/highlights/top/top1512yr.html [pristupljeno 10 decembra 2016].
18. Vujačić, I., (1986). "Američka privreda - strukturne promene, ideje, perspektive", uvodni tekst u istoimenom ciklusu za Treći program radio Beograda, objavljen u časopisu Treći program radio Beograda, vol. 69, br. 2. str. 285-315.
19. Vujačić, I., i Milošević, A. (2016) "The Economic Consequences of Mr. Trump" *Serbian Political Thought*, Vol 12, No 2. 2015 (publikovan -Dec2016.) str. 25-43.

Milorad Katnić[1]

RAD U GLOBALIZOVANOM I DIGITALIZOVANOM DRUŠTVU

Apstrakt

Globalni trendovi na tržištu rada i ubrzane tehnološke promjene mijenjaju paradigmu rada i radnog mjesta. "Sigurna" radna mjesta nestaju. Isto kao i "sigurna" znanja. Roboti i vještačka inteligencija sve više istiskuju ljude sa radnih mjesta. Oni postaju ne samo sredstvo za povećanje produktivnosti ljudi već sredstvo samo po sebi – potpuno zamjenjujući ljudske ruke ali i ljudske glave. Istovremeno, u globalizovanom i digitalizovanom svijetu sve je više prilika da se u funkciju stave znanje, ideje, kreativnost i vlastita imovina.

Umjesto oporezivanja robota regulatori treba da smanje poreski i regulatorni teret koji opterećuje ljudski rad. Time će ljudi biti slobodniji da rizikuju, kreiraju i inoviraju. Tako će biti i konkurentniji u odnosu na robote. Treba dozvoliti i robotima i ljudima da kreiraju i stvaraju što više. Sa većim nivoom ukupnog bogatstva možda se stvore i uslovi za obezbjeđenjem garantovanog dohotka bez rada.

Ključne riječi: *Rad, dohodak, globalizacija, digitalizacija, ljudi, roboti.*

WORKING IN GLOBALIZED AND DIGITALIZED SOCIETY

Abstract

Global trends in the labor markets and rapid technological development are changing the paradigm of labor and workplace. "Safe" jobs are disappearing. As well as "secure" knowledge disappears. Robots and artificial intelligence are displacing jobs. They are increasing productivity of people but also completely replace human hands or human heads. At the same time, there are more opportunities in digitized and globalized world to make active knowledge, ideas, creativity and individual property.

Instead of taxing the robots, regulators should reduce tax and regulatory burden that hangs over human labor. This will stimulate people to take a risk, create and innovate. Such things will make them more competitive compare to robots. Both – robots and humans – should to free to create and produce more. Acumulation of wealth could create space for provision of guaranteed income without work.

Keywords: *Labour, income, globalization, digitalization, humans, robots.*

UVOD

Rad je jedna od najvažnijih društvenih institucija. Rad obezbjeđuje ljudima ne samo prihod, već i društveni status, identitet, a za neke i samu svrhu života.

Rad je za dugo vremena bio, za veliku većinu ljudi, jedini izvor prihoda i preduslov za opstanak. Ljudi su radili da bi obezbijedili hranu i sredstva za preživljavanje sebe i svoje porodice. Nekada su ljudi bili cijenjeni ako su dobri zemljoradnici ili lovci. U to vrijeme, rad je bio fizički težak i zahtijevao je ljudsku snagu.

[1] Prof. dr Milorad Katnić, Univerzitet Donja Gorica, Societe Generale banka Montenegro.

Proces globalizacije je promijenio ekonomski ambijent i uslove rada. Industrijska revolucija, koja je započeta sredinom XVIII vijeka, pokrenula je društvenu i ekonomsku revoluciju. Njena dostignuća omogućila su ogroman napredak. Sa ekonomskim i tehnološkim razvojem, čitav svijet je postao otvoreniji, uvezaniji i međuzavisniji. Promjene su se ubrzale, a svijet postaje sve kompleksniji. Nekada je trebalo da prođe više generacija da se promijene uslovi života i rada, a time i znanja i vještine koje su potrebne i tražene. Danas se te promjene dešavaju tokom jednog radnog vijeka i to više puta. Za pojedince koji su na tržištu rada otvorene su nove mogućnosti, ali su i izazovi i potencijalni rizici veći.

Ovaj rad ima za cilj da istraži društvene i tehnološke promjene koje uslovljavaju i promjenu paradigme rada, ali vode i većim društvenim raslojavanjima i strepnjama što će donijeti budućnost digitalizovanog i robotizovanog društva. U tom kontekstu razmatra se uloga regulative koja tretira rad i inicijativa za implementaciju koncepta univerzalnog garantovanog dohotka.

TEHNOLOŠKE PROMJENE, ULOGA RADA I RASPODJELA DOHOTKA

Od početka industrijske revolucije, kada je prva parna (Njukomenova) mašina 1712. godine[2] zamijenila ljude, ispumpavajući vodu iz dubokog rudnika uglja u Dadliju, ekonomske promjene su se ubrzale. Kao i ekonomski razvoj. Teške fizičke poslove počele su umjesto ljudi da obavljaju mašine.[3] Nerijetko, zaposleni su ih lomili u strahu da im ne preuzmu (sigurna) radna mjesta. Mašine su učinile da brojna radna mjesta i mnoga zanimanja nestanu. Ali, ekonomski progres, zajedno sa promijenjenim navikama i novim potrebama donosio je nove poslove i nova radna mjesta. Novi poslovi zahtijevali su više znanja, i obrazovaniju radnu snagu, a manje fizičkog rada i ljudske snage. Tako su, po pravilu, poslovi koji su nastajali bili humaniji i produktivniji od onih koji su nestajali. I po pravilu, kreirano je više novih zanimanja i bolje plaćenih poslova nego što je nestajalo.

Ipak, boljitak od tehnoloških promjena nije došao preko noći i nije bio jednako raspodijeljen. Trebalo je da prođu godine, a ponekad i decenije da bi tehnološke promjene kreirale veći dohodak i više radnih mjesta. U međuvremenu su unesrećile mnoge pojedince i njihove porodice, ostavljajući ih bez posla i dohotka. Kako je, u svojoj kolumni za *Bloomberg*, Tyler Coven primijetio, zarade u Velikoj Britaniji su četiri decenije opadale na početku Industrijske revolucije prije nego što je započet njihov konstantni rast.[4]

U dugom roku, ekonomski i tehnološki razvoj donio je mnoge pogodnosti. Većina ljudi danas živi mnogo duže, zdravije i bogatije nego prije industrijske revolucije. Prosječan životni vijek 1900. godine je bio 31 godinu, a danas je on preko 70 godina. Nivo i kvalitet blagostanja je veći nego ikada ranije u istoriji. Danas, živimo bolje nego što su živili nekadašnji kraljevi, a da toga gotovo da nijesmo svjesni.

Nemali je broj i onih koji osjećaju da je svijet danas nepravedniji. Sa ekonomskim razvojem i progresom, ali i sa većim pristupom informacijama, nejednakost, odnosno osjećaj nejednakosti se povećao. Mnoge frustira informacija koju saopštavaju pojedine organizacije[5], da

[2] Njukomenova mašina bila je preteča Vatovoj iz 1775. godine, koja je bila, za to vrijeme, mnogo efikasnija.

[3] Prve primitivne mašine-robote, koje su pokretali padajući tegovi, osmislio je grčki matematičar Heron, koji je živio u 1. vijeku prije nove ere. Istovremeno Heron je osmislio i prvu parnu mašinu aeolipil koja je služila isključivo za zabavu.

[4] Tyler Cowen (2017), Industrial Revolution Comparisons Aren't Comforting, https://www.bloomberg.com/view/articles/2017-02-16/industrial-revolution-comparisons-aren-t-comforting

[5] Pogledati npr. izvještaj organizacije Oxfam: https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2017-01-16/just-8-men-own-same-wealth-half-world

jedan procenat najbogatijih posjeduje gotovo polovinu ukupnog svjetskog bogatstva, a da ostalih 99 procenata svjetske populacije dijeli drugu polovinu, pri čemu 80 procenata stanovnika, onih najsiromašnijih, raspolaže sa svega oko 5% svjetskog bogatstva. Povećanje globalnog bogatstva se neproporcionalno raspodjeljuje. Štaviše, najbogatiji povećavaju svoje bogatstvo, čak i u godinama krize, dok dohodak ostalih stagnira ili se smanjuje. Ovo je karakteristično i za najbogatije države u kojima je za većinu domaćinstava smanjen realni dohodak u posljednjih deset godina.

Negativni trendovi na tržištu rada i raspodjeli dohotka najviše pogađaju mlade, i posebno one koji su manje obrazovani. Pored recesije, najznačajniju ulogu u rastu nejednakosti ima smanjenje udjela (za)rada u BDP-u. Tema odnosa kapitala i rada je ponovo u fokusu ekonomista ali i političke debate. Sve je više onih koji gube vjeru u globalni ekonomski sistem, a što posljedično vodi rastu populizma, nacionalizma i protekcionizma. Političke, društvene i ekonomske posljedice su vrlo opasne.

ROBOTI I RAD

Sa ubrzanim tehnološkim promjenama povećao se i strah od (nepredvidive) budućnosti. Brojni naučnici i istraživači vjeruju da će napredne mašine – roboti i vještačka inteligencija, zamijeniti najveći broj poslova na kojima su ljudi danas angažovani. I da će taj proces ubrzano voditi dugoročnom gubitku radnih mjesta, posebno nisko i srednje plaćenih. Na ovu opasnost je upozorio Kejns, još 1930. godine, kada je predvidio ubrzani tehnološki progres, koji će se desiti u narednih 90 godina, a koji će nas unesrećiti novom bolešću zvanom tehnološka nezaposlenost.

Za razliku od Petera Gaskell-a koji je još 1836. godine predviđao da će mašine zamijeniti obrazovanije i vještije radnike jer će umjesto njih vršiti superviziju *less skilled* radnika[6], danas su sve brojnija istraživanja koja upozoravaju da će sa razvojem robotike i vještačke inteligencije najugroženija radna mjesta biti ona gdje je potrebna manje socijalna i emotivna inteligencija.

Daron Acemoglu sa MIT-a i Pacual Restrepo sa Boston Univerziteta u svom radu "Roboti i poslovi" analizirali su efekte rastuće upotrebe robota u industrijske svrhe u periodu od 1990. do 2007. godine, na tržištu SAD. U svojoj regresionoj analizi oni su utvrdili da roboti imaju snažan negativan efekat na zaposlenost i zarade. Njihova je procjena da svaki dodatni robot na hiljadu zaposlenih smanjuje odnos zaposlenih u ukupnom broju stanovnika za 0,18-0,34 pp i zarade za 0,25-0,5 procenata. U svojim zaključnim razmatranjima, autori navode da će automatizacija, robotika i vještačka inteligencija imati transformativan efekat na tržište rada u SAD i vjerovatno mnogim drugim razvijenim ekonomijama. Roboti, posebno industrijski roboti će se proširiti rapidno u narednih nekoliko decenija i preuzeti poslove koje sada obavljaju ljudi.[7]

Istraživanje *McKinsey*-ja ukazuje da će automatizacija u narednim decenijama uticati na sva zanimanja, a da će brojna zanimanja i radna mjesta potpuno nestati. Postojeće tehnologije već sada mogu automatizovati 45% aktivnosti za koje su ljudi plaćeni, a kod preostalih poslova značajan segment takođe može biti automatizovan.[8] Automatizacija prijeti ne samo rutinskim poslovima već i onim koje zahtijevaju znanje i rasuđivanje, kao što su poslovi u zdravstvenom

---

[6] Tyler Cowen (2017), What can we learn from the history of The Machinery Question? http://marginalrevolution.com/marginalrevolution/2017/04/can-learn-history-machinery-question.html

[7] Acemoglu D., Restrepo P. (2017), http://www.nber.org/papers/w23285

[8] Slično, Boston Consulting Gropu predvida da će do 2025. godine četvrtinu sadašnjih poslova raditi ili pametni programi ili roboti.

sektoru, finansijama i sl. Vještačka inteligencija uparena sa velikim bazama podataka i potpomognuta snažnim kompjuterima obavljaće mnoge intelektualne poslove brže i jeftinije od ljudi. Napredne mašine zamijeniće "ljudske ruke", ali i "ljudske glave" u mnogim osjetljivim i sofisticiranim poslovima.[9] Predsjednik kompanije Alibaba Džek Ma predviđa da će roboti u bliskoj budućnosti - za trideset godina, biti bolji generalni direktori nego ljudi.

OPOREZIVANJE RADA ROBOTA I LJUDI

Promjeni odnosa pojedinaca prema poslu i zamjeni ljudskog rada mašinama doprinosi rigidna regulativa koja sve tehnološki savršenije, a jeftinije mašine čini dodatno konkurentnijim. Za razliku od ljudi, mašine i roboti nemaju (još uvijek) standard zaštite na radu, ograničenja za prekovremeni rad, socijalne benefite, poreze na rad ili dodatnu vrijednost koju stvaraju, ne žale se i ne štrajkuju.

U intervjuu za online publikaciju *Quartz*, milijarder Bil Gates je izrazio skepticizam o mogućnosti da ljudsko društvo može upravljati rapidnom automatizacijom. Kako bi se preduprijedila socijalna kriza, on je pozvao vlade da razmotre uvođenje poreza na robote, na način što bi se oporezovala njihova instalacija ili profit koje firme ostvare kao uštedu na troškovima angažovanja robota umjesto ljudi.[10] Time je aktuelizovao staru ideju o oporezivanju mašina i stavio je u fokus političke i ekonomske debate.

Predlog da se oporezuju roboti otvara brojna pitanja. Jedno od njih je kako razdvojiti mašine koje pomažu ljudima od mašina koje zamjenjuju ljude u njihovim poslovima. Da li to znači da treba oporezovati traktore, koji mijenjaju ljude u teškim poljoprivrednim poslovima ili da li treba oporezovati veš mašine koje mijenjaju ljude u neproduktivnom poslu pranja tekstila? Da li oporezovati bankarske automate koji mijenjaju bankarske službenike i softverski program *google translate* koji uzima poslove prevodiocima? Za one koji podržavaju ovu ideju kako bi zaštitili radnike koji ostaju bez posla možda je osjetljivije pitanje da li oporezovati robote koji preuzimaju posao od ljudi ali istovremeno spašavaju ljudske živote? U medicini se već koriste instrumenti i roboti koji vještije i preciznije obavljaju mnoge funkcije zamjenjujući ljude. Da li i njih treba oporezovati i obeshrabriti njihovu upotrebu?

Kako god da ih definišemo i svrstamo, roboti su kapital, a uobičajena ekonomska logika je da investicije i kapital ne treba oporezovati kako bi se povećala produktivnost. Tako bi se oporezivanjem robota usporile inovacije, i dodatno uticalo na usporen trend rasta produktivnosti.

DOHODAK BEZ RADA

Ako oporezivanje robota nije dobro rješenje, postoje li djelotvornije politike kojima bi se premostile socijalne tenzije i problemi koji će izazvati gubitak radnih mjesta? Sve su brojniji i glasniji zagovornici koncepta univerzalnog garantovanog dohotka (UGD), koji bi pojedinci dobijali od države bez obzira na njihov (radni) status i da li imaju prihode od rada ili imovine. I bez obzira da li su bogati ili nijesu.[11]

---

[9] Za detaljnije pogledati: http://www.mckinsey.com/business-functions/business-technology/our-insights/where-machines-could-replace-humans-and-where-they-cant-yet?cid=other-eml-ttn-mkq-mck-oth-1609

[10] Za detaljnije pogledati: https://qz.com/911968/bill-gates-the-robot-that-takes-your-job-should-pay-taxes/

[11] Neke od varijacija garantovanog dohotka uključuju davanje većih iznosa "ugroženijim" kategorijama (invalidima, starima, siromašnima) ili isključivanje pojedinih članova (osuđenika za kriminalna krivična djela, onih koji imaju imovinu ili dohodak iznad nekog novoa).

Zagovornici univerzalnog garantovonog dohotka smatraju da, sa ekonomskim i tehnološkim progresom i ukidanjem mnogih poslova, dohodak takođe treba da bude odvojen od rada. Tako bismo se približili idealu Marksovog društva u kojem će sve karakteristike kapitalizma nestati ali će izobilje kao rezultat kapitalizma opstati. U takvom društvu, kako je to Marks objasnio, "niko nema ekskluzivnu sferu aktivnosti, već svako može da se ostvari u bilo kojoj grani da to želi" – biće moguće "da loviš ujutro, pecaš ribu popodne, gajiš stoku uveče i baviš se kritikom poslije večere... a da nikada ne postaneš lovac, ribar, stočar, ili kritičar".

U XXI vijeku podržavaoci ideje univerzalnog dohotka su brojni. Ljevičari smatraju da je to nužan instrument u borbi protiv siromaštva i iskorijevanja siromaštva, a desničari u univerzlanom dohotku vide priliku za obračun sa birokratizovanom državom blagostanja, pozivajući se na Miltona Fridmana i Fridrika Hajeka kao zagovornike ove ideje.

Cato Institut, liberalni "think thank" iz SAD, koji propagira manju državu, 2015. godine je objavio analizu u kojoj zaključuje, da ako već mora da postoji državna redistribucija, onda je univerzalni dohodak najednostavniji, najmanje nametljiv i najmanje snishodljiv način da se ona izvrši.[12]

Danas je sve više uticajnih pojedinaca, ekonomista ali i bogatih preduzetnika iz Silikonske Doline, poput Marc Andresena, Tim OReilly-a koji zagovaraju uvođenje univerzalnog dohotka, kao "socijalne vakcine 21. vijeka". Oni pokušavau da objedinjujući donatorska sredstva sprovedu konkretne eksperimente u pojedinim oblastima afričkih država kako bi dokazali pozitivne efekte ovog modela socijalne podrške.[13] I u nekim od bogatih država, poput Finske, Norveške i Škotske su započeti ili se planiraju ovi eksperimenti. Međutim ni jedan od njih nije potpun, jer se ne odnosi na ukupnu zajednicu (sve građane države) niti na neodređeno vrijeme.

U Švajcarskoj je sredinom 2016. organizovan referendum o uvođenju garantovanog dohotka. Njemu je prethodila akademska rasprava koja je započeta još 1980-tih. Konkretne inicijative započete su početkom 2000-te kada je nekoliko organizacija započelo kampanju za implementaciju ovog koncepta i do oktobra 2013. godine prikupile više od 130 hiljada potpisa za održavanje referenduma. Podržavaoci ovog plana su obrazlagali da se poslovi sve više automatizuju i da je sve manje prilika za radnike pa je potrebno definisati primanja za sve koja neće zavisiti od zaposlenja. Ideja nije našla podršku među političarima i nju nije podržala ni jedna parlamementarna stranka. Švajcarska Vlada je izdala jasno negativno zvanično mišljenje. U njemu je navedena zabrinutost da će UGD biti pogubno skup i moralno korozivan, ostavljajući državu sa neodrživim javnim finansijama i društvo sa nemotivisanim besposličarima. Na referendumu održanom početkom maja 2016. godine građani su većinom glasova (77%) odbili predlog da svi punoljetni švajcarci dobiju 2.500 švajcarskih franaka, a svako dijete po 625 švajcarskih franaka.

Univerzalni garantovani dohodak ima mnoge teorijske prednosti. Ako je minimalni dohodak definisan dovoljno visoko putem njega se na jednostavan način i uz niske transakcione troškove svim pojedincima jedne zajednice obezbjeđuje minimum egzistencije, čime se rješava problem ekstremnog siromaštva. Istovremeno, sa garantovanim minimalnim prihodima pojedinci imaju

---

[12] Pogledati: https://www.cato.org/multimedia/cato-daily-podcast/defense-universal-basic-income

[13] Pogledati: https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/22/silicon-valley-universal-basic-income-y-combinator i https://medium.com/basic-income/universal-basic-income-as-the-social-vaccine-of-the-21st-century-d66dff39073 i Annie Lowrey (2017), The Future of Not Working, https://mobile.nytimes.com/2017/02/23/magazine/universal-income-global-inequality.html?rref=collection%2Fsectioncollection%2Fmagazine&action=click&contentCollection=magazine&region=rank&module=package&version=highlights&contentPlacement=4&pgtype=sectionfront&referer=https://www.nytimes.com/section/magazine

mogućnost da izaberu dokolicu, ali isto tako i da rade i zarađuju bez negativnih podsticaja, jer će u svakom slučaju dobijati garantovani prihod od države. Dodatno, za državu i državnu administraciju ovo je vrlo jasan, jednostavan i administrativno jeftin način transfera sredstava prema pojedincima umjesto najčešće komplikovanih i teško sprovodivih socijalnih šema koje postoje u državama blagostanja. Time se omogućava smanjenje birokratije, njene moći i nerijetko diskrecionih ovlašćenja. Za mnoge, ovaj sistem je i moralniji od postojećih sistema socijalne pomoći jer su pojedinci slobodni da garantovani prihod potroše na potrebe za koje oni cijene da su im najvažnije.

Oni koji podržavaju UGD smatraju da će u takvom sistemu pojedinci imati podsticaj da preuzimaju više rizika, da će više stvarati, inovirati i biti kreativniji. Skeptici smatraju da će većina ljudi kada ima garantovani prihod jednostavno izabrati da ne radi. Kritičari takođe ukazuju da UGD nije pravedan jer čini da se poreskim sredstvima podržavaju i oni kojima pomoć nije potrebna (koji su bogati, imaju visoka primanja). U njemu oni vide put da se političari riješe brige o stopama nezaposlenosti, a kompanije dobiju mogućnost da opravdaju otpuštanja radnika. Oni smatraju da je to ćorsokak, koji ne samo da vodi finansijskim rizicima već ljudima na marginama društva donosi korist na račun srednje klase, a među siromašnima i dugotrajno nezaposlenima ukida motivaciju za aktivno traženje posla. Time se po njihovim riječima smanjuje društvena mobilnost. Dodatno, oni smatraju da je koncept univerzalnog dohotka suprotan ideji o solidarnosti sa ugroženim članovima društva.[14]

Najčešći praktični problem sa univerzalnim garantovanim dohotkom je što on, da bi obezbijedio minimum egzistencije za sve građane, zahtijeva ogromna sredstva, obično veća nego što države u postojećim programima troše na socijalne programe. Tako je ključno pitanje kako obezbijediti sredstva za njegovu implementaciju. U nedostatku odgovora na ovo pitanje čini se da će se još uvijek (sa)čekati dohodak (za sve) bez rada.

RAD I REGULATIVA U GLOBALIZOVANOM I DIGITALIZOVANOM DRUŠTVU

Sa globalizacijom i ekonomskim razvojem, svijet je postao otvoreniji i povezaniji, a mnogi poslovi dostupniji. Iako živimo u vremenu rastućeg protekcionizma i ograničavanja slobode kretanja ljudi, tehnologija je obezbijedila da talentovanim pojedincima bude otvoreno i dostupno globalno tržište. U digitalnoj ekonomiji fizičke granice postaju irelevantne. Dovoljno je da pojedinci posjeduju pametni telefon ili računar sa pristupom internetu pa da imaju jednostavan transfer znanja, novca i kapitala. To omogućava da rad bude ugovoren, izvršen i plaćen bez neposrednog kontakta i formalnih evidencija.

Nacionalnim vlastima je sve teže da regulišu i oporezuju rad i prihod. Svijet, život i poslovanje su sve više virtuelni i digitalni. Globalne digitalne kompanije rastu zahvaljujući mreži – spajanju proizvođača i korisnika proizvoda i usluga. Što je veći broj članova mreže to više ljudi želi da se priključi, a broj članova je važan parametar za određivanje vrijednosti ovih kompanija. Dodatno, sve je više neopipljive i "neuhvatljive" vrijednosti koja je sadržana u inovacijama, idejama i patentima. Tako koncept oporezivanja prihoda na bazi mjesta proizvodnje ili potrošnje postaje sve teže primjenjiv.

Kompanije tragaju za regulatornim okruženjem koje im omogućava veću fleksibilnost i mogućnost prilagođavanja brzim promjenama. Proizvodnja i prodaja ideja se bez ograničenja i

[14] Anke Hassel (2017), Protiv univerzalnog prihoda, Social Europe, 01.03.2017, Preveo Đorđe Tomić, Peščanik.net, 05.03.2017, http://pescanik.net/protiv-univerzalnog-prihoda/

troškova registruje – izmješta ka državama koje imaju fleksibilniju regulativu i niže poreze. *Offshoring* je postao novi globalni trend slobodne trgovine – slobodne prekogranične trgovine ljudskog znanja i rada.[15] Takođe, velike kompanije i bogati pojedinci tragaju za zakonskim mogućnostima i računovodstvenom "gimnastikom" koji umanjuju njihove poreske obaveze. Dakle, iako fizičke granice postoje, iako su one iscrtane na mapama, u virtuelnom (poslovnom) okruženju one su sve manje ograničenje i prepreka biznisu. Tehnološka rješenja omogućavaju pojedincima da rade i primaju dohodak zaobilazeći državne regulative, evidencije i poreznike.

Sve brže promjene i mijenjanje tradicionalnih tržišnih struktura uslovljavaju da je sve manje radnih mjesta "za čitav život". Tradicionalna zaposlenost – uz puno radno vrijeme kod jednog poslodavca, duži niz godina, iako još uvijek dominantno zastupljena u razvijenom dijelu svijeta, uskoro će postati prije izuzetak nego pravilo. Danas tradicionalna zaposlenost podrazumijeva čitav skup benefita koje u krajnjem plaćaju poslodavci – penzijsko osiguranje, zdravstveno osiguranje, osiguranje od nezaposlenosti, otpremnine, plaćeni odmor i sl. Sa promjenom koncepta radnog mjesta i sistemi socijalne sigurnosti pretrpjeće značajne promjene.

ZAKLJUČAK

U odnosu na predindustrijkso i industrijsko društvo, svijet se radikalno promijenio. Politike i pravila koje donose moraju se takođe radikalno prilagoditi. Najbolji način kako vlade mogu da pomognu svojim građanima je da im ne ograničavaju kreativnost i preduzimljivost, rigidnom regulativom i visokim porezima. Pojedincima treba dozvoliti da realizuju svoje ideje i investiraju, da rade i zarađuju. Od takve politike svi će imati koristi. To je put za srećnije i bogatije i pojedince i ukupno društvo.

LITERATURA

1. Acemoglu, Daron; Restrepo, Pascual (2017), Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets, NBER Working Paper No. 23285, preuzeto sa: http://www.nber.org/papers/w23285
2. Chui, Michael; Manyika, James; Miremadi, Mehdi (2016), Where machines could replace humans—and where they can't (yet), McKinsey Quarterly, preuzeto sa: http://www.mckinsey.com/business-functions/business-technology/our-insights/where-machines-could-replace-humans-and-where-they-cant-yet?cid=other-eml-ttn-mkq-mck-oth-1609
3. Cowen, Tyler (2017), Industrial Revolution Comparisons Aren't Comforting, preuzeto sa: https://www.bloomberg.com/view/articles/2017-02-16/industrial-revolution-comparisons-aren-t-comforting
4. Cowen, Tyler (2017), What can we learn from the history of The Machinery Question?, preuzeto sa: http://marginalrevolution.com/marginalrevolution/2017/04/can-learn-history-machinery-question.html

[15] Offsoring je izmještanje pojedinih segmenata rada u druge države zbog nižiš troškova ili povoljnijeg regulatornog okruženja. Kao primjer se najčešće navodi Indija gdje armije ljudi rade u IT sektoru, sektoru računovodstva i sličnim zanimanjima za potrebe američkih i britanskih kompanija.

5. Delaney, Kevin (2017), The robot that takes your job should pay taxes, says Bill Gates, Quartz, preuzeto sa: https://qz.com/911968/bill-gates-the-robot-that-takes-your-job-should-pay-taxes/
6. Hassel, Anke (2017), Protiv univerzalnog prihoda, Social Europe, 01.03.2017, Preveo Đorđe Tomić, Peščanik.net, 05.03.2017, preuzeto sa: http://pescanik.net/protiv-univerzalnog-prihoda/
7. Lowrey, Annie (2017), The Future of Not Working, preuzeto sa: https://mobile.nytimes.com/2017/02/23/magazine/universal-income-global-inequality.html?rref=collection%2Fsectioncollection%2Fmagazine&action=click&contentCollection=magazine&region=rank&module=package&version=highlights&contentPlacement=4&pgtype=sectionfront&referer=https://www.nytimes.com/section/magazine
8. Oxfam (2017), Just 8 men own same wealth as half the world, preuzeto sa: https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2017-01-16/just-8-men-own-same-wealth-half-world
9. Sadowski, Jathan (2016), Why Silicon Valley is embracing universal basic income, The Guardian, preuzeto sa: https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/22/silicon-valley-universal-basic-income-y-combinator
10. Santens, Scott (2015), Universal Basic Income as the Social Vaccine of the 21st Century, Basic income, preuzeto sa: https://medium.com/basic-income/universal-basic-income-as-the-social-vaccine-of-the-21st-century-d66dff39073

WEB-SITES:

1. https://www.cato.org/multimedia/cato-daily-podcast/defense-universal-basic-income

Darko Marinković[1]

GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM - IZMEĐU IDEOLOŠKOG PRIVIDA I STVARNOSTI

Apstrakt

Složenost i protivrečni i konfliktni karakter globalizacije proističe i iz njene slojevitosti. Naime, ako se prihvati stav da svaki pojedinac, svaka lokalna zajednica, svaka država jeste, pored ostalog učesnik procesa globlizacije, onda se mora naglasiti da pomenuti akteri, pod uticajem čitavog niza činilaca, u različitim stepenu ulaze u proces globalizacije, tako da se neki od aktera nalaze u centru, a neki na marginama procesa globalizacije. Ovaj intenzitet uključivanja u proces globalizacije menja se u oba smera. To podrazumeva i situacije u kojima se pojedine zemlje povlače u većem ili manjem stepenu iz globalnih procesa.

Taj dvosmerni proces funkcionalno je povezan sa procesom izolacionizma. Naime, globalizacija i izolacionizam jesu antagonistički suprotstavljeni, iz prostog razloga jer jedan od ova dva procesa isključuje drugi. Medjutim, suštinsku odrednicu njhovog medjusobnog odnosa, koji se može definisati kao funkcionalna medjuzavisnost, predstavlja činjenica da se ove dve pojave neretko javljaju istovremeno. Ta zakonitost se posebno, na pojavnoj ravni vidljivo, u najvećoj meri manifestuje na globalnom nivou. Reč je o tome da se odnos globalizacije i izolacionizma može posmatrati kao neka vrsta fronta. Pri tome se razlikuje uspešnost, odnosno snaga globalizacije i izolacionizma u pojedinim delovima sveta, u pojedinim sadržajima ovih procesa, tako da povlačenje napr. izolacionizma na odredjeom području, otvara prostor za prodor globalizacije. Tako se odnos globalizacije i izolacionizma manifestuje kao jedna cik-cak linija, gde jedna od ove dve pojave ulazi i osvaja prostor one druge. Pri tome se dogadja i krajnje, naizgled protivurečna pojava da se pod odredjenim okolnostima uspostavlja odredjeni oblik simbioze ove dve pojave.

Ključne reči: *globalizacija, izolacionizam, društvena moć, akteri, konflikti, globalno selo, istorija*

UVODNE NAPOMENE

Tema ovogodišnjeg naučnog skupa u Institutu društvenih nauka u Beogradu je „Globalizacija i izolacionizam". Naučni rukovodilac Skupa Prof. dr Veselin Vukotić, u osnovnom konceptu skupa, s razlogom ističe da je izbor ove teme reakcija na najnovije dogadjaje u svetu, kao i u našem regionu. On pokreće temu, koja nije samo politički i ekonomski aktuelna, već je od krucijalna za budućnost civilizacije, zato što je, danas, već na pojavnoj ravni uočljivo da će od odgovora na ovo pitanje zavisiti budućnost svakog pojedinca, svake lokalne zajednice, svake države i „globalnog sela" u celini. U tom smislu, suprotstavlja „mit o globalizaciji" sa „težnjom prema izolacionizmu", otvorenost s jedne i zatvorenost s druge strane, traganje za mehanizmima trajnog političkog i socijalnog mira, a sa druge strane provociranje sukoba.

Nema sumnje da je globalizacija jedan od ključnih procesa koji je obeležio savremenu civilizaciju, tačnije rečeto dominantno uticao na sadržaj i tokove svih drugih društvenih, političkih, ekonomskih i socijalnih procesa, na oblikovanje političke i socijalne organizacije

[1] Visoka strukovna škola za preduzetništvo -Centar za industrijske odnose, Beograd

pojedinih država, na sistem vrednosti i način života svakog pojedinca. Iz toga proističe da sam tok globalizacije zahteva relevantne, objektivne odgovore na mnoga pitanja, a na prvom mestu na pitanje prirode i karaktera same globalizacije i njenog odnosa prema svim drugim društvenim procesima.

Na prvom koraku, mora se poći od činjenice da je globalizacija danas dominantan društveni proces, po svojoj prirodi protivurečan i konfliktan, jer sa jedne strane pruža brojne prednosti i mogućnosti, predstvlja izvor ogromne stvaralačke i razvojne energije savremenog sveta, a sa druge strane izvor problema i konflikta najvišeg političkog i socijalnog rizika, koji ka „Damoklov mač" visi na d glavom svakog stanovnika planete. Na tom planu se ogleda jedna od najvažnijih odrednica globalizacije – da su opasnosti i rizici koje ona izaziva globalni i pogadjaju, doduše različitim intenzitetom i posledicama sve ljude i sve delove sveta. To, drugim rečima, znači da da su otvorena pitanja, potencijalni i realni izvori konflikata koje izaziva globalizaciha nastala i razvijala se decenijama unazad, ali da su sada došla u visoko rizičnu, akutnu fazu, u kojoj se ne mogu sakriti od očiju javnosti, ali čak i da mogu, njihovo skrivanje vodi samo ka većim rizicima i konačno skupljoj političkoj, ekonomskoj i socijalnoj ceni. [2]

S druge strane, ne samo danas, već kroz celokupnu istoriju ljudskog roda javlja se izolacionizam, u različitim stepenima, sa različitim motivima, u različitim pojavnim oblicima. Izolacionizam je po svojoj prirodi direktno suprotan globalizaciji, koja kao svoj cilj, ali i kao pogonsku energiju ima otvaranje, povezivanje. Izolacionizam je posmatran u vremenskoj dimenziji uvek imao jedan zajednički imenitelj – on je suprotan ljudskoj prirodi, koju, pre svega odredjuje činjenica da je čovek društveno, a to znači svesno i moralno biće i da se ne može ostvariti sutina ljudskog bića van ljudske zajednice, bez obzira na njen način organizovanja u odredjenom istorijskom periodu. Sukob globalizacije i izolacionizma nije nov. Ovaj sukob ima svoju istorijsku, vremensku dimenziju, bez čijeg razumevanja nije moguće objektivno, argumentovano analizirati i suštinski razumeti odnos, odnosno suštinu konflikta globalizacije i izolacionizma u savremenom dobu. Pri tome se polazi od stava da je globalizacija kao proces povezivanja različitih naroda i država, trajni pratilac istorije. Posmatrano na taj način, može se reći da je, npr. Rimsko carstvo, koje se u jednom periodu prostiralo od Britanskih ostrva pa skoro do Indije, bila globalna zajednica tog vremena.

Istovremeno, istorija poznaje čitav niz situacija čija je zajednička odrednica nastojanje pojedinih društvenih grupa i čitavih ljudski zajednica da se izoluju od ostatka sveta, da se zatvore, da prekinu, ili svedu na najmanju moguću meru kontakte sa drugim ljudskim zajednicama. Bez namere da se takvim procesima i dogadjajima unapred daje pozitivna ili negativna ocena, nesporno je da su postojali motivi, objektivne ili subjektivne, materijalne ili ideološke prirode, koji su ove ljudske zajednice motivisale i opredeljivale na čin izolacije u odnosu prema drugim zajednicama. [3]

Napred navedena istorijska činjenica o vremenskoj, istorijskoj dimenziji odnosa globalizacije i izolacionizma upućuje na osnovni smer i sadržaj istraživanja – analizu uzroka koji pojedine narodne i države opredeljuju na definisanje i uspostavljanje politike i prakse izolacionizma. U tom pogledu, poredjenje istorijskog toka i savremenih tendencija odnosa globalizacije i izolacionizma otkriva jedan zajednički imenitelj – izolacionizam se, po pravilu javlja u periodima društvenih kriza. To asocira na puža koji se u slučaju opasnosti uvlači u svoju kućicu da bi se zaštitio od opasnosti. Istorija, medjutim, potvrdjuje i upozorava da

[2] Stepić M. "Geopolitika, ideje, teorije, koncepcije", Institut za političke studije, Beograd 2016

[3] Babić B. "Geoekonomija – stvarnost i nauka" „Megatrend" revija, 1/2009, „Megatrend" Univerzitet, Beograd 2009

izolacionizam ne štiti, da u suštini stvara optičku varku o zaštiti i sigurnosti onog koji se opredelio za izolacionizam.

Ono što je nesporno učinio proces globalizacije, što se, svakako može upisati u pozitivne učinke jeste da je u izuzetno velikoj meri suzio prostor za izolacionizam, iz prostog razloga, što je svet postao „globalno selo" u stvarnom smislu te reči, pa se i u globalnom selu, kao i u svakom drugom selu ništa ne može sakriti.

GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM KROZ PRIZMU DRUŠTVENE MOĆI

Konstatacija da globalizacija i izolacionizam ima svoju istorijsku, vremensku dimenziju, neminovno otvara pitanje poredjenja globalizacije i izolacionizma u prošlosti i sadašnjosti. U tom smislu, kroz istoriju, kao i u savremenom dobu u odnosu globalizacije i izolacionizma uočava se jedna konstanta. Globalizacija i izolacionizam su protivurečni, medjusobno suprotstavljeni, potiskuju, ili potpuno isključuju jedno drugo. To, u krajnjoj liniji proističe iz načela zdravorazumske logike, jer je reč o dve pojave, tačnije rečeno dva procesa koja se kreću u različitim smerrovima. Medjutim, to kretanje u različitim smerovima nije uvek istog intenziteta, odnosno nema uvek isti stepen obuhvata. Globalizacija jeste trajni pratilac i odrednica istorije ljudskog društva, potvrdjujući činjenicu društvenosti ljudskog bića, koja ga podstiče i usmerava da upoznaje i povezuje se sa drugim ljudima i ipripadnicima drugih ljudskih zajednica.[4]

Globalizacija kao kontinuirana odrednica istorije ljudskog društva teče različitim dinamikom u različitim periodima razvoja ljudskog društva. Trajna, sistemska odrednica globalizacije – upoznavanje drugih ljudi, drugih religija, civilizacija, provreda, načina života, veoma brzo i na pojavnoj ravni pokazuje svoje prednosti. Ljudi uče jedni od drugih, stiču nova znanja i iskustva, uče se proizvodnji novih proizvoda, menjaju način života, prihvataju nove lične i društvene vrednosti, razvijaju nove alate i sredstva za proizvodnju, grade puteve, razvijaju nov sredstva saobraćaja, zadovoljvaju sopstvenu radoznalost, njihova kultura i živitni vidivi postaju otvoreniji i slobodniji. Globalizacija, kao otvoreni razvojni proces, koncentriše, sama po sebi, ogromnu unutrašnju energiju, koja postaje izvor energije društvenih promena na svim nivoima – od lokalnog do globalnog. U suštini njen ključni izvor energije je sam proces širenja, odnosno kretanja od lokalnih ka globalnoj ljudskoj zajednici. Širenjem, odnosno uključivanjem sve većeg broja ljudi, odnosno lokalnih zajednica, globalizacija dobija novi, sve veći ljudski potencijal, koji globalizaciji daje novi podsticaj i sadržaj. Time se potvrdjuje da je ljudski potencijal ključna pokretačka snaga globalizacije.

Medjutim, proces kretanja i razvoja globalizacije nema u svim periodima istorije istu dinamiku, istu snagu i rezultate, koji se upravo izražavaju kroz stvaralačku energiju ljudi koje obuhvata proces globalizacije. Čak štaviše, globalizacije se ne kreće u istom pozitivnom smeru u svim periodima istorije. Takav stav potvrdjuju i protivrečnosti i konflikti koji prate proces globalizacije u vremenu čiji smo savremenici. Drugim rečima, globalizacija, pored pozitivnih uključuje i negativne, ograničavajuće odrednice, tako da se u procesu razvoja globalizacije, neizbežno suočavaju pozitivne i negativne strane.

To je uzrokovano činjenicom, odnosno istorijskom zakonitošću, da se svaka pojava i proces, kako kroz istoriju, tako i u savremenom dobu tumači na različite načine, da joj se,u zavisnosti od interesa pojedinih društvenih grupa daju različite definicije i razlišita ideološka i politička

[4] Mitrović Lj. "Prilog sociološkom odredjenju globalizacije i tranzicije", U „Vreme globalizacije"(Miloš Knežević Ur.)Dom kulture Studentski grada, Beograd 2003

tumačenja. Na taj način se, u suštini manipuliše istorijskim, humanističkim smislom globalizacije i objektivno umanjuje njena društvena moć.

Zato se, neizbežno mora otvoriti pitanje – da li se svaki proces koji se odigrava na širem društvenom, odnosno globalnom planu – automatski može podvesti pod pojam globalizacije. Ili je to način da se pod pozitivni pojam globalizacije, kao proces medjusobne povezanosti, političkih, ekonomskskih, socijalnih i kulturnih integracija savremenog sveta podved nasilnički, osvajački ciljevi velikih sila, koje pord globalizacijom podrazzumevaju sistem u kome one vladaju svetom, odnosno ceo svet je podredjen njima i njihovim interesima.

Primera radi, da bi se videla duboka protivurečnost ovog procesa, ako se prihvati da je Stari Rim bio globalni svet onoga doba, onda se mora postaviti pitanje da li se osvajanje zemalja od Velike Britanije, pa skoro sve do Indije, zemalja različitih kultura, religija, geografije, ekonomije, može definisati kao globalizacija. To znači suočavanje sa činjenicom da je pojam globalizacije bio različitit u različitim periodima istorije i različitim društvenim okolnostima. Sa tog aspekta, odnosno činjenice da globalizacija unutar sebe sadrži unutrašnje protivurečne elemente, može se analizirati celokupna istorija ljudskog roda, kao proces u kome se globalizacija manifestuje različitim snagom, različitim stepenom uticaja na globalne društvene procese, pri čemu u pojedinim periodima istorije beleži čak i negativni saldo. Radi se o tome da su kroz istoriju oni koji su imali najveću društvenu moć, odnosno oni koji su u svojim rukama imali ključne poluge političke i ekonomske vlasti, pokušavali da upravljaju globalizacijom, nastojeći pri tome da jeuspore i ograniče, sa ciljem da spreče da globalizacija dovede do redistribucije društvene moći. Drugim rečima, globalizacija da, ali pod uslovom da ne ugrozi interese i društvenu moć onih društveni grupa koje već imaju monopol društvene moći. U tom smislu istorija pokazuje da takvo ponašanje ima za posledicu da urušava suštinu globalizacije, što znači da se u realnom društvenom životu pojavljuje ideološki privid globalizacije. Naime, takav pristup globalizaciji suprotan je njenoj suštinskoj odrednici – neograničenoj otvorenosti, pristupačnosti za sve društvene grupe, za sve nacije i pojedince u smislu njihovog kreativnog učešća u ovom procesu, jer takav pristup kao posledicu ima zatvaranje vitalnih globalnih procesa, odnosno selektivni pristup otvaranju ili osptrukciji i sprečavanju odredjenih procesa i sadržaja globalizacije. To znači da je globalizacija, po svojoj prirodi igra bez granica, a to znači da svako postavljanje ograničenja i prepreka ovom procesu, dovodi u pitanje suštinski smisao i perspektive globalizacije. [5]

Složenost i protivrečni i konfliktni karakter globalizacije proističe i iz njene slojevitosti. Naime, ako se prihvati stav da svaki pojedinac, svaka lokalna zajednica, svaka država jeste, pored ostalog učesnik procesa globlizacije, onda se mora naglasiti da pomenuti akteri, pod uticajem čitavog niza činilaca, u različitim stepenu ulaze u proces globalizacije, tako da se neki od aktera nalaze u centru, a neki na marginama procesa globalizacije. Ovaj intenzitet uključivanja u proces globalizacije menja se u oba smera. To podrazumeva i situacije u kojima se pojedine zemlje povlače u većem ili manjem stepenu iz globalnih procesa.

Taj dvosmerni proces funkcionalno je povezan sa procesom izolacionizma. Naime, globalizacija i izolacionizam jesu antagonistički suprotstavljeni, iz prostog razloga jer jedan od ova dva procesa isključuje drugi. Medjutim, suštinsku odrednicu njhovog medjusobnog odnosa, koji se može definisati kao funkcionalna medjuzavisnost, predstavlja činjenica da se ove dve pojave neretko javljaju istovremeno. Ta zakonitost se posebno, na pojavnoj ravni vidljivo, u najvećoj meri manifestuje na globalnom nivou. Reč je o tome da se odnos globalizacije i izolacionizma može posmatrati kao neka vrsta fronta. Pri tome se razlikuje uspešnost, odnosno

[5] Stojanović M. "Savremeni globalni geopolitički modeli", „Globus" br. 22 , Srpsko geografsko društvo, Beograd, 1997

snaga globalizacije i izolacionizma u pojedinim delovima sveta, u pojedinim sadržajima ovih procesa, tako da povlačenje napr. izolacionizma na odredjeom području, otvara prostor za prodor globalizacije. Tako se odnos globalizacije i izolacionizma manifestuje kao jedna cik-cak linija, gde jedna od ove dve pojave ulazi i osvaja prostor one druge. Pri tome se dogadja i krajnje, naizgled protivurečna pojava da se pod odredjenim okolnostima uspostavlja odredjeni oblik simbioze ove dve pojave. [6]

Taj protivurečni odnos globalizacije i izolacionizma, upućuje nas na jednu narodnu poslovicu koja kaže: „Nije zlato sve što sija". U ovom slučaju to podrazumeva da nije sve globalizacija, odnosno izolacionizam, što se tako zove, odnosno nosi masku ove pojave. Za analizu suštine odnosa ove dve pojave, odnosno protivurečna društvena procesa neophodno je jasno definisati pojmove globalizacije i izolacionizma, instrumente i kriterijume za realnu procesu stanja u ovoj oblasti, i uspostavljanja jasne i prepoznatljive linije razdvajanja izmedju globlizacije i izolacionizma u njihovom suštinskom znančenju i njihovog ideološkog privida, odnosno svesnog nastojanja da se o tome stvori lažna slika. To je jedini objektivan način da se u akademskoj zajednici i javnom mnjenju u celini stvori jasno definisano, objektivno, kompetentno javno mnjenje, koje će biti u stanju da jasno sudi o tome šta je globalizacija, a šta izolacionizam i da se tako efikasno predupredi veoma opasna ideološka manipulacija, koja možda najopasnije ugrožava samu suštinu onih pozitivnih odrednica i prednosti, koje u sebi, samo potencijalno sadrži globalizacija.

To zahteva da se kao polazna osnova da osnovna definicija globalizacije, s jedne, a šta izolacionizam, s druge strane. To naravno, nije apsolutna i nepromenljiva istina, kakvu ambiciju, ne retko imaju autori definicija, verujući pogrešno da na taj način dokazuju svoj vrhunski i nedodirljivi intelektualni i naučni kapacitet. Naprotiv, radi se o početnom nastojanju da se daju osnovne odrednice, neke ključne, nesporne, dokazive komponente pojma globalizacije, odnosno izolacionizma. Te odrednice, sistematski, funkcionalno povezane definišu globalizaciju kao istorijski kontinuiran, protivurečan, konfliktan društveni proces političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog povezivanja sveta, u kome, na različite načine i u različitom stepenu učestvuju svi narodi, sve lokalne, regionalne i nacionalne zajednice. Imajući u vidu metodološki princip da se u struci i nauci ne mogu koristiti negativne definicije, u ovom slučaju je potrebno napraviti izuzetak i reći šta nije globalizacija. Globalizacija, pre svega nije nasilničko ponašanje, primena oružane sile, mera političkog i ekonomskog pritiska i ucena, naturanje isključivo sopstvenog shvatanja globalizacije, negiranje kulture, tradicije i načina života drugih. Tu se ne može prihvatiti ideološka manipulacija da je reč o sukobima interesa i različitih vizija globalizacije. Ne, to nije globalizacija, već isključivo njeni antipodi, što znači da se nikakvim razlozima ne može pravdati njihovo prisustvo u procesu globalizacije.

Isti pristup potreban je i u kreiranju radne definicije izolacionizma. Izolacionizam podrazumeva povlačenje ili potpuno isključivanje iz regionalnih i globalnih društvenih procesa, iz bilo kojih razloga (nepoverenje u druge aktere, loša iskustva iz prethodnog perioda, nepoverenje u sopstvene kapacitete i sposobnosti za kompetentno učešće u globalnim procesima, način da se manipuliše sopstvenim gradjanima, sprečavanjem neophodnih i neizbežnih društvenih promena. Medjutim, u pojavi izolacionizma mogu se svrstai i one pojave koje su rezultat iznudice, odnosno okolnosti na koje odredjena zemlja nije mogla da utiče, kao i mere koje su usmerene nazaštitu državnih i nacionalnih interesa.

U analizu odnosa globalizacije i izolacionizma, da bi ona bila celovita i objektiva mora se uvesti još jedan faktor, koji predstavlja jednu od ključnih odrednica savremenog doba. Reč je o

[6] Hanington S. "Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka" CID, Podgorica 1998

tome da vreme čiji smo savremenici odlikuje izuzetno dinamičan razvoj stvaralačke moći ljudskog rada, koji se manifestuje kroz razvoj nauke, razvoj novih tehnologija, pre svega novih sredstava komunikacija i saobraćaja, koji su svet u realnom, a ne samo simboličnom smislu učinile „globalnim selom", nastajanje novih proizvoda i novih ljudskih potreba, novog načina života i novog sistema društvenih vrednosti. Podrazumeva se da to ima za posledicu i dinamičnu promennu sadržaja i pojavnih oblika izolacionizma i globalizacije. [7]

Medjutim, to je iznedrilo nove strateške probleme od čijeg rešavanja zavisi budućnost naše civilizacije. Tokovi aktuelnih društenih kretanja upozoravaju da je čovek razvio ogromne stvaralačke snage, ali da nije razvio odgovarajuće mehanizme za kontrolu i upravljanje ovim mehanizmima. Slično kao u bajci o Aladinu i njegovoj čarobnoj lampi. Duh je pušten iz boce. Aladin ga u bajci uspeva da vrati u bocu. Ali to je besmisleno, jer tek kad izadje iz boce, moće se reči na slobodu, duh pokazuje svoju stvarnu snagu. Ta snaga može biti usmerena i pozitivno i negativno, to je pitanje izbora onoga koja drži duha pod kontrolom. To je suština i savremene priče o odnosu izolacionizma i globalizacije.

GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM – NIVOI, SADRŽAJI, OBLICI

Rasprava o globalizaciji i izolacionizmu kao dva suprotstavljena pola društvenih procesa kroz istoriju i u savremenom dobu, kao i u raspravi o drugim složenim, protivurečnim pitanjima, podrazumeva makar radnu definiciju, kao polaznu osnovu. Medjutim, upravo kod definicije počinju ključni izazovi i otvorena pitanja. To uslovljava činjenica da globalizacija i izolacionizam imaju jedan ključni zajednički imenitelj. Reč je o tome da su obe pomenute pojave, odnosno društvena procesa višeslojni, promenljivi, razvojni, menjaju sadržaje i pojavne oblike. Iz tih razloga nije moguće definisati tzv „čist model" globalizacije, odnosno izolacionizma. Glavni razlog, medjutim, nalazi se u činjenici da „čist model" globalizacije, odnosno izolacionizma ne postoji. U tom smislu, i radne definicije globalizacije, odnosno izolacionizma izložene u prethodnim delovima ovog teksta, suočene su sa ovim ograničenjem, što se vidi iz činjenice da ove definicije objektivno daju samo neke ključne fragmente daleko složenijih procesa kao što su globlizacija i izolacionizam. Nesporno je da se globalizacija i izolacionizam kao oprečni društveni procesi kreću u različitim smerovima. Medjutim, to nisu kontinuirani procesi. Naime, globalizacija čiji je osnovni smer povezivanje, rušenje granica, uklanjanje predrasuda, sticanje znanja o drugim kulturama i civilizaciijama, u odredjenim periodima se kreće u kontra smeru, u celini, ili u pojedinim ključnim segmentima. Isti je slučaj sa izolacionizmom, čiji je osnovni smer zatvaranje, strah od drugačijeg i drugog, koji ponekad prerasta u mržnju, odnosno neracionalna osećanja u celini, odbijanje saradnje, povezivanja, nepoverenja u one oko sebe, da se u odredjenim društvenim okolnostima kreće u konstra smeru približavanja drugima, saradnje, otvaranja. Tu se, u svakom slučaju, može svrstati i ona, na izgled apsurdna situacija, da je zatvaranje u suštini pozitivni proces, kojim se brane neke osnovne društvene vrednosti. [8]

Odgovor na navedene i druge teorijske i metodološke probleme odnosa globalizacije i izolacionizma moguće je potražiti u u kreiranju „idealnog modela" globalizacije, odnosno izolacionizma. Kreiranje „idealnog modela" globalizacije podrazumeva koordiniranu primenu više metoda društvenih istraživanja (analiza, sinteza, istorijska metoda, komaprativna metoda i tsl.) pri čemu se u centru nalazi metoda modelovanja. Primenom navedenih metoda izabrale bi

[7] Bek U., Grande E: „Kosmopolitska Evropa" „Megatrend" Univerzitet, Beograd 1989

[8] Fukujama F. "The end of history" , The Nacional Interst No.16, Summer 1989, The Nixon Center, Washington, D.C.

se ključne komponente procesa globalizacije, koje bi ukomponovane u funkcionalnu celinu predstavljale idealni model globalizacije. Kriterijum bi bio izbor onih komponenti i kriterijuma za ocenu razvijenosti pojedinih komponenti, koje bi dale najbolji rezultat sa stanovništa ljudskog života i društvenih vrednosti čijem je ostvarivanju posvećeno savremeno ljudsko društvo. Idealni model globlizacije koristio bi se onda kao etalon ključnih vrednosti globalizacije, pa bi se primenom komparativne metode dolazilo do podataka, odnosno saznanja o tome u kojoj se meri društvena stvarnost približila standardima koje definiše idealni model globalizacije. Drugim rečima standardi definisani u idealnom modelu globalizacije istovremeno bi bili i ciljevi čijem se ostvarivanju teži u procesu globalizacije. U tom smislu, najefikasnija i najcelishodnija bi bila upotreba tzv „Swot analize", koja se danas u velikoj meri koristi u operacionalnim istraživanjima, kao i u definisanju poslovnih politika i razvojnih strategija. Naime, primenom „Swot analize" analizirali bi se činioci koji pozitivno i podsticajno deluju na proces globalizacije, sa stanovišta ostvarivanja napred pominjanih standarda, koji definišu idealni model globalizacije. U centru pažnje bilo bi uporedjenje snage, odnosno efikasnosti činilaca koji, s jedne strane pozitivno utiču na tok globalizacije, a sa druge strane činilaca koji na globalizaciju utiču ograničavajuće. U definisanje i analizu „idealnog modela globlizacije" neophodno je uključiti i ekonomske aspekte, koji treba da pokažu, na osnovu relevantnih pokazatelja profitabilnost procesa globalizacije, odnosno uslove i ekonomsku cenu njene održivosti. Tačnije rečeno, za objektivno razumevanje suštine globalizacije i njenog odnosa sa suprotnim polom – izolacionizmom neophodan je novi ekonomski pristup. Situacija na tom planu je kontardiktorna. Reč je o tome da ekonomski pristup globalizaciji, ne samo da postoji, već je i dominantan. Medjutim, on je u svojoj suštini ograničen, koncentrisan isključivo na procente, statističke pokazatelje, računice. Tok, problemi, konflikti i otvorena pitanja u aktuelnom procesu globalizacije potvrdjuju da takav ekonomski pristup ne daje odgovore na aktuelne probleme, ograničenja i otvorena pitanja sa kojima se danas suočava globalizacija.[9] Naime, na probleme i otvorena pitanja procesa globalizacije čiji smo savremenici može odgovoriti samo nova – politička ekonomija, koja će pored čisto ekonomskih pokazatelja, čiji je zbirni pokazatelj profit, uzeti u obzir i kulturne, moralne, socijalne aspekte, jer se bez njih ne mogu celovito i objektivno sagledati ekonomski aspekti. Naime, savremena ekonomska teorija nije uzela u obzir danas sve prepoznatljiviju činjenicu, da napred navedeni aspekti – kulturni, socijalni, moralni, imaju svoju ekonomsku cenu, koja je veoma, može se reći preteće visoka i što je najopasnije beleži stalni, možda u skorom vremenu nekontrolisani rast. Ova rastuća, socijalna cena, naime ima dve komponente. Jedna je već pomenuta vidljiva na pojavnoj ravni, koja se, makar ptibližno može izraziti numeričkim podacima. Druga komponenta je skrivena, teže prepoznatljiva, koja nema ekonomski, statistički prepoznatljive pokazatelje, ali je višestruko socijalno opasnija, delujući kao moćna eksplozivna naprava, kojoj se ne mogu odrediti vreme i snaga socijalne eksplozije. Ova činjenica predstavlja zajednički imenitelj, koji se samo u različitim pojavnim oblicima manifestuje u svim zemljama, u svim delovima sveta. Praksa je potvrdila da su riziku eksplozije, odnosno uspostavljanja računa od strane ove prikrivene komponente socijalnog konflikta jednako izložene ekonomski razvijene i nerazvije zemlje. Dobar primer za to je akutni problem izbeglica, sa kojim se danas suočava savremeni svet. Naime, problem izbeglica e danas može uzeti kao školski primer visoke ekonomske, političke, socijalne i moralne cene konflikata koji potresaju savremeni svet, čija se konačna cena ne može izračunati. Cinici bi rekli, bilo bi bolje da se može izračunati i predočiti javnosti i kreatorima politike, jer bi ih to najdelotvornije nateralo da promene ponašanje i politiku.

[9] "Moral i ekonomija" Zbornik radova sa istoimenog naučnog skupa, Institut društvanih nauka, Bograd, 2008

Potrebu takvog šireg celovitijeg društvenog, kulturnog, etičkog koncepta, onako kako tome pristupa S. Hanington u „Sukobu civilizacija“[10] potvrdjuje činjenica da nesporno izuzetno dinamičan razvoj novih tehnologija i novih oblasti proizvodnje nije uspeo da reči ključna civilizacijska pitanja – gladi, siromaštva i tsl. niti da zaustavi danas sve veći i čini se nezadrživi rast razlika izmedju bogatih i siromašnih.

Na taj način se dolazi do, u istoriji, kao i u savremenom društvu, više puta ponavljanog i potvrdenog stava da ni djavo nije tako crn, kao što ga sterotipi prikazuju, ali i da Edenski vrt nije idealno čist i bezgrešan, bar od onog momenta kada je Adam ubrao i prvi put zagrizao jabuju sa „drveta života“. Primenjeno na odnos globalizacije i izolacionizma može se formulisati na sledeći način – globalizacija u osnovi nosi pozitivni, a izolacionizam negativni predznak. Medjutim, globalizacije apsolutno i neupitno pozitivna, kao što izolacionizam nije apsolutno i neupitno negativan. Potvrda za to nalazi se u činjenici da globalizacija sadrži u sebi i pozitivne i negativne komponente i da se u tom smislu globalizacija može posmatrati kao kontinuirani konflikt pozitivnih i negativnih strana. Takav stav potvrdjuje i vreme čiji smo savremenicim koje je karakteristično po izuzetno radikalnom sukobu pozitivnih i negativnih komponenti globalizacije, a što je još opasnije, sve snažnijoj tendenciji da negativne komponente globalizacije nadjačaju one pozitivne. Uveren sam da to ne bi značilo kraj globalizacije, zbog prirode i istorijskog kontinuiteta ovog procesa, jer ključna, trajna pokretačka snaga globalizacije nalazi se u univerzalnoj ljudskoj prirodi, ali bi ostavilo trajne posledice na ljudski rod, na veoma dugi rok.

Ovaj odnos snaga pozitivnih i negativnih komponenti globalizacije u svakom slučaju je bitno utiče na dinamiku kretanja globalizacionih procesa. Naravno, jasno je po načelima zdravog razuma, da usporavanje procesa globalizacije podstiče jačanje efekata negativnih komponenti, što još više usporava globalizaciju i umanjuje njene pozitivne aspekte. To uslovljava i one periode istorije u kojima globalizacija stoji na jednoj tački, a to znači da svet u celini stojina jednoj tački, jer je globalizacija jedan od najznačajnijih i najsnažnijih izvora energije globalizacije.

S druge strane, problemi i ograničenja koji ograniavajuće i usporavajuće utiču na globalizaciju, istovremeno podstiču izolacionizam. Taj aspekt odnosa izmedju globalizacije i izolacionizma obuhvata tri ključna aspekta. Prvi aspekt je političke i ideološke prirode, koji se manifestuje kroz generalno negativni stav prema globalizaciji, pa se po tom osnovu za sve društvene protivurečnosti na globalnom i nacionalnom planu okrivljuje globalizacija, kao načelno retrogradni, negativni proces. Drugi aspekt odnosi se na objektivno suočavanje sa negativnim posledicama globalizacije, koje su posledice danas dominantnog koncepta i prakse globalizacije, koji, pre svega, ili isključivo ima u vidu interese velikih sila. Očekivani „Pavlovljev refleks“ na takvo stanje je zatvaranje, izolacionizam i nastojanje da se sačuvaju nacionalni resursi. Treći aspekt odnosi se na onu grupu zemalja koje su ekonomski i tehnološki na civilizacijskom začelju, gde većina stanovništva živi na ivici, ili ispod crte „apsolutnog siromaštva“, i koje nemaju ni minimalne kapacitete da učestvuju u procesu globalizacije. A reč je o zemljama kojima su najpotrebniji makar minimalni rezultati pozitivnih aspekata globalizacije , da bi počele da izlaze iz stanja u kome se nalaze. Naravno, da ta konstatacija nameće pitanje da li to znači osudu ovih zemalja da ostanu izvan globalnih društvenih procesa, odnosno osudu na izolacionizam.

U tom smislu, može se izvesti zaključak da se izmedju globalizacije i izolacionizma uspostavlja specifični dijalektički odnos, u kome se istovremeno suočavaju prepreke i podsticaji

[10] Hanington S. „Sukob civilizacija“, CID Podgorica, 2003

za razvoj globalizacije i izolacionizma. Naime, i globalizacija i izolacionizam su kontinuirani procesi u istoriji ljudskog društva, s tim što se u različitim periodima i različitim društvenim okolnostima, manifestuju u različlitim pojavnim oblicima i različitim intenzitetom. Te manifestacije mogu se uočiti u nizu detalja iz svakodnevnog života. Primera radi, čovek jeste društveno biće, ali u odredjenim okolnostima oseća potrebu da se osami, povuče u sebe, da razgovara sa samim sobom, da se suoči sa sopstvenim mislima, željama, nadama, stavovima. U odredjenim društvenim okolnostima, kod nadolazećih opasnosti, čitave (pre svega mikro društven zajednice) se izoluju da bi se zaštitile od opasnosti, kao što je napad neprijateljskog plemena ili naroda, zarazna bolest i tsl. Izolacija je i jedna od najtežih krivično pravnih sankcija prema onima koji su se ogrešili o moralne i pravne norme, a svakako jedna od najtežih u tom smislu je „ostrakizam" trajno isključenje iz društvene zajednice, koja je zabeležena u Staroj Grčkoj. Istorija i savremena društvena praksa potvrdjuju da postoji čitav dijapazon uzroka izolacionizma – od individualno i socijalno psiholoških, preko ekonomskih, socijalnih, političkih i tsl. Strah od drugačijeg, novog, takodje može biti jedan od uzroka izolacionizma. To podrazumeva neophodnost traganja za izvorima izolacionizma na individualno i socijalnom psihološkom planu, na lokalnom i drugim nivoima, koji su medjusobno povezani i uslovljeni. Naime, izolacionizam na nacionalnom i globalnom planu ne može nastati bez individualnih oblika i izvora izolacionizma. Jer izolacionizam podrazumeva odredjeni način mišljenja i sistem ličnih i društvenih vrednosti.

Upravo na planu odnosa individualnih i širih društvenih aspekata izolacionizma mogu se uočiti protivurečni, konflikti aspekti odnosa izmedju izolacionizma i globalizacije.[11] Naime, globalizacija, koja se u osnovi može definisati kao proces ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog povezivanja ljudi, naroda i država, podrazumeva i nastajanje novih globalnih društvenih vrednosti, koje utiču na lokalne, nacionalne i individualne sisteme veednosti. Naravno, globalne i lokalne i nacionalne vrednosti su često i u sukobu upravo zato što su nacionalne istorija, kultura, tradicija nastajali u različitim vremenima i različitim društvenim okolnostima.

Na taj način se otvara jedno od ključnih područja sukoba izolacionizma i globalizacije, kao sukob različitih kultura, tradicija, nacionalnih i ličnih vrednosti, ono što Semjuel Hanington s pravom definiše kao sukob civilizacija. To se manifestuje na različite načine. Jedan od najsnašnijih sukoba, koji u sebi integriše veliki broj individualnih aspekata je strah malih naroda da će u procesu globalizacije izgubiti sopstveni nacionalni i kulturni identitet. Taj interes malih naroda da sačuvaju sopstveni nacionalni i kulturni identitet, kolektivno praćenje o sopstvenoj istoriji u najmanju ruku je jednako snažan kao i interes da se sačuva teritorijalna celovitost, državotvorni kapacitet i integritet, što potvrdjuje i činjenica da je taj strah od gubitka nacionalnog i kulturnog identiteta bitno uticao na uključivanje pojedinih zemalja u EU. Istini za volju, taj strah ima svoje objektivne korene u aktuelnoj praksi, koja po principu buldožera ruši nacionalne granice i nameće novi, globalni sistem vrednosti, koji potoskuje i guši nacionalnu kulturu, tradiciju i običaje. Tako nešto, istorijski nije novo ni nepoznato, jer je to u istoriji više puta korišćeni put za naturanje političkih, ekonomskih interesa, ideologije i sistema vrednosti najmoćnijih. [12]

Tako u tzv. Zapadnoj civilizaciji" pod kojom se uobičajeno podrazumevaju Evropa i Severna Amerika u osnovi je opšte prihvaćen sistem vrednosti i način života zasnovan na privatnoj

[11] „Seobe i razvoj" Zbornik sa istoimenog naučnog skupa, Institut društvenih nauka, Beograd 2016

[12] Milošević Z. „Religija i nacionalni identitet – od prozelitizma do modernih socijalnih tehnologija", „Srpska politička misao" 4/ 2011, Institut za političke studije, Beograd 2011

svojini, privatnom vlasništvu, tržišnoj utakmici i višestranačkoj parlamentarnoj demokratiji. To su parametri na osnovu kojih se ocenjuje stanje i kvalitet života gradjana u ovim zemljama. Medjutim, na drugim kontinentima ove vrednosti imaju mnogo manji ili nikakav značaj i taj sukob se, pored ostalog, manifestije kroz protivrečnost odnosa izolacionizma i globalizacije.

Do suštinske promene odnosa izolacionizma i globalizacije dolazi sa nastankom i razvojem gradjanskog kapitalistikog društva. Očigledni su i na pojavnoj ravni uočljivi razlozi koji su to uslovili. Radi se o tome da su temeljne odrednice političkog, ekonomskog i socijalnog sistema, kao sistem vrednosti kapitalističkog društva istovremeno i izuzetno snažni podsticajni činioci globalizacije. Razvoj tržišne privrede, odnosno tržišne utakmice kao njenog pokretačkog faktora, po svojoj prirodi rući lokalne, regionalne i nacionalne granice karakteristične na prethodne oblike društvenog uredjenja. To je doprinelo da globalizacija u dvadesetom veku postane dominantni društveni proces, koji ima ključni uticaj na sadržaj i tok svih drugih društvenih procesa.

Šta je u tom smislu polazala globalna društvena kriza koja je započela 2008 godine. Oni koji imaju odlučujući uticaj na tok globalnih društvenih zbivanja prihavatali su globalizaciju samo u onim aspektima koji su „vladarima sveta" donosili profite, rast materijalnog bogatstva i društvene moći. Čim je kriza počela da pokazuje svoje negativne strane, globalizacija je počela da se povlači pod pritiskom rastućeg izolacionizma, koji se manifestovao kroz nastojanje da se zaštite isključivo sopstveni interesi i da se teret krize prebaci na slabije i siromašnije. To, istini za volju, nije ništa novo ni nepoznato. Naprotiv, takvi odnosi manifestovali su se u svakoj od prethodnih kriza. Suštinska razlika je, medjutim, u tome što je aktuelna kriza (imajući u vidu da znatan broj autora smatra da kriza još traje) došla do krajnjih granica, u tom smislu što već ima globalni karakter. U tom smislu i globalizacija se nalazi u krizi i očigledno je da se izlaz iz krize (trajni, sistematski, dugoročni) mora potražiti i jedino može naži u novom konceptu globalizacije. Taj novi model se faktički jedino može osloniti ne samo na proklamovane, već faktičke civilizacijske vrednosti, a to znači i podizanje lestvice civilizacijskih standarda, ospod kojih ne može ići ni jedan stanovnik planete. Svaki drugi model i svaka drugačija praksa, neizbežno će imati za posledicu osudu čitavih ljudskih zajednica na izolaciju.

LITERATURA

1. Babić B., "*Geoekonomija – stvarnost i nauka*" „Megatrend" revija, 1/2009, „Megatrend" Univerzitet, Beograd, 2009.
2. Bek U., Grande E: „Kosmopolitska Evropa" „Megatrend" Univerzitet, Beograd, 1989.
3. Fukujama F. "*The end of history*" , The Nacional Interst No.16, Summer 1989, The Nixon Center, Washington, D.C., 1989.
4. Hanington S., "*Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*" CID, Podgorica , 1998.
5. Hanington S., „*Sukob civilizacija*", CID Podgorica, 2003.
6. Milošević Z., „*Religija i nacionalni identitet – od prozelitizma do modernih socijalnih tehnologija*", „Srpska politička misao" 4/ 2011, Institut za političke studije, Beograd, 2011.
7. Mitrović Lj., "*Prilog sociološkom odredjenju globalizacije i tranzicije*", U „Vreme globalizacije"(Miloš Knežević Ur.)Dom kulture Studentski grada, Beograd, 2003.
8. "*Moral i ekonomija*" Zbornik radova sa istoimenog naučnog skupa, Institut društvanih nauka, Bograd, 2008.
9. „*Seobe i razvoj*" Zbornik sa istoimenog naučnog skupa, Institut društvenih nauka, Beograd, 2016.

10. Stepić M., "*Geopolitika, ideje, teorije, koncepcije*", Institut za političke studije, Beograd, 2016.
11. Stojanović M., "*Savremeni globalni geopolitički modeli*", „Globus" br. 22 , Srpsko geografsko društvo, Beograd, 1997.

Милан Шојић[1]

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ИНДИКАТОРИ РАНОГ УПОЗОРАВАЊА

Апстракт

Последња финансијска и економска криза 2008-2010 је показала да је део досадашњих економских учења и економских теорије био постављен на погрешним премисама да ће проблеми у тржишним привредама моћи да се решавају по аутоматизму либералног тржишног функционисања, без интервенција државе.

Тек када је најновија криза почела да показује своје све разорније ефекте на економском и друштвеном плану, изнуђена је хитна и обимна интервенција државе, најпре у САД, а затим у земаља ЕУ и низу других земаља. Теорија о либералном капитализму није доживела своју пуну потврду, ни у развијеном свету, а поготово не у неразвијеним земљама у транзицији, упркос очекивањима њених академских твораца и следбеника и очекује се да ће бити додатно редефинисана и унапређена. Привредна пракса је показала да постоје озбиљне слабости дела економских теорија и овде бисмо могли рећи да има и лажних економских учења, која –слепо примењена- могу да доведу до великих и често непоправљивих штета у привреди и друштву.

Зато се поставља врло озбиљно питање: да ли су државне интервенције биле неизбежне у Великој депресији 1929-1934 и најновијој финансијској и економској кризи 2008-2010? Мислимо да су интервенције у време рецесије и депресије биле неизбежне, јер су спречиле много већи пад БДП, пад запослености, банкрот већег броја финансијских организација и већих и мањих привредних фирми, као и могуће социјалне катастрофе.

Питање је да ли ће убудуће бити потребне интервенције државе и поред незамењивог деловања тржишта? Процењујемо да ће бити потребне интервенције државе због сталног смањивања природних ресурса и даљег раста становништва у свету. Процењујемо да ће те интервенције чак бити још израженије него сада услед наведене редукције ресурса (нафте, гаса, руда метала, питке воде и др.), загађења ваздуха и природне средине.

Примера ради, због: драстичног пада бруто друштвеног производа у САД од 46% у време Велике депресије, готово троструко веће незапослености у односу на предкризно време, због пад цена акција и слома берзе, пада индустрије за 47% и велике дефлације од 34%, држава САД је интервенисала увођењем тзв. „bank holiday„ , Привредног закона, Пољопривредног закона, Индустријског закона и др. (познато као „Њу Дил„). Познато је такође да би ситуација у Европи била знатно другачија да није спроведен „Маршалов план„ после другог светског рата и сл.

У основи, циљ савремених држава и влада је да продуже период просперитета-експанзије и да скрате или сасвим минимизирају период рецесије и избегавање депресије у економским циклусима.

Да ли постоје рани сигнали надолазећих финансијских и економских криза? Низ аутора је проучавао ово врло значајно питање. Теоријским и емпиријским истраживањима је установљено да се могу идентификовати ти сигнални индикатори раног упозоравања.

Посебно је значајно уочити када се симултано **кумулирају неповољни ефекти и дебаланси** у привреди и финансијском систему.

[1] Проф. др Милан Шојић, milansojic@eunet.rs, milan.sojic@nbs.rs

Једна од битних ствари за спречавање финансијских и економских криза је **питање поверење** у монетарни и финансијски систем и макроекономску плолитику. Јер пракса показује да се кризе се у финансијском и економском систему брзо и веома оштро продубљавају и шире када дође до пада поверења становништва, финансијских и економских агенаса у финансијску, монетарну и макроекономску политику.

Истраживачи **ММФ-а** су констатовали да се **кризе текућег и капиталног биланса** јављају најчешће када **се кумулирају неповољни ефекти:** високог дефицита текућег биланса према БДП (**испод -3%БДП**), када је покривеност краткорочног ино-дуга увећаног за дефицит текућег платног биланса девизним резервама **испод 81% девизних резерви**; када је висок удео краткорочног дуга у укупном спољном дугу; када је висок удео спољног дуга према БДП (**преко 24%**) и када се осетније успорава раст или пак дође до пада реалног БДП (**испод 3%**) и др.

По нашој оцени, значајан синални индилатор економске и финансијске кризе је и кумулирани ефекат који проиводи висока реална апресијација или депресијација валуте, поготово у земљама са недовољно развијеном привредом.

На основу великог броја емпиријских истраживања економских и финансијских криза, установљено је следеће: да су **економски циклуси и економске и финансијске кризе биле иманентне** у тржишним привредама у протеклих 200-250 година и да ће се са великом вероватноћом јављати и у наредним деценијама; да су економске и финансијске кризе међусобно повезане; да су економски циклуси у протеклих сто говина **трајали у просеку око 5 година (55-65 месеци)**; да су присутни претходни сигнали - **индикатори раног упозоравања надолазећих финансијских криза** и то по појединим индикаторима чак 12 до 17 месеци унапред; да се дужина циклуса непрекидно мења, зависно од домаћих услова у конкретној земљи и међународних услова у посматраном временском периоду; да је неједнако трајање фазе експанзије и фазе контракције, са уоченом тенденцијом да је **фаза експанзије све дужа**, а да се **фаза контракције и рецесије скраћује** услед активних мера макроекономске и монетарне политике које владе и централне банке предузимају, као и услед међусобне координације макроекономских и финансијских политика.

Најновија финансијска и економска криза од 2008-2010 године има разарајуће последице као Велика економска криза 1929. , с тим што су сада ефекти кризе ублажавани великим интервенцијама најразвијених држава у финансијском и реаном сектору, **антицикличним мерама** и финансијским **„пакетима за спашавање„** и **снижавањем основних каматних стопа** централних банака.

Европска унија развија нови систем за оцену системског (макроекономског) ризика. Тај нови систем ће садржати најважније и најосетљивије финансијске, монетарне, спољнотрговинске и остале економске индикаторе и планира се његово увођење почетком наредне године. То је између осталог подстакнуто потребом раног уочавања системског ризика у оквиру ЕУ-27 и ЕУ-16 и потребом благовременог реаговања на такве изазове, као што су на пример последње турбуленције на светским финансијским и робним тржиштима проузроковане финснијском кризом у САД, ЕУ, Јапану и већини земаља у свету. Биће установљен тзв. „European Systemic Risk Bord„ (ESRB) који ће тесно сарађивати са ЕЦБ, ЕСББ, ЕУРОСТАТ-ом, националним статистичким организацијама, ММФ-ом и другим међународним институцијама.

Међународни монетарни фонд је формирао посебни радну групу (IMF's Working Group on Vulnerability Indicators- WGVI). чији је задатак да анализира индикаторе раног упозоравања, посебно када су у питању могућности предвиђања кризе капиталног биланса услед заустављања прилива ино-капитала („sudden stop„), на подацима за 49 земаља света у периоду 1994-2005, што је у тесној вези са валутном кризом, кризом спољних дугова, банкарском и корпоративном кризом.

Имамо пример и из наше историје како се спречава криза валуте. **Народна банка Краљевине Југославије** је у сарадњи са: ФЕД-ом, Bank of England, Bank de France и централним банкама Швајцарске и Аустрије и домаћим већим банкама, успела да **спречи шпекулативи удар** на југословенски динар у 1929. години у условима краха њујорше и других берзи, а у 1931. години је спроведена монетарна реформа.

У **Републици Србији** су присутна осетна циклична колебања економске активности, и пре и након низа посебих шокова који су уздрмали наш економски и финансијски систем изазваних: економским санкцијама, ефектима ратних разарања и дејства других унутрашњих фактора и најновијих екстерних

шокова (нафтна криза и велика колебања цена нафте и гаса на светском тржишту, утицај суше, финансијска криза и др.).

Кључне речи: *економска и финансијска криза, кумулирање текућег дефицита и фискалног дефицита, индикатори раног упозоравања, погрешна економска учења, владине интервенције-пакети спашавања*

Abstract

The most recent financial and economic crisis (2008-2010) has shown that a part of the economic concepts and theories were based on the wrong assumption that problems in market economies could be solved through market mechanisms alone with no interventions by the government.

It was only when the crisis started taking an increasingly devastating toll on the economic and social plane that the public and businesses sought urgent and extensive government intervention – first in the United States and then in the EU and other countries followed suit. Contrary to expectations of its academic creators and supporters, liberal capitalism has not been fully confirmed in advanced economies, let alone in developing transition countries and it'is need to be upgraded. Economic practice has revealed serious weaknesses in some economic theories and it can be rightly said that there are some false economic concepts which, if applied at all cost and without thought to broader implications, may result in large and often irredeemable damage to the economy and society at large.

A question that logically arises in this context is whether government interventions were inevitable during the Great Depression of 1929-1934 and the latest financial and economic crisis of 2008-2010? We contend that they were necessary in a time of recession and depression as they eased the decline in GDP and employment and averted bankruptcy of a number of financial organisations and businesses, and quite possibly, a social catastrophe as well.

The question is also whether government interventions- **rescue packages** will be needed in the future to complement the indispensable market mechanisms? We believe that the need for government interventions will grow as natural resources decline and global population goes further up. These interventions will be even more pronounced than now due to the mentioned depletion of resources (oil, gas, metal ores, drinking water, etc.), and air and environment pollution.

To illustrate, due to a dramatic fall in US GDP (46%) during the Great Depression, nearly tripled unemployment figures from the pre-crisis period, drop in share prices and crash of the stock exchange, 47% decrease in industrial output and 34% deflation, the United States embarked on a massive intervention program including introduction of the so-called "bank holiday" and enactment of a set of legislation (the Economy Act, Agriculture Adjustment Act, National Industrial Recovery Act, etc.).

Based on a large number of empirical studies of economic and financial crisis, the following has been established: **economic cycles and economic and financial crises** were immanent to the market economies in the past 200-250 years and they are most likely to re-emerge in the coming decades; economic and financial crises are interconnected; in the past one hundred years **economic cycles lasted around 5 years** on average (55-65 months); some of **the early warning indicators of financial crises** appear as many as 12 to 17 months before the crises themselves; the length of the cycle varies, depending on both local and international conditions at a given period in time; the expansion and contraction phases are of uneven duration, though it has been observed that the expansion phase is getting increasingly longer and the contraction and recession phase shorter owing to proactive macroeconomic and monetary measures undertaken by governments and central banks, as well as owing to coordination of macroeconomic and financial policies.

IMF researchers concluded that the current and capital account deficit crises typically occur when: the negative effects of high **current account deficit to GDP ratio accumulate** (**below -3% of GDP**); the coverage of short-term foreign debt plus current account deficit by foreign exchange reserves is **below 81%**; the share of short-term debt in total external debt is high; the share of **external debt in GDP is over 24%**, and when GDP slows down or even declines in real terms (**below 3%**), etc.

Basically, the goal of modern countries and governments is to extend the period of economic prosperity and expansion and to shorten or minimise recession and to avoid depression on the change of economic cycles.

A noticeable cyclical volatility in economic activity has been observed in the Republic of Serbia before and after a number of shocks that have shaken its economic and financial systems. These shocks include: economic sanctions, effects of war devastation, various internal factors and most recent external shocks (exceptional volatility in international oil and gas prices; effects of drought, financial crisis; etc.)

Key words: *Economic and financial crises, current account and fiscal deficit accumulatedion, early warning indicators, false economic concepts, government interventions- rescue packages*

*** ***** ****** ****

На основу резултата великог броја емпиријских истраживања економских и финансијских криза, установљено је да су **економске и економске и финансијске кризе** биле **иманентне** тржишним привредама у протекла два и по столећа. Могуће је изоловати претходе сигнале- индикаторе раног упозоравања надолазећих финансијских криза и то чак 12 до 17 месеци унапред. Дужина циклуса се непрекидно мења, зависно од домаћих услова у конкретној земљи и међународних услова у посматраном временском периоду. Неједнако је трајање фазе експанзије и фазе контракције, са уоченом тенденцијом да је фаза експанзије све дужа, а да се фаза контракције и рецесије скраћује услед активних мера макроекономске и монетарне политике које владе и централне банке предузимају, као и услед међусобне координације макроекономских и финансијских политика у најразвијенијим државама света (група Г7+Русија, и у новије време групација земаља Г20).

У послератном периоду, време претхођења економских циклуса у САД у односу на Европску унију и Евро зону је од 6-9 месеци, а затим се у наредних 3-6 месеци преноси на остале земље Европе. Према композитном водећем индикатору ОЕЦД-а, најновија рецесија у САД је претходила 6 месеци почетку рецесије у ЕУ и Евро зуони.

Антицикличним мерама може се унапред ефикасно реаговати и ублажити последице економске рецесије и економске депресије, као што је-поред финансијких „пакета за спашавање„- урађено у САД и земљама ЕУ и Евро зони- снижавањем кључних каматних стопа ФЕД-а (federal fund rate) са 5,25% (до 17. августа 2007.) на свега 0,0% - 0,25% (почев од 16. децембра 2008.) и ЕЦБ-а (main refinancing rate) са 4,25% (9. јула 2008.) на 1,00% средином 2009. и другим мерама.

Европска унија има развијен систем водећих индикатора које презентује у виду „сата економских циклуса„ (ЕУРОСТАТ-Business Cycle Clock -BCC) који служи за анализирање економских циклуса и то за ЕУ-27, Евро-зону, појединачне земље Европске уније, САД и Јапана. Исто тако, Европска комисија-Директорат за економске и финансијске послове је развила систем индикатора пословне осетљивости и композитни индекс економске осетљивости („Economic Sentiment Indicator„-ESI) који обухвата пет основних компонената осетљивости и то: пословна клима у прерађивачкој индустрији; пословна клима у области услуга; индекс поверења потрошача; индикатор пословне климе у малопродаји и индикатор пословне климе у грађевинарству. На основу тих пет индикатора, сачињава композитни индикатор економске осетљивости (ESI).

Емпиријска истраживања економских циклуса **у САД** су започета и развијена у **Националном бироу за економска истраживања** (National Bureau of Economic Research - **NBER**) који је почео са радом 1920. године, полазећи од истраживања циклуса руских и аустријских, француских и других економиста. У новије време, NBER је основао посебан **Комитет за праћење и датирање водећих економских циклуса** (почево са радом 1978. године) и одређивање обртних тачака (NBER- The Conference Board) који званично објављује наступање рецесије или депресије, као и фазе оживљавања привреде САД. NBER данас користи десет кључних водећих индикатора за предвиђање економских циклуса и то:

просечан број захтева за осигурање од незапослености; просечан број часова рада у прерађивачкој индустрији; нове поруџбине у прерађивачкој индустрији- за потрошну робу и репроматеријале; индекс испорука робе; нове поруџбине опреме (цивилних капиталних добара); дозволе за градњу-нових стамбених објеката; цене акција на берзи (500 фирми Стандард и Пурс); реална понуда новца М2 (без раста цена); спред каматне стопе на 10-годишње државне обвезнице (treasury bonds), умањено за основну каматну стопу ФЕД-а (federal fund rate) и индекс очекивања потрошача.

На основу примене антицикличних мера макроекономске политике у послератном периоду (од 1945. године-наовамао) у САД , **према анализама NBER** , просечно трајање фазе контракције-рецесије је 10 месеци, а фазе експанзије чак 57 месеци. У време Велике економске кризе, фаза контракције-депресије је најдуже трајала и то 43 месеца, а фаза експанзије само 21 месеци, што је била далеко најнеповољнија ситуација у САД и у низу земаља у свету. Најновија финансијска и економска криза у 2008-2010 години има такође разарајуће последице, с тим што су сада ефекти кризе брже ублажавани интервенцијама најразвијених држава у финансијском и реаном сектору, уз веће координације на међународном плану.

ОЕЦД има развијен систем водећих и других индикатора за већину земаља овог подручја, као и за групе земаља према различитим врстама класификација. Као главне водеће индикаторе за анализу и предвиђање економских циклуса ОЕЦД узима у просеку 5-10 индикатора за сваку земљу ОЕЦД-а и то најчешће следећих пет главних: нове поруџбине трајних потрошних добара; цене обичних акција; промене цена осетљивих материјала; уговори и поруџбине опреме и капиталних добара и индекс поверења потрошача. Додатна најчешћа три индикатора су: промене недељних захтева за осигурање од незапослености; почетак градње станова и каматне стопе на обвезнице (treasury bill rate).

У оквиру **БИС-а Базел** је, у циљу предвиђања и превевенције валутних криза, конструисан посебан индекс под називом **Индекс кризе валуте** („Currency Crisis Index„-CCI), пре свега полазећи од колебљивости валута у земљама у транзицији и земљама у развоју. Овај индекс се обрачунава на основу варирања валуте и промена девизних резерви.

Преношење кризе из земље у земљу као својеврсна „зараза„ уочавамо на основу преношења кризе у региону југоисточне Азије, али и на бројним другим примерима, укључујући и најновију глобалну финансијску и економску кризу започету у 2008. у САД, са ефектима који се осећају у целом свету у 2009. и 2010. години.

Као **главни индикатори надолазећих криза** текућег и капиталног биланса су у анализама **ММФ-а** наведени следећи индикарори и сигнали:

У оквиру екстерног сектора: укупне девизне резерве у поређењу са доспећем страног дуга и дефицитом текућег платног биланса; однос дефицита текућег биланса према БДП; ригидност режима номиналног девизног курса и спољни дуг према БДП у %.

У оквиру финансијског сектора су посматрани индикатори: адекватност капитала, стопа повраћаја активе (RoA); лоши зајмови према укупним зајмовима; раст кредита приватном сектору према БДП и удео страних зајмова.

У оквиру фискалног сектора су: укупни фискални биланс, примарни биланс; јавни дуг у % од БДП; доспеће јавног дуга и однос спољног дуга према укупном дугу.

У оквиру корпоративног сектора анализирани су индикатори: вероватноћа лошег пословања и банкротства; покриће каматне стопе; однос дуга према активи; стопа повраћаја пословне активе и вредновање пословних резултата („price-to-earnings-ratio„).

У основи постоји више теорија економских циклуса, као што су: **реална теорија циклуса**, која полази од премисе да су економски циклуси резултат случајних промена у

продуктивности рада (технолошки шокови, иновације, лоши временски услови, скок увозних цена нафте и сл.); м**онетарна терорија циклуса**, која се базира на утицају новца и кредита, каматних стопа и цена на стварању циклуса; **кејнсова теорија** која економске циклусе повезује са активном фискалном политиком (подстицање дефицитног финансијрања у условима рецесије и депресије) и променама каматних стопа и друге теорије.

Обзиром да је привреда САД највећа и да су доступне дугорочне временске серије великог броја економских и финансијских индикатора, у наредном прегледу су –сходно истраживањима Националног бироа за економска истраживања САД, презентовани подаци о досадашњим **економским циклусима у САД у периоду од 1854. до 2010**. године. У периоду од 1854 до 2001. године је било укупно 32 економска циклуса, с тим што сада почиње и 33. циклус, обзиром да јеу току нова велика финансијска и економска криза у САД и у свету. Од другог светског рата до 2001. године је, према **NBER**, подацима било 10 економских циклуса, а овај последњи је 11 циклуса у том периоду.

ЕКОНОМСКИ ЦИКЛУСИ	**ТРАЈАЊЕ У МЕСЕЦИМА**			
	Од врха до доле (успоравање)	**Од доле до врха (оживљавање)**	**Циклус Од доле до доле**	**Циклус Од врха до врха**
Просек, сви циклуси:	**17**	**38**	**55**	**56***
1854-2001 (32 циклуса)	22	27	48	49**
1854-1919 (16 циклуса)	18	35	53	53
1919-1945 (6 циклуса)	**10**	**57**	**67**	**67**
1945-2001 (10 циклуса)				

Извор: NBER

У време Велике економске кризе, **пад индекса индустријских акција на њујоршкој берзи** (Dow Jones Industrial Average Index) је у периоду 1929-1932, износио: са максималног нивоа од 381,2 на дан 3. септембра 1929. на минималан износ од само 41.1 на дан 8 јула 1932. године, што указује на дубину кризе.

Према подацима Лиге Народа, **пад запослености** је у периоду 1929-1932 година: у САД износио чак 37,4%; у Немачкој 21,1%; у Италији 21,5%, у Великој Британији 8,3%; у Француској 23,1% (1930-1933); у Јапану 8%;, у Аустрији 35,5% (1929-1936) и др. Истовремено, **светским индекс незапослености** је драстично повећан и то са 100 средином 1929. године на 291 крајем 1932. године, што значи да је незапосленост повећана за 191%. Тек је средином 1937. године, незапосленост смањена на ниво из 1929. године. Посматрано по земљама, стопа незапослености је у САД у 1933. години износила 24,3% (према 8,2% у 1929. години); У Немачкој је стопа незапослености била највећа у 1932. години и то 30,1% (према 5,3% у 1930. години). У Јапану је стопа незапослености била нижа него у већини других земаља и у 1932. години је износила 6,8% (према 5,3% у 1929. години). У Великој Британији је стопа незапослености у 1932. години износила 17,6% (8,2% у 1929. години), а осетно је порасла и у низу других земаља у свету.

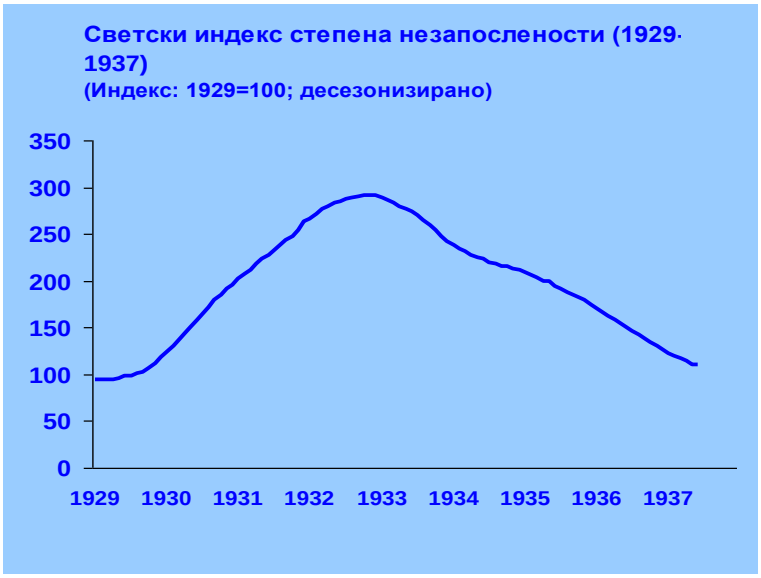

Извор: подаци Лиге народа

У условима Велике депресије, дошло је до **дубоке дефлације** у већини земаља у свету. Индекс цена на велико је у периоду дефлације: у САД у периоду од 1929-1932 опао за 34%; у Немачкој за 32% (1929-1932); у Јапану за 30,4% (1929-1931); у Великој Британији за 32,3% (1929-1932); у Француској за 46% (1929-1935); у Италији за 35% (1929-1934) ; у Краљевини Југославији 40,5% (1928-1934); у Аустрији за 17,9% (1929-1933); у Бугарској 47,2% (1929-1933); у Румунији за 47,7% (1929-1933), у Грчкој за 18,8% (1929-1931), Пољској за 42,3 (1929-1936); у Турској за 30,7% (index of cost of living 1929-1935), итд. У циљу подстицања економске активности, **дисконтне стопе централних банака** су у периоду велике кризе поступно смањиване, нарочито у другој половини кризног периода, када је покренут опоравак америчке и европке привреде и привреда других земаља.

Светска трговина је у време Велике кризе драстично опала. Према подацима Лиге народа, увоз САД је са 4047,9 милиона долара у 1929. години пао на свега 1325,1 у 1932. години или за 67,5%. Истовремено је извоз САД опао са 5039,1 милиона долара у 1929. години на 1576,2 мил.долара у 1932. години или за 68,7%. До осетног пада спољнотрговинске размене је дошло и у већину других земаља, обзиром на међусобну повезаност трговине у свету. Укупна вредност увоза у националној валути је у периоду Велике кризе од 1929. до 1933. године опала: у Намачкој за 70%, у Великој Британији за 41,8%, у Италији за 66.8%, у Француској за 60,9% (1929-1935), у Јапану за 43,5% (1929-1931), итд. Укупна вредност извоза у националној валути је од 1929. до 1933. године опала: у Намачкој за 60,3%, у Великој Британији за 49,2%, у Италији за 60,1%, у Француској за 70,3% (1929-1935) , у Јапану за 41,5% (1929-1931), итд.

Ради решавања Велике кризе у САД интервенисала је Влада. Новоизабрани предесник Френклин Рузвелт је, после неуспешних мера претходне владе, у 1932. години увео прагматични економски програм опоравка-***The New Deal***- који је започет са "Bank holiday" and Emergency Banking Act, а затим наставио са Economy Act, Farm programs- Agricultural Adjustment Act and National Industrial Recovery Act. И друге земље у свету су спровеле сопствене програме ради превазилажења велике кризе примењујући у већој или мањој мери интервенције државе.

У периоду Велике депресије 1929-1934, укупна економска активност је у **Краљевини Југославији** ослабила, незапосленост повећана, уз осетан пад цена пољопривредних производа, пад трошкова живота и дефлацију општег нивоа цена, пад спољнотрговинске размене, са другим бројним последицама. При томе је реални пад укупне економске активности био мањи него у најразвијенијим западним земљама тог периода.

Од 1929. до 2010. године било је **више рецесија** које се могу датирати и то: велика депресија 1929-1934; рецесија 1937-1939; рецесија 1953; рецесија 1957; нафтна криза 1973; рецесија 1980- Иранска револуција; рецесија 1990; рецесија 2001 и економска криза 2008-2010.

У САД и у свету од 1819. до 2008. године евидентирана **24 краха берзи**, укључујући последњи крах њујоршке берзе у САД (14. септембра и 4.децембра 2008) и других берзи у свету: велики крах њујоршке берзе и велика депресија 1929 (црни уторак – 24 октобар 1929. и црни понедељак- 28. октобар 1929 и црни уторак – 29.октобар 1929); рецесија 1937 (САД)-пад цена акција; крах берзе 1973–4 (Велика Британија)-велики скок цена нафте и штрајк рудара; тзв. свилени уторак 1980; крах берзе 1982; црни понедељак 1987.; мини крах 1989-United Airlines; надувавање цена некретнина у Јапану 1990; црни четвртак 1992 (Велика Британија); азијска финансијска криза 1997. (Тајланд, Јужна Кореја, Хонг-Конг и др. 27. октобра 1997).; Руска финансијска криза 1998; тзв.Dot-com 2000. криза и напад 11.септембра 2001. на СТЦ; пад кинеске берзе 2007.-поремећаји на Шангајској берзи и глобална финансијска криза 2008-2010. (List of stock market crashes,-Wikipedia, the free encyclopedia).

Систем раног упозоравања (EWS -Early Warning System) је на примеру **азијске финансијске кризе 1997. године**, показао је да је та криза била предвидива на основу следећих релевантних индикатора раног упозоравања и то: реална апресијација; дефицит текућег платног биланса; нето извоз према БДП у %; стопе раста извоза; краткорочни спољни дуг према девизним резервама; однос новчане масе М2 према девизним резрвама; М2 монетарни мултипликатор; однос реалне новчане масе М1 према њеном тренду; однос домаћих кредита према БДП, бег (одлив) капитала; промене девизних резерви; однос иностраних обавеза према резервама у страној валути банкарског сектора; промене цена акција (надувавање цена); однос депозита у БИС-банкама према девизним резервама; кредити централне банке према БДП; пад индустријске производње; однос долара и јена (девалвација јена према долару). На основу горњег система индикатора раног упозоравања, **сигнали надолазеће кризе** за поједине земље југоисточне Азије су „упаљени„ унапред и то: 7 индикатора за Индонезију 11 месеци унапред; 9 индикатора за Јужну Кореју 10 месеци унапред; 13 индикатора за Малезију 13 месеци унапред; 10 индикатора за Филипине 11 месеци унапред и 10 индикатора за Тајланд 10 месеци унапред, док за Сингапур нису прецизирани водећи индикатори, него је пресудно деловало погоршање опште економске ситуације. Као „окидачи„ азијске кризе се наводе погоршање опште ситуације на финансијском и економском плану и инвестициона паника.

Према накнадно вршеним анализама, постојала је могућност предвиђања финансијских криза које су се догодиле у **Бразилу (1997) и Русији (1998).** То су следећи индикатори: **о**дступање девизног курса од тренда; М2 према девизним резервама; промене М2 према резервама; раст БДП; раст извоза; промене девизних резерви; раст БДП са помаком; раст цена акција; текући платни биланс; реална каматна стопа; раст (индекс) индустријске производње; промене стопе кредита према депозитима; ЛИБОР- камтна стопа; раст банкарске активе; промене стопе резерви; кредит централне банке; стопа прилива иностраних инвестиција без страних директих инвестиција -СДИ; удео прилива портфолио

инвестиција; однос депозита према М2; промене стопе депозита према М2; однос кредита према депозитима; цене нафте (типа Брент); промене цена нафте (типа Брент); буџетски биланс према БДП у % и промене фискалног дефицита према БДП у %.

Процене економиста су да се могла предвидети и **Аргентинска криза 2001-2002**, обзиром да је надолазак кризе сигнализирао већи број индикатора, из скупа индикатора које смо претходно навели у овом раду, укључујући реалну апресијацију домаће валуте пре испољавања кризе и др.

Исто тако, оцењујемо да су постојали сигнални индикатори најновије **Грчке кризе 2010**, а пре свега висок спољни дуг према БДП; висок ниво сервисирања спољног дуга према фискалним приходима; растући фискални дефицит; успоравање економске активности; превелик удео терцијарног сектора у формирању БДП и др.

Економисти Каминска и Розенберг су још 1998. године дефинисали сопствено виђење **теоријског модела водећих индикатора** и симптома финансијских криза на **седам подручја**:

1. експанзивна монетарна политика (М1, девизне резерве и домаћи кредити;
2. експанзиона фискална политика (буџетски дефицит/БДП; јавни дуг/БДП);
3. навала на банке („Bank Runs„) (банкарски депозити/М2);
4. прекомерни циклуси задуживања (домаћи кредити; М2 мултипликатор);
5. проблеми текућег платног биланса (извоз, увоз, реални девизни курс; дефицит текућег платног биланса/ БДП; стране директне инвестиције (СДИ) минус дефицит текућег платног биланса);
6. проблеми капиталног биланса (девизне резерве; диференциал каматне стопе (Interest Rate Differential); М2/девизним резервама; краткорочни спољни дуг/ девизне резерве; портфолио приливи / укупни капитални приливи; билансна сума банака / БДП) и
7. успоравање економског раста (висока реална каматна стопа; индустријска производња; укупни аутпут (БДП); незапосленост; инфлација; однос активне и пасивне каматне стопе; индекс цена акција). (Извор: Kaminsky (1998) and Rosenberg (1998)).

Број месеци претхођења надолазећих финансијских криза, на основу сигнала-индикатора раног упозоравања, према економисти Каминској су следећи: реални девизни курс 17 месеци; реална каматна стопа 17 месеци; увоз 16 месеци; М2 монетарни мултипликатор 16 месеци; реални аутпут 16 месеци; банкарки депозити 15 месеци; брз раст новчане масе 15 месеци; извоз 15 месеци; односи размене (Terms of trade) 15 месеци; девизне резерве 15 месеци; цене акција 14 месеци; диференцијал реалне каматне стопе 14 месеци; М2 према девизним резервама 13 месеци; однос активне и пасивне каматне стопе 13 месеци и домаћи кредит према БДП 12 месеци.

За Републику Србију би, према мишљењу аутора, били релевантни следећи водећи индикатори раног упозоравања, као сигнални индикатори за предвиђање рецесије, односно економске и финансијске кризе, посебно у условима симултаног њиховог погоршања и кумулирања њихових неповољних ефеката у времену и то: величина и раст трговинског дефицита; величина и раст дефицита текућег платног биланса; величина и раст спољног дуга према БДП; величина и раст фискалног дефицита; раст отплате спољног дуга према БДП; раст јавног дуга према фискалним приходима; нагли престанак прилива и већи одлив капитала; реални пад БДП; раст незапослености; осетније смањење девизних резерви; промене новчане масе М1, М2 и М3; повећање камата на тржиштиу новца; већа осцилација

девизног курса динара према корпи валута (већа реална апресијација или депресијација); осетнији пораст неликвидности привреде и банака; раст социјалних неједнакости и др.

Као краткорочни водећи, односно претходећи индикатори у нас су свакако важни и следећи: слабљење очекиваних домаћих поруџбина анкетираних произвођача у индустрији; индекс издатих грађевинских дозвола; пад броја завршених станова; индекс вредности уговорених грађевинских радова-дефлациониране вредности; осетнији пораст инфлационих очекивања; погоршање пословне климе анкетираних привредних субјеката; пад степена коришћења капацитета у индустрији; пад извозних поруџбина; пад куповине луксузне робе и трајних потрошних добара (аутомобили и др.); веће осцилације светских цена нафте и хране; утрошак основних сировина у индустрији и грађевинарству (челик, цемент,обојени метали и др..); промене залиха готових производа у индустрији; оцена стања у индустрији од стране анкетираних произвођача; број први пут регистрованих моторних возила; промет у трговини на мало-реално; теретни саобраћај-индекс реалног обима; пад профита и профитних стопа и осетније промене цена некретнина (станова и кућа) и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kaminsky, G., (1998) "*Currency and Banking Crisis: A Composite Leading Indicator*" Board of Governors of the Federal Reserve System Working Paper.
2. IMF World Economic Outlook, (1998), Chapter 5 "*Financial Crisis: Characteristics and Indicators of Vulnerability.*" International monetary Fund
3. Herrera, S and C. Garcia (1999*) "A Users Guide to an Early Warning System of Macroeconomic Vulnerability for LAC countries.*" World Bank Working Paper. November 1999.
4. National Bureau of Economic Research (1978) "The Phase Average Trend: A New Way of Measuring Economic Growth", Gerhard Bry and Charlotte Boschan;
5. European Commission -Directorate General Economic and Financial Affairs (2004) „Methololological Changes of the Economic Sentiment Indicator.....„ May 2004.
6. OECD (1997) "The 1994 Mexican Crisis: Were Signals Inadequate?", Pierre Beziz and Gérald Petit, Paper published in the *Cambridge Review of International Affairs* (Summer/Fall 1997, Vol. XI, No. 1);
7. „Can We Predict the Next Capital Account Crisis?„ Marcos Chamon International Monetary Fund, Paolo Manasse University of Bologna Alessandro Prati International Monetary Fund).
8. Calvo, Guillermo, Leonardo Leiderman, and Carmen Reinhart, 1992, "Capital Inflows and Real Exchange Rate Appreciation in Latin America: The Role of External Factors," IMF Working Paper 92/62 (Washington: International Monetary Fund).
9. Catão, Luis, 2006, "Sudden Stops and Currency Drops: A Historical Look," IMF Working Paper 06/133 (Washington: International Monetary Fund).
10. Manasse, Paolo, Axel Schimmelpfennig, and Nouriel Roubini, 2003, "Predicting Sovereign Debt Crises," IMF Working Paper 03/221 (Washington: International Monetary Fund).
11. Studies & Analyses CASE No. 208 . Early Indicators of Currency Crises ... Studies & Analyses CASE No. 208 . Magdalena Tomczyńska
12. Kaminsky, G., Reinhart, C., (1999). .The Twin Crises: the Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems.. The American Economic Review, Vol. 89, No.3.
13. Krugman, P., (1998). .What happened to Asia.. www.web.mit.edu/krugman

14. Krugman, P., (1999. .Balance Sheets, the Transfer Problem, and Financial Crises..www.web.mit.edu/krugman
15. Krugman, P., .Currency Crises.. www.web.mit.edu/krugman
16. Orlowski, L., (1999). .The Asian and the Russian Financial Crises: Propagation Effects and Policy Responses in Central Europe Transition Economies.. Institute for Economic Research Halle, Discussion Papers No. 104.
17. Fundamental Determinants of the Asian Crisis: The Role of Financial Fragility and External Imbalances. NBER Working Papers, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Massachusetts. 2000.
18. Goldstein, G., L. Kaminsky, and C. M. Reinhart, 2000. *AssessingFinancial Vulnerability: An Early Warning System for Emerging Markets.* Washington: Institute for International Economics.
19. Интернет сајт Еуростата, ММФ-а, ОЕЦД-а, Европске централне банке, Wikipedia, Федералних резерви САД и др.
20. Бранко Хинић, Милан Шојић и Љиљана Ђурђевић :*"Monetary Policy in the Kingdom of Yugoslavia during Great Depression (1929-1934)" , Fifth Conference SEEHMN, 2010.*
21. Annual Report of the National Bank of the Kingdom of Yugoslavia 1928,1929,1930,1931,1932,1933,1934,1935,1936 and 1937., Belgrade.
22. Sojic, M. and Lj. Djurdjevic (2006). "National Bank of Serbia 1884 – 2006 - Establishment and Beginning of Operation", in: *Monetary and Fiscal Policies in South-Eastern Europe: Historical and Comparative Perspectives* (Conference proceedings of the 1st meeting of the South-Eastern European Monetary History Network), Sofia: Balgarska Banka Narodna, pp. 141–155.

ПРИЛОГ

*До 1995. су реалне стопе друштвеног производа.

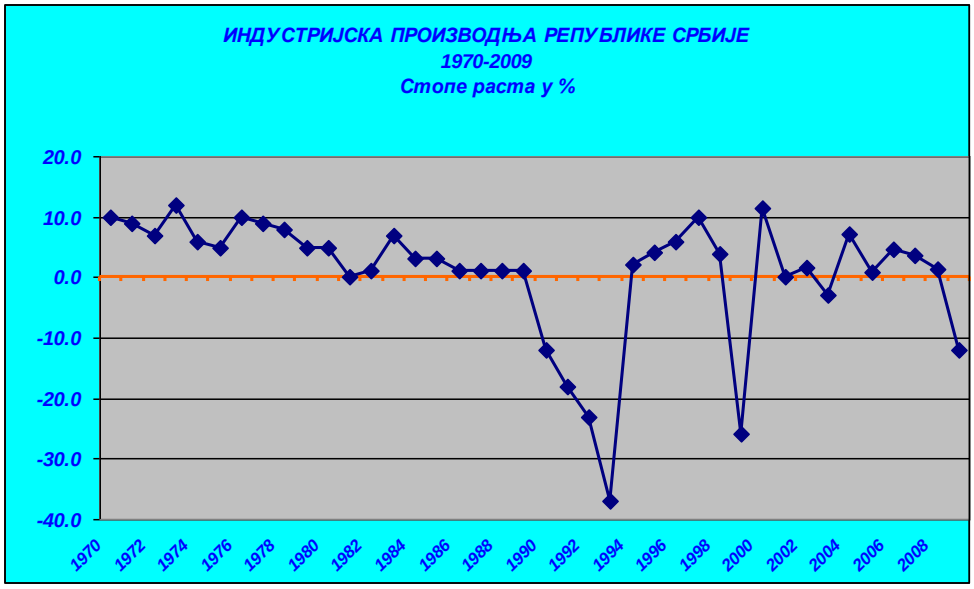
ИНДУСТРИЈСКА ПРОИЗВОДЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
1970-2009
Стопе раста у %
20.0
10.0
0.0
-10.0
-20.0
-30.0
-40.0
1970
1972
1974
1976
1978
1980
1982
1984
1986
1988
1990
1992
1994
1996
1998
2000
2002
2004
2006
2008

Zoran Pavlović[1]
Bojan Todosijević[2]

STAVOVI EVROPLJANA PREMA GLOBALIZACIJI[3]

Apstrakt

U radu se analiziraju stavovi građana evropskih država prema ekonomskim, socijalnim i kulturnim dimenzijama globalizacije. Korišćeni su podaci prikupljeni u *Eurobarometar* istraživanju, sprovedenog u 32 evropske države i ukupno 30,238 ispitanika. Analiza pokazuje da su mišljenja građana evropskih društava o globalizaciji, u proseku posmatrano, ambivalentna. Najpozitivnije se ocenjuju neke političke implikacije globalizacije, poput neophodnosti globalne vladavine, dok se najnegativnije misli o nekim ekonomskim aspektima (npr. zaštita od rasta cena). Mera konstruisana na osnovu deset tvrdnji o različitim apsektima globalizacije, kao pokazatelj opšteg odnosa prema globalizaciji, pokazuje da on varira među različitim evropskim državama. Najpozitivniji je među Šveđanima i Dancima, dok najizraženiji anti-globalizacijski sentiment karakteriše Francuze i Grke. Odnos prema globalizaciji nije, s druge strane, značajno povezan sa stepenom globalne umreženosti zemlje (iskazan KOF indeksom globalizacije), ili sa izraženošću sekularno-racionalnih i vrednosti samoizražavanja, kao karakteristikama kulture. U zaključnom delu diskutovane su implikacije prikazanih podataka.

Ključne reči: *globalizacija, stavovi, Evropa*

THE ATTITUDES OF EUROPEAN CITIZENS TOWARDS GLOBALIZATION

Abstract

The aim of this paper is to analyse the attitudes of the citizens of European countries towards economic, social and cultural aspects of globalization, based on the Eurobarometer surveys, conducted in 32 European countries and including 30,238 respondents. The results of the analysis have shown that the opinions of European citizens towards globalization are, on the average, ambivalent. Opinions on some political implications of the globalization, such as the necessity of world governance, are the most favourable, while the economic aspects of globalization are most unfavourably percieved (e.g. protection from price increase). Measure comprised of ten items probing for different aspects of globalization, as an operationalization of the general attitude toward globalization, showed prominent between-countries differences. The most positive attitudes toward globalization is manifested by Swedes and Dutch citizens, while the anti-globalization sentiment is most prominent among citizens of France and Greece. Attitude toward globalization is not, howevere, related with the level of country's global inerconnectedness (measured by KOF index) or with traditional/secular-rational and survival/self-expression values as measures of culture.

Key words: *globalization, attitudes, Europe*

[1] Docent na odeljenju za psihologiju, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu. Kontakt: zoran.pavlovic@f.bg.ac.rs.
[2] Viši naučni sardnik, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Institut društvenih nauka. Kontakt: btodosijevic@idn.org.rs.

[3] Tekst je rezultat rada na projektu "Društvene transformacije u procesu evropskih integracija: multidisciplinarni pristup" (br. 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVODNA RAZMATRANJA

Za razliku od višedecenijskih teorijskih debatovanja o fenomenu globalizacije, empirijska istraživanja mišljenja građana širom sveta o globalizaciji na intenzitetu dobijaju tek u nekoliko poslednjih godina. Pojava globalizovane ekonomije koja uključuje novi sistem proizvodnje i potrošnje i ekonomsku integraciju na svetskom nivou; transnacionalni ili globalni kulturni obrasci ("globalna" kultura); rađanje novih transnacionalnih institucija; pokretljivost ljudi i promenljivost identiteta i zajednica, ali i nove socijalne hijerarhije, oblici nejednakosti i odnosa dominacije širom sveta (Robinson, 2007) – sve to učinilo je fenomen globalizacije veoma izazovnom sferom izučavanja. Objektivna dimenzija globalizacije koja se ogleda u rastućoj povezanosti među ljudima i zemljama širom sveta praćena je svešću o toj umreženosti, kao i subjektivnom odnosu prema njoj, pa izučavanje subjektivnog aspekta dodatno dobija na značaju.

Većina teoretičara bi se, kao što neki ističu (Robinson, 2007), složila da su ekonomski, društveni, politički, kulturni, ideološki efekti globalizacije sveprisutni, kao i da su različite dimenzije globalizacije povezane, što bi praktično značilo da je globalizacija jedan multidimenzionalni fenomen, ponekad konfliktan u svojoj suštini. Dok je, recimo, intenzivna trgovinska razmena i veći priliv stranih investicija povezan s boljim kvalitetom robe, većim prilikama za zaposlenje i slično, sve to istovremeno podrazumeva i prisustvo multinacionalnih kompanija ili inostrane radne snage, koji se mogu smatrati pretnjom domaćoj privredi ili nacionalnoj kulturi. Ovo praktično znači da i odnos prema globalizaciji može biti izbalansiran, zavisan od aspekta koji je u pitanju, mešovit, pa i ambivalentan.

Mogući su, takođe, višestruki izvori odnosa prema globalizaciji. Oni se, najpre, mogu ticati individualnih karakteristika ispitanika. Brojna istraživanja ukazuju na to da su određene kategorije ispitanika sklonije pozitivnom mišljenju o globalizaciji: mlađi, obrazovaniji, oni višeg socioekonomskog statusa i sl., uopšteno s onim karakteristikama koje su načelno povezane s kosmopolitskim pristupom svetu (Cook & Underwood, 2012; Hainmueller & Hiscox, 2006; Feasel & Muzudmer, 2012; Woodward et al., 2008). Iako ima osnova za pretpostavku da je odnos prema globalizaciji direktno ili indirektno povezan s procenom lične koristi ili štete od nje, razlike u stavovima prema globalizaciji mogu poticati kako od ekonomskih faktora u širem smislu (vrsta posla koji se obavlja, materijalni standard itd.), tako i od neekonomskih faktora, recimo, ideološke orijentacije, zatvorenosti za druge kulture, brige u vezi s nacionalnim suverenitetom, pa i ksenofobijom (Chui & Leung, 2014; Todosijević, Hristić i Pavlović, 2015; Woodward et al., 2008; Xu, 2013).

Međutim, u obzir je takođe važno uzeti i širi društveni kontekst. Brojna istraživanja, recimo, ukazuju na to da visoko kvalifikovani ispitanici više gaje proglobalizacijski sentiment, nego nisko kvalifikovani, ali da je ta veza pozitivna u bogatijim društvima, a ne i u siromašnim (O'Rourke, 2006; Scheve & Slaughter, 2001), što je u potpunosti u skladu s implikacijama Hekšner-Olin modela trgovine, veoma uticajnog u međunarodnoj ekonomiji, a i u tumačenju stavova prema globalizaciji (O'Rourke, 2006; Feasel & Muzudmer, 2012). Studije takođe ukazuju na značaj makro faktora i agregatnih mera, onih činilaca po kojima se razlikuju države kao celine (recimo, BDP per capita) za mišljenje o globalizaciji. Nalazi uglavnom idu u tom pravcu da su stavovi prema globalizaciji pozitivniji u bogatijim i razvijenijim društvima (Feasel & Muzudmer, 2012).

Postojeće studije, dakle, uglavnom sugerišu da je odnos prema globalizaciji u načelnom smislu intrumentalno-racionalne prirode, posledica opažene koristi koju globalizacijski procesi donose, što bi bio svojevrsni Matejin efekat ("bogati" se bogate, a "siromašni" siromaše). Ako su u pravu oni koji tvrde da međunarodna trgovina funkcioniše po principima neodarvinizma –

najslabiji "nestaju" ili su "odstranjeni", dok jači i bolji doživljavaju ekspanziju (Koen, 2014), to bi moglo značiti da je antiglobalizacijski sentiment u nekim sredinama očekivan (pa i razumljiv). Drugi opet tvrde da „samo zemlja koja nije sigurna u sebe oseća potrebu da se štiti od stranih uticaja" (Mojsi, 2012, str. 48); globalizacija nosi sa sobom nesigurnost, pokreće pitanja identiteta, što u čitavu „jednačinu" uvodi i teme emocija, samopouzdanja i kulturne otvorenosti.

Moguće je, međutim, pretpostaviti i da bi svojevrsna deprivaciona logika mogla biti primenjena u analizi odnosa prema globalizaciji – prema globalizaciji bi pozitivnije mogli biti naklonjeni oni koji su više isključeni iz globalnih tokova i time lišeni nekih pratećih pogodnosti i pozitivnih posledica koje su, opet, ocenjene poželjnim i vrednim. U svakom slučaju, očigledno je da egocentrična ili individualna perspektiva nije dovoljna da objasni razlike u stavovima prema globalizaciji. Potrebna je i svojevrsna sociotropska perspektiva, uzimanje u obzir ne samo posledice po pojedinca, već i posledica koje globalizacijski procesi imaju na društvo u celini, kao i ličnih i grupnih kapaciteta da se s promenama koje globalizacija nosi izbori.

Dok postoje brojne studije o odnosu prema fenomenima koji su u manjem ili većem stepenu povezani sa globalizacijom (ekonomski protekcionizam, imigracija, uticaj novih tehnologija itd.), malo je saznanja o mišljenju građana prema globalizaciji, ali se ona, reklo bi se, rapidno umnožavaju. Ova studija predstavlja doprinos analizi odnosa građana evropskih država prema globalizaciji, s naglaskom na razlikama koje među pripadnicima različitih država postoje i uticaju makro varijabi kao mogućih determinanti odnosa prema globalizaciji, za šta već postoje određene indikacije(O'Rourke, 2006; Feasel & Muzudmer, 2012). Fokus ove studije je na proveri teze da će anti-globalizacijski sentiment biti izraženiji u sredinama koje su od globalizacijskog procesa izolovanije – onim slabije integrisanim u ekonomsko/socijalno/političkom itd. smislu, kao i onima koje su kulturno zatvorenije (tradicionalna društva koja naglašavaju fizički i ekonomsku sigurnost nasuprot pitanjima autonomije i slobode).

METOD I PODACI

U analizi su korišćeni podaci Eurobarometar studije sprovedene 2009. godine. Studija je sprovedena u 32 evropske države[4] i ukupno 30,238 ispitanika. U ovoj analizi korišćen je skup od 10 tvrdnji kojima se ispituje mišljenje građana o ekonomskim, političkim i kulturnim aspektima globalizacije[5]. Ispitivan je stepen slaganja (na četvorostepenim skalama) sa sledećim tvrdnjama: „*Globalizacija je prilika za ekonomski rast*", „*Globalizacija uvećava socijalne nejednakosti*", „*Globalizacija nas štiti od rasta cena*", „*Od globalizacije korist imaju samo velike kompanije, ne i građani*", „*Globalizacija znači više stranih investicija u našoj zemlji*", „*Globalizacija pomaže razvoj siromašnih društava*", „*Globalizacija pomaže očuvanju mira u svetu*", „*Globalizacija čini nužnom zajedničku vladavinu na svetskom nivou*", „*Globalizacija je pretnja nacionalnoj kulturi*" i „*Globalizacija omogućava ljudima da budu otvoreniji za druge kulture*". Pored toga, iz podataka prikupljenih u četvrtom talasu Evropske studije vrednosti (sprovedenom u periodu od 2008. do 2010. godine), za države koje su bile deo Eurobarometar studije, preuzeti su odgovarajući podaci za dve kulturne dimenzije, tradicionalno/sekularno-racionalne vrednosti i vrednosti preživljavanja/vrednosti samoizražavanja, o kojima govori Inglhart u kontekstu glavnih

[4] Obuhvaćene su sledeće države: Austrija, Belgija, Bugarska, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Holandija, Hrvatska, Irska, Nemačka, Italija, Kipar, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Madarska, Makedonija, Malta, Poljska, Portugal, Rumunija, Severna Irska, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Turska i Velika Britanija.

[5] Iako postoje i skoriji podaci o stavovima građana o globalizaciji u Eurobarometar studijama, studija iz 2009. godine je odabrana jer je u njoj obrada odnosa prema globalizaciji posebno detaljna.

dimenzija kulturne varijacije i kulturne mape sveta (Inglehar & Welzel, 2005; videti takođe Pavlović, 2009). Najzad, u analizi su korišćene i vrednosti KOF indeksa globalizacije koje ukazuju na stepen globalne umreženosti i integrisanosti države u ekonomskoj, socijalnoj, tehnološkoj, kulturnoj i političkoj sferi.[6]

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Mišljenja Evropljana o različitim aspektima globalizacije očekivano variraju, mada razlike nisu, uopšteno govoreći, previše izražene (grafik 1). Najprihvaćenije su neke političke implikacije globalizacije, tj. mišljenje da rastuća globalizacija implicira nužnost nekog oblika supra-nacionalne, globalne vladavine; najslabije je prihvaćeno viđenje o ekonomskim benefitima globalizacije u smislu zaštite od rasta cena usled veće konkurencije. Nešto je prihvaćenije i pozitivno mišljenje o globalizaciji kao prilici za otvorenost prema drugim kulturama, nasuprot suprotnom gledištu da globalizacija predstavlja pretnju nacionalnoj kulturi.

Grafik br. 1: Odnos građana Evrope prema različitim aspektima globalizacije

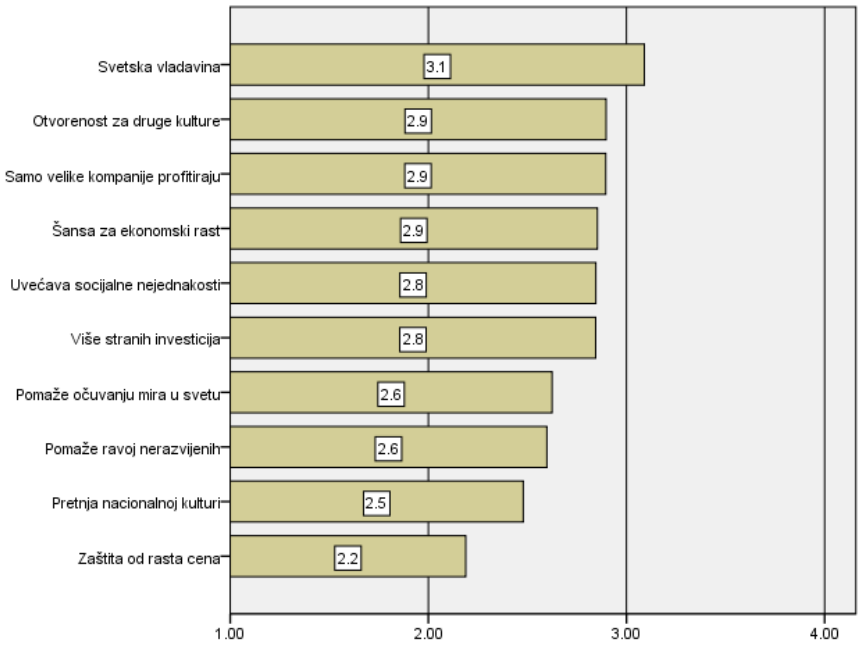

Napomena: prikazane su prosečne vrednosti na četvorostepenim skalama; veće vrednosti ukazuju na veći stepen slaganja s navedenim tvrdnjama.

Međutim, važnije od slaganja s pojedinačnim tvrdnjama jeste podatak da su mišljenja o globalizaciji često ambivalentna, što se najbolje ogleda u jednakom prihvatanju suprotstavljenih

[6] Preuzeto sa http://globalization.kof.ethz.ch/ (posećeno 20. 02. 2017.).

tvrdnji koji se odnose na iste aspekte procesa globalizacije. Tako su, recimo, gledišta da je globalizacija prilika za ekonomski rast države i tvrdnja da globalizacija uvećava socijalne nejednakosti ili da samo velike kompanije imaju korist prihvaćene u gotovo jednakom stepenu.

Ovi agregatni pokazatelji ne impliciraju nužno da su i mišljenja na individualnom nivou konfliktna i podaci to zapravo i ne potvrđuju. Građani koji, recimo, misle da je globalizacija šansa za ekonomski rast istovremeno su skloniji i gledištu da nas ona štiti od rasta cena (r = .35, p<01), da je to prilika za više investicija (r = .35, p<01), ali se takođe u većoj meri ne slažu s viđenjem da globalizacija uvećava socijalne razlike (r = -.12, p<01) ili da on nje profitiraju samo velike kompanije, a ne i građani (r = -.22, p<01). Drugim rečima, čini se da preovlađuje donekle koherentna slika o globalizaciji u terminima dosledno pozitivnog ili negativnog odnosa prema njenim različitim aspektima, što dalje može značiti da podatke prikazane u grafiku 1 možemo shvatiti kao pokazatelje međunacionalnih razlika koje doprinose utisku o ambivalenciji. Jednostavnije rečeno, građani nekih društava mogu biti skloni intenzivnijem prihvatanju pozitivnog aspekta globalizacije, a građani nekog drugog društva negativnom aspektu što uprosečeno stvara utisak o konfliktnim usmerenjima.

Kako bismo na ekonomičan način uporedili međunacionalne razlike u odnosu prema globalizaciji i doveli ih u vezu s izdvojenim makro merama, odgovori svih ispitanika koji su učestvovali u studiji podvrgnuti su faktorskoj analizi. Faktorska analiza pokazala je da se izdvaja jedan dominantan faktor (32% objašnjene varijanse) na kome značajna zasićenja pokazuju sve analizirane tvrdnje i to u očekivanom smeru (α = .85). Negativno formulisane tvrdnje („uvećanje socijalne nejednakosti“, „pretnja nacionalnoj kulturi“ i „samo velike kompanije profitiraju“) negativno su zasićene izdvojenim faktorom, dok sve ostale tvrdnje pokazuju pozitivna zasićenja. Izdvojena latentna dimenzija može se interpretirati kao opšti odnos prema globalizacije koji se kreće od izraženo negativnog, ka izraženo pozitivnom kvalitetu. Ukoliko uporedimo prosečne vrednosti za analizirane države na ovoj dimenziji, dobijamo podatke koji su prikazani u grafiku 2. Podaci su prikazani prema, da tako kažemo, opadajućem anti-globalizacijskom sentimentu.

Odnos prema globalizaciji varira od, s jedne strane, Francuske i Grčke, čiji građani su najnegativnije orijentisani prema globalizaciji, do Danske i Švedske, s druge strane, koji su najoptimističniji u tom smislu. Iz prikazanih podataka, međutim, teško je zaključiti o nekim eventualnim faktorima koji bi na sistematičan način bili povezani s odnosom prema globalizaciji. Grupisanja evropskih država kakva se uobičajeno javljaju u kros-kulturnim analizama vrednosti i stavova, recimo, po liniji istok-zapad ili s obzirom na nivo ekonomskog razvoja, čini se da ovde izostaju. Na oba „kraja“ odnosa prema globalizaciji nalazimo evropske države različitog nivoa ekonomskog razvoja, političke prošlosti, dominantne religije i slično.

Budući da smo krenuli od teze da bi stepen globalizacije društva kao i karakteristike dominantne kulture mogle biti važne determinante stava prema globalizaciji, on je doveden u vezu s dve ranije opisane mere – KOF indeksom i vrednosnim dimenzijama na kojima je zasnovana Inglhartova kulturna mapa sveta. Podaci su prikazani u grafiku 3 i 4.

Grafik 2: Odnos prema globalizaciji medu gradanima različitih evropskih društava

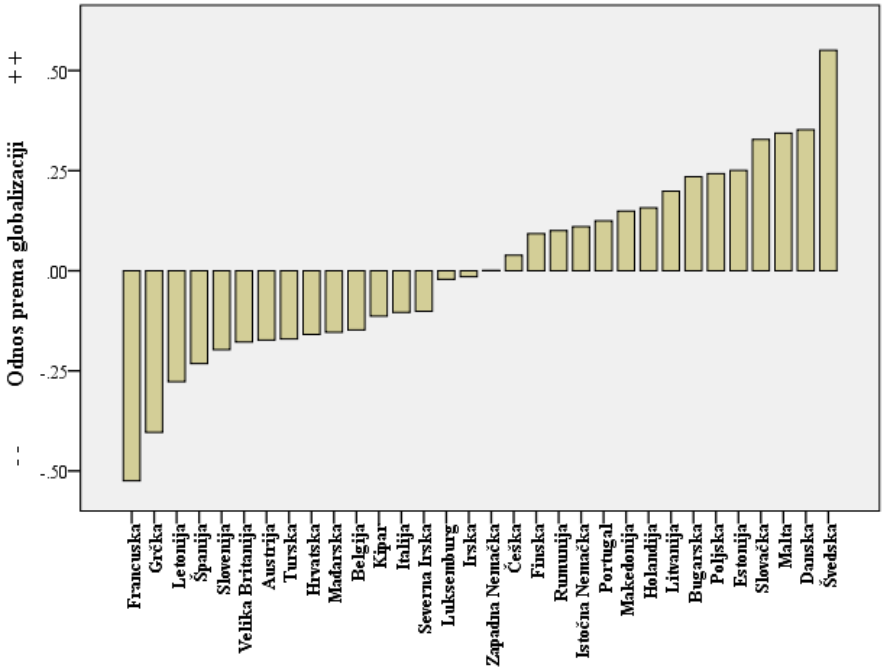

Napomena: prikazane su prosečne vrednosti faktorskih skorova; više vrednosti ukazuju na pozitivniji odnos prema globalizaciji.

Grafik 3: Odnos prema globalizaciji i stepen globalizovanosti društva

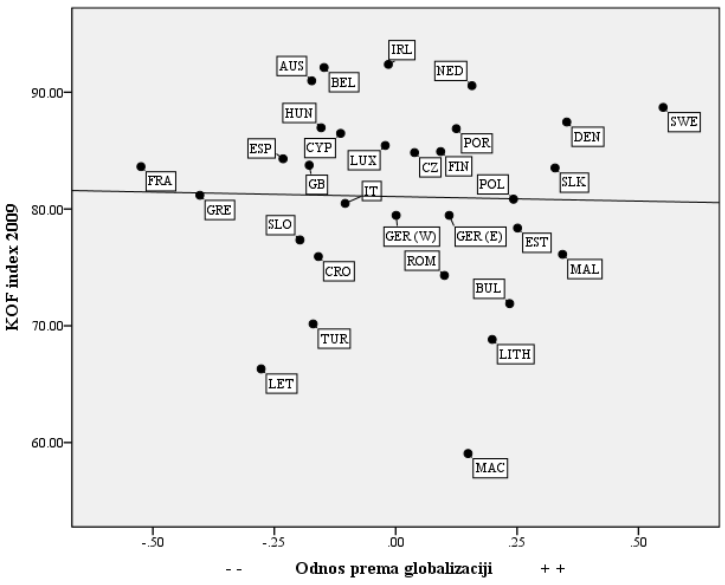

Grafik 4: Odnos prema globalizaciji i izraženost vrednosti samoizražavanja

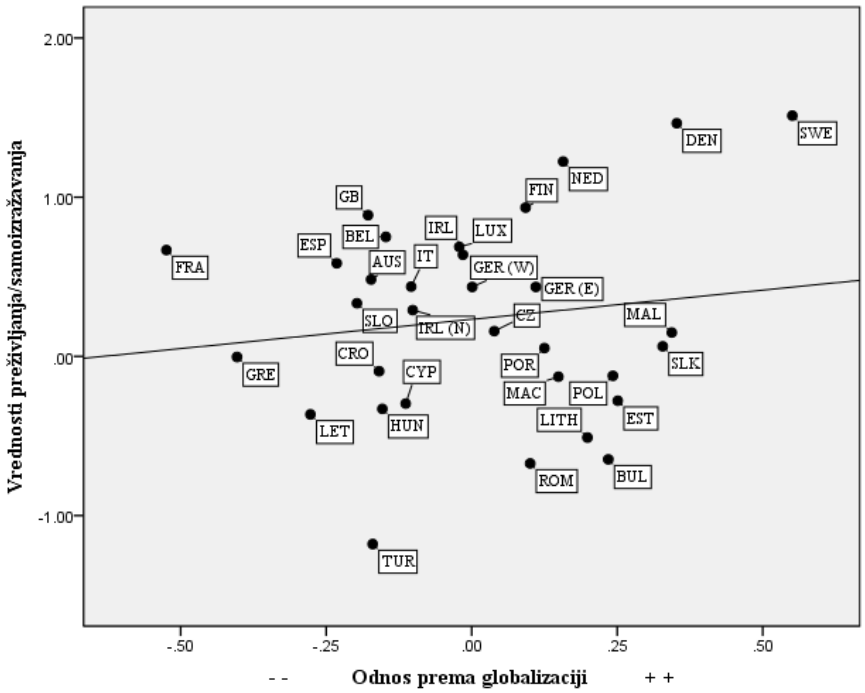

Relativno nasumičan raspored evropskih društava i u jednom i u drugom slučaju, ukazuje da odnos prema globalizaciji nije na sistematski način povezan s izdvojenenim makro merama. Povezanost između odnosa prema globalizaciji i stepena globalizovanosti društva i intenziteta vrednosti samoizražavanja nije statistički značajna. Građani društava koja su intenzivnije integrisana u globalne tokove nisu istovremeno i oni koji su pozitivnije usmereni prema globalizaciji (r = -.02, p = .90). Slično, društva koja izraženo vrednuju autonomiju, kvalitet života i slobodu izražavanja nisu istovremeno pozitivnije orijentisana prema globalizaciji (r = -.14, p = .44). Izostaje i povezanost odnosa prema globalizaciji i druge dimenzije o kojoj govori Inglehart – tradicionalno/sekularno-racionalnih vrednosti (r = .32, p = .07), mada je ona na granici statističke značajnost. Buduća istraživanja bi trebalo dodatno da verifikuju ovaj nalaz, ali bismo mogli reći da postoje indikacije da su tradicionalno/sekularno-racionalne vrednosti potencijalno važna determinanta odnosa prema globalizaciji. Ovaj sindrom vrednosti opisan je kao svojevrsna moderna orijentacija, povezana s nizom kosmopolitskih ili liberalnih shvatanja (Inglehart & Welzel, 2005), pa je i pozitivniji odnos prema globalizaciji u ovakvim društvima i razumljiv. Izraženiji otpori globalizaciji se, drukčije rečeno, javljaju u društvima s izraženijim tradicionalno-patrijarhalnim obrascima odnosa prema autoritetu.

Dodatne analize ukazuju i da je odnos pojedinačnih aspekata odnosa prema globalizaciji koji su ušli u sastav integralne mere sa stepenom globalizovanosti društva ili karakteristikama kulture slab i nedosledan. Mišljenje o bilo kom od deset pojedinačnih aspekata odnosa prema globalizaciji nije, na agregatnom nivou, značajno povezan sa stepenom globalizovanosti društva iskazanim KOF indeksom. Jedine dosledne veze javljuju se između ocene globalizacije kao pretnje nacionalnoj kulturi i svojevrsnog negativiteta prema krupnom kapitalu. Građani sekularnijih i društava s izaženijom autonomijom manje prihvataju ove negativne ocene globalizacijskog procesa.

ZAKLJUČAK

„Do sada, ova naša globalizacija se“, pisao je nedavno Zigmund Bauman (2010, str. 113) „u potpunosti pokazuje kao negativna: nekontrolisana, nedopunjena i bez kompenzacije 'pozitivnim' delom, koji je (...) udaljena mogućnost, iako je, prema nekim prognozama, ta mogućnost već propala“. Barem sudeći prema ovde prikazanim podacima, jedan deo građana sveta ne bi se složio s tako pesimističkim viđenjem „negativne“ globalizacije (tj. globalizacija biznisa, kriminala ili terorizma, ali ne i političkih i zakonodavnih institucija koje bi mogle da ih kontrolišu). Sama globalizacija je multidimenzionalni fenomen, pa su i mišljenja o njoj raširena među Evropljanima neuniformna i zavisna od toga o kom aspektu globalizacije se radi.

Pretpostavka od koje se krenulo – da će odnos prema globalizaciji biti pre svega instrumentalno-racionalno prirode, tj. da će prema globalizaciji biti pozitivnije usmereni oni koji već jesu globalizovani, delom i nosioci globalizacijskih procesa – nije se pokazala opravdanom. Razumno je pretpostaviti da dominantni kulturni obrasci koji naglašavaju emancipaciju pojedinca kao i intenzivnija uključenost društva u globalne tokove predstavljaju važan kako kontekst razumevanja odnosa javnosti prema globalizaciji, tako i branu od potresa koji globalizacija sa sobom nosi. Ipak, varijacije odnosa prema globalizaciji nisu na smislen način povezane sa stepenom globalizovanosti društva ili otvorenošću kulture. Ukazano je na potencijalnu važnost stepena tradicionalnosti kulture, ali ova teza zahteva dodatne provere.

Nekoliko je mogućih implikacija dobijenih nalaza. Države koje su bile uključene u studiju Eurobarometra koja je korišćena u analizi relativno su uniformne u vezi s analiziranim makro merama i, važnije, veoma distinktivne u odnosu na ostatak sveta (videti, recimo, Inglehart & Welzel, 2005), pa su neznačajne povezanosti moguća posledica nedovoljne heterogenosti uzorka zemalja i varijabilnosti korišćenih mera. Skoro sve države su, usput, članice Evropske Unije.

Moguće je, dalje, da su prikazani podaci pod velikim uticajem nekih drugih makro karakteristika koje ovde nisu analizirane, ali i pod uticajem neposrednog konteksta u kome je istraživanje sprovedeno. Studija je sprovedena 2009. godine, na zamahu svetske ekonomske krize koja je izazivala potrese širom sveta, mada različite u različitim evropskim državama. Dok su oni globalizovaniji već trpeli prve udare, oni izolovaniji su procenjivali da će ih svetska ekonomska kriza zaobići ili da je to, štaviše, njihova šansa da u nekom smislu profitiraju od nevolje velikih. Različito razumevanje i percpecija teške krize koja će u slediti mogla je delom uticati na odnos objektivne globalizovanosti društva i odnosa njegovih građana prema globalizacijskim procesima.

Ipak, jedan podatak je nesporan. Međunacionalne razlike u odnosu prema globalizaciji postoje. Činjenica da obrazac tog odnosa odstupa od nekih uobičajenih linija podele unutar Evrope ili da ne može biti objašnjen dovođenjem u vezu s merama koje se same po sebi nameću kao potencijalno značajne, samo dodaje na važnosti dalje analize odnosa prema globalizaciji, na većem uzorku država, dužoj vremenskoj perspektivi ili iz drugačijeg ugla.

LITERATURA:

1. Bauman, Z. (2010). *Fluidni strah.* Novi Sad: Mediterran Publishing.
2. Chui, W. H. & E. Leung (2014). Youth in a global world: attitudes towards globalization and global citizenship among university students in Hong Kong. *Asia Pacific Journal of Education, 34*, 107-124.
3. Cook, N. & R. Underwood (2012). Attitudes toward economic globalization: Does knowledge Matter. *Global Economy Journal*, 12, 1524-5861.

4. European Commission (2012): Eurobarometer 72.4 (Oct-Nov 2009). TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]. GESIS Data Archive, Cologne. ZA4994 Data file Version 3.0.0.
5. EVS (2015): European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008 (EVS 1981-2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4804 Data file Version 3.0.0
6. Feasel, E. M. & D. Muzudmer (2012). Understanding Attitudes toward Globalization at the Individual and National Level. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 2, 191-210.
7. Hainmueller, J. and M. J. Hiscox (2006). Learning to Love Globalization: Education and Individual Attitudes Toward International Trade. *International Organization 60*, 469-498.
8. Inglehart, R. and C. Welzel (2005). *Modernization, Culture Change, and Democracy – The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.WVS datafile
9. Koen, D. (2014). *Homo Economicus – (zabludeli) prorok novih vremena*. Beograd: Clio.
10. Mojsi, D. (2012). *Geopolitika emocija*. Beograd: Clio.
11. Pavlović, Z. (2009). *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji – u potrazi za demokratskom političkom kulturom*. Beograd: Institut društvenih nauka.
12. Robinson, (2007). Theories of globalization. In G. Rizer (ed.), *The Blackwell Companion to Globalization* (str. 125-143). Malden: Blackwell Publishing.
13. Scheve, Kenneth F. and Matthew J. Slaughter (2001). What Determines Individual Trade-Policy Preferences? *Journal of International Economics*, 54, 267-292.
14. Todosijević, B., Hristić, Lj. i Pavlović, Z. (2015). Globalizacija i ideologija u evropskom javnom mnjenju. U Vukotić, V. i sar. (ur), Globalizacija i kultura (str. 346-353). Beograd: Institut društvenih nauka.
15. Woodward, I. and Skrbis, Z. and Bean, C. S. (2008). Attitudes towards globalization and cosmopolitanism: cultural diversity, personal consumption and the national economy. *British Journal of Sociology*, 59(2). 207-226.
16. Xu, J. (2013). Public Attitudes Toward Globalization in East Asia. *Journal of Intercultural Communication*, 32, 1404-1634.

Milica Vukotić[1]
Jelena Zvizdojević

GLOBALIZACIJA POLJOPRIVREDE KROZ RAZVOJ INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA

Apstrakt

Ekonomska globalizacija (kretanje roba, usluga, kapitala i tehnologija) i razvoj transporta doveli su do ozbiljnih promjena na svjetskom tržištu poljoprivrednih proizvoda i hrane. Sa kretanjem ljudi, kapitala, uporedo je krenula i razmjena ideja i inovacija, kao i razvoj informacionih tehnologija. Neizostavan dio moderne poljoprivrede jeste upravo upotreba informacionih tehnologija koja je kao kompleksna oblast samo dijelom obrađena u ovom radu. Za uspjeh poljoprivrede, odnosno poljoprivrednog procesa veoma je važna pravovremena informacija i efikasno upravljanje informacijom. U cilju poboljšanja poljoprivredne proizvodnje, tradicionalne tehnike ne mogu zadovoljiti savremene potrebe, već je neophodno uključiti nove tehnike zasnovane na računarskoj tehnologiji i integrisanim informacionim sistemima.

Ključne reči: *globalizacija, poljoprivreda, informacione tehnologije*

THE GLOBALIZATION OF AGRICULTURE THROUGH THE DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGY

Abstract

Economic globalization (movement of goods, services, capital and technology) and the development of transport caused to serious changes in the world market for agricultural products. With the movement of people, capitals; the exchange of ideas and innovations as well as the development of information technologies is started. An unavoidably part of modern agriculture is the use of information technology, which is only small part covered in this paper, because the IT in agriculture is as a complex area. For the success of agriculture or the agricultural process, timely information and efficient information management are very important. In order to improve agricultural production, traditional techniques can not meet today's needs, but it is necessary to include new techniques based on computer technology and integrated information systems.

Key words: *: globalization, agriculture, information tehnology*

UVOD

Globalizacija nije fenomen novijeg datuma. Ona je započela migracijama, odnosno seobama stanovništva u potrazi za boljim i sigurnijim životom, još prije oko 150.000 godina. Takođe, međunarodna trgovina i finansije nikada nijesu poznavali granice i oduvijek je bilo moguće

[1] Autori: prof. dr Milica Vukotić, Fakultet za informacione sisteme i tehnologije, Univerzitet Donja Gorica (UDG), Podgorica, milica.vukotic@udg.edu.me; mr Jelena Zvizdojević, Zavod za statistiku Crne Gore; Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, Doktorske studije „Međunarodna ekonomija", Univerzitet Donja Gorica (UDG), Podgorica, jelena.zvizdojevic@monstat.org, jelena.zvizdojevic@udg.edu.me

nabavljati različite vrste proizvoda sa različitih kontinenata.[2] Danas je globalizacija mnogo širi fenomen. Ona obuhvata različite aspekte društva, i ne veže se samo za slobodnu trgovinu, već i za slobodno kretanje ljudi, roba, kulture, ideja. I sam korijen riječi globalizacija koji potiče od engleske riječi „the globe" što znači Zemlja, zemaljska kugla, što ukazuje na obuhvat svih društvenih i drugih procesa koji imaju međunarodni, odnosno planetarni karakter, a u svrhu povećanja ekonomskog rasta i bogatstva. Zahvaljujući globalizaciji, odnosi među zemljama postaju intezivniji, stvara se „globalno selo", jer svijet se sve više otvara i smanjuje u tom procesu. Sa sve većim otvaranjem i smanjivanjem svijeta, neophodna su stalna ulaganja u znanje, tehnologiju, istraživanje i razvoj.

Globalizacija poljoprivrede „neprimjetno" se dešavala sve do Drugog svjetskog rata, da bi nakon Drugog svjetskog rata, naglo došla do izražaja kao fenomen, usljed velikih nestašica hrane. Nakon toga kreće nagli razvoj poljoprivrede, njeno uvezivanje sa drugim privrednim granama, upliv znanja, tehnologija, infomacija, istraživanja, razmjene resursa među zemljama itd. Generalno, globalizacija poljoprivrede može se posmatrati sa više aspekata: kroz povezivanje poljoprivrede sa drugim privrednim granama; kroz plasiranje poljoprivrednih i poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na međunarodna i svjetska tržišta; kroz razmjenu resursa; zakup poljoprivrednih resursa, kao i kroz širenje upotrebe različitih vrsta tehnologija u poljoprivredi. U ovom radu, samo dijelom je obrađen segment o uticaju tehnologije na razvoj poljoprivrede, odnosno na globalizaciju poljoprivrede. Naime, globalizacija poljoprivrede kroz upotrebu tehnologija može se sagledati u dva pravca. Prvi, koji podrazumijeva upotrebu *tehnologije*[3] u samom procesu poljoprivredne proizvodnje (čovjeka zamjenjuje mašina) i drugi, o uticaju *informacione tehnologije* na smanjenje troškova u poljoprivredi, povećanje efikasnosti i unapređenje produktivnosti, kroz korišćenje različitih IT alata za obezbjeđenje informacija poljoprivrednicima. Upotreba informacionih tehnologija, iako najkasnije ulazi u poljoprivredu, u poređenju sa drugim privrednim granama, njeno odsustvo je nemoguće na visokom stepenu razvoja, što dijelom prikazuje i ovaj rad.

GLOBALIZACIJA I POLJOPRIVREDA

Nagli prodor globalizacije u sektor poljoprivrede desio se u vrijeme nestašice hrane, nakon Drugog svjetskog rata, a dalje uporedo i sa brzim razvojem industrije i tehnologije. Razvoj međunarodne trgovine poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima, dodatno je doprinio tom procesu i uticao na stvaranje globalnog tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Naime, počelo se sa specijalizacijom poljoprivredne proizvodnje u saradnji sa prerađivačkim kompanijama, u smislu veće ujednačenosti kvaliteta i standardizaciji proizvodnje, kao i širenje tržišta standardizovanih proizvoda. Dalji uticaj globalizacije, ogledao se kroz uvođenje oznaka geografskog porijekla, kako bi se time istakle određene karakteristike proizvoda i na taj način stvorila nova regionalna i globalna tržišta za plasiranje tih proizvoda. Interakcija poljoprivrede

[2] Čak i Biblija spominje putujuće trgovce koji su iz Vavilona donosili drago kamenje, svilu, slonovaču ili cimet. Muhamed je bio trgovac i jednom prilikom izjavio da „devet desetina Božijih blagodeti dolazi od trgovine, a samo jedna desetina od stočarstva".

Termin globalizacija je prvi put upotrijebio profesor T. Levit sa Harvardske škole za biznis 1983. godine, kako bi opisao finansijsko tržište. Nakon toga je termin proširen na djelovanje multinacionalnih kompanija, a kasnije i na sve ostale aspekte društva i privrede.

[3] Kroz ulazak tehnologije i mehanizacije u poljoprivredu značajno se povećala produktivnost (automatizacija mnogih poljoprivrednih poslova – đubrenje, ishrana stoke, sjetva, navodnjavanje i sl.), ali i sveo na minimum uticaj prirodnih faktora. U nekim granama poljoprivrede, proizvodnja je u visokom stepenu industrijalizovana da se skoro može poistovijetiti sa industrijskim postupcima proizvodnje.

sa drugim privrednim granama, naukom – razmjena znanja, inovacija i sl., doveo je do sinergetskog efekta na razvoj privrede zemalja, gdje su pozitivni efekti veći od prostog zbira pojedinačnih efekata. „Izraz 2+2>4 matematički je nemoguć, ali kad se radi o ekonomiji i kad su sinergetski efekti na djelu, ne samo da je moguć, već je uvijek i tačan. Sinergetski efekti se javljaju u interakciji različitih djelatnosti, ne kad svi proizvode isto. Zato ih skoro i nema u siromašnim državama koje su specijalizovane za poljoprivredu, često samo jedan ili nekoliko proizvoda."[4]

„Na prelazu iz 19. u 20. vijek odnosi među državama znatno su se razlikovali od današnjih, jer je smatrano da državna snaga proizilazi iz teritorijalne dominacije. Kasnije, najvažniji cilj država postaje pristup sirovinama i inostranim tržištima. Shvatilo se da geoekonomska prevlast ima veće mogućnosti od one ostvarene geopolitičkim putem."[5] Razvijene zemlje ulažu u razvoj poljoprivrede i razvoj industrije, većina njih uvozi „jeftine" sirovine iz manje razvijenih zemalja, a zatim poljoprivredno-prehrambene proizvode, kao i proizvode hemijske industrije i poljoprivrednu tehnologiju plasiraju u nerazvijene zemlje, šireći na taj način tržišta dobara i usluga.

Nerazvijene zemlje, kao i zemlje u razvoju imaju najveće učešće izvoza poljoprivrednih proizvoda u ukupnom izvozu, i određene razvije zemlje koje imaju visoke subvencije za izvoz poljoprivrednih proizvoda, kao i nekoliko zemalja koje imaju posebne preduslove za razvoj poljoprivrede[6]. Nerazvije zemlje imaju značajno učešće poljoprivrede i u stvaranju bruto domaćeg proizvoda[7], i iste te zemlje teže povećanju izvoza poljoprivrednih proizvoda, kako bi na taj način dalje obezbijedili sredstva za uvoz energenata, poljoprivredne opreme, raznih vještačkih đubriva, sredstava za zaštitu i drugih industrijskih proizvoda. Pozitivno u svemu tome jeste što nerazvijene zemlje kroz otvaranje tržišta preuzimaju znanja i tehnologije razvijenih zemalja i prilagođavaju ih svojim potrebama i uslovima. Međutim, sa druge strane, ukoliko se ne šire i razvijaju u pogledu obrazovanja, napredak izostaje. Znanje i informacija su ključ razvoja, što je pokazao slučaj Japana, Indije i Izraela. Japan se naglo razvio nakon drugog svjetskog rata, zahvaljujući strategiji ulaganja u modernu tehnologiju i ulaganje u znanje i poštovanje znanja kao vitalnog faktora za razvoj. Naime, Japan je analizirajući razvoj poljoprivreda u više zemalja došao do zaključka da ubrzani razvoj sopstvene poljoprivrede krajem 19. vijeka, treba bazirati na primjeni njemačke poljoprivredne hemije i nauke, uz dodatna ulaganja u obrazovanja i istraživanja (razviti i adaptirati, ne kopirati). Nagli poljoprivredni rast u Indiji i Izraelu, praćen je tehnološkim inovacijama u poljoprivredi, što je dalje značajno uticalo na razvoj zemlje.

Sveukupno, globalizacija, rast populacije, kao i razvoj i primjena novih tehnologija bitno determinišu faktore razvoja poljoprivrede. Sektor poljoprivredne hrane suočava se sa globalnim izazovima sa kojima se ne može održati i razvijati bez podrške informacionih tehnologija (IT).

---

[4] Erik S. Reinert (2006): „Globalna Ekonomija – Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji?", Beograd, str. 13

[5] Jelena Lončar (2005): „Globalizacija, pojam, nastanak i trendovi razvoja", Geoadria, 10/1, 91-104, str. 98

[6] Prema podacima FAO, učešće poljoprivrede u ukupnom izvozu na nivou svijeta smanjen je sa 23,8% u 1961. godini na 6,1% u 2006. godini. Na nivou Afrike takođe je smanjen sa 53,5% na 6,5% posmatrajući iste godine, dok je na nivou Evrope smanjen sa 14% na 6,7%.

[7] Istorijski podaci pokazuju da u ekonomski najrazvijenijim zemljama učešće poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu (BDP) iznosi oko 2%, dok u najmanje razvijenim ono iznosi i preko 30%. To znači da sa razvojem zemlje, smanjuje se i učešće poljoprivrede, kao primarne djelatnosti u ukupnoj vrijednosti bruto domaćeg proizvoda. Učešće poljoprivrede u BDP u zemljama EU, 1975. godine iznosilo je 5,2%, 1985. godine 3,7%, 1995. godine 2,4%, 2005. godine 1,6% i 2014. godine 1,4%. Kod nerazvijenih zemalja učešće poljoprivrede u BDP, 1975. godine iznosilo je 35,0%, 1985. godine 33,2%, 1995. godine 33,6%, 2005. godine 24,0% i 2014. godine 20,6%.

Razvoj tehnologije i njihova integracija otvaraju put za razvoj digitalnih okolina koje bi mogle da ponude platforme za reorganizaciju sektorskih aktivnosti, i posebno aktivnosti koje se odnose na tržište.

ULOGA INFORMACIONE TEHNOLOGIJE U RAZVOJU I GLOBALIZACIJI POLJOPRIVREDE

„Informacija, iako se ne jede, je i proizvod i sirovina u poljoprivredi, kao u bilo kojoj drugoj oblasti. Informacija nije prosta vijest ko je sa kim i gdje bio, što se desilo kod komšije ili u susjednom selu! Informacija je neki fakat važan za posao kojim se bavimo, za naš biznis i odlučivanje u biznisu."[8]

Informacione i komunikacione tehnologije u poljoprivredi (e-poljoprivreda), podrazumijevaju razvoj i primjenu inovativnih načina korišćenja IT u ruralnim oblastima, sa fokusom na poljoprivredu. Naime, ona igra glavnu ulogu u obezbjeđivanju svih informacija tokom cijelog procesa poljoprivredne proizvodnje. IT pomaže poljoprivrednicima i drugim subjektima koji su povezani sa poljoprivredom kao djelatnošću da unaprijede efikasnost i produktivnost poljoprivrede i uopšte agro-industrijskog sektora. Generalno, IT u poljoprivredi nudi širok spektar rešenja za neke poljoprivredne izazove. Naime, cjelokupan telekomunikacioni sektor globalno postaje kombinovana grana u kojoj se proizvodi kombinuju sa proizvodima drugih grana prije nego što stignu do krajnjih korisnika. Telekomunikacije sa kompjuterima, medijima i drugim proizvodima čini sistem razmjene informacija, koje se na kraju plasiraju krajnjim potrošačima.[9]

Važnost e-poljoprivreda prepoznata i u okviru Milenijumskih razvojnih ciljeva, kao i deklaraciji i akcionog plana Svjetskog samita o informacionom društvu (WSIS): „Tunis agenda za informaciono društvo", koji je objavljen 18. novembra 2005. godine.[10] U tim dokumentima naglašene su uloge IT u poljoprivredi, i data je obaveza FAO za implementaciju mjera koje se odnose na veću primjenu e-poljoprivrede[11].

Od 2005. godine, mnoge IT intervencije u poljoprivredi su odrađene u smislu razvijanja i primjene različitih IT rješenja širom svijeta, sa različitim stepenom uspjeha kod poljoprivrednika. Cilj svih IT rješenja u poljoprivredi jeste da poljoprivrednici poboljšaju svoj život obezbjeđenjem pravovremenih i kvalitetnih informacija za donošenje odluka, a to će dalje svakako olakšati posao, povećati proizvodnju i prihode, a smanjiti rizik. Međutim, kako je naglašeno u svim FAO analizama, fokus treba da bude na čovjeku i socijalnom aspektu, a ne na tehnologiji, odnosno da prvo se sagledaju mogućnosti od zemlje do zemlje o znanju samog

[8] Veselin Vukotić (2003): „Preduzetništvo u oblasti poljoprivrede ili Kako umjesta prehrane stanovništva preći na koncept biznis mogućnosti", http://www.vukotic.net/files/publikacije/1242824304_1709.pdf

[9] Milica Vukotić (2011): „Balkan i EU: regulacija tržišta telekomunikacija, sa posebnim osvrtom na analizu relevantnih tržišta u Crnoj Gori", Institut društvenih nauka – IDN Beograd

[10] FAO's strategy towards the WSIS 2005 http://www.un.org/womenwatch/feature/wsis2005/downloads/WSISII-FAO-strategy07-09-05.pdf

[11] Definiciju FAO biblioteke: „E-Poljoprivreda" uključuje dizajn, razvoj, evaluaciju i primjenu novih načina korištenja postojećih ili novonastalih informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT). E-Poljoprivreda prevazilazi tehnologije, promoviše integraciju tehnologije sa multimedijom, znanjem i kulturom, sa ciljem da se poboljša poljoprivredna aktivnost lokalno, regionalno i širom svijeta. Olakšavanje, podrška standarda i normi, tehnička podrška, izgradnja kapaciteta, obrazovanje, i proširenje su sve ključne komponente za „E-Poljoprivredu".

poljoprivrednika, vidu i načinu poljoprivredne proizvodnje, fleksibilnosti u prihvatanju, i shodno tome dalje uvoditi IT u poljoprivredu.[12]

Farmeri se u današnjim uslovima nalaze pred izazovima skupe i visokotehnološke agrarne proizvodnje koja je izložena uticajima globalizacije i deregulacije tržišta. U proteklim decenijama desila se značajna promjena od agrara koji je vođen ponudom do agrara vođenog tražnjom. Međutim, poljoprivreda se sada u razvijenim zemljama vodi prevashodno informacija. Za nerazvijene zemlje i dalje je karakteristika da se poljoprivreda vodi tražnjom, pa onda prelazi tokom razvoja u fazu vođenja ponudom, i na kraju dolazi faza vođenja informacijom.

Nove informacije moraju da dopru do krajnjih korisnika najvećom brzinom, da bi se realizovale potencijalne šanse i koristi. Informacije o sjemenu, vodi, biološkom prihranjivanju i zaštiti biljaka su jedan od glavnih inputa za uspješno farmerstvo. „Informaciono intezivne i precizne tehnike farmerstva zasnovanje na znanju će biti vodeći faktor održive agrarne proizvodnje."[13] „Obrazovni sistem je jedan od stubova razvoja društva i od kvaliteta obrazovnog sistema, zavisi i ekonomski razvoj zemlje."[14] Ulaganja u nauku i tehnologiji, kao i ljudsko znanje, predstavljaju faktore sa najsnažnijim djelovanjem na ukupnu dinamiku i kvalitet razvoja, a takođe utiču i na značaj ostalih faktora za razvoj poljoprivrede.

Doprinos IT poljoprivredi može se posmatrati kroz smanjenje troškova, povećanje efikasnosti i unapređenje produktivnosti. Međutim, doprinos IT se širi i na druge industrije koje su povezane sa poljoprivredom. U kontekstu marketinga proizvođača vještačkih đubriva, IT igra glavnu ulogu u efikasnim prodajnim operacijama, kontroli marketing troškova, zaštiti tržišnog učešća i obezbjeđenju efikasne usluge kupcima. U skladu sa tim, korišćenje IKT potrebno je shvatiti kao strategijsko sredstavo za planiranje, vođenje i unapređenje poljoprivrede.

Istraživanja pokazuju i da primjena IT u poljoprivredi značajno utiče na smanjenje siromaštva među poljoprivrednicima, na dva načina:

- direktno i
- indirektno.

Smanjenje siromaštva pomoću IT u poljoprivredom sektoru direktno ogleda se kroz korišćenje IT kao alata koji direktno doprinosi produktivnosti poljoprivredne proizvodnje (manji troškovi proizvodnje, proizvodi više za sebe i dio ostaje za prodaju, čime poboljšava i svoj socijalni status), i na taj način smanjuje broj siromašnih poljoprivrednika koji usvajaju IT inovacije. Indirektno koristi od IT ogledaju se više kod razvijenih zemalja, odnosno kad zemlja prevaziđe navedene direktne koristi i dođe u fazu osposobljavanja poljoprivrednika za korišćenje IT informacija i njihova primjena u procesu proizvodnje i planiranja (praćenje tržišta, cijena, plata, utrošaka đubriva, pesticida, količine vode itd.).[15]

Precizno farmerstvo koje je karakteristika razvijenih zemalja, zasniva se na ekstenzivnom korišćenju IT, što direktno doprinosi poljoprivrednoj produktivnosti. Za povećanje poljoprivredne proizvodnje, koriste se tehnike udaljenih senzora uz podršku satelitske

---

[12] Roxanna Samii (2008): „Role of ICTs as enablers for agriculture and small-scale farmers", PPT presentation, International Fund for Agricultural Development (IFAD) http://www.fao.org/docs/eims/upload/257368/Samii_presentation.pdf

[13] Slavoljub Milovanović (2011) „Korišćenje informacione tehnologije u agrarnom sektoru", VIII Skup privrednika i naučnika - Operacioni menadžment u funkciji održivog ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020 - str. 570-571

[14] Milica Vukotić, Ivana Stešević (2014): „Otvorenost ekonomije, obrazovanje i ekonomski razvoj", IDN Beograd

[15] Alain de Janvry, Gregory Graff, Elisabeth Sadoulet, and David Zilberman, University of California at Berkeley: „Technological Change in Agriculture and Poverty Reduction", Concept paper for the WDR on Poverty and Development 2000/01, str. 1 -2

tehnologije, geografskih informacionih sistema, agronomske nauke i nauke o zemljištu. Meteorološke stanice na terenu mogu biti povezane sa računarima farmera, da bi slale informacije o trenutnoj temperaturi, prognozama, padavinama, brzini vjetra itd. Naravno, sve ovo iziskuje velike kapitalne investicije, koje mogu obezbijediti sebi najčešće samo velike farme.[16]

Sljedećom šema daje slikovitiji prikaz mogućnosti upotrebe IT u poljoprivredi, kao i stvaranja interakcija sa ostalim aspektima društva i ekonomije.

Šematski prikaz primjene IT u poljoprivredi

Izvor: FAO (2016): „E-agriculture strategic guide“, str. 22, http://www.fao.org/3/a-i5564e.pdf

[16] Slavoljub Milovanović (2011) „Korišćenje informacione tehnologije u agrarnom sektoru“, VIII Skup privrednika i naučnika - Operacioni menadžment u funkciji održivog ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020 - str. 570-571

Primjenom informacionih tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji otvaraju se velike mogućnosti za unapređenje domaće poljoprivrede i ekonomično poslovanje poljoprivrednih proizvođača, kako na domaćem, tako i na globalnom tržištu. Korišćenjem računara i različitih softvera poljoprivrednici se upoznaju sa novim tehnologijama i tako postaju konkurentniji. Interesantno je iskustvo Velike Britanije, gdje je napravljen program za zaštitu biljnih vrsta od pojedinih bolesti. Za 30 sekundi korisnik je u mogućnosti da dobije podatke o primjeni odgovarajućih pesticida, količinama pesticida i isplativosti prskanja za pojedine sorte.

Za uspješno planiranje informacionog sistema u poljoprivredi potrebno je razviti složenu strukturu, raščlanjenu na sljedeće varijable:

praćenje proizvodnih radnih kapaciteta,

praćenje ostvarenih proizvodnih rezultata,

obrada podataka,

formiranje baze podataka o osnovnim i izvedenim informacijama o stanju u pojedinim regionima zemlje i svijeta, kao i

dostavljanje informacija korisnicima širom svijeta.

Ključni razlozi razvoja informacionog sistema u poljoprivredi su:

efikasnije vođenje poljoprivredne politike,

stvaranje uslova za razvoj poljoprivredne proizvodnje prema regionalnim usmjerenjima,

unapređenja cjelokupne poljoprivredne proizvodnje,

praćenje utrošenih količina

stvaranje uslova za kontinuirano planiranje, efikasno praćenje ostvarenja planova, kao i efikasno odlučivanje na svim nivoima o razvoju i unapređenju poljoprivrede.[17]

Razvojem informacionog sistema, i uopšte korišćenja informacione tehnologije u poljoprivredi, stvaraju se baze podataka, koje predstavljaju okosnicu daljeg razvoja i racionalizacije procesa poljoprivredne proizvodnje i prodaje.

ZAKLJUČAK

Globalizacija je proces ujedinjavanja svih zemalja svijeta u jednu cjelinu, odnosno sistem. Taj proces postiže se zahvaljujući kontinuiranom informacionom i tehnološkom napretku. Informaciono komunikacione tehnologije ukidaju sve barijere koje su nametale države. Svijet postaje međusobno integrisan, i sve što se događa lokalno, ustvari postaje globalno.[18]

Primjenom novih informacionih tehnologija u poljoprivredi omogućava se pravovremeno i efikasnije obavljanje poslova, širenje tržišta ne samo za nabavku sirovina i prodaju proizvoda, već i za nabavku radne snage i kapitala, a služi i za prevenciju nastanka problema. Značajno je i to što se zahvaljujući preciznim podacima mogu proračunati tačne i precizne doze đubriva, pesticida i vode, čime se ostvaruju značajne uštede. Samim tim, IT poljoprivredi omogućava i povećanje i očuvanje prinosa, a kao krajnji ciljani rezultat – veći profit.[19]

Sveukupno, promjene u nauci i tehnologiji kao i kapital duha i volje, ljudsko znanje, predstavljaju faktore sa najsnažnijim djelovanjem, kako na ukupnu dinamiku i kvalitet ukupnog

---

[17] Srećko Ćurčić, Milena Đurić (2006): „Primene informacionih tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji", 33. Nacionalna Konferencija o kvalitetu, Kragujevac, http://www.cqm.rs/fq2006/pdf/A/54%20-%20Curcic%20S.,%20Djuric%20M..pdf

[18] Jelena Lončar (2005): „Globalizacija, pojam, nastanak i trendovi razvoja", Geoadria, 10/1, 91-104, str. 102

[19] „Dabrovi grade kuće, ali ne grade ih išta drugačije, ili bolje, nego što su to činili prije 5000 godina.Čovjek nije jedina životinja koja radi, ali je jedina životinja koja poboljšava ono što stvara. Do ovih poboljšanja čovjek dolazi kroz pronalaske i nova dostignuća." – Abraham Linkoln, govor tokom predsjedničke kampanje 1860. godine

poljoprivrednog i privrednog razvoja, tako na promjenu strukture i značaja ostalih faktora razvoja.

LITERATURA

1. Alain de Janvry, Gregory Graff, Elisabeth Sadoulet, and David Zilberman, University of California at Berkeley: „Technological Change in Agriculture and Poverty Reduction“, Concept paper for the WDR on Poverty and Development 2000/01 http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/Background/dejanvry.pdf , pristup: januar 2017. godine
2. Dan Senor i Sol Singer (2011): „Nacija u usponu, priča o izraelskom ekonomskom čudu“, Klub Plus, Beograd
3. Erik S. Reinert (2006): „Globalna Ekonomija – Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji?“, Beograd
4. FAO (2016): „E-agriculture strategic guide“, p. 22, http://www.fao.org/3/a-i5564e.pdf
5. FAO database, http://www.fao.org/faostat/en/#data
6. FAO's strategy towards the WSIS 2005 http://www.un.org/womenwatch/feature/wsis2005/downloads/WSISII-FAO-strategy07-09-05.pdf
7. Gordana Radojević (2013): „Statističko mjerenje globalne međuzavisnosti“, Postgraduate Studies »Entrepreneurial Economy«, Faculty for International Economics, Finance and Business, University of Donja Gorica -UDG, Montenegro, Volume XIX, Podgorica
8. Jelena Lončar (2005): „Globalizacija, pojam, nastanak i trendovi razvoja“, Geoadria, 10/1, 91-104
9. Jirgen Elzer (2009): „Nacionalna država i fenomen globalizacije – Kako možemo da se spasimo iz svetske ekonomske krize“, Jasen, Beograd
10. Milica Vukotić (2011): „Balkan i EU: regulacija tržišta telekomunikacija, sa posebnim osvrtom na analizu relevantnih tržišta u Crnoj Gori“, Institut društvenih nauka – IDN Beograd
11. Milica Vukotić, Ivana Stešević (2014): „Otvorenost ekonomije, obrazovanje i ekonomski razvoj”, IDN Beograd
12. Roxanna Samii (2008): „Role of ICTs as enablers for agriculture and small-scale farmers”, PPT presentation, International Fund for Agricultural Development (IFAD), http://www.fao.org/docs/eims/upload/257368/Samii_presentation.pdf
13. Slavoljub Milovanović (2011) „Korišćenje informacione tehnologije u agrarnom sektoru“, VIII Skup privrednika i naučnika - Operacioni menadžment u funkciji održivog ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020 -
14. Srećko Ćurčić, Milena Đurić (2006): „Primene informacionih tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji”, 33. Nacionalna Konferencija o kvalitetu, Kragujevac, http://www.cqm.rs/fq2006/pdf/A/54%20-%20Curcic%20S.,%20Djuric%20M..pdf, pristup: januar 2017. godine
15. Timmer, P. (1997): „Prospective Trends in Agriculture in the Era of Globalization“, Second Ministerial Forum Agriculture in the Amerika on the eve of the twenty-first century: challenges and opportunities: Chile
16. Veselin Vukotić (2003): „Preduzetništvo u oblasti poljoprivrede ili Kako umjesto koncepta prehrane stanovništva preći na koncept biznis mogućnosti“, http://www.vukotic.net/files/publikacije/1242824304_1709.pdf

Srdjan Vukadinović[1]

GLOBALIZACIJA I «BALKANIZACIJA» U SISTEMU (NE)VREDNOTA DRUŠTVA

Sažetak

U modernizacijskim okvirima manifestovanja ispoljavajuće djelovanje kao rezultantu ima proces globalizacije. Nijedno savremeno društvo nije izuzeto od procesa globalizacije u manjem ili većem stepenu. Sve društvene podstrukture, pod uticajima globalizacijskih dešavanja, promijenile su svoja naličja u odnosu, posebno na razdoblje od prije početaka poslednje decenije XX vijeka. Globalizacija se manifestuje kao univerzalan proces ili globalni metodološki okvir sa čitavim setom društveno istraživačkih metoda i tehnika za «prilagođavanje» konkretnih i specifičnih strukturnih segmenata vrhovnosti filozofije procesa, koja je sadržana u broju i kvantitetu. Generisanje i povezanost pojedinačnih, bilo društvenih ili nekih drugih podstruktura, dobrovoljno ili nasilno, je suština operacionalizacije tehnika i postupaka metodološkog okvira koji se zove globalizacija. A tehnike i postupci su zapravo pojedine tranzicije u svijetu. U ambijentu južnoslovenskog prostora to su specifične «balkanizacije» koje su svojevrsni otpor promjenama.

Tri su dominatne dimenzije globalizacije: tehnološka, informatička i ekonomska. Dimenzije demokratizacije, ljudskih prava ili razvijanja humanizacije čovjekove ličnosti su u drugom planu ili ih gotovo nema, u odnosu na tri opredjeljujuće dimenzije, koje prvenstveno zbivanja posmatraju kroz broj, kvantitet i stastističku značajnost procesa. A od takve vizure do izolacioinizma nije veliki korak.

Navedena percepcija i ispoljavanje globalizacije su urušili sistem tradicionalnih i ortodoksnih vrijednosti, i na opštem, a i na pojedinačnom planu. Doživljavanje globalizacije po principu prihvatanja pravila koja su evropska i svjetska, a praksa balkanska, pruža mogućnost za zaživljavanje i stvaranje izolacionizma, koji je nepremostiva kočnica procesima i promjenama u sistemu uspostavljanja vrednota.Umjesto vrednota, urušavanjem društva, konstituisan je prazan prostor ili vakuum koji čeka jako dugo, više od dvije ipo decenije, da se uspostavi nešto što bi se moglo nazvati sistemom vrednota.

Globalizacijski procesi su promijenili kulturne obrasce života čovjeka i zadovoljavanja njegovog kvaliteta života u smislu da prioritetnije postaje sagledavanje uklapanja pojedinca u mašinerijski okov, kojim je moguće upravljati iz određenog «centra». Pri tome se zanemaruje unutrašnja dimenzija čovjekovog bića, koja je jako kompleksna. Zbog svoje kompleksnosti unutrašnja dimenzija bića čovjeka, koji se suprostavlja globalizacijskom «teroru», pri čemu se upostavljaju mehanizmi «balkanizacije», može djelovati razarajuće po društvo, što se i pokazalo u uslovima južnoslovenskog ambijenta.

Ključne riječi: *Globalizacija – Balkanizacija -Sistem vrijednosti – Izolacionizam – Dimenzije globalizacije - Kulturni obrasci.*

[1] Prof.dr.sc.; Centar za društvena istraživanja, Podgorica (Crna Gora)

GLOBALIZATION AND "BALKANIZATION" IN THE SYSTEM (NON) VALUES COMPANY

Summary

In the framework of the modernization of manifesting as a resultant effect has the globalization process. None modern society is not exempt from the process of globalization in a greater or lesser degree. All social substructure, under the influence of globalization developments, have changed their masks in a relationship, especially in the period before the beginning of the last decade of the twentieth century. Globalization manifests itself as a universal process or global methodological framework with a whole set of social and research methods and techniques for the "adjustment" of structural concrete and specific segments of the supremacy of philosophy process, which is contained in the number and quantity. Generating and connection of individual, social or any other substructure, voluntarily or by force, the essence of the operationalization of techniques and procedures methodological framework which is called globalization. A techniques and procedures are actually certain transition in the world. In the ambience of South Slavic space to specific "Balkanization" that are sort of resistance to change.

There are three dominant dimensions of globalization: technological, information and economic. Dimensions of democratization, human rights and development humanisation of personality in the background and there are almost none, in relation to the three decisive dimensions, primarily events seen through the number, quantity and significance statistics process. And from such a viewpoint to isolationism not a big step.

That perception and expression of globalization collapsed the system of traditional and orthodox values, and the general, and at the individual level. Perceptions of globalization on the principle of accepting the rules that are european and global, and practice the Balkans, providing opportunity to start and the creation of isolationism, which is insurmountable braking processes and changes in the system of establishing values. Instead of values, the collapse of society, constituted an empty space or vacuum waiting very long, more than two and a half decades to establish what might be called a system of values.

Processes of globalization have changed the cultural forms of human life and the satisfaction of its quality of life in the sense that it becomes a higher priority consideration of incorporation of the individual in the machinery mountings, which can be operated from a specific "center". Prevailing internal dimensions of human beings, which is very complex. Due to its complexity, the internal dimensions of human beings, which is opposed to globalization "terror", in which establishes the mechanisms of "Balkanization", may seem devastating to society, which was shown in terms of the South Slavic environment.

Key words: *Globalization - Balkanization -System of Value - Isolationism – Dimensions of Globalization - Cultural Patterns.*

1. UVOD

Transformacije i preobražaji jednog društvenog razdoblja i sistema u drugo(i), nužno po sebi ne znače boljitak u mnogim sferama bitisanja i egzistiranja. Ukoliko poslije određenog protoka vremena, nema vidljivijih promjena, očito je da preobražaj ne nosi efekte pozitivnosti. Više nosi obilježja bizarnosti, površnosti i banalnosti. Upravo, nastojanje uspostave modernizacijsko-globalizacijskih vratolomija i promoivisanje neuspješnih projekata nosi sobom elemente i značajke bizarnosti, površnosti i banalnosti. Bizarnost društvenih odnosa ukazuje da se oni nastoje utemeljiti na jedan čudan način, koji je dosta stran i dalek ambijentu na koji, i u koji, pretenduju da uspiju. Ili dosta je neobično uspostavljanje nekih novih društvenih okolnosti, a pogotovo ako se isti nameću tehnološkim datostima i proklamovanom brzinom. Na izvjestan način je i osobeno uspostavljanje novih društvenih okolnosti, jer se nastoji nešto inkorporitati u društveni sustav na način kako bi to, možda, bilo moguće u nekom ambijentu određenog drugog područja, ali ne i južnoslovenskog. Pitanje uspostave novih društvenih odnosa je dosta osjetljivo budući da se radi o promjeni svih podstrukturnih društvenih segmenata.

2. SINTEZA DRUŠTVENIH STANJA U PROCESU GLOBALIZACIJE

Nijedan od aktuelnih društvenih procesa u svom terminološkom i pojmovnom određenju u prvoj deceniji trećeg milenijuma nije rabljen toliko kao pojam globalizacije. Različiti pristupi omogućavaju i različita tumačenja, pojašnjenja i definisanost..

U modernizacijskim nastojanjima ka uspostavi globalizma sadržana je velika doza sile kojom se nastoje urušiti društvene strukture koje se suprostavljaju ili opiru procesu. Zapravo, u tom smislu globalizacija je jedna vrsta proširenja «američkog sna».[2] U globalizmu onako kako se doživljava u «centrali», sasvim je legitimna primjena sile jer kako navodi Tomas Fridman « da bi globalizam bio efikasan Amerika ne sme da se boji da deluje kao svemoćna velesila, što ona i jeste. Mc-Donaldi ne mogu da cvjetaju bez Mc-Donell Douglasa dizajnera F-15».[3] Silu ima i posjeduje jedan globalni centar u kome dominira uvijek neko. Globalni svijet se stvara prema modelu najačega, jer «svet koji SAD teže da stvore prema svom liku kroz međunarodne institucije, svet je koji se zasniva na vlasti sile».[4]

Radi se o jednom procesu koji nije novi. Koji je, zapravo, u određenim modalitetima, na djelu od početaka modernizacije društva. Dakle, nekoliko stoljeća unazad. I on je, zapravo, tijesno povezan, u mnogim svojim izražajnostima, sa samim procesom modernizacije.

Pitanjima i problemima globalizacije savremena sociološka teorija bavi se dugo.Dileme o tome da li su pitanja globalizacije prisutna u razmatranjima poslednjih desetak godina XX vijeka i isto toliko trećeg milenijuma, ili je to pitanje nastalo i tretirano mnogo prije događanja koji započinju tranzicijom društva, razrešavaju velikim dijelom teorijske postavke klasičnih sociooloških teorija. Detaljnija teoretska razmatranja ovog fenomena mogu se naći i kod Marksa, Vebera i Dirkema, ali i kod predstavnika Frankfurtske škole. U svojim postavkama pomenuti autori ili škole govore o krizi čovjeka i nestanku humanizma, što je bitan preduslov za pristupanje sistemskim promjenama u društvu. U naznačenom vremenskom razdoblju, desetak godina kraja jednog vijeka i isto toliko novoga milenijumskog doba, može se zapaziti koliko su traga ostavile promjene o kojima govore klasici sociologije. Ostavile su te posledice traga na način čovjekovog djelovanja, kao i na način njegovog mišljenja. Promjena nije ostala pošteđena ni struktura njegove organizacije života.

Nesporno je da globalizacijska pitanja i globalizacijski problemi, prvenstveno putem medija, imaju i dobijaju jednu dominantnu sliku svijeta po nahođenjima moćnih država(e) i kompanijskog biznisa.[5]

Dajući prednost tehnologiji i komunikacijama kreatori modernizacijskih usuda uključuju medije u prostor društvenih dešavanja kao najvažnijeg regulatora odnosa i nekoga ko fingira javno mnjenje za potrebe ostvarenja zamisli velikih „majstora“ tehnološkog haosa, koji za većinu poluperiferijskih i periferijskih društava, svakodnevni život pretvara u pakao.[6] Ne često iznenađenji komentarom ili tumačenjem određenog fenomena na pitanje odakle potiče to i takvo pojašnjenje, sve češće se može

---

[2] Immanuel Wallerstin: Soicietal Development or Development of World System?, Introduction, One World Society, in: Globalization, Knowledge and Society, Sage Publications, London, Newlury Park, New Delhi, 1990, p. 155.

[3] Vidi: Veselin Drašković: Kontrasti globalizacije, "Ekonomika, Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002, str.14

[4] Naom Čomski: Profit iznad ljudi, neoliberalizam i globalni svetski poredak, "Filip Višnjić", Beograd, 2003, str. 89.

[5] Kako i koliko moćne kompanije pokušavaju da globus pretvore u lokalno selo, najbolje se može vidjeti na primjeru dugodecenijske kampanje fenomena Djeda Mraza. Gotovo da nema, početkom druge decenije trećeg milenijuma, čovjeka na Planeti koji ne zna kako izgleda simbol novogodišnjih blagdana, kada krene na taj put iz svoje sjevernoevropske kolibe. Ali, Djeda Mraz je globalizacijski fenomen koji je promovisan za medijsku kampanju Coca-Cole 1934.godine. Tokom višedecenijskog djelanja tokovi g.lobalnog kreiranja procesa su od lika Djeda Mraza napravili globalnu pojavu sa lokalnim obilježjima načina njegovog djelovanja u pojedinim realitetima.

[6] Ulrik Bek: Rizično društvo, U susret novoj moderni, "Filip Višnjić", Beograd, 2001, str.78.

čuti odgovor da je to „prenijeto sa televizije» ili se čulo na tom mediju kao najmoćnijem. U nešto manjem omjeru se može čuti da je to uticaj nekog drugog medija.

Ne ostavljajući nimalo prostora za čovjekovu individualnu dimenziju bitisanja, modernizacijski sunovrat sa svojim raznolikim izražajnim kracima mnogo više pažnje posvećuje tehnologijskim datostima, koje će lokalne protivurječnosti istaći kao određene različitosti poželjnog tipa, koje kreiraju cjelinu procesa.

2.1. Dimenziono determinisanje globalizacije

Razmatrati pitanja i probleme kreiranja globalizacijskog ambijenta znači nužno govoriti o stranama i dimenzijama procesa. Određenje globalizacije po nekim autorima (Volerstin, Gidens, Held) kao uticaj globalnog na konkretnom lokalnom nivou se najbolje u savremenosti može oslikati kroz određene metodološke instrumente ili kroz određene metodološke okvire, koji se nikako drugačije ne mogu nazvati do raznim formama preobražaja ili tranzicija. Sve poznate tranzicije (jugoistočnoevropske, južnoevropske, zapadnoevropske, južnoameričke) su zapravo određeni i konkretni metodološki okviri globalnog projekta.

Tako je i globalizacija kao bitno dominantne dimenzije svoje prepoznatljivosti na južnoslovenskom prostoru, početkom 90-ih godina XX vijeka, naglašavala svoju demokratsku dimenziju, kao i dimenzije ljudskih prava i boljitka života. Dimenzije koje su s početka druge decenije prepoznatljive kao bitno obilježje globalizacije (tehnološka, ekonomska) samo su ovlaš spominjane kao neki ne bitan u strukturi, obilježavajući znak.

Očito je da globalizaciju u cilju nametanja svojih modela i cjelokupnosti procesa determinišu tri deimenzije: tehnološka, informatička i ekonomska.[7]

Prve dvije bitne dimenzije globalizacije koje određuju ovodobnu, novovjekovnu globalizaciju su tehnološka i informatičko – kumunikacijska dimenzija. Mnogi ove dvije dimenzije određuju kao jednu, ali zbog njihove razuđenosti širenja radi se zapravo o dvije dimenzije. Bez njih u svakom slučaju ne bi bilo moderne ili savremene globalizacije. Svijet ili globus bez njih ne bi bio na dlanu. Na ovaj način svijet jeste na dlanu i na (i u) računaru. Jedino kroz spregu dvije navedene dimenzije moguće je i ostvariti osnovnu konceptualnu zamisao o globalnom promišljanju i lokalnom djelovanju.

U tehnološkom smislu obilježje globalizacije i njen uticaj u društvu su zasnovani na strukturi koja je neizostavno vezana za tehnološka postignuća koja se veoma dinamično razvijaju. Egzistira se u društvu u kome tehnološki izumi veoma brzo prestižu i pretiču jedan drugi. Teško da se tehnološke inovativnosti i novosti mogu i pratiti.

Druga globalizacijska dimenzija se tiče i ogleda se u informatizaciji i informatičkoj revoluciji društva. Informacija se u periodu globalizacije veoma brzo mijenja. Gotovo istom brzinom kao i tehnološko dostignuće, zbog čega na prvi pogled može i izgledati da se radi o jednoj dimenziji. Početkom druge decenije trećeg milenijuma ogromni postotak ljudi i institucija na Planeti su umreženi u jednom svijetu i u jednom univerzumu.

Treća, ekonomska dimenzija globalizacije tretira ovaj proces kao široko otvoreno tržište na kome ne konkurentni, nego jači ostvaruju neograničeni profit. Cilj je što više uvećati profit i materijalizaciju postojećeg vlasništva. Tržišni odnosi su osnov regulisanja i društvenih odnosa u

[7] Prve dvije dimenzije (tehnološka i informatička) ni u kom slučaju ne čine jednu te istu dimenziju, kako se može vidjeti u nekim izdanjima. Ne čine jednu dimenziju iz razloga što je tehnologija mnogo obuhvatnija i šira od informatike, koja je samo jedan vid njenog ispoljavanja.

ovom konceptu. A upravo podvođenje sve po zakonitosti tržiša proizvodi nusprodukte globalizacije (organizovani kriminal, korupciju) koji postaju specifično obilježje ovog porocesa.[8]

U vrijeme globalizacije se mijenja karakter suvereniteta društva, države, kulture, pojedinca i grupe. Sve više se govori o participacijskom modelu suvereniteta. Sa time se mijenja i koncept nacionalne kulture i nacionalnog identiteta gdje se nacionalna kultura suočava sa drugim aspektima globalizirane kulture. A čim se kultura mijenja onda se mijenjaju sve podstrukturne sfere, jer je kultura u širem smislu način i stil života.

Treba naglasiti da nacionalna kultura nikada nije homogena ni u jednom smislu, nego je eventualna homogenost privid. A ispod nje se nalazi jedna heterogenost i jedna različitost, kako u vrijednosnom smislu, tako i u načinima života i u stilovima života, običajima, itd. I u tom smislu globalizacija možda ugrožava tu sliku te homogenosti. Ona je u određenom smislu razbija. U značajnoj mjeri globalizacija povećava dodatno unutrašnju heterogenost pojedinih struktura, što im otežava prilagođavanje standardima.

2.2. Globalizacija i tranzicija svijesti

Kao velika društvena promjena globalizacija sadrži konglomerat svih navedenih dimenzija, elemenata i indikatora.. Sve strane i sve dimenzije o kojima se govorilo su inkorporirane u biće globalizacije. A kada je to tako onda se globalizacija ne može u stvarnosti svesti samo na ekonomsku dimenziju, što se inače često radi, i isključivo se posmatrati i tretirati kroz ekonomske zakonitosti i dimenzije tržišta. Uostalom, glavni nedostaci metodološkog instrumenta tranzicije u južnoslovenskim uslovima su to što se ova pojavnost na kraju svela na ekonomsku dimenziju, odnosno na ono što je privatizacija.

Metodološki okviri globalizacije su dominantno sociološke pojave. Na putu ka ostvarenju moraju doživjeti jednu globalnu promjenu svijesti. Moraju doživjeti taj preobražaj svijesti ili mentalnu tranziciju svijesti. Jedino na taj način moguće je govoriti o drugim sveprisutnim dimenzijama i stranama globalizacije: i političkoj, i demokratskoj i ekonomskoj, i informatičkoj, i tehnološkoj. Ako se unutrašnja dimenzija čovjekovog bića ne sagleda u svojoj cjelovitosti, nastaju problemi koji su prisutni početkom druge decenije trećeg milenijuma i koji ne ulivaju nadu za uspješno okončanje projekta / procesa..

Niije došlo do mentalne tranzicije, pa se teško može govoriti o ostalim promjenama unutar globalizacijske strukture.[9]

---

[8] Podvesti pod zakonitosti tržišta obrazovanje, zdravstvo i još neke djelatnosti koje bitno utiču na razvojnu komponentu društva je pogubno, jer nesumnjivo da legalizuje korupciju i kriminal u navedenim sferama.

[9] Dokle se stiglo sa stanjem tranzicije svijesti u društvu najbolje mogu oslikati odgovori na pitanja u istraživanjima o tranziciji i globalizaciji. Obično kada se postavi prvo pitanje koje se odnosi na to da li je ispitanik za preobražaje, nebitno kojeg tipa, većina i to velikim postotkom odgovora je potvrdna. Ali ako se već u narednom pitanju ispitanik pita da odgovori da li je za promjene određenog tipa društvenih i drugih odnosa, pri čemu će on ostati bez posla i bez egzistencije, zbog prilagođavanja određenim standardima u tom momentu, većina odgovora proporcionalna je odgovorima na prvo pitanje, ali u negativnom smislu. To pokazuje da se već velikim koracima, u formalnom smislu krenulo u procese, a da građani nemaju svijest o tome što znače i šta donose određene sistemske promjene. Posledica takvog stanja mentalne tranzicije je pogubnost u konkretnom postizanju i ostvarenju zamisli i pojedinih metodoloških struktura , a i cjelokupnog procesa globalizacije.

3. GLOBALIZACIJSKI I «BALKANIZACIJSKI» NUSPRODUKTI U SISTEMU (NE)VREDNOTA

Globalizacijska radnja i zbivanja se, često, smještaju u prostor između imaginarnog i realnog, snoviđajućeg i stvarnog. Pogubnost novih rješenja dovodi pojedinca u stanje svijesti po kome bi mnogo bolje po njega bilo da je većina tih preobraženja nestvarna ili snoviđajuća.

Kada se govori o nečemu što je sistem vrijednosti i odnosu globalizacije prema njemu nesumnjivo se kao bitno postavlja pitanje međusobnog uticaja i interakcije: Da li je globalizacija uticala na sistem vrijednosti ili je sistem vrijednosti uticao na globalizaciju? Nije moguće u tom smislu dati potvrdan niti prvi, niti drugi odgovor, na isti onaj način kao što se ne može reći da li je globalizacija dobra ili loša, u nekom pežorativnom smislu te vrednosne konstatacije. Ali, se može naglasiti da globalizacija ima i neke svoje i dobre i loše strane kojima se treba prilagođavati, i koje treba prilagođavati nekim konkretnim i određenim okvirima djelanja i bivstvovanja. Očevidno je da je u uslovima globalizacije univerzalni sistem vrednota prilično urušen. Zapravo, globalizacija je svojim tokom odvijanja napravila određerni prazan prostor ili vakuum (ne)vrednota. U taj prazan prostor ulazi sve i svašta. Po svoj prilici da u njega najmanje ulaze tradicionalne i ortodoksne vrijednosti koje se zasnivaju na slobodi, na radu, na redu, na različitostima i svemu onome što su trpeljive, strpljive i postupne kulturološke vrednote nečega što je tradicijska i univerzalna konstanta. I upravo se jugoistočnoevropski prostor nalazi u raskoraku između tradicijskoga i modernoga, između onoga što globalizacija nameće svojim intenzivnim tokovima i nečega što je sporomijenjajući stil života.

Ekonomska dobit i ekonomski profit, kako pokazuju neka istraživanja, [10] utiču na to da se i kod pojedinaca koji čvrsto vjeruju u tradicionalne univerzalne vrednote mijenja sistem vrednosti ka nečemu što što je konzumerizam. Zapaža se da 85% vjerujućih ljudi[11], koji bi trebalo da imaju prisutnu svijest o redosledu vrednota, puno ne razmišljaju kuda ide njihova zemlja, nego mnogo više razmišljaju o tome što su konzumeristički interesi i kako do njih doći. Zbog toga globalizacijsko društvo nije loše društvo i nema uspostavljen sistem vrednota zato što ga čine loši ljudi, nego zato «što neki dobri ljudi šute»[12] i što ne govore o lošim stranama. Oni pomjeraju svoju svijest u smislu i smjeru određenih medijskih zahtjeva i medijskih zahvata koji su veoma dinamični i koji su glavno sredstvo ostvarivanja cilja globalizacije.

Vrijeme modernizma, a kroz njega globalizma, je jako dobro poslužilo nekim novim ljudima da otmu vlast vaninstitucionalno od njihovih predhodnika, koji su imali viziju i koji nisu dozvoljavali da se vrijednosti osipaju. Obični ljudi su najveći gubitnici modernizacije / globalizacije, budući da su u stvaranju nečega «novoga» izgubili osjećaj sigurnosti, a u velikom broju slučajeva i egzistenciju, odnosno gotovo sve bitne elemente kvaliteta života.

4. GLOBALIZACIJA «BALKANIZACIJE» KVALITETA ŽIVOTA

Sa tačke modernizacije života globalizacija može biti pozitivan proces, a sa tačke ekonomskog boljitka života i ekonomske tačke gledišta to je djelimično negativan proces. Direktno se tako nešto odražava na kvalitet života pojedinca, grupe i društva. Naime, radi se o procesu koji u ekonomskom smislu proizvodi malu grupu novih bogataša. Zbog toga su u tom procesu mnogi (većina) gubitnici, a oni pripadajući malom vrhu ekonomske piramide nisu.

---

[10] Jeremy Rifkin: Evropski san, "Školska knjiga", Zagreb, 2006, str. 73.

[11] Ibid, str. 89.

[12] Beck Ulrick: Što je globalizacija, "Vizura", Zagreb, 2003. str. 67.

Globalizacijski vrtlog brzine u kome se kvalitet života pretvara u kvantitet i statističke brojke je odlika modernog doba. Takvo vrijeme prouzrokuje unutrašnje nestabilnosti kod čovjeka koje se vremenom pretvaraju u propitivanja i zaključivanja o praznini života i njegovoj skučenosti. Sredjovječni su u takvim situacijama prepušteni traganjima o (bes)mislu života sa velikom vjerovatnoćom da konstatiraju njegovu alijenaciju i anomičnost. Mlađi čekaju što će uraditi oni srednjih godina i stariji, i u tom čekanju im prolazi nepovratno vrijeme. I oni su dezorjentisani. Globalizacijski nametnuta brzina prosto melje njihove spoznajne mogućnosti o boljem životu i perspektivnijem društvu.

Trka za brojevima i statističkim masama u modernizacijskoj izgradnji društva pretvara ih u pojedince i grupe koji ne mogu komunicirati ni sa svojim najbližim okruženjem.

Pri svemu tome nezaobilazno je i traganje za svojim samoaktuelizirajućim bivstvovanjem, i potraga za idntitetom koji je dostojan čovjeka.

5. UMJESTO ZAKLJUČKA - GLOBALIZACIJSKI BALKANIZMI (BRZINA, KVANTITET, NEVREDNOTE)

Globalizacijsko vrijeme «gradi» svoju prepoznatljivost na brzini, površnosti, bizarnosti, kvantitetu i banalizaciji vrhunskih datosti. Kulminira u tom sistemu (ne)vrednota(e), a čovjekova egzistencija se gradi na improvizaciji punoj neuspjelih poduhvata. Izazovi modernizacijskog doba koji dominantno počivaju na plutokratskoj amnestiji, prvenstveno, trgovačke, a potom i drugih prevara koje se savremenim jezikom zovu biznis i tehnološke diktature brzine. Humanističko promišljanje svijeta i moralni temelj čovjekova opstanka trpe svakim danom sve veći poraz. Modernizacijski tokovi ga sabijaju u zatvoreni prostor u kome se teško snalazi i u kome polako gubi ideale za bolji i pravedniji život.

Ali, pošto je sistem vrednota urušen, kvalitet egzistencije počiva i leži u sjećanju tamo gdje stanuje život. A on u onom ispoljavajućem obliku savremenosti, očito stanuje daleko od fikcije i virtuelizacije kao odlika modernog razdoblja.

Nije sporno da u uslovima globalizacije formalno i fizički ne nestaju države, kulture, pojedinci i grupe. Ali se tu mijenja karakter suvereniteta i to bitno transformiše ličnost, grupu, društvo i njihove strukture.

LITERATURA

1. Bek, Ulrik: Rizično društvo. U susret novoj moderni, «Filip Višnjić», Beograd, 2001.
2. Beck, Urlich: Šta je globalizacija?, «Vizura», Zagreb, 2003.
3. Čomski, Naom: Profit iznad ljudi, Neoliberalizam i globalni svetski poredak, «Filip Višnjić», Beograd, 2003.
4. Drašković, Veselin: Kontrasti globalizacije, «Ekonomika» Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002.
5. Giddens, Anthony: Treći put, «Politička kultura», Zagreb, 1999.
6. Giddens, Anthony: Odbjegli svijet – kako globalizacija oblikuje naše živote, Naklada «Jesenski i Turk», Zagreb, 2005.
7. Huntinghton, Samuel: Sukob civilizacija, C I D, Podgorica, 2000.
8. Kalanj, Rade: Globalizacija i postmodernost, «Politička kultura», Zagreb, 2004.
9. Mander, Džeri & Goldsmith, Edvard (pr): Globalizacija – Argument protiv, Clio, Beograd, 2003.
10. Milardović, Anđelko (ur): Globalizacija, «PanLiber», Osijek – Zagreb – Split, 2001.

11. Mitrović, Ljubiša: Izazovi sociologije i globalizacija, «Ekonomske teme», Niš, XLI, 2003, 2.
12. Mitrović, Ljubiša: Balkan u svetlu razvojnih megatrendova: tranzicije, globalizacije, regionalizacije i evropske integracije, u:Zborniku Društvene promene i razvoj, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, N i š, 2008.
13. Rifkin, Jeremy: Evropski san, «Školska knjiga», Zagreb, 2006.
14. Sholte, Jan-Art: Globalization: A critical introduction, Palgrave Macmillam, London, 2000.
15. Stojković, Branimir: Evropski kulturni identitet, «Službeni glasnik», Beograd, 2008.
16. Todorova, Marija: Imaginarni Balkan, Clio, Beograd, 2006.
17. Tomlinson, Jon: Globalization and cultural identity, www. polity.co.uk/global/pdf/GTReader2eTomlinson.pdf.
18. Trkulja, Jovica (ur): Iskušenja globalizacije: globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet, «Kikindski dijalozi», Kikinda, 2003.
19. Vidojević, Zoran: Kuda vodi globalizacija, «Filip Višnjić», Beograd, 2005.
20. Vukadinović, Srdjan: Korupcija kao prateća pojava društva, u:Zborniku «Društvene promene, kulturni i etnički odnosi i evrointegracijski procesi na Balkanu», Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, N i š, 2004.
21. Vuletić, Vladimir,(ur): Globalizacija – mit ili stvarnost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
22. Vuletić, Vladimir: Globalizacija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2009.
23. Wallerstin, Immanuel: Development or Development of World – System?, Introduction. One World Society, in: Globalization, Knowledge and Society, Sage Publications, London, Newlury Park, New Delhi, 1990.
24. Wallerstein, Immanuel: Geopolitics and Geoculture, Essays on the Changing World System, Cambridge, University Press, 1991.

Kosta Josifidis
Alpar Lošonc

GLOBALIZACIJA: PARADOKSI OTVORENOSTI I ZATVORENOSTI

Apstrakt

Autori opisuju globalizaciju kao ne-neutralni proces koji stvara relacije otvorenosti i zatvorenosti. Kritikovan je pristup koji tretira otvorenost i zatvorenost kao evidentne koncepte, i i u članku se naglašava činjenica da se samo na osnovu političke ekonomije može artikulisati stvaranje značenja otvorenosti i zatvorenosti. Nadalje, autori iznose da hegemonija u svetskom sistemu se može analizirati upravo kao moć konstrukcije značenja otvorenosti i zatvorenosti. Globalizacijski koncepti u kapitalizmu nosi na sebi znakove konflikta povodom konstrukcije pomenutih značenja. Posebno je tretiran slučaj novog protekcionizma koji se pojavljuje u odnosu na novi politički ciklus koji postoji u SAD. Istovremeno, autori dokazuju da su različiti potezi u polju ekonomske politike SAD i merkantilistički diskursi ishod upravo različitih protivrečnosti globalizacije.

Ključne reči: *politička ekonomija, globalizacija, otvorenost i zatvorenost, hegemonija*

Abstract

The authors describe globalization as a non-neutral process that determines relationships of openness and closeness. They have criticized the approach that treats openness and closeness as evident concepts and the article highlights the fact that only on the basis of political economy can be articulated the creation of the meaning of openness and closeness. Furthermore, the authors reported that hegemony in the world system can be analyzed just as the power of construction of the mentioned meanings. In fact, the concepts of globalization in capitalism bear the signs of conflict regarding the construction of the meanings of openness and closeness. Treating the case of a new protectionism that occurs in relation to the new political cycle that exists in the United States, the authors demonstrate that the different actions in the field of economic policy, the mercantilist discourses are the outcome of the different contradictions of globalization.

Key words: *political economy, globalization, openness and closure, hegemony*

UVOD

Od početka ove godine praktikovano predsednikovanje Donalda Trampa u SAD, i izlazak Velike Britanije iz okvira Evropske unije je revitalizovalo klasična pitanja otvorenosti i zatvorenosti u globalizacijskom prostoru. Uostalom obe atlantske zemlje kao delovi anglo-američke interesne sveze, mada na različite načine, obeležavaju današnja globalizacijska kretanja: pozicija SAD-a uvek izaziva mnoštvo rasprava o regresiji, ili kontinuitetu njene unilateralnosti, a povodom Velike Britanije se tematizuje perpetuiranje njene globalne-finansijske moći.[1] Obe promene se doživljavaju kao udarac u odnosu na poziciju transatlantskog saveza koji obeležavaju SAD i EU. Ne slučajno, ponovo se otvaraju takvi problemi kao što je izolacionizam ili protekcionizam, ali, i merkantilizam. Po tome, nastale promene nisu tek puko

[1] Starrs, 2013a, Norfield, 2015.

iskustvene transformacije, nego pogađaju samu suštinu svetskog kapitalističkog poretka. Neki tumači doživljavaju promene u smislu toga da one oduzimaju osnove globalizacije koja dospeva u krizu.

Da promene nisu samo površinske, ili, da barem, najavljuju značajna previranja, to se odista ne može dovesti u pitanje: dve atlantske zemlje sa izuzetnim uticajem na političke, ekonomske i kulturne dinamike sveta najavljuju promenjene obrasce nastupa. Mnogi komentatori strahuju od eksplozije nestabilnosti: navedenim događajima možemo dodati i kontinuitet evropske krize (politika nasilne štednje ne realizuje dobre rezultate; 1/3 evropskih zemalja u periodu 2009-2014 je imala neto redukciju GDP[2]) te haotično stanje na Bliskom Istoku, kao i izazove migracijskih procesa. Ali, nama nije stalo do toga da pratimo raznovrsne empirijske efekte dotičnih promena (zadovoljićemo se sa navođenjem i ne-detaljnom analizom jednog primera), koliko da ukažemo na činjenicu da je globalizacija koja je strukturalni aspekt modernog života/ekonomije oduvek i *rešenje i problem*. Globalizacija se često *per se* izjednačava sa otvorenošću, te se interpretira kao izraz otvorenosti koja je protegnuta na svetski nivo. Štaviše, ona se tretira kao civilizacijski-normativni kriterijum koji se nameće logikom neumitnosti i klasifikuje sve svoje protivnike kao zaostale. Beležimo, dodatno, i česte nereflektovane pristupe globalizaciji koji odražavaju *pro* ili *contra* perspektive.

Postoji metodološki problem u tome da globalizacija, samim tim, što izveštava o ne-slučajnim aspektima kapitalističke ekonomije, involvira mnogobrojne strukturalne determinacije savremenog stanja, što je nemoguće artikulisati u jednom ovakvom članku. Shodno tome, naša orijentacija je vođena sa redukovanim ambicijama: ona želi pokazati *ne*mogućnost dihotomije zatvorenost/otvorenost. Valja objasniti kako je moguće da usred globalizacije zažive i merkantilistički diskursi, da multiplikacija diskursa o protekcionizmu, odnosno, politika protekcionizma nije nikakva devijacija, nego *izraz protivrečnosti globalizacije*. Umesto insistiranja na dvojnosti zatvorenost/otvorenost, pre će biti da zatvorenost i otvorenost stupaju u različite odnose u toku kapitalizma. Osim toga, značenja otvorenosti i zatvorenosti nipošto nisu jednoznačna ili samorazumljiva, pre će biti da je otvorenost i zatvorenost eksplanandum a ne eksplanans. Pandani otvorenosti kao „slobodno tržište", svetski sistem kao *locus* nesmetanog kretanja ekonomskih elemenata isto tako su podložni različitim interpretacijama koje se i sukobljavaju.

Diskursi o globalizaciji su previše i apstraktni, te su osiromašeni od političkih dimenzija, što bi trebalo da pojačava percepciju da je globalizacija naturalni fenomen. Mi ovde imamo na umu činjenicu da se globalizaciji može pristupiti samo na osnovu polit-ekonomskog pristupa koji je dovoljno senzitivan u odnosu na globalizacijske aspekte. Pogledaju li se različiti i odgovarajući diskursi nailazimo na termine koji mogu da budu uputni kao „globalna politička ekonomija", „nova politička ekonomija", „geopolitička ekonomija". Upravo su ti termini orijentacioni i za nas: i mi se povodimo za metodološkom logikom koja se može prepoznati u datim stremljenjima. Najzad, ne treba zaboraviti ni na fenomene kao što je perpetuirana finansijska kriza koja dodatno involvira intenzifikaciju različitih odnosa između politike i ekonomije na svetskom planu.[3] U svakom slučaju, postavljamo li pitanje odnosa između globalizacije i izolacionizma, tada se mora raditi na refleksivnom povezivanju ekonomije i politike. Pomenućemo da prebrzo izjednačavanje izolacionizma i protekcionizma zamagljuje vidike. *U svakom slučaju, bez pojmovne sinteze između politike i ekonomije ne može se iole adekvatno progovoriti o aspektima*

[2] House, Proebsting and, Tesar, 2017.

[3] Funke, Schularick, Trebesch, 2016.

globalizacije. Imamo na umu i fenomen sekularne stagnacije koji ima veze sa krizom, ali on otvara i specifičnu dugoročnu perspektivu koja baca svetlo na dinamiku globalizacije.

KONCEPTUALNO RAŠČIŠĆAVANJE TERENA

Ako su određeni diskursi globalizacije nudili izjednačavanje kapaciteta i učinaka, odnosno, *konvergenciju* dohodaka, rasta, i razvijenosti, onda su uvek, projicirali i izglađeni, i, barem virtuelno, homogenizovani svetski sistem. Polazimo li od naturalističke pretpostavke da postoji inherentna ljudska sklonost ka razmeni i trgovini, onda dovršena globalizacija je samo realizacija potencijala ljudske prirode. Projekcija potpuno otvorenog tržišta u razmišljanjima neoklasičnih i neoliberalnih ekonomista je izvesno imala za svrhu da ostvari „duboku integraciju": uzimajući u obzir ekonomske dimenzije globalizacije, razumljivo je da su mnogi ekonomisti imali razumevanja za uznapredovalu globalizaciju koja će upotpuniti integraciju. Po tome, ne može da postoji višak globalizacije.[4] Politička korelacija globalizovane ekonomije bi mogla da bude svetska država koja sažima transnacionalne identitetske paradigme. Trgovina je ionako po reprezentantima navedenih teorija po sebi ekonomski mehanizam interakcije koji pacifikuje, odnosno, vrši eliminaciju ratno-nasilnih konflikata, odnosno, vodi nas do željenog mira. No, i neki drugi učinci su pripisani globalizacijskim procesima kao što je smanjivanje siromaštva na svetskom planu, ili napredak azijskih zemalja.

Globalizacijski diskurs je inače potpuno nadomestio nekadašnji diskurs o internacionalnoj ekonomiji koja bi podrazumevala kooperativne ekonomske i političke interakcije. Globalizacija, na osnovu pomenutih objašnjenja otvara vrata prema situaciji u kojoj racionalnost realizovana na svetskom tržištu dobija prevagu nad nacionalno-državnim okvirima. Po tome, globalizacija stvara sistem u kojem postoje odgovarajući konstitutivni-koegzistentni članovi. Njen značajni kanal jesu transnacionalne korporacije koje izmiču teritorijalnoj fiksiranosti, no jesu odgovarajući organizacijski oblici racionalnosti kapitala, jer se mogu prilagoditi *de*teritorijalizovanoj dinamici kapitala. Transferne cene npr. jesu odraz cenovne racionalnosti koju realizuju transnacionalne kompanije. Nekadašnji ekonomski liberalizam predvođen Adamom Smitom je sumnjičio korporacije, ekonomisti u neoliberalnom ključu nalaze opravdanje za postojanje korporacija, tako i za oligopolističke položaje: tako postoji široka praksa legitimacije nastupa transnacionalnih korporacija. One se pozitivno ocenjuju i zbog povezivanja organizacijske efikasnosti (na bazi transakcijskih troškova) i strukture realizovane demokratije, naime, demokratije na osnovu akcija kao hartija od vrednosti: to bi bila demokratija onih koji participiraju u svojini i preko globalne difuzije rizika povodom korišćenja kapitala predstavljaju zajednicu vlasnika spremnih na rizik.

Ali, pohvala globalizaciji se sučeljava sa problematičnim empirijskim posledicama tretiranim od strane mnogih ekonomskih i političkih analitičara. Iste posledice čak zadiru u mnogobrojne domene i raspaljuju još uvek kritičke komentare.[5] Neki teoretičari su globalizaciju jednostavno opisali kao ideološki mit polazeći od analize kretanja kapitala koje pokazuje gravitaciju prema najrazvijenim zemljama, što protivreči pretpostavljenoj konvergenciji zasnovanoj na kretanju kapitalu. Postoje i mnogobrojne druge kritike. Globalizacija ubrzava transnacionalno stvaranje identitetskih obrazaca, ona pospešuje liberalizaciju trgovine na svetskom planu, ona ima institucionalnu infrastrukturu, ali postoji

[4] Wolf, 2004, najdalje je otišao Bagvati koji je doslovno rekao da se samo neandertalci među ekonomistima opiru globalizaciji, Bhagwati, 1998.

[5] Gould, Bivens, 2015. Sapir, 2017.

razlika između globalizacije i univerzalnosti. *Globalizacija nije i univerzalnost koja podrazumeva poopštivost interesa.* Nadalje, transnacionalne korporacije sa deteritorijalizovanim nastupom pokazuju stanovite deficite u pogledu uvažavanja ljudskih prava: široki spektar kršenja ljudskih prava u odgovarajućim kompanijama, interesna sprega sa diktatorskim režimima, izaziva žestoke kritike kao i stalno nadziranje nastupa istih korporacija u pogledu uvažavanja režima ljudskih prava. Izražene su sumnje da su transnacionalne korporacije „metastazirale" u entitete sa moći koja se rasprostire planetarno, te da ekonomske teorije koje polaze od ugovorne paradigme zakazuju u obuhvatu odgovarajućih reperkusija: po tome, korporacije kao kanali globalizacije se ne mogu obuhvatiti režimom privatnog prava, jer korporativno upravljaštvo zadire u mnogobrojne pore ne samo moderne ekonomije, nego i modernog proizvođenja života. Umesto teorijske refleksije koja polazi od klasičnih dihotomija (javno/privatno, država/tržište) konstelacija traži promenu perspektive.[6] Mi bismo rekli da iziskuje političku ekonomiju korporacija. Pitanje korporacija i odnosa države je ionako u centru pažnje i ista relacija mnogo toga odaje iz sadržine protivrečnih procesa globalizacije. Još uvek postojeće rasprave oko Transatlantskog partnerstva za trgovinu i investicije su dodatne podgrejale pomenuta pitanja, naročito povodom pravnih posledica eksteritorijalnog statusa različitih korporacija. Mnoge komentatore je zabrinula činjenica da su transnacionalne korporacije kao nosioci globalizacijskih elemenata preuzele stvaranje normi od država ostvarujući pomak u pogledu regulacijske prakse.[7] Kontekst u kojem se javlja problematika *Lex Mercatoria* umnogome je promenjen. Osim toga, transnacionalne korporacije prednjače i u pospešivanju praksi izmeštanja koja u obliku globalnog *„outsourcing"*-a predstavlja izuzetni kanal za dinamiku globalizacije. Tačnije, izmeštanje se javlja kao vrhunski kanal koji stvara globalizaciju proizvodnih odnosa, što ide dalje od liberalizacije trgovine. Neki autori idu tako daleko da upravo izmeštanje sagledavaju kao najbitniji tok realizacije globalizacije.[8] No izmeštanje, i uopšte deteritorijalizovana dinamika transnacionalnih korporacija indukuje mnoštvo političko-ekonomskih-pravnih pitanja: tako se uočava praksa da države transmituju realizaciju određenih funkcija transnacionalnim korporacijama, npr. u militarnoj sferi. Time se određeni fenomeni izuzimaju od prakse legitimacije, jer privatni subjekti nisu podložni imperativima legitimacije a ovakvim tendencijama se krše pravila koja je predstavljala orijentir i za klasični liberalizam.

Naravno, pošto je naš rad konceptualnog karaktera, ovde se ne bavimo sa pokazivanjem robusnosti empirijskih posledica, ionako je njihov broj veliki. Dakle, naše pitanje je sledeće: *kako kontekstualizovati dinamiku globalizacije? U kom kategorijalnom registru možemo uopšte tematizovati relacije otvorenosti i zatvorenosti?*

Svetski prostor je obeležen spletom konkurentskih, a i rivalskih odnosa koji su određeni fenomenima moći i hegemonije, odnosno, kombinacijom moći i konsenzusa. Kombinacija kooperativnosti i kompeticije je podložna neprestanoj dinamici: tako npr. izoštrene krizne tendencije koje vidimo od početka izbijanja još uvek postojeće krize uslovljavaju i restruktuiranje odnosa između odnosa moći i konsenzusa. Mi smo na drugom mestu pokušali da, prateći strukturalno-fenomenološku logiku, izgradimo konceptualne osnove za analitički pojam moći na svetskom nivou.[9] Da li je bitnije za afirmaciju moći da se istraje na promicanju efikasnosti, ili je bitnije da se ograničava pristup tržištu za konkurente? Ne slučajno, u

6 Ciepley 2013.

7 Picciotto, 2011.

8 Milberg, Winkler, 2013.

9 Josifidis, Lošonc, 2014.

međunarodnoj političkoj ekonomiji se operira sa pojmom moći koja je multidimenzionalnog karaktera i sažima mogućnost da određeni subjekti uobličavaju preferencije drugih subjekata.[10]

Spram ideoloških tumačenja globalizacije kao harmonično-homogenizovanog-izglađenog i uređenog sistema, valja razmišljati o analitičkom pojmu koji je dovoljno senzitivan u odnosu na dinamiku asimetrija u svetskom sistemu: tako se javlja pojam nejednakog i kombinovanog razvoja koji omogućava sagledavanje konfiguraciju moći.[11] *Problematiku zatvorenosti i otvorenosti moramo kontekstualizovati u istim okvirima.* Ostajemo na apstraktnom nivou rasprave ukoliko ne govorimo o strukturalnim aspektima moći u okvirima u kojima se uopšte postavlja pitanje zatvorenosti i otvorenosti. Dotični prostor je ispresecan odnosima između transnacionalnih korporacija i država koja su se transformisale (o čemu svedoče različite studije o opadanju njihove moći), ali još uvek određuju glavne tokove. Dok mnogi proponenti globalizacije smatraju da su transnacionalne korporacije oslobođene od teritorijalnih stega, to jest, da se kao deteritorijalizovani entiteti više ne vezuju za nacionalne države, mi polazimo od toga da iste kompanije nisu apatridi, nego se mnogim nitima vezuju za državne aparate koji su neizostavni za realizaciju interesa transnacionalnih korporacija (postoje i takve situacije, kada npr. američka država usmerava korporativne investicije u inostranstvu,[12] da ne govorimo o ekonomskoj moći kineske državne elite; mada su to samo usputni primeri). Tek bi se moralo raditi na analitičkom poimanju istih sveza, to jest, „koalicija između države i korporacija", ali ovde moramo da odustajemo od toga.

U svakom slučaju, globalizacijska konfiguracija se ne može zamisliti da bez različitih sprega između transnacionalnih korporacija i nacionalnih država. *Shodno tome, tretiranje svetskog sistema kao otvorenog prostora protivreči fragmentarizovanosti istog sistema.* Politička ekonomija globalizacije koja radi na isprepletenosti politike i ekonomije to ne zaboravlja (čak i iskustveno sagledavanje stanja pokazuje da se povećava broj država). Nastup transnacionalnih korporacija odražava fragmentarisanost sveta posredstvom nacionalnih posredovanja. Stoga se ne može odustati od razmatranja problema nacionalnosti kapitala, nacionalno-državnih kapaciteta (države spašavaju oronule i u krizu dospele korporacije, kako smo to mogli da vidimo posle eksplozije krize 2008.godine). Pomenuta „koalicija", sveza između države i korporacije u pogledu međunarodnog nastupa („imperijalni mimezis" (R. Desai) čini da uprkos mnogobrojnim lamentirajućim naracijama usled smanjivanja moći SAD još uvek zauzimaju snažne internacionalne pozicije u političkom i ekonomskom polju a o kojima nacionalno knjigovodstvo u slaboj meri izveštava.[13]

Nadalje, različiti koncepti koji tematizuju globalizaciju proizvodnih procesa, nove moduse međunarodne podele rada, ili „globalni lanac roba",[14] upozoravaju da je zamah *de*teritorijalizacije povezan i sa aspektima *re*teritorijalizacije: deteritorijalizacija kretanja kapitala je skopčana sa praksom teritorijalne fiksiranosti, sa dinamikom „fiksa" ekonomskih faktora. Termini, kao što je *glokalizacija*, nisu tek pokušaj sofisticiranog građenja pojmova, nego izraz realnih tendencija u kojima istovremeno postoji kretanje kapitala, ali i teritorijalna fiksiranost. Simptomatično je da upravo u jeku globalizacije cvetaju takve discipline kao što je ekonomska geografija, da postoji intenzivna zaokupljenost naučnih disciplina sa regionalnom i lokalnom kompeticijom, sa teritorijalno fiksiranim klasterima itd.

---

10 Saull 2012.

11 Ne želimo da iscrpljujemo sve moguće analitičke poduhvate, ovo važi samo kao primer, Anievas 2014, Serfati, 2011.

12 Starrs, 2013b.

13 O podacima Starrs, ibid.

14 *The New International Divide of Labor*, 2016, 25.

Govorimo, prema tome, o geo-političkom prostoru koji sažima dimenzije nadređenosti i podređenosti. Različiti koncepti o transnacionalnoj državi ne omogućavaju sagledavanje istih tendencija. Ne govorimo o izjednačenom prostoru, nego je reč o hijerarhizovanom poretku, gde postoje entiteti moći kao što je „transatlantski blok država"[15], „makro-regionalne integracije" (Ten Brink) kao EU (koji podrazumeva smešu transnacionalnih i međudržavnih aspekata), te koji struktuiraju isti poredak. Izvesno je da ovakvo razumevanje dovodi u pitanje neoklasičnu aspiraciju koja kretanje kapitala i konkurenciju sagledava u svetlu ravnoteže a koja podrazumeva redukciju postojećih razlika. Drugačije rečeno, dinamika kapitala u sadejstvu sa liberalizovanom trgovinom vodi do ravnoteže. No postoje ubedljive analize koje to dovode i pitanje, i empirijski, a i teorijski.[16] Najzad, prepoznavanje ovde opisane situacije je nagnalo određene teoretičare da govore o divergenciji: s *jedne strane* postoji jedan pojam tržišta koji se rasprostire planetarno, a s *druge* strane (uprkos transnacionalnim procesima) ne postoji politički poredak koji važi i za nacionalni i za međunarodni nivo.[17]

JEDAN ISTORIJSKI PRIMER PROTIVREČNOSTI ODNOSA IZMEĐU OTVORENOSTI I ZATVORENOSTI I TEORIJSKI KONTEKST

Znamo da je koncept slobodne trgovine od izuzetnog značaja za poimanje globalizacije. Utoliko, teorija trgovine nije rubni momenat za osmišljavanje značenja globalizacije, na protiv, pretpostavljene dobre strane globalizacije se umnogome zasnivaju na revitalizaciji slobodne trgovine u savremenim okolnostima. Bez sumnje, isti koncept se može razumeti kao paradigma otvorenosti u određenoj perspektivi. Isto tako znamo da, barem od početka razvijanja diskursa klasične političke ekonomije, nepostojanje barijera, to jest, slobodna trgovina se slavi kao normativni horizont za ekonomiju, no i sa političkim posledicama. U ovom konceptu se pohranjuje ubeđenje da su benefiti iz slobodne trgovine uvek veći no prednosti na osnovu protekcionizma. U istom konceptu ćemo pronaći i poznatu teoriju o komparativnim troškovima o kojoj je napisana čitava biblioteka u ekonomskoj teoriji (današnja postkejnzijanistička teorija snažno kritikuje koncept komparativne prdnosti, ukazajući na činjenicu da je kapital vođen principom apsolutne prednosti[18]). O tome ovde neće biti reči (te nećemo govoriti o razlikama između Adama Smita i Dejvida Rikarda, najzad, ne treba zaboraviti da je Smit uviđao da u određenim situacijama protekcionizam može biti legitiman), kao što neće biti reči o zaokruživanju klasične teorije trgovine, ni o dograđivanju iste teorije u XX veku. Ne želimo time da tvrdimo da ne postoje razlike između klasičnog i neoklasičnog stava; na protiv, svesni smo toga da postoje značajne razlike npr. u pogledu razumevanja značenja tržišnog takmičenja između klasične i neoklasične ekonomije. Orijentacija klasične ekonomije ka analoškom razumevanju intra - i internacionalne trgovine predstavlja samo jednu moguću razliku u nizu diferencija između klasičara i neoklasičara.[19] Mi ovde redukujemo naše izlaganje samo na glavne niti.

Zadovoljavamo se, nadalje, sa naznakom da se konceptom slobodne trgovine sugeriše eliminacija trgovinskih debalansa, ali što je još bitnije za našu temu, tendencija ka egalitarnosti između onih koji trguju. Kompeticija koja se razvija na osnovu globalizovane trgovine tako nije

[15] Serfati 2015.

[16] Pritchett, 1997.

[17] Ten Brink, 2014, 78.

[18] Lavoie, *2014, 508.*

[19] O razlikama, i o shvatanju realne kompeticije kod klasičara, Shaikh, 2016, 259.

ništa drugo do ostvarenje obećanja kombinacije između slobode i jednakosti. Nije teško zaključiti da na osnovu ovakve perspektive izolacionizam, odnosno, distanciranje od međunarodne trgovine bi predstavljao akt koji zaslužuje svaku osudu.

Standardna teorija trgovine se suočava i sa empirijskim i sa teorijskim teškoćama. Nama je bitna evokacija već navedene tvrdnje da postoji breša između globalizacije i univerzalizma a sada bismo mogli da kažemo da globalizacija čak može da bude u konfliktu sa univerzalnim kriterijumima. Ekonomska istorija ubedljivo dokazuje da su globalizacijske projekcije u smislu afirmacije liberalizacije trgovine nastajale u situacijama kada su zemlje transatlantskog bloka već uživale značajne prednosti.[20] Odnosno, one su zagovarale liberalizaciju trgovine, sveopštu otvorenost, kada ih konkurencija nije mogla ugrožavati. Prema tome, zagovaranje strategije otvorenosti ne možemo objasniti samo na osnovu imanentno-ekonomskih kriterijuma, nego se moramo držati logike političke ekonomije. Naime, dok su iste transatlantske zemlje bile tek u usponu, obilno su se koristile protekcionističkim merama, tarifama, subvencijama. Tradicionalno, optužbe su adresirale Nemca, Fridriha Lista, kao reprezentanta devijacije u odnosu na slobodnu trgovinu. Tako su i različiti predstavnici protekcionizma u XX veku mnogo puta bili optuživani u smislu toga da su samo puki nastavljači Lista. No, to ne odgovara stvarnosti, znamo da je Nemac uobličio svoje koncepte upravo bivajući u SAD koji mnogi ekonomski istoričari smatraju prototipom protekcionizma.

Mi polazimo od toga da politička ekonomija globalizacije podrazumeva da se značenja otvorenosti i zatvorenosti razumevaju kroz prizmu pojmovnog jedinstva politike i ekonomije. *Primeri iz ekonomske istorije pokazuju da pojmovi otvorenosti i zatvorenosti nisu neutralnog karaktera, da smo mnogo bliže istini ako kažemo da u sistemu nadredenosti i podredenosti tek odredene zemlje mogu formulisati značenja otvorenosti i zatvorenosti.* Dakle, moramo tražiti odgovor na pitanje: *ko* definiše značenja otvorenosti i zatvorenosti? I to jeste uvek pravo pitanje: na koji način se nameću značenja otvorenosti i zatvorenosti u svetskom sistemu?

Distanca između globalizacije i univerzalizma se efektno očituje u pojmu koji pozajmljujemo upravo od ekonomske istorije: liberalni imperijalizam. Sam termin *ukazuje na svezu između otvorenosti i teritorijalne ekspanzivnosti* i predstavlja bitni oblik legitimacije u odnosu na britanski nastup na svetskoj sceni. Čak i ne ulazeći u dubinu raspravljanja o imperijalizmu (što smo uradili na drugom mestu), možemo se nadovezivati na istorijske naracije koje tematizuju raspaljivanje imperijalizma u različitim razdobljima engleske istorije.[21] Ovde je za nas najbitnije da se imperijalni autoritarizam vezivao za politički tumačenu kategoriju otvorenosti, za afirmisanje ne-izolacionizma.[22] Paradoks jeste u tome da kombinacija liberalno tumačene otvorenosti i teritorijalne ekspanzivnosti se završava u iliberalnom pokoravanju onih koji se moraju privoleti slobodnoj trgovini: tražimo li reprezentante u pogledu diskursa političke ekonomije, tada će Džejms Stjuart Mil sigurno bi važan za nas, on je takoreći paradigmatično iskazao poželjnost iliberalnog odnosa prema onima koji su izvan okvira otvorenosti.[23]

Ova situacija menja reperne tačke i u odnosu na teoriju komercijalno posredovanog mira: pogledaju li se različite socio-ekonomske dinamike u sklopovima liberalnog imperijalizma, tada se dobija jedna drugačija slika u odnosu na „*mainstream*" analizu povodom odnosa između trgovine i nasilja, odnosno, rata. Empirijski, ali i teorijski razlozi se mogu navoditi koji ne

[20] Chang, 2002.

[21] Crooks, 2011, 3-42.

[22] Mehta, 1999.

[23] Mill, 1990.

potvrđuju da uznapredovanje trgovine kao izraza ekonomske-međusobne zavisnosti ima ulogu pacifikatora. Na protiv, slika je mnogo kompleksnija, i ne postoji nikakva vrsta jednolinijeskog odnosa između razmaha trgovine, odnosno, liberalizacije trgovine i gašenja ratnih konflikata, ili eliminacija nasilja uopšte. Tako jedan komentator analizira različite situacije povodom odnosa između trgovine i rata i uzima u obzir činjenicu da se iste relacije moraju analizirati u konstelaciji *asimetrične međusobne zavisnosti kada nastaju različiti fenomeni iznuđivanja.*[24] Tek bi trebalo da se vidi da koji faktori posredovanja postoje između dinamike trgovine i konfiguracije moći.

Stižemo li do teorijske artikulacije protivrečnosti otvorenosti i zatvorenosti, tada se otvara slika koja pokazuje drugačiju kompoziciju sastavnih elemenata u odnosu na glavnu struju razmišljanja. Shodno tome, morala bi se tematizovati rekonceptualizacija pojma konkurencije koju treba osloboditi od naturalističkih primesa i ukotvljenosti u ekvilibrijum. Recimo, možemo pronaći relevantne elemente procesualnog razumevanja konkurencije kod Jozefa Šumpetera. I protekcionizam, ali i strategija oslanjanja na sopstvene snage dospeva u drugačiji kontekst. Čim uvažavamo teorijsku perspektivu koja vrši dekonstrukciju dihotomnog odnosa između otvorenosti i zatvorenosti i protekcionizam se pojavljuje u novom svetlu. Samo da se podsetimo da i u pogledu empirije i u pogledu teorije postoji mnoštvo heterodoksnih učinaka: npr. tako značajan ekonomski istoričar kao što je Pol Bajroh je tvrdio da postoji pozitivna korelacija između protekcionizma i ekonomskog rasta u toku XIX veka, neki drugi ekonomisti su otvoreno doveli u pitanje korelaciju između dinamike trgovine i rasta.[25] Džon Majnard Kejnz je u jednom čuvenom članku razmatrao mogućnosti nacionalne samodovoljnosti, doduše sa dozom opreza, Pol Samjuelson je isto tako uzdrmao pretpostavku da trgovina omogućava dobit za svakoga: da pomenemo samo neke značajne ekonomiste.[26] Sofisticirana strategija oslanjanja na sopstvene snage ima pristalice i kod ekonomskih teoretičara a ne samo kod aktivista.[27]

Ovi navodi lišavaju figuru liberalizacije trgovinu izvesnosti u pogledu otelovljavanja otvorenosti a i globalizaciju nedvosmislenog fundamenta.

SEKULARNA STAGNACIJA I OTVORENOST/ZATVORENOST

Termin sekularne stagnacije je lansirao svojevremeno, naime, u drugoj polovini tridesetih godina XX veka, Alvin Hansen. No, isti termin je revitalizovan nedavno i to od strane tako uticajnog ekonomiste kao što Lorens Samers.[28] Valja, ipak, reći da termin ima različite interpretacije, te da je Samersovo tumačenje tek jedna linija interpretacije koja se može nadovezati za Kejnza; pomenuti Hansen je ionako bio zagovornik Kejnza u SAD. Samers je zapravo insistirao na poznatoj teoriji u odnosu na zamku likvidnosti: realna kamatna stopa je kontinuirano padala u toku poslednjih godina a u kontekstu smanjivanja tražnje prema investicijama. Sugerisano je da bi kamatna stopa trebala da bude negativna zarad toga da izjednačava investicije i štednju na nivou pune zaposlenosti. Samersova analiza prejudicira da nastaja situacija u kojoj monetarna politika više ne može da pospešuje rast, nego da je potrebna fiskalna politika sa visokim deficitom da se rast promiče.

---

[24] Barbieri, 2002, 46.

[25] Bairoch, 1997. Tena-Junguito 2009.

[26] Keynes 1933, 755-769. Samuelson, 1999, 1-9.

[27] Dankli, 2005, 211-242.

[28] Summers, 2013, Summers, 2014.

Naravno, postoje različite interpretacije sekularne stagnacije (ponekad se pominje samo „stagnacija"), ovde smo ukratko izneli interpretaciju koja prati kejnzijanistički diskurs i poentira na slabostima dinamike tražnje. Najbitnije je da se sa terminom opisuje kriza sporog, nedovoljno ubedljivog prevazilaženja krize. Različiti tumači su se izjašnjavali u smislu toga da je oporavak problematičan, neimperesivan.Temporalna perspektiva ovde cilja na erodiranje dugoročnih potencijala rasta, dakle, tematizuje se dugoročna perspektiva koja prevazilazi pojedinačne poslovne cikluse. Drugim rečima rečeno, termin sekularne stagnacije baca senku na nadolazeću budućnost.

Dijagnozi koja se krije se u perspektivi tražnje povodom sekularne stagnacije priključuju se ocene o negativnim aspektima druge strane, naime, ponude. Neki istraživači koji se bave sa dinamikom tehnologije tvrde da je iscrpljen period od dva veka koji je omogućavao da tehnologija doprinosi kumuliranom rastu: mnogo citirani članak Robert Gordona se mora barem pomenuti. Već i zloslutno postavljanje pitanja o iscrpljivanju rasta nagoveštava negativne predodžbe o budućnosti.[29] Opet se radi o tome da je data dijagnoza postavljena u dugoročnoj perspektivi. Postoje, dakako, i druge prognoze koji sadržavaju barem elemente figure sekularne stagnacije, kao kumulacija korporativnog duga, ili stalno oklevanje potrošača/investitora u pogledu korišćenja resursa, kako to tvrdi Nobelovac Robert Šiler koji čak pominje van-ekonomske faktore kao što je nadiranje nacionalizma, strah od imigracije.[30] Postoji dijagnoza koja govori o ustaljivanju režima poslovanja koji realizuje visoke profite, ali bez prosperiteta, što označava činjenicu da visoki profiti korporacija daju pogrešnu sliku o oporavku. Čak je relevantno da teoretičari koji se bave sa dinamikom poslovanja izlaze na scenu i prepoznavaju divergenciju između dinamike profita i tendencija prosperiteta.[31] Neki uticajni analitičari alarmantno upozoravaju na nadolazeću, ponovnu finansijsku krizu: sinteza visokih nivoa zaduživanja, te cena koja ne reflektuju stepen rizika, kao i intenziviranje različitih cezura u svetskoj ekonomiji jesu nedvosmisleni znaci različitih, latentno postojećih, opasnosti.[32] Najzad, ne bi trebalo zaboraviti ni činjenicu da je tretiranje nejednakosti *„in"*, da se neprestano ukazuje na opasnosti perverzne distribucije dohodaka na globalnom nivou. Jedan deo teoretičara je ubeđen u dijagnozu da dinamika globalizacija izaziva negativne efekte u odnosu na srednju klasu koja bi trebala obezbeđivati matrice društvene kohezije.

Mogli bismo nastaviti ovaj niz različitih dijagnoza koji pokazuje strepnju u odnosu na stabilizaciju nestabilnosti, odnosno, na kontinuitet stagnacije. Strahuje se da će ekonomija ostati u praznom hodu, a strahovi formiraju očekivanja koja primenjuju budućnost na sadašnjost. Smatra se da je postojeći period tek epoha prelaza čiji dometi se ne mogu raspoznati. U ovom kontekstu treba locirati i sumnje u odnosu na globalizacijsko-tržišnu-razmensku paradigmu, ali i ponovnu pojavu ekonomskog nacionalizma koji je američki predsednik Tramp nekoliko puta jasno formulisao i iskazao. Nije reč o bilo kakvoj mistifikaciji ličnosti američkog predsednika. Agresivni ekonomski nacionalizam („Amerika pre svega"), nagoveštaji prekrajanja otvorenosti se ovde tretira kao *simptom*, kao izvesna vrsta replike na posrnuće globalizacije, tako i na „bolove" koji su načinjeni usled neoliberalizovane globalizacije. Ovde nije mesto da detaljno izveštavamo o ekonomskim aspektima Trampove ekonomske politike, mada je vredno makar pomenuti činjenicu da se njegove preferencije u vezi ekonomskog nacionalizma spajaju sa momentima koji se mogu nadovezivati na neoliberalno

[29] Gordon, 2012, 2014. Kasparov, Thiel, 2012.

[30] Schiller, 2017.

[31] Lazonick, 2014.

[32] Lachman, 2016.

poimanje ekonomisanja: dovoljno će biti da su neki njegovi ekonomski savetnici (Stiven Mur (Stephen Moore), Leri Kadlov (Larry Cudlow), Sam Clovis) pristalice Laferove-krive i da isto tako utiču na tokove ekonomske politike kao i mnogo više pominjani Piter Navaro (Peter Navarro) koji se proslavio s obzirom na kritiku ekonomskog i militarnog uspona Kine.[33] No, mnogo toga se ne može razumeti ako ne uzimamo dovoljno u obzir pomenute „bolove" usled globalizacijske dinamike. Tako se govori o tome da su SAD usled kriznih tendencija, počev od 2008, izgubile oko 6-14 triliona dolara. Ako se ista cifra raspoređuje na domaćinstva, dobijamo sumu od $50,000 do $120,000 ili 40-90% godišnjeg outputa. To je impresivna suma.[34] Ali, time se ne može iscrpeti serija negativnih dimenzija, neka se samo pogledaju samo frapantna istraživanja Nobelovca Angusa Ditona (Angus Deaton) povodom drastičnog povećavanja stope mortaliteta.[35]

Niz se može nastaviti sa ciljem dodatnog objašnjenja u pogledu nastupa političara koji je pokidao niti globalizacijskog konsenzusa i prouzrokovao strepnju među liberalnim teoretičarima i političarima. Ali, sam kontekst se mora pažnjivo odmeravati: globalizacija ima veoma protivrečne posledice. Trampova retorika je *objektivno* uslovljena upravo ovim protivrečnostima, mada je njegova replika samo jedna opcija. Tako se mogu razumeti i analize takvih ekonomista koji inače nisu na Trampovoj strani, ali uvažavaju skepsu koja se može pročitati iz njegovih očitovanja u odnosu ideologije slobodne trgovine; američki predsednik sigurno se ne sprema da favorizuje interese nerazvijenih zemalja, ali je moguće da nastaje prostor u kojem se i problematika protekcionizma drugačije postavlja u odnosu na ideologiju globalizacije.[36] Po tome, Tramp, i neintencionalno bi mogao da doprinosi realnijem zahvatu postojeće konstelacije. Česte kritike na Trampov račun promašuju kada brzopleto i nereflektovano izjednačuju autarkiju, to jest, orijentaciju zatvaranja sa elementima protekcionizma. Ne bi trebalo zaboraviti da protekcionizam nije neutralan pojam koji se može samorazumljivo koristiti kao pejorativan pojam: kao što se to mnogo puta ponavlja u različitim kritilkim diskursima, povodom protekcionizma ipak postoje dvostruki aršini.

S jedne strane svetska upravljačka infrastruktura ograničava mogućnosti dograđivanja nacionalne produktivne strukture za nerazvijene zemlje sa tarifama, itd., a s druge strane klima se glavom ukoliko je reč npr. o patentnim pravima. Ako se prvi slučaj kvalifikuje kao izdanak nedozvoljenih protekcionističkih nastojanja, zašto se drugi slucaj ne tretira kao odraz protekcionizma? Uostalom i sama američka politika obiluje paradoksima koji zadiru u problematiku otvorenosti i zatvorenosti: ona odavno praktikuje kompleksne poteze podupiranja u sklopovima industrijske politike, dakle, pokazuje zainteresovanost u odnosu na politiku koja je fokusirana na proizvodnju, dok na svetskom planu forsira-nameće globalizacijski obrazac koji je usredsređen na procese razmene.[37] Trampov ekonomski nacionalizam se može razumeti i kao izvestan pokušaj da se isti paradoks prebaci u druge forme.

I najzad da odagnamo eventualnu sumnju da je paradoks zatvorenosti i otvorenosti vezan samo za jedan jedini slučaj. Naime, približavamo li se Evropi, nailazimo na analize o (neo)merkantilizmu[38] koji se mnogo puta povezuje sa deglobalizacijskim procesima. Favorizovanje kompeticije između nacija na osnovu potcenjenih stopa razmene ili niskih stopa

[33] Kopan, 2016.

[34] Das, 2016, 49.

[35] Neil, 2017.

[36] Wade, 2017a, 43-63,

[37] Wade, 2017b.

[38] Za teorijska pitanja neka se vidi, Lucarelli, 2011, 205-224.

najamnine se može nadovezivati na inventorijum merkantilističke strategije koja samo obznanjuje rupe, rascepe u globalizacijskim zamislima.

ZAKLJUČAK

Ideologija globalizacije je na udaru. Globalizacija za mnoge je više problem nego rešenje. Novi protekcionizmi su rezultat toga. U različitim diskursima se određene tendencije prenaglašeno vezuju za sadašnjeg američkog predsednika koji je najavio unilateralno nametanje tarifa u odnosu na određene trgovinske partnere i realizovao je i istupanje iz TTP (*Transpacific Trade Partnership*), te najavio još neke poteze. Ali, mi nismo tretirali (ionako promenljivi) američki nastup kao uzrok, nego kao ishod već ranijih tendencija, odnosno, sadašnju situaciju valja sagledavati i dugoročnoj perspektivi koja je vezana za strukturalne determinacije kapitalizma. Ionako je američka ekonomska politika koja se vezuje za novog predsednika povezana sa mixom različitih elemenata počev od nastavljanja finansijske deregulacije, olakšanja pomoću poreza, do nekih drugih poteza. Treba videti da je protekcionizam bio i ranije frekventno tretiran, te i ranije su bile iznošene ocene da je globalizacija u padu: rečeno je da se ona nastavlja, ali sa smanjenim tempom. Zapravo, globalizacija je izvorno protivrečan fenomen. Ona je za nas kondenzacija kompleksnih odnosa između otvorenosti i zatvorenosti koji reflektuju relacije podređenosti i nadređenosti. Asimetrični odnosi koje globalizacija potvrđuje i neprestano obnavlja bacaju svetlo na značenja otvorenosti i zatvorenosti.

LITERATURA

1. Anievas A. (2014) *Capital, the State, and War: Class Conflict and Geopolitics in the Thirty Years'*, Crisis, 1914–1945. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press.
2. Bairoch, P. (1997). Victoires et déboires: Histoire économique et sociale du monde du XVIe siècle à nos jours, Gallimard, Paris.
3. Barbieri, K. (2002) *The Liberal Illusion, Does Trade promote Peace?*, The University of Michigan Press, Ann Arbor.
4. Bhagwati, J. (1998), Free trade: what now?, Keynote address at University of St Gallen, May 25, https://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:123560, 8, pristupljeno, 15.5.2017.
5. Chang, H.-J. (2002) Kicking Away the Ladder, *Post-autistic Economics Review*, no. 15,September 4.
6. Ciepley, D. (2013) Beyond Public and Private: Toward a Political Theory of the Corporation, *American Political Science Review*, 1, February, 139-158.
7. Crooks, P. (2011) STATE OF THE UNION: PERSPECTIVES ON ENGLISH IMPERIALISM IN THE LATE MIDDLE AGES, *Past and Present*, no. 212, 3-42.
8. Dankli, G. (2005) *Slobodna trgovina*, Novi Sad, Svetovi.
9. Das, S. (2016) *The Age of Stagnation: Why Perpetual Growth is Unattainable and the Global Economy is in Peril.* Amherst, NY, Prometheus Books.
10. Funke, M., M. Schularick, C. Trebesch (2016), Going to extremes: politics after financial crises, 1870-2014", *European Economic Review*,

11. http://www.sciencedirect.com/science/ article/pii/S0014292116300587, pristupljeno, 15.5.2017.
12. House, C L, C Proebsting and, L. L. Tesar (2017), Austerity in the aftermath of the Great Recession, NBER Working Paper, pristupljeno, 5/15/2017.
13. Gordon, R. J. (2012) *Is U. S. Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds," NBER Working Paper 18315, August 2012, http://cepr.org;* pristupljeno, 15.5.2017.
14. Gordon, R. J. (2014) *The Demise of U. S. Economic Growth: Restatement, Rebuttal, and Reflections," NBER Working Paper No. 19895, http://nber.org,* pristupljeno, 15.5.2017.
15. Josifidis, K., A. Lošonc (2014), Some Thoughts on Power: International Context, *PANOECONOMICUS*, 5, Special Issue, 597-615.
16. Kasparov, G., Thiel P. (2012), *Our Dangerous Delusion of Tech Progress,* Financial Times, *November, 8, http://ft.com.*, pristupljeno, 15.5.2017.
17. Keynes, J. M. (1933) National Self-Sufficiency, *The Yale Review*, Vol. 22, no. 4, (June), 755-769.
18. Kopan, T. (2016) Meet Donald Trump's think tank, December 7 th, CNN available at: http://edition.cnn.com/2016/12/06/politics/donald-trump-heritage-foundation-transition/, pristupljeno, 15.5.2017.
19. Lachman, D. (2016) Trouble ahead for the global economy, The American Enterprise Institute, Washington DC, https://www.aei.org/publication/trouble-ahead-for-the-global-economy/, pristupljeno, 15.5.2017.
20. Lavoie, M. (2014) Post-Keynesian Economics: New Foundations, Cheltenham, Edward Elgar.
21. Lazonick, W. (2014), Profits without prosperity, *Harvard Business Review*, September; OECD, Business and Financial Outlook, Paris.
22. Lucarelli, B. (2011) German neomercantilism and the European sovereign debt crisis, *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol., 34, 205-224.
23. Mehta, U. (1999). *Liberalism and Empire: A Study in Nineteenth-Century British Liberal Thought*, Chicago: University of Chicago Press.
24. Milberg, W., and D. Winkler (2013) *Outsourcing Economics: Global Value Chains in Capitalist Development*, New York, Cambridge University Press.
25. Mill, J. (1990). *The History of British India.* New Delhi, Atlantic Publisher and Distributors.
26. Mishel L., Gould E and Bivens J. (2015), Wage stagnations in 9 charts", Economic Policy Institute, Washington DC, 6 janvier, pristupljeno, 15.5.2017.
27. Neil, W. (2017) Major miscalculations: globalization, economic pain, social dislocation and the rise of Trump, *real-world economics review*, issue no. 79, 13-29.
28. Norfield, T. (2015), *THE CITY, London and the Global Power of Finance*, London, Verso.
29. Picciotto, S. (2011), *Regulating Global Corporate Capitalism*, Cambridge and New York, Cambridge University Press.
30. Pritchett, L. (1997). Divergence Big Time, *The Journal of Economic Perspectives*, 11, 3, (Summer). 3-17.
31. Samuelson, P. (1999) A Coming Erosion of Advanced Nations' Well-Being from World Trade?, in *Global Competition and Integration*, edited by, Ryuzo Sato, Rama V. Ramachandran, KazuoMino, Springer, 1-9.

32. Sapir J. (2017), Globalization and The Great Reversal, https://rwer.wordpress.com/2017/04/03/globalization-and-the-great-reversal/#more-28904, pristupljeno, 15.5.2017.
33. Saull, R. (2012) Rethinking Hegemony: Uneven Development, Historical Blocs, and the World Economic Crisis. *International Studies Quarterly*, 56(2), 323-338.
34. Schiller, R. (2016) https://www.project-syndicate.org/commentary/economic-slowdown-hesitation-uncertainty-by-robert-j--shiller-2016-07?version=french&barrier=accessreg, pristupljeno, 15.5.2017.
35. Serfati, C. (2011). La logique financiaro-rentière des sociètès transnationales, *European Journal of Economic and Social Systems*, 1-2, 155- 180.
36. Serfati, Cl. (2015). The transatlantic bloc of states and the political economy of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP). *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 9(1), 7-37.
37. Shaikh, A. (2016) *Capitalism, Competition, Conflict, Crises*, Oxford University Press.
38. Starrs, S (2013a) American Economic Power Hasn't Declined — It Globalized!, Summoning the Data and Taking Globalization Seriously, *International Studies Quarterly*, 57, 817–830.
39. Starrs, S. (2013b) State and Capital: False Dichotomy, Structural Super-Determinism, and Moving Beyond, in *The Capitalist Mode of Power: Critical Engagements with the Power Theory of Value*, edited by Tim Di Muzio. New York, Routledge, 117-134.
40. Summers, L. (2013) Why Stagnation Might Prove to be the New Normal,"Financial Times, December 15, 2013, http://ft.com, pristupljeno, 15.5.2017.
41. Summers, L. (2014) "U.S.Economic Prospects: Secular Stagnation, Hysteresis, and the Zero Lower Bound,"Business Economics 49, no. 2 (2014), http://larrysummers.com., pristupljeno, 15.5.2017.
42. Ten Brink, T. (2014) *Global Political Economy and the Modern State System*, Leiden, Boston.
43. Tena-Junguito, A. (2009). Bairoch Revisited: Tariff Structure and Growth in the Late 19th Century," IDEAS Working Paper Series from RePEc http://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/11674/bairoch_tena_EHES_2009_ps.pdf, pristupljeno, 15.5.2017.
44. *The New International Divide of Labor* (2016) (ed. by, Guido Starosta, Greg Charnock), Palgrave, Macmillan.
45. Wade, R. H. (2017a) Is Trump wrong on trade? A partial defense based on production and employment", *real-world economics review*, issue no. 79, 30, March,, 43-63,
46. Wade, R. H. (2017b) The American paradox: ideology of free markets and the hidden practice of directional thrust, *Cambridge Journal of Economics*, DOI: https://doi.org/10.1093/cje/bew064.
47. Wolf, M. (2004) *Why Globalization Works*, Yale University Press.

Marijana Maksimović[1]
Predrag Petrović[2]

GLOBALIZACIJA I LIBERALIZACIJA – STARI POJMOVI U NOVOM VREMENU

Apstrakt

Na samom početku dvadeset prvog veka globalizacija zajedno sa liberalizacijom predstavlja teme koje i dalje nesmanjenim intenzitetom pobuđuju veliku pažnju istraživača. U literaturi se neprestano polemiše o tome kakav je uticaj globalizacije na privredni razvoj u današnjem svetu, da li se gubi suverenitet država, kakava je uloga kulture, u kom pravcu se transformišu društva, kako je liberalzacija uticala na promene u jednoj zemlji. Iako na ova pitanja nema jedinstvenog odgovora, postoje jednobrazne konstatacije da je globalizacija činjenica, da ima više lica i da zahteva prilagođavanje.

Ključne reči: *globalizacija, liberalizacija, uloga države, meduzavisnost*

GLOBALIZATION AND LIBERALIZATION - THE OLD CONCEPTS IN NEW TIME

Abstract

At the beginning of the twenty-first century globalization, together with the liberalization represents themes that continue unabated arouse great attention of researchers. The literature is constantly debated about the impact of globalization on economic development in today's world, whether it is losing the sovereignty of states, cocoa is the role of culture in which direction to transform society, as liberalzacija influenced changes in one country. Although these questions there is no single answer, there are uniformly claim that globalization is a fact that more than one person, and that requires adjustment.

Key words: *globalization, liberalization, the rule of the state, interdependence*

UVOD

Globalizacija i liberalizacija su stari i kompleksni pojmovi. Prvi pojam potiče još od samog početka Novog veka i do sada je prošao kroz tri faze. Drugi potiče od XVIII veka i Francuske revolucije. Njegova poslednja faza je počela sa Vašingtonskim konsenzusom, od kada se potencira industrijska, trgovinska i finansijska liberalizacija, kao i reforma fiskalnog sektora. Obe pojave, i globalizacija i liberalizacija, ispoljavaju svoje i dobre i loše strane, pune su

[1] Rad je rezultat projekta 179038 "Modeliranje razvoja i integracija Srbije u svetske tokove u svetlu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja" koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, 2011-2017.

[2] U radu su prikazani rezultati istraživanja koje je sprovedeno u sklopu projekta III47010: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija–multidisciplinarni pristup, finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, za period 2011–2017.

protivrečnosti i zahtevaju posvećenu analizu kako bi se došlo do saznanja o koristima ili o štetama koje mogu da prouzrokuju.

1. GLOBALIZACIJA U KONTEKSTU MEĐUZAVISNOSTI SVETA

Sam pojam globalizacije potiče još od XVI veka kada se rađa moderan svetski sistem rada. To je ujedno i prva faza globalizacije u kojoj je došlo do formiranja država na osnovu Velstafskog mira koji je istakao suverenitet država. Osim toga, došlo je do razvoja zanatstva, javili su se i prvi začeci bankarskih poslova u feudalizmu. Sledeća faza globalizacije je počela sa industrijskom revolucijom i ekspanzijom industrijalizma, i tada je započela modernizacija nacija. Modernizacija predstavlja kontinuirani razvoj industrije, moderno tržište, nacionalnu državu, vladavinu prava i demokratije i ostvarivanje socijalnih prava. Sa njom su formirani ugovorni odnosi na kojima se zasniva vladavina prava, a bilo je poželjno uvećanje ličnog bogatstva. Došlo je i do snažnog razvoja individualiteta: autonomije i inicijative, do decentralizacije moći države i pojave autonomnih društvenh grupa, tj. do uspona pojedinih socijalnih grupa: snažne aristokratije, brojnog seljaštva, malobrojne ali moćne klase gradskih trgovaca i zanatlija, a potom i snažne radničke klase. Treća faza podrazumeva period nakon završetka Hladnog rata i pada Berlinskog zida 1989., poznata kao turboglobalizam. Tada zapravo počinje novi ritam globalizacije, nova brzina, poznata i kao „Novi svet" država. U ovoj fazi globalizacije sa povećanjem broja multinacionalnih kompanija, radna snaga je u velikim seobama, te su tako postali poznati korporativni migranti, ali i oni migranti van krporacija koji su u potrazi za poslom i boljim načinom života. S druge strane, zemlja i prirodni resursi su najmaje mobilni, ali su zato proizvodnja i trgovina najrazvijeniji u ovoj fazi globalizacije. Ekonomska povezanost sveta je prisutna kroz velike američke, evropske i japanske kompanije koje su postale globalne, „bezdržavne", ali i kroz međuzavisnost svih država (Pečujlić, 2002. s.27, 38 – 40, 61). Prisutan je i ekonomski monopol tih kompanija, kao i njihove fuzije zbog osvajanja tržišta jer su vođene profitom i ekspanzijom. "Svaka epoha modernog društva ima svoj centralni pojam u kojem se sabira glavni trend razvoja, struktura moći i dominantni ideološki kod. U sadašnjoj epohi to je pojam globalilzacije." (Vidojević, 2005.s19)

Globalizaciju nije lako definisati. Prema jednoj od definicija globalilziacije, njen današnji smisao je u širenju, produbljavanju i ubrzavanju svetske međuzavisnosti u svim aspektima modernog i društvenog života, „od kulture do kriminala, od finansija do duhovnosti". Prema drugoj, ona je višesmeran proces i „najnapredniji oblik internacionalizacije" (Vidojević, 2005. s.21). Ono što svakako karakteriše današnju fazu globalizacije je to da je ona poslednji stupanj internacionalizacije koji u sebi obuhvata i pojam regionalizacije i široku ekspanziju. To je i čini specifičnijom u odnosu na ranije faze (Pečujlić, 2002. 50-51,). Globalizacija je proces koji u sebi nosi transformaciju socijalnih odnosa, tokova, mreža aktivnosti, interakcije i moći u transkontinentalnim ili međuregionalnim razmerama. Ona uključuje, prvo – širenje društvenih političkih i ekonomskih aktivnosti van granica jedne zemlje, regiona ili kontinenta; drugo - njeno značajno obeležje je intenziviranje, povećanje ili povezanost trgovinskih tokova, investicija, finansija, migracija, kulture; treće – dovodi do povećanja i ubrzanja globalnih procesa i interakcija, komunikacije, povećava difuziju ideja, roba, informacija, kapitala i ljudi; i četvrto – dolazi do međupovezanosti između udaljenih događaja. Ukratko rečeno, globalizacija se može posmatrati kao proširenje, intenziviranje, ubrzanje i rastući uticaj svetske povezanosti. Ona je danas najviše globalizacija korporativnog i finansijskog kapitala, dakle tržišta, a ne

države. Ona upućuje na to da država mora da nastavi da sprovodi svoje javne politike, ali novim sredstvima[3].

Kao što je već rečeno, od pada Berlinskog zida sa konstituisanjem Vašingtonskog konsenzusa počinje poslednja faza globalizacije, tj. treća faza internacionalizacije. Danas se sva društva kreću ka kapitalistizmu i tržišnom načinu proizvodnje i na tim principima zasnivaju svoj privredni razvoj. Posmatrano u tom kontekstu globalizacija je neizbežna, ona je realnost i samo je pitanje kako njom razborito i racionalno upravljati. Globalni poredak ili „svetski sistem" čine: tehničko-informatička revolucija i globalna ekonomija; globalna kultura i transnacionalni politički režimi (transnacionalne korporacije sa svojim filijalama) (Pečujlić, 2002. s.53). Tako je stvoren svet međuzavisnosti, ali pored toga pojavile su se nadnacionalne organizacije kao što su Svetska banka, Međunarodni monetarni fond i Svetska trgovinska organizacija. Dok prve dve institucije regulišu oblast međunarodnh finansija, treća reguliše polje međunarodne trgovine. Tu su još i Savet bezbednosti, zatim Ujedinjene Nacije, kao i Grupa sedam - G7. Tako: *„Istraživanja procesa globalizacije otkrivaju da se svet suočava s pojavom koja ima više dimenzija: ekonomsku, društvenu, političku, kulturnu, versku i pravnu, i da su sve one međusobno povezane na složen način. To znači da su tumačenja i objašnjenja koja imaju u vidu samo jednu stranu problema neprikladna...*

...poslednjih tridesetak godina proces globalizacije kombinuje univerzalnost i ukidanje nacionalnih granica, s jedne strane, s posebnošću, lokalnom različitošću, etničkim identitetom i vraćanjem vrednosti zajednice, s druge strane. Štaviše, takav model globalizacije podrazumeva raznovrstan interaktivan odnos s drugim, naporednim procesima transformacije svetskog sistema kao što su dramatičan porast nejednakosti između bogatih i siromašnih zemalja, između bogatih i siromašnih u svakoj zemlji ponaosob, prenaseljenost, ekološke katastrofe, etnički sukobi, masovne migracije na međunarodnom planu, pojava novih država i propast ili opadanje starih, sve veći broj gradanskih ratova, organizovani zločin na globalnom nivou, formalna demokratija kao politički uslov za dobijanje međunarodne pomoći itd." (Boaventura, 2002. s.6).

U Tabeli 1 je dat pregled prakse, institucija, oblika moći, forme zakona, strukturnih sukoba i kriterijuma hijerarhije koji se odnose na stupanj međunarodne povezanosti i to međudržavne, globalne kapitalističke ili transnacionalne, društvene i kulturne.

Neophodno je istaći da se danas međuzavisnost i povezanost (sveta) javljaju kao potreba i neophodnost. Iako je nepobitna činjenica da je svet polarizovan na razvijeni sever i manje razvijeni jug, takođe je nepobitna činjenica da se ljudi ne povezuju više samo kroz pripadnost teritoriji, lokalni milje ili rodbinske veze, već se to dešava i kroz „univerzalnu međuzavisnot" (Pečujlić, 2002. s 7). U tom kontekstu izdvojilo se nekoliko pojmova na koje u budućnosti treba posebno obratiti pažnju a to su:

- ✓ Kultura - U globalizovanom svetu kultura zauzima posebno mesto, jer se pojedinci i kompanije susreću s mnoštvom drugih kultura. Kultura pomaže da se očuvaju nacionalni identitet i autentičnost. Stoga, društveni sistem određen je kulturom, ali pored toga i jezikom, običajem, moralom, tradicijom, religijom. Svaki društveni sistem koji nje vodio računa o svojoj kulturi, bio je izložen procesu dezintegracije i dekomponovanja. Društva koja se dinamično otvara ka progresivnim promenama neminovno prati dezorganizacija. Stoga je balans između dezorganizacije i fleksibilnosti delikatan ali i neophodan *(Parsons, 2009. s. 337)*. Dakle, jezgro jednog društva, tj društvenog sistema čini društvena zajednica koja pored navedenih elemenata obuhvata i vrednosni sistem i prihvatljive norme ponašanja. Interesantno je zaključiti, što je

[3] Held, David, McGrew, Anthony, Globalization, Oxford dictionary, http://www.polity.co.uk/global/globalization-oxford.aspambridge, datum dostupnosti 9.2.2017.

društvo razvijenije, ima atentičniju kulturu, to je otvorenije i spremnije na promene. Takvo društvo ima veću sposobnost prilagođavanja.

Tabela 1: Procesi globalizacije

Prakse	***Institucije***	***Oblik moći***	***Forma zakona***	***Strukturni sukobi***	***Kriterijumi hijerarhije***
Međudržavne	*Države Međunarodne organizacije Multilateralne finansijske institucije Regionalni blokovi (NAFTA, Evropska unija, Meroosul) Svetska trgovinska organizacija*	*Nejednaka razmena prerogativa suvereniteta*	*Međunarodni zakon Međunarodni sporazumi Zakon o regionalnoj integraciji*	*Međudržavna borba za relativnu poziciju u svetskom sistemu (nadmoć/ /potčinjenost; samostalnost/ /zavisnost)*	*Centar, periferija, poluperiferija*
Globalne kapitalističke	*Multinacionalne kompanije*	*Nejednaka razmena resursa ili komercijalnih vrednosti*	*Zakon o radu Međunarodni ekonomski zakon Novi lex mercatoria Svojinska prava Prava na intelektualnu svojinu Patentna prava*	*Klasna borba za prisvajanje ili vrednovanje komercijalnih resursa (integracije/ /dezintegracije; uključivanje/ /isključivanje)*	*Globalno, lokalno*
Transnacionalne društvene i kulturalne	*Nevladine organizacije Društveni pokreti Mreže Kretanja*	*Nejednaka razmena identiteta i kultura*	*Ljudska prava Pravo na državljanstvo i boravak Pravo na emigraciju Pravo na intelektualnu svojinu*	*Borba socijalnih grupa za priznavanje različitosti (uključivanje/ /isključivanje; autonomno uključivanje/ /potčinjavanje)*	*Globalno, lokalno*

Izvor: Boaventura, 2002. s.32.

✓ Obrazovanje - U uslovima globalizacije, obrazovanje igra jednu od najznačajnijih uloga. *„Revolucija u obrazovanju značajna je koliko i industrijska i demokratska revolucija u prošlosti". (Parsons, 1997. s.122).* U poslednjih dvadesetak godina sve je više novih znanja, naučnih otkrića i njihovih primena. Sve više se govori o „društvu znanja", a rad zasnovan na višem i specifičnijem znanju je više plaćen. Možda su zahtevi MMF i Svetske banke i sličnih institucija stavili akcenat na liberalizaciju trgovine, međutim, niko državama nije zabranio da liberalizuju obrazovanje i dozvole i podstiču što veći broj sticanja znanja i obrazovanja iz traženih i potrebnih oblasti. Dualno obrazovanje, kao model sve više je prihvaćen u svetu, te treba da doprinose usklađenosti ponude i tražnje na tržištu rada.

✓ Komunikacija – sa razvojem i ovladavanjem novih tehnologija došlo je i do povećanog intenziteta komunikacije. Više nije u pitanju količina informacija, niti njena brzina, niti dostupnost, već smislenost i upotrebljivost istih. Iako može da doprinese promociji nacionalne

kulture, može da dovede do razmene kompanijskih iskustava, u današnjoj komunikaciji postoji dosta beskorisnih informacija. Upravo iz tih i sličnih razloga u budućnosti treba dosta pažnje posvetiti komunikaciji.

- ✓ Multinacionalne kompanije – na kraju XX i početkom XXI veka došlo je do porasta broja multinacionalnih kompanija (MNK) u svetu. Iz istih razloga porastao je i interes za njih. U literaturi se često može pronaći da se menja odnos između MNK i nacionalne države, gde ove kompanije postaju značajnije od nacionalne ekonomije. Naravno, ovo se može smatrati preuveličanim, nacionalna država je zadužena za makroekonomsku stabilnost, a to nije domen domaćih i multinacionalnih kompanija. Pojavila se nova dinamika istraživanja, kao i novi načini saradnje, a to su formalna (inovacijska saradnja) i neformalna (razmena informacija). Upravo razmena informacija dovodi do stvaranja novih ciljanih znanja koje kompanije mogu iskoristiti za kreaciju novih proizvoda i pružanje novih usluga. MNK efikasnije vrše prenos tehnologije, nego što bi to uradile individue[4]. Ovim se objašnjava želja preduzeća da što brže izađe na tržište i primeni nove složenije dizajne (Dabić, 2007. s.31, 33).

Međutim, postoji još nekoliko činjenica koje se ne mogu izostaviti, koja su u trećoj, poslednjoj fazi globalizacije naročito izražene, a to su tamna strana modernizacije i turboindustrijalizacije oličene u: destruktivnoj upotrebi tehnologije, brutalnim kolonijalnim odnosima, ekonomskim procesima između svetova i totalitarnih poredaka, iracionalnim ratovima za sirovine, tržište i ekonomsku dominaciju razvijenih. Potom slede, dugo (prekovremeno) radno vreme, slabi i po život rizični radni uslovi, niske nadnice, prekovremeni rad, minimum socijalne zaštite u nerazvijenim zemljama, zloupotreba dečjeg i ženskog rada. Pretpostavlja se da je strateški interes korporacija ovladavanje svetskim tržištem, kao i kontrola prirodnih i ljudskih resursa, politička i ekonomska dominacija, a uz to vojna i informatička dominacija. Neki pak, globalizaciju vide „kao Morgentaunov plan za Treći svet“[5] (Reinert, 2006. s.121). Ipak neophodno je istaći da niko nema ekskluzivno pravo na dominaciju, te se opravdano postavlja pitanje koliko i same zemlje doprinose takvom stanju (ne)razvijenim zakonima i slabim institucijama.

2. LIBERALIZACIJA, LIBERALIZAM I JOŠ PO NEŠTO

Još jedan pojam koji je gotovo nemoguće posmatrati bez globalizacije jeste liberalizacija, te su ova dva pojma danas nerazdvojna i uglavnom se posebno ističu kada se misli na ekonomsku liberalizaciju. Liberalizacija je smanjenje ili ukidanje ograničenja na nešto, obično se vezuje za ekonomski ili politički sistem, a najčešće podrazumeva liberalizaciju trgovine i liberalizaciju društva[6]. Prema jednoj od definicija liberalizacija trgovine predstavlja uklanjanje ili smanjenje trgovinskih barijera kako se ne bi ugrozio slobodan protok roba, usluga iz jedne zemlje u drugu. To podrazumeva ukidanje carina, ali i netarifnih barijera[7]. Liberalizacija podrazumeva dopuštanje više slobode u zakonima, sistemima ili mišljenjima. Ovde se može svrstati liberalizacija stavova u društveno kulturnim vrednostima[8]. Naime, kao što je već rečeno i

[4] Nova znanja i tehnologije se mogu preneti putem dokumentacije, obrazovanja i obuke, razmene tehničkog osoblja, istraživanja i razvoja i prenosa specijalizovane opreme i prijave problema.

[5] Morgentaunov plan je bio plan deindustrijalizacije pojedinih zemalja, ali je nakon dve godine zamenjen Maršalovim planom reindustrijalizacije. Danas je reindustrijalizaciju i ponovno pokretanje proizvodnje u nerazvijenim zemljama teže sprovesti, nego ranije.

[6] https://en.oxforddictionaries.com/definition/liberalization, datum dostupnosti 9.2.17.

[7] http://www.businessdictionary.com/definition/trade-liberalization.html, datum dostupnosti 17.4.2015.

[8] http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/liberalization, datum dostupnosti 9.2.17.

liberalizacija je pojam koji nije novijeg datuma. Liberalna misao prvobitno se pojavila u Holandiji i Engleskoj (Džon Lok, Adam Smit), u drugoj polovini XVII veka i zasnivala se na ideji verske slobode. Razvoj liberalizma kao ideologija vezuje se za Francusku revoluciju iz 1789, godine. Dakle, u XVIII veku je došlo do razvoja liberalne misli i u Kontinentalnoj Evropi i Francuskoj, gde su mnogi vodeći mislioci dali svoje tumačenje osnovnih ideja liberalizma. Ti mislioci su bili Ruso, Volter, Didro, Holbah, Helvecije, Moreli, Mabli. To je „individualistička ideologija" jer polazi od pojedinca i vere u to da je on u mogućnosti da menja, a to proizlazi iz njegove potrebe da menja. Privatna svojina, odnosno vlasništvo pojedinca ili korporacija je još jedna od njenih odlika, koja ukazuje da njen vlasnik ima pravo da je koristi, razmenjuje ili vrši kontrolu nad njom. Zatim, jedna od ključnih tvrdnji liberalizma je „minimalno države" što znači minimalan upliv u tržište, ali jaka država tek toliko koliko je potrebno da obezbedi mir i sigurnost. Država je van ekonomije i stoga se liberalna ekonomija smatra slobodnom tržišnom ekonomijom, a ne centralističkom. Liberalizam se zalagao za vladavinu prava te time nije uspostavljena socio-ekonomska jednakost[9]. U XIX i XX veku samo su dalje razrađivane ideje liberalizma, a iznedrile su zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast koje su potpuno odvojene, zatim individualni razvoj talenata, sposobnosti i interesa, privatno vlasništvo i jake institucije (vladavinu nepristrasnih zakona i neutralnog sudstva) (Grupa autora. 2007. s.12-19). Ekonomski liberalizam zastupa tezu da se ekonomski sistem neke zemlje mora temeljiti na kapitalizmu, na načelu *laissez faire-a* i privatnim sredstvima za proizvodnju, slobodnom tržištu koje bi kao takvo moglo da bude konkurentno, kao i slobodnoj trgovini[10],[11].

Oslobađanje tržišta od državne intervencije u drugoj polovini XX veka donelo je značajne pomake u deregulaciji i liberalizaciju trgovine. Sama liberalizacija trgovine napredovala je kroz potpisivanje niza sporazuma o slobodnoj trgovini kao što su Opšti sporazum o carinama i trgovini (GATT), Jedinstveni evropski akt iz 1986. godine, i Sporazum o slobodnoj trgovini u Severnoj Americi (NAFTA) iz 1992. godini. Uz to, finansijska tržišta takođe su oslobođena uplitanja države[12]. Dalji napredak u liberalizaciji beleži se i sa Organizacijom za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD).

Danas, liberalizacija predstavlja jedan od tri „stuba "Vašingtonskog konsenzusa pored privatizacije i globalizacije. Inače sam Vašingtonski konsenzus je mnogo širi koncept, prvobitno osmišljen kao set mera, odnosno program za rešavanje problema zemalja Latinske Amerike, ali je ubrzo bio prihvaćen kao način rešavanja problema svih zemlja u razvoju. Sredinom osamdesetih godina XX veka u Vašingtonu su ga potpisale države koje čine jezgro svetskog sistema. Vašingtonski konsenzus je poznat kao neoliberalni, a odnosi se na budućnost svetske ekonomije, razvojnu politiku i posebno, na ulogu države u takvoj ekonomiji. Sam Konsenzus nije na isti način odredio sve dimenzije globalizacije, ali je na sve njih uticao i donekle odredio njene dominantne odlike. Međutim, on je danas relativno oslabio zbog sukoba unutar razvijenih zemlja i njihovih tabora, ali i pojedinih otpora koji su pojedine države pružile. U međuvremenu, nestali su duboki politički sukobi suprostavljenih strana Istok-Zapad, te se razvila međuzavisnost, saradnja i regionalne integracije. Prema De Soza Santosu, današnji ratovi su

---

9 Kao reakcija na liberalizam nastala je teorija o socijalnoj državi i državi blagostanja. http://ipt.fpn.bg.ac.rs/sr/node/65, 10.2.2017.

10 https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/Naim.HTM#I, datum dostupnosti 09.02.2017.

11 Nakon liberalizma sledio je neoliberalizam čiji je glavni predstavnik i teoretičar neoliberalizma Robert Nozik (Robert Nozick, 1939-2002). Njegovo najpoznatije delo je *Anarhija, utopija, država* (*Anarchy, State and Utopia*), koje je objavljeno 1974. godine.

12 www.britannica.com/topic/liberalization, datum dostupnosti, 19.2.2017.

malog obima, slabog intenziteta, i kao po nekom pravilu vode se na periferiji takozvanog „svetskog sistema". Stoga se sadašnji period naziva razdobljem postvašingtonskog konsenzusa (Boaventura, 2002. s.7).

Primeri koji čine izuzetak potvrđuju da je moguć razvoj u duboko globalizovanom i liberalizovanom svetu, a ti primeri su Japan, Kina i još neke azijske zemlje kao što su Južna Koreja i Tajland. Ove zemlje nisu slepo sledile pravila Vašingtonskog konsenzusa, već su se trudile da putem rigorozne štednje, zdravih investicija (između ostalog i investicija u obrazovanje) i državno usmeravane industrijske politike ostvare odlične rezultate i postanu „jedna ekonomska energana" (Štiglic, 2002. s.104.). Istočno azijske zemlje su se liberalizovale postepeno, prvo su stvorila efikasna preduzeća koja su bila efikasna u nekoliko zemalja tj. regionalnu konkurentnost, zatim su ih osnaživala za međunarodnu konkurentnost, dok je na snazi bila izvozna strategija. Zadržana je socijalna kohezija koja je dala određenu notu stabilnosti koja je bila pogodna za investiraje i rast. Na taj način vlada je pomogla da se tržišta oblikuju i usmeravaju, a onda ih polako prepustila oštroj konkurentskoj borbi. Osim toga, prosperitet i razvoj nije bio isključivo delo uskih ekonomskih i političkih elita, već delo radnih timova koji su se omasovljavali. Tako je uz pomoć radne etike, umešnosti, obrazovanja, discipline, relativno jeftine radne snage, ali i odlučnosti i rešenosti njihovih vlada postignut ekonomski rast i razvoj[13].

3. ULOGA DRŽAVE U GLOBALIZOVANIM I LIBERALNOM SVETU

Svima je jasno da je država zadužena za osiguranje što bolje sopstvene ekonomske pozicije u svetu gde su dominantni globalizacija i liberalizacija. Postoje neke tvrdnje u kojima su zastupljeni stavovi o smanjenju uloge nacionalnih država, ali postoji i pitanje da li neko drugi treba da se bavi poslovima kojima se bavi država. To navodi na postavljanje još nekoliko pitanja. Ko je to ko bi radio? Zašto bi to (inače) radio? Da li bi bio uspešniji od same države?

Naime, moderna država je nastala u XVI veku iz korporativističke tvorevine Svetog Rismkog carstva (koje je prestalo da postoji tek 1806.). Time je označen kraj borbe za prevlast između države i crkve, cara i pape. Tada su oblasni vladari centralizovali vlast i tako stekli političku i ekonomksu moć i postali nezavisni od vladara, te se tako pretpostavlja da je ona nastala kao apsolutistička monarhija[14]. Potom je došlo do Velstafskog mira koji je ukratko rečeno doveo do nastanka međunarodnog sistema bezbednosti zasnovanog na sistemu suverenih država. I danas je evidentno da se globalna ekonomija ne može odvijati bez političke moći države. Iako je svet globalizovan i povezan, svi ljudi ne mogu biti viđeni kao građani jedne „države sveta", ali da svakako mogu podržavati one političke (ili teritorijalne) celine u kojima postižu lično ostvarenje i slobodu delovanja. Inače, nova teorija rasta zastupa stav da širenje finansijskih tržišta i trgovine sami po sebi ne dovode privrednog rasta i ekonomskog razvoja. Da bi do ekonomskog razvoja došlo potrebno je stvoriti povoljan društveni ambijent, osmisliti adekvatan socijalni program, dugotrajno i pozitivno delovanje nacionalnih institucija, valjan pravni sistem, sistem obrazovanja. Osim toga, te multinacionalne korporacije su nacionalne firme koje posluju u inostranstvu, „širom sveta". Veliki broj njih ima nacionalni upravljanački milje, a veoma često i skupštinu vlasnika akcionara čini nacionalno osoblje (etnocentrični pristup). Iz tih razloga, kao i razloga jakog lobiranja, nacionalne države se smatraju najuticajnijim u oblikovanju svetskog

[13] Ono što je u klasičnoj antici bio Mediteran, u modernom dobu Atlantik u dobu posle pada Berlinskog zida je Pacifik (Japan i Kina).

[14] http://ipt.fpn.bg.ac.rs/sr/node/65, datum dostupnosti 10.2.2017

tržišta (Stupar, Milorad, 2002. s. 291, 293). Azijske zemlje koje su doživele brz razvoj, ostvarile su visoke stope rasta, ne zbog slobodnog delovanja tržišta, već zbog aktivne uloge države u privrednom procesu kako bi podstakle razvoj industrijske politike i ojačale konkurentnost (Fukujama, 1997. s. 23). Osim toga, na globalnom tržištu u ekonomskom smislu vladaju monopoli i karteli, te je uloga države da se zauzme za to da njene kompanije izvrše proboj na globalno tržište. To samo ona može u skladu sa svojim interesima, jer je sasvim jasno da bez političke pomoći i intervencije države u trgovini transnacionalnih kompanija to nije lako ostvarivo[15]. Na globalnom tržištu vladaju drugi zakoni, zakoni jakih lobija, te danas da gotovo i nema političkih foruma, bez ekonomskih foruma na kojima država vrši promociju svojih kompanija, ali isto tako i štiti interes svojih nacionalnij firmi. Možda država nema centralnu ulogu na globalizovanom tržištu, već tu ulogu imaju multinacionalne kompanije, ali to nikako ne znači da država ne treba da što bolje osigurava svoje ekonomske i političke pozicije u takvim okolnostima. Naime, kolika je važnost države najbolje govore činjenice u kojima je izneto da sa širenjem svetske ekonomske krize 2008. godine, koja se širila veoma brzo, svaka zemlja je tražila rešenja izlaska iz krize za sebe u okviru svoje teritorije. Dakle svaka država je pronalazila načine i mogućnosti izlaska iz krize prema svom stepenu razvoja, finasijskim mogućnostima i sopstvenoj zrelosti i spremnosti za rešavanje problema. Isti takav pristup su imale nacionalne vlade kada je bilo u pitanju rešavanje problema nezaposlenosti (Maksimović, 2009. 253).

Evidentno je da je suprermacija nacionalne države narušena stvaranjem novih transnacionalnih saveza, s tim i potrebom približavanja pravosudnih sistema kao vrhunskog regulatora globalizovane ekonomije. Tako posmatrano, na prvi pogled deluje da države u globalizovanom svetu gube značaj, međutim, njihova uoga je i dalje veoma bitna. Država je dužna da repozicionira svoje istorijske uloge, naime da proširi opseg svoga delovanja na međunarodni nivo i tako čini sve da se usklade zahtevi globalnog sveta i nacionalnih interesa. Time ona postaje aktivan učesnik na međunarodnoj pozornici. Naime, i dalje je zadatak države da brine o bezbednosti stanovništva, ekonomskom blagostanju i zajedničkom identitetu, da brine o vladavini prava. Osim toga ona je ta koja brine o zaštiti životne sredine, dužna je da podstiče tehnološko-tehnički razvoj, konkurentnost i naučni razvoj zemlje, omogućava osavremenjivanje društva, stvara opšte povoljne prilike za život svojih građana, unapređuje školstvo, zdravstvo i životni standard stanovništva i tako ostvaruje svoju razvojnu funkciju. Ona treba da rešava konflikte unutar zemlje i van nje, one koji se odnose na nju. To i jesu pitanja isključivo u ingerenciji države. Dakle, internacionalizacija nacionalne države može podrazumevati proširenje polja delovanja nacionalne države kako bi se unutrašnje okolnosti prilagodile transnacionalnim zahtevima (Boaventura, 2002, s.17). Naravno da i dalje ostaju na snazi „red, sigurnosti i poverenje".

Veoma često se globalizacija posmatra kao vesternizacija, tj. dominacija zapadne civilizacije. Ali niko ne brani jednoj državi da održava i razvija svoja nacionalna i tradicionalna obeležja. Ponegde se može naći u literaturi da je globalizacija sistem dominacije kapitalizma (Vidojević, 2005. s.35). Čak i da je ta tvrdnja tačna, tačna je i tvrdnja da su svi drugi sistemi propali ili su u najmanju ruku u krizi. U osnovi kapitalizma su privatna svojina, vladavina prava i ugovora, poštovanje ljudskih prava, elementi koji su postali civilizacijski standardi. Osim toga, upravo se najrazvijenije zapadne države zalažu za čuvanje sopstvenog suvereniteta, da svaka zemlja treba da brani svoj suverenitet. Ovim se ne spori mešanje multinacionalnih kompanija u unutrašnja politička pitanja i odnose država tamo gde imaju interes da posluju (Bijelić, 2003, s.82). Iz tih razloga su japanski kreatori makroekonomske politike iznedrili pojam „uzajamno dejstvo

[15] Inače, ovakvo postupanje u teoriji je poznato kao „strateška trgovina". (Bijelić. 2003. s. 41)

međunarodnog biznisa i politike" (Curumi, 1982.). Isto to drugim rečima rečeno je da savez države i tržišta treba da bude osnovni stožer društvene regulacije (Pureza, 2002. 134).

Država je ta koja treba da pomogne da društva spremno i otvoreno prihvataju promene. Regionalne integracije su uglavnom zasnovane na inicijativama zemalja suseda, te ne moraju uvek da imaju veze sa globalnim proširenjem tržišta, već integraciji regionalnih sličnosti. Međutim, društva koja se dinamično otvaraju ka progresivnim promenama neminovno prati dezorganizacija. Stoga je balans između dezorganizacije i fleksibilnosti delikatan ali i neophodan (Parsons, 2009. s.337). Možda to samo znači da ulogu države treba ograničiti u pojedinim oblastima, ali je u drugim pojačati, no u svakom slučaju znači da je neophodno postojanje njenih jakih institucija. Uostalom, države su potpisnice međunarodnih konvencija. Danas se moć države može označiti i terminima „sposobnost upravljanja", „kapacitet društva" i „kvalitet institucija". U literaturi, izdvojila su se četiri aspekta državnosti koja su međusobno povezana, a to su: 1. koncepcija organizacije i menadžmenta, 2. projektovanje političkog sistema, 3. osnova legitimnosti i 4. kulturološki i strukturalni faktori (Fukujama, 2007. s.34.). Tako se dolazi do političke povezanosti na dva načina: *prvo*, to je horizontalna povezanost – gusta mreža međuzavisnih država i društava na nivou ekonomskih, vojnih i kulturnih odnosa, ali i vertikalna međuzavisnost – nadnacionalna povezanost političkih institucija sa težnjom da se oblikuje globalni politički režim; i *drugo*, politička globalizacija koja ima svoja obeležja a to su rasprostiranje istovetnih formi političkog života, a njega čine demokratija i ljudska prava (građanska i politička) (Pečujlić, 2002. s.83-84). Povezanost ekonomske, medijske i najposle političke moći uvek vodi do uspeha. „Kombinacija spoljne politike i međunarodne trgovine naziva se ekonomskim državništvom" i podrazumeva sva ekonomska sredstva kojim kreatori spoljne politike pokušavaju da utiču na druge subjekte u međunarodnim odnosima. Ekonomsko državništvo, propaganda, diplomatija i vojno državništvo su samo tehnike države koja koristi ekonomski instrumentarij za postizanje svojih ciljeva (Bijelić, 2003. s.16).

UMESTO ZAKLJUČKA

Očigledno je da će globalizacija i liberalizacija i u budućem vremenu biti teme koje će pobuđivati veliku pažnju istraživača. Sva dosadašnja saznanja o ovim terminima, bez obzira da li se posmatraju kao pojmovi, pojave ili procesi, doprineli su spoznanji njihovih dometa, intenziteta i dubini uticaja. U takvim okolnostima država nema alternativu[16]. Jasno je da otvorenost i povezanost jedne države ne znači narušavanje njenog suvereniteta. To što se tvrdi da država ne treba da se meša u domen tržišne regulacije, ne znači da država ne treba da bude jaka. Postavlja se samo pitanje koje su to institucije države koje imaju ključni značaj za njen dalji opstanak i razvoj, a u tom kontekstu i ekonomski razvoj? Kako bi u budućnosti trebalo da budu organizovane? Sve do sada izloženo potvrđuje da na zapadu nema ništa novo.

LITERATURA

1. Bijelić, Predrag, 2003. Ekonomika međunarodnih odnosa, Prometej, Beograd;
2. Boaventura, De Soza Santos. 2002. „Procesi globalizacije", Časopis reč, (68.14) http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/68/5.pdf, datum dostupnosti 20. 2. 2017. Časopis za kulturu i društvena pitanja, i http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi /boaventura-de-soza-santos.pdf, datum dostupnosti 9. 2. 2017.

[16] Isto tako porodica, dosta kritikovana, ali i dalje uvažavana nema alternativu.

3. Curumi, Joši, 1982. Japanci dolaze, Bigz, Beograd:
4. Dabić, Marina. 2007. „Uloga multinacionalnih kompanija u promicanju tehnološkog razvoja zemalja u tranziciji“, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Vol.5, s. 29-42, Sveučilište u Zagrebu, www.econbiz.de/Record/uloga-multinacionalnih-kompanija-u-promicanju-tehnološkog-razvoja-zemalja-u-tranziciji-dabić-marina/10003714261, datum dostupnosti 3.2.2017.;
5. Fukujama, Frensis, 2007. Građenje države – upravljanje i svetski poredak u dvadeset prvom veku, Filip Višnjić, Beograd.
6. Fukujama, Frensis, 1997. Sudar kultura, poverenje – društvene vrline i stvaranje prosperiteta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd,
7. Grupa autora, 2007. Teoretičari liberalizma, Službeni glasnik, Beograd,
8. Held, David, McGrew, Anthony, „Globalization“, Oxford dictionary, http://www.polity.co.uk/global/globalization-oxford.aspambridge, datum dostupnosti 9.2.2017.
9. Maksimović, Marijana, 2009. „Nezaposlenost i globalna kriza“, Zbornik radova: Kriza i globalizacija, Centar za ekonomska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, s.244-255;
10. Parsons, Talkot, 2009. Društveni sistemi i drugi ogledi, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad;
11. Parsons, Talcott. 1992. Moderna društva, IP“Gradina“, Niš;
12. Pečujlić, Miroslav. 2002. Globalizacija, dva lika sveta, Gutenbergova galaksija, Beograd;
13. Pureza, Žose Manuel, 2002. „Prema jednom postvestfalskom internacionalizmu“, Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja Reč, No. 68/14. decembar;
14. Reinert, S. Erik. 2006. Globalna ekonomija, kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju još siromašniji; Čigoja, Beograd
15. Stiglic, E. Džozef. 2002. Protivrečnosti globalizacije, SBM-x, Beograd;
16. Stupar, Milorad, 2002. „Svetski poredak, globalizacija i pitanje suvereniteta“, Filozofija i društvo XXI, Filozofski fakultet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, http://instifdt.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2002/09/Stupar-2002-1.pdf, datum dostupnosti 4.3.2017.
17. Vidojević, Zoran, 2005. Kuda vodi globalizacija?, Filip Višnjić, Beograd;
18. www.businessdictionary.com/definition/trade-liberalization.html, 17.4.2015.
19. www.en.oxforddictionaries.com/definition/liberalization, datum dostupnosti 9.2.17.
20. www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/liberalization, datum dostupnosti 9.2.17.
21. www.ipt.fpn.bg.ac.rs/sr/node/65, datum dostupnosti 10.02.2017.
22. www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/Naim.HTM#I, 09.02.2017.
23. www.britannica.com/topic/liberalization, datum dostupnosti 09.02.2017.

Gordana Radojević *

IZAZOVI INTEGRACIJE NACIONALNIH SA REGIONALNIM/GLOBALNIM STATISTIČKIM SISTEMIMA

Apstrakt

Problem istraživanja ovog rada jeste transformacija nacionalnog statističkog sistema u kontekstu EU integracije. Važnost sagledavanja ovog problema, vidimo u aktuelnim izazovima koji prate proces usklađivanja zvanične statistike u skladu sa EU standardima i ESS vizijom razvoja do 2020. godine. Sa tog stanovišta, transformacija statističkog sistema Crne Gore, u ovom radu obrađena je kroz tri dijela: (i) reformu statističkog istema Crne Gore u periodu 2001-2008. godine, (ii) harmonizaciju statističkog sistema sa Evropskim statističkim sistemom (poglavlje 18: Statistika) i (iii) ključne izazove dalje modernizacije statističkog sistema Crne Gore. Ključni zaključak ovod rada jeste, da bez obzira na značajan stepen usklašenosti sa EU standradima koji je do sada postignut kada je u pitanju zvanična sttaistika Crne Gore, bez ulaganja u edukaciju statističara u skladu sa novim pravcima razvoja zvanične statistike, sadašnji sistem zvanične statistike u Crnoj Gori ne može biti održiv u dugom roku.

Ključne reči: *statistika, integracija, globlizacija, reforma, edukacija.*

Abstract

This Paper deals with the transformation of the Statistical System in the context of EU integration. Importance of considering this problem, we see in the current challenges that follow the process of harmonization of official statistics in line with EU standards and ESS vision of development until 2020. From this point of view, transformation of the Statistical System of Montenegro, in this Paper is presented in three parts: (i) the reform Statistical System of Montenegro in the period 2001-2008, (ii) harmonization Statistical System with European Statistical System (the negotiation Chapter 18: Statistics) and (iii) key challenges of further modernization of statistical system of Montenegro. Main conclusion of this Paper is that despite of the significant degree of harmonization with the EU standard which has been achieved so far when it comes to official statistics of Montenegro, without investing in development and education of statisticians in accordance with the new standards of development of official statistics, the current System of Official Statistics in Montenegro may not be sustainable in the long term.

Key words: *statistics, integration, globalization, reform, education*

1. REFORMA STATISTIČKOG SISTEMA CRNE GORE (2001-2008)

Jedna od prvih reformi u godinama obnove državne nezavisnosti Crne Gore i izgradnje novog ekonomskog sistema bila je izgradnja novog koncepta statističkog sistema Crne Gore. Reforma statističkog sistema Crne Gore, [1] prema Vukotiću (2005), posmatrana je kao dio

* Univerzitet Donja Gorica

[1] Viziju razvoja statističkog sistema Crne Gore i način realizacije reforme kreiraro je prof. dr Veselin Vukotić (2003): Koncept novog statističko - informacionog sistema Crne Gore (SISM), Institut za strateške studije i projekcije, Podgorica. Prije realizacije novog koncepta statističko-informacionog sistema Crne Gore, isti je predstavljen i diskutovan kroz: (i) posebnu tematsku sjednicu Vlade Crne Gore i (ii) posebnu konferenciju u organizaciji predsjednika Vlade Crne Gore, gdje su predstavljena ideja i ciljevi reforme rukovodiocima svih državnih organa, nakon čega je

reforme institucionalnog okvira programa tranzicije crnogorske privrede u tržišnu ekonomiju.[2] Kao ključne megatrendove razvoja prema kojima je trebalo graditi sistem (isto, str.17) definiše kroz: i) globalizaciju kojom je određeno mnogo toga u nacionalnom ekonomskom sistemu i kojoj se mora prilagoditi; ii) decentralizaciju (mrežna organizacija umjesto hijerarhije) i iii) od kratkoročnog ka dugoročnom – sagledavanje dugoročnih procesa. Stoga, cilj reforme statističkog sistema Crne Gore bio je izgradnja novog, međuinstitucionalnog umreženog sistema koji se zasniva isključivo na međunarodnim metodologijama prikupljanja i obrade podataka.[3] Reforma statističkog sistema Crne Gore, definisana je u šest faza: (i) usvajanje koncepta statističkog sistema i imenovanje institucije koordinatora reforme; (ii) realizacija reforme kroz tri komponente usklađivanja (pravnu, metodološku i infomratičku); (iii) edukacija proizvođača i korisnika zvanične statistike; (iv) uvezivanje admnistrativnih baza podataka na nivou države; (v) otvaranje podataka prema građanima (open data); (vi) međunarona integracija satatističkog sistema Crne Gore.[4] Danas, 15 godina nakon reforme statističkog sistema Crne Gore, možemo reći da je u institucionalnom okviru postignuta potpuna usklađenost statističkog sistema Crne Gore sa međunarodnim standardima, potom da je značajan dio sistema metodološki usklađen prije svega sa EU standardima i da je započeta faza izgradnje IT sistema u cilju stavranja integrisanog sistema statistike koji će omogućiti poptuno otvorenost kako prema domaćim tako i prema međunarodnim korisnicima podataka,' o čemu svjedoči i otvoren proces pregovora Crne Gore sa EU iz oblasti zvanične statistike (pregovaračko poglavlje 18: Statistika otoreno je 16. decembra 2014. godine). Ako se sagledaju rezultati reforme uvažavajući trenutno stanje statistčkog sistema Crne Gore, može se zaključiti da je ostavren značajan uspjeh i postavljena statistička infrastruktura u skladu sa EU standardima.[5] Svakako, tome je doprinijela jasno definisana dugoročna vizija razvoja statističkog sistema kao integralnog dijela sveukupne reforme društvenog sistema Crne Gore i kontinuirana edukacija kako zaposlenih Zavod za statistiku (Monstat), tako i ostalih institucija korisnika i proizvođača statistike. Nakon usvajanja prvog zakona o zvaničnoj statistici, uslijedila je edukacija proizvođača i ključnih korisnika zvanične statistike, kroz tri posebno struktuirane Škole zvanične statistike u trajanju od 3 do 6 mjeseci. Prva obuka pod nazivom "Edukacija u funkciji implementacije Zakona o zvaničnoj statististici i statističkom sistemu" realizovana je 2006. godine, druga pod nazivom "Statistički sistem Crne Gore – osnove statistike" realizovana je 2007. godine i treća pod

uslijedilo usvajanje prvog Zakona o zvaničnoj statistici Crne Gore (2005. godina) i implementacija novog koncepta statističko – informacionog sistema Crne Gore.

[2] Vukotić, Veselin (2005): Koncepcijske osnove novog ekonomskog sistema u Crnoj Gori, Institut za stateške studije i projekcije, ISSP, Podgorica, str. 27: „Uporedo sa programom privatizacije i programom stabilizacije i razvoja potrebno je uraditi i kompletan institucionalni okvir koji omogućava izgradnju novog sistema i njegovo postavljanje na trajnim osnovama." Reforma statističkog sistema posmatrana je kroz „Makroekonomski okvir (ograničenje države u ekonomiji i povećanje ekonomskih sloboda): 1) Reforma poreskog sistema i poreska administracija; 2) Uspostavljanje funkcije i institucije carine; 3) Institucije monetarne politike; 4) Budžet i fiskalna kontrola; 5) Reforma penzionog sistema – zakon i institucije; 6) Institucije za razvoj SME sektora; 7) Uvođenja SNA sistema u obračun makroekonomskih agregata (novi statistički sistem)."

[3] Analiza stanja koja je prethodila reformi pokazala je da je statistički sistem Crne Gore uglavnom baziran na nacionalnim metodologijama, nepovezan, bez jasne odgovornosti za kvalitet podataka, kao i da admnistrativni kapaciteti.nijesu razvijeni da samostalno obavljaju sve faze statističkog procesa, imajući u vidu da je Monstat u dužem periodu bio odgovoran za prikupljanje podataka, dok se razvoj metodologije, obrada podataka i međunarodna saradnja obavljala od strane Saveznog zavoda za statistiku.

[4] Vukotić, Veselin (2003): Koncept novog statističko- informacionog sistema Crne Gore, Institut za strateške studijei i projekcije, Podgorica, str. 2.

[5] European Commission, Directorate- General Enlargement: "The draft common position following Montenegro's Negotiating Position CONF-ME 9/14)", Brussels, 22 September 2014, 13456/14, pages 3-4: "the EU notes that Montenegro's statistical infrastructure is in line with the formal requirements of the acqui.s"

nazivom "Značaj zvanične statistike u procesu EU integracije" realizovana je 2009. godine.[6] Navedene programe edukacije uspješno je završilo oko 100 predstavnika zvaničnih proizvođača statistike, institucija administrativnih izvora podataka i ključnih korisnika podataka, što bilo od ključnog značaja u cilju stavranja kadrovskog potencijala koji je kasnije učestvovao u realizaciji reforme, prije svega u procesu usklađivanja zvanične statistike Crne Gore sa EU standardima. Međutim, imajući u vidu izazove koji su definisani ESS 2020, kao i transforamtivnom agendom zvančine statistike u cilju podrške post-2015 razvojne agende, dalja transformacija statističkog sistema Crne Gore biće moguća jedino uz dalju edukaciju kadra i investicije u razvoj IT sistema koji će omogućiti efikasnije prikupljanje, obradu i integraciju statističkih podataka, kako onih koji prikuplja Monstat, tako i onih koji su u vlasništvu ostalih nacionalnih autoriteta.

2. INTEGRACIJA STATISTIČKOG SISTEMA CRNE GORE SA EVROPSKIM STATISTIČKIM SISTEMOM

Imajući u vidu da je Crna Gora sa Evropskom unijom uspostavila stalni dijalog od 2003. godine, a Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju potpisala krajem 2007. godine, to je značilo da se realizacija novog statističkog sistema od samog početka vršila u skladu sa EU metodologijama i uz finansijsku i ekspertsku pomoć EU.[7] Kroz pretpristupne projekte pomoći (IPA i CARDS)[8] implenetirao se značaj dio reforme statističkog sistema, prije svega kroz ekspertku podršku u metodološkom usklađivanju. Najvažniji efekti pretpristupnih projekata ogledaju se u: (1) realizovanim radnim misijama EU eksperata kroz koje je značajnim dijelom usklađena metodologija zvanične statistike Crne Gore različitih statističkih domena u skladu sa EU standardima i najboljom praksom, a ujedno edukovan kadar Zavoda za statistiku po principu "learning by doing"; (2) programima obuke kroz koje je gotovo 25% od ukupnh broja zaposlenih Monstat-a u trajanju od 4 do 6 mjeseci stažirao u Eurostatu ili nekom od nacionalnih statističkih instituta EU i (3) kontunuiramom prisustvu i aktivnom učešću zaposlenih Monstat-a na međunarodnim statističkim konferencijama i radnim grupama u organizaciji Eurostata i drugim međunarodnih statističkih autoriteta (na godišnjem nivou oko 150). Kada analiziramo zvaničnu statistiku Crne Gore u kontekstu EU integracije, Monstat u kontinuitetu ispunjava sve obaveze shodno planu i rokovima koji su bili definisani Programom pristupanja Crne Gore EU za period 2014-2018, čime je izvršenje obaveza Zavoda za statistiku po pitanju EU integracije bilo na nivou od 100%. Značajni napori u proteklom periodu uloženi su u pogledu standardizacije procesa organizacije i upravjanja sa međunarodnim menadžment standardima kvaliteta i kodeksom prakse EU statistike.[9] Prvi test o izgrađenosti kapaciteta u

---

[6] Škole statistike realizovano je Institut za strateške studije i projekciju u okviru projekta ""Koncept novog-statističko informacionog sistema Crne Gore.«

[7] Zahtjev za članstvo u Evropskoj uniji podnijela već krajem 2008. godine. Status zemlje kandidata za članstvo u EU dobila je sredinom 2009. godine, dok su pristupni pregovori Evropske unije sa Crnom Gorom otvoreni sredinom 2012. godine. Danas, od ukupno 33 pregovaračka poglavlja Crna Gora ima otvoren proces pregovora za 26 poglavlja, 2 poglavlja su privremeno zatvorena, dok se za preostalih 7 očekuje otvaranje. Detaljnije: https://www.eu.me/en/accession-negotiations

[8] Pretpristupne fonodve EU Zavod za statistiku je počeo koristiti 2005. godine i kroz nacionalne projekte EU do sredine 2017. godine za razvoj zvanične statistike EU.uložila.je gotovo 3,2 miliona eura. Pored nacionalnih projekata Monstat je koristio i višekorisničke regionalne IPA projekte (IPA MB) koji su bili namjenjeni zemljama proširenja, a od 2014. godine postaje korisnik IPA MB kroz formu grant ugovora, tako da ukupna vrijednost direktne podrške za ravoj zvanične statstike Crne Gore preko IPA 2014 iznosi 603 hiljade eura, dok je za IPA 2015 planiran iznos sredstava.u iznosu od 1,4 milion eura.

[9] Pored IPA projekata od neprocjenjive važnosti za uspješnu transformaciju institucionalnog okvira statističkog sistema Crna Gore bile su četiri misije procjene kvaliteta rada Zavoda za statistiku Crne Gore u periodu od 2009. godine do

realizaciji istraživanja u skladu sa EU standardima, Zavod za statistiku imao je prilikom realizacije Popisa poljoprivrede 2010 (prethodni popis realizovan 1950. godine) i Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine, za šta je od EK i Eurostat-a dobio visoke ocjene, kako u pogledu kvaliteta podataka, tako i pogledu profesionalnosti i stručnosti zaposlenih. O složenosti realizacije ovih akcija, najbolje govori činjenica da većina zemlja našeg regiona nije uspjela kao Crna Gora, realizovati popise u po istoj metodologiji i istom periodu kada su to uradile i sve zemlje članice EU.[10] Ipak, iako ostvaren značajan napredak u procesu usklađivanja sa Evropskim statističkim sistemom, kao ključni izazov ostaje priprema statističkog sistema za ispunjenje nove vizije ESS-a do 2020. godine. Strategija razvoja Evropskog statističkog sistema (ESS, 2014, 2) defniše četiri ključna izazova (prva tri karakteristična su za cijelu statističku zajednicu, a posljednji samo za EU) zbog kojih se zvanična statistika, kako organizacija, tako i metodologija, moraju prilagođavati današnjim izazovima:

1) Revolucija podataka - internet uz razvoj modernih tehnologija generiše velike količine podataka, koje je potrebno obraditi i tumačiti na novi način. Novi izvori podataka nude velike mogućnosti, a i povećavaju konkurenciju u smislu pojave novih proizvođača statistike (npr. Google) koji mogu da promijene ulogu zvanične statistike. Osnovni izazov za sve zemlje članice ESS-a jeste da definišu buduću ulogu zvanične statistike u pogledu kvaliteta podataka u novom okruženju;[11]
2) Novi pokazatelji – globalizacija je promijenila svijet, način poslovanja, organizovanja proizvodnje, dovela je do stvaranja globalnih lanaca vrijednosti, novih globalnih demografskih trendova koje je potrebno pratiti novim statističkim proizvodima;
3) Cijena zvanične statistike – kvalitet podataka koji se očekuje od zvanične statistike ima visoku cijenu. Međutim, na nivou ESS prepoznat je problem da moderna društva i kreatori politike nemaju razvijenu svijest o neophodnosti investicija u proizvodnju kvalitetne statistike. Sa druge strane, oni koji dostavljaju podatke zvaničnoj statistici nijesu otvoreni kada se od njih traži popunjavanje novog upitnika. Ovi problemi otvaraju dilemu: kako zadržati kvalitet zvanične statistike u situaciji kada se finansijska sredstva za razvoj zvanične statistike smanjuju?
4) Budućnost Evrope – zvanična statistika uvijek je pratila razvoj jednog duštva i, sa tog stanovišta, zvanična statistika od njenog nastanka početkom 19. vijeka pratila je faze

danas (AGA i LPR) koje je realizovao Eurostat, a imale su za cilj da procjene usgalašenost institucionalnog okvira statističkog sistema sa Kodeksom prakse EU statistike. Preporuke misija, kao i kontinuirana saradnja sa Eurostatom bile su osnova za strateško planiranje razvoja i definisanje akcionih planova, što je dopinijelo danas usaglašenom regulatornom okviru sa EU praksom.

[10] EC-Eurostat, 2011:27: "Misija smatra da je Popis stanovništva Crne Gore bio pripremljen, sproveden na terenu i obraden u skladu sa međunarodnim preporukama, a naročito preporukama Konferencije evropskih statističara za krug 2010 popisa stanovništva i stanovanja. Dodatno, misija je uočila sa zadovoljstvom visoki nivo profesionalizma zaposlenih, uključenih na svim nivoima popisa iz MONSTAT-a, kao i kod privremeno angažovanog osoblja. Misija smatra da je popisom postignut visok nivo kvaliteta, posebno u pogledu tačnosti i pravovremenosti."

[11] Vilhelm fon Humbolt (1991): Ideje za pokus˘aj određivanja granica delotvornosti drz˘ave, Dobra vest, Novi Sad , str. 172: „Uops˘te mi se c˘inilo da je statistici potrebna reforma. Umesto s˘to daje puke podatke o velic˘ini, broju stanovnika, bogatstvu, industriji jedne drz˘ave, iz kojih se njeno stanje ne moz˘e potpuno i sa sigurnos˘ću utvrditi, ona bi trebalo da, polazeći od prirodnih osobina zemlje i njenih stanovnika, pokus˘a da opis˘e meru i vrstu njihovih snaga koje su aktivne, trpe i uz˘ivaju, a samo postepeno modifikacije koje odraz˘avaju te snage delom povezivanja nacije među sobom, delom pomoću ustanova drz˘ave."

razvoja Evropske unije. Međutim, budući pravac razvoja za Evropu ostaje nejasan (da li će doći do stvaranja slabije ili jače forme integracije u EU).[12]

Bez obzira što Strategija ESS 2020 ukazuje na nejasnu viziju daljeg razvoja EU, kreiran je set veoma važnih projekata (ESS VIP Program) koji za cilj imaju jaču integraciju nacionalnih statističkih institucija, posebno zbog prenošenja određenih ovlašćenja (poslova) sa nacionalnog na nadnacionalni nivo. ESS VIP projekti definisani su kroz sljedeće oblasti:

1. Evropski sistem biznis registara – projekat podrazumijeva potpunu harmonizaciju poslovnih registara država članica[13] i razmjenu mikro-podataka (individualnih podataka), a u cilju boljeg kvantifikovanja efekata ekonomske globalizacije i praćenja aktivnosti multinacionalnih kompanija;

2. *Izgradnja statistike trgovine u jedinstvenom EU tržištu* – razmjena mikro-podataka o uvozu i izvozu ima za cilj da unaprijedi statistiku spoljne trgovine, na način da zemlje članice EU prate samo izvoz roba i usluga iz svoje zemlje. Na kraju, podaci se generišu u jednu bazu iz koje svaka zemlja može da dobije uvoz roba i usluga za svoju zemlju (izvoz zemlje A, uvoz je u zemlju B).

3. Validacija – projekat podrazumijeva razvoj jedinstvenih metodoloških standarda za provjeru validnosti podataka (svaka zemlja članica na isti način i kroz isti program može da provjerava kvalitet podataka koje dobija, što sada nije slučaj. Svaka zemlja razvija sopstveni program validacije, nakon čega šalje podatke Eurostatu koji vrši novu validaciju podataka kroz svoje programe validacije po pojedinim oblastima). Projekat ima za cilj da poveća transparentnost u proizvodnji podataka i da smanji troškove validacije podataka;

4. Administrativni izvori podataka – projekat podrazumijeva unapređenje harmonizovanih pristupa administrativnim podacima, sa stanovišta razvoja metodologije i alata kojima će se omogućiti proizvodnja kvalitetnih podataka, bez obzira da li su bazirani na terenskim istraživanjima ili administrativnim podacima;

5. Izgradnja „autoputa" ESS-a – projekat podrazumijeva razvoj zajedničke IT platforme za razmjenu podataka i usluga unutar ESS-a uz poštovanje standarda za bezbjednost podataka, uz poštovanje politike bezbjednosti i povjerljivosti podataka svih članica;

6. Razmjena usluga za EU statistiku - projekat ima za cilj da razvije zajednički katalog statističkih usluga (kao npr. programska rješenja) koja se mogu razmjenjivati između članica ESS (npr. razmjena programa obrade, prikupljanja podataka itd.). Ima za cilj da smanji troškove inovacije i proizvodnje novog sistema proizvodnje u svim članicama ESS pojedinačno.

7. Big Data za zvaničnu statistiku - projekta ima za cilj da testira masovne podatke u proizvodnji zvanične statistike, sa ciljem da se smanje troškovi i poveća blagovremenost objavljivanja podataka.

Dodatno, usvajanje UN 2030 Agende održivog razvoja otvorilo je pitanje raspoloživosti zvanične statistike, metoda prikupljanja podataka, saradnje između proizvođača zvanične

---

[12] Različita su viđenja, od onih koji smatraju da će doći do neke nove forme organizacije, odnosno da će jačati uloga regiona (Ohmae, 2007), do onih koji smatraju da nestabilnosti koje se javljaju zbog prevelike liberalizacije moguće je riješiti jačanjem nadnacionalnih institucija (Štiglic, 2002), do stavova koji opovrgavaju pozitivne aspekte globalizacije: *„Kapitalizam odbacuje nacionalnu formu, koja je omogućila njegov uspon ka dominantnom načinu poslovanja na planeti. Da tržišnoj privredi ova forma nije neophodna, pokazalo se u srednjem vijeku. Ukidanjem nacionalnih država najnoviji imperijalizam uvukao bi se u srednjovjekovnu formu: Rimsko Carstvo. Glavni grad je Vašington. Imperijom vladaju nadnacionalne plemićke familije, ali ne po krvi već po novcu."* - Eleser, Jirgen (2009): *Nacionalna država i fenomen globalizacije*, Jasen, Beograd, str. 13. Do autora koji navode: *„Neumoljiv je zakon globalizacije, vrlo je jednostavan: mislite li da je sve dobro ili da je sve loše, ne razumijete je"* - Friedman, Thomas (2010): *Svijet je ravna ploča – globalizirani svijet u 21. stoljeću, Algoritam, Zagreb, str.* 498.

[13] Poslovni registri zemalja članica sadrže osnovne informacije o poslovnom subjektu: poreski identifikacioni broj, šifru djelatnosti, sjedište sa adresom i ostalim kontaktima, oblik organizovanja, jedinice u sastavu, strukturu vlasništva, broj zaposlenih, ukupni promet i slično.

statistike i statistike, kako bi se na globalnom nivou proizvodili set od 261 indikatora kojima će se pratiti ostvarenje ciljeva održivog razvoja. U martu 2017. godine Statistička komisija UN-a usvojila je Globalni akcioni plan za podatke održivog razvoja, koji poziva vlade, političke lidere i međunarodnu zajednicu da preduzmu ključne aktivnosti u okviru šest strateških oblasti, uključujući: koodrinaciju i liderstvo; inovacije i modernizaciju nacionalnih statističkih sistema; otvranje podataka o održivom razvoju; izgradnju partnerstva nacionalnih statističkih instituta sa ostalim institucijama i mobilizacija resursa, kako bi se popunio jaz između raspoloživih podatka i potreba koje proizilaze iz Agende 2030.

ZAKLJUČAK

Polazeći od ključnih pravaca razvoja Crne Gore kao države koja trenutno pregovara za članstvo u EU, kao i onih koji su definisani zajedničkom strategijom ESS Vision 2020 i transforamtivnom agendom zvančine statistike u cilju podrške post-2015 razvojne agende, umjesto zaključka želimo ukazati na ključne izazove sa kojima se danas suočavaju nacionalni statistički institutiti prije svega zemalja budućih članica EU, to su:

- *dalja izgradnja admnistrativnih kapaciteta*, kroz povećanje broja zaposlenih i edukaciju postojećeg kadra koji će biti u mogućnosti da se prilagođavaju izazovima sa kojima se suočavaju mnogo razvijene i u pogledu statističke infrastrukture naprednije zemlje. Zemlje proširenja nacionalne statističke sisteme prilagođavaju trenutnom zakonodavstvu ESS koji je i sam u fazi transformacije i testiranju novih ideja. To znači da kada se implementiraju inovacije na nivou EU koje su se godinama razvijale i pipremale, isto će se očekivati i od zemalja budućih članica EU bez obzira što se nijesu prilagodile ni prethodnom sistemu. Jedan od ključnih izazova buduće transformacije naših sistema: *Kako da edukujemo kadar da zadovolji potrebe ne sadašnjem, već budućeg sistema koji postaje sve više vidljiv?* Sa jedne strane izazov, ali sa druge strane i velika šansa svim državama regiona da ne čekaju gotova rešenja, već da ih sama kreiraju.[14] Kada je u pitanju Crna Gora, Monstat je od samog početka ulagao u edukaciju kadra, ali u susret novim izazovima u kreiranja budućeg kadrovskog potencijala čije se obrazovanje zasniva na novoj platformi, od 2017. godine pokrenuli smo dvije stvari: (1) uvođenje evropskog mastera iz oblasti zvanične statistike u nacionalni sistem obrazovanja. Univerzitet Donja Gorica, osnovao je postdiplomske studije "Evropski master iz oblasti zvanične statistike – EMOS," koje su akreditovane od strane posebnog EU organa i koje su sa realizacijom otpočele početkom 2017. godine; (2) otvorili smo mogućnost studentima EMOS-a da Monstatu predstave unaprijed osmišljenje ideje/projekte kojima se inoviraju statistički procesi i testiraju već dostupni izvori podataka za proizvodnju, za čiju realizaciju Monstat će obezbjediti finansijske, tehničke i druge uslove za realizaciju. Vjerujemo da ćemo na ovaj način, uz već postojeće programe edukacije dati novi impuls razvoju satističkog sistema Crne Gore.[15]

- korišćenje admnistrativnih i drugih dostupnih izvora podataka za potrebe zvanične statistike, predstavlja poseban izazov državama proširenja. Naime, u procesu pregovora sa

[14] Ohrabruju inicijative nacionalnih instituta zemalja Zapadnog Balkana u pravcu stvaranja inovativnih proizvoda i usluga iz oblasti zvanične statistike. Zavod za statistiku Srbije u potpunosti dizajnirao i razvio softverski paket IST (http://webrzs.stat.gov.rs/ISTSite/IST_Home.aspx), dok je Hrvatska početkom 2017. godine na prvom European Big Data Hackathonu osvijala prvo mjesto za ideju kako koristiti Big Data u prozvodnji zvanične statistike.

[15] Monstat na Univerzitetu Donja Gorica kroz Memorandum o saradnji, edukuje statističare za oblast statistike. Od ukupnog broja zaposlenih, od 2010. godine do danas 20% ima završene magistarske ili doktorske studije. Trenutno, pet zaposlenih Zavoda za statistiku na UDG-u završava "European Master of Official statistics." Detaljnije: http://www.udg.edu.me/en/

Evropskom unijom nacionalno zakonodavstvo se mijenja u skladu sa EU zakonodavstvom i u kratkom periodu usvaja se veliki broj zakona, što za posljedicu ima značajne promjene u postojećim admnistrativnim izvorima podataka (bilo da su mijenjani stari ili kreiraju novi izvori), zbog čega se mogu javiti značajne razlike u podacima koje su se do tada koristili kao izvor za proizvodnju zvanične statistike.[16] Stoga, veoma važan aspekt u procesu pregovora sa EU treba posvetiti ulozi zvanične statistike kroz ostala pregovaračka poglavlja, ne samo kao osnove za donošenje odluka i monitoring politika, već i kao korisniku baza podataka koje su u vlasništvu ostalih državnih organa. Monstat je prije početka procesa pregovora sa EU imao vrlo proaktivnu ulogu u objašnjenju uloge zvanične statistike unutar nacionalnog sistema, pa je kao važan element pregovora prepoznat u 14 pregovaračkih poglavlja kao član radne grupe što nam je dodatno otvorilo mogućnost uticaja na kreiranje administrativnih izvora podataka. Od ukupnog broja registara Monstat je prepoznato 81 koja su direkrno ili indirekrno važni za ravoj zvanične statistike. Međuinstitucionalna saradnja je definisana, potpisali smo 18 memoranduma o saradnji, od 2015. godine formirali odsjek koji se bavi koordinacijom zvaničnih proizvođača i admnistrativnih izvora podataka i planirali da se sledeći IPA nacionalni projekat baviti ovom problematikom. Koliko ćemo uspjeti u tome pokazaće Popis stanovništva i stanova 2021. godine.

Svakako kao važan izazov za dalji proces transformacije ostaje uvođenje novih metoda i informacionih tehnologija u prikupljanju i obradi podataka, korišćenje »Big Data« u svim aspketima proizvodnje zvanične statistike, kao i razvijanje partnerstva u cilju integracije sistema koji generišu statistiku.

LITERATURA

1. Eleser, Jirgen (2009): *Nacionalna država i fenomen globalizacije*, Jasen, Beograd
2. EC-Eurostat (2011): *Peer assessment of the 2011 Population and Housing Census in Montenegro, Final Report, Prepared by population census experts: Jean-Michel Durr and Roberto Bianchini*
3. European Commission, Directorate- General Enlargement: "The draft common position following Montenegro's Negotiating Position CONF-ME 9/14)", Brussels, 22 September 2014, 13456/14, pages 3-4
4. European Commission, Directorate- General Enlargement: Screening Report for Chapter 18: Statistics, Montenegro, Brussels, 19 November 2014
5. ESS (2014): *ESS Vision 2020*, European Statistical System
6. Friedman, Thomas (2010): *Svijet je ravna ploča – globalizirani svijet u 21. stoljeću, Algoritam, Zagreb*
7. Galbraith John Keneth (1995): *Ekonomija u perspektivi – kritička povijest, MATE, Zagreb*
8. Friedman, Thomas (2010): *Svijet je ravna ploča – globalizirani svijet u 21. stoljeću, Algoritam, Zagreb*
9. Humbolt, Vilhelm (1991): *Ideje za pokušaj odredivanja granica delotvornosti države*, Dobra vest, Novi Sad
10. Stiglic, Jozef (2002): *Protivuriječnosti globalizacije, SBM, Beograd*
11. Savezni Zavod za statistiku (2002): *140 godina zvanične statistike*, Beograd

[16] Krajem 2016. godine u Turskoj revidirana je vrijednost BDP-a za oko 20%, što je uslovljeno korišćenjem novih izvora podataka koji se do tada nijesu koristili u obračunu.

12. Monstat (2012): "Law on Official Statistics and Statistical System of Montenegro" (OJ MNE no 18/2012)
13. Monstat (2013): Programme of official statistics 2014-2018, Statistical office of Montenegro, Podgorica
14. Monstat (2013): *Strategija razvoja zvanične statistike 2014-2018. godina*, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica
15. Ohmae, Kenichi (2007):*Nova globalna pozornica*, MATE, Zagreb
16. UN Statistical Commission (2017): The Cape Town Global Action Plan for Sustainable Development Data, 48th Session, New York
17. Vukotić, Veselin (2011): *Istorija budućnosti*, CID
18. Vukotić, Veselin (2010): „Kvantna ekonomija", u: *Ekonomija i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd str. 13-32
19. Vukotić, Veselin (2003): *Koncept novog statističko- informacionog sistema Crne Gore, Institut za strateške studijei i projekcije, Podgorica*
20. Vukotić, Veselin (2005): *Koncepcijske osnove novog ekonomskog sistema u Crnoj Gori*, Institut za stateške studije i projekcije, ISSP, Podgorica
21. Zakarija, Farid (2008): *Postamerički svet*, Heliks, Smederevo

Sajtovi:

European Commission, Directorate- General Enlargement: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/about/directorate-general_en

Eurostat, European Master of official statistics https://ec.europa.eu/eurostat/cros/content/emos_en

European Statstical System: http://ec.europa.eu/eurostat/web/ess/about-us/ess-vision-2020

Instiut za stateške studije i projekcije: http://issp.me

Univerzitet Donja Gorica: http://www.udg.edu.me/en/

Zavod za statistiku Crne Gore (Monstat): http://www.monstat.org/eng/index.php

Dragana M. Djurić[1]

IZNEVERENA OČEKIVANJA GLOBALIZACIJE PODSTIČU PROTEKCIONIZAM

Apstrakt

Rad pokušava da pokaže da su izneverena očekivanja globalizacije podstakla porast afiniteta prema državi, ponovnog traženja nacionalnog identiteta, populizma i protekcionizma. Ona ipak nisu osnovni ili jedini krivac ovih pojava. Porast nezaposlenosti i siromaštva su posledica ne samo globalizacije, već i dinamičnog rasta tehnologije koja ne stvara već uslovljava pad tražnje za radnom snagom i njenog udela u formiranju BDP.Sinergetski su globalizacija ili bolje rečeno njena transformacija u finansijalizaciju sa razvojem tehnologije uzrokovale svetsku ekonomsku krizu. Bez zajedničke izlazne strategije devet godina po njenom izbijanju, jačaju ideje o državi kao spasiocu , smanjuje se empatija prema zajedničkim interesima uz istovremen rast zaštite nacionalnih interesa putem protekcionizma.

Dugoročno protekcionizam anulira brojne pozitivne ekonomske efekte globalizacije i otvara prostor za jačanje širih političkih koflikata u svetu, koji je već po njihovoj brojnosti, pa i složenosti na ivici brijača.

Ključne reči: *protekcionizam, država, ekonomska kriza, trgovinski ratovi, politički konflikti*

Abstract

This text aims to show that betrayed expectations in relation to globalization have increased the affinity towards the State, repeated search for national identity, raise of populism and protectionism. Those expectations are not the only source of these fenomenon. The raise of unemployment and poverty were provoked not only by globalization, but also by dynamic development of technology that reduces the need of manpower and its take in GDP. Thus globalization and technology acted in synergy and provoked world economic crisis. Without new strategy the ideas of State as a saviour can only flourish whereas the empathy towards common interests only diminishes in parallel to national protectionism.

This protectionism can only diminish numerous positive outcomes of globalization and creates wider political conflicts in this world that is already at the edge.

Key words: *protectionism, state, economic crisis, trade wars, political conflicts*

1. OD MERKANTILIZMA DO MERKANTILIZMA

Koncept zaštite industrije u razvoju (infant-industry) i koncept substitucije uvoza su zamenjene idejom slobodne trgovine. Ona je već počela da dobija globalni značaj po formiranju GATT-a i smanjenja carinskih stopa na industrijske proizvode do kojih je došlo kao rezultat brojnih rundi multilateralnih pregovora.Spoljna trgovina je ocenjena kao bolja opcija trgovinske politike od protekcionizma ,jer obezbedjuje porast bogatstva zemalja koje je primenjuju. Pored razvoja tehnologije, stranih direktnih investicija i razvoja finansijskih tržišta, spoljna trgovina je jedna od ključnih vektora globalizacije.

Rezultati sve liberalnijeg režima su do 90-tih godina bili veoma zadovoljavajući gledajući obim i vrednost spoljnotrgovinske razmene zahvaljujući pre svega, činjenici da se ona odvijala

[1] Fakultet za poslovnu ekonomiju i pravo, Beograd

izmedju zemalja sa istim ili sličnim nivoom ekonomskog razvoja, preko intra-industrijske razmene.Kada se broj subjekata proširio , odnosno kada je razmena počela da se odvija izmedju razvijenih i manje razvijenih zemalja, negativni efekti slobodne trgovine su počeli da bivaju sve vidljiliji i u zemljama u razvoju i u razvijenim zemljama. U prvim je njen efekat bio u distribuciji prihoda na rad i na kapital zbog čega je uzrokovao porast siromaštva, a u drugim na porast nezaposlenosti. U ovim posledicama treba tražiti razloge za pojavu sve više skeptika početkom ovog veka, ako ne i protivnika slobodne spoljne trgovine.Neuspeh nastavka multilateralnih trgovinskih pregovora u STO i nesumnjiva marginalizacija ove medjunarodne organizacije su eklatantni primeri stanja duha koji traje još od perioda pre izbijanja svetske ekonomske krize, koja je samo doprinela jačanju merkantilističkih politika.

Inicijalni uspesi Urugvajske runde su brzo splasli, kod razvijenih zemalja onda kada su uglavnom zadovoljile svoje interese, a kod ZUR uprkos činjenici da su dobile duže periode za prilagodjavanje novim , liberalnim uslovima i izvesne olakšice za pristup njihove robe na tržišta razvijenih zemalja, kada su bile suočene sa u praksi primenjenim trgovinskim politikama razvijenih.

Stoga bi bilo uputno i postaviti sledeća pitanja. Da li se zalaganje za slobodnu trgovinu može shvatiti kao ideološko? Drugo, da li u praksi primena njenih ključnih ciljeva(slobodna trgovina, slobodne strane direktne investicije i slobodno kretanje kapitala) u razvijenim zemljama pokazuje njihovu hipokriziju i sklonost ka dvostrukim standardima?

Odgovor na prvo pitanja je nedvosmisleno pozitivan, jer su ideje „tržišnog fundamentalizma“ (Štiglic) izraženog u svim segmentima ekonomije bile uključene kao „deset Božjih zapovesti“ u Vašingtonski konsensus koji se preporučivao prvo prezaduženim zemljama Južne Amerike, a nakon toga zemljama u tranziciji.

Hipokrizija se ispoljavala i ispoljava u trgovinskim politikama koje su razvijene zemlje primenjivale. Ovde će se pomenuti neki primeri.

Predsednik Buš je 2002. pozivajući se na činjenicu da su SAD „ nacija slobodne trgovine“ upravo da bi to mogle da ostanu u budućnosti objašnjavao razloge za uvodjenje prohibitivnih carina na uvoz čelika iz EU i nekih drugih zemalja.

Drugi primer je Africa Growth Opportunity, kojim je odredjenim zemljama Afrike za odredjene proizvode (tekstil. odeća i obuća) obezbedjen slobodan pristup na tržište SAD . Ovim sporazumom su predvidjeni količinski limiti koji predstavljaju 1,5% američkog uvoza ovih proizvoda, ali uz ispunjenje odredjenih uslova, ili da su inputi iz SAD ili da su „ lokalnog sadržaja“ odabrane zemlje.

Treba ukazati da su SAD koje su decenijama jedne od glavih zagovornika neoliberalizma, relativno zatvorena ekonomija, što se može potkrepiti pokazateljom da ova zemlja u globalnom volumenu svetske trgovine učetvuje sa 11% , a u globalnom GDP sa 24%.

Drugi dobar primer je zajednička poljoprivredna politika (CAP)EU. Ona je usvojena 1962, a njen cilj je bila zaštita poljoprivrednih proizvodjača , kako kad se tiče cena , tako i zaštite od inostrane konkurencije. Epizode sa krizama zbog preterane proizvodnje, promene u tehnologijama, promene zbog multilateralnih trgovinskih pregovora u STO su bitno uticale na CAP i izmene osnovnih ciljeva, uz uvodjenje novih. Centralno mesto CAP predstavljaju direktne podrška proizvodjačima (70% poljoprivrednog budžeta), podrška tržištu (oko 10%) odnosno podrška ruralnom razvoju (20%). Prema pokazateljima OECD ukupna podrška poljoprivredi EU u 2015. je iznosila 89 989, 99 mm USD, a u SAD 211 982,25 mm USD.Ovim sredstvima treba dodati i ona koja su predvidjena Evropskim fondom za strukturne investicije koja su namenjena

razvoju cirkularne i bio ekonomije[2]. Novi ciljevi su proizvodnja zdrave hrane, istraživanje i proširenje znanja, proširenje podrške proizvodjačima, bolji izbor hrane (tzv quality lebelling schems) koji podrazumeva geografsko poreklo, korišćenje tradicionalnih ingredijenata i metoda proizvodnje, promocija investicija u istraživanje u proizvodnji i preradi hrane, te ohrabrivanje trgovinskih odnosa sa ZUR.[3]

EU je 2015. ukinula izvozne subvencije.Medjutim, druge zemlje, kao što su Kina, Indija, Tajland i dr primenjuju visoke izvozne subvencije za proizvode koji su za ove zemlje osetljivi.

U postojećoj eri globalizacije suverenitet država je bitno sužen.Paralelno sa ovim procesom, jačala je snaga multinacionanih kompanija (MTK).

Od 2000 godine strani investitori su počeli da pokreću postupke protiv država u koje su investirale zbog toga što im je zbog mera koje su vlade tih država donele došlo do umanjenja profita. Trenutno u svetu postoji preko 500 takvih sporova koji se vode u okviru „investor – state dispute settlement". Na primer, Ekvador je 2006. platio Occidental Petroleum 1,8 mlrd USD zbog promene zakona,što se procenjuje da je predstavljalo 1/3% budžeta za zdravstvo. U toku je postupak protiv El Salvadora zbog zabrane australijskoj firmi Ocean Gold da eksploatiše zlato, jer nije ispunila ekološke zahteve, ali i zbog toga što farmeri nisu hteli da prodaju zemlju na kojoj je trebalo da se vrše iskopavanja.

Po izbijanju krize 2008., a imajući sećanja na 1933., očekivao se snažan talas protekcionizma, koji je u inicijalnoj fazi izostao, uglavnom zbog socijalne funkcije koju su u medjuvremenu preuzele države. Ipak, kriza je otvorila ili ogolila neke skrivene probleme i doprinela globalnom rastu entuzijazma prema državi naciji i zaštiti njenih interesa. Tako je WTO koji je ovlašćena za praćenja i analizu trgovinskih politika svojih članica objavila podatak da su one 2015. uvele 154 novih restriktivnih mera, što je u proseku 22 mere mesečno, što je znatno više nego u predhodnom izveštajnom periodu (2014) kada su u proseku uvodile 15 restriktivnih mera mesečno. Najviše su korišćene tehničke barijere, sanitarne i fitosanitarne mere, antidamping.Medju tim restriktivnim merama zavidno visoko mesto zauzimaju one netransparentne prirode. Tako su na primer SAD zemlja koja je u STO uvodila najviše mera samozaštite i posebnih mera samozaštite.Iako su one legitimne, imajući razlike u nivou razvoja izmedju razvijenih i nerazvijenih, evidentna je kod ovih prvih diskrepance izmedju deklarativnog i realnog i nesumnjiva je neiskrenost u zalaganju za princip slobodne trgovine koji se krši kada su nacionalni interesi u pitanju.

Sve ćešći su i kritički tonovi prema ideji slobodne trgovine. "Postojeća slobodna trgovina je podjednako nejednaka kao i merkantilistička koju je zamenila, Strukturna prilagodjavanja nametnuta slabijim nacijama neophodna za slobodnu trgovinu je u sukobu sa politikom sa kojima su se razvile razvijene zemlje.[4]

Za zemlje u razvoju i u tranziciji je umesto gradualnog preovladao „hladan tuš" u njihovoj transformaciji u zemlje sa tržišnom ekonomijom.Razvijene zemlje i medjunarodne organizacije koje su stajale iza ove ideje mogu opravdanje za ovakav stav da nadju u prirodi savremenog sveta koji se zbog razvoja tehnologije i komunikacija dinamičnije razvija nego ikada ranije u istoriji i da nema mnogo vremena i oklevanja da se dostigne budućnost, te da ne mogu da se koriste iskustva koje su u istoriji primenjivale danas razvijene zemlje.

---

[2] Sekularna ekonomija je industrijska ekonomija koja promoviše veću produktivnost resursa sa ciljem smanjenja otpada i izbegavanja zagadjenja. Uobičajeno se smatra suprotna linearnoj ekonomiji.

[3] Farming in Europe, the Common Agricultural Policy (CAP) and Agriculture in Europe, Europe.eu/rapid/press release_MEMO-13-631_en.htm, 16.04.2017.

[4] Michael Spance (2012) ,the Next Convergence- the Future of Economic Growth in a Multispead World, New York.

2. GLOBALIZACIJA VERSUS PROTEKCIONIZAM

Globalizacija i liberalna spoljna trgovina imaju čitav niz pozitivnih efekata. Medju najznačajnijim treba navesti što obezbedjuje povećanje kapaciteta domaćih proizvodjača i njihovu sposobnost za proizvodnju intermedijarnih proizvoda. Sve veća otvorenost tržišta doprinosi i poznavanja uslova i ukusa tražnje na inostranim tržištima čemu se duguje i porast kvaliteta proizvoda.Medju pozitivnim posledicama valja navesti i podsticaj tehnološkim inovacijama uzrokovan porastom konkurencije,transferom znanja, kao i efekti ekonomije obima.Negativne strane su u tome što u uslovima slobodne trgovine svi sektori jedne ekonomije ne mogu da se podjednako razvijaju, kao i efekti distribucije prihoda kojoj se u velikoj meri pripisuje i porast siromaštva poslednjih decenija.Porast siromaštva je i posledica razvoja tehnologije. Tehnologija je u velikoj meri doprinela boljitku života ljudi, ali je sa druge strane se pokazala kao snaga koja uništava u većoj meri nego što stvara radna mesta.Kako je proces nazaustavljiv, pred stručnjacima su veliki izazovi kako minimizirati potencijalne negativne posledice porasta nezaposlenosti i siromaštva koji su postali prvorazredni problemi svetske ekonomije.

U eri globalizacije je došlo do smanjenja prihoda na rad, do pada doprinosa rada rastu BDP, ali i dugogodišnjeg pada produktivnosti.

Kada je izbila kriza 2007. većina vodećih ekonomista je bila zatečena. A. Grispen , direktor FED je priznao da je njegova ideologija bila pogrešna, da je razvojem dogadjaja bio šokiran, jer je sistem 40 godina funkcionisao izuzetno dobro.U tražnjenju rešenja da se izbegnu potencijalni slični šokovi čuju se i predlozi da ekonomska nauka treba da pojača istraživanja o upravljanju budućim problemima .

Drugi ekonomisti ukazuju da postoji nemoć ekonomske nauke u predlaganju mera za uspostavljanje dugoročnog i održivog stabilnog rasta, koji je sve teže i predvidiv, ali i da je pri tom neophodno imati u vidu ne šta je teorijski prihvatljivo, već šta je politički izvodljivo.[5]

Mnogi govore o post globalizaciji i o krizi, što je posledica i kratkovidosti kreatora sistema koji nisu vodili računa o socijalnoj održivosti i političkim konsekvencama pojedinih mera.

Finansijska tržišta su bila okidač svetske krize iz 2008. i uprkos pooštrenoj regulativi sveta finansija i na medjunarodnom (Bazel III) i na nacionalnom nivou koja je sledila , finansijska tržišta i visoka finansijalizacija svetske ekonomije predstavljaju i dalje stalnu bojazan za stabilnost svetske ekonomije.Pitanje je da li bi do finansijske krize došlo da su se bonusi delili po izvršenju finansijske transakcije, a ne kao što se činilo pri njenom zaključenju, kada su efekti još uvek bili neizvesni?Pogotovo neizvesni zbog sekjuritizacije i derivata.Uprkos pooštrenoj regulativi koja je čak i kritikovana zbog opasnosti da dekuražira banke da ulaze u finansijske transakcije, izgleda da se ništa nije promenilo, jer su investitori skloni da ulaze , uprkos svemu, u rizične transakcije. Ovaj zaključak potkrepljuju pokazatelji o neprimerenom rastu prometa na pojedinim berzama u svetu gde se to najmanje očekuje (Brazil). Čak i ako postoji preterana regulativa ne treba se zavaravati da će ona bitno dekuražirati banke da ulaze u rizične transakcije, ako se ima u vidu inovativnost u kreiranju finansijskih instrumenata u ranijem periodu. Finansijski sektor ostaje opasnost koja može da bude okidač nove krize fragilne svetske ekonomije i da sa svoje strane hrani merkantilističke ideje.

Po izbijanju krize u svim zemljama je pooštrena regulativa finansijskog sektora. Medjutim, čini se da se u strahu od nove krize preteralo sa regulativom, koja je na brzinu doneta otvorila

[5] J.Stiglitz, izlaganje na temu the Coming Transformation, na Konferenciji American Economic Association, January 2017, www:American Ecnomic Association , pristup 20.februar 2017.

brojne probleme vezane za tumačenje i primenu, te povećanje troškova banaka zbog velikog broja zaposlenih u sektoru tumačenja pravnih normi ili angažovanih za upravljanje rizicima. Tako su u priodu od 2011-2015 deset najvećih američkih banka kusultantima platile 52,3 mlrd USD.Kuriozitet je da je Citibank imala 33% više zaposlenih koji su se bavili tumačenjem propisa nego tri godine ranije, odnosno ukupno 33 ooo.J.P. Morgan je imao 33% više zaposlenih koji su se bavili upravljanjem rizicima [6]

Globalizacija je stvorila animozitet prema državi i uzdizala tržište. Kada tržište odnosno „ tržišni fundamentalizam" nije mogao da kurativno deluje na krizu, počeo je da jača entuzijazam prema državi naciji, prema zaštiti nacionalnih interesa i nacionalnom identitetu, uz porast protekcionizma u trgovini i populizma u politici.Dakle ništa novo, čak i u uslovima globalizacije : u kriznim periodima uvek jača nacionalni interes nad nekim zajedničkim i uvek ga nadjača.

Ima osnova za mišljenje da je osobenost svetske ekonomije danas neokolonijalizam/ monopolski kapitalizam.Argument u prilog ovom stavu se nalazi u rastućem trendu spajanja i pripajanja (S&P), odnosno stvaranje superstarova.Fuzije su bile najveće 2007. koja je još uvek referentna po tokovima SDI u visini od 3589 mlrd USD, da bi nakon te godine padale, te počele blago da rastu i u 2015. dostigle 2554 mlrd USD.

Deset najvećih fuzija u 2016. su : Bayer-Monsanto -66,3 mlrd USD,ChemChina-Syngenta-46,7 mlrd USD, Embridge Inc-Spectra Energy Group-43 mlrd USD, SoftBank Group –ARM Holding-31,6 mlrd USD, Abbot Laboratories-St Jude Medical -30,6 mlrd USD, Microsoft – Linkedin -28, 1 mlrd USD, Johnson Controls- Tyco International- 20,8 mlrd USD, Fortive-19,7 mlrd USD, NextEra Energy-Energy Future Holdings- 18,4 mlrd USD i Potash Corp of Saaskatchewan Agrium -18,03 mlrd USD.

Fuzija koja je premašile najveće je fuzija A&T koji je preuzeo Time Warner za 80 mlrd USD , kojoj je cilj stvaranja velikog konglomerata, jer A&T je dobio kontrolu nad HBO, Warner Bros International i CNN.[7]

Uticaj ovih mega zvezda na trgovinsku politiku je kritičan, a prema partnerima iz drugih zemalja odnos je monopolski i čak kolonijalni. One su na nacionalnom planu veoma značajni igrači sa ogromnim uticajem. Na primer u SAD je 100 najvećih kompanija u SAD je 1994. generisalo 33% BDP, da bi taj udeo došao na 46% BDP u 2013.Slične tendencije postoje u bankarskoj industriji, jer je 5 vodećih banaka na Wall Street – u povećao udeo u američkoj bankarskoj industriji sa 25% u 2000. na 45% u 2013.

Mega zvezde i u realnoj i u finansijskoj sferi su u stanju da lobiraju i uspeju da nemetnu svojim državama regulativu koja odgovara njihovim interesima, kao i uslove poslovanja stranim partnerima. Iako moćne, one nisu imune na zahteve koji su po prirodi neo-kolonijalni.

3. ŠTA SVE HRANI PROTEKCIONIZAM?

Budućnost je uvek bila teško predvidiva. Pogotovo danas. Uprkos sofisticiranosti modela zahvaljujući razvoju IT sektora, u modele je teško uključiti sve relevantne varijable, a posebno one koje bi odražavale političke i relevantne društvene odnose. Ove slabosti projekcije čini indikativnim ali ne i egzaktnim.

Uprkos problema sa kojim se projekcije suočavaju postoji opšta saglasnost o nekim pitanjima.

---

[6] John Paulson, How to jump –start growth, Foreign Affairs, volume 96, no2,March / April 2017

[7] Dealogic, le Monde, 25 octobre 2016.

Većina stručnjaka se slaže da će se u narednom periodu nastaviti trend smanjenja značaja i doprinosa preradjivačke industrije BDP. Posledica ovih kretanja će biti smanjenje tražnje za tom vrstom radne snage uz istovremeno smanjenje nadnica.

Sve relevantne medjunarodne i druge institucije koje se bave projekcijama su uglavnom saglasne i očekuju skroman ekonomski rast u narednim godinama na globalnom nivou, iako su prognoze po ciframa bitno različite.

Ako se ovi stavovi uzmu kao dati oni sugerišu da je realno očekivati da će ukoliko se ništa ne promeni rasti siromaštvo.U rešavanju ovog problema razmišlja se o uvodjenju garantovanih nadnica (basic income) koja za sada nisu naišla na pogodno tle, iako se u mnogim zemljama pokreću pilot projekti. U Kanadi je bio uveden u jednoj pokrajini, ali je relativno kratko trajao (1974-77) i napušten je zbog nedostatka finansijskih sredstava. U Italiji je usvojen zakon o pomoći siromašnim porodicama, ali će se efekti tek videti u budućnosti. U Švajcarskoj je na referendumu ova ideja odbijena.

Promene ekonomske strukture kao relevantan dugoročni faktor za izlazak iz krize , teškoće i dužina prekvalifikacije i teškoće u pronalaženju novog radnog mesta će za posledicu imati porast nezaposlenosti. Nije globalizacija glavni krivac ove pojave.Postoje i negativni efekti outsorcinga. Značajan krivac je i razvoj tehnologije- procenjuje se da su oko 80% poslova koji nestaju sa tržišta rada posledica tehnološkog razvoja, kao i da se oko 50% poslova u razvijenim zemljama suočava sa rizikom nestajanja zbog automatizacije. Ima i apokaliptičkih mišljenja „da su tehnologija koji je kreirao čovek prerasla u dominantnu snagu i tranformisala čovečanstvo u objekt a ne subjekt istorije". Sa ovim zaključkom se može a ne mora složiti, ali on ne nudi rešenje.

Svetska trgovina je nakon izbijanja krize zabeležila bitno manje stope rasta. U 2015.je trgovina preradjivačke industrije iznosila 16,2 triliona dolara. Postoji i visoka koncentracija, jer deset vodećih izvoznika učestvuju sa 52% u ukupnoj trgovini ovim proizvodima, dok je udeo svih ZUR povećan i iznosi 42%. Slična situacija je i sa trgovinom komercijalnim uslugama, u kojoj deset vodećih učestvuje sa 53% u ukupnoj svetskoj trgovini komercijalnim uslugama, a ZUR sa 38%.Udeo svetske trgovine u svetskom BDP je padao od 2009. i u 2015. je iznosio oko 22%.[8]

Pored koncentracije i pada udela u svetskom BDP, svetska trgovina je zabeležila i skroman rast od 2,7% u 2015., što je od prilike na nivou rasta svetskog BDP. U ranijim periodima, izuzev 1980-85 kada je takodje beležen rast ispod 3%, rast svetske trgovine je bio za oko 2,1 put veći od rasta svetskog BDP. Ostvareni skroman rast se tumači smanjenom tražnjom iz Kine, recesijom u Brazilu, padom cene nafte na svetskom tržištu, kao i volatilnim kretanjima deviznih kurseva.

Bojazan od daljeg pada i pogoršanja odnosa u medjunarodnim ekonomskim odnosima je došlo sa novim predsednikom u SAD, koji je najavio preispitivanje odnosa sa STO, koju je okarakterisao kao „ užas", kao i najavom da će buduće trgovinske odnose regulisati bilateralnim sporazumima. Iako zvanični stav nije usvojen ocena je da STO ne radi dovoljno u interesu SAD, a razlog se dobrim delom nalazi u brojnim antidampinškim postupcima koji su pokrenuti ali koji nisu završeni. SAD je prema podacima STO zemlja koja ima najviše pokrenutih antidamping postupaka pred STO i veliki broj u fazi inicijacije. Bojazan od porasta protekcionističkih akcija u SAD, čak i kada se ima u vidu da je udeo Severne Amerike u rastu svetskog izvoza u 2015 bilo blizu nule, zbog globalnog značaja ove zemlje pojačava neizvesnost. Distanciranje od pravila STO ili eventualni izlazak što je najgore mogući scenario bi dovelo do globalnog trgovinskog rata u kojem bi zemlje koje su visoko izvozno zavisne, medju kojima je i

[8] WTO,World Trade Report, Geneva.

Srbija, bile najviše ugrožene. Najteže u celoj stvari je što je Tramp već izašao iz TPP, što neki ocenjuju da nije strašno jer se pregovaralo o intelektualnoj svojini i rešavanju sukoba. Medjuitim, upravo ako SAD svako rešavanje sukoba prebace na sopstveni teren to bi značilo rešavanje sukoba u sopstvenom interesu, a to uključuje implicite legalizaciju sopstvenih zaštitnih mera. Istini za volju i antidampiški postupci u STO su se završavali u „pomirljivom tonu", ili što bi tužena zemlja (a uglavnom se radilo o slabijem partneru) odustala od izvoza ili najčešće uzajamnim dogovorom.

U junu mesecu SAD će pregovarati o odredbama NAFTA i verovatno će doći do njegovog redefinisanja.

Trampov program podrazumeva stvaranje povoljnih razvojnih i trgovinskih uslova za američke kompanije[9] Značajno mesto zauzima spoljna trgovine, protiv koje američka administracija nije, ali jeste protiv nefer trgovine.Posle TPP iz kojeg su SAD izašle i sporazuma NAFTA,o kojem predstoje pregovori na leto, Kina se našla prva pod kritikom. Razlog se nalazi u činjenici da je kineskim firmama dozvoljen slobodan pristup na američko tržište, dok su američke suočene sa velikim ograničenjim, zbog čega je na primer u 2015. zabeležen trgovinski deficit sa Kinom od 366 mlrd USD.Pored toga očekuje se i preispitivanja KORUS odnosno trgovinskog sporazuma sa Južnom Korejom, kojeg je Tramp ocenio kao „ ubicu zaposlenosti", pri čemu je i trgovinski deficit SAD sa ovom zemljom od 2011. dupliran. Medjutim, SAD su imale i koristi od sporazuma, jer je na primer, izvoz usluga SAD u J. Koreju u periodu 2011 do 2016 . dupliran, a izvoz govedjeg mesa je u poslednjih pet godina porastao za 153%, tako da analitičari ocenjuju da se od njega neće odustati što ne isključuje da će neke odredbe biti ponovo predmet pregovora.

Ohrabrujuće je što se sa najavljenim agresivnim protekcionizmom postojeće administracije ne slažu mnogi u SAD. Pogotovo ne sa eventualnim drastičnim sukobima sa Kinom, koja je ogromno tržište za proizvode za na primer filmsku industriju ili za proizvode iz Silikonske doline. Ukoliko bi protekcionizam rastao ali i pre toga verovatno će kompanije iz drugih zemalja pokušavati da u što većoj meri izmeste proizvodnju u SAD i na taj način izbegnu potencijalno negativne efekte politike.Medjutim, sprovodjenje najavljenih ideja bi dalje urušavao STO i sve što je na planu liberalizacije ostvareno mukotrpnim pregovorima od usvajanja Urugvajske runde.

Ima još brojnih opasnosti sa kojima je liberalan svetski trgovinski sistem i ovakav kakav je , sa svim dobrim i slabim stranama, suočen.

Nesporno je da su za dobro osmišljen i funkcionalan ekonomski sistem neophodne snažne institucije. North kaže: „Političke i ekonomske institucije su ključne determinante ekonomskih performansi"[10] Da bi one mogle da se odrede i donesu i dobro funkcionišu neophodno je da postoji demokratija. A demokratije sve manje ima suštinski ili je ima mnogo deklarativno. Prema The Economist Intelligence Unit Democracy Index je izračunavan za 167 i u proseku je pao sa 5,55 od mogućih 10 u 2015 na 5,52 u 2016. Samo u 38 je zabeleženo izvesno poboljšanje, a u su 72 niži rezultati. Nepoverenje u institucije sistema u skoro svim zemljama je na najnižem u istoriji nivou i ono je pokrenuo talas nepoverenja u establišmente u brojnim zemljama.

Usporen ekonomski rast i umeren rast medjunarodne trgovine se očekuje u narednim godinama. Verovatno je pri postojećem stanju stvari očekivati dalje smanjenje doprinosa rasta rada BDP-u, kao i značajne promene na tržištu rada uz smanjenje nadnica i porast nezaposlenosti.

---

[9] Bliže o Trampovom programu vidi :John Paulson, the Trump and the Economy, Foreign Affairs, March/April 2017.

[10] North, (1989)Institution and Economic Growth: An Historical Introduction.

Garantovane nadnice nisu naišle na pogodno tle.Naravno postavlja se pitanje šta će države raditi sa ogromnim brojem nezaposlenih, besnih ,siromašnih ljudi? Koja će radna mesta biti tražena na tržištu rada? To otvara pitanje obrazovanja, kada veliki broj poslova nestaje sa tržišta rada?

Flexicurity sistem u Danskoj se navodi kao dobar model za relativno brzu prekvalifikaciju i pronalaženje novog radnog mesta. Sistem dugo postoji i tokom krize iz 2008. je dao zadovoljavajuće rezultate. Radi se o sistemu fleksibilnog tržišta rada koji se bazira na zaštiti zaposlenosti (ograničen period nezaposlenosti, socijalna zaštita koja podrazumeva osiguranje od nezaposlenosti i društvenu pomoć uz kratak period nezaposlenosti), davanja saveta i treninga radi prekvalifikacije.Zahvaljujući ovom sistemu prosečno trajanje nezaposlenosti je u Danskoj 4 meseca što je bitno manje od trajanja u zemljama susedima Dranske, a i radnici su naviknuti na česte promene radnog mesta.

Iako atraktivno deluje, ovaj sistem nije jednostavno primeniti u nekoj drugoj zemlji, jer se kvalitet sistema tumači i njegovom dugogodišnjom primenom, ali i kalvinističkim duhom.

Porast nezaposlenosti se velikim delom tumači ne samo trgovinskom razmenom, već i razvojem tehnologije zahvaljući kojoj brojna radna mesta nestaju sa tržišta rada.Ovo može da bude i od ključnog značaja za porast izolacionizma u razvijenim zemljama, koje će nemogavši da optuže tehnologiju, posegnuti za merama koje treba da otklone negativne efekte trgovinskih odnosa.

Ovo bi važilo pod pretpostavkom da se ne nadju rešenja u obrazovnom sistemu, koja bi obezbedila brzo reagovanje na promene i obezbedjenje zapošljavanja.Ima projekcija da će u narednih 50 godina postojati samo desetak univerziteta u svetu i da će vodeći metod obrazovanja biti preko MOOC (masovno otvorenih online kurseva).Ovaj metod koji već primenjuju pojedini, vodeći svetski univerziteti ima za cilj da kursevima odredjene sadržine relativno kratkog trajanja osposobi polaznike za tražene kvalifikacije na tržištu rada ali i da poboljšaju njihove profesionalne sposobnosti.

Dakle u narednom periodu će se verovatno produbiti problemi koji su već sada uočeni i koji su doveli do rasta populizma , anti establišment osećanja i protekcionizma.Veliki deo očekivanja od globalizacije nije ostvaren.

Posledice izlaska V. Britanije iz EU, pored potencijalnog okidača za druge zemlje da krenu tim putem uz projektovane skromne stope rasta takodje mogu da podstaknu talas protekcionizma.Velika Britanija će se dugo nakon aktiviranja člana 50 Lisabonskog sporazuma „izvlačiti“ iz unije, pokušavajući da obezbedi najbolje uslove za sebe, što će pooštriti odnose sa evropskim partnerima . Sa druge strane,biće prinudjena da zaključuje bilateralne trgovinske sporazume koji takodje mogu da budu sa merkantilističkim kolorom, zašta ova zemlja već ima istorijskog iskustva.To može da pokrene lavinu zaštitnih mera, reciprociteta, sukoba, do trgovinsog rata.

Kakvi će biti efekti na trgovinske tokove od stare/ nove ideje o Evrope u više brzina, ako ona bude usvojena ili će ostati nepromenjeno stanje?

Veliku opasnost za slobodnu trgovinu treba tražiti u globalnim zvezdama, velikim korporacijama koje će svojom snagom uticati na države da preduzimaju mere koje ne moraju da se poklapaju sa nacionalnim interesima.Pored toga iskustva hvaljenih GCV (globalnih lanaca vrednosti), u kojima su pojedine zemlje željne stranih investicija videle izglede za sopstveni razvoj, pokazuju da postoji visoka koncetracija domaćih snabdevača u lancu proizvodnje. STO je objavio podatke za hemijsku industriju (2011 za koju postoje poslednji podaci) koja je oko 62% organizovana u formi GCV da je uglavnom oslonjena na domaće snabdevače, odnosno da najveći deo dodatne vrednosti dolazi od domaćih proizvodjača.Možda su ovi pokazatelji

relevantni samo za hemijsku industriju, ali su u odsustvu informacija za duge industrije upozoravajući , utoliko pre što nova administracija u Vašingtonu želi da iz inostranstva povuče američke kompanije i vrati ih u SAD smanjenjem poreza korporacija, kao i poreza na repatriranu dobit, što je takodje dodatni impuls protekcionizmu.[11]

Verovatno je da ovi primeri nisu jedini koji otvaraju opasnost od rastućeg protekcionizma u svetskoj ekonomiji.

4. DA LI JE PROTEKCIONIZAM DUGOROČNO ODRŽIV?

Jačanje agresivnog protekcionizma i države nacije vraća svet u prošlost. Od takvih akcija najveće štete, mada bi moglo da se kaže da se u nekom smislu govori i o katastrofalnim posledicama će imati manje razvijene zemlje, koje su visoko razvojno zavisne od ekonomskih odnosa s inostranstvom. Ali ne i jedine. Štete će pretrpeti i razvijene zemlje koje ih budu uvodile, jer će njihovo stanovništvo plaćati robe i usluge po mnogo višim cenama nego pri otvrorenoj privredi.

U uslovima skromnog ekonomskog rasta, dinamičnog rasta tehnologije i porasta nezaposlenosti zbog brzog nestajanja brojnih zanimanja sa tržišta rada, dužine, teškoća i nemogućnosti absorpcije celokupne ponude radne snage, sve nižih nadnica rašće i siromaštvo.

Izlaz iz krize se ne može tražiti samo u smanjenju troškova poslovanja u korporacijama i velikim merama štednje država suočenim sa visokim javnim dugom.Takav pristup evidentno nije dobra izlazna strategija i iskustva pojedinih zemalja koje su primorane da vide takvu politiku su poražavajući.

Jačanje države nacije može da dovede do značajnih geopolitičkih promena u EU i u svetu. Brexit je uzrokovana strahom od migranata, ali i tradicionalnim osećanjem veličine Velike Britanije i njenog nepripadanja Evropi. Druge države, posebno one ranjive zbog ekonomskih performansi, ali i onih koje su predstavljale stubove unije, takodje mogu da krenu tim pravcem u uverenju da će lakše savladavati probleme same uz uvodjenje protekcionističkih mera.Raspad EU ne bi samo predstavljalo poništavanje svih dobrih stvari koje su se desile od Rimskog sporazuma, već bi uticalo na ukupnu bezbednost i zbog ukupne fragilnosti u svetu, na porast protekcionizma, ali i opasnost po mir. EU pokazuje značajnu disfunkcionalnost a u traženju krivca, pre svega u Rusiji, koja je satanizovana, umesto u ISIS koju je stvorila zajedno sa SAD i nepronalaženju novih ideja ili nastavljanjem primenjivanja već postojećih, koje nisu politički prihvatljive disfunkcionalost produbljuje.“Opasnost od anarhije je manje potentna opasnost od konkretnog neprijatelja“ pisao je Neibuhr 1940.

5. ZAKLJUČAK

Da li ovaj talas protekcionizma može da prouzrokuje isti rezultat kao i u XIX veku kada je Velika Britanija bila korifej teorije slobodne trgovine nakon perioda protekcionizma, koju je kada je pošto je ostvarila odredjeni stepen dominacije počela da proponira po sopstvenim pravilima? Da li nosioci ideje protekcionizma razmišljaju na ovaj način?

Svet je bitno različit danas u odnosu na onaj iz XIX veka.

Izvesno je da će pri jačanju protekcionizma najveće ekonomske štete imati manje razvijene i nerazvijene zemlje čiji je razvoj visoko zavistan od ekonomskih odnosa s inostrantvom. Medjutim, i razvijene zemlje će imati štete, jer će njihovi gradjani plaćati više cene za robe i

[11] WTO, World Trade Report, 2016.

usluge nego pri otvorenoj ekonomiji, što će pri očekivanju slabog rasta, promena na tržištu rada, razvoja tehnologije i nižih nadnica siromašiti i gradjane zemalja koje uvode protekcionističke mere.

Da li su zagovornici spremni da reaguju odgovarajućim merama na izazove koji dodatno mogu destruktivno da deluju na svetsku ekonomiju? Jedan od ozbiljnih izazova se odnosi na obrazovanje, koje je najmanje dvostruko komplikovano. Prvo, zbog toga što pri postojećem dinamičnom razvoju tehnologije velika nepoznanica je kako će biti tržište rada u budućnosti i drugo, što ni obrazovni kadar nije spreman za ovaj izazov, utoliko pre što je i sadržina obrazovnog procesa nepoznanica.

Da li je protekcionizam dobar za eventualno zaustavljanje globalizacije, ako se smatra da je ona toliko važan remetilački faktor? Kratkoročno možda da, ali pri postojećoj medjuzavisnosti u svetskoj ekonomiji, on može da bude samo destruktivan i dugoročno nepoželjnan.Da li prelaz od „ jedinog“ neoliberalnog pristupa ka „ jedinom“ protekcionizmu ne odražava odsustvo ideja ili velike zavisnosti i nemoći ekonomije pred politikom ? Ili će možda ako bude nastavljen ovaj trend ili se budu povećavale protekcionističke mere, svet suočiti sa sudbinom aerodroma „Hitro“, kao u Pekićevom „Besnilu“.

Dugoročno posmatrano protekcionizam anulira brojne pozitivne ekonomske posledice globalizacije i otvara prostor za jačanje širih političkih konflikata u svetu, koji je već po njihovoj brojnosti , pa i složenosti na ivici brijača.

LITERATURA

1. Dealogic, Le Monde, 25 octobre 2017.
2. Farming in Europe, The Common Agricultural Policy (CAP) and Agriculture in Europe, Europe.eu/rapid/press release_MEMO-13-631_eu.htm
3. J.E.Stiglitz, The Coming Great Transformation na Konferenciji American Economic Association, January 2017.
4. John Paulson, Trump and the Economy, How to Jump-Start Growth, Foreign Afairs, Vol 96,no2/2o17.
5. Michael Spence (2012) The Next Convergence of Economic Growth in Multispead World, New York
6. North, (1989) Institutions and Economic Growth: An Historical Intorduction.
7. Stewart M.Patrick, The Return of Self Help, Foreign Affairs, Vol 92, no 2/2017
8. Susan Shirk, Getting to yes with Beijing, Foreign Affairs, Vol 92,no 2/2017.
9. WTO, Annual Report, 2016, Geneva
10. WTO, World Trade Report 2016, Geneva.
11. Yuval Noach Hirary,(2015) Homo Deus, A Brief History of Tomorrow, Israel.

Zorica Mršević[1]
Svetlana Janković[2]

MEHANIZMI ZA RODNU RAVNOPRAVNOST KAO DEO GLOBALIZACIJSKIH[3] TRENDOVA[4]

Apstrakt

Predmet rada je analiza globalizacijskih uticaja međunarodnih faktora na uvođenje i funkcionisanje mehanizama/institucija za rodnu ravnopravnost u Srbiji. Nasuprot sporadičnih izolacionističkih tendencija zatvorenosti, poslednjih godina u Srbiji su otvorena vrata globalizacijskin uticajima u pogledu formiranja mehanizama/institucija za rodnu ravnopravnost. Iako bi po svojoj prirodi sistem domaćih institucija mogao biti pre organizovan u skladu sa izolacionističkom matricom, posebno npr. kada je u pitanju sektor bezbednosti, u pogledu rodne ravnopravnosti „meki" uticaji spoljašnjih faktora su tokom poslednje decenije nesumnjvo prihvaćeni. Mehanizmi/institucije za rodnu ravnopravnost, kao deo globalizacijski trendova, prihvaćeni su i od građana i od strane domaćeg institucionalnog sistema, doprinoseći tako opštem društvenom napretku rodne ravnopravnosti. Rezultat tih globalizacijskih uticaja je osnivanje novih tela, donošenje novih zakonskih propisa kao i menjanje određenih institucionalnih javnih politika i praksi čitavih sektora, kao npr. sektora bezbednosti. Izlaganje obuhvata uticaj OEBSa kao tipičnog predstavnika „mekih" globalizacijskih uticaja, uvođenje kvota izbornog sistema, osnivanje nacionalnih i lokalnih tela za rodnu ravnopravnost, usvajanje nacionalnih akcionih planova za sprovođenje Rezolucije UN SB 1325, kao i uvođenje rodne ravnopravnosti u sektor bezbednosti.

Ključne reči: *Gobalizacijski „meki" uticaji, kvota izborni sistem, tela za rodnu ravnopravnost, Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije UN SB 1325, OEBS, UN.*

MECHANISMS FOR GENDER EQUALITY AS PART OF THE GLOBALIZATION TRENDS

Abstract

The paper analyzes the globalization impact of international factors on introduction and operation mechanisms / institutions for gender equality in Serbia. In contrast to sporadic isolationist tendencies of closure, in recent years in Serbia the door is opened to globalizing influences on formation of mechanisms / institutions for gender equality. Although by its nature a system of local institutions could rather be seen as

[1] Naučna savetnica, Institut društvenih nauka Beograd

[2] Potpukovnica, Institut za strategijska istraživanja

[3] Globalizacija je univerzalni proces, pod kojim se podrazumeva intenzivno ekonomsko, tehnološko, političko, idejno-kulturno i vojno povezivanje ljudi, naroda i država prema modelu zapadne civilizacijske paradigme, sa izraženom tendencijom da zahvati sve sfere individualne i kolektivne egzistencije ljudi. Ideološki osnovi globalizacije vrednosti liberalno-demokratskog modela zapadnog sveta – privatno vlasništvo, individualne slobode i demokratija, a njen cilj je širenje tih vrednosti na sve prostore sveta i sve sfere ljudskog delovanja. Stojanović Stanislav, 2010, *Globalizacija i bezbednosne perspektive sveta*, Beograd, Medija centar Odbrana. str 2-5

[4] Ovaj tekst je nastao kao deo projekta: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija - multidisciplinarni pristup, na kome je autorka angažovana a koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj, br. III 47010. Projekat implementira Institut društvenih nauka u Beogradu

functioning in accordance with the isolationist matrix, especially in its security sector, „soft" influence of external factors during the last decade and a half, in regard of gender equality are without any doubt accepted. Mechanisms / institutions for gender equality, as part of global trends, were accepted by both, citizens and by domestic institutional system, thus contributing to overall social progress of gender equality. The result of these globalist influence is the establishment of new bodies, the adoption of new legislation and changes in some institutional policies and practices of entire sectors, e.g. security sector. The presentation includes the impact of the OSCE as a typical representative of the „soft" globalist influence, the introduction of quota election system, establishment of national and local bodies for gender equality, the adoption of national action plans for the implementation of Resolution UN SC 1325, and the introduction of gender equality in the security sector.

Keywords: *Gobalistic „soft" impacts, electoral quota system, gender equality bodies, national action plan for Resolution UNSC Resolution 1325, the OSCE, the UN.*

UVOD – OD IZOLACIONALIZMA KA GLOBALIZMU

Neke institucionalne promene se teško prihvataju, naročito ako podrazumevaju preraspodelu vlasti, društvenih odnosa moći i raspolaganje resursima. U toj situaciji obično se javlja nedostatak političke volje, koji može da predstavlja problem u uspostavljanju standarda rodne ravnopravnosti. Ovo pitanje je najčešće u praksi uslovljeno stavovima na svim nivoima vlasti. Politička kultura zemalja Balkana je ponekad opisivana kao predominantno paternalistička i elitistička koja kao takva postavlja znatne prepreke političkoj participaciji žena[5]. U skladu sa tim, zahtevi za uvođenjem institucionalnih mehanizama radi obezbeđenja političke ravnopravnosti žena i muškaraca u nekim momentima smatrani se u najboljem slučaju redundantnim, pa čak, nelegitimnim i neprihvatljivim.[6]

Politička kultura tog postkonfliktnog, tranzicionog perioda i u Srbiji bila je fokusirana uglavnom na medijski atraktivne teme bile one iz oblasti zaštite nacionalnih interesa, saradnje sa Haškim tribunalom, suočavanja sa odgovornostima za neposrednu konfliktnu prošlost, evropskih integracija, predizbornim sučeljavanjima, temama iz domena političkih skandala. To je kombinovano sa građanskom pasivnošću nasleđenom iz prethodnog socijalističkog perioda kao i antifeminizmom, snažnom patrijarhalnom političkom kulturom, marginalizovanim ženskim pokretom, slabim ili nepostojećim mehanizmima za rodnu ravnopravnost, neudobnim izbornim sistemima, nestabilnim partijskim scenama i muško dominantnim političkim elitama. Uopšteno rečeno, bez obzira na samopromotivnu percepciju vladajućih političkih elita koje listom proklamuju da je sa padom komunizma posao završen i demokratija za sve nastupila preko noći, radi se o situaciji nedovršenih, nedostatnih demokratija, ili demokratija u izgradnji i nastanku, sa ženskom polovinom stanovništva bez pravog učešća u odlučivanju.

Nasuprot takvih sporadičnih verbalnih izolacionističkih stavova pojedinih političkih partija i lidera kao i pojave sporadičnih tendencija evroskeptične zatvorenosti, u poslednjoj deceniji i u Srbiji su uglavnom bila otvorena vrata globalizacijskim[7] uticajima za uvođenje novih, do tada nepostojećih mehanizama/institucija za rodnu ravnopravnost. Globalizacijski uticaji na tu specifičnu oblast javnih politika u Srbiji ogledaju se u određenim, konkretnim institucionalnim

[5] Drude Dahlerup, 2003, Comparative Studies of Electoral Gender Quotas. Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji „Implementacija kvota – lationoamerička iskustva". Lima: International Institute for Democracy and electoral asistance. 23/24 februar.

[6] Mršević Zorica 2007, Ka demokratskom društvu - Sistem izbornih kvota, Beograd: Institut društvenih nauka.

[7] Opšti smisao i cilj globalizacije jeste obezbeđenje nesmetanog protoka ideja, roba, kapitala i informacija, pa je otuda njeno najznačajnije obeležje, svakako, do sada nezabeležena međuzavisnost ljudi, naroda i država. Stojanović, op. cit. str 5.

promenama, odnosno formiranju i funkcionisanju novih institucija, od kojih je najznačajnije navesti četiri: 1) kvota izborni sistem[8], 2) osnivanje institucionalnih tela za rodnu ravnopravnost[9], 3) usvajanje nacionalnih akcionih planova (2010 – 2015. i 2016 – 2020.) za sprovođenje Rezolucije UN SB 1325, kao i 4) uvođenje rodne ravnopravnosti u sektor bezbednosti.

„MEKI" GLOBALIZACIJSKI UTICAJI

Sve te institucionalne novine kratko nazvane mehanizmi/institucije za rodnu ravnopravnost, nisu u Srbiji autohtona, autentična pojava. Prethodno su postojali i razvijali se u nizu evropskih država i država drugih kontinenata, tako da su postali deo uticaja globalizacijskih trendova. Njihovo prihvatanje počelo je od strane institucionalnog sistema Srbije u procesu demokratskih promena s početka XXI veka, što je jasan dokaz postojanja njegove otvorenosti. Ali iako su uticaji spolja nesumnjivo postojeći, treba svakako naglasiti da ni jedan od tih mehanizama (npr. kvota izborni sistem u Srbiji kao prva značajnija institucionalna promena u oblasti rodne ravnopravnosti), nije uveden pod spoljnim pritiskom, niti su rezultat bilo kakvih spoljnih intervencija imperativnog karaktera.

Važno je dakle pojasniti, da se globalizacijski uticaji na formiranje mehanizama za rodnu ravnopravnost u Srbiji nisu desili u vidu nametanja inostranih institucionalnih formi i vrednosti, niti bi takav „tvrdi" pristup mogao da bude ni šire prihvaćen, niti trajnije zadržan. Uticaji o kojima je reč su pre procesi „mekog" uticanja globalizacijskih promena međunarodnog ambijenta koji je doprineo stvaranju društvene klime rodne egalitarnosti, povećane vidljivosti ženskih političkih aktivnosti, kao i nastojanja da se više ne bude negativan primer i izuzetak i da se ne zaostane za regionalnim i međunarodnim standardima. Tako na primer, uticaji međunarodnih organizacija, npr. OEBSa (Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju), dešavaju se kroz dogovore i uzajamnu saradnju sa državama članicama. Sa njima se organizuju diskusije, konferencije, regionalne sastanke, studijske posete, seminare, radionice, tribine, okrugle stolove i slične aktivnosti, kojima se ostvaruju i usavršavaju između ostalog i rodne politike. U tom cilju, međunarodne organizacije sarađuju sa vladinim telima i institucijama, nevladinim organizacijama i pojedinačnim ekspertima/kinjama.

ULOGA ORGANIZACIJE ZA EVROPSKU BEZBEDNOST I SARADNJU – OEBS U UVOĐENJU MEHANIZAMA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST[10]

OEBS je inače, zaista dobar primer „mekih" međunarodnih globalizacijskih uticaja. Države članice Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) su saglasne da je uspostavljanje ravnopravnosti između muškaraca i žena jedan od osnovnih preduslova za održiv mir, bezbednost, demokratiju i poboljšanje opšteg ekonomskog stanja. U cilju ubrzanja ovog procesa, države članice OEBS-a su se obavezale da će primenjivati postojeće međunarodne standarde u oblasti rodne ravnopravnosti, a pored toga, usaglasile su i posebne odluke, politike i mere za ostvarivanje jednakih prava muškaraca i žena. OEBS-ove odluke su političke prirode i

---

8 Council of Europe, Balanced participation of women and men in political and public decision making. Recommendation Rec (2003) 3 adopted by the Committee of Ministersof Council of Europe on 12 March.

9 Mršević Zorica, 2011, Ka demokratskom društvu - Rodna ravnopravnost, Beograd: Institut društvenih nauka.

10 Mršević Zorica, 2002, Standardi i mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti u demokratskim zemljama, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd 2002, OSCE.

samim tim, nisu zakonski već samo politički obavezujuće. Ali, pitanja ljudskih prava i participatorne demokratije su od međunarodnog interesa i ne mogu biti samo unutrašnje pitanje jedne suverene države[11]. Pošto pitanja rodne ravnopravnosti i uključivanja rodnih politika u različite oblasti društveno-političkog života često ne spadaju u uobičajeno zakonodavstvo, OEBS-ovi stručnjaci/kinje pripremili su brojne priručnike[12], kao i vodiče za praktičnu primenu sa namenom podrške u radu na terenu, od kojih ovde navodimo samo neke nedavne iz oblasti rodne ravnopravnosti:

- Studija o nacionalnim akcionim planovima o implementaciji Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija[13],
- Vodič za promociju učešća žena u političkim strankama[14],
- Vodič: Integrisanje rodne perspektive u okviru interne kontrole oružanih snaga[15] i
- Integrisanje rodnih pitanja u nadzor institucija ombudsmana i državnih institucija za ljudska prava nad sektorom sigurnosti.[16]

Elementi rodne ravnopravnosti praktično se sprovode u delo kroz sve tri „dimenzije" (programskih stubova) rada OEBS-a.[17] I u okviru prve, „Političko-vojne dimenzije" uključeni su elementi rodne ravnopravnosti, gde se uvodi rodna perspektiva na primer, u procese razoružavanja, gde žene imaju značajnu ulogu jer su najčešće žrtve u oružanim sukobima (koji se često dešavaju i u zoni škola, univerziteta, čak i zdravstvenih centara). Osim potencijalnog fatalnog ishoda od direktnog pogotka metkom, žene dolaze u situaciju da budu žrtve zastrašivanja oružjem, silovanja, u nekim slučajevima žive pod stalnom pretnjom od nasilnog partnera koji ima oružje, itd. OEBS-ove smernice u ovoj oblasti upućuju pre svega na implementaciju Rezolucije 1325, a zatim, na pripremu nacionalnog plana, ili integraciju principa Rezolucije u neki drugi akcioni plan. Sledeći aspekti rodne ravnopravnosti su uključivanje žena u mirovne pregovore; skretanje posebne pažnje na pitanja žena i ostalih marginalizovanih grupa u okviru plana odbrane; podrška nevladinom sektoru; angažovanje žena u vojnim i bezbednosnim službama (ako iste nisu rezervisane samo za muškarce), uz pripremu strategija za ostvarivanje ovog cilja (istražuje se na koji način su žene angažovane, u kom obimu i na kakvim položajima). Takođe se utvrđuje da li postoji alternativna služba civilne odbrane (da li uključuje i žene), kakvu obuku prolaze muškarci, a kakvu žene, da li žene mogu da učestvuju u mirovnim snagama, itd. Političko-vojna dimenzija se bavi pitanjima rodne ravnopravnosti i u post-konfliktnim uslovima i u uslovima mira. Uputstva za ostvarivanje rodne ravnopravnosti odnose se na: obuku studenata/studentkinja u vojnim i policijskim akademijama o različitim potrebama žena i muškaraca civila (naročito posebne potrebe izbeglog i raseljenog

---

11 Samim tim, države članice nisu u poziciji da izbegnu diskusije o kršenju ljudskih prava u okviru sopstvenih granica, pozivajući se na princip ne-intervencije. Iz Moskovskog dokumenta, Konferencije za evropsku bezbednost i saradnju, 1991: „Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", par.23-24.

12 OSCE/ODIHR, 2004, Handbook for monitoring women's participation in elections, political parties and advancement of women. Warshaw: OSCE/ODIHR. pp. 30-32.

13 OSCE 2014, Study on National Action Plans for implementing UN Security Council Resolution. Vienna

14 OSCE/ODIHR 2014, Handbook on Promoting Women's Participation in Political Parties. Warsaw

15 DCAF, OSCE, OSCE/ODIHR, 2014, Integrating a Gender Perspective into Internal Oversight within Armed Forces. Geneva

16 Integrating a Gender Perspective into Oversight of the Security Sector by Ombuds Institutions & National Human Rights Institutions.

17 Mičić Maja, 2016, Standardi i uloga Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u vezi sa ostvarivanjem rodne ravnopravnosti u državama članicama, Univerzitet u Novom Sadu: Asocijacija centara za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije, Centar za rodne studije.

stanovništva); donošenje posebnih mera, kao što je potpisivanje Kodeksa ponašanja vojnog osoblja u odnosu na civilno stanovništvo radi sprečavanja, pravovremenog reagovanja i sankcionisanja seksualnog uznemiravanja, kršenja ljudskih prava; preduzimanje mera afirmativne akcije za uključivanja žena u vojne/ policijske službe; uvođenje obuke o rodnoj ravnopravnosti u standardnu obuku vojske/ policije/ granične policije, sa naglaskom na pitanja vezana za seksualno iskorišćavanje, nasilje; uključivanje muškaraca u vođenje treninga, prilagođavanje budžeta rodnim pitanjima u planu reforme vojno-bezbednosnih službi i policije, itd.

U okviru OEBS-ove druge dimenzije „Ekonomija i zaštita životne sredine", nakon donošenja OEBS razmatra položaj žena u okviru nacionalnih obaveza kao što su donošenje zakona, institucionalnih mehanizama (koliko je proporcionalno žena i muškaraca uključeno u donošenje važnih odluka u ovoj oblasti, na centralnom i lokalnom nivou), sektorskim pitanjima (šumarstvo, vodoprivreda, poljoprivreda i ribolov), nacionalnim politikama, programima, investicijama i donatorskim programima. Takođe, OEBS-ova uputstva u ovoj oblasti ukazuju da je bitno razmotriti pitanja rodne osetljivosti nacionalnih/lokalnih budžeta, napraviti analize rodnih stereotipa u korišćenju prirodnih resursa (ko sakuplja, ko prevozi, ko upravlja i ko prodaje proizvode), medijsku pokrivenost ekoloških pitanja. Zatim proveriti zdravstvene indikatore (da li određeni uslovi povećavaju smrtnost dece, neplodnost), kao i da li se ostale ugrožene grupe uključuju u procese donošenja odluka u okviru zaštite životne sredine. (U ovu svrhu je OEBS-ov Sekretarijat izdao publikaciju „Integrisanje rodne ravnopravnosti u okviru impementacije Arhus konvencije: vodič za praktičnu primenu" [18])

Treća, „Humana (ljudska) dimenzija" se u okviru OEBS-a odnosi na pitanja zaštite ljudskih prava, vladavine zakona, demokratizacije, izbora, medija, kao i sprečavanja trafikinga ljudima. Pitanje rodne ravnopravnosti se uzima kao intersektoralno pitanje i uvodi se u sve programe, planove, projekte i politike OEBS-a, a da bi se isto ostvarilo u državama članicama, preduzimaju se sledeći koraci: OEBS-ova uputstva za primenu odluka i obaveza vrlo detaljno obrađuju svaku oblast pojedinačno. Tu na primer spadaju: obavezne analize stanja u društvu, kao što su analize primena međunarodnih standarda, kao što je CEDAW i Rezolucija 1325 SB UN, zatim nacionalnih strategija, kao što je uvođenje nacionalnog plana za promovisanje rodne ravnopravnosti, razvijanja zakonodavnog okvira za borbu protiv diskriminacije i nasilja nad ženama, uključivanje pitanja uživanja ljudskih prava od strane svih pripadnika zajednice u najviša nacionalna dokumenta kao što je Ustav, osnivanje najviših vladinih tela, kao što su ministarstva zadužena za ravnopravnost i ljudska prava, i drugo. U okviru ljudske dimenzije se ocenjuje i stepen demokratizacije, sloboda medija i pitanja slobodnih izbora, putem analize izbornih prava žena i muškaraca, stepena iskorišćenja prava žena da biraju i da se kandiduju, postojanja kulturoloških prepreka u učešću žena u politici kroz njihovu zastupljenost u političkim strankama, parlamentu, izvršnoj vlasti, uključivanje žena iz manjinskih grupa (žene Romkinje na primer), zatim postojanje institucija, kao što su ministarstva koja se bave ravnopravnošću, pravima žena. Proverava se da li ima restrikcija za rad nevladinih organizacija; koliko su žene aktivne u religijskim grupama, sindikatima, da li ih ima na liderskim pozicijama. Na polju medija se istražuje postojanje stereotipa koji se suprotstavljaju uključivanju žena u političke stranke, i uopšte, u politički i javni život. Jedno od najbitnijih pitanja kojima se države članice moraju pozabaviti je na koji način svi ovi faktori deluju na opšte stanje demokratije u društvu.

[18] Naslov originala: "Gender Mainstreaming in Aarhus Activities: A guideline for practitioners"

UVOĐENJE KVOTA IZBORNOG SISTEMA

Iz OEBSove „humane dimenzije" dolaze uticaji na uvođenje kvota izbornog sistema u Srbiji. Današnjim zakonom regulisan je kvota izborni sistem u Srbiji i uglavnom ima međunarodno poreklo, ali usvojeni model nije neposredno prenet iz neke konkretne zemlje i regije već je u Srbiju uveden pod uticajem kombinacije primera dobre prakse pojedinih zemalja. Zbog toga je mit da su kvote uvedene u mnoge zemlje sveta „iz Skandinavije", iako je švedski primer zaista bio inspirativan i ohrabrujući politički model. Ali takođe isto važi i za partijske kvote evropskih socijaldemokratija,[19] britanski tvining sistem, primeri iz regiona Zapadnog Balkana, i sl, koji su svi kao modeli dobrih praksi, putem uticaja međunarodnih organizacija, OEBSa pre svega, ostvarili određeni uticaj. Zbog toga se kao glavno „mesto porekla" rodnih kvota i njihovo širenje identifikuju aktivnosti međunarodnih organizacija i međunarodne preporuke razmatrane i dogovarane tokom međunarodnih susreta i konferencija koje su obavezivale države članice da nađu način kojim bi poboljšale zastupljenost žena i pistupačnost političkih instanci na kojima se donose odluke.

Ravnopravnost muškaraca i žena na mestima donošenja političkih odluka je snažno prisutno u međunarodnim dokumentima koja mogu da budu veoma važan izvor podsticaja za pomeranje i unapređivanje ravnopravnosti. Dve od njih su najvažnije, Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW, usvojena 1979) i Pekinška Akciona platforma (Beijing Platform for Action usvojena 1995). Oba dokumenta nastala su unutar aktivnosti UN. Treba pomenuti i OEBSovu Ministarsku odluku 7/09 o participaciji žena u političkom i javnom životu.[20] Ova odluka je usvojena kao odgovor na ustaljenu pojavu manjeg učešća žena u okviru odlučujućih struktura, kao i u okviru zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Ista poziva države članice da: Preduzmu mere da se omogući ravnopravno zapošljavanje i promovisanje rada žena u sektorima bezbednosti, pre svega uključujući vojsku; Pripreme zakonodavni okvir za učešće žena u političkom i javnom životu; Promovišu podelu posla i roditeljskih obaveza da bi omogućile uključenost žena u politički i javni život.

Ali postojanje međunarodnih dokumenata samo po sebi nije dovoljno i kvota izborni sistem mogao da je da bude preporučen od strane međunarodnih organizacija i konferencija pre svega u onim zemljama u kojima postoji aktivno međunarodno prisustvo (npr. u periodima postkonfliktne izgradnje). Takođe, činjenica je da bez snažnih i dobro organizovanih aktivnosti domaćih ženskih i drugih podržavajućih političkih snaga, kvota sistem ne bi nigde mogao da bude prihvaćen kao inspirativni inostrani model. Zapravo ne postoji ni jedan uspešan primer uvođenja i primene kvota sistema bez međunarodne podrške domaćim koalicijama ženskog pokreta, političarki i stručnjakinja angažovanih na promociji tog izbornog instrumenta. Žene su već bile prisutne na javnoj i političkoj sceni, bilo u formalnim političkim strukturama, bilo ženskim pokretima[21], koristile su svoj uticaj da se izbore za konsolidaciju i stalnost ženske političke participacije kroz uvođenje kvota sistema. Većina političkih organizacija žena je

[19] Uticaj Socijalističke Internacionale podigao je učešće žena u organima Socijaldemokratskih partija članica ali samo do 25%. Odatle postoje izveštaji da su takve unutarpartijske odredbe dovele do žestokih međusobnih sukoba žena suprotstavljenih oko zagarantovanh partijskih pozicija. To sve vodi do rezultata da se minimalne unutarpartijske kvote doduše ispune, ali da njihovo funkcionisanje nikada ne vodi ka očekivanom koraku dalje, tj. do opšteg povećanja broja žena i preko tih obaveznih procenata putem tzv. političke zaraze.

[20] Ministerial Decision on Women's Participation in Political and Public Life.

[21] Žene su još u ranim devedesetim otkrile nevladine organizacije kao specifični organizacioni tip odgovora na nastupele teškoće i nedaće i to je bio njihov odgovor na ratna nasilja i razaranja, izbeglištvo, nesreće i humanitarne katastrofe, siromaštvo i nezaposlenost kao i činjenicu da su njihove socijalističke države blagostanja jednostavno preko noći prestale da postoje u ratovima.

prihvatila liberalno ili reformističko stanovište. One su postavile cilj da se u javnom životu ukinu one nejednakosti koje se mogu otkloniti, kao što su neodgovarajuća zastupljenost žena na najvažnijim političkim, upravljačkim i profesionalnim položajima i nepravde koje proističu iz zakonovadstva (neodgovarajuća zaštita žena i dece od nasilja, neadekvatna socijalna zaštita žena). To je odraz verovanja organizovanih ženskih snaga širom sveta da se ovi ciljevi mogu postići procesom postepenih reformi, a ne vođenjem „rata među polovima".[22]

Potpuniji koncept bezbednosti, koji podrazumeva uključivanje svih članova društva a ne samo jedne polovine stanovništva država članica OEBS-a podrazumeva učešće žena u pregovorima, vojnim, bezbednosnim službama i sl., što sve može značajno da utiče na samu politiku, primenom OEBSove Odluke 15/05 o ulozi žena u spečavanju sukoba, upravljanju kriznim situacijama i oporavkom posle sukoba. U skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1325, OEBS je 2005-e usvojio Odluku Ministarskog saveta o ulozi žena u spečavanju sukoba, upravljanju kriznim situacijama i oporavku posle sukoba. Ova Odluka integriše obaveze koje je postavio UN kao sopstvene i poziva zemlje članice da omoguće punu participaciju žena u oblastima koje su navedene u Odluci, sa posebnim naglaskom na: Postavljanju standarda za zapošljavanje žena na vodećim pozicijama u okviru OEBS-a; Podršku ženama i devojčicama uključujući organizovanje obuka, obrazovanje i uključivanje žena kroz sve faze mirovnog procesa[23]; Ocenjivanje procesa uvođenja rodnih politika u sve programe i aktivnosti u vezi sa sprečavanjem sukoba; Razvoj OEBS-ove internet stranice kojom se povećava vidljivost žena ekspertkinja, naročito u oblasti vojske i policije.

RODNA RAVNOPRAVNOST U SEKTORU BEZBEDNOSTI

Na uključivanje rodne perspektive u sistem odbrane ne obavezuje samo imperativ efikasnijeg sistema, već i snažan formalno pravni okvir u koji su uključeni nacionalni zakoni i međunarodni standardi. Nacionalnim akcionim planom za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015) predviđeno je formiranje institucionalnih tela i mehanizama u cilju promovisanja, unapređivanja i osiguravanja ravnopravnog učešća žena u sistemu odbrane, kao i prevencije i zaštite žena od seksualnog uznemiravanja.[24] Savet bezbednosti UN doneo je 31. oktobra 2000. Rezoluciju 1325, dokument koji predviđa da se, pored država kao tradicionalnih aktera, u mirovne procese i primenu mirovnih sporazuma uključi civilno društvo, a pre svega žene. Rezolucija je poznata pod nazivom „Žene, mir i bezbednost" i rezultat je inicijative međunarodnog ženskog mirovnog pokreta, a obavezujuća je za sve zemlje članice Ujedinjenih nacija. Iako se usvojeni tekst razlikuje od početne ideje, njegova primena je još udaljenija od prvobitnih vizija kreatorki. One su uporno dokazivale da se novcem iz poreza često obilato finansiraju smrt i razaranja, da su ratovi najveći uzročnici svekolikog globalnog siromaštva, a da žene podnose najveći teret militarizma.

---

[22] Hejvud Endru, 2004, Politika, Beograd: Clio.

[23] Odluka Ministarskog saveta OEBSa o ulozi žena u spečavanju sukoba, upravljanju kriznim situacijama i oporavku posle sukoba, paragrafi 6 i 7.

[24] Višacki Tatjana, Šaranović Jovanka, Janković Svetlana, 2014, „Prevencija rodno zasnovanog nasilja kroz prizmu uspostavljenih institucionalnih tela i mehanizama rodne ravnopravnosti u sistemu odbrane", saopštenje na V godinjoj konferenciji Viktmološkog društva. Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalno zakonodavstvo i praksa, knjiga apstrakta, Tematska sesija 9: Razvijanje antidiskriminacionih politika i zaštita ravnopravnosti, str. 37. Beograd, 27-28. novembar 2014.

Rezolucija se koncentriše na učešće žena u mirovnim procesima i donošenju odluka o miru, na uključivanje rodne perspektive u mirovne procese, na zaštitu žena u oružanim sukobima i u postkonfliktnom periodu itd. Glavna poruka dokumenta je neophodnost izgradnje strategije za ravnopravnost žena i muškaraca, tako da ta strategija postane sastavni deo programa u svim najvažnijim sferama života: političkoj, ekonomskoj i socijalnoj. Usvajanje rezolucije bilo je motivisano činjenicom da su civili, posebno žene i deca, tokom celog dvadesetog veka bili stalna meta ratnih sukoba, što se nastavlja i u ovom veku. U Rezoluciji ne samo da se naglašava važnost ravnopravnog učešća žena i njihovog punog uključivanja u sve napore na održanju i promociji mira i bezbednosti, već se ističe potreba za njihovom većom ulogom u donošenju odluka koje se tiču sprečavanja i rešavanja konflikata.

Važno je reći i to da se, osim davanja ženama uloge akterki, ovim dokumentom prvi put na tako visokom međunarodnom nivou afirmiše tzv. ljudska dimenzija bezbednosti.[25] Time se obogaćuje tradicionalni koncept bezbednosti koji podrazumeva ulaganje znatnih sredstava u vojsku i policiju kao ključne učesnike, dok građani, posebno žene, ostaju manje-više nevidljivi. Ljudska bezbednost je kompleksan pojam i smatra se da postoji više njenih dimenzija. Na primer, Agencija za razvoj i stanovništvo Ujedinjenih nacija (UNDP) uvodi sedam dimenzija ljudske bezbednosti: ekonomsku, prehrambenu, zdravstvenu, ekološku, ličnu, političku, bezbednost zajednice i kulturnu bezbednost.[26]

Zbog tih ljudskih dimenzija bezbednosti, Rezolucija poziva na porast učešća broja žena na svim nivoima donošenja odluka, npr. u sprečavanju i rešavanju konflikata, u posebnoj zaštiti žena u konfliktu, na povećanju podrške ženama koje su aktivne u izgradnji mira itd. Posle donošenja Rezolucije 1325 vlade država članica UN, na preporuku generalnog sekretara, pristupile su usvajanju nacionalnih planova za njenu primenu. To je učinila i Evropska unija, dok su OEBS i NATO izradili svoje akcione planove, što je za period 2010–2015. uradila i Srbija. Naime, Vlada Republike Srbije je 23. decembra 2010. godine usvojila Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015), a njegova primena započela je krajem decembra 2010. godine.[27] Rad na tekstu NAPa kao i njegova kasnija primena ostvarena je u saradnji organa državne uprave Republike Srbije sa pojedinim međunarodnim organizacijama poput EU, UNDP, UN Women, NATO (PfP), Misije OEBS u Srbiji, DCAF. Imajući u vidu potencijalno članstvo u Evropskoj uniji (EU), prilikom izrade tog dokumenta uzete su u razmatranje Strategija EU za ravnopravnost žena i muškaraca 2010-2015. godine i Plan aktivnosti za sprovođenje Strategije EU za ravnopravnost žena i muškaraca 2010-2015. godine. Imajući u vidu da se u okviru Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije (CSDP), rodna perspektiva misije EU ostvaruje i kroz prisustvo jednog/jedne ili nekoliko savetnika/savetnica za rodnu ravnopravnost u svim civilnim i vojnim misijama, Nacionalni akcioni plan je predvideo uvođenje takve nove dužnosti u praksu Republike Srbije. Takođe, prilikom izrade i primene Nacionalnog akcionog plana imalo se u vidu i da je Severnoatlantski savez (u daljem tekstu: NATO) u septembru 2009. godine doneo

[25] Strah jordanskih žena, npr. od uticaja radikalizacije odnosi se direktno na njihove svakodnevne aktivnosti, svakodnevnu slobodu kretanja izvan kuće, povećan stepen porodičnog nasilja, smanjenje mogućnosti da nadu posao, smanjenje obrazovnih mogućnosti, smanjene mogućnosti za volonterski rad u lokalnim zajednicama. UN Women, 2016, *Women and violent radicalization in Jordan*. The Jordanian National Commission for women. str. 7.

[26] Izveštaj Agencije za razvoj i stanovništvo Ujedinjenih nacija (UNDP) iz 1994. uveo je sedam dimenzija ljudske bezbednosti: ekonomsku, prehrambenu, zdravstvenu, ekološku, ličnu, političku, bezbednost zajednice i kulturnu bezbednost. E novine, 2016, Žene za mir i bezbednost. Rezolucija 1325.

[27] Zaključak Vlade Republike Srbije 05 broj 337–9657/2010, od 23. decembra 2010. godine o usvajanju *Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015)*, „Službeni glasnik RS", broj 102/10, Beograd, 30. decembar 2010. godine.

Direktivu[28], kojom se sve članice Partnerstva za mir (PfP), čiji je član i Republika Srbija, upućuju na ugradnju preporuka iz Rezolucije 1325 SB UN.

Važno je istaći da su ovim dokumentom otvoreni svi oblici školovanja, usavršavanja i obuke u vojnim i policijskim ustanovama za participaciju žena i devojaka. Ovo je istorijska, promena koja se desila u sistemu bezbednosti Republike Srbije. Nakon viševekovne nemogućnosti žena da se edukuju za vojni i policijski poziv, pod istim uslovima kao i muškarci, počev od 2007. godine do kraja 2014. godine, svi oblici edukacije u vojsci i policiji postali su otvoreni za participaciju devojaka i žena, uključujući Visoke studije bezbednosti Vojnu akademiju Univerziteta odbrane, Generalštabno i Komandno-štabno usavršavanje, Osnovne studije na Vojnoj akademiji i Medicinskom fakultetu VMA Univerziteta odbrane, Vojnu gimnaziju, obuke za rezervne oficire, Kriminalističko-policijsku akademiju, Centar za policijsku obuku u Sremskoj Kamenici i druge institucije.[29] Sva događanja pratile su uspešne medijske kampanje za veće privlačenje žena u operativni sastav vojske i policije i za prijem devojaka na sve oblike školovanja i usavršavanja.

Povećanje ukupne zastupljenosti žena u sistemu bezbednosti za 5,2% je jedan od efekata sprovođenja plana. Naime, na osnovu uporedne analize podataka nadležnih organa državne uprave, utvrđeno je da je u 2010. godini bilo 14,5% žena, a nakon petogodišnje primene Nacionalnog akcionog plana došlo je do povećanja ukupne zastupljenosti žena u institucijama u sistemu bezbednosti i ona je 2015. godine iznosila 19,7%. Među značajnija postignuća u sprovođenju ovog plana spada i ostvarena „vidljivost" zastupljenosti žena u sistemu bezbednosti, njihovog mesta i uloge u očuvanju mira i bezbednosti u Republici Srbiji. U navedenom periodu sprovođenja Nacionalnog akcionog plana došlo je do značajne kvalitativne promene, jer nije povećavana zastupljenost žena u administraciji, već je došlo do povećanja zastupljenosti žena u operativnom sastavu (tzv. žene u uniformi) u vojsci, policiji, carini i Upravi za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde. S tim u vezi preduzete su i mere za podršku ženama u usklađivanju profesionalne i porodične uloge[30] i na normativnoj zaštiti žena profesionalnih vojnih lica tokom porodiljskog i trudničkog bolovanja.[31]

Institucionalna izgrađenost je specifična karakteristika Nacionalnog akcionog plana u Republici Srbiji koji, za razliku od drugih akcionih planova za primenu Rezolucije 1325, predviđa obrazovanje i funkcionisanje čitave mreže međusobno povezanih institucionalnih tela i mehanizama rodne ravnopravnosti. Analizom ovog segmenta Nacionalnog akcionog plana, utvrđeno je da su u prve tri godine sprovođenja tog plana (2010-2013), obrazovana sva predviđena institucionalna tela, a od mehanizama rodne ravnopravnosti nije uspostavljen samo mehanizam savetnika/savetnica komandanata nacionalnih kontingenata za rodnu ravnopravnost u multinacionalnim operacijama, iako je za tu dužnost do sada edukovano oko 120 lica u zemlji i inostranstvu. Treba napomenuti da to nije odraz namere da se ne realizuje takvo postavljenje, nego situacija da ta mesta u podeli uloga sene dodeljuju našim kontigentima

---

[28] Bi-SC Directive 40-1, Integrating UNSCR 1325 and Gender Perspectives in the NATO Command Structure Including Measures for Protection during Armed Conflict, Brusells, 2009.

[29] Stojković Biljana, Janković Svetlana, 2016, Sustainability of UNSCR 1325 Implementation in the Republic of Serbia, Belgrade: Institute for strategic research, pp.350 366.

[30] Zaključak Vlade 05 broj 337-1685/2015 od 19.02.2015. godine i Izveštaj Političkog saveta o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015) za period od 2011. do 2013. godine. Internet sajt Ministarstva odbrane

[31] Zaključak Vlade 05 broj 021-11794/2015-1 od 28.11.2015. godine i Izveštaj Političkog saveta o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015) u 2014. godini. Internet sajt Ministarstva odbrane.

snaga u multinacionalnim operacijama. U vezi s navedenim, obrazovana su i deluju četiri institucionalna tela za sprovođenje Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015) i to: (1) Politički savet Vlade, (2) Multisektorsko koordinaciono telo Vlade, (3) analitičke grupe i istraživački timovi i (4) Komisija Narodne skupštine Republike Srbije za praćenje sprovođenja Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji. Bitno je napomenuti, artikulišući aspekt rodne ravnopravnosti do kraja, i to da su predviđeni i uglavnom obrazovani mehanizmi podrške za rodnu ravnopravnost (rodni savetnici/e, osobe od poverenja, podrška kolegi/nici).

ZAKLJUČAK

Osnivanje institucija/mehanizama za rodnu ravnopravnost u Srbiji u dvehiljaditim, predstavlja interesantan primer globalizacijskih uticaja na institucionalni sistem jedne zemlje. Iako ni jedana od četiri institucionalne novine, kvota izborni sistem, tela za rodnu ravnopravnost, NAP Rezolucije UNSB 1325 i rodna ravnopravnost u sektoru bezbednost, nije uvedena pod pritiskom iz inostranstva, ni jedan nije autohtona domaća pojava. Svi oni su se oslanjali na iskustva drugih zemalja, a procesi njihovog usvajanja i osnivanja inicirani su „mekim" uticajima međunarodnih organizacija aktivnih u Srbiji, uz kontinuiranu i aktivnu saradnju domaćih aktera, pre svega ženskog pokreta i ekspertkinja/eksperata za pitanja rodne ravnopravnosti, ali i otvorenosti kako civilnog institucionalnog sistema, tako i sektora bebednosti da prihvate i transparentno realizuju rodnu ravnopravnost.

LITERATURA

1. Bi-SC Directive 40-1, Integrating UNSCR 1325 and Gender Perspectives in the NATO Command Structure Including Measures for Protection during Armed Conflict, Brusells, 2009.
2. Council of Europe, *Balanced participation of women and men in political and public decision making.* Recommendation Rec (2003) 3 adopted by the Committee of Ministersof Council of Europe on 12 March.
3. http://www.hrol.org/uploads/soft/121219/1-121219222359.pdf, pristupljeno 13. aprila 2017. godine.
4. DCAF, OSCE, OSCE/ODIHR, 2014, Integrating a Gender Perspective into Internal Oversight within Armed Forces. Geneva.
5. http://www.osce.org/odihr/118325?download=true, pristupljeno 12. aprila 2017. godine.
6. DCAF, OSCE, OSCE/ODIHR, 2014, Integrating a Gender Perspective into Oversight of the Security Sector by Ombuds Institutions & National Human Rights Institutions. Geneva. http://www.osce.org/odihr/118327?download=true, pristupljeno 12. aprila 2017. godine.
7. Drude Dahlerup, 2003, *Comparative Studies of Electoral Gender Quotas.* Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji „Implementacija kvota – lationoamerička iskustva". Lima: Internaitonal Institute for Democracy and electoral asistance. 23/24 februar.
8. „Gender Mainstreaming in Aarhus Activities: A guideline for practitioners". http://www.osce.org/gender/87675?download=true, pristupljeno 13. aprila 2017. godine.

9. Hejvud Endru, 2004, *Politika*, Beograd: Clio.
10. Izveštaj Agencije za razvoj i stanovništvo Ujedinjenih nacija (UNDP), 1994, E novine, 2016, Žene za mir i bezbednost. Rezolucija 1325.
11. Mičić Maja, 2016, Standardi i uloga Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u vezi sa ostvarivanjem rodne ravnopravnosti u državama članicama, Univerzitet u Novom Sadu: Asocijacija centara za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije, Centar za rodne studije.
12. Ministerial Decision No. 07/09 on Women's Participation in Political and Public Life. OSCE. Athens 2009.
13. Mršević Zorica 2007, *Ka demokratskom društvu - Sistem izbornih kvota*, Beograd: Institut društvenih nauka.
14. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Kvote_-_Zorica_Mrsevic.pdf, pristupljeno 14. aprila 2017. godine.
15. Mršević Zorica, 2011, *Ka demokratskom društvu - Rodna ravnopravnost*, Beograd: Institut društvenih nauka. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Rodna_ravnopravnost_-_Zorica_Mrsevic.pdf, pristupljeno 12. aprila 2017. godine.
16. Mršević Zorica, 2002, *Standardi i mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti u demokratskim zemljama*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd 2002, OSCE, http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Standardi_i_mehanizmi.pdf, pristupljeno 13. aprila 2017. godine.
17. OSCE/ODIHR, 2004, *Handbook for monitoring women's participation in elections, political parties and advancement of women.* Warshaw: OSCE/ODIHR.
18. http://www.osce.org/odihr/120877?download=true Pristupljeno 14 aprila 2017. godine
19. OSCE, 2014, Study on National Action Plans for implementing UN Security Council Resolution. Vienna http://www.osce.org/secretariat/125727?download=true, pristupljeno 12. aprila 2017. godine.
20. OSCE 2014, Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 1991.
21. OSCE/ODIHR 2014, Handbook on Promoting Women's Participation in Political Parties. http://www.osce.org/odihr/120877?download=true, pristupljeno 12. aprila 2017. godine.
22. Višacki Tatjana, Šaranović Jovanka, Janković Svetlana, 2014, „Prevencija rodno zasnovanog nasilja kroz prizmu uspostavljenih institucionalnih tela i mehanizama rodne ravnopravnosti u sistemu odbrane", saopštenje na V godinjoj konferenciji Viktmološkog društva. Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalno zakonodavstvo i praksa, knjiga apstrakta, Tematska sesija 9: Razvijanje antidiskriminacionih politika i zaštita ravnopravnosti, str. 37. Beograd, 27-28. novembar 2014.
23. http://www.vds.org.rs/File/KnjigaApstrakataVGodisnjaKonfVDS2014.pdf, pristupljeno 16. aprila 2017. godine.
24. Stojanović Stanislav, 2010, *Globalizacija i bezbednosne perspektive sveta*, Beograd, Medija centar Odbrana.
25. Stojković Biljana, Janković Svetlana, 2016, Sustainability of UNSCR 1325 Implementation in the Republic of Serbia, Belgrade: Institute for strategic research.
26. Zaključak Vlade Republike Srbije 05 broj 337–9657/2010, od 23. decembra 2010. godine o usvajanju *Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015)*, „Službeni glasnik RS", broj 102/10, Beograd, 30. decembar 2010. godine.

27. Zaključak Vlade 05 broj 337-1685/2015 od 19.02.2015. godine i Izveštaj Političkog saveta o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015) za period od 2011. do 2013. godine. Internet sajt Ministarstva odbrane
28. http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4352, pristupljeno 10. mart 2016. godine.
29. Zaključak Vlade 05 broj 021-11794/2015-1 od 28.11.2015. godine i Izveštaj Političkog saveta o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015) u 2014. godini. Internet sajt Ministarstva odbrane. http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4352, pristupljeno 20.decembra 2016. godine.
30. UN Women, 2016, *Women and violent radicalization in Jordan.* The Jordanian National Commission for women.

Uroš V. Šuvaković[1]

IZOLACIONIZAM KAO REAKCIJA NA GLOBALIZAM

Apstrakt

U radu se argumentuje teza da je obnavljanje ideologije izolacionizma, (za sada) u dve vodeće zemlje Zapada - Velikoj Britaniji kroz Brexit i kroz pobedu Trampa na predsedničkim izborima u SAD - ali i kroz odluke pojedinih država-članica EU da podižu žičane ograde ne bi li sprečile migrante da pristignu na njihovu teritoriju, reakcija na ideologiju globalizma, a ne na društveni proces globalizacije.

Globalizacija je zakonit društveni proces koji se odvija progresivno, ali diskontinuirano, kroz ljudsku istoriju. S druge strane, globalizam je izraz neoliberalne ideologiji čiji je cilj uspostavljanje hegemoje vodećih država Zapada nad čitavim svetom. Nije globalizacija šansa za male, pošto ona u svom sadašnjem vidu - kao društveno usmeravan proces od strane snaga globalizma - drastično povećava razlike između razvijenih i nerazvijenih, između bogatih i siromašnih. Identiteti manjih država i naroda su ugroženi, i one to osećaju. Pri tom je politika zasnovana na ideologiji globalizma, čiji je jedan od konkretizovanih oblika tzv. humanitarni intervencionizam, zapravo izazvala sistemsku krizu globalnog kapitalizma, od koje se on još nije oporavio.

Sadašnji oblik izolacionizma nije neshvatanje da je svet postao globalan. Naprotiv, on predstavlja potrebu da narodi uzmu svoju sudbinu u svoje ruke i u tom smislu se više ispoljava kao proces resuverenizacije država, za razliku od procesa desuverenizacije na kojima počivaju i EU oličena u briselskoj tehno-birokratiji i čuvene Stigliceve „institucije globalizacije".

Ključne reči: *globalizacija, globalizam, izolacionzam, resuverenizacija, „humanitarni intervencionizam"*

ISOLATIONISM AS REACTION TO GLOBALISM

Abstract

A thesis is discussed in the paper that recovery of the ideology of isolationism in the two leading states of the West (for now) – in Great Britain through Brexit and through the victory of Trump at presidential elections in the USA, as well as through decisions of certain state-members of the EU to build wire fences in order to prevent migrants to reach their territory, is the reaction to the ideology of globalism, not to the social process of globalization.

Globalization is a legitimate social process that goes on progressively, but with discontinuity, through the human history. On the other hand, globalism is an expression of neoliberal ideology whose goal is to establish hegemony of the leading states of the West over the whole world. Globalization is not a chance for the small ones, since in the current form – as socially directed process by the forces of globalism – it drastically increases differences between developed and underdeveloped, between rich and poor. Identities

[1] Redovni profesor, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Katedra za sociologiju, uros-s@eunet.rs

of small states and nations are jeopardized and they feel it. Additionally, the politics based on the ideology of globalism, whose one of the concrete forms is so-called humanitarian interventionism, actually have caused a systematic crisis of global capitalism, from which it still has not recovered.

Current form of isolationism is not incomprehension that the world has become global. On the contrary, it represents the need of nations to take their destinies in their own hands and in this sense, it is more expressed as the process of resovereignization of states, unlike the process of desovereignization on which are based both the EU incarnated in Brussels' techno-bureaucracy and the famous Stiglitz's "institutions of globalization".

Globalization is not an outside force that can be imposed; it is a long-term historical process that no one can stop by barbed wire, but surely can try to preserve own identity through that process, contributing to direction of globalization as permeation and not as conflict of cultural identities.

Key words: *globalization, globalism, isolationism, resovereignization, "humanitarian interventionism"*

UVOD

U svim svojim dosadašnjim radovima zastupali smo stanovište o globalizaciji kao zakonitom, *progresivnom* ali *diskontinuiranom* (naglas. U.Š.) društvenom procesu (v. npr.Šuvaković, 2004; 2014; Šuvaković, Baljošević, Obradović, 2014). Dokayivati da je to tako nije preteško. Uostalom takvo stanovište dele i mnogi drugi inostrani autori, čak i neki koji su se na početku istrčali krajnje ideološkim stavom kako se „globalizacija odnosi na svet posle 1989", uzimajući kao prekretnički „pad sovjetskog komunizma" i ocenjujući taj događaj kao „jednu od najznačajnijih promena u ovom veku" (Gidens, 2001/2003: 12). Sa takvim stavom o značaju propasti SSSR-a i društvenog sistema izgrađenog u njemu i sa njim povezanim državama nemoguće je nesaglasiti se. Slično mišljenje je, uostalom, izrazio i sam predsednik Putin ocenjujući da je raspad SSSR-a „najveća geopolitička katastrofa veka" (2005). I sa Putinovim stanovištem teško je nesaglasiti se, pošto se ispostavilo u poslednjih četvrt veka da je svet bio znatno bezbednije mesto za život u trenutku postojanja dva suprotstavljena bloka, među kojima je postojala „ravnoteža straha", nego u deceniju i po ili dve decenije unipolarnosti, sa dominantnom Amerikom. Međutim, bez obzira na značaj ove promene za ubrzanje procesa globalizacije, sociološki posmatrano se ona ne može označiti početkom globalizacije. To je uočio i sam Gidens te je u četvrtom izdanju svoh udžbenika iz sociologije utvrdio kako ova pojava nastaje „spajanjem političkih, društvenih, kulturnih i ekonomskih faktora. Iznad svega, uzrok globalizacije predstavlja razvoj informacione i komunikacione tehnologije koja je povećala brzinu i obim interakcije među ljudima širom sveta" (Gidens, 2001/2007: 56-57), svrstavajući „pad komunizma sovjetskog tipa" među „mnoge pokretačke snage" koje utiču na prosece savremene globalizacije, uz konstataciju kako je reč o „jednoj od najznačajnijih" pokretačkih snaga (Isto: 59). Drugi autori nisu imali ideološke izlete poput Gidensa, iako su u različito vreme datirali početke procesa globalizacije. Oni su razumevali da se radi o istorijskom procesu, a ne o nečemu što je „palo s neba", da ne kažemo o nečemu što se datira od „pada Berlinskog zida". Jer, kako je to odavno ispravno uočio Marsel Mos „svaka društvena pojava, čak i kada izgleda nova i revolucionarna, kao na primer, neki pronalazak, uprkos tome, uvek krcata prošlošću. Ona je plod vremenski najudaljenijih okolnosti i mnogostrukih veza u istoriji i geografiji" (1982: 258). Tako Jan Art Šolte konstatuje kako „globalizacija nema istorijski početak" i vrši periodizaciju ovog procesa u tri faze, pri čemu prva faza obuhvata vreme do XIX veka (2009:86). Hatibović smatra kako je „prva globalizacija... bila demografska", te da se ta njena dimenzija zbila „vrlo, vrlo davno – u praskozorje ljudske praistorije i odvijala se vrlo dugo. Ako je naime tačna teza da se ljudska vrsta prvo pojavila na jednom mjestu tj. u jednom regionu (Africi?) i da se onda u talasima migracija raširila na još pet

kontinenata, onda prvu globalizaciju u istoriji ljudskog rada predstavljaju upravo te migracije" (2002: 30) Bžežinski „nazire" siluete globalizacije u toku poslednjih osam vekova, kada je „došlo do početne neodređene svesti o prisustvu udaljenih `drugih`, prvo pomoću ekspedicija i mapiranja nekada nepoznatih područja, a potom posredstvom kolonizacije i velikih migracija" (2013:14). Jedan od najuglednijih proučavalaca procesa globalizacije Roland Robertson začetke ovog procesa smešta u rani XV vek, praveći petofaznu njenu periodizaciju (Robertson, 1992: 58-59). I naši istoričari datiraju začetke procesa globalizacije u period „ranog modernog doba", ukazujući na njenu prisutnost „u nekim segmentima čak i ranije", insistirajući pri tom kako „moramo prihvatiti da u 16. veku dobija punu formu u ekonomskom pogledu, kroz formiranje interkontinentalne mreže poslovanja" (Elezović, 2013: 356). Ruski autor Čumakov slaže se da je globalizacija postojala „u vreme velikih geografskih otkrića, ali je postala vidljiva tek sredinom XIX veka" (2010: 49), što je i nalaz Mandelbauma (2004: 257).

Različito datiranje „otpočinjanja" procesa globalizacije ima za ovaj naš rad značaj da ukaže: 1) da je reč o istorijskom procesu; 2) da se taj proces odvijao u veoma različitim istorijskim prilikama. Te različite istorijske prilike znače i da je najnovija faza globalizacije, ona kojoj se dodaje pridev „turbo" kako bi se označila brzina kojom se odvija, nastala krajem XX veka, kada je od strane SAD proklamovana ideologija „globalizma". Ova ideologija značila je (zlo)upotrebu međunarodnih organizacija od strane SAD, a u cilju zaštite svega onoga što je Amerika shvatala svojim nacionalnim interesom, pri čemu ona pod njim obuhvata i doslovno - sve. Osnovna ideja je bila u tome da je odbrana ljudskih prava starija i od suvereniteta država, a ljudska prava štiti pre svih - Amerika. Pri tom se ona potpuno neoliberalno interpretiraju, i iz njihovog korupusa se potpuno isključuju ekonomska i socijalna prava, koja se čak tretiraju kao „mit"[2]: postoji pravo glasa, ali se ne priznaje pravo na ugovor o radu; svako ima pravo na „slobodu seksualne orijentacije" (čitaj: pravo na homoseksualnost, v. šire Antonić,), ali nema prava na zagarantovanu zaradu; sloboda izražavanja je jamčena, ali ne i pravo na društveni razvoj i sl. Čomski kao primer bezčašća u ime ideologije globalizma, koju su razvijale SAD i globalne institucije koje one kontrolišu, navodi slučaj Lorensa Samersa[3] koji je u internom memorandumu za potrebe Svetske banke, „jedne od tri glavne institucije koje upravljaju procesom globalizacije" (Stiglic, 2002: 24), izneo sledeći predlog: „Merenje troškova zagađenja koje oštećuje zdravlje treba da uzme u obzir izgubljenu zaradu zbog povećanog oboljevanja i smrti...S te tačke gledišta, zagađenje štetno po zdravlje treba da se veže za one zemlje gde će to izazvati najmanje troškove, a to su zemlje sa najnižim nadnicama. Smatram da se ekonomskoj logici koja stoji iza usmeravanja toksičnog otpada u zemlje sa najmanjim nadnicama nema šta zameriti i da moramo imati hrabrosti da je uvažimo" (Samers, prema Čomski, 2009: 121). Ne treba ni napominjati da su pod oreolom zaštite ljudskih prava činjeni najgori zločini protiv međunarodnog prava, koji su nazvanim „humanitarnom intervencijom" (pledoaje za ovakvu upotrebu sile je, pored ostalih, ispisao Majkl Volzer, 1991/2008)[4]: od agresija na Srbiju i Irak do konkretnih ratnih zločina u ratovima koji su vođeni, overeni ili neovereni pečatom OUN[5]. I ne samo to: tortura je uvedena na velika vrata kroz osnivanja Gvantanama i drugih zatvora u 54

[2] U izjavi Pole Dobrijanski, pomoćnika državnog sekretara za ljudska prava i humanitarne poslve (cit. prema Čomski, 2009: 123)

[3] U vreme pisanja memoranduma o kome Čomski diskutuje glavnog ekonmiste Svetske banke, potom sekretara za finansije u Klintonovoj administraciji i, najzad, predsednika Univerziteta Harvard.

[4] Doktor nauka *honoris causa* Univerziteta u Beogradu

[5] „Svaki put kada Ujedinjene nacije odbiju da posluže američkim interesima, Vašington ih jednostavno otpiše" (Čomski, 2009: 45)

države sveta u kojima se u dugom vremenskom periodu drže ljudi bez optužnica, bez u sudskom psotupku utvrđene krivice, samo zato što se na njih sumnja da su islamski teroristi. Radi se o tzv. programu *extraordinary rendition* (v. Open Society Justice Initiative, 2013).

Osnovna postavka globalizma sažeta je u ideji koju je razotkrio Urlih Bek: „Pod globalizmom razumem stanovište da svetsko tržište eliminiše ili zamenjuje političku akciju" (Beck, 2009: 9). Ova ideologija je zasnovana na dve postavke: *prvo*, na potrebi stvaranja globalnog tržišta, što uključuje i globalnu proizvodnju, manje ili više prema Samersovom predlogu, ali i "globalno radno mesto" (Marković, 2014: 70) i njegovu "fleksibilizaciju" (Milošević, 2013), što bismo skupno označili kao tržišni fundamentalizam; *drugo*, na ideji o desuverenizaciji država (v. Vuletić, Ćirić, Šuvaković, 2013), koja je u funkciji prve postavke, a koja se racionalizuje pozivanjem na velike principe "svetosti ljudskih prava", "moralno pravo" na "humanitarne intervencije", stvaranje "civilnog društva" odozdo i supranacionalnih tvorevina odozgo kao kontrolora državne moći, pri čemu, naravno, jedina država koja čuva svoj suverenitet i širi ga na štetu drugih država, ne dopuštajući ovakve procese na sopstvenoj teritoriji, jesu upravo SAD[6]. I dok je je ideja stvaranja globalnog tržišta praktično već ostvarena, dotle sa procesom desuverenizacije država ne ide sve bez otpora, što najbolje potvrđuje Soroševo jadikovanje kako su „tržišta postala globalna, ali politike su i dalje čvrsto ukorenjene u suverenitetu država" (2003: 17).

Stvaranje globalnog tržišta imalo je i pozitivne, ali negativne efekte po američku privredu. Pozitivna je, naravno, mogućnost da se američki proizvodi mogu kupovati gotovo svugde u svetu; negativno je, međutim, to što je gotovo sva proizvodnja iseljena iz Amerike. Kao ilustracija ovoga neka posluži dijalog vođen između tadašnjeg američkog predsednika Baraka Obame i šefa Epla Stiva Džobsa februara 2011. Obama je tada upitao zbog čega se proizvodnja "Eplovih" proizvoda ne vrati iz Kine u SAD i dobio je kategoričan odgovor: "Ti se poslovi neće vraćati". U članku koji je početkom 2012. objavio *The New York Times* objašnjava se kako ova kompanija zapošljava 43000 radnika u SAD i 20000 van Amerike, ali čak 700 hiljada njih radi za Eplove ugovarače, najveći deo njih u Kini. Osim toga, potrebno je oko 8700 inžinjera ya nesmetano odvijanje proizvodnog procesa, a toliki broj za potrebe "Epla" u rukovodjenju nad 200 hiljada industrijskih radnika na traci, moguće je obezbediti samo u Kini, dok bi u SAD za to bilo neophodno najmanje devet meseci. Ovo je primoralo čak i Džareda Bernštajna[7] da prokomentariše "Ako je to vrhunac kapitalizma, treba da budemo zabrinuti" (*The New York Times*, 21/01/2012). Problem nije samo u preseljenju industrije, već i u drastičnom smanjenju broja zaposlenih, rastu nezaposlenosti, smanjivanju prihoda od poreza itd. Amerika je i dalje lider kreativnog napretka, inovacija, ali proizvodnja je globalizovana i - jevtinija je u Kini. Treba imati u vidu da je Obama ovaj razgovor vodio još uvek u toku svetske ekonomske krize koju je izazvala Amerika dopuštanjem špekulativnog poslovanja na svom finansijskom tržištu (v. Stiglic, 2010/2013), što je za posledicu imalo ne samo slom finansijskog tržišta u SAD, bankrotstvo pojedinih velikih banaka[8], već i propast velikog broja američkih porodica koje nisu više mogle da nastave da otplaćuju hipotekarne kredite, direktan gubitak čak 8 miliona radnih mesta u periodu decembar 2007-oktobar 2009. (Isto: 93, v. f. 6. i 7. na str. 344). U takvoj situaciji povratak proizvodnje iz Kine u SAD i zapošljavanje par stotina hiljada ljudi bilo bi pravi Božji dar, ali su već tada po tržišnim uslovima SAD bile nekonkurentne u odnosu na Kinu. Principi

[6] SAD su npr. 2012. odbile da ratifikuju Konvenciju o pravima osoba ometenih u razvoju, kao i mnoga druga multilateralna dokumenta koja se odnose na ljudska prava.

[7] Ekonosmki savetnik predsednika Obame.

[8] Ne svih, pošto je Obamin estabišment dajući im novac iz federalnih rezervi spasao neke od banaka od bakrotstva.

samoregulišućeg slobodnog tržišta u globalnim razmerama okrenuli su se protiv onih svojih glavnih zagovornika. Ovome treba dodati i smanjivanje opšteg standarda života u Americi, što se npr. ogleda kroz nedovoljna ulaganja u infrastrukturu koja čine 2% BDP u odnosu na evropskih 5% BDP (*Newsweek Srbija*. 15/10/2016).

U takvoj situaciji, Amerikanci traže promene. Hoće više radnih mesta, hoće bolji život. Izgubili su poverenje u vodstvo koje je zastupalo globalističku ideologiju, sa posledicama koje ni po Ameriku nisu beznačajne. Umesto da vode ratove u udaljenim zemljama, koje na svetskoj mapi ne mogu ni da pronađu, obični ljudi žele da se okrenu sebi. Ne interesuje ih da izvoze "obojene revolucije", već da povećaju kvalitet sosptvenog života. A to im upravo poručuje predsednik Donald Tram u svom inaguralnom govoru: "Političari su napredovali - ali poslovi su nestajali, fabrike zatvorene. Establišment je štitio sebe, ali ne i građane ove zemlje...Nacija postoji da služi građanima.Amerikanci hoće divne škole za svoju decu, bezbedan komšiluk za svoje porodice i dobar posao za sebe" (Trump, 2017). Američki predsednik dalje ukazuje na probleme američkih građana: majke i decu koji žive u siromaštvu u gradovima po američkoj provinciji, napuštene fabrike koje poredi sa "nadgrobnim spomenicima", obrayovni sistem "koji ostavlja naše mlade i lepe studente lišene znanja", veliki kriminal u društvu. To je deo Trampove dijagnoze stanja američke nacije. A uzroke pronalazi u bogaćenju inostranih industrija na račun američke, finansiranju inostranih armija, na uštrb američke, odbrani tuđih granica, a ne vođenju računa o bezbednosti američkih, potrošnji biliona dolara u inostranstvu, dok je američka infrastruktura zapuštena i propada, "stvorili smo bogatim druge zemlje, dok je dobrobit, snaga i poverenje naše zemlje nestalo iznad horizonta" (Trump, Isto). Njegova je ideja "Amerika na prvom mestu". Oslanjajući se na patriotizam, on zahteva izmenu politike - obnovu Amerike američkom radnom snagom, povratak radnih mesta u Ameriku, ali i ujedinjenje svih u svetu protiv tzv. Islamske države. Dakle, Tramp nije samo izolacionista, iako on to u izvesnom smislu jeste. On je izolacionista u onoj meri u kojoj smatra da treba zaštiti američke interese i da se to čini na najbolji način tako što će se posvetiti rešavanju problema običnih američkih građana; ali on prihvata i međunarodnu saradnju u rešavanju nekih velikih svetskih problema, kakav je radikalni islamizam. I tu je važna razlika između neokonzervativca Trampa i njegovih prethodnika Obame, Klintona, Buša Mlađeg. Tramp namerava da medjunarodno saradjuje sa drugim državama oko konkretnih problema; nema nameru da podržava supranacionalne tvorevine. Ako su već i formirane, i to ne sve već samo one najvažnije, nema nameru da ih izdržava na račun američkih poreskih obveznika. Zato je nemačkoj kancelarki Merkel ispostavio račun za dugovanja njene zemlje prema NATO. Za druge multilateralne sporazume on nema razumevanja, pa je u prvim danima svog mandata ispunio predizborno obećanje i potpisao ukaz o istupanju SAD iz trgovinskog Transpacifickog partnerstva (TPP), za koje smatra da je na štetu Amerike. Evidentno je pristalica privrednog protekcionizma, i upire prstom prema Kini kao nelojalnom konkurentu. Pri tom, on nikako ne odustaje od američkog liderstva u svetu, ali je ono sada drugačije formulisano: "Mi ćemo tražiti prijateljstvo sa narodima sveta - ali mi to radimo sa razumevanjem da je pravo svih naroda da svoje interese stave na prvo mesto. Mi ne tražimo da se nekome nametne naš način života, već da on sija kao primer za one koji žele da ga prate" (Trump, Isto). Dakle, to više nije globalistički model nametanja stvaranja svetske zajednice po svaku cenu; to je model medjunarodne saradnje država koje imaju interese da sarađuju međusobno. Ovo je važna distinkcija u odnosu na američku politiku u poslednjih četvrt veka, naravno ukoliko bude primenjena u praksi. I tu se Tramp pokazuje kao predstavnik neokonzervativnog amerikanizma u opozitu na neoliberalni globalizam svojih prethodnika. Iako, naravno, suverenost Amerike nikada *de facto* nije bila ničim ograničena, on želi da istakne ulogu Amerike kao države koja štiti svoje interese samostalno, a ne pomoću transnacionalnih

organizacija. Za razliku od globalista, njegovo je mišljenje o transnacionalnim organizacijama negativno.

Treba uočiti da je Trampovom dolasku na vlast prethodio *Brexit*. Ujedinjeno Kraljevstvo je referendumski odlučilo da istupi iz Evropske unije 2016, jednako kao što je 1975. referendumski odlučilo da pristupi Evropskoj ekonomskoj zajednici. Dakle, ono je u oba slučaja u punoj meri konzumiralo svoj suverenitet. Veliko je, naravno, pitanje da li bi isto bilo dopušteno i nekoj manjoj državi-članici EU, poput Grčke ili Španije. Jer, "što je dozvoljeno Jupiteru, nije volu"[9]. U svakom slučaju Britanci su doneli suverenu odluku o napuštanju EU, koja je od strane drugih članica prihvaćena kao takva, dok će se sukcesorska pitanja tek rešavati. S obzirom na relativno malu razliku od oko milion glasova u korist izlaska, moguće je pretpostaviti da je kod Ostrvljana prevagnuo strah od broja migranata koje bi morali da prime u svoju zemlju. Britanci su - kao i neke druge države poput Poljske, Češke, Slovačke, Mađarske - uporno odbijali politiku migrantski kvota koju je nametala Evropska komisija. Konačno, ove države se ne pridžavaju tog sistema, a neke od njih (npr. Mađarska, Bugarska), opet uprkos protivljenju Evropske komisije, žičanim ogradama stvaraju prepreku za izbeglice na svojim nacionalnim granicama[10].

Ovi i drugi primeri daju osnova za zaključak da se izolacionizam javlja kao reakcija na globalizam, odnosno neokonzervativizam kao reakcija u odnosu na neoliberalizam. Razvoj kapitalizma, njegov prelazak u globalnu fazu i stvaranje globalnog tržišta, što je trebalo da bude povezano sa desuverenizacijom država kako su to videli globalisti, dostigao je svoj vrhunac u prvoj deceniji XXI veka. Tada, međutim, dolazi ponovo do povlačenja u državne okvire, pri čemu su ekonomski, a sa njima povezani i politički, interesi ti koji su to diktirali. Drugim rečima, dolazi se do saznanja da su nacionalne države još uvek "sigurna luka" za odbranu interesa ogromnih masa ljudi koji su postali obespravljeni globalistički vođenim politikama. U sadašnjoj fazi globalizacije, produbljen je jaz ne samo između država iz svetskog centra i sa periferije, već i unutar država samih[11]. Piketi o tome piše povezujući naglo raslojavanje u SAD počev od sedamdesetih godina XX veka do 2010. sa rastom moći menadžerskog sloja, što je proizvelo da 10% najbogatijih u SAD raspolaže sa 45-50% američkog BDP-a u periodu 2000-2010, dok je 1970-ih raspolagalo sa manje od 35% (2013/2015: 37-38). Ideja slabljenje država je dovela mnoge ljude na rub propasti u različitim zemljama; ugroženima se osećaju i oni koji su otpušteni zbog gašenja radnih mesta jer je proizvodnja prebačena u Kinu, kao i oni koji su ostali bez posla jer su fabrike u kojima su radili zatvorene pošto su ih kupile multinacionalne kompanije kojima nije potrebna proizvodnja, već na taj način osvajaju to tržište; nebezbedno se osećaju i oni u Evropi koji u dolasku migranata vide opasnost po sopstvene kulturne identitete, ali su bespomoćni i migranti koji beže iz svojih zemalja u kojima su ratove izazvali "humanitarni intervencionisti", prouzrokovavši smrt, bolesti i bedu, a koji sada odbijaju da postupe po međunarodnopravnim normama i pruže im utočište. Otuda se resuverenizacija javlja kao logičan odgovor. Time se ponovo potvrđuje teza o državi kao istorijskoj tvorevini, nastaloj u trenutku kada su za njenim nastakom postojale potrebe i koja će nestati, ne po nekoj

[9] Navođenjem ove izreke ne želimo da povredimo ponos ovih časnih nacija koje smo uzeli za primer, i čije narode i kulture izuzetno poštujemo, već da ukažemo na moć Ujedinjenog Kraljevstva u odnosu na većinu drugih, manjih država u Evropi.

[10] U vezi sa ovim se digla relativno mala prašina u javnosti, iako se to dešava u sred Evrope. Ya razliku od toga, čitavo svetsko javno mnjenje se diglo na uzbunu zbog Trampovog zida na granici sa Meksikom. Ne možemo da se ne upitamo: kakva je suštinska razlika?

[11] Milijarder Tramp je, u svom predsedničkom inaguralnom govoru, osetio da ukaže na siromašenje američke srednje klase.

arbitrarnoj odluci, već ako se i kada se stvore istorijske okolnosti za to. Država je jedan od onih elemenata, koji globalizaciju čini diskontinuiranim procesom.

LITERATURA

1. Antonić, S. (2014). *Moć i seksualnost: sociologija gej pokreta.* Istočno Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske
2. Beck, U. (2000), *What Is Globalization?* Cambridge: Polity Press
3. Bžežinski, Z. (2013). *Amerika-Kina i sudbina sveta: strateška vizija.* Beograd: Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Albatros Plus
4. Chumakov, A.N. (2010). *Pholosophy of Globalization.* Moscow: Lomonosov Mosckow State University, Faculty of Global Processes; Finance University under the Governement of the Russian Federation
5. Čomski, N. (2009). *Intervencije.* Novi Sad: Rubikon; Beograd: Beoknjiga
6. Elezović, D. (2013). „Globalizacija-fenomen ranog modernog doba". U V. Vuletić, J. Ćirić, U. Šuvaković (prir. i ur.) *Globalizacija i desuverenizacija.* Beograd: Srpsko sociološko društvo, Institut za uporedno pravo; Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
7. Gidens, A. (2001/2007). *Sociologija*, prevod četvrtog engleskog izdanja. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
8. Hatibović, Dž. (2002), „O globalizaciji još jednom". *Medunarodni problemi* LIV (1-2)
9. Haton, V, Gidens, A. (2001/2003). *Na ivici: živeti sa globalnim kapitalizmom.* Beograd: Plato
10. Mandelbaum, M. (2004). *Ideje koje su osvojile svet: mir, demokratija i slobodna tržišta u dvadeset i prvom veku.* Beograd: Filip Višnjić
11. Marković, D. Ž. (2014). *Ljudska prava i globalizacija.* Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
12. Milošević, B. (2013). *Organizacija rada u globalnoj tranziciji : prilozi Sociologiji organizacije.* Beograd: „Filip Višnjić", Prosveta
13. Mos, M. (1982). *Sociologija i antropologija I.* Beograd: Prosveta
14. Newsweek Srbija (2016). „Oronuli putevi i trošni mostovi: Američka infrastruktura propada, a Vašington ne čini ništa", 15/10/2016. Dostupno na: http://www.newsweek.rs/svet/78109-oronuli-putevi-i-trosni-mostovi-americka-infrastruktura-propada-a-vasington-ne-cini-nista-foto.html [pristupljeno 17. 04. 2017]
15. Open Society Justice Initiative (2013), *Globalizing Torture: CIA Secret Detention And Extraordinary Rendition.* New York: Open Society Foundations. Доступно на: http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/globalizing-torture-20120205.pdf [pristupljeno 20.05.2014]
16. Piketi, T. (2013/2015). *Kapital u XXI veku.* Novi Sad: Akademska knjiga
17. Putin. V.V. (2005). „Putin osudio raspad SSSR". *Pregled* 26. april. Dostupno na: http://www.pregled.com/memento.php?id_nastavak=7224&tmpl=memento_nastavak_tmpl&tekuca_strana=1279&naslov=Putin%20osudio%20raspad%20SSSR [pristupljeno 18.5.2014]
18. Robertson, R. (1992), *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London: Sage
19. Soroš, Dž. (2003). *O globalizaciji.* Beograd: Samizdat B92
20. Stiglic, Dž. E. (2002). *Protivrečnosti globalizacije.* Beograd: SBM-x
21. Stiglic, Dž. E. (2010/2013). *Slobodan pad: Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede.* Novi Sad: Akademska knjiga

22. Šolte, J.A. (2009). *Globalizacija – kritički uvod*. Podgorica: CID
23. Šuvaković, U. (2004). *Političke partije i globalni društevni ciljevi*. Beograd: Treći milenijum
24. Šuvaković, U. (2014). *Tranzicija: prilog sociološkom proučavanju društvenih promena*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
25. Šuvaković, U, Baljošević, S, Obradović, Ž. (2014). „Smallpox and globalization or the first achieved plannetary goal", *Vojnosanitetski pregled* 71 (3)
26. The New York Times (2012). „How the U.S. Lost Out on iPhone Work", January 21st. Dostupno na http://www.nytimes.com/2012/01/22/business/apple-america-and-a-squeezed-middle-class.html?pagewanted=1 [pristupljeno 17/04/2017]
27. Trump, D. (2017). *The Inaugural Address*, January 20. Dostupno na https://www.whitehouse.gov/Inaugural Address [pristupljeno 17/04/2017]
28. Volzer. M. (1991/2008). „Politika izbavljenja". U J. Babić, P. Bojanić (prir) *Humanitarne vojne intervencije*. Beograd: Službeni glasnik, 41-50
29. Vuletić, V, Ćirić, J, Šuvaković, U. (prir. i ur, 2013). *Globalizacija i desuverenizacija*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini; Beograd: Srpsko sociološko društvo, Institut za uporedno pravo

Predrag Čanović[1]

PUTEVI I STRANPUTICE GLOBALIZACIJE

Apstrakt

Dva su lica globalizacije: Jedno je težnja za oslobođenjem čoveka od pošasti siromaštva, neznanja i predrasuda, proširivanje vidika, uzimanje sudbine u vlastite ruke. Učenjem od najboljih, spremnih da objasne, primanjem od imućnih, spremnih da daju, smanjuju se razlike, nestaju razlozi za ˝nakostrešenost˝ prema bližnjim i svet biva bolji.

Druga strana medalje govori o smanjenju diverziteta, gubitku autohtonosti, na neki način osiromašenju kolorita karakterističnog za ličnost, lokalitet, etničku grupu, o izvesnoj vrsti negiranja individualnosti, tradicije pa i istorije

Ključne reči: *Globalizacija, Izolaconizam, Intervencionizam, Multinacionalne korporacije, Lokalna valuta, Alternativna valuta, Mreža*

GLOBALIZATION AND MEANDERINGS

Abstract

Globalization has two faces: one is striving for the liberation of man from the scourge of poverty, ignorance and prejudice, while broadening horizons and taking destiny into their own hands. By learning from the best that are ready to explain, and receiving from the wealthy that are ready to give, the differences are being reduced, the reasons for hostility toward the neighbor are dissapearing and the world is certainly getting better.

The other side of the coin speaks of reduction of diversity, loss of originality, in someway impoverishment of vibrancy characteristic of personality, locality or ethnic group, of a certain denial of individuality, traditions and even history.

Keywords: *Globalization, Izolationism, Interventonism, Multinational corporations, Local currency, Alternative currency, Network*

PRE POLA VEKA

Početkom sedamdesetih godina prošlog veka u Japanu je sprovedeno istraživanje o najprofitabilnijim granama privrede, u budućnosti. Istraživači su bili zatečeni činjenicom da su prva mesta, ispred energetike, proizvodnje hrane, industrije naoružanja i drugih strateški značajnih delatnosti, pripala industriji zabave, telekomunikacijama, računarstvu i kibernetici. Malo ko je tada slutio da je to nagoveštaj novog fenomena, čije širenje ne mogu zaustaviti ni državne granice, ni religije, ni ideologije. Nagoveštaj globalizacije.

Priprema terena za novu eru obavljena je pomoću satelita (kao sredstva prenosa informacije, slike i zvuka), televizije (medij masovnog pristupa) i konačno, iako neformalno, prihvatanja jednog živog, govornog, jezika, kao standarda komunikacije.

[1] Istraživač saradnik, nezavisni ekspert

Postoji anegdota da je, u nekoj prilici, Staljin, na bojažljivo izrečenu primedbu: ˝Šta će na to reći Papa?˝, sarkastično uzvratio pitanjem: ˝A koliko divizija ima taj Papa?˝ Staljin je otišao u istoriju, SSSR se raspao, a ironijom sudbine jednu od ključnih uloga u rušenju komunizma, odigrao je čovek koji u toku samog tog procesa proglašen za papu. Anegdota govori o snazi institucije koja se ne oslanja direktno na vojnu silu, ali snagu crpi iz vekovima građenog autoriteta, kao platforme na kojoj se mobilišu i objedinjuju efikasniji izvori moći.

Globalizacija, čiji su koreni vremenski znatno plići, iako inicirana, podržana i usmeravana od kičmenog stuba svetske ekonomije – finansijskog sektora, više deluje ˝sama po sebi˝. Naime, znatno je efikasnija kada deluje kao model koji se nikom ne nameće, nikoga ne obavezuje, nego je jednostavno prisutan i ljudi ga prihvataju (ili ne prihvataju) kao način razmišljanja, kao način života, ili samo oponašaju, kao stil ili modu. Globalizacija jača kroz angažovanje pojedinaca, koji usvajaju nova znanja, prihvataju tj menjaju moralne norme, afirmišu građanina u odnosu prema društvu i državi, menjaju lokalni milje i stvaraju uslove za promene, ne samo u ekonomiji već i u društvenom i državnom organizovanju.

NOMEN EST OMEN

O globalizaciji se najčešće govori kao o zbližavanju ljudi celog sveta, kroz bolje uzajamno razumevanje, razmenu ideja, materijalnih i kulturnih dobara. Govori se da svet polako postaje *globalno selo*.

Od mnogobrojnih domena na kojima se iskazuje, najviše pažnje privlači globalizacija na ekonomskom planu. Principi, koje tu zagovara, su unapređenje trgovine tj slobodan protok roba i usluga, slobodan protok ljudi, tehnologije i kapitala.

Verovatno najznačajniju karakteristiku globalizacije, na polju ekonomije pretstavlja visoka stopa rasta međunarodne trgovine koja je, u poslednjih nekoliko decenija, viša od stope rasta svetske privrede . Ta razlika se iz godine u godinu povećava. Porast međunarodnog protoka kapitala realizuje se najviše kroz porast stranih direktnih investicija, a evidentno je sve veće učešće multinacionalnih korporacija u svetskoj privredi. Pored ostalih karakteristika, evidentna je i:

- Erozija nacionalnih suvereniteta i nacionalnih granica;
- Nastanak i ekspanzija globalnih finansijskih sistema;
- Povećanje učešća multinacionalnih korporacija u svetskoj ekonomiji;
- Jačanje uloge međunarodnih organizacija (Svetske trgovinske organizacije, Svetske banke, MMF-a, и sl).

Inače, skloni smo da svaki od trendova koji su sastavni deo ovog kompleksnog fenomena, proglasimo za globalizaciju, umesto da mu dodelimo atribut *globalizacijski*. Naime, mogle bi se navesti mnoge definicije globalizacije, ali nijedna ne bi bila sveobuhvatna, dovoljno precizna i opšteprihvatljiva, da bismo je proglasili za *globalnu* .

Po Wikipediji, globalizacija je pojam koji se koristi za opisivanje promena u društvima, kulturi i svetskoj ekonomiji koje dovode do dramatičnog porasta međunarodne razmene.

KAKO STVARI SADA STOJE

Većina istaknutih ekonomista se slaže da su nosioci ekonomskog globalizma MMF, Svetska banka (SB) i Svetska trgovinska organizacija (STO). Deo zasluga, ali i odgovornosti, pripada manjem broju regionalnih banaka, nekim organizacijama u sklopu sistema UN i drugim.

Svetska banka daje pomoć zemljama sveta, kako finansijsku tako i u vidu saveta kako da ubrzaju svoj ekonomski razvoj, da izbegnu siromaštvo i privuku međunarodne investicije.

Međunarodni Monetarni Fond (MMF) je međunarodna organizacija zadužena za nadzor globalnog finansijskog sistema, nadziranjem kamatnih stopa i bilansa plaćanja, kao i za pružanje tehničke i finansijske pomoći. Slogan MMF-a je: ˝stegnite kaiš˝. Međunarodni monetarni fond treba da osigura globalnu ekonomsku stabilnost. To čini kao međunarodna javna institucija, sredstvima zemalja članica, uz podršku Svetske banke. Težište njihove aktivnosti je na pomoći siromašnim zemljama, gde deluju istovremeno kao strateški savetodavac, zajmodavac i investitor. Na taj način oni povezuju kapital koji traži profit, sa državama koje ga trebaju. Rad MMF-a je tajanstven, detalji pojedinačnih projekata često su poznati jedino šefu misije, nekolicini ljudi u centrali i nekolicini ljudi u zemljama klijentima. Organizacija rada je često takva da se informacije prećutkuju i pred pretstavnicima SB.

Privatizacija, liberalizacija i makrostabilnost treba da stvore klimu za privlačenje investicija, koje stimulišu rast. Strani biznis uglavnom donosi sa sobom tehničku ekspertizu i pristup stranim tržištima, stvarajući nove mogućnosti za zapošljavanje. Ne može se poreći da je inostrana pomoć, dobijena kroz globalizaciju, donela korist milionima ljudi, na način koji je često zanemaren: obrazovni projekti opismenili su stanovništvo seoskih područja, projekti u borbi protiv AIDS-a doprineli su suzbijanju bolesti, milioni su dobili vodu za piće iz sanitarno ispravnih izvora, isušena su brojna močvarna područja.

Nažalost, za mnoge zemlje u razvoju, tj. onima kojima je bila najpotrebnija, globalizacija nije donela obećane ekonomske koristi. Između onih koji imaju i onih koji nemaju jaz se produbio, broj onih koji žive u siromaštvu porastao je za oko 100 miliona. Kritičari globalizacije optužuju zapadne zemlje zbog licemerja, pošto svoju pomoć uslovljavaju ukidanjem ili drastičnim smanjivanjem carina (kako bi oslobodile tržište za uvoz svojih proizvoda), dok svoje tržištei dalje štite od uvoza iz tih zemalja.

ŠTA JE POŠLO NIZBRDO?

Loša strana medalje je da strani biznis, kada uđe u zemlju, obično uništi domaću konkurenciju, pa se uglavnom nađe u monopolističkoj poziciji, što je veoma loše za zemlju domaćina.

Ni Svetska banka ni MMF nisu imuni na postupke koji pokazuju izvesnu dozu otuđenosti i formalizma. Upravljački dvojac povremeno gubi uzde iz ruku, ponekad su negativni efekti jači od pozitivnih, neophodno je više transparentnosti u radu, kao i više uvažavanja lokalnih prilika uz prihvatanje partnerskog odnosa zemlje domaćina.

Drastičan primer je Etiopija 1997. godine. U zemlji sa godišnjim dohotkom od 110 $ po stanovniku, u kojoj je, usled uzastopnih suša, od gladi umrlo dva miliona ljudi, došlo je do značajnih političkih promena. Nova vlada je politikom decentralizacije i drugim ekonomskim merama uspela da dovede do pada cena, i svođenja inflacije na nulu. Sve je to to ukazivalo na stabilan ekonomski rast, ali su zbog visoke stope nezaposlenosti zemlji bila potrebna sredstva za investiranje i pokretanje novih poslova, odnosno rast zaposlenosti.

U to vreme MMF je vodio računa samo samo o inflaciji, a nezaposlenost nije uzimao u obzir, kao kriterijum za dobijanje kredita. MMF je stoga odlučio da ukine pomoć Etiopiji, koja je obnovljena tek nakon kampanje ˝intelektualnog lobiranja˝, koju su organizovali vrhunski stručnjaci angažovani na ovom projektu. Ovakva politika MMf-a ˝jedna mera za sve˝, je posledica dogmatizma u MMF-u, pošto, po njima tržište radi savršeno, odnosno tražnja odgovara ponudi i za radnu snagu, kao za svaku drugu robu ili proizvodni faktor. To znači da, po njima, nedobrovoljna nezaposlenost ne postoji.

Prošle godine, za izgradnju deonice međunarodnog puta kroz Srbiju, međunarodni bankari izabrali su firmu koju je država Srbija tužila zbog neblagovremenog i loše obavljenog posla po prethodnom konkursu. A cela istina je da su najveći deo posla obavile domaće firme (kao podizvođači). Da li je moguće da bankarska birokratija ne zna da niskogradnja Srbija ima sve potrebne resurse za taj posao, kao i reference, osim visine godišnjeg prometa, koji je veoma visoko postavljen. Takvo opredelenje ne vodi ostvarivanju poklamovanih ciljeva globalizacije.

KAKO TREBA MENJATI?

Nezaobilazni akteri ovog procesa, koji treba da donese boljitak nerazvijenim zemljama, kako kroz partnerski odnos u ekonomiji, tako i kroz infrastrukturne projekte namenjene poboljšanju uslova života lokalnog stanovništva su multinacionalne korporacije.

Sa Svetskom bankom, na razvojnim projektima u Africi, sarađuje 68 velikih kompanija koje iz ovih, siromašnih, država godišnje iznesu oko 100 milijardi dolara profita. Ako Svetska banka vidi sebe kao poštenog brokera (kako se u poslednje vreme pretstavlja), morala bi da pokaže više praktičnog duha, pa da kriterijume za izbor izvođača, u mnogim projektima u siromašnijim zemljama, prilagodi uslovima zemlje korisnika kredita i omogući lokalnim izvođačima ravnopravno učešće u konkursu, ili da bar favorizuje veće kompanije koje garantuju učešće lokalnih izvođača u realizaciji projekta. Ovako, ako se bude ponašala kao većina poslovnih banaka, pokazuje suštinsko nerazumevanje problema i loše pozicioniranje u sistemu koji treba da obezbedi stabilnost i razvoj, pa dovodi u sumnju i suštinu svoje aktivnosti. Nosioci globalizacije, ako žele uspeh, moraju:

1. Uvesti transparentnost u svom radu;
2. Osloboditi se dogmatskog razmišljanja (jedna mera za sve);
3. Uzimati u obzir specifičnosti zemlje u kojoj se sprovodi projekat i tretirati je kao domaćina i ravnopravnog partnera, a ne kao klijenta;
4. Odreći se favorizovanja velikih firmi, u korist manjih i dati šansu domicilnim firmama da konkurišu za projekt

NALIČJE GLOBALIZACIJE

Naša današnja tema uključuje i drugu stranu medalje - izolacionizam. Izolacionizam se ispoljava kroz razne forme, kako u pogledu primenjenih metoda (veoma bogat asortiman), tako i u pogledu rigidnosti i represije nad suprotstavljenim. Obično ga, na zapadu, vezuju za negativnu sliku društva sa istočne strane gvozdene zavese i to prvenstveno kroz negativnu ocenu stanja demokratije i nivoa društvene svesti. Tek na drugom mestu je ekonomija. Na pitanje šta indukuje izolacionizma, odgovor je jednostavan.

Nije Kuba, pa čak ni Severna Koreja ozbiljna brana za talas globalizacije, bar u njenim pozitivnim nastojanjima. Prihvatiće pomoć, koristiće prava na besplatne patente i licence, ali verovatno bez spremnosti na neke ustupke kao kompenzaciju.

Rusija plaća, kroz rate sa dospećem ˝prema potrebi˝, nadnicu za strah posejan od, sada već davno izumrlog, režima jer je na Zapadu tretiraju kao dežurnog krivca, a u suštini samo zato što je jedn(i)no opravdanje za opstanak NATO pakta.

Kina je odavno shvatila da je za preživljavanje komunizma neophodno da prežive ljudi.

S druge strane, teško da postoje razlozi da razne ekonomske ili strateške saveze (EU, BRIKS) optužimo za izolacionizam, bez obzira na jasno definisanje zajedničkog ekonomskog

prostora i protekcionističke mere u pogledu robne razmene i slobode kretanja, obrazovanja, zapošljavanja.

Da li još neko podiže zidove za ljude i nevidljive barijere za robu i usluge?

Nije li Bregzit nova, nevidljiva, barijera za bescarinsku trgovinu, koja EU pretvara u tampon zonu VB, prema siromašnoj Aziji i Africi, pošto je prirodan zid (kanal) već neprelazna prepreka za izbeglice. Nije li se, svojevremeno, upravo VB najviše zalagala za slobodnu trgovinu? Ujedinjeno Kraljevstvo, a zatim i Komonvelt mogli su biti mustra za EU i integracije koje odgovaraju globalizaciskim ciljevima.

Svi gore navedeni entiteti deluju u skladu sa oportunističkom praksom, što se ne može negativno okarakterisati, ni sa moralnog ni sa bilo kog drugog gledišta, bar kada je ekonomija u pitanju (legalno je braniti se). Klasični oblici odbrane svoje privrede i favorizovanja svojih firmi, uglavnom su poznati. To su razne carinske prepreke, propisane kvote, bilateralni sporazumi, strogi, visoko postavljeni standardi, administrativne dozvole, uslovljavanja na razne načine, koja idu i do pismenih odricanja prava na dalji izvoz, kao i mnoge neformalne smetnje koje često nisu legalne.

OTKUD PODOZRIVOST?

Pre nego što razmislimo kako porušiti te barijere, zapitajmo se zašto su podignute. Liberalizacija ima svoje granice, što znači da nepristojnom gostu treba pokazati vrata. Kroz globalizaciju i uz nju često provlačie i nezdrave pojave, nalik neokolonijalizmu, o čemu je već bilo reči.

Kako vam izgleda mogućnost da multinacionalne kompanije postanu veoma opasni tužioci, a preko poluga međunarodnog pravnog sistema čak i porotnici i izvršioci u sudskim procesima protiv suverenih država koje im ograničavaju profit? Da li verujete da na tapet te pravde mogu doći sve države? E, pa zamislite se. Ako vam već nije palo na pamet, da počev od nepoštovanja sporazuma u Kjotu, pa do abolicije svojih vojnika od krivične odgovornosti, širom sveta i ne priznavanja međunarodne jurisdikcije (za svoje građane), to čini vodeća svetska sila.

Pojedine MNK, zagovaraju ˝denacionalizaciju˝ osnovnih životnih resursa, na primer voda. Neizmerna je pohlepa koja u svojoj nezasitosti pod znak pitanja stavlja pravo na život. Nešto suptilniju strategiju pretstavljaju ˝spinovi˝ da nije moralno da silno bogatstvo Sibira, pripada samo Rusiji, već je baština celog čovečanstva, kao i prašume i vode Amazona. Na jednu takvu izjavu odgovorio je svojevremeno Brazilski predsednik, Lula replikom da i Fort Nox takođe treba da pripada celom čovečanstvu.

Agresivno ponašanje velikih i jakih plaši slabije: ˝Čuvaj se Danajaca i kada darove nose˝.

U domenu kredibiliteta, veliku štetu globalizaciji čini reakcija zemalja EU na izbegličku krizu.

Svi se smejemo kada portparol jedne naše stranke kaže da je lagao iz moralnih razloga.

Kada svoju laž, čije su posledice mnogo teže, prizna (ali i opravdava) Toni Bler, većina nas je zabrinuta. Koliko puta treba neko da nas slaže da bi izgubio poverenje?

Zato globalizaciji treba pristupati krajnje oprezno.

POKRET OTPORA MANJIH ZAJEDNICA

Bezrezervno prihvatatanje opštih tokova znači i potpuno predavanje rizicima koji oni nose. Većina država u svetu okrnjila je svoj suverenitet, bilo zaduživanjem, bilo udruživanjem. Na nižem nivou teritorijalne organizovanosti, ljudi su oprezniji i sve su češća nastojanja da se

funkcionisanje privrede i komunalnih službi dovede što bliže nivou samoodrživosti. Jedno od sredstava kome se pribegava u tom cilju je i stvaranje lokalne valute.

Godina 1934. Kičma evropska ekonomija je slomljena. Banke ne pozajmljuju novac. U Bazelu se sastaje 15 poslovnih ljudi i postiže dogovor o stvaranju valute koja ne priznaje kamatu, kako bi ponovo pokrenuli poslove.

Novac bez kamate? Po Bernardu Lietaeru, koji je stvorio EKU (preteču EURA), svako društvo u istoriji radilo je po istom receptu: Monopol nad novcem sa kamatom. Stvori se jedinstvena valuta na nacionalnom nivou. Preko Centralne banke, a zatim preko poslovnih banaka novac se ulaže u privredu, a preko nje i u ostale sekore (stanovništvo, javna potrošnja i dr). Stvara se dug, sa kamatom i otpočinje ciklus novac – roba – novac.

Po istim principima radili su i sovjetski i kineski sistem.

Pa kako su se, onda, iskusni privrednici upustili u avanturu da u opticaj puste novac bez kamate? Verovatno su inspiraciju našli u trgovini koja je dugo važila na Polineziji: Tamo su funkciju novca imale školjke. I uspeli su: Za dve godine imali su oko 2 000 članova, a danas VIR banka izgleda kao i svaka druga banka i VIR franak cirkuliše između 60 000 preduzeća koja su deo sistema. Van tog kruga ovaj novac nema nikakvu vrednost. Preduzeća su jedni drugima i kupci i dobavljači. Ideja je da se spreči ubacivanje multinacionalnih kompanija u sistem i zaštiti ekonomski eko sistem. Taj novac se i štampa, jeftin je, jer ne izlazi na finansijsko tržište, ali se daje i na kredite (uz minimalnu kamatu). Kamata se ne plaća na aktivu (za polaganje novca na račun). Niko neće postati milioner manipulacijama sa VIR frankom, jer on obavlja osnovnu funkciju novca u ovom zatvorenom sistemu.

Ovakva dopunska valuta mogla bi da bude rešenje u velikim krizama za slabe regije. Da drahma nije povučena iz opticaja bilo bi mnogo lakše pokrenuti grčku privredu, pošto kao slaba valuta ne bi mogla da se pojavi na tržištu novca u EU, SAD i Švajcarskoj. Ovako su ogromne svote novca, koje u tu svrhu izdvaja EU, predmet manipulacija i veći deo tih para nikad ne stigne tamo gde mu je odredište, već završava u rukama špekulanata.

Koristi dopunske valute su očigledne, ali ne treba dopustiti da ona postane alternativna valuta. Time bi postala podložna istim bolestima kao i ostale zvanične valute.

U novije vreme pojavljuje se sve više lokalnog novca.

Bristol je 2012. godin pokrenuo vlastitu valutu – Bristolsku funtu. Isto su učinili i u Brixtonu, Lewesu, Totnesu i Stroudu.

Iza novca stoji društveni fenomen poverenja. Velike kompanije nemaju interes za mesto u kome su zaradile novac. Za razliku od njih ljudi koji tu žive i rade zainteresovani su za održavanje zajednice i funkcionisanje zdravog društva. Njima odgovara da se novac ne odliva i da ostaje u opticaju u lokalnim okvirima. Pokazalo se da se lokalni novac obrće oko 2,4 puta brže od klasičnog, što pruža podršku lokalnim finansijama, odnosno povećava zalihu novca za podršku zajednici. Skraćuju se lanci nabavki, manji su troškovi transporta, pospešuje se lokalna ekonomija, zaposlenost. Ovim novcem se, uglavnom, mogu plaćati lokalni porezi, komunalne usluge, a negde se u njemu isplaćuje i izvesan procenat plata i to ne samo u lokalnoj administraciji. Velike kompanije imaju moć da kontrolišu vlade. Lokalne firme ekonomsku moć vraćaju lokalnim zajednicama, a time jača i demokratija.

ZEMLJA O KOJOJ SE MALO GOVORI

Ni zemlje koje imaju vodeće pozicije u procesu globalizacije nisu imune na slabosti koje pokušavaju da eliminišu u ostatku sveta. Ljudi na zapadu više ne veruju ni političarima, ni Parlamentu, ni moćnicima. Osećaju se isključenim. Postoji i izraz ˝osećaj krađe˝. Osećaj da ste pokradeni. Obični ljudi nisu uključeni u upravljanje zajednicom.

Jedna studija univerziteta u Prinstonu tvrdi da SAD nije demokratska zemlja, već da je upravljanje u rukama oligarhije. Uporedili su želje stanovništva sa željama elite i utvrdili da su javne odluke sistematično više usaglašavane sa željama finansijskog sveta nego sa željama stanovništva. Posledica je da siromašni ostaju siromašni a bogati postaju sve bogatiji. Političko i ekonomsko delovanje sve više se udaljava od zakona prirode, saobražavajući se sa državnim zakonima, pravilima ekonomije a političke odluke se donose pod uticajem raznih interesnih grupa, na štetu većine stanovništva. Poslednja kriza, 2008. Godine pokazala je da su sve države zapada, osim jedne, učinile nešto što se kosi sa interesima stanovništva – spasavali su pohlepne banke koje su se upustile u špekulativno investiranje.

Godinu dana kasnije Island se pobunio. Špekulacije banaka i velikih korporacija dovele su zemlju do bankrotstva. Hiljade porodica izgubilo je dom i posao. Do bede ih je dovela logika potrošačkog društva i globalizacija. Ljudi su izašli na ulice, opsedali Parlament i Centralnu banku, proganjali političare i finansijere, sve do 26. Januara 2010. godine, kada su na ostavku primorali vladu i direktora Centralne banke. Island je bio zemlja koja nije htela da spase svoje banke koje su proneverile njihov novac. Formirali su pokret da se to ne ponovi. Žrebom su izabrali 1 000 građana koji će odrediti državne prioritete.

Za pisanje Ustava izabrano je 25 građana po principu: za Islanđane, od Islanđana.

Pristup Konstitutivnom veću bio je slobodan za sve građane, kada se raspravljalo o pojedinim poglavljima. Ideje i predlozi mogli su se slati i putem Interneta ili telefonom, a moglo se doći i na skup.

Tražila su se konkretni odgovori na pitanja: kako kontrolisati poslanike, kako će oni odgovarati za svoj rad, kako rasporediti moć da bi se sprečile korupcije.

Ustavna rešenja su originalna, a oslobođenje od profesionalnih npolitičara nađeno je u žrebanju poslanika, kao što se čini pri izboru porote. Tako birani ljudi, makar bili i manje stručni, biće potpuno posvećeni donošenju odluka koje će pomoći zajednici. Ruke im neće biti vezane raznim interesima: komercijalnim, poslovnim, partijskim.

Kao što sam već rekao, u pitanju je zemlja o kojoj se ne govori i ne piše. Kao da je ta tačka na zemaljskoj kugli postala crna rupa iz koje ne može da izađe ni informacija. Konzervativci su ipak blokirali proces donošenja novog ustava, iako je prošao na referendumu. Nema sumnje u konačan ishod, ali finansijski moćnici neće dozvoliti da se ostatak sveta ugleda na Island.

GLOBALIZACIJA I NAŠA PLANETA - KO ĆE KOGA NADŽIVETI?

Ekološka globalizacija obično je u ratu sa tehnološkom i ekonomskom globalizacijom. Životna sredina nije više prirodna sredina, od koje se razlikuje za onoliko koliko je ova izmenjena za posledice čovekovog delovanja na prirodu. Izgradnja hidrocentrala i akumulacija, seča šuma, pošumljavanje, eksploatacija ruda, emisija gasova, nuklearne probe i nuklearne elektrane, stvaranje deponija i slične čovekove delatnosti imaju stravične posledice. Upozorenja da je planeta prenaseljena, da su zemljište, voda i vazduh zagađeni, da je već merljiv efekat staklene bašte, stigla su u skoro svaki dom na planeti. Pojavljuju se ozonske rupe, urušavaju se ledeni bregovi, ugroženi su čitavi kontinenti.

Sazreva svest, i to više na lokalnom nivou, da rešenje nije odlazak ˝na drugo mesto˝, jer drugo mesto za sada ne postoji. Lepo je, ali samo naizgled i utešno, što su svemirski teleskopi pronašli sedam sestara naše planete, ali je nerealno očekivati razvoj nauke i tehnologije toliko brz da ih možemo dosegnuti pre novog ledenog doba ili neke druge kataklizme, koja će uništiti život na Zemlji, ukoliko to pre njih ne učini čovek.

Ekonomski rast kao pogonsko gorivo, koristi nerazumnu potrošnju, po principu: kupi, iskoristi, (od)baci. Nekada su tri generacije umirale u jednom krevetu. Neka se svako od nas

potseti, koliko je do sad promenio ležajeva. A svi su napravljeni od nekog drveta koje je negde raslo ili nekog metala, za čijom je proizvodnjom ostalo brdo šljake, opiljaka, ugljendioksida i drugog otpada. Nažalost, u poslednje vreme zamenjuje ih plastika, još gori zagađivač planete. Svest o ugroženosti, ne samo čoveka, već i života, uopšte, nije dovoljna da se preduzmu potrebne mere.

Ekologija je jedini teren na kome možemo očekivati jedinstvo globalista i lokalista, izolacionista i intervencionista ujedinjenih u frontu protiv pohlepe MNK, idolatrije profita i bezobzirnosti finansijskog sektora.

Živimo u vremenu kada, jedna pored druge, na planeti keogzistiraju zemlje sa društveno ekonomskim odnosima koji pripadaju različitim društveno ekonomskim formacijama, sa državnim uređenjem koje se često ne podudara (bar nominalno) sa stvarnim karakterom društva. U EU imamo kraljevine, koje pretenduju da budu svetionici planetarne demokratizacije, a u Aziji republiku, sa komunističkim uređenjem, kojom vlada unuk osnivača, kao treći vladar neproglašene dinastije.

Znajući koliko je vremena trebalo da neka epoha nove društveno-ekonomske formacije, u progresivnom procesu, nasledi prethodnu i imajući u vidu da su te promene vršene nasilno, možemo se nadati da smo deo bar racionalnijeg, ako ne i pametnijeg naraštaja, koji je iznedrio novu mogućnost promena, zahvaljujeći, pre svega, tehničko – tehnološkom napretku.

Suviše je skromno tu mogućnost proglasiti samo instrumentom promene, a pretenciozno, bar za sada, nazvati je epohom i izjednačiti je sa, npr kapitalizmom ili nekom njegovom razvojnom fazom, tako da je, za sada, nazivamo globalizmom.

Globalizacija deluje po sistemu ˝švedskog stola˝: Može se videti šta je na raspolaganju, kako drugi rešavaju svoje probleme, koliko su spremni da nam pomognu.

Princip ˝uzmi ili ostavi˝, dopunjen je mogućnošću negativnog reagovanja, tako da je na planu odnosa među državama izbor sveden na izolacionizam i intervencionizam, a na širem planu, kada su u pitanju ekonomski, socijalni, politički i ostali aspekti na traženje optimalne uravnoteženosti odnosa Globalno i (a ne ili) Lokalno.

LITERATURA

1. Dion Cyril, Laurent Melanie: Demain (Scenario za istoimeni dokumentarni film);
2. Zakaria Fareed, The Post- American World, New York: W.W.Norton & Company, 2008.
3. John Rogers, Lokalni novac: kakva je korist od toga? Zagreb: Trenutak.39, 2015);
4. Stiglitz J.E, Protivrečnosti globalizacije, Beograd: Socijalna misao, 2002;
5. Stiglitz J.E, Uspeh globalizacije. Novi koraci do pravednog svijeta, Zagreb: Algoritam, 2009.

Nina Vujošević *

RASTUĆI IZOLACIONIZAM U SVIJETU I RAZVOJ MALIH EKONOMIJA

Apstrakt

U ovom radu je analiziran uticaj globalizacije sa jedne i izolacionizma s druge strane, naročito na male ekonomije. Uticaji sa medjunarodnog tržišta se veoma brzo reflektuju na male, posebno manje razvijene ekonomije, njihovu konkurentnost kao preduslov za održiv ekonomski rast. U tom smislu, globalizacija i integracija u svjetskoj ekonomiji sa jedne strane i zatvaranje i izolacionizam s druge strane, imaju važan uticaj na razvoj malih ekonomija.

Ovaj rad ukazuje na „opasnosti" zatvaranja i rastućeg izolacionizma u svijetu, naročito po male ekonomije, ali i izolacionizma koje same male ekonomije mogu svjesno ili nesvjesno podsticati u okviru svoje ekonomske politike. Zato razvoj malih ekonomija, treba da počiva na privatnoj svojini, otvorenosti i tržišnoj ekonomiji, slobodi preduzetništva, kao relevantnim da njihove privrede izdrže konkurentski pritisak na medjunarodnom tržištu. Poseban dio rada se, u navedenom kontekstu, odnosi na Crnu Goru kao malu ekonomiju.

Ključne reči: *izolacionizam, globalizacija, mala ekonomija, otvorenost, konkurentost, predvidividivost*

GROWING ISOLATIONISM IN THE WORLD AND DEVELOPMENT OF SMALL ECONOMIES

Abstract

In this paper, there has been examined the implication of globalisation on the on hand, and isolationism on the other hand, especially on small economies. Implications from international market have very fast reflections on small in particular less developed economies and their competitiveness as the precondition for sustainable economic growth. In that sence, globalisation and integration on the one hand, and closed economy and isolationism on the other hand, have an important implications on small economies development.

This paper presents why the closed economy and raising isolationism in the world are „dangerous", epsecially for small economies. At the same time, the paper expresses why isolationism supported by small economies and their economi policy, could be dangerous as well. Thus, development of small economies should be based on private property, openness and market economy, freedom of entrepreneurship as relevant for their economies to survive under the competitive pressure at international market. One part of the paper, in that sence is related to Montenegro as a small economy.

Key words: *Isolationism, Globalisation, Small Economy, Openness, Competitiveness, Predictability*

* Faklutet za medunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica

1. UVOD

Izolacionizam kao pravac u vođenju ekonomske i ukupne državne politike zanemaruje ili izbjegava međunarodnu saradnju, odnosno međunarodne ekonomske odnose. On je metafora za zatvaranje, predrasude, strah od nepoznatog, strah od promjene. Metafora za tvrđavu, kao "neizlaz, nepristup...zazidanost" (*Selimović M., 1970*), bijeg od stvarnosti u kojoj opet uvijek postoji neki "procjep, pukotina" koji vodi novim povezivanjima, integraciji, novoj eri u razvoju civilizacije. Izolacionizam u ekonomiji nastaje i kao posljedica izolacionističkih stavova pojedinaca koji mogu uticati na društveno-ekonomske tokove. Nasuprot izolacionizmu, globalizacija, prventveno ekonomska, jeste odraz spremnosti i hrabrosti za suočavanje sa izazovima, spremnosti na odricanje i na promjene.

"Iz istorije znamo da su civilizacije nastajale na novom znanju, na inovacijama, na stvaranju, na saradnji ljudi, na posvećenosti novom duhu, novoj ideji koja je društvo zahvatila" (*Vukotić, 2017*). Kada su civilizacije "ušle u zonu samozadovoljstva, porasta birokatije koja unosi rutinu i ubija inovativnost i novu misao" ,*(Vukotić, 2017)*, kada su počele nedostajati nove ideje, nastajale su krize, rastao populizam i izolacionizam, koji su za konsekvencu imali ratove i nestajanje civilizacija. Dakle, istorija je više puta pokazala cikluse globalizacije i izolacionizma, koji u krajnjem dovode do novih početaka i stvaranja novih, neizbježnih mostova među ljudima i zemljama... Iako se istorija "ne ponavlja, već se samo rimuje " (*Tven, M*), Tvenovo *rimovanje* zapravo aludira na ponavljanje obrazaca iz prošlosti, a "ljudi koji veruju u fiziku, znaju da je razlika između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti ništa drugo nego tvrdoglavo postojana iluzija" (*Ajnštajn*).

Sadašnjost u međunarodnoj ekonomiji karateriše globalizacija koja stvara rastuću prekograničnu međuzavisnost i integraciju proizvodnje i tržišta za robe, usluge, rad i kapital. Taj proces vodi proširenju svih oblika međunarodnih transakcija, i produbljenju saradnje izmedju ekonomskih aktera iz različitih zemalja (*Narula I Dunning 1998*), što se konsekventno odražava na kretanje direktnih investicija i ukupan ekonomski rast i napredak. Ipak, globalni kontekst za vođenje ekonomske politike danas je sve kompleksniji. Upravo nedostatak ideja, negativne posljedice globalne ekonomske krize, rastući terorizam u svijetu i migracije, doveli su ponovo u sukob globalizaciju i izolacionizam, odnosno integraciju sa jedne i fragmentaciju sa druge strane, što je postala uočljiva karakteristika međunarodnih geopolitičkih odnosa. Danas, ideje izolacionizma i zatvaranja sve više dolaze do izražaja tamo gdje to najmanje očekujemo – u nekim od najrazvijenijih zemalja svijeta, odakle je upravo potekao proces globalizacije. Proces globalizacije zapravo, kao da je malo zastao pred oživjelim izolacionizmom i populizmom. Navedeno predstavlja barijeru za dalje proširenje i razvoje EU. Nakon Brexita, mnogo se govorilo o mogućem Frexit[1]-u usljed rastućeg nacionalizma i populizma u Francuskoj u svijetlu nedavnih predsjedničkih izbora. To je predstavljalo veliku opasnost za opstanak EU sa 27 integrisanih ekonomija, iz koje već istupa Velika Britanija kao 28. članica. Ipak, EU, je nakon rezultata prvog kruga predsjedničkih izbora u Francuskoj, pokazala da saradnja i integracije nemaju alternativu i da ima snage da opstane. Navedeni trendovi ipak, usporavaju rast EU i ukupan globalni ekonomski rast. Naročito su nepovoljni za male ekonomije, koje na populističke pokušaje izolacije moraju pronaći adekvatan odgovor koji će sačuvati otvorenost i vezu sa ostatkom svijeta, odnosno moraju „odgovoriti otvaranjem."

[1] Brexit-Izlazak Velike Britanije iz EU; Frexit-Izlazak Francuske iz EU, koji su u predizbornoj kampanji predsjedničkih izbora najavljivale nacionalističke i populističke partije

2. VAŽNOST OTVORENOSTI I GLOBALIZACIJE ZA MALE ZEMLJE

Proces globalizacije je izmijenio ekonomsku stvarnost velikog broja malih ekonomija i preduzeća koja im pripadaju, omogućavajući im da budu važna snaga njihovog ekonomskog razvoja. Globalizacija je izgradila mostove izmedju različitih ekonomija kao koji su uvijek bili simbol težnje za "povezivanjem, spajanjem, izmirenjem" (*Andrić, 1933*). Dakle, to je proces koji spaja, i produbljuje saradnju izmedju zemalja u jednom regionu, na jednom kontinentu i šire, jača prekograničnu međuzavisnost i doprinosi stvaranju zajedničkog tržišta za robe, usluge (*Narula i Dunning 1998*), međunarodnim kretanjima kapitala i u krajnjem ekonomskom rastu i zaposlenosti, posebno u malim ekonomijama. Kako su pokazala brojna istraživanja, male otvorene ekonomije teže da budu internacionalizovane da ulažu u inovacije i da se, zbog ograničenih resursa kojima raspolažu, specijalizuju u konkrentnoj tržišnoj niši. Drugim riječima, proces specijalizacije malih preduzeća u malim otvorenim ekonomijama, je ključ njihovog uspjeha i inetrnacionalizacije. Proces globalizacije drugim riječima, podstiče male ekonomije da ulažu u inovacije, da se specijalizuju, da obrazuju visokokvalifikovanu radnu snagu, da razvijaju poslovni ambijent privlačan za investicije koji ih neće izolovati od priliva kapitala iz inostranstva, već naprotiv otvoriti prema ostatku svijeta, radi njihovog bržeg ekonomskog razvoja. Brojni su primjeri kako mala i srednja preduzeća iz malih, ali otvorenih ekonomija (ekonomija sa manje od 10 miliona stanovnika), zahvaljujući specijalizaciji i procesu globalizacije, postaju multinalcionalne kompanije, koje nijesu samo izvoznici, već investitori u drugim zemljama, doprinoseći na taj način njihovom razvoju. Primjeri su brojni: Carlsberg iz Danske, Volvo iz Švedske, Nestlé iz Švjcarske, Swatch iz Švajcarske itd. Svakako, posmatrano istorijski, povoljno geografsko okruženje kojima priadaju ove male i danas visokorazvijene ekonomije iz kojih su potekle multinacionalne kompanije koje posluju širom svijeta, je značilo stabilnost i sigurnost kao preduslov rasta i razvoja. Drugim riječima, uslovi za razvoj malih i srednjih preduzeća decenijama unazad, nijesu isti u malim ekonomijama koje su razvijene i geografski pozicionirane u razvijenom dijelu svijeta, poput malih ekonomija članica EU, u odnosu na uslove za razvoj malih i srednjih preduzeća u zemljama u razvoju ili onima pozicioniranim na geografskim područjima, čija je stabilnost često puta bila poljuljana političkim tenzijama. Naročito na Balkanu, koji je zapravo metafora za nestabilnost, izolacionizam i zatvaranje odnosno razvoj populizma i „društva spektakla" (*Debor, 1967*), čiji pojedini članovi često površno kritikuju i osporavaju globalizaciju. Zato je za male ekonomije Zapadnog Balkana dodatno važno da vode ekonomsku politiku okrenutu ka otvaranju i integracijama, odnosno politiku koja će stalno unapredjivati poslovni ambijent, eliminisati prepreke povećanju konkurentnosti i daljem ekonomskom razvoju.

3. CRNA GORA U DANAŠNJEM VREMENU SUKOBA GLOBALIZACIJE I IZOLACIONIZMA

Male tranzicione ekonomije, poput ekonomije Crne Gore, svoj razvoj, trebaju zasnivati na sljedećim stubovima:

1. Privatnoj svojini
2. Otvorenoj i tržišnoj ekonomiji
3. Slobodi preduzetništva
4. Vladavini prava.

Razvojni model Crne Gore u prvim godinama nakon obnove nezavisnosti, bazirao se na jakoj domaćoj tražnji koju je omogućavao visok priliv stranih direktnih investicija. Crna Gora je procesom ekonomskih reformi otpočetih skoro 20 godina, među koje spada i uvođenje eura,

otpočela liberalizaciju i otvaranje svoje ekonomije. Proces otvaranja ekonomije i ekonomskih integracija Crne Gore je nastavljen potpisivanjem Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA) 2007.godine, otpočinjanjem pregovora za članstvo u EU 2012. godine, članstvom u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji 2012. i članstvom u NATO od 2017.godine. Proces integracija i potpisivanje međunarodnih sporazuma o slobodnoj trgovini, znatno su u prethodnoj deceniji doprinijeli unapređenju poslovnog ambijenta i jačanju konkurentnosti ekonomije. To je paralelno sa konkurentnom poreskom politikom koju karakterišu poreske stope medju najnižima u Evropi, od 9% na dohodak fizičkih lica i 9% na dobit preduzeća, uticalo na snažan neto priliv stranih direktnih investicija od oko 19% BDP prosječno godišnje u posljednjih deceniji. Ovaj priliv je doprinio ostvarenju stope realnog ekonomskog rasta od oko 3,2% prosječno godišnje i povećanju crnogorskog BDP per capita po paritetu kupovnih snaga na 42% prosjeka EU. Dakle, otovrenost i liberalizacija trgovine uz smanjenje poreskih stopa u procesu ekonomskih integracija sa okruženjem i EU, doprinijele su bržoj konvergenciji dohotka per capita u Crnoj Gori sa onim u EU. Svakako, iako je to mnogo bolje iz godine u godinu, razvojni jaz Crne Gore u odnosu na EU još uvijek je veliki.

Izbijanjem svjetske ekonomske krize, u periodu od 2009. godine došlo je do ostvarenja nižeg privrednog rasta u Crnoj Gori, a tzv. "nova normalnost" (*El-Erian M., 2010*) u međunarodnom okruženju jasno je ukazivala na neophodnost strukturnih reformi i korekcije razvojnog modela zemlje, da bi se dinamizirao ekonomski rast. Veliki broj zemalja u svijetu, čak i one najrazvijenije, suočene sa negativnim konsekvencama svjetske i evropske ekonomske krize, pristupile su strukturnim reformama, usmjerenim na povećanje konkurentnosti, ubrzanje ekonomskog rasta i povećanje zaposlenosti. Centrane banke pojedinih razvijenih ekonomija, poput Eurozone, naročito u godinama po izbijanju krize, suočavajući se sa niskom agregatnom tražnjom praćenom deflacionim pritiskom i veoma niskim stopama ekonomskog rasta pribjegavale su tzv. "nekonvencionalnim" mjerama ekspanzivne monetarne politike usmjerenim na kvantitativno popuštanje, kako bi se, podstakla agregatna tražnja, inflacija i ubrzao realni ekonomski rast, koji je u Eurozoni u 2016. iznosio 1,7%.

Nakon dvostruke recesije u 2009. i 2012. godini, izazvane upravo posljedicama krize, crnogorska ekonomija bilježi oporavak, sa preosječnom stopom realnog ekonomskog rasta od oko 3% u periodu 2012-2016.godina. Kako bi se stopa ekonomskog rasta ubrzala do realno mogućeg nivoa od 4 do 5% godišnje i postala održiva, krucijalno pitanje je kako unaprijediti konkurentnost ekonomije uz istovremeno jačanje makroekonomske stabilnosti. Samo tako je moguće obezbijediti bržu konvergenciju crnogorskog i evropskog dohotka per capita i približavati se životnom standardu razvijenih evropskih društava.

U odgovoru na izazove ekonomske krize koja je uticala na povećanje javne potrošnje, Crna Gora je 2013. pristupila i povećanju nominalnih poreskih stopa (više stope PDV-a sa 17% na 19% i uvođenju progresivne stope poreza na dohodak sa 9% na 15% na zarade iznad proječne zarade u zemlji), povećanju akciza, kao pojedinih stopa doprinosa, koje su kratkoročno doprinijele rastu prihoda budžeta. Ipak, oni na srednji rok nisu povoljno uticali na povećanje formalne zaposlenosti, rast prosječne zarade i priliv stranih direktnih investicija u procentu u iznosima koji su ostvarivani prije povećanja poreskih stopa.

Navedeno iskustvo je izmedju ostalog pokazalo, da bez obzira na ekonomske cikluse, odnosno ekspanziju, recesiju ili stagnaciju, nije preporučljivo rješavati strukturne probleme u ekonomiji, metodama koje su već ranije u istoj ekonomiji oprobane. Drugim riječima, nije za očekivati da bi se odredjeni problemi na pitanju unapređenja makroekonomske stabilnosti mogli riješiti "na isti način na koji su stvoreni" (*Ajnštajn*). U današnjem geopolitičkom kontekstu, svako dodatno oporezivanje rada i kapitala, je upravo određeni korak ka

izolacionizmu, ka zatvaranju ekonomije, inflaciji, sporijem rastu zaposlenosti i zarada, odvraćanju stranih investitora da ulože u jednu malu ekonomiju. U slučaju Crne Gore, sve empirijske studije pokazuju, da zemlja, naročito danas, kao potpisnica brojnih medjunarodnih sporazuma, u cilju spostvenog razvoja i proširenju modela rasta izvozom, mora ostati otvorena, mora očuvati predvidiv poreski i ukupan poslovni ambijent i dalje otklanjati barijere za slobodan protok roba i usluga sa okruženjem. I to naročito u eri rastućeg populizma i izolacionizma na Balkanu i Evropi. Ovo i iz razloga što shodno Gravitacionom modelu međunarodne trgovine, Crna Gora snažno gravitira CEFTA regionu čiji je dio, budući da se 45% njenog izvoza robe i 30% uvoza robe odnosi na CEFTA region. Takodje, oko 37,6% crnogorskog izvoza i 48% uvoza robe se odnosi na EU. I u izvozu usluga, koje čine preko 20% crnogorskog BDP, značajno učeše ima izvoz u zemlje regiona i EU. Pored toga, preko 53% priliva stranih direktnih investicija u Crnu Goru, u posljednjih 10 godina su investicije iz EU. To je, između ostalog, doprinijelo rastu sektora malih i srednjih preduzeća, koji danas čini preko 90% ekonomije, i koji učestvuje sa blizu 70% u ukupnoj zaposlenosti. To je doprinijelo i bržoj konvergenciji dohotka per capita sa onim u EU.

Polazeći od navedenog, ekonomska politika u Crnoj Gori treba da se temelji na:

- otvorenosti i snaženju tržišne ekonomije
- daljoj liberalizaciji trgovinske politike i eliminaciji barijera u trgovini u okviru CEFTA regiona i eliminaciji barijera u trgovini sa svim članicama Svjetske trgovinske organizacije
--očuvanju konkurentnih poreskih stopa i predvidivoj fiskalnoj politici
-povećanju efikasnosti državne aministracije i smanjenju parafikaliteta koji opterećuju privredu
- Obrazovnom sistemu koji će obezbijedi visokokvalifikovanu radnu snagu.

Više empirijskih analiza je ukazalo koliko je u procesu globalizacije i ekonomskih integracija malih ekonomija, neophodno svakodnevno jačati produktivnost, inovativnost i biti spreman suočiti se sa novim konkurentskim pritiscima na medjunarodnom tržištu. Iste analize su pokazale, da odgovor na geopolitičke promjene u svijetu koje sučeljavaju proces globalizacije sa populizmom i izolacionizmom, treba da bude konkurentan poreski sistem.

O važnosti konkurentnog poreskog sistema za priliv investicija i ekonomski rast koji povećava zaposlenost, radjeno je nekoliko empirijskih analiza. Ekonometrijska analiza Univerziteta u Bratislavi (*Kubicova, 2013)*, ukazala je na statističku zančajnost troškova rada u EU 27, kada je u pitanju njihov uticaj na priliv stranih direktnih investicija (SDI). Drugim riječima, veće poresko opterećenje rada znači manji priliv SDI u EU.

Kada je riječ o poreskoj politici u Crnoj Gori, kao važnom aspektu ekonomske politike, empirijski podaci još od 1994. godine (*UNDP, Katnić, 2017*), ukazuju da je visoko poresko opterećenje troškova rada u Crnoj Gori imalo negativan uticaj na zaposlenost uopšte, posebno na zaposlenost u formalnom sektoru. Empirijski nalazi za Crnu Goru takođe ukazuju (*Krsmanović, 2006*) da smanjenje poreskog opterećenja za 1 procentni poen utiče na smanjenje stope nezaposlenosti za 4% . Smanjenje poreskog opterećenja za 5 procentnih poena, uz postojeće pokazatelje na tržištu rada bi, prema teorijskom modelu za Crnu Goru smanjilo stopu nezaposlenosti za 3,6 procentnih poena (*Katnić, 2017*).

Grafik 1– Prikaz korelacije formalne zaposlenosti i poreskog opterećenja rada u Crnoj Gori do 2013.

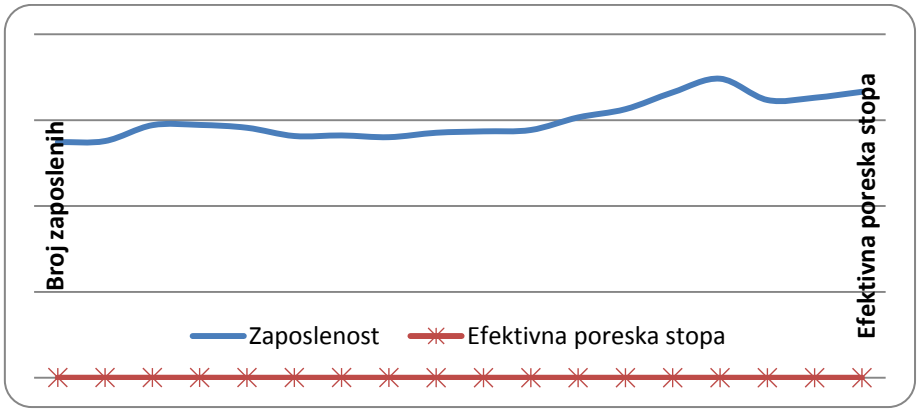

Izvor: Ministarstvo finansija Crne Gore 2013.

Pored navedenog, preliminarna analiza UNDP-a rađena u 2017. godini, ukazuje i na negativan uticaj povećanja poreskog optrerećenja rada na BDP i rast, posredno kroz uticaj na tržište rada, aktivnost i neformalnost. Dakle, povećano poresko opterećenje rada za malu ekonomiju u razvoju, poput Crne Gore, može biti korak unazad po pitanju njene otvorenosti i rasta konkurentosti na globalnom tržištu. Prvenstveno i zbog negativnog uticaja na investicije i interesovanje multnacionalnih kompanija da investiraju u ekonomiju u kojoj raste poresko opterećenje.

Kada je riječ o poreskom oterećenju dobiti, emirijske analize ukazuju na negativan efekat povećanja nominalne i efektivne poreske stope na dobit preduzeća, na priliv stranih direktnih investicija u „stare" i „nove" zemlje članice EU (Kubicova, 2013), pri čemu ovaj porez nema toliko veliku statističku signifikantnost kakvu ima poresko opterećenje rada. Ministarstvo finansija Crne Gore je u Analizi iz 2013. ukazalo da povećanje poreza na dobit u kratom roku može doprinijeti rastu prihoda budžeta zavisno od visine poreske stope i praga oporezivanja. Ipak u dugom roku, značajnije povećanje stope poreza na dobit kroz model progresivnog oporezivanja koje bi značilo višu poresku stopu za preduzeća koja ostvaruju veću dobit, značila bi opterećenje za nekoliko desetina velikih preduzeća u Crnoj Gori sa najvećim brojem zaposlenih. Polazeći od strukture preduzeća prema prometu i dobiti, navedenom empirijskom analizom zaključeno je da promjena sistema oporezivanja dobiti ne bi značajnije uticala na budžetske prihode, već bi se i negativno odrazila na strane investije (postojeće i buduće), odnosno konkurentnost, sigurnost i predvidivost poreske politike,a time na rast preduzeća, zaposlenost i ukupan ekonomski rast.

Važan korak u odgovoru na rastući izolacionizam u svijetu, koji je značajan za crnogorsku ekonomiju je i produbljivanje trgovinskih integracija unutar Zapadnog Balkana. Berlinski proces[2], koji je otpočeo 2014.godine, daje svoj doprinos u tom pravcu. To je proces koji, pored infrastrukturnog povezivanja regiona, treba da dporinese eliminsanju barijera u trgovini robama i uslugam unuta regiona od 6 zemalja Zapadnog Balkana [3],istvoremeno potpisnica CEFTA sporazuma, kroz potpisivanje dodatnih CEFTA protokola.

[2] Proces koji se odnosi na 6 ekonomija zapadnog Balkana i to su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija, Srbija, koji je pokrenut u Berlinu u cilju infrastrukturnog i ukupnog povezivanja regiona

[3] Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija, Srbija

ZAKLJUČAK

U ovom radu je dat osvrt na uticaj aktuelnog geopolitičkog konteksta koga karakteriše sukob globalizacije sa jedne i izolacionizma s druge strane, na male ekonomije i to ekonomije u razvoju. Uticaji sa medjunarodnog tržišta se veoma brzo reflektuju na male, posebno manje razvijene ekonomije, na njihovu konkurentnost kao preduslov za održiv ekonomski rast. Različite empirijske studije i iskustva u razvoju malih zemalja su pokazala da su njihova otvorenost i integracija doprinijeli razvoju preduzetništva i intenacionalizaciji preduzeća osnovanih u tim malim ekonomijama, čineći da ista prerastu u multinacionalne kompanije koje su kao takve doprinijele rastu kako matične ekonomije, tako i ekonomija u koje su investirale. Zato proces otovrenosti i razvoja tržišne ekonomije, nemaju alternativu. Svaki pokušaj izolacije i zatvaranja ima za posljedicu stagnaciju ili recesiju ekonomije. Dakle, populistički i spektakularni stavovi, da će izolacija i protekcionizam, naročito u ekonomskoj politici, donijeti prosperitet, su nedje odraz nedostatka iskustva, nesigurnosti, nespremnosti na inovacije i straha od promjena.

Na navedeno je u ovom radu nadovezan i značaj vođenja ekonomske politike, naročito malih manje razvijenih ekonomija, poput Crne Gore, usmjerene na otvorenost, na integracije, konkurentan poreski i ukupan poslovni ambijent, kao ključne postulate koji predstavljaju otklon od izolacionizma i osnov za ekonomski prosperitet.

LITERATURA

1. Andrić Ivo (1933), "Mostovi", esej
2. Blanhard Oliver (2005), "Makroekonomija", Mate, Zagreb
3. Debor Gi (1967), Društvo spektakla
4. Dunning, J. H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy.* Workingham: Addison-Wesley
5. Dunning, J.H. and R. Narula (1996) *Foreign Direct Investment and Governments: Catalysts for Economic Restructuring*, London: Routledge.
6. Hogenbirk Annelis, Narula Rajneesh (2013) "Globalisation and the Small Economy:The Case of the Netherlands",Univeristy of Maastricht and University of Oslo
7. Institut društvenih nauka (2017), "*Globalizacija i izolacionizam*", prof. dr Veselin Vukotić, Obrazloženje naučnog skupa
8. Kubicova Jana (2013): "The Role of Corporate Income Tax in Foreign Direct Investment Inflows into the "Old" and "New" EU Member States" University of Economics in Bratislava
9. Salvatore Dominik (2010),"Medjunarodna ekonomija", Ekonomski Fakultet, Beograd
10. Selimović Meša (1970), "Tvrđava", Sarajevo
11. UNDP, Katnić Milorad (2016): "Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka u Crnoj Gori– Neformalni rad – od izazova do rješenja"
12. UNDP, Katnić Milorad (2017): "Poresko opterećenje rada u Crnoj Gori- procjena uticaja promjene nivoa poreskog opterećenja rada ", preliminarna analiza za potrebe Vlade Crne Gore, UNDP kancelarija u Crnoj Gori

Novaković G. Nada[1]

EVROPSKA UNIJA I PROCESI GLOBALIZACIJE I BALKANIZACIJE

Apstrakt

U radu se istražuju odnosi između globalizacije, Evropske unije (EU) i balkanizacije. Globalizacija je višedimenzionalan proces i njegovo pojašnjenje i razumevanje zahteva interdisciplinaran pristup. Tumačenja uzroka, glavnih subjekata, dinamike, aspekata i najvažnijih posledica su različita. Na jednoj strani su autori koji u globalizaciji vide neumitan proces, sa pretežno pozitivnim posledicama po ekonomski, politički, kulturni i uopšte društveni razvoj. Na drugoj strani su istraživači koji globalizaciju smatraju pretežno negativnim procesom, koji doprinosi rastu ekonomskih i društvenih nejednakosti, siromaštvu, političkoj nestabilnosti i sve učestalijim lokalnim i regionalnim sukobima i ratovima. Glavna hipoteza rada je: EU je nastala u procesima globalizacije. U sadašnjoj fazi razvoja, EU se opire daljoj globalizaciji, bilo kroz zatvaranje sopstvenog tržišta ili suprostavljanje migracijama (kao posledicama globalizacije). Procesi balkanizacije su prirodna posledica funkcionisanja EU kao "nedovršene federacije" i snažna prepreka njenog opstanka u sadašnjem obliku. U prvom delu rada izlaže se suština neoliberalne globalizacije i njen značaj za nastanak i širenje Evropske unije. U drugom se analiziraju neke od sistemskih protivrečnosti EU, koji ometaju njenu dublju integraciju (ekonomsku, političku, bezbednosnu). Na kraju su ukratko pojašnjavaju i procesi balkanizacije ove regionalne zajednice. Oni su suprotni i evropskim integracijama i globalizaciji.

Ključne reči: *EU, globalizacija, balkanizacija, seperatizam, sukobi*

THE EUROPEAN UNION AND GLOBALIZATION PROCESSES AND BALKANIZATION

Abstract

This paper examines the relationship between globalization, the European Union (EU) and Balkanization. Globalization is a complex process and its clarification and understanding requires an interdisciplinary approach. Interpretations of the causes, the main subjects, dynamics, and the most important aspects of the result are different. On one side are the authors who see globalization as an inevitable process, with predominantly positive effects on the economic, political, cultural and social development in general. On the other hand are researchers who believe that globalization is largely negative process, which contributes to the growth of economic and social inequality, poverty, political instability and more frequent local and regional conflicts and wars. The main hypothesis of this paper is: The EU has made in the process of globalization. At the present stage of development the EU resists further globalization, either through closure their own markets or opposition migration (such as the effects of globalization). Balkanization processes are a natural consequence of the functioning of the EU as an "unfinished Federation" and a strong obstacle to its survival in its current form. In the first part of the paper presents the essence of neo-liberal globalization and its importance for the development and expansion of

[1] naučni saradnik u Institutu društvenih nauka u Beogradu. Tekst je rezultat rada na projektu "Strukturne društvene i istorijske promene srpskog društva u kontekstu evropskih integracija i globalizacije" (broj 179039) 2011-2014, koji finansira Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije,

the European union. In the second part is analyze some of the systemic contradictions of the EU, which hinder its deeper integration (economic, political, security). At the end, author briefly explaines the process of Balkanization of this regional community. They are contrary to the Europea integration and globalization.

Key words: *European union, globalization, Balkanization, seperatizam, conflicts*

UVOD

Tumačenja odnosa globalizacije, Evropske unije i globalizacije su raznovrsna i najvećim delom zavise od teorijskog pristupa i određenja suštine sadržaja pomentih procesa. Oni su često idološki i interesno obojeni, u tolikoj meri da ne postoje opštije klasifikacije ili saglasnost oko suštine ovih pojava. Na jednoj strani su oni autori koji naglašavaju nužnost globalizacije u svim sferama društva, a na drugoj, su njeni kritičari[2]. Predmet njihove kritike najčešće su negativne posledice globalizacije za opstanak nacionalnih kultura, identiteta, ekonomija i država. Prvi u globalizaciji vide konačno rešenje za ekonomski prosperitet pojedinaca i društva, a drugi ukazuju na rast nejednakosti, porast siromaštva, sukoba i dezintegracija kolektivnih identiteta i nacionalnih država. Suprostavljena su i shvatanja suštine nastajanja i opstanka starih i novih regionalnih zajednica. Tipičan primer za to je Evropska unija, koja je i sama proizvod globalizacije. Na njenom primeru se, a to je predmet ovoga rada, može ukazati na sve zamke i protivrečnosti procesa (dez)integracije na globalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Polazna pretpostavka je: EU je proizvod globalizacije, i to neoliberalne globalizacije, koja se opire daljoj globalizaciji. Zahvaćena je i procesima balkanizacije, kojima je i sama doprinela.To se nastoji dokazati analizom sistemskih protivrečnosti EU, dodatno produbljenom migrantskom krizom i separističkim pokretima u njenim državama članicama.

GLOBALIZACIJA, NACIONALNA DRŽAVA I REGIONALNE INTEGRACIJE

Globalizacija je složen, sveobuhvatan, istorijski proces povezivanja nacionalnih ekonomija, kultura , društava i pojedinaca. Istorijski je determinisan interesima dominantne klase u kapitalizmu, a omogućen i ubrzan novim komunikacijama i informatičkim tehnologijama.[3] Prema oceni većine istraživača globalizacija je dugotrajan proces, čije vreme i dinamiku nastanka oni različito određuju. Ima autora koji njen početke vezuju za pojavu nastajanja velikih kolonijalnih imperija, ali i drugih koji naglasak stavljaju na ubrzanje sličnih procsa od početka 80-ih prošlog veka.

Razlikovanje pojma globalizacije od njenih posebnih oblika, kao što je neoliberalna globalizacija kapitalizma, navodi na zaključak da one nemaju iste društvene aktere, dinamiku i posledice. Štaviše, korišćenje pojma globalizam služi da se napravi razlika između globalizacije kao procesa i ideologije neoliberalnog kapitalizma kao takvog. U oba slučaja dešavaju se snažni procesi koji ugrožavaju opstanak nacionalnih država i kultura. Toj dinmici doprinose kako sredstva komunikacija i informisanja, tako i međunarodna trgovina, regionalne i nadnacionalne institucije, posebno multinacionalne korporacije (MNK). Na jednoj strani teku procesi

---

[2] Više u pristupima i teorijiama globalizacije u V. Vuletić (priredio), Globalizacija-mit ili stvarnost:sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003

[3] E. Gidens globalizaciju određuje sledećim rečima:"Globalizacija se odnosi na skup promena. Mnoge od ovih promena su pre društvene, kulturne, političke nego čisto ekonomske i jedan od glavnih pokretača, uz globalno tržište, jeste nešto odvojivo od njega, a to je revolucija u komunikacijama". E. Gidens, „Svet koji nam izmiče: prvo predavanje", u V. Vuletić, isto, str. 147 i 148.

integracija, a na drugoj dezintegracija i nestajanja čitavih zajednica, kultura i država. Načini i sredstva za postizanje toga su raznovrsna, od kulturnih uticaja putem masovnih medija, ekonomske saradnje, do sve češćih etničkih, religijskih sukoba i „humanitarnih" intervencija i ratova. Sve to prisutno je i u EU, ali i u njenom okruženju.

Najvažniji subjekti globalizacije su najmoćnije države kapitalističkog centra, multinacionalne korporacije, međunarodne institucije (Svetska banka, STO, MMF) i regionalne vojne, političke i ekonomske zajednice. Moć svake od njih je različita i svaka ima svoje mesto u strukturi globalne moći u svetu. Ta moć je, posebno geopolitička, posle 90-ih godina 20. veka značajno izmenjena, tako da se umesto unipolarnog sveta pojavljuje višepolarni. Sve to u značajnoj meri utiče i na (ne)stabilnost država i regiona, pa i Evropske unije (EU). Ona je u vremenu aktuelne migrantske krize još više došla do izražaja.

Globalizacija sama po sebi ruši barijere, od carinskih do državnih, a sve u cilju lakšeg kretanja kapitala i roba, a stvaranja profita. To je logika savremenog kapitalizma, koja se samo na drugačiji način realizuje u sadašnjim uslovima. Nacionalno tržište i država su odavno postali preuski za kapital. Nove tehnologije i komunikacije su mu omogućile brzo selenje po svetu, proizvodnju i razmenu roba i usluga tokom 24 sata, u svim uslovima i gotovo svim područjima sveta. Traga se za većim i jeftinijim izvorima sirovina, radne snage, nižim porezima, a sigurnim tržištima i višim profitnim stopama. Tom cilju je skoro sve podređeno, a snažno pomognuto od strane države i širih regionalnih zajednica. Najveću štetu nanose zemljama i društvima u koje se seli kapital, prljave tehnologije i indutrije, iscrpljuju prirodna bogatstva, eksploatiše radna snaga i dugoročno stvaraju zone dubokog siromaštva stanovništva. Prema shvatanju I. Volerstina nastaju društva kapitalističkog centra i polu/periferije.[4] Ova druga su, po pravilu, žrtve globalizacije, osuđene na proizvodnju sirovina, ekonomsko i društveno nazadovanje. Štaviše, deindustrijalizacija razvijenih zemalja, uz rast sektora usluga, doprinosi selektivnoj industrijalizaciji zemalja u koje se njihove industrije sele. Za tako nešto traže se (i dobijaju) posebne pogodnosti i povlastice od država polu/periferije. Među njima ističu se sledeće: direktne subvencije, oslobađanja od raznih vrsta poreza, niske cene radne snage, sirovina i odsustvo sindikalne i radnopravne zaštite radnika. Sve to je olakšano nastajanjem „kompradorskih" elita, preko kojih strani investitori realizuju svoje interese.[5] Njihova uloga i interesi su sličniji interesima stranih poslodavaca, nego domaćeg stanovništva i radništva. U ime profita i globalne kulture takve elite lako odbacuju vrednosti, običaje i zakone sopstvenog društva.

Globalizacija podrazumeva brzu komunikaciju i razmenu informacija. Za to joj je nužna jezička i kulturna unifikacija, koja je značajno ubrzana i postignuta korišćenjem modernih informatičkih tehnologija. Ona sama po sebi potiskuje nacionalne kulture, unosi u njih nove vrednosti i principe, koje ih na svoj način dezintegrišu. Otpor tim procesima je slab i sporadičan, a često od strane „kolonizatora" kvalifikovan kao arhaičan i necivilizovan. Kako se globalizacija nameće iz najrazvijenih kapitalističkih zemalja to se ona s pravom doživljava i kao „vesternizacija" i/ili „amerikanizacija". Postoje retki primeri uspešnog ekonomskog razvoja država koja su nastala na sasvim drugačijim vrednostima i religijskim ubeđenjima nego što ih nameće dominatna neoliberalna globalizacija kapitalizma (Kina, Južna Koreja, Singapur i dr.).

---

[4] I. Valerštajn, Posle liberalizma, Službeni list, Beograd, 2005

[5] Prema S. Antoniću termin „kompradori" se najpre odnosi na posrednike koji su u 19. veku pomagali kolonizatorima Kine da osvajaju i eksploatišu tržište. Danas postoji kompradorska buržoazija :"...koja pomaže kolonizatoru i živi od prodaje domaćih resursa strancima, ili od prodaje strane robe na domaćem tržištu". S. Antonić, Loša beskonačnost. Prilozi sociologiji srpskog društva, JP Službeni glasnik; Dosije studio, Beograd, 2012, str. 57.

Globalizacija koja dominira u svetu podrazumeva sveopštu deregulaciju, privatizaciju i liberalizaciju. Ona znači obaveze za društva kojima se nameće, a koje su strogo nametnute i kontrolisane od međunarodnih finansijskih i političkih institucija. Naglo otvaranje tržišta i privreda, praćeno smanjenjem stopa carine i poreza, deluje privlačno za strani kapital, a pogubno na nacionalnu ekonomiju. Štaviše, privreda je podređena pravilima koje donose strani finansijski centri i investitori.To onemogućava nacionalnu državu da vodi samostalnu politiku privrednog razvoja. Insistiranje na stabilizaciji domaće valute oduzima državi monetarni suverenitet. Ona ne može da kreira sopstvenu monetarnu politiku, pa je u uslovima krize dodatno zavisna od stranih faktora. Deregulacija znači i odustajanje od sopstvenih socijalnih politika, radnog zakonodavstva i nesmetan ulazak stranog kapitala u sve oblasti društva. Insistira se na stvaranju „povoljne poslovne klime", koja u suštini olakšava odlazak kapitala iz zemlje, a privlačenje „vrućeg" i kapitala sumnjivog porekla. To je u zemljama u tranziciji posebno omogućeno nametnutim konceptom privatizacije i ekonomskih reformi. U procesima globalizacije neke od najvažnijih državnih funkcija se prenose na nadnacionalni nivo, bilo to regionalne organizacije ili samo najmoćnije finansijske institucije. Istu politiku zemlje kapitalističkog centra primenjuju i u uslovima svetske krize. Na taj način troškove saniranja bankarskog i finansijskog sektora, koji su u epicentru krize kapitalizma kao sistema, prebacuju na niže i nemoćnije klase i slojeva u sopstvenoj državi i u svetu. Što je društvo manje razvijeno, a bogatije strateškim sirovinama, to su načini njegove eksploatacije i porobljavanja češći i žešći. Oni su udruženi sa sistemskim i dugoročnim „ekološkim genocidom".

Rast regionalnih, ekonomskih, socijalnih i političkih nejednakosti i sukoba normalna su i neminovna posledica neoliberalne globalizacije kapitalizma. Nejednakosti su karakteristične kako na globalnom tako i na nacionalnom nivou, i unutar svake od članica regionalnih zajednica. O tome svedoče istraživanja Branka Milanovića, Thomasa. Pikettija, Josepha Stiglica i drugih.[6] Postoje nejednakosti i u siromaštvu, ali i u bogtastvu. Postojeća svetska ekonomska kriza je to, na svoj način, samo potvrdila i ogolila. Na jednoj strani je globalna kapitalistička klasa, interesno povezana i sve bogatija. Na drugoj je većina stanovništva tih društava i sveta. Najnoviji podaci (Credit Suisse) o globalnim nejednakostima pokazuju da je 2015. godine 0,7% svetskog odraslog stanovništva kontrolisalo 41% svetskog bogatstva. a 68,7% stanovništva svega 3% svetskog bogatstva [7]

Borba za nova tržišta, veći profit i „nacionalne" interese najmoćnijih zemalja kapitalističkog centra dovela je i do krupnih promena u strukturi političke i vojne moći. Od okončanja „hladnog rata" i raspada real-socijalizma na sceni je širenje moći i uticaja SAD-a, NATO-a i njihovih saveznika. Broj lokalnih sukoba i ratova se povećao, a „nacionalni interes" najmoćnijih država se brani svim sredstvima. U međuvremenu su nastali i novi regionalni savezi kao što je BRIK (Brazil, Rusija, Kina, Indija), koju tu dominaciju sve više dovode u pitanje.[8] Novi i stari geostrateški igrači nadmeću se za svetske rezerve sirovima i najvažnije strateške puteve njihovog prenosa i eksploatacije. Na rubovima dodirivanja zona uticaja intenziviraju se etnički i verski sukobi i ratovi. Ideolozi neoliberalizma su skloni da stvarne interese sukobljenih strana tumače kao sukobe „civilizacija".[9] U takvim dešavanjima značajnu ulogu imaju i stare članice

[6] Vidi najvažnije rezultate istraživanja u Dž. E. Stiglic, Velika podela. Društvee nejednakosti i šta da radimo sa njima?, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.

[7] Preuzeto od J. B. Dušanić, Ekonomija postmoderne, Dosije studio, Beograd, 2014, str. 126

[8] G. Nikolić, „Novi globalni poredak: ekonomske osnove multikulturalizma", Kultura polisa, god XIII (2016), vol. 29, str. 137

[9] S. P. Hantington, Sukob civilzacija i preoblikovanje svjetskog poretka, CID-Banja Luka, 2000.

EU. One su bile uključene u vojne intervencije kako na tlu Evrope, tako i u Africi, Aziji i na Bliskom istoku. Pored klasičnih vode se i tzv. „posrednički ratovi", čije masovne žrtve su i aktuelni migranti. [10] Jedna od najomiljenijih destinacija im je Evropska unija, odnosno njene najrazvijenije članice (Nemačka, Švedska, Holandija). EU se odavno samoproklamovala kao projekat mira, zajednica koja širi demokratiju i slobodu, štiti ljudska prava u okolini i svetu. U novim uslovima sve to je dovedeno u pitanje i višestruko je razotkrilo sistemsku krizu EU.

EVROPSKA UNIJA I GLOBALIZACIJA

Evropska ekonomska zajednica (EEZ) nastala je 1957. godine, a Lisabonski ugovor (2007.) je temeljni dokument o nastajanju Evropske unije. Ti procesi integracija rezultat su složenog spleta uzroka i okolnosti. Poseban značaj za to imao je uticaj SAD-a. Geostrateški interesi najmoćnije kapitalističke zemlje sve vreme su bili prisutni. Na jednoj strani ostvarena je kontrola nad najrazvijenijim članicama EU, a na drugoj je uspostavljena ravnoteža moći u odnosu na drugi ekonomski, politički i vojni blok (SSSR i Varšavski pakt).Proširenjem EU od 2004-2007. godine broj zemalja povećao se za 12, a ukupnog stanovništva za 100 miliona. EU 28 članica danas predstavlja tržište od pola miliona stanovnika. Ukratko, EU je tipičan primer dometa ekonomske globalizacije. U njenom nastojanju i širenju primenjeni su najosnovniji principi globalizacije neoliberalnog tipa kapitalizma. Što se kriza sistema više produbljavala, oličena u padu opšte profitne stope na svetskom nivou, to su se pooštravali uslovi ulaska u EU, a pritisci na delokrug vlasti nacionalne države pojačavali. Nastala je regionalna zajednica koja je najviše uspeha imala u ekonomskoj integraciji, a najmanje u političkoj, vojnoj i bezbednosnoj. To dodatno otežava njen izlazak iz sistemske krize i krize identiteta.

Sistemska kriza EU je utemeljena u samom načinu njenog nastajanja. Naime, način donošenja najvažnijih odluka, kao što je Ustav odnosno Lisabonski ugovor, dokazuju da se ne poštuju elementarne pretpostavke demokratije i nalaženja društvenog konsenzusa. Referendumsko odbijanje usvajanja pomenutih dokumenata od strane Holandije i Francuske (2005. godine), a kasnije namerno izbegavanje takvog načina odlučivanja, svedoči da je EU dogovor nacionalnih elita, a ne većine njenih građana. Beg od neposredne demokratije je pouzdan znak da se štite interesi nacionalne/nadnacionalne elite i birokratije, a na štetu većine stanovništva EU. Tome se može dodati i činjenica da je izgradnja najvažnijih institucija odlučivanja, od Evropskog parlamenta, Evropskog saveta do Evropske komisije, pre izraz odlučivanja „demokratije preko posrednika", nego volje građana u državama članicama[11]. Štaviše, način kako funkcionišu pomenute institucije i otuđenost elita od stanovništva posredno pokazuju da je reč o „nedovršenoj" državi. Ona ima pretenzije, po izjavama političkih lidera i proklamovanim principima, da postane naddržava ili federacija. U stvarnosti je zaglavljena na putu od konfederacije do željene federacije.

Pored pomenutog „deficita demokratije" u EU je prisutna i kriza legitimiteta. Naime, najvažnije institucije i donete odluke nemaju legitimitet građana EU, a u njihovom donošenju najveći uticaj imaju stare članice (Francuska, Nemačka, Holandija). Način donošenja odluka razotkriva i činjenicu da postoje nejednakosti u značaju glasanja od strane članica EU. Uopšte ne vredi princip jedan građanin jedan glas. To ima za posledicu da glas kasnije priključenih članica višestruko manje vredi nego onih u najrazvijenijim i najmnogoljudnijim članicama

[10] EU je posredno umešana u rat u Ukrajini, a neke njene članice i u rat u Siriji.

[11] S. Nedeljković, „Institucionalna kriza EU kao međunarodne organizacije", Kultura polisa, god. XIII (2015), broj 28, str.41-65

(Nemačka i Francuska). Demokratsko odlučivanje se tako „fragmentiralo" na odlučivanje u više krugova, pri čemu periferni krugovi imaju najmanje moći i stvarnog uticaja. To je razlog nezadovoljstva građana i porasta evroskepticima, posebno među nezaposlenima i mladima. Stopa nezaposlenosti u EU je visoka (oko 10%), a nezaposlenost mladih dvostruko viša. Najteža je situacija u prezaduženim južnim zemljama(Grčka, Španija i Italija). [12] Za te osiromašene građane zaposlenje sa prihodom od koga može da se pristojni živi ostaje samo pusta želja. Za ista radna mesta, koja globalna kriza i četvrta industrijska revolucija uništavaju, konkurenti su im i građani u novim članicama EU. One su pri pristupanju imale određeni period tokom kojeg nisu mogla pristupiti zajedničkom tržištu rada. Sa produbljivanjem krize većina ih je fleksibilno zaposlena, sa nižim zaradama i socijalnom sigurnosti nego domaća radna snaga.

Pored nacionalne nastala je i nadnacionalna birokratija, koja broji oko 40 000. Ona svoje interese štiti svim sredstvima. U razvijenim zemljama EU masovno se štrajkovalo i javno protestvovalo protiv izmena zakona o radu. One su nosile veću fleksibilizaciju, manju sigurnost i najamnine za radnike i službenike. U to vreme briselske birokrate su uspešno koristile pritisak preko svog sindikata, štrajkovale i dobile veće zarade[13]. Podaci o njihovim privilegijama i pojavama korupcije samo dodatno doprinose da ih građani vide kao otuđene od naroda.

EU je nedovršena država i u oblasti monetarne politike. Ona nije fiskalna i politička zajednica. Zajednička valuta (evrozona obuhvata 17 članica) je često je izvor sukoba, a od dužničke krize Grčke najveću korist ima Nemačka. [14]. Opredeljenje za zajedničku valutu, u privredama različite razvijenosti, dovodi do prelivanja koristi, na račun najslabijih država članica. To doprinosi rastu privreda izvoznica (Nemačka) a slabljenju onih koji uvoze proizvode i usluge (Grčka, Italija, Španija, Portugal). Da bi funkcionisale one se zadužuju kod evropskih i svetskih banaka. Što ih vodi u još veću zavisnost i dužničko ropstvo.[15] Dobici su na strani finansijskih institucija koje im daju kredite (francuske, britanske, nemačke banke i finansijski fondovi iz SAD-a). Na taj način vrši se eksploatacija unutar same EU. U takvim uslovima nema ni govora o solidarnosti, za koju se deklarativno zalaže EU. Praksa otkupa državnog duga je sasvim suprotna opštim načela neoliberalizma. Evropska centralna banka je maksimalno nezavisna od vlade, jer EU i nema tu vladu. Ona štampa novac, pozajmljuje ga privatnim bankama po niskim kamatama, a ove ta ista sredstva po višestruko višim kamatama pozajmljuje prezaduženim državama.

EU je ekonomski, politički, kulturno podeljena na više zona. Među njima se razlikuju sever i jug, istok i zapad, centar i periferija, stare i kasnije pridružene članice. Istraživanja o društvenim nejednakostima naglašavaju da je raslojavanje, na štetu nižih slojeva i srednje klase, prisutno u svakoj od pomenutih članica EU. Tome je doprinela i politika deindustrijalizacije, koja je gasila radna mesta u državama članicama, a kapital selila u druge zemlje i regione sveta. Po uspešnoj politici ekonomskog i industrijskog razvoja izdvaja se Nemačka. Ona i danas ima visok nivo učešća industrije u BDP (oko 28%), raznovrsnu strukturu industrije i značajno viši udeo novih industrija u odnosu na druge članice EU[16]. Nemačkoj najviše odgovara zajednička

---

[12] Prema Eurostatu u avgustu 2016. godine opšta stopa nezaposlenosti u EU je bila 9,2, u evrozoni, 10, a nezaposlenost mladih 18,2 (u Grčkoj 47,2, Španiji 42,6, Italiji 37,1).

[13] www.politika.rssr/clanak/116140/Strajk-Sluzbenika-evropske-unije, Politika, 17. 12. 2009

[14] S. Komazec, „Kriza Evropske unije i efekti pridruživanja", Nacionalni interes, Godina IX, vol 26, Broj 1/2013, str. 29 i 39

[15] Dogovor iz Mastrihta ograničava nivo inflacije i javnog duga, ali uopšte ne vodi računa o rastu nezaposlenosti i siromaštva u pojedinim članicama EU.

[16] Lj. Savić, „Industrijalizacija-mit ili stvarnost?", zb. Moguće strategije privrednog razvoja Srbije,(ured. Časlav Ocić), SANU, Beograd, 2015, str. 299

valuta. Ona je nametnula "politiku štednje" domaćem i ostalom stanovništvu. Otpor tome od strane građana EU je povremen, ali nedovoljan da ugrozi onovni pravac promena.

U novim članicama EU su se povećali nezaposlenost, spoljno trgovinski deficit, javni dug i siromaštvo, a opalo ukupno stanovništvo.[17] Retki su primeri koji odstupaju od toga (tzv. „baltički tigrovi"), a koje svetska kriza dodatno destabilizuje. Nejednakosti u vidu zona siromaštva i devastirane industrije i prirode prosutne su i u unutar država članica. Italija ima razvijeni sever a nerazvijeni jug, Španija razvijeniju Baskiju i Kataloniju, a nerazvijenu Andaluziju itd. Na istoku EU od istih nejednakosti nisu imune ni Poljska, Bugarska i Rumunija.

EU se nametnula kao projekat mira i bezbednosti svojih građana, a sa ciljem da na taj način deluje i u okruženju i svetu. U slučaju raspada socijalističke Jugoslavije EU je bila važan faktor dezintegracije. Među prvima je podržala seperatizam Hrvatske i Slovenije, i na taj način je demantovala proklamovano opredeljenje za mir[18]. U drugim slučajevima (Libija, Irak, Bliski istok) njene članice su višestruko (in)direktno upletene. One to čine samostalno i preko NATO saveza. Osim kontinuiranog izvoza oružja (u čemu prednjači Nemačka) njene članice su i direktno umešane u ratne sukobe. O tome politička elita nerado govori, pravdajući svoje poteze brigom za ljudska prava i izvoz demokratije.

Kriza identiteta EU je višestruka. Na jednoj strani je proklamovani „evropski identitet", a na drugoj odsustvo zajedničkih vrednosti, istorije, kulture i verovanja na kojima bi se formirao „Evropljanin". Proklamuje se građanstvo EU, samom političkom pripadnosti državama članicama, a stvarno su nacionalne države one koje o tome odlučuju. U prvi plan se ističe „multikulturalizam" kao baza evropskog identiteta, a on se svakodnevno narušava ili osporava. On više postaje proklamovani ideal, koji u praksi odbacuju i vladajuće političke elite i političari. Angela Merkel je u novembru 2010.godine izjavila da je multikulturalizam u Nemačkoj propao. Pojasnila je to rečima: „ Naravno, tendencija je bila reći usvojimo multikulturalan koncept i živimo srećno jedni uz druge i budimo srećni što živimo jedni sa drugima, ali takav koncept je zakazao i zakazao je potpuno".[19]

Objavljen je „kraj" nacionalnoj državi, a one su glavni i najvažniji faktori rešavanja krize EU, od kojih je jedna migrantska kriza[20]. Mir, solidarnost, demokratija i zaštita ljudskih prava svakodnevno se dovede u pitanje u samoj EU, o čemu svedoče štrajkovi, javni protesti građana protiv politike štednje, ali i etnoreligijski sukobi i ojačali desničarski pokreti i partije. Ovi poslednji traže povratak nacionalne države, klasičnog suvereniteta, domaće valute, izlazak iz evrozone i/ili i EU. Sve to potvrđuje tezu o sistemskoj disfunkcionalnosti i krizi EU. Ona se pod uticajem globalizacije i svetske ekonomske krize priklonila uticaju MMF, SB i SAD-a. Kada su ugroženi njeni interesi EU se suprostavlja globalizaciji, što je potvrdila i aktuelna masovna interkontinentalna migracija.

---

[17] Primer za to su Mađarska, Poljska i Estonija. D. Mirović, „Posledice pridruživanja Istočne Evrope Evropskoj uniji", Nacionalni interes, god. IX, vol 26, Broj 1/2013, str. 129

[18] Više o tome S. Vuković, Etika zapadnih medija-Antisrpska propaganda i „humanitarne intervencije", IK Zoran Stojanovic, 2015

[19] R. Novak, „Multikulturalizam je varka, kaže Angela Merkel", Nova srpska politika misao, 18 decembar 2015.

[20] Z. Obrenović zaključuje:"..ne radi se o o eroziji principa nacionalnog suvereniteta kao takvog (pošto to ne važi za, kako empirijske analize pokazuju, vodeće države sveta) nego o eroci nacionalnog suvereniteta slabih i malih država". Z. Obrenović, „Nacionalna država i izvori globalizacije (Nacrt istraživanja)", Filozofija i društvo, XIX-XX/2001-2002, str. 95-96

EVROPSKA UNIJA I PROCESI BALKANIZACIJE

Termin balkanizacija se koristio u različitim vremenima i označavao je različite pojave. Najpre se odnosio na prilike posle Prvog svetskog rata, kada su od Austro-ugarskog i Otomanskog carstva nastale brojne, male i na etničkom principu utemeljene države. Posle II sv. rata nastala je Albanija kao samostalna država, a u tome se video uticaj Turske i jačanje Islama. Termin se učestalo koristio 90-ih godina, nakon izbijanja građanskog rata na području druge Jugoslavije. U prvom planu imao je pežorativno značenje. To znači da su se društveni, a potom i ratni sukobi, naroda Jugoslavije tumačili kao sukobi vera, etniciteta, zajednica ukorenjenih na „krvi i tlu", čije je sećanje na događanja iz prošlosti dovelo do raspada zemlje. Posledice toga su nastajanje nekoliko malih, etnički zasnovanih državica, zavađenih, sukobljenih, nesposobnih za samostalan opstanak. Po tom shvatanju one kao takve su osuđene za nadgledanje od strane moćnih država i bez sposobnosti da se same modernizuju i demokratizuju. Danas se termin balkanizacija upotrebljava za savim drugačije procese, tj. za pojave o sredinama koje malo imaju zajedničkog sa Balkanom. Govori se o balkanizaciji Amerike, a stvarno misli na rast rasnih, klasnih, verskih, etničkih sukoba u najmoćnijoj zemlji kapitalističkog centra. U tom smislu, odnosno kao pojava sukoba, isključivosti, mržnji, seperatizmu društvenih grupa, regiona ili delova složenih država, balkanizacija je prisutna i u Evropi i u Evropskoj uniji.

Ovakvom sadržaju pojma balkanizacije mogu se uputiti brojni prigovori. Jedan od njih je da je reč o političkoj diskvalifikaciji i pojednostavljenom objašnjenju raspada socijalističke Jugoslavije. Ono ne uzima složen splet društvenih, ekonomskih, političkih, etnoreligijskih, domaćih i spoljnih uzroka dezintegracije zemlje. Podsetimo samo na činjenicu da je pre rata najmanje deceniju trajala kriza društva, obilato inicirana i potpomognuta od strane MMF (koji je posle 1980. godine rešio da joj ne daje nove zajmove). Pad životnog standarda, ali i formiranje republičkih i pokrajinskih političkih elita, dodatno su uticali n bujanje pomenutih strahova i netrpeljivosti.[21] U međuvremenu su se promenile i prilike u svetu. Pad Berlinskog zida, raspad SSSR-a, Varšavskog pakta i Čehoslovačke federacije, označili su i krupne promene na geopolitičkoj sceni. Tek tada su se stekli uslovi da se najrazvijenije republike (Slovenija i Hrvatska) odluče na seperatizam. One su procenile da u novim prilikama imaju jake međunarodne saveznike (EU, Nemačka, SAD), koji će ih u tome podržati na brojne načine. Seperatizam najrazvijenijih republika Jugoslavije se mogao realizovati samo u izmenjenim geopolitičkim odnosima i povoljnim izgledima da se iste republike uključe u evropsku i svetsku podelu rada i moći. Interesi njihovih vladajućih elita su se podudarali sa strateškim interesima elita najmoćnijih zemalja EU i sveta. Na taj način EU je pogazila Vestfalski poredak (utemeljen 1648. godine), koji je garantovao svakoj državi jednako pravo na suverenitet.

„Virus balkanizacije" proširio se i na druga područja sveta. U EU seperatizmi su sve vidljiviji i snažniji. U gotovo svakoj od članica EU postoje seperatistički pokreti i sve snažniji desni politički pokreti. U Španiji se decenijama Katalonci i Baskijci zalažu za nezavisnost svojih pokrajina. Centralna vlast je još toliko snažna da spreči kršenje ustava zemlje. Na severu Italije desničarski pokret („Liga za sever") na lokanim izborima odneo je prevlast u desetine gradova. U Holandiji i Austriji desničarske partije su kroz institucije zauzele relativno visoka mesta. Združena desnica je najbrojnija politička grupacija i u Evropskom parlamentu. Zajedničko za njih je zalaganje za: odustajanje od evra, izlazak iz EU, povratak nacionalnom suverenitetu i državi i otpor briselskoj administraciji. Postoji više razloga uspona desničarskih pokreta i populizma u Evropskoj uniji. Pored tradicije tu su i uticaji svetske ekonomske krize (masovna

[21] Više o tome N. Novaković, (Dez)integracija radničke klase druge Jugoslavije, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008

nezaposlenost, pad životnog standarda, jačanje etnoreligijskih faktora i sukoba), neefikasnost nadnacionalnih institucija odlučivanja i opasnosti koje nosi aktuelna migrantska kriza.

ZAKLJUČAK

Sistemska kriza kapitalističkog sistema se ogleda u padu opšte profitne stope. Rešenje za to kapitalistička klasa našla je u globalizaciji, pomognutoj novim informatičkih tehnologijama i izmenjenim geopolitičkim odnosima. Neoliberalni koncept globalizacije u najvećoj meri je sredstvo uvećanja ekonomske, političke, kulturne i vojne moći zemalja kapitalističkog centra. One su doprinele i stvaranju EU, tipične regionalne zajednice koja pati od istih bolesti kao i najmoćnija kapitalistička zemlja. Svetska ekonomska kriza je razotkrila krizu neoliberalnog kapitalizma, ali i krizu EU. Ideologija o svemoći tržišta, svetinji privatne svojine i kapitala je ozbiljno je dovedena u pitanje. U „rešavanju" krize najvažniji uticaj imaju najmoćnije nacionalne države EU. Slabe države su osuđene na zaostajanje, razaranje i potčinjavanje moćnim centrima ekonomske i vojne moći. Sve je to praćeno i porastom nejednakosti u članicama EU i usponom seperatističkih pokreta.

LITERATURA

1. Antonić, A. Loša beskonačnost. Prilozi sociologiji srpskog društva, JP Službeni glasnik; Dosije studio, Beograd, 2012.
2. Dušanić, B. J. Ekonomija postmoderne, Dosije studio, Beograd, 2014.
3. Gidens, E. „Svet koji nam izmiče: prvo predavanje", u V. Vuletić, Globalizacija-mit ili stvarnost:sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.str. 143-154.
4. Hantington, P. S. Sukob civilzacija i preoblikovanje svjetskog poretka, CID-Banja Luka, 2000.
5. Komazec, S. „Kriza Evropske unije i efekti pridruživanja", Nacionalni interes, Godina IX, vol 26, Broj 1/2013, str.21-26.
6. Mirović, D. „Posledice pridruživanja Istočne Evrope Evropskoj uniji", Nacionalni interes, god. IX, vol 26, Broj 1/2013, str. 129-150.
7. Nedeljković, S. „Institucionalna kriza EU kao međunarodne organizacije", Kultura polisa, god. XIII (2015), broj 28, str.41-65.
8. Nikolić, G. „Novi globalni poredak: ekonomske osnove multikulturalizma", Kultura polisa, god XIII (2016), vol. 29, str. 133-148.
9. Novak, R. „Multikulturalizam je varka, kaže Angela Merkel", Nova srpska politika misao, 18 decembar 2015.
10. Novaković, N. (Dez)integracija radničke klase druge Jugoslavije, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008.
11. Obrenović, Z. „Nacionalna država i izvori globalizacije (Nacrt istraživanja)", Filozofija i društvo, XIX-XX/2001-2002, str. 97-101.
12. Savić, LJ. „Industrijalizacija-mit ili stvarnost?", zb. Moguće strategije privrednog razvoja Srbije,(ured. Časlav Ocić), SANU, Beograd, 2015, str. 297-308.
13. Stiglic, E. Dž. Velika podela. Društvene nejednakosti i šta da radimo sa njima?, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.
14. Valerštajn, I. Posle liberalizma, Službeni list, Beograd, 2005.
15. Vuletić, V. (priredio). Globalizacija-mit ili stvarnost:sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
16. Vuković, V. Etika zapadnih medija-Antisrpska propaganda i „humanitarne intervencije", IK Zoran Stojanovic, 2015.

Dušan Mojić[1]

„GLOBALNA KULTURA“ I ORGANIZACIJE[2]

Apstrakt

U radu se analizira odnos organizacija i njihove kulturne okoline u današnjem globalizovanom svetu. Promene u kulturnoj okolini savremenih organizacija se ogledaju u transformaciji formalnih i neformalnih kulturnih institucionalnih okvira (normativno-vrednosnih) u kojima funkcionišu organizacije. Navedene promene posledica su činilaca „dugog trajanja“, dominantnog načina proizvodnje društva (kapitalizma) i mesta konkretnog društva u okviru svetskog kapitalističkog sistema. Iako postoje različita shvatanja o tome nastaje li „globalna kultura“ ili ne, čini se da stanovište kulturne hibridizacije ili „glokalizacije“ najbolje opisuje promene koje se dešavaju kada je reč o kulturnoj globalizaciji. Upravo kulturnoj hibridizaciji organizacije moraju da prilagode svoje strukture, sisteme i procese.

Ključne reči: *organizacije, kulturna okolina, „globalna kultura“*

“GLOBAL CULTURE“ AND ORGANIZATIONS

Abstract

The paper analyzes the relationship between organizations and their cultural environment in today's globalized world. Changes in cultural environment of contemporary organizations have consisted of transformations of formal and informal cultural institutional frameworks (normative-value) in which organizations function. Aforementioned changes have been influenced by “long-term” factors, the dominant mode of production in society (capitalism) and the position of particular society inside the world capitalist system. Although there are different views whether “global culture” has been evolving or not, it seems that viewpoint of cultural hybridization or “glocalization” is the best way of describing the changes regarding cultural globalization. It is exactly cultural hybridization that organizations need to adapt their structures, systems and processes to.

Key words: *organizations, cultural environment, “global culture”*

UVOD

Mogu li organizacije biti izolovane od okruženja u današnjem, sve više povezanom, globalizovanom svetu? Prema Giddensovom mišljenju, „globalizacija se odnosi na činjenicu da svi sve više živimo u 'jednom svetu', tako da pojedinci, grupe i nacije postaju sve više međusobno zavisni“ (Giddens, 2007: 56). Reč je procesu koji je posledica udruženog delovanja političkih, društvenih, kulturnih i ekonomskih faktora.

Savremena shvatanja organizacija s razlogom zagovaraju stav da su organizacije otvoreni sistemi koji su u velikoj meri pod uticajem procesa iz okruženja (uključujući, naravno, i kulturnu okolinu). U najjednostavnijem smislu okruženje ili okolina sistema sastoji se od onih

1 Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

2 Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri“, br. 179035, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

elemenata i interakcija između elemenata van granica sistema koji utiču na sistem i na koji sistem utiče. Pojedini autori pak govore o relevantnoj okolini organizacije, koju čini sve ono što utiče na aktere u organizaciji i sve ono na šta utiču akteri organizacije (Rus, 1975: 21).

Najopštija podela okoline organizacija je na opštu (generalnu) i specifičnu. Opšta okolina uključuje različite komponente koje posredno utiču na organizaciju – stvaranjem opšte klime i ambijenta u kojem ona funkcioniše. Sa druge strane, specifična okolina obuhvata samo one komponente koje neposrednim interakcijama sa organizacijom ispoljavaju svoj uticaj i specifični su za svaku od njih (Petković i dr., 2013: 106). Prema najvećem broju autora u opštu okolinu spadaju ekonomska, tehnološka, društvena, kulturna, pravna i politička okolina (Sikavica, 2011: 282). Odnos organizacija i kulturne okoline prvenstveno je u centru pažnje ovog rada. Nekoliko je istraživačkih pitanja kojima se bavimo. Prvo pitanje jeste priroda kulturne okoline organizacija u savremenom, globalizovanom svetu. Ako je svet globalizovan, može li se govoriti i o globalnoj kulturi? Ako se naziru obrisi globalne kulture, kakav je njen uticaj na organizacije?

KULTURNA OKOLINA ORGANIZACIJA

Kulturni aspekti okoline organizacija sve češće se proučavaju u okviru neoinstitucionalnog pristupa, usmeravajući se na formalne (norme) i neformalne (vrednosti) kulturne institucije. U prilog tome ide i stanovište prema kojem se tzv. kulturna perspektiva smatra svojevrsnim produžetkom i nadogradnjom, ali i integralnim delom neoinsitucionalizma (Sikavica, 2011: 171). Prema Douglasu Northu, dobitniku Nobelove nagrade za ekonomiju, „institucije su pravila ponašanja u određenom društvu ili, formalnije rečeno, ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije. Stoga one strukturiraju poticaje u ljudskoj razmjeni bilo da je riječ o političkim, socijalnim ili ekonomskim oblicima. Institucionalna promjena oblikuje način razvoja društava tijekom vremena, te je stoga ključna za razumijevanje povijesne promjene“ (North, 2003: 13). Konkretnije, institucije smanjuju nesigurnost dajući strukturu svakodnevnom životu, tj. definišući i ograničavajući mogućnost izbora.

Za Northa je veoma važno razlikovanje institucija i organizacija, a interakcija između institucija i organizacija u centru njegovog interesovanja. Naime, poput institucija, i organizacije daju strukturu ljudskim interakcijama. Osnovni stav je da institucionalni okvir bitno utiče na to koje će organizacije zaživeti i opstati, na koji će se način razvijati, te i same povratno uticati na način razvoja institucionalnog okvira (North, 2003: 15). Pomenuti institucionalni okvir, slikovito rečeno, predstavlja „pravila igre“ u kojima su ključni akteri upravo organizacije.

Takva „pravila igre“ smanjuju nivo nesigurnosti uspostavljanjem stabilne strukture ljudske interakcije. No, stabilnost institucija ne znači i njihovu nepromenljivost. Naprotiv, i društvene i kulturne institucije (formalne i neformalne) se menjaju, naročito u dužem vremenskom periodu (pogotovo kada je reč o kulturnim obrascima). „Institucionalna je promjena zamršen proces jer marginalne promjene mogu biti posljedice promjene pravila, neformalnih ograničenja i efikasnosti primjene. Pored toga, institucije se obično mijenjaju narastanjem a ne na diskontinuiran način. Zašto se mijenjaju upravo tako, te zašto čak i diskontinuirane promjene (kao što su revolucije i osvajanja) nisu nikada u potpunosti diskontinuirane, posljedica je duboko ukorijenjenih neformalnih ograničenja u društvima. Premda se formalna pravila ponekad mijenjaju vrlo naglo, što je nerijetko rezultat političkih ili sudskih odluka, neformalna ograničenja ukorijenjena u običajima, tradicijama, kodeksima ponašanja u mnogo su manjoj mjeri podložna promjenama. Takva kulturološka ograničenja ne samo da povezuju prošlost sa

sadašnjošću i budućnošću nego su i ključ za objašnjenje smjera povijesne promjene" (North, 2003: 17).

Ovome u prilog ide i stav jednog od najpoznatijih sociologa današnjice, Manuela Castellsa, koja smatra da se kulture u osnovi „iskazuju" („očituju") kroz svoju ukorenjenost u institucijama i organizacijama. Pod organizacijama Castells podrazumeva specifične sisteme sredstava usmerenih na dostizanje specifičnih ciljeva, a pod institucijama organizacije sa autoritetom potrebnim za obavljanje posebnih zadataka u ime društva kao celine. Prema ovom stanovištu organizacijska logika ukorenjena je upravo u preovlađujućim kulturnim obrascima (Castells, 2000: 184).

Danas je oblast interkulturnog proučavanja organizacija nesumnjivo jedna od najdinamičnijih oblasti teorije organizacije. Poznati autori iz oblasti organizacije, Lammers i Hickson (1979) na vrlo slikovit način opisuju suštinu proučavanja međuodnosa kulture i organizacija. Pitanje da li su organizacije uslovljene kulturom (*culture-bound*) smatraju čisto retoričkim. Po njima, svako ko ima imalo znanja o organizacijama izvan sopstvene zemlje odgovoriće na ovo pitanje pozitivno. Čak i pitanje u kom pogledu i do kog stepena su organizacije kulturno ograničene nije do kraja precizno. Ključno pitanje, u ovom pogledu, smatraju ovi autori, jeste sledeće: „Kakva je relativna jačina kulturnih uticaja naspram drugih na karakteristike organizacija?" (Lammers, Hickson, 1979: 402).

Ključ za sprovođenje uspešnog interkulturnog istraživanja organizacija jeste u razumevanju konteksta u kojem preduzeća i pojedinci funkcionišu i deluju. Međutim, u osnovi pravnog sistema jednog društva (na primer) jeste njegova kultura. Dakle, istraživač ne bi trebalo niti da se u potpunosti osloni samo na jedan, niti da u potpunosti ignoriše bilo koji drugi aspekt neke zemlje. Imajući u vidu pomenute teškoće i „popularne predstave" važnosti kulturnih činilaca, potrebno je vrlo oprezno pristupiti analizi ovog problema. U tome od velike koristi može biti Childovo razlikovanje snage uticaja kulture na pojedine organizacione procese. Naime, prema njegovom shvatanju, kulturni uticaji biće najjači na procese u organizaciji koji se tiču autoriteta, stila vođstva, ponašanja, participacije i stavova, a slabiji na formalnu strukturu i strategiju organizacije (Child, 1981: 347-348).

Holandski istraživač koji je nesumnjivo najviše doprineo razvoju proučavanja kulturnih uticaja na organizacije, Geert Hofstede, vidi kulturu kao „kolektivno programiranje uma koje razlikuje članove jedne grupe ili kategorije ljudi od druge" (Hofstede, 2001: 9). Hofstede smatra da kultura u odnosu na ljudski kolektivitet predstavlja isto ono što je ličnost za pojedinca. Kultura određuje jedinstvenost ljudske grupe na isti način na koji ličnost određuje jedinstvenost pojedinca. Izraz kultura se obično vezuje za društva, ali se u osnovi može primeniti na bilo koji ljudski kolektivitet ili kategoriju.

Vremenom je traganje za dimenzijama kultura postalo dominantan istraživački pristup u interkulturnim studijama organizacija. Razvijeno je nekoliko vrlo uticajnih modela: Hofstedeov, Trompenaarsov, Hallov, Schwartzov, kao i niz drugih manje poznatih. Često se ističe (ne bez osnova) da se interkulturna proučavanja organizacija dela na vreme pre i posle pojave knjige holandskog istraživača Geerta Hofstedea *Culture's Consequences* (1980; 2001). Hvaljen i osporavan, ovaj autor je nesumnjivo izazvao ogromnu pažnju i podstakao razvoj novih teorija i istraživanju u ovoj oblasti.

Same nacionalne kulture autor u originalnom radu iz 1980. godine razlikuje na osnovu četiri dimenzije: *distance moći, individualizma, „muških" naspram „ženskih" vrednosti, izbegavanja neizvesnosti.* Kasnije je i peta dimenzija razlikovanja između nacionalnih kultura dodata – *konfučijski dinamizam*, na osnovu istraživanja koje je Hofstede sproveo sa kanadskim psihologom Bondom na prostoru Dalekog Istoka. Dimenzija je ubrzo dobila naziv *dugoročna*

orijentacija naspram *kratkoročne*. Navedene dimenzije odražavaju osnovne probleme sa kojima se suočava bilo koje društvo, ali za koja se rešenja, prirodno, razlikuju od društva do društva.

Distanca moći označava „stepen u kojem manje moćni članovi organizacija i institucija u nekoj zemlji prihvataju i očekuju činjenicu da je moć neravnomerno raspodeljena" (Hofstede, 2001: 98). *Izbegavanje neizvesnosti* predstavlja „stepen u kojem se pripadnici neke kulture osećaju ugroženim u nejasnim ili nepoznatim situacijama" (Hofstede, 2001: 161). „*Individualizam* se odnosi na društva u kojima su veze među pojedincima labave: od svakoga se očekuje da se brine jedino o sebi i svojoj užoj porodici. *Kolektivizam* se odnosi na društva u kojima su ljudi od rođenja integrisani u snažne, kohezivne grupe koje štite ljude tokom celog životnog veka u zamenu za neupitnu odanost" (Hofstede, 2001: 225).

„'*Muške*' vrednosti odnose se na društva u kojima je društvena podela rodnih uloga jasno izražena: za muškarce se podrazumeva da budu agresivni, snažni i usmereni na materijalni uspeh; žene bi trebalo da budu umerene, manje grube i zainteresovane za kvalitet života. '*Ženske*' vrednosti se odnose na društva u kojima se rodne uloge prepliću: i muškarci i žene bi trebalo da budu umereni, brižni prema drugima i zainteresovani za kvalitet života" (Hofstede, 2001: 297). *Dugoročna* naspram *kratkoročne orijentacije* odnosi se na stepen u kojem kultura podstiče svoje članove da prihvate odloženo zadovoljavanje svojih materijalnih, društvenih i emocionalnih potreba (Hofstede, 2001: 359). „Približavanje" u pogledu dimenzija nacionalnih kultura impliciralo bi smanjenje kulturnih razlika i moguće pojavljivanje „globalne kulture". O tome će biti više reči u narednom delu rada.

NASTAJE LI „GLOBALNA KULTURA"?

Kulturni obrasci nastaju u dužem vremenskom periodu. No, kao što North ističe, stabilnost neformalnih i formalnih kulturnih institucija ne znači i njihovu nepromenljivost. Nastanak neformalnih institucija (vrednosti) svakako se mora dovesti u vezu sa, s jedne strane, dominantnim načinom proizvodnje društva (tj. vladajućeg sistema društvenih odnosa) i, s druge strane, nataloženim istorijskim iskustvom („dugim trajanjem") (Lazić, Pešić, 2013: 282). Dominantni način proizvodnje i društveni odnosi u njemu se „kristalizuju" u globalni društveni sistem, koji se može definisati kao „celina institucija i ustaljenih 'obrazaca' delanja kojima se osigurava uređenost i 'regularnost' odnosa među ljudima u datom društvu" (Bolčić, 2003: 286). Takav globalni društveni sistem poslednjih vekova je, naravno, kapitalizam.

Kapitalizam je način organizovanja privrednog života koji se odlikuje sledećim karakteristikama: privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju; profit kao ključni podsticaj; slobodno nadmetanje u nastojanju da se obezbede jeftine sirovine i radna snaga te prodaju roba i usluge na tržištu i neprestana ekspanzija i investiranje radi akumulacije kapitala (Giddens, Sutton, 2013: 838). Kapitalizam se pokazao kao najdinamičniji društveno-ekonomski sistem u istoriji koji je uspeo da preživi brojne krize, istovremeno menjajući svoje pojavne oblike.

Od kraja 19. i početka 20. veka može se reći da su kapitalističke privrede i društva u celini pod sve većim uticajem velikih organizacija (pogotovo ekonomskih, a u okviru njih jednog tipa – korporacija). U tom periodu razlikuju se tri opšte faze ili tipa poslovnih korporacija, a time i tri tipa korporativnog kapitalizma (Giddens, Sutton, 2013: 838). Prvi tip, karakterističan za kraj 19. i početak 20. veka, bio je tzv. porodični kapitalizam u kojem su velike kompanije bile vođene od strane pojedinačnih preduzetnika ili članova jedne porodice, a zatim prepuštane naslednicima. Naredni tip (faza) bio je menadžerski kapitalizam, u kojem su odlučujuću ulogu i uticaj zadobili menadžeri, a kontrola nad kompanija odvojena od vlasništva (Berle, Means, 1932).

Najzad, prema brojnim autorima, treća i aktuelna faza u razvoju kapitalizma jeste institucionalni kapitalizam. Pojam se odnosi na relativno ustaljene mreže poslovnog upravljanja koje se odnose ne samo na donošenje odluka u pojedinim korporacijama nego i na razvijanje korporativne moći (a time i moći ekonomskih elita) izvan njih. Drugim rečima, institucionalni kapitalizam podrazumeva praksu da korporacije poseduju akcije drugih firmi, što u suštini znači ukršteno vlasništvo i članstvo u upravnim odborima od strane viših korporativnih menadžera. Naravno, razvojem ekonomske globalizacije mnoge od tih kompanija su multinacionalne (MNC) ili transnacionalne (TNC) kompanije, što znači da svoje poslovne delatnosti obavljaju u više država. Pojava, rasprostranjenost i uticaj ovih kompanija u svetskim okvirima jedan je od najjačih praktičnih podsticaja za analizu uloge kulturne okoline na funkcionisanje organizacija.

Naravno, pomenuta analiza odnosi se na relativno idealno-tipski oblik kapitalističkog poretka (i njegovih promena), čija su odstupanja najznačajnija kada se primeni podela na centralna, poluperiferijska i periferijska područja u okviru „svetskog kapitalističkog sistema" (Wallerstein, 1990). Opšta pravila i principi tu važe prvenstveno za centralne oblasti, dok se (najviše na periferiji) mogu javljati društva u kojima preovlađuje netržišni oblik privrede ili neliberalno/nedemokratski tip političkog poretka (Lazić, 2016: 13). Poslednjih decenija se, procesima postsocijalističke transformacije, i bivše socijalističke zemlje vraćaju u svetski kapitalistički sistem (uglavnom na njegovu poluperiferiju).

Nastanak i promena kulturnih obrazaca u velikoj meri zavise od pomenutih društvenih činilaca. Nacionalne kulture su „rezultanta" međudejstva činilaca dugog trajanja, dominantnog načina proizvodnje društva (kapitalizma) i mesta konkretnog društva u okviru svetskog kapitalističkog sistema. Stavljanje različitog naglaska na dejstvo pomenutih činilaca vodi i ka različitim odgovorima na pitanje da li nastaje „globalna kultura". Debata o konvergenciji ili divergenciji kultura vodi se već decenijama u društvenim naukama (Kerr et al., 1961, Webber, 1969, itd.). Zagovornici teorije konvergencije isticali su stav da se dešava konvergencija društvenih sistema, a time i približavanje i njihovih kultura u pravcu dominantnih vrednosti tzv. kapitalizma slobodnog tržišta (u stvari, zapadnih kapitalističkih zemalja) – efikasnosti, racionalnosti itd.

Teorija divergencije, sa druge strane, zagovara shvatanje da će se razlike između nacionalnih kultura ili povećavati ili ostati, u najmanju ruku, približno iste. Dakle, nezavisno od „ekonomske ideologije" ili „tehnološkog imperativa", vrednosni sistemi pripadnika različitih nacionalnih kultura će ostati uglavnom nepromenjeni, tj. razlike među nacionalnim kulturama će i dalje opstati (Ralston et al., 1997: 183). Naravno, vremenom je razvijena i treća hipoteza – hipoteza krosvergencije, kao kompromis između navedenih krajnosti. Zagovornici krosvergencije ističu da se već odigrava integracija različitih kulturnih uticaja, koja rezultira u jedinstvenim vrednosnim sistemima (Ralston et al., 1997: 183).

Sličnu podelu (mada teorijski i iskustveno više podržanu) ponudio je i Jan Nederven Piters. U središtu interesovanja (kada je reč o kulturnim aspektima globalizacije) jeste pitanje da li kulture širom sveta odlikuje nepremostiva različitost, da li se one približavaju jedna drugoj ili, pak, stvaraju jedan novi „hibridni oblik" koji proističe iz jedinstvene kombinacije globalnih i lokalnih kultura (Ricer, 2009: 401). Na osnovu toga je razlikovao tri stanovišta: kulturni diferencijalizam, kulturnu konvergenciju i kulturnu hibridizaciju.

Stanovište kulturnog diferencijalizma zagovara stav da između kultura postoje trajne razlike na koje globalizacija ili bilo koji slični procesi ne utiču. Naravno, pripadnici ovog teorijskog pravca ne smatraju da globalizacija uopšte ne utiče na kulture, ali ističu da je taj uticaj uglavnom „površinski", dok je „dubinski" kulturni sadržaj uglavnom nedirnut

globalizacijom. Takođe, ističe se da su kulture „zatvorene" ne samo za globalizaciju nego i za druge kulture (Ricer, 2009: 402). Kao glavni predstavnik ove „škole mišljenja" ističe se Samjuel Hantington (Hantington, 1998).

Paradigma kulturne konvergencije zasniva se na ideji globalizacije koja vodi do sve veće kulturne sličnosti u svetu. Ta sličnost posledica je globalne asimilacije koja se odvija na osnovu interesa, normi i vrednosti dominantnih grupa i društava u svetu. Ti procesi se nazivaju različitim imenima – kulturni imperijalizam, globalni kapitalizam, vesternizacija, amerikanizacija ili mekdonaldizacija. Često se globalizacija smatra zbirnim pojmom za vesternizaciju, amerikanizaciju i mekdonaldizaciju. Pojam mekdonaldizacije uveo je Džordž Ricer da označi proces u kojem principi funkcionisanja restorana brze hrane postaju i načela funkcionisanja američkog društva, ali i ostalih društava sveta (Ricer, 2009: 409). Pet osnovnih dimenzija mekdonaldizacije su efikasnost, kalkulabilnost, predvidljivost, kontrola (pomoću zamene ljudi tehnologijama) i iracionalnost racionalnosti.

Treći pristup (kulturna hibridizacija) smatra da postoji mešanje kultura kao posledica globalizacije, kao i proizvodnja novih i jedinstvenih hibridnih kultura koje se ne mogu poistovetiti ni sa lokalnim, ni sa globalnom kulturom. Osnova kulturne hibridizacije je pojam glokalizacije koji predstavlja uzajamno prožimanje globalnog i lokalnog i koje za posledicu ima jedinstvene ishode u različitim geografskim oblastima (Ricer, 2009: 416).

Kao i kod određenja pojma kulture, pokazuje se da u pogledu pravaca promene kulturnih obrazaca nema većinske saglasnosti istraživača. Iako je nezahvalno davati konačne sudove o društvenim i kulturnim pojavama koje su neprestano podložne promenama, hipoteza krosvergencije ili shvatanje o kulturnoj hibridizaciji deluje kao najverovatnije objašnjenje kada je reč o (ne)postojanju „globalne kulture". Drugim rečima, svet jeste globalan, ali je prvenstveno – glokalan. Tome se moraju prilagoditi i organizacije, koje se umesto sa „globalnom" suočavaju sa „glokalnim" kulturama, koje još uvek u velikoj meri održavaju nacionalne kulturne posebnosti.

ORGANIZACIJE I „GLOKALNE KULTURE"

U ubrzanom širenju poslovanja na globalnom planu najveći izazov za organizacije predstavlja kulturna heterogenost ili, poslednjih decenija, pomenuta „glokalizacija". Perlmutter (1969) je među prvima ukazao na različite pristupe multinacionalnih kompanija u suočavanju sa tim razlikama. On govori o tri „stanja uma" ili stava rukovodstava ovih kompanija: etnocentričnom, policentričnom i geocentričnom. Etnocentrični stav se može prepoznati u kompanijama u kojima implicitno postoji uverenje o svojevrsnoj (kulturnoj) superiornosti sopstvenih metoda i tehnika poslovanja i nepoverenje u zaposlene stranih filijala. Logična posledica je da se priznaje samo „jedan najbolji način" (tj. sve filijale primenjuju istovetne načine rada – procedure matične kompanije). Policentrične su one kompanije koje, zahvaljujući iskustvu ili uverenjima lidera (obično jednog od osnivača), počinju da uviđaju nužnost prilagođavanja korporacijskih procedura i postupaka lokalnim kulturama. U skladu sa poznatom izrekom, menadžeri u centrali ovih kompanija su skloni da kažu: „Neka 'Rimljani' rade na svoj način. Mi u stvari ne razumemo šta se tamo dešava, ali imamo poverenje u njih. Sve dok ostvaruju profit mi želimo da ostanemo 'u pozadini'" (Perlmutter, 1969: 12-13).

Najzad, geocentrične multinacionalne kompanije usvajaju globalni pristup i u centrali i u filijalama. Koncepcija geocentrizma uključuje zajednički napor filijala i centrale u uspostavljanju univerzalnih standarda, ali i dopuštenih lokalnih varijacija. Za razliku od etnocentričnih ili policentričnih obrazaca, komunikacija se ohrabruje među filijalama u

geocentrični orijentisanim firmama. Politika zapošljavanja se zasniva na uverenju da bi trebalo angažovati najbolju osobu za kompaniju bez obzira na nacionalnost (Perlmutter, 1969: 14).

Vremenom se u literaturi razvila živa rasprava o mogućim strategijama multinacionalnih kompanija u suočavanju sa različitim interkulturnim izazovima. Adler smatra da većina najuspešnijih globalnih menadžera, iskazujući maksimalnu fleksibilnost i osetljivost, primenjuje pet strategijskih mogućnosti, birajući specifičnu opciju zavisno od konkretne situacije i ljudi koji su uključeni.

1. *Strategija kulturne dominacije.* Zasniva se na primeni pristupa centrale kompanije u svim situacijama. Menadžeri često biraju ovaj pristup kada su zaista ubeđeni da je njihov način jedini pravi.
2. *Strategija kulturne akomodacije.* Reč je o suprotnom pristupu koji, umesto insistiranja na praksama iz sopstvene kulture, podrazumeva prilagođavanje menadžerskih tehnika i postupaka u svim situacijama i svojevrsno „utapanje" u lokalne kulture.
3. *Strategija kulturnog kompromisa.* Ovaj pristup se nalazi između prethodna dva i predstavlja osetljivo „uravnotežavanje" u svakoj konkretnoj interkulturnoj situaciji.
4. *Strategija kulturnog izbegavanja.* Četvrti pristup je specifičan i u praksi se retko sreće. Naime, iako su menadžeri kompanija koje primenjuju ovakav pristup itekako svesni postojanja kulturnih razlika, oni izbegavaju javno isticanje tih razlika ili mogućnosti pojave sukoba. Ovu strategiju uglavnom primenjuju menadžeri azijskih multinacionalnih kompanija, obično u nastojanju da se „sačuva obraz" u potencijalno otvorenim i eksplicitno konfliktnim situacijama u funkcionisanju multikulturne organizacije.
5. *Strategija kulturne sinergije.* Reč je o pristupu koji podstiče razvijanje novih rešenja za probleme i koji nastoji da pronađe „najmanji zajednički imenitelj" između uključenih kultura, uz poštovanje jedinstvenosti svake od njih (Adler, 2001: 126-128). Ipak, primena strategije kulturne sinergije nije jednostavna i zahteva prethodno razvijanje kulturne saomosvesti (razumevanje sopstvenih kulturnih pretpostavki, vrednosti i obrazaca ponašanja) te interkulturne svesti (razumevanje pretpostavki, vrednosti i obrazaca ponašanja kultura sa čijim se članovima stupa u interakciju).

Najzad, pojedini autori (Maddox, 1993), u analizi mogućih strategija multinacionalnih kompanija u suočavanju sa interkulturnim izazovima, predlažu angažovanje „kulturnih funkcionalnih specijalista", koji bi se starali da sve odluke i aktivnosti kompanije u stranim zemljama budu u skladu sa njihovim kulturnim karakteristikama. Maddox smatra da odluke i ponašanja svih menadžera moraju danas biti nadgledani i usmeravani od strane pomenutih kulturnih funkcionalnih specijalista, upravo kao što pravni funkcionalni specijalisti nadgledaju pravne aspekte njihovih odluka i akcija. Na isti način kao što kompanija ne bi osnovala i vodila stranu filijalu bez odgovarajućeg saveta o pravnom poretku lokalnog društva, više se ne može dozvoliti da sprovode svoje operacije bez odgovarajućeg saveta o njegovoj kulturi (Maddox, 1993: 39).

ZAKLJUČAK

Pojam kulture i promene kulturnih obrazaca još uvek su u velikoj meri „neuhvatljivi" za istraživače. No, pojmovno-teorijski i metodološki nedostaci svakako nisu i ne mogu biti razlog da zanemarimo ovo veoma važno polje naučnog istraživanja i praktične primene. Pogotovo su organizacije (kao otvoreni sistemi) u velikoj meri zavisne od kulturne okoline u kojoj teže da ostvare ciljeve zbog kojih su osnovane. Globalizacija dodatno usložnjava predmet istraživanja

povećanjem međuzavisnosti pojedinaca, grupa i država, nesumnjivo utičući na preovlađujuće norme i vrednosti.

Iako se ne može reći da nastaje prepoznatljiva „globalna kultura", globalizacija nesumnjivo utiče na kulturne promene. O tome kakva je priroda tih promena ne postoji saglasnost istraživača, ali je stanovište kulturne hibridizacije ili glokalizacije verovatno najpribližnije savremenim trendovima promena kulturnih obrazaca. Da parafraziramo ranije navedene reči Douglasa Northa, kulturne norme i vrednosti (formalne i neformalne institucije) postaju glokalne, što svakako primorava organizacije da svoje strategije, sisteme i procese prilagodi takvim promenjenim „pravilima igre".

LITERATURA

1. Adler N. J. 2001. *International Dimensions of Organizational Behavior*. Fourth Edition. Cincinnati, OH: South-Western.
2. Berle A. A., Means G. C. 1932. *The Modern Corporation and Private Property.* New York; Chicago: Commerce Clearing House.
3. Bolčić S. 2003. *Svet rada u transformaciji: lekcije iz savremene sociologije rada.* Beograd: Plato.
4. Castells M. 2000. *Uspon umreženog društva.* Zagreb: Golden marketing.
5. Child J. 1981. Culture, Contingency and Capitalism in the Cross-National Study of Organizations. In: Cummings L. L., Staw B. M. (Eds.) *Research in Organizational Behavior* (pp. 303-356). Vol. 3. Greenwich, CT: JAI Press.
6. Giddens A., Sutton P. W. 2013. *Sociology.* Seventh Edition. Cambridge: Polity Press.
7. Gidens A. 2007. *Sociologija.* Beograd: Ekonomski fakultet.
8. Hantington S. 1998. *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka.* Podgorica: CID.
9. Hofstede G. 1980. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values.* Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
10. Hofstede G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations.* Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
11. Kerr C. et al. 1961. Industrialism and World Society. *Harvard Business Review*, Vol. 39, No. 1, pp. 113-126.
12. Lammers C. J., Hickson D. J. 1979. Are Organizations Culture-Bound? In: Lammers C. J., Hickson D. J. (Eds.) *Organizations Alike and Unlike: International and Inter-Institutional Studies in the Sociology of Organizations* (pp. 402-419). London: Routledge & Kegan Paul.
13. Lazić M. 2016. Uvod: konsolidacija liberalno-demokratskog poretka i formiranje nove političke elite u Srbiji. U: Lazić M. (Priredio) *Politička elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka* (str. 9-25). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta; Čigoja štampa.
14. Lazić M., Pešić J. 2013. Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija pripadnika osnovnih klasa u Srbiji. U: Lazić M., Cvejić S. (Priredili) *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije* (str. 281-306). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta; Čigoja štampa.
15. Maddox R. C. 1993. *Cross-Cultural Problems in International Business: The Role of the Cultural Integration Function.* Westport, CT: Quorum Books.
16. North D. C. 2003. *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost.* Zagreb: Masmedia.

17. Perlmutter H. V. 1969. The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation. *Columbia Journal of World Business*, Vol. 4, No. 1, pp. 9-18.
18. Petković M., Janićijević N., Bogićević Milikić B. 2013. *Organizacija: dizajn, ponašanje, ljudski resursi, promene*. Deseto izdanje. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
19. Ralston D. A. et al. 1997. The Impact of National Culture and Economic Ideology on Managerial Work Values: A Study of the United States, Russia, Japan, and China. *Journal of International Business Studies*, Vol. 28, No. 1, pp. 177-207.
20. Ricer Dž. 2009. *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
21. Rus V. 1975. Radna organizacija kao otvoren sistem. U: Obradović J., Rus V., Županov J. (Urednici) *Proizvodne organizacije i samoupravljanje II* (str. 11-54). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
22. Sikavica P. 2011. *Organizacija*. Zagreb: Školska knjiga.
23. Wallerstein I. 1990. *Kapitalizam – istorijski sistem*. Titograd: CID.
24. Webber R. A. 1969. Convergence or Divergence? *Columbia Journal of World Business*, Vol. 4, No. 3, May-June, pp. 75-83.

Lidija Madžar[1]

TRGOVINSKI PROTEKCIONIZAM U SAVREMENOJ SVETSKOJ PRIVREDI

Apstrakt

Pod protekcionizmom se u ekonomskoj teoriji i praksi podrazumeva ograničavanje trgovine između zemalja uvođenjem visokih carina i drugih mera kojima se onemogućuje ili barem obeshrabruje uvoz stranih proizvoda. Kao suprotnost slobodnoj trgovini, protekcionizam se smatra specifičnom ekonomskom pojavom koja je široko rasprostranjena u savremenoj svetskoj privredi. Dejstvo protekcionizma na privredni rast i blagostanje je uglavnom nepovoljno, iako njegov uticaj na određene industrijske grane ili društvene grupe može ponekad biti i pozitivan. Pored zaštite domaćih trgovinskih interesa, protekcionizam se primenjuje i sa ciljem preraspodele dohotka odabranim interesnim grupama. Ovaj rad se bavi detaljnom analizom oblika, prednosti i nedostataka trgovinskog protekcionizma, kao i motivima za primenu ove strateške trgovinske politike. Imajući u vidu sve njegove mane, u radu se daje i temeljan pregled najinteresantnijih teorijskih argumenata u korist trgovinskog protekcionizma. Dalje se opisuju maštoviti načini na koje savremene zemlje pribegavaju ovoj pojavi, favorizujući netržišno ponašanje, kao i načini na koje one zloupotrebljavaju zakone fer trgovine na štetu slobodne trgovine. Na kraju rada se razmatraju trenutne razmere trgovinskog protekcionizma u svetu, uz pregled korišćenih mera zaštite trgovine.

Ključne reči: *trgovinski protekcionizam, slobodna trgovina, mere restriktivne trgovine, dobrovoljna izvozna ograničenja, carine, uvozne kvote, konkurentna devalvacija, diskriminacija inostranih trgovinskih interesa, defanzivne trgovinske mere*

TRADE PROTECTIONISM IN THE CONTEMPORARY GLOBAL ECONOMY

Abstract

Protectionism in economic theory and practice involves trade restrictions among countries by imposing high tariffs and other measures aimed at preventing or at least discourage the import of foreign products. As opposed to free trade, protectionism is a specific economic phenomenon that is widespread in the contemporary global economy. The influence of protectionism on economic growth and well-being is largely not favorable, although its impact on certain industries or social groups can sometimes be favorable. In addition to protecting the interests of domestic trade, protectionism exists with the aim of income redistribution in favor of the selected producer groups. This paper deals with a detailed analysis of the forms, the advantages and disadvantages of trade protectionism, as well as the motives for this strategic trade policy implementation. Bearing in mind all its shortcomings, the paper gives a systematic review of the most interesting theoretical arguments in favor of this phenomenon. Next, it describes the imaginative ways in which contemporary countries resorting to this phenomenon, favoring non-market behavior, as well as the ways in which they are abusing the laws of fair trade at the expense of free trade. At the end, the paper discusses current circumstances of trade protectionism in the world, along with an overview of the measures used to protect trade.

[1] Profesor Visoke poslovne škole strukovnih studija u Novom Sadu, lidija.madzar.vps@sbb.rs

Key words: *trade protectionism, free trade, restrictive trade measures, voluntary export restraint, tariffs, import quotas, competitive devaluation, discrimination against foreign commercial interests, defensive trade measures*

UVOD

Trgovinski protekcionizam se najsažetije može definisati kao ekonomska politika koja štiti i/ili favorizuje domaća preduzeća uvođenjem visokih carina i drugih mera kojima se onemogućuje ili barem obeshrabruje uvoz stranih proizvoda. Protekcionističke mere jedne zemlje najčešće izazivaju uvođenje recipročnih mera drugih zemalja, tako da se u konačnom ishodu smanjuje obim međunarodne trgovine. Kao suprotnost slobodnoj trgovini, protekcionizam se smatra specifičnom ekonomskom pojavom koja je široko rasprostranjena u eri globalizacije. Malo dublji uvid u ove probleme ukazuje na to da se pod protekcionizmom u ekonomskoj teoriji i praksi podrazumeva ograničavanje trgovine između zemalja uvođenjem visokih uvoznih carinskih stopa, restriktivnih kvota i kontingenata, necarinskih administrativnih barijera, subvencija i olakšica izvoznim preduzećima, dobrovoljnih izvoznih ograničenja, vođenjem politike višestrukih deviznih kurseva, kao i primenom drugih propisa. Protekcionistička ekonomska politika je strategija spoljnotrgovinske politike koja štiti domaće proizvođače, preduzeća i zaposlene od međunarodne konkurencije. Zagovornici ove politike tvrde da se ona može suprotstaviti nepravičnim trgovinskim praksama sa ciljem uvođenja fer konkurencije između uvoznih i domaćih roba i usluga. Oni takođe zagovaraju ovu politiku sa ciljem smanjenja tgovinskog deficita, održanja zaposlenosti u izvesnim sektorima ili podsticanja rasta u pojedinim industrijskim granama.

Postoji široki konsenzus među ekonomistima o tome da je delovanje protekcionizma na privredni rast i blagostanje uglavnom nepovoljno, iako njegov uticaj na određene industrijske grane ili društvene grupe može biti i pozitivan. Zemlje najčešće ne uvode carine samo da bi realizovale svoju tržišnu moć u trgovini. Pored toga, čini se da one uvode zaštitu i sa ciljem preraspodele dohotka odabranim grupama proizvođača. Bez obzira na to, nije teško zamisliti da prilagođavanje trgovinske politike dovodi do neke vrste *zatvorenikove dileme* (prisoner's dilemma) – u zemlji u kojoj svaka interesna grupa dobija zaštitu koju želi, neto efekat trgovinskih restrikcija može biti čak i pogoršanje njihovog položaja u odnosu na situaciju kada bi važio režim slobodne trgovine (Krugman 1993, str. 365).

Slobodna trgovina i slobodniji pristup međunarodnim tržištima kapitala predstavljaju glavne ciljeve koje su mnoge zemlje prihvatile ulaskom u Međunarodni monetarni fond (MMF), Opšti sporazum o carinama i trgovini (GATT) i u Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD). Članstvo u tim organizacijama obuhvata najrazvijenije industrijske zemlje *slobodnog* sveta. Iako sve ove organizacije promovišu slobodnu trgovinu i slobodno kretanje kapitala, napori koji su nakon Drugog svetskog rata bili usmeravani na liberalizaciju trgovine i plaćanja su doveli do nekih trajnih ograničenja i prepreka. Protekcionizam je rastao čak i nakon 1973. godine kada su usvojeni fleksibilni devizni kursevi u glavnim industrijskim zemljama sveta, što je iznenadilo i mnoge uticajne ekonomiste koji su očekivali da će oni promovisati i ubrzati trgovinsku liberalizaciju (Demburg 1989, str. 25).

1. OBLICI, PREDNOSTI I NEDOSTACI TRGOVINSKOG PROTEKCIONIZMA

Jedan od najpopularnijih načina je uvođenje uvoznih carina koje podižu cenu uvozne robe. Uvozne dažbine čine robu manje konkurentnom u odnosu na lokalno proizvedenu robu. Ovaj metod daje najbolje rezultate u slučaju zemalja koje se *oslanjaju* na veliki uvoz, kao što je sluačaj sa Sjedinjenim Američkim Državama (SAD). Najpoznatiji primer uvoznih nameta je Smut Holijeva carina (Smoot-Hawley Tariff) iz 1930. godine koja je prvobitno bila namenjena zaštiti američkih poljoprivrednika od uvoza poljoprivrednih proizvoda iz Evrope i koja je podstakla razvoj američke poljoprivrede nakon Prvog svetskog rata. Drugi način zaštite trgovine se ogleda u subvencionisanju domaćih industrijskih grana putem poreskih kredita ili čak direktnih plaćanja (subvencija). Ova mera smanjuje cenu domaćih proizvoda i usluga i daje još bolje rezultate u odnosu na carine jer su proizvodi jeftiniji, čak i ako se izvoze u inostranstvo. Ova metoda daje najbolje rezultate u zemljama koje se uglavnom *oslanjaju* na izvoz. Treći način za zaštitu trgovine je uvođenje uvoznih kvota. Ovaj oblik je efikasniji od prethodno pomenutog zato što strana zemlja u fizičkom smislu ne može da isporučuje više robe, bez obzira na to u kojoj meri smanjuje cenu kroz svoju politiku subvencionisanja. Stručna literatura uglavnom izostavlja analizu četvrte vrste trgovinskog protekcionizma jer je ta metoda suptilne prirode (Amadeo 2017). Radi se o konkurentnoj devalvaciji koja za posledicu ima pojeftinjenje i rast konkurentnosti izvoza.

Neke su od najsiromašnijih zemalja u svetu pokušale da ostvare brži privredni napredak primenom izolacionih politika, sa ciljem povećanja produktivnosti i životnog standarda i izbegavanja interakcije sa ostatkom sveta. Takav pristup mogu podržati izvesne domaće kompanije čijoj konkurentnosti i rastu pogoduje zaštita od inostrane konkurencije. Danas je opšteprihvaćeno mišljenje da je za siromašne zemlje bolje da primenjuju politike otvorenosti koje ih mogu integrisati u svetsku privredu (Mankiw 2006, str. 516). U tom smislu međunarodna trgovina može da unapredi ekonomsko blagostanje stanovništva izvesne zemlje. Negativan uticaj ekonomske izolovanosti posebno dolazi do izražaja u manje razvijenim zemljama. Konačno, stepen trgovinske otvorenosti neke zemlje ne određuje samo politika države, već i njen geografski položaj.

Dugoročno posmatrano, trgovinska zaštita slabi efikasnost privrede. Bez konkurencije kompanije neće imati podsticaja za inovacije i poboljšanje svojih proizvoda i usluga, jer za tim nema potrebe. Konačno, potrošači će plaćati više za slabiji kvalitet proizvoda u odnosu na onaj koji bi dobili od stranih konkurenata.

2. MOTIVI ZA UVOĐENJE TRGOVINSKOG PROTEKCIONIZMA

Trgovinski protekcionizam, kao nameran pokušaj ograničavanja uvoza ili promocije izvoza nametanjem barijera slobodnoj trgovini, ima izvesne prednosti i brojne mane. Uprkos argumentima u prilog slobodne trgovine i rasta trgovinske otvorenosti, protekcionizam se i dalje široko praktikuje u svetu. Glavni argumenti u korist trgovinskog protekcionizma su (Economics Online):

- **Zaštita mladih industrijskih grana** – trgovinske prepreke mogu da se koriste za zaštitu mladih industrijskih grana, poput onih koje obuhvataju nove tehnologije. Ova situacija daje priliku novim preduzećima da se razviju, rastu i da postanu konkurentna na globalnom nivou. Zaštita domaćih industrija im može omogućiti da razviju svoje komparativne prednosti. Zaštita mladih industrijskih grana se često javlja kao sastavni deo razvojne strategije putem koje se zamenjuje uvoz. Ova strategija teži da razvije domaću robnu

industriju koja smanjuje potrebe i *oslonjenost* na uvoz. Vremenom te industrijske grane postaju neefikasne, čak i ako se njima dobro upravlja. One obično ne mogu da se takmiče na međunarodnom tržištu, te je stoga njihovo tržište ograničeno na domaće koje je, u najvećem broju slučajeva, premalo da bi omogućilo korišćenje efekata ekonomije obima. Stoga se radi o inferiornoj razvojnoj strategiji koja je *osuđena* na neuspeh (Demburg 1989, str. 443);

- **Zaštita zrelih industrijskih grana** – na drugom kraju *lestvice* se nalaze zrele industrijske grane koje su takođe poznate i kao industrije u opadanju. Njima može biti potrebna podrška kako bi im se omogućilo sporo opadanje i kako bi se izbegli neki od negativnih efekata takvog pada;
- **Zaštita strateških industrija** – barijere takođe mogu biti uvedene i zbog potrebe za zaštitom strateških industrijskih grana kao što su proizvodnja energije, vode, čelika, naoružanja i industrija hrane;
- **Zaštita neobnovljivih izvora** – neobnovljivi izvori, uključujući i naftu, se smatraju posebnim slučajem u kojem se često napuštaju standardna pravila slobodne trgovine. Za zemlje koje imaju za cilj da se oslone na izvoz nafte u dužem vremenskom periodu, kao što je slučaj sa privredama bogatim naftom sa Bliskog Istoka, kratkoročno ograničavanje proizvodnje kroz proizvodne kvote je jedan od načina za očuvanje resursa;
- **Sprečavanje nelojalne konkurencije** – trgovinske barijere mogu biti uvedene i kako bi sprečile, odnosno odvratile nelojalnu konkurenciju poput dampinga koji sprovode inostrane firme po cenama ispod nivoa troškova;
- **Očuvanje radnih mesta** – u kratkom roku zaštita izvesne industrijske grane može očuvati radna mesta, iako je malo verovatno da u dugom roku ona mogu biti definitivno zaštićena;
- **Zaštita životne sredine** – neke zemlje mogu da se zaštite od trgovine kako bi ograničile štetu koja se nanosi njihovom okruženju, a koja proističe iz emisije ugljendioksida uslovljene povećanjem proizvodnje i saobraćaja i
- **Ograničenje preterane specijalizacije** – mnogi ekonomisti ukazuju na opasnost od preterane specijalizacije koja može nastati kao posledica preterano dosledne primene teorije komparativne prednosti. Zadržavanje izvesnog stepena samodovoljnosti se smatra razumnom ekonomskom strategijom s obzirom na rizike od otežanih uslova poslovanja na globalnom planu i na preterano *oslanjanje* na međunarodnu trgovinu.

Pored navedenih ekonomskih argumenata u korist trgovinskog protekcionizma, postoje i oni koji su političke prirode.

3. ARGUMENTACIJA U KORIST TRGOVINSKOG PROTEKCIONIZMA

Iako trgovinski protekcionizam, kao skup ekonomskih mera kojima jedna država pokušava da ograniči plasiranje stranih proizvoda na domaćem tržištu, dovodi do viših cena, manjeg izbora za potrošače, smanjene efikasnosti i konkurentnosti domaće privrede i do uvođenja recipročnih mera od strane potencijalnih trgovinskih partnera, posebnu pažnju privlači argumentacija u korist ovakve strateške trgovinske politike.

3.1 Argument nacionalnog blagostanja protiv slobodne trgovine

Pored zaštite domaće privrede, većina carina, uvoznih kvota i drugih instrumenata trgovinske politike se primenjuje i kako bi se zaštitio dohodak posebnih interesnih grupa. Međutim, političari često tvrde da se ova politika sprovodi u interesu cele nacije, pri čemu ova tvrdnja može važiti samo u izvesnim slučajevima. Iako ekonomski teoretičari često raspravljaju o tome da li odstupanja od slobodne trgovine smanjuju nacionalno bogatstvo ili ne, postoje

izvesne teorijske osnove za verovanje da aktivna trgovinska politika ponekada može povećati bogatstvo nacije kao celine.

3.2 Odnosi razmene kao argument za uvođenje carine

Jedan od argumenata za odstupanje od slobodne trgovine direktno proizilazi iz Cost-benefit analize (cost-benefit analysis). U slučaju jedne velike zemlje koja može uticati na cene inostranih izvoznika, carina smanjuje cenu po kojoj se roba nabavlja u inostranstvu i na taj način generiše koristi od odnosa razmene. Ove koristi moraju biti određene u odnosu na troškove carine koji obično rastu, jer uvozne barijere narušavaju efikasnost proizvodnje i podsticaje za potrošnju. Međutim, moguće je da u izvesnim slučajevima koristi od uvođenja carine premašuju njene troškove i tada se javlja argument odnosa razmene za uvođenje carine. Krugman i Obstfeld ističu da je optimalna carinska stopa (t_0) ona pri kojoj je maksimizirano nacionalno bogatstvo. Ova stopa je uvek pozitivna, ali je manja od zaštitne carinske stope (t_p) koja uklanja sav uvoz (Krugman i Obstfeld 2003, str. 224).

U ovom kontekstu se postavlja i pitanje kakvu će politiku nametnuti argument odnosa razmene izvoznom sektoru? Pošto izvozne subvencije pogoršavaju uslove trgovine i nedvosmisleno smanjuju nacionalno blagostanje, optimalna politika u izvoznom sektoru se mora svesti na negativno subvencionisanje kao što je slučaj sa porezom na izvoz koji podiže cene izvozne robe. Poput optimalne carinske stope, optimalni porez na izvoz je uvek pozitivan, ali je niži od zaštitnog poreza koja bi u potpunosti eliminisao izvoz. Međutim, argument odnosa razmene u korist trgovinskog protekcionizma ima neka značajna ograničenja. Mnoge male zemlje nemaju mogućnost uticaja na svetske cene svog uvoza i izvoza pa zato ovaj argument nema veliki praktični značaj. Za velike zemlje poput Sjedinjenih Američkih Država problem je u tome što se ovaj argument svodi na argument korišćenja nacionalne monopolske moći radi sticanja dobitaka od izdataka drugih zemalja. SAD mogu svakako ovo sprovoditi do izvesne mere, ali bi ovakva predatorska praksa verovatno izazvala recipročne mere drugih velikih zemalja. Ovaj argument je prihvatljiv u teorijskom smislu, ali je od male praktične koristi (Krugman i Obstfeld 2003. str. 224).

3.3 Argument neuspeha domaćeg tržišta protiv slobodne trgovine

Osnovni teorijski slučaj slobodne trgovine počiva na cost-benefit analizi, uz primenu koncepata proizvođačevog i potrošačevog viška. Mnogi se ekonomisti protive slobodnoj trgovini objašnjavajući svojim protivargumentima da ovi koncepti, a posebno višak proizvođača, ne mere precizno troškove i koristi.

Zbog čega bi višak proizvođača mogao da ne meri precizno koristi od proizvodnje dobara? Ovo uključuje mogućnost da bi radna snaga, koja je angažovana u posmatranom sektoru, u nekom drugom slučaju bila nezaposlena ili nedovoljno zaposlena, zatim mogućnost postojanja defekata na tržištu kapitala i rada koji sprečavaju brzi transfer resursa u sektore koji generišu visoke prinose, kao i mogućnost tehnoloških *prelivanja* iz novih ili naročito inovativnih industrija. Sve se ovo svodi na neefikasno funkcionisanje domaćeg tržišta. Pretpostavimo, na primer, da proizvodnja neke robe stvara iskustvo koje će doprineti poboljšanju tehnologije privrede kao celine, ali koje preduzeća iz posmatranog sektora ne mogu usvojiti i stoga ga ne uzimaju u obzir prilikom odlučivanja o obimu proizvodnje. U tom slučaju postoji marginalna društvena korist od dodatne proizvodnje koja nije obuhvaćena merom viška proizvođača (Krugman i Obstfeld 2003, str. 225). Marginalna društvena korist može da posluži kao opravdanje za uvođenje carina i drugih mera trgovinske politike.

Argument neuspeha domaćeg tržišta protiv slobodne trgovine predstavlja poseban slučaj opštijeg koncepta koji je u ekonomiji poznat pod nazivom teorija drugog najboljeg rešenja. Prema ovoj teoriji je liberalna ekonomska politika (hands-off pristup) poželjna na svakom

tržištu, ako ostala tržišta dobro funkcionišu. A ako ona ne funkcionišu prikladno, intervencija države, koja inače narušava tržišne podsticaje, može povećati blagostanje neutralizacijom posledica tržišnih *grešaka*. Na primer, ukoliko tržište rada ne funkcioniše dobro i ako ne generiše punu zaposlenost, politika subvencionisanja radno-intenzivnih industrijskih grana, koja je inače nepoželjna u privredi sa punom zaposlenošću, može predstavljati dobru ideju. U tom slučaju bi bilo bolje *popraviti* tržište rada, na primer, uvođenjem fleksibilnih plata. Međutim, ako iz nekog razloga to ne bi moglo da se sprovede, državna intervencija na drugim tržištima bi mogla predstavljati drugo najbolje rešenje za ublažavanje ovog problema. Postoje mišljenja da svaki tržišni neuspeh može predstavljati valjani razlog za zaštitu trgovine. Ekonomisti su sve do 50-tih godina XX veka upadali u ovu *zamku*. Danas se smatra da trgovinska zaštita predstavlja neprikladan način za ispravljanje većine tržišnih *grešaka*.

4. ZLOUPOTREBA TRGOVINSKOG PROTEKCIONIZMA U SAVREMENOM SVETU

Važno je napraviti jasnu razliku između argumenta slobodne trgovine za sebe i argumenta slobodne trgovine za sve (Bhagwati). Prvi slučaj predstavlja argument u korist slobodne trgovine koja unapređuje blagostanje jedne nacije (tzv. argument nacionalne efikasnosti). Drugi slučaj predstavlja argument u korist slobodne trgovine koja unapređuje trgovinsku dobrobit, odnosno blagostanje svih zemalja u svetu (tzv. argument kosmopolitske efikasnosti). U osnovi oba slučaja *leži* pretpostavka da slobodno tržište određuje cene. Ali vlada može narušiti tržišne cene, na primer, subvencionisanjem proizvodnje, što su mnoge evropske zemlje radile u avio saobraćaju, elektronici, proizvodnji čelika i poljoprivredi. U ovakvim slučajevima proizvodnja i trgovina, vođene distorzijom cena, neće biti efikasne. Argument kosmopolitske efikasnosti u korist slobodne trgovine je relevantan za mnoga pitanja, kao što je slučaj sa dizajnom režima međunarodne trgovine. Na primer, Opšti sporazum o carinama i trgovini nadzire svetsku trgovinu između zemalja članica Svetske trgovinske organizacije (STO). Argument nacionalne efikasnosti u korist slobodne trgovine se odnosi na nacionalne trgovinske politike. Ekonomski teoretičari obično imaju na umu ovaj argument kada govore o prednostima slobodne trgovine i o lošim stranama protekcionizma.

Danas protekcionizam nastaje na veliki broj genijalnih načina. Jedan od načina njegovog uvođenja se ogleda u zameni uvoznih ograničenja sa onim što se ublaženo naziva dobrovoljnim izvoznim ograničenjima ili redovnim tržišnim aranžmanima. Umesto da zemlja uvoznica ograničava uvoz kvotama ili carinama, zemlja izvoznica ograničava svoj izvoz. Efekat protekcionizma i dalje ostaje isti. Realna razlika, koja čini da zemlje izvoznice preferiraju ograničenja na izvoz u odnosu na ograničenja na uvoz, je u tome što dobrovoljna izvozna ograničenja omogućuju izvoznicima da naplaćuju više cene uzrokovane zaštitom.

Protekcionizam je odnedavno nastupio i u drugom, mnogo perfidnijem obliku u odnosu na dobrovoljna izvozna ograničenja. Ekonomisti ovu novu formu nazivaju *administrativnom zaštitom*. Skoro sve industrijske zemlje imaju ono što se naziva zakonima *fer trgovine*. Ovi zakoni imaju dvostruku svrhu: da osiguraju da strane zemlje neće subvencionisati svoj izvoz i da garantuju da strane firme neće sprovesti predatorsku praksu. Zemlje, dakle, obezbeđuju procedure i uslove pod kojima, kada se utvrdi subvencionisanje ili postojanje dampinga, uvode kompenzatorne ili antidamping carine. Ova dva mehanizma *pravične trgovine* imaju za cilj da dopune slobodnu trgovinu. U praksi se, međutim, kada rastu protekcionistički pritisci, *fer trgovina* obilato zloupotrebljava na štetu slobodne trgovine. Tako su kompenzatorne i antidamping mere često usmerene protiv uspešnih stranih preduzeća sa ciljem da ih primoraju

na prihvatanje dobrovoljnih izvoznih ograničenja. Prakse, koje su potpuno normalne kod kuće, se zabranjuju i opisuju kao predatorske kada strane firme počnu da ih primenjuju (Bhagwati).

5. TRENUTNE RAZMERE PROTEKCIONIZMA U SVETU

Najnoviji Izveštaj STO o trgovini, protekcionizmu i usporavanju globalnog rasta navodi da njene zemlje članica treba da izbegavaju uvođenje barijera i da se ponovo prepuste slobodnoj trgovini kako bi se uspešno suočile sa usporavanjem globalnog rasta. Sa druge strane, Izveštaj o kontroli trgovine (World Trade Organization 2016b) zaključuje da je najbolja zaštitna mera protiv protekcionizma snažan multilateralni trgovinski sistem. U Izveštaju STO se ističe da su, samo u periodu od sredine oktobra 2015. do sredine maja 2016. godine, inicirane 22 nove mere restriktivne trgovine mesečno od strane članica STO. Ovo predstavlja značajno povećanje u poređenju sa prethodnim periodom razmatranja koji u proseku beleži 15 ovakvih mera mesečno (Slika 1) i predstavlja najveću zabeleženu mesečnu srednju vrednost od 2011. godine. U istom periodu članice STO su usvajale i 19 novih mera mesečno sa ciljem olakšavanja trgovine, što predstavlja blagi porast u odnosu na prethodni period posmatranja (Slika 2). U poređenju sa prethodnim periodom, članice STO su pokrenule i veći broj istraga o trgovinskim *pravnim lekovima* na mesečnom nivou tokom ovog sedmomesečnog perioda. Najveći deo ovih istraga se odnosio na antidamping mere. (World Trade Organization 2016a, str. 3).

Slika 1. Mere restriktivne trgovine bez trgovinskih pravnih lekova (mesečni prosek)

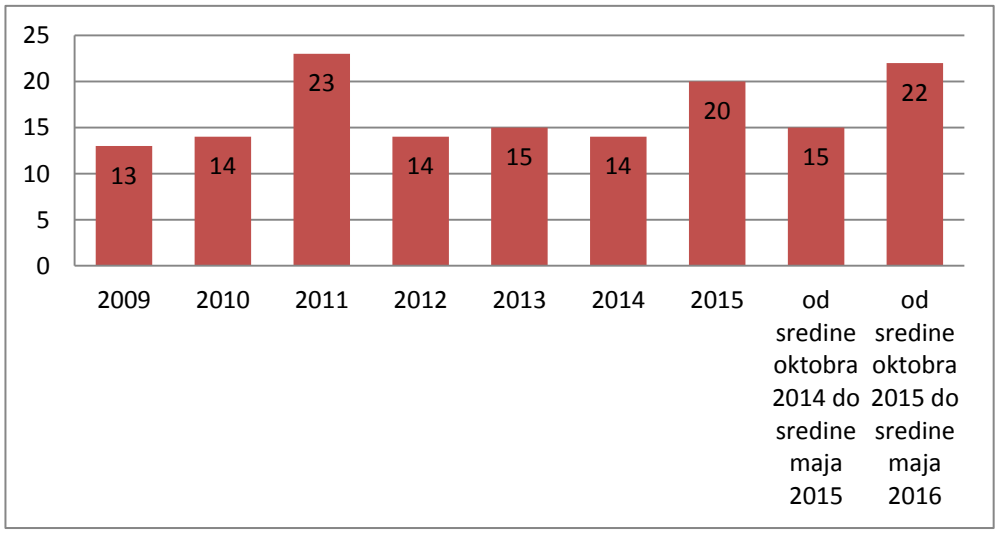

Napomena: Brojevi su zaokruženi

Izvor: World Trade Organization (2016a). *Report to the TPRB from Director-General on Trade-Related Developments*, WTO, Geneva, str. 4.

Slika 2. Mere koje olakšavaju trgovinu bez trgovinskih pravnih lekova (mesečni prosek)

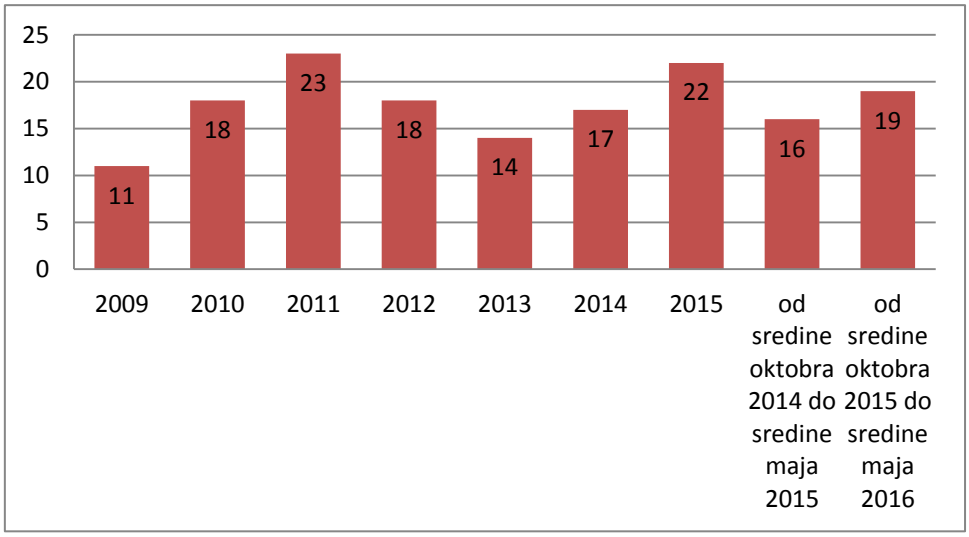

Napomena: Brojevi su zaokruženi

Izvor: World Trade Organization (2016a). *Report to the TPRB from Director-General on Trade-Related Developments*, WTO, Geneva, str. 5.

Broj važećih mera restriktivne trgovine je porastao za 11% u posmatranom periodu. Stopa po kojoj su članice STO uklanjale trgovinska ograničenja je i dalje suviše niska da bi značajno smanjila njihov ukupni broj. Sa druge strane, beleži se i rast primene mera opšte ekonomske podrške (World Trade Organization 2016a, str. 3).

ZAKLJUČAK

Trgovinski protekcionizam je štetan i zabrinjava njegovo sve intenzivnije prisustvo u svetu. Pored toga što može uticati na rast domaćih cena, smanjenje domaće tražnje, uvoza i potrošačevog izbora, na ukidanje podsticaja za inovacije i smanjenje konkurentnosti zemlje, ova pojava šteti i globalnom rastu i oporavku svetske privrede. Danas zemlje raspolažu mnoštvom sredstava za diskriminaciju inostranih trgovinskih interesa. Pored primene klasičnih oblika zaštite, savremena literatura o trgovinskoj politici skreće pažnju na primenu defanzivnih trgovinskih mera (antidamping i kompenzatornih mera), kao i na zaštitne mehanizme koji su usmereni na smanjenje uvoznih *udara*.

Imajući sve navedeno u vidu, sledi zaključak o zabrinjavajućem porastu stope novih mera restriktivne trgovine. U trenutnom okruženju rast trgovinskih restrikcija bi mogao da ima dodatne negativne efekte na tokove globalne trgovine, sa krajnje nepovoljnim uticajima na privredni rast i stvaranje radnih mesta. U *svetlu* ovih neizvesnosti, članice STO se moraju pojedinačno i zajednički suprotstaviti protekcionističkim pritiscima. Najbolja zaštita od protekcionizma se ogleda u jakom multilateralnom trgovinskom sistemu.

LITERATURA

1. Amadeo, Kimberly (2017). *Trade Protectionism: 4 Methods with Examples, Pros and Cons*, dostupno na https://www.thebalance.com/what-is-trade-protectionism-3305896 (pristupljeno 18.2.2017. godine)
2. Bhagwati, Jagdish N., *Protectionism*, dostupno na http://www.econlib.org/library/Enc1/Protectionism.html, (pristupljeno 5.3.2017. godine)
3. Dernburg, Thomas F. (1989). *Global Macroeconomics*, Harper & Row, Publishers, New York
4. Economics Online, *Trade protectionism*, dostupno na http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Trade_protectionism.html (pristupljeno 18.2.2017. godine)
5. Krugman, Paul R. (1993). "The Narrow and Broad Arguments for Free Trade", *American Economic Review*, Vol. 83, No. 2, American Economic Association, Nashville, TN
6. Krugman, Paul R. and Maurice Obstfeld (2003). *International Economics*, Addison-Wesley, Boston
7. Mankiw N. Gregory and Mark P. Taylor (2006). *Ekonomija*, Beogradska bankarska akademija i Data status, Beograd
8. World Trade Organization (2016a). *Report to the TPRB from Director-General on Trade-Related Developments*, WTO, Geneva
9. World Trade Organization (2016b). *Report urges all WTO members to resist protectionism and "get trade moving again"*, dostupno na https://www.wto.org/english/news_e/news16_e/trdev_22jul16_e.htm (pristupljeno 9.3.2017. godine)

Ksenija Marković[1]
Зоран Лутовац[2]

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ОДНОС ВЕЋИНСКИХ СТРАНАКА ПРЕМА НАЦИОНАЛНИМ МАЊИНАМА У СРБИЈИ – ОД ПОЛИТИКЕ ИЗОЛАЦИЈЕ ДО ПОЛИТИКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ -

Апстракт

На положај националних мањина утичу два узајамно повезана процеса: глобализација и јачање националне државе. Развој глобализације утицао је на унапређење положаја националних мањина, јер мањинска права постају све више предмет међународно-правне заштите, а све мање предмет унутрашње ексклузивне политике националних држава. С друге стране, тренд јачања националне државе утиче на хомогенизацију етничких заједница и етничке особености, отуда и разлике између мањине и већине све више добијају на значају. Коначна последица је слабљење интеграционих процеса и изолација заједница у своје етничке оквире. У овом раду, аутори представљају анализу садржаја програма политичких партија доминатне етничке групе, са циљем да дефинишу ставове странака према правима националних мањина и политици интеграције и мултикултуралности. Поред стандардне анализе питања да ли се већинске странке залажу за права националних мањина и шта је садржај тих права, анализира се и њихов однос према поимању националног идентитета и националног интереса, склоност етноцентризму, односно форсирању затвореног националног дискурса.

Кључне речи: *глобализација, националне мањине, политика интеграције, право на политичко представљање, политичке партије.*

GLOBALIZATION AND ATTITUDE OF THE MAJORITY PARTIES TOWARDS NATIONAL MINORITIES IN SERBIA - FROM THE POLICY OF ISOLATION TO INTEGRATION POLICY

Abstract

Two interrelated processes affect the position of national minorities in equal measure: globalization and strengthening of the nation-state. The development of globalization has influenced the improvement of the situation of national minorities, since minority rights are becoming increasingly subject to international legal protection, and less exclusively subject to the internal policies of the national government. On the other hand, the trend of strengthening of the national state affects the homogenization of ethnic communities and ethnic characteristics, hence the difference between minority and majority is increasingly gaining in importance. The final result is a weakening of the integration processes and isolation of communities into their ethnic boundaries. In this paper, the authors present an analysis of the programs

[1] Истраживачица, Институт друштвених наука, Београд

[2] Виши научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд

content of the political parties belonging to the dominant ethnic group, in order to define their policy relating national minorities, integration policy and multiculturalism. Apart from the standard analysis of whether the majority party advocates for the rights of national minorities and what is the content of those rights, this paper also analyzes their position to the notion of national identity and national interest, their tendency to ethnocentrism, i.e. forcing the closed national discourse.

Key words: *globalization, national minorities, integration policies, the right to political representation, political parties.*

УВОД

Појава и развој глобализације утицао је, између осталог, и на јачање мањинских права и унапређење положаја националних мањина у развијеним и мање развијеним демократским друштвима, као и у земљама у транзиције ка демократским друштвима. Мањинска права постају све мање ексклузивна унутрашња ствар националних држава и све више предмет међународноправне заштите. У поређењу са међународним стандардом за заштиту мањина пре пада Берлинског зида, данашњи међународно-правни и политички стандарди, нарочито у Европи, налазе се на знатно вишем нивоу, што се одразило и на праксу, односно њихов положај у политичком и свакодневном животу.

Клатно општег тренда слабљења националне државе враћа се уназад- све више се говори и ради на јачању националне државе, нарочито под утицајем светске финансијске кризе, "мигрантске кризе"у Европи, исхода британског референдума и победе Доналда Трампа на председничким изборима у САД. Тренд јачања националне државе утиче на хомогенизацију националних мањина и слабљење интеграционих процеса на оба пола: тамо где су започети и на одлагање зачињања тог процеса онде где су они тек на видику.

Људска права и мањински стандарди су последњих деценија подигнути на виши ниво, али се показало да се достигнути стандарди у кризним ситуацијама у пракси често не поштују или игноришу и да мањине реагују истом мером на свако национално затварање (изолационизам).

Интеграција националних мањина посебно добија на важности када говоримо о „новим" демократијама, које још увек немају консолидоване политичке институције и у довољној мери развијену демократску политичку културу, и у којима су и даље доминантне етничке поделе и разлике. Процес интеграције има за циљ стварање функционалног и инклузивног друштва. Интеграција, као култура заједништва различитих етничких заједница, подразумева активно учешће националних мањина у политичком и друштвеном животу уз поштовање права и слобода припадника националних мањина. Процес интеграције националних мањина односи се, такође, на њихово учешће (интегрисаност) у политичком и друштвеном животу заједнице (државе) у којој живе. У овом раду полазимо од идеје да постоје две димензије заједнице: културна и политичка - зато учешће у јавном животу, односно политика интеграције има две димензије: културну и политичку.[3] Културна димензија се превасходно односи на оне активности које су усмерене на промовисање и очување идентитета националних мањина и представља један сегмент друштвене интеграције. Политичка димензија усмерена је на учешће у процесу доношења одлука и на учешће у управљању државом, односно на обезбеђено присуство припадника националних мањина у органима јавне управе, како би се обезбедили услови за изградњу заједничких

[3] Ксенија Марковић, Улога политичких странака у процесу интеграције националних мањина у Републици Србији, у: Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона, зборник (уред.) В. Становчић и Г. Башић, САНУ и ИДН, Београд 2016. године, стр. 235-256, стр. 240.

институција које ће сви грађани сматрати легитимним. Право на политичко представљање и учешће у органима јавне управе два су облика политичке интеграције националних мањина.

Право на политичко представљање националне мањине остварују путем политичких странака. Устав Републике Србије у члану 5, став 1, јемчи и признаје улогу политичких странака у демократском обликовању политичке воље грађана, али у ставу 4 наводи се да политичке странке не могу непосредно вршити власт, нити је потчинити себи. Политичке странке имале су кључну улогу у процесу политичке интеграције националних мањина у Србији и зато је нужно утврдити карактер односа политичких партија и етничких заједница. Предмет овог рада ће стога бити анализа односа партија већинске нације (већинске политичке странке) према начелима политике заштите националних мањина.

ПОЛИТИКА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ТЕОРИЈА ГРУПНОГ ПРЕДСТАВЉАЊА

Питање интеграције националних мањина би требало посматрати и из угла демократске стабилности, јер постојање било какве групе људи која је искључена из политичког и друштвеног живота, а нарочито припадника националних мањина у вишенационалним заједницама, може представљати опасност по демократску стабилност друштва. Заговорници групног представљања полазе од тезе да су поједине друштвене групе искључене из политичког и друштвеног процеса по сличним основама, тј. на основу идентитетских карактеристика, попут етницитета и пола.[4] Аутори полазе од става да искључивање ових група поткопава темеље демократије, што је уједно и разлог примене афрмативних мера чији је циљ обезбеђивање политичког представљања. Нормативни теоријски приступ заговара дескриптивну репрезентацију маргинализованих група са циљем да структура представничког тела што верније осликава и структуру друштва. Циљ ових мера је остварење једнакости у друштву. Међутим, поменути циљ не значи нужно да састав парламента у потпуности одражава све друштвене разноликости, већ је потребно пронаћи одговарајућу формулу која гарантује политичку једнакост мањине и већине.[5] Политичко представљање националних мањина има симболички значај и нормативне импликације по легитимитет, како самих политичких партија, тако и партијског и политичког система уопште. Аутори упозоравају да мањак дескриптивне репрезентације може довести до политичког отуђења националних мањина.[6]

Концепт дескриптивне репрезентације је повезан са концептом колективних права и етнокултуралне правде – оба концепта се супротстављају либералној идеји о неутралности државе. Вил Кимлика (Will Kymlicka) истиче да су либерални теоретичари игнорисали

---

[4] Предмет политика афирмативних мера којима се обезбеђује групно представлање су најчешће етничке заједнице (мигранти и националне мањине) и жене, јер су обе групе искључене из друштва по сличним основама, због различитих идентитета. О теоријама групног, видети: Hannah Pitkin, The concept of Representation, Berkeley: University of California Press, 1967, Arend Lijphart, Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration, CT: Yale University Press, New Haven 1977, Iris Marion Young, Justice and the Politics of Difference, Princeton: Princeton University Press, 1990, Anne Philips The Politics of Presence, New York: Oxford University Press, 1995, Will Kymlicka, Multicultural Citizenship: A liberal Theory of Minority Rights, Oxford University Press, Oxford, 1995, Mala Htun, Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups, Perspectives on Politics, Vol.2, No. 3 (Sep, 2004) pp. 439–458, Krook Mona Lena and O'Brien Z. Diana, The politics of Group Representation: Quotas for Women and Minorities Worldwide, Comparative Politics, April, 2010;

[5] Јелена Лончар, Изборна формула и репрезентација мањина, зборник (уред.) З. Стојиљковић и Д. Спасојевић Препоруке за измену изборног законодовства у Србији, НДИ, Београд 2011. године, стр. 137–151, стр. 138.

[6] Adrian Pantoja and Gerry Segura, Does Ethnicity Matter?, Descriptive Representation in the Statehouse and Political Alienation among Latinos, Social Science Quarterly, 84, 2003, 441–60.

постојање анимозитета између државног грађења нације и захтева за признавањем мањинских права и замагљивали га митом о етнокултуралној неутралности државе. Принцип етнокултуралне неутралности је на Западу дуго био навођен као полазиште за одбијање било каквог захтева мањина за посебним правима.[7] Ирис Јонг (Iris Marion Young) такође критикује концепт етнокултуралне неутралности и оспорава тврдњу да се политичка права не могу изводити из групних разлика. Ауторка применом концепта *политике разлике* покушава да докаже да пре свега расне, полне и етничке разлике јесу значајне, јер искључују одређене друштвене групе из јавне сфере. Полази од истих основа као и Кимлика – групе не могу бити једнаке ако њихово специјално искуство, односно њихови социјални и културни идентитети и допринос нису јавно признати.[8] „Питање није више како да се оправда одступање од норме неутралности, већ да ли напори већине у грађењу нације доводе до неправде према мањинама? Да ли права мањина помажу у заштити од овакве неправде? Другим речима, стандард за вредновање захтева за мањинским правима више није етнокултурална неутралност, већ етнокултурална правда."[9] Примена принципа етнокултуралне правде подразумева, поред индивидуалних, постојање и колективних права националних мањина.[10] Искуства либералних демократија нас уче да захтеве мањинских заједница, нарочито националних мањина, треба посматрати у контексту већинског грађења нације и у односу на већинско грађење нације. На трагу ове претпоставке, свако грађење нације, уколико има за циљ да присилно асимилује или потисне националне мањине, сматра се нелегитимним. Кимлика истиче да мањине суочене са државним (већинским) грађењем нације имају на располагању ограничен број могућности – од интеграције и самоуправе до исељавања и добровољне маргинализације.[11]

У друштвима у којима се још увек мобилизација гласачког тела одвија примарно дуж етничких расцепа доминирају моноетничке партије које се врло често у свом политичком деловању позивају на етничку карту и користе занос националистичких идеја за брзу и ефикасну мобилизацију бирача. У таквим друштвима, у партијском простору најчешће постоји вечита борба између глорификовања вредности већинске нације и притужби националних мањина да су угрожене и константно изложене притиску већине да се асимилују. Управо је један од одговора представника националних мањина на већинско грађење нације било формирање политичких странака и покрета који примарно представљају интересе етничких заједница и то оних које су искључене из концепта већинског грађења нације. С друге стране, већинске странке имају такође врло различите ставове према правима националних мањина, нарочито према колективним правима,а самим тим и према политици интеграције. Ти ставови се могу класификовати у следеће категорије: 1) негирање потебе за постојањем било каквих права националних мањина, а у неким случајевима и негирање етничке хетерогености друштва- избор се за ове странке

---

[7] Кимилка напомиње да је све до деведесетих година двадесетог века било врло тешко пронаћи ваљану расправу било о легитимним циљевима, било о средствима грађења нације, или о легитимним облицима мањинских права. Погледати у: Кимлика Вил и Магда Опалски, Може ли се извозити либералини плурализам?, Београдски центар за људска права, Београд, 2002. година, стр. 27–99.

[8] Iris Marion Young, Justice and the Politics of Difference, Princeton: Princeton University Press, 1990.

[9] Вил Кимлика и Магда Опалски, Може ли се извозити либералини плурализам?, Београдски центар за људска права, Београд, 2002. година, стр.35.

[10] У колективна права или, како их Кимлика прецизније дефинише, групно диференцирана права спадају право на политичко представљање, право на самоуправу и полиетничка права, Вил Кимлика, Мултикултурално грађанство – либерална теорија мањинских права, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2002. године, стр. 47–54.

[11] Ibidem, стр. 36.

своди на асимилацију или маргинализацију мањина; 2) индиферентан став према мањинама- овим странкама „етничко“ није примарно и залажу се за примат индивидуалних права над колективним правима; 3) декларативно прихватање вредности мултикултурализма и колективних права националних мањина- у својим програмима странке препознају концепт заштите мањинских права, али често злоупотребљавају и манипулишу интересима националних мањина и имају конзервативан приступ политици интеграције; 4) промовисање културних и етничких разлика и проактиван приступ политици интеграције.

НАЧЕЛА ПОЛИТИКЕ ЗАШТИТЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У ПРОГРАМИМА ВЕЋИНСКИХ СТРАНАКА СРБИЈЕ

Приликом анализе политичког деловања политичких партија важно је осврнути се на нормативну димензију, која подразумева изучавања партијских програма и изборних платформи које кандидују политичке партије, потом на анализу политике странака – било да су на власти, или у опозицији, као и на анализу изборних обећања датих током изборних кампања. У овом раду ћемо се задржати на анализи садржаја програма политичких партија доминатне етничке групе, са циљем да дефинишемо ставове странака према правима националних мањина и политици интеграције и мултикултуралности. Да бисмо увидели на којим начелима странке дефинишу своју политику интеграције и/или политику мултикултуралности, поред стандардне анализе да ли се и за која права националних мањина залажу анализираћемо њихов однос према поимању националног идентитета и националног интереса, склоност етноцентризму, односно форсирању затвореног националног дискурса.

Због ограничености простора у овом раду, фокус нашег истраживања, односно анализе програма, биће странке које су стожери предизборних коалиција или које су наступале самостално на последњим паралментарним изборима: Српска напредна странка (СНС), Социјалистичка партија Србије (СПС), Српска радикална странка (СРС), Доста је било (ДЈБ), Демократска странка (ДС). Побројане странке су уједно и највеће и најутицајније- било у редовима позиције, било опозиције. Једино ћемо чланове две коалиције анализирати понаособ. У питању су: Либерално демократска партија (ЛДП), Лига социјалдемократа Војводине (ЛСВ), Социјалдемократска странка (СДС) и Демократска странка Србије (ДСС) и Двери. Ове партије анализирамо појединачно, јер су странке које су у коалицији демонстрирале приближну снагу, у смислу величине бирачког тела.[12] Поред набројаних партија, анализираћемо и програм Социјалдемократске партије Србије (СДПС). Разлог из којег у ову анализу укључујемо и ову партију је тај што је ово једина мањинска странка која се трансформисала у вишенационалну мањинско-већинску странку и представља посебан изазов за класификацију странака, о чему ће бити више речи у наредном поглављу.

Српска напредна странка је тренутно странка са најбројнијим чланством и највећим политичким утицајем- СНС је на челу владајуће коалиције која има апсолутну већину у парламенту. Током владавине ове коалиције одвијају се два врло важна процеса која се директно тичу положаја националних мањина и у којима СНС има активну водећу улогу. Први процес је отварање поглавља 23, посвећеног реформи правосуђа и основним људским правима и поглавља 24, посвећеног правди, слободи и безбедности. У оквиру поглавља 23,

[12] Обе наведене коалиције су на изборима 2016. године биле на ивици цензуса, са освојених 5,02% - коалиција СДС-ЛДП- ЛСВ и 5, 04%- колико је освојила коалиција ДСС- Двери.

третира се и положај и права националних мањина[13]; други процес јесте промена два кључна закона која регулишу област права националних мањина: Закон о заштити права и слобода националних мањина и Закон о националним саветима националних мањина. Због свега наведеног, јако је важно анализирати која то решења и вредности заговара СНС када говоримо о правима националних мањина.

СНС у програмској платформи „Програмом до промена“ исцрпно износи основне принципе свог политичког деловања и између осталог дефинише и начела политике заштите националних мањина. СНС истиче: да се као странка поноси етничком разноликошћу Србије“[14] и види је као шансу за упостављање бољих привредних, политичких и културних веза са земљама региона и Европе[15]. Чини се да ту почиње и завршава се функционални приступ мултикултуралности СНС-а. Наиме, у поглављу пре тога јасно карактеришу Србију као етнички хетерогену државу[16], тако да остаје нејасно да ли СНС Србију види као етнички разнолику мултинационалну државу, да ли као етнички хетерогену државу или је у питању само терминолошка конфузија. Упркос овој недореченості у програму, СНС доста детаљно разрађује концепт заштите мањинских права. Ова странка препознаје концепт колективних права националних мањина и везује их претежно за област културне аутономије, али уз напомену да предвиђа и акивне афирмативне мере како би се постигла одговарајућа заступљеност националних мањина у јавним службама, органима државне власти и локалне самоуправе[17], што већина странака не помиње експлицитно. Као директне партнере приликом имплементације политика које се тичу промовисања и заштите права националних мањина, СНС препознаје савете националних мањина- за ову странку кључних тела у представљању интереса рзличитих етничких заједница.[18] Такође се наводи да било какво угрожавање индивидуланих и колективних права националних мањина „представља директан удар на виталне државне и националне интересе Србије“[19]. Ова формулација је прилично оштра и буди наду да СНС заиста јесте посвећена демократској интегративној политици и да залагање за ефективно и равномерно учешће националних мањина и већине у свим аспектима социјалног, економског и културног живота није само празна фраза. Међутим СНС, као и већина странака, није у програму успела да усклади политике форсирања заштите српског

[13] Република Србија је током рада на поглављу 23 оформила радну групу која се посебно бавила израдом Акционог плана за остваривање права националних мањина, а који је саставни део Акционог плана за поглавље 23. Радну групу су чинили представници надлежних министарстава, националних савета националних мањина и представници цивилног сектора- НВО које се баве примарно људским и мањинским правима.

[14] Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf, Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf , Приступљено 30. март 2016. године, стр.43

[15] Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf , Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf , Приступљено 30. март 2016. године, стр.45.

[16] Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf , Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf , Приступљено 30. март 2016. године, стр.40

[17] Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf , Приступљено 30. март 2016. године, стр.44.

[18] Ова тенденција је врло уочљива и у официјалној политици, једини представници национланих мањина у оквиру поглавља 23 јесу били управо национални савети. Исти је случај и са консултацијама приликом промене два поменута закона која се баве националних мањинама.

[19] Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf, Приступљено 30. март 2016. године, стр.43.

националног идентитета са промовисањем заштите идентитета мањинских заједница тако да не иду на уштрб један другог. СНС, иако има доста отворенији став према националним мањинама него раније, и даље остаје на линији конзервативног приступа политици интеграције, јер у програму доминирају вредности етноцентризма, упркос отвореном признању колективних права националних мањина. Однос СНС-а према националним мањинама креће се између националистичке прошлости и програмске трансформације у правцу европских вредности – наглашеног медијског патриотизма и програмског опредељења за неке принципе мултикултурализма.

Социјалистичка партија Србије даје помало опречна тумачења карактера српске државе и друштва. Прво, инсистира на томе да је Србија грађанска држава у којој примат има идентитет српског народа, док се само пар пасуса касније истиче да је Србија „мултиетничко, мултирелигијско и мултикултурално друштво у којој се једнако вреднују права појединца и права националних мањина"[20]. Као највећи проблем положаја мањинских група СПС истиче: изложеност дискриминацији, насиљу и неједнаком третману у друштву. Али, исто тако се у неколико наврата понавља како је држава Србија урадила много на унапређењу положаја мањинских група. У свом програму, политику интеграције СПС дефинише на следећим начелима: 1) признају се колективна права националних мањина, 2) јасно се истиче противљење било каквом смањењу опсега и нивоа права, 3) противљење сегрегацији и гетоизацији националних мањина, 3) истиче се да се, поред гарантованих права, националним мањинама не признаје и право на самоопредељење и осуђује се свако манипулисање мањинским питањем које би нарушило територијални интегритет државе Србије.[21] СПС отворено признаје колективна права националних мањина, али ипак задржава један конзервативан приступ политици интеграције, који питање права и статуса националних мањина схвата као нужност која је дата, где се разлике толеришу, јер је то неопходно. Другим речима, на разлике се гледа прагматично, а не вредносно.

Српска радикална странка, као циљ свог политичког деловања, поставља идеју Велике Србије, односно уједињење свих Срба са простора бивше СФРЈ у државну заједницу.[22] У програму је доста одредби посвећено основним грађанским правима, а у први план се истиче слобода као основна људска вредност.[23] Радикална странка препознаје концепт колективних права националних мањина, чак истиче да су то права која су „један од показатеља стварног поштовања принципа равноправности и једнакости грађана, али и значајан показатељ степена развијености демократских односа у једној држави"[24]. Међутим,

---

[20] Програм Социјалистичек партије Србије, Извор: http://www.sps.org.rs/documents/PROGRAM%20SPS.pdf , Приступљено 30. март 2016. године, стр. 14

[21] Програм Социјалистичек партије Србије, Извор: http://www.sps.org.rs/documents/PROGRAM%20SPS.pdf , Приступљено 30. март 2016. године, стр. 18-19.

[22] „Циљ Српске радикалне странке је уједињење целокупног српског народа и образовање државне заједнице на комплетној српској националној територији, која ће обухватити Србију, Црну Гору, Републику Српску и Републику Српску Крајину. Жеља српских радикала је да се та јединствена српска држава назове

Велика Србија, да буде демократски уређена, с либералном тржишном привредом, модерним правним поретком и развијеном социјалном заштитом". Програм Српске радикалне странке, Извор: http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf, Приступљено 12. новембар 2016. године, стр.2.

[23] Програм Српске радикалне странке, Извор: http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf , Приступљено 12. новембар 2016. године, стр.20-28.

[24] Програм Српске радикалне странке, Извор: http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf , Приступљено 12. новембар 2016. године, стр. 27.

начин на који би се ова права остваривала у свакодневном животу је необичан. СРС ниједног момента не пориче права националних мањина на образовање или право на информисање на матерњем језику, културна права и сл., али се у њиховом програмо ипак наглашава да се обезбеђивање механизама за уживање ових права неће финансирати из буџетских средстава, већ ће то бити препуштено приватној иницијативи.[25] Јасно је да овакво решење није адекватно ни са аспекта успешне интеграције друштва, а нарочито не из угла његовог усвајања које би неминовно подразумевало укидање постојећих права националних мањина, што не би прошло незапажено ни од стране међународне јавности, ни од стране матичних држава националних мањина, а поготово не код самих припадника нациионалних мањина. Може се рећи да је такав приступ одраз природе ове странке и њеног континуитета у сфери поимања међунационалних односа.

Покрет „Доста је било“ (ДЈБ) је једини представник опозиције који је самостално наступио на изборима, и као нова политичка опција, која није устројена као политичка странка, успео је да привуче респектабилан број бирача незадовољних опозиционим странкама. Покрет ДЈБ своју политику дефинише као политику центра. У главном фокусу како њиховог програма, тако и изборне агенде је економска политика и реформе које је неопходно спровести у Србији.[26] ДЈБ, као покрет либералне оријентације, не показује веће интересовање за мањинска права и етничке поделе. Идеолошка окосница њиховог деловања су економске теме и неопходне реформе у српском друштву. У свом програму наводе само опште одредбе забране дискриминације и истичу потребу да сваки грађанин има једнаке шансе за напредовање на друштвеној лествици, без обзира на етничко порекло.[27] Људска права дефинишу као врхунски друштвени интерес и призму кроз коју се посматрају закони и свака акција државе.[28]

Демократска странка у свом програму Србију јасно дефинише као мултиетничко друштво и залаже се за мањинска права, политичку и верску толеранцију.[29] У програмским начелима Демократске странке не постоји посебан део програма који се бави људским и мањинским правима, али се наводи неколико конкретних решења, пре свега у области културе и информисања, попут обезбеђивања програмских садржаја на језицима националних мањина, противљења приватизацији медија националних мањина, формирања регионалног сервиса за Централну Србију који ће обезбедити информисање на језицима националних заједница и развоја образовних и културних програма који третирају питање мањинских група.[30] Иако у свом програму врло оскудно обрађују проблематику политике према мањинама, ова странка је током свог политичког деловања често стајала раме уз раме са представницима националних мањина. Представници националних мањина су у време етничких напетости током 90-их година 20. века у грађански оријентисаном ДС-у имали политички ослонац, а током свих изборних циклуса након 2000. године резервисано

[25] Програм Српске радикалне странке, Извор: http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf , Приступљено 12. новембар 2016. године, стр. 28.

[26] Програм Доста је било, Извор: http://dostajebilo.rs/program/, Приступљено 12. новембар 2016. године

[27] Програм Доста је било, Извор: http://dostajebilo.rs/program/humano-i-odgovorno-drustvo/ , Приступљено 12. новембар 2016. године.

[28] Програм Доста је било, Извор: http://dostajebilo.rs/program/institucije-odgovornost/ , Приступљено 12. новембар 2016. године.

[29] Програм Демократске странке, Извор: http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf , Приступљено 24. марта 2016. године.

[30], Програм Демократске странке, Извор: http://www.ds.org.rs/program/mediji, Приступљено 24. марта 2016. године.

место на листи ДС-а. ДС је на мултикултуралност гледао из вредносног угла, а у пракси се залагао за укључивање националних мањина у политички и друштвени живот.

Социјалдемократска странка, која је настала одвајањем од ДС, у свом програму се нешто више и конретније од ДС-а бави људским и мањинским правима. Поред стандардних одредби борбе против дискриминације и залагања за толеранцију и равноправност, као основних начела на којима почива друштво, ова странка се залаже и за неговање мултикултуралних вредности, очување културног и језичког идентитета етничких заједница и за образовање етничких заједница на мањинском језику.[31] Исто тако, се истиче значај културне размене и комуникације између припадника већине и мањине и потребе да се створи једно инклузивно друштво у коме ће свако имати шансу да партиципира. Као основне мане постојеће политике према мањинама истичу непоштовање законских прописа и недовољно финансијских средстава за промоцију права, културе и идентитета националних мањина.[32] Анализом програмских начела закључујемо да ова странка права мањина не посматра само кроз призму демократске стабилности, већ се залаже за проактиван приступ политици интеграције и етничке и културне разлике не схвата као препреку и датост која се мора толерисати, већ као шансу и предност за развој друштва.

Лига социјалдемократа Војводине је регионална странка и она се у свом програму обраћа пре свега грађанима и грађанкама Војводине. Ова странка има највише конкретног и појединачног садржаја који је посвећен мултиетничности и правима националних мањина, што је разумљиво с обзиром на то да на територији Војводине живи највећи број етничких заједница. У неколико наврата се истиче посебност Војводине као вишенационалне, вишеконфесионалне и вишејезичне средине, док се мултиетничност Војводине види као шанса за развој друштва. Лига препознаје концепт колективних права националних мањина и схвата их као шансу за равноправно учешће у јавном животу заједнице.[33] ЛСВ у свом програму јасно истиче борбу против фашизма, шовинизма и агресивног национализма, залаже се за мир и борбу против предрасуда и стереотипа сваке врсте. Толеранцију дефинише као активно учешће у друштвеном животу, а не као толерисање различитости. [34] Лига у свом програму предвиђа темељну реформу образовног и културног система у Војводини, која се пре свега тиче деполитизације ових области и неговање постојећег културног диверзитета и спровођење политике интеркултуралности.[35] Између осталог, ЛСВ истиче да образовање мора бити засновано на принципима интеркултуралности, вишејезичности и инклузивности.[36] Такође се наглашава потреба за већом аутономијом културних институција мањинских етничких заједница и равноправан третман ових институција испред покрајинских и републичких органа власти.[37] Као регионална странка која се бори за већи степен аутономије Војводине, Лига инсистира на употреби термина *војвођански* са идејом да обједини све етничке и културне разноликости

---

[31] Програм Социјалдемократска странка, Извор: http://www.sds-org.rs/fileadmin/user_upload/PROGRAM_SDS_01.10.2014..pdf, Приступљено: 30. март 2016. године, стр. 5

[32] Програм Социјалдемократске странке, Извор: http://www.sds-org.rs/fileadmin/user_upload/PROGRAM_SDS_01.10.2014..pdf , Приступљено: 30. март 2016. године, стр. 11 -12.

[33] Програм Лига социјалдемократа Војводине, Извор: http://lsv.rs/o-nama/dokumenti/program-i-statut-lsv-110/, стр. 16

[34] Ibidem, str. 6.

[35] Ibidem, str. 50.

[36] Ibidem, str. 45.

[37] Програм Лига социјалдемократа Војводине, Извор: http://lsv.rs/o-nama/dokumenti/program-i-statut-lsv-110/, стр. 50-51.

заједница које живе на територији ове покрајине.[38] Из наведеног закључујемо да се Лига програмски залаже за активну политику интеграције која почива на начелима мулитикултуралности.

Либерално демократска партија у политичком програму *Преокрет* из 2012. године помиње права мањина директно и ван концепта људских права, чак у првом члану јасно говори о „пуној заштити индивидуалних слобода и мањинских права", а затим цео члан 6 програма у потпуности посвећује етничким заједницама.[39] У том члану се истичу и конкретни проблеми са којима се суочавају у раду национални савети националних мањина, тела које имају кључну улогу у представљању интереса мањина у јавним политикама у области образовања, културе, информисања и службеној употреби језика и писма. У платформи са којом су се кандидовали на изборима две године касније, једва да се помињу права етничких заједница и националних мањина, а уколико се и помињу, то је у склопу уопштене приче о људским правима. Права мањина се овде наводе само посредно, када се говори о борби против дискриминације и потојећих стереотипа у друштву. Мултинационални идентитет и етничка разноликост културног наслеђа се директно помиње једино када се говори о специфичностима и решавању статуса Војводине у оквиру реформе уставног поретка[40]. Уколико упоредимо ова два програма, уочљив је отклон ЛДП-а од концепта права мањина и политике усмерене ка мањинама. Разлог за ово можемо тражити у томе што је програм кандидован 2014. године посвећен пре свега економским темама, или пак у томе што руководство ЛДП-а не препознаје међу својим бирачима припаднике националних мањина, па се зато и не бави конкретно и детаљније њиховим правима и положајем, те ту тематику препушта политичким странкама националних мањина.

Српски покрет Двери као главни приоритет свог политичког деловања истиче обнову и очување српског идентитета и државе, потом културне баштине, породице као основне ћелије друштва и напокон прекид европског пута Србије и приближавање Русији као главном спољно-политичком партнеру[41]. С обзиром да су Двери странка деснице склоност ове странке ка националним вредностима и обичајима, традицији, породици и евроскпетицизму је очекивана. Иако се у први план истичу потребе, интереси и вредности, доминантни међу већинским српским народом, признаје се и право свих националних мањина на поштовање и очување идентитета.[42] Двери имају ригидан став према процесу регионализације и положају Војводине. Регионализацију, удружено са спољашњим притисцима којима је Србија изложена под изговором угрожених мањинских права виде као пут „комадања и дробљења српске територије".[43] Као једну од мера, предвиђају и укидање сувишне покрајинске бирократије у Војводини.

---

[38] „Војводина се не одликује ни једном нацијом, нити једном вером, нити једним језиком, Војводина је стање духа и увек другачијих система вредности, разумевања, поштовања и уважавања", цитат са сајта ЛСВ, Извор: http://lsv.rs/o-nama/istorija/, приступљено: 15. децембар 2016. године.

[39] Програм Либерално демократске партије, Извор: http://istina.ldp.rs/Liberalno-demokratska-partija/16138/Povelja-preokret.shtml, приступљено 15. април 2016. године, стр. 1.

[40] Програм Либерално демократске партије, Извор: http://istina.ldp.rs/upload/document/okupljanje_za_srbiju.pdf приступљено 15. април 2016. године, стр.19.

[41] Програм Двери, Извор: https://dveri.rs/program/srbija-van-eu-i-u-savezu-sa-rusijom , тачка 1. и 3, Приступљено: 12. новембар 2016. године

[42] Програм Двери, Извор: https://dveri.rs/program/kulturna-politika-srpskog-stanovista , тачка 6, Приступљено: 12. новембар 2016. године

[43] Програм Двери, Извор: https://dveri.rs/program/srbi-svi-i-svuda , Приступљено: 12. новембар 2016. године

Демократска странка Србије, као странка деснице, истиче значај обнове и очувања спрског националног идентитета и традиције, вођења одговорне националне политике у оквиру јаке правне државе и парламентарне демократије и критикује процес евроинтеграција.[44] У делу програма који је посвећен људским правима промовишу се вредности личне слободе, једнакост свих грађана пред законом и забрана дискриминације.[45] Међутим, иако се не помињу колективна права мањина као посебна категорија, ДСС признаје сва права националних мањина која су у складу са међународним правом, али и права која су стечена током живота у држави Србији. Програмом се предвиђа основно и средње образовање на матерњем језику у државним школама.[46] Иако се у први план истиче „систематско чување, истраживање и промовисање културних и духовних тековина српског народа“, ова странка јасно наводи да националне мањине морају имати сва права и могућности да чувају и развијају сопствене културне традиције и посебности.[47] Ова странка даје више простора за развијање права и механизама за заштиту тих права од остале две странке из редова деснице, односно Српске радикалне странке и Двери, али њен приступ политици интеграције остаје очекивано конзервативан.

Социјалдемократска партија Србије се раније звала Санџачка демократска партија и често је идентификована као представник мекше струје и програђански оријентисане странке Бошњака.[48] Председник Санџачке демократске партије Расим Љајић је још јануара 2006. године најавио излазак из регионалних оквира и формирање мултиетничке странке са центром у Београду.[49] Ову намеру је СДПС и спровео у дело 2009. године, када је усвојио нови програм и статут у коме себе профилише као грађанску партију, која није нужно везана само за бошњачку националну мањину. У новом програму и статуту, СДПС себе профилише као странку левог центра – социјалдемократске оријентације.[50] Оно што ову странку разликује од других јесте то што заступа вредности уставног патриотизма и као његову предност истичу инклузиван приступ који, поред националног, узима у обзир и друге друштвене идентитете.[51] СДПС се залаже са поштовање права националних мањина, са посебним акцентом на учешће мањина у јавним пословима.[52] Ова странка настоји да направи баланс између социјалдемократских вредности и конкретних мера за унапређење положаја националних мањина. СДПС има проактиван приступ политици интеграције уз наглашавање потребе за развијањем међуетничке сарадње у Србији.

---

[44] Програм Демократска странка Србије, Извор: http://www.dss.rs/program-stranke/#1454950748801-35291e4b-e09b, Приступљено: 12. новембра 2016. године

[45] Програм Демократска странка Србије, Извор : http://www.dss.rs/program-stranke/#1454952754602-19646c6c-da78, Приступљено: 12. новембра 2016. године

[46] Програм Демократска странка Србије, Извор : http://www.dss.rs/program-stranke/#1454965331953-8e52ea28-4220, Приступљено: 12. новембра 2016. године

[47] Ibidem.

[48] Славиша Орловић, Политички живот Србије између партократије и демократије, Службени гласник, Београд, 2008. године, стр. 335.

[49] Наведено према Славиша Орловић, Политички живот Србије између партократије и демократије, Службени гласник, Београд, 2008. године, стр. 323, фус нота 177, изјава Расима Љајића, Политика, 15. јануара 2006. године.

[50] Статут СДПС-а, чл. 2, стр. 1, 2009. година.

Извор: https://drive.google.com/file/d/0B9KIHXXpgfgGdHAzejM5Q3JRZ1daaTZOWWVHeGs2UQ/view

Приступљено: 24. марта 2015. године.

[51] Програм Социјалдемократске партије Србије, Извор: http://www.sdpsrbije.rs/program-socijaldemokratske-partije-srbije/ , Приступљено 15. новембар 2016. године

[52] Ibidem.

ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ

За статус националних мањина кључно је питање политичке интеграције. Уставно-правни оквир је важан за њихово позиционирање у друштву, али је кључно то да постоји политичка спремност да се оно што је прокламовано и спроводи у живот. У том процесу посебно важну улогу имају политичке странке. Путем политичких странака мањине су успеле да освоје мандате у представничким телима и да учествују у конституисању власти на локалном и националном нивоу. Међутим, на партијској сцени Србије доминирају моноетничке партије, уз тенденцију пораста партија које у своје редове укључују припаднике националних мањина, док су мултиетничке партије више изузетак него правило. Такође су врло популарне мулитиетничке коалиције између партија већине и мањинских партија. Наступање у оквиру исте изборне листе представницима мањине увећава шансу за освајање мандата, а представницима већинске странке даје прилику да покажу и потврде своју демократску оријентацију испред гласачког тела и међународне јавности, али и да привуку гласаче из редова националних мањина.

Анализа идеја и вредности које странке заступају у својим програмима показала нам је да, када говоримо о ставу према политици интеграције, највећи број странака само декларативно прихвата вредности мултикултурализма и има конзервативан приступ политици интеграције, који подрзумева да се мањинама гарантују права, јер то нужност, а не зато што је то истински интерес друштва. Ниједна странка у својим програмима не пориче права националних мањина; то чак не чине ни Српска радикална странка ни Покрет Двери, које су, као странке деснице, највише склоне политици етноцентризма, али истовремено, недовољан је број странака суштински посвећен мултикултуралним вредностима и вођењу једне демократске политике интеграције.

Највећи изазов који пред собом имају странке већине јесте да редифинишу појам националног интереса и одустану од конзервативног схватања националног и грађанског идентитета. Други услов потребан за успешну политику интеграције јесте да странке већине воде инклузивнију унутарстраначку и програмску политику. Успешна политика интеграције се заснива на дијалогу и међусобном уважавању а не на прикривеном или отвореном изолационизму од којег користи могу имати политичке елите, али не и грађани и друштво у целини.

ЛИТЕРАТУРА

1. Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton: Princeton University Press, 1990.
2. Кимлика Вил и Опалски Магда, *Може ли се извозити либералини плурализам?*, Београдски центар за људска права, Београд, 2002. година, стр. 27–99.
3. Кимлика Вил, *Мултикултурално грађанство – либерална теорија мањинских права*, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2002. године.
4. Лончар Јелена, Изборна формула и репрезентација мањина, зборник (уред.) З. Стојиљковић и Д. Спасојевић *Препоруке за измену изборног законодовства у Србији*, НДИ, Београд 2011. године, стр. 137–151.
5. Марковић Ксенија, Улога политичких странака у рпоцесу интеграције националних мањина у Републици Србији, у: *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона*, зборник (уред.) В. Становчић и Г. Башић, САНУ и ИДН, Београд 2016. године, стр. 235-256.

6. Орловић Славиша, *Политички живот Србије између партократије и демократије*, Службени гласник, Београд, 2008. године.
7. Pantoja Adrian and Segura, Gerry Does Ethnicity Matter?, Descriptive Representation in the Statehouse and Political Alienation among Latinos, *Social Science Quarterly,* 84, 2003, 441–60.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

1. Статут СДПС-а, Извор: https://drive.google.com/file/d/0B9KIHXXpgfgGdHAzejM5Q3JRZ1daaTZOWWVHeGs2UQ/view , Приступљено 24. марта 2015. године.
2. Програм Социјалдемократске партије Србије, Извор: http://www.sdpsrbije.rs/program-socijaldemokratske-partije-srbije/ , Приступљено 15. новембар 2016. године.
3. Програм Двери, Извор: https://dveri.rs/program/srbi-svi-i-svuda , Приступљено: 12. новембар 2016. године.
4. Програм Демократска странка Србије, Извор: http://www.dss.rs/program-stranke/#1454950748801-35291e4b-e09b, Приступљено: 12. новембра 2016. године.
5. Програм Либерално демократске партије, Извор: http://istina.ldp.rs/Liberalno-demokratska-partija/16138/Povelja-preokret.shtml, Приступљено 15. април 2016. године.
6. Програм Лига социјалдемократа Војводине, Извор: http://lsv.rs/o-nama/dokumenti/program-i-statut-lsv-110/. Приступљено 24. марта 2016. Године.
7. Програм Демократске странке, Извор: http://www.ds.org.rs/program/mediji, Приступљено 24. марта 2016. године.
8. Програм Социјалдемократска странка, Извор: http://www.sds-org.rs/fileadmin/user_upload/PROGRAM_SDS_01.10.2014..pdf , Приступљено: 30. март 2016. године.
9. Програм Српске радикалне странке, Извор: http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf , Приступљено 12. новембар 2016. године.
10. Програм Доста је било, Извор: http://dostajebilo.rs/program/, Приступљено 12. новембар 2016. године.
11. Програм Социјалистичек партије Србије, Извор: http://www.sps.org.rs/documents/PROGRAM%20SPS.pdf , Приступљено 30. март 2016. године.
12. Програм Српске напредне странке, Извор: https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf , Приступљено 30. март 2016. године

Ljubiša R. Mitrović[1]

ZAŠTO JE IZOLACONIZAM NEOKONZERVATIVNI ODGOVOR NA KRIZU I NEPRODUKTIVNA POLITIKA U ERI GLOBALIZACIJE?

Apstrakt

U radu se razmatraju konsekvence politike izolacionizma i protekcionizma, nove američke administracije na čelu sa Trampom, kao svojevrsni neokonzervativni iluzorni odgovor na aktuelnu globalnu svetsku krizu.

Razmatrajući kontroverze koje prate proces globalizacije u savremenosti, autor ukazuje na njegove negativne i pozitivne aspekte u razvoju savremenog svetskog društva, kao i na neophodnost traganja za alternativnim projektom društvenog razvoja. Njegova analiza ukazuje kako se „krajnjosti dodiruju" i prepliću i šta je to zajedničko antiglobalistima i neokonzervativnim izolacionistima. Pokušaj etatističko-autoritarnog kontrolisanja razvoja od strane politokratije.

Zalažući se za kritičko preispitivanje vladajuće koncepcije razvoja i alterglobalistički pristup, autor zaključuje da je politika izolacionizma kontraproduktivna i da će biti u godinama koje dolaze poražena/prevaziđena.

Ključne reči: *Globalizacija, izolacionizam, protekcionizam, kriza, razvoj*

WHY ISOLATIONISM IS A NEOCONSERVATIVE RESPONSE TO THE CRISIS AND AN UNPRODUCTIVE POLICY IN THE ERA OF GLOBALIZATION?

Abstract

The paper analyses the consequences of the policies of isolationism and protectionism of the new US administration led by President Trump, and views it as a vacuous response to the current global crisis.

Addressing the controversies of the globalization processes in the contemporary world, the paper points to its negative and positive aspects in the development of the contemporary global society, as well as to the necessity of a search for an alternative project of social development. It puts forward the idea that opposites partly converge and that what the anti-globalists and the neoconservative isolationists have in common in an attempt on the part politocracy to promote state-controlled and authoritarian development.

Advocating a critical reassessment of the ruling concept of and approach to development, the paper concludes that the policy of isolationism is counterproductive and that it will be defeated and abandoned in the years to come.

Key words: *globalization, isolationism, protectionism, crisis, development*

[1] prof. emeritus, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu

„Još jedan ideološki bog je srušen. Nestao je svet kakav je postojao u poslednje tri decenije." (M. Wolf)
„Ono što mnogostruke analize propuštaju da kažu jeste to da je problem krize svetski i strukturalan"
(I. Volerstin)
„Vreme je da se shvati da kriza može biti spasonosna šansa za svet, poslednja opomena pre katastrofe do koje bi dovela anarhična mondijalizacija...
Čovečanstvo ne može preživeti ako svako od ljudi ne shvati da ima interesa za blagostanje drugih."
(Ž. Atali)

GLOBALIZACIJA, NEOLIBERALIZAM I AKTUELNA KRIZA

O generatorima, karakteru i posledicama savremene krize danas u literaturi postoje kontroverzna stanovišta kako među naučnicima tako i socijalnim akterima. Mnogi paušalno optužuju globalizaciju kao pojavu/proces, smatrajući da je ona dovela do anarhije, nekontrolisanih odnosa na globalnom tržištu i sudbonosnih posledica po nacionalne i svetsku ekonomiju. Drugi pak ističu neoliberalizam, kao filozofiju i strategiju razvoja, optužujući ga da je on glavni generator savremene krize, jer je forsirajući monetarističku politiku i finansijski sector, umesto razvoja kapaciteta realne ekonomije, podstakla halapljivost, spekulacije i potrošački duh umesto razvoja inovacija, preduzetništva i kreiranja novih vrednosti u oblasti materijalne i duhovne kulture.

Valja, međutim, reći da je sadašnja finansijska *kriza* samo vrh ledenog brega dublje krize ekonomije i društva, da ima strukturni/sistemski karakter; da je dugog vala i da je nemoguće razrešiti u okviru sada vladajućeg sistemskog okvira i načina proizvodnje. Ta kriza, koja se najjače manifestovala u SAD, na Volstritu, kao prestonici svetske finansijske moći; dalje se, zbog umreženosti svetskog finansijskog sistema i globalizacije rizika, prelila na Evropu i ostale kontinente i regione savremenog sveta. Bili su u pravu finansijski eksperti (Jozef Štiglic, Nil Ferguson, Ote Mate i Mark Faber) kada su ukazivali da prava kriza tek dolazi; te da je – „grčka zbrka, evrozbrka, zbrka zapadnih nacija i svetska zbrka. Nju će čak i Kina osetiti" (Upozorenje I. Volerstina, preneto iz kolumne objavljene u „Republici", 2010., broj 474, str. 2).

Globalizacija kao objektivno-istorijski proces povezana je sa nastankom i ekspanzijom novih tehnologija, proizvodnih snaga trećeg razvojno-civilizacijskog talasa. Ona izražava uspon i progres u naučno-tehnološkom razvoju društva, te kao takva nije generator krize. Međutim, kako se ona realizuje unutar sistemskog okvira savremenog kapitalizma, u kome danas dominira neoliberalna ideologija i strategija razvoja, može se reći da je upravo ova strategija razvoja i upravljanja ekonomijom dovela do krize, a da su njeni akteri finansijska buržoazija i njene koalicije predstavnika korporativnog krupnog kapitala i savremene politokratije.

Administracija predsednika Obame u kriznoj situaciji, kao što je poznato, upumpavanjem novca, samo je privremeno sanirala i odložila krah banaka ali i sistema. Ona, međutim, nije razgradila njene dublje, strukturne mehanizme njenog daljeg prouzvođenja, obnavljanja i buduće sistemske implozije. U pravu je američki sociolog, *I. Volerstin*, koji se inače bavi problemima razvoja savremenog društva, kada –između ostalog- ukazuje da se kapitalizam nalazi u procesu sistemske krize i globalne tranzicije, koja se prema njegovoj predikaciji očekuje sredinom 21. veka. Ova tranzicija je neizbežna. No, kakav će oblik, pravac i ishod imati, to nije izvesno i zavisiće od brojnih faktora, objektivnih i subjektivnih; pa i moralnog uloga i političke borbe aktera za alternativu.

KRAH NEOLIBERALNOG MITA U SVETU I NEOKONZERVATIVNA ILUZIJA O PROTEKCIONIZMU U ERI GLOBALIZACIJE

Savremena kriza ima strukturni karakter i „dugog je vala". Finansijska kriza, koja se eksplozivno ispoljila u svetu 2008. godine u SAD, a zatim globalizovala, samo je vrh ledenog brega. Intervencionizmom, upumpavanjem novca, socijalizovani su gubici banaka na tržištu. Pokazalo se da su to palijativne mere kratkog daha sa dugotrajnim posledicama. Kriza tek treba da naplati svoj danak. Ona je uzburkala i alarmirala duhove i najavila kraj neoliberalnog koncepta i prakse u svetu, odnosno načina vođenja ekonomije i upravljanja krizom. No, da li je lek u protekcionizmu i izolacionizmu, odnosno povampirenju političkog intervencionizma u eri globalizacije?

Nisu li danas na probi i sam koncept razvoja i kriza modela globalizacije?

U savremenosti suočeni smo sa strukturnom krizom, koja se ne može rešiti unutar vladajućeg globalnog sistema. Potrebni su radikalni zahvati i promene kako strategije razvoja tako i modela upravljanja društvenim promenama u savremenosti.

Aktuelna *Trampova protekcionistička politika* izražava nervozno reagovanje administracije SAD, koja je suočena sa velikim spoljno-trgovinskim dugovima, posebno u razmenskim odnosima sa Kinom. No, da li je rešenje u protekcionizmu i je li to uopšte moguće da se izađe iz kola globalizacije, finansijskih i drugih tokova u savremenosti, i koja bi bila ekonomska i politička cena takvog zaokreta u politici SAD?

Poznato je da su SAD, sa svojim transnacionalnim korporacijama, glavni pokretači globalizacije u savremenom svetu. Da li je moguće da oni ostanu u toj igri samo dok njihovim korporacijama to odgovara i dok na globalnom tržištu ne počnu da gube? Iskustvo govori - čim su se na globalnom tržištu pojavili novi globalni akteri (npr. kao Kina, Indija i Rusija, ...) i kao konkurenti, SAD bi da izađu iz tog kola; uz – dečije, infatilno, rigidno gunđanje „vrati mi moje krpice"? Trampova administracija, da bi zaštitila svoje korporativne interese i ugrožen monopol u globalnoj ekonomiji, čini se da kruto i regresivno reaguje. Njoj kao da se pričinjava da je rešenje u etatističko-autoritarnom intervencionizmu, kao svojevrsnom paternalističkom odnosu politokratije naspram kretanja u globalnoj ekonomiji. Izvesno je da je politika intervencionizma neproduktivna i ilozorna, te da će u godinama koje dolaze biti poražena/ prevaziđena.

U POTRAZI ZA ALTERNATIVOM

U savremenosti traju kontroveze oko prirode procesa i različitih modela globalizacije ali je sve manje onih koji spore činjenicu da se radi o značajnom megatrendu sa brojnim implikacijama po razvoj savremenog sveta/čovečanstva.

Iako je ekspanzija neoliberalnog modela *asimetrične globalizacije* dovela do brojnih negativnih pojava: jačanje socijalnih i regionalnih nejednakosti, protivrečnosti i sukoba u svetu i nekonstrolisanog vojnog intervencionizma aktera „novog svetskog poretka" u međunarodnim odnosima, desuverenizacije države i nacije...; niko ne spori i pozitivnu stranu ovog procesa oličenog u usponu proizvodnih snaga, umrežavanju svetskog društva i jačanju integracionih procesa u globalnoj ekonomiji i svetskoj podeli rada. Otuda u najmanju ruku danas čudi da zemlja koja je prednjačila kao akter globalizacije (SAD), danas, pod novom Trampovom administracijom čini radikalni zaokret ka protekcionističkoj politici i izolacionizmu. „Predsednik SAD *Donald Tramp* potpisao je ukaz koji će izmeniti pravila američke vizne politike, uslove za državne javne nabavke, a i neke trgovinske sporazume. Bela kuća je zvanično objavila da ukaz treba da štiti američko tržište rada od strane radne snage i da podstiče kupovinu domaće robe. Sam ukaz je već proglašen protekcionističkim. I zato što nosi naziv

„Kupuj američko i zapošljavaj Amerikance"(Buy American and Hire American). Tramp ne krije da ukaz ima za cilj povećanje udela američke robe u državnim javnim nabavkama. U toj funkciji je i otvaranje mogućnosti da državno rukovodstvo SAD preispituje trgovinske sporazume potpisane s drugim zemljama – ukoliko predviđaju kupovinu prevelikih količina tuđe robe. Ukaz omogućava američkim kompanijama da vladama zemalja koje su trgovinski partneri SAD prodaju robu pod uslovima pod kojima strane kompanije svoju u SAD. Ukaz će dovesti i do promene uslova i pravila za izdavanje radnih viza „H-1B" koje su omogućavale ulazak u SAD visokokvalifikovanih radnika i stručnjaka, a Tramp želi da kompanije zapošljavaju što više Amerikance."(„Pečat", Beograd, 2017., 467/2017)

Ne sporeći potrebu preispitivanja vladajućeg modela globalizacije i neoliberalne strategije razvoja i traganja za alternativnim, humanijim i solidarističkim sa stanovišta održivog razvoja; smatramo da je ovaj zaokret ka izolacionizmu, u stvari neokonzervativni neproduktivni odgovor autoritarnih snaga politokratskog dirižizma/intervencionizma na krizu; kao i da će – ne samo SAD već i svet – potražiti drugi model/strategiju za izlazak iz nje, ali ne kroz zidanje novih „berlinskih zidova", ksenofobiju, izolacionizam i nove sukobe.

Izvesno je da su očekivanja naših analitičara oko Trampove političke orijentacije bila preuranjena i iluzorna. Kao što pokazuje paket njegovih prvih poteza u unutrašnjoj i spoljnoj politici, na delu je svojevrsna restauracija neokonzervativne politike, koja će pre ili kasnije obnoviti rigidnu „politiku topovnjača" u međunarodnim odnosima, umesto politike detanta, relaksacije i pacifikacije. Verovatno je za svet/čovečanstvo, ali i za demokratsku evoluciju društvenih i političkih odnosa u samoj SAD bila veća šansa da je pobedio *Berni Sanders*, koji je predstavljao socijaldemokratsku levicu unutar Demokratske stranke i koji se u predizbornom procesu za nominaciju predsedničkog kandidata u Demokratskoj stranci gorljivo zalagao *za novu koncepciju socijaldemokratskog razvoja*, zaštite radništva, marginalnih grupa i srednjih slojeva, kao i za odlučno napuštanje intervencionističke politike SAD u međunarodnim odnosima. Ta bi opcija svakako vodila afirmaciju novih vrednosti i političke kulture u unutrašnjim i međunarodnim odnosima: kulture mira, održivog razvoja i veće solidarnosti u regionalnom razvoju savremenog sveta.

U potrazi za alternativnim putevima razvoja čovečanstva, u odnosu na aktuelnu krizu, ispoljeni su različiti pristupi. Oni se mogu klasifikovati: na parcijalne i integralne, sistemske i antisistemske. U *parcijalne pristupe* svrstavamo one čiji autori krizu isključivo razmatraju kao ekonomsku i u perspektivi ekonomskog razvoja traže rešenja; u *integralne pristupe*, pak one koji je posmatraju kao širi društveni/sociološki fenomen, te tako u istraživanju njenog karaktera i puteva njenog razrešavanja ili pak u izgradnji alternativnog projekta pristupaju multidsciplinarno.

S*istemski pristup* krizi i izlasku iz nje afirmišu oni autori koji smatraju da je kapitalizam idealan okvir razvoja, te da aktuelna kriza ima prolazan karakter i da se reformskim unutarsistemskim korekcijama može razrešiti. Pristalice *antisistemskog pristupa* smatraju da je problem krize dubioznji i nerešiv unutar sistema, te su neophodni radikalni zahvati koji će u krajnjoj instanci dovesti do iskoraka u nov sistemski okvir. Naravno, ta perspektiva sistemske i antisistemske tranzicije, različito se projektuje od autora različite teorijske i idejno-političke orijentacije, kao što se i različito poima uloga aktera društvenih promena.

Iako je ideologija slobodnog tržišta „marširala" svetom pune tri decenije, sve dok 2008. nije srušena kao mit (videti članak V. Mihenjka i K. Berča: „Kraj jednog ekonomskog poretka", u knjizi „Uspon i pad neoliberalizma", Zavod za udžbenike, Beograd, 2012., str. 287). Današnja kriza ostavila je velike posledice na ekonomiju, ali je i uništila ideološku masku zagovornika neoliberalne doktrine.

U potrazi za razumevanjem karaktera krize ili izlaska iz savremene krize, kako u akademskom svetu tako i među političkim akterima nude se *različiti koncepti*. Oni se grubo mogu pobrojati i klasifikovati: 1) da se radi o krizi unutar kapitalizma, a ne sistema samog po sebi; 2) izražen je osećaj „moralne panike" među masama i relativizacija odgovornosti elite; 3) poziv na uspostavljanje novog „dobrog" strogog „moralnog" kapitalizma, kroz pokušaj uvođenja „razdoblja štednje" i „pravičnije" raspodele; 4) povratak na intervencionističku/protekcionističku politiku; 5) *Žak Atali* pak ističe da „problem, dakle, nije u tome da se kapitalizam „učini moralnim", već da se on uključi u pravnu državu" (Ž. Atali, „Kriza, a posle?", „Hedone", Beograd, 2010., str. 126). U tom smislu ovaj autor ističe potrebu planetarne regulacije, uvođenja reda u svaku nacionalnu ekonomiju (počev od američke pa nadalje); uspostavljanje mehanizama i instrumenata nadnacionalne regulacije i vladavine; reformisanje MMF-a, Svetske banke, uspostavljanje novog globalnog finansijskog regulativnog sistema, novu jedinstvenu svetsku valutu; pokretanje javnih planetarnih radova; ustanovljavanje novih institucija međunarodnog upravljanja. Svi ovi i drugi predlozi vodili bi nekoj vrsti uspostavljanja globalnog Nju Dila i svetskog upravljanja po modelu Kejnsa.

Posmatrajući lepezu političkih snaga i njihov odnos prema aktuelnog krizi u savremenosti, moglo bi se zaključiti da – dok su vladajuće snage centra i desnice angažovane na spašavanju banaka, socijalizacijom njihovih gubitaka i moralističkom kritikom branile postojeći poredak; dotle, levičarske snage, nažalost, nisu uspele da politički kapitalizuju tekuću krizu niti u formi radikalne kritike kapitalizma, niti za kandidovanje alternativnog projekta izlaska iz nje.

Nasuprot izolacionističkoj politici, koja bi u perspektivi ne samo štetila razvoju već i dovela do povampirenja fenomena retribalizacije sveta i otvorila Pandorinu kutiju novih sukoba, neophodno je istaći da *neprijatelj čovečanstva nije globalizacija, koja predstavlja progresivnu pojavu, već kapitalizam*. U vezi s tim, *Džon Šaul*, između ostalog, ističe: „pravo pitanje nije kako ćemo se vratiti u neko mitsko doba nacionalnog ekonomskog života, kakav je predstavljao posleratni period, niti u zahtevima za kejnzijanskim ekonomskim postavkama i regulacijom, već ko će kontrolisati globalnu privredu i u čijem interesu će se ona voditi" (Dž. Šaul, „Poraziti neoliberalizam", u knjizi „Uspon i pad neoliberalizma", str. 279).

Nauka i savremena levica, demistifikujući socijalne činjenice a posebno sistem raspodele društvene moći u globalnim i nacionalnim okvirima, moraju tragati za novim alternativnim projektima razvoja čovečanstva, uvažavajući tekovine naučnog/tehnološkog progresa, čije je, između ostalog, delo i globalizacija kao mnogolik društvne i proces umrežavanja i razvoja svetske ekonomije i svetskog društva. Samo se u tom kontekstu mogu tražiti pogodne strategije i moderne metode ovovremenog delovanja i voditi nove borbe između sveta rada i kapitala. Naše je mišljenje da je za iskorak iz savremene krize *neophodna obnova i reafirmacija socijaldemokratskog modela održivog i solidarnog razvoja čovečanstva*. Kao i da se obnova ove ideje i pokreta ne može graditi bez snažnih sindikata, novih društvenih pokreta i civilnog društva kao aktera, kao i bez aktivnog korišćenja instrumenata i strategije antikapitalističkih reformi i antagonističke participacije, koji bi predstavljali posredujuće instrumente u borbi za buduće društvo.

***

Ako *socijalni sistemi* predstavljaju institucionalizovani oblik dominantnog produkcionog i društvenog odnosa, kao izraz vladajuće strategije razvoja i upravljanja viškom vrednosti, njihovo istorijsko trajanje određeno je konstelacijom odnosa u društvu; koje svojim stvaralaštvom/socijalnom energijom i saglasnošću – omogućuju funkcionisanje sistema i realizaciju njegovih strukturnih/sistemskih ciljeva, funkcija i potreba. *Kriza* socijalnog sistema

nastaje onda, kada se, usled ogromnih socijalno/klasnih nejednakosti između njegovih bazičnih aktera (proizvođača i upravljača) demotivišu i blokiraju razvojne snage društva za dalje stvaralaštvo odnosno proizvodnju novih vrednosti i viška vrednosti. U takvoj situaciji tada nastaje disfunkcija sistema, koji počinje gubiti i legitimnost, a društvene protivrečnosti i sukobi iznutra dezintergrišu i dovode do njegovog kolapsa/implozije.

Razrešenje sistemske krize ostvaruje se reformskim ili revolucionarnim putem. Izbor strategije raspleta krze i alternative razvoja određen je nizom faktora (objektivnih i subjektivnih, unutrašnjih i spoljnih...). On je uvek posredovan i društvenim borbama aktera koje se vode u različitim oblastima (od ekonomije, politike do kulture i ideologije). Taj ishod zavisi, između ostalog, i od zrelosti protagonista novih proizvodnih snaga i njihovih političkih aktera da preuzmu inicijativu u borbi za „budućnost koja je počela", ali i od mudrosti eksponenata starog načina proizvodnje da blagovremeno odstupe ili učine istorijski kompromis sa dolazećim snagama čije vreme nastupa . Taj prevrat, bez obzira na formu promena, ne mora da se odigra nasilnim putem. Njegova realizacija može biti kombinacija evolucionog i revolucionarnog puta, socijalnog reformizma i socijalne revolucije.

Vreme je za redefinisanje pojma socijalne revolucije: ona je oznaka za za radikalni obrt u promeni institucija i društvenih odnosa, a ne oblik nasilja, ubijanja ljudi. Ona je čin, radost stvaranja. Praznik i himna slobode, a ne smrti i razaranja. U tom smislu paradigmatski ona predstavlja svojevrsnu istorijsku, kreativnu destrukciju u razrešavanju društvenih protivrečnosti, i izgrdnjom novih institucionalnih osnova i novog tipa društvenih odnosa koji omogućuju brži svestraniji razvoj novih proizvodnih snaga društva.

Aktuelna finansijska kriza u svetu razotkriva dublje strukturne uzroke društvene krize globalnog sistema. Ona demistifikuje kapitalizam kao socijalno „pravedan" sistem otvorenih i ravnopravnih socijalnih šansi. Naprotiv, enormno narasle socijalne i regionalne protivrečnosti u savremenosti između „zlatne milijarde" privilegovanih i većine ostatka lumpen-planete siromašnih, depriviranih, marginalizovanih; između Globalnog Severa i Globalnog Juga; najrečitije govore da ističe vreme legitimnosti i dalje održivosti jednog takvog sistema. U njegovoj utrobi sve više narastaju snage nove alternative. Njihovo vreme dolazi. Sadašnja preusmeravanja pažnje pričama o sukobu civilizacija i neizbežnosti globalnog rata, neće moći za dugo da se održe kao oblik medijskog spinovanja i idejno-političke kamuflaže. Društvene nejednakosti, protivrečnosti i sukobi – koji sve više iznutra razdiru kapitalizam, tražiće svoje razrešenje. One pokazuju, da iza institucionalnog poretka i zvanične retorike, rastu akteri otpora, prometejske pobune i društvene promene koji traže radikalne promene. Svet se nalazi na velikom raskršću: umesto neoliberalne socijaldarvinizacije i neokolonijalnog imperijalizma, moraće da bira – socijaldemokratizaciju globalnog svetskog sistema ili nov oblik fašizacije/barbarizma.

Svoje razmatranje, na temu – globalizacija ili izolacionizam, završio bih poentiranjem (kroz dve instruktivne misli velikih istraživača savremenih društvenih procesa u svetu). Umesto antiglobalističkog ludizma nama je potreban diferenciran pristup globalizaciji kao procesu. U vezi s tim, *V. Gibson* je ukazao da „globalizacija predstavlja budućnost koja je počela, ali je za sada nejednako raspoređena". I najzad, čovečanstvo će morati dobro da shvati poruku i upozorenje francuskog antropologa i sociologa *Edgara Morena*: *„Kriza savremenog čovečanstva proizilazi iz činjenice da ono još uvek nije dovoljno čovečno... Potrebna nam je planetarna etika odgovornosti za održivi razvoj, revolucija solidarnosti i globalizacija razumevanja i saranje među narodima*"(E. Moren, „Odgoj za budućnost", Eduka, Zagreb, 2002., str. 113).

Umesto nove retribalizacije i fragmentacije sveta, izolacionizma i socijaldarvinizma, čovečanstvo mora potražiti put ka novom udruživanju, globalizaciji sa ljudskim likom,

socijalnom partnerstvu svih ljudi i naroda – u borbi za održivi razvoj, planetarni mir, za novu „ekonomiju sreće“ (P. Burdije), zdravo i solidarno društvo slobodnih ljudi.

LITERATURA

1. Moren, E. (2002): *Odgoj za budućnost*, Eduka, Zagreb.
2. 2. Mitrović, Lj. (2009): *Tranzicija u periferni kapitalizam*, Institut za političke studije, Beograd.
3. 3. Mitrović, Lj. (2013): *Uvod u studije globalizacije*, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica.
4. 4. Priređivači K. Berč i V. Mihnjenko „Uspon i pad neoliberalizma“, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.
5. 5. Komazec, S. (2010): *Globalna finansijska kriza i ekonomska kriza u Srbiji*, Asterix i Obelix, „Zemun“.
6. 6. Vidojević, Z. (2014): *Poraz i alternative – pretnja pustoši i etika otpora*, Institut društvenih nauka
7. 7. Atali, Ž. (2010): Kriza, a posle?, „Hedone“, Beograd.
8. 8. Burdije, P. (1999): Signalna svetla – prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji, Zavod za udžbenike, Beograd.

Milica Daković Tadić

IZAZOVI KONCEPTA OBRAZOVANJA U KONTEKSTU GLOBALIZACIJE I IZOLACIONIZMA[1]

Apstrakt

U ovom preglednom radu dat je osvrt i predstavljene su neke od dilema na temu o problemima i izazovima obrazovanja u uslovima kakvi su dominantni u savremenom socio-ekonomskom okruženju. Kao rezultat istraživačklog procesa u radu se postavlja istraživačko pitanje na koji način i kako sadašnji koncept obrazovanja odgovara potrebama savremenog društva i savremenog poslovanja. Metodološki postavljena struktura ovog rada zadržava se na teorijskoj platformi razmatranja problema obrazovanja.

Ključne reči: *obrazovanje, izolacionizam, globalizacija*

Abstract

In this article we give an overview and presents some of the dilemmas on the subject of the problems and challenges of education in terms such as dominant in the modern socio-economic environment. As a result istraživačklog processes at work raises the research question in any way and that the current concept of education meets the needs of modern society and modern business. Methodological structure set up in this paper is maintained on the platform theoretical consideration of the problem of education.

Key words: *education, isolationism, globalization*

UVOD

Teorijski problemi na temu obrazovanje u vremenskom okviru institucijalizacije obrazovanja u ovom radu podrazumijevaju sledeće istraživačke teze: „otuđeno znanje“ naspram „humanističko“ znanje; lažna ili prividna dilema „dekorativno“ vs „korisno“ obrazovanje; racionalno znanje vs kreativno znanje. Navedene teze odnosno istraživačka pitanja konstantno se prožimaju kao izazovi uspostavljanja nove čini se mijenjajuće platforme procesa obrazovanja kao podrške ili rješenja u cilju zadovoljenja potreba savremenog pojedinca ili društva. Savremena sociološka istraživanja postmodernog društva karakterišu to društvo kao dominantno. Individua u takvom sistemu poprima karakterne obrise: omekšan, stopljen, razvodnjen do te tačke da kritike prolaze kroz njega potpuno nesmetano, laž se predstavlja kao istina, nedovoljno hrabrosti, istrajnosti, ličnog stava, osnovne su karakterne crte takve

[1] Rad je nastao kao rezultat procesa istraživanja, pripreme (jul – decembar 2016. godine) i izlaganja na okruglom stolu pod nazivom „Nove ideje i dalje inovacije u nastavi na UDG-u“, održanog u decembru 2016. godine. Okrugli stolovi se u kontinuitetu održavaju na Univerzitetu Donja Gorica (UDG) na inicijativu Rektora prof. dr Veselina Vukotića i raspravljaju na temu izazova obrazovanja i vizije istog sa različitih nivoa i aspekata akademske zajednice. Na inicijativu rektora prof Vukotća, od jula 2016. godine formirane su grupe za diskusiju o problemima i izazovima obrazovanja na osnovu materijala po preporuci Rektora i koji su poslužili radnim grupama za diskusiju, a ujedno su i temelj istraživačkog procesa ovog rada. Literartura na kojoj se temelji rad podrazumijevala je sledeće: a) "Koncept obrazovanja na UDG-u ili otkud S=z·i²?", Prof. dr Veselin Vukotić; b) "Kako do 2400. godine?", Prof. dr Veselin Vukotić; c) "Teorija neobrazovanosti-zablude društva znanja", Konard Paul Liessmann; d) "O obrazovanju i vaspitanju", Bertrand Rasel; e) "Obrazovanje", Gustavo Esteva i Madu S. Prakaš; f) In defense of a liberal education", Fareed Zakaria.

individue[2]. U istraživanju se navodi da efekat nedostatka karaktera kao i tupe oštice društva imaju uzrok i u nečemu što je Vukotic nazvao feudalizacija nauke I uskospecijalizovanim oblastima koje u dugom roku guše identitet i ličnost i spremaju je za bijednu budućnost. Marks je na to rekao da nerazumna potreba za proizvodnjom previše korisnih stvari na kraju će dovesti do stvaranja beskorisnih ljudi, što su Gustavo Esteva i Madu Prakaš prihvatili u tekstu o obrazovanju. Takođe, ne ističući njihov doprinos društvu i kompaniji već ističući njihov apetit navode čak da ti ljudi "za jednokratnu upotrebu" počeli su svuda da reaguju a ne postoji način na koji bi ih kapital iskoristio. Nasuprot masovno-medijskom funkcionalizmu znanja stoji neohumanistička ideja obrazovanja koja je pokušala osloboditi znanje od „nasumičnosti", i u isto vrijeme kao temelj razumijevanja kulture postaviti razumno i zabavno društvenu igru učiniti čovjeku samoobavezu i potencijal razvojne mogućnosti modernog subjekta'. Dilema i pitanje koje se iznova otvara jeste: „Koje je to znanje i obrazovanje koje vrijedi u uslovima današnjeg društveno-socijalno- ekonomsko- tehnološko-filozofskog konteksta???

„OTUĐENO ZNANJE" NASPRAM „HUMANISTIČKO" ZNANJE

Diskusije oko teze koje je postavio nobelovac Bertand Rasel u knjizi "O obrazovanju I vaspitanju" postavlja tezu/pitanje da li obrazovanje i vaspitanje treba biti prije korisno nego dekorativno? Rasel u ovom kontekstu postavlja pitanje: Da li u obrazovanju treba da imamo za cilj snadbijevanje duha znanjem koje se može neposredno praktično koristiti ili bi trebalo da pokušamo da našim učenicima damo duhovne vrijednosti koje su dobre same po sebi?

Liessman je dao oštre kritike dominantnoj industrijalizaciji znanja koji kako kaže podrazumijeva birokratizovano znanje koje se pokušava po svau cijenu kvantifikovati. Liessman postavlja pitanje "Koliko teži znanje" i kritiku usmjerava na obrazovanje koje podrazumijeva samo polaganje programa, nazivajući takav koncept „ludilo rang lista". Na taj način kritikuje formalističku i otuđenu strukturu znanja u kojoj su naučni radovi sami sebi cilj, bez njihove socijalne integracije. U tom smislu Liessman smatra da nije usaglašeno koje sve pokazatelje kvaliteta univerziteta, nastave i istraživačkih rezultata treba mjeriti, kao ni način kako ih mjeriti. Njegova kritika dalje kaže da takvo znanje samo fragmentalno i puka prezentacija nasumičnih činjenica. Konačan cilj ovakvog projekta suprotan je svim idejama prosvetiteljstva. Marks je na to rekao da nerazumna potreba za proizvodnjom previše korisnih stvari na kraju će dovesti do stvaranja beskorisnih ljudi, što su Gustavo Esteva i Madu Prakaš prihvatili u tekstu o obrazovanju. Takođe, problem su sami ispiti. U tom kontekstu Zakaria citira ministra obrazovanja Singapura prema čijem stavu "postoje neki djelovi intelekta koji nijesu testirani dobro - kao što su kreativnost, radoznalost, osećaj avanture, ambicija i kultura učenja, koji izazivaju konvencionalnu mudrost." Stoga bi testovi trebali biti tako formulisani da zadiru i u te djelove intelekta[3].

Zakarija smatra da liberalno obrazovanje treba da bude upravo kombinovanje praktičnog i filozofskog. Da bi se to dvoje spojilo i posmatralo kao neraskidiva cjelina potrebna je mašta, kreativnost. Dalje navodi da studenti ne treba da se spremaju na univerzitetu za prvi posao,

[2] Nalazi socioloških istraživanja u radu oslanjaju se na istraživanja i preglednu analizu istraživanja autorke Dunje Dulčić: „Masovni mediji i postmoderno društvo", Media, culture and public relations, 5, 2014, 1, 87-97,

Lane Jan-Erik. Heidelberg University, Germany FRANK REBER Geneva, Switzerland, „The Post-Modern Society: Which are the Basic Value-Orientations?", suvremene teme, Contemporary issues, (2008) Vol. 1, No. 1

Sekulić Nada, Filozofski fakultet Beograd, „Postmodernizam i kraj antropologije", izvorni naučni članak UDK: 572

[3] Profesor Vukotić je ovakav model sprovodi na predmetu Ekonomija i razvoj gdje kroz vidove ispitivanja studenata zadire upravo u taj dio intelekta.

nego za šesti (Zakarija citirao profesora sa Harvarda). Zakaria dalje navodi da se moderna zabava pretvara u nešto što zahtijeva puno čitanja i pisanja u kontinuitetu. Stoga i sam Zakaria navodi primjer Jejla i singapurskog univerziteta koji su napravili program liberalne umjetnosti i nauke u kojem se izučavaju zapadnjačka i istočnjačka misao, akcenat stavlja na metode istraživanja i takav vid obrazovanja smatra pravim za multikulturalni globalni svijet. Za Zakariju su bitni i širina i dubina liberalnog obrazovanja. Učiti kritički razmišljati i povezivati. On kaže"Ono što treba da ostane nakon koledža su vještine koje ste stekli i metode za pristup (novim) problemima" i izazovima.

Almanah nastave profesora Vukotića markira orjentaciju organizovanja modela nastave na UDG sublimirajući korz model $S= z^*i^2$. Kroz predstavljeni futuristički plan nastave u Almanahu profesor Vukotć na platformi multidisciplinarnosti konstantno insistira na duhovnoj, obrazovnoj i filozofskoj dimenziji nastave koja može buditi duh pojedinca i širiti njegov duhovni vidokrug ističići važnost emocionalnog obojenog učenja i emocionalne inteligencije. Teza koja je autoru bliska a koja je prožeta i u Almanahu je teza koju Rasel predstavlja kao „znanje rukovođeno ljubavlju", gdje kaže da je bez nauke ljubav nemoćna a bez ljubavi nauka destruktivna[4]. Konačno, negdje se autoru iskristalisala misao da neminovno postoje novije potrebe globalnog tržišta i da se sistem obrazovanja nalazi pred velikim iskušenjem kako da uhvati korak sa novom paradigmom nauke koja stupa na scenu kako to vidi Kun.

Sa druge strane da su sve dileme koje su otvorene možda i prividne dileme. One postoje ako ih sagledamo iz perspektive teorije i prakse. Gledajući iz perspektive karaktera pojedinca one se relativizuju, i zapravo je karakter pojedinca u fokusu savremenih problema i nauke i društva[5]. U tom kontekstu Liessmann navodi primjer Kanta i njegova akademskog napredovanja s kojim u današnjem obrazovnom sistemu ovaj veliki filozof ne bi imao nikakve šanse. Immanuel Kant cijeli je svoj život proveo u rodnom gradu, nije bio nimalo akademski mobilan, 10 godina od dobijene profesure nije ništa objavio, no pretpostavlja se da je to razdoblje bilo ključno za stvaranje „Kritike čistog uma". Kada je djelo objavio, isprva je bilo ignorisano a onda ismijavano. Iz današnje perspektive Kant bi na testovima osiguranja kvaliteta i evaluacijama bilo na najnižem dijelu ljestvice. U tom smislu Liessman smatra da nije usaglašeno koje sve pokazatelje kvaliteta univerziteta, nastave i istraživačkih rezultata treba mjeriti, kao ni način kako ih mjeriti. Takođe, problem su sami ispiti. U tom kontekstu Zakaria citira ministra obrazovanja Singapura prema čijem stavu "postoje neki djelovi intelekta koji nijesu testirani dobro - kao što su kreativnost, radoznalost, osećaj avanture, ambicija i kultura učenja, koji izazivaju konvencionalnu mudrost." Stoga bi testovi trebali biti tako formulisani da zadiru i u te djelove intelekta. U dominaciji inustrijalizacije znanja koje kao propoznatljiv vokabular koristi i frazu „drustvo znanja" Vukotić i Liessman izdvajaju antički ideal i humanistički koncept obrazovanja u kojem se obrazovanje, prije svega, vidi kao čovjekovo samoobrazovanje – formiranje i razvijanje tijela, duha i talenata odnosno formiranje autonomnog subjekta koji sudjeluje u zajednici. Liessman navodi da "obrazovanje (je) nešto više i nešto drukčije od zbirke neobičnosti ili slučajni isječak iz naučne discipline što ga je na vrh upravo izbacio duh vremena".

[4] Istovremeno, ovo je i veliki izazov za nas lično kako na primjer u oblastima koje se u ovom domenu nauke smatraju „strogo racionanim" kao na primjer Računovodstvo doprinjeti stvaranju autentičnog „homo ludensa" i uspostaviti te mijenjajuće pondere „interesa i strasti" (Hiršman).

[5] Na UDG se kroz metod nastave teži uspostavljanju procesa koji stvara pojedinca sposobnog da pretvara korisno znanje u dekorativno a dekorativno u korisno kako bi bio autentičan građanin svijeta i ispunio jedan od ugaonih stubova misaone i emotivne platoforme koju je prof Vukotić postavio u Almanahu „Sve sto dodje tome sam naredan" (Njegoš).

Humanistički prilaz obrazovanju daje i Vukotić u Almanahu nastave, ističući da znanje samo po sebi nema upotrebnu vrijednost i kao takvo poredi ga sa skladištem građevinskog materijala koje jeste važno za izgradnju kuće, ali još uvijek nije kuća. Kuća kao metaforično shvatanje kreacije uma i sposobnost stvaraoca ili graditelja, dakje ističući da puko gomilanje informacija ne pokreću studenta niti njegov duh. Dalje, Vukotić otvara pitanje „Kako da studenti shvate da je kultura shvaćena kao sistem vrijednosti, način razmišljanja, tradicija, običaji, riječju duh izvan vremena, nadvremena i da duh civilizacije preživljava, a da je praktična strana civilizacije smrtna".

LAŽNA ILI PRIVIDNA DILEMA „DEKORATIVNO" VS „KORISNO" OBRAZOVANJE

Nobelovac Bertand Rasel u knjizi "O obrazovanju I vaspitanju" postavlja tezu da su u višem obrazovanju neophodne i posebne sposobnosti pojedinaca ali takodje uzima u obzir i sve one pojedince koji ne trebaju da trpe zbog usvajanja sistema koji bi bio prihvatljiv za sve. Dalje, ovu tezu produbljuje pitanjem da li obrazovanje i vaspitanje treba biti prije korisno nego dekorativno? Koncept liberalnog obrazovanja zastupa i Zakarija smatra da liberalno obrazovanje treba da bude upravo kombinovanje praktičnog i filozofskog. Da bi se to dvoje spojilo i posmatralo kao neraskidiva cjelina potrebna je mašta, kreativnost. Dalje navodi da studenti ne treba da se spremaju na univerzitetu za prvi posao, nego za šesti (Zakarija citirao profesora sa Harvarda). Zakaria dalje navodi da se moderna zabava pretvara u nešto što zahtijeva puno čitanja i pisanja u kontinuitetu. Stoga i sam Zakaria navodi primjer Jejla i singapurskog univerziteta koji su napravili program liberalne umjetnosti i nauke u kojem se izučavaju zapadnjačka i istočnjačka misao, akcenat stavlja na metode istraživanja I takav vid obrazovanja smatra pravim za multikulturalni globalni svijet. Za Zakariju su bitni i širina i dubina liberalnog obrazovanja. Učiti kritički razmišljati i povezivati. On kaže"Ono što treba da ostane nakon koledža su vještine koje ste stekli i metode za pristup (novim) problemima" i izazovima.

Vukotić kroz Almanah nastave kao i u Konceptu obrazovanja na UDG-u daje vrlo inspirativna I izazovne principe i metode nastave, sublimirane kroz $S= z^*i^2$, gdje ističe da je ključni zadatak nastavnika i saradnika na Univerzitetu ulaganje u način razmišljanja studenta i da se kroz taj model student priprema za život. Nadvezujući se na Vukotića, Liessmana i značaj duha i emocije u obrazovnom procesu, nobelovac Rasel ističe tezu da osnovu vaspitanja predstavlja "znanje rukovođeno ljubavlju". Iako je Rasel u ovom djelu fokus stavio na predškolsko obrazovanje i njegov značaj za razvoj djeteta gdje se dominantno obraća roditeljima, intrigantna je polarizovano postavljena teza koju Rasel postavlja „kako aristorkatsko beskorisno", pretvoriti u „aristokratsko korisno"? Može li dekorativno obrazovanje postati korisno i obrnuto, istovremeno naročito ističući tezu da je Bez nauke ljubav nemoćna a bez ljubavi nauka je destruktiva. U poglavlju pod nazivom „Obrazovanje, poluobrazovanost, neobrazovanost" Liessman konstatuje odsutnost pravih ciljeva obrazovanja – samospoznaje i slobode. Takođe, primjećuje nestanak koncepta u nauci na temelju kojeg se čovjekov duh želi bolje razumjeti te ga učiniti slobodnijim za djelovanje. Srž građansko-humanističkog pojma obrazovanja, u njegovoj klasičnoj interpretaciji 19. vijeka, podrazumijeva razumijevanje likovne umjetnosti, muzike i filozofije, sa jasnim i jakim usmjerenjem na stilotvorna djela klasične antike. Takvo razumijevanje umjetnosti stvorilo je nacionalna pozorišta, nacionalne književnosti, izgradnju operskih kuća, koncertnih dvorana i sve dalje u arhitekturi što zapravo je bitno obilježje identiteta toga građanstva. Kako dalje navodi Liessman, kada je na scenu

stupio event manager i, kada je kolizija modernog medijskog društva dovela do „otuđenja duha“ sa nekim drugačijim idealima i normama obrazovnog sistema, nastao je i pojam „poluobrazovanja“ kojeg Lissman prihvata od Adorna. Poluobrazovanje označava prisutnost elemenata obrazovanja koji nedorečeni i usvojeni bez razumijevanja. S druge strane, neobrazovanost se javlja kada je obrazovanje u svakom pogledu prestalo ispunjavati normativnu ili regulativnu funkciju. Neobrazovanost podrazumijeva odricanje želje za razumijevanjem te distanciranost od duha koji obuhvata autonomiju subjekta i suverenost pojedinca.

RACIONALNO ZNANJE VS KREATIVNO ZNANJE

Liessman zastupa tezu (preuzetu od Adorna) „napola razumljeno i napola iskušeno nije preduslov obrazovanja nego njegov smrtni neprijatelj“. Stav Liessmana je da se srž građansko-humanističkog pojma obrazovanja ima za cilj bolje razumijevanje čovjehovog duha što istovremeno doprinosi njegovoj autentičnosti. Poluobrazovanje kao termin koji Liessman prihvata (od Adorna) označava prisutnost elemenata obrazovanja koji su nedorečeni i usvojeni bez razumijevanja. S druge strane, neobrazovanost se javlja kada je obrazovanje u svakom pogledu prestalo ispunjavati normativnu ili regulativnu funkciju. Neobrazovanost podrazumijeva odricanje želje za razumijevanjem te distanciranost od duha koji obuhvata autonomiju subjekta i suverenost pojedinca.

Rasel u ovom kontekstu postavlja pitanje: Da li u obrazovanju treba da imamo za cilj snadbijevanje duha znanjem koje se može neposredno praktično koristiti ili bi trebalo da pokušamo da našim učenicima damo duhovne vrijednosti koje su dobre same po sebi? Rasel dalje ističe važnost veze emocija i učenja i značajnost korišćenja emocionalno obojenog učenja i razvoj emocionalne inteligencije koja vodi socijalnoj integraciji kroz tezu da da osnovu vaspitanja predstavlja “znanje rukovođeno ljubavlju” i tezu da je Bez nauke ljubav nemoćna a bez ljubavi nauka je destruktiva.

Zakaria takođe navodi značaj kreativne ekonomije koja podrazumijeva i psihologiju i umjetnost i mnoga druga znanja...On citira Cukerberga – Fejsbuk je više psihologija nego tehnologija...značaj mašte, poznavanja psihologije pojedinca i gomile, kreacija...Kako se osloboditi duha palanke? Kako osloboditi studente straha od pokušaja i grešaka? Kako najučinkovitije umrežiti znanje i vještine na platformi multidisciplinarnosti neke su od dilema koje Vukotić iznosi u Almanahu nastave uz istovremeno konstantno insistiranje na duhovnoj, obrazovnoj i filozofskoj dizmenziji nastave. Takvim prilazom Vukotić smatra da se može buditi duh studenta i širiti duhovni vidokrug studenta, mašta i kreativnost u čijoj je osnov znanje i sposobnost. Pitanje koje se nameće je na koji način univezitet u kontekstu globalnih potreba i potreba savremnog načina života treba da pruži metodološki okvir principa i načina rješavanja problema uz filozofsku platformu njihov njihovih izvornih korjena, ali da uspjeh svakog pojedinca zavisi umnogome od njegove lične sposobnosti iskorišćavanja datih mogućnosti i nadasve karaktera pojedinca koji mu daje mogućnost da bude inovativan u i izvan datih okvira. Isto tako autorka podržava stav da upravo taj rad na karakteru studenata koji je i započet na UDG je zapravo rad na toj autentičnosti, kreativnosti i razvoju pojedinca kakvog traži globalni svijet. I konačno, dilema kako zapravo djelovati prema postavljenoj platformi Vukotićeve jednačina $S= z^*i^2$ i dostizati ciljeve obrazovanja: Da je potrebno osposobiti ljude da uče iz stečenog iskustva? Da li je potrebno posvetiti pažnju vaspitanju karaktera?; Intelektualno obrazovanje kroz nastavne ciljeve i programe koji bi pratili koncept liberalno obrazovanja. Usmjeravanje savremenih obrazovnih ciljeva na sposobnosti i kompetencije upućuje da ideja obrazovanja nestaje i to u središtima obrazovanja – sveučilištima, putem suspenzije one

individualnosti koja je nekada bila akter obrazovanja. Kako se osloboditi duha palanke? Kako osloboditi studente straha od pokušaja i grešaka? Kako najučinkovitije umrežiti znanje i vještine na platformi multidisciplinarnosti. Konstantno insistiranje na duhovnoj, obrazovnoj i filozofskoj dizmenziji nastave. Takvim prilazom Vukotić smatra da se može buditi duh studenta i širiti duhovni vidokrug studenta a istovremeno i nastavnika i saradnika. Savremeni predmeti na univerzitetima su više odraz nekog specijalizovanog znanja. On postavlja i pitanje šta je uloga nauke i u kojoj mjeri nauka odgovara na suštinska pitanja, može li nam dati suštinske odgovore i navesti na istraživanje današnje polarizovano znanje...? Stoga i sam Zakaria navodi primjer Jejla i singapurskog univerziteta koji su napravili program liberalne umjetnosti i nauke u kojem se izučavaju zapadnjačka i istočnjačka misao, akcenat stavlja na metode istraživanja I takav vid obrazovanja smatra pravim za multikulturalni globalni svijet. Za Zakariju su bitni i širina i dubina liberalnog obrazovanja. Kakva nam je korist od takvog obrazovanja? Učiti kritički razmišljati i povezivati. On kaže"Ono što treba da ostane nakon koledža su vještine koje ste stekli i metode za pristup (novim) problemima" i izazovima. Zakaria navodi da liberalno obrazovanje podstiče naučnike da poboljšaju svoju "konkurentsku prednost" kroz unakrsne obuke u društvenim naukama ili umjetnosti. Takvi treninzi djeluju na studente jer im omogućava da razviju razne sposobnosti poput organizovanja i prikupljanja činjenica i mišljenja, njihove analize, davanja argumenata i to se bolje postiže kroz takve treninge nego kroz "pisanje još jednog laboratorijskog izvještaja".

UMJESTO ZAKLJUČKA

Pitanje koje se nameće je na koji način univezitet u kontekstu globalnih potreba i potreba savremnog načina života treba da pruži metodološki okvir principa i načina rješavanja problema uz filozofsku platformu njihovih izvornih korjena, ali i da uspjeh svakog pojedinca zavisi umnogome od njegove lične sposobnosti iskorišćavanja datih mogućnosti i nadasve karaktera pojedinca koji mu daje mogućnost da bude inovativan u i izvan datih okvira. Kao autoru u ovom procesu čitanja filozofije obrazovanja nametnulo se pitanje, šta su to karakteristike savremenog društva i ciljevi kako bi se možda obrazovanje moglo jasnije usmjeriti i ostvariti svoju misiju. Istražujući dalje, sociolozi savremenog doba ističu tezu da temeljna karakteristika savremenog društva dominantno pod uticajem tehnologije i medija čine ideje koje se ne odlikuju svojom autentičnošću, ideje bez „izvornog" iskustva. Kako se dalje navodi kao nalaz istraživanja, kritike savremenog društva ili pak dominantni atributi savremenog društva, nazvano i kao postmoderno društvo su: re-interpretacija interpretacije, konglomerat najrazličitijih stilova nemogućeg spoja udaljeni od tradicije, površinsko tumačenje stvarnosti, stvari, predmeti događaji ljudi bez suštine, nejasni kriterijumi standarda, ideala istine. Posmatrajući skoprije procese sociološka istraživanja ukazuju da su 60-70 godine prošlog vijeka, godine demokratskog zaokreta. To je decenija borbi za ljudska prava, pokretanja alternativnih institucija i pokreta, vrijeme radikalnih pokušaja da se odnosi u svijetu uspostave na principima uvažavanja i demokratije. Istovremeno, to je bilo i vrijeme radikalnih osujećenja takvih pokušaja, kao i vrijeme kraja iluzija, konstantnih skretanja ulijevo do velikog skretanja udesno, nedvosmisleno pokazuje da svijet oscilira, da u sve većoj mjeri poprima karakteristike nestabilnog sistema[6]. Disciplinovanje i plansko kreiranje svijeta, društveni i kulturni

[6] Karakteristike takvog sistema često se porede sa modelom braunovskog kretanja, koji se zasniva na uvidu na najsitnije čestice materije osciliraju i to na takav način da je njihovo kretanje u potpunosti nepridvidljivo. Sledstveno tome, osobina sistema koji odgovara braunovskom modelu jeste da je on nepredvidljiv, da je uzajaman odnos njegovih elemenata nekorelisan i da se tendencije njegovih transformacija i kretanja ne mogu odrediti na apodiktički način. Ipak

inženjering, danas su vjerovatno zastupljeni više nego ikada, ali sve više poprimaju osobine igara, ulaganja i dobiti, kao i gubitaka koji se realizuju u polju sa većim ili manjim stepenom rizika. Ideologiju su danas prevazišla pravila igre.

Dalje postavlja se pitanje da li je takav svijet zapravo predsoblje za Novi vrli svijet-Hazlita a igleda ovako: To je kompleksan, naglašeno hijerarhijski sistem u kojem postoji jednosmjerna vertikalna distribucija informacija. Korisnici (beneficiaries) pomoći i usluga nemaju nikakav legitimitet u procesu odlučivanja i nikakvu ili malu kontrolu nad resursima koji su im dodijeljeni i obično su višestruko uslovljeni kako i na koji način mogu da ih koriste. „Darovaoci" usluga i kapitala, s druge strane, ni na koji način ne polažu računa korisnicima o raspoloživim resursima i strategijama njihove raspodele. To je sistem u kojem je davanje pomoći produkt jednostranog odlučivanja u procesu u kojem realno ima više strana i u kojem se prirodnim stanjem smatra da primalac pomoći ili usluga treba aktivno samo da „prima", a ne i da procjenjuje ono što dobija. Istovremeno, sistem pomoći funkcioniše na takav način da je stepen zavisnosti korisnika od pomoći faktički sve veći, a da pitanje odgovornosti onih koji pružaju pomoć ne može ni da se postavi. To je prostor u kom nema dijaloga, a aktivno učešće „korisnika" svodi se na njihovu odluku da se razborito, nešto brže ili sporije, povinuju jasnom režimu autoriteta i pritisaka u dirigovanom procesu.

Konačno, ulazeći dublje u filozofiju i termeljne karakteristike i karakterne crte kako obrazovanja tako i društva, pitanje je čemu trebamo biti „naredni"?

LITERATURA

1. Liessmann Konard Paul, "Teorija neobrazovanosti-zablude društva znanja",
2. Lane Jan-Erik. Heidelberg University, Germany FRANK REBER Geneva, Switzerland, „The Post-Modern Society: Which are the Basic Value-Orientations?", suvremene teme, Contemporary issues, (2008) Vol. 1, No. 1
3. Prakaš Madu S. i Esteva Gustavo;"Obrazovanje",
4. Rasel Bertrand"O obrazovanju i vaspitanju"
5. Sekulić Nada, Filozofski fakultet Beograd, „Postmodernizam i kraj antropologije", izvorni naučni članak UDK: 572
6. Dulčić Dunje: „Masovni mediji i postmoderno društvo", Media, culture and public relations, 5, 2014, 1, 87-97
7. Vukotić, Veselin, "Koncept obrazovanja na UDG-u ili otkud $S=z\cdot i^{z}$?"
8. Vukotić, Veselin, "Kako do 2400. godine?"
9. Zakaria Fareed, „Indefense of a liberal education"

ono što se često zaboravlja kada se prave ovakve analogije jeste da se kretanje čestica unutar braunovskog modela ipak može izračunati, sa odgovarajućim stepenom vjerovatnoće, u zavisnosti od toga da li su poznate osobine medijuma i vrste potisaka koje čestice trpe. Na sličan način, osobine nekog društvenog sistema su takve da se odnosi unutar njega uvijek grade u relacijama koje se u većoj ili manjoj meri daju predvidjeti, „medijum" se da specifikovati i sa određenim stepenom vjerovatnoće odrediti u kom pravcu opisivana pojava može da se kreće. To je posao političkih analitičara, strateških savjetnika, menadžera, obaveštajnih službi, reklamnih agencija, agencija za ispitivanje javnog mnjenja. Promjena se sastoji u tome što je princip kauzaliteta zamijenjen principom vjerovatnoće. Upravo u tom međuprostoru, između onoga što može ali i ne mora da se desi, gradi se implicitna ideologija i istovremeno kraj ideologija postmodernog doba, orjentisanost ka budućnosti kao polju neodlučivosti, uz istovremeno korišćenje sofisticiranih metoda kontrole, planiranja i mjerenja kojima se probabilistički usmjeravaju razvojne tendencije unutar nekog specifikovanog sistema odnosa u društvu.

Dragana Mitrović[1]

OBRAZOVANJE ZA GLOBALIZACIJU I GLOBALIZACIJA OBRAZOVANJA

Apstrakt

U radu se istražuju odnosi između globalizacije, Evropske unije (EU) i balkanizacije. Globalizacija je višedimenzionalan proces i njegovo pojašnjenje i razumevanje zahteva interdisciplinaran pristup. Tumačenja uzroka, glavnih subjekata, dinamike, aspekata i najvažnijih posledica su različita. Na jednoj strani su autori koji u globalizaciji vide neumitan proces, sa pretežno pozitivnim posledicama po ekonomski, politički, kulturni i uopšte društveni razvoj. Na drugoj strani su istraživači koji globalizaciju smatraju pretežno negativnim procesom, koji doprinosi rastu ekonomskih i društvenih nejednakosti, siromaštvu, političkoj nestabilnosti i sve učestalijim lokalnim i regionalnim sukobima i ratovima. Glavna hipoteza rada je: EU je nastala u procesima globalizacije. U sadašnjoj fazi razvoja, EU se opire daljoj globalizaciji, bilo kroz zatvaranje sopstvenog tržišta ili suprostavljanje migracijama (kao posledicama globalizacije). Procesi balkanizacije su prirodna posledica funkcionisanja EU kao "nedovršene federacije" i snažna prepreka njenog opstanka u sadašnjem obliku. U prvom delu rada izlaže se suština neoliberalne globalizacije i njen značaj za nastanak i širenje Evropske unije. U drugom se analiziraju neke od sistemskih protivrečnosti EU, koji ometaju njenu dublju integraciju (ekonomsku, političku, bezbednosnu). Na kraju su ukratko pojašnjavaju i procesi balkanizacije ove regionalne zajednice. Oni su suprotni i evropskim integracijama i globalizaciji.

Ključne reči: *EU, globalizacija, balkanizacija, seperatizam, sukobi*

GLOBALIZATION OF EDUCATION AND EDUCATION FOR GLOBALIZATION

Abstract

This paper examines the relationship between globalization, the European Union (EU) and Balkanization. Globalization is a complex process and its clarification and understanding requires an interdisciplinary approach. Interpretations of the causes, the main subjects, dynamics, and the most important aspects of the result are different. On one side are the authors who see globalization as an inevitable process, with predominantly positive effects on the economic, political, cultural and social development in general. On the other hand are researchers who believe that globalization is largely negative process, which contributes to the growth of economic and social inequality, poverty, political instability and more frequent local and regional conflicts and wars. The main hypothesis of this paper is: The EU has made in the process of globalization. At the present stage of development the EU resists further globalization, either through closure their own markets or opposition migration (such as the effects of globalization). Balkanization processes are a natural consequence of the functioning of the EU as an "unfinished Federation" and a strong obstacle to its survival in its current form. In the first part of the paper presents the essence of neo-liberal globalization and its importance for the development and expansion of the European union. In the second part is analyze some of the systemic contradictions of the EU, which hinder its deeper integration (economic, political, security). At the end, author briefly explaines the process

[1] Doktorant kulture, Univerzitet „Džon Nezbit“ Beograd, Saradnik Centra za balkanske studije Niš

of Balkanization of this regional community. They are contrary to the Europea integration and globalization.

Key words: *Eurepean union, globalization, Balkanization, seperatizam, conflicts*

UVOD

Tumačenja odnosa globalizacije, Evropske unije i globalizacije su raznovrsna i najvećim delom zavise od teorijskog pristupa i određenja suštine sadržaja pomentih procesa. Oni su često idološki i interesno obojeni, u tolikoj meri da ne postoje opštije klasifikacije ili saglasnost oko suštine ovih pojava. Na jednoj strani su oni autori koji naglašavaju nužnost globalizacije u svim sferama društva, a na drugoj, su njeni kritičari[2]. Predmet njihove kritike najčešće su negativne posledice globalizacije za opstanak nacionalnih kultura, identiteta, ekonomija i država. Prvi u globalizaciji vide konačno rešenje za ekonomski prosperitet pojedinaca i društva, a drugi ukazuju na rast nejednakosti, porast siromaštva, sukoba i dezintegracija kolektivnih identiteta i nacionalnih država. Suprostavljena su i shvatanja suštine nastajanja i opstanka starih i novih regionalnih zajednica. Tipičan primer za to je Evropska unija, koja je i sama proizvod globalizacije. Na njenom primeru se, a to je predmet ovoga rada, može ukazati na sve zamke i protivrečnosti procesa (dez)integracije na globalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Polazna pretpostavka je: EU je proizvod globalizacije, i to neoliberalne globalizacije, koja se opire daljoj globalizaciji. Zahvaćena je i procesima balkanizacije, kojima je i sama doprinela.To se nastoji dokazati analizom sistemskih protivrečnosti EU, dodatno produbljenom migrantskom krizom i separističkim pokretima u njenim državama članicama.

GLOBALIZACIJA, NACIONALNA DRŽAVA I REGIONALNE INTEGRACIJE

Globalizacija je složen, sveobuhvatan, istorijski proces povezivanja nacionalnih ekonomija, kultura , društava i pojedinaca. Istorijski je determinisan interesima dominantne klase u kapitalizmu, a omogućen i ubrzan novim komunikacijama i informatičkim tehnologijama.[3] Prema oceni većine istraživača globalizacija je dugotrajan proces, čije vreme i dinamiku nastanka oni različito određuju. Ima autora koji njen početke vezuju za pojavu nastajanja velikih kolonijalnih imperija, ali i drugih koji naglasak stavljaju na ubrzanje sličnih procsa od početka 80-ih prošlog veka.

Razlikovanje pojma globalizacije od njenih posebnih oblika, kao što je neoliberalna globalizacija kapitalizma, navodi na zaključak da one nemaju iste društvene aktere, dinamiku i posledice. Štaviše, korišćenje pojma globalizam služi da se napravi razlika između globalizacije kao procesa i ideologije neoliberalnog kapitalizma kao takvog. U oba slučaja dešavaju se snažni procesi koji ugrožavaju opstanak nacionalnih država i kultura. Toj dinmici doprinose kako sredstva komunikacija i informisanja, tako i međunarodna trgovina, regionalne i nadnacionalne institucije, posebno multinacionalne korporacije (MNK). Na jednoj strani teku procesi integracija, a na drugoj dezintegracija i nestajanja čitavih zajednica, kultura i država. Načini i sredstva za postizanje toga su raznovrsna, od kulturnih uticaja putem masovnih medija,

[2] Više u pristupima i teorijiama globalizacije u V. Vuletić (priredio), Globalizacija-mit ili stvarnost:sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003

[3] E. Gidens globalizaciju određuje sledećim rečima:"Globalizacija se odnosi na skup promena. Mnoge od ovih promena su pre društvene, kulturne, političke nego čisto ekonomske i jedan od glavnih pokretača, uz globalno tržište, jeste nešto odvojivo od njega, a to je revolucija u komunikacijama". E. Gidens, „Svet koji nam izmiče: prvo predavanje", u V. Vuletić, isto, str. 147 i 148.

ekonomske saradnje, do sve češćih etničkih, religijskih sukoba i „humanitarnih" intervencija i ratova. Sve to prisutno je i u EU, ali i u njenom okruženju.

Najvažniji subjekti globalizacije su najmoćnije države kapitalističkog centra, multinacionalne korporacije, međunarodne institucije (Svetska banka, STO, MMF) i regionalne vojne, političke i ekonomske zajednice. Moć svake od njih je različita i svaka ima svoje mesto u strukturi globalne moći u svetu. Ta moć je, posebno geopolitička, posle 90-ih godina 20. veka značajno izmenjena, tako da se umesto unipolarnog sveta pojavljuje višepolarni. Sve to u značajnoj meri utiče i na (ne)stabilnost država i regiona, pa i Evropske unije (EU). Ona je u vremenu aktuelne migrantske krize još više došla do izražaja.

Globalizacija sama po sebi ruši barijere, od carinskih do državnih, a sve u cilju lakšeg kretanja kapitala i roba, a stvaranja profita. To je logika savremenog kapitalizma, koja se samo na drugačiji način realizuje u sadašnjim uslovima. Nacionalno tržište i država su odavno postali preuski za kapital. Nove tehnologije i komunikacije su mu omogućile brzo selenje po svetu, proizvodnju i razmenu roba i usluga tokom 24 sata, u svim uslovima i gotovo svim područjima sveta. Traga se za većim i jeftinijim izvorima sirovina, radne snage, nižim porezima, a sigurnim tržištima i višim profitnim stopama. Tom cilju je skoro sve podređeno, a snažno pomognuto od strane države i širih regionalnih zajednica. Najveću štetu nanose zemljama i društvima u koje se seli kapital, prljave tehnologije i indutrije, iscrpljuju prirodna bogatstva, eksploatiše radna snaga i dugoročno stvaraju zone dubokog siromaštva stanovništva. Prema shvatanju I. Volerstina nastaju društva kapitalističkog centra i polu/periferije.[4] Ova druga su, po pravilu, žrtve globalizacije, osuđene na proizvodnju sirovina, ekonomsko i društveno nazadovanje. Štaviše, deindustrijalizacija razvijenih zemalja, uz rast sektora usluga, doprinosi selektivnoj industrijalizaciji zemalja u koje se njihove industrije sele. Za tako nešto traže se (i dobijaju) posebne pogodnosti i povlastice od država polu/periferije. Među njima ističu se sledeće: direktne subvencije, oslobađanja od raznih vrsta poreza, niske cene radne snage, sirovina i odsustvo sindikalne i radnopravne zaštite radnika. Sve to je olakšano nastajanjem „kompradorskih" elita, preko kojih strani investitori realizuju svoje interese.[5] Njihova uloga i interesi su sličniji interesima stranih poslodavaca, nego domaćeg stanovništva i radništva. U ime profita i globalne kulture takve elite lako odbacuju vrednosti, običaje i zakone sopstvenog društva.

Globalizacija podrazumeva brzu komunikaciju i razmenu informacija. Za to joj je nužna jezička i kulturna unifikacija, koja je značajno ubrzana i postignuta korišćenjem modernih informatičkih tehnologija. Ona sama po sebi potiskuje nacionalne kulture, unosi u njih nove vrednosti i principe, koje ih na svoj način dezintegrišu. Otpor tim procesima je slab i sporadičan, a često od strane „kolonizatora" kvalifikovan kao arhaičan i necivilizovan. Kako se globalizacija nameće iz najrazvijenih kapitalističkih zemalja to se ona s pravom doživljava i kao „vesternizacija" i/ili „amerikanizacija". Postoje retki primeri uspešnog ekonomskog razvoja država koja su nastala na sasvim drugačijim vrednostima i religijskim ubeđenjima nego što ih nameće dominatna neoliberalna globalizacija kapitalizma (Kina, Južna Koreja, Singapur i dr.).

Globalizacija koja dominira u svetu podrazumeva sveopštu deregulaciju, privatizaciju i liberalizaciju. Ona znači obaveze za društva kojima se nameće, a koje su strogo nametnute i

---

[4] I. Valerštajn, Posle liberalizma, Službeni list, Beograd, 2005

[5] Prema S. Antoniću termin „kompradori" se najpre odnosi na posrednike koji su u 19. veku pomagali kolonizatorima Kine da osvajaju i eksploatišu tržište. Danas postoji kompradorska buržoazija :"...koja pomaže kolonizatoru i živi od prodaje domaćih resursa strancima, ili od prodaje strane robe na domaćem tržištu". S. Antonić, Loša beskonačnost. Prilozi sociologiji srpskog društva, JP Službeni glasnik; Dosije studio, Beograd, 2012, str. 57.

kontrolisane od međunarodnih finansijskih i političkih institucija. Naglo otvaranje tržišta i privreda, praćeno smanjenjem stopa carine i poreza, deluje privlačno za strani kapital, a pogubno na nacionalnu ekonomiju. Štaviše, privreda je podređena pravilima koje donose strani finansijski centri i investitori.To onemogućava nacionalnu državu da vodi samostalnu politiku privrednog razvoja. Insistiranje na stabilizaciji domaće valute oduzima državi monetarni suverenitet. Ona ne može da kreira sopstvenu monetarnu politiku, pa je u uslovima krize dodatno zavisna od stranih faktora. Deregulacija znači i odustajanje od sopstvenih socijalnih politika, radnog zakonodavstva i nesmetan ulazak stranog kapitala u sve oblasti društva. Insistira se na stvaranju „povoljne poslovne klime", koja u suštini olakšava odlazak kapitala iz zemlje, a privlačenje „vrućeg" i kapitala sumnjivog porekla. To je u zemljama u tranziciji posebno omogućeno nametnutim konceptom privatizacije i ekonomskih reformi. U procesima globalizacije neke od najvažnijih državnih funkcija se prenose na nadnacionalni nivo, bilo to regionalne organizacije ili samo najmoćnije finansijske institucije. Istu politiku zemlje kapitalističkog centra primenjuju i u uslovima svetske krize. Na taj način troškove saniranja bankarskog i finansijskog sektora, koji su u epicentru krize kapitalizma kao sistema, prebacuju na niže i nemoćnije klase i slojeva u sopstvenoj državi i u svetu. Što je društvo manje razvijeno, a bogatije strateškim sirovinama, to su načini njegove eksploatacije i porobljavanja češći i žešći. Oni su udruženi sa sistemskim i dugoročnim „ekološkim genocidom".

Rast regionalnih, ekonomskih, socijalnih i političkih nejednakosti i sukoba normalna su i neminovna posledica neoliberalne globalizacije kapitalizma. Nejednakosti su karakteristične kako na globalnom tako i na nacionalnom nivou, i unutar svake od članica regionalnih zajednica. O tome svedoče istraživanja Branka Milanovića, Thomasa. Pikettija, Josepha Stiglica i drugih.[6] Postoje nejednakosti i u siromaštvu, ali i u bogtastvu. Postojeća svetska ekonomska kriza je to, na svoj način, samo potvrdila i ogolila. Na jednoj strani je globalna kapitalistička klasa, interesno povezana i sve bogatija. Na drugoj je većina stanovništva tih društava i sveta. Najnoviji podaci (Credit Suisse) o globalnim nejednakostima pokazuju da je 2015. godine 0,7% svetskog odraslog stanovništva kontrolisalo 41% svetskog bogatstva. a 68,7% stanovništva svega 3% svetskog bogatstva [7]

Borba za nova tržišta, veći profit i „nacionalne" interese najmoćnijih zemalja kapitalističkog centra dovela je i do krupnih promena u strukturi političke i vojne moći. Od okončanja „hladnog rata" i raspada real-socijalizma na sceni je širenje moći i uticaja SAD-a, NATO-a i njihovih saveznika. Broj lokalnih sukoba i ratova se povećao, a „nacionalni interes" najmoćnijih država se brani svim sredstvima. U međuvremenu su nastali i novi regionalni savezi kao što je BRIK (Brazil, Rusija, Kina, Indija), koju tu dominaciju sve više dovode u pitanje.[8] Novi i stari geostrateški igrači nadmeću se za svetske rezerve sirovima i najvažnije strateške puteve njihovog prenosa i eksploatacije. Na rubovima dodirivanja zona uticaja intenziviraju se etnički i verski sukobi i ratovi. Ideolozi neoliberalizma su skloni da stvarne interese sukobljenih strana tumače kao sukobe „civilizacija".[9] U takvim dešavanjima značajnu ulogu imaju i stare članice EU. One su bile uključene u vojne intervencije kako na tlu Evrope, tako i u Africi, Aziji i na Bliskom istoku. Pored klasičnih vode se i tzv. „posrednički ratovi", čije masovne žrtve su i

---

6 Vidi najvažnije rezultate istraživanja u Dž. E. Stiglic, Velika podela. Društvee nejednakosti i šta da radimo sa njima?, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.

7 Preuzeto od J. B. Dušanić, Ekonomija postmoderne, Dosije studio, Beograd, 2014, str. 126

8 G. Nikolić, „Novi globalni poredak: ekonomske osnove multikulturalizma", Kultura polisa, god XIII (2016), vol. 29, str. 137

9 S. P. Hantington, Sukob civilzacija i preoblikovanje svjetskog poretka, CID-Banja Luka, 2000.

aktuelni migranti. [10] Jedna od najomiljenijih destinacija im je Evropska unija, odnosno njene najrazvijenije članice (Nemačka, Švedska, Holandija). EU se odavno samoproklamovala kao projekat mira, zajednica koja širi demokratiju i slobodu, štiti ljudska prava u okolini i svetu. U novim uslovima sve to je dovedeno u pitanje i višestruko je razotkrilo sistemsku krizu EU.

EVROPSKA UNIJA I GLOBALIZACIJA

Evropska ekonomska zajednica (EEZ) nastala je 1957. godine, a Lisabonski ugovor (2007.) je temeljni dokument o nastajanju Evropske unije. Ti procesi integracija rezultat su složenog spleta uzroka i okolnosti. Poseban značaj za to imao je uticaj SAD-a. Geostrateški interesi najmoćnije kapitalističke zemlje sve vreme su bili prisutni. Na jednoj strani ostvarena je kontrola nad najrazvijenijim članicama EU, a na drugoj je uspostavljena ravnoteža moći u odnosu na drugi ekonomski, politički i vojni blok (SSSR i Varšavski pakt).Proširenjem EU od 2004-2007. godine broj zemalja povećao se za 12, a ukupnog stanovništva za 100 miliona. EU 28 članica danas predstavlja tržište od pola miliona stanovnika. Ukratko, EU je tipičan primer dometa ekonomske globalizacije. U njenom nastojanju i širenju primenjeni su najosnovniji principi globalizacije neoliberalnog tipa kapitalizma. Što se kriza sistema više produbljavala, oličena u padu opšte profitne stope na svetskom nivou, to su se pooštravali uslovi ulaska u EU, a pritisci na delokrug vlasti nacionalne države pojačavali. Nastala je regionalna zajednica koja je najviše uspeha imala u ekonomskoj integraciji, a najmanje u političkoj, vojnoj i bezbednosnoj. To dodatno otežava njen izlazak iz sistemske krize i krize identiteta.

Sistemska kriza EU je utemeljena u samom načinu njenog nastajanja. Naime, način donošenja najvažnijih odluka, kao što je Ustav odnosno Lisabonski ugovor, dokazuju da se ne poštuju elementarne pretpostavke demokratije i nalaženja društvenog konsenzusa. Referendumsko odbijanje usvajanja pomenutih dokumenata od strane Holandije i Francuske (2005. godine), a kasnije namerno izbegavanje takvog načina odlučivanja, svedoči da je EU dogovor nacionalnih elita, a ne većine njenih građana. Beg od neposredne demokratije je pouzdan znak da se štite interesi nacionalne/nadnacionalne elite i birokratije, a na štetu većine stanovništva EU. Tome se može dodati i činjenica da je izgradnja najvažnijih institucija odlučivanja, od Evropskog parlamenta, Evropskog saveta do Evropske komisije, pre izraz odlučivanja „demokratije preko posrednika", nego volje građana u državama članicama[11]. Štaviše, način kako funkcionišu pomenute institucije i otuđenost elita od stanovništva posredno pokazuju da je reč o „nedovršenoj" državi. Ona ima pretenzije, po izjavama političkih lidera i proklamovanim principima, da postane naddržava ili federacija. U stvarnosti je zaglavljena na putu od konfederacije do željene federacije.

Pored pomenutog „deficita demokratije" u EU je prisutna i kriza legitimiteta. Naime, najvažnije institucije i donete odluke nemaju legitimitet građana EU, a u njihovom donošenju najveći uticaj imaju stare članice (Francuska, Nemačka, Holandija). Način donošenja odluka razotkriva i činjenicu da postoje nejednakosti u značaju glasanja od strane članica EU. Uopšte ne vredi princip jedan građanin jedan glas. To ima za posledicu da glas kasnije priključenih članica višestruko manje vredi nego onih u najrazvijenijim i najmnogoljudnijim članicama (Nemačka i Francuska). Demokratsko odlučivanje se tako „fragmentiralo" na odlučivanje u više krugova, pri čemu periferni krugovi imaju najmanje moći i stvarnog uticaja. To je razlog

[10] EU je posredno umešana u rat u Ukrajini, a neke njene članice i u rat u Siriji.

[11] S. Nedeljković, „Institucionalna kriza EU kao međunarodne organizacije", Kultura polisa, god. XIII (2015), broj 28, str.41-65

nezadovoljstva građana i porasta evroskepticima, posebno među nezaposlenima i mladima. Stopa nezaposlenosti u EU je visoka (oko 10%), a nezaposlenost mladih dvostruko viša. Najteža je situacija u prezaduženim južnim zemljama(Grčka, Španija i Italija). [12] Za te osiromašene građane zaposlenje sa prihodom od koga može da se pristojni živi ostaje samo pusta želja. Za ista radna mesta, koja globalna kriza i četvrta industrijska revolucija uništavaju, konkurenti su im i građani u novim članicama EU. One su pri pristupanju imale određeni period tokom kojeg nisu mogla pristupiti zajedničkom tržištu rada. Sa produbljivanjem krize većina ih je fleksibilno zaposlena, sa nižim zaradama i socijalnom sigurnosti nego domaća radna snaga.

Pored nacionalne nastala je i nadnacionalna birokratija, koja broji oko 40 000. Ona svoje interese štiti svim sredstvima. U razvijenim zemljama EU masovno se štrajkovalo i javno protestvovalo protiv izmena zakona o radu. One su nosile veću fleksibilizaciju, manju sigurnost i najamnine za radnike i službenike. U to vreme briselske birokrate su uspešno koristile pritisak preko svog sindikata, štrajkovale i dobile veće zarade[13]. Podaci o njihovim privilegijama i pojavama korupcije samo dodatno doprinose da ih građani vide kao otuđene od naroda.

EU je nedovršena država i u oblasti monetarne politike. Ona nije fiskalna i politička zajednica. Zajednička valuta (evrozona obuhvata 17 članica) je često je izvor sukoba, a od dužničke krize Grčke najveću korist ima Nemačka. [14]. Opredeljenje za zajedničku valutu, u privredama različite razvijenosti, dovodi do prelivanja koristi, na račun najslabijih država članica. To doprinosi rastu privreda izvoznica (Nemačka) a slabljenju onih koji uvoze proizvode i usluge (Grčka, Italija, Španija, Portugal). Da bi funkcionisale one se zadužuju kod evropskih i svetskih banaka. Što ih vodi u još veću zavisnost i dužničko ropstvo.[15] Dobici su na strani finansijskih institucija koje im daju kredite (francuske, britanske, nemačke banke i finansijski fondovi iz SAD-a). Na taj način vrši se eksploatacija unutar same EU. U takvim uslovima nema ni govora o solidarnosti, za koju se deklarativno zalaže EU. Praksa otkupa državnog duga je sasvim suprotna opštim načela neoliberalizma. Evropska centralna banka je maksimalno nezavisna od vlade, jer EU i nema tu vladu. Ona štampa novac, pozajmljuje ga privatnim bankama po niskim kamatama, a ove ta ista sredstva po višestruko višim kamatama pozajmljuje prezaduženim državama.

EU je ekonomski, politički, kulturno podeljena na više zona. Među njima se razlikuju sever i jug, istok i zapad, centar i periferija, stare i kasnije pridružene članice. Istraživanja o društvenim nejednakostima naglašavaju da je raslojavanje, na štetu nižih slojeva i srednje klase, prisutno u svakoj od pomenutih članica EU. Tome je doprinela i politika deindustrijalizacije, koja je gasila radna mesta u državama članicama, a kapital selila u druge zemlje i regione sveta. Po uspešnoj politici ekonomskog i industrijskog razvoja izdvaja se Nemačka. Ona i danas ima visok nivo učešća industrije u BDP (oko 28%), raznovrsnu strukturu industrije i značajno viši udeo novih industrija u odnosu na druge članice EU[16]. Nemačkoj najviše odgovara zajednička valuta. Ona je nametnula "politiku štednje" domaćem i ostalom stanovništvu. Otpor tome od strane građana EU je povremen, ali nedovoljan da ugrozi onovni pravac promena.

---

[12] Prema Eurostatu u avgustu 2016. godine opšta stopa nezaposlenosti u EU je bila 9,2, u evrozoni, 10, a nezaposlenost mladih 18,2 (u Grčkoj 47,2, Španiji 42,6, Italiji 37,1).

[13] www.politika.rssr/clanak/116140/Strajk-Sluzbenika-evropske-unije, Politika, 17. 12. 2009

[14] S. Komazec, „Kriza Evropske unije i efekti pridruživanja", Nacionalni interes, Godina IX, vol 26, Broj 1/2013, str. 29 i 39

[15] Dogovor iz Mastrihta ograničava nivo inflacije i javnog duga, ali uopšte ne vodi računa o rastu nezaposlenosti i siromaštva u pojedinim članicama EU.

[16] Lj. Savić, „Industrijalizacija-mit ili stvarnost?", zb. Moguće strategije privrednog razvoja Srbije,(ured. Časlav Ocić), SANU, Beograd, 2015, str. 299

U novim članicama EU su se povećali nezaposlenost, spoljno trgovinski deficit, javni dug i siromaštvo, a opalo ukupno stanovništvo.[17] Retki su primeri koji odstupaju od toga (tzv. „baltički tigrovi"), a koje svetska kriza dodatno destabilizuje. Nejednakosti u vidu zona siromaštva i devastirane industrije i prirode prosutne su i u unutar država članica. Italija ima razvijeni sever a nerazvijeni jug, Španija razvijeniju Baskiju i Kataloniju, a nerazvijenu Andaluziju itd. Na istoku EU od istih nejednakosti nisu imune ni Poljska, Bugarska i Rumunija.

EU se nametnula kao projekat mira i bezbednosti svojih građana, a sa ciljem da na taj način deluje i u okruženju i svetu. U slučaju raspada socijalističke Jugoslavije EU je bila važan faktor dezintegracije. Među prvima je podržala seperatizam Hrvatske i Slovenije, i na taj način je demantovala proklamovano opredeljenje za mir[18]. U drugim slučajevima (Libija, Irak, Bliski istok) njene članice su višestruko (in)direktno upletene. One to čine samostalno i preko NATO saveza. Osim kontinuiranog izvoza oružja (u čemu prednjači Nemačka) njene članice su i direktno umešane u ratne sukobe. O tome politička elita nerado govori, pravdajući svoje poteze brigom za ljudska prava i izvoz demokratije.

Kriza identiteta EU je višestruka. Na jednoj strani je proklamovani „evropski identitet", a na drugoj odsustvo zajedničkih vrednosti, istorije, kulture i verovanja na kojima bi se formirao „Evropljanin". Proklamuje se građanstvo EU, samom političkom pripadnosti državama članicama, a stvarno su nacionalne države one koje o tome odlučuju. U prvi plan se ističe „multikulturalizam" kao baza evropskog identiteta, a on se svakodnevno narušava ili osporava. On više postaje proklamovani ideal, koji u praksi odbacuju i vladajuće političke elite i političari. Angela Merkel je u novembru 2010.godine izjavila da je multikulturalizam u Nemačkoj propao. Pojasnila je to rečima: „ Naravno, tendencija je bila reći usvojimo multikulturalan koncept i živimo srećno jedni uz druge i budimo srećni što živimo jedni sa drugima, ali takav koncept je zakazao i zakazao je potpuno".[19]

Objavljen je „kraj" nacionalnoj državi, a one su glavni i najvažniji faktori rešavanja krize EU, od kojih je jedna migrantska kriza[20]. Mir, solidarnost, demokratija i zaštita ljudskih prava svakodnevno se dovede u pitanje u samoj EU, o čemu svedoče štrajkovi, javni protesti građana protiv politike štednje, ali i etnoreligijski sukobi i ojačali desničarski pokreti i partije. Ovi poslednji traže povratak nacionalne države, klasičnog suvereniteta, domaće valute, izlazak iz evrozone i/ili i EU. Sve to potvrđuje tezu o sistemskoj disfunkcionalnosti i krizi EU. Ona se pod uticajem globalizacije i svetske ekonomske krize priklonila uticaju MMF, SB i SAD-a. Kada su ugroženi njeni interesi EU se suprostavlja globalizaciji, što je potvrdila i aktuelna masovna interkontinentalna migracija.

EVROPSKA UNIJA I PROCESI BALKANIZACIJE

Termin balkanizacija se koristio u različitim vremenima i označavao je različite pojave. Najpre se odnosio na prilike posle Prvog svetskog rata, kada su od Austro-ugarskog i Otomanskog carstva nastale brojne, male i na etničkom principu utemeljene države. Posle II sv.

---

[17] Primer za to su Mađarska, Poljska i Estonija. D. Mirović, „Posledice pridruživanja Istočne Evrope Evropskoj uniji", Nacionalni interes, god. IX, vol 26, Broj 1/2013, str. 129

[18] Više o tome S. Vuković, Etika zapadnih medija-Antisrpska propaganda i „humanitarne intervencije", IK Zoran Stojanovic, 2015

[19] R. Novak, „Multikulturalizam je varka, kaže Angela Merkel", Nova srpska politika misao, 18 decembar 2015.

[20] Z. Obrenović zaključuje:"..ne radi se o o eroziji principa nacionalnog suvereniteta kao takvog (pošto to ne važi za, kako empirijske analize pokazuju, vodeće države sveta) nego o eroziji nacionalnog suvereniteta slabih i malih država". Z. Obrenović, „Nacionalna država i izvori globalizacije (Nacrt istraživanja)", Filozofija i društvo, XIX-XX/2001-2002, str. 95-96

rata nastala je Albanija kao samostalna država, a u tome se video uticaj Turske i jačanje Islama. Termin se učestalo koristio 90-ih godina, nakon izbijanja građanskog rata na području druge Jugoslavije. U prvom planu imao je pežorativno značenje. To znači da su se društveni, a potom i ratni sukobi, naroda Jugoslavije tumačili kao sukobi vera, etniciteta, zajednica ukorenjenih na „krvi i tlu", čije je sećanje na događanja iz prošlosti dovelo do raspada zemlje. Posledice toga su nastajanje nekoliko malih, etnički zasnovanih državica, zavađenih, sukobljenih, nesposobnih za samostalan opstanak. Po tom shvatanju one kao takve su osuđene za nadgledanje od strane moćnih država i bez sposobnosti da se same modernizuju i demokratizuju. Danas se termin balkanizacija upotrebljava za savim drugačije procese, tj. za pojave o sredinama koje malo imaju zajedničkog sa Balkanom. Govori se o balkanizaciji Amerike, a stvarno misli na rast rasnih, klasnih, verskih, etničkih sukoba u najmoćnijoj zemlji kapitalističkog centra. U tom smislu, odnosno kao pojava sukoba, isključivosti, mržnji, seperatizmu društvenih grupa, regiona ili delova složenih država, balkanizacija je prisutna i u Evropi i u Evropskoj uniji.

Ovakvom sadržaju pojma balkanizacije mogu se uputiti brojni prigovori. Jedan od njih je da je reč o političkoj diskvalifikaciji i pojednostavljenom objašnjenju raspada socijalističke Jugoslavije. Ono ne uzima složen splet društvenih, ekonomskih, političkih, etnoreligijskih, domaćih i spoljnih uzroka dezintegracije zemlje. Podsetimo samo na činjenicu da je pre rata najmanje deceniju trajala kriza društva, obilato inicirana i potpomognuta od strane MMF (koji je posle 1980. godine rešio da joj ne daje nove zajmove). Pad životnog standarda, ali i formiranje republičkih i pokrajinskih političkih elita, dodatno su uticali n bujanje pomenutih strahova i netrpeljivosti.[21] U međuvremenu su se promenile i prilike u svetu. Pad Berlinskog zida, raspad SSSR-a, Varšavskog pakta i Čehoslovačke federacije, označili su i krupne promene na geopolitičkoj sceni. Tek tada su se stekli uslovi da se najrazvijenije republike (Slovenija i Hrvatska) odluče na seperatizam. One su procenile da u novim prilikama imaju jake međunarodne saveznike (EU, Nemačka, SAD), koji će ih u tome podržati na brojne načine. Seperatizam najrazvijenijih republika Jugoslavije se mogao realizovati samo u izmenjenim geopolitičkim odnosima i povoljnim izgledima da se iste republike uključe u evropsku i svetsku podelu rada i moći. Interesi njihovih vladajućih elita su se podudarali sa strateškim interesima elita najmoćnijih zemalja EU i sveta. Na taj način EU je pogazila Vestfalski poredak (utemeljen 1648. godine), koji je garantovao svakoj državi jednako pravo na suverenitet.

„Virus balkanizacije" proširio se i na druga područja sveta. U EU seperatizmi su sve vidljiviji i snažniji. U gotovo svakoj od članica EU postoje seperatistički pokreti i sve snažniji desni politički pokreti. U Španiji se decenijama Katalonci i Baskijci zalažu za nezavisnost svojih pokrajina. Centralna vlast je još toliko snažna da spreči kršenje ustava zemlje. Na severu Italije desničarski pokret („Liga za sever") na lokanim izborima odneo je prevlast u desetine gradova. U Holandiji i Austriji desničarske partije su kroz institucije zauzele relativno visoka mesta. Združena desnica je najbrojnija politička grupacija i u Evropskom parlamentu. Zajedničko za njih je zalaganje za: odustajanje od evra, izlazak iz EU, povratak nacionalnom suverenitetu i državi i otpor briselskoj administraciji. Postoji više razloga uspona desničarskih pokreta i populizma u Evropskoj uniji. Pored tradicije tu su i uticaji svetske ekonomske krize (masovna nezaposlenost, pad životnog standarda, jačanje etnoreligijskih faktora i sukoba), neefikasnost nadnacionalnih institucija odlučivanja i opasnosti koje nosi aktuelna migrantska kriza.

[21] Više o tome N. Novaković, (Dez)integracija radničke klase druge Jugoslavije, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008

ZAKLJUČAK

Sistemska kriza kapitalističkog sistema se ogleda u padu opšte profitne stope. Rešenje za to kapitalistička klasa našla je u globalizaciji, pomognutoj novim informatičkih tehnologijama i izmenjenim geopolitičkim odnosima. Neoliberalni koncept globalizacije u najvećoj meri je sredstvo uvećanja ekonomske, političke, kulturne i vojne moći zemalja kapitalističkog centra. One su doprinele i stvaranju EU, tipične regionalne zajednice koja pati od istih bolesti kao i najmoćnija kapitalistička zemlja. Svetska ekonomska kriza je razotkrila krizu neoliberalnog kapitalizma, ali i krizu EU. Ideologija o svemoći tržišta, svetinji privatne svojine i kapitala je ozbiljno je dovedena u pitanje. U „rešavanju" krize najvažniji uticaj imaju najmoćnije nacionalne države EU. Slabe države su osuđene na zaostajanje, razaranje i potčinjavanje moćnim centrima ekonomske i vojne moći. Sve je to praćeno i porastom nejednakosti u članicama EU i usponom seperatističkih pokreta.

LITERATURA

1. Antonić, A. Loša beskonačnost. Prilozi sociologiji srpskog društva, JP Službeni glasnik; Dosije studio, Beograd, 2012.
2. Dušanić, B. J. Ekonomija postmoderne, Dosije studio, Beograd, 2014.
3. Gidens, E. „Svet koji nam izmiče: prvo predavanje", u V. Vuletić, Globalizacija-mit ili stvarnost:sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.str. 143-154.
4. Hantington, P. S. Sukob civilzacija i preoblikovanje svjetskog poretka, CID-Banja Luka, 2000.
5. Komazec, S. „Kriza Evropske unije i efekti pridruživanja", Nacionalni interes, Godina IX, vol 26, Broj 1/2013, str.21-26.
6. Mirović, D. „Posledice pridruživanja Istočne Evrope Evropskoj uniji", Nacionalni interes, god. IX, vol 26, Broj 1/2013, str. 129-150.
7. Nedeljković, S. „Institucionalna kriza EU kao međunarodne organizacije", Kultura polisa, god. XIII (2015), broj 28, str.41-65.
8. Nikolić, G. „Novi globalni poredak: ekonomske osnove multikulturalizma", Kultura polisa, god XIII (2016), vol. 29, str. 133-148.
9. Novak, R. „Multikulturalizam je varka, kaže Angela Merkel", Nova srpska politika misao, 18 decembar 2015.
10. Novaković, N. (Dez)integracija radničke klase druge Jugoslavije, Institut društvenih nauka, Beograd, 2008.
11. Obrenović, Z. „Nacionalna država i izvori globalizacije (Nacrt istraživanja)", Filozofija i društvo, XIX-XX/2001-2002, str. 97-101.
12. Savić, LJ. „Industrijalizacija-mit ili stvarnost?", zb. Moguće strategije privrednog razvoja Srbije,(ured. Časlav Ocić), SANU, Beograd, 2015, str. 297-308.
13. Stiglic, E. Dž. Velika podela. Društvene nejednakosti i šta da radimo sa njima?, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.
14. Valerštajn, I. Posle liberalizma, Službeni list, Beograd, 2005.
15. Vuletić, V. (priredio). Globalizacija-mit ili stvarnost:sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
16. Vuković, V. Etika zapadnih medija-Antisrpska propaganda i „humanitarne intervencije", IK Zoran Stojanovic, 2015.

Aleksandra Praščević *

DA LI JE GLOBALNA EKONOMIJA U POST-KRIZNOJ ERI SEKULARNE STAGNACIJE NA PRAGU NOVOG MERKANTILIZMA?

Apstrakt

U radu se razmatra u kojoj je meri merkantilizam danas prisutan (ili se najavljuje) u ekonomskoj politici vodećih svetskih ekonomija i da li je to posledica snažnog uticaja globalne ekonomske recesije (2007-09) koja se nastavila kroz eru sekularne stagnacije u globalnoj ekonomiji. Među najznačajnijim problemima nametnula se visoka stopa nezaposlenosti i ostala negativna kretanja na tržištu rada. Ovi su problemi neminovno iznedrili šire društvene probleme izrazitog nezadovoljstva građana visoko razvijenih zemalja (SAD i EU) svojom ekonomskom pozicijom i perspektivom. Zbog toga se oni opredeljuju za kreatore ekonomske politike (političare) koji nude značajnije promene koje uključuju i novi model razvoja, kao i novi društveni dogovor kojim bi se poboljšala pozicija većine stanovništva – naročito srednje klase i radničke klase. To je povezano i sa pitanjima raspodele dohotka unutar društva, kao i globalne raspodele koja je godinama bila determinisana procesima globalizacije i dominacije kapitala nad radom. U želji da se ovi problemi prevaziđu sve više se nude preporuke koje po mnogo čemu podsećaju na one koje je propagirala davno prevaziđena ekonomska doktrina – merkantilizam. U njenoj suštini je državna intervencija u ekonomiji i to naročito u domenu protekcionizma i ograničavanja slobodne trgovine. U savremenoj varijanti merkantilizma, koga je već više decenija primenjivala Kina, nalaze se mere države u jačanju odnosa biznisa i države. U merkantilističkom modelu osnova je proizvođač, a ne potrošač kao u neoklasičnom. Država svojom ekonomskom politikom treba da podstakne proizvodnju, olakša uslove poslovanja proizvođačima, spreči odliv kapitala i seobu proizvodnih kapaciteta u druga područja sveta, kao i da poveća konkurentnost nacionalne ekonomije. Za to su državi na raspolaganju različita ekonomska, ali i politička sredstva. Pitanja koja se neminovno nameću jesu kakvi se rezultati mogu očekivati od ovakvih mera u situaciji izrazito globalizovane svetske ekonomije i da li će se položaj onih u čije se ime ovakva promena propagira poboljšati, ili možda i pogoršati.

Ključne reči: merkantilizam, globalizacija, državna intervencija, era sekularne stagnacije
JEL klasifikacija: B11, F02, F15

IS THE GLOBAL ECONOMY IN THE POST-CRISIS ERA OF SECULAR STAGNATION ON THE DOORSTEP OF NEW MERCANTILISM?

Abstract

The paper examines the extent to which mercantilism currently exists (or be announced) in the economic policy of the leading world economies and whether this is due to the strong impact of the global economic recession (2007-09), which continued through the era of secular stagnation in the global economy. Among the most important problems are those of the high rate of unemployment and other negative trends in the labor markets. These problems inevitably spawned wider social problems of extreme dissatisfaction of the citizens of highly industrialized economies (US and EU) with its economic position

* Redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

and future prospects. Therefore, they opt for economic policymakers (politicians) that offer significant changes which include a new model of development, and a new social deal that would enhance the position of the majority of the population - particularly the middle class and working class. This is related to the issues of income distribution within society, as well as global distribution, which for years was determined by the processes of globalization and the domination of capital over labor. In order to overcome these problems recommendations that in many ways resemble those that propagate the long-outdated economic doctrine – mercantilism are increasingly being offered. In its essence is the state intervention in the economy, especially in the domain of protectionism and free trade restriction. In the modern variant of mercantilism, which was enforced for several decades in China, there are state measures to strengthen relationships between business and the state. In the mercantilist model the basis is of the producer, and not of a consumer, as in the neoclassical model. Country with its economic policy should encourage production, facilitate business conditions for producers, prevent the outflow of capital and migration of production capacity in other areas of the world, as well as to increase the competitiveness of the national economy. For that, different economic, but also political means are available to the country. The issues that are inevitably imposed are: what results can be expected from these measures in a situation of highly globalized world economy and whether the position of those in whose name such change propagates are going to improve, or maybe to worse.

Key words: merkantilism, globalization, state intervention, era of secular stagnation
JEL klasifikacija: B11, F02, F15

UVOD

Uporedo sa ekonomskim i političkim problemima sa kojima se globalna ekonomija suočava već čitavu deceniju, kontinuirano se pojavljuju najave primene novih mera države, prvenstveno u domenu ekonomske politike, ali i šire politike, kao što su najave uvođenja nove socijalne politike, i novog modela ekonomskog razvoja baziranog na uspostavljanju novog društvenog konsenzusa. Očigledne promene u ekonomskoj politici vezane su i za promene u prihvatanju postulata pojedinih ekonomskih teorija. Time se dokazuje da su oscilacije u kapitalističkom sistemu tesno povezane sa oscilacijama u ekonomskim teorijama i u njihovom prihvatanju, odnosno odbacivanju. Što su intenzitet i dužina trajanja krize značajniji, to treba očekivati značajnije promene u doktrinarnom smislu. Upravo to pokazuju i globalna ekonomska recesija (2007-09) i post-redesiona era sekularne stagnacije.

Recesija je otpočela u vreme dominacije neo-liberalnog pristupa glavnog toka makroekonomije čija je okosnica bila «nova neoklasična sinteza», koja je uspela da uspostavi određeni konsenzus između Nove klasične makroekonomije i Novih kejnzijanaca (Praščević, 2014). Ovaj pristup je dominirao u dugom periodu, još od monetarističke kontrarevolucije i odbacivanja kejnzijanske države blagostanja (1970-ih). Nakon što je recesija otpočela i kada je postalo jasno da će ona biti oštra i globalna, te da se po intenzitetu može meriti sa Velikom Depresijom iz 1930-ih, počelo se sa primenom kontracikličnih mera ekonomske politike koje su u svojoj osnovi bile kejnzijanske. Pojava tzv. «pragmatičnih kejnzijanaca» iz MMF-a, podstakle su špekulacije da je čak i ova institucija promenila svoju duboko tradicionalno orijentisanu doktrinu (zasnovanu na «tvrdom» monetarizmu, slobodnom tržištu i Vašingtonskom konsenzusu). Iako posle decenija dominacije klasičara u makroekonomiji više nije bilo sramota priznati zalaganje za kejnzijanske ideje, što je bilo praćeno povećanjem interesovanja za Kejnsovu teoriju, a naročito za njegovo objašnjenje nestabilnog karaktera kapitalističkog sistema, kao i teorije njegovih najvernijih naslednika – Post-kejnzijanaca (Minski, Kalecki, Harod, Kaldor, Domar, Gudvin), ipak je ubrzo sledio povratak na klasičarske postavke. To se prvenstevno ogledalo u primeni mera štednje (engl. *austerity measures*) jer je fiskalna ekspanzija uz spor oporavak dovela do velikih problema javnih finansija (visokog državnog deficita i javnog duga) koji su zahtevali fiskalnu konsolidaciju. Ovakva politika je, međutim,

imala recesione efekte, a vremenom je fiskalna politika postala neutralna, uz značajnu ekspanzivnu monetarnu politiku (primer je EU).

Najnovija promena u ekonomskoj politici koja se očekuje je primena merkantiličkih ideja u ekonomskoj politici ekonomski moćnih zemalja, naročito u najavljenoj politici administracije novog predsednika SAD-a, Donalda Trampa. Iako je reč o davno odbačenoj doktrini, ona je u ekonomskoj politici bila i ranije prisutna. To je naročito tačno za azijske ekonomije, a najeksplicitnije je prisutna u ekonomskoj politici Kine. Ubrzani uspon ove ekonomije se u mnogome duguje upravo uspešnoj primeni merkantiličke politike – podsticanja domaće industrije i proizvodnje (proizvodne strukture nacionalne ekonomije), oslanjanje ekonomskog razvoja na izvoznu tražnju uz primenu protekcionističkih mera spoljne trgovine, manipulaciju deviznim kursom i držanjem pod kontrolom domaće tražnje, primarno kroz politiku niskih nadnica koje obezbeđuju niske troškove proizvodnje, a time i konkurentost na svetskom tržištu i izvoz. Iako je neosporno da je ovakva politika primenjena u Kini imala značajan uspeh, sa pravom se može postaviti pitanje kakvi bi bili efekti značajnije primene politike čija su okosnica protekcionizam, ekonomski nacionalizam, ponovno razmatranje ranije potpisanih sporazuma o slobodnoj trgovini, ograničavanje slobodnog kretanja ljudi i kapitala, od strane vodeće svetske ekonomije SAD-a. Naravno, pitanje je i da li bi ovakvu politiku pratile i druge zemlje i kakve bi to efekte imalo na globalnu ekonomiju, ali i političku sliku sveta. Pri tome se ne sme zaboraviti da je čak i Kejns koji je imao dosta simpatija za merkantilizam, za razliku od britanskih klasičara, ukazao da je merkantilistička politika dobra za poboljšanje pozicije nacionalne ekonomije, ali ne i za globalnu ekonomiju. Takođe, valja imati na umu i da je merkantilizam dominirao u surovom tranzicionom periodu prelaska u kapitalizam, tokom koga su nastajale nacionalne države i nacionalna tržišta, kada su beleženi kontinuirani sukobi između zemalja za ekonomsku i vojnu prevlast (ratovi i blokade). Globalna slika sveta u drugoj deceniji XXI veka daleko je od nekadašnje dominacije jedne svetske sile (SAD-a), ukazujući na opasnu konfrontaciju između vodećih zemalja koja bi primenom merkantilističkih preporuka mogla postati još dramatičnija. Istovremeno, činjenica da se liberalizam povezuje sa konceptom političke demokratije, izaziva strahovanje da bi uspon merkantilizma značio i promenu političke orijentacije prema autroritarnijem i tradiconalnijem sistemu.

MERKANTILIZAM NASPRAM LIBERALIZMA U RAZVOJU EKONOMSKE MISLI

Iako se za merkantilizam smatra da je davno odbačena ekonomska doktrina, koja je morala u periodu pred Industrijsku revoluciju (sredinom XVIII veka) da se povuče pred novom i superiornijom ekonomskom školom – klasičnom političkom ekonomijom, ipak su merkantilističke preporuke ekonomskoj politici i neki elementi tzv. merkantilističke prakse ostali prisutni i u narednim vekovima, pa i danas. Merkantilizam, ili merkantilistički sistem ideja, nastaje i razvija se u surovom periodu tzv. trgovačkog kapitalizma (sred. XVI – sred. XVIII) tokom koga su se dogodile značajne istorijske, društvene i ekonomske promene u Evropi, označavajući kraj feudalnog ekonomskog sistema, nastanak i zaokruživanje nacionalnih država, a posledično i nacionalnih tržišta, povećanu trgovinu između do tada dominantno poljoprivredno orijentisanih evropskih društava. Upravo su ovi uslovi opredelili i mnoge merkantilističke stavove, čineći merkantilizam krajnje kontekstualnom doktrinom. Merkantilističke ideje bile su usklađene sa novim zahtevima države, tačnije – vladara (monarha), koji sada dobija novu ulogu – da zaokruži nacionalnu državu, proširi njenu

teritoriju i obezbedi prevlast nad ostalim državama (i narodima) – vojnu, ali pokazaće se ubrzo i još važnije – ekonomsku moć (Landreth i Colander, 1994, Roncaglia, 2006).

Centralno mesto merkantilističkih ideja odnosi se na pitanje politike koja će obezbediti promovisanje i podizanje moći i bogatatsva nacije, a ne pojedinaca (Jakšić i Praščević, 2007). Merkantilisti se, dakle, foksiraju na makro teme (rečeno jezikom savremene ekonomije) – konsolidovanja i razvoj nacionalnih ekonomija. U postizanju ovih ciljeva oni se zalažu za primenu egzoregulacije, odnosno državne intervencije čije je delovanje trebalo da doprinese povećanju bogatstva nacije u ukupnoj raspodeli fiksnog bogatstva na globalnom nivou (između nacionalnih ekonomija), uz pretpostavku o trgovini između ekonomija koja ide u korist jednih, ali na štetu drugih, zbog čega se na nacionalne ekonomije i gleda kao na konkurente na svetskom tržištu. Povećanje bogatstva jedne ekonomije mora automatski značiti i smanjenje bogatstva druge ekonomije. Takvom shvatanju je u prilog išlo viđenje bogatstva nacije u količini plemenitih metala (zlata i srebra) kojom raspolaže, a ne u količini proizvedenih dabara, zbog čega se na međunarodnu trgovinu gleda kao na posebno važnu delatnost – jer je jedina u stanju da obezbedi povećanje bogtatsva nacionalne ekonomije (rečeno jezikom fiziokata i klasičara – ona je jedina produktivna delatnost). To povećanje bogatstva se ekonomski ostvaruje kroz pozitivan trgovinski bilans nacionalne ekonomije u odnosima sa ostalim privredama, koji je najvažniji makroekonomski pokazatelj. Ekonomska aktivnost u jednoj nacionalnoj ekonomiji motivisana je isključivo željom da se obezbedi proizvodnja roba koje će biti izvezene, što će značiti i priliv plemenitih metala u ekonomiju (zbog pozitivnog trgovinsog bilana). Za merkantiliste je, dakle, bila važna izvozna tražnja, dok ih domaća potrošnja nije interesovala, čak se protive njenom povećanju koje bi moglo dovesti do povećanja uvoza stranih proizvoda, a time i do odliva plemenitih metala iz zemlje i smanjenja njenog bogatstva. Za svoje stavove oni podršku dobijaju ne samo od vladara, čiji je interes za učvršćivanjem moći bio očigledan i lako objašnjiv, već i od nove klase u nastanku – buržoazije (najpre tgovačke), koja je u prvo vreme od nacionalne države očekivala pomoć i podršku.

I pored pojedinih naivnih stavova merkantilista primarno o značaju plemenitih metala, generalno merkantilizam je imao pozitivan uticaj na ekonomski razvoj (na povećanje proizvodnje i razvoj tržišta), kao i na razvoj ekonomije kao nauke. Vremenom su se merkantilistički pisci okretali proizvodnji kao okosnici razvoja, odstranjujući pogrešne ideje o pozitivnom novčanom bilansu. Međutim, merkantilistička praksa koja je dovela do osnaženja trgovačkih monopola, kao i ekonomske moći vladara, jer je u većini zemalja monopol nad spoljnom trgovinom imao sam monarh, postala je u jednom trenutku kočnica daljeg razvoja koji je zahtevao veću slobodu u funksionisanju tržišta, kao i delovanja ekonomskih subjekata. Tako nastaju liberalne ideje najcelovitije uobličene u čuvenom delu Adama Smita, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* (1776) koga po uspehu i uticaju Šumpeter smatra najuticajnijom naučnom knjigom, poredeći je samo sa Darvinovom: *O poreklu vrsta (1859),* (Schumpeter, 1975, str. 150). Liberalne ideje preuzimaju prevlast od merkantizma, ponovo u skladu sa potrebama društvenog i ekonomskog razvoja tokom i nakon Industrijske revolucije. Promene su zahtevale novu ulogu države, novu ekonomsku politiku, ali i novu ekonomsku teoriju, koju su ponudili klasičari. Ekonomski razvoj podstaknut tehničkim i tehnološkim napretkom obeležio je naredne vekove, beležeći drastično povećanja proizvodnje roba, što je neminovno dovelo do trke za novim tržištima na kojima se ta roba može plasirati.

Mesto i uloga države, u klasičaskom sistemu potpuno su promenjeni u odnosu na merakntilističko doba – kod Smita je država neophodna isključivo radi obezbeđenja individualne i nacionalne sigurnosti, pravne sigurnosti, saobraćajne i komunikacione infrastukture, ponude novca i kredita, kao i obrazovanja. Uloga države je, dakle, veoma

ograničena i svako njeno značajnije uplitanje u podsticanje delovanja pojedinačnih ekonomskih subjekata samo je kontraproduktivno, odnosno, dovodi do rešenja koja su neefikasna, a na makro nivou, uticaji na bogatstvo naroda ovakvog delovanja države su pogubni.

Dakle, definitvno je Smitov individualizam i utilitarizam, iako sa dubljim filozofskim osnovama, proistekao iz britanskog ekonomskog razvoja, zasnovanog na industrijalizaciji, što joj je omogućilo da ostvari globalnu moć i uticaj na jednoj trećini zemljine kugle – u Aziji, Africi, Australiji i Novom Zelandu. Britanski klasičari su bili veliki zagovornici slobodne trgovine, smatrajući da njihov argument ima univerzalnu važnost upravo na osnovu razvijenih teorija spoljne trgovine. Slično podeli rada na nivou nacionalne ekonomije, Smit se zalaže za podelu rada i na međunarodnom nivou. Zalaganje za *laissez-faire* politiku, bilo je najveće u Velikoj Britaniji, iz koje se prirodno proširilo i na SAD. Međutim, detaljnija analiza ekonomske politike i poslovne prakse u ove dve ekonomije, tokom narednih vekova, ukazuje da je ipak pre reč o laissez-faire mitu, a ne o njegovoj primeni u stvarnosti, naročito kada je reč o SAD-u. Ovaj mit je proklamovao sebično ponašanje, prvenstveno poslovnih ljudi koji su oslobođeni od bilo kakvih oblika ograničanja u ponašanju nametnutih od strane države, a u cilju ostvarivanja sopstvenih sebičnih interesa. Praksa je međutim pokazivala da je ekonomska politika države i dalje zadržala veoma važno mesto – naročito u SAD-u u kojima je i pored razvoja veoma surovog tipa kapitalizma postojala «jedinstvena kombinacija delovanja države i privatnog preduzeća» (Cameron and Neal, 2003, str. 211), zasnivana na pragmatičnoj kombinaciji individualnih sloboda i interesa, s jedne strane i potreba društva i države, s druge. S druge strane, u kontinentalnom delu Evrope, liberalna ideja i ekonomska politika, iako su imale pobornike, nikada nisu ostvarile uspeh sličan onom u Britaniji, prvenstveno jer se radilo o ekonomijama koje još nisu dostigle nivo britanskog razvoja, a često i o područjima opustošenim ratovima i stalnim sukobima oko teritorija, tako da je u njima država zadržala svoju odlučujuću ulogu. U ovim se zemljama, često, na *laissez-faire* poredak gledalo isključivo kao na još jedan britanski pokušaj da nametne svoju moć i hegemoniju onima koji nisu dostigli njen nivo ekonomske razvijenosti. Takvo je mišljenje i nemačke Istorijske škole, koja se veoma pozitivno odnosila prema merkantilizmu (Robbins, 2000, str. 47-48). S obzirom da je jedan od osnivača nemačke Istorijske škole bio Fridrih List, koji se smatra i ocem američkog protekcionizma, jasno je da su merekantilističke ideje bile u velikoj meri primenjene u američkoj poslovnoj praksi tokom XIX i početkom XX veka.

Sve ovo opravdava tvrdnju Danija Rodrika da se istorija ekonomije može posmatrati kao analiza odnosa dve ekonomske škole: merkantilizma i liberalizma (Rodrick, 2003). Ovaj odnos je posebno postao važan u periodu nakon globalne recesije.

GLOBALNA EKONOMIJA – EKONOMSKA I POLITIČKA OGRANIČENJA

Još od perioda kada je ekonomska recesija pogodila globalnu ekonomiju (2007-09), ekonomski i društveni problemi sa kojima se suočavaju zemlje širom sveta se ne smanjuju, već izgleda upravo suprotno – usložnjavaju se, dobijajući nove manifestacije. Problemi se primarno odnose na usporeni globalni ekonomski rast, umanjeno investiranje, smanjenje rasta obima svetske trgovine, visoku nezaposlenost i druge negativne tendencije na tržištu rada u mnogim ekonomijama, kao i dalje prisutni problemi javnih finansija - visoki budžetski deficiti i javni dug (World Economic Situation and Prospects, 2017). Ovi su problemi doveli do rastuće neizvesnosti i rizika sa kojima se sučava globalna ekonomija. Tome svakako doprinose i povećane društvene tenzije, s obzirom da se većina stanovništva u mnogim zemljama u dužem vremenu suočava sa pogoršanjem ekonomske pozicije, a još važnije i sa pogoršanjem perspektive svoje pozicije u budućnosti. Ove tenzije su dovele do povećanja konflikata u društvu

i to kako u odnosima između različitih društvenih klasa, tako i nacionalnih, etničkih i religijskih. Istovremeno su povećane i tenzije u odnosima između zemalja. Takođe, treba istaći da od navedenih problema nisu pošteđene ni najrazvijenije ekonomije – članice Evropske Unije i SAD. Naravno, većina nerazvijenih i ekonomija u tranzicije i sa nastajućim tržištima, našla se u posebno teškoj ekonomskoj, ali i političkoj poziciji. Sve ovo navodi na dobro poznatu činjenicu da je kapitalizam sistem koga karakterišu oscilacije, kao i konflikti, koji su u dugom periodu relativno stabilnog ekonomskog rasta, pre otpočinjanja globalne recesije, delovali kao prevaziđeni.

Dva ključna elementa na kojima su globalna ekonomija i društvo počivali u tom periodu bila su: tržišna ekonomija i politička demokratija. Izgledalo je da se oni dopunjavaju i da će sami po sebi obezbediti ekonomski i društveni napredak svim građanima. Globalna recesija i nepovoljna kretanja u post-recesionom periodu, koji se često naziva i «erom sekularne stagnacije», dovela su to u pitanje. Najpre, koncept slobodne tržišne ekonomije dobija značajne kritičare i to čak i u zemljama koje se smatraju kolevkom liberalizma. Drugo, koncept političke demokratije se suočava sa izazovima koji dugo nisu viđeni u zemljama razvijene političke demokratije – članicama Evropske Unije ili SAD-u. U njima građani pokazuju nezadovoljstvo političkim establišmentom i političkim sistemom, koji je tokom vremena birokratizovan pridonoseći problemu nejednakosti u raspodeli dohotka i bogatstva u društvu, a koji je aktuelizovan poslednjom recesijom i post-recesionom stagnacijom. Zbog toga se građani – glasači u sve većoj meri opredeljuju za antisistemske političke opcije (političke partije i kandidate), uz uspon radikalizma i ekstremnih stavova. Situacija je posebno složena u zemljama članicama EU. Evropska Unija, se kao najuspešniji koncept evropske integracije koji treba da obezbedi Evropu kao jedinstveni ekonomski prostor političke demoktaije bez sukoba, danas nalazi na prekretnici. U njoj su prisutni snažni elementi evroskepticizma koji su najeksplicitnije do izražaja došli u Britaniji koja je otpočela proceduru izlaska («bregzit»), ali slične tendencije postoje i u drugim članicama, kao i nezainteresovanost za dalje proširenje, prvenstveno na balkanske zemlje. Sve to vodi usponu političke desnice, populizma, nacionalističkih politika i izolacionalizma, koje u ekonomskoj politici svoj izraz dobijaju i u ekonomskom nacionalizmu.

Pored globalne recesije koja je imala negativne ekonomske i političke posledice, važno je u obzir uzeti i značajna geopolitička dešavanja. Među njima se izdvajaju sukobi u Arapskom svetu nakon tzv. «Arapskog proleća» koji su pokrenuli velike migracije ljudi – izbeglica koje pokušavaju da stignu u razvijene zemlje EU (pojava Islamske države i njen teroristički ekstremizam, rat u Siriji, raspad i viševlašće u Iraku, Libiji) sa nesagledivim ekonomskim i političkim posledicama ne samo po zemlje u kojima se sukobi dešavaju. U Evropi su posledice višestruke – priliv migranata je izazvao direktni uspon desničarskih političkih snaga, što je naročito vidljivo u zemljama Centralne Evrope članicama EU (Mađarska, Poljska, Slovačka, Češka). Drugi važan faktor je i sukob Rusije i Ukrajine oko Krima, koji je izazvao nametanje sankcija Rusiji od strane EU, sa ekonomskim i političkim konsekvencama. Na kretanja u Evropi utiču i događaji u Turskoj – uspon autoritarizma i ograničenje političke demokratije. Kao posebno težak faktor izdvaja se globalni rast terorizma, oličen u terorističkim napadima i delovanju Islamske države. Kao globalna pretnja ostaju i tenzije na relaciji Rusije sa SAD-om (za koje se verovalo da će biti smanjene izborom Trampa za predsednika), kao i odnosi između SAD-a i Kine, ali i zategnutost sa Severnom Korejom. U mnogo manjoj meri, ali ipak značajno za evropska kretanja deluje i nestabilnost pojedinih balkanskih zemalja koje nisu članice EU, kao i nerešeni problemi u vezi sa međusobnim odnosima balkanskih zemalja.

MOŽE LI MERKANTILISTIČKI ODGOVOR DA POMOGNE U POST-KRIZNOJ ERI SEKULARNE STAGNACIJE?

Merkantilizam je, makar u praksi, tačnije u ekonomskoj politici, prisutan i danas, odnosno u proteklom periodu i to u jednom broju azijskih ekonomija (Japan, Južna Koreja, Tajvan), a najviše u Kini. Ključna razlika između dva ekonomska modela – merkantilističkog i liberalnog, odnosi se na centralno mesto u modelu, kao i funkciju cilja koja se maksimizira. U merkantilističkom modelu centralno mesto zauzima proizvođač koji maksimizira svoje dugoročno blagostanje, u čemu treba da mu pomogne država svojom prvenstveno ekonomskom politikom. U liberalnom modelu ekonomije, centralno mesto zauzima potrošač koji maksimizira svoje kratkoročno blagostanje delujući na slobodnom tržištu. Kao što je za realizaciju cilja potrošača povoljnije da postoje slobodna tržišta, za proizvođača je povoljnije da država interveniše.

U liberalnom modelu uključivanje države prvenstveno izaziva patološke posledice koje potiču od zloupotrebe javnih resursa radi realizacije privantih ciljeva – prisvajanja koristi, što je najbolje objašnjeno kroz koncept traganja za rentom (engl. *rent seeking*), kao i drugim modelima koji fokusiraju moguće zloupotrebe ekonomske politike i u političke svrhe. U merkantilističkom modelu se pretpostavlja da je moguća saradnja države i privatnog biznisa (privrede) koji mogu biti saveznici u realizaciji zajedničkih ciljeva. Privreda ima za cilj uspeh na tržištu i profit, a država ekonomski rast i nacionalnu moć. S obzirom da je merkantilistički model usmeren na strana tržišta, država bi trebalo da pomogne domaćoj privredi (industriji) da u tome uspe, odnosno da se probije na stranim tržištima. Istovremeno bi država štitila domaće tržište, tako da se inostrana konkurencija eliminiše protekcionističkim merama. Uspeh na stranim tržištima bi zahtevao da se država angažuje na obezbeđenju konkurentnosti nacionalne privrede. Konkuretnost primarno zahteva sniženje troškova proizvodnje, od kojih su najvažniji troškovi rada, ali i kvalitet proizvoda. To podrazumeva i odgovarajuću proizvodnu tehnologiju, odnosno ulaganje u istraživanje i razvoj. U tome, ponovo ključnu ulogu treba da ima država. To je suština tzv. «modela saradnje države i biznisa» (Rodrick, 2003).

Upravo savremeno shvatanje konkurentnosti nacionalnih ekonomija prati merkantilističko viđenje jer liberalni koncept negira da je uopšte moguće postojanje nacionalne konkurentnosti, s obzirom da je konkurentnost prema ovom pristupu vezan samo za mikro nivo - preduzeća (tj. uključuje sposobnost preduzeća da konkuriše, raste i bude profitabilno na tržištu). Merkantilistički pristup podrazumeva da i nacionalne ekonomije, a ne samo preduzeća, konkurišu jedne drugima na međunarodnom nivou (na svetskim tržištima), na kojima uspeh zavisi od mnogobrojnih faktora, a od kojih su najvažniji: ostvarena produktivnost i raspoloživa tehnologija, dok uspeh prvenstveno zavisi od jediničnih troškova rada. Ovako konkurentnost, prema Krugmanu još od 1970-ih pogrešno shvataju «uticajni ljudi» u merkantilističkoj tradiciji, čemu je svakako doprinelo i izdavanje od 1980. godišnjeg *Izveštaja svetke konkurentnosti*, Svetskog ekonomskog foruma (World Competitiveness Report), kao ključnog za procenu performansi nacionalnih ekonomija (Krugman, 1996, str. 17).

Sledeći su važni elementi danas modifikovanih merkantilističkih ideja, odnosno savremenih uslova u kojima se primenjuju:

- Državna intervencija – egzoregulacija;
- Proizvodnja radi izvoza, a ne domaće potrošnje;
- Privredni razvoj baziran na izvoznoj tražnji i držanje pod kontrolom domaće potrošnje (politika deviznog kursa, rast deviznih rezervi);

- Direktna pomoć države pojedinačnim kompanijama (ne nužno u privatnom vlasništvu), pomoć države preduzećima (ne samo u trgovini) prilikom osvajanja novih – inostranih tržišta;
- Niski troškovi rada kao osnova konkurentnosti nacionalne ekonomije – niski rezultujući troškovi proizvodnje, nepostojanje potrošačakog društva na nacionalnom nivou (korišćenje domaće jeftine radne);
- Značajno planiranje države u privredi sa ciljem postizanja odgovarajućeg ekonomskog rasta koji obezbeđuje i snaženje pozicije države na međunarodnom političkom planu;
- Čvrsto vođenje javnih finansija u skladu sa ekonomskim ciljevima države – povećanja konkurentnosti nacionalne ekonomije i ulaganja u određene privredne sektore;
- Mere ekonomske politike u oblasti razvoja infrastrukture – državna intervencija radi razvoja saobraćajne infrastrukture (povezivanje unutrašnjeg tržišta) i stvaranje uslova za rast saobraćajne delatnosti;
- Značaj obrazovane radne snage i direktno državno podsticanje poboljšnja obrazovne strukture stanovništva (ulaganje u obrazovanje od strane države), kao i u nauku i istraživanja (radi obezbeđenja novih tehničkih i tehnoloških pronalazaka, ali i kopiranje postojećih – razvijenih u drugim ekonomijama);
- Promene u političkom i ekonomskom sistemu: politički sistem zasnovan na jakoj centralnoj vlasti (diktatura/polu-demokratski režim ili dominacija jedne političke partije, npr. Komunističke partije u Kini);
- Povećanje unutrašnje nejednakosti u raspodeli dohotka i bogatstva;
- Početni ekonomski uslovi: veliko siromaštvo većeg dela stanovništva (nizak GDP per capita), uz skorašnja politička / religijska ograničenja ponašanja pojedinaca (uključujući i ekonomsku aktivnost) – jaka tradicija despotskog upravljanja, nizak nivo obrazovanosti stanovništva uz ulaganja države u njegovo poboljšanje (npr. u Kini);
- Ekonomska moć države je preduslov njene političke moći – politika imperijalizma (na globalnom ili regionalnom nivou);
- Promovisanje ekonomskog blagostanja na nacionalnom (a ne na globalnom nivou) – «učini komšiju prosjakom»: EKONOMSKI NACIONALIZAM.

Države koje ovakav pristup neguju, prvenstveno Kina, već decenijama se ponašaju tako da razviju svoju proizvodnu strukturu doprinoseći povećanju izvoza, naročito u sektorima sa većom dodatom vrednošću. Takođe se podrškom domaćoj privredi doprinosi i smanjenju uvoza, odnosno pobedi firmi u domaćem (u ovom slučaju – kineskom) vlasništvu na svetskim tržištima. Ovakva višedecenijska strategija Kine, iako je dosta uspešno koegzistirala sa liberalnim pristupom prisutnim u visoko industrijalizovanim zamljama, imala je dalekosežne posledice na pomeranje globalnog proizvodnog sistema ka radno-intezivnim tehnologijama i smanjenju globalne produktivnosti, jer je Kina veštački održavala jeftinu radnu sangu. Takođe je uspela da akumulira ogromne devizne rezerve, slično akumulaciji plemenitih metala u merkantilističko doba, uz trgovinski suficit. Namere Kine da obezbedi apsolutne, a ne komparativne prednosti u svim industrijama, a naročito poslednjih godina u visokotehnološke grane, direktno potpkopavaju osnove globalnog sistema trgovine koji bi počivao na maksimizaciji koristi globalnog ekonomskog sistema.

ZAKLJUČAK

Za poslednju recesiju i post-recesionu stagnaciju, a naročito za ekonomsku politiku kojm se pokušavaju prevazići ekonomske teškoće može se reći da predstavljaju pravu potvrdu poznatog Kejnsovog stava: «Ideje ekonomista i političkih filozofa, i kada su u pravu i kada greše mnogo su

moćnije nego što se obično misli ... Praktični ljudi, koji misle da su izuzeti od bilo kog intelektualnog uticaja, obično su robovi nekog preminulog ekonomiste.» (1936, p. 383). To je slučaj i sa ponovnim usponom merkantilizma u savremenom svetu.

Usled posledica koje je poslednja recesija imala na globalna ekonomska kretanja, a naročito na visoko industrijalizovane zemlje koje su dominantno primenjivale liberalan pristup, nametnut je zaključak da više nije moguća koegzistencija oba pristupa (merkantilistički i liberalni), već da bi i drugi trebalo da primene merkantilističke mere, a u cilju poboljšanja pozicije nacionalne ekonomije i sopstvenih građana u međunarodnoj podeli rada, ali i dohotka, bogatstva i moći. Preraspodela bogatstva i moći na globalnom nivou oslabila je visoko industrijalizovane ekonomije razvijene političke demokratije, a njihove građene osiromašila i umanjila njihovu perspektivu budućeg blagostanja. Krivica je delimično prebačena na ekonomije koje su primenjivale merkantilističke mere u dužem periodu. Takođe se došlo do zaključka da bi rešenje bilo i u njihovom prelasku na slične mere. Međutim, treba u obzir uzeti i snagu procesa globalizacije u čijoj je osnovi, ipak, liberalni pristup i zahtev za slobodnim tokovima kapitala i roba. Od protagonista ovog procesa zavisiće i koliko je zapravo reč o stvarnom povratku merkantilističkog sistema, ili je samo u pitanju deklarativna promena politike.

LITERATURA

1. Cameron, R. and Neal, L. (2003). *A Concise Economic History of the World.* 4th ed, Oxford: Oxford Univesrity Press.
2. Jakšić, M., Praščević, A. (2007). *Istorija ekonomije*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
3. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money.* London: MacMillan Cambridge University Press.
4. Krugman, P. R. (1996). «Making Sence of The Competitiveness Debate». *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 12, No. 3, Pp. 17-25.
5. Landreth, H. and D. C. Colander (1994). *History of Economic Thought.* 3rd ed., Boston: Houghton Mifflin Company.
6. Praščević, A. (2014). Velike debate u makroekonomiji: Kraj radikalnog antikejnzijanizma?, u B. Jovanovic Gavrilovic et al. (ured.) *Ekonomska politika i razvoj.* Beograd: Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
7. Robbins, L. (2000). *A History of Economic Thought – The LSE Lectures.* Medema, S. G., Samuels, W. J. (edit.), Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
8. Rodrik, D. (2013). The new mercantilist challenge, from https://www.economics.utoronto.ca/gindart/2013-01-09%20-%20The%20new%20mercantilist%20challenge.pdf [Pristupljeno 7.02.2017]
9. Roncaglia, A. (2006). *The Wealth of Ideas – A History of Economic Thought*, CUP, Cambridge
10. Schumpeter, J. A. (1975, [1954]). *Povijest ekonomske analize.* Zagreb: Informator.
11. World Economic Situation and Prospects, 2017, Preuzeto sa: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2017wesp_full_en.pdf

Milorad Đurić[1]

DA LI JE IZOLACIONIZAM NEIZBEŽAN? GLOBALIZACIJA I PROBLEM LEGITIMNOSTI

Apstrakt

U ovom radu ćemo analizirati uzroke izolacionizma koji je postao više nego očigledan u aktuelnim političkim zbivanjima. Pobeda Donalda Trampa ("Amerika na prvom mestu"), (ne)očekivano izglasavanje Bregzita, rast popularnosti desničarski orijentisanih političara kao što su Mari Le Pen ili Gert Vilders, sve češće isticanje nacionalnog suvereniteta, podizanje zidova kao odgovor na migrantsku krizu – postaju simptomi snažnog zaokreta u političkom raspoloženju građana čak i u državama koje su do sada bile bastioni globalističke orijentacije. U tom smislu, osnovno pitanje ovog rada je da li je izolacionizam (bio) neizbežan? Naša osnovna pretpostavka je da izolacionizam predstavlja reakciju na probleme sa kojima se suočavaju demokratski sistemi ispresecani globalno uspostavljenim zonama odlučivanja, koje više ne korespondiraju sa nacionalnim granicama. Ove zone odlučivanja predstavljaju prostore "nastanjene" transnacionalnim akterima, kojima nacionalne države transferišu probleme koje one same ne mogu da reše. Međutim, ti prostori ne poseduju sopstveni politički poredak i lišene su konzistentne normativne utemeljenosti. Suspenzija normativne i institucionalne dimenzije nužno, zatim, proizvodi strukturne napetosti i očigledan deficit legitimnosti, koji ne mogu biti prikriveni nikakvim *ad hoc* uspotavljenim ekvilibrijumima, nad-državnim režimima i sporazumima. Zbog toga i ne bi trebalo da nas iznenađuje sve veća podrška građana, zatečenih u sistemima koji su postali disfunkcionalni i legitimacijski problematični, političarima i programima koji se zalažu za povratak u okvire nacionalne države. S druge strane, to nas ne oslobađa ni pitanja da li su moguća i drugačija rešenja problematičnog odnosa globalizacije i legitimnosti.

Ključne reči: *izolacionizam, globalizacija, legitimnost, transnacionalni akteri, demokratija.*

IS ISOLATIONISM INEVITABLE? GLOBALIZATION AND PROBLEM OF LEGITAMACY

Abstract

In this paper we analyze the causes of isolationism that has become more than obvious in the current political developments. Donald Trump's victory, (un) expectedly vote Brexit, the growth in popularity of right-oriented politicians such as Marie Le Pen and Geert Wilders, increasingly emphasizing national sovereignty, raising the walls in response to the migrant crisis - have become symptoms of a strong shift in the political mood of the citizens even in states that have so far been bastions globalist orientation. In this sense, the basic question of this paper is that the isolationism inevitable? Our basic assumption is that isolationism is a response to the problems faced by democratic systems established zones intersected global decision-making, which does not correspond to national borders. These zones are areas of decision-making "housed" transnational actors, which the nation-state are transferred problems that they themselves can not solve. However, these rooms do not have their own political system and deprived of consistent normative merits. A suspension of normative and institutional dimensions necessary, then, produce the structural tensions and obvious deficit of legitimacy which can not be masked by any of the ad hoc established equilibrium, and the above-state regimes and agreements. Therefore, it should not surprise us

[1] Fakultet za evropske pravne i političke studije, Novi Sad, miloraddjuric1@gmail.com, 063 272 872

growing public support, the existing systems that have become dysfunctional and problematic legitimacy, politicians and programs that strive to return to the framework of the nation state. On the other hand, it does not relieve us not question whether the different possible solutions relationship of globalization and legitimacy.

Key words: *isolationism, globalization, legitimacy, transnational actors, democracy.*

UVOD

Početkom šezdesetih godina prošlog veka, podseća nas Slavoj Žižek[2], moto ranog ekološkog pokreta je bio *Misli globalno, deluj lokalno!* Danas, Donald Tramp obećava i radi nešto sasvim suprotno: *Misli lokalno, deluj globalno!* Ali, Tramp je samo najvidljiviji deo ledenog brega – na svetlost dana su izašli i ostali: zastupnici Bregzita u Velikoj Britaniji, Marin Le Pen u Francuskoj, Gert Vilderes u Holandiji, Hofer u Austriji, Orban u Mađarskoj... Svi oni se predstavljaju kao beskompromisni zastupnici ideje da se moraju zaštititi interesi nacionalne države, da se moraju zatvoriti granice kako bi se povratila kontrola nad političkim procesima i odbranili nacionalni interesi. Ovi branitelji "slobode i demokratije" od Evropske unije ili različitih transnacionalnih režima i sporazuma na dnevni red svetske politike postavljaju zahtev za redefinisanjem globalne hijerarhije moći, smatrajući da je nacionalna država do sada učinila previše ustupaka.

Na drugoj strani su prisutni predstavnici antiglobalističkih pokreta koji već gotovo dve decenije osporavaju institucije tzv. "svetske vlade" - Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke, Svetske trgovinske organizacije i dr. Mada među njima dominiraju stavovi koji bi se, na prvi pogled, mogli okarakterisati kao levičarski, antiglobalizam je teško dosledno svrstati u bilo koju ideološku odrednicu. U stvari, moglo bi se reći da ovi protesti izviru iz ponižavajućeg osećaja da je ugroženo samopoštovanje i dignitet građanina u savremenim demokratskim sistemima, odnosno, iz osećaja da je ugrožena ideja samozakonodavstva u kojem su "adresati zakona istovremeno i njegovi autori"[3]. O tome, uostalom, najbolje svedoči parola viđena na ovim protestima – *Oni koje smo izabrali nemaju moć, a one koji imaju moć – nismo izabrali.* Drugim rečima, antiglobalistički protesti su iz svog ugla locirali problem u kojem su se našli građani savremenih nacionalnih država, zatečeni u situaciji u kojoj stari i provereni načini rešavanja problema više ne funkcionišu, a na horizontu se ne vide novi, efikasniji instrumenti političke akcije.

Kakva je priroda ovog širokog i neočekivanog konsenzusa? Šta je zajedničko pristalicama pokreta Occupy i sledbenicima autoritarnih lidera? Oko čega se slažu Berni Sanders i Donald Tramp? Kako je došlo do snažnog zaokreta u političkom raspoloženju građana čak i u državama koje su do sada bile bastioni globalističke orijentacije? Sve ovo, na svoj način, predstavlja izraz ozbiljnog nezadovoljstva društvenim i političkim stanjem. Bilo da dolaze sa levice kao zahtevi za socijalnom pravdom, bilo da dolaze sa desnice kao zahtevi za poštovanjem nacionalnog suvereniteta, ovi prigovori su simptom problema sa kojima se suočavaju nacionalna država suočena sa procesom globalizacije.

U tom smislu, naša osnovna pretpostavka je da izolacionizam predstavlja reakciju na probleme sa kojima se suočavaju demokratski sistemi ispresecani globalno uspostavljenim zonama odlučivanja, koje više ne korespondiraju sa nacionalnim granicama. Ove zone

[2] Slavoj Zizek, We Must Rise from the Ashes of Liberal Democracy, In these times, March 3, 2017. http://inthesetimes.com/community/articles/70/

[3] Jirgen Habermas, Evropska nacionalna država pod pritiskom globalizacije, u: Nova srpska politička misao, vol VII, no. 3 – 4, Beograd, 2002, str. 140.

odlučivanja predstavljaju prostore "nastanjene" transnacionalnim akterima, kojima nacionalne države transferišu probleme koje one same ne mogu da reše. Međutim, ti prostori ne poseduju sopstveni politički poredak i lišene su konzistentne normativne utemeljenosti. Suspenzija normativne i institucionalne dimenzije nužno, zatim, proizvodi strukturne napetosti, odsustvo efikasnosti i očigledan deficit legitimnosti, što u krajnjoj liniji dovodi do pokušaja da se ovi problemi reše izolacionizmom i vraćanjem u "proverene" okvire nacionalne države.

Da bismo jasnije obrazložili ovu tezu rad ćemo podeliti u tri dela. U prvom delu ćemo analizirati nacionalnu državu kao političku infrastrukturu za slobodno individualno i kolektivno delanje, infrastrukturu koja omogućuje asocijaciju slobodnih i jednakih građana – asocijaciju u kojoj zakonodavstvo, kantovski rečeno, proističe samo iz međusobne saglasnosti svih volja, kada svako može da donese odluke o svima i kada svi mogu da donesu odluke o svakom. Drugim rečima, analiziraćemo nacionalnu državu kao okvir u kojem se i sa kojim se konstituiše moderna politička praksa. U drugom delu analiziraćemo odnos komunikacije i konstituisanja društvene kompleksnosti. Pojava satelitskih komunikacija i Interneta nužno dovodi do raspada poretka u kojem se proizvođenje društvenosti u najvećoj meri poklapalo sa granicama nacionalnih država. U novoj komunikacijskoj epohi suočavamo se sa društvenom kompleksnošću koja se sada proizvodi na globalnom nivou. U trećem delu biće razmatran politički aspekt ove nove situacije, koji ćemo sagledati kao jedinstvo tri momenta – činjenice da globalno društvo proizvodi globalne probleme, da globalni problemi nadilaze kapacitete nacionalnih država, kao i činjenice da su formirani brojne nadnacionalne organizacije i režimi kako bi se ti problemi rešili. Takođe, ispitaćemo vezu između problema legitimnosti koji se pojavljuje u ovom polju i pojave novog talasa izolacionizma u svetskoj politici, odnosno, pokušaćemo da razrešimo dilemu da li je izolacionizam neizbežan ili su mogući drugačiji odgovori na ovu vrstu izazova.

NACIONALNA DRŽAVA: USLOV MOGUĆNOSTI LEGITIMNOG PORETKA

Proces konstituisanja nacionalne države, kao osnovne forme političke integracije modernih društava je očigledan: teritorijalizacija politike udružena sa principom građanstva i nacionalitetom. Taj proces svoj vrhunac doživljava sa Francuskom revolucijom, nacija postaje izvor suvereniteta. Nacionalna država implicira da jasno omeđena teritorija pripada samo onima koji je nastanjuju, a da su oni koji tu teritoriju nastanjuju u potpunosti suvereni u donošenju odluka[4]. Prema Eriku Hobsbaumu: "Jednačina nacija-država-narod, a posebno suvereni narod, bez sumnje je vezala naciju za teritoriju pošto struktura i definicija država postaju sada u biti teritorijalne. Kao što stoji u francuskoj Deklaraciji o pravima čoveka: *Svaki narod je nezavisan i suveren, ma koliki da je broj pojedinaca koji ga čine i veličina teritorije koju zauzima. Ova suverenost je neotudiva*"[5]. Pri tome, nacija osvaja državu tako što kultivisani i ujednačeni "narodni" jezik postaje zvanični jezik, time što nacionalna kultura postaje zvanična kultura, nacionalni praznici postaju zvanični praznici – ukratko, tako što se istorijsko i kulturno nasleđe nacije transformiše u "tradiciju" države.

[4] Mada i predmoderni sistemi takođe podrazumevaju određenu kontrolu nad teritorijom, priroda te kontrole zasnivala se, pre svega, na personalnoj lojalnosti podanika (koji su živeli na toj teritoriji) prema vladaru. Milan Podunavac smatra da: „Osnovu lojalnosti ove političke formacije čini politička posesija, longus tempus i formula božanskog utemeljenja vlasti". Milan Podunavac, Princip građanstva i poredak politike, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoj štampa, Beograd, 2001, str. 65.

[5] Erik Hobsbaum, Nacije i nacionalizam od 1780, Filip Višnjić, Beograd, 1996, str. 26.

Funkcija nacije (i nacionalizma) je u svakom slučaju unifikujuća, ali proces unifikacije nije utemeljen u moralnim, već u psihološkim okvirima tradicije. Na to skreće pažnju i Entoni Gidens: "U takvim okolnostima ontološka sigurnost je psihološki utemeljena i zavisi isključivo od rutine koja nema moralno značenje i kojom se štitimo od niza događaja i iskustava koja bi mogla da je naruše"[6]. Umesto moralnosti, koja biva izmeštena na margine javnog života, zajedništvo bazirano na nacionalnim simbolima i teritoriji učvršćuje mehanizme kojima se stvara osećaj sigurnosti među pripadnicima jedne zajednice.

Teritorija je, dakle, uz zajednički jezik, osnova nacionalne države, ali i njena najosetljivija tačka. Nacionalni ideal je baziran na koncepciji kolektivnog prava na teritoriju, što je povezano sa političkom voljom nacije na samopotvrđivanje. Solidarnost je utemeljena na posedovanju zemlje, "ali ne bilo koje zemlje, već istorijske zemlje, zemlje prošlih generacija"[7]. Suverenitet-i-teritorijalni integritet kao isključiva vlast koju država ima nad svojom teritorijom, kao moć da održi red unutar granica i da te iste granice odbrani od spoljne opasnosti, da pobedi unutrašnje konkurente, da se na međunarodnom planu predstavi kao ravnopravni takmac - postaće kriterijumi za funkcionisanje i postojanje države. To, samim tim znači da su unutar državne teritorije, sve institucije podređene vrhovnoj državnoj vlasti, a da sama najviša državna vlast nije podređena nijednoj drugoj vlasti.

Dakle, ukoliko bismo nacionalnu državu u procesu samorefleksije sledili u njenom konstituisanju unazad do perioda raspada srednjevekovnog hrišćanskog političkog poretka, Vestfalskog mira, teorija društvenog ugovora, uspostavljanja principa građanstva, Američke i Francuske revolucije, kao i nacionalističkih pokreta devetnaestog veka, i onda je konstruktivistički ponovo razvili, mogli bismo doći do minimalne evidencije atributa koje nacionalna država sadrži.

U tom smislu, nacionalna država podrazumeva najmanje tri momenta koja su vrlo karakteristična:

Teritorijalnost. Mada su sve države polagale pravo na teritorije, tek sa modernim državnim sistemom uspostavljaju se tačno određene granice.

Bezličnu strukturu vlasti. Ideja bezličnog i suverenog političkog poretka, odnosno, pravno ograničena struktura vlasti sa vrhovnom jurisdikcijon nad određenom teritorijim, postala je moguća tek kada je prevladano shvatanje da su prava, obaveze i dužnosti nužno povezane sa religijom i pravima tradicionalno privilegovanih slojeva.

Legitimitet. Ljudska bića kao individue i "narodi" mogli su da postanu aktivni građani unutar političkog poretka tek kada je osporeno "božansko pravo" vladara. Odanost građana državi je postalo nešto za šta je moderna država morala da se izbori. To znači da država ističe svoje pravo na legitimitet jer odražava ili predstavlja stanovišta i interese svojih građana[8]. To, takođe, znači i da legitimnost potiče "odozdo", kao manifestacija suverene narodne volje.

Sinteza ovih atributa – nacionalna država – obrazovaće prostor u kojem se odvija proces legitimisanja političke moći i obezbediće legalne procedure koje počivaju na pretpostavci zajednice slobodnih i međusobno jednakih individuuma i koje, dalje, omogućavaju da se pluralizam različitih interesa transformiše u interes države. U tom smislu možemo smatrati da je moderna nacionalna država, kao praktični izraz novovekovne političke filozofije, predstavljala uslov mogućnosti legalnog i legitimnog političkog poretka.

---

6 Anthony Giddens, Nation State and Violence, Polity Press, Cambridge, 1985, str. 215.

7 Isto, str. 218.

8 Vidi u: Dajvid Held, Demokratija i globalni poredak, Filip Višnjić, Beograd, 1997, str. 65-66.

NOVA DRUŠTVENA KOMPLEKSNOST

Međutim, više je nego očigledno da taj "uslov mogućnosti" i sam doživeo ozbiljne promene. U drugoj polovini dvadesetog veka na scenu stupa – globalizacija, odnosno, fenomen sve veće međuzavisnosti i povezanosti na planetarnom nivou. Ovakva povezanost eksplicitna je posledica razvoja sredstava komunikacije. Tehnološka revolucija u načinu prenošenja informacija nužno je kao konsekvencu imala i društvene i političke promene. Ne bi trebalo posebno naglašavati da je način distribucije informacija tokom istorije neposredno uticao na uspostavljanje različitih oblika organizovanja zajednice. Celokupna društvena realnost se sada struktuira na drugačiji način, uspostavljanje elektronske komunikacije suštinski menja dotadašnje linearno ustrojstvo naše civilizacije – sada je sve postalo centar i, istovremeno, sve je postalo periferija. Svet je postao manji, konstatovao je Maršal Mekluan, objavljujući kako "...elektronski zbijena, Zemljina kugla nije veća od kakvog sela"[9]. Globalno selo će, uostalom, postati opšteprihvaćena metafora nove epohe – epohe sveopšte, globalne povezanosti.

Fizička teritorija društva/države do tada je bila i potencijalna granica komunikacije. Međutim, uvođenjem satelitske tehnologije prostor prestaje da bude prepreka. Granice, prirodne ili veštačke više nisu problem. Gidens ukazuje na izuzetan značaj tehnološke revolucije u oblasti komunikacije: „Jednom kada uspostavite mrežu komunikacija preko satelita, to znači da sa bilo kog dela Zemlje možete uspostaviti komunikaciju s drugim delom, čime je, bar u principu omogućena trenutna globalna komunikacija. Po meni, ovo je u ogromnoj meri izmenilo svetsko društvo, a i u naše lične živote unelo mnoge promene"[10]. Kreiranje kompleksne društvene stvarnosti postaje moguće izvan ranijih ograničenja. Komunikacija socijalnih aktera, zahvaljujući informatičko-komunikacijskoj revoluciji, nije više uokvirena nacionalnom državom. Komunikacija je postala globalna, što znači da se i proizvođenje društvene kompleksnosti sada odvija na globalnom nivou.

Očigledno je da promene koje su se dogodile pod uticajem razvoja nauke i tehnologije stvaraju snažan diskontinuitet u odnosu na tradicionalne društvene poretke. „Životni oblici koje je donela modernost uklonili sve tradicionalne tipove društvenog poretka, na način koji nikada ranije nije bio zabeležen. I po svojoj širini i snazi, preobražaji koje donosi modernost dublji su od većine promena koje su se događale tokom ranijih perioda. S obzirom na širinu, oni su doveli do uspostavljanja oblika društvenih odnosa koji zahvataju čitavu zemaljsku kuglu; kada je reč o snazi, oni menjaju neke od najintimnijih i najličnijih karakteristika naše svakodnevne egzistencije"[11]. Mnogo toga se, dakle, izmenilo u svetskom društvu, jer je mogućnost trenutne komunikacije snažno izmenila ne samo kvalitet našeg individualnog iskustva, već i mnoge aspekte suvereniteta i politike.

Samim tim, izmenila se i uloga nacionalne države. Nacionalna država više nije u stanju da bude ekskluzivni kontrolor društvenog proizvođenja komunikacija, odnosno, da posredstvom selekcije tema, u okviru svojih granica, simbolički kontroliše proces društvenog samoproizvođenja. Već na prvi pogled je jasno da globalizacija nesumnjivo potkopava značaj nacionalne države zato što njenoj teritorijalnosti suprotstavlja mnoštvo društvenih krugova i komunikacijskih mreža kojima nije svojstven bilo kakav lokalitet. Globalizacija predstavlja totalnost društvenih odnosa koji više nisu u potpunosti integrisani u politiku nacionalne države. Niti je to, u suštini, više bilo moguće.

---

[9] Maršal Mekluan, Poznavanje opštila – čovekovih produžetaka, Prosveta, Beograd, 1971, str. 38.

[10] Entoni Gidens, Svet koji nam izmiče: prvo predavanje, u: ur. Vladimir Vuletić, Globalizacija – mit ili stvarnost?, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, str. 148.

[11] Entoni Gidens, Posledice modernosti, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 16.

Sažimanjem, implozijom vremena-i-prostora prekida se veza između „kada" i „gde", tako da lokalitete potpuno zaposedaju i oblikuju društveni događaji koji su od njih veoma udaljeni. „Tamo" postaje – „ovde". Komunikacija postaje trenutna i globalna, a globalna komunikacija nužno proizvodi – globalno društvo. A u globalnom društvu nastaju – globalni problemi. Novi, globalni izazovi (ekološke krize, bezbednosni problemi, transnacionalna ekonomija, satelitske komunikacije, i dr.) zahtevali su odgovore drugačije od onih koje su mogle da pruže „stare" države. Na to ukazuje i Jirgen Habermas, smatrajući da je izmenjena istorijska konstelacija u kojoj su država, društvo i privreda koegzistirale unutar granica nacionalne države: „Internacionalni sistem privrede, u kojem država postavlja granicu između unutrašnjeg privređivanja i spoljnih trgovačkih veza, sa globalizacijom tržišta preobražava se u transnacionalnu privredu. Za to su relevantni, pre svega, ubrzavanje cirkulacije kapitala širom sveta i, putem globalno umreženih finansijskih tržišta, čvrsto determinisanje vrednosti nacionalnih ekonomija. Ove činjenice objašnjavaju zašto državni akteri više nisu čvorovi koji globalnoj mreži razmenskih odnosa daju strukturu međudržavnih, odnosno internacionalnih odnosa"[12]. Efekat brisanja granica u vezi je i sa ostalim oblastima: klimatskim promenama, unutrašnjom politikom, bezbednošću, novim medijima i novim komunikacionim mrežama, ukrštenim kulturama i sl. Habermas smatra i da trendovi označeni pojmom *globalizacija* ne predstavljaju pretnju samo unutar nacionalnih država. Postnacionalna konstelacija ukida konstruktivno povezivanje politike i pravnog sistema s privrednim ciklusima i nacionalnim tradicijama unutar granice državne teritorije. Za njega je od ključnog je značaja okolnost, da država, koja je sve više upletena u sistem međuzavisnosti svetske privrede i svetskog društva, u suštini gubi na autonomiji i suverenoj moći, kao i na demokratskoj supstanci. Promene u međunarodnom pravu, koje su pojedince i grupe učinile legitimnim akterima u međunarodnim odnosima, uzdrmale su dotadašnji neprikosnoveni suverenitet nacionalnih država. Konačno, neujednačen ekonomski razvoj i siromaštvo mnogih država suočavaju razvijene i bogate zemlje sa velikim brojem imigranata, a samim tim aktuelizuju i pitanja multikulturalizma i kulturne integracije.

LEGITIMACIJSKI DEFICIT GLOBALIZACIJE

Nužnost regionalne i globalne koordinacije, u cilju rešavanja ovih problema, relativizovala je razliku između spoljne i unutrašnje politike i, istovremeno, prouzrokovala umnožavanje nadnacionalnih institucija i režima putem kojih se upravlja određenim skupovima globalnih problema. Ovi transnacionalni akteri u sferi politike, prava, bezbednosti, socijalne sigurnosti i ekonomije ubedljivi su dokaz postojanja svetskog poretka u kojem nacionalne države sve manje bivaju subjekti, a sve više objekti unutar globalizacijskih procesa. Takođe, transnacionalni akteri su indikator činjenice da svetsko društvo zapravo nema čvršće definisan sopstveni političko-pravni poredak, tako da svi ovi akteri lebde u jednom specifičnom, neobičnom prostoru, lišenom konzistentne normativne utemeljenosti. Odsustvo normativne utemeljenosti nužno proizvodi situaciju u kojoj delovanje transnacionalnih organizacija (kao najvidljivijeg dela globalne scene) manje izgleda kao izražavanje i reprodukovanje bilo kakvog poretka, a više kao sprovođenje akcionih programa. Drugim rečima, pomenuti tip delovanja nije smešten u unapred poznate normativne okvire, već gotovo isključivo počiva na određenim vrednostima za koje se akteri zalažu. Zbog toga i ne čudi što se ovakav tip reprezentovanja različitih interesa od

[12] Jirgen Habermas, Građanstvo i nacionalni identitet: neka razmišljanja o budućnosti Evrope, u: Nacija, kultura i građanstvo, Službeni list, Beograd, 2002, str. 140.

oponenata interpretira kao ideološki. Ali, to nas i dalje ne lišava pitanja – ko odlučuje? Odnosno, pitanja - gde je sublimirana politička dimenzija različitih akcija na globalnom nivou? Suspenzija institucionalne dimenzije događanja u globalnom prostoru nužno proizvodi strukturne napetosti koje se ne mogu prikriti nekakvim polu-spontanim ekvilibrijumom između nacionalnih država i globalnih aktera.

Tenzija između transnacionalnih organizacija i suverenih država se intenzivira utoliko što neke od ovih organizacija kontinuirano šire svoja ovlašćenja tako što utvrđuju standarde koji postaju obavezujući, a da tome nisu prethodile odluke suverenih država. Desuverenizacija nacionalne države u eksplicitnoj je vezi sa mehanizmom demokratskih procedura unutar sveke države pojedinačno. Izmeštanje političkog odlučivanja izvan nacionalnih država je na taj način proizvelo deficite i u sferi lagalnosti i u sferi legitimnosti. Legitimacijski deficit se, dakle, pojavljuje u slučajevima kada se krugovi onih koji odluke donose ne poklapaju sa onima na koje se te odluke – odnose.

Prema oceni Jirgena Habermasa, problem sa legitimnošću nastaje upravo usled ovakvog izmeštanja procesa donošenja odluka iz postojećih nacionalnih institucionalnih okvira. Demokratskoj legitimaciji, po njegovom mišljenju, izuzetno šteti kada se, zbog nesumnjive potrebe za koordinacijom među državama, ali bez pažljivo razrađenih procedura, odlučivanje prepušta uskom krugu ljudi, čak i ako su oni demokratski izabrani u svojim zemljama. "Institucionalno smeštanje nacionalne države u mrežu transnacionalnih sporazuma i režima", kaže Habermas, „stvara, doduše, na nekim političkim poljima ekvivalente za kompetencije koje su izgubljene na nacionalnoj ravni. Ali, što su brojnije i važnije materije koje se uređuju međudržavnim pregovorima, utoliko više političke odluke izmiču demokratskom obrazovanju mišljenja i volje, koje je vezano samo za nacionalne arene"[13]. Upečatljiv primer, uostalom, pruža potpuno birokratizovan proces odlučivanja briselskih eksperata u Evropskoj Uniji. Prema Habermasovom mišljenju, premeštanje odlučivanja sa nacionalnog nivoa na nivo međudržavnih komisija u Briselu, u kojima sede predstavnici vlada, svakako sadrži deficit legitimnosti. Čak i tamo gde je suverenitet neke države, formalno, u potpunosti održan, nesumnjiva je zavisnost od spoljašnjeg sveta u odnosu na delokrug samostalnog odlučivanja i delanja.

Transformacija politike je tako postala više nego očigledna, dovodeći u pitanje sve ono što je ideju savremene države činilo tako privlačnom - a to je, pre svega, obećanje zajednice koja počiva na legitimnom poretku. Dovodeći u pitanje ideju samoodređenja, ideju da građani slobodno biraju uslove u kojima će živeti. Ovo je ključni problem, jer su individualna i kolektivna autonomija sastavni delovi liberalno demokratske kulture: „Načelo autonomije je", kaže Dejvid Held, „u središtu modernog liberalnog demokratskog projekta koji je zaokupljen mogućnošću pojedinaca da odrede i opravdaju vlastito delanje, njihovom sposobnošću da biraju između alternativnih političkih programa, i nužnošću uvođenja pravila na osnovu kojih će se ograničiti demokratski proces"[14]. Ovakvo pozicioniranje principa autonomije u liberalnoj demokratiji rezultiralo je i povećanom osetljivošću javnosti na situacije u kojima se čini da postoji ozbiljan jaz između društva i države, na situacije u kojima su dovedeni u pitanje kontrola i domašaj demokratske vladavine. Zbog toga ne bi trebalo potcenjivati frustracije koje se javljaju kao odgovor na delovanje iz ovog amorfnog globalnog prostora. Frustracije su reakcije građana različitih društava zatečenih u političkim sistemima koji više, objektivno, nisu funkcionalni jer je njihova suštinska politička dimenzija dobrim delom izmeštena u prostor ne-državne suverenosti.

[13] Isto, str. 142.

[14] Dejvid Held, Demokratija i globalni poredak, Filip Višnjić, Beograd, 1997, str. 178.

ZAKLJUČAK

Time je, konačno, moguće i objasniti (ne)očekivanu popularnost političara koji zagovaraju povratak nacionalnom suverenitetu kao sigurnoj oazi usred fluidnog sveta globalne politike. Ono što je novo odnosi se na činjenicu da su se građanima iz država u razvoju u toj orijentaciji pridružili i stanovnici razvijenih država. Tome je posebno doprinela spremnost vlada da tokom finansijske krize 2008. godine ponude pomoć bankama, koje su i indukovale krizu, dok su građani prepušteni samima sebi. Pošto je preovladao osećaj da su ostali sami pred narastajućim opasnostima, da su isključeni iz važnih političkih procesa i pošto je ozbiljno poljuljana nada u globalne strukture moći, ljudi se okreću izrazito autoritarnim političarima koji za sve nedaće optužuju globalizaciju i zagovaraju izolacionizam. Elemente njihovog programa lako je zamisliti – poništavanje različitih međunarodnih trgovinskih sporazuma, povlačenje iz transnacionalnih organizacija, učvršćivanje (u krajnjoj liniji i povremeno zatvaranje) nacionalnih granica, odbojnost prema migrantima svake vrste, takođe i više novih radnih mesta za „domaće" radnike... Ukupan horizont tih operacija je, dakle, izolovana nacionalna država koja bi trebalo da komunicira sama u sebi i kroz sebe, i na taj način realizuje sopstvenu aktuelizaciju. Celina ovih operacija ima za cilj ne samo rešavanja problema legitimnosti već i permanentnu zaštitu građana nacionalnih država od neželjenih efekata procesa koji se dešavaju na globalnom nivou.

Međutim, ova suspenzija transnacionalne dimenzije političkog i, istovremeno, snažna promocija izolacionizma dobija obeležja pukog političkog volontarizma budući da ignoriše realne procese i strategijom zatvaranja ozbiljno redukuje kapacitete nacionalnih država da odgovore izazovima okruženja čija kompleksnost neprestano raste. Drugim rečima, taktika kojoj pribegavaju ovi „zastupnici nacionalnih interesa" zapravo hendikepira državu, čineći je nesposobnom da reaguje na neplanirane događaje. U perspektivi ireverzibilnog procesa globalizacije, nepregledna kompleksnost okoline pojavljuje se kao rastući niz (ne)očekivanih izazova koji se moraju vrednovati tako da se delovanje sistema (nacionalne države) može organizovati i koordinisati. Jer, svakom sistemu koji želi da održi sopstveni identitet, koji želi da opstane, krajnja kompleksnost okoline data je uvek kao problem, kao niz izazova na koje bi trebalo odgovoriti.

Pitanje koje logično sledi je – da li je izolacionizam, odnosno zatvaranje, adekvatan način da se sistem mobiliše i održava spremnim kako bi neprestano bio u stanju da adekvatno raguje na izazove okoline? Naravno da je potpuno razumljiva težnja nacionalnih država da stabilizuju sopstvenu nestabilnost, međutim, takva intencija ne bi smela da se oslanja na procese kojima se suštinski blokiraju moguće alternative. Zatvoreni model odgovora na izazove okruženja odlikuje niska fleksibilnost i niski integrativni kapacitet. Države na taj način bivaju onemogućene da održavaju visok nivo senzibilnosti, odnosno, visok nivo mogućnosti samo-korekcije. Utoliko, dakle, svako zatvaranje, svaki izolacionizam predstavlja samo površno rešenje, koje je direktno proporcionalno povećanju nefleksibilnosti, krutosti i, samim tim, neefikasnosti sistema.

Alaternativa izolacionizmu bila bi projekat novih, drugačijih međunarodnih sporazuma. Njima bi morao da se uspostavi bolji sistem odlučivanja i razreši postojeći problem legitimacijskog deficita. Njima bi se, takođe, uspostavila bolja koordinacija banaka, ekoloških standarda, radničkih prava, socijalne zaštite. Važna poruka globalizacije je da same nacionalne države ne mogu da obave taj posao – samo nova transnacionalna politička infrastruktura mogla bi da artikuliše rastuću globalnu kompleksnost. Povratak u prošlost, uprkos aktuelnom oživljavanju nacionalnih perspektiva, nije moguć. To prosto nije stvar izbora, već imperativ realnih društvenih i političkih tokova. U tom smislu, jedini način da se globalizacija u punom smislu legitimizuje, jeste da se legitimacijski kontekst – globalizuje.

LITERATURA

1. Giddens, Anthony. 1985. *Nation State and Violence*. Cambridge: Polity Press
2. Gidens, Entoni. 1998. Posledice modernosti. Beograd: Filip Višnjić
3. Gidens, Entoni. 2003. „Svet koji nam izmiče: prvo predavanje“, u ur. Vladimir Vuletić. Globalizacija – mit ili stvarnost? Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
4. Habermas, Jirgen. 2002. “Građanstvo i nacionalni identitet: neka razmišljanja o budućnosti Evrope“, u: Nacija, kultura i građanstvo, Beograd: Službeni list
5. Hantington, Semjuel. 2004. Treći talas. Beograd: Stubovi kulture
6. Hefe, Otfrid. 2016. Da li je demokratija sposobna za budućnost? O modernoj politici. Novi Sad: Akademska knjiga
7. Held, Dejvid. 1997. Demokratija i globalni poredak. Beograd: Filip Višnjić
8. Hobsbaum, Erik. 1996. Nacije i nacionalizam od 1780. Beograd: Filip Višnjić
9. Luman, Niklas. 2001. Društveni sistemi. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
10. Mekluan, Maršal. 1971. Poznavanje opštila – čovekovih produžetaka. Beograd: Prosveta
11. Podunavac, Milan. 2001. Princip građanstva i poredak politike. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoj štampa,
12. Žižek, Slavoj. 2017. We Must Rise from the Ashes of Liberal Democracy. In these times, March 3, 2017. http://inthesetimes.com/community/articles/70/

Vladimir Marinković[1]

O OBJEKTIVNIM DOMETIMA I OGRANIČENJIMA GLOBALNOG KAPITALIZMA

Apstrakt

Svakako najkrupnija i nasnažnija promena, u tom smislu što je i sama bila i jeste pokretač mnogih promena u savremenom društvu, jeste razvoj novih tehnologija. Ta promena je tako duboko zašla u suštinu aktuelnih društvenih procesa, da su je naučnici, posle medjunaodno sajma novih tehnologija u Hanoveru definisali kao četvrtu industrijsku revoluciju. Za ocenu dinamike dovoljan je podatak da se prva industrijska revolucija, koja koristi vodenu paru i vodu kao izvor energije dogodila prvoj polovini XIX veka. Četvrta industrijska revolucija naslanja se na prethodnu, treću po redu, koja se razvija od osamdesetih godina XX veka, ne samo da je dovela do višestrkog uvećavanja sposobnosti ljudskih ruku i uma da stvara sve veće količine materijalnih i duhovnih dobara, da stvara nova materijala dobra, time i nove ljudske potrebe, već je izazvala tektonske potrese u načunu života, sistemu pojedinačnih i društvenih vrednosti, u suštini samih pojmova rada, društvenih klasa i podela i svih drugih aspekata života ljudi.

Ključne reči: *globalizacija, kapitalizam, nove tehnologije, industrijska revolucija, robotizacija, fleksibilni modeli zapošljavanja, globalni konflikti*

UVODNE NAPOMENE

Mnogi će se čitaoci ovog teksta zapitati, začuditi, a možda i izraziti nezadovoljstvo zašto tekst o ovako ozbiljnoj temi, ili bar tako ozbiljnog naslova, započinje jednim jezičkim zapažanjem, koje samo na prvi pogled izgleda beznačajno, a u suštini, po ko zna koji put, ovog puta sa stanovišta jezika, otvara danas sve značajnije pitanje globalizacije. Naime, u naslovu se govori o objektivnim dometima i ograničenjima „globalnog kapitalizma“. Oni koji imaju makar elementarna znanja o globalizaciji bili bi u pravu, kada bi upozorili da je ta sintagma – pleonazam – suvišna upotreba reči u rečenici. To znači da je dovoljno reći samo „kapitalizam“ bez one odrednice „globalni“, jer kapitalizam kao društveni poredak u svojoj suštini jeste globalan i samo se tako, doduše u različitim pojavnim oblicima i različitom intenzitetu manifestuje u celokupnoj svojoj istoriji.

Čvrsti, proverljivi dokazi o globalnom karakteru kapitalizma nalaze se, pre svega u tokovima aktuelnih društvenih kretanja, u uzrocima, posledicama, sadržajima i pojavnim oblicima društvenih konflikata, a posebno u činjenici da se ti konflikti sve češće nalaze u onoj zoni u kojoj je izrazito visok stepen opasnosti da izmaknu kontroli i da se od globalnih konflikata pretvore u globalnu tragediju. Ako ni zbog čega drugog, onda zbog toga što u globalnom svetu čiji smo savremenici i tragedija može biti samo globalna.

Pored stanja društvene prakse, potvrda o globalnom karakteru kapitalizma nalazi se i u društvenoj misli, pre svega u istoriji, koja u ovom slučaju zaista jeste „magistra vitae“, ali i u etici i filozofiji, potvrdjujući se i manifestujući upravo u onim traganjima etike i filozofije o suštini ljudskog bića.

[1] Visoka strukovna škola za preduzetništvo, Beograd

Kapitlizam jeste, po svojoj prirodi, globalni sistem. Ali koren tog globalnog karaktera kapitalizma nalazi se u suštinskom odrednicama ljudskog bića. TE odrednice su dobro poznate. Reč je o tome da je čovek svesno, društveno, a to znači i moralno biće i to su konstante čoveka kroz celokupnu istoriju ljudskog roda, u svom istorijskim okolnostima, u svim društvenim sistemima. To znači da se taj globalni, univerzalni karakter ljudskog bića ispoljava kroz celokupnu istoriju ljudskog društva, a to znači i u savremenom kapitalizmu, samo na različite načine.[2] To je ona ključna pokretačka snaga, onaj izvor energije koji je kroz vekove pokretao ljude da se medjusobno upoznaju, saradjuju, mešaju i suprostavljaju različitite kulture, religije, tradicije, način života, što je činilo izvornu snagu civilizacije, višestruko uvećavajući pokretačku stvaralačku snagu svakog pojedinca i svake nacije.

Nesporno je, medjutim, da je kapitalizam dao globalizaciji novu do tada nevidjenu pokretačku snagu, nove sadržaje i pojavne oblike, pa se na osnovu toga može govoriti o suštinski novom konceptu i praksi globalizacije. Reč j o tome da je kapitalizam, razvijao i jačao političke i ekonomske mehanizme, koji su snažili kapitalizam kao novi „svetski poredak". Ti mehanizmi, medjutim, bili su istovremeno i mehanizmi globalizacije. To, drugim rečima, znači da kapitalizam kao društveni poredak ne može da se razvija na nacionalnom planu, a da istovremeno ne razvija i svoje globalne sadržaje i komponente.

Istorijski posmatrano, kapitalizam, zasnovan na višestranačkoj parlamentarnoj demokratiji, konceptu ljudskih sloboda i prava, privatnoj svojini i tržišnoj utakmici, kako je istorija potvrdila, mogao je da se razvija samo tako što je rušio granice, stvarajući postepeno jednistveno tržište i jedinstveni ekonomski prostor, za sve produktivniju i masovniju proizvodnju dobara i usluga.Tako nastaje, odnosno i danas se nalazi u nastajanju novi globalni svet, globalni društveni poredak, koji u sebi sadrži ogromne integrativne snage, ali i potencijalne i realne izvore podela i konflikata. To nije ništa novo ni nepoznato u istoriji ljudskog društva. Naime, i u prethodnim sistemima istovremeno su se razvijali prednosti i ograničenja odredjenog društvenog sistema. Ključno je pitanje odnosa pokretačkih snaga i ograničavajućih faktora, koji se u savremenom kapitalizmu manifestuje na jedan nov, do sada nepoznati način.[3]

PROTIVUREČNOSTI SAVREMENOG KAPITALIZMA – PREDNOSTI I OGRANIČENJA

U svim državama i narodima sveta poznata j i opšte prihvaćena mudrost da se čovek najbolje uči na sopstvenom primeru, odnosno na sopstvenim greškama. Razlog za to nalazi se u činjenici da se takve graške najskuplje plaćaju. Medjutim, na primeru kapitalizma, kao danas dominantnog globalnog društvenog poretka, to kao da ne važi, ili se bar ne ispoljava prepoznatiljivo na pojavnoj ravni. Argumentacija za takvu tvrdnju nalazi se u činjenici da je od nastanka kapitalističkog društva, društvena misao počela da se bavi analizom pojavnih oblika, uzroka i posledica konflikata i kriza kapitalističkog načina proizvodnje. Od prvih koraka kapitalizma, gotovo da nema značajnijeg političkog ekonomiste, etičara, filozofa, koji se nije bavio proučavanjem protivurečnosti kapitalističkog načina proizvodnje. U centru pažnje nalaze se pitanja dohotka i proizvodnje,rasta proizvodnje, odnosno nacionalnog dohotka kao ključnog pokazatelja ekonomskog napretka jednog društva, i tsl. U različitim teorijskim, i filozofskim i etičkim pristupima, centralno mesto od kraja XVIII veka zauzima raspodela bogatstva. To je i

[2] Marinković D. "Svet rada stari izazovi u novom dobu", Visoka strukovna škola za preduzetništvo, Beograd 2013

[3] Laš F., Svensen H. :"Filozofija rada", Geopoetika" Beograd 2012

ključno pitanje, ali i predmet teorijskih različitosti, kao i aktuelnih društvenih konflikata u savremenom dobu. [4]

Naravno, u obilju radova, kao rezultat različitih društvenih okolnosti u kojima su nastajali, različitog stepena razvoja zemlja u kojima su živeli, različitih teorijskih i ideoloških opredeljenja autora, javljaju se razlike u širokom rasponu. Medjutim, i pored velikih razlika, u brojnim teorijskim i filozofskim razmatranjima prirode i karaktera kapitalističkog načina proizvodnje mogu se uočiti i brojni zajednički imenitelji. Pre svega, u filozofiji i društvenoj teoriji menja se odnos prema radu, što je u suštini otvorilo prostor i temelje za suštinski nove ekonomske teorije.

U XVIII veku Evropa na čijem tlu se u najčistijem vidu razvija kapitalistički način proizvodnje, prvi put se suočava sa potpuno novim iskustvom - demogarafskim rastom. To je rezultat istorijske činjenice da je Evropa u XVIII veku konačno uspela da reši problem gladi, čime je otvoren prostor, za demografski rast, koji se danas pretvara u nekotrolisanu eksploziju. Evropa i društvena misao toga doba su zbunjeni tragajući za odgovorom na pitanje kako će demografski rast uticati na ekonomski rast i raspodelu bogatstva. Tomas Maltus, jedan od ključnih pripadnika škole klasične političke ekonomije smata da je prenaseljnost glavna pretnja, jer se materijalni resursi uvećavaju aritmetičkom, a stanovništvo geometrijskom progresijom. On izlaz vidi u ukidanju svake pomoći siromašnima i strogoj kontroli njihovog nataliteta. U ovom slučaju istorija je potvrdila kao cinična igra. Naime, Maltusov „Ogled"u kome izlaže svoje diskiminatorske stavove objavljen je 1798 godine, dakle one godine kada je pod parolom „Liberte, Egalite, Fraterlite", srušena Bastilja. Srećom, svet je bio odgovorniji od Maltusa i nije prihvatio i primenio njegove metode. Istini za volju, bilo je pojava primene ovih metoda u pojedinim zemljama, koje su, naravno, imali tragične posledice.

U centralnom pitanju političke ekonomije - raspodeli društvenog bogatstva, javljaju se različite procene koja će društvena grupa, odnosno klasa prigrabiti najveći deo društvenog bogatstva. David Rikardo, jedan od začetnika klasične političke ekonomije, smatra da će najveći deo društvenog bogatstva pripasti zemljoposednicima. Takav stav, koji iznosi u svom najznačajnijem delu Principi političke ekonomije i oporezivanja, Rikardo[5] zasniva na analizi dugoročnog razvoja kretanja odnosa cene zemlje i visine zemljišne rente. Rikardo u osnovi polazi od Maltusovog učenja o demografskom rastu, koji nije u stanju da prati rast ekonomije. Medjutim, on ne ostaj na ovom stavu, već ga proširuje, otvarajući nova pitanja. Naime, on smatra da demografski rast i rast proizvodnje imaju za posledicu da zemlja postaje sve redji, odnosno traženiji resurs, u odnosu na druge resurse. Porast tražnje za zemljom trebalo bi da dovede do permanentnog rasta cene zemlje i rente, što bi dovelo do toga da se veći deo nacionalnog dohotka sliva u džepove zemljoposednika. To istovremeno, smatra Rikardo, znači da bi se permanentno smanjivalo učešće drugih društvenih slojeva u raspodeli društvenog bogatstva. Rikardo, rešenje vidi u stalnom podizanju poreza na rentu. Porez na rentu danas jeste jedan od važnih izvora budžetskih prihoda svake zemlje, ali praksa potvrdjuje da rast ovog poreza ima i prednosti i ograničenja i da ne može neograničeno i nekontrolisano rasti.

U akademskoj, ali, pre svega široj društvenoj javnosti Adam Smit, jedan od utemeljivača klasične političke ekonomije, prepoznatljiv je po učenju o ogromnoj pokretačkoj snazi tžišne utakmice, izraženog u floskuli „nevidljiva ruka tržišta". Medjutim, mnogo veći značaj, kao i svih teoretičara klasične političke ekonomije ima drugačiji pistup ljudskom radu, kao ključnoj kategoriji savremene političke ekonomije. Taj pristup nije samo ekonomski, ograničen na

[4] Piketi T. :"Kapital u XXI veku", Akademska knjiga, Novi Sad 2015

[5] Rikardo D.:"Načela političke ekonomije", Centar za kulturne djelatnosti Zagreb, 1983

brojke, procente, stope rasta ili opadanja, drugim rečima koncentrisan isključivo na matematičko statističke pokazatelje, što je i danas snažno prisutna tendencija u ekonomskim naukama. Upravo ta dominacija brojki vrlo često, slučajno ili namerno prikriva suštinu ekonomskih procesa, i ključno pitanje i izvor radikalnih društvenih podela i konflikata – ključne uzroke, pojavne oblike i posledice kriza kapitalističkog načina proizvodnje. Naime, Adam Smit ima mnogo širi, ne samo usko ekonomistički, već širi društveni, moralni i filozofski pristup ljudskom radu.[6] Za razliku od svojih prethodnika - fiziokrata, koji smatraju da je osnovni izvor ljudskog bogatstva (pod čime smatraju pre svega materijalna dobra) zemlja (što je svakako uslovljeno činjenicom da ogromna većina ljudi živi isključivo od zemljoradnje), od merkantilista koji pod uticajem otkrića novih kontinenata, a to znači novih materijalnih bogatstava (ruda, drgocenih metala, drveta) i razvoja moreplovstva i medjunarodne trgovine, smatraju da je ključni izvor bogatstva trgovina, Adam Smit tvrdi da je ključni izvor bogatsva naroda, kako naslovljava i svoje najpoznatije delo, ljudski rad.

Taj suštinski novi pristup, s razlogom se može smatrati „Kantovim kopernikanskim obrtom" u oblasti ekonomske misli i usmeravanja ove misli u pravcu novog zanivanja političke ekonomije, kako je pihvatio i razvijao Karl Marks, kao i čitav niz naučnika, koji se u suštini bave filozofijom ekonomije.Naime, ako je ključna pokretačka snaga materijalnog razvoja društva ljudski rad,onda je logično da se i društvena misao koja se odnosi na broje različite aspekte ljudskog rada, mora koncentrisati na pitanja rada i odnosa koji se medju ljudima uspostavljaju u procesu rada, odnosno stvaranja materijalnih i duhovnih dobara. Namerno sam upotrebio izraz - društvena misao koja se odnosi na pitanja ljudskog rada, da bih izbegao izraz ekonomija i smatrajući da izraz društvena misao koja se odnosi na različite aspekte ljudskog rada potpunije i jasnije izražava moj stav da je društveni razvoj u slobodi i dostojanstvu isuviše ozbiljna i složena stvar da bi bila prepuštena isključivo ekonomiji. Takava stav, snagom činjenica potvrdjuje i društvena praksa kroz često socijalno, moralno i ekonomski nepodnošljivu cenu više decenija dominantnog stava da sve treba prepustiri ekonomiji, odnosno tržištu.

Karl Marks, polazeći od stavova svojih prethodnika i savremenika, čini taj odlučujući korak u pravcu definisanja novog koncepta političke ekonomije, koji omogućuje da se preciznošću i objektivnošću skenera udje u kritičku analizu funkcionisanja ekonomskog sistema kapitalizma, uzroka kriza kapitalističkog načina proizvodnje, kao i suštinski drugačijem mtodološkom, teorijskom i etičkom pristupu traganja za mogućim putevima trajnog otklanjanja uzroka krize. Ključni činilac koji je to omogućio jeste integralni pristup analizi društvene stvarnosti. Marks stvara analizu ekonomskog života kapitalizma, ali on polazi od filozofskog sistema koji stvara, kao i od sociološkog, integralnog pristupa proučavanju zakonitosti razvoja kapitalističkog načina proizvodnje. Tu se, naravno, pre svega, mora imati u vidu da je Marks jedan od osnivača nove integrativne najopštije nauke o društvu - sociologije, a da je istovremeno rodonačelnik marksističkog pravca u ovoj nauci.

Naravno, Marksovoj teoriji se može mnogo šta zameriti, može se voditi rasprava o brojnim pitanjima, kao i o svakom drugom shvatanju, ali se ne može osporiti trajna vrednost i činjenica da je Marksova analiza kapitalističkog načina proizvodnje jedno od uporišta ekonomske teorije do današnjih dana.

Najplodnije vreme Marksovog stvaralaštva je vreme velikih društvenih turbulencija i radikalnih društvenih i industrijskih konflikata, izazvanih velikim siromaštvom, i u celini ponižavajućim uslovima života radničke klase, što svakako utiče na njegove stavove, jer on nije

[6] Smit A. "O izvorima bogatstva naroda", „Kultura" Beograd 1972

samo naučnik i filozof, već i revolucionar. Na revolucionarna dogadjanja 1848 godine koja potresaju celu Evropu, Marks reaguje svoji poznatim spisom „Manifest komunističke partije“ [7] To je vreme u kome dolazi do dinamičnog rasta kapitala i industrijskog profita, a istovremeno do pada dohotka od rada. Zapravo, veći deo devetnaestog veka u ekonomskom smislu je karakterističan po tome što dolazi do rasta profita iz industrijske proizvodnje, zemljišne i gradjevinske rente, a do pada zarada, tvrde premaraspoloživim podacima Toma Piketi i saradnici.[8] Pad zarada izaziva opravdano nezadovoljstvo radničke klase, što je detonator klasnih sukoba, uključujući i one najradikalnije. To je vreme nastanka radničkih socijalističkih i komunističkih pokreta. Tek u trećoj trećini devetnaestog veka dolazi do porasta radničkih nadnica, a time i do znatnijeg porasta kupovne moći stanovništva.

Marksov ključni doprinos je upravo u analizi mehanizma kriza kapitalističkog načina proizvodnje. Ključna protivurečnost se nalazi samoj suštini, odnosno pokretačkoj snazi kapitalističkog načina proizvodnje, a to je tržišna utakmica. Tržišna utakmica podstiče, ili tačnije rečeno tera vlasnike kapitala da stalno ulažu u nove tehnologije. Nove tehnologije nesporno uvećavaju stvaralačku moć ljudskih ruku i uma da stvaraju sve veću količinu materijalnih i duhovnih dobara, a to znači unapredjuju kvalitet života ljudi. Medjutim, nove tehnologije traže sve manje živog rada, što ima za posledicu otpuštanje viška radnika, što dovodi do pada kupovne moći i konačno do ekonomske krize. Te krize su svaki put sve teže i dugotrajnije, što konačno dovodi u pitanje i sam kapitalistički način proizvodnje.

Marksova analiza kapitalističkog načina proizvodnje takodje vodi ka sve većoj koncentraciji kapitala u sve manjem broju ruku, što potvrdjuje podatak da danas, prema Izveštaju švajcarske banke Kredi Svis, iz 2014 1% najbogatijih ljudi na svetu drži u svojim rukama 48% celokupnog globalnog bogatstva. Ta činjenica istovremeno opredeljuje i ključni zadatak savremene ekonomske i društvene misli – da nadje izlaz iz ove protivurečnosti. [9]

KAPACITETI I PERSPEKTIVE SAVREMENOG KAPITALIZMA

Prateći kontinuirano tok kretanja i zakonitosti razvoja kapitalizma od njegovog nastanka do savremenog doba, a posebno uzroke i posledice kriza kapitalističkog načina proizvodnje, može se uočiti jedna zajednička linija. Ona se ogleda u tom smislu što potvrdjuje latinsku mudrost „Historia magistra vitae est“, ali svaki put u sve oštrijem, radikalnijem i konfliktnijem vidu, sa sve dubljim ekonomskim, političkim, socijalnim i moralnim posledicama.

To potvrdjuje i savremena društvena misao o kapitalizmu. Naravno, postoji i uočljiva podela na pristalice i protivnike kapitalizma, kao i širok dijapazon od krajnje pozitivnih do krajnje negativnih do apologetskih stavova o stanju i perspektivama kapitalizma, naravno često opterećenih, odnosno opredeljenih ideološkim, političkim i interesnim, a ne naučnim motivima.

Medjutim, ne može se osporiti snažna, argumentovana analiza i kritika savremenog kapitalizma, u svim aspektima – političkim, ekonomskim, moralnim, kao i tranja za usavršavanjem postojećeg dominantnog modela kapitalističkog društva, koji bi se uspešnije suočio sa protivurečnostima savremenog kapitalističkog društva. Te kritike idu čak i do predvidjanja pada kapitalizma, na jednoj, a na drugoj strani do objektivno argumentovanog stava da društvo do sada nije iznedrilo bolji i ekonomski efikasniji poredak. Naravno, istorija potvrdjuje da ni jedan društveni poredak nije večit i da je svaki od prethodnih poredaka otišao

[7] Marks K. „Manifest komunističke partije“, „Kultura“ Beograd 1968

[8] Piketi T. „Kapital u XXI veku“ „Akademska knjiga“ Novi Sad 201

[9] „ Anti(liberalizam) i ekonomija“ Zbornik sa istoimenog naučnog skupa, Instirut drštvenih nauka, Beograd 2014

u istoriju onda kada su se definitivno istrošile njegove unutrašnje pokretačke snage. Takva sudbina, svakako čeka i kapitalizam. To pred društvenu misao stavlja svakako najteži zadatak, analize prednosti, ograničenja i perspektiva savremenog kapitalizma.

Kao polazna osnova u traganju za odgovorom na ovo pitanje, ili bolje rečeno kompleks pitanja, može poslužiti sledeće. Pre svega, ne može se osporiti činjenica da je nauka dobro proučila i proučava mehanizam, pojavne oblike, uzroke i posledice kriza kapitalističkog načina proizvodnje. Istini za volju, bolje su proučene posledice, a manje uzroci, i to je, svakako, glavni razlog što se kriza svaki put ispoljava u sve radikalnijem obliku sa sve težim posledicama.[10]

Isto tako, ne može se osporiti činjenica da je kapitalizam, posebno od Velike depresije 1929 godine započeo borbu protiv uzroka i posledica krize. Kada se danas govori o uzrocima i posledicama kriza kapitalističkog načina proizvodnje, o prednostima i ograničenjima i u tom okviru perspektivama savremenog kapitalizma, onda se mora uzeti u obzir da je avremeni kapitalizam u proteklim decenijama razvio čitav niz ekonomskih i socijalnih mehanizama i instrumenata, koji imaju jedan zajednički cilj – da spreče ili bar umanje ekonomske i socijalne posledice krize, kao i da razviju odgovarajuće preventivne antikrizne mehanizme. Za objektivnu procenu stanja i perspektiva savremenog kapitalizma, neophodno je analizirati efikasnost i objektivne domete svakog od ovih mehanizama, kao i promene koje su se dogadjale u samom biću kapitalizma.

Svakako najkrupnija i nasnažnija promena, u tom smislu što je i sama bila i jeste pokretač mnogih promena u savremenom društvu, jeste razvoj novih tehnologija. Ta promena je tako duboko zašla u suštinu aktuelnih društvenih procesa, da su je naučnici, posle medjunaodno sajma novih tehnologija u Hanoveru definisali kao četvrtu industrijsku revoluciju. Za ocenu dinamike dovoljan je podatak da se prva industrijska revolucija, koja koristi vodenu paru i vodu kao izvor energije dogodila prvoj polovini XIX veka. Četvrta industrijska revolucija naslanja se na prethodnu, treću po redu, koja se razvija od osamdesetih godina XX veka, ne samo da je dovela do višestrkog uvećavanja sposobnosti ljudskih ruku i uma da stvara sve veće količine materijalnih i duhovnih dobara, da stvara nova materijala dobra, time i nove ljudske potrebe, već je izazvala tektonske potrese u načunu života, sistemu pojedinačnih i društvenih vrednosti, u suštini samih pojmova rada, društvenih klasa i podela i svih drugih aspekata života ljudi.

Razvijaju se nove informacione tehnologije, koje omogućavaju neuporedivo brži protok znanja i informacija, što svet zaista u pravom smislu te reči čini „globalnim selom". To, naravno, podsticajno utiče na transfer znanja, a time i na unapredjivanje ukupnih individualnih, nacionalnih i globalnih kapaciteta proizvodnje, kao materijalne osnove unapredjivanja kvaliteta života ljudi.

Krucijalni značaj novih tehnologija potvrdjuje i činjenica da je Skup u Davosu, na kome se okuplja svetska politička i naučna elita, kao glavni predmet rasprave imao pitanja razvoja novih tehnologija i socijalnih posledica tog procesa. Tom prilikom, iznet je i podatak, da danas u ekonomski i tehnološki razvijenim zemljama, sedam robota direktno komunicira medju sobom u radnim procesima, a da je tek svaki osmi u tom lancu čovek.[11] Ne treba biti stručnjak da bu shvatio kakve će o posledice imati za ljudsko društvo u celini.

Naravno, posledice će, pre svega uticati na strukturu poizvodnje, na nastanak novih modela organizacije, ali i na poziciju i perspektive pripadnika sveta rada. Pri tome se ima u vidu istorijska činjenica da se posledice kriza kapitalističkog načina proizvodnje, pre svega ispoljavaju, ili tačnije rečeno koncentrišu u oblasti zapošljavanja, odnosno padu zaposlenosti,

[10] Stiglitz J.:"The roaring nineties", Penguin Books, London 2003

[11] www.energyobserver.com

koja istovremeno povlači pad potrošačke moći društva, što se po principu povratne sprege manifestuje na usporavanju i konačno zaustravljanju procesa kružnog kretanja kapitala. Pad zaposlenosti, izaziva nezadovoljstvo radnika, strah od budućnosti, što neizbežno vodi sve radikalnijim oblicima industrijskih i socijalnih konflikata i što je naopasnije gubljenju motivacije i nade, kao ključnih pokretača stvaralačke aktivnosti čoveka.

Jasno je, medjutim, da bi kapitalizam već odavno bio smešten u istorijske čitanke, da pored navedenih, narastajućih protivurečnosti, nije razvio i čitav niz novih mehanizama i mogućnosti, kojima je amoritizovao političke, socijalne i ekonomske posledice kriza, medju kojima posebno treba izdvojiti sledeće.

Pre svega, treba napomenuti istorijski prve mehanizme, koje su, pre svega, najrazvijenije države primenile kao elemente antikrizne strategije u vreme velike ekonomske s krize 1929 godine. Država se tada prvi put umešala direktno u ekonomski đivot društva, tako što je pokrenula javne radove, kako bi zaposlila radnike, koji su ostali bez posla u privatnom sektoru, kako bi se povećala potrošačka moć u funkciji ponovnog izjednačavanja ponude i potražnje. Poreska politika, koja je do tada imala skoro isključivu funkciju prikupljanja budžetskih sredstava za obezbedjivanje funkcionisanja države, sada postaje snažan instrument ekonomske i socijalne poltike. Isto tako, razvija se čitav niz instrumenata socijalne politike, na principima solidarnosti i socijalne pravde.[12]

Razvoj kapitalizma, i njegove osnove novih tehnologija nije bio moguć bez podizanja nivoa obrazovanja i tako se razvija sistem obrazovanja, zdravstva i drugih javnih funkcija koje su dostupne sve širem krugu stanovništva. To postaje jedan od ključnih komponenti načela jednakosti šansi. Drugim rečima, razvija se novi koncept tržišne privrede, koja se definiše kao socijalna tržišna privreda. Praksa je u tom smislu potvrdila da načelo tržišne utakmice i socijalne pravde ne isključuju, već, naprotiv dopunjuju jedan drugog. U celini posmatrano, ekonomiju savremenih kapitalističkih zemalja, ali ne samo ekonomiju, već i funkcionisanje svih segmenata društvenog sistema, determiniše redistribucija društvenog bogatstva. Drugim rečima, može se zaključiti da se stalnim unapedjivanjem rada javnih servisa i njihove dostupnosti pripadnicima svih društvenih slojeva, kapitalističko društvo kretalo u pravcu ostvarivanja moralnog načela jednakih šansi, koje je istovremeno i političko i moralno načelo jer u sve većoj meri omogućuje vertikalnu socijlnu pokretljivost, što znači da siromaštvo postaje sve manja prepreka za napredovanje pojedinca na društvenoj lestvici.

Snažan amortizacioni faktor kriza kapitalističkog način proizvodnje predstavlja i razvijanje preduzetničkog duha, koji se u tom pogledu može definisati kao razvijanje svesti o slobodi lične inicijative, odgovornosti za sopstveni i život sopstvene porodice, spremnosti na racionalni rizik, motivisanosti za sticanje potrebnih kompetencija i znanja, takmičarski duh i tsl.

Isto tako, razvoj novih tehnologija kao rezultat razvoja osnovnih i primenjenih nauka, sve kraćeg vremena izmedju naučnih pronalazaka i njihove praktične primene, na šta u velikoj meri podsticajno utiče tržišna utakmica, uslovio je da dodje do promene u samom karakteru rada.[13] Nove, pre svega, informacione i komunikacione tehnologije, na novi način otvaraju pitanje univerzalnosti ljudskog rada, kao suštinske komponente univerzalnosti ljudskog bića, uslovljavaju da veliki broj zanimanja definitivno odlazi u istorijske muzeje, ali da se, na drugoj strani, razvija čitav niz novih zanimanja. To, pored neophodnosti sistema „doživotnog učenja“, izaziva čitav niz socijalnih i moralnih posledica, i konkretnih, suštinskih promena u sadržaju i načinu života svakog pojedinca.

[12] Šuković D.:"Pravda i jednakost", Institut društvenih nauka, Univerzitet Donja Gorica, Beograd/Podgorica 2015

[13] Bolčić S. „Svet rada u transfomaviji", „Plato", Beograd 2003

Nove tehnlogije otvaraju mogućnosti sve bržeg razvoja netipičnih modela rada i radne sredine. To se, pre svega, odnosi na sve veću mogućnost rada od kuće, što suštinski menja sam pojam radnog mesta, kao i sam karaktere rada, odnos radnog i slobodnog vremena i tsl.

Na planu redistribucije dohodaka i politike zarada, takodje se dogadjaju suštinske promene. Važan indikator koji to potvrdjuje jeste iskustvo Švajcarske. Naime, Švajcarska (poznata po demokratskoj praksi da sva ključna pitanja društvenog uredjenja rešava na referendumu, 2016 je sprovela referendum, na kome je gradjanima Švajcarske postavljeno pitanje – da li da se uvede da svaki punoletni gradjanin prima tzv. osnovnu zaradu u iznosu od 2500 franaka, bez obzira da li radi ili ne. Švajcarci su većinom glasova odbili ovaj predlog. Gotovo u isto vreme u Finskoj je izglasan zakon prema kome svaki gradjanin Finske prima tzv „osnovnu zaradu" u iznosu od 700 Evra, bez obaveze da radi. Jasno je da su, bez obzira na različite stavove, Švajcarska i Finska tek otvorile jedno krupno, civilizacijsko pitanje, koje je, naravno i pitanje budućnosti kapitalizma.

Naravno, ne treba zanemariti ni političke aspekte ovog procesa, koji se odnose na razvoj i jačanje demokratskih institucija, jačanje načela vladavine prava, razvoj mehanizama i prakse direktne participacije gradjana u u procesu političkog odlučivanja, uspostavljanje i jačanje društvene moći organizacija gradjanskog društva, uspostavljanje i razvoj radnog i socijalnog zakonodavstva, uspostavllanje i razvoj mehanizama socijalnog partnerstva na relaciji država, poslodaci, radnici, odnosno radnički sindikati.

Medjutim, ne sporeći značaj svih navedenih institucija i mehanizama, ne može se izbeći činjenica da su svi ovi mehanizmi uspeli samo da u većoj ili manjoj meri amortizuju, odnosno umanje posledice kriza kapitalističkog načina proizvodnje nastojeći da ih zadrže i socijalno održivim okvirima. Zato se logično može postaviti pitanje, da li može da se dogodi da neka sledeća kriza nadjača sve ove političke, ekonomske i socijalne amortizere. Drugim rečima, vraća se na početno pitanje o stanju i perspektivama kapitalizma.

Literatura

1. Bolčić S.,: „*Svet rada u transfomaviji*", „Plato", Beograd, 2003.
2. Marinković D.,: "*Svet rada stari izazovi u novom dobu*", Visoka strukovna škola za preduzetništvo, Beograd, 2013.
3. Marks K.,: „*Manifest komunističke partije*", „Kultura" Beograd, 1968.
4. Laš F., Svensen H., :"*Filozofija rada*", Geopoetika" Beograd, 2012.
5. Piketi T., :"*Kapital u XXI veku*", Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.
6. Rikardo D.,:"*Načela političke ekonomije*", Centar za kulturne djelatnosti, Zagreb, 1983.
7. Smit A.,: "*O izvorima bogatstva naroda*", „Kultura" Beograd, 1972.
8. Stiglitz J.,:"*The roaring nineties*", Penguin Books, London, 2003.
9. Šuković D.,:"*Pravda i jednakost*", Institut društvenih nauka, Univerzitet Donja Gorica, Beograd/Podgorica, 2015.
10. „*Anti(liberalizam) i ekonomija*" Zbornik sa istoimenog naučnog skupa, Instirut drštvenih nauka, Beograd 2014
11. www.energyobserver.com

Irena Radović
Milena Knežević[1]

GLOBALIZACIJA: UZROK I LIJEK ZA NEKVALITETNE KREDITE U CRNOGORSKOM BANKARSKOM SISTEMU

Apstrakt

Nekvalitetni krediti u Evropi i na Zapadnom Balkanu predstavljaju nasljeđe koje odražava uticaj globalne finansijske krize i posljedičnog ekonomskog usporavanja, kao i prekomjernog kreditiranja u periodu prije krize. Porijeklo krize u finansijskom sektoru potiče iz perioda kreditne ekspanzije (2006 - 2008), kada je velika raspoloživost jeftinih finansijskih sredstava doprinijela nedovoljnom pridavanju pažnje rizičnosti kredita i niskoj averziji prema riziku, što je rezultiralo značajnim rastom ukupnih nekvalitetnih kredita.

Bankarski sektor Crne Gore je prošao kroz opsežne strukturne promjene u poslednjoj deceniji, koje su u periodu nakon krize bile upravljane izmjenama međunarodnih standarda koji postavljaju okvire za bankarsko poslovanje u globalizovanim uslovima. Međutim, uprkos značajnim poboljšanjima u poslovanju banaka i regulativi i dalje postoje neriješeni problemi praćeni nenaplativim potraživanjima, neizvjesnošću na globalnim finansijskim tržištima i visokom izloženošću operativnom riziku. Preduzimanje mjera za rješavanje pitanja nekvalitetnih kredita i na taj način „čišćenja" bilansa stanja banaka ostaje najveći izazov, čak i nakon izmještanja velikog dijela loših aktiva u bilanse majki banaka, odnosno agencija specijalizovanih za bavljenje lošim kreditima. Ovaj izazov u Croj Gori opstaje čak i nakon kreiranja lokalnog pandana Istanbulskog pristupa, namijenjenog restrukturiranju loših kredita banaka. Pritom, kategorija loših kredita na najbolji način ukazuje na povezanost realnog i finansijskog sektora i može se posmatrati kao paradigma opšteg pogleda na crnogorsku privredu. Efikasno funkcionisanje bankarskog sistema pretpostavlja identifikaciju i razrješavanje pitanja nekvalitetnih kredita na način koji će obezbijediti i održati stabilnost privrede u cjelini. Pitanja vezana za nekvalitetne kredite i njihovo rješavanje sa posebnim osvrtom na crnogorsku privredu su od esencijalnog značaja za perspektive budućeg razvoja i finansijske stabilnosti, te kao takva zauzimaju ključno mjesto u ovom radu.

Ključne reči: *globalizacija, nekvalitetni krediti, regulacija finansijskog sektora, međunarodni računovodstveni standardi, globalna kriza, finansijska stabilnost, dobrovoljno finansijsko restrukturiranje, banke, realni sektor, Crna Gora..*

Abstract

Non-performing loans in Europe and the Western Balkans are a legacy of the global financial crisis and the consequent economic slowdown coupled with excessive lending prior to the crisis. The origin of crisis in financial sector is rooted in the period of credit expansion (2006 -2008), whereby abundant availability of affordable capital contributed to the insufficient caution as regards loan riskiness and to the low risk-aversion, which resulted in a significant increase in total non-performing loans.

[1] Dr Irena Radović je viceguverner Centralne banke Crne Gore za kontrolu bankarskog sistema i docent u oblasti monetarne ekonomije Evropske unije na Univerzitetu Donja Gorica. Milena Knežević je direktor direkcije za analizu i kontrolu u Sektoru za kontrolu banaka Centralne banke Crne Gore. Ovaj rad izražava stavove autora. U njemu izneseni nalazi, tumačenja i zaključci ne odražavaju nužno stavove i politiku Centralne banke Crne Gore.

The banking sector in Montenegro has gone through significant structural changes over the past decade, which, in the post-crisis period, were driven by the changes of the international standards that set the framework for the banking business in the global environment. Despite noteworthy improvements in banking operations and regulation, unresolved problems accompanied by bad loans persist in face of everlasting global financial markets uncertainty and high exposure to the operational risk. Taking measures to address the issue of non-performing loans and thus "cleansing" of the banks' balance sheets remains a major challenge, even after disposal of the significant part of the bad assets into the balance sheets of the mother banks, i.e. agencies specialized for dealing with bad loans. In Montenegro, this challenge persists even after the creation of the local equivalent of the Istanbul Approach, intended for restructuring of bad loans. At the same time, the category of non-performing loans represents the best way of illustrating the connection of real and financial sectors and can be seen as a paradigm of the general view of the Montenegrin economy. Effective functioning of the banking system assumes the identification and resolution of non-performing loans in a way that will ensure and maintain the stability of the economy as a whole. Issues related to non-performing loans and solving them with special emphasis on the Montenegrin economy are essential from the perspective of future economic growth and financial stability, and in focus of this paper as such.

Key words: *globalisation, non-performing loans, financial sector regulation, international accounting standards, global crisis, financial stability, voluntary debt restructuring, banks, real sector, Montenegro*

UVOD

Nekvalitetni krediti (tzv. NPL ili loši krediti) su potraživanja za koja postoji visoka vjerovatnoća ostvarivanja gubitka, zbog jasno utvrđenih slabosti u poslovanju, te slabe vrijednosti i mogućnosti realizacije kolaterala, usljed čega je naplata tih potraživanja malo vjerovatna. Loši krediti povećavaju kapitalne zahtjeve i umanjuju sredstva akcionara banaka. Vodeći računa o sopstvenoj likvidnosti, banke se suočavaju sa prikupljanjem skupih sredstava za operativno poslovanje. To znači da im preostaje manje novca za dodatno finansiranje novih plasmana. Rast gubitaka na lošim kreditima znači porast rizika kreditiranja koji se prebacuje na ostale klijente i u konačnom visoke kamatne stope. Nakon toga klijenti banaka još teže otplaćuju postojeće zajmove i uzimaju nove. Manje novih kredita uslovljava manju potrošnju, pad privrednih aktivnosti, BDP-a i zaposlenosti (Krugman, 1988). Ta i takva spiralna dešavanja uzrokovana globalnom finansijskom krizom se i dalje snažno osjećaju u Evropi.

U skladu s vrijednošću NPL kredita koja premašuje trillion eura u Evropskoj uniji (EU), značajno je narušen oporavak kreditnog i ekonomskog rasta od finansijske krize iz 2009. godine (Demertzis et al, 2017). U pogledu regulacije i bankarske supervizije, uprkos inicijalnoj sporoj reakciji, EU ima jedinstvene standarde za kvalitet aktive banaka od 2013, a od 2017. godine ključne banke eurozone su dužne da definišu ciljeve za smanjenje NPL i poboljšaju operativnu sposobnost za njihovo dostizanje (ECB, 2017).

Nivo nekvalitetnih kredita koji značajno opterećuje bankarski sektor u Evropi se cijeni posebno izraženim u južnom dijelu eurozone, kao i u nekoliko zemalja istočne i jugoistočne Evrope, nečlanica eurozone, među kojima je i Crna Gora (Aiyar et al, 2015). Ipak, tokom 2016. godine došlo je do izvjesnog smanjenja nivoa NPL u ovim zemljama.

Grafik 1: Nenaplativi krediti (% od bruto kredita) u zemljama Zapadnog Balkana

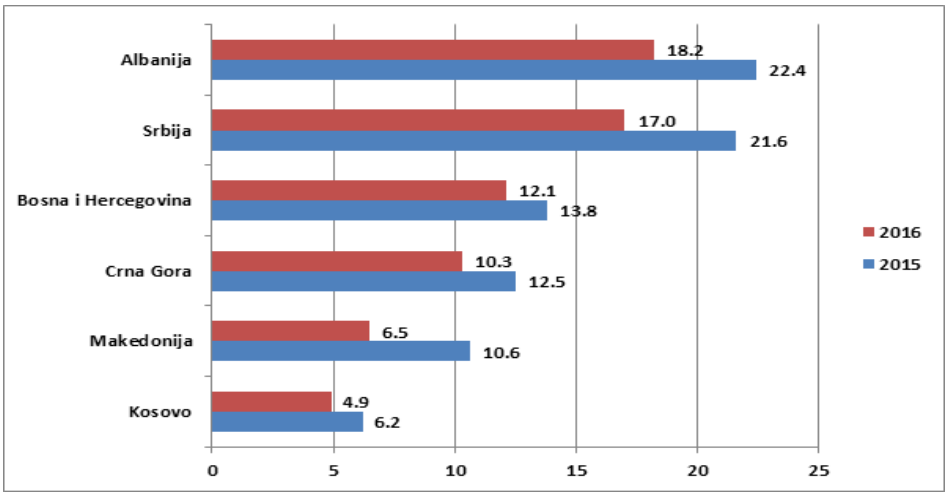

Izvor: *Podaci Centralnih banaka i državnih zavoda za statistiku; procjene Svjetske banke. SB, 2017.*

Iako se opšti nivo problematičnih kredita bitno razlikuje među zemljama jugoistočne Evrope, između ostalog i usljed razlika u klasifikaciji aktive, pa je potrebno biti vrlo oprezan prilikom poređenja njihovog nivoa, pojedine zakonitosti porasta NPL kredita su zajedničke. Prije svega to se odnosi na „pregrijanu kreditnu aktivnost u pretkriznom periodu, neadekvatnu strukturu odobrenih kredita, pad BDP-a, porast nezaposlenosti, pad cijena nekretnina i druge faktore (Blanchard et al, 2014). Globalnu sliku ambijenta u kojem se kreiraju uslovi za porast nekvalitetnih kredita čine i jedinstveni faktori opadanja kreditne aktivnosti kao što su: izazovi sa likvidnošću, emitovanje državnih obveznica, visok udio zaduženosti izražen u stranim valutama itd.

Period ekspanzije kreditne aktivnosti u zemljama centralne i jugoistočne Evrope je ostavio u nasljeđe značajan iznos nekvalitetnih kredita, koji je dodatno ugrozio funkcionisanje država već dovoljno destabilizovanih posljedicama globalne finansijske krize. Problematični krediti su značajna prepreka daljem ekonomskom razvoju, premda imaju direktan uticaj na kreditni rast (Bricngne et al, 2013). U rješavanju problema nekvalitetnih kredita banke se opredjeljuju ili za refinansiranja klijenata, i reprograme njihovih kredita, ili za prodaje loših djelova kreditnog portfolija čime smanjuju nivo izloženosti kreditnom riziku, smanjuju potrebne rezervacije, i stvaraju zdravije osnove za dalje poslovanje (Dragutinović et al, 2014). Upravo to se i događa u većini bankarskih praksi danas, kako bi se pomoglo privredama i bankarskim sistemima u oporavku (Mirković, 2012). Iako Crna Gora bilježi značajan pad NPL kredita u proteklim godinama i nivo je među najmanjim u regionu, pitanje nekvalitetnih kredita ima naglašen značaj za oporavak ekonomije i dalje dinamiziranje ekonomskog rasta. Shodno tome rad tretira nekvalitetna potraživanja u crnogorskom bankarskom sistemu s akcentom na istorijat, trendove i status NPLa u bankarskom sistemu Crne Gore, te supervizorski okvir za rješavanje problema nenaplativih potraživanja, iskustva i zaključne preporuke.

POJAM I TRETMAN NEKVALITETNIH KREDITA

Nenaplativa potraživanja tj. nekvalitetni krediti se mogu definisati na različite načine. Uži pojam se odnosi na kredite koji ne donose prihod i kod kojih nije moguće očekivati punu otplatu glavnice i kamate u budućnosti; kredite kod kojih je otplata glavnice ili kamate u kašnjenju od 90 i više dana ili kredite kod kojih je datum dospijeća protekao, a naplata nije u potpunosti izvršena. Prema definiciji MMF-a (MMF, 2005), NPL kredit je kredit kod kojeg:

- dužnik kasni u otplati glavnice ili kamate 90 i više dana;
- kamata za kašnjenje duže od 90 dana je refinansirana, kapitalizovana ili je njeno plaćanje odloženo;
- dužnik kasni manje od 90 dana, ali je banka procijenila da je sposobnost dužnika da otplati dug pogoršana i otplata duga dovedena u pitanje.

Kako ne postoji opšteprihvaćeni standard za definisanje nekvalitetnih kredita, a supervizori na nivou nacionalne jurisdikcije primenjuju različite definicije za klasifikaciju kredita u kategoriju NPL kredita, u praksi većina država primjenjuje granicu od 90 i više dana kašnjenja kao ključni kriterijum (Mirković, 2012).

Tabela 1: Klasifikacione grupe i podgrupe

Klasifikacione grupe i podgrupe		Procenat rezervacija
1.	Kategorija A – "Dobra aktiva"	0%
2.	Kategorija B – "Aktiva sa posebnom napomenom" podgrupa B1 podgrupa B2	 2% >30 dana 7% >60 dana
3.	Kategorija C – "Substandardna aktiva": podgrupa C1 podgrupa C2	 20% >90 dana 40% >150 dana
4.	Kategorija D – "Sumnjiva aktiva"	70% >270 dana
5.	Kategorija E – "Gubitak"	100% >365 dana

Izvor: *Centralna banka Crne Gore*

U zavisnosti od jurisdikcije kao kriterijumi se uz kašnjenje u plaćanju obaveza nerijetko koriste i usklađenost novčanih tokova dužnika, finansijske performanse preduzeća, kvalitet obezbjeđenja itd. U praksi tako većina zemalja koja klasifikaciju potraživanja vrši u skladu sa međunarodnim računovodstvenim standardom MRS 39, čija primjena podrazumijeva procjenu ostvarenih kreditnih gubitaka na osnovu istorijskih dana u kašnjenja u izmirivanju obaveza bez uzimanja u obzir analize finansijskog stanja klijenta (MMF, 2015a). Po toj metodologiji, nenaplativi krediti su oni koji kasne preko 90 dana. U zemljama kod kojih se za procjenu rizika i klasifikaciju aktive osim dana kašnjenja uzima i finansijsko stanje zajmoprimca, vrši se procjena ne samo ostvarenih, nego i potencijalnih gubitaka. U tom slučaju, pod 'nekvalitetnim kreditima' u Crnoj Gori podrazumijevamo sve kredite klasifikovane u C, D i E, po bilo kom od ova dva osnova. Bez obzira na relativno solidan nivo kapitalizacije banaka zahvaljujući čemu su banke u mogućnosti da se bore sa „problemom" NPL kredita, riječ je o glavnom izazovu koji se nameće pred supervizijom u cilju očuvanja stabilnosti i sigurnosti bankarskog sistema.

STANJE NENAPLATIVIH POTRAŽIVANJA U BANKARSKOM SISTEMU CRNE GORE

Stanje u bankarskom sektoru Crne Gore tokom poslednjih godina, u značajnoj mjeri odslikava faze u kretanjima privrednog ciklusa zemlje. Od investicionog i kreditnog rasta, u vremenu ekspanzije ekonomije, do ozbiljnog pada i materijalizacije rizika u vremenu krize. Ranjivosti koje su se otvorile u bankarskom sektoru, u postkriznom periodu, poslijedica su kreditne aktivnosti iz vremena rasta, ali i prelivanja produženog djelovanja uticaja globalne finansijske i dužničke krize na crnogorski sistem. Uticaj unutrašnjih i spoljašnjih faktora, doveo je do snažne akumulacije rizika u bilansima banaka, pogoršanja kvaliteta kreditnog portfolia i visokog učešća loših kredita u bilansima.

Značajan rast nekvalitetnih kredita nakon finansijske krize predstavlja problem koji zahtijeva pažnju. Zaključno sa decembrom 2016. godine, iznosi NPL-a na Zapadnom Balkanu i dalje su visoki (grafik 1). Uprkos padu NPL-a, Albanija i Srbija i dalje imaju najviše nivoe problematičnih kredita u regionu, premda ispod svojih istorijskih maksimalnih vrijednosti (Dragutinović et al, 2014). Crna Gora takođe bilježi visok nivo nenaplativih kredita, ali i značajan napredak premda je zabilježila pad s istorijskog maksimuma od 25,32% početkom 2011. na 10,3% krajem 2016. godine. Pritom NPL ostaje i dalje vrlo visok i u susjednim zemljama koje su već članice EU, kao npr. u Hrvatskoj, u kojoj je, uprkos smanjenju u odnosu na 2015, nivo NPL i dalje relativno visok uprkos padu sa 16,3% 2015. godine na 13,8% na kraju 2016 (Evropska komisija, 2017).

Lokalni i regionalni bum je ostavio u nasljeđe visok iznos nekvalitetnih kredita u Crnoj Gori. U periodu od 2000. godine, bankarski sektor u Crnoj Gori je prošao kroz značajno finansijsko produbljivanje koje karakteriše period kontinuiranog rasta bankarskih kredita. Kreditni bum prije krize je koncentrisan u sektoru nekretnina i finansiran uglavnom od strane inostranih matičnih banaka. Kao i u mnogim granama, kolateralne procjene nekretnina su često precijenjene, dok je u ne zanemarljivom broju slučajeva kreditna dokumentacija nepotpuna. Značajan priliv stranih direktnih investicija koji kulminira u 2008. godini na oko 46% BDP-a, kao i nagli porast troškova javne potrošnje, a naročito kapitalnih investicija, podstakao je ekspanziju (Svjetska banka, 2015). Finansijska kriza i pucanje balona cijena lokalnih nekretnina doveli su do naglog porasta nenaplativih kredita i pogoršanja profitabilnosti banaka.

Grafik 2: Kreditna aktivnost u periodu 2007-2016

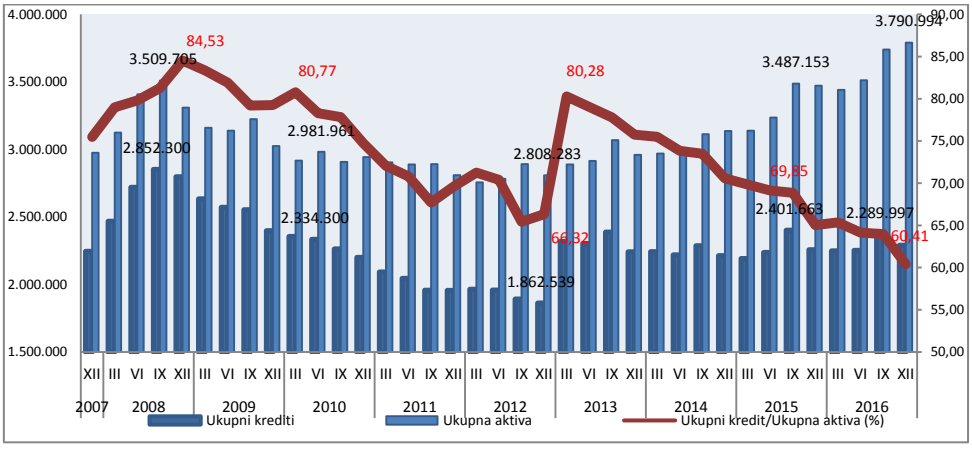

Izvor: *Centralna banka Crne Gore*

Pogoršanje kvaliteta kreditnog portfolija u Crnoj Gori je evidentirano već od 2008. godine. U vrijeme izbijanja krize (septembar 2008. godine) nekvalitetni krediti činili su svega 4,4% ukupnih kredita, dok su svoju maksimalnu vrijednost (25,3%) dostigli u drugom kvartalu 2011. godine. U 2011. godini, javljaju se pozitivne tendencije u kretanju ovog indikatora, sa aspekta regulatora, ali ona, na žalost ipak nisu bila rezultat kvalitetnijeg servisiranja obaveza privrede i stanovništva prema bankama već su uslijedila zbog aktivnosti banaka na rešavanju pitanja oporavka i stabilizacije sopstvenog poslovanja kroz izmještanja dijela kreditnog portfolija na majke banke ili faktoring kompanije. Na kraju 2011. godine učešće nekvalitetnih kredita u ukupnim, smanjeno je na 15,5%.

NPL u Crnoj Gori je i dalje umjereno visok, sa varijacijama između banaka. Udio problematičnih kredita je na kraju 2016. godine iznosio 10,3%, dok je na kraju marta 2017. godine 9,90%. Slično drugim pokazateljima finansijskog zdravlja, značajne varijacije NPL pokazatelja se mogu uočiti u okviru bankarskog sektora, ali ne prelaze 30%. Pokrivenost NPL-a regulatornim rezervama za kreditne gubitke bio je 74,67% na kraju 2016. godine, dok je na kraju marta iste godine iznosio 73,41%.

Grafik 3: Kretanje NPL-a u periodu 2007-2016

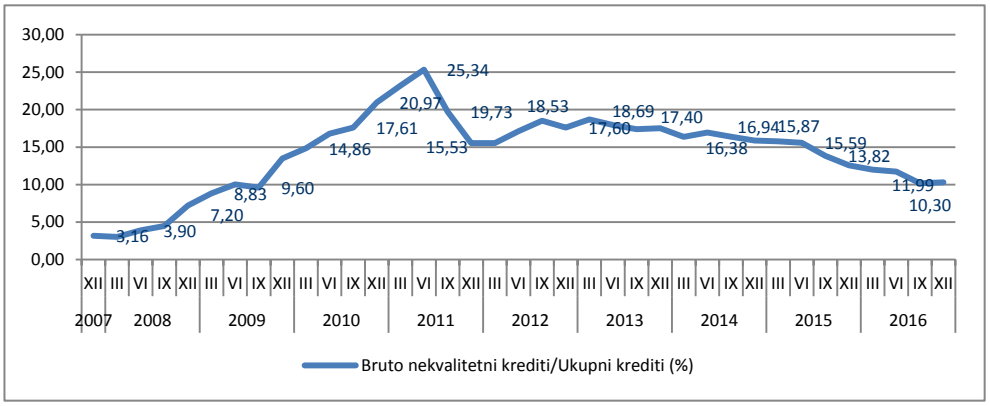

Izvor: *Centralna banka Crne Gore*

Nekvalitetni krediti su koncentrisani u korporativnom sektoru sa više od polovine ukupnog portfolija, i to u sektorima: trgovine (29,6%), prerađivačkoj industriji (13,2%) i građevinarstvu (10,6%), dok NPL stanovništva čini četvrtinu ukupnog portfolija NPL-a (CBCG, 2017). S obzirom da postoje mnoga preduzeća koja su tokom ekonomskog buma proširila svoje poslovanje na sporedne djelatnosti, posebno izgradnju, podaci o sektorskoj raspodjeli NPL-a mogu biti donekle upitni.

Jedna od strategija od strane dijela banaka da riješi problem NPL-a je prodaja nekvalitetnih kredita tzv. faktoring kompanijama. Tokom 2009-2017. godine, približno 850 mil. eura problematičnih kredita su uglavnom prodati društvima za upravljanje aktivom, koja su, u većini slučajeva, u vlasništvu stranih matičnih banaka. Kao rezultat prodaje, ukupni NPL na nivou sistema značajno pada sa 25,3% sredinom 2011. godine na 10,3% krajem 2016. godine, odnosno na 9,9 % krajem marta 2017. godine, kad i dostiže najnižu vrijednost.

Grafik 4: Prodata aktiva u periodu 2007-2016

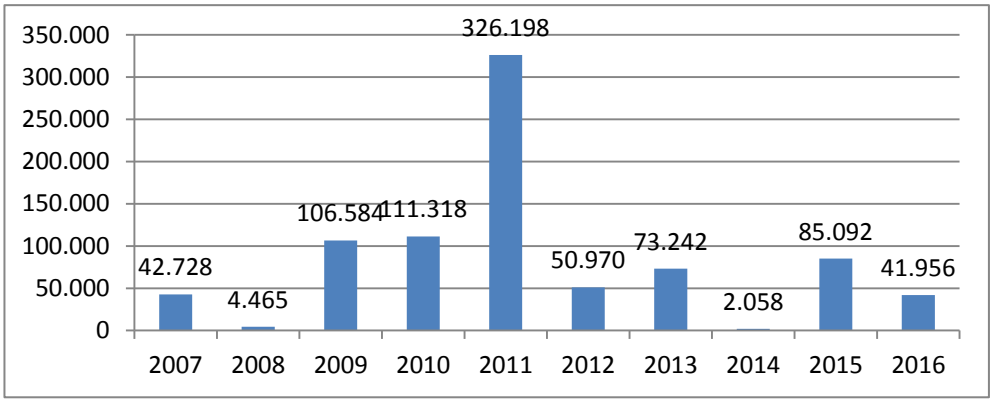

Izvor: *Centralna banka Crne Gore*

U kontekstu analize, regulacije i monitoringa problema NPL-a u potpunosti, jedan od prisutnih izazova leži u činjenici da nebankarske kreditne institucije i društva za upravljanje aktivom trenutno nisu pod nadzorom Centralne banke Crne Gore (CBCG). Izvještavanje o ovim izloženostima Kreditnom registru bi trebalo da bude obavezno u cilju sveobuhvatnog praćenja dinamike NPL-a, te je u pripremi zakon kojim će se proširiti nadzor CBCG na faktoring, lizing i kreditne i garantne operacije.

OKVIR ZA RJEŠAVANJE PROBLEMA NENAPLATIVIH POTRAŽIVANJA

Poslednjih godina u Crnoj Gori značajno je unaprijeđen okvir za rješavanje NPL-ova čije je smanjenje i dalje ključni izazov kako za bankare, tako i za supervizora. S ciljem kontrole i smanjenja nivoa NPL na agregatnom nivou, CBCG je u novembru 2013. godine usvojila Odluku kojom se od banaka zahtijeva da donesu višegodišnje strategije za rješavanje NPL (CBCG, 2013). Shodno smjernicama banke su dužne da razviju sveobuhvatne strategije postupanja sa nekvalitetnim kreditima za period od tri godine i utvrđuju godišnje operativne ciljeve vezane za smanjenje nivoa nekvalitetnih kredita. Banke su dužne da pripremaju i dostavljaju CBCG kvartalne izvještaje o realizaciji operativnih ciljeva. U slučaju značajnih razlika između realizovanih aktivnosti i utvrđenih operativnih ciljeva, CBCG zahtijeva od banke preuzimanje dodatnih organizacionih ili drugih mjera koje su neophodne za poboljšanje upravljanja kreditnim rizikom.

Regulator je, u ovom izazovnom periodu, kada je u pitanju ukupni finansijski i bankarski sektor, radio na unaprjeđenju mehanizama za očuvanje finansijske stabilnosti. Snaženje regulatornog okvira i zajedničko djelovanje u pravcu ublažavanja djelovanja finansijske krize tokom 2011. i 2012. godine rezultiralo je u kreiranju relativno stabilnog stanja u bankarskom sektoru. Međutim, ono što se u navedenom periodu nije postiglo je dinamičniji oporavak realnog sektora, naročito privrednog sektora i smanjenje prelivanja nelikvidnosti na tržištu kako bi se smanjilo širenje negativnih efekata koje neuredno servisiranje obaveza ima za ukupan finansijski i ekonomski sistem. Slab oporavak realnog sektora u kontinuitetu akumulira rizik likvidnosti i solventnosti klijenta, koji se zatim može preliti na bankarski sektor i dalje pogoršati kvalitet aktive banaka.

U tom pravcu, CBCG je sarađivala sa Svjetskom bankom na kreiranju okvira za dobrovoljno finansijsko restrukturiranje, kao mehanizam za upravljanje nekvalitetnim kreditima kroz prizmu finansijskog restrukturiranja preduzeća. U cilju smanjenja učešća nekvalitetnih kredita u ukupnim kreditima bankarskog sektora, u okviru projekta „Podgorički pristup" usvojen je Zakon o sporazumnom finansijskom restrukturiranju dugova prema finansijskim institucijama, čija je primjena počela 1. maja 2015. godine, sa važenjem u periodu od dvije godine. Međutim, raspoloživi podaci pokazuju da u posljednjoj fazi implementacije „Podgoričkog pristupa" koja se odnosi na realizaciju dobrovoljnog restrukturiranja kredita u skladu sa ovim zakonom, za sada nema očekivanih rezultata.

Sva ostvarena restrukturiranja u prethodnom periodu vršena su na relaciji pojedinačna banka-klijent, bez uključivanja drugih povjerilaca u proces restrukturiranja, a što je trebala biti suština implementacije „Podgoričkog pristupa". Razlozi se mogu tražiti u tome što pojedini dužnici, kao potencijalni inicijatori restrukturiranja, ne mogu u potpunosti sagledati prednosti ovog vida restrukturiranja u smislu kompleksnosti procedura, te finansijskih i reputacionih troškova za dužnika. Sa druge strane, banke se u ovoj početnoj fazi postojanja Zakona radije opredjeljuju za provjerene modele restrukturiranja na individualnoj bazi, u najvećoj mjeri zbog komplikovanije procedure koja se morala proći ukoliko se restrukturiranje vrši po pravilima utvrđenim Zakonom. U tom smislu CBCG je, polazeći od značaja održivog finansijskog restrukturiranja za privredu u cjelini i bankarski sektor, ocijenila opravdanim da se pristupi izmjenama i dopunama postojećeg Zakona u cilju prevazilaženja slabosti, značajnog pojednostavljenja procedura za privredne subjekte i banke, te produženja važnosti ovog Zakona.

Od uspješnosti primjene svi bi imali dugoročne koristi. Banke, što bi umjesto da otpišu potraživanja uspjele da naplate značajan deo sredstava. Država, što bi u budućnosti dobila preduzeća sposobna da izmiruju svoje obaveze. Regulator, zato što bi dobio ojačanu finansijsku stabilnost. Preduzeća i njihovi zaposleni, zato što bi umjesto prijetnje stečaja nastavili da posluju. Dakle, uspješna primjena bi imala više pozitivnih efekata: jačanje finansijske stabilnosti, pokretanje kreditne aktivnosti i ublažavanje problema nelikvidnosti.

Kontinuirano se radi i na izmjenama okvira koji za cilj ima:

- snaženje supervizorske uloge;
- obavezu banaka da dinamičnije i kvalitetnije prate kvalitet kreditnog portfolija i ukupan kreditni rizik;
- skraćenje vremena trajanja sudskih postupaka i vansudskih poravnanja;
- bolju zaštitu kreditora i privlačenje međunarodnih igrača specijalizovanih za upravljanje problematičnom aktivom;
- regulisanje faktoring aktivnosti;
- kvalitetan nadzor lizing kompanija i dr.

Kontinuirane mjere preduzete na smanjenju nekvalitetnih kredita u dosadašnjem periodu imale su za rezultat da pokazatelj nekvalitetni krediti i potraživanja u ukupnim kreditima iznosi 9,90% na 31.03.2017. godine i na najnižem je nivou u posljednjih nekoliko godina.

Prostora za smanjenje NPL-a i dalje ima i na tome CBCG predano radi kroz aktivan supervizorski proces. Ipak, akcenat na poboljšanju kvaliteta aktive treba postaviti individualno, kod pojedinih banaka, posebno kod onih čiji je procenat NPL-a iznad 20%. Pozitivan trend u smanjenju sistemskog NPL-a prebacuje težište sa sistemskog rizika na rizik pojedinih banaka. Pokazatelj pokrivenosti NPL-a regulatornim rezervama na kraju marta 2017. godine iznosi 73%, dok je pokrivenost NPL-a ispravkama vrijednosti za kreditne gubitke u skladu sa MRS 39 na nivou od 55%. Ovo ukazuje na prilično konzervativnu politiku i regulativu CBCG po pitanju

kreditnog rizika i obaveze izdvajanja posebnih rezervacija za gubitke u skladu sa Odlukom o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom i obaveze terećenja kapitala za nedostajući iznos rezervi kao razliku izmedju metodoloskog pristupa banaka u primjeni MRS i dodatnih zahtjeva regulatora.

Iskustvo ukazuje da je način primjene računovodstvenih standarda širom evropskih jurisdikcija, pa i u Crnoj Gori, uglavnom slabio podsticaje za rešavanje NPL. Prije svega, pristup ostvarenih gubitaka prilikom izdvajanja rezervacija prema međunarodnim standardima finansijskog izveštavanja (MSFI) je retrogradan, te posljedično rezultira u nedovoljnim rezervacijama, što bi trebalo da bude korigovano prilikom stupanja na snagu MSFI 9, početkom 2018. Drugo, dok MSFI izričito dozvoljava kreditne otpise za gubitke po osnovu obezvrjeđenja, ne daje detalje o modalitetima otpisa, koji su ostavljeni supervizoru. Treće, MSFI omogućava obračun prihoda od kamata od nekvalitetnih kredita, čime se precjenjuje profitabilnost i smanjuje motivacija za oslobađanje od problematičnih kredita. I četvrto, dok se kolateral uzima u obzir prilikom priznavanja gubitaka po osnovu obezvrjeđenja, nema uputstva o njegovoj procjeni. Otklanjanje ovih nejasnoća je bilo moguće jedino kroz rigoroznije smjernice implementacije od strane regulatora (Aiyar et al, 2015).

Treba naglasiti da je na pozitivan trend smanjenja sistemskog NPL-a značajno uticalo i izmiještanje ili prodaja loših kredita pojedinih banaka na faktoring kompanije ili majke banke poslednjih par godina (cca 850 mil. eura).

CBCG će u skladu sa obavezama preuzetim u procesu pristupanja Crne Gore EU donijeti Novi zakon o bankama i Odluku o adekvatnosti kapitala banaka. Međutim, nadzor nad poslovanjem faktoring kompanija koje se (uglavnom) bave otkupom loših potraživanja od banaka nije regulisan u Crnoj Gori, što njihovo poslovanje čini netransparentnim, uključujući i informacije o visini njihovih potraživanja prema dužnicima. Ovaj problem kao i povećanje nivoa pravne nesigurnosti kod ove vrste transakcija biće regulisani usvajanjem novog Zakona. U tom kontekstu, započet je rad na pripremi zakona kojim će se urediti osnivanje, poslovanje i kontrola poslovanja određenih finansijskih institucija (lizing kompanija, faktoring kompanija, mikrokreditnih finansijskih institucija i pravnih lica koja se bave kreditno-garantnim poslovima). Regulacijom i supervizijom ovih finanasijskih institucija stvoriće se preduslovi za dalje razvijanje ovog segmenta finansijskih usluga, obezbjeđivanje sveobuhvatnije baze podataka o poslovanju subjekata koji pružaju finansijske usluge, a koja će se koristiti za statističke i druge namjene, unaprjeđenje Kreditnog registra koji vodi Centralna banka, kao i unaprjeđenje zaštite potrošača - korisnika usluga koje pružaju ove finansijske institucije.

ZAKLJUČAK

Bankarsko poslovanje je svakodnevno povezano sa visokim stepenom rizika. Inovacije, deregulacija i globalizacija u bankarstvu doprinijeli su da bankarsko poslovanje postane mnogo kompleksnije i rizičnije nego što je bilo ranije. S druge strane, to je dovelo do razvoja i primjene novih metoda monitoringa od strane supervizora. Problem u pojedinačnoj banci može biti povezan sa problemima u ostalim bankama, ako je svaka banka istovremeno izložena šoku. Ako banke imaju slične fundamentalne karakteristike, mogućnost da se desi problem u bankarskom sistemu je mnogo veća.

Jedna od osnovnih karakteristika crnogorskog finansijskog sistema jeste njegova relativno jednostavna struktura, što je zajedničko za mnoge zemlje u razvoju. U finansijskom sistemu Crne Gore banke su te koje imaju dominantnu ulogu, prije svega u finansiranju privrednih subjekata, koji uglavnom nemaju dovoljno sopstvenih akumuliranih sredstava na raspolaganju. S obzirom na postojeću strukturu i malo tržište, rizik poslovanja u bilo kojoj banci treba

tretirati kao potencijalni rizik sistema. Upravljanje rizicima je veoma kompleksan zadatak, koji ima za cilj preduprjeđivanje kriza. Bankarsko poslovanje danas je izloženo najrazličitijim rizicima, a kreditni rizik je svakako najprepoznatljiviji, pa samim tim i najznačajniji rizik u bankarstvu. Bez obzira što se njemu poklanja posebna pažnja, to ne znači da se ostali rizici mogu zanemariti.

Učestalost bankarskih kriza, kao i troškovi koje prouzrokuju, zahtijevaju od ekonomista širom svijeta odgovore na mnogobrojna pitanja. Prije svega, to su pitanja koja se odnose na uzroke kriza, predviđanje kriza, njihovo sprječavanje, kao i ublažavanje njihovih posljedica. Upravljanje krizom u bankama je znatno drugačije u odnosu na ostale korporacije, i to prije svega zbog njihove ključne uloge posredovanja u privredi. Globalna finansijska kriza je naglasila značaj stabilnosti bankarskog sektora i njegove uloge u obezbjeđivanju kredita za globalnu ekonomsku aktivnost. Kriza je dovela do značajnog rasta nekvalitetnih kredita u bilansima crnogorskih banaka. Prezaduženost realnog sektora i stanovništva sprječava povećanje kreditne aktivnosti banaka. Ipak, iako možemo biti zadovoljni sa opadajućim nivoom NPL, kreditni rizik je i dalje dominantni rizik u bankarskom sistemu Crne Gore i dalje mora biti predmet stalne i opsežne pažnje supervizora.

Za razliku od razvijenih zemalja koje imaju više iskustva u tretmanu nekvalitetnih kredita, zemlje u razvoju poput Crne Gore i drugih ekonomija regiona su u situaciji da koriste iskustva drugih zemalja uz dodatnu specifičnost, oličenu u tome da ovi ekonomski sistemi treba da apsorbuju znatno viši iznos rizika u odsustvu efikasnog tržišta. Posljedično, banke treba da raspolažu adekvatnim kapitalom za pokriće preuzetog rizika, kao i odgovarajućim vještinama upravljanja i procjene svih vrsta rizika sa kojima se banka suočava. U uslovima kada je kapital deficitarna kategorija, držanje nedovoljno iskorišćenog kapitala vezanog za problematične kredite je u najmanju ruku neproduktivno sa aspekta budućeg rasta bankarskog sektora. U tom smislu, imperativ za sve finansijske institucije, u prvom redu banke, je oslobađanje od problematičnih kredita, čišćenje bilansa i produktivno angažovanje kapitala u cilju obavljanja osnovnih djelatnosti i ispunjavanja regulatornih zahtjeva.

LITERATURA

1. Aiyar S., Bergthaler W., Garrido J., Ilyina A., Jobst A., Kang K., Kovtun D., Liu Y., Monaghan D.and Moretti M. (2015), 'A Strategy for Resolving Europe's Problem Loans', IMF Staff Discussion Note No 15/19, Washington, DC, International Monetary Fund
2. Blanchard, O., M. Griffiths, and B. Gruss (2013) 'Boom, bust, recovery – forensics of the Latvia crisis', Brookings Economic Studies, September
3. Bricongne, J.C., M. Demertzis, P. Pontuch and A. Turrini (2016) 'Macroeconomic Relevance of Insolvency Frameworks in a High-debt context: an EU Perspective', European Commission Discussion Paper, no. 32
4. Centralna banka Crne Gore (2013) 'Odluka o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom u bankama', decembar
5. Centralna banka Crne Gore (2017), Godišnji izvještaj, mart.
6. Constâncio, V. (2017) 'Resolving Europe's NPLs: challenges and benefits', speech given at the Bruegel conference on 3 February 2017, available at: https://www.bankingsupervision.europa.eu/legalframework/publiccons/html/index.en.html
7. Demertzis M., Lehmann A. (2017) 'Tackling Europe's crisis legacy: a comprehensive strategy for bad loans and debt restructuring', rad dostupan na:

http://bruegel.org/2017/04/tackling-europes-crisis-legacy-a-comprehensive-strategy-for-bad-loans-and-debt-restructuring/
8. Dragutinović, D., Živković, B. (2014). "Problematični krediti u bankarstvu. Ekonomska politika u 2014: mogućnosti privrednog rasta u uslovima reformi i fiskalne konsolidacije. Ekonomski fakultet, Beograd, 2014., 165 – 186.
9. ECB (2016) 'Stocktake of national supervisory practices and legal frameworks related to NPLs', available at: www.bankingsupervision.europa.eu
10. ECB (2017) 'Guidance to banks on tackling non-performing loans', available at: www.bankingsupervision. europa.eu
11. Evropska komisija (2014) Quarterly Report on the Euro Area, vol. 13, no. 3
12. Evropska komisija (2015) Completing Europe's Economic and Monetary Union, available at https:// ec.europa.eu/priorities/sites/beta-political/files/5-presidents-report_en.pdf
13. Evropska Komisija (2017) Quarterly Report on the Euro Area, vol. 16, no. 1
14. Gandrud, C. and M. Hallerberg (2014) 'Bad banks in the EU: the impact of Eurostat rules', Working Paper 2014/15, Bruegel
15. MMF (2005). 'The treatment of Nonperforming Loans'. Dostupan na: http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2005/05-29.pdf
16. 6MMF (2015a) 'A strategy for Europe's NPLs', IMF Staff Discussion Note, 15/09
17. MMF (2015b) 'Tackling small and medium sized enterprise problem loans in Europe', IMF Staff Discussion Note, 15/04
18. Krugman, P (1988) 'Financing vs. Forgiving a Debt Overhang', Journal of Development Economics 29 (3): 253-268
19. Svjetska banka (2017) 'Redovni ekonomski izvjestaj za jugoistočnu Evropu (SEE RER)', april.
20. Svjetska banka (2015) Montenegro Financial Sector Assessment Program Technical Note. 'Framework for nonperforming loans workout and insolvency and creditor rights' dostupan na: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24128/Montenegro000F0hts000technical0note.pdf?sequence=1&isAllowed=y
21. Mirković, V. (2012). 'Bankarski sektor Srbije: ostvarene performanse i izazovi u budućnosti', Ekonomski vidici, 4, 643. – 662.

Ivana Božić Miljković[1]

EKONOMSKA MARGINALIZACIJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA U PROCESU GLOBALIZACIJE

Apstrakt

Na isti način kao što je Balkan u svetu prepoznat kao sinonim za političku nestabilnost, sukobe, usitnjavanje, i ekonomsku nerazvijenost, sub region zapadni Balkan, već tradicionalno nosi epitet područja koje se nalazi na marginama savremene Evrope. Istorijske okolnosti, posebno one novijeg datuma, uslovile su političko i ekonomsko repozicioniranje grupe zemalja koje pripadaju ovom subregionu. Politički i ekonomski potezi i odluke kojima su ove zemlje usmeravale svoj „kurs plovidbe" u novim geopolitičkim i geoekonomskim uslovima, krajem XX i početkom XXI veka, bili su u velikoj meri suprotni tokovima koje je prihvatao savremeni svet. U periodu stvaranja nove faze razvoja ljudskog društva, u čijoj je osnovi bila ideja globalizacije i čvršćeg regionalnog povezivanja i saradnje, zemlje zapadnog Balkana su primenjivale sasvim suprotne koncepte: razjedinjenja, političkih i vojnih sukoba i prekida ekonomskih veza. Takvo odstupanje sa glavnog toka, za ove zemlje je imalo visoku cenu i nesagledive ekonomske posledice. One su prisutne i danas, a ogledaju se u stepenu njihovog ekonomskog razvoja, njihovim međusobnim političkim i ekonomskim odnosima i odnosima sa međunarodnim okruženjem. Zadatak ovog rada je, da na osnovu procena aktuelnog ekonomskog statusa zemalja zapadnog Balkana, uvažavajući njihove razvojne potencijale, ali i savremene svetske trendove, ponudi rešenja koja bi zapadni Balkan promovisala kao ekonomski perspektivan deo savremene Evrope.

Ključne reči: *zapadni Balkan, ekonomska marginalizacija, globalizacija*

ECONOMIC MARGINALIZATION OF WESTERN BALKANS COUNTRIES IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Abstract

In the same way as the Balkans in the world recognized as synonym for political instability, conflict, fragmentation, and economic underdevelopment, the Western Balkans sub region, traditionally labeled as areas located on the margins of contemporary Europe. Historical circumstances, particularly those of recent date, have caused political and economic repositioning of the group of countries that belong to this sub-region. Political and economic moves and decisions that these countries directed their "cours of navigation" in the new geopolitical and geoeconomic conditions at the end of XX and beginning of XXI century, were largely opposed flows to those which have been accepted by the modern world. During the creation of a new phase of development of human society, which is based on the idea of globalization and stronger regional networking and cooperation, the countries of the Western Balkans are applied diametrically opposed concepts: disintegration, political and military conflict and disruption of economic links. Such a deviation from the main stream of this country had a high price and incalculable economic consequences. They are present today and are reflected in the level of their economic development, their mutual political and economic relations and relations with the international environment. The aim of this work is that based on the assessment of the current economic status of the Western Balkan countries,

[1] Docent, Univerzitet Union Beograd, Fakultet za pravne i poslovne studije „dr Lazar Vrkatić" Novi Sad

taking into account their development potential, but also the global trends, offer solutions to Western Balkan promoted as a perspective economic part of modern Europe.

Key words: *Western Balkan, economic marginalization, globalization*

UVOD

Termin marginalizacija je danas sve češće prisutan u društvenim naukama. To je složen i višedimenzionalan fenomen, koji se može odnositi na pojedinca ili grupu, a sa političkog i ekonomskog aspekta, i na čitave države. Prema definiciji, marginalnu klasu čine oni koji su isključeni iz društvenih tokova.[2] Marginalizacija može biti generisana različitim faktorima, a najčešće su to siromaštvo, nezaposlenost, nizak nivo obrazovanja i sl. Prva dva faktora su čisto ekonomske prirode i zahvaljujući njima, danas možemo govoriti o ekonomskoj marginalizaciji pojedinih država. Ekonomska marginalizacija je direktni proizvod procesa globalizacije, kojim upravljaju politički i ekonomski moćne države i koji otvoreno promoviše i štiti zakon jačeg. Veliki je broj država širom sveta, koje se, u odnosu na razvijene zemlje nalaze u ekonomski inferiornom položaju, koji u velikoj meri uslovljava i njihovu političku moć i smanjuje šanse za samostalan ekonomski razvoj. Sve se one nalaze u nekoj vrsti modernog kolonijalnog ropstva i ekonomske i razvojne zavisnosti od velikih integracija ili transnacionalnih kompanija. Zemlje zapadnog Balkana pripadaju toj grupi. Kao što je u političkom smislu, *„bure baruta"* sinonim za Balkan, tako je u ekonomskom smislu, sinonim za zapadni Balkan *„sub-region na marginama razvijene Evrope"*. Svaka od zemalja zapadnog Balkana, pojedinačno, nije u stanju da promeni svoj ekonomski položaj i otisne se sa margina Evrope. Rešenje se može naći u njihovom međusobnom ekonomskom povezivanju i razvoju partnerskih odnosa i saradnje u brojnim oblastima. Prepreku na tom putu predstavljaju njihovi nestabilni politički odnosi, koji su proizvod nasleđa novije istorije i beskompromisna orijentacija ka članstvu u Evropskoj uniji, koje je krajnje neizvesno i u ime koga se, već četvrt veka, u zemljama zapadnog Balkana sprovodi proces tranzicije. U savremenim globalnim odnosima, taj proces takođe predstavlja jednu vrstu ekonomske marginalizacije i uslovljava dugoročnu ekonomsku zavisnost zemalja zapadnog Balkana od Evropske unije.

POLOŽAJ ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA U PROCESU GLOBALIZACIJE: ISTORIJSKI ASPEKT

Geografski položaj Balkanskog poluostrva je tokom istorije, u velikoj meri uslovljavao njegov civilizacijski napredak, politički i ekonomski razvoj. Susret različitih naroda, kultura, religija i politika na prostoru Balkana, redefinisao je više puta u istoriji njegove granice i određivao njegovo mesto u Evropi i svetu.[3] Do stvaranja nacionalnih država na ovom prostoru, dolazi posle njihovog oslobađanja od viševekovne Otomanske okupacije i dominacije krajem XIX i početkom XX veka. U to vreme proces stvaranja nacionalnih država u Evropi bio je uglavnom završen i evropske države su već bile stabilne u pogledu svojih granica i suverenosti. Problem stvaranja samostalnih država i redefinisanja njihovih granica, na Balkanu postaje

[2] Miladinović, S. (2014), Deklasirani ili na margini društvene strukture?, Sociološki pregled, vol. XLVIII (2014), no. 1, str. 43

[3] Nije sporno da on široko izlazi na Sredozemno i Crno more, čime se u globalu određuje južna i istočna granica. Problem nastaje kada je u pitanju njegovo prostiranje na sever i zapad. U njegovom sagledavanju najrealniji je čuveni istraživač Balkana grčkog porekla Stavrijanos Lefter, koji kaže: „kao krajnje njegove suvozemne tačke smatraju se Trst, Solun i Carigrad". Stavrijanos, L. (2005), Balkan posle 1453. godine, prevod sa engleskog, Equilibrium, Beograd, str. 8.

ponovo aktuelan krajem prošlog veka i vezuje se za republike koje su bile u sastavu bivše Jugoslavije. Politika usitnjavanja, koju su one promovisale i aktivno sprovodile, bila je suprotstavljena procesima koji su se vodili u Evropi i svetu.[4] Konstituisanje novih malih država, sa otvorenim pitanjem suvereniteta, u vreme kada su mega-procesi globalizacije i regionalnog povezivanja prihvaćeni u svetu kao nova faza razvoja društva, imalo je dalekosežne posledice po čitav region.[5] Politika suprotna „glavnom toku" je u ovim novim državama aktuelizovala one probleme koji se u Evropi smatraju odavno rešenim. Problemi političke prirode vezani za Kosovo i Metohiju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i pitanja granica između novonastalih država bili su najznačajniji problemi iz tog korpusa, a neki od njih do danas nisu rešeni. Njihov kontinuitet je tokom poslednjih četvrt veka uticao na tok ekonomskog i društvenog razvoja većine zemalja sa ovog prostora, mnogima od njih usporio proces evrointegracije i doprineo tome da se danas, u kontekstu međunarodnih ekonomskih odnosa, o Srbiji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i Albaniji, govori kao o području koje se, prema nivou ekonomskog razvoja, nalazi na marginama savremene Evrope. Potreba da se posebno ukaže na ovu grupu zemalja i da se njihov politički, ekonomski i društveni razvoj analizira u svetlu procesa tranzicije, iznedrila je geopolitički pojam zapadni Balkan.[6] Na mapi današnje Evrope, zapadni Balkan je područje koje njoj pripada geografski, ali, u ekonomskom pogledu, nalazi se na njenim marginama. To je skup zemalja kod kojih proces tranzicije još uvek nije završen, koje se sukobljavaju sa velikim unutrašnjim protivurečnostima i opterećene su brojnim problemima koji su deo njihovog istorijskog nasleđa. Njihova zajednička odlika je nizak nivo interesovanja za međusobno povezivanje i saradnju i potpuna orijentacija ka Evropskoj uniji praćena snažnim aspiracijama za članstvo u toj integraciji i različitim stepenom ostvarenja tog cilja.

MAKROEKONOMSKE KOORDINATE ZAPADNOG BALKANA U SAVREMENOJ EVROPI

Privreda sub-regiona zapadni Balkan se, u savremenim evropskim ekonomskim okvirima, ocenjuje kao nefunkcionalna, zaostala, faktorski orijentisana i razvojno zavisna od priliva inostranog kapitala. Njen makroekonomski položaj i nivo razvijenosti je daleko ispod onog koji je aktuelan u Evropskoj uniji i niži od onog koji beleži grupa od deset zemalja centralne i istočne Evrope koje su 2004. godine postale članice te integracije. Odnos snaga koji je u ekonomskom smislu prisutan između ovih delova Evrope ilustruju podaci iz sledeće tabele:

[4] Detaljnije o ovoj temi: Horvat, G. and Hajdu, Z. eds. (2011), Regional Transformation Processes in the western Balkan Countries, Centre for Regional Studies and Hungarian Academy of Sciences, izdanje na engleskom jeziku, Pecs.

[5] Božić, M. (2010), Ekonomski odnosi između bivših jugoslovenskih republika – danas nezavisnih i samostalnih država, zbornik radova: Balkan u procesu evrointegracije: Unutarregionalni odnosi, Filozofski fakultet u Nišu i Centar za sociološka istraživanja, Niš, str. 31-58

[6] O tom pojmu je počelo da se govori početkom ovog veka, kada je bilo izvesno da će Bugarska i Rumunija postati članice EU. U politici regionalnog pristupa pridruživanju EU, u njenim institucijama, skovana je tvorevina zapadni Balkan uz istovremeno odbacivanje regiona Jugoistočna Evropa koji je do tada bio u centru takvog njenog pristupa. U njegov aktuelan sastav ulaze zemlje u tranziciji sa prostora bivše Jugoslavije uz dodatak Albanije. Radi se o grupi zemalja kojima EU poklanja naročitu pažnju, s obzirom na njihovu političku nestablinost i ekonomsku nerazvijenost, a imajući u vidu njihovo proevropsko opredeljenje i interes EU da postanu njene članice.

Tabela 1: Osnovni makroekonomski pokazatelji za zemlje zapadnog Balkana 2015. godine

	Broj stanovnika (u mil)	**BDP *per capita* (u usd)**	**Inflacija (u %)**	**Nezaposlenost (u %)**
Albanija	2,8	4.065	1,9	16,3
BiH	3,9	4.137	-0,1	25,8
Makedonija	2,1	4.706	-0,3	26,7
Srbija	7,2	4.823	1,4	16,5
Crna Gora	0,6	6.419	1,6	17,5
Zapadni Balkan	16,5	4.830	0,9	20,6
EU-10	101,2	15.505	-0,3	10,1
EU-28	502,9	31.668	-0,01	9,4

Izvor: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/weodata/index.aspx, podaci o stopi nezaposlenosti za EU 27: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics, sve dostupno: mart/2017 godine

Uporedni makroekonomski pokazatelji, zemalja zapadnog Balkana, deset članica EU iz centralne i istočne Evrope i EU, bilo da su predstavljeni na nivou pojedinačnih zemalja ili kao prosek, pokazuju da je zapadni Balkan u ekonomskom pogledu, zaista na marginama Evrope. Posmatrano na osnovu prosečnih vrednosti, on je po BDP *per capita*, daleko ispod deset članica EU sa područja centralne i istočne Evrope, dok su prosečne vrednosti istog parametra, ostvarene u EU skoro sedam puta veće nego na zapadnom Balkanu. O ekonomskim prilikama na ovom, još uvek tranzicionom području govore i vrednosti stope inflacije koja, uopšteno gledano na zapadnom Balkanu nije velika, ali je iznad one zabeležene u EU.[7] Nezaposlenost je takođe veliki problem zemalja zapadnog Balkana. Visoke stope nezaposlenosti uslovljene su institucionalnim promenama, smanjenjem privredne aktivnosti koje je posledica procesa privatizacije i implementacijom raznih mera makroekonomskih reformi od kojih su mnoge imale efekat suprotan očekivanom. Poslednjih godina i u EU dolazi do povećanja stope nezaposlenosti, što se pripisuje svetskoj ekonomskoj krizi i njenim posledicama. Međutim, i pored toga, prosečna stopa nezaposlenosti u EU je dvostruko niža od prosečne stope koja je aktuelna usub-regionu zapadni Balkan.

Prema podacima o rastu realnog BDP-a, bar u periodu do 2009. godine, može se zaključiti da su zemlje zapadnog Balkana, pojedinačno i zbirno, postigle određen nivo makroekonomske stabilnosti koji je mogao da obezbedi brži razvoj njihovih privreda. Međutim, ostvareni rast realnog BDP-a sredinom prošle decenije, nije bio zasnovan na rastu proizvodnje, konkurentnosti i izvoza, već na rastu potrošnje koja je bila podstaknuta pojačanim prilivom stranog kapitala, pojačanom kreditnom aktivnošću finansijskih institucija i visokom tražnjom za kreditima od strane privrede i stanovništva. Istovremeno, investiciona i kreditna aktivnost nije

[7] O inflatornim kretanjima u EU i kratkotrajnoj deflaciji uslovljenoj svetskom ekonomskom krizom, krizom euro-zone, finansijskom krizom u Španiji i dužničkom krizom u Grčkoj, detaljnije: Scharnagl, M, Stapf, J. (2015), Inflation, deflation, and uncertainty: What drives euro-area option-implied inflation expectations, and are they still anchored in the sovereign debt crisis?, Economic modelling, No.48, str.248-269

pratila i podržavala privrednu aktivnost. Potrošnja zasnovana na pozajmicama je rasla, a privredna aktivnost je stagnirala i beležila opadajući trend.

Tabela 2: Realni rast BDP-a i projekcije za period od 2001. do 2022. godine: zapadni Balkan, EU-10 i EU-27: uporedni prikaz

	2001-2003	2004-2006	2007-2009	2010.	2012.	2014.	2016.	2018.	2020.	2022.
Albanija	6,0	5,6	5,9	3,8	1,3	2,1	4,2	4,5	4,2	4,5
BiH	3,8	5,3	6,0	0,8	-1,2	2,0	3,7	4,0	3,7	4,0
Makedonija	-0,3	4,6	6,1	2,9	-0,4	3,2	3,8	4,0	3,8	4,0
Srbija	4,0	6,1	5,4	1,0	-1,5	1,0	2,0	3,0	2,0	3,0
Crna Gora	1,8	5,7	10,7	2,5	-2,5	2,8	2,6	2,8	2,6	2,8
zapadni Balkan	3,1	5,5	6,8	3,7	-0,9	2,2	3,3	3,7	3,3	3,7
EU (10)	4,9	6,6	7,0	1,5	1,1	2,2	2,9	3,1	2,9	3,1
EU (27)	1,8	2,9	3,4	2,0	-0,3	1,6	1,8	2,0	1,8	2,0

Izvor: IMF World Economic Outlook Database: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/weorept.aspx? Dostupno: mart/2017

Posledice takvog makroekonomskog ambijenta bile su brojne: usled pada industrijske proizvodnje rasla je nezaposlenost, produbljivan je deficit platnog bilansa i rasla je zaduženost javnog i privatnog sektora. Uprkos tome, privreda je, bar statistički, do 2008. godine beležila rast. Rastući trend BDP-a zaustavljen je širenjem negativnih efekata globalne ekonomske krize na zemlje zapadnog Balkana, kada sve one beleže negativne stope privrednog rasta.[8] Posledice te krize ogledale su se u smanjenju tražnje za izvoznim proizvodima iz zemalja zapadnog Balkana, i smanjenju investicione aktivnosti inostranih preduzeća. Priliv investicija koji je u ovoj grupi zemalja ostvaren u periodu od 2008. do 2011. godine je, po obimu i kvalitetu bio daleko ispod onog koji bi mogao da podstakne proizvodnju i unapredi njihovu makroekonomsku poziciju, odnosno da doprinese odvajanju zapadnog Balkana sa margina razvijene Evrope. Posle 2011. godine, u zemljama zapadnog Balkana stvaraju se uslovi da dođe do ponovnog rasta BDP-a, međutim, u narednim godinama taj rast beleži oscilacije, sporiji je i umereniji trend u odnosu na period pre globalne ekonomske krize.

Kratkoročna projekcija rasta realnog BDP-a zemalja zapadnog Balkana pojedinačno i na nivou sub-regiona, pokazuje pozitivna očekivanja. Međutim, realnost tih očekivanja, bar kada su u pitanju privredni rast i razvoj, u velikoj meri su uslovljena dinamikom i kvalitetom reformi koje ove zemlje sprovode u cilju poboljšanja kvaliteta ambijenta privređivanja i konkurentnosti njihovih privreda. S druge strane, usled osetljivosti ove grupe zemalja na kretanja na međunarodnom finansijskom tržištu, njihove osetljivosti na efekte krize Evrozone i zavisnost od

[8] Iz posmatrane grupe zemalja, na osnovu statističkih podataka prikazanih u Tabeli 1, izdvaja se Albanija kao jedina od navedenih država koja je tokom čitavog posmatranog perioda zadržala pozitivne vrednosti BDP-a (pre, za vreme i posle globalne ekonomske krize). Ovde se ne radi o stabilnom ekonomskom rastu, već o polaznoj statističkoj osnovi u izračunavanju BDP-a.

priliva inostranog kapitala, može se očekivati da privredni rast u narednim godinama bude umereniji. U pogledu projektovanog rasta BDP-a, slične tendencije postoje i u grupi deset novih članica EU, a i u samoj EU pred kojom budućnost postavlja mnogo izazova u pogledu očuvanja makroekonomske stabilnosti, političke koherentnosti i integriteta.

RAZVOJ PARTNERSKIH ODNOSA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA KAO USLOV NJIHOVE EKONOMSKE DEMARGINALIZACIJE

Ekonomska demarginalizacija zemalja zapadnog Balkana u okviru savremene Evrope je uslovljena razvojem partenerskih odnosa između njihovih privreda i unapređenjem njihove unutarregionalne saradnje u raznim oblastima, a posebno u trgovini i proizvodnji. Značaj ovih oblika ekonomske saradnje proizilazi iz same suštine procesa globalizacije i regionalizacije, a važnosti doprinosi i činjenica da su sve ove zemlje međusobno ekonomski zavisne, da imaju potencijala za relativno visok obim međusobne trgovine, da imaju relativno razvijenu saradnju između privrednih subjekata, kao i među državama.[9] Sve se one nalaze u procesu evrointegracije i kao takve su upućene na razvoj međusobne saradnje u svim oblastima, pa i u oblasti trgovine. Već ostvarena liberalizacija te trgovine omogućava da se ovaj sub-region u mnogim segmentima javlja kao slobodno tržište.[10] Korišćenje potencijala tog slobodnog tržišta, koje je formalno regulisano CEFTA sporazumom, i na toj osnovi unapređenje međusobnih ekonomskih veza, konkurentnosti proizvodnje i izvoza, mogu ovim zemljama obezbediti brži ekonomski razvoj i značajniju poziciju u spoljnotrgovinskim odnosima sa EU i drugim delovima sveta.[11]

Uslovi za takav scenario postoje, međutim, potencijali koji bi bili u funkciji ostvarenja tih uslova su tek delimično iskorišćeni. Primer za to jeste razvoj zajedničke saradnje između proizvođača iz različitih zemalja sa prostora zapadnog Balkana, odnosno njihovo aktivno uključivanje u primenu dijagonalne kumulacije porekla proizvoda. Proizvod koji nastane kao rezultat dijagonalne kumulacije porekla, odnosno, sabiranjem proizvodnih aktivnosti preduzeća iz zemalja zapadnog Balkana, ima status domaćeg proizvoda i kao takav se može bez naplate carine izvoziti na tržište tih zemalja. Na taj način, proizvodi proizvedeni putem te saradnje mogu nositi i regionalne karakteristike i mogu se lakše plasirati na strana tržišta u regionu i van regiona. Status domaćeg proizvoda je vrlo bitan za tretman nekog proizvoda u spoljnotrgovinskom prometu. U složenim procesima međunarodnog sporazumevanja po pitanjima spoljne trgovine, svaka zemlja nastoji da zaštiti domaće proizvode. Ako oni nastaju kao rezultat regionalne saradnje više zemalja, i u tom slučaju imaju taj status, onda možemo reći da se radi o jednom višem nivou ekonomske saradnje u konkretnom regionu.

Razvoj saradnje između zemalja zapadnog Balkana u oblasti zajedničke proizvodnje i izvoza, samo je jedna dimenzija složenog sistema partnerskih odnosa koje one mogu imati.

---

[9] Božić Miljković, I (2008), Regionalizacija kao faktor strukturiranja spoljne trgovine zemalja zapadnog Balkana, zbornik radova Balkan u procesu evrointegracije: Koncepcije razvoja i socijalne implikacije, Filozofski fakultet Niš i Centar za sociološka istraživanja, Niš, str. 193-210

[10] Povećanje trgovinskih mogućnosti zemalja u razvoju putem njihove spoljne trgovine je dobro za njihov ekonomski razvoj. Međutim, liberalizacija te trgovine se mora sprovesti pažljivo. U suprotnom, moguće su velike negativne posledice posebno na nezaposlenost radne snage i rast proizvodnje. Primer za to je stihijska liberalizacija spoljne trgovine u zemljama u tranziciji u kojima je došlo do velikog pada proizvodnje i rasta nezaposlenosti radne snage. Stiglitz, E.J., Charlton, A. (2005), Fair Trade for All-How Trade Can Promote Development, Oxford University Press, London

[11] Dangerfield, M. (2006), Subregional Integration and EU Enlargement: Where Next for CEFTA?, Journal of Common Market Studies, Volume 44. Number 2. pp. 308

Značajni potencijali za njihovu međusobnu saradnju nalaze se i u oblasti izgradnje, održavanja i korišćenja infrastrukture; zatim u razvoju i ekonomskoj valorizaciji vodoprivrednog i plovidbenog sistema Dunav, uključujući i ekonomsku valorizaciju priobalja. Saradnja u oblasti razvoja turističke privrede za ovu grupu zemalja može biti ekonomski perspektivna, a može se realizovati stvaranjem regionalnih programa u turističkoj ponudi. Činjenica da sve zemlje zapadnog Balkana poseduju veoma dobre prirodne i klimatske uslove za razvoj poljoprivredne proizvodnje, otvara još jednu mogućnost za njihovu zajedničku saradnju. Ta saradnja se može realizovati u razvoju određenih grana poljoprivredne proizvodnje ili u izgradnji kapaciteta za preradu poljoprivrednih proizvoda. Iz te saradnje mogu nastati proizvodi koji će odražavati prirodne i kulturne osobenosti zapadnog Balkana i koji po tome mogu biti prepoznatljivi na svetskom tržištu. Poseban oblik saradnje koji u Evropi ima dugu tradiciju, a koji se još uvek nedovoljno promoviše i implementira na ovim prostorima jeste formiranje regionalnih klastera u nekim granama prerađivačke industrije, poljoprivrede, zanatstva, turizma, i drugih grana, uz učešće malih i srednjih preduzeća i preduzetnika iz više zemalja. Evropska unija tu vrstu saradnje među državama aktivno podržava i finansijski pomaže, a koristi koje bi zemlje zapadnog Balkana imale od te saradnje mogu biti: povećanje proizvodnje, bogatiji asortiman, veći obim ponude i rast izvoza. Regionalni klasteri omogućavaju bolje povezivanje i efikasniju saradnju malih i srednjih preduzeća iz različitih zemalja, što može imati veoma pozitivne efekte na ekonomski razvoj svake od njih. Razvoj ekonomske saradnje i unapređenje partnerskih odnosa zemalja zapadnog Balkana u svakoj od pobrojanih grana, može doprineti povećanju njihove spoljne trgovine i posebno izvoza. U kojoj meri će se to ostvariti, zavisi od dalje liberalizacije njihovih odnosa, njihove političke stabilnosti, jačanja međusobnog poverenja i napretka procesa pridruživanja Evropskoj uniji.

U dugoročnoj strategiji razvoja spoljne trgovine svih zemalja zapadnog Balkana, međusobni partnerski odnosi, naročito u oblasti proizvodne i spoljnotrgovinske saradnje, treba da imaju važno mesto i ulogu. U razvoju tih partnerskih odnosa, veoma značajnu ulogu ima EU. Njeno insistiranje na tome da zemlje zapadnog Balkana međusobno trguju i sarađuju, je u funkciji perspektivnije ekonomske budućnosti zapadnog Balkana, a uspeh u tome je potvrda kredibiliteta same EU kao veoma važnog igrača na svetskoj političkoj sceni. Čak i pod uslovom da se proces formalne integracije zemalja zapadnog Balkana u Evropsku uniju u dogledno vreme privede kraju, značaj njihove međusobne spoljne trgovine se neće smanjiti. Naprotiv, u tom slučaju mogućnosti za unapređenje i razvoj intraregionalne trgovine bile bi daleko veće, jer bi sve njihove privrede poslovale po jedinstvenim standardima koje primenjuje EU.

ZAKLJUČAK

Nakon četvrt veka procesa tranzicije, politička nestabilnost i nizak nivo privrednog razvoja su i dalje sinonimi za zapadni Balkan. Politički problemi sa kojima se zemlje zapadnog Balkana susreću, čine ovaj sub-region još uvek problematičnim i ograničavaju mogućnost njegove ekonomske demarginalizacije. To znači da su ekonomski rizici političke prirode u većini ovih zemalja još uvek relativno visoki. Zato su potrebne dodatne garancije od tih rizika i kada se radi o njihovim međusobnim ekonomskim odnosima, a i za sve one koji investicijama ili trgovinom iz drugih delova sveta dolaze na ove prostore. Ublažavanje postojanja i eliminisanje rizika takve vrste treba da bude deo strategije razvoja zemalja zapadnog Balkana i njihove ekonomske demarginalizacije. Za svaku zemlju, dobri politički i ekonomski odnosi sa susedima predstavljaju veliki i značajan kapital. Taj značaj je veći što su zemlje manje i ekonomski nerazvijenije.

Treba imati u vidu da dosadašnji pomaci u ekonomskim odnosima, pre svega u razvoju međusobne trgovine između zemalja zapadnog Balkana, predstavljaju važan pozitivan faktor razvoja političkih odnosa i njegove političke stabilnosti. Negovanje dobrosusedskih odnosa, tolerancije i razumevanja može imati povratno dejstvo na razgradnju svih vrsta političkih tabua, političke izolacije i nepoverenja između ovih zemalja. Putem njih se stvara pozitivna politička klima za saradnju i razvoj odnosa u drugim oblastima i gradi međusobno poverenje zasnovano na zajedničkim ekonomskim interesima. Svetska iskustva u oblasti razvoja međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa potvrđuju da u savremenom sistemu globalizacije, autarhičan razvoj nije opcija koja donosi uspeh i ekonomski napredak. Naprotiv, ekonomsko, odnosno trgovinsko otvaranje zemalja međusobno i njihova saradnja, povlači za sobom i političko otvaranje i saradnju. To je za zemlje zapadnog Balkana posebno značajno, posebno za proces njihovog odvajanja sa margina razvijene Evrope i njihovo ekonomsko približavanje Evropskoj uniji.

LITERATURA

1. Božić Miljković, I (2008), Regionalizacija kao faktor strukturiranja spoljne trgovine zemalja zapadnog Balkana, zbornik radova *Balkan u procesu evrointegracije: Koncepcije razvoja i socijalne implikacije*, Filozofski fakultet Niš i Centar za sociološka istraživanja, Niš, str. 193-210
2. Božić, M. (2010), Ekonomski odnosi između bivših jugoslovenskih republika – danas nezavisnih i samostalnih država, zbornik radova: Balkan u procesu evrointegracije: Unutarregionalni odnosi, Filozofski fakultet u Nišu i Centar za sociološka istraživanja, Niš, str. 31-58
3. Dangerfield, M. (2006), Subregional Integration and EU Enlargement: Where Next for CEFTA?, Journal of Common Market Studies, Volume 44. Number 2. pp. 305–324
4. Horvat, G. and Hajdu, Z. eds. (2011), *Regional Transformation Processes in the western Balkan Countries*, Centre for Regional Studies and Hungarian Academy of Sciences, izdanje na engleskom jeziku, Pecs.
5. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics
6. http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/weodata/index.aspx
7. IMF World Economic Outlook Database:
8. Miladinović, S. (2014), Deklasirani ili na margini društvene strukture?, *Sociološki pregled*, vol. XLVIII (2014), no. 1, str. 41–68
9. Scharnagl, M, Stapf, J. (2015), Inflation, deflation, and uncertainty: What drives euro-area option-implied inflation expectations, and are they still anchored in the sovereign debt crisis?, *Economic modelling*, No.48, str.248-269
10. Stavrijanos, L. (2005), **Balkan posle 1453. godine**, prevod sa engleskog, *Equilibrium*, Beograd, str. 8.
    Stiglitz, E.J., Charlton, A. (2005), **Fair Trade for All-How Trade Can Promote Development**, *Oxford University Press, London*

Tatjana Stefanović[1]

FINANSIJSKA GLOBALIZACIJA I FINANSIJSKI CIKLUSI

Apstrakt

Cilj ovog rada jeste razmatranje uticaja finansijske globalizacije na finansijske cikluse i transmisiju finansijske nestabilnosti izmedju privreda.

U prvom delu biće razmotreni uzroci globalizacije i definisan pojam finansijske globalizacije. Takodje će biti reči o globalizaciji finansijskih kriza i finansijskih ciklusa.

Drugi deo rada baviće se ulogom globalizacije u regionalnom i interregionalnom prenosu finansijske nestabilnosti.

Konačno, u završnom delu biće razmatrana moguća rešenja za smanjenje negativnih efekata finansijske globalizacije i ravnomerniju distribuciju pozitivnih efekata iste.

Ključne reči: *finansijska globalizacija, finansijski ciklusi, finansijske mere, distribucija dohotka, finansijska kriza*

FINANCIAL GLOBALIZATION AND FINANCIAL CYCLES

Abstract

The purpose of this article is to examine the impact of financial globalization on regional and interregional diffusion of financial stability.

In the first section the paper will shed light on possible causes of globalization. The connection between financial globalization and spillover effect of financial crises and financial cycles will also be examined.

Part two will deal with the role of financial globalization in regional transition of financial instability.

Finally, in the concluding part possible solutions for the reduction of negative effects and more even distribution of positive effects of globalization will be presented.

Key words: *financial globalization, financial cycles, financial measures, income distribution, financial crises*

1. UVOD

Finansijsku globalizaciju definišemo kao medjunarodni protok kapitala putem koga se vrši integracija zemalja u globalni finansijski sistem. Prvim talasom finansijske globalizacije smatra se period važenja zlatnog standarda u monetarnoj sferi (1880 – 1914). Tokom važenja zlatnog standarda medjunarodni tokovi kapitala dobili su na značaju uključujući privrede u globalne tokove investiranja. U periodu prvog i drugog svetskog rata (1914 – 1945) proces finansijske

[1] Naučni saradnik, Ekonomski institut, Beograd

integracije bio je prekinut a obim protoka kapitala izmedju zemalja je značajno opao. Nacionalna finansijska tržišta karakterisao je visok stepen regulacije i značajna kontrola tokova kapitala.

Oporavak globalnog finansijskog sistema vezuje se za nastanak Bretonvudskih institucija i njihov razvoj u periodu od 1945. do 1971. godine. Novi talas finansijske globalizacije praćen medjunarodnom finansijskom integracijom otpočinje krajem sedamdesetih godina prošlog veka. U tom periodu dolazi do smanjenja kontrole kapitala, deregulacije nacionalnih sistema i tehnološke revolucije koja se ogleda ne samo u razvoju informatike i telekomunikacija već i u pojavi novih finansijskih proizvoda i finansijskog inženjeringa. Globalna finansijska kriza iz 2008. godine vraća na scenu reviziju rešenja u oblasti bankarstva i tokova kapitala dovodeći do jačanja nekih formi protekcionizma u finansijskoj sferi.

Finansijska globalizacija javlja se u više oblika i obuhvata:

- mobilisanje stranog kapitala
- medjunarodni cross – listing
- prisustvo stranih banaka na domaćem finansijskom tržištu
- zaduživanje u inostranstvu i
- finansiranje trgovine medjunarodnim kapitalom.

Difuzija finansijske globalizacije omogućena je pre svega procesom finansijske liberalizacije i razvojem tehnologije ali i razvojem i mobilnošću globalnih banaka, zajedničkih fondova, institucionalnih investitora i multinacionalnih kompanija. Identifikacija i proučavanje pomenutih faktora u savremenim uslovima postaju važni jer pružaju saznanja o mehanizmima transmisije finansijskih šokova i finansijske nestabilnosti izmedju zemalja. Poznavanje ovih mehanizama transmisije olakšava izbor mera ekonomske politike koje su adekvatne za sprečavanje i ublažavanje finansijskih šokova i silaznih faza finansijskog ciklusa.

Proces finansijske globalizacije ima pozitivne i negativne efekte kako na ekonomije razvijenih zemalja tako i na ekonomije zemalja u razvoju. Zemlja može na više načina imati koristi od finansijske globalizacije. Najveća direktna prednost finansijske globalizacije jeste veća ponuda jeftinijeg inostanog kapitala. Finansijska integracija kroz finansijsku globalizaciju dovodi i do diverzifikacije rizika obezbedjivanjem pristupa većem broju finansijskih instrumenata. Kada se javlja u obliku stranih direktnih investicija strani kapital takodje obezbedjuje i know – how, learning by doing i nove ideje koje mogu uticati na povećanje produktivnosti u zemlji uvoznici. Učešće stranih banaka i investitora na finansijskom tržištu zemlje uvoznice po pravilu dovodi i do porasta kvaliteta finansijskih usluga.

Osim prednosti, finansijska globalizacija sa sobom nosi i rizike. Veća povezanost zemalja u finansijskoj sferi dovodi do lakšeg prenosa finansijskih šokova i finansijske nestabilnosti izmedju privreda. Finansijska nestabilnost utiče na pojavu nestabilnosti u realnom sektoru i može privredu učiniti sklonijom krizama. Finansijska globalizacija zbog pojave novih vrsta finansijskih procesa i finansijskih proizvoda takodje čini složenijim poslovanje preduzeća i banaka a epizode bekstva kapitala zbog nepovoljnih internih ili eksternih faktora češćim. Nekoliko kriznih epizoda u pojedinim privredama tokom devedesetih godina prošlog veka kao i globalna finansijska kriza iz 2008. godine dovoljna su ilustracija rizika koje finansijska globalizacija potencijalno donosi.

Sprečavanje i ublažavanje savremenih finansijskih kriza zahteva proučavanje fenomena koji do njih dovode: finansijske globalizacije i sa njom povezane finansijske cikluse. Cilj ovog rada upravo i jeste odredjivanje pojma finansijske globalizacije, sagledavanje njenih pozitivnih efekata i potencijalnih rizika koje sobom nosi kao i njene uloge u regionalnoj i interregionalnoj transmisiji finansijske nestabilnosti.

2. RAZVOJNE KARAKTERISTIKE FINANSIJSKE GLOBALIZACIJE

Finansijska globalizacija predstavlja integraciju finansijskog sistema zemlje u medjunarodne finansijske tokove, medjunarodne finansijske institucije i medjunarodna finansijska tržišta. Preduslov finansijske globalizacije jeste liberalizacija domaćeg finansijskog sektora i kapitalnih računa. Finansijska integracija nastaje kada u tako liberalizovanim privredama dodje do porasta priliva medjunarodnog kapitala i kada sektori sa viškom i manjkom finansijskih sredstava počnu da učestvuju na medjunarodnom finansijskom tržištu direktno ili uz posredovanje institucija i banka iz inostranstva. Iako su razvijene privrede najaktivniji učesnici procesa finansijske globalizacije, zemlje u razvoju, naročito one sa srednjim nivoom dohotka, sve više su uključene u ovaj proces.

Istorijski posmatrano, finansijska globalizacija nije novi fenomen ali je u savremenim uslovima dostigla velike razmere. U poredjenju sa godinama pre početka prvog svetskog rata, kada je mali broj zemalja bio uključen u proces finansijske globalizacije, danas kroz finansijsku inkluziju gotovo da nema privrede koja ne koristi ili bar pokušava da koristi prednosti finansijske integracije.

Tokovi kapitala na početku procesa finansijske globalizacije obično su pratili monetarna kretanja i bili generalno usmereni ka podržavanju trgovine izmedju zemalja. U procesu globalnog investiranja i finansijskog posredovanja postojala je koncentracija moći u rukama nekoliko velikih kompanija i porodica. Medjunarodni finansijski sistem bio je obeležen važenjem zlatnog standarda koji je podrazumevao da države za nacionalnu valutu koju emituju imaju pokriće u zlatu.

Period Prvog i nakon Prvog svetskog rata doveo je do zaustavljanja započetog procesa finansijske globalizacije, Velike depresije 1929. – 1933. godine i otpočinjanja Drugog svetskog rata. U cilju uspostavljanja autonomije svojih monetarnih politika države su uspostavile kontrolu kapitala što je tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka dovelo do vrlo niske mobilnosti kapitala. Medjunarodnim finansijskim sistemom nakon drugog svetskog rata dominirale su bretonvudske institucije, fiksni devizni kuresevi i autonomne monetarne politike tadašnjih država. Novi talas finansijske globalizacije otpočeo je krajem sedamdesetih godina prošlog veka kao rezultat šoka izazvag cenama nafte i krizom bretonvudskih sistema. Naftni šok doneo je bankama svež kapital koje su investirale u zemlje u razvoju. Kapital je korišćen uglavnom za finansiranje javnog duga u formi kredita.

Raspadom bretonvudskog sistema koji je podrazumevao fiksini devizni kurs zemlje su dobile mogućnost za veće otvaranje ka inostranom kapitalu uz zadržavanje autonomije svojih monetarnih politika. Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka medjunarodni kapital je većim delom bio usmeren ka zemljama u razvoju a njegovo neproduktivno korišćenje bilo je jedan od uzroka serije dužničkih kriza koje su otpočele krizom dugova u Meksiku 1982. godine. U cilju rešavanja dužničke krize privreda u razvoju osamdesetih godina prošlog veka emitovane su takozvane Brady obveznice. Njihova emisija i promet doveli su do značajnog razvoja tržišta obveznica u zemljama u razvoju. Deregulacija, privatizacija i napredak u razvoju tehnologija na tržištima u razvoju učinio je zemlje u razvoju atraktivnim tržištem za plasiranje kapitala razvijenih zemalja u formi stranih direktnih investicija i investicija u hartije od vrednosti. Devedesetih godina prošlog veka rezultat ovih investicionih aktivnosti bio je značajan porast obima stranih direktnih i portfolio ulaganja u zemljama u razvoju.

Prema nekim autorima svet se danas nalazi u trećem dobu finansijske globalizacije koje je otpočelo u osvit novoga veka kao segment opšteg procesa globalizacije. Ovaj talas karakteriše razvoj informatike, transfer ideja koji se odvija uporedo sa procesom stranog direktnog investiranja, transfer veština i korišćenje interneta kao sve značajnijeg sredstva difuzije finansijske

globalizacije. Iako danas izgleda da je finansijska globalizacija dostigla svoj zenit, medjunarodni finansijski sistem još uvek je daleko od potpune finansijske integracije. Postoji segmentacija tržišta kapitala a pozitivna korelacija izmedju domaće štednje i investicija je takodje realnost.

3. UZROCI GLOBALIZACIJE I GLOBALIZACIJA FINANSIJSKIH KRIZA

Finansijska globalizacija predstavlja najznačajniji segment procesa globalizacije.Pozitivni efekti finansijske globalizacije vezani su za razvijene zemlje koje imaju veći BDP per capita (Kose et al.,2009).U razvijenim zemljama finansijska integracija dovodi do poboljšanja makroekonomskih parametara, razvoja institucija i diverzifikacije rizika.Uzroci globalizacije su višestruki:

- tehnološki napredak
- bolji uslovi transporta
- rast i razvoj multinacionalnih kompanija
- stvaranje blokova poput EU i ASEANA koji su smanjili nacionalne barijere
- smanjivanje poreskih ograničenja koja su ohrabrila globalnu trgovinu
- razvoj globalnih medija
- porast medjuzavisnosti zemalja, globalni trgovinski ciklus i sve veći globalni karakter privrednog rasta
- povećana mobilnost radne snage
- globalizacija finansijskog sistema i
- poboljšana mobilnost kapitala.

U poslednjih nekoliko decenija došlo je do smanjivanja barijera za medjunarodni protok kapitala što je stvorilo veće mogućnosti da preduzeća u inostranstvu dodju do neophodnih finansijskih sredstava. Ovo je dovelo do povećanja globalne medjuzavisnosti finansijskih tržišta. Uzroci porasta medjunarodnih tokova kapitala u razvijenim zemljama jesu:

- finansijske inovacije i
- liberalizacija evropskog finansijskog sistema (Milesi – Ferretti i Lane, 2008).

Vezano za finansijske inovacije nove vrste finansijskih proizvoda, novi instrumenti investiranja i razvoj hedž fondova značajno su doprineli povećanju obima medjunarodnog protoka kapitala. Rast obima poslovanja medjunarodnih banaka i njihova prisutnost na tržištima sve većeg broja zemalja doveli su do razvoja medjunarodnih finansijskih centara. Finansijske inovacije su kroz mrežu medjunarodnih finansijskih posrednika dovele do pojave novih načina minimiziranja poreskih obaveza i povećanja regulatorne fleksibilnosti.

Liberalizacija evropskog finansijskog sistema i uvodjenje evra dodatno su povećale obim medjunarodnog protoka kapitala (Lane, 2006, Lane, 2010). Harmonizacija procesa je olakšala integraciju evropskih finansijskih tržišta dok je jedinstvena valuta dovela do posebno brzog rasta medjunarodne trgovine na novčanom i kreditnom tržištu. Porast investicionih mogućnosti do koje je dovela integracija centralno i istočno evropskih zemalja u EU dala je dodatni podsticaj medjunarodnom protoku finansijskih sredstava a naročito stranim direktnim investicijama čija je alokacija išla pre svega ka sektoru banaka. Evropska finansijska integracija je imala veliki uticaj na povećanje obima finansijskih tokova izmedju evropskih zemalja ali je istovremeno finansijska integracija i stvaranje većeg jedinstvenog tržišta unutar EU uticalo na porastfinansijskih tokova izmedju neevropskih zemalja. Samim tim povećana je i mogućnost za transmisiju finansijskih šokova i kriza izmedju zemalja.

Nivo finansijske integracije niži je u zemljama u razvoju u odnosu na razvijene privede. Manji stepen razvoja finansijskog sistema i manji BDP per capita su karakteristični za zemlje u razvoju. Takodje, u zemljama u razvoju institucije koje su bile zaslužne za stimulisanje trgovine

izmedju razvijenih evropskih zemalja ne postoje ili su nedovoljno razvijene. Zbog toga se ovaj niži nivo finansijske integracije u zemljama u razvoju može objasniti činjenicom da zemlje sa većim BDP-jem per capita imaju veći kapacitet podnošenja troškova koji su povezani sa razvojem institucija i infrastrukture potrebnih za odvijanje medjunarodne trgovine finansijskim sredstvima. Veći BDP per capita obično podrazumeva i veći kapacitet za diverzifikaciju rizika ali i manje eksterno zaduživanje. Iz tog razloga zemlje u razvoju imaju uglavnom veće eksterne obaveze od razvijenih zemalja. Osim strukturnih faktora za niži stepen finansijske integracije zemalja u razvoju u odnosu na razvijene zemlje odgovorna je i promena strategije zaduživanja do koje je došlo zbog finasijske krize u njima krajem devedesetih godina prošlog veka. Ove privrede smanjile su nakon toga stepen svog inostranog zaduženja ostvarivši suficit u bilansu tekućih transakcija poboljšanjem likvidnosti, akumulacijom devezinih rezervi i snižavanjem racia izmedju kredita i zaduživanja emisijom akcija u strukturi eksternih obaveza.

Finansijska globaliazcija je od 2005. godine postala snažan i sekularan proces koji je stvorio jake finansijske veze izmedju zemalja. Time su stvoreni kanali za mogućnost dalje globalizacije finansijskih kriza i bržu transmisiju šokova izmedju privreda ali i ojačana potreba za donošenjem nove finansijske regulative. Finansijska povezanost naročito je ojačala izmedju razvijenih privreda dok su zemlje u razvoju zauzele oprezan stav po pitanju finansijske globalizacije zbog prethodnih finansijskih kriza koje su se u njima dešavale.

Deregulacija finansijskog sistema, napredak u tehnologiji finansijskih usluga (internet bankarstvo, fintech, pojava kripto valuta) i povećanje broja kanala putem koji se odvija finansijska integracija ukazuju da je povratak na način funkcionisanja finansijskog sistema pre poslednjeg talasa finansijske globalizacije teško izvodljiv. Porast finansijskog protekcionizma i pojave veće kontrole kretanja ljudi i kapitala koji su rezultat najnovijih velikih migratornih kretanja ka Evropi, lokalnih sukoba i posledica globalne finansijske krize iz 2008. godine verovatno su privremeni. Globalizaciju i finansijsku globalizaciju kao njen deo je teško zaustaviti jer je integracija medju zemljama kao proces ušla u svoju zrelu fazu, mada nas istorija uči da nijednu mogućnost ne bi trebalo isključiti.

Postoje dva glavna kanala putem kojih je finansijska globalizacija stvorila uslove koji su konačno doveli do prve globalne krize iz 2008. godine koja je svoj uzrok imala u finansijskoj sferi.

1. Prvi kanal odnosi se na učešće stranih investitora, posebno inostranih banaka, koje je dovelo do ubrzanog rasta HOV koje su kao kolateralu imale finansijska sredstva (asset- backed securities) na finansijskom tržištu SAD-a. Ovo tržište bilo je epicentar finansijske nestabilnosti koja je kasnije dovela do urušavanja tržišta nekretnina i propadanja nekih od velikih banaka u SAD-u. Budući da su banke iz razvijenih evropskih zemalja bile glavni kupci HOV koji su jkao pokriće imali finansijska sredstva na finansijskom tržištu SAD-a kriza se kontaminacijom bankarske aktive prenela na evropski kontinent. Nestabinost SAD-a i najrazvijenijih zemalja Evrope prenela se lančano i sa različitim intenzitetom na većinu ostalih privreda i kriza je dobila globalni karakter.

2. Drugi kanal odnosi se na činjenicu da je finansijska globalizacija dovela do brzog povećanja izvesnih pozicija u bilansu stanja mnogih banaka. Ovaj rast se odvijao na dva nivoa.

a. Složenost velikih banaka koje su poslovale na medjunarodnom finansijskom tržištu postajala je sve veća onemogućavajući kreatorima ekonomske politike u zemljama iz kojih su poticale da adekvatno profilišu i spreče rizik koji je generisalo njihovo poslovanje. Takodje, omogućavanje lakšeg pristupa domaćih banaka medjunarodnom kapitalu dovelo je do porasta zaduživanja u velikom broju zemalja.

b. Rastući značaj zemalja u razvoju za svetski finansijski sistem takodje je doprineo slabljenju peformansi globalnog kreditnog tržišta. Povećanja tražnja za niskorizičnim državnim hartijama od vrednosti zemalja u razvoju i povećana ponuda vlasničkih hartija od vrednosti u ovim zemljama delimično je doprinela rastu sekjuritizacije.

Putem pomenutih kanala finansijska globalizacija je doprinela neravnoteži i imperfektnosti na kreditnom tržištu koje su se nalazile u osnovi nastanka globalne finansijske krize. U suštini, finansijska globalizacija je povećala postojanje disproporcija poput neadekvatne regulacije kreditnog tržišta i banaka na taj način što je omogućila odvijanje finansijskih transakcija finansijskim instrumentima bez pokrića. Bez globalizacije, na zatvorenom tržištu ova vrsta finansijskih transakcija bez pokrića vrlo brzo bi se suočila sa nedovoljnim apsropcionim kapacitetom lokalnog tržišta i postala transparentna i sigurno ne bi dostigla razmere vidjene tokom globalne finansijske krize iz 2008. godine.

Varijacije u pojavi i širenju globalne krize izmedju zemalja mogle bi biti povezane sa različitim stepenom i vrstama njihovog učešća u medjunarodnoj trgovini finansijskim sredstvima. Nivo rasta kredita pre krize i obim pretkriznog deficita bilansa tekućih transakcija bili su pozitivno korelisani sa padom agregatnog autputa i rastom troškova u zemljama tokom 2009. godine. Štaviše, (Lane i Milesi – Ferretti, 2011) rast dugova je značajan indikator pojave finansijske krize. Finansijska globalizacija je upravo doprinela brzom rastu obima ponude i tražnje kreditnog finansiranja. Na strani ponude rastu je doprieno olakšan pristup domaćih banaka i filijala stranih banaka medjunarodnom finansijskom tržištu. Na strani tražnje za kreditima, uvoz kapitala doveo je do nižih kamatnih stopa što često dovodi do snižavanja nivoa kreditne sposobnosti potrebne za dobijanje kredita koju zahtevaju banke kao i rasta cena finansijskih sredstava koja mogu poslužiti kao kolaterala.

Primer evropskih privreda (McQuade i Lane, 2012) pokazao je da je priliv medjunarodnog kapitala zaista bio pozitivno korelisan sa rastom kredita u predkriznom periodu (2003. - 2008. godine). Brz rast kredita naročito je bio u vezi sa visokim nivom neto dužničkog kapitala. Ovo je u saglasnosti sa pomenutom činjenicom da su domaće banke bile u mogućnosti da povećaju svoju kreditnu sposobnost zaduživanjem na medjunarodnom finansijskom tržištu. Sa druge strane visoke stope odliva kapitala bile su u zemljama poput Nemačke povezane sa nižim rastom domaćeg kredita. Devizni kursevi takodje mogu imati važnu ulogu u transmisiji pozitivnih i negativnih efekata finansijske globalizacije. Primer ovog kanala uticaja je apresijacija američkog dolara 2008. godine koja je dovela do kapitalnih gubitaka u SAD-u ali i do kapitalnih dobitaka za neka tržišta u razvoju koje su dobar deo svojih deviznih rezervi držala u valuti SAD-a.

U svetu koji je integrisan sve ono što se dešava u razvijenim ekonomijama ima posledice na tržišta u razvoju. Primer toga je porast kamatnih stopa 2013. godine koji je imao negativne posledicena tržišta u razvoju. Neizvesnot ekonomsko - političkih mera koje će biti preduzete kao i politička neizvesnot u razvijenim zemljama takodje imaju potencijal za otvaranje novih kanala putem koje bi se negativni efekti iz razvijenh zemalja mogli preneti u zemlje u razvoju. Globalna tendencija ka protekcionizmu koja se nazire u poslednje vreme takodje je jedan od faktora koji mogu uticati na smanjenje stopa privrednog rasta.

4. FINANSIJSKI CIKLUSI I REŠENJA ZA SMANJENJE NEGATIVNIH EFEKATA FINANSIJSKE GLOBALIZACIJE

Finansijski ciklusi se mogu definisati kao samoosnažujuće interakcije izmedju percepcije vrednosti i rizika koje prerastaju u uspone na finansijskom tržištu praćene finansijskim slomovima. Ovi usponi i padovi korespondiraju sa velikim povećanjima i smanjenjima u visini privatnog duga u odnosu na BDP kao i u povećanjima i smanjenjima cena finansijskih sredstava (kao što su na primer nekretnine) finansiranih zaduživanjem. Kao i poslovni ciklusi i finansijki ciklusi imaju svoje uzlazne (upswing) i silazne (downswing) faze ali se razlikuju od investicionih i poslovnih ciklusa.Osnovne karakteristike finansijskih ciklusa jesu:

1. finansijski ciklusi imaju različitu dužinu trajanja u odnosu na poslovne cikluse. Dok ovi drugi u proseku traju 2 do 8 godina finansijski ciklusi mogu trajati decenijama.
2. amplitude finansijskih ciklusa su mnogo veće od amplituda poslovnih ciklusa. Ovo znači da se finansijski ciklusi karakterišu produženim usponima i zaista oštrim finansijskim slomovima.
3. Finansijski ciklusi definisani su odredjenim finasijskim varijablama od kojih su najvažnije: obim datog kredita, cena nekretnina i cena finansijskih sredtava, pre svega akcija. Ove finansijske varijable služe za analizu i kvantifikaciju finansijskih ciklusa kao i unošenje finansijskih faktora u standardne makroekonomske modele.

Prosečna dužina trajanja finansijskog ciklusa u Francuskoj, Italiji, Španiji, Velikoj Britaniji i SAD-u iznosi izmedju 13 i18 godina. Finansijski ciklusi imaju duže i veće amplitude u zemljama koje imaju veći procenat vlasništva nad nekretninama poput Španije i Velike Britanije. Suprotno tome u skladu sa relativno malim procentom vlasništva nad nekretninama Nemačka ima vrlo kratke finansijske cikluse sa malom amplitudom koji traju oko 7 godina.

Uzroci finansijskih ciklusa leže u dva blisko povezana faktora.

1. Prvi faktor se odnosi na prirodnu tendenciju koji imaju investitori da s vremena na vreme imaju veću sklonost investiranju i riziku koji su obično povezani sa naučnim otkrićima i tehnološkim napretkom koju pronalasci obećavaju.
2. Drugi faktor odnosi se na sposobnost finansijskih posrednika da ovoj želji za ulaganjem na finansijskom tržištu izadju u susret kreiranjem mogućnosti za kreditno zaduživanje. Na taj način se na osnovu povećane sklonosti riziku i percepciji da će ulaganje u pronalaske i otkrića dovesti do veće vrednosti i koristi za ulagače u finansijskoj sferi stvara uzlazna faza finansijskog ciklusa koja je ekvivalentna fazi povećanog optimizma u realnoj sferi odnosno privredi. Veća ponuda kredita obara kamatne stope i utiče na dodatno povećanje zaduživanja i smanjenje percepcije rizika čime se proces sam od sebe obnavlja i dobija na snazi.

Ali, kad do očekivanih benefita od ulaganja u nova otkrića ili HOV ne dodje gornji proces postaje reverzibilan. Nastaje period kolektivnog povlačenja investitora i finansijski ciklus ulazi u silaznu fazu (downswing) sve dok ne dodje do krajnje silazne tačke (downturn) neposredno pre ulaska u novu uzlaznu fazu (upswing) i do dostizanja vrha ulazne faze (upturn).

Ovako opisani finansijski ciklusi koji mogu imati posledice po pojedine investitore ne moraju nužno biti bolni za ekonomiju kao celinu. Rast produktivnosti i tehnološki progres zavise od investicija u potencijalno profitabilne ali rizične projekte koje pokreće preduzetnički polet a finansira uglavnom zaduživanje. Optimizam koji pokreće uzlaznu fazu finansijskog ciklusa često je nusprodukt ekonomskog progresa do koga dolazi ulaganjem u nova otkrića i proizvode.Ipak, postoje i situacije u kojima dolazi do pogrešne alokacije finansijskih resursa i nižeg rasta produktivnosti koje su prouzrokovane rastom cena finansijskih sredstava (pre svega nekretnina). Ovakva dešavanja pokreću silaznu fazu finansijskog ciklusa koja nakon rasta cena

finansijskih sredstava dovodi do pada cena, povlačenja investitora, panike na tržištu i konačno finansijskog sloma.

Dugo trajanje finansijskog ciklusa izazvanih pre svega preteranim zaduživanjem i velike amplitude (koje u silaznoj fazi finansijskog ciklusa mogu ostaviti nesagledive posledice po finansijski i ekonomski sistem) nameću potrebu za upravljanjem finansijskim ciklusima i otklanjanjem negativnih posledica finansijske globalizacije. Kreatori ekonomske politike zabrinuti za finansijsku stabilnost zbog cikličnih kretanja na finansijskkom tržištu obično postavljaju dva pitanja:

- kako proceniti da li je opravdano intervenisati tokom trajanja finansijskog ciklusa i
- ukoliko je intervencija opravdana koje mere ekonomske politike treba primeniti.

Ključni kriterijum za donošenje odluke da li postoji potreba za intervencijom ekonomske politike jeste prisustvo sistemskih negativnih eksternih efekata.Negativni eksterni efekti ovog tipa obično se pojavljuju kada troškovi kreditiranja neproduktivnih i neuspelih ulaganja u finansiranje novih projekata nisu vezani samo za konkretne investitore koji su preduzeli ulaganja već uzrokuju poremećaje koji se prelivaju na veći deo finansijskog i kasnije realnog sektora. Iako imaju makroekonomske posledice ove eksternalije tipično potiču od neusaglašenih inicijativa na mikronivou poput moralnog hazarda koji uzrokuje veća sklonost riziku pojedinih učesnika na finansijskom tržištu. Pojedine i sporadične imperfektnosti ovog tipa na tržištu finansijskih sredstava ne moraju biti relevantne sve dok ne dostignu kritičnu masu na nivou sistema i dovedu do lančane reakcije pokrenute negativnim eksternim efektima.

Prva linija odbrane od negativnih efekata finansijskog ciklusa jeste jak institucionalni i zakonski okvir koji se direktno odnosi na uzroke anomalija na finansijskom tržištu.Ovakav okvir trebalo bi da u sebe inkorporira

- dobru finansijsku regulativu i
- mere makroprudencijalne politike

koje ograničavaju preterano rizične poduhvate na finansijskom tržištu u uzlaznoj (upswing) fazi finansijskog ciklusa i čine banke otpornijim u silaznoj (downsving) fazi finansijskog ciklusa. Takve mere podrazumevaju zahtev za povećanjem adekvatnosti kapitala, limitiranje leveridža, smanjenje ili stabilizaciju racija (pre svega privatnog) duga u odnosu na BDP i racija servisiranja dugova i slično. Nakon dostizanja downturn faze finansijskog ciklusa mere ekonomske politike bi trebalo da uključe stvaranje mehanizama za otklanjanje insolventnosti dužnika, smanjenje zaduženosti i oporavak i čišćenje bilansa banaka uključujući i priznanje i kvantifikaciju nenaplativih zajmova kao i refinansiranje pre svega kredita datog sektoru domaćinstva.

Očuvanje finansijske stabilnosti u eri finansijske globalizacije zahteva posvećenost svih aktera ekonomske politike: vlade, regulatora i supervizora. Monetarna politika koju sprovode centralne banke ima jako veliki uticaj na regulisanje finasijskog ciklusa koji se ogleda u regulaciji stepena rizika u koji se može upuštati sektor finansijskog posredovanja ali i ostali učesnici na finansijskom tržištu. Uticaj monetarne politike na finansijske cikluse prevazilazi granice nacionalne ekonomije jer monetarna poltika osim uticaja na prinose i cene finansijskih sredstava na domaćem finansijskom tržištu može imati putem diverzifikacije portfolija uticaj i na inostrana tržišta. Na ovaj način monetarna politika razvijenih privreda može postati kanal za izazivanje ili transmisiju finansijske nestabilnosti naročito na tržištima u razvoju. Veliki broj empirijskih studija pokazao je da pravilan kombinacija mera iz oblasti makroprudencijalne, fiskalne i regulatorne politike uz superviziju mogu pomoći u ublažavanju loših efekata inostrane monetarne politike na finansijsku stabilnost zemlje koja je uvezla krizu.Različitost okvira ekonomske politike upravo i utiče na to koliko će pojedine zemlje biti pogodjene efektom prelivanja finansijke krize što znači da kompetentan odabir mera ekonomske politike može dati rezultate u upravljanju krizama.

5. ZAKLJUČAK

Od otpočinjanja globalne finansijske krize 2008. godine teorija i analiza poslovnih ciklusa nisu više dovoljne za razumevanje globalne privrede. Teorija poslovnih ciklusa u razmatranju silaznih i uzlaznih faza u kretanju privrede ne pruža objašnjenje o medjusobnom odnosu duga, cena finansijskih sredstava i agregatnog autputa (BDP-a) kojima se upravo mogu objasniti niske stope rasta poslednjih godina u mnogim razvijenim privredama. Zbog toga je potrebno proučiti i ulogu koju dug, leveridž i sklonost preuzimanju rizika imaju u ekonomskom i finansijskom razvoju. Proučavanje finansijkih ciklusa i odredjivanje u kojoj se fazi finansijskog ciklusa nalaze različite privrede upravo pomaže u davanju odgovora na ovo pitanje pa otuda i njihov značaj.

Budući da su savremeni finansijski ciklusi rezultat finansijske globalizacije proučavanje veze izmedju finansijske globalizacije i finansijskih ciklusa na primeru poslednje globalne finansijske krize iz 2008. godine takodje je značajno. Ova kriza je prva globalna kriza koja je svoj uzrok imala u finansijskom sektoru prerastajući u krizu realnog sektora privrede. Globalna finansijska kriza gotovo nijedan region nije ostavila bez posledica ili bar preispitivanja kombinacije mera ekonomske politike koje treba primeniti u nestabilnom privrednom i finansijskom okruženju.

Prema Gordonu T. Longu svet je od 2007. godine do danas prošao kroz finansijsku, zatim ekonomsku krizu i sada je na granici prelaza u političku krizu. Uzroci koji su doveli do političke krize po mnogima potiču iz finansijskog sektora i direktna su posledica sekjuritizacije i njene krize u SAD-u, konsekventne krize suverenog duga u zemljama EU, krize cena energenata i konjukturnih dobara vezane za tržišta u razvoju i krize na tržištu kamatnih i valutnih svopova koje je raslo velikom brzinom . Drugačije rečeno, mnogi ekonomisti uzrok poslednje krize vide u finacijalizaciji (engleski financialization) odnosno brzom razvoju i prisutnosti finansijskog sektora u svim sferama. Ovaj sektor putem finansijskog inženjeringa stvara sve sofisticiranije finansijske proizvode ali ne stvara realnu vrednost. U tome i jeste suština problema. Postoji, naime, razlika izmedju sredstava (assets), novca (money) i bogatstva (wealth) a bogatstvo se moze stvoriti samo proizvodnjom realnih dobara.Zbog svega navedenog po Longu u razvijenim zemljama trenutno jačaju antiglobalističke tendencije i preispituju se svi sporazumi o slobodnoj trgovini, razmatra se uvodjenje carina, pooštravanje procedura vezanih za aktuelne migratorne procese a neke od zemalja koje su do sada imale liberalni režim uvoza radne snage postepeno počinju da zatvaraju granice.

Recesija kao silazna faza ekonomskog ciklusa u slučaju poslednje globalne finansijske krize postaje posledica silazne faze finansijskog ciklusa. Negativni efekti finansijskog ciklusa se putem finansijskih varijabli koje ga karakterišu (obim kredita, cena akcija, kratkoročne kamatne stope i cene nekretnina) iz zemlje centra (ovog puta SAD-a) prenose na zemje drugih regiona i periferije (ovog puta pre svega Evrozone). Snažan efekat prelivanja iz zemlje centra u kojoj je inicirana kriza ka ostalim zemljama odvija se putem finansijskih kanala a pre svega kontaminacijom bankarskih aktiva kupovinom finansijskih proizvoda na finansijskom tržištu zemlje centra. Longov zaključak baziran na analizi Petera Turchina o dezintegracionim procesima u savremenom svetu jeste da je katalizator za prevazilaženje dualnog karaktera savremenih ekonomskih sistema (rezerve papirnog novca bez potpunog realnog pokrića) upravo korekcija na finansijskom tržištu koje i sada karakteriše precenjena vrednost finansijskih sredstava.

Važnost rešavanja ovog globalnog problema čini aktuelnim izučavanje finansijske globalizacije i savremenih finansijskih ciklusa koji su njena posledica. Upravo su karakteristike silazne faze poslednjeg finansijskog ciklusa započetog 2007. godine rezultat finansijskih tokova u svetu prouzrokovanih finansijskom globalizacijom. Uticaj finansijske globalizacije i finansijskih ciklusa na savremene privrede rezultat je medjuzavisnosti ekonomija. Globalizacija je suprotnost izolaciji

ali motorna snaga u napretku društva može postati samo ako se pronadju moguća rešenja za smanjenje njenih negativnih efekata od kojih su mnogi u finansijskoj sferi.Ravnomernija distribucija pozitivnih efekata globalizacije uključujući potencijalnu ravnomerniju raspodelu dohotka, rast životnog standarda i inkluzivni i održiv privredni rast trebalo bi da dovede do smanjenja protekcionizma u finansijskoj i ekonomskoj sferi koji trenutno jača.

LITERATURA

1. Biancareli, A. M., (2010). ˝International Liquidity Cycles to Developing Countries in the Financial Globalization Era˝, www3.eco.unicamp.br/cecon/images/arquivos/publicacoes
2. Borio, C., (2012). ˝The Financial Cycle and Macroeconomics: what have we learnt?, BIS Working Paper, No. 395, Bank for International Settlement
3. Ekinci, M., Kalemli – Ozcan S., Sorensen, B., (2007). ˝Financial Integration with EU Countries: the Role of Institutions, Confidence and Trust˝ International Seminar on Macroeconomics, NBER Working Paper No. 13440
4. Frankel, J., Saravelos, G., (2010). ˝Are Leading Indicators of Financial Crises Useful for Assessing Country Vulnerability? Evidence from the 2008-09 Global Crisis˝, NBER Workin Paper, No. 16047
5. Frost, J., Tilburg, Van Ruben, (2014). ˝Financial Globalization or Great Financial Expansion˝, DNB Working Paper Series, WP No. 441, De Nederlandsche Bank
6. Georgiadis, G., Mehl, A., (2015). ˝ Trilemma, not Dilemma: Financial Globalization and Monetary Policy0, Federal reserve bank of Dallas Globalization and Monetary Policy Institute, Working Paper No. 222
7. Gilchrist, S., Zakrajsek, E., (2008). ˝Linkages between the Financial and Real Sectors: an Overview˝, ECB Working Paper Series, WP No. 452, European Central Bank
8. Harold, J., (2009). ˝The Creation and Destruction of Value: The Globalization Cycle˝, Harvard University Press
9. Kalemli – Ozcan, S., Papaioannou, E., Peydro, J. L., (2010). ˝Financial regulation, Financial Globalization and the Synchronization of Economic Activity˝, ECB Working Paper Series, WP No. 1221, European Central Bank
10. Kose, M. A., Prasad, E.S., Terrone . S.M., (2003). ˝Financial Integration and Market Volatility˝, IMF Staff Papers, Vol. 50, pp. 119 – 42.
11. Kose, M. A., Prasad, E., Rogoff, K., Wei, S. – J., (2006). ˝Financial globalization: A Reppraisal˝, IMF Working Paper, WP/06/189, Washington, D.C:
12. Lane, P., (2006). ˝The Real effects of European Monetary Union˝, Journal of Economic Perspectives, Vol. 20, No. 4, pp. 47 – 66.
13. Lane, P., (2010). ˝International Differences in Fiscal Policy during the Global Crisis˝, The Institute for International Integration Studies Discussion Paper Series, iiisdp 333.
14. Lane, P., (2013). ˝Capital Flows in the Euro Area˝, CEPR Discussion Papers No. 9493
15. Long, T. G., (2016), ˝Cycles, Anti- Globalization and the end of Debt Cycle˝, https//news.godseel.com
16. Mendoza, E. G., Quadrini, V., (2009). ˝Financial Globalization, Financial Crises and Contagion˝, Carnegy – Rochester Conference Series Papers on Public Policy
17. McQuade, P., Lane, P.R., (2013). ˝Domestic Credit Growth and International Capital Flows˝, ECB Working Paper Series No. 1566, European Central Bank
18. Milesi – Ferretti, G. M., Lane, P. R., (2008). ˝The Drivers of Financial Globalization˝, American Economic Review, American Economic Association, Vol. 98 (2), pp.327 – 332.

19. Milesi – Ferretti, G.M., Lane, P. R., (2001). ˝Cross – Border Investment in Small International Financial Centers˝, International Finance, Wiley Blackwell, Vol. 14(2), pp. 301-330.
20. Miranda – Agrippino, S., Rey, H., (2015). ˝World Asset Markets and Global Financial Cycle˝, NBER Working Paper, WP No. 21722
21. Obstfeld, M., (2015). ˝Trilemmas and Tradeoffs: Living with Financial Globalization˝, BIS Working Paper, No. 480, Bank for International Settlements
22. Ocampo, J. A., (2000). ˝Financial Globalization and the Emerging Economies˝, UN, Economic Commission for Latin America and the Caribbean
23. Runster, G., (2016). ˝How distant are financial cycle from business cycles?˝, ECB Research Bulletin No. 26, European Central Bank
24. Turchin, P., (2016). ˝Ages of Discord˝, peterturchin.com/PDF/AoD-Chapter14.pdf
25. Wheeler, G., (2008). ˝Financial Market Cycles, Globalization and the Recent Sub – Prime Crisis˝, Eight Annual International Seminar on Policy Challenges for the Financial Sector, June 4 – 6, Washington, D.C.

Suzana Ignjatović[1]
Željka Buturović[2]

KLASIČNI LIBERALIZAM NA RASKRSNICI GLOBALIZMA I IZOLACIONIZMA

Apstrakt

Ideje klasičnog liberalizma zasnovane su na svetonazoru koji podrazumeva etički i politički individualizam te otvorenost i slobodu u društvenim i ekonomskim relacijama. U ovom radu polazimo od pretpostavke da postoji ideološkog jezgro zasnovano na nasleđu devetnaestovekovnog klasičnog liberalizma koje omogućuje da se svi „liberalizmi" posmatraju kao deo istog idejnog toka. Protivrečnost, nepopularnost i neprimenljivost strogo koncipiranih ideja klasičnog liberalizma na pitanja univerzalne slobode kretanja, trgovine među državama, međunarodnih institucija i demokratskih i liberalnih pokreta u raznorodnim državama, jasno pokazuju teškoće se primenom apstraktnih principa liberalizma na kompleksne savremene političke probleme. Zaključak autora je da liberalizam svakako igra veoma važnu ulogu u rasvetljavanju mnogih procesa ali je kao i svaka ideologija, ograničen kompleksnošću društva u kojem živimo.

Ključne reči: *liberalizam, globalizacija, imigracija, SAD, javno mnjenje*

CLASSICAL LIBERALISM BETWEEN GLOBALISM AND ISOLATIONISM

Abstract

Moral and political individualism and freedom in social and economic relations are at the core of classical liberalism. These beliefs reliably distinguish classical liberalism from competing worldviews and are applicable to a wide variety of social phenomena. Here we explore contradiction, lack of popular support and unintended consequences that classical liberalism faces in addressing problems such as immigration, international trade and institutions and democracy promotion. While classical liberalism remains an important approach to understanding myriad social processes current events expose some of its limitations.

Key Words: *liberalism, libertarianism, immigration, USA, public opinion*

UVOD

Ideje klasičnog liberalizma zasnovane su na svetonazoru koji podrazumeva etički i politički individualizam, otvorenost i slobodu u društvenim i ekonomskim relacijama. Ovde koristimo odrednicu klasični liberalizam (odnosno liberalizam) „u evropskom smislu, misleći na pripadnike devetnaestovekovne tradicije, koji podržavaju slobodnu trgovinu i otvorena tržišta, kako ekonomske, tako i građanske slobode [...]" (Norberg, 2003). Jezgro ideja klasičnih liberala čine četiri komponente: individualizam (kao epistemološki princip), vlasništvo nad sopstvom ili pravo na samosopstvenost (individua je nosilac svih odluka koje se nje tiču, sve dok to ne

[1] Viši naučni saradnik,Institut društvenih nauka, Beograd

[2] Naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd

ugrožava druge), slobodno tržište (minimalna uloga države u tržišnoj razmeni) i minimalna država (ograničenje prisilne funkcije države i maksimizacija vlasništva/prava nad sopstvom) (Arnold, 2003). Samim tim u centru klasičnog liberalizma je ideja spontanog poretka po kojoj društvene promene i pojave nastaju kao rezultat mnogobrojnih odluka pojedinaca i grupa a ne centralizovanih institucija države.

Međutim, istraživanja aktivnosti i stavova političkih formi savremenog liberalizma pokazuju da postoji disonanca između dominantne teorijske pozicije koja nalaže univerzalizam liberalnih aksioma, sa jedne, i njene primenljivosti u praksi te politike koju zagovaraju pristalice pokreta i stranaka koje baštine neke ideje klasičnog liberalizma, sa druge strane.

U fokusu rasprave su liberalni klasici, teoretičari Austrijske ekonomije i savremeni mislioci liberalizma i libertaijanizma, kao i nove forme političkog aktivizma: američki libertarijanizam, pokret The Tea Party, odnosno predstavnici konzervativnih usmerenja koji u nekim segmentima zastupaju ideje klasičnog liberalizma. Razlike među ovim pozicijama nisu zanemarljive, ali se ovde polazi od pretpostavke da postoji ideološkog jezgro zasnovano na nasleđu devetnaestovekovnog klasičnog liberalizma koje omogućuje da se svi „liberalizmi" posmatraju kao deo istog idejnog toka. Važan izvor analize čine aktuelna istraživanja javnog mnjenja, posebno američka, koja pokazuju odnos pristalica relevantnih političkih opcija (pre svega libertarijanizma) prema globalizmu i izolacionizmu, to jest onim aspektima javne politike koji su direktno ili indirektno povezani sa njima.

ODNOS LIBERALIZMA PREMA GLOBALIZMU I GLOBALIZACIJI

U nastavku teksta koristićemo nekoliko srodnih pojmova. Globalnost (globality) označava „buduće socijalne uslove koje odlikuju snažne ekonomske, političke i kulturne veze i globalni tokovi koji čine postojeće političke i ekonomske granice irelevantnim" (Steger, 2005: 13). Globalizacija je „termin kojim se opisuje stanje u kome se komunikacija, ljudi, dobra, usluge i kapital kreću slobodno preko granica" (Hamowy, 2008: 207); [...] globalizacija se odnosi na do sada neviđeno zgušnjavanje vremena i prostora, kao rezultat političke, ekonomske i kulturne promene, kao i moćnih tehnoloških inovacija [...] (Steger, 2005: 13). Termin „globalnost" koristimo kao neutralniji termin od globalizacije, bez političke konotacije koja obično prati globalizaciju, da ukažemo na opštiji proces koji vodi novim društvenim i ekonomskim formatima na globalnom nivou, ali u radu ćemo naizmenično koristiti oba pojma. Globalizam je ideologija, sistem političkih uverenja, koji deli neke odlike sa drugim ideološkim sistemima, ali ima svoje specifičnosti (Steger, 2005). Globalizam ovde znači usmerenost na aktivno širenje demokratije, slobodnog tržišta na globalnom nivou. Moglo bi se reći da je globalizam sredstvo, a globalizacija cilj. Mada Steger (2005) vezuje ideje globalizma prvenstveno za takozvani neoliberalizam (gde svrstava i Austrijsku školu) i neokonzervativizam, globalizam je širi pojam, tj. dobija boje ideologije koja čini njegovo jezgro: npr. marksistički globalizam bi sledio globalnu promociju klasne borbe. U Stegerovoj interpretaciji, takozvani neoliberalni globalizam stavlja akcenat na slobodno tržište i slobodnu trgovinu u globalnom okviru, dok je neokonzervativizam više tolerantan prema velikom biznisu i više se usmerava na širenje slobode i demokratije po svetu (Steger, 2005).

Postoje mišljenja da je najupečatljiviji pokazatelj globalizacije – porast direktnih stranih investicija – rezultat intervencije a ne spontanog razvoja (DeMartino, 2008). Teoretičari globalizacije upućuju na to da su države zapravo izgubile moć u ovom procesu, da je državni nivo regulacije ekonomije umanjen zarad ekonomskog napretka, tj. države su dobrovoljno stavile „zlatnu ludačku košulju" (Friedman, prema DeMartino, 2008: 63). Neka istraživanja pokazuju da je tokom istorije najveći deo globalizacije bio je takođe usmeravan državnim

intervencijama (Chang, Grabel, 2004: 28). Jasno je da se poslednjih decenija proces globalizacije ne odvija sasvim po principima spontanog poretka, a njegovi rezultati takođe su predmet rasprava, tj. jasno se razlikuju globalizacijski optimisti i pesimisti.

Kako se pozicioniraju liberali prema procesu globalizacije i instrumentima koji je podstiču? Hamowy smatra da su „libertarijanci tradicionalno promovisali globalizaciju zbog njenih oslobađajućih učinaka na živote ljudi. Globalizacija je međunarodni oblik slobodnih tržišta i otvorenih društava. Zapravo, to je kapitalizam bez granica" (Hamowy, 2008: 207). Pozitivan odnos liberala prema globalizaciji prvenstveno se odnosi na ekonomsku globalizaciju, to jest porast globalnosti tržišne razmene i pozitivnih efekata ovih procesa. Kao argument Hamowy navodi da su se od osamdesetih godina siromaštvo i dečji rad prepolovili, i to posebno u zemljama u razvoju koje su otvorile svoja tržišta (Hamowy, 2008). Norberg takođe govori „u odbranu globalnog kapitalizma", ističući smanjenje apsolutnog siromaštva na globalnom nivou, navodeći u prilog svojoj tezi udvostručavanje prosečnog prihoda „građanina sveta" na globalnom nivou od 1965. do 1998. godine (sa 2,497 na 4,839 dolara), kao i udvostručavanje globalne potrošnje (Norberg, 2005: 21, 25).

Međutim, teoretičari klasičnog liberalizma jasno se distanciraju od utilitarističke odnosno konsekvencijalističke pozicije (Chang, 2003) i striktno ekonomskih rezultata. Klasični liberalizam i srodni savremeni pravci uvek će naglašavati osnovne principe individualizma i slobode bez obzira na posledice, o čemu će još biti reči kasnije. Norberg ističe veći značaj principa slobode koji donosi globalizacija, nego porast efikasnosti, napretka i kvaliteta života: „Najvažnija od svih stvari je sama sloboda, nezavisnost i dostojanstvo koje autonomija donosi ljudima koji su živeli pod opresijom" (Norberg, 2005: 23). Sličnu poziciju optimističkog pogleda da globalizaciju nalazimo kod Cowena, koji ističe da globalna razmena donosi dobrobit u drugim domenima, kao što je kulturna potrošnja: kao što ljudi kroz trgovinu postaju materijalno bogatiji, oni se takođe kulturno obogaćuju (Cowen, 2002). Štaviše, postoje prednosti globalne tržišne razmene kulturnih dobara za razvoj umetničke kreativnosti ali veće slobode izbora (Cowen, 2002). Ovde Cowen navodi model Nozickove kulturne utopije koja bi podrazumevala „libertarijanski svet gde ljudi slobodno biraju životne stilove, običaje, kulturu, sve dok ne ometaju druge u njihovim izborima" (Cowen, 2002).

Dakle, liberali se jasno svrstavaju na stranu pristalica globalizacijskih procesa, kritikujući antiglobalizacijske pozicije, u koje svrstavaju protekcionističke korporacije, sindikate, nacionaliste, ludite i utopijske socijaliste (Hamowy, 2008), odnosno „autoritarne režime Trećeg sveta, eurokrate, agrarne pokrete i korporativne monopoliste, konzervativne intelektualce i pokrete nove levice" (Norberg, 2005: 10). Svi ovi anti-globalisti vide globalizaciju kao „čudovište van kontrole" (Norberg, 2005), a njihove aktivnosti usmerene su na ograničavanje benefita globalizacije, bilo da ometaju slobodu izbora potrošača bogatih zemalja ili šansu za razvoj siromašnih.

Međutim, pitanje je da li su teoretičari klasičnog liberalizma na isti način voljni da podrže globalističke tendencije kao što to čine tzv. multilateralne razvojne organizacije (Therien, 2009). Kako klasični liberali vide transnacionalne, politički bazirane instrumente koji ciljano usmeravaju globalnost ekonomije? Ovde mislimo na bretonvudske institucije, a u novije vreme i razvojne agencije UN koje se okreću pro-tržišnom diskursu (Therien, 2007). Klasični liberalizam i njegovi sledbenici, uprkos svom opredeljenju za slobodno tržište i individualne slobode, ne mogu se izjednačiti sa pežorativno konotiranom tzv. neoliberalnom političkom doktrinom koja je imala svoje utemeljenje u Vašingtonskom konsenzusu i ekstremno intervencionističkom „tržišnom fundamentalizmu" koji su sledile multilateralne bretonvudske organizacije poput Svetske banke i MMF-a, GATT/WTO.

Stegerova objedinjena kategorija neoliberalizma u koju svrstava i Austrijsku školu nije opravdana, zato što postoji razlika u klasičnoj liberalnoj opciji, pre svega u odnosu na opravdanje instrumenata koji vode većoj globalizaciji tržišta u svim domenima i intervencionizma u postizanju tih ciljeva. Naime, liberali polaze od pretpostavke da se razmena odvija između učesnika na tržištu, a ne između država, baš kao što i drugi socijalni odnosi (treba da) se regulišu na nivou individua. To znači da nacionalne države nisu ekonomske jedinice, već samo „kulturne ekspresije" (Block, 1998). Libertarijanski purizam bi podrazumevao da su „državne granice samo linije na mapi, koje razgraničavaju 'države', to jest, ne postoji [u pravom smislu reči] legitimna nacionalna država", što znači da ne postoji poseban problem međunarodne trgovine (Block, 1998: 173). Isti principi koji važe unutar jedne suverene države, važe i izvan nje. Takođe, ono što važi kretanje kapitala, roba i usluga, važi i za kretanje ljudi, kako ćemo kasnije pokazati.

Polazeći od ovih principa, američki libertarijanci odbacuju regionalne tržišne sporazume i institucije, kao što su NAFTA ili Svetska trgovinska organizacija, sa argumentom da ovakvi modeli zapravo ograničavaju slobodnu trgovinu, jer nivo razmene između nacija definišu dogovorima i pravilima recipročnosti. Ipak, kako kaže Hamowy, ove metode mogu biti sredstvo liberalizacije tržišta u svetu neliberalnih država (Hamowy, 2008). Liberali zaprvo veruju u spontanitet globalizacije: „jednostavno zato što je globalizacija usmeravana individualnim akcijama ljudi na raznim kontinentima, a ne iz centralne kontrolne sobe, ona izgleda nekontrolisana, haotična" (Norberg, 2005: 11). Norberg veruje da se globalizacija odvija „odozdo", uprkos pokušajima političara da kroz razne institucije (EU, MMF, Svetska trgovinska organizacija itd.) regulišu njen tok (Norberg, 2005: 12).

UNIVERZALIZAM I PARTIKULARIZAM LIBERALNE IDEOLOGIJE U GLOBALNOM KONTEKSTU

Jedan od osnovnih principa klasičnog liberalizma je individualna sloboda u ekonomiji, to jest, zalaganje za što više slobode (liberty in abundance) (Norberg, 2005: 16). Pitanje je da li opravdanje principa slobodne razmene u globalnim razmerama odstupa od klasične paradigme koja izvodi opravdanost slobodnog tržišta iz etičkog principa, a ne principa efikasnosti (tržišta).

Međutim, neki autori su uočili da se realizacija principa liberalizma menja zavisno od konteksta. Ne samo da su ciljevi koje treba ostvariti drugačiji, već su i protivnici različiti u razvijenoj i nerazvijenoj tržišnoj demokratiji. To su uočili liberali iz periferijske pozicije. Recimo, u Srbiji postoji razlika u odnosu na američke uslove, jer glavni ideološki protivnik klasičnih liberala nije kejnzijanizam već jedan skup raznih intervencionističkih pozicija koje su dominantne u intelektualnom mejnstrimu. Akademska ekonomska nauka manje je orijentisana protržišno nego zapadna akademska ekonomija. U takvom kontekstu, neke ideje koje prihvataju mejnstrim ekonomisti zapada, npr. slobodna međunarodna trgovina, u Srbiji su i dalje predmet rasprave (Prokopijević, Tasić, 2015).

Kritičari kažu da je problem što klasični liberali razmišljaju u okvirima modela „zatvorene ekonomije", to jest, fokusiraju se na procese unutar nacionalnih država, a manje uzimaju u obzir procese između država i širi okvir „međunarodnog ekonomskog poretka" (Razeen, 1998). Arnold kaže da u libertarijanskoj teoriji nije razmatrano „normativno jezgro" funkcije korporacije u kontekstu globalnog kapitalizma (Arnold, 2003). Pošto je dominantna globalizacijska ekonomska forma multinacionalna korpiracija, ovde se može postaviti pitanje kako se liberalna/libertarijanska teorija korporacije ekstrapolira na ovu ekonomsku formu. Da li uvek i svuda važi bazični princip korporativnog delovanja koji je Friedman definisao da

korporacija treba da obezbedi profit akcionarima u okvirima manje ili više restriktivnih moralnih pravila (Arnold, 2003)?

Arnold smatra da je teško odgovoriti na ovo pitanje, pošto ne postoji razvijena libertarijanska normativna teorija multinacionalnih korporacija. Ipak, na osnovu nekih radova teoretičara klasičnog liberalizma, moguće je dati neke provizorne zaključke. Fridmanova teorija korporativne etike sledi pravilo da je „društvena odgovornost biznisa da poveća profit" (Smith, 2009: 195). Osnovni cilj menadžera je da donose profit akcionarima, a aktivnosti koje bi spadale u takozvanu „društvenu odgovornost kompanija" nisu opravdane. Jedina etička restrikcija je da se „poštuju pravila igre, kroz aktivnosti otvorene, slobodne konkurencije koja poštuje propise, bez prevare i pronevere" (Arnold, 2003: 158). Jasno je da recimo mnoge afričke zemlje imaju upravo ovaj problem (Bhagwati, 2004) koruptivnog delovanja multinacionalnih korporacija u nekoj nedemokratskoj zemlji kojim obezbeđuju povoljnije (monopolske) uslove na tržištu. Da li će libertarijanci ovo tretirati kao „nepoštovanje pravila igre"?

Ovde je ključni problem to što Fridman podrazumeva da se aktivnosti korporacija odvijaju u demokratskom sistemu, što znači da svi građani učestvuju u zakonskom regulisanju opštih uslova ponašanja korporacija (Arnold, 2003). Fridmanov argument „slabih ograničenja" definiše kao prihvatljivo delovanje korporacije ako je ono regulisano zakonima jedne zemlje na koje svi građani demokratski utiču. Međutim, postavlja se pitanje validnosti argumenta u slučaju delovanja korporacije koja poštuje zakone konkretne zemlje, ako pri tome zakoni nisu demokratski (Arnold, 2003). Veliki broj multinacionalnih korporacija funkcioniše u nedemokratskim režimima, pa se postavlja pitanje da li je Fridmanov uslov o legitimnosti opšteg okvira delovanja korporacija zadovoljen. Arnold daje primer kompanije Texaco u Ekvadoru koja se poziva na ovu legalnost svoju aktivnosti jer poštuje zakonske okvire zemlje u kojoj deluje, a pri tome nanosi očiglednu ekološku štetu (Arnold, 2003).

U uslovima rastuće globalnosti ekonomije, neizbežno je da postoji veliki broj modaliteta u praksi na liniji država-tržište-akteri i nejasno je kako klasični liberali odgovaraju na ove varijacije. Smisao koncepata slobodnog tržišta i državne intervencije koji se predstavlja kao monolitan, zapravo zavisi od konteksta. To znači da ista državna akcija može biti označena kao intervencija u jednoj, ali ne i u drugoj državi, ili drugom periodu u istoj državi (Chang, 2002). Dobar primer je dečji rad koji više nije ni predmet debate, niti je shvaćen kao državna intervencija u razvijenim zemljama, jer o njemu postoji konsenzus, dok se u zemljama u razvoju može još uvek raspravljati o efektima državnog regulisanja ove oblasti na ekonomiju (Chang, 2002). Univerzalizam liberalne ideologije susreće se sa problemom. Iako se zagovara opšte i neograničeno slobodno kretanje ljudi, kapitala, roba, primena ovih principa u realnosti podrazumeva različite regulatorne okvire, koji mogu biti ispod nivoa u nekoj razvijenoj zemlji, čak ilegalni (npr. dečji rad). Pri tome libertarijanizam ne dozvoljava bilo kakvu intervenciju državi na teritoriji koja ne spada pod njen suverentitet, čak ni kada su ugroženi njeni građani, ako bi to donelo štetu trećim (nevinim) licima (Rothbard, 1998).

Pitanje univerzalizma liberalne ideologije u globalnom okviru može se dobro testirati na pitanjima migracija, odnosno, u širem smislu, pitanja slobode kretanja ljudi. Kao i svaki apstraktni sistem liberalizam se suočava sa pitanjem konteksta. U savremenom svetu, klasični liberalizam se suočava sa novim izazovima u definisanju sopstvene etičke matrice. Kako primećuju Zogbi i Buturović, dva različita principa usmeravaju društveni život u liberalnoj demokratiji (Zogby, Buturović, 2010a). Ovu etičku matricu čine, sa jedne strane, univerzalni principi, a sa druge, spontano evoluirane moralne norme koje su kontekstualizovane. Kako se pozicioniraju savremeni predstavnici klasičnog liberalizma u odnosu na ova dva principa?

Rasprave o ekonomskim i političkim migracija su veoma aktuelne, a posebno u SAD, gde su goruće teme poput kontrole ilegalnih migracija, ograničenja useljavanja, prava imigranata na socijalnu zaštitu itd. Valter Blok je elaborirao libertarijanski pogled na slobodu kretanja, a u tom okviru i pitanja emigracije-imigracije. Blok polazi od opštih principa libertarijanizma koji podrazumevaju „potpunu slobodu kretanja roba, faktora proizvodnje, novca, i najvažnije, ljudi" (Block, 1998: 167). Odnos libertarijanca prema imigraciji zasniva se na aksiomu ne-agresije. To znači da je reakcija potrebna isključivo ako imigracija ugrožava ljude i imovinu, odnosno tretira se kao drugi zločini (ubistvo, silovanje itd.). U suprotnom, imigracija je „zločin bez žrtve", prema kojima libertarijanizam ima permisivan odnos (npr. prostitucija), zahtevajući potpunu dekriminalizaciju i isključujući akte državne prisile i intervencije.

Ovde je važno ukazati na to da Blok isključuje bilo kakvo srednje rešenje koje bi podešavalo odnos prema migraciji na osnovu situacionih faktora, zavisno od nivoa nezaposlenosti u zemlji imigracije i slično. U tome se Blok oslanja na Rotbardovu poziciju koja odbija bilo kakvo srednje rešenje koje nude „etatisti na-pola-puta" (There is no middle ground!) (Rothbard prema Block, 1998: 170). Odnos prema imigraciji je ili-ili, ne može postojati „delimična restrikcija imigracije" kao što ne postoji „delimična restikcija ubistva" (Block, 1998). Ovaj stav je baziran na principima libertarijanske političke filozofije koji su suprotni utilitarističkom rešenju ovog pitanja, odnosno ovde se vidi libertarijanski anti-utilitarizam. Dakle, migracija može biti shvaćena ili kao legitimna ili kao invazivna, nikako „nešto između", pa se i delovanje države očekuje da bude dosledno u skladu sa prihvaćenom pozicijom.

U daljoj elaboraciji, međutim, nastaju određene teškoće. Libertarijanska teorijska pozicija prema pravu na emigraciju, to jest napuštanju sopstvene zemlje, prilično je jasna i bez kontradikcija. Ona proizlazi iz aksioma ne-agresije, odnosno prava na samoposedovanje (odlučivanje o svom životu), pa ne postoji nikakvo opravdanje da država spreči svoje građane da napuste zemlju (ovde su upečatljivi primeri komunističkih zemalja). Međutim, pitanje imigracije je nešto komplikovanije. Već i prilikom opravdanja emigracije, postavlja se praktični, tehnički uslov da mora postojati bar jedna zemlja koja hoće da primi ove emigrante (Block, 1998). Kako se opravdava imigracija u libertarijanizmu iz ugla zemlje useljenja?

Opravadanje globalnosti slobode kretanja u formi imigracije zasniva se na bazičnim principima liberalne političke teorije, univerzalistički i bez izuzetaka. Hamowy kaže da država ne treba da interveniše na tržištu rada, kao što ne treba da deluje na drugim tržištima. Potražnja za određenom radnom snagom, uključujući imigrante, reguliše se tržišnim procesima (Hamowy, 2008). Blok posmatra imigraciju isto kao migraciju unutar zemlje, primenjujući univerzalne principe. Sloboda kretanja, u ovom slučaju imigranta, ograničena je isključivo pravom na privatno vlasništvo pojedinca i njegovom voljom da prihvati imigranta. Opet pozivajući se na Rotbarda, to znači da ne postoji apsolutno pravo na imigraciju ili slobodu kretanja, već isključivo zavisi od tačke ka kojoj se usmerava migrant. Slikovito rečeno, ako bi sve ulice bile privatne, pitanje „ljudskog prava na imigraciju" ne bi postojalo (Block, 1998). Hipotetički, pitanje legitimnosti imigracije bi se postavilo kada bi svi vlasnici u državi odbili bilo kakvu razmenu sa imigrantima, što je teško zamisliti kao moguće. U praksi, kako kaže Blok, dokle god postoji jedan privatni vlasnik koji želi da iznajmi prostor ili trguje sa imigrantima, postoji legitimnost ove akcije, a kvantitativna promena broja vlasnika spremnih da učestvuju u tim akcijama odrediće cenu tih transakcija na tržištu (Block, 1998).

Blok odbacuje uobičajene primedbe libertarijanskom univerzalističkom pravu na imigriranje. Međutim, on ovde pomera fokusa na efikasnost migracija, dobrobit u krajnjoj instanci, tj. poseže za utilitarističkom argumentacijom, koja se usmerava na push and pull motivacione faktore za migriranje. Recimo, Blok osporava primedbu da priliv migranata

proizvodi nezaposlenost, dajući primer tehnološkog napretka koga se svakako ne odričemo da bismo sprečili nezaposlenost, iako može dovesti do zamene većeg broja ljudi. Druga primedba je da migranti obaraju nadnice, ali on navodi kontraargument da će drugi učesnici na tržištu imati korist, potrošači ili vlasnici kapitala i zemlje, što važi i na nivou pojedinca – radnik može izgubiti nadnicu, ali dobiti rastom penzionog fonda u koji ulaže (Block, 1998). U osnovi, ove promene na tržištu se opravdavaju time da niko nije vlasnik vrednosti svoje imovine (ovde se Blok poziva na Hopea), već samo njenih fizičkih komponentni. Vrednost se određuje na tržištu i promenljiva je. Poslednja primedba da imigranti vode povećanju kriminala takođe nije relevantna po njegovom mišljenju. Blok tvrdi da je to zapravo problem pravosudnog i kaznenog sistema i da bi legalizacija droge recimo rešila veliki deo problema, kao i privatizacija zatvora i modeli kaznene politike koji ne bi koštali poreske obveznike (Block, 1998). Sličan odgovor daje i Hope na primedbu da imigracija podstiče „velferizam" to jest troškove socijalne pomoći: treba ukinuti državu blagostanja, pa će to odbiti migrante kao mamac da se doseljavaju radi benefita (Block, 1998).

Čak iz antropološko-filozofskog ugla imigracija se često posmatra vrlo benevolentno u liberalnoj/libertarijanskoj teoriji. Tako se ističu pozitivne vrednosne konotacije i mnogostruke koristi od imigracije, a osporavaju ekonomski argumenti anti-imigracijskih zagovornika, kao neuki. Recimo, Hamowy kaže da sloboda kretanja omogućuje „ekspanziju ljudske slobode povećavajući opcije/izbore za potrošače i proizvođače" (Hamowy, 2008: 236). Međutim, neki klasični liberali nisu bili tako permisivni kada je reč o slobodi useljavanja. Mizes je uporedio neograničeni ulazak emigranata sa invazijom strane armije (Block, 1998). Iako Blok pravda ovu Mizesovu poziciju konkretnim istorijskim uslovima u kojima je pisao (1944), ipak se ne može izbeći zaključak da Mizes dovodi u pitanje liberalni univerzalizam slobode kretanja, praveći razliku među migrantima: „Neograničeno otvaranje vrata Amerike, Australije, Zapadne Evrope imigranctima danas bilo bi jednako otvaranju vrata jurišnim snagama armijama Nemačke, Italije i Japana" (Mises, prema Block, 1998: 175). Blokov odgovor je da libertarijanizam ne podrazumeva apsolutni pacifizam, da imigracija može biti ograničena ako nije miroljubiva, pri čemu u invazivnost migranata svrstava i rizik od zaraznih bolesti (Block, 1998). Međutim, postavalja se pitanje kako će klasični liberali pomiriti princip ne-agresivnosti i pravo na samosopstvenost sa promenama koje donosi globalni terorizam i kulturološki difuzioni procesi koji su intenzivirani ratovima na Bliskom istoku u poslednjoj deceniji.

U praksi se pokazalo da su libertarijanci spremni da brane svoj teorijski stav političkim aktom. Američki libertarijanci su pokazali svoj pro-imigrantski stav pre deset godina u pismu koji je objavio libertarijanski think tank The Independent Institute 2006. godine, a koje su potpisali mnogobrojni akademici iz SAD i inostranstva. U pismu upućenom predsedniku Bušu potpisnici ističu dobre strane imigracije za SAD, za američke potrošače, za obogaćivanje kulture i ekonomije. Autori odgovaraju na primedbe protiv imigracije argumentom da je uticaj imigracije na nezaposlenost i smanjenje nadnica mali (smanjenje nadnica za zaposlene sa srednjom školom je u rangu od 8 do 0%). Tvrdi se da je uticaj imigracije na domaću nisko-kvalifikovanu radnu snagu pozitivan, jer imigranti donose „veštine, kapital i preduzetništvo u američku ekonomiju" (Tabarrok, Theroux, 2006). Takođe se ističu prednosti doznaka za smanjenje siromaštva u zemljama porekla. Međutim, uskoro ćemo pokazati da nisu svi liberalno usmereni akteri spremni da brane bazične principe liberalizma dosledno na svim poljima.

GLOBALIZAM I UNIVERZALIZAM LIBERALIZMA U ISTRAŽIVANJIMA JAVNOG MNJENJA

U ovom segmentu se bavimo istraživanjima političkih stavova kao važnog elementa društvenih procesa u demokratskih društvima. Ovde se fokusiramo na američki kontekst jer razvijen politički aktivizam i veliki broj lako dostupnih istraživanja javnog mnjenja omogućava jasno poređenje sa teorijskim modelima o kojima je bilo reči ranije.

Striktni univerzalizam koji je osnova ideološkog liberalizma je, za većinu Amerikanaca, neprihvatljiv. Zogbi i Buturović, npr, pokazuju da američki građani pripisuju različitu vrednost Amerikancima i strancima, kao i različitim kategorijama Amerikanaca (Zogby, Buturović, 2010a). Autori su istraživali stepen empatije pripadnika određenih političkih/ideoloških pozicija u odnosu na različite društvene kategorije/grupe, postavljajući pitanje: „Na skali 1-10, gde 1 označava 'najmanje empatije' a 10 označava 'najviše empatije', koliko imate empatije prema pripadnicima sledećih kategorija?" (Zogby, Buturovic, 2010a). Smisao empatije ovde je nešto drugačiji od bazičnog značenja pojma (pre svega emotivno uživljavanje u iskustvo druge osobe) i zapravo više zahvata smisao koncepta simpatije (naklonosti i razumevanja za drugog), što i autori ističu (Zogby, Buturovic, 2010a). Ovaj pristup je koristan za razumevanje univerzalnosti principa liberalizma u realnim uslovima kod pristalica ove ideologije, što može biti različito od apstraktnih modela liberalnih teoretičara. Rezultati istraživanja su pokazali da libertarijanci, kao i konzervativci imaju najmanje empatije za strance, ali su slični njima i po manjoj empatiji prema kriminalcima, narkomanima i beskućnicima u odnosu na tzv. američke liberale i progresiviste (Zogby, Buturovic, 2010a). To dovodi u pitanje implicirani etički univerzalizam liberalne ideologije i upućuje na drugačiju paradigmu koja može da objasni partikularistička odstupanja.

Za razliku od savremenog evropskog političkog liberalizma, američki libertarijanizam predstavlja politički i idejno relativno zaokružen sistem, koji se velikim delom može izjednačiti sa načelima klasičnog liberalizma (socijalni i ekonomski liberalizam). Zbog toga je korisno pokazati empirijske odlike libertarijanizma u savremenim uslovima. Ipak, američki kontekst ima neke specifičnosti koje treba imati na umu prilikom tumačenja naklonosti bazičnim vrednostima liberalizma. Naime, američki građani su generalno skloniji vrednosti slobode u odnosu na druge liberalne države (Boaz, Kirby, 2006). To znači da se vrednosti libertarijanaca poklapaju sa jezgrom šireg „američkog etosa" koji čini kombinacija kapitalizma i demokratije, ekonomski individualizam i sloboda. Ključne vrednosti u opštoj populaciji takođe su opšteprihvaćene i u libertarijanskoj subpopulaciji: sloboda govora, religijske slobode, jednakost pred zakonom, privatna svojina, slobodno tržište, ograničena država, individualna prava (Boaz, Kirby, 2006).

Ovde nas pre svega zanima odnos prema politikama koje ukazuju na aktivno globalno delovanje. Kada je reč o spoljnopolitičkom intervencionizmu, pokazuje se da su libertarijanci negde između konzervativaca i progresivista, zavisno od konkretnog domena. Odgovarajući na pitanje „Koji od sledećih razloga daje Americi pravo da interveniše u unutrašnja pitanja drugih zemalja?", libertarijanci su bliži centristima/umerenjacima po svom stavu o „zaštiti američkih interesa", dok su bliži konzervativcima u odnosu na stavku „zaštita ljudskih prava" (Slika 1). Takođe, libertarijanci stavljaju tek na četvrto mesto spoljnu politiku (8% odgovora) navodeći pitanja od značaja za njihovu ideologiju, iza ekonomije koja dominira sa 60% (istaknuta zastupljenost čak i u odnosu na druge ideološke pozicije) i socijalnih/kulturnih pitanja (17%) i neopredeljenih (11%).

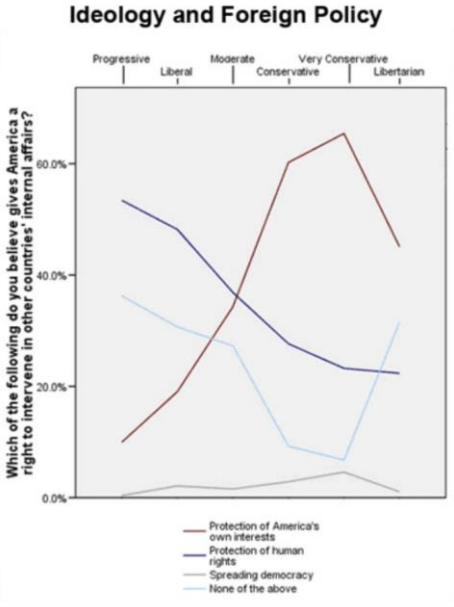

Slika 1. Spoljnopolitički stavovi u odnosu na ideologiju

Izvor: Zogby, John, Buturovic, Zeljka (2010b). Elusive Libertarians. Do "libertarian leanings" constitute a significant political movement? National Review Online.

U kontekstu naše rasprave, zanimljiva je pozicija pristalica pokreta Čajanke (The Tea Party Movement) prema imigraciji, jer se može uočiti divergencija u odnosu na libertarijansko učenje koje postulira univerzalizam slobode kretanja, uz pomenuti uslov ne-ugrožavanja drugih i postojanja volje bar jednog građanina države da razmeni usluge, robe itd. sa migrantom. Pokret Čajanka sledi negativan stav prema ilegalnoj imigraciji, odnosno velika većina pripadnika ističe kontrolu granica i imigracije kao veoma važna pitanja. Tako je čak 80% njih je izjavilo da je problem imigracije veoma važno pitanje, u odnosu na američki prosek (60%) (Williason et al., 2011). Ovde je zanimljivo njihovo opravadanje negativnog stava prema migrantima. Naime, on se ne zasniva na uverenju da imigranti ugrožavaju radna mesta i snižavaju nadnice, već se izvodi iz šire koncepcije etičnosti državne potrošnje, prema kojoj pravo na državne benefite imaju „zaslužni" (pošteni radnici), ali ne i oni koji koriste benefite nezasluženo (mladi, ilegalni migranti) (Williamson et al., 2011). Kako navode Williamson i saradnici, ovo podrazumeva aspekt reprezentacije (Williason et al., 2011). Dakle, reč je o pravu koje sledi iz poreskog doprinosa pojedinca državnoj kasi. Ovde nećemo dalje ulaziti u interpretaciju Williamson i saradnika da se ova etička pozicija o zaslužnosti zapravo svodi na rasno pitanje. Ključno je primetiti postojanje jaza između teorije i primene jednog principa klasičnog liberalizma (sloboda kretanja pod uslovom neugrožavanja) u različitim istorijskim i društvenim okvirima.

Univerzalna sloboda kretanja, trgovina među državama, međunarodne institucije i stav prema demokratskim i liberalinim pokretima u drugim državama su pitanja koja jasno pokazuju teškoće se primenom apstraktnih principa liberalizma na kompleksna politička pitanja. Takođe, primer generalno liberalno orjentisanog američkog biračkog tela nedvosmisleno potvrđuje da su politički stavovi daleko složeniji i manje dosledni nego što liberalna teorija predviđa. Zaključak autora je da liberalizam svakako igra veoma važnu ulogu u

rasvetljavanju mnogih procesa ali je kao i svaka ideologija, ograničen kompleksnošću društva u kojem živimo.

LITERATURA

1. Arnold, Denis (2003). Libertarian Theories of the Corporation and Global Capitalism. Journal of Business Ethics, 48: 155–173.
2. Batson, Daniel, Eklund, Jakob Håkansson, Chermok Valerie et al. (2007). An additional antecedent of empathic concern: valuing the welfare of the person in need. Journal of Personality and Social Psychology, 93 (1): 65-74.
3. Bhagwati, Jagdish (2004). In Defense of Globalization. New York: Oxford University Press.
4. Block, Walter (1998). A libertarian case for free immigration. Journal of Libertarian Studies 13(2): 167-186.
5. Boaz, David, Kirby, David (2006). The Libertarian Vote. Policy Analysis, 580. CATO Institute.
6. Chang, Ha-Joon (2002). 'Breaking the mould: an institutionalist political economy alternative to the neo-liberal theory of the market and the state', Cambridge Journal of Economics, 26, 539–59.
7. Chang, Ha-Joon (2003). Globalisation, Economic Development and the Role of the State. New York: Zed Books.
8. Chang, Ha-Joon, Grabel, Irene (2004). Reclaiming Development. New York: Zed Books.
9. Cowen, Tyler (2002). Creative Destruction: How Globalization Is Changing the World's Cultures. Princeton, NJ: Princeton University Press.
10. DeMartino, George (2008). The ethical dimensions of the 'globalization thesis' debate. U: John Davis, Wilfred Dolfsma (ur.). The Elgar Companion The Elgar Companion to Social Economics. Edward Elgar. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.
11. Hamowy, Ronald (2008). The Encyclopedia of Libertarianism. SAGE.
12. James, Paul (2006). Globalism, Nationalism, Tribalism. Towards a Theory of Abstract Community, Volume 2. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
13. Norberg, Johan (2003). In Defense of Global Capitalism. Washington, DC: Cato Institute.
14. Prokopijević, Miroslav, Tasić, Slaviša (2015). Classical Liberal Economics in the Ex-Yugoslav Nations. Econ Journal Watch, 12(2): 260–273.
15. Razeen, Sally (1998). Classical liberalism and international economic order. London, New York: Routledge.
16. Rothbard, Murray (1998). The Ethics of Liberty. New York, London: New York University Press.
17. Ruppert, Mark (2001). Ideologies of globalization. London, New York: Routledge.
18. Smith, Jeffrey (2009). Normative theory and business ethics. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman&Littlefield Publishers, INC.
19. Steger, Manfred (2005). Ideologies of globalization. Journal of Political Ideologies, 10 (1), 11–30.
20. Tabarrok, Alexander, Theroux David (2006). Open Letter on Immigration. The Independent Institute. http://www.independent.org/issues/article.asp?id=1727

21. Therien, Jean-Philippe (2007) The Politics of International Development. U: Steven Bernstein, Louis W. Pauly (ur.) Global Liberalism and Political Order. Albany: State University of New York Press.
22. Williamson, Vanessa, Skocpol, Theda, Coggin, John (2011) The Tea Party and the Remaking of Republican Conservatism. Perspectives on Politics, 9 (1): 25-43.
23. Zogby, John, Buturovic, Zeljka (2010a). The Politics of Empathy. National Review. http://www.nationalreview.com/article/247451/politics-empathy-john-zogby-zeljka-buturovic
24. Zogby, John, Buturovic, Zeljka (2010b). Elusive Libertarians. Do "libertarian leanings" constitute a significant political movement? National Review Online.
25. http://www.nationalreview.com/article/229159/elusive-libertarians-john-zogby-zeljka-buturovichttp://www.nationalreview.com/article/229159/elusive-libertarians-john-zogby-zeljka-buturovichttp://www.nationalreview.com/article/229159/elusive-libertarians-john-zogby-zeljka-buturovic

Jelena Zvezdanović Lobanova[1]
Mikhail Lobanov[2]
Ivana Ostojić[3]

KONTROLA KRETANJA KAPITALA KAO PREPREKA MEDJUNARODNOM INVESTIRANJU

Apstrakt

Kapitalni tokovi predstavljaju ključan aspekat globalnog monetarnog sistema koji su praćeni brojnim prednostima za potencijalne zemlje domaćine. S druge strane, njihova veličina i volatilnost takođe nameću brojne izazove kreatorima ekonomske politike. Osnovni cilj ovog rada je da ukaže na specifičnost prepreka kapitalnim tokovima kao instrumenata za zaštitu stabilnosti međunarodne privrede i prevencije bega kapitala. Najpre je prikazan pregled literature iz ove oblasti, a potom ukazano na efekte kontrole kapitala u upravljanju globalnim tokovima. Na kraju smo ukazali na vrste formalnih i neformalnih prepreka kapitalnoj mobilnosti.

Ključne reči: *strane direktne investicije, prepreke, slobodno kretanje kapitala, formalne i neformalne barijere*

CAPITAL CONTROLS AS BARRIERS TO INTERNATIONAL INVESTMENT

Abstract

Capital flows can be denoted as crucial aspect of global monetary system which are accompanied by numerous advantages for potential host countries. On the other hand, their size and volatility also impose a number of challenges for economic policy-makers. The aim of this paper is to highlight the specificity of capital flows restrictions as an instrument for the protection of the stability of the international economy and prevention of capital flight. First, we gave an overview of the literature from this field of research and, then, we pointed out the effects of capital controls in the global capital flow management. Finally, we stressed out the types of formal and informal barriers to capital mobility.

Key words: *foreign direct investment, barriers, free capital flows, formal and informal restrictions*

UVOD

Globalni tokovi kapitala obezbeđuju siromašnim i manje razvijenim zemljama finansijska sredstva neophodna za povećanje stope njihovog ekonomskog rasta pri tom narušavajući vezu

[1] Istraživačica saradnica Centra za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu

"Rad je deo projekta III47010: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije."

[2] Viši naučni saradnik Instituta ekonomskih nauka Ruske akademije nauka, Moskva

[3] Istraživačica saradnica Centra za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu

između domaće štednje i investicija (Economist, 2016). Otvaranjem svojih privreda, zemlje domaćini stranih direktnih investicija (SDI) dobijaju novu tehnologiju, menadžerski know-how i poslovne mreže. Međutim, uprkos brojnim prednostima koje prate kapitalne tokove (poput unapređenja efikasnosti, promovisanja konkurentnosti finansijskog sektora, povećanja kupovne moći i veća produktivna ulaganja), većina zemalja u svetu je bila prinudjena da u pojedinim situacijama primenjuje neku od mera njihovog ograničavanja poput uvođenja zvaničnih zabrana, restrikcija ili odugovlačenjem procesa odobravanja.

Iako predstavljaju najmanje rizičan oblik priliva stranog kapitala, pojedine komponente SDI u finansijskom i nefinansijskom sektoru mogu biti izvor potencijalnog rizika za domaći ekonomski sistem, usled čega bi posebno trebalo biti oprezan prilikom uvođenja i uklanjanja mera za njihovo ograničenje. Primenom ovih ograničenja, država direktno utiče na nivo, strukturu ili formu stranih investicija. Kapitalni tokovi su praćeni problemima koji se mogu dodatno produbiti usled postojanja jaza u finansijskoj i institucionalnoj infrastrukturi zemalja. Stoga se kontrola kapitala javlja kao ključan instrument makroprudencijalne politike prilikom sprečavanja nastanka distorzija u domaćoj privredi i rešavanju izazova na međunarodnom planu. Naučna javnost je podeljena oko pitanja da li su ograničenja kretanju kapitalnih tokova efektivna. Empirijske studije ne obezbedjuju donošenje jedinstvenog zaključka. I dok jedni autori navode da kontola kapitala mogu biti korisne i opravdane isključivo u pojednim okolnosti, drugi smatraju da se ovim merama stvaraju distorzije na finansijskom tržištu.

Prema pristalicama liberalizma, bilo koji vid ograničavanja prekograničnog kretanja kapitala smatrao se nepotrebnim. Ovakav stav je bio dominantan sve do finansijskih kriza nastalih u Latinskoj Americi tokom 1980-ih i Istočno-azijske krize 1997-1998. godine, kada je postalo više nego očigledno da je potrebno uspostaviti novi pristup regulisanju tokova kapitala. Neočekivano veliki priliv kapitala doneo je ovim zemljama ogromne probleme što je dovelo do potrebe preispitavanja politike Medjunarodnog monetarnog fonda (MMF) koju je ova institucija nesebično podržavala.

Osnovni cilj ovog rada je da ukaže na specifičnost prepreka kapitalnim tokovima kao instrumenata za zaštitu od nestabilnosti međunarodne privrede i bega kapitala. Najpre je prikazan pregled literature iz ove oblasti, a potom ukazano na pojam i efekte kontrole kapitala u upravljanju globalnim tokovima. Na kraju smo ukazali na vrste formalnih i neformalnih prepreka kapitalnoj mobilnosti.

PREGLED LITERATURE

U ekonomskoj literature ne postoji konsenzus o značaju kontrole kapitala budući da se ne može naći jedinstveni teorijski okvir za analizu njihovih makroekonomskih efekata. Većina autora zastupa mišljenje da nesmetana mobilnost kapitalnih tokova može doprineti pojavi makroekonomske nestabilnosti, neadekvatne alokacije resursa, brojnih tržišnih poremećaja i izazvati ranjivost finansijskog sistema, naročito u zemljama u razvoju.

Ostry i dr. (2011) ističu da prudencijalna regulacija i kontrole kapitala, pored toga što dovode do smanjenja pritiska na domaće bilanse, mogu imati i značaj uticaj na stvaranje poremećaja u privredi. Budući da ne postoji idealan skup mera za regulisanje tokova kapitala, autori napominju da se zemlje, pre nametanja bilo kakvih prepreka njihovom kretanju, moraju najpre osloniti na makroekonomske instrumente u kombinaciji sa politikama deviznog kursa. Iskustvo zemalja sa globalnom finansijskom krizom pokazuje da prudencijalne politike i kontrola kapitala primenjene u periodu uspona doprinose jačanju otpora tokom ekonomskog kraha.

Snažan priliv kapitala može izazvati ogromne probleme, pre svega aprecijaciju valute, koja štetno utiče na izvozne sektore, ekspanziju kredita i stvaranje mehurića na tržištu nekretnina koji mogu destabilizovati finansijski sektor (Habermeier i dr., 2011). Cardarelli i dr. (2010) nalaze da poštravanje kontrole kapitala generalno nije povezano sa boljim ekonomskim performansama. Odgovor zemalja na iznenadne kapitalne prilive zavisi, pre svega, od njihovog specifičnog karaktera, kao i prirode njihovih posledica i ciljeva. Autori ističu da osim toga kreatori ekonomske politike moraju uzeti u obzir široki spektar faktora zemlje domaćina poput faze poslovnog ciklusa i rezultate fiskalne politike.

S druge strane, rezultati empirijske studije Edwards (2007) bacaju sumnju na tvrdnju da je povećana kapitalna mobilnost ugrozila makroekonomsku stabilnost. Autor nije našao dokaz kojim bi potvrdio činjenicu da zemlje sa većom kapitalnom mobilnošću imaju veću verovatnoću nastanka krize u odnosu na zemlje sa nižom mobilnošću kapitala. Njegovi rezultati naglašavaju da se zemlje sa većom kapitalnom mobilnošću suočavaju sa većim troškovima u pogledu ekonomskog opadanja u kriznim situacijama.

Baba i Kokenyne (2011) smatraju da je uticaj kontrole kapitala na kapitalne tokove privremen i da zavisi od obimnosti paketa mera ekonomske politike, nivoa razvijenosti tržišta kapitala, podrške ostalih politika, kao i istrajnosti kapitalnih tokova. Autori napominju da je postupak kreiranja efikasne kontrole znatno teži u zemljama sa razvijenijim finansijskim tržištem, obzirom na to da tržišni učesnici mogu veoma jednostavno pronaći načine kako bi ih izbegli. Magud i Reinhart (2003) navode četiri argumenta ili "straha" zbog kojih se primena ovih kapitalnih ograničenja smatra adekvatnom. Kreatori ekonomske politike pre svega u zemljama u razvoju se odlučuju za primenu ovih mera u situaciji kada postoji opravdan rizik od aprecijacije, priliva vrućeg novca i velikog obima kapitalnih tokova, kao i gubitka monetarnog suvereniteta.

Primena kontrole kapitala smatra se opravdanom u situacijama kada je neophodno pružiti zaštitu domaćim finansijskim institucijama. U slučaju velikih kapitalnih tokova, državi stoji na raspolaganju aprecijacija valute, snižavanje kamatnih stopa, stvaranje deviznih rezervi ili nametanje kontrole kapitala. Pristalice kontrole kapitala navode argumente da se ograničavanjem kapitalne mobilnosti smanjuje zavisnost od spoljašnjih šokova i finansijskih kriza, i omogućava zemljama koje su imale valutnu krizu da smanje kamatne stope, primene politike koje podržavaju ekonomski rast i brzi izlazak iz krize (Edwards, 2007).

Džon Mejnard Kejns se zalagao za primenu kontrole kapitala, smatrajući je značajnim instrumentom za zaštitu od nestabilnosti međunarodne privrede i bega kapitala (Liard-Muriente, 2007). Po njemu, njena primena sprečava mogućnost smanjenja ekonomskog rasta, redistribuciju prihoda od siromašnih prema bogatima i eroziju poreske osnovice. Smatrao je da je Velika ekonomska depresija 30-ih godina prošlog veka izazvana ne robnim tokovima već brojnim zloupotrebama finansijskog kapitala. Jedna od njegovih mera za izlazak Amerike iz krize upravo je predstavljalo uvođenje reda u bankarski sektor koje će jasno razdvojiti (čisto) komercijalno od (špekulativnog) investicionog bankarstva. Zastupao je stav da bi kontrola kretanja kapitala morala da ostane jedna od konstanti posleratnog sistema (Gallagher, 2011). Međutim, praksa pokazuje da dugoročne kapitalne restrikcije mogu biti štetne budući da obeshrabruju investitore koji žele da investiraju u privredu i nisu rukovođeni špekulativnim motivima.

EKONOMSKI EFEKTI KAPITALNIH OGRANIČENJA

Stvaranje barijera slobodnom kretanju kapitala neminovno izaziva „skretanje investicija" tj. dezinvestiranje u jednoj i ulaganje kapitala u zemlje koje su spremnije i zainteresovanije za

kapitalne tokove (Eswar i dr., 2003). Obeshrabrivanje stranih investitora posredstvom smanjenja kamatnih stopa ne predstavlja ekonomski opravdano rešenje u situaciji kada se privreda suočava sa visokom inflacijom i pregrejanom privredom. Zemlju, u kojoj je na snazi pojačana kontrola kapitala, odlikuju značajno visoke kamatne stope u odnosu na druge sličnog stepena ekonomske razvijenosti.

Uvođenje kontrole priliva/odliva kapitala utiče na promenu načina razmišljanja kreatora eknomske politike u pravcu odlaganja ili nepreduzimanja nikakvih mera u reformi finansijskog sistema, usled čega dolazi do propuštanja povoljnih priliva za stvaranje povoljnog investicionog ambijenta. Odlaganje sprovođenja suštinskih reformi doprinosi nastanku značajnih dugoročnih troškova za domaću privredu. Osim toga, ne bi trebalo podceniti štetne eksterne efekte po svetsku privredu usled zanemarivanja važnih interakcija među politikama sprovedenim u različitim zemljama i širenja negativnih privrednih tokova iz jedne zemlje u drugu. Klasičan primer takvih negativnih eksternalija predstavlja smanjenje kompetitivnosti glavnih trgovinskih partnera zemlje kao posledica uvođenja kontrole kapitala u cilju održavanja podcenjenosti deviznih kurseva. Kako ukazuje empirijska studija De Gregorio et al. (2000), ograničenja kapitalnih transakcija utiču na promenu sastava priliva kapitala budući da dolazi do opadanja kratkoročnih a rasta dugoročnih, tako da agregatni nivo priliva ostaje nepromenjen. Potvrđeno je da se nametanjem prepreka međunarodnom kretanju kapitala smanjuje udeo zajmovnog kapitala i portfolio investicija na račun povećanja SDI (Montiel i Reinhart, 1999).

Ekonomisti uglavnom smatraju da se preprekama investiranju može sprečiti prodor kapitala koji bi bio iskorišćen za produktivne investicije, s obzirom da vremenom izazivaju deformacije i pogrešno usmeravanje resursa usled pokušaja njihovog izbegavanja (Miškin, 2006). Kako je sprovođenje kontrole kapitala neefikasno u slučaju adekvatnog funkcinisanja tržišta, postavlja se pitanje pod kojim uslovima je opravdana primena ograničenja kapitalnih transakcija. Ogromni prilivi kapitala iz zemalja sa spoljnotrgovinskim suficitima, kao što su npr. Kina, Indija, zemlje izvoznice nafte i zemlje istočne i jugoistočne Azije, doprineli su ekspanziji kredita u vidu kupovine državnih obveznica SAD i druge niskorizične aktive. S obzirom da je došlo do slivanja ogromne količine novca u SAD sa svih strana sveta, postavilo se pitanje kako na najbolji mogući način izvršiti plasiranje kapitala koji je pretio da preplavi najlikvidnije finansijsko tržište na svetu. Rešenje je pronađeno u slabljenju standarda odobravanja kredita i u primeni „kreiraj i distribuiraj" modela hipotekarnog pozajmljivanja (*originate-to-distribute model* - OTD), koji je omogućavao finansijskim institucijama da ostvare bolju diverzifikaciju rizika i smanje regulatorni kapital. Značaj kontrole kapitala bi se ogledao u tome što bi onemogućio/ograničio priliv kratkoročnog kapitala koji bi produkovao nagle promene deviznog kursa ili rezervi i predupredio prekomerno investiranje i spekulisanje.

U tabeli 1 je prikazan broj zemalja koje su preduzele promene u investicionom režimu u periodu od 2008. do 2015. godine. Evidentno je da se broj zemalja neznatno povećao (sa 40 na 46 zemalja), kao i broj tih promena (sa 68 na 96 promena). U ovom periodu zabeleženo je 707 promena, od čega je 71% bilo u pravcu liberalizacije.

Tabela 1: Regulatorne promene u periodu 2005 – 2011. godine (broj)

Predmet	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Broj zemalja koje menjaju invest. režim	40	46	54	51	57	60	41	46
Broj regulatornih promena	68	89	116	86	92	88	72	96
Liberalizacija/promocija	51	61	77	62	65	64	52	71
Regulacija/ Restrikcije	5	24	33	21	21	21	11	13
Neutralne/neodređene	2	4	6	3	6	3	9	12

Izvor: UNCTAD (2016).

Međunarodna organizacija koja je pored UNCTAD-a bila najaktivnija na planu unifikacije pravila za investiranje i promovisanja progresivne liberalizacije tekućih i kapitalnih transakcija među svojim članicama je Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organization for Economic Co-operation and Development - OECD). Uz pomoć Kodeksa o liberalizaciji tokova kapitala (Code of Liberalization of Capital Movements) i Kodeksa o liberalizaciji tekućih nevidljivih operacija (Code of Liberalization of Current Invisible Operations), OECD osigurava slobodan transfer kapitala i profita, bezbednost, punu pravnu zaštitu i nacionalni tretman ulaganja. Specifičnost Kodeksa se ogleda u tome što uključuju posebne odredbe koje se odnose na ulazne SDI, kreiranje novih preduzeća i širenje postojećih, spajanja i preuzimanja kompanija, i participiranje u domaćim preduzećima od strane rezidenata.

PRISTUP MMF REGULACIJI TOKOVA KAPITALA

Iskustvo zemalja Istočne Azije je pokazalo da je prebrza liberalizacija tržišta finansija i kapitala nametnuta od strane MMF verovatno bila pojedinačno najznačajniji uzrok kriza. I pored toga što su lideri ovih zemalja prepoznali štetnost ovih mera, većina njih nije mogla da se odupre pritiscima MMF, što je dodatno podstaklo ekonomsko opadanje. Činjenica koja se nikako ne može zanemariti je da nijedna zemlja nije u stanju da podnese promenu raspoloženja investitora, raspoloženja koje pretvara ogroman priliv u ogroman odliv sredstava (Stiglitz, 2002).

MMF je na samom početku Istočno-azijske krize isticao da je kontrola tržišta kapitala predstvalja smetnju za ekonomsku efikasnost i zagovarao primenu politika koje leže u osnovi povećane učestalosti kriza. Međutim, nakon višedecenijskog zastupanja stava o potpunoj liberalizaciji kapitalnih tokova, MMF je 2011. godine napravio pravi preokret u svojoj politici kada je istakao potrebu uvođenja kontrole kapitala pod odredjenim okolnostima. Istaknuta je potreba daljeg rada na stvaranju sveobuhvatnog, fleksibilnog i balansiranog pristupa upravljanju kapitalnim tokovima. Stručnjaci MMF su predložili niz mera za upravljanje kapitalnim tokovima koje su vezane za prudencijalnu supreviziju i regulaciju deviznog kursa. Prudencijalna regulacija ima za cilj da spreči potencijalne probleme u funkcionisanju finansijskih institucija, dok upravljanje deviznim kursom karakteriše bolja usmerenost i delovanje u uslovima krize (može obuhvatiti mere poput ograničavanje prodaje deviza stanovništvu, zamrzavanje deviznih depozita, obavezna prodaja izvoznih viškova, prodaja valute uvoznim kompanijama).

Fond sada promoviše novi institucionalni pogled na liberalizaciju kapitalnog računa i upravljanje kapitalnim tokovima, što definitivno predstavlja korak napred za jednu instituciju koja se slepo pridržavala pravila slobodnog kretanja kapitala. Gallagher (2012) navodi da se novine u pristupu regulacije kapitalnih tokova od strane MMF ogledaju u sledećem:

1. insistiranje na liberalizaciji kapitalnih tokova pre nego što neka država dostigne određeni nivo finansijske i institucionalne razvijenosti povećava rizike;
2. MMF priznaje da je pod određenim uslovima neophodna regulacija prekograničnih kapitalnih tokova kako bi se izbeli negativni efekti naglog priliva i odliva kapitala;
3. države koje predstavljaju izvor prevelikih tokova kapitala bi trebalo obratiti više pažnje na potencijalno negativne efekte prelivanja njihovih makroekonomskih politika;
4. MMF priznaje da njegov novi pogled na upravljanje kapitalnim tokovima može biti u suprotnosti sa drugim međunarodnim obavezama koje ograničavaju sposobnost regulacije prekograničnih finansija.

Stručnjaci MMF navode da se liberalizacija kapitalnih tokova smatra korisnijom i manje rizičnijom u zemljema koje su dostigle izvestan nivo ili pragove finansijske i institucionalnog razvoja. Zauzvrat, liberalizacija može podstaknuti finansijski i institucionalni razvoj. Ovaj proces mora biti dobro planiran i pravovremeno sproveden kako bi se obezbedilo da njegove koristi bile veće od troškova, budući da može imati za posledicu značajne domaće i multilateralne efekte. Međutim, činjenica koja se ne može nikako osporiti je da puna liberalizacija kapitala ne može predstavljati adektavan cilj za sve zemlje sveta i u svim prilikama.

FORMALNA I NEFORMALNA OGRANIČENJA SDI

Slobodno kretanje kapitala izaziva zabrinutost u pogledu gubitka nacionalnog suvereniteta i drugih mogućih posledica za zemlju domaćina (OECD, 2002). Stoga, očuvanje nacionalne bezbednosti sve više postaje deo nacionalnih investicionih politika čiji je cilj uspostavljanja ravnoteže između aktivnosti i mera države primenjenih u cilju regulisanja ove oblasti i interesa stranih investitora za postojanje javnih i transparentnih procedura (UNCTAD, 2016). Razlikujemo formalna i neformalna ograničenja kapitalnih tokova koja zemljama stoje na raspolaganju u cilju izolovanja njihovih privreda od štetnih efekata globalnog tržišta kapitala.

Formalne ili direktne prepreke prevashodno utiču na sposobnost stranih investirora da ulažu svoj kapital i podrazumevaju donošenje novih ili promenu postojećih pravnih propisa i uvođenje poreza. Formalne prepreke SDI podrazumevaju ograničavanje udela akcijskog kapitala stranih kompanija u pojedinim sektorima (na primer, udeo nerezidenata ne bi mogao biti veći od 50%) ili čak zabranu sticanja vlasništva (Golub, 2003). Obavezujući skrining i procedure odobravanja se neretko koriste u cilju ograničavanja priliva SDI. Dodatni uslovi koje strani investitori moraju ispuniti povećavaju troškove ulaska, što obeshrabrujuće deluje na priliv stranog kapitala. Ostale formalne mere uključuju ograničavanje sposobnosti stranih državljana bilo da upravljaju ili rade u filijalama stranih kompanija ili da učestvuju u operativnoj kontroli poslovanja (OECD, 2002). Odredbe prema kojima državljani zemlje domaćina moraju činiti većinu u odboru direktora mogu smanjiti kontrolu stranih vlasnika nad njihovim udelima i pokolebati ih da investiraju u takvim uslovima. Osim toga, ograničavanje zapošljavanja stranih državljana može imati za posledicu stvaranje otpora stranih investitora koji mogu smatrati da im nedostaje stručni i kvalifikovani kadar za normalno poslovanje.

Pored formalnih prepreka kapitalnoj mobilnosti, potencijalne države domaćini pribegavaju korišćenju i špekulativnih neformalnih privatnih i javnih mera. Za razliku od prethodno navedenih mera, neformalne prepreke su uglavnom vezane za brojne kulturne i političke okolnosti u zemljama domaćinima. Ovaj tip ograničenja se sistematski primenjuju kako bi se uglavnom limitirao vlasnički udeo stranih investitora nad domaćim preduzećima (u tabeli 2 dat

je prikaz neformalnih ograničenja na kretanje kapitala na primeru zemalja članica Evroazijskog saveza).

Tabela 2: Vrste neformalnih ograničenja na kretanje kapitala (na primeru zemalja članica Evroazijskog saveza)

Prepreka/ograničenje za investiranje		**Izvor neformalnih ograničenja**	**Rezultat delovanja ograničenja**
1. Spoljnoekonomski faktor: pogoršanje sukoba između rukovodećih strana		Država primalac i država davalac kapitala	Propadanje ili „zamrzavanje" investicionih projekata. Povećanje nivoa neizvesnosti i rizika poslovanja
		Država primalac kapitala	Revizija investicionih programa usled ograničavanja učešća u procesu privatizacije
2. Upotreba fiktivnih dokumenata i lažnih informacija		Menadžment stečenog preduzeća	Neuspešna akvizicija aktive i raskid ugovora zbog lažnih informacija
Pravna nesigurnost	**3a. Neprijateljsko preuzimanje (Corporate raid)**	Menadžment komanije napadača	Gubitak imovine kao rezultat neprijateljskog preuzimanja
	3b. Renacionalnizacija (u formi konfiskacije)	Strukture povezane sa političkim elitama	Povlačenje sa tržišta kao posledica konfiskacije imovine u korist države
	4. Birokratizacija i korupcija	Državni aparat	Zastoj u realizaciji projekta usled birokratskih kašnjenja ili direkne intervencije činovnika
Promena „pravila igre"	**5a. Prestanak ili izmena ugovora**	Država primalac kapitala	Ukidanje projekata ili suspendovanje aktivnosti kompanije na tržištu usled promenjenih ekonomskih uslova
	5b. Ukidanje propisanog preferencijalnog tretmana	Država primalac kapitala	
	5v. Promene u regulativnom okviru	Država primalac kapitala	
6. Prisiljavanje na finansiranje sporednih projekata		Država primalac kapitala	Odustajanje od investiranja ili funkcionisanje sa dodatnim troškovima
7. Zloupotreba vrednosti imovine kao političkog instrumenta		Država primalac kapitala	Odbijanje izvršavanja transakcije ili produženje trajanja pregovora usled neopravdanog povecanja cene imovine

Izvor: Lobanov, M. M. (2016).

Donošenje novih pravila ili rigoroznija primena postojećih, veće uslovljavanje vezano za pribavljanje odobrenja za strano ulaganje, nacionalni intrest i bezbednost, šire shvatanje pojma strateških industrija predstavljaju samo neki od formi investicionog protekcionizma (Thomsen i Mistura, 2017). Strane kompanije, koje nastoje da izgrade ili kupe proizvodne objekte ili istraživačke centre, uzimaju u razmatranje mnoštvo faktora poput mogućnosti angažovanja kvalifikovanih radnika i važnih materijalnih resursa, jednostavne carinske procedure, odgovarajuća transportna infrastruktura, pravna i poslovna transparentnost, kao i poreska opterećenja itd. Ukoliko su spremne da posluju na odredjenom tržištu, ove kompanije moraju da private mogućnost čestih promena "pravila igre", pa samim tim i brojne rizike koji su sastavni pratilac njihovih aktivnosti (Lobanov, 2016).

ZAKLJUČAK

Kontrola kapitala predstavlja ključan instrument makroprudencijalne politike prilikom sprečavanja nastanka distorzija u domaćoj privredi i rešavanju izazova na međunarodnom planu. Njen značaj se ogleda u tome što onemogućava/ograničava priliv kratkoročnog kapitala koji bi produkovao nagle promene deviznog kursa ili deviznih rezervi i predupređuje prekomerno investiranje i spekulisanje. Iako zvuči kao dobra ideja, ograničavanje mobilnosti kapitala neminovno izaziva dezinvestiranje u jednoj i ulaganje kapitala u zemlje koje su spremnije i zainteresovanije za kapitalne tokove. Osim toga, otvoreno je pitanje da li je kontrola kapitala efikasna u savremenom okruženju u kome je trgovina slobodna i u kome postoje mnogi finansijski instrumenti kojima bi se takva ograničenja mogla izbeći.

Primenom formalnih i neformalnih ograničenja, zemlje utiču na spremnost i sposobnost stranih investirora da ulažu svoj kapital donošenjem novih ili promenom postojećih pravnih propisa, uvođenje poreza, itd. Kako bi se donela prava odluka o opravdanosti primene bilo kakvih ograničenja kapitala neophodno je uporediti troškove nastale usled njenog uvođenja, s jedne strane, i koristi usled jačanja makroregulacije i smanjenja finansijske fragilnosti, s druge.

LITERATURA

1. Лобанов, М. М. (2016). *Инвестиции Нон Грата: Неформальные Ограничения Движения Капитала В Странах* Евразэс. Вестник Финансового Университета, 20(3), 90–99.
2. Baba, C., Kokenyne, A. (2011). Effectiveness of Capital Controls in Selected Emerging Markets in the 2000s, *IMF Working Paper*.
3. Cardarelli, R., Elekdag, S., Kose, M. A. (2010). Capital inflows: Macroeconomic implications and policy responses, *Economic Systems*, 34, 333-356.
4. De Gregorio, J., Sebastian, E., Valdes, R. O. (2000). *Controls on Capital Inflows: Do They Work?* University of California Los Angeles.
5. Edwards, S. (2007). Capital Controls, Sudden Stops, and Current Account Reversals. In S. Edwards (ed.), *Capital Controls and Capital Flows in Emerging Economies: Policies, Practices, and Consequences*, Chicago: Chicago University Press for the NBER.
6. Eswar, P., Rogoff, K., Wei, S., Kose M. A. (2003). Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence, *International Monetary Fund Occasional Paper*.
7. Economist (2016). The good, the bad and the ugly. *Special Report, The world economy: capital mobility*. October 2016.
8. Gallagher, K. (2011). Regaining Control? Capital Controls and the Global Financial Crisis, *Working Paper Series*, No. 250.
9. Gallagher, K. (2012). The IMF's New View on Financial Globalization: A Critical Assessment, *Policy Issues in Brief* No. 2, Pardee Center, Boston.
10. Golub, S. (2003). Measures of Restricitons on Inward Foreign Direct Investment for OECD countries, OECD Economic Studies, 1, 88–122.
11. Habermeier, K., Kokenyne, A., Baba C. (2011). The Effectiveness of Capital Controls and Prudential Policies in Managing Large Inflows, *IMF Staff Discussion Note*, SDN/11/14.
12. IMF (2012). *The liberalization and management of capital flows: an institutional view*, Washington, DC: International Monetary Fund, November 14.

13. Liard - Muriente, C. (2007). Capital Controls: Theory and Practice, *Journal of Business and Public Affairs*, 1(1).
14. Magud, N., Reinhart, C. (2003). Capital Controls: an Evaluation. In S. Edwards (ed.), *Capital Controls and Capital Flows in Emerging Economies: Policies, Practices, and Consequences*, Chicago: Chicago University Press for the NBER.
15. Miškin, F. (2006). *Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta*, Beograd: Data Status.
16. Montiel, P., Reinhart, C. (1999). Do capital controls and macroeconomic policies influence the volume and composition of capital flows? Evidence from the 1990s, *Journal of International Money and Finance*, 18(4), 619–635.
17. OECD (2002). *Forty Years' Experience with the OECD Code of Liberalisation of Capital Movements*, Paris.
18. Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Chamon, M. (2012). Tools for managing financial-stability risks from capital inflows, *Journal of International Economics*, 88, 407-421.
19. Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Habermeier, K., Laeven, L., Chamon, M., Qureshi, M. S., Kokenyne, A. (2011). Managing Capital Inflows: What Tools to Use? *IMF Staff Discussion Note*, SDM/11/06.
20. Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*, New York: W.W. Norton and Company.
21. Thomsen, S., Mistura, F. (2017). Is invesment protectionism on the rise? Evidence from the OECD FDI Regulatory Restrictiveness Index. OECD Global Forum on International Investment.
22. UNCTAD (2016). *World Investment Report 2016*: Investor Nationality: Policy Challenges. New York and Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.

Lilijana Čičkarić

GLOBALIZACIJA, ŽENE I DRUŠTVENI RAZVOJ [1]

Apstrakt

Različita su tumačenja odnosa globalizacije i roda. Jedna škola zagovara stav da participacija na globalnom finansijskom tržištu poboljšava kvalitet života žena, podstiče društvenu integraciju, podržava ženske investicije i zapošljavanje. Druga smatra da ekonomska globalizacija učvršćuje patrijarhalne institucije, povećava eksploataciju ženskog rada, produbljuje već postojeće nejednakosti i stvara nove. Treća orijentacija počiva na stavu da u ranim fazama razvoja, makropatrijarhalne i mikropatrijarhalne institucije ograničavaju mogućnosti žena da se zaposle, dok u kasnijem intervalu raste učešće žena na tržištu rada.

Mnoge ekonomske analize su do sada pokazale da sav teret rekonceptualizacije globalnog prostora i strukturalnog prilagođavanja privrede pada na urbano stanovništvo, radničku klasu i žene. Upravo ove društvene strukture su na određeni način amortizovale "šok terapiju" neoliberalne ekonomske politike zasnovane na povećanju cena, smanjenju socijalnih usluga, ukidanju povlastica i uvođenju participacija za obrazovanje i zdravstvo (*austerity*), te povećanju nesigurnosti i nepredvidljivost u zapošljavanju i zaradama (*precarity*).

Ključne reči: *žene, globalizacija, društveni razvoj, neoliberalizam, socijalna izolacija.*

Abstract

There are different interpretations of the relation between globalization and gender. One school advocates that participation in the global financial market, improves the quality of life of women, promotes social integration, supports women's employment and investment. The other holds that economic globalization reinforces patriarchal institutions, increasing the exploitation of female labor, deepening existing inequalities and create new ones. The third orientation is based on the view that in the early stages of development, macro and micro patriarchal institutions restrict the ability of women to be employed, while in the latter interval, the participation of women in the labor market increases.

Many economic analyzes have so far shown that the entire burden of global reconceptualization of space and structural adjustment of the economy falls on the urban population, the working class and women. It is these social structures are in some way alleviate the "shock therapy" of neoliberal economic policies designed to increase the price reduction of social services, the abolition of privileges and the introduction of co-payments for education and health - austerity, and increasing uncertainty and unpredictability in employment and earnings – precarity.

Key words: women, globalization, social development, neoliberalism, social isolation.

Većina društvenih teorija proces globalizacije tretira kao rodno neutralan fenomen. Odgovor na pitanje zašto je globalizacija kao rodno definisan konstrukt nedovoljno zastupljena u literaturi možemo potražiti u činjenici da je osnovni diskurs koji se fokusira na značaj globalizacije, orijentisan na objašnjenja njenog, pre svega, makroekonomskog i socijalnog uticaja. Pitanja neplaćenog rada u domaćinstvu, brige i nege dece, starih i bolesnih, ili

[1] Rad je nastao u toku realizacije projekta 179039 finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

poljoprivednog rada i neformalne ekonomije, u kojoj većinu radne snage čine žene, nisu skoro uopšte zastupljena u ekonomskim i socijalnim analizama globalizacije. Takođe, nije dovoljno istražen ni porast broja migranata na globalnom feminiziranom tržištu, gde se armija ženske radne snage stalno obnavlja (Sassen, 2002). Žene čine polovinu migrantske populacije, a u Istočnoj Evropi skoro 60% . Žene rade 2/3 radnih sati, zaradjuju 1/10 svetskog prihoda i poseduju tek 1% ukupnog bogatstva. U Sjedinjenim američkim državama, ekonomski najrazvijenijoj zemlji današnjice, žene moraju da rade tri i po meseca duže da bi dobile platu kao muškarci na godišnjem nivou.

ŠTA GLOBALIZACIJA NUDI ŽENAMA ?

Fokus na rodnom karakteru globalizacije akcentuje diskontinuitet između muške i ženske svakodnevice i ono što je još važnije, nastoji da pruži odgovor na pitanje šta globalizacija nudi ženama? U literaturi se retko analizira kako rod ili maskulinitet upravlja tekućim procesom globalizacije, delom i zbog toga što je pristup međunarodnim organizacijama, Monetarnom fondu, Svetskoj banci ili državnim organima gde se donose važne doluke, izuzetno otežan. Međunarodni skupovi Ekonomskog foruma u Davosu u Švajcarskoj, gde se okuplja globalna ekonomska elita, učvrstili su već postojeće stavove u akademskim krugovima da je reč o "trans-nacionalnom business maskulinitetu" koji karakteriše egocentrizam, smanjen osećaj za odgovornost za druge ljude, arogancija, strast za kontrolom i agresija (Connell, 2000). Međutim, konačno su progovorile i malobrojne žene na rukovodećim funkcijama velikih kompanija i organizacija (*Facebook*, *Olayan Finance*, Medjunarodni monetarni fond, Evropska komisija, Univerzitet Harvard) o rodnim razlikama u zapošljavanju i zaradama, te kako se one mogu smanjiti ili eliminisati u dogledno vreme.

Prema podacima istraživanja koje je realizovao Svetski ekonomski forum u 144 zemlje, merenjem indeksa rodnog jaza, utvrđen je izvestan napredak u 68, a pogoršanje u čak 74 zemlje (*Global Gender Gap Report*, 2016). Najmanji pomaci učineni su u oblasti ekonomske i političke participacije žena. Globalni ideks rodnih razlika je konstruisan 2006. godine i svake godine se rade merenja i izveštaji na osnovu kojih se mogu pratiti trendovi u uspostavljanju rodne jednakosti u svetu. Indeks se izračunava na osnovu parametara koji opisuju situaciju u kojoj se nalaze žene prema stepenu obrazovanja, ekonomskoj i političkoj participaciji i zdravstvenom stanju. Na osnovu dosadašnjih analiza utvrđena su četiri modela rodne nejednakosti - zemlje gde razlike u obrazovanju ne postoje, a i u ekonomskoj sferi su značajno smanjene; zatim, one gde razlike u obrazovanju ne postoje, ali je ekonomska participacija žena niska; potom one gde su i nivo obrazovanja i ekonomska aktivnost niski, i konačno one gde su razlike u obrazovanju velike, ali žene u većem obimu participiraju u ekonomiji.

Dva istovremena restrukturirajuća procesa prate savremene globalne promene - maskulinizacija visoko tehnologizovanog sveta finansija i proizvodnje i feminizacija neformalne ekonomije staranja i usluga, etnički i klasno segregirane u privatnoj sferi. Danas u Evropi i Americi 60% diplomiranih studenata čine žene, ali one se ne zapošljavaju u vodećim kompanijama i na rukovodećim mestima institucija predstavničke demokratije. Među naučnicima i inženjerima je 33% žena (*United Nations Statistics Division*, 2015). Po svim pokazateljima, muška dominacija je karakteristična i za novu ekonomiju kao i za staru. Informacionim tehnologijama, biotehničkim inovacijama i globalnim finansijskim sektorom upravljaju muškarci, a žene zauzimaju srednje i niže položaje. Međutim, u industriji znanja i informacija je sve više belih žena profesionalki iz srednje klase. Njihova karijera je čvrsto povezana sa etničkom i klasnom podelom. Segmentacija tržišta rada u dobro plaćenoj ekonomiji informacija i rastući neformalni sektor produbili su klasne razlike među ženama.

Lošije plaćeni uslužni poslovi su važan deo infrastrukture formalne ekonomije koji omogućuju društveno privilegovanim ženama da ostvare profesionalne karijere i napreduju na društvenoj lestvici. Te uslužne poslove obavljaju najčešće kvalifikovane žene iz Istočne Evrope, Latinske Amerike i Azije, čime se stvara nova međunarodna podela rada na nivou poslova u domaćinstvu po nacionalnoj, rasnoj i klasnoj pripadnosti.

Kada je reč o platnom jazu, razlike su veće u razvijenim zemljama, nego u zemljama u razvoju. Na osnovu analize najnovijih statističkih podataka u zemljama Evropske unije, žene u proseku zarađuju 16% manje od muškaraca i u javnom i u privatnom sektoru *(Eurostat*, 2016). Nejednake zarade ukazuju i na disbalans koji postoji između sfere rada i privatnog života. Stopa zaposlenosti žena sa detetom se kreće oko 65% u poređenju sa 90% za muškarce sa detetom. U Švajcarskoj se, na primer, u kategoriji najniže plaćene radne snage nalazi skoro polovina ukupnog broja zaposlenih žena i samo petina zaposlenih muškaraca, dok je među najbolje plaćenima tri puta više muškaraca nego žena.

Reziltati studija o položaju žena u Srbiji pokazuju da su glavni problemi sa kojima se suočavaju diskriminacija u zapošljavanju i na tržištu rada - rast nezaposlenosti, teškoće nalaženja poslova, neusaglašenost između specifikacije posla i stručne kvalifikacije, otpuštanje kvalifikovanih zaposlenih i prepreke za napredovanje u karijeri. [2] Žene su marginalizovane u privatnom sektoru, na rukovodećim mestima u korporacijama, jer najčešće zauzumaju niža mesta u hijerarhiji sa manje šansi za napredovanje. Podaci Agencije za privredne registre pružaju relativno dobar uvid u ovaj aspekt položaja žena i ukazuju na izrazito manju zastupljenost žena na položajima direktora, zastupnika, osnivača, predsednika i članova upravnih odbora akcionarskih društava, kao i likvidacionih i stečajnih upravnika (Avlijaš, Vladisavljević, 2013). Ovi pokazatelji dokumentuju otežane mogućnosti vertikalne radne pokretljivosti žena, kako na spoljnjem, tako i na unutrašnjim tržištima rada. Iako je na normativnom nivou diskriminacija prema polu zabranjena, podaci ukazuju na postojanje „staklenog plafona", odnosno da se diskriminacija i ometanje i kočenje napredovanja žena u profesionalnoj karijeri odvija na latetnom nivou.

U Srbiji, žene sa identičnim radnim karakteristikama kao muškarci (nivo obrazovanja, radno iskustvo, izbor profesije), primaju zarade u proseku za 11% manje od zarada muškaraca (Avlijaš, Vladisavljević, 2013). Analizom je utvrđeno da se u Srbiji prisustvo korigovanog, stvarnog rodnog jaza između zarada, ne može objasniti manjim vrednovanjem stepena obrazovanja i kvalifikacija žena, već da on postoji uglavnom usled različitog vrednovanja „nevidljivih" osobina, poput ponašanja žena i muškaraca na tržištu rada, koje poslodavci nagrađuju kod muškaraca, odnosno "kažnjavaju" kod žena. Na primer, žene mogu biti manje fleksibilne u pogledu radnog vremena ili službenih putovanja zbog obaveza koje imaju u porodici. Zanimljivo je da je platni jaz izražen i u javnom sektoru (7,5%), a ne samo u privatnom (11%). Najizraženiji je na vrhu distribucije zarada u privatnom sektoru, gde su zarade žena 14% niže od zarada muškaraca (Avlijaš, Vladisavljević, 2013).

U Evropskoj uniji su platne razlike u svim kategorijama još veće. U najtežoj situaciji su nezaposlene žene, posebno razvedene i samohrane majke i devojke, koje dolaze na tržište rada prvi put, i primorane su da pristanu na bilo koji rad pod bilo kojim uslovima, uključujući rastući neformalni sektor. Određuju se posebni "uslovi" za žene koji najčešće uključuju diskriminativno osporavanje prava na formiranje sopstvene porodice. Kriza, nezaposlenost i rodna diskriminacija na tržištu rada su ključni faktori koji dovode do rapidnog porasta broja žena u neformalnom sektoru.

[2] Babović, 2007; Kolin, Čičkarić, 2010;Ćopić, Nikolić Ristanović, 2012; Avlijaš, Vladisavljević, 2013.

ŽENE I DRUŠTVENI RAZVOJ

Mnoge ekonomske analize su do sada pokazale da sav teret rekonceptualizacije globalnog prostora i strukturalnog prilagođavanja privrede pada na urbano stanovništvo, radničku klasu i žene. Upravo ove društvene strukture su na određeni način amortizovale "šok terapiju" neoliberalne ekonomske politike zasnovane na povećanju cena, smanjenju socijalnih usluga, ukidanju povlastica i uvođenju participacija za obrazovanje i zdravstvo (*austerity*), te povećanju nesigurnosti i nepredvidljivost u zapošljavanju i zaradama (*precarity*). Prestruktuiranje privrede sa ciljem podizanja produktivnosti, troškovne konkurentnosti i prilagodljivosti promenama uslova na tržištu nosi značajne posledice. Tendencija povećavanja fleksibilnosti rada i zapošljavanja dovodi do opšte nesigurnosti radnika, koji postaju ranjivi na recesiju, nedostatak stalnih izvora prihoda i rizik radnog mesta. Žene su ovim negativnim pojavama više izložene nego muškarci. Iako je povećano njihovo učešće u plaćenom radu i radu na neodređeno vreme, manje su zaštićene pravnom regulativnom i kolektivnim ugovaranjem i ranjivije u vreme ekonomske krize. Sa većim angažovanjem i prisutnošću na tršištu rada, vreme provedeno u radu u kući i briga o deci i dalje opstaju u istom obimu. U vreme ekonomske krize, žene su prinuđene da rade i na neformalnim poslovima, te značaj neplaćenog rada u porodici još više raste, što je posebno izraženo u zemljama u razvoju.

Klasični ekonomisti se u istraživanju globalizacije najčešće bave pitanjem dobrobiti koje žene ostvaruju od ekonomskog razvoja. Ekonomisti Svetske banke Dolar i Gati izvršili su regresionu procenu po zemljama i vremenskim serijama i došli do zaključka da razvoj povoljno deluje na rodnu ravnopravnost. Po njihovom tumačenju, društva koja ne ulažu u obrazovanje i zdravlje žena sporije napreduju (Dollar, Gatti, 1999:20). Međutim, nedostatak ovih nalaza je što su oni razmatrali samo jedan ograničen broj varijabli rodne ravnopravnosti, usredsredivši se na obrazovanje, a ne na tržište radne snage i njegove implikacije na položaj žena. Rezultati novojih istraživanja koja su pri Američkom nacionalnom birou za ekonomska istraživanja obavili Blekova i Brenardova o uticaju međunarodne trgovine na razlike u zaradama između polova u SAD, potvrdili su da je na tršištu rada, usled konkurencije uvoznih proizvoda, smanjena diskriminacija prema ženama (Black, Brainerd, 2002:24). Međutim, zastupnice strukturalističkog viđenja koje se zasniva na neprestanoj asimetriji moći i znanja, diretno osporavaju zaključke Blekove i Brenardove (van Staveren, Elson, Grown, Cagatay, 2007). One priznaju da je u SAD došlo do smanjivanja razlika u zaradama između polova, ali nude drugačije objašnjenje. Tu se ne radi o smanjenju diskriminacije prema ženama, nego o procesu u kome je konkurencija uvoznih proizvoda dovela do, u prvom redu, smanjenja zarada muškaraca, a zatim i do pada zaposlenosti žena u proizvodnji tržišnih roba.

Teoretičari globalizacije smatraju da finansijska globalizacija kroz direktne investicije multinacionalnih kompanija pozitivno utiče na socioekonomski rast i razvoj tih zemalja i ekonomski status žena. Jedan od primera je fabrika kompanije *Victoria's Secret* u Indiji, gde većinu od 2600 radnika predstavljaju žene, koje primaju bolje plate, nego da su zaposlene u domaćim firmama. U razvijenim privredama u Singapuru, Maleziji i Južnoj Koreji, zahvaljujući globalizaciji, žene su bolje pozicionirane na tržištu rada, bolje plaćene i samostalnije nego što su ikad bile. Tercijalni sektor postaje vodeći zamajac u zemljama u razvoju, obezbedjujući bolje plaćene, sigurnije i dugoročnije poslove ženama. Nove tehnologije u proizvodnji, utiču na podizanje nivoa obrazovanja žena, što za posledicu ima smanjenje brojnosti porodice i veće uštede novca. Pojedini autori smatraju da uspon tercijalnog sektora, umrežavanje ekonomije i slom rigidnom socijalnog sistema, otvaraju političke i ekonomske mogućnosti za žene i manjinske grupe. Proučavajući odnos ekonomske globalizacije i statusa žena, na osnovu podataka iz 130 zemalja, izmedju 1982. i 2003. godine, došli su do zaključka da se položaj žena

znatno popravio, jer globalizacija pruža veće mogućnosti za obrazovanje, bolje plaćene poslove i napredovanje u karijeri (Richards, Gelleny, 2007:857; 971). Status žena procenjivan je na osnovu rodnog razvojnog indeksa (GDI - *Gender-related Development Index*) i indeksa rodnog osnaživanja (GEM - *Gender Empowerment Measure*). Prvi uključuje standard života, očekivani životni vek i stepen obrazovanja, a drugi participaciju u donošenju odluka u ekonomkim i političkim organizacijama, raspolaganje resursima i ostvarenu zaradu ili prihod. Uzeti su u obzir i indikatori koji se odnose na poštovanje ekonomskih, političkih i socijalnih prava žena. Na osnovu svih pokazatelja utvrđeno je da se u zemljama koje se brže ekonomski razvijaju i socijalni položaj žena rapidno poboljšava.

U literaturi egzistiraju različiti pristupi u posmatraju posledice delovanja finansijske i trgovinske globalizacije i rada Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke na socijalni status žena. Jedna struja zagovara stav da participacija na globalnom finansijskom tržištu poboljšava kvalitet života građana i žena, podstiče društvenu integraciju, podržava ženske investicije i zapošljavanje (Gray, Kittilson, Sandholtz, 2006). Suprotstavljena struja smatra da ekonomska globalizacija učvršćuje patrijarhalne institucije, povećava eksploataciju ženskog rada, produbljuje već postojeće nejednakosti i stvara nove. Stefani Seguino ne nalazi dokaze koji bi podržali stav da se socijalni status žena poboljšava u zemljama koje se brže razvijaju (Seguino,2000). Regresionom analizom po vremenskim serijama, ona je došla do zaključka da je upravo rodna neravnopravnost doprinela ekonomskom razvoju u poluindustrijalizovanim zemljama. Niže zarade za žene stimulišu veće investicije u industriju i profitno orijentisani proces razvoja. Radi se zapravo o začaranom krugu eksploatacije, profita i društvenog razvoja, gde žene plaćaju visoku cenu opstanka.

Kao posledica sučeljavanja prethodna dva mišljenja, javila se i treća perspektiva, koja počiva na stavu da u ranim fazama razvoja, makro-patrijarhalne i mikro-patrijarhalne institucije ograničavaju mogućnosti žena da se zaposle, dok u kasnijem intervalu raste njihovo učešće na tržištu rada (Iversen, Rosenbluth, 2006). Odnos ekonomskog razvoja i rodnih razlika nije jednoznačan već prolazi kroz tri faze. U prvoj fazi, ekonomski rast poboljšava rodnu ravnopravnost, u drugoj jednakost opada, da bi u trećoj fazi opet došlo do porasta (Eastin, Pracash, 2013:156,157). Odnos ekonomksog razvoja i rodne ravnopravnosti opisuje model slova S. Ovaj pristup je u značajnoj meri prihvatljiv jer proces ekonomskog razvoja ne posmatra crno-belo, kao dobru ili lošu kategoriju, već kao kompleksan fenomen, a rodnu jednakost prati kroz čitav razvojni spektrum. Ekonomski, socijalni i politički napredak na različitim nivoima razvoja društva, reflektuje tenzije između normativne evolucije i ekonomskih imperativa na jednoj strani, i otpora struktura patrijarhalnog sistema na drugoj. Tako da mogućnosti za poboljšanje rodne jednakosti ne prate nužno porast ili pad ekonomskog razvoja. Ali je sasvim izvesno da porast zapošljavanja usled ekonomskog razvoja društva doprinosi većoj samostalnosti žena i pojačava njihovu moć rodnog pregovaranja kod kuće, što onda dalje potkopava sistem patrijarhalnih društvenih struktura i transformiše mapu muško-ženskih odnosa.

Kritika globalizacije počiva na stavu da jača hegemonijski hipermaskulinitet koji predstavlja agresivan, brutalan i suparnički oblik dominacije proistekao iz ideologije kapitalizma, slobodnog tržišta i surove borbe "na život ili smrt" (Ray, 2002; Benería 2003). Navode se primeri Latinske Amerike, Bliskog Istoka i Afrike, gde su žene imale vrlo malo koristi od liberalizacije tržišta i finansijskih investicaja. Posebno su kritici izložene multinacionalne kompanije, poput *Nike* ili *The Gap*, koje zapošljavaju žene u zemljama u razvoju u malim firmama kod kuće, čime se ostvaruju ogromne uštede u troškovima proizvodnje i ukida mogućnost sindikalnog organizovanja. Reduciranje socijalnih davanja i zapošljavanja u javnom sektoru tih zemalja, podstaknuto od strane Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke,

dodatno opterećuje već devastiranu žensku populaciju. Shodno tome, niska cena rada predstavlja ključ ekonomskog uspona i razvoja azijskih zemalja (Seguino, 2000). U osnovi ovakvog pristupa leži shvatanje da je bolje da žene budu eksploatisane, nego da budu isključene iz procesa rada. Time se daje legitimitet eksploataciji i neprihvatljivim uslovima u kojima rade. Zahvaljujući niskim ženskim nadnicama ostvarivani su niži proizvodni troškovi, veća konkurentnost na stranom tržištu i priliv stranih investicija. Na globalnom nivou, žene u ukupnom broju industrijskih radnika retko dostižu 30-40%, dok je s druge strane, u izvozno-orijentisanim granama, naročito u proizvodnji tekstila, elektronskih komponenti i kožnih proizvoda, ovaj procenat u pojedinim slučajevima dostiže i 90%. [3]

U bivšim socijalističkim zemljama Istočne Evrope uticaj globalizacije na status žena je još kompleksniji. Na početku tranzicije žene su u visokom procentu učestvovale na tržištu rada. Uglavnom su imale sigurne poslove sa punim radnim vremenom, ali su nosile dvostruki teret rada od oko 70 časova nedeljno. Tranzicija ekonomije je drastično promenila strukturu poslova i umanjila sigurnost radnog mesta. Ženska radna snaga beleži konstantan pad od 1989. godine i početka transformacije tih sistema. Restrukturiranje privrede je dovelo do skoka nezaposlenosti, siromaštva i restauracije rodnih i klasnih razlika i tradicionalnih vrednosti. Ekonomska globalizacija je proizvela zone niskih nadnica, slabo plaćenih poslova i jačanje neformalne ekonomije. Pogoršava se položaj na tržištu rada, povećava jaz u platama i ograničava pristup kapitalu, resursima, mogućnostima kreditiranja. Privatizacija zdravstvenih i socijalnih sektora još više doprinosi pogoršanju statusa žena.

Na globalnom nivou, migrantsku radnu snagu sve više čine žene iz bivših socijalističkih zemalja Istočne Evrope, koje budući da su zaposlene u uslužnom sektoru naročito osećaju posledice otvorenog trgovinskog sistema. Slobodna trgovina je doprinela povećanju učešća žena na tržištu rada, ali ne i njihovoj ravnopravnosti. Žene migrantkinje su nepresušni izvor radne snage, posebno u gradovima, kao baza za servisiranje globalne elite. To su pretežno privremeni, povremeni, sezonski poslovi, bez ugovora o radu i ugovaranja minimalne nadnice i bez sindikalne zaštite. Slabljenje državnih kompetencija i nepostojanje kontrole tokove kapitala, dovodi i do sve veće eksploatacije ženskog tela unutar globalne ekonomije. Globalizacija ubrzano doprinosi da žene postaju roba, dostupnija za prodaju, kupovinu, trgovinu i konzumiranje na međunarodnom tržištu. One su izvozni artikl, mlade kupljene preko *Interneta*, glavni nosioci seksualne industrije u kojoj se ostvaruju ogromni prihodi, kojima se potom isplaćuju spoljni dugovi prema savetu Ujedinjenih Nacija, Svetske banke i Međunarodne organizacije rada (Hughes, 1999: 158; 167).

NEOLIBERALIZAM I SOCIJALNA IZOLACIJA ŽENA

Tekuća globalna transformacija podrazumeva izmeštanje klasične socijalne države blagostanja ka takmičarskoj državi. Ta transformacija uključuje tržišta, regionalne entitete, rodno je strukturisana i dovodi do promene poretka rodnog upravljanja. U trostrukom odnosu prema državi blagostanja, kao partnerke, korisnice i radnice, žene su posebno pogođene globalnom ekonomskom krizom. Kao pripadnice novih generacija prekarijata, žene žive u velikoj ekonomskoj nesigurnosti, prinuđene da rade prekovremeno ili da brzo menjaju poslove na tržištu rada. To međutim nije praćeno i podržano adekvatnim modelom socijalne politike i

[3] Antiglobalisti ističu da postoji oko 1000 tih ekportnih profitnih zona u 70 zemalja sa 27 miliona radnika, među kojima su pretežno mlađe žene, koje rade u surovim uslovima za minimalne nadnice. Radni dan traje od 12 sati u Indoneziji do 16 sati u Kini (Klein, 2000).

javnim servisima, što je dovodilo gotovo do kolapsa države blagostanja. Sve većom restrikcijom javnih servisa žene su višestruko kažnjene. Smanjenje troškova u zdravstvenom i socijalnom sektoru i obrazovanju, prebacuje teret obaveza isključivo na žene. Servisi postaju deo nemonetarizovane privatne sfere, što dovodi do smanjenja mogućnosti za integraciju niže obrazovanih žena na tržište rada. Žene gube i poslove u državnim službama. Stoga je debata, koja se u poslednjoj dekadi vodi u akademskim krugovima o sve većoj potrebi za isplaćivanjem bazične zarade (*universal basic income; citizen's income; demogrant*) svim građanima od strane države, bez obzira na socijalni status i zaposlenost, posebno važna u kontekstu neplaćenog ženskog kućnog rada i ekonomije staranja, odnosno kroz prizmu rodne i ženske perspektive.

Neoliberalni diskurs reprivatizacije potkopava dosadašnji koncept društvenog blagostanja. Slabljenje javnog servisa zači da su ojačali drugi centri moći u državi, oni koji su u vezi sa globalnim finansijskim kapitalom i ekonomskim interesima (Sassen, 2000). Postepeno dolazi do erozije legitimiteta socijalnog sistema. Nakon drugog svetskog rata, u većini zemalja se opšta socijalna zaštita unutar države blagostanja smatrala dugoročnim ciljem i osnovom dobrog funkcionisanja tržišta rada. Raspad ovog modela je posledica mnogih faktora, uključujući porast troškova socijalne zaštite, porast stope nezaposlenosti i porast javne potrošnje koja postaje teret za produktivno investiranje. Privatizacija socijalne zaštite i individualizacija sigurnosti zavise od doprinosa i primanja radnika. Iako oslabljen, *welfare* sistem u Evropi još uvek na određeni način uspeva da obezbedi mere kojima se ublažavaju efekti ekonomskog restruktuiranja. Međutim, nova radnička klasa postindustrijske Evrope ili prekarijatski pokret je već stvoren, a dominacija žena migrantkinja zaposlenih u ekonomiji nege i staranja je očigledna. Stoga je ključno pitanje kojim će se baviti sledeće generacije istraživača, kako se problem reprodukcije i socijalnog blagostanja može rešiti u globalnoj ekonomiji bez granica? Koncept garantovanog univerzalnog bazičnog prihoda za sve građane je jedno od mogućih rešenja, koje još nije zaživelo, ali su države poput Švajcarske i Finske već najavile da bi mogle uskoro da krenu sa tom praksom.

Feminizacija rada i zapošljavanja je značajan aspekt procesa globalizacije koji se manifestuje na tri načina. Prvo, kao porast broja zaposlenih žena na globalnom nivou, kako u "prvom" tako i u "trećem" svetu. Potom, kao neformalizacija rada kroz porast privremenog, povremenog, nezaštićenog rada i samozapošljavanja. Treće, kao aspekt redefinisanja produktivnog i reproduktivnog rada. Neformalna ekonomija, feminizirana i polno segregirana, kao što je trgovina seksualnim ili kućnim uslugama i neplaćen rad u kući, predstavljaju značajan aspekt globalizacije, koji retko dobija zasluženo mesto i prostor u akademskim raspravama. Neformalna ekonomija je dovela u pitanje odnos proizvodne i reproduktivne ekonomije. Dnevni ženski rad je rad u tri smene, kombinacija formalne, neformalne i porodične ekonomije. Kako uloga muškarca hranitelja porodice sve više bledi, tako su žene primorane da zarađuju i u javnoj i u privatnoj sferi. Koncept regularne, formalne ekonomije nije više adekvatan za definisanje novih oblika feminizacije rada.

Prema mišljenju jednog broja autora, evropska perspektiva treba da ima u vidu iskustvo na koji način su rodni režimi rekonfigurisani u vreme azijske krize 1997/98 godine (Truong, 2000; Seguino, 2000). U datim okolnostima identifikovane su četiri vrste odnosa: žene zarađuju, ulaze u formalni sistem nadnica i zaštite; prihvataju privremene i neregularne poslove u sivoj ekonomiji; ostaju zavisne domaćice, odgovorne za održavanje i brigu o radnoj snazi, uz neplaćeni rad;i konačno, postaju plaćene reproduktivne radnice u seksualnoj industriji, industriji zabave i domaćim uslugama (Truong 2000:161). Specifična rodna ideologija i poredak se zasnivaju na glorifikaciji potčinjenosti i žrtvovanja žena koje se smatraju vrlinama u istočnoazijskim društvima. Posebno je važan značaj konfučijuanske tradicije i patrijarhalne

porodične strukture kao institucionalne baze za diskriminaciju žena koja prožima sve političke, socijalne i ekonomske strukture. Ženska potčinjenost u rodnom režimu istočne Azije je ključna za razumevanje uspona tih ekonomija. Prelazak sa uvozno na izvozno orijentisanu strategiju vodio je povećanom uključivanju žena na tržište rada. U Koreji je stopa zaposlenosti žena povećana sa 36% 1963. na 50% u 1996. godini (Seguino, 2000: 27). Integracija ženske radne snage je bazirana na nejednakim platama. Niske plate žena su snižavale troškove rada, čime je u spoljnoj razmeni omogućeno da se kupuje kapital i roba, investira i podiže produktivnost. Ova diskriminatorska praksa je bila moguća jer su društvene norme prisilile žene da prihvate nizak društveni status.

Porast siromaštva u periodima krize je rodno strukturisan. Žene ne upravljaju proizvodnim resursima i nemaju kontrolu nad proizvodnjom, a suočavaju se i sa nestašicom vremena. Socijalna zaštita i pomoć ne uzima u obzir promene u društvenim i rodnim odnosima. Manja direktna kontrola nad prihodima podriva pregovaračku moć žena u domaćinstvu. Kada žene imaju direktne koristi od ekonomske reforme i liberalizacije, u proširenju izvozne proizvodnje, većim zaradama i boljem nastupu na tržištu rada, to ostvaruju isključivo u kontekstu diskriminatornih praksi i teških uslova rada. Siromašnim ženama te beneficije nisu dostupne. Brojna ograničenja limitiraju stepen do kog su žene spremne da povećaju svoj učinak ili da na tržištu prodaju svoj rad. Ova ograničenja obuhvataju vremenske limite povezane sa teretom reproduktivnog rada, nedovoljno upravljanje resursima (zemljištem, kapitalom, radom) zbog ograničenih prava na imovinu, odnose moći u domaćinstvu i rodna predubeđenja u tržišnim sistemima (informacije, saobraćaj, krediti).

***

Da bi se svi ovi problemi nastali kao posledica uticaja globalizacije na ekonomski položaj žena i njihovu socijalnu izolaciju rešavali, neophodna je primena strategije rodne ravnopravnosti na svim nivoima društva. Potrebno je da se rodna pitanja uključe u sadržaj svih programa strukturalnih ekonomskih reformi, kako putem rodno svesnog ekonomskog planiranja, tako i putem povećanja odgovornosti javne politike prema ženama. Takođe je važno praćenje uticaja ekonomskih politika putem primene rodnih budžeta i analize troškova po osnovu roda. Nužna je i reforma socijalne politike koja bi uzela u obzir promene u odnosima u domaćinstvu, i implementaciju mehanizama za rodnu ravnopravnost. Iako globalno tržište jača, država treba i dalje da nosi glavnu ulogu u obezbeđivanju jednakih mogućnosti i stabilizaciji rodne ravnopravnosti.

LITERATURA

1. Avlijaš, S., Vladisavljević, M. 2013. Gender Pay Gap in the Western Balkan Countries: Evidence from Serbia, Montenegro and Macedonia, Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke.
2. Babović, M. 2007. Položaj žena na tržištu rada u Srbiji. Beograd. Program Ujedinjenih Nacija za razvoj.
3. Black, S., Brainerd, E. 2004. Importing Equality? The Impact of Globalization on Gender Discrimination. Industrial and Labor Relations Review. v57:540-559.
4. Blagojević, Hjuson M. 2013. Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život.
5. UN WOMEN. Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena.
6. Benería, L. 2003. Gender, Development, and Globalization – Economics as if all People Mattered. New York, London.

7. Connell, R.W. 2000. The Men and the Boys. Berkeley: University of California Press.
8. Ćopić, S., Nikolić-Ristanović, V. et al. 2012. Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji. Beograd: Prometej.
9. Dollar, D., Gatti, R. 1999. Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?. The World Bank. Development Research Group/Poverty Reduction and Economic Management Network.
10. http: //www.worldbank.org/gender/prr. 23.01.2013.
11. Easten, J., Prakash, A. 2013. Economic Development and Gender Equality: Is There a Gender Kuznets Curve? World Politics. Vol.65.1: 156-186.
12. Eurostat. 2016. Gender Pay Gap Statistics. European Commission.
13. Gray, M., Kittilson, C. M., Sandholtz, W. 2006. "Women and Globalization: A Study of 180 Countries, 1975–2000." International Organization 60, no. 2: 293–333.
14. Hughes, M. D. 1999. Pimps and Predators on the Internet - Globalizing the Sexual Exploitation of Women and Children. The Coalition Against Trafficking in Women.
15. Iversen, T., Rosenbluth, F. 2006. "The P olitical Economy of Gender: Explaining Cross-National Variation in the Gender Division of Labor and the Gender Voting Gap." American Journal of Political Science 50, no. 1: 1–19.
16. Klein, N. 2000. No Logo. London: Flamingo.
17. Kolin M., Čičkarić L. 2010. Ekonomska i politička participacija žena u kontekstu evropskih integracija. Beograd. Institut društvenih nauka.
18. Rai, S. M. 2002. Gender and the Political Economy of Development – From Nationalism to Globalisation. Cambridge.
19. Richards, D., Gelleny, R. 2007. Women's Status and Economic Globalization. International Studies Quarterly (2007)51:855-876.
20. Sassen, S. 2000. Women's Burden – Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival. Journal of International Affairs, Vol. 53 (2), 503-524.
21. Sassen, S. 2002. "Global Cities and Survival Circuits," in Ehrenreich, B., Hochschild A. R. (eds.) Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy. New York: Henry Holt. 254–274.
22. Seguino, S. 2000. Accounting for Gender in Asian Economic Growth. Feminist Economics, Vol. 6 (3), 27-58.
23. Truong, Thanh-Dam. 2000. A Feminist Perspective on the Asian Miracle and Crisis – Enlarging the Conceptual Map of Human Development. Journal of Human Development, Vol. 1 (1), 159-164.
24. van Staveren, I., Elson, D., Grown, C., Cagatay, N. 2007. The Feminist Economics of Trade. Routledge.
25. United Nations Statistics Division. 2015. The World's Women 2015. Trends and Statistics.
26. World Economic Forum. 2016. Global Gender Gap Report.

Ana Bošković[1],
Bojana Sterniša[2]

ZIDOVI 21. VIJEKA

Apstrakt

Ovaj rad bavi se fenomenom fizičke i ekonomske izolacije simbolisane idejom podizanja zidova. Izolacionizam u 21. vijeku biće posmatran sa dva aspekta: izgradnje fizičkih zidova i stvaranja ekonomskih barijera. Sa arhitektonskog aspekta, zidovi predstavljaju davno zaboravljenu praksu koju teži da zamjeni slobodan prostor. Iz tog ugla biće sagledana izgradnja fizičkih zidova sa akcentom na otvorenom prostoru koji diše. Filozofija prostora fizičkih zidova biće predstavljena kroz analizu na primjeru spoljašnjih (nosećih) i unutrašnjih (pregradnih) zidova. Sa druge strane, ekonomski zidovi odnose se na carinske barijere pri slobodnoj trgovini na primjeru aktuelne politike Sjedinjenih Američkih Država. U ovom dijelu rada će biti analizirane posljedice potencijalnog uvođenja uvoznih carina od 40% za proizvode iz Kine, na primjeru odabranog sektora američke ekonomije. Metodologija istraživanja korišćena u ovom dijelu rada počiva na interpretaciji tabela ponude i upotrebe ekonomije SAD-a.

Ključne riječi: zid, izolacionizam, slobodna trgovina, carinske barijere, transparentnost, slobodan prostor

Abstract

This paper looks into phenomenon of physical and economic isolation symbolized by the idea of building walls. Isolationism in 21 century will be analyzed from two viewpoints: building physical walls and creation of economic barriers. From an architectural point of view, the walls represent a long forgotten practice that seeks to be replaced by the free space. From this perspective will be perceived building of physical walls with an emphasis on open space which breathes. Philosophy of space for physical walls will be presented through the analysis on the example of external (load bearing) and internal (partition) walls. On the other hand, economic walls refer to custom barriers to free trade based on the example of United States of America. This part of the paper will analyse the consequences of potencial introduction of 40% import tarrifs for Chine will be analyised, based on the chosen sector of American economy. The methodology used in this part of the paper is based on the interpretation of supply use tables of USA's economy.

Keywords: wall, isolationism, free market, custom barriers, transparency, free space

1. UVOD

Dvadesetiprvi vijek najavljen je kao vijek otvorenosti, povezanosti, globalizacije. Više nego ikad, povezani smo informacijama – jedan zemljotres u Japanu potrešće javnost Kalifornije, jedan izum na Tajvanu, pročuće se do Silikonske doline za nekoliko sekundi. Slobodni protok informacija, slobodan protok inovacija, slobodan protok roba, prije nekoliko godina, činilo nam se da je to sve više svijet ka kojem idemo. Ipak, ispostavilo se drugačije, migrantska kriza uzdrmala je temelje cjelokupne zapadne civilizacije, a njen odgovor na to bio je kopernikanski

[1] Univerzitet Donja Gorica
[2] Univerzitet Donja Gorica

obrt u opšteprihvaćenoj filozofiji otvorenosti – podizanje zidova. Podizanje fizičkih, društvenih i ekonomskih zidova. Fizički zidovi možda su i najveći paradoks ovog vremena, u prvom dijelu rad će analizirati trendove u arhitekturi i mjesto zidova u njima. Arhitektonski razvoj sve više se ogleda u mekanom odnosu prema okruženju sa ciljem povezivanja korisnika prostora. Stoga su se inovacije u projektovanju, koje podrazumijevaju uklanjanje unutrašnjih zidova i stvaranje slobodnog prostora, javile prvo u poslovnim sektorima- kancelarijama. Iz ovog ugla biće predstavljen arhitektonski osvrt na prostorne barijere koje teže razdvajanju različitih ideologija. Drugi dio rada će fokusirati na ekonomske zidove, odnosno barijere, prvenstveno na primjeru Trampove Amerike. Od kako je došao na čelo još uvijek najuticajnije države svijeta, američki biznismen Donald Tramp nije prestao da iznenađuje svojim političkim odlukama. Jedna od paradoksalnih politika sa ekonomskog aspekta odnosi se na carinske barijere prema Kini, odnosno na čak 40% uvoznih carina na proizvode iz ove zemlje u SAD. Ekonomisti od Smita do danas složiće se da carinske barijere škode domaćoj ekonomiji na dugi rok, a ovaj rad pokušaće da ekonomskom analizom kvantifikuje pozitivne i negativne efekte ovakve ekonomske odluke.

2. FIZIČKI ZIDOVI

Savremeni koncepti arhitektonskog projektovanja nastoje da kreiraju prostor koji odgovara današnjim potrebama čovjeka, uzimajući u obzir sve veći tehnološki napredak i razvoj. U toj težnji da se arhitekturom misli i stvara u isto vrijeme, rađa se potreba za sve većom transparentnošću, povezanošću i sinergiji međuprostora.

Polazeći od toga da zidovi predstavljaju osnovne noseće elemente konstrukcije, arhitekte moraju veoma pažljivo promišljati na koji način oni moraju biti zastupljeni u eksterijeru i enterijeru objekta. Napretkom arhitekture i razvojem njenih stvaralačkih alata došlo je do toga da se kod projektovanja sve više pažnje posvećuje slobodnom prostoru. Slobodan prostor, koji je oslobođen bilo kakvih konstruktivnih barijera, danas se smatra velikim luksuzom. Takav prostor, koji se može graničiti sa minimalizmom u arhitekturi, naglašava nivo apstrakcije, redukujući pri tome zatvorenost, ograničenost i potrebu za izolacionizmom.

Fizički zidovi su vijekovima predstavljali barijere koje su štitile od neprijatelja. Počevši od Kineskog zida, koji je ozidan da bi štitio od napada Džingisa Kana i njegove vojske, preko Hadrijanovog zida, koji je služio kao prepreka Škotima da napadnu rimsko carstvo, pa sve do Berlinskog zida koji je dijelio dvije ideologije.

Širenje informacija, i lagani prelazak sa društva znanja na informacijsko društvo znanja, prouzrokovalo je oslobađanje od tih zidova i usmjeravanje ka slobodnom društvu, čija sloboda i kreacija ruše, a ne traže zidove. Polazeći od toga da su sloboda i osjećaj provincijalnosti samo u glavi čovjeka, zaključujemo da provincija nema nikake veze sa prostorom. „...čovjek je taj, što stvara i doživljava osjećanje prostora“.[3]

Paradoksalno je danas u svijetu kada arhitektura svojom inovativnošću, vizijom i funkcionalnošću spaja ljude, njihovu energiju, ideje, osjećaj za lijepo govoriti o podizanju zidova koji vode ka arhitekturi razdvajanja- arhitekturi sukoba.

Međutim, kao što smo ranije pomenuli, od berlinskog zida podignutog još davne 1961, pa do recentnijih tehnološki naprednijih zidova i barijera, kao što je izraelski zid na Zapadnoj obali, ili granica Meksika i SAD-a, arhitektura je imala često i ulogu razdvajanja, obrane ili izolacije. U najnovijem slučaju se možda ne radi o arhitekturi u službi politike, čime se iscrpno bavi

[3] Leonard, M. (1969), „Humanizing Space“, Progressive Architecture

izraelski arhitekta Eyal Weizman[4], ali se radi o podizanju vjerovatno jednog od najsavremenijih zidova u istoriji (arhitekture).

Takvi zidovi danas predstavljaju granicu koja nije samo linija na površini zemlje nego disperzivni prostor što ulazi duboko u teritorije jedne i druge države, u kojem civili s jedne i druge strane imaju samo jedan zadatak: preživjeti. "Zidovi se, u tom kontekstu, ne mogu svesti samo na njegovu fizičku strukturu i njegovu rutu. On je heterogen i isprepleten skup međusobno povezanih sistem fortifikacije, arhitektonskih konstrukcija ("terminala") tehnologija detekcije, automatskih oružja, vazdušnih i mornaričkih sistema kojima upravlja mnoštvo institucija prema uvijek promjenjivim administrativnim procedurama, kalkulacijama, taktikama, etičkim, pravnim i humanitarnim pravilima (koji zahvaćaju nešto od značenja onoga što je francuski filozof Michel Foucault nazvao "aparatom")."[5]

Uklanjanjem ideje o postavljanju zida ili drugog vida ograde, uklonile bi se negativne socijalne i kulturološke konotacije koje izazivaju takve vizuelne i fizičke barijere.

Danas, kada su zidovi u graditeljskom smislu napuštena praksa, ovakve ideje bude kod arhitekata potrebu da trenjem misli i ideja dođu do nekih novih arhitektonskih rješenja koja imaju za cilj arhitekturu koja povezuje. Arhitekturu budućnosti.

U skladu sa tim postavljaju se pitanja: Na koje sve načine javni prostor svojom transparentnošću može uticati na bogaćenje duha pojedinca, razmjenom ideja, kreativnosti, vizije i slobodoumnosti? Gdje leži potencijal za to i ko ga stvara- kreator ili korisnik prostora?

Sa aspekta enterijera zidovi pak imaju potpuno drugačiju ulogu, naručito kada je riječ o savremenoj arhitekturi koja diktira nove trendove i pravce. Uloga zidova leži u formiranju prostora koji donosi neprikosnovene minimalističke forme koje su duboko integrisane u funkcionalni stil objekta, čija je uloga oslobađanje od prostornih barijera sa akcentom na otvorenom prostoru. Prostoru koji ne razdvaja unutrašnjost, već insistira na povezivanju i inovativnom pristupu arhitekturi jedinstva. Otvoreni prostor bez zidova dopušta mnogo više cirkulacije vazduha i organski protok između enterijera i eksterijera. Takva filozofija inspiriše jednostavnu, prirodnu esenciju u minimalističkoj arhitekturi i dizajnu. Linije, forme, osvjetljenje i materijali predstavljaju krucijalne elemente enterijera, koji su središnja tačka ovoj naširoko popularnoj estetici dizajna.

Ciljevi ovakvog projektovanja su stvaranje prostora koji je ujedno moderan, udoban i funkcionalan za život. Prostorije nisu zatvorene zidovima i vratima, a umjesto toga polu zidovi formiraju odjeljke za prijeko potrebnu privatnost, dok je prirodnoj svjetlosti omogućeno preplavljivanje ovog prostora.

Na svakodnevnim primjerima iz prakse uočljivo je uklanjanje granica između vanjskog i unutrašnjeg prostora, te stvaranje povezanosti s okolnom prirodom koja omogućava bolju kooperaciju i saradnju među korisnicima prostora. Ovakvi primjeri oslobađaju korisnike ličnih stega, pomažući im da se osjećaju ugodnije u takvom ambijentu.

Čest primjer u arhitekturi jesu i stakleni zidovi, koji prostorije otvaraju prema ostatku prostora, a samim tim i prema ostatku svijeta. Transparentnost. Kreativnost. Razmjena ideja. Sve je to ono što stakleni zidovi, kao novi trend u arhitekturi, pružaju.

---

[4] arhitekta; direktor Centra za arhitektonsko istraživanje Goldsmiths, University of London; osnivač istraživačkog projekta Forenzička estetika

[5] Weizman, E. (2011), The Least of All Possible Evils

Slika 1:Transparentnost kao savremeni koncept u arhitekturi 21. Vijeka

Izvor: City A.M.

Prostor i arhitektura se jasno tumače i snažno osjećaju, vodeći ka spoznaji univerzalnog prostora. Zidove je lako sagraditi, ali razumjeti i odrediti njihovu suštinsku svrhu moguće je samo promišljenom i pažljivom analizom. Daleko od onoga što manifestuju zidovi čija je uloga gubitak slobode. Zidova koji brišu budućnost.

3. EKONOMSKI ZIDOVI – TRGOVINSKE BARIJERE

Oko rijetkih ekonomskih fenomena postoji tako široki konsenzus kao što je to riječ sa slobodnom trgovinom, gdje su ekonomisti gotovo jednoglasni o postojanju širokih neto dobiti za društvo od slobodne trgovine. Shodno istraživanju iz 2006: "Ukupno 87% američkih ekonomista slaže se da SAD treba da eliminiše sve carinske barijere i druge barijere slobodnoj trgovini".[6] U posljednjih 10 godina takav stav o slobodnoj trgovini samo je jačao, uz podršku Svjetske trgovinske organizacije i brojnih trgovinskih ugovora koji teže ukidanju barijera slobodnoj trgovini.

Ipak, uprkos sveopštem slaganju ekonomista o značaju slobodne trgovine, današnji vodeći ljudi najvećih svetskih ekonomija, čini se, ozbiljno razmatraju politike suprotne principu slobodne trgovine. Ovaj rad fokusiraće se na predloženu ekonomsku politiku SAD-a koja se odnosi na uvođenje carinskih barijera od 40% na uvoz iz Kine, u pokušaju da se zaštiti domaća industrija. Kratkoročne koristi za domaću industriju, shodno najvećem broju ekonomista, u dugom roku biće prevaziđene dugoročnim efektima porasta cijena proizvoda za domaće potrošače, kako onih proizvoda iz industrija koje se štite, tako i svih ostalih. Cijenu protekcionizma ne plaća niko drugi do potrošači. Analiza u nastavku pokušaće da kvantifikuje tu cijenu, na primjeru najbrže rastuće industrije u SAD, a jednim od najznačajnijih sektora razmjene između SAD i Kine – sektor proizvodnje kompjuterskih i električnih uređaja.

[6] Whaples, R. (2006), Do economists agree on anything? Yes!. The Economists' Voice, 3(9), 1-6.

Sjedinjene Američke države su u 2015. godini uvezle robe u usluge u vrijednosti od 2.248 milijardi, od čega se 16,3% odnosi na uvoz iz Kine.[7] Analiza koja slijedi fokusiraće se na sektor koji trenutno igra najznačajniju ulogu u revitalizaciji američke proizvodnje.

Grafik 1: Vrijednost izvoza SAD-a u Kinu u periodu 2016-2017. godine

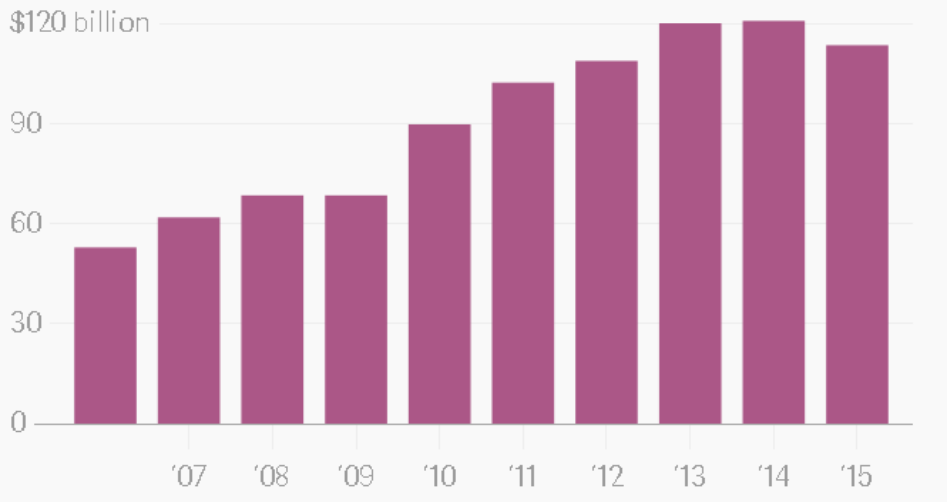

Izvor: US-China Business Council

Ukupan uvoz kompjuterskih proizvoda u SAD je 320 milijardi dolara, od čega se čak 41% odnosi na uvoz iz Kine (133 milijarde dolara). Ukoliko SAD nametne uvozne carine od 40%, to će se odraziti na rast cijena uvoznih sirovina i proizvoda od minimum 40%. Sljedeća analiza pokazaće kako će taj rast uticati na američku proizvodnju i u krajnjem na rast cijena posmatranih proizvoda. Metodologija korišćena za ovu procjenu bazira se na tabelama ponude i upotrebe Sjedinjenih američkih država.

Tabele ponude i upotrebe su cjelina nacionalnih računa koja se bavi proizvodnjom u ekonomiji. One oslikavaju proizvodnju industrija za koju su neophodni međufazni proizvodi i primarni inputi. Odnosno, tabele ponude i upotrebe pokazuju u kojim se sektorima dobra i usluge proizvode, a u kojim se troše za međufaznu potrošnju, finalu potrošnju, bruto stvaranje kapitala i izvoz.[8]

Ukupna ponuda kompjuterskih proizvoda u SAD iznosi oko 650 milijardi dolara, od čega oko 50% ponude dolazi iz proizvodnje a 50% iz uvoza. Ukoliko se ovoj činjenici doda podatak da se 20% ukupnog uvoza ovih proizvoda u SAD odnosi na uvoz iz Kine, dolazi se do zaključka da oko 10% ukupne ponude posmatranih proizvoda potiče upravo iz uvoza iz Kine.

Ponuda dobara u ekonomiji, tako i u pojedinačnim sektorima, uvijek je jednaka njihovoj ukupnoj upotrebi. Ukupna ponuda dobara u ekonomiji na nekoliko kategorija, i to

[7] United States Census Bureau, www.census.gov

[8] Bošković, A. (2015), Mjerenje međuzavisnosti ekonomskih procesa na bazi tabela ponude i upotrebe, magistarski rad, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica

intermedijalnu potrošnju, privatnu potrošnju građana, investicije u osnovna sredstva i izvoz. U slucaju kompjuterskih uredjaja u SAD-u, 42% ukupne ponude odlazi na intermedijalnu potrošnju, odnosno predstavlja input za dalju proizvodnju različitih sektora, 12% odnosi se na privatnu potrošnju, 29% na investicije u osnovna sredstva, dok se 17% izvozi.

Ukoliko 42% ukupne ponude kompjuterskih usluga odlazi natrag u proizvodni sektor SAD-a, a 10% ponude zavisi od uvoza iz Kine, 4.2% ponude ovih dobara zavisiće direktno od uvoza iz Kine. Nadalje, ukoliko cijene 4.2% inputa proizvodnje porastu za 40%, ukupne cijene proizvodnje porašće 1.7% što će se odraziti na cijene finalnih proizvoda. U krajnjem, američki potrošači su ti koji će platiti cijenu trgovinskih barijera, odnosno veću cijenu proizvoda, i to samo po osnovu analize zavisnosti američke prozvodnje od uvoza SAD za internedijalnu potrošnju. Sa druge strane, ne smije se previdjeti ni činjenica da će na rast cijena proizvoda koju potrošaći plaćaju još veći uticaj imati i neminovni rast cijena finalnih proizvoda uvezenih iz Kine. Kao što je dosadašnja analiza pokazala, 10% ukupne ponude na tržištu zavisi od uvoza iz Kine, što znači da bi porast cijena ovih proizvoda za 40% značio prosječni porast cijena za 4%. Konačno, treba još jednom podsjetiti da se ovaj porast odnosi samo na kompjuterske uređaje na tržištu SAD-a, a da će trgovinske barijere slične posljedice imati i kroz brojne druge sektore, čiji bi konačni ishod mogao biti ocjenjen mnogo većom i sveobuhvatnijom analizom cjelokupne američke ekonomije, koristeći sličnu metodologiju.

Sa druge strane, treba pomenuti i posljedice trgovinskih barijera za izvoz SAD-a. Kao što je predstavljeno na grafiku 2. Kina je treća zemlja u koji SAD izvozi najveći obim svojih proizvoda. Takođe, ono što je primjetno jeste činjenica da izvoz u ovu zemlju bilježi najveći rast u periodu između 2006. i 2015. godine. Ukupan rast izvoza iz SAD u Kinu u ovom desetogodišnjem periodu iznosi 8.9%.

Grafik 2: Zemlje sa najvećim udjelom u izvozu SAD-a

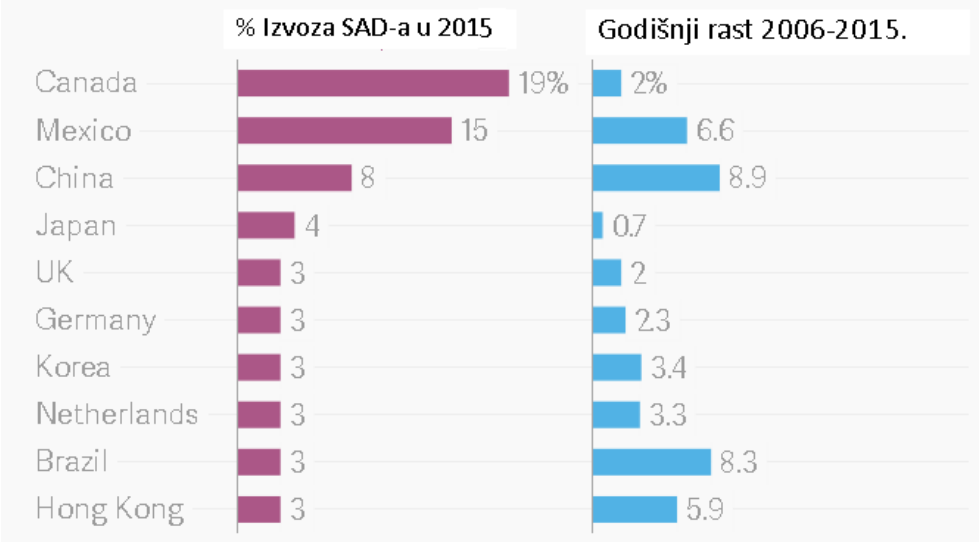

Izvor: JP Morgan, US-China Business Council

Ukupan izvoz SAD u Kinu u 2015. Godini iznosio je 116 milijardi. Najveći dio izvoza odnosi se na avione (15 milijardi), zatim elektronske uređaje (13 milijardi), mašine (12 milijardi) i soju (11 milijardi). Potencijalnim otpočinjanjem trgovinskog rata, te podizanjem uvoznih carina od strane Kine za proizvode iz Amerike, značilo bi ozbiljan rizik za navede industrije u slučaju gubitka ovolikog dijela tržista.

Konačno, evidentno je da postoje brojne ozbiljne posljedice podizanja ekonomskih "zidova", odnosno trgovinskih barijera. Dok se ekonomisti slažu o važnosti slobodne trgovine za dalji ekonomski razvoj, djelovanje u suprotnosti sa tim principom vodiće brojnim ekonomskim problemima za zemlje sa protekcionističkim politikama, a cijenu toga platiće potrošači, odnosno građani te države.

4. ZAKLJUČAK

Zidovi nikada nijesu vodili u properitet, otvorenost jeste. U vrijeme sve veće globalne međupovezanosti, podizanje zidova u pokušaju spriječavanja onoga što je neminovno, nije samo kratkovid pogled u budućnost, već i štetna praksa za građane država koje zastupaju takvu politiku. Kao što podizanje fizičkog zida na granici SAD-a i Meksika nikada neće spriječiti ilegalnu trgovinu drogom niti ilegalnu migraciju stanovništva, tako ni podizanje ekonomskih barijera nikada neće ojačati domaću privredu, naprotiv. Fizičke, ekonomske, birokratske, i druge barijere nikada u istoriji nijesu riješile nijedan problem, češće su izazivale niz novih. To pokazuje i ekonomska analiza sektora proizvodnje kompjuterskih uređaja u SAD, odnosno posljedica protekcionističke politike ove države u odnosu sa Kinom. Analiza ukazuje na niz negarivnih posljedica ovakve politike za lokalnu ekonomiju, predviđene porastom cijena u industrijama koje se štite ali i drugim.

LITERATURA

1. Bošković, A. (2015), Mjerenje međuzavisnosti ekonomskih procesa na bazi tabela ponude i upotrebe, magistarski rad, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica
2. Frampton, K. (2011), Moderna arhitektura: kritička istorija, Orion Art
3. Giedion, S. (1941), Space, Time, and Architecture, Građevinska knjiga, Beograd
4. Hajek Fridrih, Put u ropstvo, Global Book, Novi Sad, 1997. godine
5. Ludwig von Misses, Human Action, The Foundation for Economic Education Inc, Irvington on Hudson, New York, 4th ed. 1996
6. Le Korbizje, (2006), Ka pravoj arhitekturi, Građevinska knjiga, Beograd
7. Leontief, Wassily (1974), Structure of the World Economy – Outline of a Simple Input-Output Formulation, American Economic Review, Vol. 64. No.6 str 823-834
8. Menger, C. (1981), Principles of economics, Ludwig von Mises Institute.
9. Smith, A. (1970), Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, Kultura, Zagreb
10. Norberg-Šulc, K. (2006), Egzistencija, prostor i arhitektura, Građevinska knjiga, Beograd
11. UN (1999), Handbook of Input-Output Table Compilation and Analysis, Studies in Methods, Series F: No 74, Department of Economic adn Social Affairs, Statistical Division
12. Vukotic, Veselin (2007), Makroekonomski racuni i modeli, CID, Podgorica
13. Whaples, R. (2006). Do economists agree on anything? Yes!. The Economists' Voice, 3(9), 1-6.

Marija Orlandić[*]
Marija Radunović[*]

RESURSI I GLOBALIZACIJA

Apstrakt

Problem današnjih civilizacija karakterišu dva pogleda, jedni smatraju da se ne suočavamo sa stvarnim nestašicama resursa, već sa riješivim ekonomskim problemima. Oni smatraju da uz konstantnu motivaciju ljudska dosjetljivost može savladati sve prepreke. Dok suprotni stav glasi da je trenutno blagostanje kupljeno uz trošak budućih naraštaja. U tim je idejama implicitno sadržan poziv na povrat u jednostavnija vremena koja karakteriše manje trošenje i lokalna samoodrživost. Oba ova stava zaboravljaju ključne istorijske faktore, iscrpljivanje jednog resursa vodi istraživanju do pronalaženja alternativnog. Upravo globalizacija (ekonomska i tehnološka) postaje činilac mira, šireći zajedničke vrijednosti u tom smjeru. Hipoteza koja je postavljena u radu je da su su resursi, tačnije stanovništvo, onaj koji vodi globalizaciji a ne izolaciji u današnjem svijetu.

Ključne reči: *resursi, civilizacija, stanovništvo, globalizacija, pojedinac*

Abstract

There are two points of view on how to solve problems which civilization of nowadays is facing. One of them is that planet Earth is not out of resources, but it faces economic problems which can be solved. Supporters of this thesis find that key solution for these problems is human's motivation and capability to solve all the obstacles. From the other point of view, todays' welfare state will cost future generations. This point of view calls for traditional way of thinking and turning back to origins: spend less and think on how to have sustainable costs level. Both two do not bear in their mind historical aspects of resource usage – that usage of one resource leads to finding the new, alternative one. Globalization (economic and technological) is the key premise to world peace, by spreading global and common values among world population. Hypothesis which is tested in this article is that resources (population) lead to globalization, rather than isolation.

Key words: *resources, civilization, population, globalization, individua*

I. "GLOBALIZACIJA JE NOVA CIVILIZACIJA"[1]?

Planeta Zemlja - globalno selo. Mreža međuzavisnosti sa čvrstim i neraskidivim čvorovima. Promjene vrtoglavo i dramatično brze, a njihov epicentar je globalizacija. Globalizacija shvaćena kao širi pojam, kao ideja, ne samo kao mogućnost prodaje roba i usluga van nacionalnih granica. "Ona podrazumeva novu sintezu ideja, trgovine, komunikacija i saradnje, koja treba da vodi budućem globalnom napretku, slobodi i novim mogućnostima..."[2] Novim mogućnostima koje potiču iz različitosti kultura i ljepote raznolikosti koju kreira 6.800 svjetskih jezika.

[*] Univerzitet Donja Gorica, Fakultet za međunarodnu ekonomiju finansije i biznis, Fakultet za informacione sisteme i tehnologije (marija.orlandic@udg.edu.me; marija.radunovic@udg.edu.me)

[1] Prof. dr Veselin Vukotić, Univerzitet Donja Gorica

[2] Kanton, Džejms (2009) Ekstremna budućnost, Clio, Beograd

Pretpostavka koja može biti kobna za razumijevanje globalizacije jeste da je to tehnološki (spro)vođen proces, proces koji počiva na tehnologiji i tehnološkim inovacijama. Proizvod mehaničkog shvatanja procesa globalizacije su nelogičnosti svijeta današnjice: globalno selo, a zatvoren svijet; otvorene granice, a zatvoren um; širok pogled, a uska misao. Borba za slobodu, uz birokratske zidove... Pitanje koje se nameće: da li smo u toj tehnološkoj globalizaciji izgubili ljubav, razumijevanje i solidarnost? Da li su nas tehnološke inovacije zbližile kao ekonomski međusobno zavisne osobe, a udaljile od onoga što zaista jesmo i od čega potičemo- čovjeka od krvi i mesa, kojeg su oblikovali različiti uslovi života, ali čovjeka koji ima srce, dušu, emocije, koji brine za druge i nesmetano živi sa svim rasama, vjerama i nacionalnostima... Koliko nas je tehnološki napredak udaljio od onog esencijalnog i da li se sve više akcenat stavlja na tehnologiji u odnosu na čovjeka, to "gordo" i "najsavršenije" biće na planeti Zemlji? Da li granice ukida ljudskost i ljudski mozak, ili pak tehnološki napredak? Zašto mnogi govore o ekstremnoj budućnosti Planete Zemlje i potrebi planiranja održivog razvoja? Kako to da čovječanstvo ima potrebu da sebe štiti od sebe samog?...

Dominantna hipoteza rada jeste da je ljudski faktor uslov za globalizaciju, te da je globalizacija kao takva nemoguća ukoliko nema pojedinca kao ključnog činioca jednog društva. Globalizacija je u ovom radu posmatrana kao ideja i širok pojam, čije postojanje datira otkad je prve komunikacije među plemenima u istoriji razvoja *homo-sapiensa*. U svijetu današnjih promjena čiji efekti su multiplikativnog karaktera, globalizacija je prirodan i evolutivan proces, čije postojanje nije određeno ni tehnologijom, niti voljom donosioca ekonomskih i političkih odluka na svjetskom nivou. Globalizacija je posljedica, a ne uzrok međusobne umreženosti i zavisnosti pojedinaca. Ključ za opstanak svijeta je ulazak u novu civilizaciju- onu koja ne poznaje granice i barijere, kulturološke razlike, govori jezikom mira, ljubavi i razumijevanja i civilizacije koja funkcioniše po prirodnim zakonima slobode. To je civilizacija koja počiva na harmoniji trojstva ekonomije, društva i prirode kao osnovnoj premisi za održivi razvoj svijeta. A ko su bili nosioci i ko je nosilac globalizacije? Čovjek.

II. RESURSI – POKRETAČI MIGRACIJA

Priroda se razvijala i razvija spontano kao i čovjek u sadejstvu sa njom. Precima čovjeka Afrika je bila dovoljna. Ona je bila njihov dom, njihovo mjesto gdje će rasti i razvijati se milionima godina sve dok im mozak nije postao dovoljno velik. Međutim, razvojem mozga, opstanak postaje jedino moguć ako ima dovoljno resursa koji će omogućiti opstanak. Razvijajući svoje potrebe, on je razvijao i mijenjao način svog života. Glad je bila pokretačka snaga čovjeka, tokom čitave istorije. Glad oličena u hrani, resursima, bogatsvu, unutrašnjim zadovoljstvom...

Upravo globalizacija ne bi bila moguća da ne potičemo svi iz Afrike, da nemamo svi zajedničkog pretka. Taj naš predak je krenuo iz Afrike i naselio cijelu Planetu. U potrazi za boljim uslovima života, on se prilagođavao prirodi, ali i prirodu prilagođavao sebi. Šta je to što ga je tjeralo naprijed? Jedan od razloga je i povećenje broja stanovnika koje je pravilo pritisak na postojeće resurse, te on započinje seobu- od plodnih riječnih dolina pa sve do najviših planinskih vrhova, gradeći naseobine i na najnegostoljubivijim mjestima kao što su užarene pustinje i ledena prostranstva na sjeveru.

Odvajanje *Sapiensa* od prirode i biologije jeste početak istorije. Najveći izum ovog perioda bila je poljoprivreda, koja je omogućila stvaranje viška hrane. Poljoprivredna revolucija je prva

velika tranzicija i najznačajniji događaj u ljudskoj istoriji.[3] To je bila priprema plodnog tla za pojavu civilizacije. A pojavom prvih civilizacija i poljoprivrede dolazi i do sjedilačkog načina života ali i prvih viškova hrane, time počinje i rast nataliteta. Trebalo je više ruku da obradi plodno zemljište a viškovi hrane pmogućavali su da se svi prehrane. Usložnjavanje životnih prilika dovelo je i do stvaranja nekih novih vidova u svim sferama ljudskog djelovanja. Predvidljive poplave i kontrolisanije navodnjavanja plodne doline proizvelo je višak usjeva, koji su pokretali društveni razvoj i kulturu. "Razvijaju se prve misli. Razvija se ljudski duh... Izdvaja se jedan sloj ljudi koji je više znao i mislio, sloj koji je čuvao misli svih. Bili su to sveštenici. Sveštenici su bili glavni ideolozi sve dok se nijesu pojavili grčki filozofi i univerzitetski profesori mnogo kasnije (Bolonja, prvi univerzitet, 1088)."[4]

Međutim, sve civilizacije do industrijske revolucije imale su slične karakteristike, prevelika biroktatizacije vodila je njihovim propastima. Migracije koje su nastajale usljed novih i boljih uslova života u njima, "razvodnjavale" su njihovu prvobitnu misiju i one su se gasile. Drevna Kina, Mesopotamija, Grčka, Rim, bile su regionalne i domet njihovog uticaja je bio ograničen na jedan dio svijeta. Glavni resurs koji su koristile te civilizacije bile su voda i vjetar, dok je industrijska civilizacija globalna i koristi neorganske izvore energije koji su modernoj industriji omogućili i dali moć koju nijesu poznavale ranije tehnologije. U industrijskom periodu čovjek se nije uspio prilagoditi prirodi nego, u skladu sa konceptom mehanicističke paradigme, prirodu pokorava, instrumentalizuje, eksploatiše i uništava.[5] Kao jedna od karakteristika upravo ovog perioda jeste rast stanovništva. Pitanje demografije jedno je od ključnih gledišta ljudske istorije. Ono nam pokazuje da je porast stanovništva opšta tendencija u društvenom razvitku. "Najsigurniji znak za blagostanje neke zemlje jeste porast broja njenog stanovništva."[6] Trendovi porasta stanovništva se istovremeno dešavaju sa demografskom tranzicijom, u kojoj se stanovništvo kreće iz predindustrijske ravnoteže visoke smrtnosti i visoke plodnosti prema postindustrijskoj ravnoteži male smrtnosti i niske plodnosti. Ova tranzicija, koja se u Zapadnoj Evropi i Americi odvijala u XIX vijeku, u Jugositočnoj i Istočnoj Evropi u prvoj četvrtini XX vijeka, danas se odvija u nerazvijenom svijetu i to naročito pod uticajem rapidnog pada smrtnosti usljed unaprijeđenja javnog zdravstva, moderne medicine, bolje higijene i kvalitetnije ishrane." "Velike civilizacije iz prošlosti, nekada gotovo međusobno ravnopravne, bivaju nadmašene od strane Zapada, iako nije ništa predskazivalo 1000.g. da će se Zapad uzdići iznad drugih."[7] U XXI vijeku zahvaljujući širenju tehnologije, pritisak stanovništva ponovo namaće svoj zakon u ravnoteži globanih bogatstava. "Bez obzira na geografsku zonu ili religiju, novoindustrijalizvane zemlje ušle su u tranziciju u kojoj broj rođenje djece od 7 i više po ženi (karakteristično za predindustrijsko društvo) padaju na nivo koji prosjekom teži nivou rođenih u bogatim zemljama, s one strane praga reprodukcije od 2,1 djeteta po ženi. Svuda se nameće isti model."[8] Međutim, za najveći dio siromašnog stanovnišrva naše Planete globalizacija je i dalje samo slika i fatamorgana.

---

[3] Vukotić, Veselin (2015) *Razmišljajući hodogram*, UDG, Donja Gorica

[4] Ibidem

[5] U osnovi mehanicističkog pogleda na svijet nalazi se težnja za apsolutnim vladanjem nad prirodom koja je posljedica dominacije „racionalnog" i „instrumentalnog" odnosa prema prirodi kao pukom objektu djelovanja nauke i tehnologije.

[6] Pjanić, Zoran (1957) "*Problem stanovništva u ekonomskoj teoriji*", Nolit, Beograd, str. 21

[7] Koen, Danijel (2015)"*Homo economicus-zabludeli prorok novih* vremena", Clio, Beograd, str. 78

[8] Ibidem.

III. DEMOGRAFIJA I SVIJET DANAŠNJICE

Stanovništvo je kao demografski resurs jedan od pokretača ekonomskog razvoja. Poseban apsekt stanovništva jeste njegov razmještaj. Upravo migracije koje su se dešavale vjekovima ali koje se dešavaju i danas na pojedinim delovima Zemlje, rezultiraju nastajanjem novih, većih ili manjih naselja, koji su nosioci ekonomskog razvoja. Važnost proučavanja stanovništva ogleda se i u vezi koju stanovništvo ostvaruje s okolinom. S obzirom na ubrzani rast stanovništva i njegovu sve veću koncentraciju u gradovima, riječ je uglavnom o intenzivnoj degradaciji okoline, što za sobom nosi brojne druge posledice koje na kraju mogu rezultirati ograničavajućim činiocem za dalji razvitak stanovništva. Porast stanovništva je veliki problem s kojim se čovječanstvo danas suočava, problem koji sobom nosi i stvara čitav niz drugih problema. Kako demografska ekspanzija, demografska eksplozija i porast stanovništva utiču na društveni poredak, međunarodni sistem i prirodu stvarajući velike ekološke probleme? Populacioni problemi nijesu samo sociološki problemi, nego su i problemi populacije i ekologije pa su, upravo, zato po svojoj suštini i po svojoj prirodi – sociološki problemi.

Najznačajnije promjene se danas odnose na stalni rast stanovništva, njegovu organizaciju kroz industrijske oblike proizvodnje i, sasvim razumljivo, ekološke posljedice koje nastaju kao rezultat uticaja industrijalizacije i masovne proizvodnje i potrošnje na ekosistem. Svojevremeno je u svojoj teoriji o stanovništvu engleski ekonomista i sveštenik Maltus (1766-1834) isticao da se stanovništvo uvećava geometrijskom progresijom, a sredstva ishrane aritmetičkom, dakle, znatno sporije, te da ta pojava izaziva višak stanovništva, manjak hrane i glad, što za posljedicu ima stalne sukobe i ratove. Iako ovaj proces nije zahvatio sve zemlje, ipak je on doveo do stvaranja velikog jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Kad je Maltus pisao svoj Esej (1798) tad svjetsko stanovništvo nije imalo ni milijardu stanovnika, a do tada je ljudskoj vrsti trebalo hiljade godina da dostigne taj broj. Međutim, ubrzani rast stanovništva otpočeo je sa naučnotehničkim pronalascima, modernizacijom, industrijalizacijom i urbanizacijom. Tokom najvećeg dijela ljudske istorije na zemlji je živio relativno konstantan broj ljudi od 200-400 miliona; ali je za stotinu godina stanovništvo poraslo sa oko 1,6 milijardi stanovnika (1900. godine) na više od 6 milijardi 2000. godine. U manje razvijenim zemljama povećanje stanovništva prevazilazi količine resursa koje su te zemlje u stanju da stvore da bi ishranile svoje stanovništvo. Nagli porast broja stanovnika usljed smanjenja neophodnih resursa da bi se "ta usta" prehranila, kao nužnost nameće migracije. Ljudi se sele ne samo u veće gradove, već su u stanju da sa jednog kraja Planete odu na drug kraj. Da li granice i zidove koje postavljaju neke države mogu zaustaviti "gladna usta"? Sve više smo svjedoci da je to nemoguće. Kuda to vodi i kako će se oslikavati pokazaće budućnost. "Vrijeme izlovanih, dominantnih država prošlo je s nastupom doba globalnih putovanja i komunikacija, pa ono što danas preostaje jesu konkurentne ravnopravne države."[9]

U prilog ovim neminovnostima jesu i istraživanja o broju stanovnika od prije dvadesetpet hiljada godina prije naše ere, pa do projekcije 2050. godine naše ere:

Period	Broj stanovnika
25 000. godina p. n. e.	3 miliona
10 000. godina p. n. e.	4 miliona
1. godina p. n. e.	200 miliona

[9] Tainter, Joseph (2007) "*Kolaps kompleksnih društava*", Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, str. 339

1000. godina	275 miliona
1500. godina	450 miliona
1650. godina	500 miliona
1750. godina	700 miliona
1850. godina	1,2 milijarde
1900. godina	1,6 milijardi
1950. godina	2,55 milijardi
1975. godina	4 milijarde
1990. godina	5,3 milijarde
2000. godina	6,1 milijarda
2010. godina	7 milijardi
2020. godina	8 milijardi (predviđa se)
2050. godina	10 milijardi (predviđa se)

Više izvora

Porast stanovništva u državama istovremeno ubrzava procese urbanizacije tako da su najnaseljeniji gradovi prema UN na našoj Planeti 1955. bili sljedeći:

Grad	Država	Broj stanovnika (1955)
Tokio	Japan	13 710 000
Njujork	SAD	13 220 000
Osaka	Japan	8 620 000
London	Velika Britanija	8 280 000
Pariz	Francuska	6 800 000
Šangaj	Kina	5 850 000
Buenos Aires	Argentina	6 800 000
Moskva	Rusija	5 750 000
Čikago	SAD	5 560 000
Los Anđeles	SAD	5 150 000

Izvor: Izvještaj UN o svjetskoj urbanizaciji (2015)

Dok 2015. taj broj izgleda:

Grad	Država	Broj stanovnika (2015)
Tokio	Japan	38 000 000
Nju Delhi	Indija	25 700 000
Šangaj	Kina	23 740 000
Sao Paolo	Brazil	21 070 000
Mumbai	Indija	21 040 000
Meksiko Siti	Meksiko	21 000 000
Peking	Kina	20 380 000

Osaka	Japan	20 240 000
Kairo	Egipat	18 770 000
Njujork	SAD	18 590 000

Izvor: Izvještaj UN o svjetskoj urbanizaciji (2015)

Broj stanovnika u nekim gradovima višestruko premašuje broj ukupnog broja stanovnika pojedinih evropskih država. Procesi globalizacije ekonomije i proizvodnje još više pojačavaju ove probleme jer bogati sele tehnologije u nerazvijene zemlje u kojima su jeftini radna snaga, sirovine i prirodni resursi, a ekološki propisi i zakoni nijesu na nivou koji bi nužno zahtijevao vođenje brige o ekologiji. Takođe, mediji potpomažu ovaj proces jer propagiraju „udoban život" reklamirajući proizvode koji stalno stimulišu potražnju za robom. Tako se povećava potrošnja roba koje doprinose zagađenju prirode.

IV. ČOVJEK I EKONOMSKI RAZVOJ

Gledano kroz istoriju, demografski faktor je značajno oblikovao svjetski poredak. Inovacije, kreacije i nove ideje potiču od ljudskih resursa, pa je nemoguće ovaj faktor eliminisati prilikom analize razvoja svijeta današnjice. Svakodnevno svjedočimo ekspanzivnom rastu svjetske populacije koji je izrodio nove prijetnje, ali i mogućnosti po svijet u kom obitava današnja civilizacija. Razvoj je u glavi pojedinca, njegovim kreacijama i inovacijama, svojstvenim mlađoj populaciji. Polazeći od ove pretpostavke, nemoguće je ne staviti u korelaciju prosječnu starost stanovništva i ekonomski razvoj. U dijelu koji slijedi biće prikazana uporedna i korelaciona analiza dva važna dokumenta o populaciji i ekonomskom razvoju, a koja se tiču budućnosti svijeta, tj. svijeta u 2050. godini.

Polazište za pokretanje ideje održivosti svijeta, odnosno održivog razvoja je progresivni rast svjetske populacije. Rast populacije ubrzala je industrijska revolucija. U odnosu na 1750. godinu, kada je svjetska populacija brojala 800 miliona ljudi, danas Zemlju naseljava 7 milijardi i 200 miliona ljudi. Shodno projekcijama divizije zadužene za analizu svjetske populacije Ujedinjenih Nacija[10], stanovništvo svijeta će u 2050. godini brojati 9 milijardi 725 miliona ljudi, a u 2100. godini, na planeti će živjeti 11 milijardi i 213 miliona ljudi. Od toga, do 2050. godine najveći doprinos rastu svjetske populacije će dati Afrika, potom Azija. Prema projekcijama Ujedinjenih Nacija, broj stanovnika u Evropi će se smanjiti- do 2100. godine sa 738 na 646 miliona. Populacija u Evropi postaje jedna od najstarijih, sa 24% stanovništva koje ima preko 60 godina. Kako navodi Izvještaj Ujedinjenih nacija o projekcijama o svjetskom stanovništvu, važan demografski faktor razvoja svijeta će biti migracije koje će u mnogome oblikovati svijet budućnosti. Preciznije, 82% rasta svjetske populacije biće određen migracijama stanovništva.

Do informatičke ere, tehnološki napredak je poticao od industrijskih društava i zemalja, te se bogatstvo uvećavalo u tim djelovima svijeta. Potrošnja energije, rast industrije rezultirali su podatkom da je početkom XXI vijeka najbogatija zemlja bila 71 put bogatija od najsiromašnije zemlje svijeta. Ipak, otvorene granice i slobodan protok informacija doveli su do brze diseminacije tehnoloških otkrića, pa tehnološke inovacije više ne igraju ključnu ulogu u određivanju komparativne prednosti jedne ekonomije.

Jedan od demografskih faktora koji opredjeljuje rast jedne ekonomije je veličina stanovništva. Prema projekcijama kretanja svjetskog GDP-a do 2050. godine, koje je napravila

[10] United Nations, Department of Economics and Social Affairs, Population Division (2015) World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables, Working Paper No. ESA/P/WP.241

kompanija PwC, vodeće ekonomije svijeta će biti Kina (1. mjesto), Indija (3. mjesto) i Indonezija (4. mjesto). Danas, ovo su najmnogoljudnije zemlje svijeta sa 1.376.049.000 stanovnika u Kini, 1.311.051.000 u Indiji, odnosno 257.564.000 stanovnika u Indoneziji[11]. Nasuprot tome, ova analiza pokazala je da će udio Evrope u svjetskom GDP-u biti manji od 10% do 2050. godine. Kao što je već ranije navedeno, očekuje se značajan pad broja stanovnikau Evropi.

Važnu ulogu u ekonomskom razvoju ima i prosječna starost populacije, koja može biti indikator mogućnosti generisanja novih ideja i kreacija koje predstavljaju osnov svakog razvoja. Projekcije Divizije za populaciju pri UN-u pokazuju da će prosječna starost stanovništva u Evropi biti 46 godina do 2050. godine. Suprotno tome, projekcije UN-a su da će prosječna starost stanovništva u Indiji i Indoneziji u tom periodu biti na nivou od 35. godina. Zemlja sa "najmlađim" stanovništvom u prosjeku u 2050. godini će biti Nigerija. U analizi PwC-a, 2050. godine Nigerija će biti 14. ekonomija svijeta. Zaključak koji se nameće je da prosječna starost stanovništva znatno opredjeljuje ekonomski razvoj zemlje.

Analize su pokazale da su brojnost i prosječna starost populacije važne demografske determinante razvoja. Razvoj zemalja svijeta čija brojnost populacije raste određuju:

Velika konkurencija koja podstiče na konstantno usavršavanje i unapređenje.

Veliki broj mladih ljudi, koji su generatori novih ideja i pokretači novih biznisa.

Tehnološke inovacije koje potiču iz glava pojedinaca i koje su rezultat neprekidnog usavršavanja i borbe sa konkurencijom.

ZAKLJUČAK

Čovjek je ključni resurs društva. Ideje, kreacije, inovacije potiču iz glave pojedinca, a "*Ideja je najkovertibilnija* valuta"[12]. Dobre ideje ne poznaju zidove i same grade svoj put. One su svjetske, bez obzira na mjesto postanka. Ideje koje potiču iz saradnje, sinergije i solidarnosti su one koje mijenjaju svijet. Da li u društvu brzog prenosa informacija, umreženosti u kojoj se na starocrnogorsko pitanje "Čegović si?" odgovara "Zemljović, iz sela planeta Zemlja!", ima mjesta izolacionizmu? Od kad je svijeta i vijeka, čovjek je živio u zajednicama, sarađivao sa drugim plemenima i doprinosio razvoju istih. Današnja civilizacija koja počiva na mreži međuzavisnosti ne može opstati bez međusobne komunikacije, kooperacije i međusobnog prihvatanja. Istorija je "porušila" svaki zid, a pišu je pobjednici – ljudi puni razumijevanja, prihvatanja i otvorenosti za druge kulture. Ni čovjek, ni sami prirodni resursi, ne bi se mogli razvijati da nije otvorenih granica, razmjene informacija i kultura. Demografske promjene su neizbježne i važna su determinanta razvoja današnjeg svijeta. Stoga, otvoren um, bistro oko i čisto srce pojedinca spremno da te promjene prihvati će voditi novoj civilizaciji koja počiva na temeljima otvorenih granica, saradnje, razumijevanja i ljubavi.

LITERATURA

1. Atali, Žak (2008), *Kratka povijest budućnosti*, Meandar media, Zagreb;
2. Berđajev, Nikolaj (2001), *Filosofija nejednakosti*, Brimo, Beograd;
3. Defo, Danijel(2008), *Robinson Kruso*, Branislav G. Romčević, Beograd;
4. Durez, Colin (2009), *AD 33 – godina koja je primijenila svijet*, Lijevak, Zagreb;
5. Harari, J.H (2014), *Sapiens - kratka istorija ljudskoga roda*, Biblioner, Beograd;

[11] Ibid

[12] Prof. dr Veselin Vukotić, Univerzitet Donja Gorica

6. Heršak, Emil (2004), *Drevne seobe*, Školska knjiga, Zagreb;
7. Hoking Stiven i Mlodinov Leonard (2011), *Velika zamisao*, Alnari, Beograd;
8. Humbolt, Vilhem (1991), *Ideje za pokušaj odredivanja djelotvornosti države*, Dobra vest, Novi Sad;
9. Kaldun, Ibn (1982), *Muqqadima*, Izdavačka djelatnost, Sarajevo;
10. Kanton, Džejms (2009), *Ekstremna budućnost*, Clio, Beograd
11. Kenichi, Omahe (2007), *Nova globalna pozornica*, MATE, Zagreb;
12. Klajv, Ponting (2009), *Ekološka istorija svijeta*, Odiseja, Beograd;
13. Klaus, Vaclav (2010), *Plava planeta u zelenim okovima*, CID, Podgorica;
14. Koen, Danijel (2015)"*Homo economicus-zabludeli prorok novih* vremena", Clio, Beograd
15. Krivaček, Pol (2010), *Vavilon – Mesopotamija i radanje civilizacije*, Marso, Beograd;
16. Kun, Tomas (1974), *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd;
17. Lendis, Dejvid (2004), *Bogatstvo i siromaštvo nacija, Zašto su jedni bogati a drugi siromašni?* Stubovi kulture, Beograd;
18. Marks, Karl (1947), *Kapital*, t. I, Kultura, Zagreb;
19. Newth, Erik (2003), *Kratka povijest budućnosti*, Mozaik knjiga, Zagreb;
20. Pjanić, Zoran (1957) "*Problem stanovništva u ekonomskoj teoriji*", Nolit, Beograd
21. Rajt, Ronald (2007), *Kratka istorija napretka*, Geopolitika, Beograd;
22. Reinert, Erik (2008), *Globalna ekonomija- Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji?* Čigoja, Beograd;
23. Reinert, Erik (2009), *Spontani haos- ekonomija u doba vukova*, Čigoja, Beograd;
24. Tainter, Joseph (2007) "*Kolaps kompleksnih društava*", Naklada Jasenski i Turk, Zagreb,
25. Vukotić, Veselin (2006), *Psihofilozofija biznisa*, CID, Podgorica;
26. Vukotić, Veselin (2011), *Istorija budućnosti*, CID, Podgorica;
27. Vukotić, Veselin (2012), *Antropologija stvaranja*, CID, Podgorica;
28. Vukotić, Veselin (2015), *Razmišljajući hodogram*, UDG, Donja Gorica;

Snežana Popić[1]

SRPSKE ENKLAVE NA KOSOVU I METOHIJI: PROJEKCIJA NAMETNUTE DRUŠTVENE IZOLACIJE U DOBA GLOBALIZACIJE?[2]

Apstrakt

Pitanje Kosova i Metohije već dugo je centralna tema u okviru debata na nacionalnom ili međunarodnom nivou. Brojni autori polaze od teze da je ovo područje centar šireg geopolitičkog okvira, a ne samo manji region koji se nalazi u srcu Balkana. U radu su predstavljeni osnovni podaci o etničkoj strukturi stanovništva Kosova i Metohije, zatim određene teorijske dileme koje se javljaju u pokušaju sociološke konceptualizacije „enklave", a sve to sa ciljem da odgovorimo na pitanje - da li srpske enklave na Kosovu i Metohiji predstavljaju pojavni oblik nametnute društvene izolacije u doba globalizacije? Na osnovu toga, izvodi se zaključak o specifičnosti projektovanja sociološkiih istraživanja na temu Kosova i Metohije gde je proces globalizacije od izutetnog značaja za (re)konstrukciju lokalnih identiteta i obrnuto.

Ključne reči: *enklava, Kosovo i Metohija, društvena izolacija, globalizacija*

SERB ENCLAVES IN KOSOVO AND METOHIJA: PROJECTION OF THE IMPOSED SOCIAL ISOLATION IN THE ERA OF GLOBALIZATION?

Abstract

The issue of Kosovo and Metohija has long been a central theme in the debate on the national or international level. Numerous authors presume that this area was the center of a wider geopolitical framework, not just a small region located in the heart of the Balkans. This paper presents the basic data on the ethnic structure of the population of Kosovo and Metohija, as well as some theoretical dilemmas that occur in the sociological study of "enclaves", with the aim of solving the question - whether the Serbian enclaves in Kosovo and Metohija are the projection of the imposed social isolation in the era of globalization? On this basis, it can be concluded on the specifics of the design of sociological research on the subject of Kosovo and Metohija, where the process of globalization has an importance for the (re)construction of local identities and vice versa.

Key words: *enclaves, Kosovo and Metohija, social isolation, globalization*

UVOD

Aktuelnost ovog problema se intenzivira u političkoj, medijskoj, društvenoj i akademskoj sferi, kako na nacionalnom tako i na globalnom planu. Uzimajući u obzir globalni kontekst u okviru kojeg je jednostrano proglašena tzv. nezavisnost Kosova, savremeni autori naglašavaju

[1] Asistent na Katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici i doktorand sociologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu.

[2] Tekst je pripremljen u okviru rada na projektu „Kosovo i Metohija između nacionalnog identiteta i evrointegracija" (br. III 47023), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

da bi trebalo posmatrati ovo područje kao centar šireg geopolitičkog okvira, a ne samo kao manji region koji se nalazi u srcu Balkana (Alberti, 2012: 15). Globalizacija je istorijski proces ujedinjavanja čovečanstva. Iako ovaj proces stvara društvenu međuzavisnost na globalnom nivou, on je protivrečan i višedimenzionalan – usled čega razlikujemo više modela, formi ili lica njegove socijalne prirode. Da li će se globalizacija pojaviti u svetlu socijaldemokratskog ili asocijativnog modela razvoja (Митровић, 2013: 309-365), zavisi i od lokalnih kultura i ekonomija koje na specifičan način reaguju i učestvuju u ovoj međuzavisnosti. Pokušaj vrednovanja posledica globalizacije potvrđuje teoriju svetskog sistema o zemljama centra, periferije i poluperiferije (Volerstin, 2005). Naše društvo je često ocenjeno kao društvo periferije. Nezavisno od teorijskog pristupa koji bi se primenio u analizi socijalne prirode, modela i dimenzija globalizacije, složićemo se sa Gidensovim stanovištem da se globalizacija odnosi na „transformaciju naših bazičnih institucija" i, kao takva, pogađa državu, naciju, naše lične živote, a kroz mehanizme globalnog tržišta ona oduzima naciji izvesne moći, bilo ekonomske, bilo političke (Gidens: 2003: 150). Međutim, to ne znači da je globalizacija jednosmerni proces, već je reč o istovremenim efektima snaga koje vuku „nadole" i „nagore" - kroz prožimanje procesa lokalnog i globalnog, stvarajući „nove mogućnosti i motivacije za lokalne ekonomije i identitete" (*ibid*). „Globalizacija je složen skup delimično protivrečnih snaga" i, kao takva, tiče se „izmenjenog uticaja prostora i vremena na naše živote" (*ibid*, 150-151).

Podaci govore o tome da oko 25000 pripadnika srpske etničke zajednice živi u „enklavama" na Kosovu i Metohiji, te tako ovi stanovnici i njihov svakodnevni život sažimaju sliku sadašnjosti i budućnosti srpskog naroda na ovom prostoru. Počev od Prištine - koja je ranije bila glavni ekonomski, kulturni i univerzitetski centar za Srbe na Kosovu i Metohiji, etnički su „očišćeni" i mnogi drugi veći gradovi na Kosovu i Metohiji (Peć, Prizren, Đakovica, Uroševac). Iz ovih, ali i širih globalnih razloga, takav društveni prostor nosi etiketu „vakuuma", a u nauci oznaku „laboratorije" i sve više se prepoznaje kao plodno tle za proveru određenih teorijsko-metodoloških pretpostavki, ali i za razvoj novih istraživačkih strategija i konceptualnih rešenja.

Predmet ovog rada je razmatranje značaja dimenzije etničnosti enklava i pitanja njene uloge u ostvarenju prinudne društvene izolacije jedne etničke grupe u procesu globalizacije. U radu ćemo najpre ukazati na osnovne podatke o etničkoj strukturi stanovništva Kosova i Metohije, a zatim na određene teorijske dileme u pokušaju sociološke konceptualizacije „enklave", sa ciljem odgovora na pitanje - da li ona predstavlja pojavni oblik nametnute društvene izolacije u doba globalizacije? Na osnovu toga, izvodi se zaključak o specifičnosti projektovanja sociooloških istraživanja na temu Kosova i Metohije gde je proces globalizacije od izutetnog značaja za (re)konstrukciju lokalnih identiteta i obrnuto.

SLIKA ETNIČKE STRUKTURE STANOVNIŠTVA NA KOSOVU I METOHIJI

Počeci sistematskog uređenja statističke evidencije o sociodemografskoj strukturi Kosova i Metohije datiraju iz 1921. godine, kada je prvi put sproveden popis stanovništva u tadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Na osnovu ovih rezultata pokazuje se da je na području (današnjeg) Kosova i Metohije od ukupno 439.010 popisanih živelo oko sto hiljada Srba i više od dve stotine hiljada Albanaca. Tako su oni kojima je maternji jezik bio „arnautski" činili nešto više od 60% ukupnog stanovništva popisanog na Kosovu i Metohiji u to vreme, dok je Srba bilo oko 26%. Pogledom na celokupnu srpsku teritoriju „arnautska" etnička skupina je 1921. godine

imala udeo od oko 6,5% u ukupnom stanovništvu (današnje) Srbije[3]. Ovaj popis je urađen samo prema jezičkom i verskom obeležju pripadnosti. Na osnovu daljeg praćenja kretanja strukture stanovništva mogu se uočiti značajni pokazatelji kontinuirane ekspanzije broja stanovnika albanske narodnosti i smanjenja broja srpskih stanovnika na prostorima na kojima zajedno žive, a naročito kroz prizmu analize suživota ovih dveju nacija na području Kosova i Metohije (Bogosavljević, 1994: 17–28). Tokom narednih decenija uočava se porast broja stanovnika na Kosovu i Metohiji, tako da je on iznosio ukupno: 552.064 u 1931. godini; 727.820 u 1948. godini; 815.908 u 1953. godini; 963.988 u 1961. godini; 1.243.693 u 1971. godini; 1.584.440 u 1981. godini; 1.956.196 u 1991. godini[4]. I pored takvih pozitivnih pokazatelja kretanja stanovništva na Kosovu i Metohiji, broj Srba se konstantno smanjivao u odnosu na udeo Albanaca koji je ostvarivao značajan prirast. Broj stanovnika srpske narodnosti na Kosovu i Metohiji sa učešćem od 23,3% zabeležen tokom popisa 1948. godine opao je na udeo od svega 9,9% u 1991. godini (prema: Bogosavljević, 1994: 17). Poslednji jugoslovenski popis stanovništva urađen je u 2001. godini, ali ova, kao i naredna zvanična statistička evidencija Republike Srbije – iz 2011. godine, ostaje bez podataka za područje Kosova i Metohije. Popisi sprovedeni nakon 1991. godine sadrže ozbiljne nedostatke, kako metodološke prirode, tako i one nastale usled kolektivnog bojkota od strane Albanaca. Nakon rata na Kosovu i Metohiji rađene su pretežno aproksimativne analize organizovane od strane različitih međunarodnih organizacija, da bi, zatim, 2011. godine po prvi put bio sproveden popis stanovništva od strane tzv. kosovskih institucija.

Imajući u vidu nedavnu društveno-političku istoriju ovog prostora, zvanični podaci ukazuju na radikalne promene etničke strukture stanovništva Kosova i Metohije. Broj Srba je znatno smanjen i, prema poslednjim (zvaničnim) podacima, ima udeo od 1.5 %. Druge etničke zajednice (Bošnjaci, Goranci, Romi, Turci, Aškalije, Egipćani) čine 5.6% od ukupnog broja stanovnika. Najbrojnija je albanska etnička zajednica sa udelom od 92.9% stanovnika.[5] Na Kosovu i Metohiji danas ima preko 115.000 Srba od ukupno 1,883,018 stanovnika nastanjenog na ovoj teritoriji. Približno jedna trećina njih živi u opštinama sa srpskom većinom, a to je sever Kosova i Metohije[6]: Zvečan (95%), Leposavić (95%), Zubin Potok (89,4%) i severni deo Kosovske Mitrovice (90%). Drugi deo teritorije Kosova i Metohije predstavlja tzv. zonu „južno od Ibra", deo u kojem Albanci trenutno imaju status većinske etničke zajednice, a Srbi čine oko 25,000 stanovnika. Srbi „južno od Ibra" grupisani su kao većinsko stanovništvo u dve opštine: Štrpcu (75%) i Novom Brdu[7] (40%). Opštine u kojima Srbi čine između 5% i 20% od ukupnog stanovništva su: Kosovska Kamenica (14%), Gnjilane (12,08%), Lipljan (12,07%), Obilić (10,09%), Kosovska Vitina (7,68%), Kosovo Polje (7,02%), Priština (5,9%) i Vučitrn (5,45%)[8].

Sva naselja na Kosovu i Metohiji u kojima živi srpsko stanovništvo najčešće su grupisana u pet zona koje su od 1999. godine bile pod zaštitom KFOR-a. To su: 1) severna zona, koju čini severni deo reke Ibar i Kosovske Mitrovice (uključujući opštine Zvečan, Zubin Potok i

[3] Videti još u publikaciji pod naslovom „Prisutno stanovništvo po veroispovesti i maternjem jeziku" (Popis 1921).

[4] Podaci su navedeni prema tekstu "Mladi u srpskim enklavama na Kosovu I Metohiji" (Попић, 2015: 67-85), a na osnovu rezultata popisa sprovedenih od 1921. do 1991. godine.

[5] Podaci objavljeni prema CIA The World Factbook – Kosovo: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html

[6] Procenti izražavaju udeo pripadnika srpske zajednice u ukupnoj populaciji koju čini navedena opština. Podaci su navedeni prema zvaničnim podacima tzv. Kancelarije za pitanja zajednica Kosova:http://www.kryeministri-ks.net/zck/?page=3,65

[7] Novo Brdo je mesto u kojoj većinu čine Srbi, dok preostalih 60% obuhvata pripadnike ostalih sedam etničkih zajednica.

[8] Šire videti u tekstu pod naslovom „Mladi u srpskim enklavama na Kosovu i Metohiji" (Попић, 2015: 67-85).

Leposavić) gde su raseljeni mnogi stanovnici iz Vučitrna i okoline; 2) centralna zona koja obuhvata područje sela Gračanice i varoš Lipljan sa trinaest srpskih sela, gde je određeni broj srpskih građana iz Prištine i okoline pobegao i našao utočište; 3) zona od Kosovske Kamenice do Gnjilana i Novog Brda, gde je srpska većina koja je prognana sa područja Gnjilana našla privremeni smeštaj; 4) Opština Štrpce (Sirinićka župa) i Brezovica, gde je jedan broj prizrenskih Srba i ljudi iz okolnih mesta (Sredska ili Sredačka župa) pobegao od nasilja i albanskog ekstremizma; 5) zona koja pokriva Kosovsku Vitinu, Ranilug, Parteš i Vrbovac u istočnom delu Kosova i Metohije, kao područje koje je ostalo veoma osetljivo na etnički motivisane napade (prema Bataković, 2010: 250). Osim severne zone, ostale četiri predstavljaju teritoriju „enklava".

SOCIOLOŠKA KONCEPTUALIZACIJA ENKLAVE

Nerazvijenost odgovarajućih teorijskih koncepata i analitičkih konstrukcija za istraživanje enklave kao sociološkog problema, stvara saznajnu potrebu da se ukaže na značaj dimenzije etničnosti enklava u glokalnim odnosima. Enklava je, ipak, jedino teorijski objašnjiva kroz paradigmu etničke kontrole (Tolvaišis, 2012: 132-143). Mnogi istraživači su saglasni da je društvena stvarnost Kosova i Metohije utemeljena na prostoru oblikovanom vekovnim konfliktnim etničkim odnosima. Važnu ulogu u održavanju raznolikih modela ovakve netrpeljivosti ima nacionalizam.[9] Osim argumentacije zasnovane na teorijama nacionalizma, danas se čini da je tumačenje ovih etničkih sukoba nemoguće bez razumevanja glokalnih prožimanja koji se tu odigravaju, a posebno bez analize interesa koje brane ne samo većinska ili manjinske zajednice, već i interesa određenih nadnacionalnih i svetskih struktura. Suočeni sa savremenim globalnim društvenim procesima, kao što su globalizacija i glokalizacija, i njihovim delovanjem na Kosovu i Metohiji, može se izdvojiti pitanje: da li je nacionalni identitet izveden iz „zajedničkih etničkih i kulturnih svojstava" ili iz „praxisa građana koji aktivno vrše svoja građanska prava" (Habermas, 2002: 36)?! Pokušaj objektivnog razumevanja ove stvarnosti sadržan je u objašnjenju da se nacionalizmi koji oblikuju savremeni društveni prostor Kosova i Metohije institucionalno javljaju kao moderni fenomen kulturne integracije. Stoga je i upotreba termina enklava pokazatelj određenog nivoa kulturno-političkog redefinisanja, pri čemu se uočava i otvorena teorijska dilema koja otežava primenu odgovarajućeg konceptualnog i metodološkog okvira (nacionalizam-kosmopolitizam) u sociološkom istraživanju Kosova i Metohije i njene društvene stvarnosti u poslednjih nekoliko decenija. Posmatrano sa opšteg stanovišta, protivrečnosti procesa globalizacije doprinose usložnjavanju određenja predmeta i metoda savremene sociologije, koja bi trebalo da „zajedno sa drugim oblicima teorijskog znanja ima određeni uticaj na definisanje pojmova koji se koriste u javnom i svakodnevnom životu i da na taj način pomaže konstruisanju predstava o društvenoj stvarnosti, a time održanju ili promeni društvenih odnosa" (Vuletić, Stanojević, 2013: 48). Na podjednako važan naučni i društveni značaj pravovremenog razvoja koncepata i kategorija upućuje i misao Brajana Feja:

„Način na koji se izvesni ključni termini i kategorije shvataju u društvu ključan je za način na koji to društvo funkcioniše – posebno za to kako se osobeni obrasci ponašanja i odnošenja procenjuju i kako se društvene koristi i opterećenja raspodeljuju... Proces kulturnog definisanja i redefinisanja je proces socijalne, kulturne i političke borbe za dominaciju u kojoj se vrši

[9] Nacionalizam shvaćen kao „oblik kolektivne svesti koji pretpostavlja refleksivno prisvajanje kulturnih tradicija koje se prečišćavaju pomoću istoriografije, a može se širiti jedino sredstvima masovnih komunikacija. Oba ta elementa daju nacionalizmu artificijelna obeležja nečega što je do određene mere konstrukt, a to ga čini podložnim manipulativnim zloupotrebama od strane elita..." (Habermas, 2002: 36)

nadmetanje različitih elemenata jedne kulture u vezi sa terminima ličnog i društvenog identiteta" (Fej, 2002: 76).

Zbog toga je neophodno uporediti preispitati određena teorijska stanovišta o „enklavi." Kada je reč o etimološkim korenima ove reči, istraživanja pokazuju da se ona prvi put javlja u XVI veku, u Madridskom sporazumu iz 1526. godine. U svrhu rešavanja određenih pitanja međunarodnih odnosa koji su oblikovali anglosaksonsko područje, ovaj termin dobija svoju primenu i preko službenog jezika francuske diplomatije (oko 1868. godine), sa značenjem „zatvoreno, zaključano" (od lat. *inclavatus*) (Vinokurov, 2007: 7-9).

1). Geto i enklava

Geto je italijanskog porekla i javlja se u periodu kasnog srednjeg veka. Ova reč se koristi i u našem svakodnevnom, medijskom, političkom i akademskom govoru, sa ciljem da se jasnije ocrtaju društvene specifičnosti enklava na Kosovu i Metohiji. To je zato jer geto predstavlja „produženi slučaj društvene izolacije" (Luis Virt). Međutim, ne možemo se složiti da su geto i enklava sinonimi, ali možemo reći da oni mogu biti podjednako funkcionalni u ovakvim sociološkim istraživanjima prilikom opisa iste pojave. Istraživanja o poreklu geta upućuju na zaključak da je njegov nastanak, zapravo, bio određena društvena privilegija koju je mogao da „uživa" jevrejski narod. Tako prve fizičke forme geta nastaju kao rezultat „dobrovoljne" i formalno „odobrene socijalne izolacije" Jevreja od ostalog stanovništva na čijoj su teritoriji oni bili nastanjeni (Virt, 2012: 161–182). Luis Virt je smatrao da, iako je takva izolacija u izvesnom smislu bila dobrovoljna, „geto" je ipak najbolje prevoditi kao „stanje uma", što jeste primenljivo i u analizi mnogih drugih savremenijih formi društvene izolacije nekih etničkih grupa (najčešće „crnaca" ili imigranata u modernim gradovima) ili boemskih četvrti u mnogim urbanim zajednicama (Virt, 2012: 176). Takav oblik društvenog izdvajanja poprima neke trajne elemente, pa je stoga relativno utvrđen i stabilan. Enklave ne Kosovu i Metohiji mogu biti označene i ovim terminom, ali i dalje ostaje neusklađenost svih vremenskih, prostornih i socijalnih tačaka koje bi trebalo obuhvatiti jednom analizom. Za geto je jasno da predstavlja rezultat kolektivnog napora da se određena kulturna zajednica prilagodi pripadnicima one druge zajednice među koje se doselila. A sličnosti između enklave i geta mogu se izvući iz ovog teorijskog objašnjenja:

„Geto, stoga, možemo doživeti i kao neku vrstu smeštaja različitih populacijskih grupa, gde se jedna grupa efikasno podredila drugoj grupi. Geto predstavlja istorijsku formu koja se bavi manjinom u okviru jedne šire populacije koja ima drugačiji stav. U isto vreme, on predstavlja i oblik tolerancije u okviru koje se među grupama koje su u sukobu oko fundamentalnih pitanja uspostavlja *modus vivendi*. Konačno, posmatrano kroz prizmu upravljanja, geto je predstavljao instrument nadzora" (Virt, 2012: 164).

Uzimajući u obzir teorijske stavove Čikaške škole sociologije, nastojali smo da se prisetimo značaja istraživanja geta, a time podsetimo i na značaj istraživanja enklava. Stoga se ovde postavlja pitanje – da li trenutna etnički homogena i društveno izolovana mesta na Kosovu i Metohiji mogu biti posmatrana kao geto koji bi bio glokalni instrument nadzora, ili je to samo trenutni društveni vakuum u kojem se nalaze stanovnici srpske etničke zajednice na Kosovu i Metohiji a koji će prerasti u formalno priznate enklave?

2) Ekonomske etničke enklave

Ideja o „etničkoj enklavi" nastala je kroz analizu istorije imigranata i njihovog rada u zemlji u kojoj su se nastanili. Ovde se izdvajaju osamdesete godine prošlog veka, kada je izvedeno longitudinalno istraživanje na uzorku kubanske „imigrantske enklave" u Majamiju. Autori (Frenklin Vilson i Alehandro Portes) koji su izveštavali o početnim fazama svog istraživanja pridošlih kubanskih izbeglica i njihovih iskustava sa tržišta rada u Majamiju od 1973. do 1976. godine, zaključili su da značajan deo ispitanih primarno odlazi da radi za svoje sunarodnike

(prema Waldinger, 1993: 444–452). Ovi autori su takve zajednice nazivali ekonomskim etničkim enklavama. Ono što je bilo značajno u vezi sa ovom idejom, jeste to da je pionirski rad Vilsona i Portesa izazvao mnoge teorijske reakcije, jer je u takvoj konceptualizaciji ostao problematičan kriterijum prostorne koncentracije, kao kriterijum na osnovu kojeg je definisana „imigrantska enklava". Imajući u vidu da ovaj kriterijum može biti samo promenljiva varijabla, kritičari smatraju da je za određenje „ekonomskih" etničkih enklava presudniji kriterijum bliskosti a ne ovaj prvi (Waldinger, 1993: 450). Ovde možemo primetiti da enklave koje su nastale iz ekonomskih razloga ne mogu biti iste strukture kao one koje su nastale iz prinudnih razloga, iako se u njoj izdvaja dimenzija etničnosti.

3) Teza o enklavi i eksklavi nasuprot tezi o zajednici

Ruski teoretičar enklava i eksklava Evgenij Vinokurov definiše enklavu kao „deo teritorije jedne države koja se nalazi u okviru druge države", pri čemu se „prava enklava" uočava kao deo određene države koji je potpuno ograđen u drugoj državi (Vinokurov, 2007: 10). Da li kao njegov antonim, ali termin „eksklava" se javlja tri decenije nakon enklave (posle 1868. godine), noseći značenje latinskog izraza *exclavo* (Vinokurov, 2007: 9). Na našem govornom području poznata je definicija iz *Rečnika srpskoga jezika*, pa je tako reč enklava nastala od grčkog izraza *en* (– u, unutra) i latinske *clavis* (ključ), a ima dva određenja: „a) manji deo državne teritorije odvojen od matične zemlje područjem neke druge države"; b) „etnička, jezička ili druga skupina odvojena od svoje matice" (2011: 339). Ovakvo određenje je usvojeno i kroz mnoge međunarodne standarde i pravnu regulativu. Neslaganja o upotrebi reči „enklava" prisutna su i među domaćim lingvistima.[10] Semantička dilema ukazuje da je reč o jednoj vrsti kulturnog redefinisanja nastalog kroz dugotrajne socijalne, kulturne i političke borbe (v. Fej, 2002: 76). Međunarodne organizacije su uvele jedan neutralniji izraz – termin „zajednica". [11] Korišćenje termina enklava za deo srpske zajednice na Kosovu i Metohiji nije je pogrešno u pravnom smislu, jer se time Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija prepoznaje kao država. Na Kosovu i Metohiji postoji „de facto enklava" (Vinokurov, 2007) koja se oformila nakon ratnih dešavanja i kao takva postoji više od deceniju i po. Zbog toga je važno naglasiti etničnost enklave, jer je reč o odnosu dva etniciteta, a ne o dve države.

ENKLAVE NA KOSOVU I METOHIJI KAO PROJEKCIJA NAMETNUTE DRUŠTVENE IZOLACIJE U DOBA GLOBALIZACIJE

Kao što smo videli, postoji nekoliko teorijskih dilema u sociološkom analiziranju pojma „enklava". Ovde je neophodno pomenuti da se ovaj problem može posmatrati i u okviru strukturalne teorije o etničkoj netoleranciji[12], primordijalističkog ili konstruktivističkog stanovišta o etničkim vezama itd. Zbog toga se treba podsetiti zaključka do kojeg su došli mnogi antropolozi, a to je da „organizovanje na etničkom osnovu i etnički identitet upravo nisu 'primordijalni' fenomeni, radikalno suprotstavljeni moderni i modernoj državi, već da su često reakcija na procese modernizacije" (Eriksen, 2004: 26).

U nastojanju da se sociološki opiše i razume društveni prostor Kosova i Metohije iz ugla globalnih odnosa, a time i održivost enklava više od deceniju i po, oslonićemo se na stanovište italijanskog autora M. Albertija o sveprisutnoj tenziji između procesa homogenizacije i

[10] Ilustrativan je članak pod naslovom „Zajednice ili enklave", autorke prof. dr Rade Stijović (Institut za srpski jezik SANU), koji je dostupan na web sajtu Jezikofil: http://jezikofil.rs/zajednice-ili-enklave/

[11] Videti publikaciju pod naslovom Profili zajednica na Kosovu (2010).

[12] U tu svrhu je ilustrativan tekst Duška Sekulića (45-62).

heterogenizacije kao posledici pokušaja izgradnje jedne nezavisne države na osnovi glokalnih međuodnosa. Reč je o pokušaju stvaranja „mostobran države" bliže Bliskom istoku posredstvom diskursa koji stalno oživljava naracije o vekovnom sukobu između srpske i albanske etničke grupe – pretrpane primerima, sećanjima, praksama čime se potvrđuje nemogućnost za suživot na istoj teritoriji, dok se istovremeno utvrđuju perfidni međunarodni interesi i profitabilni odnosi snaga osnovanih na Kosovu nakon bombardovanja Jugoslavije i formiranja administracije Ujedinjenih nacija u njenoj pokrajini. Prema analizi ovog autora, takvi događaji na Kosovu i Metohiji se najbolje mogu objasniti kao refleks aktuelne tendencije prisilne homogenizacije, koja je deo dominantnog narativa globalizacije, a ogleda se kroz: denacionalizaciju ekonomije, ograničenja teritorije i političke uniformnosti koja prati tzv. zapadni model (Alberti, 2012: 6-7). Na ovom području se odvija i proces prisilne heterogenizacije, s obzirom na već jasno izdvojene oficijelne ciljeve kojima se pospešuje put izgradnje novog identiteta i tzv. nove države u kooperaciji lokalnog aktera - većinske etničke zajednice i globalnih aktera – SAD, UN i ostalih internacionalnih organizacija. Jedan od tih ciljeva je i zaštita manjinskih prava koju je sve teže ostvariti, zbog čega dolazi do poklapanja stvarnosti i medijskog mraka prilikom izveštavanja o njoj. Medijska manipulacija je u ovom slučaju glokalno sredstvo i jedan od koraka u nametanju novog "neutralnog" početka istorije – „istorije tekstualizovane u živom vremenom" - u čemu zapadni i albanski zvaničnici imaju za cilj da stvore „novu memoriju lišenu tradicionalnih simbola i slavljenja njenih značenja, izazivajući određenu reakciju među narodima koji su nekada definisali sebe primarno kao Albance ili kao Srbe" (Alberti, 2012: 17). I dok zvanični dokumenti izdvajaju dobre međuetničke odnose kao jedan od glavnih ciljeva funkcionisanja (nove) države, svakodnevni život na ovom prostoru je neprekidno oblikovan razlikama između zajednica koje su iskorišćene za rat. Današnji ratovi se sastoje od semiotskih i strateških događaja, adekvatnih da stvore nove naracije i nove definicije, a čak i da modifikuju kulturni sistem u kojem se kao takvi događaju (*ibid*, 19). Konkretni primeri kojima se potvrđuje suodnos globalnog i lokalnog vidljiv je na planu upotrebe i prisutnosti simbola i institucija (himna s naslovom 'Europa' i podjednaka upotreba zastave Evropske unije i Kosova, bulevar Bila Klintona u Prištini, Spomenik posvećen NATO-u u Prizrenu, realizacija različitih multikulturalnih aktivnosti[13] itd). S druge strane, podaci o ukupnom broju terorističkih napada na verske objekte i kulturne spomenike i svega drugog što čini „srpsku kulturnu baštinu" ukazuju da je reč o „pokušaju da se zatru tragovi srpskog života na ovom području" (Šuvaković, Kragović: 2015: 301). Posmatrajući sve ove događaje sa stanovišta globalizacije, sasvim može biti izvesno da se, zapravo, stanovnicima Kosova i Metohije ne ukazuje ni na kakvu „posebnu priču" vezanu za ove kulturne simbole, već je reč o definisanju određenog kulturnog okvira u kojem će se brže ostvariti proces zvanične samoidentifikacije građana ne kao Srba, ne kao Albanaca, ne kao „Kosovara", već kao jednog „Zapadnjaka" – 'the Western one' (*ibid*, 24).

Nelagodnost sa kojom je suočena unutrašnja politika i jedne i druge strane (srpske i albanske), a istovremeno težeći da ostvare korake ka istom i jedino izvodljivom (evropskom) putu tolerancije i mira, čini da se u međuvremenu ustoliče i određeni socio-kulturni artefakti ovog vremena i prostora. Na neki način to reprezentuju i enklave. Pretpostavlja se da to jesu i razlozi zbog kojih na ovoj teritoriji imamo dve realnosti: s jedne strane izdvaja se zamrznuto društveno vreme i društveni prostor na kojem živi određeni broj Srba, a s druge strane odvija se intenzivna rekonstrukcija lokalnog identiteta u novi „glokalni". Procesi koji se odvijaju na ovom

[13] Pogledati, na primer, Izveštaj humanog razvoja na Kosovu pod naslovom „Omladina – nova generacija za novo Kosovo" (2006).

području trebalo bi tumačiti u skladu sa Gidensovom tezom da je globalizacija i „ovdašnji" fenomen, s obzirom na to da „naši životi, naše ličnosti, naši identiteti, naše emocije, naši odnosi sa drugim ljudima menjaju oblik pod uticajem globalizirajućih procesa, jer globalizacija upada u lokalnu kulturu. Ona provaljuje u lokalni životni konteksti i prisiljava nas da živimo na otvoreniji, refleksivniji i individualizovan način" (Gidens, 2003: 150-151). Razvojni put izgradnje mira ne može biti razvojni ukoliko svaka njegova faza podrazumeva određeni broj žrtava bilo vojnog, bilo semiotskog i li strateškog rata. Manipulisanje etničkim identitetima i njihovim razlikama bespotrebno pogoršava nastojanje ovih ljudi da dostojanstveno i slobodno organizuju svoju svakodnevicu u sadašnjosti i budućnosti. Enklave, stoga, čini se da jedino mogu biti tumačene kao pojavni oblik paradigme etničke kontrole, odnosno kao projekcija prinudne društvene izolacije u doba globalizacije.

Za kraj ovog teksta, dodaćemo da su brojna ranija naučna istraživanja i studije domaćih i inostranih autora potvrdile tezu da je Balkan prostor sa „viškom istorije"[14], pa imajući u vidu kontradiktornost pomenutih procesa glokalizacije i globalizacije ne čudi aktuelnost Čerčilove misli ni na temu naše južne pokrajine koja, preciznije, „ima tendenciju da proizvede više istorije nego da je potroši".

LITERATURA

1. Alberti, M. (2012): Kosovo: An Identity between local and global, *Ethnopolitics Paper No.15*, pp. 1-34.
2. Bataković, D. (edit. 2007): *Kosovo and Metohija: living in the Enclave*. Beograd: Serbian Academy of Sciences and Art, Institute for Balkan Studies
3. Bogosavljević, S. (1994): „Statistička slika srpsko-albanskih odnosa" u *Sukob ili dijalog: srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana*, (Prir. grupa autora), Subotica: Otvoreni univerzitet, Evropsko građanski centar za rešavanje konflikta, str. 17–28.
4. Eriksen, T.H. (2004): *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek
5. Fej, B. (2002): „Da li nas naša kultura ili društvo čine onim što jesmo?" u *Nacija, kultura i gradanstvo*, (S. Divjak prir.), Beograd: Službeni list SRJ, 67–86.
6. Gidens, E. (2003): „Svet koji nam izmiče: prvo predavanje" u: *Globalizacija - mit ili stvarnost: sociološka hrestomatija*, (prir. V. Vuletić), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 143-154.
7. Habermas, J. (2002): „Građanstvo i nacionalni identitet: neka razmišljanja o budućnosti Evrope", u *Nacija, kultura i gradanstvo*, Slobodan Divjak (prir.), Beograd: Službeni list SRJ, str. 35–46.
8. Mitrović, Lj. (2013): *Uvod u studije globalizacije*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici
9. Mitrović, Lj. (2015): *Pod lupom sociologa: ogledi iz sociologije društvenih promena i deontologije poziva sociologa*, Novi Sad: Prometej

[14] Prof. emeritus Ljubiša Mitrović upozorava da višak istorije šteti čoveku, smatrajući da Balkan kroz istoriju i savremenost predstavlja most civilizacija, ali da je usled sučeljavanja različitih geostrateških interesa velikih igrača stvorena i stvaraće se izvesna kultura smrti i geoprostor sa viškom istorije: „Balkanska konfliktologija je prepuna ratničkih epopeja, martinijanstva i kulture smrti. Na ovom geoprostoru, krstu i raskršću, granici i mostu, na kome se seku lukovi različitih civilizacija i kultura, permanentno je proizvoden 'višak istorije'. Ratnička kultura i kultura smrti, međutim, nisu nikakve rasne osobine balkanskih naroda, nego istorijski proizvod brojnih determinističkih spletova, koji su oblikovali epski identitet, kolektivni karakter naroda, grupa, klasa i elita." (Митровић, 2015: 14; 182; 259; 265)

10. Popić, S. (2015): „Mladi u srpskim enklavama na Kosovu i Metohiji“, *Godišnjak za sociologiju* XI (14-15), Filozofski fakultet u Nišu, str. 67-85.
11. *Profili zajednica na Kosovu*, (2010). OSCE Mission in Kosovo
12. Sekulić, D. (2014): Ethnic Intolerance as a Product Rather than a Cause of War: Revisiting the State of the Art, *War, Community and Social Changes* (eds. Spini, D. et al), Peace Psihology Book Series 17, pp 45-62
13. Šuvaković, U. i Kragović, B. (2015): „Globalizacija i kulturni identiteti“ u: *Globalizacija i kultura* (prir. V. Vukotić et. al.), Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta za društvene nauke, str. 297-303
14. Tolvaišis, L. (2012): Serb Enclaves in Kosovo: Application of 'Ethnic Control' Paradigm, *Twenty Years Later 1991-2011: The Reshaping of Space and Identity,* Moscow: Russian State University for the Humanities, N.N.M. – Macklai Institute for Ethnology and Anthropology, The Association for the Study of Nationalities, The French-Russian Center for Social Science and Humanities in Moscow, pp132-143.
15. Vinokurov, E. (2007): *A Theory of Enclaves.* MPRA Paper No 20936, Dostupno na: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/20936/
16. Virt, L. (2012): „Geto“ u *Čikaška škola sociologije: 1920–1940*, (prir. D. Marinković), Novi Sad: Mediterran Publishing, 161–182
17. Volerstin, I. (2005): *Uvod u svetsku analizu*, Cetinje: OKF
18. Vujanić, M. i dr. (2011): *Rečnik Srpskoga jezika.* Novi Sad: Matica Srpska
19. Vuletić, V., Stanojević, D. (2013): „Sociološke teme XXI veka – uporedna analiza Srbija i Hrvatska“, *Sociologija* LV (1): 47–68.
20. Waldinger, R. (1993): 'The Ethnic Enclave Debate Revisited', *International Journal of Urban and Regional Research* 17 (3): 444–452.

*Mirjana Dokmanović**

NACIONALNI SUVERENITET I EKONOMSKA GLOBALIZACIJA

Apstrakt

U globalizovanoj ekonomiji države se sve više ekonomski otvaraju u očekivanju da će integrisanjem nacionalne privrede u globalno tržište podstaći ekonomski razvoj. Ovo ekonomsko otvaranje uključuje uklanjanje zakonskih prepreka koje sputavaju nesmetano kretanje finansijskog kapitala, kao i uvođenje mera za privlačenje stranih investicija. Države se time otvaraju ulasku i uticaju transnacionalnih korporacija i stranih finansijskih institucija na domaće politike. Posledica toga je da države gube deo svoje suverenosti i moć da kontrolišu svoju ekonomiju i korišćenje prirodnih bogatstava. Predmet ovog rada je razmatranje mogućih odgovora države na ove izazove. Zaključujem da rešenje nije ni u odricanju od nacionalnog suvereniteta, ni u autarkiji, već u vođenju promišljene politike otvorenosti prema globalnom tržištu, koja nužno mora biti ograničena očuvanjem ekonomskog suvereniteta i vitalnih interesa države i njenih građana. Cilj rada je doprinese razumevanju značaja očuvanja nacionalnog suvereniteta u eri ekonomske globalizacije.

Ključne reči: *nacionalni suverenitet, ekonomski suverenitet, nacionalni interesi, vitalni interesi gradana, korporativni globalizam, slobodno tržište, transnacionalne korporacije*

NATIONAL SOVEREIGNTY AND ECONOMIC GLOBALIZATION

Abstract

In the globalized economy, states open their economies expecting to enhance economic development by integrating in the global market. This economic opening includes abolishing legal barriers that hinder the smooth movement of financial capital, as well as introducing of measures to attract foreign investments. Therefore, a state is open to entry and influence of transnational corporations and international institutions to domestic policies. As a consequence, a state is losing a part of its sovereignty and the power to control its economy and the use of natural resources. The subject of this paper is to discuss possible responses to these challenges. I conclude that the solution is not in the surrender of national sovereignty, even in autarky, but in conducting deliberate policy of openness towards the global market, which must necessarily be limited to the preservation of economic sovereignty and vital interests of the state and its citizens. The aim is to contribute to the understanding of the importance of preserving national sovereignty in the era of economic globalization.

Key words: *national sovereignty, economic sovereignty, national interests, vital interests of citizens, corporative globalism, free market, transnational corporations*

* vanredna profesorka, Institut društvenih nauka, Beograd

DOBROVOLJNO I NEDOBROVOLJNO SAMOOGRANIČAVANJE SUVERENITETA

Na početku dvadeset i prvog veka državama je malo toga ostalo od bodenovskog učenja o suverenitetu kao najviše vlasti države nad teritorijom i podanicima, neograničenu zakonima i ograničenu jedino "božanskim i prirodnim pravom"[1]. Pravo na suverenost i nezavisnost je jedno od osnovnih prava države u savremenoj teoriji međunarodnog prava, uz pravo na samoodržavanje, pravo na jednakost, pravo na međunarodni saobraćaj i pravo na poštovanje (Avramov i Kreća, 1990; Andrassy, 1984). U savremenoj doktrini i praksi ovo pravo na suverenost je ograničeno pravilima međunarodnog prava. Svako konkretno ograničenje suvereniteta zasnovano je na ugovoru ili međunarodnom običajnom pravu. Suverenost je fenomen koji prati fenomen države. Savremena politička teorija koja sistematski analizira i problemizira modernu državu, problemizira i pojam suverenosti. O definiciji i sadržaju ova dva pojma razvijene su različite doktrine i koncepti u osnovama prava, međunarodnog prava, međunarodnih odnosa i spoljne politike (Kelzen, 2003; Bojanić i Milenković, 2008; Janev, 2002).

Komunikacija i saradnja među država danas je postala skoro nemoguća bez dobrovoljnog odricanja jednog dela suvereniteta. Pravo neškodljivog prolaza kroz teritorijalno more svih brodova koji viju zastave drugih država i pravni režim važnih morskih kanala i međunarodnih rečnih tokova samo su neki od primera pravila koja olakšavaju međunarodni saobraćaj. Međunarodno pravo se zapravo sastoji od skupa takvih pravila nastalih odricanjem dela suvereniteta država u oblasti režima plovidbe rekama, morima i okeanima, vazdušne plovidbe, rešavanja sporova, diplomatije, položaja čoveka i zaštite pojedinih kategorija lica itd.

U cilju ostvarivanja zajedničkih interesa, države sarađuju i putem udruživanja u labave ili čvrste saveze i formiranjem bilateralnih i međunarodnih tvorevina. Savremeni procesi globalizacije uključuju i formiranje supranacionalnih tvorevina, regionalnih i međunarodnih organizacija, ekonomskih i vojnih blokova i saveza, kao i jačanje neinstitucionalnih veza među državama i umrežavanje nacionalnih i nenacionalnih institucija u raznim oblastima, pored ekonomske saradnje, kao što su saobraćaj, obrazovanje, borba protiv siromaštva, borba protiv kriminala, očuvanje životne sredine, zaštita ljudskih prava itd. Kada se radi o udruživanju ili pridruživanju država supranacionalnim tvorevinama regionalnog ili svetskog karaktera, desuverenizacija postaje pravilo - države članice prenose na formiranu tvorevinu jedan deo svojih kompetencija zarad ostvarivanja zajedničkih ciljeva i interesa. Razlozi za to mogu biti i u potrebi uključivanja u globalne ekonomske tokove. Prema Ebersu (Kelzen, 2003:250), ograničavanje ne dira u suverenost ako je *dobrovoljno* samoograničavanje, te je država suverena koja je vezana samo *ugovorom*; „suverenost se ukida tek onda kada kada država stupi u lično-pravni odnos podređenosti prema nekoj drugoj državi, tako da njenu volju mora priznatikao sebi nadređenu, višu volju, a ova u svako doba može samostalno zadirati u njeno pravo samoodređivanja".

Ograničavanje suverenosti pod ekonomskom globalizacijom je proces koji se dešava u tri dimenzije (Savanovic, 2014:

1) proces prenošenja centra odlučivanja na nadnacionalne tvorevine kao što je Evropska unija, sa legislativnim ovlašćenjima u određenim oblastima ekonomskog, političkog i društvenog života; s obzirom da je tržište postalo nadnacionalno, politički okvir se prilagodio ovoj realnosti stvaranjem nadnacionalnih tvorevina;

[1] Bodin, J. (2002), *Šest knjiga o republici* (prev. Divina M.) Zagreb: Politička kultura.

2) rast inferiornosti država u pogledu zahteva međunarodnih institucija kao što su Međunarodni monetarni fond, Svetska banka i Svetska trgovinska organizacija;

3) proces jačanja uticaja transnacionalnih korporacija na odlučivanje o ekonomskim i političkim pitanjima suverenih država.

U eri rastuće ekonomske povezanosti država i dominacije svetskog tržišta finansija i roba koje ne poznaje državne granice, države se suočavaju sa nizom pitanja:

- u kojoj meri mogu zadržati svoju suverenost nad kontrolom privrednih subjekata i aktivnosti unutar svojih državnih granica;
- u kojoj meri mogu suvereno i nezavisno odlučivati o pitanjima svog privrednog, a time i društvenog razvoja;
- u kojoj meri mogu zadržati političku suverenost u uslovima ograničavanja i/li gubljenja ekonomske suverenosti.

Ova pitanja dobijaju na značaju zahvaljujući dvema tendencijama sa kojima se države suočavaju na početku dvadeset prvog veka, a to su ubrzavanje tempa ekonomskog otvaranja i jačanje nedržavnih globalnih privrednih aktera, transnacionalnih korporacija, koje su preuzele primat u vođenju poslova od država.

KORPORATIVNA GLOBALIZACIJA

Kako Bodrožić (2014:21) zaključuje, globalizacija nije nikakva homogenizacija sveta zarad opštih interesa čovečanstva, već način kojim dominantne nacije, pre svega finansijski dominantne, nameću svoju moć i uticaj slabijim nacijama smanjenjem ili eliminacijom nacionalnih suvereniteta, pre svega u sferi finansijskog tržišta. Krajem 21. veka vlast su od ovih finansijski najmoćnijih država preuzele transnacionalne korporacije, koje su postale dominantni igrači na međunarodnoj privrednoj sceni.

Oko 80 odsto ukupne svetske trgovine danas se obavlja preko 80.000 transnacionalnih korporacija, koliko se procenjuje da posluje širom sveta[2]. Mnoge od njih su postale bogatije i moćnije od država. Najveće korporacije imaju godišnji profit koji uveliko prevazilazi bruto nacionalnih dohodak većine država. Prema ovom kriterijumu one se sve više penju na svetskoj rang listi najvećih ekonomija prestižući mnoge države po ekonomskoj snazi. U 2012. godini, od 100 najvećih ekonomija u svetu, računajući po visini BND (države) i prihoda (kompanije) u odnosu na broj stanovnika (uposlenih), 37 su korporacije, većinom naftna preduzeća (Royal Dutch Shell, Sinopec-China Petroleum, PetroChina, Gazprom, Statoil i dr.), banke (JP Morgan Chase, China Construction Bank, HSBC Holdings, Bank of America, Bank of China, Citigroup) i informaciono-telekomunikacione firme (Apple, AT & T, Nippon Telegraph & Tel, China Mobile) (Dokmanović, 2017). Uzimajući u obzir visinu ukupnog godišnjeg prihoda kao kriterijum, od 100 najbogatijih država i korporacija u 2014. godini, čak 63 su korporacije[3]. Wal-Mart Stores, Sinopec i Royal Dutch Shell su ostvarili veći prihod nego visoko razvijene zemlje kao što su Norveška, Švedska, Švajcarska, Belgija i Austrija. Britansko-holandska multinacionalna kompanija Royal Dutch Shell je po prihodu premašila Holandiju, državu u kojoj joj je sedište.

U 2015. godini, 500 najvećih svetskih korporacija ostvarilo je ukupan prihod od 27,6 triliona USD i ukupan profit of 1,5 triliona USD[4]. Sedišta ovih korporacija su u 33 države,

[2] http://www.fes-connect.org/spotlight/from-corporate-capture-to-capturing-the-corporate, pristupljeno 28.04.2017.

[3] http://www.corporationsandhealth.org/2015/08/27/the-100-largest-governments-and-corporations-by-revenue, pristupljeno 15.04.2017.

[4] http://fortune.com/global500, pristupljeno 15.04.2017.

pretežno u Evropi, Severnoj Americi i Dalekom Istoku, a zapošljavaju 67 miliona ljudi širom sveta.

Čak 90 odsto korporacijskog dohotka globalne ekonomije kroz različite forme se slije u samo oko 300 transnacionalnih korpracija, pri čemu više od polovine (60 odsto) dohotka otpada na finansijske korporacije (Milošević, 2014:107). Najmoćnija je zapadna regionalna grupacija korporacija koja se sastoji od 49 finansijskih korporacija (Goldman Sachs, Morgan Stanley, JP Morgan Chase, Barclays, UBS, Deutsche Bank, Credit Suisse i dr.) koje kontrolišu 40 odsto ostalih korporacija.

Transnacionalne korporacije su stekle ovakvu moć zahvaljujući konsolidovanju svoje proizvodnje na sve više deregulisanom globalnom tržištu rada (Đurić Kuzmanović, 2008; Pečujlić, 2002). Jeftina i dostupna radna snaga i sredstva i povoljni uslovi proizvodnje u manje razvijenim ili nerazvijenim državama osnažili su pokretljivost i profitabilnost njihovog kapitala, a otklanjanje barijera na tržištu omogućili su im da distribuiraju i plasiraju svoju robu na globalnom nivou. U ovakvim uslovima, čak ni velika nacionalna preduzeća ne mogu konkurisati ovim ekonomskim džinovima, a kamoli srednja i mala preduzeća, pa mnoga propadaju, što dovodi do rasta nezaposlenosti i siromaštva, s jedne strane, i smanjivanja nadnica, s druge strane (Dokmanović, 2017). Zahvaljujući netransparentnom poslovanju, nepostojanju advekvatne pravne regulative, nepoštovanju korporativne društvene odgovornosti i neplaćanju poreza, korporacije su uvek na dobitku, a nerazvijene ili nedovoljno razvijene države u kojoj operišu uvek na gubitku[5]. Čak i u slučaju da država iskazuje rast stranih direktnih investicija u svojim statističkim bilansima kao pozitivan privredni rezultat, negativne posledice preovlađuju i teško pogađaju nacionalnu ekonomiju. Po pravilu, te posledice se očitavaju u vidu snižavanja cene rada, uništavanja domaćih preduzeća, pa čak i pojedinih privrednih grana, besomučne eksploatacije prirodnih resursa, zagađivanja voda, zemljišta i životne sredine. Strane direktne investicije više nisu zamajac razvoja malih nacionalnih privreda, iz jednostavnog razloga što krupnim investitorima to više nije u interesu. I same države, odnosno njihove vlade, pomažu privatnim korporacijama da se bogate ukoliko u cilju privlačenja stranih direktnih investicija uklanjaju carinske i trgovinske barijere i ublažavaju fiskalnu i pravnu regulativu.

Ovakve tendencije neminovno dovode do osiromašenja države, a time i do urušavanja infrastrukture, rasta nezaposlenosti i siromaštva, smanjivanja budžetske podrške ostvarivanju osnovnih ekonomskih i socijalnih prava građana i drugih kompetencija države (Dokmanović, 2003). Ovakve posledice trpe ne samo male i srednje države sa nerazvijenim ili nedovoljno razvijenim privredama, već i visoko razvijene države, u slučajevima kada korporacije presele svoju proizvodnju i centre vršenja usluga u manje razvijene zemlje u kojima je veći obrt oplodnje kapitala zbog niskih radnica, labavije regulative u oblasti radnog zakonodavstva, zaštite resursa i prirodne okoline i povoljnijeg poslovanja u celini, uključujući poreske olakšice i razne beneficije. Bankarski sistemi i međunarodne finansijske institucije, zahvaljujući trgovanju finansijskim kapitalom (uglavnom bez realnog pokrića), dodatno isisavaju novac iz nacionalnih trezora i džepova građana.

Rezultat ovakvog korporativnog globalizma je generisanje finansijske nestabilnosti i nejednakosti, uz rastući jaz između bogatih i siromašnih u svim delovima sveta, uključujući u najbogatijim državama sa najrazvijenijim privredama. Podaci iz najnovijeg izveštaja Oxfam

[5] Zbog ovakvog poslovanja transnacionalnih korporacija i neplaćanja poreza, procenjuje se da su afričke zemlje od sedamdesetih godina dvadesetog veka do danas izgubile više od 1 triliona USD. Nema sumnje da bi investiranje ove sume u ekonomski razvoj ovih država znatno doprinelo smanjivanju siromaštva. Friedrich Ebert Stiftung Connect, „From corporate capture to capturing the corporate", 27.07.2017. http://www.fes-connect.org/spotlight/from-corporate-capture-to-capturing-the-corporate, pristupljeno 28.04.2017

International (2017) ukazuju da je raspon u bogatstvu između onih koji imaju i onih koji nemaju dostigao ekstremne razmere. U periodu između 1988. i 2011. godine prihodi 10 odsto najsiromašnijih su se povećali za svega 3 USD godišnje, dok su se u istom periodu prihodi 1 odsto najbogatijih povećali za 182 puta. Od 2015. godine, 1 odsto najbogatijih poseduje više nego svi ostali na ovoj planeti, a osmoro ljudi poseduje koliko siromašnija polovina svetske populacije (8 : 3,600.000.000). Drastično širenje jaza između bogatih i siromašnih dovelo je do toga da jedan broj pojedinaca i porodica raspolaže sa više materijalnih i finansijskih resursa nego mnoge nerazvijene i nedovoljno razvijene države.

Ovi globalni ekonomski procesi, sa transnacionalnim korporacijama i međunarodnim finansijskim institutucijama kao glavnim akterima, proizvode razne efekte na države, nacionalne privrede i ekonomski i socijalni položaj njihovih stanovnika. U ovom radu organičiću se samo na jedan efekat - uticaj na nacionalni suverenitet.

EKONOMSKI SUVERENITET

Pojam nacionalni suverenitet raščlanjujem na njegova dva elementa, politički i ekonomski, u cilju ilustrovanja efekata korporativne neoliberalne globalizacije na sposobnost države da samostalno i nezavisno organizuje društveni i ekonomski život. Politički suverenitet bi označavao formalni izraz sposobnosti državnih organa u donošenju punovažnih odluka i njihovo sprovođenje na teritoriji države. O pojmu ekonomskog suvereniteta različita su shvatanja. Savanović (2014:1039) grupiše četiri značenja ekonomskog suvereniteta:

1) "državno" vlasništvo;
2) samodovoljnost (država je ekonomski suverena ukoliko je sposobna da udovolji potrebama svog stanovništva sopstvenim resursima i sopstvenom reprodukcijom);
3) nepostojanje budžetskog deficita i zaduženosti prema stranim kreditorima, finansijska stabilnost države i redovno servisiranje budžeta;
4) sposobnost države da nezavisno odlučuje o svojim politikama i korišćenju svojih resursa.

Poslednje (4) navedeno značenje ekonomskog suvereniteta je jedino prihvatljivo u savremenim uslovima. Nezavisno odlučivanje o svojim politika i korišenju svojih resursa uključuje specifične faktore kao što su kontrola valute, kamatnih stopa i monetarne politike u celini, sloboda izvoza i uvoza i izbora ekonomskih i trgovinskih partnera. Savanović ističe da je za ekonomski suverenitet od ključnog značaja shvatanje da se, u krajnjoj instanci, radi o suverenoj volji građana, te da je država samo "posrednik", "sredstvo" izvršenja te volje.

Politički suverenitet je izvedenica ekonomske suverenosti, jer, kako primećuje Vranjican (1986:384), bez ekonomske suverenosti, kao *condition sine qua non*, politička suverenost je čist privid odnosno vlastita suprotnost. Ekonomski suverenitet je konstitutivni element političke suverenosti ako tu suverenost posmatramo sa faktičkog, a ne formalno-pravnog aspekta. Ovaj autor (1986:385) definiše ekonomski suverenitet kao posedovanje ili odsutnost sposobnosti kreiranja autentične strategije razvoja i njeno ostvarivanje u procesu ekonomskog razvoja. Vranjican (1986:385) ispravno primećuje da apsolutna sloboda u kreiranju procesa razvoja egzistira samo kao teorijska konstrukcija vrlo udaljena od stvarnosti, te da je neostvariva čak i u uslovima visoke razvijenosti proizvodnih snaga i obilja proizvodnih resursa. U tom smislu, ekonomsku samostalnost bi trebalo razumeti kao sposobnost optimalizacije privrednog razvitka kroz uvažavanje endogenih i egzogenih objektivnih ograničenja, ali strategijom koja osigurava dostizanje autentično formuliranih ciljeva. U eri globalnog tržišta i ekonomske globalizacije, stanje ekonomske nezavisnosti je skoro iščezlo zbog jačanja trendova međuzavisnosti među državama. Malobrojne države koje još odolevaju (Severna Koreja) ili su do skora odolevale

(Libija) pritiscima glavnih promotera globalizacije za "ekonomskim i demokratskim otvaranjem" i "liberalizacijom tržišta" surovo se kažnjavaju od strane "međunarodne zajednice". Ekonomska nezavisnost se tranformirala u ekonomsku međuzavisnost sa specifičnim formama simetričnosti ili asimetrije (Vranjican, 1986:384).

Političkim suverenitetom se ne stiče istovremeno i automatski ekonomski suverenitet. U načelu, ekonomski suverenitet je ugrožen sužavanjem izbora u donošenju odluka o bitnim problemima privrednog razvoja. Stepen ekonomske suverenosti determinisan je ukupnošću karakteristika društveno-ekonomske (ne)razvijenosti (Vranjican, 1986:387-388). Ekonomski suverenitet je, dakle, uvek ograničen, i pitanje je samo stepena te ograničenosti. Faktori koji utiču na stepen okrnjenosti ekonomskog suvereniteta države su, prvenstveno, stepen njene ekonomske i tehnološke razvijenosti kao i stepen zaduženosti, tj. veličina spoljnjeg duga po glavi stanovnika.

Realna je pretpostavka da visoko razvijene zemlje imaju veći stepen ekonomskog suvereniteta u odlučivanju o svom razvoju od nerazvijenih i malih ekonomija. Međutim, ova pretpostavka je u savremenim ekonomskim odnosima postala oboriva. Privatne transnacionalne korporacije su postale bogatije i moćnije pa čak i pojedinih razvijenih država (kao što je to ilustrovano u prethodnom odeljku). Time su stvoreni uslovi da korporacije mogu da koriste tu svoju moć na uobličavanje ključnih odluka jedne suverene države, tim pre što ne postoje nikakve prepreke, osim etičkih, da to ne rade[6]. Ovi procesi su doveli dotle da je ekonomski suverenitet danas postao preovlađujući aspekt suvereniteta.

IMPERIJALNI GLOBALIZAM *VS* NACIONALNI SUVERENITET

Neoliberalna agenda zasnovana na Vašingtonskom konsenzusu pogoduje transnacionalnim korporacijama, što ilustruje drastičan rast njihove ekonomske moći unazad tri decenije. Pravila otvorenog i slobodnog tržišta daju im neograničenu slobodu i ogroman prostor za njihove aktivnosti, dok, s druge strane, supermobilnost finansijskog kapitala smanjuje mogućnost država da prikuplja porez od kretanja tog kapitala (Savanovic, 2014:1031). Siromašne države i regioni nastoje da podstaknu ekonomski razvoj privlačenjem stranog kapitala, pa su prisiljene da budu „gostoljubive" prema krupnim investitorima i transnacionalnim korporacijama. Neoliberalna pravila omogućuju „gostujućim" stranim kompanijama da nameću svoju volju i interese državama „domaćinima". Korporacije time stiču i suverenu vlast nad domaćim stanovništvom. Iako formalno apolitične, transnacionalne korporacije dobivaju karakteristike suverenih entiteta koje formiraju političke odluke države. Posredno, korporacije utiču na uobličavanje i onih politika države koje se ne odnose neposredno na sferu poslovanja (kao što su, primera radi, agrarna politika, ruralni i urbani razvoj, razvijanje infrastrukture, saobraćaj, građevinarstvo, socijalna politika, ljudska prava). U ovakvom kontekstu građani više nisu u mogućnosti da samostalno i nezavisno donose političke odluke preko demokratski izabrane vlade. Mnogi autori upozoravaju da je pored erozije suvereniteta, ugrožena je i demokratija (Savanovic, 2014:1033).

Sa druge strane, proces razvlašćenja države i naroda podupiru Svetska banka i Međunarodni monetarni fond. Zajmovi se koriste kao sredstvo uslovljavanja i kreiranja unutrašnjih politika koje idu u korist promoterima neoliberalizma i velikim korporacijama, kao

[6] Pitanje je koliko će najavljeni međunarodnopravni obavezujući instrument ograničiti delovanje moćnih transnacionalnih korporacija. Proces stvaranja kontrolnog instrumenta pokrenuo je juna 2014. godine Savet UN za ljudska prava usvajanjem Rezolucije A/HRC/RES/26/9 "Elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights".

što su deregulacija tržišta, privatizacija državnih preduzeća i usluga, kresanje budžetskog izdvajanja za društvene delatnosti, javnu bezbednost i socijalnu zaštitu, fleksibilizacija radnog zakonodavstva. Na ovaj način, ove finansijske institucije preuzimaju prerogative zakonodavne i izvršne vlasti države i postaju neformalni nosioci faktičke nacionalne suverenosti. Ovim se jasno pokazuje zavisnost političkog suvereniteta od ekonomskog suvereniteta.

U savremenim odnosima koje vladaju na globalnom otvorenom tržištu, Svetska trgovinska organizacija takođe preuzima značajan deo suverenosti od svojih država članica. Ona od njih zahteva otvaranje tržišta i eliminisanje prepreka trgovinskim tokovima, a takvi uslovi odgovaraju samo velikim i jakim nacionalnim i regionalnim ekonomijama i transnacionalnim korporacijama; za male i nerazvijene privrede, potpuno otvaranje donosi samo propast, s obzirom da nisu u mogućnosti da se održe u utakmici sa višestruko moćnijim i jačim igračima.

Ovakav imperijalistički neoliberalni trend ne ide na ruku ni visoko razvijenim državama. Konačni udarac njihovom suverenitetu zadaće Transatlantsko trgovinsko i investicijsko partnerstvo (Transatlantic Trade and Investment Partnership - TTIP), trgovinski ugovor koji Evropska unija planira da zaključi sa SAD, i drugi ugovori koji planira da zaključi sa Kanadom, Sveobuhvatni ekonomski i trgovinski sporazum (Comprehensive Economic and Trade Agreement - CETA). Zvanični argumenti kojima se opravdavaju ovi planirani sporazumi su podsticanje otvaranja radnih mesta i ekonomskog rasta i snižavanje cena. U stvarnosti, ukoliko se usvoje, oni će koristiti samo velikim korporacijama i dodatno će razvlastiti države[7]. S obzirom da su carinske barijere između EU i SAD već sada veoma niske, novi sporazumi se fokusiraju na uklanjanje necarinskih prepreka, odnosno regulative u oblasti trgovine i investicija. Deregulacija koju spoljni akteri zahtevaju od vlada zapravo je odricanje od dela suvereniteta.

Sporazumi predviđaju da će strani investitori moći da tuže države članice Evropske unije ukoliko zakoni ili mere EU ili države članice nanesu štetu njihovoj investiciji ili umanje očekivani profit. Ovo se odnosi i na zakone i mere usvojene u interesu javnog dobra, zaštite okoline i zaštite potrošača. Predviđena i „saradnja u oblasti regulative". Predstavnici velikih korporacija učestvovali bi u kreiranju zakona pre nego oni uđu u parlamentarnu proceduru. Države EU bi bile pod pritiskom da dozvole visokorizične tehnologije kao što je frakiranje[8] i umanje standarde vezane za kvalitet hrane i zaštite potrošača. Kontroverze oko TTIP i CETA su otvorila mnoga pitanja u javnosti (Richer & Schaffer, 2014), dok se građani širom EU izjašnjavaju protiv ovog pokušaja uzurpiranja nacionalne suverenosti od strane korporativnog establišmenta[9].

ZAKLJUČAK

Koji su mogući odgovori države na ovakve izazove u savremenom globalnom kontekstu? Na dva pola su dve krajnjosti - potpuno otvaranje i potpuno zatvaranje. Što veća otvorenost, to manje suverenosti, to manje demokratije, to manje mogućnosti samostalnog odlučivanja o svom društvenom, ekonomskom, kulturnom, tehnološkom, informacijskom i komunikacijskom razvoju i svojoj sudbini. Autarkija kao izbor je takođe teško održiva u uslovima međuzavisnosti

[7] https://stop-ttip.org/what-is-the-problem-ttip-ceta, pristupljeno 14.04.2017; https://biblio.ugent.be/publication/5787437/ file/5787438, pristupljeno 14.04.2017.

[8] Naftna kompanija Lone Pine je 2013. godine tužila državu Kanadu tražeći odštetu od 250 miliona USD zbog izgubljenog profita nakon što je Kvebek proglasio moratorijum na frakiranje.

[9] https://stop-ttip.org, pristupljeno 12.04.2017.

država, pogotovo ako se radi o maloj zemlji sa oskudnim resursima, kao zbog spoljnih pritisaka koja bi država u tom slučaju trpela.

Povoljna je okolnost da sve više jača svest o promeni paradigme razvoja, s obzirom da su se društvene protivrečnosti produbile do te mere da razbuktavaju konflikte i usložnjavaju probleme na svim nivoima i u svim regionima sveta. Nijedna država više ne može biti izolovano ostrvo, jer se ne može izolovati od oružanih konflikata, virusa, epidemija, zagađivanja i drugih pojava za koje državne granice nisu fizička prepreka. Stoga se polazište za razvoj mora vratiti na definiciju kojom se uspešnim može oceniti samo takav razvoj u kojem svi njegovi činioci dovode sve učesnike u takav položaj da se u vlastitom interesu otvaraju prema svetu i uključuju u savremene tokove svetskog razvoja (Šebić). Razvoj bi trebalo da bude proces poboljšavanja života i povećanja slobode, i to slobode izbora i kontrole nad vlastitim životom, kako je to definisao Sen (Sen, 1999).

Ono što država može i mora da uradi jeste da ne dozvoli nasilno otimanje svog suvereniteta. Čak i dobrovoljno odricanje od dela svog nacionalnog suvereniteta mora biti ograničeno poštovanjem nacionalnih interesa[10], odnosno preciznije rečeno, poštovanjem vitalnih vrednosti i potreba građana i njihove zajednice. Pored suvereniteta, te vitalne vrednosti koje ne smeju biti ugrožene povezivanjem sa međunarodnim privrednim tokovima uključuju nezavisnost, teritorijalni integritet, vladavinu prava, demokratiju, socijalnu pravdu, ljudska prava i slobode, očuvanje mira i unutrašnje stabilnosti, nacionalnu, versku, rasnu i rodnu ravnopravnost, očuvanje životne sredine, nepovredivost imovine, zaštita životne sredine i prirodnih resursa... Stoga je nedopuštena svaka privredna aktivnost, trgovina i usluga koja ugrožava, primera radi, proizvodnju i bezbednost hrane, zdravu pijaću vodu, šume, vodotokove, zdravlje, pravo na dostojanstveni rad, pravo na bezbednost na radu, pravo na pristojnu naknadu za svoj rad, i ostvarivanje i zaštitu svih drugih prava na načelima jednakosti i nediskriminacije. U ovom smislu, nije dopušteno ni vladi da vodi politiku i preduzima mere koje proizvode navedene efekte. Pravno gledajući, građani imaju formalnu mogućnost da kontrolišu vladu i da je pozivaju na odgovornost. U tom smislu, formalno, države još nisu izgubile svoju samo-kontrolu. Formalno, međutim, nema ni prinude ni eksploatacije od strane transnacionalnih korporacija i međunarodnih finansijskih i trgovinskih organizacija, s obzirom da vlade (formalno) dobrovoljno sklapaju sa njima ugovore koji predstavljaju izraz slobodne volje obe strane; realno, ovi spoljni faktori, zahvaljujući stečenoj ekonomskoj moći, u poziciji su da koriste vlade za svoje ciljeve (Savanovic, 2014). Na žalost, ti ciljevi su sve više i sve češće u suprotnosti sa vitalnim vrednostima i potrebama građana i zajednice. Zaustavljanje ovih negativnih tendencija i promena vladajuće neoliberalne paradigme razvoja zahtevaju, između ostalog, ustanovljenje efikasne kontrole i izvođenja odgovornosti vlade i vođenju promišljene politike ograničene otvorenosti prema globalnom tržištu, koja nužno mora biti omeđena očuvanjem ekonomskog suvereniteta i vitalnih interesa građana. Pitanje je koliko je državama, u savremenom korporativnom kontekstu, ostalo slobode da biraju put kojim će ići.

[10] Države različito razumevaju i predstavljaju šta jeste, a šta nije njihov nacionalni interes. Ovaj izraz se često koristi za opravdanje veoma različitih politika, kao što su intervencionalizam, izolacija i agresija. Za potrebu ovog rada stoga pod nacionalnim interesom podrazumevam vitalne interese građana i njihove zajednice, koji su isti ili slični u svim zemljama sveta i koji se često ne podudaraju sa vitalnim interesima vladajućih struktura.

LITERATURA

1. Andrassy, J. (1984) *Medunarodno pravo*, Zagreb: Školska knjiga.
2. Avramov, S. i Kreća, M. (1990), *Medunarodno javno pravo*, Beograd: Naučna knjiga.
3. Bodin, J. (2002), *Šest knjiga o republici*,(prev. Divina M.) Zagreb: Politička kultura.
4. Bodrožić, Đ. (2014), „Globalizam i nacionalni suverenitet", u: Milošević, Z. i Đurić, Ž. (ur.), *(Dez)integracija država i identitet: (dez)integracija država i nacionalni identitet na početku 21. veka*, Beograd: Institut za političke studije, str. 13-33.
5. Bojanić, P. i Milenković, I. (ur.), (2008), *Suveren i suverenost: Izmedu pojma, fikcije i političke emocije*, Beograd: Službeni glasnik.
6. Dokmanović, M. (2003). Ekonomska globalizacija i paradoksi, *Temida*, 1/2003, str. 15-21.
7. Dokmanović, M. (2017), *Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava*, Beograd: Institut društvenih nauka i Čigoja štampa.
8. Đurić Kuzmanović, T. (2008). *Poslovno okruženje*. Novi Sad: Alfa-graf NS.
9. Janev, I. (2002), *Medunarodni odnosi i spoljna politika*, Beograd: Institut za političke studije.
10. Kelzen, H. (2003), Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava: Prilog jednoj čistoj teoriji prava (prev. Basta D. N.), Beograd: Službeni list SCG.
11. Milošević, Z. (2014), „Transnacionalne korporacije i država", u Milošević, Z. i Đurić, Ž. (ur.), *Dezintegracija država i identitet: (dez)integracija država i nacionalni identitet na početku 21. veka*„ Beograd: Institut za političke studije, str. 101-114).
12. Oxfam International (2017), „Just 8 men own same wealth as half the world", 16.01.2017, https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2017-01-16/just-8-men-own-same-wealth-half-world, pristupljeno 16.04.2017.
13. Pečujlić, M. (2002). *Globalizacija: dva lika sveta*. Beograd: Gutenbergova Galaksija.
14. Richer, Ph. M. & Schaffer, G. F. (2014), *The Controversy over the Free-Trade Agreement TTIP: Research Report*, Berlin: DIW Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung.
15. Savanovic, A. (2014), „Economic Sovereignity", Compilation of Conference Papers, 12th International Academic Conference, Prague, 01.09.2014. pp. 1022-1041.
16. Sen, A. (1999), *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press.
17. Šebić, F. *Ekonomski razvoj*, http://docslide.net/documents/ekonomski-razvoj-skripta.html, pristupljeno 17.04.2017.
18. Vranjican, S. (1986), „Tehnološka zavisnost i ekonomski suverenitet", Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 36 (3-4), str. 383-396.

INTERNET IZVORI

1. https://stop-ttip.org/what-is-the-problem-ttip-ceta, pristupljeno 14.04.2017;
2. https://biblio.ugent.be/publication/5787437/file/5787438, pristupljeno 14.04.2017.
3. https://stop-ttip.org, pristupljeno 12.04.2017.
4. http://fortune.com/global500, pristupljeno 15.04.2017.
5. http://www.fes-connect.org/spotlight/from-corporate-capture-to-capturing-the-corporate, pristupljeno 28.04.2017.
6. http://www.corporationsandhealth.org/2015/08/27/the-100-largest-governments-and-corporations-by-revenue, pristupljeno 15.04.2017.

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA - BEOGRAD
CENTAR ZA EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA
Naučni skup "Globalizacija i izolacionizam"

Prof. dr Veselin Vukotić, Naučni rukovodilac Skupa

GLOBALIZACIJA I IZOLACIONIZAM

Ovogodišnja tema Naučnog skupa je reakcija na najnovije događaje u svijetu, a i u regionu. S jedne strane **mit o globalizaciji**, a sa **druge strane težnja ka izolacionizmu**; s jedne strane **otvorenost**, a sa druge **zatvaranje**, s jedne strane zalaganje za mir a sa druge provociranje sukoba.

Očigledno, ove dvije ideje su u sukobu.

Koja ideja će nadvladati?

Nije nam namjera da na skupu dajemo i tražimo konačan odgovor. Naravno, to i ne možemo. Cilj je da se razmijene mišljenja. Da se možda čuju neke nove ideje.

Da li se svijet mijenja? Da li se svijet ubrzano mijenja, čak brže nego što to možemo shvatiti? Ne samo tehnološki, što je vidljivo! Da li se mijenja u sistemu vrijednosti, da li se mijenja u odnosu prema nekim institucijama koje su bili doskora fundamenti ove civilizacije? Da li se mijenja naša civilizacija?

Događaji kao što su Bregzit ili najava politike novog američkog predsjednika, kao i sve češće provokacije sukoba na Balkanu sve više ističu zahtjeve ka zatvaranju, ka jačanju nacije, nacionalizma i nacionalne države.

Sve je veći strah od nad-nacionalnih institucija (npr. EU).

Zaista, da li će **ideja balkanizacije** – balkanizam kao metafora centralizovanja i zatvaranja „zavladati" svijetom?

Čega je rezultat ta ideja izolacionizma, metaforički nazvana „balkanizacijom"?

Da li je ta ideja došla evoluciono na red u tom istorijsko-evolutivnom hodu razvoja civilizacije Zapada **ili** je to reakcija danas moćnih na neke unutrašnje potrese koji se dešavaju u dubini društva i ove civilizacije, potrese kojih još nijesmo do kraja svjesni?

Meni se čini da je sve ovo što se dešava grcanje pred promjenama, **strah od promjena**. Izolacionizam počiva na logici ježa: na svaku promjenu u okruženju on se zatvara, i ispolji bodlje – spreman za rat. A onda naiđe automobil, **ta viša sila** i napravi od ježa fleku. Da li možda postoji neka sila, univerzalna sila koja će tako poklopiti i naše zatvaranje, sila koja će izolacionizam učiniti besmislenim?

Da li **je** možda globalizacija upravo ta univerzalna sila koja će poklopiti to zatvaranje? Da li danas globalizaciji prilazimo ideološki, kao izgradnji novog svjetskog poretka **ili** kao snazi procesa koji su započeli u dubini društva, u dubini ove civilizacije i koji iz te dubine širi tektonske poremećaje na površini?

Da li se možemo osloboditi mišljenja da je novac jedina poluga globalizacije, jedina moneta globalizacije? Da li se globalizacija može svesti samo na taj ekonomski redukcionizam? Zar danas globalizacija nije znatno više od ekonomije? Zar ovo nije svijet, **ne fragmentacije**, već **umrežavanja** – umrežavanja različitih područja društva: i ekonomije, i politike, i književnosti, i zabave, i nauke , i tehnologije, i bezbjednosti, i sporta... Nijedan aspekt našeg života više nije izolovan! Sve je povezano, međuzavisno, umreženo... Izgleda da su samo ambicije **malih ljudi**, ljudi funkcionalne pameti, sklone izolacionizmu, sklone zatvaranju.

Ako danas kao pojedinac, kao kompanija, kao država nijeste umreženi – vi ste mrtvi, po onoj crnogorskoj: *„Dekna još nije umrla – a kad će, ne znamo!"*...

Ljudi skloni izolacionizmu, zatvoreni, skloni balkanskom modelu života, teže diktaturi, apsolutizmu, monopolu... Mreža, a to je današnji svijet - ne trpi komande! Mreža ne trpi diktaturu! I taj sukob između globalizacije i izolacionizma možemo prevesti na sukob piramide i mreže, hijerarhije i mreže. Značaj koji je na starom Orijentu (Sumeri, Vavilon, Asirija) pripadao području onoga nekada kosmičkog, **kosmička snaga**, danas pripada **globalizaciji.** Da li je možda Njegoš postao besmrtan briljantnim opisom lokalnih događaja u *„Gorskom Vijencu"* ili po opisu te kosmičke sile u *„Luči mikrokozmi"*?

Ne želim da globalizaciju prikazujem ni kao pozitivnu, ni kao negativnu. Shvatam je kao neizbježnost. Nije u osnovi toga samo tehnologija. Mnogi faktori još...

Da li stvarno neko misli da je izolacionizam dugoročno moguć pri ovom još uvijek rastućem broju stanovnika na planeti Zemlji? (Slika: Populaciona mapa)

Da li možete zamisliti da će npr. Crna Gora 2050. godine imati najmanje 800.000 stanovnika? A sve „standardne", tzv. naučne projekcije govore o broju ispod 500.000? Slično će biti i u Srbiji.

Da li Crna Gora na sve promjene u svijetu treba da odgovori zatvaranjem? Male zemlje, kao Crna Gora moraju na promjene odgovarati otvaranjem! To je pitanje naše budućnosti. Identitet Crne Gore je upravo u tome da li imamo i da li razvijamo našu **sposobnost za otvaranjem**.

Ne zaboravimo, korijeni globalizacije su od momenta kada je homo-sapiens počeo da se seli iz Afrike i da nastanjava ovu planetu? (Slika: Seoba koja traje)

„Svi smo iz Afrike! Svi smo braća!" – to je platforma globalizacije.

Ja vidim makar tri dimnzije globalizacije koje je, po mom mišljenju, teško izbjeći.

Svijet postaje:

Globalna zajednica nasilja (terorizam, ekološko nasilje, uništavanje prirode, klimatske promjene);

Globalna zajednica kooperacije (ekonomija, nauka, tehnologija, umjetnost, zabava, sport, međunarodno pravo);

Globalna zajednica nevolje i patnje (migracije, siromaštvo, ratovi, sukob kultura).

Znači, globalizacija je neminovno brisanje granica između država uz povećanje umreženosti, što smanjuje moć pojedinih država, uključujući današnji Rim koji se zove Vašignton. Da li je Trampov izbor upravo iz straha da će se nastaviti opadanje moći SAD, kao što je i Klaudije bio spasilac Rima po onoj crnogorskoj *„što ga brani kad ga ne odbani"*.

Ako primijenimo kriterijum koja razvojna opcija ima **sposobnost za budućnost** – izolacionizam ili globalizacija, ja lično nemam dileme. Samo se pitamo koje ćemo žrtve kao ljudska vrsta i kao priroda u kojoj živimo platiti?

Kako ja metaforično vidim te promjene u našem društvu, u našoj civilizaciji?

Te promjene u obliku društva su slične promjenama agregatnog stanja vode. U svakom agregatnom stanju vode: čvrsto – led; tekuće – voda, para, oblaci, supstanca vode H2O opstaje, istina u drugačijem obliku. Da li i društvo ima tu supstancu koja mijenja oblik iako se ključna supstanca zajednice *homo-sapiensa* uvijek održava, istina u drugačijem obliku? Kada je društvo čvrsto, nepromjenjivo, nepokretno, kada nema nekih razarajućih procesa – to je slično stanju vode u ledenom agregatnom stanju. Meni se čini da je to doba do nastanka industrijske revolucije u 16-17. vijeku!

Sa povećanjem toplote: npr. naučnih i tehničkih izuma, led počinje da se topi. Voda ulazi i tečno stanje i teče. Metaforično, to je društvo u kome je sve pokrenuto, društvo postaje sve mobilnije, rastu konflikti u društvu. Možda je to kapitalističko društvo.

Ali, zbog ove velike brzine promjena, izazvane tehnologijom, voda počinje da isparava. To je za mene metafora tog informacionog društva. Para, isparavanje kao metafora za informaciju.

Da li u tom društvu, u tom društvu informacije mogu da važe stare vrijednosti, načela institucije? Da li je paru moguće zatvoriti? Odnosno, da li je informaciju moguće zarobiti? Da li je moguće konstruktivistički upravljati oblacima? Zar informatičari sve više ne govore o **cloud procesing-u**, o modelima **Big Data**, zar društvene mreže nijesu danas instintucionalna, misaona, stručna osnova drušva? Da li se možemo navići na posljedice tog novog oblika komunikacije u društvu? Da li se dosadašnji nosioci moći, ekonomske i političke, sve više ne liče na **bunu proizvođača svijeća protiv uvođenja električne energije**? Da li možda još rigoroznije rečeno, ne ličimo na proizvođače svijeća koji su se borili protiv izlaska sunca?

Da li nam u odgovoru na ova pitanja može pomoći istorija?

Npr. iskustvo Kine, kada se u 15. vijeku zatvorila i njena napredna civilizacija koja je u periodu od 11. do 15. vijeka bila naprednija u odnosu na Evropu, prepustila Evropi tu prednost, koja se otvorila, otkrila Novi svijet i kasnije počela proces kolonizacije. Kako iskustvo od globalizacije 1920-1930. što je direktno bila priprema za nastanak retrodgradnih ideologija (fašizam, nacizam) i Drugog Svjetskog rata, može da nam pomogne u razumijevanju ovog konteksta između globalizacije i izolacionizma? Da li nam za razumijevanje današnje situacije može pomoći i razumijevanje uspona i pada Francuske revolucije od 1789. i osvajanja Napoleona?

Mark Tven kaže da se **istorija ne ponavlja**, ali se **ona rimuje**. Iz istorije znamo da su sve civilizacije, od Sumera do danas, nastajala na novom znanju, na inovacijama, na stvaranju, na saradnji ljudi, na posvećenosti novom duhu, novoj ideji koja je to društvo zahvatila.

Isto tako, iz istorije znamo da su civilizacije propadale kada su ušle u zonu samozadovoljstva, u zonu porasta birokratije, jer birokratija unosi rutinu i ubija inovativnost i stvaranje, ubija novu misao... Znam i to, da propadanjem civilizacija, što se desilo 35 puta u istoriji *homo-sapiensa*, ne nestaje svijet, ne nestaje *homo-sapiens*, ne nestaje čovjek! Nestaje samo ono čije je vrijeme isteklo! Nestaju samo slabe zajednice koje je pregazio duh vrmena!

Što mi danas imamo u ovoj civilizaciji?

Imamo birokratiju! Birokratiju koja je zamijenila vladajuću klasu!

Jedino što danas proizvodi birokratija je **javni dug** i sve probleme koje on izaziva uključujući nestabilnost i ratove. Javni dug je zahvatanje prihoda iz budućnosti – ako ih bude! Zajednica koja se na račun budućih prihoda danas zadužuje više nego što će u budućnosti imati prihoda, neminovno nestaje.

Gubi se inovativnost i nova misao, guše se nove ideje! Nemamo solidarnost niti saosjećanja. Nejednakosti razdiru društveno tkivo. Cilj i smisao života je **imati**, imati materijalnog sve više i cilj nije **biti**, biti ispunjen, biti kreativan, biti pojedinac koji živi punoćom života. Kako ističe slavni španski filozof Hose Ortega **biti** znači živjeti svoj autentičan život, a ne život jurnjave bez duha i bez cilja... Kako izbjeći da zombi iz trgovačkih cenara, da ljudi bez duha i ljudi sa **McDonalds logikom**, budu uzori nadolazećih generacija?

Očigledno je da prvi put u istoriji, fizički opstanak ljudskog roda zavisi od **radikalnih promjena u ljudskom srcu**, u promjeni karaktera, načina razmišljanja, novim etičkim principima...

Odnosno, ulagati u čovjeka, ulagati u odnose među ljudima jeste možda taj put ka novoj civilizaciji. Za male zemlje posebno je važno da se oslobađamo te priče o velikim idejama – bilo globalnim, bilo ideologije... Pred nama je iskustvo i mit stare Grčke, posebno Rimljana, ali i Engleske koju su uspjeli da budu, iako u početku mali i nepoznati, nosioci velikih civilizacija... **Globalizacija je šansa za male**! Šansa za lokalno, po principu: **Misli lokalno – radi globalno**! Globalizacija je aspirin hrabrosti za male! Ako imaju hrabrosti i znanja! Oslobađajmo se

kompleksa velikih... „*Car je sve više go*“ i onaj koji je danas u svijetu najmoćniji i onoj koji je danas najmnogoljudniji!

Ovo sam rekao ne iz nekog osvajačkog hira, već iz potrebe da se i u Crnoj Gori i u Srbiji što više okrećemo onom što dolazi, odnosno da organizujemo svoj život na bazi informacija iz budućnosti, uz poštovanje naše tradicije, tradicije shvaćene kao životnog iskustva.

Za to su svakako važni i poljoprivreda i turizam, ti vječni prioriteti materijalističkih umova. Ali je mnogo važnije **obrazovanje**.

Upravo obrazovanje je ta nova para. Kreće iz oblaka poput kiše, hraneći novi život i novu civilizaciju... Obrazovanje okrenuto prije svega duhu, duhu naroda a manje kao ulaganje države u obrazovanje koje stvara političku elitu. Obrazovanje je hrana budućnosti!

Da li imamo tu viziju novog obrazovanja?

Obrazovanje za globalizaciju ili obrazovanje za izolacionizam?

Obrazovanje za povratak **plemstva duha** ili obrazovanje za **plemstvo zombija i birokrata**?

Obrazovanje za zaglupjivanje, za političke partije ili obrazovanje za prosvjećenje ljudi i za ideje novog doba?

***

Ovog puta sam teze za skup dao u obliku mog stava o problemu. Htio sam da izazovem živu diskusiju a i da izbjegnem koliko je to moguće političarenje. Ovo je naučni skup a ne politička tribina!

Bilo bi potrebno da imamo u diskusiji i istoričare i književnike, npr. analiza Geteovog stava o ovom pitanju; Njegoš koji govori o čovječanstvu („globalizacija“) a i o čovječanstvima („izolacionizam“). Isto tako bilo bi poželjno da učešće uzmu i demografi i antropolozi!... Možda je i tema sporta, nauke, mudrosti, umjetnosti, takođe važna za razumijevanje ovog „sudara ideologija“!...

Razumije se tu su i klimatske promjene, zagađenost, tehnološka umreženost i tehnološka međuzavisnost u svijetu...

Ocjene mnogih današnjih manifestacija treba posmatrati na platformi„ **vrijeme je majstorsko rešeto“...** Istina, to rešeto ima i svoju cijenu. Kako god život će naći riješenje i svijet neće nestati. (Vjerovatno će i ova teza nekoga ko drugačije misli, pokrenuti da napiše rad za skup!)

Svjestan sam da sve više živimo u post-činjeničkom, post-istinitom društvu, društvu spektakla! Ipak se nadam da će i ovogodišnji skup nastaviti tradiciju nastanka i saopštavanja novih ideja i pogleda, tradiciju korisnih razmjena ideja i informacija kao i atmosferu tolerantnog dijaloga i uvažavanja mišljenja drugoga!

***

Što se tiče literature želim samo da skrenem pažnju na par fundamentalnih knjiga i autora:

1. Juval Harari:“Sapiens- kratka istorija ljudskog roda” (2014);
2. Juval Hahari:“Homo deus- a brief history of tomorrow” (2016);
3. Džon Ralston Sol:“Nesvesna civilizacija” (2010);
4. Herbert Dž. Vels:“Istorija sveta” (1935);
5. Žak Barzun:”Od osvita do dekadencije- 500 godina zapadne kulture od 1500. do danas” (2003);
6. Danijel Koen:”Homo-economicus” (2014);
7. Hose Ortega:”Pobuna masa” (1930);

8. Nejl Ferguson:"Civilizacija" (2011);
9. Petar Petrović Njegoš:"Luča mikrokozma" (1845);
10. Tomas Carlyle:"Past and present" (1843);
11. Vil Durant:"Istorija civilizacije", sabrana djela 1-12 (1935);
12. Gi Debor:"Društvo spektakla" (1967).

Slika: Populaciona mapa

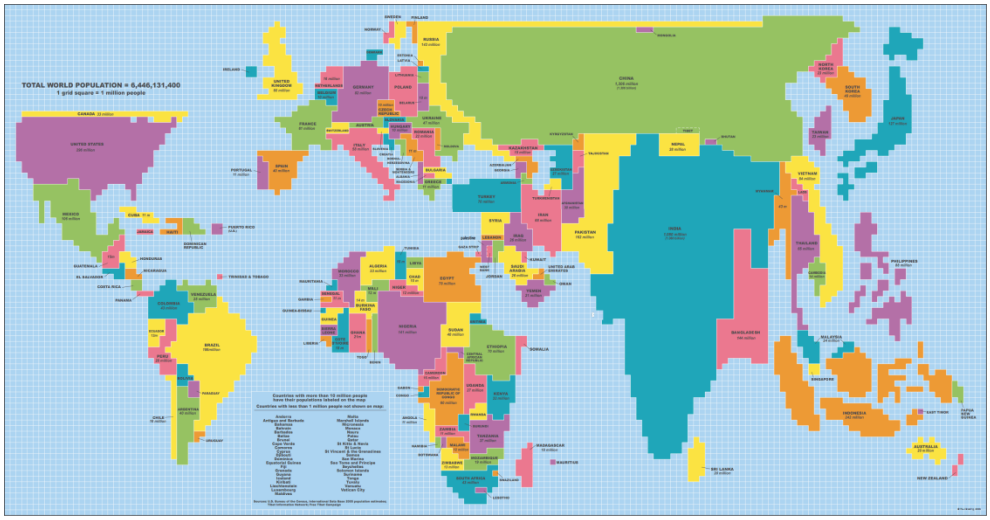

Slika: Seoba koja još traje